DE KATHOLIEKE ENCYCLOPAEDIE

VEERTIENDE DEEL

N.V. UITGEVERSMIJ
JOOST V. D. VONDEL
AMSTERDAM
1936

DE KATHOLIEKE
ENCYCLOPAEDIE

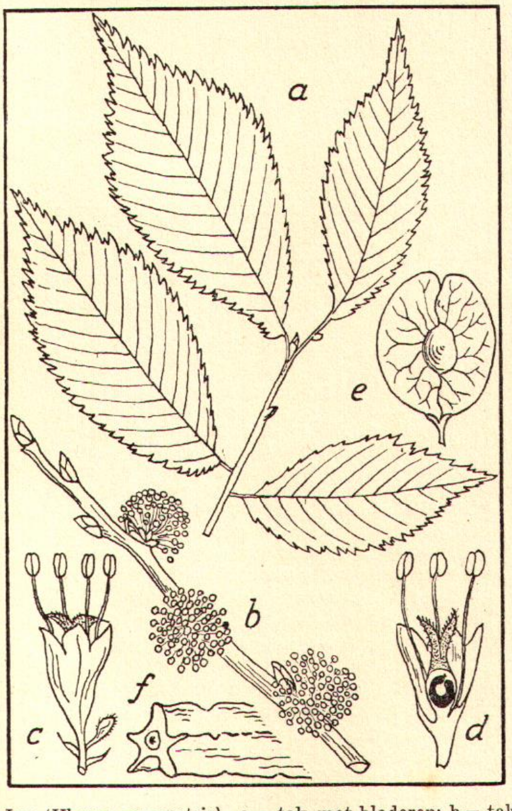
EVULGETUR
NOVIOMAGI DIE 1A JUNII 1936
PROF. DR. TITUS BRANDSMA O. CARM.
CENSOR AD HOC DEPUTATUS

I

(vervolg)

Idzard, ca. 1521 pastoor te Grouw, was een der voornaamste „Geldersche Friezen”, die den graaf van Meurs, stadhouder van Friesland vanwege Karel van Egmond, trouw bleven in den strijd tegen Georg Schenk van Toutenburg, stadhouder van den keizer.

Idzjma (Arab.), de overeenstemmende meening van alle in een bepaalden tijd levende Mohamm. geleerden. Een der grondslagen van de plichtenleer in den → Islam.

Iep (Ulmus campestris). a = tak met bladeren; b = tak met bloemen; c = bloem; d = doorsnede daarvan; e = vrucht; f = tak van den kurkiep.

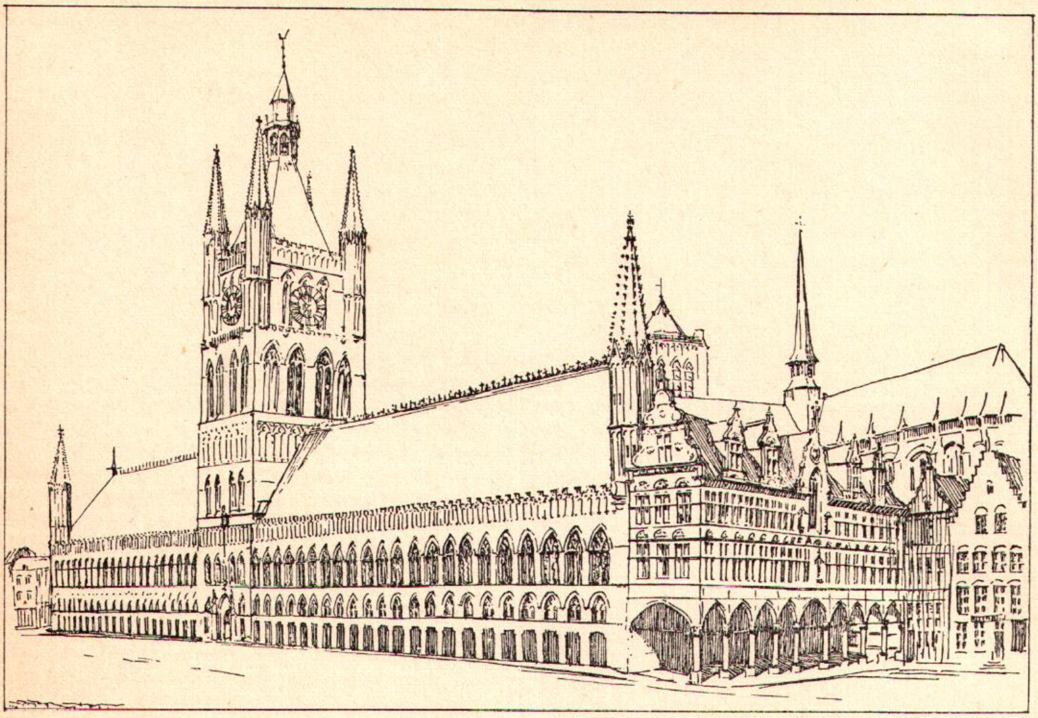
Iep (Ulmus) of o l m, boomsoort uit het geslacht der Iepachtigen. Tweeslachtige, kleine, trechtervormige bloemen, met 4-8 slippen, groen tot roodachtig; plat, dubbel gegroefd vruchtbeginsel, in trosjes in de oksels van de vóórjarige bladeren; de bloei vindt plaats, voordat het loof ontspruit. De bladeren zijn kortgesteeld, onsymmetrisch ellipsvormig, dubbel gezaagdrandig met afvallende schutbladjes, de knoppen zijn tweedeelig, geschubd en staan scheef op de bladmerken ingeplant. De vrucht is een plat, eenzadig nootje, dat door een netvormig geaderden, aan den top ingesneden vleugel geheel omgeven is. In W. Europa komen drie soorten in het wild voor: de v e l d i e p (U. campestris), de b e r g i e p (U. montana) en de s t e e l i e p (U. effusa). → Iepachtigen.

B o s c h b o u w k u n d i g zijn de i., waarvan de veldiep het meest voorkomt, niet van groote beteekenis. Zij vormen zelden zuivere opstanden, doch zijn meest verspreid in loofhoutbosch op vruchtbaren grond te vinden. Als sierboomen, ook bontbladerige, worden vsch. bastaarden gekweekt. Van zeer groot belang voor beplanting van wegen en dijken is de U. hollandica, een bastaard van campestris en montana. Dit is een hoog opgaande forsche boom, die uitstekend werkhout levert. De teelt geschiedt bijna uitsluitend door afleggers, hetgeen de vatbaarheid voor ziekten verhoogt (→ Iepenspintkever; Iepenziekte). *Sprangers.*

Iepenhout is een tamelijk harde loofhoutsoort, zeer moeilijk splijtbaar, en buitengewoon goed buigbaar in alle richtingen (s.g. 0,56-0,82). Iepen groeien in geheel Europa, doch vnl. in Ned. Vooral het Zeeuwsche iepenhout is zeer bekend en van uitstekende kwaliteit. In Vlaanderen wordt het dikwijls o l m e n h o u t genoemd. Het kernhout is roodbruin, het spint lichter van kleur, doch wordt na het wateren donkerder. Het glad afgewerkte kopshout heeft een moiré-achtig aanzien. Ten gevolge van het langdurige wateren, ca. 2 jaar, is iepenhout na het drogen niet meer aan werken onderhevig. Het wordt gebruikt bij den scheepsbouw en de wagenmakerij. Het is niet goed bestand tegen weersinvloeden en door den noodzakelijk langen wateringstijd tamelijk kostbaar. *Oeverhaus.*

Iepachtigen (Ulmaceae), een plantenfam., bestaande uit 13 geslachten, boomen of struiken, bewoont vooral Amerika en tropisch Azië. I e p, Ulmus, het belangrijkste geslacht, verblijft met 16 soorten in de Noordelijke gematigde streken, Celtis met 60 soorten in tropische en gematigde landen, terwijl Trema met 30 soorten uitsluitend tropisch is. De bladeren dezer fam. zijn enkelvoudig; de kleine, groene windbloemen een-, soms tweeslachtig. De onderfam. Ulmoïdeae heeft gevleugelde nootvruchten; de Celtoïdeae hebben steenvruchten. *Bouman.*

Iepenspintkever, g r o o t e en k l e i n e (Scolytus scolytus en Sc. striatus). Kevers der eerste generatie begeven zich eind Mei-Juni naar de hoogste

Ieperen. De Hallen met stadhuis (rechts).

takken der iepen en voeden zich met bast, hout en knoppen. Wijfjes dringen daarna in den bast van ziekelijke of verzwakte iepestammen door, graven daar een loodrechte gang (moedergang), leggen eitjes en de daaruit ontstane larven graven zijgangen met aan het eind een holte (poppenwieg). Kevers tweede generatie Augustus-September. → Iepenziekte.

M. v. d. Broek.

Iepenziekte, een infectieziekte, welke leidt tot het afsterven der iepen; wordt veroorzaakt door de zwam Graphium ulmi. Iepenspintkevers, die zich ontwikkeld hebben in zieke iepen, zijn doorgaans besmet met Graphium ulmi en bij hun vreten aan bast, hout en knoppen der takken, brengen zij de zwam op gezonde boomen over, die geleidelijk afsterven.

M. v. d. Broek.

Deze zeer ernstige infectieziekte is vermoedelijk het eerst opgemerkt in N. Frankrijk in 1918 en heeft sinds 1919 groote verwoestingen aangericht onder de iepen in N.W. Europa. Vooral in Ned. en ook in België heeft zij veel van zich doen spreken.

U i t e r l ij k e v e r s c h ij n s e l e n. In Juni verdorren plotseling de bladeren van een gedeelte van de kroon, beginnend bij den top van den boom. Het volgend voorjaar kan zoo'n boom er weer vrij gezond uitzien, maar later openbaart de kwaal zich opnieuw, zoodat na korteren of langeren tijd de boom er aan ten gronde gaat. Behalve dit sleepend verloop kent men ook een acuut verloop der ziekte, waarbij de boom direct afsterft.

I n w e n d i g e v e r s c h ij n s e l e n. Takken van zieke boomen vertoonen donkere verkleuringen in een of meer der laatste jaarringen; op dwarsdoorsnede ziet men donkere stippen (of een donkeren ring), op lengtedoorsnede donkere strepen. De houtvaten zijn verstopt door thyllen en door een gele of roodbruine gomachtige massa. De inhoud van de houtparenchymcellen is donker verkleurd.

B e s t r ij d i n g : vellen en direct ontschorsen. Infectiekans tracht men te verminderen door het rooien van alle zieke iepen verplichtend te stellen (Ned. K.B. 28 Maart 1931 Stbl. nr. 136). Vgl. → Iepenzwam.

L i t. : Spierenburg, Eene onbekende ziekte in de iepen (I en II Versl. en meded. v.d. Plantenziektekundigen Dienst, nr. 18 en 24); J. Westerdijk en Chr. Buisman, De iepenziekte (Ned. Heide Mij. Arnhem); J. J. Fransen, De verbreiding der iepenziekte door de iepenspintkevers en de bestrijding van dit insect in de praktijk (Meded. nr. 6 v.h. Comité inzake bestudeering en bestrijding van de iepenziekte, 1934). *Goossens.*

Iepenzwam (Pleurotus ulmarius), een plaatzwam met een geel-okerkleurigen, soms gevlekten, hoed. De steel, die dezelfde kleur heeft, is niet in het middelpunt aan den hoed bevestigd. De i. komt tamelijk veel voor op stammen van boomen, vooral van iepen.

Ieperen, stad in de prov. West-Vlaanderen, aan de Ieperlee. Opp. 1 561 ha; ca. 15 900 inw. (Kath.). Kleistreek. Weiden. Er zijn 4 parochiekerken; biss. college, kloosters van Capucijnen, Carmelieten en van vsch. Congregaties van Zusters. Zeer oude bedevaartplaats ter eere van O.L.Vr. van Thuine.

De stad, geheel verwoest tijdens den Wereldoorlog, werd in mooie architectonische eenheid, Vlaamschen stijl, herbouwd. De Hallen (Belfort, lakenhalle, schepenzaal), waaraan 103 jaar werd gebouwd (1200-1304), waren onder architectonisch opzicht wel het merkwaardigst gebouw der M.E.; zuivere primaire Gotiek. Het stadhuis, het zgn. „Nieuwwerk", op colonnen rustend, werd er bezijden bijgebouwd in 1662.

De 70 m hooge Halletoren met „stormklok" en beiaard werd reeds volledig gerestaureerd (1934). De Hallen zelf herrijzen langzaam. De St. Martinuskerk (13e e.), de kathedraal van → Jansenius en de bisschoppen van I., was een der mooiste Gotische kerken van Vlaanderen. Ze werd herbouwd naar het oorspr. plan, maar met een torenspits verrijkt. De St. Pieterskerk, tamelijk goed bewaard, werd evenals de St. Jacobskerk (begonnen 1139 en met toren van 1412), het gerechtshof en het stadhuis gerestaureerd. Het Oude Vleeschhuis (13e e.) is thans gedeeltelijk als oorlogsmuseum ingericht. Het postkantoor (13e e.) was een oud huis van de Tempeliers. De Meenenpoort is een grootsch oorlogsgedenkteeken, met de namen van 50 000 vermiste Eng. soldaten; 250 000 Engelschen sneuvelden bij I. Rond I. vele Engelsche, Duitsche en Fransche krijgskerkhoven.

I. ligt in een vruchtbare streek (graan, suikerbieten enz.) en kan een belangrijke haven worden. I. zoekt daarom verbinding met het Leie-bekken, Wallonië en N. Frankrijk. Het plan van een kanaal Ieperen—Komen is zeer oud, maar stuitte steeds op veel moeilijkheden.

L i t.: de Ligne, Ypres. Essai sur sa formation et sa reconstruction (Parijs 1918); Middleton, Ypres as it was before the great war (1919); C. Gezelle, De Dood van Ieper (1916). *Hennus.*

Geschiedenis. Ieperen was een „kasteelnij". De kastelein wordt weldra burggraaf, belast met de wacht van een burg en de verdediging van het land. De burg van I. behoorde tot de groote krijgswerken van de 10e e. Reeds in de 11e e. is er bij dezen burg een stad ontstaan. Het werd in de 12e en 13e e. de voornaamste stad van Vlaanderen, dank zij vooral de lakennijverheid. Men bouwde er de grootste bekende lakenhal. Van af de 13e e. wordt de stad herhaaldelijk door de oorlogen geteisterd. Haar eerste groote vestingwerken zijn van 1214. De 14e e. was rampzalig. Na pest en burgertwisten kwamen de Engelschen de stad belegeren. Het was het einde van den bloei der lakenindustrie. De maatregelen, door de Bourgondiërs tegen de arbeidende klasse van I., die ze erg mistrouwden, genomen, maakten dat alle pogingen van heropleving vruchteloos bleven. Hertog Jan zonder Vrees verscheurde de Iepersche vrijheidsbrieven (1419). De groote rol dezer stedelijke democratie was geëindigd.

I. werd een bisdom in 1559 en zou het blijven tot het concordaat, 1801. De stad beleefde een beeldenstorm in 1566 en in 1578. Farnese veroverde de plaats in 1584, na lange belegering. En voortaan wordt I. vermeld bij elken oorlog om verdediging, belegering, plundering. Het werd een voorname krijgspositie, nu van de Franschen, dan, bij het Barrièretractaat, van de Staten. In den Wereldoorlog is I. het Verdun van het Westen. Driemaal, in 1914, 1915 en 1917, is het maandenlang om de stad te doen, die door de Engelschen wordt bezet en door de Duitsche granaten zoo zeer wordt vernield als maar denkbaar is, doch niet werd ingenomen: het Duitsche front kwam tot op 2 km van de wallen. *Prims.*

Ierland, → Iersche Vrijstaat. Voor **Noord-Ierland**, → Groot-Brittannië.

Iernstedt, V. K., een der voornaamste Russische Hellenisten uit de 19e eeuw; * 1854, † 1902. Hij schreef vsch. studiën over de kleine Attische redenaars, bezorgde een degelijke uitg. van Antiphon (1880) en verzamelde ook fragmenten der Attische comedie (1891). *V. Pottelbergh.*

Iersche kant, oude Eng. kantsoort. Kenmerkend zijn de geslingerde smalle bandjes, die, vastgezet en aangevuld met kantsteken, het patroon vormen. Point-lacet is een navolging van I. k. Met G u i - p u r e d'I r l a n d e wordt meestal een gehaakte imitatie bedoeld. *J. Rutten.*

Iersche monniken. Ierland had vanaf de komst van het Christendom een ongewoon sterk bloeiend kloosterleven. Zóó dat men niet zonder eenige overdrijving (cf. Ryan, Irish Monasticism, Dublin 1931) spreekt van een „monnikskerk". Er waren kloosters met 3 000 religieuzen. Ierland dankt daaraan den naam van „eiland der heiligen". Na Patricius (St. Patrick) treden vooral op den voorgrond St. Columba, St. Columbanus, St. Aidan. Bekende kloosters waren er op het eiland Iona (→ Hy), in Lindisfarne, Bangor en op het vasteland in Luxeuil, Bobbio en St. Gallen. De Iersche monniken nemen een groote plaats in in het algemeen kerkelijk leven van Ierland. Het volk, dat in stammen verdeeld is, wordt bestuurd vanuit de kloosters. Zoo treedt de abt meer op den voorgrond dan de bisschop, die dikwijls een onderdaan is van den abt en enkel wijdingsmacht uitoefent. Het anachoretisch karakter van het kloosterleven komt o.a. uit in den kloosterbouw: een verzameling afzonderlijke gebouwtjes, die den vorm hebben van bijenkorven (→ Bijenkorfcel). Het leven is er streng, de boete-idee staat op den voorgrond. De regel van St. Columbanus wellicht uitgezonderd, is een regel in den strikten zin niet bekend. Wel waren er verzamelingen van geestelijke raadgevingen enz., o.a. van den H. Comgall. Bij alle teruggetrokkenheid openbaarde zich niettemin een zeer sterke drang om uit te trekken en te gaan missioneeren: de strook ten Z. van den Rijn en ten N. van de Ital. Alpen is met groot apostolisch vuur door hen bewerkt. Zij zijn vooral bekend als verspreiders van de frequente biecht en de libri poenitentiales. Eenige ongestadigheid en vasthoudendheid aan eigen gebruiken (liturgie, kruin, Paaschviering) maakten hun missie minder succesvol. Op cultureel gebied stonden zij hoog; bekend is hun schrijfkunst, waardoor zij invloed uitoefenden op de → Angelsaksische kunst.

Vooral door het contact met de door Romeinsche missionarissen gestichte Angelsaksische kerk kwamen de Romeinsche gebruiken in Ierland (7e e. de Rom. Paaschviering). Langzaam maar zeker ging deze ontwikkeling door over de heele lijn. In de 12e e. hebben de reguliere kanunniken en de Romeinsche orden de plaats der Iersche monniken ingenomen. Alhoewel in de eerste eeuwen zeer eigenaardig, is het Iersche monnikenwezen evenals het algemeen kerkelijk leven altijd in vereeniging met en afhankelijk van de Kerk van Rome geweest, zoodat men niet van een „Romfreie" Kerk kan spreken.

L i t.: voor bronnen- en lit.-opgave, zie: Dict. de Spiritualité (s.v. Anglaise, Écossaise, Irlandaise); Lex. f. Theol. u. Kirche (s.v. Irland); Dict. d'Archéol. chrét. et de Liturgie (s.v. Celtique, Celtiques). *Sloots.*

Iersche Stroom is de weinig gebruikelijke naam, welke gegeven wordt aan den A t l a n t i - s c h e n S t r o o m (Golfstroom), waar hij, na den Atl. Oceaan overgestoken te zijn, tegen de kust van Ierland aanstroomt. Het grootste gedeelte van het water gaat tusschen Engeland en IJsland door en verder om de N.O. Een klein gedeelte gaat door de Iersche Zee en een nog kleiner door het Kanaal. → Atlantische Oceaan (sub Zeestroomen). *Wissmann.*

Iersche Vrijstaat (Iersch: Saorstat Eireann) (zie ook krt. en art. → Groot-Brittannië en N. Ierland; zie pl.; vgl. index kol. 831).

I. Aardrijkskunde. A) Inleiding. Sedert 1922 zijn de oude Iersche prov. Connaught, Leinster, Munster en een klein deel van Ulster vereenigd tot een zelfbesturend deel van „The British Commonwealth of Nations" met denzelfden dominionstatus als Canada. De officieele naam is Irish Free State od Saorstat Eireann, met als hoofdstad Dublin. Het N.O. deel van Ierland met een in kleine meerderheid Prot. bevolking is met Groot-Brittannië vereenigd gebleven en maakt dus deel uit van het Vereenigd Koninkrijk van Groot-Brittannië en N. Ierland. De opp. van het geheele eil. is 83 792 km²; het had in 1935 ca. 4 312 000 inw. De Iersche Vrijstaat heeft een opp. van 68 895 km² en een bevolking van ca. 3 033 000 inwoners.

B) Ligging. Nog meer oceanisch gelegen dan Groot-Brittannië, heeft het veel minder van de zee als verkeersweg geprofiteerd en veel meer het insulair karakter bewaard, ook in planten- en dierenwereld. Ierland's Oostkust ziet uit op de Westkust van Engeland, welke voor ong. 1800 weinig belangrijk was, en op de nu nog zeer dun bevolkte Westkust van Schotland. De afstand tusschen de twee groote eilanden is het geringst in het Noorderkanaal (20 km); het Zuider- of St. George's-kanaal is van 76 tot 111 km breed. Daardoor is de connectie tusschen Ierland en Groot-Brittannië altijd het innigst geweest in het N.O. van Ierland, het tegenw. Ulster. Vandaar staken in de 6e e. de Scoten over naar Schotland; omgekeerd is later Ulster het sterkst door Engelschen en Schotten gekoloniseerd. Ierland's Westkust is wegens de onvruchtbaarheid van den bodem weinig bevolkt en ziet uit op den Atlant. Oceaan, welke in Ierland's bloeitijd bijna niet bevaren werd. Een zeevarende natie is het Iersche volk, ondanks de rijke kustgeleding, niet geworden.

C) Opbouw. Ierland bestaat uit een groote centrale vlakte en niet-samenhangend bergland in het N.O., het N.W., het Z.W. en het Z.O. Physiographisch sluit het zich zeer nauw aan bij Engeland en Schotland. In Midden- en Noord-Ierland wordt het reliëf bepaald door de Caledonische plooiing en overweegt de hoofdrichting Z.W.—N.O.; het bergland in het Z. is ontstaan door de Hercynische of Armoricaansche plooiing, zoodat de bergketens daar ongeveer een W.—O. richting hebben. De kristallijne gesteenten van de Schotsche Hooglanden vinden hun voortzetting in het bergland van N.W. Ierland, met als hoogsten top den Errigal, 750 m. Het uit Silurisch gesteente bestaande Z. Schotsche bergland zet zich voort in de Mourne Mountains van N.O. Ierland. In het verlengde van de Schotsche laaglanden ligt het Antrim-bergland, een schotelvormig basaltplateau met het 400 km² groote, maar ondiepe Lough Neagh in het midden. Het Z.O. van Ierland wordt gevormd door de Wicklow Mountains, hoofdzakelijk uit graniet bestaande, en de (Wexford) Uplands, uit oude schisten en kwartsieten opgebouwd, overeenkomend en vroeger één geheel vormend met het midden en Noorden van Wales. Het Z.W. van Ierland met de Kerrybergen, het hoogste deel van het eiland (Carrontuohill, 1 040 m), is gekenmerkt door ruggen van zandsteen en rivierdalen uitgeslepen in kalksteen. De zandsteen is het zgn. Old Red, hetwelk ook voorkomt in Z. Wales en Cornwall, waarvan het Z. Iersche bergland de Westelijke voortzetting is.

Het groote midden van Ierland, the Central Plain, bestaat uit een uitgestrekte vlakte, ong. 75 m hoog, uit kolenkalk opgebouwd en slechts door enkele afzonderlijke berggroepen onderbroken. De kolenkalk komt slechts zelden aan de oppervlakte, o.a. in het N. van het graafschap Clare, het onvruchtbaarste deel van het eiland. Gewoonlijk is de kalk verborgen onder de uitgestrekte veenmoerassen (Bog of Allen), of door residuen van de gletsjers uit den Glacialen tijd: zand of leem. Vruchtbaren leembodem treft men aan in „The Golden Vale" met de stad Tipperary als centrum. Tusschen de moerassen vindt men talrijke smeltwaterruggen uit den IJstijd, waarover nu nog vaak de wegen loopen. Uit den IJstijd dagteekenen ook de veel bezochte meertjes in de Kerrybergen bij Killarney. De rivieren hebben weinig verval, stroomen traag en hebben meest een onvoldoende waterscheiding. Op verscheidene plaatsen verbreedt zich de rivier tot een meer; dit is vooral het geval met de Shannon, welke met een lengte van 380 km de grootste rivier is van geheel Groot-Brittannië en Ierland.

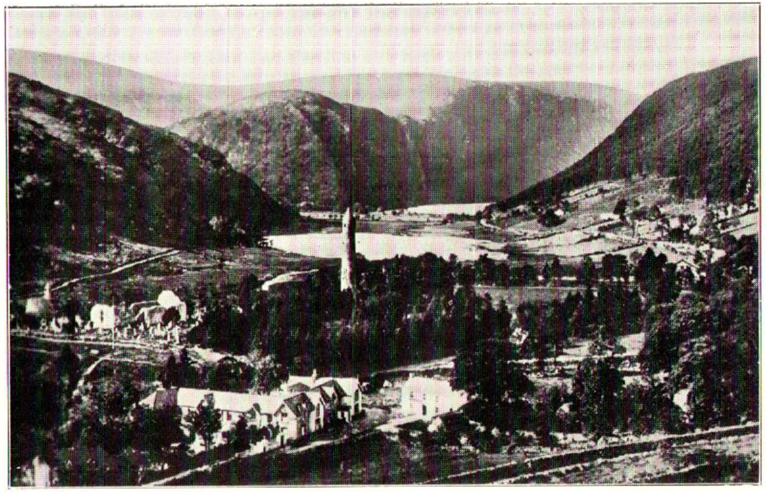
D) Kusten. Het verticaal voorkomen bepaalt den vorm der kusten. **a)** O o s t k u s t. Tusschen Dublin en Dundalk grenst de vlakte onmiddellijk aan de ondiepe Iersche Zee. De havens moeten beschermd worden tegen verzanding. In het Z.O. ligt vóór de Wicklow-bergen een veelbezochte strandvlakte, met beroemde badplaatsen: Bray, Greystones, Glendalough, Arklow. De spoorweghaven van Rosslare, aan den mond van de Slaney, moet door stroomdammen op diepte worden gehouden. **b)** De Z u i d k u s t is in het Oosten en Westen geheel verschillend, de diepe trechtermonden van het Z.O. maken de groote scheepvaart tot 10 à 30 km in het binnenland mogelijk: hier liggen de zeehavensteden Waterford en Cork. De Z.W. kust is een ria-kust met prachtig begroeide oevers, zonder havensteden. **c)** De W e s t k u s t is in het midden laag, maar niet zoo vlak als tusschen Dublin en Dundalk. Beroemd is de falaise-kust van Moher in het graafschap Clare. De Galway-baai, beschermd door de Arran-eilanden, is een prachtige natuurlijke haven. **d)** De N o o r d k u s t. Ten N. van de Galway-baai, tot de Loch Foyle, is de kust zeer verbrokkeld en heeft steile kliffen. Hier treden de berglanden van Connemara-Mayo en Donegal aan de kust, gescheiden door de Donegal-baai, waar de Erne uitmondt bij de badplaats Bundoran. Ten O. van de breede Loch Foyle, met de havenstad Londonderry, komt het vulkanisch gesteente van het Antrim-plateau aan de kust met den beroemden Reuzendam van basalt: Giant's Causeway, uit 40 000 basaltzuilen bestaande. Tusschen de Antrimbergen en Mourne Mountains ligt de Belfast Lough, de voornaamste toegangspoort van N. Ierland.

De beteekenis van de kustlijn voor Ierland blijkt hieruit, dat van de 18 voornaamste steden er 14 aan de kust gelegen zijn.

E) Klimaat. In verband met de meer oceanische ligging en het ontbreken van een aaneengesloten bergland in het Westen is de regenval in Ierland overvloediger en de temp. gelijkmatiger dan in Groot-Brittannië. In verband hiermede bestaat er een weelderige plantengroei, waardoor Ierland den bijnaam kreeg van „The Emerald Isle", „het groene Erin". Het Z.W. is het meest begunstigd: de Iersche „Côte d'azur".

F) Bevolking. Ong. 500 v. Chr. heeft zich een tak van de Kelten, de Goidels, in Ierland gevestigd en de waarschijnlijk Mediterrane oerbevolking in zich

IERSCHE VRIJSTAAT I

Glendalough.

Lough Muck (Connemara).

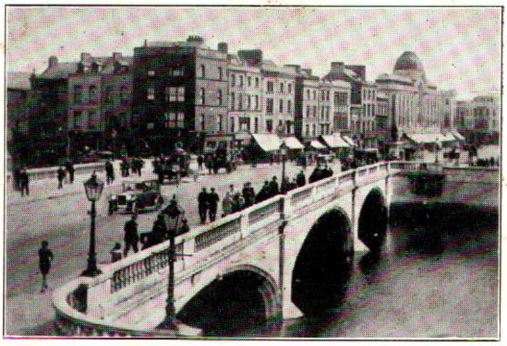
Lough Leane bij Killarney.

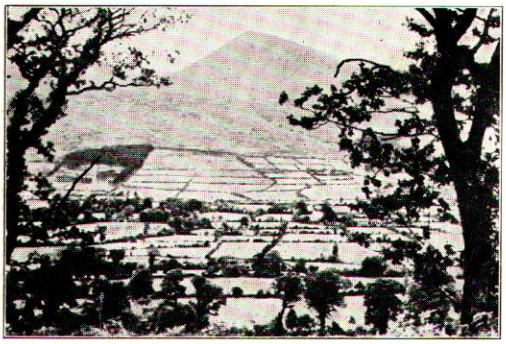

Ruïne aan het meer bij Glendalough.

IERSCHE VRIJSTAAT II

1

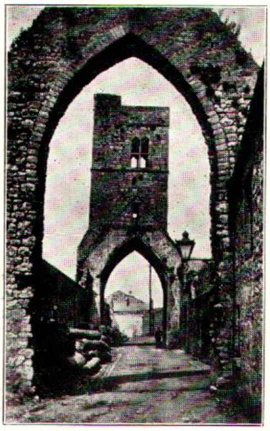
 2

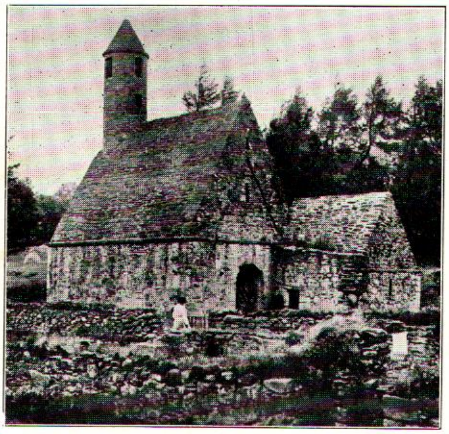
3

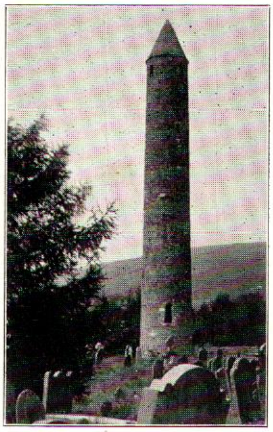
 4

5

 6

7

8

 9

1. O'Connel Street, Dublin. 2. St. Patrick's Bridge, Cork. 3. Glen of Aherlow (Tipperary). 4. Cliffs of Moher (Clare). 5. Quinn Abbey (Clare). 6. Kathedraalruïne, Glendalough (Wicklow). 7. St. Mary's Abbey, Drogheda. 8. St. Kevin's Church, Glendalough. 9. Alleenstaande toren, Glendalough.

opgenomen. Sedert de verovering door Engeland in 1170 zijn vele Engelschen en Schotten naar dit eil. geëmigreerd, maar de bevolking is, uitgezonderd in het N.O., homogeen Keltisch gebleven, met den Kath. godsdienst als zeer sterken band. De Keltische taal was als volkstaal voor den Wereldoorlog teruggedrongen tot het weinig bevolkte W. van het eil.; nu is zij weer de nationale taal, waarnaast ook het Engelsch als officieele taal wordt erkend (zie onder, sub V, Taalstrijd). In den Ierschen Vrijstaat is ruim 94 % van de bevolking Katholiek.

G) Middelen van bestaan. Van de bevolking leeft 51,9% van landbouw en visscherij, 15,3% van industrie, 15,1% van handel en verkeer (cijfers 1932). De Iersche Vrijstaat heeft dus het karakter van een agrarischen staat, temeer doordat het industrieele N.O. Ierland er in 1922 niet mee verbonden is. Klein- en middelgrootgebruik van den bodem overheerschen. Vsch. wetten beoogen ook hier een „Bodenreform": de rijke Eng. landlords, die vroeger de landgoederen van de verjaagde of gedoode Keltische hoofden hebben „overgenomen", worden geleidelijk onteigend. Vooral met het oog op het zuivelbedrijf, vindt de coöperatie hier alg. toepassing. In verband met het klimaat, maar ook met het tot den jongsten tijd bestaande grootgrondbedrijf, wordt de bodem meest voor weiland gebruikt. In 1932 waren er ruim 4 millioen runderen, ruim 3,4 millioen schapen, ruim 1,2 millioen varkens. De uitvoer van den Ierschen Vrijstaat, welke in totaal in 1932 229 millioen gld. bedroeg, bestond dan ook voor een groot deel uit boter, spek, eieren en levend vee. De landbouw levert vnl. haver, vlas en aardappelen, zoodat meel en tarwe moeten worden ingevoerd. De mijnbouw is van weinig beteekenis. De visscherij is van minder belang dan in Engeland of Schotland, maar geeft toch aan ca. 15 000 man arbeid. Haring en makreel worden gevangen in de Iersche Zee, zalm in de talrijke riviermonden. De industrie is vnl. beperkt tot landbouwnijverheid: brouwerijen en branderijen, zoodat bier en whisky kunnen worden uitgevoerd. De invoer, welke in 1932 in totaal 367 millioen gld. bedroeg, bestond dan ook vnl. uit steenkolen, meel, tarwe, staalwaren en machines. 84% van den uitvoer richt zich naar Engeland, terwijl 67% van den invoer uit Engeland komt. De spoorwegverbindingen met Engeland gaan in het N. via Port Patrick (Schotland) naar Belfast, in het midden via Holyhead (N.W. kust van Wales) naar Kingstown bij Dublin, en in het Z. via Fishgard (Z.W. Wales) naar Rosslare in Z.O. Ierland.

De tegenw. Iersche regeering tracht den invloed van de Engelschen op het econ. leven zooveel mogelijk te verminderen, om ook in econ. opzicht Ierland onafhankelijk te maken.

H) Bestuur. De koning van Engeland is ook souverein in den Ierschen Vrijstaat, maar de eed van trouw, welken de parlementsleden vroeger moesten afleggen, is in 1933 afgeschaft. De koning wordt vertegenwoordigd door een gouverneur-generaal, die weinig invloed heeft, in tegenstelling met den president van den Uitvoerenden Raad (thans, in 1936, De Valera). De wetgevende macht berust bij den Ierschen Landdag, de Dail Eireann, en den Ierschen Senaat, de Seanad Eireann. De laatste heeft slechts een beperkt veto-recht en wordt afgeschaft. *G. de Vries.*

L i t. : L. Dudley Stamp en S. H. Beaver, The British Isles (Londen 1933); A. Rivoallan, L'Irlande (Parijs 1934). Zie verder → Groot-Brittannië en N. Ierland.

II. Weermacht. Deze bestaat alleen uit strijdkrachten te land: het geregelde leger en de reserve. Het recruteeringssysteem berust op het vrijwilligersbeginsel. Verbintenis: 12 jaar, waarvan 2 jaar in het leger en 10 jaar in de reserve. In 1934 is overgegaan tot de vorming van een vrijwillige militie met verbintenis van 5 jaar en beschikbaarheid tot het 55e jaar. Het leger bestaat uit: 1 reg. infanterie (5 bataljons), 1 brigade artillerie (2 veld-, 1 houwitser- en 1 luchtafweerbatterij), 1 vliegtuigafd. (24 vliegtuigen), 1 eskadron cavalerie, 1 eskadron wielrijders, 1 eskadron pantserwagens, 1 eskadron vechtwagens, 2 comp. genie, 1 comp. verbindingstroepen benevens de hulpdiensten. De reserve levert 7 bataljons infanterie. Sterkte van het leger: 6 380 (589 officieren).

L i t. : Annuaire militaire (1935). *v. Munnekrede.*

III. Geschiedenis. Ierland, ook genoemd Scotia, Erin, Hibernia, het „Eiland der Heiligen", heeft zijn Keltisch karakter ongeschonden kunnen bewaren, omdat het niet geromaniseerd is en van de volksverhuizing weinig heeft te lijden gehad. Het Christendom werd er ingevoerd door den H. Patricius, die den bisschopszetel vestigde te Armagh (432). Van uit de Iersche kloosters, waarvan het beroemdste op het eiland → Hy of Iona lag, ontving een groot deel van W. Europa het Kath. geloof (vgl. → Iersche monniken).

Ierland zelf bestond oorspronkelijk uit vijf koninkrijken: Ulster, Leinster, Munster, Connaught en Meath, die onderling elkaar beoorloogden. De toestand werd echter erger, toen Hendrik II van Engeland, met toestemming van paus Adrianus IV, in 1171 I. onderwierp. Het werd als veroverd land beschouwd, het land werd onder Eng. baronnen verdeeld en de Iersche taal werd zooveel mogelijk belemmerd. Gedurende de M.E. waren de Ieren nog in staat zich in zooverre te verzetten, dat de Eng. zich moesten beperken tot het bezit van de Oostkust (de Pale). Onder de Tudors begon de definitieve onderdrukking: Hendrik VII vaardigde in 1494 de Poynings-act uit, waardoor de goedkeuring van den Eng. koning noodig was voor alle Iersche wetten. Hendrik VIII hief de kloosters op en liet zijn kerkelijke suprematie in 1536 door het Iersche parlement erkennen. Elisabeth voerde in 1560 de Anglic. staatskerk in, waardoor de Ieren verplicht werden de Prot. godsdienstoefeningen bij te wonen en belasting voor het onderhoud dier kerk op te brengen. In 1603 werd een opstand, onder Tyrone, onderdrukt. Jacob I liet een aantal Prot. Schotten zich in Ulster vestigen, waardoor deze prov. een Prot. karakter kreeg. Onder Karel I brak een tweede opstand los, die pas onder Cromwell in 1651, na de inneming van Drogheda, bloedig werd onderdrukt. Sinds Karel II verplaatste zich de onderdrukking ook naar econ. terrein: handel en industrie werden belemmerd en op alle wijzen het bezit aangetast om het in Eng. handen over te brengen (1688). De nederlaag aan de Boyne (1690) voltooide den ondergang van Ierland.

Over de moderne geschiedenis van I. zie men hieronder, sub IV (verhouding tot Engeland) en de artikelen → Emancipation Bill; Home Rule; O'Connell; Parnell.

L i t. : St. Gwynnn, Hist. of I. (1924); Callewaert, I. en het Iersche Volk (1923); Mulder, De Iersche Kwestie (1923); Haarselhorst, De beteekenis van I., in : Studiën (1935). *Derks.*

IV. Verhouding tot Engeland en de **Iersche Kwestie.** Noordelijk Ierland (d.i. het grootste gedeelte

der prov. Ulster, het industrie-gebied) is een gedeelte van Engeland met Home-Rule; de Vrijstaat behoort evenals Canada, Australië, Indië en Zuid-Afrika tot de Eng. dominions, en heeft een min of meer zelfstandige regeering. Maar het nationale gevoel in den Vrijstaat is slechts ten halve bevredigd. De groote meerderheid der bevolking wil algeheele zelfstandigheid met Noordelijk Ierland incluis. De verklaring ligt in de geschiedenis van de laatste anderhalve eeuw. In de verwarrende hoeveelheid der gebeurtenissen teekenen twee bewegingen zich duidelijk af: de streving naar politieke onafhankelijkheid, en de strijd om het grondbezit.

In de 18e eeuw had Ierland een eigen parlement, maar de Kath. Ieren zelf hadden passief noch actief kiesrecht. Tegen het einde der eeuw, tijdens de Amer. en Fransche revoluties, kregen de Katholieken actief kiesrecht, maar toen werd het Iersche parlement opgeheven en Ierland geheel met Engeland vereenigd: de Union van 1800. Daniel → O'Connell wist voor de Katholieken het passief kiesrecht te verkrijgen voor het Londensche parlement (→ Emancipation-Bill, 1829). De opkomende nationale beweging eischte toen nationale onafhankelijkheid of ten minste herstel van een eigen parlement voor Ierland (Repeal-beweging; repeal = intrekking, hier dus van de Union van 1800). Gedurende de geheele 19e eeuw heeft deze beweging tot niets anders geleid dan tot verschillende mislukte Home-Rule-wetten (1886, 1893, 1912, 1914). Pas de Wereldoorlog heeft de beslissingen geforceerd.

Parallel met deze politieke Repeal-beweging liep de econ. strijd, om het grondbezit in Iersche handen te krijgen, en deze strijd had iets meer succes. In de 18e eeuw hadden de Kath. Ieren niet eens het recht om land te pachten. Het grondbezit was in Eng. handen en bleef in Eng. handen, ook toen de oude strafwetten (de Penal Laws) geleidelijk werden afgeschaft. Gedurende het grootste gedeelte der 19e eeuw konden de Ieren slechts pachten, en vaak alleen tegen exorbitante prijzen. Maar door de opeenvolgende Land Acts van 1870, 1880, 1891, 1903 en 1907 heeft de Eng. regeering ten slotte het nationale grondbezit aan de Ieren teruggegeven.

De politieke Repeal- of Home-Rule-beweging mislukte echter voortdurend. Omstreeks 1900 begreep Engeland echter, dat die beweging ten slotte onweerstaanbaar zou worden. En toen hebben Eng. staatslieden (de beruchtste onder hen was lord Carson, † 1935) met intrige en omkooperij op groote schaal de godsdienstige tegenstellingen geëxploiteerd en Ulster, het Iersche industriegebied, dat gedurende de 19e eeuw alle nationale bewegingen had gesteund of zelfs geleid, weten los te maken van het nationale onafhankelijkheidsstreven. De Wereldoorlog maakte aanvankelijk aan alle agitatie een einde, totdat Engeland in 1916 den dienstplicht in Ierland wilde invoeren. Daartegen verhief zich de opstand van de Paaschweek 1916, die echter door Engeland in bloed werd gesmoord. Alle intellectueele leiders van de nationale gedachte, waaronder vooral de fijnzinnige Patrick Pearse, werden doodgeschoten. Het bloedbad van 1916 ontketende een storm van verontwaardiging, en dreef heel Ierland samen tot het gemeenschappelijk verzet van Sinn Fein. Sinn Fein (= wij zelf) wilde van Home-Rule niets meer weten. Zij verlangden niet slechts een eigen parlement, maar meenden, dat Engeland door het bloedbad van 1916 alle recht op Ierland verloren had, en wilden dus een eigen zelfstandige regeering. Engeland kon echter het verzet van Sinn Fein met ijzeren vuist in bedwang houden, en na den oorlog in 1918 liet het een schrikbewind los van de Black-and-Tans (ongeregelde en ongedisciplineerde troepen). Ten slotte stelde de regeering van Lloyd George Ierland voor de keuze: ofwel een Eng. dominion worden (en nu natuurlijk met uitzondering van Ulster!), ofwel een strijd op leven en dood. Daar een oorlog met Engeland nationalen zelfmoord zou beteekenen, verklaarden de bisschoppen in een herderlijk schrijven, dat het gewetensplicht was het aanbod van Engeland te nemen. De meerderheid onderwierp zich daarop in Dec. 1921, en in Jan. 1922 werd de Iersche Vrijstaat gesticht als Eng. dominion, met William Cosgrave als minister-president. Een minderheid onder leiding van Eamon de Valera bleef trouw aan de idealen van Sinn Fein. In 1925 kwam hij echter tot het inzicht, dat er met geweld tegen Engeland niets te bereiken viel, en dat hij het mechanisme van den Vrijstaat zou kunnen gebruiken om op meer politieke wijze zijn idealen te verwezenlijken. Bij de verkiezingen van 1932 werd De Valera met groote meerderheid tot minister-president gekozen, en korten tijd daarna begonnen reeds weer de moeilijkheden met Engeland. Aanleiding daartoe werd een erfstuk der oude Land Acts. Cosgrave had zich bij geheim verdrag in 1923 verplicht jaarlijks aan Engeland een bedrag van 5 millioen p. st. te betalen als vergoeding voor vroegere tegemoetkomingen (landannuïteiten). De Valera ontkende de geldigheid van dat geheim verdrag en weigerde de betaling der landannuïteiten. Hij wilde de kwestie echter aan het Haagsch Gerechtshof onderwerpen. Engeland verwierp dit voorstel en ging econ. sancties toepassen om Ierland tot betaling te dwingen. Onder deze sancties wist De Valera echter de inlandsche industrie te bevorderen en zijn land economisch meer onafhankelijk van Engeland te maken. De verkiezingen van 1935 bewezen, dat een nog steeds groeiende meerderheid der bevolking de politiek van De Valera blijft steunen. De partij van Cosgrave (Cuman na Gael) is daartegen echter in heftig verzet. Deze partij wil deels den Vrijstaat van 1922 handhaven, Ierland dus Eng. dominion laten blijven, deels wil zij een nog engere aansluiting bij Engeland (Unionisten). Aan de uiterste linkerzijde leeft ook nog de oude Sinn Fein voort, onder leiding van den volksdichter Brian O'Higgins, van Mary MacSweeney en andere idealisten, die alle recht van Engeland blijven ontkennen. Deze partij is voor de geestelijkheid sub poena suspensionis verboden. De partij van De Valera (Fianna Fail) gaat tusschen de critiek van rechts en links gestadig op haar doel af. In het midden van 1936 duurt de econ. oorlog met Engeland nog altijd voort; maar indien niet alle teekenen bedriegen, dan komt ook de Eng. politiek geleidelijk tot het inzicht, dat er nooit vrede met Ierland zal komen, voordat ten eerste de kunstmatige afscheiding van Ulster wordt weggenomen, en ten tweede Engeland bereid is aan Ierland een nog veel grootere mate van onafhankelijkheid te verleenen.

L i t. : L. Paul-Dubois, L'Irlande contemp. et la Question irlandaise (1907) ; M. Hayden, A short Hist. of the Irish People (1920 en 1927) ; Jos. Vermeulen, Iersche Zelfstandigheid (1921) ; L. J. Callewaert O.P., I. en het Iersche Volk (1923) ; D. Corkery, The hidden Ireland (1925) ; A. Stopford Green, Irish Nationality (1925) ; L. Paul-Dubois, Le Drame irlandais et l'Irlande nouvelle (1927) ; S. Gwynn, Ireland (1929); J. E. Pomfret, The Struggle for land in Ireland, 1800-1923 (1930) ; W. von Dewall, Die Insel der Heiligen (1934). *Pompen.*

V. Iersche taal en schrift. Het Iersch behoort

tot de Keltische talengroep (→ Kelten, sub Keltisch). Hiervan is Iersch de belangrijkste taal, omdat het de eenige is, waarvan een waardevolle literatuur van de vroege middeleeuwen af is bewaard gebleven. De verbuiging der zelfstandige naamwoorden en de werkwoordsvervoeging zijn buitengewoon vormrijk.

Een op de morphologie en de spraakkunst gebaseerde verdeeling in drie tijdperken wordt door alle philologen aanvaard, maar minder eenstemmigheid heerscht er omtrent de scheidingslijnen: de Oud-Iersche periode loopt tot de 9e of 10e eeuw; Middel-Iersch, met de phonologische veranderingen en de ontwikkeling der werkwoordsvormen, gaat tot ong. midden 16e eeuw; dan volgt het hedendaagsche Iersch. Van de geschiedenis en de vorming der taal vóór de 7e eeuw is heel weinig bekend, want de oudste geschriften gaan niet verder terug; de honderden Ogam-inscripties in een voor inschriften in steen geëigend soort cijferschrift, gebaseerd op het Lat. alphabet, zijn van weinig nut tot het vaststellen der grammaticale vormen.

In verhouding tot andere Europ. talen kent het Iersch zeer weinig leenwoorden. De belangrijkste periode, wat betreft vreemde beïnvloeding, waren de eerste eeuwen van het Christendom, toen alle kerkelijke termen werden overgenomen uit het Latijn der missionarissen van de 5e en 6e eeuw. Van hen ook stammen de benamingen voor schrijfbenoodigdheden, boek, pen, lezen, schrijven enz., waaruit zou kunnen blijken, dat schrijven den Ieren onbekend was vóór de komst van het Christendom. In de 8e eeuw, den tijd van de invallen der Wikings, werd iets uit de Noorsche talen overgenomen; Middel-Iersch leende van het Fransch en later beïnvloedde het Engelsch nog eenigermate den Ierschen woordenschat.

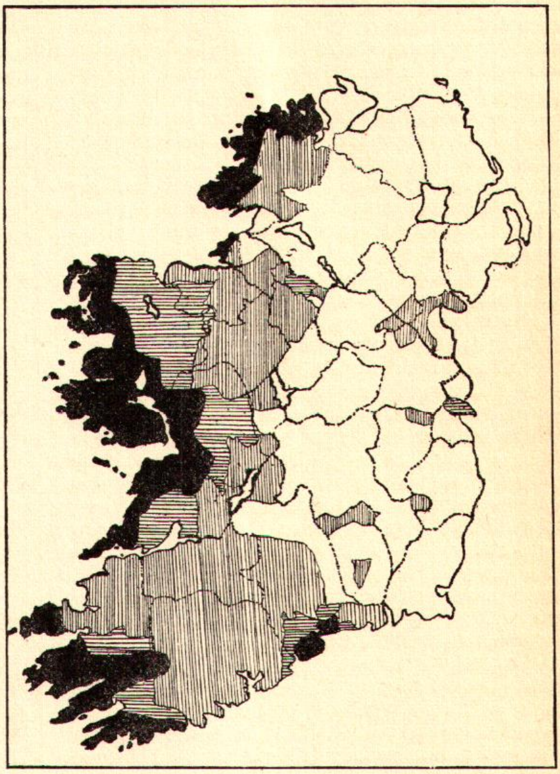
Zeer vasthoudend heeft het Iersche s c h r i f t lang een vorm van het in de vroege M. E. gangbare halfunciaal schrift gehandhaafd, dat later door een soort inheemsch Iersch cursief beïnvloed werd, maar toch nooit ver afweek van het oorspr. unciaal of half-unciaal type. Den laatsten tijd worden wetensch. en critische uitgaven met de Romeinsche letter gedrukt, maar voor het grootste deel der populaire literatuur wordt nog altijd het zgn. Iersche lettertype gebruikt, eigenlijk een vroeg-Latijnsch schrift.

De Iersche taal werd tot het einde der 17e en in het begin der 18e eeuw nog in geheel Ierland gesproken. De oprichting der „nationale" scholen door het Eng. gouvernement en het verplichte onderwijs in het Engelsch beteekenden echter bijna den genadeslag ervoor (zie onder, sub Taalstrijd). In Ulster, Connacht en het Zuiden onderscheidt men verschillende dialecten, en de taal, die nog in het Westen en de Hooglanden van Schotland gesproken wordt, verschilt slechts dialectisch van het Iersch in Ierland. Vgl. ook → Insulair schrift.

L i t. : Rudolf Thurneysen, Handb. der Alt-Irischen Grammatik (Heidelberg 1909); G. Dottin, Manuel d'irlandais moyen (Parijs 1913); Séan ó Catháin, Some studies in the development from middle to modern irish, in Zeitschrift für celtische Phililogie (XIX 1933, 1-47); Tomás ó Maille, The language of the annals of Ulster (Manchester 1910). *O Briain.*

Taalstrijd. Officieel is Ierland tweetalig evenals België. De Iersche taal heeft volgens art. 4 van de Grondwet van 1922 de eerste plaats, maar het is de taal van een kleine minderheid. Bijna alle Ieren spreken Engelsch.

Ierland (buiten de Engelsche Pale en een gedeelte van Ulster) heeft zijn eigen taal behouden tot het begin der 19e eeuw. Na de afschaffing der Eng. strafwetten in 1829 (→ Emancipation-Bill) heeft het Eng. schoolsysteem echter de volkstaal weten terug te dringen tot de meest afgelegen en armelijke streken van het Westen. Eerst werd Ierland tweetalig, en daarna stierf het Iersch geleidelijk af. Omstreeks 1900 waren er op een bevolking van $4^1/_2$ millioen nog geen half

Taalkaart van den Ierschen Vrijstaat. Toestand in 1926. In het z w a r t aangegeven gedeelte spreekt meer dan $40^0/_0$ der bevolking Iersch. In het h o r i z o n t a a l gearceerde gedeelte: 20 tot $40^0/_0$; in het v e r t i c a a l gearceerde gedeelte: 11 tot $20^0/_0$; in het w i t gelaten gedeelte (N.B. de dichtst bevolkte streken!): minder dan $11^0/_0$.

millioen meer, die Iersch kenden, en slechts 21 000 kenden enkel Iersch. Het verzet tegen deze noodlottige uitroeiing van de volkstaal groeide tot een krachtige organisatie in 1893, toen de Gaelic League werd opgericht door Douglas → Hyde. Sedertdien kan men spreken van een taalstrijd. De Gaelic League lijkt eenigszins op de Vlaamsche beweging, maar heeft een veel moeilijker taak wegens het ontbreken van een cultureel achterland. Sedert 1925 ontvangt zij echter sterken officieelen steun van de Iersche regeering, en nu tracht men het Iersch weer gangbaar te maken door middel van systematisch onderwijs in alle scholen van het land. Veel succes hebben die pogingen om een bijna doode taal tot nieuw leven te wekken nog niet. De meeste kinderen hooren thuis immers niets dan

Engelsch. Het werkelijk Iersch sprekend gedeelte (zgn. Gaeltacht) omvat nog geen 1/2% der bevolking, en nog geen 20% kent naast het Engelsch nog een mondvol Iersch. Het hierbij gevoegde kaartje toont, hoe deze 20% over het land zijn verdeeld. De uitzichten zijn niet bemoedigend. *Pompen.*

Lit.: Saorstât Eireann Official Handbook (1932); O'Rahilly, Irish Dialects Past and Present (1932).

VI. Iersche letterkunde (vgl. → Anglo-Iersche lett.). **A) Tot 1500.** Dat de Ieren ook vóór de komst van het Christendom in de 5e e. het gebruik van schriftteekens kenden, is niet met zekerheid te bewijzen. De oudste Ogam-inschriften zijn op het Latijnsche alphabet gebaseerd. Het grootste deel der Iersche letterkunde is vrucht van de intellectueele activiteit, die het vanaf de 6e e. bloeiende Iersche kloosterleven volgde.

Niets van de thans bekende Iersche letterkunde kan met reden vroeger dan de 7e e. gedateerd worden: een gedicht ter eere van St. → Birgitta, Brigit bé bithmaith, waarsch. uit de 7e e., is reeds een zeer kunstvolle metrische compositie. Misschien is een hymne op St. Patrick, toegeschreven aan Fiacc, bisschop van Slébte, nog wel ouder. Uit deze werken blijkt, dat de metriek der Iersche dichtkunst toen reeds aan bepaalde wetten gebonden was.

Het oudste Iersche proza is waarsch. een Iersche kroniek (een vervolg op de kroniek van Eusebius), die uit het begin der 7e e. dateert. Uit denzelfden of iets lateren tijd stammen de oude Iersche glossen op bijbelsche, grammaticale en chronologische handschriften in de boekerijen van Milaan, St. Gallen, Würzburg e.a., en eenige Iersche homilieën en godsdienstige verhandelingen. Omstreeks 800 ontstond de metrische Iersche heiligenkalender van Oengus; elke heiligendag in het jaar heeft er een eigen metrisch quatrain. Van de 7e e. af houden geschiedkundigen zich bezig met het samenstellen van synchronistische wereldgeschiedenissen, waarbij bijz. aandacht wordt geschonken aan de Iersche regeeringstabellen; hieruit ontstonden de groote verzamelingen Iersche annalen.

De Iersche letterkunde kan globaal in drie categorieën gesplitst worden: 1° annalen en geschiedkundige werken, 2° ridderverhalen, 3° godsdienstige geschriften en heiligenlevens. Zeer oud en van groote waarde zijn de Iersche annalen; de Annalen van Tighernach, de Annalen van Inisfallen, de Chronicon scottorum, de Annalen van Clonmacnois en de Annalen van de Vier Meesters leggen getuigenis af van den ijver der Oud-Iersche monniken-compilators. Historisch, genealogisch, romantisch en hagiographisch materiaal is in groote hoeveelheden bewaard gebleven in hss. in het Trinity College te Dublin, in het Britsch Museum en in de Bodleian Library te Oxford. De voornaamste ervan zijn de Lebor na hUidri, het boek van Leinster, de Leabhar Mór Lecain, de Leabhar Buidhe Lecain, de Lebar Brecc, Rawlinson B. 502, 512, en Laud 610. De meeste dezer hss. zijn in Middel-Iersch, met veel uit het Oud-Iersch voortlevende grammaticale vormen, vooral in de Lebor na hUidri, waaruit blijkt, dat veel van deze sagen in de Oud-Iersche periode ontstaan zijn.

Een voornaam onderdeel der Iersche letterkunde vormen de middeleeuwsche romans. Zij behooren tot twee groote cycli, 1° de Ulster-Connachtcyclus en 2° de Zuider- of Leinster-Munstercyclus. De Ulstercyclus handelt over de groote half-mythologische helden van het Noorden: Conchobar, → Cuchulain, Ailill, Medb, Fergus enz. De kern en het belangrijkste verhaal van dezen cyclus is de Táin bó Cualnge (Veeroof van Cualnge), die waarsch. in het laatst der 7e e. op schrift werd gesteld. Het proza van dit verhaal is door een groote hoeveelheid poëzie onderbroken. Een aantal kleinere verhalen, ondergeschikt aan de Táin, completeeren den Ulstercyclus, die tot aan de 12e e. uitgebreid en ontwikkeld werd. De Zuidercyclus is minder vermaard. Deze behandelt de heldendaden van Finn mac Cumhail en Ossian en wordt vaak de Finn- of Ossiancyclus of → Finnsagen genoemd.

Van de 11e e. af was de Iersche letterkunde grootendeels het werk van hofdichters en geschiedkundigen, wier doel het was de daden van hun meester te verheerlijken. De voornaamste kenmerken dezer letterkunde zijn reeds behandeld onder → barden. Geheele manuscripten zijn ook gewijd aan topographische literatuur, bijv. → Dinnseanchus. De Anglo-Normandische invasie veroorzaakte een langzamen achteruitgang der eigen letteren. Het meerendeel der latere lit. bestaat uit bardengedichten van uitgesproken godsdienstige strekking.

Lit.: R. I. Best, Bibliogr. of Irish Philology and of printed Irish lit. (Dublin 1913); Eleanor Hill, A textbook of Irish Lit. (Dublin 1904, 1908); R. Thurneysen, Die irische Helden- en Königssage (Halle 1921); D. Hyde, A literary hist. of Ireland (Londen 1920); id., The story of early Gaelic Lit. (Londen 1922).

B) Na 1500. Ca. 1500 neemt de moderne letterk. een aanvang. Zij omvat verzamelingen van kronieken en geschiedbeschrijvingen, godsd. en ascetische literatuur, sagen en romantische verhalen, werken over grammatica, prosodie en recht, en heel veel poëzie. De grondslag van het moderne Iersche proza werd in de 16e eeuw gelegd met het groote biographische werk: The Life of St. Columba, van Maghnus O Donnell († 1654), en door een aantal verhalen, als The Carle of the drab coat, O Donnel's Kern, de avonturen van Eagle-Boy en verscheidene andere. Veel van de godsdienstige en hofpoëzie werd in den loop der 16e en 17e eeuw gedicht door Tadhg Dall O Huiggin († 1617), Tadh Mac Bruaidhedh († 1652), Aengus O Dalaigh († 1617), Eochaidh O Heodhasa († ca. 1630), Giolla Brighde O Heodhasa († 1614), de begaafde leden van de barden-familie Mac an Bháird e.a. Religie, liefde en leed zijn de hoofdthema's van de dichtwerken uit dezen en later tijd.

De 17e eeuw blinkt uit door de productie van groote proza-verzamelingen: de groote hist. verzameling van de „Four Masters", de Forus Feasa van Geoffrey → Keating, die daarnaast ook ascetische en theologische werken en een hoeveelheid poëzie in het Iersch schreef. Een blijvenden invloed op de moderne Iersche letterkunde, zoowel op het gebied van godsdienst, ascese, grammatica en prosodie als op de dichtkunst, had de productie van de zgn. Leuvensche school (het Iersche Franciscanerklooster te Leuven, waar een aantal gevluchte schrijvers en historici intraden, o.a. Aodh → Mac Aingil, Florence Conry, Micheal → O Clerigh).

Nog onder de Penal Laws in de 18e eeuw bloeide de dichtkunst: de werken van Séan en Tadhg O Neachtain, Torlough O Carolan, Antony O Raftery, Seumas Mac Cuarta, Peter O Doirnín en vele anderen zijn in den laatsten tijd uitgegeven. Als het groote gedicht van Brian → Merriman, The Midnight Court, wordt uitgezonderd, dan zijn godsdienst, liefde en leed nog altijd de hoofdthema's van deze dichtkunst.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

In de 19e eeuw schreven en vertaalden John MacHale en Peter O Leary religieuze en romantische literatuur. Padraig → O Conaire is de beroemdste moderne Iersche schrijver: zijn novellen en korte verhalen behooren tot de beste uit alle talen.

In de 20e eeuw zijn Iersche novellen, schetsen en gedichten van hooge litteraire waarde geschreven door Padraig → Pearse, Tomás O Criomhthain, Seumas O Grianna en Muiris O Suillibháin.

U i t g.: door de Irish Texts Society (1889-1934). — L i t.: Aodh De Blacam, Gaelic Literature surveyed (Dublin 1933). *O Briain.*

VII. Iersche kunst (zie pl.; vergelijk den index kol. 831; zie ook → Angelsaksische kunst, met platen).

A) tot 1500. Tot in de 13e eeuw heeft I. een eigen bouwwijze en vooral een eigen ornamentiek in zijn verschillende kunstwerken.

Voor de **architectuur** schijnt men aanvankelijk te zijn aangewezen op den zgn. houtbouw, maar sedert de 5e-6e eeuw kenmerken zich de bouwwerken aan de Westkust en op de eilanden door opeenstapeling van veldsteenen zonder mortel, bijv. klooster van Skellig Michaël (vgl. → Bijenkorfcel), Innismurray en het oratorium van Gallerus (graafschap Kerry). Onder Romeinschen invloed gebruikt men sedert de 7e-8e eeuw ook mortel en gehouwen steen, waarvan de typisch Iersche alleenstaande torens (Glendalough en Glane) voorbeelden zijn. Onder invloed der Cisterciënsers en later der Bedelorden ontwikkelt zich het grondplan, naarmate men de massief steenen overdekking der bouwwerken laat varen (Mellifont, Hore Abbey, Sligo Abbey, dom van Cashel en van Limerick, Christ Church en St. Patrick-dom te Dublin). In de 13e eeuw gaat de eigen bouwaard verloren en komt de Iersche kunst onder invloed van Engeland en Normandië.

Voor de **beeldhouwkunst** kan men wijzen op de bekende Iersche grafmonumenten met het zgn. Oghamschrift, later met teksten in open schrift, sedert de 7e eeuw met vlechtwerk versierd en in kruisvorm: in de 10e eeuw ontwikkeld tot het zgn. self-standing cross (Monasterboice, Clonmacnois, Durrow e.a.). Voor de monumentale sculptuur zij verder gewezen op de portalen met licht reliëfwerk te Maghera en vooral Clonfert.

Onder Byzantijnschen invloed staat de nijverheidskunst: **metaal- en edelsmeedkunst**, waarin email- en filigraanwerk kenmerkend zijn (kelk van Ardagh uit de 8e eeuw; bisschopsstaf uit Durrow en Clonmacnois). Verschillende schrijnen uit brons en zilver met nillowerk en filigraan, goud- en zilverinlegwerk zijn bekend. Het schrijn van de Kruisrelikwie van Cong (1123) is het meest beroemd; vervolgens dat van Drumlane (11e e.) met voorstellingen in reliëf van afzonderlijke heiligenfiguren. Bekend is ook de zgn. St. Patrick-klok.

Monumentaal **schilderwerk** is niet meer aanwezig, maar des te bekender is de miniatuurschildering: Book of Durrow (8e e.), Book of Kells (8e e.), Book of Lindisfarne (onder Ierschen invloed), alsook het Evangeliarium van St. Gallen uit het midden der 8e eeuw. Ook in het Evangeliarium van Echternach (thans te Parijs), en trouwens in de geheele West-Europeesche schrijfkunst dier dagen, vindt men sporen van Ierschen invloed.

Zoowel in de voortbrengselen van de plastische als nijverheidskunst treft men de kenmerkende Iersche ornamentiek, bestaande uit 'n bandwerk van geometrische motieven, later met dieren- en menschengestalten, die in phantastische kronkelingen zich draaien tusschen plantenmotieven [zie ook den tekst over Iersche schrijfkunst, in kol. 356 van dl. II, met gekleurde plaat er tegenover (nr. 2)].

L i t.: M. Stokes, Early Christian Art in Ireland (Dublin [4]1933); uitvoerige lit. in Lex. f. Theol. u. Kirche (V), Dict. d'archéol. chrét. (VII). *p. Gerlachus.*

B) Na 1500. De laatste groote opleving der Iersche kunst, onder laat-Gotische invloeden van Engeland en Spanje, dateert uit de 15e eeuw. De Eng. hervorming legde het Iersche beschavingsleven lam, en in de 17e eeuw (Cromwell, Willem III) werden de oude kunstwerken systematisch vernield. De Eng. landheeren bouwden echter vsch. kasteelen, o.a. te Kanturk, Donegal, Carrick en Thurles.

In de 18e eeuw is Ierland cultureel dood; maar in de steden, Dublin en Limerick vooral, worden statige heerenhuizen gebouwd, waarvan vele met Holl. trapgevels, en o.a. het groote hospitaal te Kilmainham. Uit de tweede helft dier eeuw dateeren de voornaamste straten van Dublin, zooals O'Connell Street en Dame Street, verder Trinity College, het Parlement, de City Hall, het Custom House en het grootste deel van Dublin Castle. In de 19e eeuw krijgt Ierland weer een eigen leven, maar de energie der bevolking wordt bijna geheel uitgeput in econ. en politieken strijd. De Royal Irish Academy, gesticht in 1785, stond buiten het Iersche leven, en heeft meer gedaan voor de wetenschap dan voor de kunst. Er werden vele Kath. kerken gebouwd, doch in Klassieken of in Gotischen stijl: de allervoornaamste is de kathedraal te Killarney, gebouwd naar de plannen van A. W. Pugin.

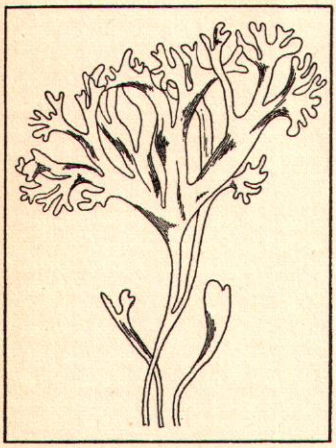
Pogingen tot herstel der oude Iersche kunsttradities komen pas op in de 20e eeuw. Het minst succes hebben deze pogingen in de Iersche l e t t e r k u n d e. Het letterk. Ierland uit zich nog geheel in het Engelsch, zoodat men alleen nog van → Anglo-Iersche letterkunde kan spreken. De s c h i l d e r k u n s t, grootendeels georganiseerd in de Royal Hibernian Academy (gesticht 1821), met een rijk museum in de National Gallery (geopend 1864), wordt druk beoefend in de kunstacademies van Dublin, Cork, Limerick en Galway, maar heeft nog weinig zelfstandigs gewrocht. Alleen de gebrandschilderde ramen van Harry Clarke hebben internationale waardeering gevonden. De m u z i e k bepaalt zich hoofdzakelijk tot de verzameling en de navolging van oude volksmelodieën (voornaamste verzamelingen door Edward Bunting, † 1843, George Petrie, † 1866, P. W. Joyce, † 1914, en tegenwoordig P. A. Walsh). Maar ofschoon het volk zeer muzikaal is, is er van origineele compositie nog nauwelijks sprake. De nieuwere b o u w k u n s t heeft een rijke bron van inspiratie in de talrijke ruïnes van kloosters en kerken, die de 17e eeuw heeft achtergelaten (prachtige ruïnes uit 10e tot 15e eeuw o.a. te Cashel, Holycross, Dunbrody, Bective, Jerpoint, Sligo, Ennis, Quinn, Clonmacnoise, Muckross enz.), maar meestal bouwt men nog Engeland (en Amerika!) achterna. Waar het nationaal gevoel sterker spreekt, zoekt men aanknooping bij de oude Iersche tradities van vóór de Anglo-Normandische verovering. In den laatsten tijd zijn zgn. neo-Keltische kerken en colleges gebouwd, o.a. te Athlone, Galway, Spiddal, Lusk, Newport, Donegal, grootendeels slap, nuchter en gewild. Er is een ontluikend leven, maar nog geen nieuwe bloei in de Iersche kunst. Alleen zijn voornaamsten cultuurschat, den godsdienst, heeft Ierland meer ongeschonden bewaard dan eenig land ter wereld.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

L i t.: J. Crooke, Wakeman's Handbook of Irish Antiquities (1903); R. A. S. Macalister, The Archeology of Ireland (1928); M. V. Ronan, Catholic Emancipation Official Record (1929); P. Colum, The Road round Ireland (1930); F. Muirhead, Blue Guide of Ireland (1932); R. Chauviré, L'Irlande (1936). *Pompen.*

Iersche Zee, zee, gelegen tusschen Engeland en Ierland (XII 464 D 5). Zij staat met den Atlantischen Oceaan in verbinding in het N. door het Noorderkanaal, in het Z. door het Zuider- of St. Georgekanaal. De diepte bedraagt in het midden 100 tot 170 m, ten O. van Man 20-40 m. De stroom wordt vooral beheerscht door de zoowel den Noordelijken als Zuidelijken ingang binnendringende getijgolf en den wind; door den invloed van de uitloopers van den Golfstroom (Iersche stroom) overheerschen echter een weinig de Noordelijk gerichte stroomen. De zeer drukke scheepvaart wordt bemoeilijkt door de zware getijstroomen, veel mist en veel storm, doch vergemakkelijkt door tal van kustlichten en lichtschepen. *Wissmann.*

Iersch mos (Chondrus crispus), een roodwier van de fam. der Gigartinaceeën, heeft violetbruin, waaiervormig, diep ingesneden loof, dat in het zonlicht sterk iriseert. Om zijn groot geleigehalte wordt het gedroogd in de apotheek gebruikt als carrageen. Verder gebruikt men het ook in de techniek, eveneens om zijn gelei. Het I.m. komt voornamelijk voor in koudere zeeën. *Bouman.*

Iersch mos.

Iersch schrift, → Insulair schrift.

Iersch stelsel, een bepaalde vorm van het progressieve gevangenisstelsel, dat uitgaat van de gedachte, dat de overgang van vrijheid naar gevangenis zoo streng mogelijk en van gevangenis naar vrijheid zoo geleidelijk mogelijk moet zijn (→ Gevangeniswezen), met deze bijzonderheid, dat de gestrafte na ontslag uit het strafgesticht niet dadelijk in voorwaardelijke vrijheid komt, maar eerst in een inrichting verblijft. *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Ierseke, meer bekende schrijfwijze voor den officieelen plaatsnaam → Yerseke.

Iersele (Eersel bij Eindhoven?), P i e t e r v a n, Middelnederlandsch dichter (15e e.?), van wien een wel vermakelijke, maar wat onkiesche boerde bewaard is: Wisen raet van vrouwen; met het thema van de door haar vader streng bewaakte jonkvrouw, die de argeloosheid van haar biechtvader gebruikt, om met den geliefde van haar hart in betrekking te komen. Het is de derde novelle van den derden dag in Boccaccio's Decamerone. *V. Mierlo.*

U i t g.: J. Fr. Willems, Belg. Museum (1839); E. Verwijs, Bloemlezing uit Mnl. dichters (III, 23-28).

Iets (Lat. aliquid = aliud quid = ander ding) (p h i l o s.), een der zes → transcendentale wijsgeerige begrippen. Elk ding is iets, d.w.z. onderscheiden van elk ander ding (→ Distinctie). Dit is de meest eenvoudige formuleering van het c o n t r a d i c t i e - b e g i n s e l. → Beginsel. *v. d. Berg.*

Iffland, A u g u s t W i l h e l m, Duitsch tooneelschrijver en acteur uit den tijd van het Duitsche Klassicisme; * 19 April 1759 te Hannover, † 22 Sept. 1814 te Berlijn, als oppermachtig generaaldirecteur van het koninklijk tooneel en van het Nationaltheater.

Als tooneelproducent was I., met Kotzebue, de meest invloedrijke en vruchtbare maker van vluchtige, oppervlakkige blijspelen en drakerige, zedepredikende huilstukken. Als tooneelspeler daarentegen, te Mannheim gevormd, in verzorgd en eenigszins verstandelijk beheerscht spel, werkte hij graag met het Klassieke repertorium, ook reeds met Shakespeare en Schiller. Hij fixeerde zijn opvattingen over de kunst van het spelen in een veelgebruikte Theorie der Schauspielkunst (1815).

V o o r n. w e r k e n: Verbrechen aus Ehrsucht (1784); Die Jäger (1785); Reue Versöhnt (1788); Die Hagestolzen (1791); Der Spieler (1796). — U i t g.: Ges. Werke (24 dln. 1843 vlg.). — L i t.: A. Stiehler, Das Ifflandsche Rührstück (Hamburg 1899); K. Lampe, Studien über I. (Leipzig 1899); R. Kipfmüller, Das Ifflandsche Lustspiel (Heidelberg 1899); Härle, I.'s Schauspielkunst (1925 vlg.). *Baur.*

Ifni, Spaansche nederzetting aan de N.W. kust van de Sahara (I 536 B/C 2); ong. 20 000 inw. I. werd in 1883 door Marokko afgestaan als compensatie voor Santa Cruz de Mar Pequeña, een plaats, die de Spanjaarden in de 16e eeuw in bezit hadden en waarvan de ligging niet meer bekend is. I. behoort staatkundig tot Rio de Oro. *v. Velthoven.*

Ifoegau, Indonesische stam op de Philippijnen.

Ifoeta (Bena-Dibele, patrones O. L. Vrouw van Groeninge), missiepost der Passionisten in Belgisch Kongo, apostolisch vicariaat Boven-Kasai (mgr. Aug. De Clercq). Volksstammen: Basjobo, Basongomeno, Indanga, Batoea, Bakoela. Gesticht in 1931. Gedoopten (1934): Ca. 600.

Igel, plaatsje met ca. 750 (Kath.) inw. bij Trier. Wijnbouw. In de buurt bevindt zich de zgn. **Zuil van Igel,** een 23 m hoog Rom. grafmonument uit roode zandsteen, opgericht in de eerste helft van de 3e eeuw n. Chr., rijk versierd met reliëfs.

L i t.: H. Dragendorff en E. Krüger, Das Grabmal von I. (1924).

Igidi, zandwoestijn in de W. Sahara (I 520 C 2).

Igigi, de goden van het Assyrisch-Babylonische pantheon worden verdeeld in twee klassen: de Igigi en de → Anoennaki of Enoeki. De I. zijn de goden van den hemel, de A. de goden van de aarde, de zee en de onderwereld. Aan het firmament worden de I. gerepresenteerd door de sterren van het hemelsegment, dat nooit onder den horizon daalt. Hun koning is de god Anoe, aan wien het hoogste punt van den Igigi-hemel, de Poolster, is toegewezen. *Alfrink.*

Iglau (Tsjech. J i h l a v a), stad in de Boheemsch-Moravische Hoogten, Tsjecho-Slowakije (V 578 D 2), aan de rivier de Igel (Tsjech. Jihlava); ca. 31 000 inw. (voor de helft Duitsch sprekend). Textiel-, leer-, tabaks- en aardewerkindustrie.

Iglesias, gemeente in de Ital. prov. Cagliari, op het eil. Sardinië, 200 m boven zee, 23 000 inw. (1931). Bisschopszetel. Veel lood- en zinkmijnen. In de nabijheid talrijke grotten. De invloed van N.Afrika was hier groot.

Igli, plaats in N. Afrika, ten Z. van Algiers, in het oasendal van de Saoera (I 536 C 1); dadelpalmen.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

Ignatius van Antiochië, Heilige, bisschop en martelaar, behoort tot de groep der → Apostolische Vaders, een waardevol getuige voor het geloof in de Drieëenheid, Christus, de Kerk, Doopsel en Eucharistie en vooral voor de ontwikkeling der kerkelijke → hiërarchie aan het eind van het apostolisch tijdvak. De echtheid der 7 brieven, waarin men die gegevens vindt, werd vroeger fel bestreden, maar tegenwoordig ook door niet-Kath. geleerden steeds meer erkend.

Van zijn leven is overigens alleen bekend, dat hij bisschop was van → Antiochië en onder keizer Trajanus (zoo goed als zeker in 107) naar Rome werd gevoerd en daar voor de wilde dieren werd geworpen. Op de reis door Klein-Azië naar Rome schreef hij zijn brieven, vol geestdrift voor den marteldood en vurige liefde tot Christus en Zijn Kerk. De Communio op zijn feestdag (1 Febr.) is genomen uit zijn brief aan de Romeinen (IV. 1): „Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, ut panis mundus inveniar" („Ik ben Christus' tarwe, door de tanden der dieren zal ik worden vermalen, om zuiver brood bevonden te worden").

W e r k e n : Brieven aan de kerken van Ephese, Magnesia, Tralles, Rome, Philadelphia, Smyrna, en aan den bisschop dier stad : Polycarpus. — U i t g. en vert., → Apostolische Vaders; Ned. vert. zal versch. in G.G.G. (1936). — L i t. : H. de Genouillac, l'Eglise chrétienne au temps de S. Ignace d'Antioche (Parijs 1907) ; M. Rackl, Die Christologie des H. Ignatius v. Antiochien (Freib. i. B. 1914). *Franses.*

In de i c o n o g r a p h i e wordt Ignatius van Antiochië voorgesteld met pallium bekleed, op den grond liggend, terwijl twee leeuwen hem aanvallen (miniatuur in het Menologium van keizer Basilius). In de 17e eeuw ook behandeld door Juan de las Roelas (Sevilla) en Johann Creutzfelder (Weenen). *p. Gerlachus.*

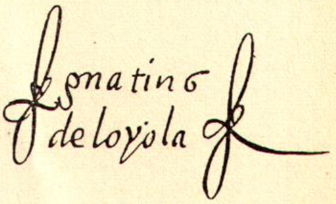
L i t. : K. Künstle, Ikonogr. d. Heiligen (1926).

Ignatius, Heilige, patriarch **van Konstantinopel;** * ca. 798, † 23 Oct. 877. Na de afzetting zijns vaders (keizer Michael I) werd hij met dezen en zijn broeder naar een klooster op het eiland Porti bij Konstantinopel verbannen. Spoedig werd hij daar abt en in 847 patriarch van Konstantinopel. Hij muntte meer uit door heiligen levenswandel dan door geleerdheid. Nadat hij koning Michael III den Dronkaard de H. Communie geweigerd had en den zedeloozen Bardas had geëxcommuniceerd, wist deze de afzetting van I. te bewerken en werd hij in ballingschap gezonden (858). Hij werd vervangen door → Photius, doch Basilius I riep hem terug. De uitbreiding zijner patriarchale rechten bracht hem in conflict met Rome. Joannes VIII dreigde met de ban, doch aleer dit bericht hem bereikte, stierf hij. Gedachtenis, in Gr. zoowel als in Lat. Kerk, 23 October.

L i t. : Bronnen bij Mansi (XV en XVI), alwaar Vita S. Ignatii, van Niketas David (ook bij Migne, Patrol. Gr., 105, 487 vlg.) ; G. N. Maultrot, Hist. de S. Ign. et de Photius (1791) ; Dict. Theol. Cath. (VII). *Feugen.*

Ignatius (Iñigo) **van Loyola,** Heilige, stichter der Jezuïetenorde (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). * ca. 1493 op het kasteel Loyola (Sp. prov. Guipuzcoa), † 31 Juli 1556 te Rome. Jongste der 13 kinderen van Beltrano Yañez de Oñaz y Loyola en Marina Saenz de Licona y de Balda. Over zijn jeugd is weinig bekend. Verbleef 1504-'17 in het huis van Juan Velasquez de Cuellar, thesaurier van koningin Isabella; in diens gevolg ook eenigen tijd aan het hof te Valladolid. Volgens eigen bekentenis was hij zeer eerzuchtig en ging op in wereldsche vermaken en galante ridderavonturen. In 1518 trad hij in krijgsdienst van den vice-koning van Navarra en hielp den opstand der „communeros" bestrijden. Bij het uitbreken van den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje in 1521 verdedigde hij de vesting Pampelona; 20 Mei werd hij zwaar gewond en ter verpleging naar het kasteel Loyola vervoerd. Hier kreeg zijn leven een andere richting, vooral door de lezing van het leven van Jesus en der heiligen.

Na zijn genezing vertrok hij in Februari 1522 naar het Mariaheiligdom van Montserrat, kleedde zich in bedelaarsgewaad en ging van daar naar Manresa, waar hij gedurende eenige maanden een streng boeteleven leidde. Hier schreef hij zijn → „Geestelijke Oefeningen", dat kleine boekje van wereldwijde beteekenis. In 1523 ondernam hij een pelgrimstocht naar Jerusalem. Intusschen ontwaakte in hem het verlangen om priester te worden en in 1524 begon hij de lagere studiën te Barcelona, die voortgezet werden aan de univ. van Alcala, Salamanca en Parijs, waar hij in 1528 aankwam. Hij leefde er als arm student en voorzag met bedelen in zijn onderhoud; ondernam ook bedelreizen naar Spanjaarden in Vlaanderen (Brugge, Antwerpen) en in Engeland. Het verblijf aan die universiteiten opende nieuwe wegen voor zijn apostolische idealen om door gebed en studie zich voor te bereiden tot wat zijn levenstaak geworden is: verdediging en uitbreiding van het Rijk Gods op aarde d.w.z. van Kerk en paus. Te Parijs wist hij een zestal vrome en begaafde studenten voor zijn ideeën te winnen: den Savoyaard Petrus Faber, die reeds priester was, de Spanjaarden Franciscus Xaverius, Jacobus Laynez, Alphonso Salmeron, Nic. Bobadilla en den Portugees Simon Rodriguez. Onder leiding van I. deden zij de geestelijke oefeningen en besloten zich nauwer te verbinden. Op het feest van Maria Hemelvaart in 1534 gingen zij naar de Mariakapel van Montmartre en legden daar de gelofte af om zich, na het voltooien der studiën, als priesters geheel te wijden aan den dienst van God en als missionarissen te gaan arbeiden in het H. Land; zoo dit niet mogelijk was, zich ter beschikking te stellen van den paus. Hiermede was de kiem gelegd, waaruit later de Orde der Jezuïeten zou voortkomen. Nadat zich nog eenige andere studenten (Le Jay, Brouet, Codure) bij hen hadden aangesloten, vertrokken zij in den winter van 1536 naar Italië om er scheepsgelegenheid voor Palestina af te wachten. Op 24 Juni 1537 werden I. en zijn gezellen te Venetië priester gewijd. Hun eerste gelofte konden zij niet volbrengen, omdat de uitgebroken Turkenoorlog de reis naar Palestina onmogelijk maakte. Zij gingen dan, volgens de tweede gelofte, naar Rome om den paus hun diensten aan te bieden. Paulus III zond hen uit naar verschillende steden om als leeraren en predikers op te treden. Nu rijpte in I. het plan om aan de vereeniging een vasteren vorm te geven door ze te maken tot een religieuze Orde, die, als strijdbare „Compagnie van Jesus", den paus zou kunnen helpen in de zware nooden, waarin de Kerk verkeerde. In overleg met zijn gezellen stelde hij een „Formula" op, een korte schets der inrichting van de Orde, gelijk hij die zich dacht. Op 3 Sept. 1539 werd ze overhandigd

aan den paus, die ze mondeling goedkeurde. De definitieve bevestiging ontmoette echter veel tegenstand. Eerst een jaar later, 27 Sept. 1540, werd die verkregen door de bulle „Regimini militantis ecclesiae”. I. werd in April 1541 tot generaal-overste gekozen. Hij begon toen met de samenstelling der Constituties, waaraan hij ong. tien jaar werkte. Ze werden in 1550 door Julius III goedgekeurd (bulle „Exposcit debitum”). De Orde breidde zich zeer snel uit. Bij den dood van den stichter, 31 Juli 1556, telde zij meer dan 1 000 leden en 100 huizen in Europa, Indië en Brazilië. I. werd 27 Juli 1609 door Paulus V zaligen 22 Mei 1622 door Gregorius XV heiligverklaard. Feestdag 31 Juli. — Zie verder → Jezuïeten.

Ignatius' persoonlijkheid is van zeldzame grootte en zeldzame harmonie. Doordringend verstand en levendige, dichterlijke verbeelding, onverzettelijke wilskracht en fijn gevoel, heldenmoed en bezonnenheid, initiatief en uitvoering, grootsche idealen en zorg voor de kleinste details, uiten zich om beurten of gezamenlijk in al zijn woorden en daden. Hij was een streng commandant uit Spanje's gouden eeuw, met zachte, hartenveroverende vriendelijkheid, een menschenkenner als geen ander. En bij dit natuurlijk complex van tegenstrijdige eigenschappen een overvloed van bovennatuurlijke gaven voor zelfinkeer, voor onderscheiding des geestes en zieleleiding, voor gebed-in-arbeid, voor mystieke schouwing in God, verborgen onder de meest gewone dagelijksche levenswijze. Zijn invloed op de geschiedenis der H. Kerk en door haar op onze menschheid kan moeilijk te hoog worden aangeslagen.

L i t. Bronnen : Mon. Hist. S.J. Monumenta Ignatiana (17 dln. Madrid 1894-1918) ; Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (V, 59-124). Van de oudere biographieën zijn het meest bekend : Bartoli (Rome 1650) en Bouhours (Parijs 1690), beide in vele talen vertaald. Van de nieuwere : Thompson (Londen 1910) ; Pastor (Freib. i. B. 1924) ; van Nieuwenhoff (1891) ; Dudon (Parijs 1934), waarin uitvoerige bibliographie ; ook in Koch : Jesuiten-Lexikon (Paderborn 1934, 853). *v. Hoeck.*

In de iconographie wordt Ignatius voorgesteld in zwarte toog of liturgische kleeding met het monogram I.H.S. op de borst of in een glorie boven zijn hoofd. De meeste werken gaan terug op het portret van den Spanjaard Alonso Coello (1531-'88). Ook Rubens schilderde I. voor de Jezuïetenkerk te Antwerpen (thans Weenen); de Jezuïet Pozzi verheerlijkte zijn ordesstichter in S. Ignazio te Rome. *p. Gerlachus.*

L i t. : K. Künstle, Ikonogr. d. Heiligen (1926) ; E. Mâle, L'art relig. après le Conc. de Trente (1932); Hamy, Gal. ill. de la Comp. de J. (Parijs 1893).

Ignatiuswater, water, gewijd ter eere van den H. Ignatius. In Spanje reeds eind 16e e. aangewend tegen besmettelijke ziekten. In 1866 werd het gebruik door Pius IX opnieuw goedgekeurd. Alle priesters der Sociëteit van Jesus hebben de macht het water te wijden. Sinds 1929 is aan de provinciaals der Orde toegestaan, die macht ook te verleenen aan andere priesters.

L i t. : Précis Historiques (1859, 318) ; Koch, Jesuiten Lex. (855). *v. Hoeck.*

Ignatiusboonen worden op de Philippijnen en in China geoogst van Strychnos Ignatii, een boompje van de fam. der Loganiaceae. Deze langwerpige vruchten werden voorheen in China als medicijn tegen krampen en malaria gebruikt, doch in zeer kleine hoeveelheden, aangezien een te groote dosis stuipen en den dood veroorzaakt. *Bouman.*

Ignorábimus (Lat., = We zullen (het) nooit weten). Prof. Emil du Bois-Reymond besloot een in Leipzig in 1872 gehouden voordracht „Uber die Grenzen des Naturerkennens” met te verklaren, dat het altijd raadsels zouden blijven, wat stof en kracht waren en hoe die zouden kunnen denken.

Reeds op 8 Juli 1858 had hij in een andere rede deze oud-Schotsche zinspreuk, gebruikelijk bij een onbesliste uitspraak van een gezworenenrechtbank, aangehaald, maar pas door zijn in 1881 uitgesproken rede over „de zeven wereldraadsels” werd dit „leitmotiv” van het modern agnosticisme „gevleugeld”.

Het is dan vooral van toepassing op : het wezen van stof en kracht, het principe van de beweging, den oorsprong van de zintuigelijke waarneming, de menschelijke vrijheid, den oorsprong van het leven, de finaliteit in de natuur en den oorsprong van de taal. *Brouwer.*

Ignorantia elenchi (Lat., = onkunde of verkeerde opvatting der gestelde vraag) (p h i l o s.) is een vorm van → sophisme, waarin men vervalt door iets te bewijzen, dat buiten de kwestie ligt, hetzij door te veel of te weinig te bewijzen, hetzij door iets anders te bewijzen dan bewezen moet worden. *F. Sassen.*

L i t. : J. Th. Beysens, Logica ([3]1923, 262-265).

Igor-lied, het oudste Russische heldenepos uit den Kijewschen tijd, dat den krijgstocht van 1185 door vorst Igor van Nowgorod-Sjewerskij tegen de Polowtsen bezingt. Het gedicht, dat uiterst belangrijk is voor geschiedenis en taal der 12e e., staat sterk onder den invloed van het Russ. volkslied van dien tijd. De natuur leeft er mede met de strijders en het gedicht vertoont nog vele sporen van het heidendom.

U i t g. (Duitsch) : E. Sievers (1926). *v. Son.*

Igorot, of Bontok-Igorot, nog vrij onbeschaafde volksstam in het Noorden van Luzon, Philippijnen. De Spanjaarden hebben in hun ontoegankelijke bergland het Christendom niet weten te verspreiden, en tot kort geleden kwam koppensnellen er veel voor. Sinds de Amerikaansche occupatie wordt hun gebied geleidelijk ontsloten. Hun taal behoort tot de best bekende Indonesische talen, omdat C. W. Seidenadel er een uitvoerige grammatica van geschreven heeft (Chicago 1909), toen een groep I. in Chicago vertoefde voor de wereldtentoonstelling van 1905.

Iguanidae, → Hagedissen.

Skelet van een Iguanodon uit Bernissart.

Iguanodon, uitgestorven reptielsoort, behoorende

tot de groote groep der Dinosauria en wel tot de orde der Ornithischia. De i. bereiken groote afmetingen: tot 10 m lengte en 5 m hoogte. De schedel is klein, het bekken vogelachtig ontwikkeld, ze hebben korte 5-vingerige voorpooten en krachtige 3-teenige achterpooten. De gang was opgericht en leek op dien van een struisvogel. De lange staart diende tot het bewaren van het evenwicht en niet tot steun. Het waren plantenetende dieren. Volgens Dollo, den beschrijver van de skeletten van Bernissart in België, bezat de i. een lange grijptong als de giraffe. Evenals deze moet de i. geleefd hebben van de bladeren van boomen, bijv. van Coniferen. Bekend uit de Wealden (onder-Krijt) van België en Engeland. Zie ook → Dinosauria.
Oosterbaan.

Iguassu of I g u a z u, linker zijrivier van de Parana, ontspringt in den staat Parana (Brazilië, VI 160 E 7), ten O. van Curityba; vormt den 52 m hoogen waterval Victoria, en mondt na een lengte van 1 320 km doorloopen te hebben, nabij de stad Iguassu in de Parana; grootendeels bevaarbaar.

Iguvium (R o m. O u d h e i d), stadje in Umbrië (Italië), tegenw. Gubbio of Eugubio, ter hoogte van Ancona, gelegen ten W. van de Via Flaminia. Ruïnes, o.a. theater. Onder de puinhoopen van den tempel van Juppiter werden 1444 de 7 bronzen t a b u l a e E u g u b i n a e of I g u v i n a e gevonden, het belangrijkste monument van het Umbrische dialect (religieuze inhoud). *Weijermans.*

Ihle, J o h a n E g b e r t W i l l e m, Ned. zoöloog; * 7 Aug. 1879 te Amsterdam, sinds 1925 hoogleeraar in de zoölogie te Amsterdam. Zijn onderzoekingen liggen vooral op het gebied der ongewervelde dieren en parasieten. I. schreef verhandelingen over appendiculariën, thaliaceeën en parasitische nematoden.

W e r k e n : Bijdragen tot de kennis van de morphologie en systematiek der Appendicularien (diss., 1906); Leerb. der vergelijkende ontleedkunde van de Vertebraten (met v. Kampen, Nierstrasz en Versluis; 2 dln. 1924).

Ihne, W i l h e l m, Duitsch historicus; * 2 Febr. 1821 te Fürth, † 22 Mei 1902 te Heidelberg. Doceerde 1843-'63 in Engeland, daarna 1873-1901 prof. te Heidelberg.

H o o f d w e r k : Röm. Gesch. (tot den slag bij Actium) (8 dln. 1868-'90).

I.H.S., beginletters van het Gr. woord *ΙΗΣΟΥΣ* (= Jesus), een der meest verspreide Christelijke symbolen, en o.m. op altaren, deuren, gebruiksvoorwerpen, afweermiddelen, soms met bijgeloovige bedoeling, voorkomend. Sedert de 2e eeuw gewoonlijk in den vorm I H (monogram: ⊢⊢), vanaf de 4e e. in den volleren vorm I H C voorgesteld, waarbij de Grieksche sigma stilaan door de Latijnsche S vervangen wordt. Allerlei verklaringen ontstonden, hetzij afgeleid uit het Lat. [bijv. Iesus, Humilis, Societas, of Iesum habemus Socium (Jezuïetenorde), of In hoc Signo, Iesus Hominum Salvator] hetzij volksetymologisch (uit het Ned.) bijv. Jesus, Heiland Saligmaker; Jesus, Hart, Smart). Onder de kloosterorden droeg vooral de Jezuïetenorde bij tot de verbreiding van dit embleem: de H. Ignatius gebruikte het reeds in zijn zegel, en de orde heeft er drie nagelen en, in de al dan niet Gotische ħ Ħ , het kruis bijgevoegd. *E. De Waele.*

L i t. : F. Doelger, *ΙΧΘΥΣ* (I 1910, 355 vlg.); Kruitwagen, De oorsprong, beteekenis en ontwikkeling van het Christus-monogram I.H.S. (in: De Nieuwe Eeuw, 1918, 89 en 118).

Ija, actieve vulkaan op het schiereiland → Ende, eiland Flores, gewest Timor en Onderhoorigheden. De Zuidflank ontmantelt zich steeds, de kraterpijp ligt bloot. Er hebben steeds nieuwe steenschuivingen en stortingen in zee plaats. Hoogte zeekant 659 m, nieuwe opname 637 m; er zijn twee kraters. De berg is een gevaar voor het schiereiland en omgeving, daar bij volgende uitbarsting voor een vloedgolf gevreesd wordt. Bekende uitbarstingen hadden plaats in 1844, '67, '68, '71, en '82. Die van 1868 was zeer hevig, steenen vielen neer op het eil. Poelau Ende.

L i t. : Kemmerling, Vulkanen van Flores; v. Suchtelen, Endeh. *v. d. Windt.*

Ijejasoe, Japansch vorst. * 1542 te Okazaki, † 1616 te Soempoe. Volgde Hidejosji in de waardigheid van sjôgoen op (1598) te Jedo (Tokio). Te Sekigahara versloeg hij de leenheeren (1600) en stelde aldus een einde aan het leenroerig tijdvak. Hij was Japans grootste staatsman, gaf den staat door de instelling van het sjôgoenaat in zijne familie, Tokoegawa genoemd, een stevige structuur, die 250 jaar duurde; hij brak de politieke macht der daimyô, zonder hun andere voorrechten te raken en breidde de macht zijner familie over heel Japan uit. In 1603 ontving hij met groote eer den Portugeeschen bisschop Cerqueira, maar Engelschen en Hollanders wekten zijn argwaan tegen de Europeesche veroveraars op, door de missionarissen als voorloopers der Spaansche en Portugeesche overweldigers voor te stellen. Na eenige plaatselijke vervolgingen en na opstanden der Christelijke daimyô van het Zuiden, schreef hij het eerste edict van algemeene vervolging uit (1614), die door zijn zoon Ijemitsoe op gruwzame wijze werd voortgezet. Zie verder over het Christendom in Japan het art. → Japan, sub Missiegeschiedenis. *Mullie.*

Ijjar, naam van een maand in het O. T. en bij de Joden. Ze komt ongeveer overeen met onze maanden April-Mei.

Ijka, Indianenstam in Columbia. Ze worden ook wel Bintoekoea's genoemd. → Indianen van Z. Amerika.

Ijoliet (g e o l.), een dieptegesteente, vrijwel uitsluitend samengesteld uit nefelien (meer dan 50%) en alkali-pyroxenen, een extreme vertegenwoordiger van de natron-reeks der alkali-gesteenten (→ Stollingsgesteenten). I. met olivijn heet b e k i n k i n i e t ; neemt het gehalte aan donkere bestanddeelen af, dan spreekt men van u r t i e t. Door het optreden van veldspaten gaan al deze gesteenten over in foayieten e.d. *Jong.*

Ik (p h i l o s.), onze bij alle lichamelijke en geestelijke wisseling blijvende persoonlijkheid (→ Persoon), het principe van al onze werkzaamheid. Het „ik” moet niet vereenzelvigd worden met onze ziel (Plato, Kant), maar omvat ook het lichaam: het werkt door het „bezielde lichaam”. Fichte maakte het „absolute” ik (identiteit van kennend subject en gekend object) tot uitgangspunt van zijn philosophie.
v. d. Berg.

Ikaria of N i k a r i a, Grieksch eiland der Sporaden, ten W. van Samos (XII 384 H 5); opp. 150 km², 11 000 inw., 1 033 m hoog; Palaeozoïsche gesteenten. Stad: Campos.

Ikatten [vernederlandsching van een Maleisch woord ikat, (ver)band, mengikat, (ver)binden], een term uit de Indonesische weeftechniek, waarmee men aanduidt het aanbrengen van ornament op strengen garen vóór het aanvangen van het weven. In hoofdzaak

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

komt de techniek hierop neer, dat de witte strengen garen achtereenvolgens gebaad worden in indigo, roode en gele kleurstof, waarbij telkens bepaalde gedeelten omwonden worden met een later te verwijderen verband, zoodat de verfstof die gedeelten niet kan bereiken, en de bewerkers het in de hand hebben elk afzonderlijk deel ongekleurd te laten, met één, met twee of met drie verfstoffen te bewerken. In de meeste streken wordt de schering aldus geïkat, in een minderheid van gevallen (o.a. Palembang, Bali) de inslag; zeldzaam is het ikatten van de schering en den inslag beide (Tenganan op Bali). De ikat-techniek is in verschillende streken van den Indischen Archipel tot een hoog raffinement opgevoerd, en de artistieke prestaties op dit gebied vinden in Europa steeds meer waardeering.

L i t. : J. A. Loebèr, Het weven in Ned.-Indië. *Berg.*

Ik-ideaal, → Psycho-analyse.

Ik kan niet anders, → God helpe mij. Amen.

I.K.P., → Indische Katholieke Partij.

Ik-verhaal (p h i l o l.), een bepaalde literaire vorm, waarbij de held van het verhaal zelf zijn belevenissen en gevoelens meedeelt. Het verschil met een autobiographie is, dat deze laatste historisch is en geschiedenis van den schrijver zelf, terwijl het i. door den schrijver een anderen, meestal gefingeerden persoon in den mond gelegd wordt. Het i. maakt wel gebruik van den brief- en dagboekvorm. Voorbeelden: Robinson Crusoë van Defoe, Alleen op de wereld van Hector Malot, Maagdebrieven van Vondel.

v. d. Eerenbeemt.

Il, Iloe, Assyrisch-Babylonisch woord, dat beteekent „god”, van denzelfden Semietischen stam als het Hebreeuwsch-Arameesche El, een der benamingen voor God in het Oude Test., ook voorkomend in samengestelde persoonsnamen, zooals Isra-el = man van God, enz.) en het Arabische Allah.

Ilang-Ilangboom (Cananga odorata) behoort tot het geslacht Cananga, fam. der Anonaceae. De i. is op Java, de Philippijnen en in Achter-Indië in cultuur gebracht. Uit de witte bloesem wordt een zeer kostbare parfumolie, ilang-ilang, gewonnen, waarvan de productie enkele duizenden kg per jaar bedraagt. Het g e s l a c h t C a n a n g a, dat in totaal met 3 soorten in Z.O. Azië en tropisch Australië inheemsch is, komt ook voor onder den naam Fitzgeraldia. *Bouman.*

Ilbenstadt (bij Frankfort a. d. M.), eertijds een adellijke Norbertijner abdij, 1123 gesticht door den Zaligen Godefridus van Kappenberg, wiens relikwieën in de Romaansche kloosterkerk (sinds 1929 basilica minor) vereerd worden. Opgeheven ca. 1800. Sedert 1923 hebben de Benedictijnen er een prioraat gevestigd. Niet ver van de abdij bestond ook een Norbertinessen-proosdij. *Th. Heijman.*

Ilberg, J o h a n n e s, Duitsch Klass. philoloog; * 10 Juli 1860 te Maagdenburg, † 20 Aug. 1930 te Leipzig. Leeraar aan het gymnasium te Leipzig en rector te Wurzen, Chemnitz en Leipzig. Hij was een uitstekend kenner der Antieke geneeskunde; van 1898-1930 gaf hij uit: Neue Jahrbücher für das klass. Altertum, Gesch. u. deutsche Literatur (sinds 1925 onder den titel: Neue Jahrb. f. Wissenschaft u. Jugendbildung). *Zr. Agnes.*

Ilchane, dynastie van Mongoolsche heerschers in Perzië, begonnen 1256 met → Hoelagoe, geëindigd in 1335. In naam stonden ze onder den groot-khan van China ; feitelijk waren ze onafhankelijk.

Ildefonsus van Toledo, Heilige, Kerkvader; * ca. 607, † 667. Spanjaard van Gotische afstamming, leerling van zijn oom Eugenius van Toledo en van S. Isidoor van Sevilla. I. werd monnik, weldra abt van het Benedictijnenklooster bij Toledo, woonde daar het 8e en 9e concilie bij (653, 655) en werd, op verlangen van koning Receswinth, opvolger van zijn oom als aartsbisschop. Julianus van Toledo somt meerdere werken op, waarvan deze vier bewaard bleven: Over de voortdurende maagdelijkheid van Maria tegen drie ongeloovigen (de ketters Jovinianus en Helvidius, en de Joden); Over de kennis van het Doopsel (bloemlezing uit de Vaders, vooral Augustinus, over het catechumenaat, het Doopsel, Vormsel, en H. Eucharistie); Over den tocht door de woestijn na het Doopsel (aansporing tot volharding in Christelijk leven); De viris illustribus, waarin hij het gelijknamig werk van Isidorus van Sevilla voortzet. Hij blijkt ook een zevental Missen te hebben samengesteld en homilieën en hymnen te hebben vervaardigd, waardoor hij van beteekenis werd voor de geschiedenis der liturgie.

U i t g. : (met biogr.) in Migne, Patr. Lat. (96). — L i t. : in Dict. Théol. Cath. (VII 1922, 740, 743); Mercati, in Journ. of Theol. Stud. (8, 1907, over de liturgie). *Franses.*

In de i c o n o g r a p h i e wordt de H. Ildefonsus voorgesteld bij de Verschijning van Maria, die, op een troon gezeten, I. een kasuifel toereikt (Rubens in S. Jacobus op den Coudenberg te Brussel, thans te Weenen; ook Murillo te Madrid). Als getuige voor de Onbevlekte Ontvangenis van Maria laten in de 16e eeuw Dossi, Sogliani, Piero di Cosimo en Cotignola I. optreden. Bekend is het werk van El Greco: I. schrijft het visioen der H. Maagd op (Illescas). In de Nederlanden is het werk van Isenbrant bekend; misschien heeft ook Memlinc I. behandeld.

L i t. : K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926) ; K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933, 160) ; A. Michel, Hist. de l'art. *p. Gerlachus.*

Ildefonsus, Ned. C a p u c ij n, fam.naam Gerardus Kraan. * 3 Sept. 1875 te Gouda, † 24 April 1930 te Haarlem. I. is oprichter en maatschappelijk leider van het R.K. consultatiebureau voor drankzuchtigen, tevens reclasseeringsinstelling, te Helmond; oprichter en secretaris van de Dr. Ariënsvereeniging (→ Ariënsfonds); oprichter en adviseur van de spoorliedengeheelonthoudersvereeniging St. Franciscus; vruchtbaar volksschrijver voor de drankbestrijding.

Kruisverbond Sem. Hoeven.

Ile de France (Isle de France), landschap in het oude F r a n k r ij k, rondom Parijs (XI 96 D/E 2). Het is het erfland der Capetingers, het hart van Frankrijk. Naar dit gebied noemden de Franschen het eil. M a u r i t i u s Isle de France (dit was 1715-1810 in Fransch bezit). *Heere.*

Ilek Chan, vorst van Toerkestan. Hij bemachtigde de landen over den Oxus en maakte (998) een einde aan de schijnregeering der Samaniden in Perzië. Mahmoed, de machtigste vorst der → Gasnaviden, joeg echter I. en zijn Turksche horden over den Oxus terug.

Ilerda, → Lérida.

Ileum, → Spijsverteringsstelsel.

Ileus, → Darmafsluiting.

Ilex, → Hulst.

Ilfeld, voormalige Norbertijner abdij bij Hildesheim, gesticht 1190, kwam tot grooten bloei en werd hoofdklooster van een eigen „circarie”, waartoe 21

kloosters behoorden. Abt Thomas Stange († 1559) ging met zijn kloosterlingen tot de Reformatie over; de adbij werd 1546 veranderd in een Prot. paedagogium, dat nog bestaat. *Th. Heijman.*

Ilford, bekende Eng. fabriek van photographische platen, films en gevoelige papieren. Toonaangevend geweest op het gebied van de moderne panchromatische plaat en film. Eenige jaren geleden is er een groote fusie tot stand gekomen met de meeste bekende en belangrijke Engelsche fabrieken onder den naam Ilford-Selo. *Ziegler.*

Ilg, Paul, Zwitsersch-Duitsch romanschrijver van zinnelijk-naturalistische richting; * 14 Maart 1875 te Salenstein. Hij maakte in 1915 opgang met een sterk anti-Duitsch oorlogsboek Der starke Mann.

Voorn. werken: Der Landstörtzer (1909); Die Brüder Moor (1912); Das Menschlein Matthias (1913).

Ilgen, Karl David, Duitsch Klass. philoloog en theoloog. * 26 Febr. 1763 te Burgholzhausen (ten W. van Naumburg), † 17 Sept. 1834 te Berlijn. Van 1794-1802 prof. in de Oostersche talen te Jena, 1802-'30 rector in Schulpforta. I. publiceerde enkele Klass. auteurs; zijn theol. geschriften baarden nogal opzien door hun vrijzinnigheid. *Zr. Agnes.*

Lit.: Allg. deutsche Biogr. (XIV, 19-23).

Ili, rivier in Toerkestan (Centraal-Azië), die uitmondt in het Balkasjmeer (III 480 E 4). De benedenloop gaat door een woestijngebied, de bovenloop kan bij irrigatie landbouwproducten leveren.

Ilíacos intra muros peccátur et extra (Lat.), zoowel binnen als buiten de muren van Ilion (= Troje) wordt gezondigd. Beteekenis: overal worden fouten begaan. Horatius' Epistolae (1, 2, 16).

Ilias, het oudste bewaarde heldendicht der Grieksche letterkunde, geschreven door → Homerus. In het raam van den Trojaanschen oorlog behandelt de I., in meer dan 15 000 hexameters, den wrok van Achilleus tegen Agamemnon, den koning van Argos en den hoofdaanvoerder der Grieken, die Troia reeds tien jaar, doch tot hiertoe vruchteloos, omsingelen ter verovering van Helena, de door Paris, zoon van Priamus van Troia, uit Sparta geschaakte echtgenoote van Menelaus. De geschiedenis speelt zich af in ca. 50 dagen en vormt een afgesloten organisch, dramatisch, tragisch geheel. De inleiding zet het ontstaan van den noodlottigen wrok uiteen: Agamemnon weigert aan Chryses, den vreemden priester uit de buurt van Troia, diens buitgemaakte dochter terug te schenken, waarop Apollo de pest overzendt. Achilles roept dan een vergadering samen om den toestand te onderzoeken en verzoekt Agamemnon zijn fout te herstellen. Na hevige wederzijdsche smaadwoorden geeft Agamemnon ten slotte toe, doch eischt de slavin op van Achilles. Deze bedreiging wordt uitgevoerd, maar Achilles weigert voortaan nog mede te strijden en gaat zijn wrok koesteren in zijn tent. Zijn moeder Thetis verkrijgt van Zeus de belofte, dat hij haar zoon zal wreken voor dien smaad, door de Trojanen zóólang te laten zegevieren tot Agamemnon hem smeekend de hand reikt. Na het daarop volgend eerste offensief (zonder Achilles' deelname), dat ondanks Zeus' belofte gunstig verloopt, wordt in het tweede en derde treffen de toestand der Grieken zóó benard, dat Achilles, die een eerste verzoeningsvoorstel had afgewezen, Patroclus, zijn boezemvriend, in zijn eigen plaats laat uitrukken; deze drijft wel de Trojanen achteruit, maar wordt door Hector gedood. Achilles, getroffen in het diepst van zijn ziel, verzoent zich nu met Agamemnon en keert al zijn haat tegen Hector. Het laatste bedrijf, de laatste algemeene slag (zangen 20, 21 en 22), heeft als hoogtepunt van het geheele werk het beslissende tweegevecht tusschen Achilles en Hector; de dood van dezen laatste beteekent de ontknooping van den wrok en tevens den (niet meer verhaalden) ondergang van Troia. De laatste twee boeken (23 en 24) besluiten de handeling: het lijk van Patroclus en dat van Hector, hetwelk Achilles aan Priamus afstaat, worden plechtig verbrand. Zie ook → Homerus.

Lit.: → Homerus. *V. Pottelbergh.*

Ilidze, badplaats in Bulgarije, ten W. van Serajewo, op 530 m, met warme, reeds den Romeinen bekende zwavelhoudende bronwateren en modderbaden. Behandeling van chronisch gewrichtslijden en ziekten der vrouwelijke geslachtsorganen.

Ileocoecaaltuberculose (geneesk.), een tuberculeuze aandoening van de ingewanden en wel van de streek, waar de dunne darm in den dikken darm uitmondt. Deze localisatie is de meest voorkomende bij darmtuberculose en in de latere stadia van de buikvliestuberculose. De verschijnselen, die zich bij de i. voordoen, zijn diarrhee en buikpijn; deze laatste is dan gelocaliseerd in de streek van den blinden darm. Door de diarrhee raakt de zieke snel uitgeput. Gewoonlijk komt de i. gecombineerd voor met longtuberculose en is op te vatten als een fatale combinatie. Voor de genezing komen de middelen in aanmerking, welke besproken worden onder → tuberculose en onder → zeeklimaat. In sommige gevallen kan de operatieve verwijdering van het aangedane darmdeel genezing brengen. *v. Haeff.*

Ilion, 1° → Ilium.

2° Een stad in den staat New York (V. S. v. Amer., 43° N., 75° W.), bij het Eriekanaal en de rivier Mohawk. Ca. 10 000 inw. Industrie van schrijfmachines, naaimachines enz.

Ilione (Gr. sage), oudste dochter van Priamus, den koning van Troia, en van Hecuba; gehuwd met Polymestor, den koning der Thraciërs, dien zij doodt uit wraak, omdat hij haar jongsten broeder Polydorus of, naar andere sage, zijn eigen zoon Deïphobus, dien hij voor Polydorus hield, had laten dooden. *V. Pottelbergh.*

Ilisus (Ilissus), riviertje in Attica, ontspringt op den Hymettus, stroomt om Athene heen en mondt bij Phaleron uit in zee. Heeft alleen in den winter water.

Ilium, ook Ilion of Ilios, Lat. naam voor de stad → Troje.

Ilium (dierk.), darmbeen, onderdeel van het → bekken.

Iliupersis (Gr., = verwoesting van Ilium), naam van een niet bewaard Grieksch episch gedicht in twee zangen, waarin door → Arctinus de toebereidselen tot en de gruwelen van den strijd om Troje worden behandeld.

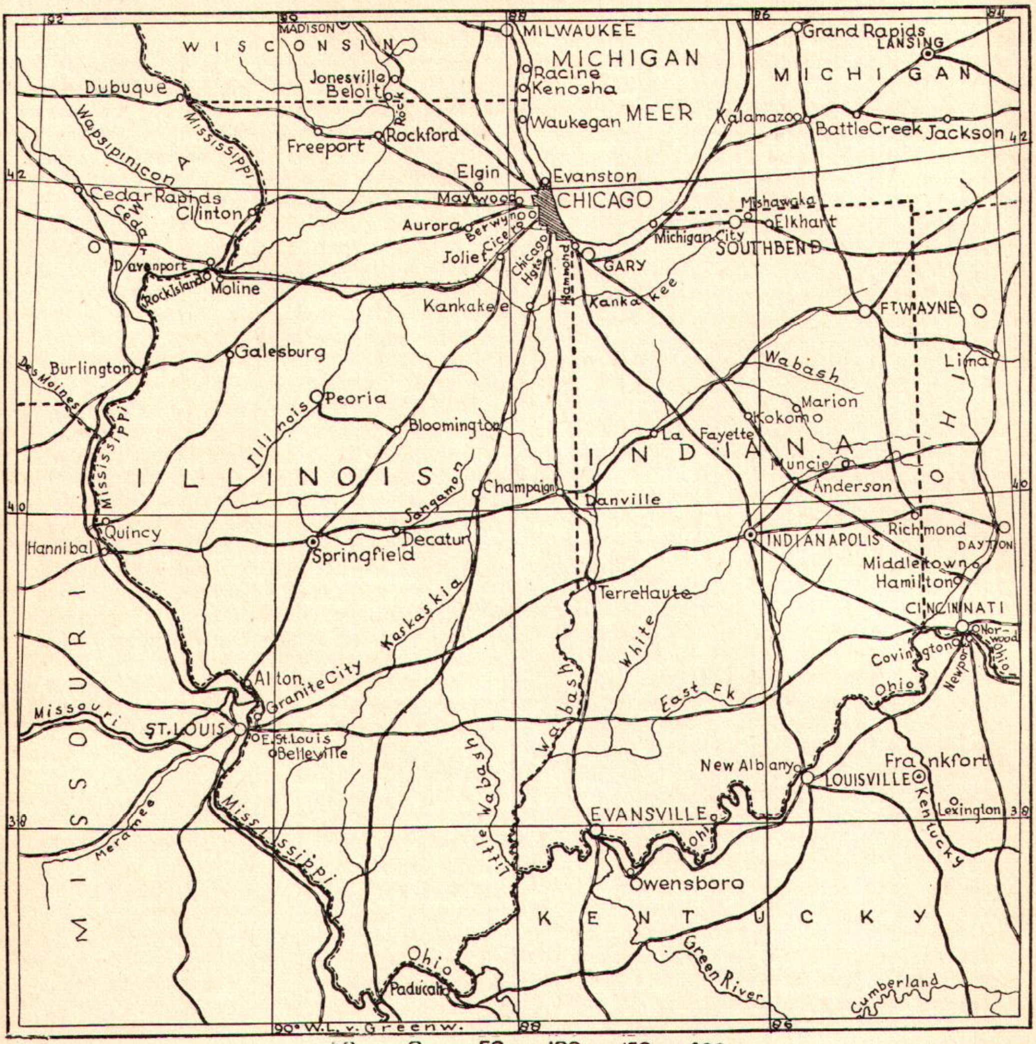
Ilkeston, markt- en fabrieksstad in het graafschap Derby, Engeland, ten N.O. van de stad Derby; ca. 33 000 inw. Fabricage van manufacturen, kant en aardewerk. In de nabijheid steenkolen- en ijzermijnen.

Illahoen, → Kahoen.

Illakowicz, Kazimiera, Poolsche lyrische dichteres; * 1892 te Wilno. In haar gedichten valt dikwijls groot godsvertrouwen te bespeuren.

Werken: Gedichten: De God der gelukkigen; De God der krachtige jeugd; Sprookje der slechte moeder. Autobiogr.: Naar Wilno.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

ILLINOIS INDIANA

Illatio (laat-Latijn, = offering), naam in de Mozarabische liturgie voor de prefatie der H. Mis, oorspr. met inbegrip van den canon tot na de consecratie.

Illecebrum, → Grondster.

Ille-et-Vilaine, dept. in W. Frankrijk; opp. 6 992 km², 562 000 inw. (1931), 80 per km²; hoofdstad Rennes. Het dept. omvat het dal der Vilaine en een deel der granietheuvels van Bretagne en heeft een steile rotskust. Het zeeklimaat brengt veel regen. 2/3 deel is landbouwgebied (tarwe, haver, boekweit, aardappelen). Veel melk, boter en eieren gaan naar Parijs. Industrie (cider). Oesterteelt en vischvangst (St. Malo). Er wordt wat ijzererts ontgonnen. *Heere.*

Illegitieme bestuiving, → Heterostylie.

Iller, rechterzijrivier van den Donau (IX 511 D 4/5). Ontspringt in de Allgauer Alpen, stroomt naar het N. langs Oberstdorf Kempten en mondt even ten Z. van Ulm in den Donau uit. Sneeuwrivier met hoog water in het voorjaar.

Illicium, plantengeslacht van de Magnoliaceae, omvat een aantal boomen in Azië en N. Amerika. In Z. China wordt I. verum, met bolvormige bloemen, gekweekt. Deze boom draagt van het 20e tot 100e jaar frissche vruchten, waaruit, evenals uit de bladeren, een vluchtige olie wordt gewonnen, ter bereiding van een soort Anisette. In Japan plant men I. religiosum (anisatum), de h e i l i g e I., vaak op kerkhoven en rondom tempels. Zijn bast levert een soort wierook. De vruchten bevatten een giftige stof, evenals de Amer. I. floridanum, die als „giftlaurier” bekend is. *Bouman.*

Illie, gem. en kerspel, gewijd aan den H. Vedastus, in Fr. Vlaanderen, kanton La Bassée (XI 143 D 3). Ca. 1 000 inw., Fransch-sprekend. Landbouw.

Illinois, 1° een van de middenstaten van de Ver. Staten van Amerika (36°59′ — 42°30′ N., 87°35′— 91°40′ W.); opp. 146 720 km²; ruim 7 millioen inwoners. In 1818 toegelaten tot de Unie.

O p b o u w. I. is een prairiestaat, een deel van het bekende oude prairiegebied van N. Amerika, bijna

geheel begrensd door water: de rivieren Mississippi, Ohio en Wabash, en in het N. het Michiganmeer. De bodem is weinig geaccidenteerd, alleen het N.W. is heuvelachtig. De bovenlagen zijn meest Glaciale afzettingen van de Diluviale vergletsjering, behalve het Z. met zijn eigen verweeringslagen. Ook hier en daar löss. Met een zeker gehalte aan humus zijn de leem- en lössbodems zeer vruchtbaar. De Illinois doorstroomt dit gebied.

Klimaat. Zeer extreme temperaturen. Hitte- en koudegolven. Winnebago in het N. heeft uitersten van — 3° C tot 45° C. Gem. temp. te Springfield 14° C. De winden waaien van N. tot N.W. van Oct. tot Maart; in de overige maanden zeer gevarieerd. Regenval ca. 100 cm, Noordwaarts afnemend tot 80 cm.

Bevolking. In 1810 12 282 inw., in 1850 851 470 inw., in 1900 4 821 550 inw., in 1930 7 630 650 inw., w.o. 1,7 millioen Kath.; Indianen 469, Negers 329 000. 36% (1 218 000) zijn in den vreemde geboren, w.o. Duitschers 14,2%, Polen 9,1%, Zweden 9,1%, Italianen 7,1%; voorts Russen, Tsjechen, Ieren, Engelschen, Canadeezen, Schotten. 73,9% van de bevolking woont in de steden. Hoofdstad: Springfield, 72 000 inw. In I. ligt Chicago, de 2e stad des lands (3 376 000 inw.).

Bronnen van bestaan. I. is uiteraard een agrarische staat. Op 220 000 boerderijen wordt 0,8 van het land bebouwd. Prod. in 1931: maïs 48 millioen hl, tarwe 9 millioen hl, haver 11 millioen hl; ook gerst, rogge, boekweit , aardappelen en tabak. De veestapel is zeer groot: 849 000 paarden en muildieren, 4,2 millioen runderen, 623 000 schapen, 5 390 000 varkens (1934).

Hoofdproduct van den mijnbouw is steenkool in de Zuidelijke deelen. In 1933 waren er 1 266 mijnen met een productie van 38 320 000 ton. I. is de derde productiestaat. Daarnaast petroleum. Agrarische vleesch- en machine-industrieën. Drukkerijen.

Verkeer. Een centrum van spoorwegen vormt de stad Chicago. Belangrijk is het → Illinois—Michigan-kanaal. *Erkelens.*

2° Rivier in de staat Illinois, mondt uit in de Mississippi. 800 km lang, waarvan de helft bevaarbaar. Zie ook → Illinois-Michigan-kanaal.

Illinois-Indianen, groep van stammen der → Indianen van Noord-Amerika, Noord-Oostergebied; zij behooren tot de Centraal-Algonkingroep; waren gevestigd in den huidigen staat Illinois, die naar hen genoemd werd, en in gedeelten van Wisconsin, Iowa en Missouri; de weinige overlevenden zijn nu in Oklahoma gevestigd. *Olbrechts.*

Illinois-Michigan-kanaal, kanaal in de Ver. St. van Amerika (40° 30′ N., 88° W.), dat het Michiganmeer verbindt met de Illinoisrivier en aldus rechtstreeksche vaart mogelijk maakt van de Golf van Mexico naar de St. Laurensbaai. Door den spoorweg heeft het aan beteekenis verloren.

Illipe, plantengeslacht uit Voor-Indië, behoort tot de Sapotaceae en telt 30 soorten. De vleezige bloembladeren van de talrijke witte, heerlijk geurende bloemen van den veel gekweekten mahwa- of mowraboom, I. latifolia, bevatten in gedroogden toestand ong. 60% suiker. De afgevallen bladeren worden verzameld en verkocht als voedingsmiddel. In groote hoeveelheden kunnen zij ook dienen tot bereiding van spiritus. De vruchten worden rauw of gekookt gegeten; ook wint men er meel uit. Het op boter gelijkende zaadvet dient voor spijsvet of zeepbereiding. Zuidelijk groeit I. malabrorum (longifolia) en aan den voet van den Himalaja I. butyracea, beide gekweekt voor zaadvetwinning. *Bouman.*

Illuminaten. 1° (Ook: Iluminados) Een strooming onder de Katholieken in Spanje, in de 16e e. Zie → Alumbrados.

2° Een geheime bond, welke in de periode der Aufklärung is ontstaan en deze wilde bevorderen. Tot dat doel werd een strenge discipline voorgeschreven en een heftige strijd gevoerd tegen hen, die de Aufklärung tegenwerkten. Stichter was Adam → Weishaupt. Deze gaf aan zijn beweging oorspr. den naam: Orde der Perfectionisten, d.w.z. een organisatie, waarvan de leden naar de volmaaktheid streven, door wetensch. ontwikkeling een hoogen trap van zelfvervolmaking en humaniteit willen bereiken. Spoedig werd deze naam veranderd in Orde der I. De organisatorische opbouw verraadt in alles een nauwe verwantschap met de Vrijmetselarij. Tegen dezen bond, die zijn leden vooral in Beieren telde, begon keurvorst Karel Theodoor van Beieren in 1784 een vervolging, welke ten slotte tot zijn opheffing leidde. Leopold Engel herstelde einde 19e eeuw de Orde in nauwe samenwerking met de Vrijmetselarij.

Onder de I. rangschikt men soms de aanhangers van de Theosophische systemen van Jacob → Böhme en Emanuel → Swedenborg. *Wachters.*

Illuminatielamp, vaak gekleurde electrische gloeilamp, gebruikt ter feestelijke verlichting van gebouwen, straten enz.

Illuminatietheorie of verlichtingstheorie (philos.) is de theorie, welke leert, dat voor alle zekere kennis een bijzondere verlichting van het verstand door God noodzakelijk is. De i. vindt haar oorsprong bij Plotinus; zij werd overgenomen door Augustinus en van hem door de Neoplatoonsch-Augustijnsche richting der → Scholastiek.

Lit.: F. Sassen, Gesch. der Patrist. en Middeleeuwsche Wijsb. ([2]1932). *F. Sassen.*

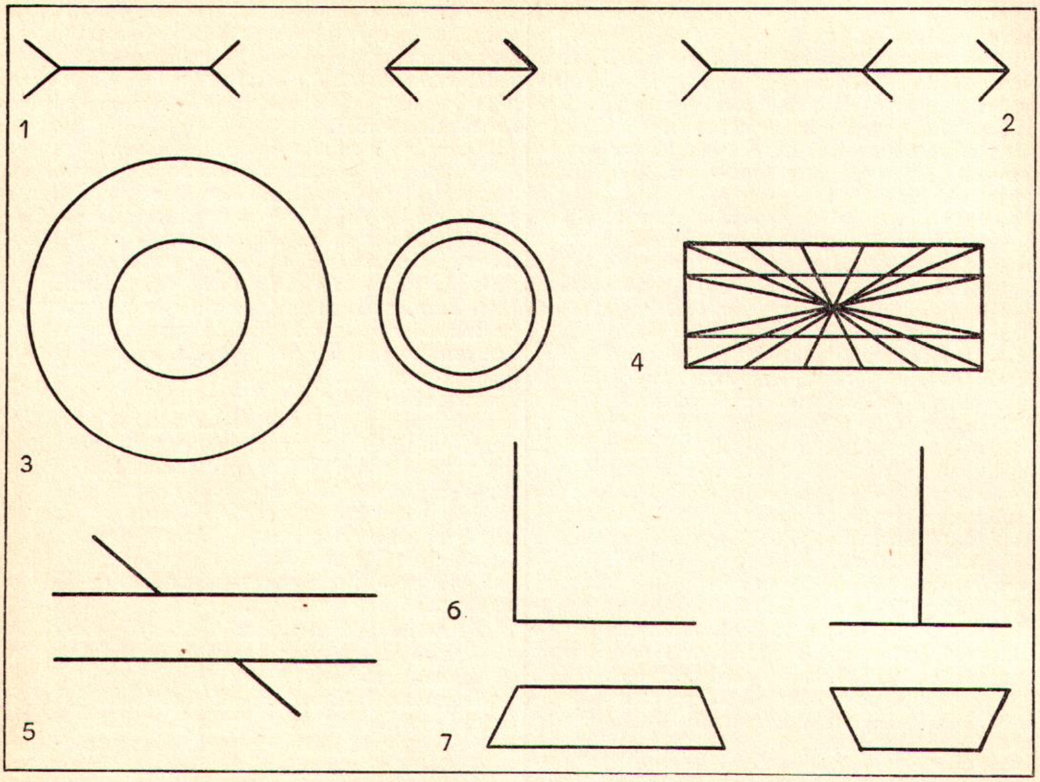
Illuminator (Lat.), letterlijk verlichter of verluchter, **1°** naam voor den versierder van middeleeuwsche handschriften. Toen de eerste gedrukte boeken verschenen, bracht men daarin op overeenkomstige wijze versierde hoofdletters, randen enz. aan, uit de hand. Pas daarna kwam het drukken in kleuren op, vooral in zwart en rood. *Poortenaar.*

2° In de geodesie verstaat men onder i. een spiegeltje, dat het daglicht op cirkelrand en nonius van een theodoliet terugkaatst om de aflezing hierop te vergemakkelijken.

Illusie of zinsbedrog heeft plaats, wanneer men een ding anders waarneemt, dan het in werkelijkheid is. Bijv. een stok, die gedeeltelijk in het water staat, ziet men als gebroken. Van zuiver psychologisch standpunt is er geen zinsbedrog of valsche perceptie: de stok wordt inderdaad als gebroken waargenomen. Men kan eerst spreken van i., wanneer men op grond der waarneming een oordeel vormt, „dat de stok gebroken is”.

In tegenstelling met de → hallucinatie is voor het optreden van een i. een uitwendige prikkel noodzakelijk. Op alle zintuigelijke gebieden komen i. voor.

Hier volgen enkele **illusie-gevallen:** kleine hoeken worden steeds overschat (zie de figuur van Poggendorff en die van Hering); bij gelijke lengte lijkt het been van een stompen hoek grooter dan dat van een scherpen (zie de figuren van Müller-Lyer); verticale afstanden

Illusie-gevallen. 1 en 2. Figuren van Müller-Lyer. 3. Illusie bij contrasteerende figuren en vormen. 4. Figuur van Hering. 5. Figuur van Poggendorff. 6 (De figuren naast elkaar). Illusie bij verticale en horizontale lijnen. 7 (De figuren naast elkaar). Variatie op de figuur van Müller-Lyer.

worden in vergelijking met horizontale overschat (zie afb.); vlakken en vormen, tegelijkertijd waargenomen met andere contrasteerende vlakken en vormen, worden over- of onderschat (zie cirkelfiguur). Een verklaring van de i. is te vinden gedeeltelijk in bouw en werking van de zintuigelijke organen, gedeeltelijk in de wetten van den gewonen waarnemingsopbouw.

L i t. : Fr. Roels, Handb. der psychologie (II, 14-25) ; Th. Rutten, Psychologie der waarneming. Een studie over gezichtsbedrog (1929). *v. d. Veldt/Nijssen.*

Illusietooneel, de voor het opvoeren van een drama bestemde ruimte zoo ingericht, dat aan de toeschouwers de illusie van werkelijkheid gegeven wordt ; het decor streeft naar realisme ; tegenover het i. staat het g e s t i l e e r d e tooneel.

Illustration, l', geïllustreerd Fransch weekblad, verschijnend te Parijs. In 1843 gesticht. Vooral de speciale Kerstnummers zijn door hun keurige uitvoering bekend.

Illustrazione Vaticana, geïllustreerd halfmaandelijksch tijdschrift, sedert 1930 uitgegeven in Vaticaanstad, over het kerkelijk leven in de geheele wereld, doch vooral in Rome. Sinds 1932 verschijnt het ook in een Duitsche en Fransche, en sedert 1933 ook in een Ned. uitgave, welke laatste evenwel in den loop van 1935 weer werd opgeheven. *Scheepens.*

Illustreeren, letterlijk: verluchten, verhelderen: met teekeningen den geschreven (gedrukten) tekst van een boek verduidelijken of beeldend weergeven.

Bij de oudste boeken, handschriften, waren de illustraties de zgn. miniaturen, in kleuren of in grijs (grisailles) uitgevoerd; zij bereikten een ongemeene verfijning, vooral in gebedenboeken, missalen, enz., waar de figuren van een gouden achtergrond werden voorzien. Toen omstreeks 1500 de boekdrukkunst het met de hand geschreven boek verdrong, wat met het gieten van metalen drukletters mogelijk werd, zocht men ook naar een middel de met de hand geteekende illustraties te vermenigvuldigen met behulp van min of meer mechanische werkwijzen, en zoo ontstonden de houtsnede (vooral in de 16e eeuw), de gravure en de ets (vooral in de 17e en 18e eeuw). Ongeveer 1800 kwam de steendruk ook als illustratie-procédé in zwang. Bij deze werkwijzen werd de voorstelling, de teekening door een kunstenaar ontworpen en óf door hemzelf, óf door een vakman-graveur uitgevoerd in hout of koper, en door een vakman-lithograaf, als het een steendruk gold. Dus steeds handwerk.

De geweldige aanwas der bevolking in de 19e e. van alle Europ. landen en Amerika deed de boek- en tijdschriftproductie zoo toenemen, dat naar het mechanisch drukken niet alleen, doch ook naar het mechanisch vervaardigen der illustraties werd gezocht. Aldus ontstonden, met behulp der photographie, ontelbare procédé's, waarvan de meeste slechts een kort leven hadden, daar ze telkens door verbeteringen of nieuwe vondsten werden verdrongen: het autotypie-cliché (een der algemeenste), offset, koperdiepdruk enz.

Het teekenen van illustraties is zoodoende in vele

gevallen het teekenen voor dusdanige reproductiewijzen geworden, en dan voor reclame-doeleinden van veel belang. De kunstenaar zal er echter de voorkeur aan geven zelf zijn illustratie uit te voeren door er zelf een houtsnede, steenteekening, ets of gravure van te maken. Een beroemd illustrator was o.a. Adolf Menzel, die echter als kunstenaar niet het peil bereikte van meesters als Albrecht Dürer of diens tijdgenoot Holbein. Bekende Fransche illustratoren waren Steinlen, Poulbot, Engelsche de teekenaars van het humoristische weekblad „Punch", als Phil May, Charles Keene, enz. → Boek (sub IV). *Poortenaar.*

Illustre Lieve Vrouwen Broederschap te 's-Hertogenbosch bestaat sinds 1642 uit voor de helft Kath. en voor de helft Prot. leden, die eens per jaar samen een maaltijd houden en wat doen voor armenbedeeling. Vroeger was het een geestelijk gilde of broederschap voor de vereering der Moedermaagd, waarvan alleen geestelijken konden lid zijn. De kerkelijke goedkeuring dateert van 1318. De leden moesten elkaar ook helpen, als een hunner onrechtvaardige overlast werd aangedaan, hetgeen wel in verband zal staan met de ketterij der Beggarden en Begijnen in 1317 en 1318, en gildewoelingen, pest en duurte.

L i t. : Bossche Bijdragen (VIII, afl. 1); Th. Goossens, Handelingen v.h. 12e Ned. Philologencongres (1927, 107, 108); J. C. A. Hezenmans, De I.L.V.B. in Den Bosch (1877). *Knippenberg.*

Illuvium. Door de verweering wordt uit het vaste gesteente van den ondergrond de bodem gevormd. De voornaamste factoren, die de verweering bewerken, zijn de temperatuurswisseling en het regenwater, waarvan de werking naar de diepte toe afneemt. Bij een normaal-ontwikkeld bodemprofiel zal men in het algemeen kunnen onderscheiden: 1° een volkomen verweerde bovenlaag, rijk aan oplosbare zouten en humus, arm aan nog niet verweerde bestanddeelen; 2° een middenlaag, rijk aan oplosbare zouten, rijk aan nog niet verweerde bestanddeelen; 3° den niet verweerden ondergrond. Door het regenwater worden zouten en humusstoffen van laag 1 naar laag 2 gevoerd en hier weer afgezet. De laag, die door dit proces armer wordt aan humusstoffen en zouten, wordt de eluviale horizon genoemd; de laag, waarvan het zout- en humusgehalte toeneemt, de illuviale horizon.

Prachtig zijn de eluviale en illuviale horizonten ontwikkeld bij de zgn. podsol-bodems van Z. Rusland, N. Duitschland en Skandinavië. In deze humide gebieden, waar het regenwater zich steeds naar de diepte beweegt, ligt de lichte, uitgeloogde eluviale horizon op den donkeren humus en zoutrijken illuvialen horizon. In aride gebieden, waar men droge en natte tijden kent, zal het regenwater, dat met de opgeloste zouten en humusstoffen gedurende den natten tijd naar de diepte drong, in den drogen tijd door de verdamping aan de oppervlakte naar boven dringen. In deze gebieden ziet men, dat de illuviale horizon op den eluvialen horizon ligt. *Oosterbaan.*

Illyricus, F l a c i u s, → Flacius Illyricus.

Illyrië (Gr. I l l u r i a), breede kuststrook (tot aan het oude Servië) langs de Adriatische Zee tusschen Epirus en Istria. Door Gr. zeevaarders weinig bezocht; Gr. kolonisatie pas in de 4e eeuw v. Chr. (→ Illyriërs). De Rom. bezetten in den 1en Illyrischen oorlog (230-228) eenige stellingen aan de kust, vergrootten hun invloedssfeer in den 2en Illyrischen oorlog (219) met het gebied van Demetrius van Pharos, maakten na hun overwinning op → Gentius van diens gebied een provincie. De verovering van I. werd voltooid door Augustus (35-33 v. Chr.) en bevestigd door Tiberius, die den Illyrisch-Pannonischen opstand neersloeg (6-9 n. Chr.) en de prov. Dalmatia formeerde uit het oude Illyricum. Den naam Illyricum gaven de Rom. nu aan Dalmatia, Pannonia, Moesia en Noricum. Onder Diocletianus vormde Illyricum één van de vier deelen van het Rom. imperium en omvatte: geheel Griekenland, Macedonia, Moesia, Dalmatia, Pannonia, Noricum. Na 379 maakte Illyricum deel uit van het Byzantijnsche rijk. *Witlox.*

L a t e r e g e s c h i e d e n i s. Na in de 7e eeuw door Zuid-Slavische stammen bezet te zijn, maakte Illyrië deel uit van het Joego-Slavische Rijk, daarna behoorde het deels aan Venetië, deels aan Oostenrijk. In 1809 schiep Napoleon de Illyrische provincies, bestaande uit Villach, Goricia, Triëst, Istrië, Fiume, een deel van Kroatië en de rep. Dubrovnik (Ragusa) onder Fransch opperbestuur. In 1814 stichtte Oostenrijk uit deze provincies het koninkrijk Illyrië onder Oostenr. bestuur. Toen in 1848 een nationaal-Slavische beweging onder → Gaj ontstond, werd het koninkrijk I. opgelost in de kroonlanden Karinthië, Carniolië, Kustland Istrië onder Oostenr. bestuur en Kroatië-Slavonië onder Hongaarsch bestuur. Na den Wereldoorlog kwam het grootste deel dier landen aan Joego-Slavië ; Istrië kwam aan Italië.

L i t. : Fischel, Panslavismus (1919) ; Vojnovic, Pad Dubrovnika (Kroatisch, 1908) ; H. Wendell, Die Habsburger und die Süd-Slavenfrage (1924) ; Jovic, Joegosl. gesch. (Servisch, 1935). *v. Son.*

Illyriërs, verzamelnaam voor Indo-Eur. stammen aan de O. kust van de Adriatische Zee (→ Illyrië), verwant aan de Veneti in N. Italië, de Iapyges en Messapiërs in Z. Italië, naburen van Thraciërs en Macedoniërs, met wie ze vaak in oorlog gewikkeld waren (Philippus en Alexander van Macedonië). Door het binnendringen der Kelten (4e eeuw v. Chr.) beperkt tot Illyricum, sinds de 7e eeuw n. Chr. opgegaan in Kroaten en Serven, nog voortlevend in de huidige Albaneezen. *Witlox.*

L i t. : Mommsen, Röm. Gesch. (V, 178 vlg.) ; Schütt, Unters. z. Gesch. d. alten Illyrier (Breslau 1910).

Illyrismus, half letterkundige, half politieke beweging van pan-Slavistische strekking, omstreeks 1835 ontstaan onder Kroaten, Serviërs en Slowenen, om door eenmaking van de spelling der respectievelijke talen te komen tot politieke hereeniging van de volksgroepen. Te vergelijken met de ongeveer gelijktijdige pogingen der aldietsche spelling bij ons. Hoofden der beweging: Lj. Gaj. en dr. Rakovasj.

L i t. : Fischel, Der Panslawismus (1919). *Baur.*

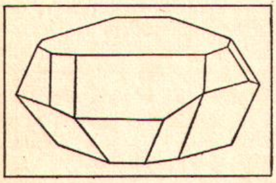
Ilm, 1° zijrivier van de Saale; ontspringt in het Thüringer Woud. Stroomt langs Ilmenau en Weimar.

2° Zijrivier van den Donau, op Duitsch gebied.

Ilmenau, plaats in Thüringen aan de Ilm (IX 575 D 3), op 530 m hoogte; ca. 15 000 inw., waarvan 90% Prot. en 7% Kath. Bekende badplaats om zijn gezonde ligging; wintersport. I. heeft glas- en porseleinind., daar vroeger in de omgeving porseleinaarde werd gevonden. Thans wordt de grondstof aangevoerd.

Ilmeniet of t i t a a n i j z e r e r t s, mineraal, kristalliseerend in hexagonaal-rhomboëdrische klasse (→ Kristalstelsel), tafelvormige kristallen, ijzerzwart, in zeer dunne doorsneden bruin-violet, soms magnetisch. Hardheid 6 - 5, s.g. 4,3 - 4,9. Chem. formule $FeTiO_3$ (als Kibdelophaan of Crichtoniet), met 31,6 dl.

titaan, 36,8 dl. ijzer; echter met ijzerglans (Fe_2O_3) een isomorphe reeks vormend, waarvan bijv. Washingtoniet een lid is. I. treedt op als bestanddeel in basische stollingsgesteenten, verder als magmatische uitscheiding in groote massa, o.a. bij Taberg in Zweden, en als titaanijzerertszand (Menaccaniet) in Cornwall (Eng.), Z. kust van Java, enz. Als ijzererts biedt het groote moeilijkheden bij de metallurgische verwerking, daar het titaan en het ijzer zeer moeilijk te scheiden zijn. *Oosterbaan.*

Ilmeniet.

Ilmenmeer, meer in Rusland (58° N., 32° O.). Het is ondiep en heeft vlakke oevers. Waterstand $4^1/_2$-10 m, opp. 1 090 - 2 230 km^2. Aanvoer van water door Chelon, Lowat en Msta, afvoer door de Wolchow naar het Ladogameer. Aan het meer ontstond Nowgorod.

Il ne faut pas être plus royaliste que le roi (Fransch) = Men moet niet koningsgezinder zijn dan de koning zelf. Roomscher zijn dan de paus. Chateaubriand, La monarchie selon la Charte (Parijs 1816, 94).

Il n'y a plus de Pyrénées (Fr., = Er zijn geen Pyreneeën meer) zou het afscheidswoord geweest zijn van Lodewijk XIV van Frankrijk aan zijn kleinzoon Philips V, toen deze tot koning van Spanje was uitgeroepen. Volgens anderen zei ná de troonsbestijging de Spaansche gezant aan het Fransche hof: „Les Pyrénées sont abimés". *Brouwer.*

Il n'y a que le premier pas qui coûte (Fransch) = Alleen de eerste stap kost moeite, het antwoord van madame Du Deffand (* 1697, † 1780) aan kardinaal Polignac, toen deze wees op de lengte van den weg, dien de eerste bisschop van Parijs, S. Dionysius, met het hoofd in zijn handen geloopen had van Montmartre naar Saint-Denis. *Brouwer.*

Iloe, → Il.

Ilpendam, gemeente in het laagveen- en droogmakerijgebied van N. Holland, aan het N.-Hollandsch Kanaal, ten N. van Amsterdam; omvattende de dorpen I., Purmerland en Den Ilp; opp. 2 915 ha, ca. 2 350 inw. (1935), waarvan 51% Prot. (44% Ned. Herv.), 22% Kath. (vormend de parochie I.) en 26% onkerkelijk. Tot de parochie I. behooren ook Schouw en Watergang in → Landsmeer. Een deel van de → Purmer behoort tot deze gem. Er is veeteelt met zuivelbereiding. De vervening beteekent niet veel meer. I. ligt aan den electr. tramweg Amsterdam—Purmerend. *van der Meer.*

Ilsenburg, badplaats voor luchtkuur op 238 m in het Harzgebergte. Ca. 5 300 inw., meest Prot. In de nabijheid de 494 m hooge Ilsenstein.

Ils n'ont rien appris ni rien oublié (Fr., = Zij hebben niets geleerd en niets vergeten), een woord uit 1796 van Chevalier de Panat (1762-1834) aan Mallet Du Pan met betrekking tot de royalisten (Mémoires et Correspondance de Mallet du Pan, Parijs 1851, II, 197). Het gevleugeld woord wordt aan Talleyrand veel toegeschreven en vooral toegepast op de Fr. Bourbons na 1830. *Brouwer.*

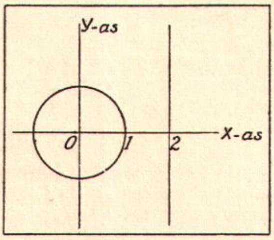
Ilus (G r. m y t h.), zoon van Tros; vader van Laomedon; grootvader van Priamus. Stichter van Ilium.

Ilwaki, plaats aan de Zuidkust van het eil. Wetar (7° 55′ Z., 126° 25′ O.), behoorend tot het gewest Timor en Onderhoorigheden. Hoofdplaats van een onderafdeeling.

Il y a des juges à Berlin, → Rechter (s.v.).

Ilythia (m y t h.), godin van de bevalling, dochter van Zeus en Hera. Haar cultus verspreidde zich vanuit Creta en Delos over de gansche Grieksche wereld (zooals blijkt uit de talrijke tempels) en werd later te Rome met dien van Iuno Lucina geïdentificeerd. Ook bepaalde godinnen, als Hera, Aphrodite en Artemis, werden onder den naam I. vereerd. *E. De Waele.*

Imaginaire figuren (m e e t k.). In de elementaire meetkunde zegt men gewoonlijk, dat in onderstaande fig. de cirkel en de rechte 1 geen snijpunten hebben. Lost men de vergelijkingen van de beide fig., bijv. $x^2 + y^2 = 1$ en $x = 2$ naar x en y op, dan vindt men twee oplossingen, nl. $x = 2$, $y = i\sqrt{3}$ en $x = 2$, $y = -i\sqrt{3}$, waarbij $i = \sqrt{-1}$. Men zegt, dat in dit geval de cirkel en de rechte twee imaginaire snijpunten hebben.

Imaginaire figuren.

Van een imaginair punt spreekt men, zoodra één of beide coördinaten → imaginaire of → complexe getallen zijn. Kunnen in de vergelijking $ax + by + c = 0$ de verhoudingen van a, b en c niet alle door → bestaanbare getallen worden voorgesteld, dan zegt men, dat deze vergelijking een imaginaire rechte voorstelt. Rechten, waarvan de richtingscoëfficient i of —i is, worden i s o t r o o p genoemd. Gebruikmakend van homogene coördinaten, kan men cirkels snijden met de oneindig verre rechte van het vlak. Alle cirkels snijden deze rechte in dezelfde twee punten, genaamd absolute, isotrope of cirkelpunten.

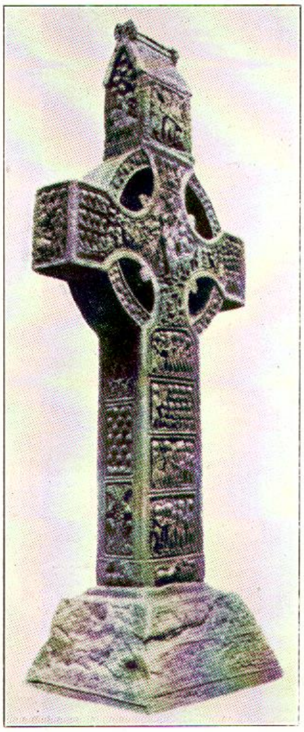
Ook in de ruimte kan men spreken van imaginaire punten enz. Alle bollen snijden het oneindig verre vlak volgens dezelfde fig., geheeten absolute kegelsnede of cirkel.

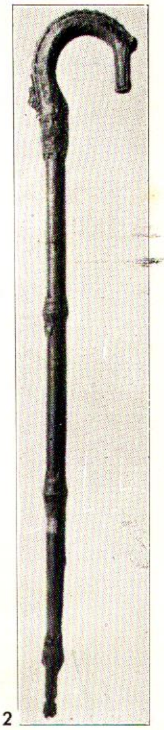
L i t.: → Analytische meetkunde.

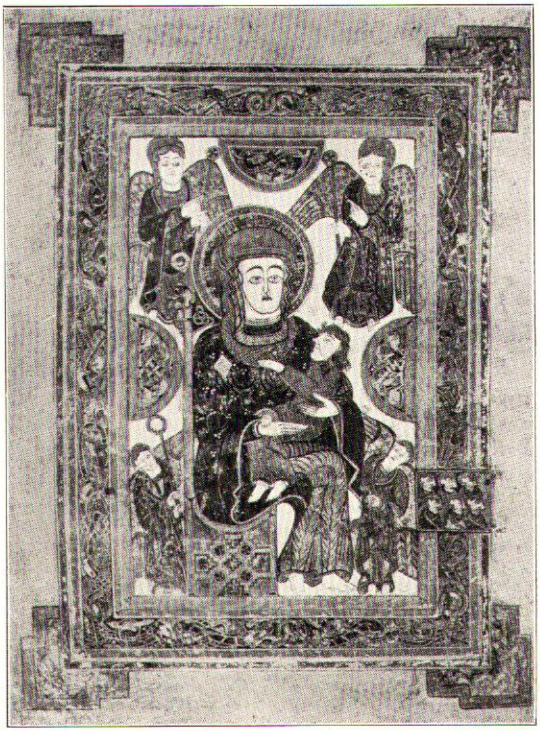
Imaginaire winst, denkbeeldige winst. Deze term komt bij de zeetransportverzekering voor. Ze stelt voor de winst, welke de verzekerde zou derven, indien de goederen niet of beschadigd zouden aankomen. Uiteraard berust de grootte op taxatie. Art. 621 en 622 Ned. W.v.K. regelt, hoe de grootte bewezen wordt, indien dit niet in de polis geregeld is. De Amsterdamsche en de Rotterdamsche beurspolis regelen deze kwestie eenigszins verschillend. *Witsenboer.*

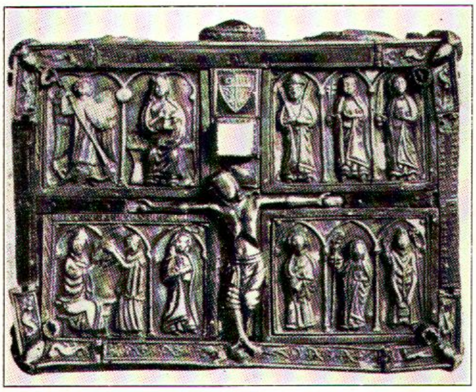
In B e l g i ë is de verzekering op verwachte winst voor de landverzekering verboden, behalve in de oogstverzekering (wet van 1874, art. 1). Bij de zeeverzekering wordt ze echter uitdrukkelijk toegelaten (W. v. K. Boek II, art. 191). De wijze, waarop de grootte van de schade moet worden vastgesteld, wordt noch door de wet, noch door de polis geregeld. In de practijk geschiedt deze vaststelling door toedoen van deskundigen ter bestemmingsplaats op grond der eigenlijke waarde aldaar; het bedrag van het verlies wordt dan met 10-20% verhoogd, wegens verhoopte winst, met eventueele inachtneming van den evenredigheidsregel bij onvoldoende verzekering. *V. Eeckhout.*

Imaginair getal. Een (zuiver) i. g. is te schrij-

1

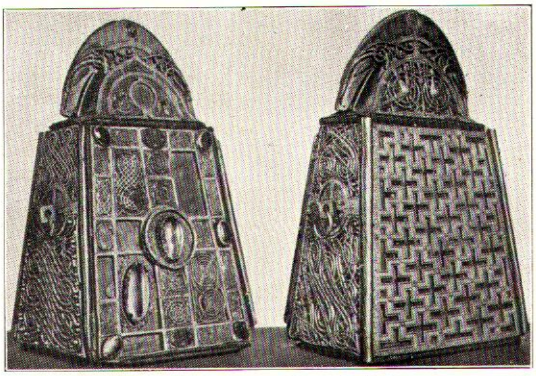

2

3

4

5

6

7

1. Muiredachkruis van Monasterboice (924). 2. Bisschopsstaf van Innisfallen (11e eeuw). 3 en 5. Miniatuur, voorstellende Maria met Kind, en tekstgedeelte, beide uit het Book of Kells (8e eeuw). 4. Zilveren schrijn voor het St. Patrick-evangeliarium. 6. Kelk van Ardagh (8e eeuw). 7. Voor- en achterzijde van den schrijn voor de St. Patrick-klok.

IGNATIUS VAN LOYOLA EN INNOCENTIUS III

De H. Ignatius. Links: schilderij van Jacopino del Conte, vervaardigd op den dag van zijn sterven (31 Juli 1556). Rechts: schilderij van Alonso Sanchez Coello, vervaardigd naar het doodenmasker en de aanwijzingen van Pedro Ribaneira S.J. (1585).

Paus Innocentius III. Wandschildering uit zijn tijd, in Sacro Speco bij Subiaco.

ven in de gedaante ai, waarbij a een → bestaanbaar getal is, en i = $\sqrt{-1}$.

Imagisten, een groep Eng. dichters (o.a. Aldington, Doolittle, Fletcher, Flint, Lawrence, Lowell, Ezra Pound), die in het begin van de 20e eeuw stof deed opwaaien door een nieuwe „beweging”, het i m a g i s m e. Hun streven was: 1° ongekunstelde taal en uitsluitend het juiste, nooit het bijna-juiste of louter decoratieve woord te gebruiken; 2° nieuwe rhythmen te scheppen voor nieuwe stemmingen; 3° in de keuze van onderwerp volslagen vrij te zijn; 4° beelden te scheppen („images”, vandaar de naam; „wij zijn geen schilders, maar we gelooven dat de dichter de details exact moet weergeven, en vage algemeenheden, hoe schitterend en klankvol ook, behoort te mijden”); 5° poëzie voort te brengen in scherp-uitgesneden en klare omlijning; 6° innige concentratie als het wezenseigene van de dichtkunst te aanvaarden. De meeste der bovengenoemde schrijvers hebben de beweging overleefd; Ezra Pound vond inmiddels gelegenheid een nieuw -isme te creëeren en verliet als „vorticist” de beweging.

L i t. : Glenn Hughes, Imagism and the Imagists, A Study in Modern Poetry (Londen 1931) ; Some Imagist Poets (1915 ; een bloemlezing met principen verklarende inleiding). *F. Visser.*

Imago, 1° → Insecten (sub Gedaanteverwisseling).

2° In psycho-analytischen zin gebruikt beteekent i. het oorspronkelijk object van de → libido. Nieuwe libido-objecten ontstaan door of berusten op identificatie met de imago.

Imam (Arab., = voorganger), 1° de voorganger in het Mohamm. ritueele gebed (→ Salat); 2° het hoofd van een der rechtsscholen (→ Madzhab); 3° het hoofd der geheele Mohamm. gemeente als opvolger van Mohammed (→ Kalief), bij de Soennieten alleen voor wereldlijke zaken, bij de Sjiïeten ook voor geestelijke als Gods onfeilbaar vertegenwoordiger, steeds uit het geslacht van Mohammed.

L i t. : Th. Juynboll , Handl. tot de kennis v.d. Mohamm. Wet ([3]1925). *Zoetmulder.*

Imandra-meer, lang bochtig meer met veel eilanden in Kola (N. Rusland, 67° 30′ N., 33° 0′ O.). De Niwa voert het water naar de Witte Zee. Door de merenlaagte gaat de spoorweg van N. naar Z. Kola.

Imatra, stroomversnellingen in de Vuoksi, in Z.O. Finland, de afvoergeul van het Saïmaa-systeem. De Vuoksi vernauwt zich in de I. tot 20 m en stortte er vroeger 18 m, nu, ten gevolge van den aanleg van een dam, 24 m neer. Gemiddeld stroomt er 576 m^3 water per sec voorbij, waardoor hij in staat is 141 000 pk te leveren. Een electrische centrale aan de O. zijde levert stroom aan een groot deel van Z. Finland. Zie afb. op pl. t/o kol. 736 in dl. X.

Imbabura, provincie in het N. van de rep. Ecuador, Middel-Amerika; een guur, hoog bergland tot 4 500 km, met het bekken van Ibarra als centrum. Opp. 6 526 km^2, ca. 93 000 inw. Bronnen van bestaan: veeteelt en industrie (textiel). Hoofdstad Ibarra.

Imbecillitas, middelzware vorm van → oligophrenie.

Imbercourt of Humbercourt, → Guy v. Brimeu.

Imbibitie (< Lat. imbibere = opzuigen), 1° (g e o l.) → Contactmetamorphose.

2° In de p l a n t k. verstaat men onder i. het opnemen van water door levende en doode deelen van een plant, bijv. protoplasma, celwanden en zetmeelkorrels. Deze danken dit vermogen aan hun colloïdale structuur en komen dan ook in dit opzicht overeen met niet georganiseerde lichamen, als lijm, gom en gelatine. Bij i. zwellen de deelen op, hetgeen duidelijk is bij de i. van zaden en korstmossen; ook komt energie vrij meestal in den vorm van warmte. Omgekeerd moet energie worden toegevoerd om het imbibitiewater te verwijderen. Niet altijd imbibeeren plantendeelen aan alle kanten even sterk; de schubben van dennenkegels imbibeeren sterker aan den buitenkant dan aan den binnenkant, zoodat deze in vochtige omgeving gesloten zijn en in droge omgeving openstaan.

Behalve water kunnen ook oplossingen van vsch. stoffen worden opgenomen. Zuren en alkaliën worden sterker, indifferente organische stoffen, kleurstoffen en neutrale zouten minder sterk geïmbibeerd dan water. Alleen sommige kleurstoffen worden sterker geïmbibeerd en die worden dan ook gebruikt om de weefsels duidelijker zichtbaar te maken. Vloeistoffen, die niet mengbaar zijn met water, kunnen door plantendeelen niet worden opgenomen. Wil men een plantendeel toch met zulke stoffen doordringen, dan moet men tusschenvloeistoffen gebruiken, die zoowel met water als met de bedoelde vloeistof mengbaar zijn. In de microscopische techniek brengt men de plantendeelen achtereenvolgens in alcohol en chloroform, om ten slotte het plantendeel te doordringen met paraffine. *Melsen.*

3° (L a n d b.) Het vasthouden van het water door de klei- en humusdeeltjes van den grond als gevolg van hun opzwellingsvermogen. Voor de vochtvoorziening der planten op hoogen zandgrond is het imbibitiewater van groote beteekenis. → Capillair water.

Imbosch, hoogste top van den Z. O. Veluwerand (XI 512 D/E 3); 110 m + N.A.P. Er is een belangrijk signaal van de Rijksdriehoeksmeting.

Imbroglio (Ital., = verwarring), term in de muziek bij polyrhythmische complicaties.

Imbros, tegenw. Embro, Turksch eil. in de Aegeïsche Zee, ten W. van het schiereil. Gallipoli. Opp. 256 km^2, ca. 14 000 bewoners. Het bestaat uit laag berg- en heuvelland. Hoofdplaatsje is het oude Kastron, aan de N. kust. Het eil. heeft groote strategische beteekenis.

Imed, eerste echtgenoot van → Adela (2°).

Imelda, Zalige, Dominicanes; * ca. 1321 uit de grafelijke familie Lambertini te Bologna, † 12 Mei 1333 aldaar, na haar wonderbare eerste H. Communie; vandaar patrones der eerste communicanten. In 1826 werd haar vereering in de Orde door Leo XII goedgekeurd; het canonisatieproces is aanhangig. Feest 13 Mei. *Lambermond.*

L i t. : Année Dominicaine (Sept. II 1900, 527 vlg.) ; A. Walz, Compendium Historiae O.P. (471).

Imeretië, landschap in Transkaukasië, in de Oudheid → Colchis genaamd; omvat het W. deel van Georgië bij de rivier Rion, bewoond door Imereten, een Georgischen stam, ca. ½ millioen zielen tellend. I. is een vruchtbaar heuvelland. Hoofdstad Koetaïs.

Imhoff, G u s t a a f W i l l e m, b a r o n v a n, gouverneur-generaal van Ned. Indië (nominaal: 1740-’50, practisch: 1743-’50). * 1705 te Leer, † 1 Nov. 1750 te Batavia. Onder zijn bestuur kwam het grootste deel van Java’s Noordkust onder het bestuur der Compagnie, werd Banten een vazalstaat (1748), werd Tjakraningrat van Madoera overwonnen, en werd de rijksdeeling (de splitsing van het Mataramsche rijk in Soerakarta, onder den soesoehoenan, en Jogjakarta, onder den sultan) ingeleid. I. is verder

bekend als grondlegger van de residentie Buitenzorg en om zijn reis door O. Java in 1746. *Berg.*

Imhotep, Egypt. geleerde en staatsman onder → Zoser (ca. 2880 v. Chr.). Bouwmeester van diens trappyramide. De overlevering, dat hij uitvinder was van den bouw met natuursteen, wordt gesteund door de bij de trappyramide gevonden oudste steenen gebouwen, die onder invloed staan van hout- en tichel-architectuur. In het Midden-Rijk schrijft men hem een verzameling onderwijzingen toe. Hij wordt patroon der geleerden en geldt later als zoon van Ptah en god der geneeskunde, door de Grieken onder den naam I m u t h e s gelijkgesteld met → Asclepius. Populair in Hellenistischen tijd heeft I. cultus en orakel in → Memphis. Hij wordt afgebeeld als kaalhoofdige priester, die in een papyrusrol leest.

L i t. : K. Sethe, I. der Asklepios der Äg. (Leipzig 1902); J. B. Hurry, I. (Oxford 1926). *Bent.*

Imiden en **Iminen** (s c h e i k.) zijn organische verbindingen, die een NH-, een imidogroep, bevatten. Men kan deze verbindingen afgeleid denken van ammoniak, NH_3, waarbij twee waterstofatomen door een tweewaardige rest zijn vervangen. Bij de imiden wordt deze rest gevormd door een zuurradicaal, bij de iminen door koolwaterstoffen. Eenige belangrijke stoffen, die hiertoe behooren, zijn o.a. phtaalimide: $C_6H_4(CO)_2NH$, tetramethyleenimine of pyrrolidine: $(CH_2)_4NH$, pentamethyleenimine of piperidine : $(CH_2)_5NH$. *Hoogeveen.*

Imitaatgaren of v i g o g n e g a r e n, katoen, op de manier van strijkgaren versponnen. Vnl. wordt Oost-Indische katoen als grondstof hiervoor gebruikt. Ook wordt i. vervaardigd uit een mengsel van katoen met effilochées, d.i. → kunstkatoen en → kunstwol.

Imitatio Christi, → Navolging van Christus.

Imiteerend contrapunt noemt men de meerstemmige muziek, waarvan de stemmen nabootsend achter elkaar intreden. Hieronder vallen in de eerste plaats de strenge canonvormen, de fuga, enz.; doch ook in vrijere stijlen vindt het i.c. toepassing.

Immanentie van God. God is met zijn werkkracht en wezen in de schepping tegenwoordig. → Alomtegenwoordigheid. Dit is de i. van God in de wereld. Het → Pantheïsme verstaat i. in den zin van identiteit van God en wereld en loochent daarmee de → transcendentie van God. *Kreling.*

Immanentiephilosophie, wijsgeerige kentheorie, die allen keninhoud terugbrengt tot een persoonlijk of individueel gedacht → bewustzijn. → Idealisme.

De i. is een der wijsgeerige grondslagen van het → modernisme, dat den oorsprong van allen godsdienst zoekt, niet in een van buiten af gegeven goddelijke openbaring, maar in het bewustzijnsleven van den mensch zelf. *v. d. Berg.*

Immanentisme als a p o l o g e t i s c h e methode, vooral gepropageerd door M. → Blondel, wil de godsdienstige behoeften en de godsdienstige ervaring van den mensch als uitgangspunt nemen van de apologetica, en in de vervulling ervan door het Katholicisme ook het voornaamste argument ervoor zoeken. Als de alleen goede methode werd zij door de → Modernisten verdedigd, en als men op hun grondslag van → Agnosticisme en → Pragmatisme staat, is zij dat ook; dan immers noemt men wat buiten den mensch staat en bovenzinnelijk is, onkenbaar; en zoo verliezen de bewijzen van de → externe apologie hun waarde. Van dezen voor het Katholicisme onaanvaardbaren grondslag kan het i. echter ook worden losgemaakt en het heeft dan, vooral als inleiding, voor de apologetica groote waarde; de eenige methode kan het nooit zijn. → Interne apologie. *Pauwels.*

L i t. : v. Noort, De Vera Religione (blz. 76 vlg.).

Immaterialisme (ontkenning van de stoffelijke wereld) is de theorie van → Berkeley, dat aan onze voorstelling van een stoffelijke wereld geen werkelijkheid buiten ons beantwoordt.

L i t. : F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933).

Immaterieele waarden (b a l a n s l e e r) zijn de in de balans voorkomende waarden, die geen stoffelijke bezittingen of vorderingen vertegenwoordigen. Men rekent er toe → goodwill, recht op de firma, patenten en octrooien, auteursrechten, concessies e.d. Uiteraard is de waarde dezer activa zeer moeilijk te beoordeelen en men ziet ze in de balans dan ook slechts opgenomen, wanneer bepaalde bedragen daarvoor zijn betaald. Gewoonlijk wordt op deze bedragen jaarlijks afgeschreven, zoodat ze mettertijd uit de balans verdwijnen. *C. Janssens.*

Immatriculatie wordt wel gebruikt voor inschrijving in een ledenlijst of register, bijv. als lidmaat bij een kerkgenootschap, als student bij een universiteit e.d.

In B e l g. K o n g o is voor inlanders en nietinlanders in de i., hier: de inschrijving in den burgerlijken stand, voorzien. De inlanders mogen hun i. aanvragen. Sommige categorieën, w.o. de nieuw aangenomen soldaten, worden van ambtswege op de registers van den burgerlijken stand opgenomen. Niet-inlanders, die het grondgebied van Belg.-Kongo betreden, zijn verplicht zich te laten immatriculeeren op den post, die het dichtst bij de plaats ligt, waar zij de grens hebben overschreden. *De Cleene.*

Immelmann (v l i e g t e c h n.), • → Kunstvlucht.

Immeloot of **Ymeloot,** J a c q u e s, heer van Steenbrugge, Vl. schrijver; * 27 Oct. 1574 te Ieperen, † ca. 1630. IJverde voor het invoeren van het Renaissance-vers, in „La France et la Flandre réformées ou traicté enseignant la vraye méthode d'une nouvelle poésie françoise et thyoise harmonieuse et délectable" (Ieperen 1626). Schreef Vlaamsche, Fransche en Latijnsche verzen, o.a. Kort geding tusschen d'oorloghe en de vrede, onder de namen van Bellona en de Astrea, vertooght (Ieperen 1614).

L i t. : Belg. Museum (IV 1840). *A. Boon.*

Immensa Aeterni Dei, bulle, in 1587 door paus Sixtus V uitgevaardigd, waarbij 15 congregaties werden opgericht, nl. 8 voor de belangen der geheele Kerk, 7 voor den Kerkelijken Staat.

Immermann, K a r l L e b e r e c h t, Duitsch dichter, op den tweesprong van Romantiek en Realisme; * 24 April 1796 te Maagdenburg, † 25 Aug. 1840 te Dusseldorf. In het werk van I. worstelen tegenstrijdige invloeden van den Klassieken Goethe, de onwezenlijke Romantiek en het progressistische Junges Deutschland, zonder tot een stijleenheid te geraken. Deze vormloosheid voelt men het best in zijn vroegste vertelkunst: Die Papierfenster eines Eremiten (1822) en het wel geestige heroïcomisch epos Tulifäntchen (1830). Burgerlijke nuchterheid, maar ook de degelijkheid, een Pruisischen gerechtsdienaar eigen, spreekt uit zijn modernen strekkingsroman Die Epigonen (1836) en zijn uitvoerige satirische humores-

ke Münchhausen (1838), met de beminnelijke daarin geschoven idylle Der Oberhof. Als kundig dramaturg leidde I. een tijdlang het theater te Dusseldorf, en schreef zelf eenige, met weinig bijval bekroonde stukken: Cardenio und Celinde (1826), Merlin (sprookjesspel 1832) en de trilogie Alexis (1832).

Uitg.: Ges. Schriften (20 dln. 1883); Auswahl d. Deetjen (6 dln. 1911). — Lit.: Mayne, I. (1921); Th. Zielinski, Die Tragödie des Glaubens (1901); Gundolf, Romantiker (1931). *Baur.*

Immersie (natuurk.). Voor de beeldhelderheid, het oplossend vermogen en de diepteschcrpte bij een door een microscoop gevormd beeld is van belang, dat de opening van den stralenbundel, die van een punt van het voorwerp in het objectief valt, zoo groot mogelijk is. Bij een zgn. „droogsysteem", d.i. een objectief, waarbij tusschen dekglas en frontlens een luchtlaag is, wordt het maximum van den halven openingshoek bepaald door den grenshoek van glas naar lucht (voor een brekingsindex n = 1,515 is deze hoek 41,5°). Bij een „immersiesysteem" is nu deze luchtlaag vervangen door een vloeistoflaag, waardoor de grenshoek grooter wordt (bij gebruik van water bijv. is de grenshoek 61,5°). Zijn de brekingsindices van het dekglas, de vloeistof (bijv. cederolie) en de frontlens even groot, dan spreekt men van homogene immersie. Hierbij kan de halve openingshoek tot 90° bedragen, daar nu de stralen vanaf het voorwerp rechtlijnig verloopen. *Rekveld.*

Immerzeel Jr., Johannes, Ned. uitgever en letterkundige; * 2 Juli 1776 te Dordrecht, † 19 Juni 1841 te Amsterdam. Hij schreef een aantal tooneelspelen, dichtwerken, w.o. vele ter declamatie, en romans. Hij was een der eerste uitgevers van Feith, Bilderdijk, Tollens e.a. Ook bewerkte hij een uitvoerige biographie van Hollandsche en Vlaamsche beeldende kunstenaars, door zijn zonen uitgegeven (3 dln. 1843).

Lit.: A. C. Kruseman, Bouwstoffen voor een gesch. v. d. Ned. Boekhandel 1830-'80 (I 1886). *Piet Visser.*

Immesen, Arnoldus, geestelijke van Einbeck, uit de tweede helft der 15e eeuw, dichter van een mysteriespel, door den eersten uitgever genoemd Sündenfall, maar beter Spiel von der geburt Mariä geheeten, in den aard van onze Eerste Bliscap van Maria. Om zijn streven naar een volle, inwendig-gebouwde kunst, tot een grootsch werk, dat bij alle geestelijke waarden, die hoofdzaak zijn, een gezonden werkelijkheidszin verbindt, is dit spel merkwaardig genoeg. De dichter heeft het Ned. Dboec vanden Houte gekend en verwerkt.

Uitg.: O. Schöneman, Der Sündenfall (1855); Fr. Krage (1913). *V. Mierlo.*

Immigratie, 1° van menschen, het intrekken in een vreemd land, vormt samen met → emigratie het feit der landverhuizing. Maar beide verschijnselen hebben hun eigen problemen. Als voornaamste landen van i. mogen wel gelden N. en Z. Amerika en Australië (Siberië speciaal t.o.v. Rusland). → Pénétration pacifique.

Kan i. tot op zekere hoogte gewenscht zijn om de natuurlijke hulpbronnen van een land te helpen ontginnen (en in zooverre zal de immigrant door de vreemde staten worden aangelokt met: goedkoop land, vrijdom van belasting en krijgsdienst, werfpremies), op den duur zal bij stijgende i. gevaar ontstaan voor de cultureele (bijv. vreemde rassen) en sociale (bijv. loonhoogte) belangen. Bijzonder gold dit van de Chineezen in de „nieuwe" werelddeelen. Daarvandaan dat de Ver. Staten in 1921 een „immigratiequote" hebben vastgesteld, nl. 2% van de in 1890 sedentaire vreemde bevolking (voor Ned. is dat ca. 1 650 per jaar). Speciaal is thans Amerika's politiek gericht tegen de Japanneezen. In Australië is levendig verzet der vakbeweging tegen i. met als motief: loonbederf. Middelen om i. te weren zijn o.a. vestigingsbelasting, het stellen van bepaalde eischen van ontwikkeling, strenge medische keuring, borgstelling voor eventueelen terugtocht. *Keulemans.*

In Nederland wordt de immigratie geregeld door de wet van 13 Aug. 1849, Stbl. 39, tot regeling der toelating en uitzetting van vreemdelingen (nader gewijzigd in 1875-1886 en 1910), benevens het op 13 Jan. 1906 wettelijk bekrachtigde vestigingsverdrag met het Duitsche Rijk, en de wet van 17 Juni 1918, Stbl. 410, met bijbehoorend vreemdelingenreglement. Vreemdelingen, die meer dan 24 uren in Nederland verblijven, zijn krachtens dit reglement verplicht zich aanstonds bij de politie te melden en dit naar de gegeven voorschriften te herhalen. Het hoofd der politie is bevoegd den vreemdeling aan bijzondere maatregelen van toezicht te onderwerpen, welke hem alsdan worden medegedeeld. Met de richtige uitvoering van het vreemdelingenreglement is belast de inspecteur der koninklijke marechaussee, die bovendien bevoegd is aan den vreemdeling, die gevaarlijk wordt geacht voor de openbare orde, veiligheid, gezondheid of zedelijkheid, of zich niet gedraagt naar de bepalingen bij of krachtens het reglement vastgesteld, een bepaalde verblijfplaats aan te wijzen en hem daarheen te doen overbrengen, ofwel hem het verblijf op bepaalde plaatsen van het Rijk in Europa te ontzeggen en hem daaruit te doen verwijderen.

Dit reglement was een gevolg van de buitengewone omstandigheden tijdens den Wereldoorlog. Voordien golden voor de toelating van vreemdelingen enkele eenvoudige, ook thans nog geldende voorwaarden omtrent paspoort e.d. Eerste vereischte was en is nog, dat zij voldoende middelen van bestaan hebben of door werkzaamheid kunnen verkrijgen.

Voor de uitoefening van eenig beroep of bedrijf bestond tot voor kort geen enkel beletsel, en de vreemdeling, die in loondienst was, genoot de volle rechten der verzekeringswetgeving, voor zoover met zijn land van herkomst een wederkeerigheidsverdrag was afgesloten. Hetgeen met alle in aanmerking komende landen het geval is. Deze vrijheid is echter beperkt bij de wet van 16 Mei 1934, Stbl. 257, tot regeling van het verrichten van arbeid door vreemdelingen. Deze wet bepaalt, dat werkgevers, in de bij K.B. aangewezen beroepsgroepen, geen arbeid door vreemdelingen mogen doen verrichten, zonder schriftelijke vergunning van den minister van Sociale Zaken. Tot op 17 Aug. 1935 waren 87 beroepsgroepen onder de werking dezer wet gebracht. Haar uitwerking werd nog niet onder cijfers gebracht, maar zonder nog op de kolenmijnen van toepassing te zijn, daalde daar het aantal vreemde arbeiders van 12 173 op 1 Juli 1931, tot 4 510 op 1 Oct. 1935. In deze periode was het aantal vreemdelingen gedaald van 31,6 tot 15,7 % van het totaal.

Ook de vreemde dienstboden vallen nog niet onder de wet. Haar aantal steeg sedert 1930 van rond dertig op veertig duizend. Alleen in Den Haag van zeven op veertien duizend. Omstreeks Nov. 1935 waren o.m. vreemdelingen werkzaam in:

huiselijke diensten	ongeveer	40.000
hotel-, restaurantbedrijf	,,	10.000

musici, artisten enz.	ongeveer	4.800
kolenmijnen	„	4.500
lingerie, tricotage enz.	„	4.000
kantoorbedienden	„	3.300
sigaren-, sigarettenfabr.	„	2.600
instrumenten, apparaten enz.	„	1.800
warenhuizen, bazars	„	1.400
textielfabrieken	„	1.000
kappersbedrijf	„	1.000

Onder de vreemdelingen zijn ongeveer 90 000 Duitschers en 16 000 Belgen, waartegenover in België ca. 22 000 en in Duitschland slechts 20 000 Nederlanders werkzaam zijn.

Betreffende zelfstandige uitoefening van een bedrijf of beroep door vreemdelingen, is dato 7 Maart 1936 bij de Staten-Generaal een wetsontwerp ingediend, dat daaromtrent ook door een vergunningsstelsel regeling en beperking zal brengen. Niet alleen van vestiging van ondernemingen door vreemdelingen, maar ook voor de uitvoering van werken hier te lande door in het buitenland gevestigde ondernemers. Dit is een noodzakelijk compliment van de wet tot regeling van het verrichten van arbeid door vreemdelingen. Beide wetten zijn echter als tijdelijk bedoeld en zullen vervallen drie maanden na den dag, waarop bij K.B. wordt verklaard, dat de omstandigheden, die haar noodig maakten, hebben opgehouden te bestaan. *Kuiper.*

Immigratie in België. Het statuut der vreemdelingen in België wordt geregeld naar de voorschriften van het K.B. van 15 Febr. 1935, waardoor hun bepaalde formaliteiten worden opgelegd, die bijz. streng zijn voor het geval zij in het land een beroep wenschen uit te oefenen.

Wat aangaat het genieten door de vreemdelingen van de onderscheiden voordeelen, bijv. der bestaande sociale wetgeving, bestaan er overeenkomsten door België gesloten met o.a. Frankrijk, Luxemburg en Nederland.

Een K.B. van 8 Dec. 1934 machtigt den minister van Arbeid en Sociale Voorzorg, om het aantal vreemde arbeiders te bepalen, die in nijverheids- en handelsondernemingen mogen worden gebezigd.

S t a t i s t i e k e n. Uit de cijfers, verstrekt door de handels- en nijverheidstelling van 31 Dec. 1930, blijkt dat er op dat oogenblik in België 111 386 vreemdelingen waren, die een betrekking in handel of nijverheid bekleedden. Daarvan waren er 99 127 mannen en 12 259 vrouwen.

Overzicht van het aantal vreemde arbeidskrachten werkzaam in de voornaamste nijverheidstakken:

Nijverheid	Mannen	Vrouwen	Totaal
Mijnen	29.097	390	29.487
Metaal	14.729	600	15.329
Kleeding	3.112	2.942	6.054
Constructie	6.841	62	6.903
Kunst	5.323	414	5.737

Globale cijfers der immigranten voor de jaren 1929, 1930 en 1931:

Jaar	Land van herkomst	
	Europa	Overzeesche landen
1929	52.466	3.129
1930	50.912	3.497
1931	28.705	3.340

Voor die zelfde jaren het aantal immigranten in België volgens het land van herkomst:

Jaar	Land van herkomst					
	Frankrijk	Nederland	Belg. Kongo	Luxemburg	Italië	Polen
1929	13.951	5.115	1.097	1.673	4.973	10.569
1930	13.661	4.327	1.202	1.851	6.217	7.613
1931	11.055	3.194	1.564	1.146	3.884	3.026

L i t.: Jos. Arendt S.J., De Syndicale Actie (II Brussel); Maandblad van het A.C.V. (Brussel); Arbeidsblad van België (Juni 1934, Brussel). *Kuypers.*

Immigratie in Ned.-Indië. Ingevolge art. 160 Ind. Staatsregeling bevatten Stbl. 1916 nr. 47 (toelatingsordonnantie) en Stbl. 1917 nr. 693 (toelatingsbesluit; herhaaldelijk gewijzigd) voor het grondgebied van Ned.-Indië voorschriften, waardoor een streng toezicht wordt uitgeoefend op immigranten (waaronder begrepen Nederlanders, die niet uit in Indië gevestigde ouders geboren zijn, en vreemdelingen). De vergunning tot ontscheping wordt door de Immigratie-commissie (tenzij het bepaalde categorieën van ongewenschte of voor de openbare rust en orde gevaarlijk geachte personen betreft) ingewisseld tegen een toelatingskaart (met verlengingen 10 jaar geldig). Personen, aangetroffen zonder geldige kaart, of aan wie de vereischte vergunning tot vestiging is geweigerd, worden uit Indië verwijderd. *Bogaardt.*

2° Een term uit de p l a n t- of d i e r g e o g r a p h i e, waaronder verstaan wordt het binnendringen van planten of dieren uit een bepaald gebied in een ander. De binnengedrongen vormen worden i m m i g r a n t e n genoemd.

Immingham, havenstadje in Engeland aan de Beneden-Humber (53° 38′ N., 0° 13′ W.), met nieuwe spoorwegdokken van de Great Central Railway Company voor den uitvoer van steenkolen; ca. 3 000 inwoners.

Immobiliseerend verband (g e n e e s k.), verband, dat dient om lichaamsdeelen in gewenschten stand te fixeeren bij ontsteking na operatie, bij verwonding. Bij het aanleggen van het verband wordt gelet op goeden stand en het voorkomen van afsnoering. Voor goede fixatie is het meestal gewenscht de beide gewrichten, die het te fixeeren lichaamsdeel begrenzen, in het verband op te nemen. Strenge contrôle na aanleggen van het verband is noodzakelijk met het oog op gevaar voor druk en afsnoering.

Men gebruikt spalkverbanden, waarbij het betreffende lichaamsdeel met zwachtels aan een spalk bevestigd wordt. Deze spalken zijn verschillend van vorm en van materiaal (hout, metaal, carton, gips). Naast de vaste spalkverbanden maakt men gebruik van stoffen, die het vermogen hebben hard te worden, nadat ze in weeken vorm op het lichaam gebracht zijn, en daardoor zich nauwkeurig aan den vorm van het te verbinden lichaamsdeel aanpassen (gips, lijm, stijfsel, celluloid). *Krekel.*

Immolatio (Lat., = offering), naam in de oude Gallicaansche liturgie voor de Mis-prefatie. → Contestatio.

Immon, graaf van L o o n. † ca. 970. Bronnen uit de 10e eeuw melden een Immon, die aanzienlijke goederen bezat in het Z. van het hedendaagsche Belg. Limburg; hij wordt „graaf" genoemd, was waarsch.

de grootvader van Gijsbrecht van Loon en de eerste graaf van Loon.

L i t.: G. Kurth, Le comte I. (Bull. Acad. roy. de Belg., 1898); L. Vanderkindere, La formation territ. des princip. belg. (1902); A. Hansay, Mélanges Pirenne (1926). *Willaert.*

Immoralisme is de geesteshouding, die alle bindende normen van zedelijk handelen verwerpt, of althans hun geldigheid voor sommige categorieën van personen ontkent (→ Nietzsche).

Immortale Dei, encycliek van Leo XIII van 1 Nov. 1885 over de Christelijke Staatsorde (→ Staatkunde). Heel de M. E. en nieuweren tijd door was er gestreden, zoowel over de theorie van de wederzijdsche verhouding van Kerk en Staat, als over de practische toepassing. Sedert deze magistrale encycliek bestaat er onder de Katholieken over de theorie geen wezenlijk meeningsverschil meer. Men vindt ze uiteengezet in het art. → Kerk (sub: Kerk en Staat). Commentaren als van mgr. → Lavigerie, mgr. Meignan en vooral mgr. d'Hulst droegen veel bij ter verspreiding en aanvaarding van deze leer.

U i t g.: Acta Sanctae Sedis (jrg. 18 Rome 1885, 166 vlg.); Denzinger, Enchiridion Symbolorum ([20]1932, nr. 1866-1888). *Beijersbergen van Henegouwen.*

Immortellen of s t r o o b l o e m e n zijn afkomstig van composietensoorten, waarvan in gedroogden toestand de gekleurde (rood, wit, geel of bruin) omwindselbladeren van de hoofdjes hun kleur en vorm behouden. Zij worden tot droogbouquetten of kransen verwerkt. Meerendeels zijn het soorten van Helichrysum, stroobloem, en Helipterum, zonnestroobloem, welke voor dit doel worden gekweekt. De gele i. voor grafkransen zijn afkomstig van Helichrysum orientale, uit Voor-Azië. In onze streken levert H. arenarium strooibloemen, terwijl ook de Australische Ammobium alatum geschikte bloemen heeft. *Bouman.*

Immuniteit. 1° R e c h t. **A)** B u r g. r e c h t. I. is het recht, krachtens hetwelk men niet onderworpen is aan de werking van bepaalde wetten. De voornaamste i. in de moderne staten zijn: a) de onschendbaarheid van den koning; b) de i. van de leden van het kon. huis; c) die der gezanten van vreemde mogendheden; d) de onschendbaarheid der volksvertegenwoordigers in de vertegenwoordigende colleges e) de vrijdom van den dienstplicht der geestelijken.

N e d e r l a n d. **Ad a.** De onschendbaarheid van den koning heeft, voor zoover niet betreft de politieke → onschendbaarheid, hoofdzakelijk betrekking op het strafrecht. Een strafrechtelijke vervolging van den koning is uitgesloten. Ook kan hij niet als getuige of deskundige in een strafproces worden opgeroepen. Wel is daarentegen de koning onderworpen aan de burgerlijke rechtspraak. De koning heeft verder vrijdom van alle personeele lasten.

Ad b. De leden van het kon. huis zijn vrijgesteld van den zgn. → stemplicht. Zij kunnen zonder machtiging van den koning niet als getuigen worden gehoord in een strafproces. De koningin-weduwe en de troonopvolger(ster) zijn evenals de koning vrij van alle personeele lasten.

Ad c. De i. der gezanten van vreemde mogendheden, waarin het officieele personeel van het gezantschap deelt, omvatten in de eerste plaats de vrijstelling van de onderworpenheid aan de burgerlijke en strafrechtspraak. Gerechtelijke dwangmiddelen kunnen tegen den gezant niet worden aangewend (ook derdenarrest onder den gezant is niet geoorloofd). Hij is voorts niet verplicht als getuige in burgerlijke of strafprocessen te verschijnen. Wel kan de gezant zich vrijwillig aan de rechtspraak van den vreemden staat onderwerpen. Vervolgens geniet de gezant vrijdom van alle directe belastingen, met uitzondering van de grondbelasting. Het gezantschapsgebouw is onschendbaar, d.w.z. het kan niet tegen den wil van den gezant worden betreden. Beslag, huiszoeking of papieronderzoek is onrechtmatig; ook het uitbrengen van exploiten aan het gezantschapsgebouw wordt niet geoorloofd geacht. De diplomatieke i. berusten grootendeels op het internationale gewoonterecht.

Ad d. In de meeste democratieën zijn de volksvertegenwoordigers onschendbaar in de vervulling van hun taak in het parlement en andere vertegenwoordigende colleges. In Ned. zijn de leden der Staten-Generaal en der gemeenteraden niet gerechtelijk vervolgbaar voor hetgeen zij in die colleges hebben gezegd of aan haar schriftelijk hebben overgelegd; verband tusschen het gezegde en het onderwerp der beraadslagingen wordt voor de werking der onschendbaarheid niet geëischt. De leden der Prov. Staten genieten een soortgelijke onschendbaarheid.

Ad e. → Dienstplicht. *Struycken.*

B) K e r k. r e c h t. Kerkelijke immuniteit is de vrijstelling der kerkelijke personen (i. personalis), zaken (i. realis), plaatsen (i. localis) van door het wereldlijk gezag opgelegde lasten en dienstverrichtingen. Het voorrecht van i. berust op het goddelijk recht als grondslag: de Kerk en de kerkelijke personen behooren vrij te zijn van die persoonlijke en zakelijke lasten, welke een beletsel vormen voor de goede uitoefening van hun taak; vandaar heeft paus Pius IX de stelling veroordeeld: „De i. van de Kerk en de kerkelijke personen heeft haar oorsprong in het wereldlijk recht" (cf. Syllabus, 30; zie ook 32). Hiermede wordt intusschen niet gezegd, dat sommige bepaalde kerkelijke i. niet aan de welwillendheid van de wereldlijke overheid te danken zouden zijn; doch enkel, dat de i. haar rechtsgrond niet uitsluitend in bepalingen van het wereldlijke recht vindt.

G e s c h i e d e n i s. Reeds het Rom. recht verleende aan de Christelijke geestelijkheid (gelijk vroeger aan de heidensche priesters) vrijstelling van het waarnemen van staats- en gemeente-ambten en alle openbare functies, van krijgsdienst, inkwartiering en ten deele ook van belastingen; dit laatste eveneens voor kerkelijke goederen. In de Germaansche rijken bleven deze i. grootendeels bestaan, al hebben zij ook meerdere malen geleid tot conflicten tusschen Kerk en Staat, welke hun hoogtepunt bereikt hebben in den strijd tusschen Bonifatius VIII en Philips IV van Frankrijk (1296). Op de concilies van Lateranen (1179 en 1215) werd de belastingvrijheid van kerkelijke goederen en geestelijkheid uitdrukkelijk geëischt (zie verder → Belastingvrijheid der geestelijken).

Het t e g e n w o o r d i g e kerkelijk recht handhaaft in beginsel de oude leer. Echter wordt in den C.I.C. de immunitas realis, de vrijdom van belastingen, niet meer vermeld. Wél de immunitas localis, vnl. in can. 1160 (gewijde plaatsen zijn onttrokken aan de wereldlijke rechtsmacht) en can. 1179 (→ Asylrecht); en vooral de i. personalis, welke de C.I.C. tot de voorrechten van den geestelijken stand rekent, can. 121 (alle geestelijken zijn vrij van militairen dienst, van dienstverrichtingen en openbare wereldlijke ambten, welke met den geestelijken stand niet te vereenigen zijn); verder can. 139, § 2 en § 3. De moderne staten

erkennen van de kerkelijke i. nagenoeg enkel de i. personalis (en dan ook nog maar ten deele), vnl. in zoover in vsch. landen geestelijken vrij zijn van militairen dienst.

Tegenover immuniteit staat **communiteit** (het vallen onder den gewonen regel) of ook al **emuniteit** (de afwezigheid van vrijstelling van openbare lasten).

L i t. : R. Poncet, Les privilèges des clercs au moyen-âge (1901); E. Mack, Die kirchl. Steuerfreiheit in Deutschland (1910); G. Le Bras, L'immunité réelle (1920). *Schweigman.*

2° In de g e n e e s k. verstaat men onder i. den toestand, die ontstaat, wanneer iemand zooveel verweermiddelen tegen ziektekiemen bezit of verkregen heeft, dat deze ziektekiemen hem niet meer ziek kunnen maken. Tegen de meeste bacteriën bestaat een natuurlijke i. Verworven i. is specifiek, d.w.z. is slechts tegen een enkele soort ziektekiemen (dus tegen een bepaald soort infectieziekte) gericht. Men spreekt dus van i. ten opzichte van typhusbacillen, diphtheriebacillen, enz. Iemand, die i. bezit t.o.v. de eerste, kan zeer goed vatbaar zijn voor de tweede, enz. Vaak hebben menschen echter i. t.o.v. zeer veel verschillende ziektekiemen. Die i. is meestal een **verworvene,** daar zij is verkregen door die ziekten zelf door te maken (a c t i e v e i.). Niet alle ziekten laten durende i. na en er zijn vsch. infectieziekten, die men herhaaldelijk kan krijgen. In bepaalde gevallen (bijv. bij diphtherie) kan men iemand i. geven door hem in te spuiten met bloedserum van een dier, dat men met die bepaalde ziektekiemen heeft behandeld en dat daardoor in zijn serum verweermiddelen heeft opgehoopt (p a s s i e v e i.).

I. kan, behalve verworven, ook **aangeboren** zijn, waarbij dus vanaf de geboorte zooveel verweermiddelen in het lichaam aanwezig zijn, dat men tegen door bepaalde ziektekiemen veroorzaakte ziekten onvatbaar is. Een deel der menschen is bijvoorbeeld immuun tegenover diphtherie, roodvonk en andere ziekten. I. kan in de vsch. leeftijdsperioden wisselen of ontbreken. Zoo zijn er vele infectieziekten, die maar zelden oude menschen aantasten, en andere, die juist bij oude menschen worden gezien.

I m m u u n noemt men dengene, die i heeft. De verweermiddelen, die de i. veroorzaken, noemt men i m m u u n s t o f f e n ; deze zijn slechts ten deele bekend (antitoxinen, agglutininen, lysinen, enz.). *Wyers.*

Immuun, Immuunstoffen, → Immuniteit (2°).

Imogiri, plaats op Midden-Java, ong. 20 km ten Z. W. van Jogjakarta, waar de vorsten uit het huis van Mataram, zoowel van den Soerakartaschen als van den Jogjakartaschen tak, op een in terrassen verdeelden heuvelrug begraven liggen. Daar de cultus der voorvaderen kenmerkend is voor den eigenlijken Javaanschen „godsdienst”, is I. een bedevaartplaats voor het Javaansche volk. *Berg.*

Impanatio (Lat., = broodwording). Sommige theologen stelden, in tegenstelling met de leer der transsubstantiatie, dat Christus in de H. Eucharistie tegenwoordig is niet door de omzetting van de substantie van het brood in het lichaam van Christus, maar door een hypostatische vereeniging van Christus met het brood, op de wijze van de → hypostatische vereeniging in de menschwording van het Woord Gods. Om deze gelijkenis met de Incarnatie noemt men dit tegenwoordig komen van Christus in de H. Eucharistie impanatio. De leer der i. is in strijd met de Kath. geloofsleer. → Eucharistie; Transsubstantiatie.

L i t. : Dogmatiekboeken in het traktaat over de transsubstantiatie. Zie ook → Eucharistie (lit.-opg.). *Kreling.*

Impávidum férient ruínae (Lat.) = De puinhoopen zullen den onverschrokkene treffen (als de heele wereld krakend ineenstort), d.w.z. dán nog vindt men beginselvaste menschen. Horatius' Carmina 3, 3, 7.

Impe, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, 7 km ten W. van Aalst, een weinig benoorden den straatweg naar Gent; opp. 275 ha, ong. 750 inw.; landbouw.

Impedantie. 1° Electrische impedantie. Bij een electrischen gelijkstroom bestaat tusschen de sterkte van den stroom in een geleider, den weerstand en het spanningsverschil tusschen de uiteinden een eenvoudig verband, gegeven door de wet van Ohm: stroomsterkte is gelijk aan het quotiënt van spanningsverschil en weerstand. Bij een wisselstroom geldt dit niet meer. De stroomsterkte wordt hier gelijk aan het spanningsverschil, gedeeld door een grootheid, waarin behalve de gewone weerstand nog optreden de zelfinductie en de weerstand van den geleider en de frequentie van den wisselstroom. Deze grootheid noemt men de impedantie. Het is alsof de weerstand van den geleider grooter is dan bij gelijkstroom; bij den „Ohmschen weerstand” komt nog een schijnweerstand. *Borghouts.*

2° Acoustische impedantie. Ten einde de begrippen der acoustiek zooveel mogelijk te doen aansluiten op andere gebieden der trillingsleer (electrische en mechanische), past men, in navolging van wat in die gebieden gebruikelijk is, in de acoustiek ook het begrip impedantie toe. Zij is het quotiënt van den geluidsdruk en de volumeverplaatsing van het medium ten gevolge van dien druk in een punt van het geluidsveld. *A. Dubois.*

Impediment, Impedimentum of beletsel; → Huwelijksbeletsel.

Impens (ook: Y m p e r), J a n, kroniekschrijver. * 1445 te Tienen, † 1523. Hij was regulier kanunnik van St. Augustinus te Betlehem bij Leuven. Zijn kroniek: Compendium decursus temporum monasterii Christiphenae Bethlehemiticae puerperae ord. canonicorum reg. juxta Lovanium, werd om haar belangrijkheid, o.m. omtrent de literaire en kerkelijke geschiedenis, gebruikt door Molanus in diens Historiae Lovanienses en door Goethals in zijn Lectures. *Erens.*

L i t. : Biogr. Nat. Belge ; N. Ned. Biogr. Wbk.

Imperata (oratio i., imperaat). Aan de gebeden, die krachtens de algemeene rubrieken in de H. Mis (Oratio, Secreta en Postcommunio) moeten verricht worden, kan de bisschop voorschrijven nog een gebed toe te voegen tot een bijzondere intentie: voor den paus, den vrede, uitkomst in bijzonderen nood, enz. Dit gebed heet imperata (〈 imperare = voorschrijven).

Imperata, een tropisch geslacht van de fam. der grassen, waarvan I. cylindrica of arundinacea, het alang-alang der Maleiers, in den Maleischen Archipel het belangrijkste hooggras is; het wordt door de planters als een zeer moeilijk te vernietigen onkruid beschouwd.

Imperatief (p h i l o s.), → Categorische imperatief; (g r a m m.) → Wijs.

Imperator, titel van den Rom. machthebber, die het imperium bezat. Dit was een, buiten de eigen-

lijke stad Rome, schier onbeperkte bevoegdheid (ook over leven en dood van Rom. burgers), die aan de hoogste magistraten gedurende hun ambtsjaar verleend werd. Binnen de stad konden zij deze macht niet uitoefenen. En zoo kwam het, dat de i., die tijdens de Republiek met zijn zegevierend leger terugkeerde, vóór de poorten moest blijven, indien hij een triomftocht wilde verkrijgen en houden in den vollen glans zijner waardigheid. De keizers namen na den val der Republiek dezen titel aan, juist om het triomfrecht. En zooals ons woord „keizer” van den Rom. naam Caesar, zoo komt het Fransche „empereur” van imperator. *Slijpen.*

Imperfectum (g r a m m.), onvoltooid verleden tijd. Het i. dient in het algemeen om aan te duiden, dat de handeling, door een werkwoord uitgedrukt, in een verleden tijd aan den gang was, nog niet afgeloopen. Het i. wordt vooral gebruikt bij plastische schildering, wanneer men uit eigen herinnering vertelt en alles weer opnieuw ziet gebeuren, zooals het in dien verleden tijd plaats had. Bijv.: „Ik liep schielijk de trap af en ai ! daar stootte ik mijn voet”. „Het kwam ginder afgevaren als een stompe koffer, men hoorde het grollen en het zand vloog in een wolkstreep op bachten de wielen” (Streuvels). *v. Marrewijk.*

Imperia, 1° p r o v i n c i e in N. Italië, in 1923 gesticht; opp. 1 183 km², 162 000 inw. (1931), 53 gemeenten. De prov. reikt van de Zee-Alpen tot de kust. Weelderige plantengroei, sub-tropisch klimaat (wijn, olijven, zuidvruchten, bloemen). Veel vreemdelingenverkeer.

2° H o o f d s t a d der gelijknamige prov. (krt. Italië, A/B 3) ; 29 000 inw. (1931). Bekend winterverblijf. Hier werden geboren Andrea Doria en Edmondo de Amicis. *Heere.*

Imperiaal, → Papierformaten.

Imperial, F r a n c i s c o, Spaansch 15e-eeuwsch dichter, geboren in Italië, die zeer veel heeft bijgedragen tot de bekendheid van Dante en de Ital. dichters in Spanje. Het Cancionero de Baena (→ Cancioneros) bevat zijn eerste werk. Van meer belang is zijn gedicht op de geboorte van Juan II, en Dezir a las syete virtudes, waarin Dante verschijnt en enkele fragmenten uit de Divina Commedia letterlijk vertaald zijn. *Borst.*

L i t. : J. Fitzmaurice-Kelly, Hist. de la Lit. Esp.

Imperial (British) Conference. In 1887, bij gelegenheid van het gouden regeeringsfeest van koningin Victoria, kwamen de minister-presidenten der Eng. → dominions te Londen bijeen, om te onderzoeken, op welke wijze de betrekkingen tusschen het moederland en de koloniën zouden kunnen worden bevorderd. Deze bijeenkomsten, sinds 1907 Imperial Conference genoemd, werden op onregelmatige tijden gehouden. De 2e conferentie had plaats in 1894 te Ottawa. Evenals de 1e zonder merkbaar resultaat. Langzamerhand leidden zij echter tot grooter zelfstandigheid der dominions. De conferentie van 1897 te Londen machtigde de koloniën t.o.v. het moederland preferentietarieven in het leven te roepen. Die van 1902 hield zich bezig met defensiezaken. Aan de conferentie van 1907 nam voor het eerst deel de Z. Afrik. Unie. Op de 5e conferentie vroegen de koloniën deelneming aan diplomatieke beslissingen. In 1917 werden de vertegenwoordigers der koloniën lid van het Imperial War Cabinet, zoodat de koloniën over alle belangrijke vraagstukken werden geraadpleegd. De conferentie van 1923 schonk aan de koloniën het recht om zelfstandig verdragen te sluiten, met inachtneming van de belangen van het rijk. Op de conferentie van 1926 werd het voorstel-Balfour aangenomen, dat de autonomie der dominions en hun gelijkheid met het moederland in beginsel vastlegde. Een poging op de conferentie van Ottawa in 1932 om een volledige econ. samenwerking en onderlinge begunstiging te verkrijgen, is slechts gedeeltelijk geslaagd.

L i t. : H. Duncan Hall, The British Commonwealth of Nations (1920) ; J. Magnam de Bornier, l'Empire Britannique (1930) ; J. Breukelman, De Verhouding tusschen Eng. en de Britsche Dominions, in : Themis (1925, nr. 4). *Deiks.*

Imperialisme, het stelsel van de expansie-politiek, waarin de vsch. staten om militaire of econ. redenen hun invloed of grondgebied trachten uit te breiden. Het i. komt vooral tot uiting in het streven naar hegemonie in een bepaald gebied of zelfs in geheel de wereld. Dit streven was vooral merkbaar voor den Wereldoorlog, waarvan het de voornaamste reden was (tijdvak van het imperialisme, 1884-1914), nadat Duitschland een koloniale mogendheid was geworden en een politiek van wereldheerschappij begon te voeren: de overbevolking dwong het land immers naar immigratie- en afzetgebieden te zoeken. Daardoor kwam het in conflict met Engeland en de Ver. Staten, welke resp. het Britsche Rijk en het Amer. vasteland als invloedssfeer wilden behouden. Het Duitsche i. werd geknakt door den Wereldoorlog, die aan de imperialistische politiek van zijn tegenstrevers ten goede kwam. Na den oorlog begonnen echter nieuwe landen aan econ. i. te doen, nl. Italië in het Middellandsche-Zeebekken en Japan in het Verre Oosten, terwijl de Europ. alliantiepolitiek van Frankrijk uitloopt op een militair imperialisme. *V. Houtte.*

L i t. : Friedjung, Das Zeitalter des I. (3 dln. 1918-’22) ; Seillière, La philos. de l’i. (2 dln. 1903-’07).

Imperial Valley, vlakte aan de Zuidgrens van Californië, beneden den zeespiegel, tot 80 m (32° 40′ N., 115° 30′ W.), een deel van de Coloradowoestijn. Opp. ca. 12 000 km². Het klimaat is zeer heet en droog. Zomertemp. tot 40°; regencijfer ca. 15 cm. Sinds 1900 zijn hier steeds meer irrigatiewerken uitgevoerd, met water van de Colorado. Producten, zuidvruchten, groenten, zelfs katoenbouw. *Erkelens.*

Imperium Romanum (Lat.) = → Romeinsch Rijk.

Impersonale (Lat., eigenlijk: verbum impersonale = onpersoonlijk werkwoord), in de g r a m m a t i c a een werkwoord zonder eigenlijk subject. Hoogstens heeft het i. een grammatisch subject bij zich. Het zijn eenledige zinnetjes, die de beaming van een feit uitdrukken, d.w.z. een feit herkennen als overeenkomend met een vroegeren indruk. Bijv. pluit (het regent), taedet (het walgt mij). Het is een dwaling de zgn. atmosferische impersonalia als ellipsen voor te stellen. *v. Marrewijk.*

Impetigo (g e n e e s k.), huidaandoening, welke zich in de oppervlakkige huidlagen ontwikkelt onder invloed van ettervormende bacteriën. I. begint met een roodverkleuring en zwelling der huid, spoedig gevolgd door een vochtafscheiding, welke diffuus of in blaasjes plaats heeft. Het vocht droogt aan de oppervlakte op, waarbij het gele korsten vormt, welke het typisch aspect van i. opleveren. Komt vooral voor bij kinderen op het hoofd en in het gezicht (krentenbaard), doch kan ook elders op het lichaam en bij volwassenen

voorkomen. I. is een besmettelijke huidaandoening, waarvoor geneeskundige hulp moet worden ingeroepen. *E. Hermans.*

Impetuoso (Ital.), muziekterm voor onstuimig.

Impetus. In oudere geschriften over mechanica duidt de term i. het inwendig bewegend vermogen aan, waaraan in sommige theorieën het voortduren van de beweging van een lichaam werd toegeschreven. De mechanische grootheid, die er in beteekenis mee overeenkomt, is de impuls of hoeveelheid beweging, d.w.z. het product van massa en snelheid. *Dijksterhuis.*

Implexae, litterae, twee letters, die nauw met elkander verbonden zijn, zoodat zij aan elkander vast zitten of gedeeltelijk door elkander heen geschreven zijn, bijv. **ID OR** Deze verbinding van letters, ligatuur of compendium genaamd, komt ca. 200 v. Chr. in gebruik, vooral op inschriften. *Lampen.*

Impliciete citaten (in den Bijbel), theorie der. Deze theorie leert, dat er in de boeken der H. Schrift, vooral in die van het O. T., aanhalingen gevonden worden van andere schrijvers, ofwel woordelijk, ofwel naar de gedachten overgenomen, zonder dat de schrijver van het bepaalde boek het uitdrukkelijk zegt en zonder dat hij de verantwoording op zich neemt. Deze theorie werd aangenomen om de moeilijkheden te verklaren, die vooral in de historische boeken worden gevonden. Vnl. vond ze voorstanders in den nieuweren tijd, toen men de methode der geschiedschrijving der vroegere tijden ging onderzoeken. Op de vraag, of werkelijk zulke citaten gevonden worden, antwoorden ook de Kath. exegeten over het algemeen bevestigend. De bedoeling om te citeeren moet natuurlijk op een of andere manier blijken. Daarom is de voornaamste vraag, welke criteria aangelegd moeten worden om de citaten te bepalen. Op dit punt loopen de meeningen uiteen en dus ook in de toepassing der theorie. Over deze theorie is er een beslissing van de Bijbelcommissie van 13 Febr. 1905. De toepassing der theorie blijft zeer moeilijk en daarom zijn andere methoden gezocht. *C. Smits.*

Impliciete functie. In de wiskunde heet y een i. f. van x, als men de waarde van y, die behoort bij een gegeven waarde van x, niet kan berekenen uit een uitdrukking van de gedaante $y = g(x)$; zoo bijv. in de uitdrukking $x^5 + 4xy^4 + 5y^5 = 0$. → Expliciete functie.

Impluvium, → Compluvium.

Imponderabília (Lat., = onweegbaarheden), een in de 18e e. ontstane uitdrukking voor de materieele grondslagen van electrische en magnetische verschijnselen, van licht en warmte. In de 19e e. gaat men het toepassen op meer geestelijke motieven, stroomingen, grootheden. Jean Paul is de eerste geweest, die het in dezen zin bezigde van philosophie en poëzie (Komet 2, 261), in 1821; Görres van dynastieke belangen, nationaliteiten, de macht van geloof en Kerk, politieke beginselen enz. [6, 172 vlg. (1840)].

Lit.: Arnold, Ztschr. f. deutsche Wortk. (3, 1902, 347 vlg.). *Brouwer.*

Import. → Invoer.

Import-boekhandel. Deze maakt zijn bedrijf van het importeeren van boekwerken, tijdschriften enz. voor den wederverkoop. De i. neemt in den Ned. boekhandel een, ook in verhouding tot andere landen, belangrijke plaats in. Verschillende i. beperken zich tot één taalgebied en verwerven van vooraanstaande uitgevers depots en alleenvertegenwoordigingen. Zij trachten verder het meest gangbare in voorraad te houden. De grootere Ned. boekhandelaren bestellen, behalve bij den i., bij de uitgevers, waarmede zij relatie wenschen te onderhouden, en verder bij exporteurs in het buitenland, zooals de buitenl. afd. van Koehler en Volckmar te Leipzig voor het Duitsche boek. De grootste en bekendste Ned. i., die verschillende taalgebieden verzorgt, is Meulenhoff en Co. te Amsterdam (gevestigd 1895). T.o.v. de reglementen van den boekhandel wordt de i. als uitgever beschouwd.

De invoer van boeken en tijdschriften in Ned. bedroeg in 1933: 3 176 697 gld., waarvan uit Duitschland ca. 55%, België ruim 10%, Engeland ruim 18%, Frankrijk ca. 8%.

Lit.: A. Druckenmüller, Der Buchhandel der Welt (Stuttgart 1935). *P. Coebergh.*

Importeur, een handelaar, die beroepsmatig, hetzij voor eigen rekening, hetzij voor rekening van een opdrachtgever, dus als verkoopscommissionnair of als verkoopsagent, goederen uit het buitenland betrekt, in het bijzonder uit overzeesche landen. De i. in de invoerhavens verkoopen als regel de goederen in → veiling of bij inschrijving aan groothandelaren, fabrikanten, coöperatieve groothandelsvereenigingen of naar het buitenland. *Witsenboer.*

Impositio manuum of → handoplegging.

Impost (bouwk.) is de geprofileerde beëindigingsvorm van een pijler ter hoogte van den aanzet van de bogen eener arcade.

Impostoribus, De tribus, (Lat., = Over de drie Bedriegers) godslasterlijk boek, waarin de waarheid van allen godsdienst betreden, en het ontstaan daarvan aan bedrog van Moses, den Goddelijken Zaligmaker en Mohammed wordt toegeschreven. Reeds in de 13e eeuw meende men, dat het bestond, en werd het aan Frederik II of anderen toegeschreven; maar men vermoedde alleen maar zijn bestaan: niemand had het ooit gezien. In 1753 verscheen echter een boek onder dien titel, waarop valschelijk als jaar van uitgifte 1598 gedrukt stond. Het is een tusschen 1650 en 1700 geschreven strijdschrift van den Hamburgschen jurist J. J. Müller.

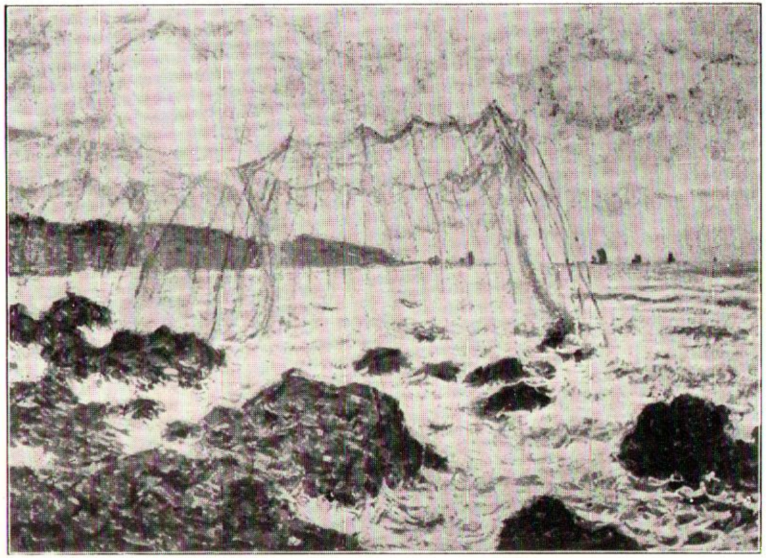
Lit.: Presser, Das Buch „De Tribus Impostoribus" (1926; uitstekende hist. uiteenzetting van het ingewikkelde geval, doch schrijver zelf is ook „vrijdenker" van mentaliteit). *Gorris.*

Impotentie of lichamelijke onvermogen is een abnormale lichaamstoestand, waardoor iemand niet in staat is de daad van geslachtelijke gemeenschap te stellen. Zij kan ook haar oorzaak hebben in psychische factoren. I. is iets anders dan onvruchtbaarheid. Zij kan zoowel bij den man als bij de vrouw voorkomen. Soms is zij oorzaak, dat iemand met een bepaald persoon geen geslachtelijken omgang kan hebben (betrekkelijke of relatieve i.); soms maakt zij dezen omgang met ieder ander onmogelijk (absolute i.). De i., welke reeds bestaat voor de huwelijksvoltrekking en die blijvend (ongeneeslijk) is, is een ongeldigmakend huwelijksbeletsel. Dit geldt voor relatieve en voor absolute i. beide. Impotentie is een natuurwettelijk huwelijksbeletsel, want uit den aard der zaak is een huwelijk, evenals iedere overeenkomst, ongeldig, als men nu noch ooit in staat is de daad te stellen, waartoe men zich krachtens de overeenkomst verplicht.

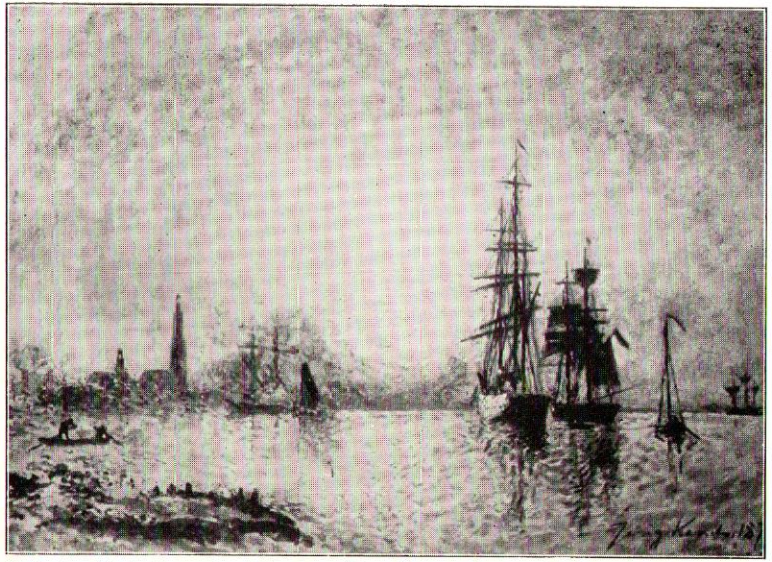
Lit.: → Huwelijksbeletsel (sub I). *Bender.*

Impregnatie (geol.) is het verschijnsel, dat mineralen, die in opgelosten toestand uit het omrin-

IMPRESSIONISME

Cl. Monet. „De Netten" (1882). Gem. Museum, Den Haag.

J. B. Jongkind. Haven te Antwerpen bij ondergaande zon (1872).

Willem Maris. Een warme dag (1868). Gem. Museum, Den Haag.

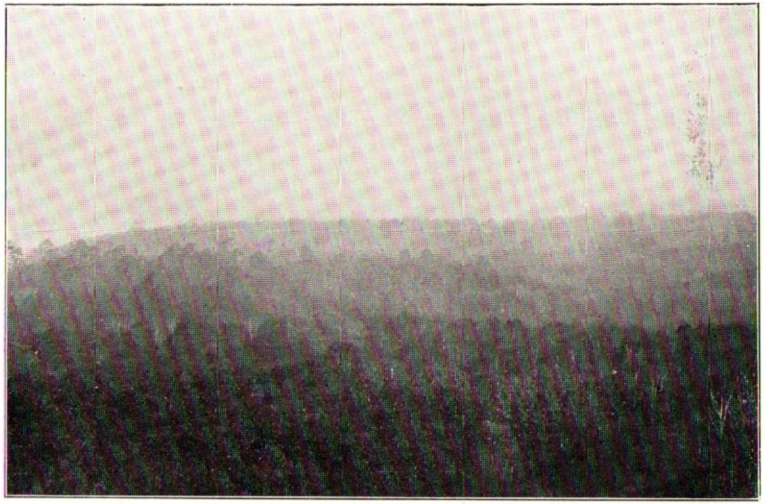

Matthijs Maris. Barye Swan (1887). Gem. Museum, Den Haag.

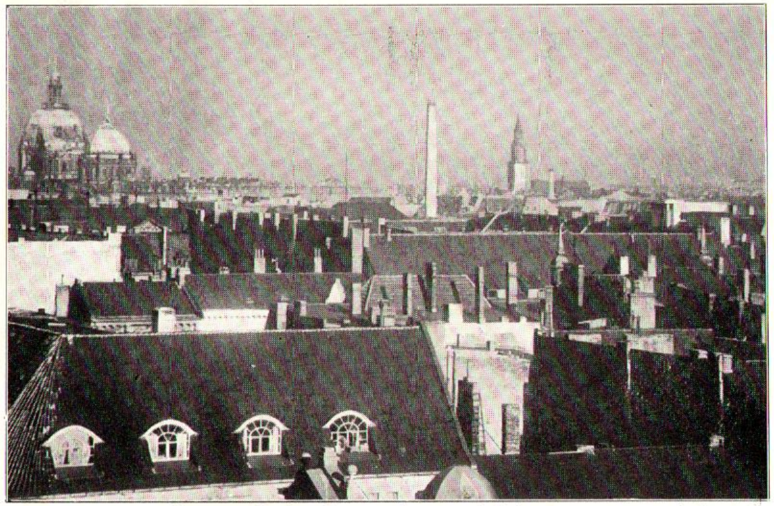
E. Manet. „Chez Père Lathuille". Museum, Doornik.

INFRAROOD (TOEPASSING IN DE PHOTOGRAPHIE)

Boven: twee opnamen van hetzelfde landschap, in nevel gehuld; links met behulp van een gewone photographische plaat, rechts met behulp van een voor infraroode stralen gevoelige plaat. Onder: een stadsdeel (Berlijn) volgens dezelfde methoden gephotographeerd.

gende of verder verwijderde gesteente aan een oorspr. gesteente secundair worden toegevoerd, in de poriën en holten van dat gesteente, min of meer regelmatig verdeeld, weer tot afzetting komen. Treedt vooral op bij klastische gesteenten (zandsteen en conglomeraten), waar kwarts en calciet de voornaamste impregnatie vormen. *Oosterbaan.*

Impressionisme, 1° (philos. aesth.) → Expressionisme (s.v.).

2° In de schilderkunst (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831). is I. de naam van een bepaalde opvatting, waarbij de kunstenaars meer den nadruk leggen op den samenhang der vormen dan op de detailleering daarvan. Een sterk synthetische manier van weergeven, een groote spontaneïteit in de voordracht hangt hiermee samen, waardoor dus de indruk wordt gevestigd, dat de schilder de impressie, die hij uit de natuur ontving, direct heeft weergegeven zonder veel aan de compositie daarvan te veranderen. Een sterk realistisch sentiment ligt hieraan natuurlijk ten grondslag en men ziet het I. dan ook alleen optreden in periodes van sterk Naturalisme (laat-antiek, 17e en eind 18e e.), waarin de schilderkunst haar eigen wegen gaat, los van elk architectonisch verband.

In engeren zin verstaat men onder I. de schilderschool, die ca. 1870 in Frankrijk tot volle ontplooiing kwam (Manet, Monet, enz.) en die in Ned. (Haagsche school) zoowel als in andere landen tot in de 20e e. haar aanhangers vond. Het Realisme eenerzijds en de zin voor licht en atmosfeer anderzijds effenden in den loop van de 19e e. den weg voor het eigenlijke I., dat zijn naam dankt aan een landschap, dat Claude Monet onder den titel „Impression” in 1874 exposeerde. Hoofddoel van de impressionistische schilders was om de indrukken uit de natuur in oneindig fijne schakeeringen van licht, kleur en toon spontaan en synthetisch gezien in beeld te brengen. Uitgaande van den visueelen indruk, is het I. in wezen koloristisch. Het ontwikkelt een groote virtuositeit zoowel in het schilderen in toon als in het → plein air; zelfs komen de impr. schilders er toe om het verblindende zonlicht op het doek te brengen. Het I. houdt zich niet alleen met het landschap bezig, ook figuurschilders komen onder de Impressionisten voor (Renoir, J. Israels, enz.). *Korevaar-Hesseling.*

Voor het I. in België, zie het art. → België (sub X A, kol. 454).

Lit.: Mauclair, l'Impr. (1903); Th. Duret, Les peintres impr. ([2]1919); W. Weisbach, Impressionismus (1910-'11); Meyer-Graefe, Impressionisten ([2]1907).

3° In de literatuur tracht het I. door den klank der woorden zijn oogenblikkelijke indrukken getrouw weer te geven. Het I. gaat dus in tegenstelling met het → Expressionisme van de zinnelijke waarneming uit, ziet in de natuur de stof der kunst, maar poogt fijner dan het → Realisme den indruk na te bootsen, welken de natuur op de zinnen maakt. Het I. bloeide in de lit. op het einde der 19e eeuw.

Lit.: R. Hamann, Der I. in Leben und Kunst (1907); L. Thou, Die Sprache des I. (1928); W. v. Leeuwen, Natuur en dichter (1928). *v. d. Eerenbeemt.*

4° In de muziek is I. een bepaalde richting, waarbij de stemming, de klank overheerschen, en de vorm bijzaak is. Bij voorkeur bedient men zich van vreemde harmonieën, korte, onuitgewerkte motieven en verfijnd koloriet. I. treft men reeds aan in het madrigaal, bij Bach en de Klassieken; de voornaamste meester is Claude Debussy; na hem behooren tot het I. Ravel, Dukas, Roussel; buiten Frankrijk Delius, Cyrill Scott, de Falla, Respighi, Schreker, Russische en Tsjechische componisten.

Lit.: O. Wartisch, Studien zur Harmonik des musikal. I. (diss., 1928); R. Westphal, Die moderne Musik (1928). *Piscaer.*

Impressum, vermelding van den naam van den drukker, den datum, waarop de druk voltooid wordt, en nadere bijzonderheden omtrent de verzorging van het voltooide boek. Het i. werd voor het eerst toegepast door Fust en Schöffer te Mainz in 1457. Het wordt gewoonlijk aan het slot van het boek geplaatst, of vóór de inhoudsopgave als deze achter in het boek voorkomt. *Ronner.*

Imprest-system (boekhoudk.). Het houden van kleine en neven-kassen is een vrijwel algemeen voorkomend verschijnsel in de administratie. Het i. bestaat nu hierin, dat periodiek dgl. neven- en kleine kassen tot een zelfde bedrag worden aangevuld bij de verantwoording van de gedane uitgaven.

Imprimatur (Lat., = het worde gedrukt) of **Imprimi potest** (Lat., = het kan gedrukt worden), twee termen, die aanduiden, dat een boek, dat kerkelijk gecensureerd is, mag worden uitgegeven. Men gebruikt ook den term → evulgetur, en men mag dit verlof ook op een andere wijze uitdrukken. Wel moet de naam van dengene, die verlof tot uitgave schenkt, erbij worden gedrukt, met opgave van datum en plaats. *Beijersbergen.*

Imprimi potest, → Imprimatur.

Improductieve arbeid. In econ. opzicht is i. a. die arbeid, welke niet voldoet aan deze beide normen: a) de arbeid brengt iets voort, dat direct of indirect in werkelijke behoeften voorziet, en b) de verkregen behoeftenbevrediging weegt op tegen de gebrachte offers. Bij de toepassing van deze normen ter beoordeeling van voorgenomen arbeidsprestaties doen zich echter moeilijkheden voor. Wat zijn werkelijke behoeften? Alle individueel gevoelde of alleen de redelijk en zedelijk verantwoorde? Van Kath. standpunt komen alleen de redelijk en zedelijk verantwoorde in aanmerking (→ Behoefte). Moeilijk is ook de beoordeeling, of een bepaalde arbeidsprestatie indirect strekt tot behoeftenbevrediging. De behoefte ligt immers in de toekomst en kan zich wijzigen. Het verband met de behoeften is soms verwijderd (bijv. de arbeid van den ambtenaar en den soldaat; de arbeid in werkkampen). Het vooraf afwegen van offers en opbrengst is een andere bron van moeilijkheid en meeningsverschil. Uit dit alles volgt, dat alleen wanneer alle omstandigheden bekend zijn, met voldoende zekerheid kan worden uitgemaakt, of een bepaalde arbeid productief of improductief is. *Cobbenhagen.*

Impromptu, instrumentaal muziekstuk in vrijen vorm, oorspr. bedoeld als improvisatie (in promptu), doch meestal in uitgebreiden liedvorm geconcipieerd. Zeer bekend zijn de i. van Schubert (op. 90 en 142) en die van Chopin (op. 29, 36, 66).

Improperiën (< Lat. probrum = smaad), benaming der verwijten van den Heiland tot zijn ondankbaar volk, op Goeden Vrijdag onder de Kruisvereering gezongen door twee solisten. De eerste drie worden beantwoord door twee koren met het Trisagion, de volgende met „Popule meus”. Waarsch. afkomstig uit Syrië, verspreidden zij zich over Gallië naar Rome, waar men ze vindt vóór 1145. *Verwilst.*

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

L i t. : Baumstark, Der Orient u. die Gesänge der Adoratio Crucis, in: Jahrb. f. Liturg. Wissenschaft (II 1922); Lex. f. Theol. u. Kirche (Freiburg).

Improvisatie (< Lat. in- = niet, providere = vooruitzien), **1°** het zonder voorbereiding vervaardigen en voordragen van een r e d e, g e d i c h t e.d. Ook zulk een rede zelf wordt i. genoemd. Bij primitieve volken komt zij in de poëzie zeer veel voor, doch ook in hoogere culturen werd zij als een kunst beoefend. Zoo in Italië, tijdens de Renaissance. Hans Andersen schreef een roman De Improvisator. *v. d. Eerenbeemt.*

2° Ook de voordracht van een m u z i e k s t u k, zonder dat dit tevoren is opgeteekend (vnl. voor orgel en klavier) wordt i. genoemd. De meeste groote meesters der toonkunst hebben geïmproviseerd (Bach, Beethoven, Mendelssohn e.a.). Onderscheid wordt wel gemaakt tusschen i. en vrije fantasie, inzoover de eerste aan een bepaalden vorm is gebonden (variatie, canon, fuga), de fantasie niet.

L i t. : Dupré, Traité de l'I. à l'orgue (Parijs 1925); Wehle, Die Kunst der I. (Münster 1926). *Piscaer.*

Impubes (impubis; mv.: impuberes), de niet-volwassene. In het R o m. r e c h t van belang in verband met handelingsbevoegdheid. Tot en met het zevende jaar voluit blijft het kind i n f a n s (d.i. eigenlijk het kind, dat niet praten kan); infans mist handelingsbevoegdheid geheel. Het i. zijn duurt voort tot 14e jaar voluit (meisjes worden „viripotentes" bij 12 jaar voluit); het kind staat dan, voorzoover er geen vaderlijk gezagsrecht (patria potestas) is, onder voogdij (t u t e l a i m p u b e r u m). Bij de p u b e r t a s, ingaande bij voltooiing 14e jaar, blijft minor aetas voortduren tot einde 25e jaar. De puber (pubes) wordt als puber minor (tot en met 25 jaar) op verschillende wijzen door recht beschermd; hij kan curator (c u r a t o r m i n o r i s) vragen. Of iemand i. dan wel pubes is met het oog op het aangaan van een huwelijk (matrimonium), hangt aanvankelijk niet af van bereiken van bepaalden leeftijd, maar van oordeel van paterfamilias. *Hermesdorf.*

Impuls, 1° (p s y c h o l.) de drang of aandrift tot handelen. Het begrip wordt gewoonlijk beperkt tot den bewusten drang tot handelingen, die zonder overleg, keuze of wilsakt plaats grijpen. De handeling zelf wordt dan genoemd i m p u l s i e v e h a n d e l i n g. Op het punt van te niezen, bespeurt men een duidelijken aandrang daartoe. De i. is het psychisch moment in de instincten. Van i m p u l s i e f k a r a k t e r spreekt men, als een mensch zich zonder veel of lang overleg door zijn eerste opwellingen laat leiden.

2° N a t u u r k. De impuls van een stoffelijk punt, massa m, wordt genoemd een vector i in de richting der snelheid v, maar van m-voudige grootte. De getalwaarde is dus dezelfde als van de hoeveelheid van beweging. Oorspr. beteekende i. de grootte van den → stoot, toegebracht door een kracht, die slechts zeer korten tijd werkt op een massa m, waardoor deze een snelheid v verkrijgt. In de moderne natuurkunde wordt de uitdrukking i. echter veel gebruikt in plaats van → hoeveelheid van beweging. *A. Mulder.*

Impulsmoment (n a t u u r k.) noemt men het product van den impuls uit de draaiingsas op de richting der snelheid neergelaten.

Imuthes (I m o u t h è s), Grieksche naam voor → Imhotep.

In, in de s c h e i k. de afkorting voor het element indium.

Inachus (G r. m y t h.), zoon van Oceanus, vader van Io, eerste koning van Argos en god van de rivier Inachus (tegenw. Najo) in Argolis (Z. Gr.).

Inactiveeren (g e n e e s k.), het onwerkzaam maken van complement in bloedserum. Dit geschiedt meestal door verwarmen gedurende 20-30 minuten op ong. 56°. Voor vsch. reacties moet het complement op deze wijze van zijn werkzame eigenschappen beroofd worden, anders stoort het de reactie. *Wyers.*

Inademing is de adembeweging, die tot resultaat heeft verwijding der borstkas, waarvan weer de uitzetting van de longen het gevolg is. De i. geschiedt actief, door samentrekking der inademingsspieren. Bij rustige, oppervlakkige i. zijn dit vooral de buitenste laag der tusschenribspieren en het middenrif (diaphragma), dat de borstholte van de buikholte scheidt. Bij diepere ademhaling komen daarbij vsch. spieren, die ribben en borstbeen verbinden met schedel en halswervels. Bij ademnood (benauwdheid) doen nog groepen spieren mee, die den schoudergordel met het achterhoofd en de ribben verbinden. Zie ook → Ademhalingsbewegingen. *v. Amelsvoort.*

Inaequale deeling, → Eiklieving.

Inalienabele possessie (p h i l o l o g i e). In vsch. primitieve talen van Oceanië, N. Amerika en Azië wordt min of meer systematisch onderscheid gemaakt tusschen de aanduidingen voor de alienabele en de i. p. Onder de laatste categorie valt daarbij alles wat onmiddellijk mede-constitueerend is voor de persoonlijkheid van den spreker, wat hem onvervreemdbaar eigen is in den psychologischen zin van het woord; bijv. de namen van de ledematen, van verwanten enz. Met al het overige is de verhouding meer uitwendig, alienabel.

L i t. : C. C. Uhlenbeck, Het identificeerend karakter der possessieve flectie in talen van N. Amerika (Versl. en Meded. Kon. Acad. v. Wetensch. Amsterdam Afd. Letterk. V, 2, 3, 1917). *Wils.*

Inarijärvi of E n a r e - m e e r, meer in N. Finland (X 720 C 2), met afvloeiing door de Paatsjoki naar de Noordelijke IJszee, 1 330 km² groot. Het meer ligt in een laagte te midden van een 450 m hooge vlakte, die tot 600 m hooge bergen draagt. De spiegel van het meer ligt 114 m hoog. Het gebied om het meer is in de lage deelen boschland. Lappen hebben er vaste nederzettingen en laten hun rendierkudden 's zomers weiden op de Muotka- en Paistunturi. In Inari en Kyrö (Ivalo) wonen ook Finsche kolonisten, die van veeteelt en landbouw leven. *fr. Stanislaus.*

Inbeelding, → Waan.

Inbeschuldigingstelling. N e d. r e c h t. Daar Ned. het jury-proces niet kent, komt deze phase hier ook niet voor, wel een eenigszins analoge procedure. Zoodra het → vooronderzoek door den → rechter-commissaris gesloten is, wordt zulks den verdachte vanwege den officier van justitie aangezegd. Hij kan dan binnen 8 dagen daarna heropening verzoeken. Binnen 1 maand nadat deze termijn verstreken, dit verzoek afgewezen of het hernieuwde onderzoek gesloten is, moet de officier van justitie den verdachte een kennisgeving doen toekomen, dat hij hem terzake van het feit, waarop het onderzoek betrekking had, verder zal vervolgen of hem dagvaarden ter terechtzitting. Hiertegen kan verdachte een bezwaarschrift indienen bij de rechtbank, die zich onbevoegd of den officier van justitie niet ontvankelijk kan verklaren, om andere redenen verdachte buiten vervolging kan stellen ofwel hem verwijst naar de terechtzitting. *Kleene.*

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

B e l g i s c h r e c h t. Niemand kan terechtstaan voor het Hof van Assisen, indien hij niet wegens een misdaad in beschuldiging gesteld werd. Deze i. wordt uitgesproken door een Kamer van het Hof van Beroep: de Kamer van I., die tevens het arrest van verwijzing naar het Hof van Assisen velt (art. 221 Wetboek van Strafvordering). *Collin.*

Inbeslagname, het onder zich nemen of houden van eenig voorwerp ten behoeve der strafvordering. Volgens N e d. r e c h t zijn voor i. vatbaar alle voorwerpen, die kunnen dienen om de waarheid aan het licht te brengen of die bij vonnis → verbeurdverklaard of vernietigd kunnen worden. Bevoegd tot i. is ieder, die den verdachte aanhoudt ten aanzien van voorwerpen, die voor i. vatbaar zijn, voorzoover deze die met zich voert. Dan de → opsporingsambtenaren bij ontdekking op → heeterdaad, in bepaalde andere gevallen de officier of hulpofficier van justitie en verder de → rechter-commissaris tijdens het → vooronderzoek. De bevoegdheid van deze beide laatste categorieën, uitgezonderd de hulpofficieren, strekt zich ook uit tot voor verdachte bestemde brieven, poststukken en telegrammen, terwijl de rechter-commissaris van ieder, behalve van verdachte en van hen, die zich op geheimhoudingsplicht kunnen beroepen, uitlevering kan vorderen van alle voor i. vatbare voorwerpen. Tegen i. kan ieder, die daarbij belang heeft, bij het gerecht een bezwaarschrift indienen. *Kleene.*

Volgens het B e l g. r e c h t mag i. in alg. regel slechts gedaan worden door den onderzoeksrechter of door den officier van gerechtelijke politie, aan wien hij een opdracht tot huiszoeking geeft. In geval van betrapping op heeterdaad mogen de procureur des konings, de vrederechter, de officier der rijkswacht, de commissaris van politie en de burgemeester, eveneens voorwerpen in beslag nemen. *Collin.*

Inbewaringstelling. 1° Nederl. recht. a) F a i l l i s s e m e n t s r e c h t. De verplichting van den gefailleerde tot medewerking vindt haar sanctie in de i., welke de rechtbank hetzij bij het vonnis van faillietverklaring of te allen tijde daarna kan gelasten, een dwangmiddel tegen plichtverzuim: de rechtbank kan, naar Ned. recht, den gefailleerde weer uit de bewaring ontslaan, desgewenscht tegen zekerheidsstelling, dat hij te allen tijde op de eerste oproeping zal verschijnen, en zij moet de i. toestaan, indien het daartoe strekkend verzoek gegrond is op het zonder geldige reden opzettelijk niet nakomen van de verplichtingen, hem in de art. 91, 105 en 116 F.W. opgelegd (indien hij nl. zonder toestemming van den rechter-commissaris zijn woonplaats verlaat, niet verschijnt of geen inlichtingen geeft, zoo dikwijls hij daartoe is opgeroepen, of de verificatievergadering niet in persoon bijwoont). Het bevel wordt zelden gegeven, doch de mogelijkheid werkt preventief.

b) S t r a f v o r d e r i n g. Het Ned. Wetboek van Strafv. kent als „eenige bijzondere dwangmiddelen” de aanhouding en inverzekeringstelling, uitgaande van opsporingsambtenaren, en de voorloopige → hechtenis, bevolen door den rechter: de rechter-commissaris kan een bevel tot b e w a r i n g geven, dat 6 dagen van kracht is, de rechtbank een bevel tot g e v a n g e n h o u d i n g, van kracht gedurende 30 dagen, beide alleen dan, wanneer ernstige bezwaren tegen den verdachte zijn gerezen en tevens uit bepaalde omstandigheden blijkt van het bestaan van gevaar voor vlucht of van een gewichtige reden van maatschappelijke veiligheid, welke de onverwijlde vrijheidsbeneming vordert; de verdenking moet voorts betreffen een misdrijf, waarop gevangenisstraf is gesteld, indien de verdachte geen vaste woon- of verblijfplaats in Ned. heeft, of een misdrijf, waarop een gevangenisstraf van 4 jaar of meer is gesteld of een der met name in de wet genoemde misdrijven en overtredingen (o.a. verduistering, oplichting, heling, souteneurschap). Voor gevangenhouding moet de verdachte zijn gehoord, voor bewaring in de gelegenheid zijn gesteld gehoord te worden; hij kan zich daarbij door een raadsman doen bijstaan. *Petit.*

2° Belg. recht. a) F a i l l i s s e m e n t s r e c h t. Deze maatregel kan door de Rechtbank van Koophandel bevolen worden, indien de gefailleerde staking van betalingen niet tijdig ter griffie bekent, of bij zijn bekentenis niet de wettelijk vereischte gegevens voegt; of wetens en willens onjuiste inlichtingen verstrekt nopens zijn toestand. De Rechtbank mag met of zonder zekerheidsstelling een voorloopig vrijgeleide toestaan, hetzij op voorstel van den rechter-commissaris, hetzij op verzoek van den gefailleerde. Deze laatste mag ook zijn invrijheidstelling vragen. Het toestaan van een vrijgeleide of de invrijheidstelling zijn verboden, indien de gefailleerde vervolgd is wegens bankbreuk of indien tegen hem een aanhoudingsbevel is uitgevaardigd (W.v.K. IIIe boek, titel I, art. 467, 481, 482, 495).

b) S t r a f v o r d e r i n g. Zie hiervoor → Hechtenis. *Collin.*

In blanco, handelsterm, welke in verschillende verbindingen voorkomt.

1° In blanco v e r k o o p e n, d.i. verkoopen, terwijl de verkooper de verkochte goederen nog niet bezit. Om aan zijn leveringsverplichting te voldoen, zal hij dus tegen den leveringsdatum de vereischte hoeveelheid moeten koopen. Het i. b. verkoopen is een bij uitstek speculatieve transactie. → Baissier.

2° In blanco e n d o s s e e r e n van → orderpapier (wissels, cognossementen e.d.) is een wijze van endosseeren, waarbij de endossant uitsluitend zijn handteekening op de achterzijde van het papier plaatst.

3° In blanco a c c e p t e e r e n van wissels, d.i. accepteeren, zonder dat de trekker fonds bezorgd heeft. *Witsenboer.*

Inblazing (van den duivel). Het staat vast, dat God aan den duivel macht heeft gegeven, als geest invloed uit te oefenen op den mensch, en men in dezen invloed een lichamelijken en een geestelijken kan onderscheiden. Onder den eersten vallen kwellingen door den duivel, uit vsch. levens van heiligen bekend, bijv. uit dat van den H. Pastoor van Ars, J. B. Vianney. De geestelijke invloed kan een zuiver geestelijke zijn, echter ook langs den weg der uiterlijke zintuigen en der verbeelding op den geest worden uitgeoefend. De engel der duisternis verschijnt soms als een engel des lichts. Het is ongezond, de meeste ingevingen en bekoringen als i. van den duivel te beschouwen; de meeste komen voort van natuurlijke oorzaken en een vaak eenigszins ziekelijke verbeelding. Heeft men reden, aan de inwerking des duivels te denken, dan geeft de H. Teresia als de beste middelen aan: 1° deze aan een geestelijk leidsman te openbaren om alle misleiding te voorkomen; 2° zich onvoorwaardelijk aan diens leiding onderwerpen. In het algemeen worden ter bestrijding van de i. des duivels aanbevolen het godvruchtig aanroepen van den H. Naam Jesus,

van de H. Maagd Maria, den engelbewaarder en andere engelen en heiligen, verder het verstand of de verbeelding te richten naar hemelsche, of zoo dit minder goed gaat, naar geheel onverschillige dingen, welke de belangstelling in andere richting dwingen, eindelijk het zich teekenen met wijwater. Het is dwaas, zich er voor bevreesd te maken. De H. Maria Magdalena de Pazzi vergelijkt ze met het blaffen van een hond, die, aan een ketting liggend, slechts bijten kan, wie op hem ingaat. ✈ Bekoring; Duivel; Duivelverschijning. *Brandsma.*

Inboeten (l a n d b.) is het vervangen van door vreterij, ziekte of anderszins weggevallen plantjes op den akker door andere. Geschiedt bij mangelwortels, koolrapen, koolsoorten en meer speciaal in den tuinbouw.

Inboorling, ✈ Inlander. Zie ook ✈ Kolonisatie. Voor Zuid-Afrika in het bijzonder, ✈ Bantoe.

Inbraak, ✈ Braak (R e c h t).

Inbraakverzekering, een verzekering tegen diefstal met braak. Ze behoort tot de schadeverzekeringen en wordt in het N e d. W.v.K. niet afzonderlijk behandeld. Het hiervoor in Ned. geldend recht leert men het best kennen uit de polissen. Verschillende standaardpolissen zijn in gebruik voor koopmansgoederen, voor inboedels en voor den inhoud van brandkasten en kluizen. Bij de i. is het verlies gedekt ten gevolge van diefstal, waarbij de dader zich door inbraak toegang heeft verschaft tot het gebouw, de brandkast of de kluis. Bij de inboedelpolis wordt insluiting, inklimming en gebruik van valsche sleutels met inbraak gelijkgesteld. De polissen bevatten een bijzondere regeling voor het onbewoond zijn van het gebouw, waarin het verzekerde zich bevindt, terwijl verlies of beschadiging ten gevolge van brand uitdrukkelijk uitgesloten wordt. *Witsenboer.*

Door de B e l g. wet wordt de inbraakverzekering evenmin als in Nederland afzonderlijk behandeld; deze verzekeringsvorm wordt dus door de alg. beginselen der wet van 11 Juni 1874 (art. 1-32), beheerscht. I. veronderstelt een diefstal, d.w.z. de bedrieglijke ontvreemding van een zaak, die aan een ander behoort; oplichting en verduistering kunnen niet met diefstal worden gelijkgesteld.

Bij de inboedelpolis is gedekt het verlies, teweeggebracht door het verdwijnen, beschadigen of vernielen ten gevolge van diefstal, van roerende voorwerpen welke huizen of appartementen stoffeeren. De waarborg kan worden uitgebreid tot het beschadigen van het gebouw of van mobiliaire voorwerpen ter gelegenheid van een diefstal of een poging tot diefstal.

Gewoonlijk worden uitgesloten de brandschade, door de dieven veroorzaakt, en ook de inbraak, begunstigd door het toevallig breken van glasramen of andere afsluitingen, of bedreven door een familielid van den verzekerde, of door een persoon, die bij hem inwoont. *V. Eeckhout.*

Inbreng, 1° (handelseconomisch) datgene, wat de deelgenooten aan de vennootschap te harer oprichting afstaan. N e d e r l a n d. De i. kan bestaan in: a) geld, b) goederen, c) arbeid. Gewoonlijk brengt de een geld of goed in en de ander arbeid. De commanditaire vennoot mag geen arbeid inbrengen (art. 20 lid 2 W.v.K.).

De naamlooze vennootschap is meer speciaal gebouwd op de gedachte van geldelijken inbreng; storting op aandeelen op andere wijze dan door betaling in geld moet in de akte van oprichting der N.V. worden vermeld en dan nog moet het ingebrachte in geldswaarde worden uitgedrukt. Deze regeling belet, dat de N.V. reeds van den beginne af zich solider voordoet dan zij is.

Niet voor i. vatbaar zijn rechten met een hoogst persoonlijk karakter, zooals het vruchtgenot, dat de ouders genieten van de goederen hunner minderjarige kinderen.

De i. eener bestaande zaak in een N.V. eischt groote zorg. De bestanddeelen der zaak moeten ieder volgens eigen aard aan de N.V. overgedragen worden; daarnaast moet een regeling getroffen worden aangaande de schulden der zaak. Het maakt groot verschil, of een bestaande zaak in een N.V. wordt ingebracht of aan haar verkocht wordt. Alleen voor het eerste geval gelden de speciale regelen van de art. 40 a-d van het W.v.K. *Schouten.*

In het B e l g. r e c h t, waar de inbreng in een vennootschap dezelfde vormen kan aannemen als in Ned., blijkt de commanditaire vennoot eveneens een eenvoudige geldschieter te zijn (art. 18, titel IX, boek I van het W. v. K.). Er dient nochtans opgemerkt, dat hieronder niet moet worden verstaan, dat hij enkel geld mag inbrengen, maar wel ook alle andere goederen en rechten, die over het algemeen kunnen ingebracht worden. Hoogst persoonlijke rechten, waarover men in het geheel niet, ofwel niet in het voordeel van anderen beschikken kan, kunnen natuurlijk niet ingebracht worden: in dit verband dient nochtans opgemerkt, dat men, in tegenstelling met wat in het Romeinsch recht mogelijk was, zijn gezag en aanzien niet inbrengen kan. Daarmede is enkel het politieke en wereldlijke gezag bedoeld, en niet het handelsgezag of -crediet, dat ongetwijfeld wel kan ingebracht worden. T.a.v. de aandeelen en met betrekking tot den i. i n n a t u r a voorziet de Belgische wetgever gelijksoortige maatregelen als in Ned. om de werkelijkheid van den i. te verzekeren en er de waarde van te controleeren.

Een bestaande zaak in een N.V. inbrengen kan geschieden volgens de regelen van een kapitaalsverhooging aan den kant van de vennootschap, die het actief van een andere als i. ontvangt. Het gemakkelijkst is wel, na een vereffening, het netto actief in te brengen, want bij aanvaarding van het actief, op last het passief te betalen, zal inderdaad het uiteenhouden dezer bestanddeelen veel moeilijkheden opleveren. *Kluyskens.*

2° In het recht is i. de verplichting, die de erfgenamen hebben, om ontvangen giften van den erflater bij de boedelscheiding in te brengen, d.w.z. dat de ontvangen gift als een voorschot op het erfdeel wordt beschouwd en dat bij de verdeeling der nalatenschap er rekening mede wordt gehouden, dat de begiftigde reeds een deel ontvangen heeft.

N e d. I. moet geschieden: 1° door de erfgenamen in de nederdalende linie, tenzij de giften met uitdrukkelijke vrijstelling van i. zijn gedaan, of de begiftigden, bij een authentieke akte of bij uitersten wil, van de verplichting tot i. zijn ontheven. 2° Door alle andere erfgenamen, wanneer de erflater of schenker den i. uitdrukkelijk heeft bevolen of bedongen.

Wanneer de i. meer bedraagt dan het erfdeel, behoeft dat meerdere niet te worden ingebracht (zie art. 1132 vlg. B.W.). *Dunselman.*

B e l g. r e c h t. Inbreng wordt in de Belg. wetgeving beheerscht door nagenoeg dezelfde principes en steunt op gelijksoortige beschouwingen als in Nederland. Art. 829 en 843 vlg. B.W. bepalen wat aan i.

onderworpen is, nl. 1° de rechtstreeksche, zijdelingsche of verdoken schenkingen; 2° de legaten; 3° de sommen, die door den erfgenaam aan den „de cujus" verschuldigd zijn. Dus alle voordeelen, die anders de gelijkheid onder de erfgenamen zouden verbreken.

De Belg. wetgeving maakt geen onderscheid, en de verplichting tot i. is niet anders voor de erfgenamen in de nederdalende linie dan voor alle andere. De erfgenamen bij versterf, dus de personen, die door de wet tot de erfenis zouden geroepen zijn, nl. 1° de wettige erfgenamen in de rechte linie of in de zijlinie, 2° de onregelmatige erfopvolgers (natuurlijk kind en langstlevende echtgenoot), alhoewel de wet hier enkel van aanrekening spreekt en dienaangaande enkele speciale regelen vastgesteld heeft, worden allen gelijkelijk getroffen door deze verplichting.

Als uitzondering op dezen alg. regel geldt natuurlijk het geval, waarin men de erfenis verwerpt, vermits men dan geacht wordt nooit erfgenaam te zijn geweest; voorts datgene, waarin men door den erflater vrijgesteld werd van i. Het spreekt vanzelf, dat deze uitzonderingen slechts effect sorteeren binnen de perken van het beschikbaar gedeelte: men kan inderdaad evenmin het voorbehouden gedeelte wegschenken aan een erfgenaam als aan een derde. Art. 844 bepaalt, dat al hetgeen de erflater boven het beschikbaar gedeelte aan een zijner erfgenamen gegeven heeft, onderworpen is aan inbreng.

T.a.v. de vrijstelling dient nog opgemerkt, dat het in het Belg. recht volstaat, dat zij uitdrukkelijk zou geschieden, in den zin van „duidelijk", zoodat men doorgaans zelfs een stilzwijgende vrijstelling aanneemt, wanneer de omstandigheden omtrent den wil van den erflater geen twijfel overlaten.

Voorts somt de wetgever een reeks schenkingen op, die van rechtswege vrijgesteld zijn van i., omdat zij onderstelt, dat zulks het inzicht moet geweest zijn van den „de cujus". Die schenkingen zijn: 1° de kosten, voorzien in art. 852; 2° de vruchten van de gegeven goederen (art. 856); 3° de giften, in rechte linie gedaan in den vorm van een vervreemding met verlies van de hoofdsom (art. 918); 4° de schenkingen, die bij tusschenstelling van persoon in de gevallen voorzien door art. 847 en 849 gedaan werden; 5° de belegging van een bruidsschat in de hypothese van art. 1573. *Kluyskens.*

Inca, 1° het gedeelte van de bevolking van het oude Peru, dat de heerschappij verwierf. Zie verder → Amer. Oudheden (II C), → Peru en → Z. Amerika.

2° De heerscher in het oude Peru, aan wien als zoon van de zonnegodheid goddelijke vereering werd bewezen.

Incardinatie is de opname onder de geestelijkheid van een bisdom. Zij heeft plaats: 1° door het ontvangen der eerste tonsuur; van dan af aan behoort de geestelijke tot dat bisdom, voor welks dienst hij de tonsuur ontving (C.I.C., can. 111 § 2); 2° door opname in een ander diocesaan verband, waarvoor vereischt is, dat de geestelijke eerst blijvend en onvoorwaardelijk ontslag (→ Excardinatie) uit het vorig diocesaan verband heeft verkregen (can. 112); 3° wanneer een geestelijke met schriftelijk verlof van zijn ordinaris een beneficie ontvangt in een ander bisdom, waaraan de verplichting tot verblijf aldaar is verbonden (can. 114); 4° wanneer een geseculariseerde kloosterling onvoorwaardelijk in een diocesaan verband wordt opgenomen (can. 641, § 2). *Schweigman.*

Incarnaatklaver of F r a n s c h e k l a v e r (Trifolium incarnatum), klaversoort met langwerpige, min of meer aarvormige, meestal donkerroode bloemhoofdjes en behaarde groene deelen. In de tweede helft van Aug. gezaaid en wel als regel in een graanstoppel, geeft deze klaver reeds in het begin van Mei (2 à 3 weken voor de roode klaver) een flinke snede groenvoer. Zij sterft dan af en maakt plaats voor de teelt van voederbieten, koolrapen, maïs, stamboomen e.d. Vanwege het spoedig verhouten moet i. in het begin van den bloei gemaaid worden. Ofschoon zij geen hooge eischen stelt aan den bodem, heeft i. in Ned. toch weinig uitbreiding gekregen, wat wel voor een groot deel moet worden toegeschreven aan haar gevoeligheid voor vorst. *Dewez.*

Incarnatie, ander woord voor → Menschwording.

Incarnatie (incarnacioen), tijdvers, meestal in twee rijmregels, dat door de rederijkers vlijtig beoefend werd. Zoo maakte Mathijs de Castelein volgend tijdvers op den slag bij Pavia:

bII paVIen, daer dIVersChen peIls LaCh,
fLaUde de LeLIe op sente MatthIJs daCh.

De d telde nog niet mee, en de eischen waren ook nog niet zoo streng. *V. Mierlo.*

Incarville, Jezuïet, missionaris in China, botanicus, † 1757, stond in verbinding met A. en B. de Jussieu, liet een manuscript en een verzameling van ruim 400 Chineesche afb. van planten en dieren na, bewaard in het Mus. d'histoire naturelle te Parijs.

Incasso of i n c a s s e e r i n g is het innen van wissels, kwitanties, coupons, losbare stukken of andere waardepapieren. Daar het in den regel voor den koopman of industrieel te duur en te omslachtig is zijn vorderingen op debiteuren, die niet in de allernaaste omgeving zijn gevestigd, rechtstreeks te incasseeren, wordt het overgroote deel van het bovenvermelde i n c a s s o p a p i e r ter inning gegeven aan banken. Vooral door de ver doorgevoerde filiaalvorming is dit i n c a s s o b e d r ij f der banken voor deze instellingen een belangrijk onderdeel van de voor haar cliënten verrichte werkzaamheden. De belooning, die de bank voor de incasseering ontvangt, is het i n c a s s o l o o n en/of de i n c a s s o - p r o v i s i e. *Huysmans.*

Incasso-wissel is een wissel, welke wordt getrokken en overgedragen ter incasseering van de in den wissel uitgedrukte som gelds, en wordt gesteld aan de order van den nemer met de clausule „waarde ter incasseering", „ter incasso", enz. De nemer belast zich dan, hetzij zelf hetzij door verder endossement met gelijke opdracht, met de inning.

Krachtens artikel 111 Ned. W.v.K. kan de nemer van een i. den eigendom van het stuk aan derden door endossement overdragen. *Ariëns.*

In cauda venénum (Lat.) = In den staart zit het vergif (nl. bij den schorpioen). M.a.w. het gevaarlijke komt pas achteraan, het laatst.

Incessores, → Zitpootige vogels.

Incestus (Lat., = bloedschande). De Atheensche wet verbood de echtelijke verbintenis van ouders en kinderen, alsook van broeder en zuster uit dezelfde moeder, de Romeinsche liet huwelijken toe van bloedverwanten vanaf den 6en en later vanaf den 4en graad. Onder het keizerrijk werd de i. gestraft met ongeldigverklaring van het huwelijk en verbanning van den man. Verder werd ook de onkuische verhouding met een Vestaalsche maagd i. genoemd. Zie verder ook → Bloedschande ; Inteelt. *E. De Waele.*

Inchbald, mrs. E l i z a b e t h, Eng. roman- en tooneelschrijfster. * 15 Oct. 1753 te Stanningfield,

† 1 Aug. 1821 te Kensington. Dochter van een boer uit Suffolk, gehuwd met een Londensch tooneelspeler Inchbald. Zij schreef o.a. Mogul Tale (1784); I'll tell you What (1785); Such Things are (tooneelstukken); A Simple Story (1791); Nature and Art (1796) (romans). Een tweederangsfiguur onder de vroegromantici, sterk beïnvloed door het Fransche rationalisme; ietwat sentimenteel in haar werken; stelt evenals Rousseau de essentieele goedheid van het menschenhart tegenover den slecht-makenden invloed van de gemeenschap. *F. Visser.*

L i t.: S. R. Littlewood, E. I. and her Circle (1921).

Inchoativum (Lat., < inchoare = met iets beginnen) noemt men in de grammatica een werkwoord, dat een handeling als beginnend uitdrukt, bijv. ontbranden, Lat. senescere (= oud worden), enz. Zie ook → Aspect (sub 2°).

Incident (r e c h t) is een voorval, dat een aanhangig geding vertraagt, doordat het inbreuk maakt op den gewonen loop van het geding. Dit doet zich voor, o.a. wanneer door den rechter een getuigenbewijs wordt opgelegd of een gerechtelijke eed, ofwel wanneer het geding uitbreiding ondergaat door een nieuwe vordering, hetzij om hangende het geding een voorloopige voorziening te verkrijgen (provisioneele vordering), hetzij door het instellen van een tegeneisch (reconventioneele vordering); verder wanneer de procedure geschorst wordt, bijv. door den dood van een der procureurs, en ten slotte wanneer bijv. door afstand of verval van instantie of door verklaring van onbevoegdheid de procedure wordt beëindigd. *Bronsgeest.*

Incident (m e e t k.). Een punt en een rechte zijn incident, als het punt op de rechte ligt; twee rechten, als ze elkaar snijden, enz. Twee figuren, die i. zijn, vormen een i n c i d e n t i e.

Incidenteele muziek is muziek, welke direct in verband staat met de handeling van een drama, hetzij op of achter het tooneel uitgevoerd (optochten, dansen, marschen, enz.). Hiertoe behooren dus geen ouvertures of entre-acte-muziek. Bij de werken van Shakespeare treft men vaak i. m. aan.

Inclinante krib (w a t e r b o u w k.), → krib, waarvan de as eenigszins stroomopwaarts is gericht.

Inclinatie (Lat.), buiging; **1°** in de l i t u r g i e onderscheiden in: d i e p e (o.a. voor het Kruis): met den geheelen romp; m a t i g e (voor superieuren): met het hoofd en de schouders; l i c h t e: alleen met het hoofd. Deze plaats is weer onderscheiden in drie graden: 1° (o.a.) bij den naam van Jesus, 2° bij dien van Maria, 3° bij dien der andere heiligen. → Gebaren (liturgische). *Louwerse.*

2° (N a t u u r k.) → Aardmagnetisme.

Inclinatorium, instrument, waarmee de inclinatie gemeten wordt (zie → Aardmagnetisme).

In Coena Domini, bul, ook genoemd Avondmaalsbulle, wijl zij tot aan 1770 jaarlijks op Witten Donderdag moest worden voorgelezen. Zij bevat een lijst van kerkelijke excommunicaties en bestond reeds onder paus Honorius III. In verband met de opkomende kerkelijke en politieke stroomingen werd zij in den loop der jaren uitgebreid en door paus Pius V tot kerkelijke strafwet verheven. *Wachters.*

Income bond (Eng.) = → inkomstenobligatie.

Incommensurabel, ander woord voor → onmeetbaar.

Incompatibiliteit van ambten, onvereenigbaarheid van ambten. N e d. r e c h t. De belangrijkste der i. zijn die, welke gelden voor de leden der Staten-Generaal. Zij zijn geregeld in de Grondwet. Het lidmaatschap van een der Kamers der Staten-Generaal is onvereenigbaar met het lidmaatschap van de andere Kamer, met het lidmaatschap van den Raad van State, met dat van den Hoogen Raad, met de functie van procureur-generaal of advocaat-generaal bij den Hoogen Raad, met het lidmaatschap van de Alg. Rekenkamer en met de functie van commissaris des konings in een provincie. Met andere ambten is het lidmaatschap van een der Kamers der Staten-Generaal vereenigbaar, echter is bij de wet van 17 Juli 1923 (Stbl. 364) bepaald, dat hij, die een uit 's lands kas bezoldigd ambt bekleedt, bij aanvaarding van het lidmaatschap van de Tweede Kamer op non-actief wordt gesteld, indien bij Alg. Maatregel is bepaald, dat dit ambt niet gelijktijdig met dat lidmaatschap kan worden waargenomen. Die Alg. Maatregel is het K.B. van 1 Mei 1925 (Stbl. 175). Met het lidmaatschap van de Eerste Kamer kan o.m. niet tegelijk worden waargenomen de functie van ambtenaar bij de departementen van Alg. Bestuur en van ambtenaar in diplomatieken of consulairen dienst. Met het lidmaatschap van de Tweede Kamer kan geen enkel ambt gelijktijdig worden waargenomen, met uitzondering van 17 met name genoemde functies, w.o. de leden der rechterlijke macht. Het non-activiteitstractement bedraagt voor de leden der Eerste Kamer de helft van het ambtstractement en voor de leden van de Tweede Kamer de som, waarmede het ambtstractement de schadeloosstelling, aan de leden dier Kamer toegekend (5 000 gld.), overtreft.

De i. voor de leden der Prov. Staten zijn geregeld in art. 21, die voor de leden der Gedep. Staten in art. 53 der Prov. Wet, die voor de leden der Gemeenteraden in art. 25, voor den burgemeester in art. 68 en voor de wethouders in art. 95 der Gemeentewet. *Struycken.*

B e l g. r e c h t. De Belg. Grondwet heeft onvereenigbaarheden voorzien voor de leden der wetgevende Kamers: 1° men kan niet tegelijk lid zijn van de twee Kamers (art. 35); 2° het lid van een der Kamers, dat benoemd wordt tot een ander bezoldigd staatsambt dan dat van minister en het aanneemt, houdt onmiddellijk op zitting te hebben (art. 36); dit beginsel werd in het Kieswetboek nog verscherpt (Kieswetboek art. 238-240); 3° de senatoren, door de Provincieraden gekozen, mogen geen deel uitmaken van de vergadering, die ze kiest, noch er deel van uitgemaakt hebben tijdens het jaar der verkiezing of tijdens de twee voorafgaande jaren (Grondwet art. 56 ter). De onvereenigbaarheden voor de leden van de Provincieraden zijn geregeld door de organieke wet op de provincieverkiezingen (art. 25 vlg.), voor de leden der Bestendige Deputaties in de art. 27 vlg., die voor de leden der Gemeenteraden in de gem. kieswetten (art. 61-64), voor de schepenen in de art. 61, 62 en 64, voor den burgemeester in dezelfde art. Deze laatste zal in geen geval zijn ambt kunnen vereenigen met dat van gemeenteontvanger. *V. Boon.*

In consumptie. Deze handelsterm komt voor in verkoopconditie: loco in consumptie. De verkooper betaalt de invoerrechten. Deze zijn dus in den verkoopprijs begrepen.

Incontinentie (< Lat. contineo = behouden) (g e n e e s k.) heet het onvermogen om ontlasting of urine op te houden. Zoowel een plaatselijke afwijking aan den einddarm, resp. de blaas, als een verlamming van de afsluitende kringspier ten gevolge

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

van een zenuw-, ruggemerg- of hersenafwijking kan i. van darm of blaas veroorzaken. Van I. paradoxa spreekt men, als de blaas, wanneer ze gevuld is, overloopt, *Klessens.*

Incorporatie beteekent in het leenrecht, dat leengoederen bij het corpusland worden gevoegd en derhalve in gebruik van den eigenaar worden gesteld; het is dus een overdracht van het gebruiksrecht.

In kerkelijk recht spreekt men dienovereenkomstig van i., als geestelijke beneficies (bisdommen, abdijen, proosdijen of lagere prebenden) blijvend aan een ander bisdom, klooster, universiteit, seminarie of prebende worden verbonden, zoodat deze laatste een groot deel van de inkomsten van het geïncorporeerde beneficie genieten. Aldus werden in de M.E. veel Ned. parochies aan kloosters en in de 16e eeuw eenige abdijen aan de toen opgerichte bisdommen geschonken. Intusschen werd dan het ambt van pastoor of abt van deze instelling door een vicaris waargenomen, die een passend deel (portio congrua) van het inkomen behield. Men onderscheidt i. pleno iure en i. non pleno iure, hetgeen verschillend wordt uitgelegd. Tegenwoordig geschieden dergelijke i. niet meer, maar de vroegere zijn nog niet overal verdwenen.

Lit.: A. Pöschl, Die I. u. ihre geschichtl. Grundlagen, in Arch. f. kath. Kirchenrecht (1927-1928). *Post.*

Incorporeerende talen zijn talen, waarvan de taalstructuur gekenmerkt wordt door het streven, de vsch. bijeenbehoorende leden van den zin zooveel mogelijk tot één vorm te laten vergroeien, bijv. subject, object en werkwoord in één vorm uit te drukken. Het wordt hier bijna onmogelijk tusschen woord en zin te onderscheiden (Mexicaansche talen, Eskimo). In analogen zin spreekt men ook wel van polysynthetische of holophrastische talen; vgl. Ned. schuddebollen, trekkebeenen. *Wils.*

Incourant (banktechn.) → Fonds (2°).

Incourt, gem. in Waalsch-Brabant (VI 96 E 4); opp. 389 ha, ruim 600 inw. In de 12e e. was hier een kapittelkerk. Het stadje ontving zijn vrijheidskeur in 1226, doch is sedert de 14e e. geheel vervallen.

Increment (scheik.) is de toename van een meetbare grootheid, bijv. moleculaire → refractie.

Incroyables, → Jeunesse dorée.

Incrustatie, 1° (geologie) korstvormige neerslag van in water opgeloste zouten, vnl. van calciet en aragoniet, door verdamping van het water en ontwijken van gassen (CO_2). Bekend van eenvoudige korstvorming om voorwerpen en op wanden van holen (→ Druipsteengrotten), tot groote en dikke afzettingen uit koude en warme bronnen (→ Kalksinter). *Oosterbaan.*

2° In de bouwkunde is i. het geheel of gedeeltelijk bekleeden van ruwe bouwmaterialen (hout, baksteen, beton) met kostbare of meer duurzame stoffen [marmer (zoowel groote platen als kleine mozaïekblokjes), ceramiek, metaal, glas], die in afwisselende kleuren allerlei teekeningen vormen. Buiten- en binnenmuren, vloeren, enz. worden op deze wijze bekleed. → Mozaïek.

Vooral in de Ital. bouwkunde werd de i. toegepast; in de Oudheid werden vele monumenten met marmeren platen bekleed (Pantheon te Rome); ook in de M.E. bleef de i. in gebruik (kenmerkend voor de i. in marmer is het werk der → Cosmaten); tijdens Renaissance en Barok kwam zij tot hoogen bloei. Bekende gebouwen in Italië met incrustatieversiering zijn o.a. het dogenpaleis en de Scuola di San Marco te Venetië, de kathedraal van Orvieto, het baptisterium te Florence.

Ook in de Byzantijnsche bouwkunde komt i. veel voor. Ter bekleeding van de moderne beton-architectuur vindt zij een nieuwe toepassing.

3° In de kunstnijverheid is i. de zeer verspreide versieringswijze, waarbij in voorafgaande indiepingen grondstoffen gelegd worden van afwisselende kleur. Voor i. als houtversiering, zie → Intarsia. Voor i. in metaal, zie → Damasceeren; Edelsmeedkunst [4°, b (émail champlevé), 9° (Niëlleeren)]. Ook in de ceramiek (middeleeuwsche vloertegels) en in de glaskunst wordt de incrustatie als versieringswijze gebruikt. *V. Herck.*

Incubatie, een der vele middelen in de Antieke godsdienstwereld om antwoord te verkrijgen van een orakel. Men legde zich dan te slapen in den tempel of in de galerij van den tempel. En in den daar volgenden droom kwam het verlangde zgn. antwoord der godheid.

Incubatietijd. In de ziektekunde wordt hieronder verstaan de broed- of rijpingstijd, die verloopt tusschen het oogenblik, waarop een individu met een of anderen ziekteverwekker wordt besmet of met een schadelijke stof, als bijv. soortvreemd eiwit, in aanraking komt, en het oogenblik, waarop de eerste verschijnselen van ziekte bij het betroffen individu kenbaar worden. Ziekteverschijnselen zijn niet anders dan uitingen van de reactie van het individu op een of andere smetstof, en deze reactieverschijnselen komen eerst tot uiting, wanneer de smetstof zich voldoende in het lichaam van het getroffen individu vastgezet en vermeerderd heeft of daar een voldoende schadelijke werking heeft uitgeoefend.

De i. is voor alle ziekten niet even lang; ze hangt in hoofdzaak af van de eigenschappen van den ziekteverwekker of van de schadelijke stof, die ziekte teweegbrengt. Voor verschillende ziekten varieert ze van dagen tot jaren. Melaatschheid heeft een zeer langen i., vele andere besmettelijke ziekten hebben een korten. Voor de diagnosestelling is het kennen van den i. soms van gewicht. Vooral bij gezins- of schoolepidemieën is hij dikwijls vrij nauwkeurig vast te stellen. *Botman.*

Incubus, een verschijning van den duivel om met den mensch geslachtelijk te verkeeren. Men heeft aan dezen verschijningsvorm van den duivel een veel te groote beteekenis gehecht, terwijl de oorsprong er van ligt in de menschelijke natuur, die in een toestand van geslachtelijke spanning soms overvallen wordt door een nachtmerrie-achtige aandoening, als werd door een ander persoon de drang naar geslachtelijk verkeer beantwoord. De bevrediging der natuur volgt; de sterke aandoening doet de aanwezigheid van een tweeden persoon zoo vast aannemen, dat aan diens optreden niet wordt getwijfeld. Daar deze persoon in den regel een vage verschijning is, soms den vorm van een geliefde aanneemt, die niet aanwezig kan zijn, heeft dit er toe geleid, vooral wanneer de drang naar geslachtelijk verkeer meer in het onderbewuste dan in het bewuste leven treedt, hier de inwerking van den duivel aan te nemen. Dit bijgeloof, versterkt door somtijds betoonde instemming met een dergelijk optreden van den duivel en aldus tot een ziekelijken duivelsdienst ontwikkeld, schijnt tot een werkelijk aldus optreden van den duivel te hebben geleid, zou er althans de naaste aanleiding toe kunnen zijn. Met betrekking tot vrouwelijke

personen noemt men in deze → duivelverschijning den duivel i n c u b u s, terwijl men met betrekking tot mannelijke personen in de plaats daarvan van s u c c u b u s spreekt. *Brandsma.*

L i t. : Jos. v. Görres, Die Christl. Mystik (V, 425-448).

Incunabel (< Lat. cunabula = wieg) of w i e - g e d r u k noemt men die voortbrengselen der drukkunst, welke stammen uit de prille jeugd dier kunst, toen zij a.h.w. nog in de wieg lag. Voor houtsnede, kopergravure en boekdruk geldt als zoodanig de periode vóór 1500; als men in het gewone taalgebruik van een i. spreekt, bedoelt men een boek of prent uit de 15e eeuw. Voor de later gevonden technieken kan men natuurlijk eveneens van een i. spreken, bijv. van den steendruk vóór 1818, omdat de uitvinder hiervan, Senefelder, toen het eerste leerboek daarover uitgaf; toch is dit niet algemeen gewoonte.

De i. is niet alleen om zijn hist. beteekenis van belang, maar mede om zijn kunstwaarde. Vooral bij boekwerken, waarvoor de drukker destijds zelf zijn te gebruiken letter ontwierp, goot en met kunstzin tot pagina's opbouwde, waarmede de illustratie in harmonie werd gebracht, is elk dezer samenstellende deelen door den drukker als kunstenaar zelfstandig geschapen.

Een groot deel der i. zijn Bijbeldrukken en kronieken; in vele gevallen is de naam van den drukker niet bekend.

Het woord i. is het eerst gebruikt in de 17e eeuw door Philippe Labbé, terwijl de tijdgrens, 1500, het eerst is gesteld in den oudsten catalogus van wiegedrukken, nl. dien van Saubertus (uitg. Neurenberg 1643). De voornaamste navorschers op het gebied van de i. zijn in de 18e eeuw Michel Denis, Georg Wolfgang Panzer en vooral Ludwig Hain (1781-1836), die den grondslag legde voor het werk van latere onderzoekers; aanvulling op Hain leverden W. A. Copinger en D. Reichlinger, J. W. Holtrop, H. Bradshaw en R. Proctor en K. Haebler; deze laatste gaf in 1905 en volgende jaren het „Typenrepertorium der Wiegendrucke" uit. Verder moeten nog K. Dziatzko en A. W. Pollard van het Britsch Museum genoemd worden, terwijl in Ned. de voornaamste hedendaagsche deskundige p. Bonaventura Kruitwagen O.F.M. is. Haebler's Handbuch der Inkunabelkunde (Leipzig 1925) en de uitgaven van de Wiegendrückgesellschaft (sedert 1929) vormen de voornaamste publicaties op dit gebied van den laatsten tijd. Zie verder nog → Bibliographie (III); Postincunabel. *Poortenaar.*

Incuse munten (n u m i s m a t i e k), munten, die aan de eene zijde een reliëfstempel en aan de keerzijde een ingedrukten stempel dragen, waarbij soms twee verschillende afbeeldingen gebruikt worden; kwamen o.m. in steden van Z. Italië in de 6e eeuw v. Chr. veelvuldig voor. *E. De Waele.*

Indalself, 420 km lange rivier van Jemtland in Zweden (63° 12′ N., 16° 0′ O.). Ze ontspringt op de fjällgroepen in het W., stroomt in een trapdal met tal van meren naar het O. en mondt ten N. van Sundsvall in de Botnische Golf. Boven den trap van Ragunda lag tot 1796 een meer. De I. verliet het meer met een grooten waterval, den Storfors. Bij een poging tot regulariseering van de rivier brak de dam door en stroomde het meer leeg, waardoor hoogerop de Hammerfors ontstond. De Storfors werd tot Döda Fallet. De I. hoort tot de groote krachtreserves van het land. Totaal wordt nu 40 700 pk geëxploiteerd, grootendeels in de centrale van Hammerfors. De I. is ook van belang voor het vervoer van hout (ca. 12 millioen stammen per jaar). *fr. Stanislaus.*

Indanthreen, oorspr. naam van één → kuipkleurstof, later uitgebreid tot soortnaam voor de groep echtste kuipkleurstoffen der I.G. Farbenindustrie.

Indeclinabile (Lat., = onverbuigbaar) noemt men in de g r a m m a t i c a der Indo-Germ. talen de woordvormen, die wel de functie uitoefenen van een verbogen woord, maar toch onverbogen b l i j v e n, bijv. (Lat.) nefas = ongeoorloofd, nequam = nietswaardig (adjectivum).

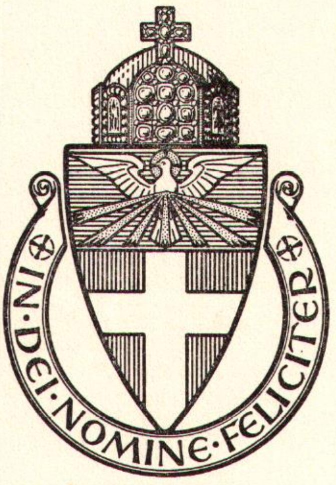
Indeelingsdistrict (m i l i t.). In N e d. Ter uitvoering van de → Dienstplichtwet is het Rijk verdeeld in 12 indeelingsdistricten (Districtsbeschikking). De commandanten dezer districten regelen de plaatsen en tijdstippen van inlijving der gewone dienstplichtigen.

In B e l g i ë was tot in 1934 een i. een met een gendarmerie-district overeenstemmend gebied, dat tot grondslag diende voor de werving der militieplichtigen. Thans valt het samen met het gebied, dat ressorteert onder een wervingsbureel.

Indefiniete vorm, → Definiete vorm.

Indefinitum (Lat., eigenlijk: pronomen indefinitum = onbepaald pronomen), in de g r a m m a t i c a een woordvorm, die een zelfstandigheid aanduidt (zelfstandig onbepaald pronomen, bijv. quisquis, iemand) of eenigermate bepaalt (bijvoeglijk onbep. pron., bijv. quidam, zeker, een of ander), zonder dat men tot een nadere aanwijzing kan of wil overgaan. *v. Marrewijk.*

In Dei nómine felíciter (Lat.) = „In Godes naam hou zee!" Aldus vertaalt op blz. 31 van zijn magistrale openingsrede van de Kath. Universiteit te Nijmegen, „Eigen kultuur" (1923), mgr. prof. dr. J. Schrijnen deze door hemzelf gekozen zinspreuk bij het wapen dezer universiteit. Karel de Groote placht dit wel te gebruiken op het eind zijner akten na de vermelding van tijd en plaats, zooals o.a. blijkt uit: Alphonse Vétault, Charlemagne (Tours 1888, 573, nota). *Brouwer.*

Wapen der Universiteit te Nijmegen.

Indemniteit (of schadeloosstelling), A k t e v a n, werd in 1663 door de Staten van Holland verleend aan hun leden, om hen te vrijwaren tegen de nadeelige gevolgen, die hun verdediging van den bestaanden regeeringsvorm misschien in de toekomst, bij mogelijke verandering van bewind, voor hen zou kunnen meebrengen. *J. D. M. Cornelissen.*

Indent, een contract, dat zich speciaal in den handel met het Verre Oosten heeft ontwikkeld. In Eng. wordt deze term wel gebruikt voor iedere order,

welke van overzee binnenkomt. Gewoonlijk heeft hij een meer beperkte beteekenis en verstaat men er onder een contract, waarbij de vreemde kooper (indentor) zich verbindt om tegen een bepaalden prijs bepaalde goederen of hoeveelheden goederen gedurende een zekeren tijd te zullen ontvangen, terwijl de verkooper de keuze heeft om te leveren of van de levering af te zien. *Witsenboer.*

Independenten, een samenraapsel van → Congregationalisten, → Puriteinen, → Baptisten, teruggekeerde vluchtelingen en opgekomen fanatieke elementen, die de groote meerderheid van Cromwell's leger vormden. Zij verwierpen de Eng. Staatskerk en streefden naar een volkomen onafhankelijkheid (vandaar hun naam) der afzonderlijke gemeenten.

Tegenwoordig geeft men den naam I. in meer beperkten zin aan de Congregationalisten, in ruimeren zin aan de godsdienstige richtingen, die niet tot de Eng. Staatskerk behooren. *Wachters.*

Independent Labour Party, → Labour Party.

In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister (Duitsch) = In de beperking toont men pas, dat men meester is, citaat uit Goethe's sonnet in „Was wir bringen" (Vorspiel bei Eröffnung des neuen Schauspielhauses zu Lauchstädt).

Indeterminisme (⟨ Lat. in = ontkenning, determinare = begrenzen, bepalen) (p h i l o s.) is de ontkenning van de natuurnoodzakelijke bepaaldheid van elk gebeuren door voorafgaande gebeurtenissen (→ Determinisme).

In de p h y s i c a is sprake van i.: 1° in zoover de werking van de voorafgaande gebeurtenissen onbepaald blijft zonder den invloed van het te bereiken doel; 2° in zoover wij niet alle als oorzaak werkende voorafgaande gebeurtenissen kunnen overzien (subjectief i.).

In de p s y c h o l o g i e is i. de ontkenning van de bepaaldheid van het menschelijk willen. Het absolute i. schrijft aan het menschelijk willen een vrijheid toe, die door geen empirische factoren wordt beïnvloed. Daartegenover huldigt de Thomistische wijsbegeerte een gematigd i. → Indifferentisme. *F. Sassen.*

L i t. : L. De Raeymaeker, Ontologie (1933, 222-240); J. Th. Beysens, Zielkunde (II [2]1911, 271-359).

Indeuken. Het indeuken van materialen wordt gebruikt als maatstaf bij de bepaling van de hardheid. Zie verder → Brinellschaal.

Index, 1° Lat. woord, beteekent aanwijzer, en verder lijst, catalogus van boeken, inzonderheid van slechte en verboden boeken.

Over het r e c h t d e r K e r k om gevaarlijke schriften te verbieden, → Boekenwetten (sub II).

G e s c h i e d e n i s. Als eersten „Index" noemen sommigen het tweede deel van den catalogus van paus Gelasius (496), in het Decretum Gratiani opgenomen; paus Hormisdas vulde die lijst aan. De uitvinding der boekdrukkunst maakte het hoe langer hoe noodiger de verderfelijke boeken aan te wijzen. Zulk een lijst verscheen in 1540 door toedoen van de faculteit der godgeleerdheid van de Leuvensche hoogeschool; op last van keizer Karel V werd ze aangevuld in 1546 en 1550. In 1559 kwam op gezag van Paulus IV de eerste alg. Romeinsche I. uit. Deze werd opnieuw in 1564 door Pius IV uitgegeven met vooraan de „Algemeene Regelen" omtrent de kerkwettelijk verboden soorten van boeken (→ Boekenwetten); die uitgave staat bekend als de „Index der Kerkvergadering van Trente". Deze is tot Leo XIII hoofdzakelijk dezelfde gebleven, zoo nochtans dat men in de herdrukken de ondertusschen met name verboden boeken inlaschte. Volgens den wensch van de Kerkvergadering van het Vaticaan, deed Leo XIII de Indexlijst nazien; de boeken, wier uitdrukkelijke vermelding voortaan nutteloos bleek, werden geschrapt, ong. 800 in getal. Zoo verscheen de Indexuitgave van Leo XIII in Sept. 1900, nog ca. 4 000 titels bevattende; nog een herdruk, aangevuld met de ondertusschen verboden boeken, kwam uit in 1930.

B e t e e k e n i s. Het plaatsen van een boek op den I. is vanwege de Kerk geenszins een afkeuring van 's schrijvers bedoelingen, noch zelfs van zijn werk: soms verbood men boeken, door goede Christenen met de beste bedoelingen geschreven; door het Indexverbod verklaart de Kerk niets meer dan dat bedoeld werk gevaarlijk of ongewenscht en verboden is, althans om zijn ontijdigheid. Men treft niet altijd de slechtste werken, die uiteraard reeds onder de Algemeene Regelen vallen, maar veeleer de gevaarlijke, wier uitdrukkelijke vermelding geenszins overbodig is.

Als verdere interpretatie geldt nog het volgende: 1° staat een boek in de oorspr. taal op de lijst, dan zijn ook al de vertalingen verboden (C.I.C. can. 1396); 2° al de uitgaven, bestaande op het oogenblik der veroordeeling, vallen onder dien maatregel, tenzij deze duidelijk tegen een bepaalden druk gericht is; de latere drukken zijn ook verboden, tenware ze behoorlijk verbeterd werden (can. 1398); 3° de vermelding „opera omnia", al de werken, omvat al de op het oogenblik der veroordeeling verschenen werken van dien schrijver, behalve wellicht een of ander, waarvoor het zeker is, dat het niet onder een Algemeenen Regel valt (Voorrede van de Indexuitgave van 1911). Dergelijke beperking mag men ook aannemen voor „fabulae amatoriae omnes", al de romans.

Over lezen en bewaren van verboden boeken, overtreding en dispensatie van het Indexverbod, e.d., zie → Boekenwetten.

Index-Congregatie. In 1571 stichtte de H. Pius V een afzonderlijke Romeinsche → Congregatie van kardinalen, Congregatio Indicis, tot handhaving der kerkelijke boekenwetgeving, vooral tot veroordeeling der bij haar aangeklaagde slechte geschriften. Pius X legde nadruk ook op het opsporen van verderfelijke boeken. Benedictus XV heeft in 1917 de Congregatie van den Index als op zichzelf staande instelling opgeheven en er een afdeeling van het S. Officium van gemaakt: wat in de boekenwetgeving geen practische verandering brengt (C.I.C. can. 247, § 4; 1397).

L i t. : Hilgers, Der I. der verbotenen Bücher (Freiburg 1904); Salsmans, De I. en de kerkelijke boekenwetten (met een lijst der voornaamste bij name verboden boeken; Brussel 1921). *Salsmans.*

2° In de m i n e r a l. verstaat men onder indices de symbolen, waarmee de ligging van een kristalvlak wordt aangegeven volgens een methode, beschreven door W. H. Miller in 1839, waarvan de algemeene schrijfwijze h k l luidt. → Kristallographie.

3° (D i e r k.) → Wijsvinger.

4° In de w i s k. is i. de aanwijzer, waarvan een of ander symbool wordt voorzien; zoo is in a_5 (spreek uit: a vijf) 5 de i. van a.

Index-cijfers zijn de, vooral in de e c o n. s t a t i s t i e k toepassing vindende, verhoudingscijfers, aanwijzende den verhoudingsgewijzen omvang van een verschijnsel op het eene tijdstip, vergeleken met dien op een, als basis gekozen, vroeger tijdstip,

ofwel met het gemiddelde eener voorafgegane, als basis gekozen, tijdsperiode.

Zoowel met het oog op hun beteekenis als de wijze hunner berekening moet men de i. onderscheiden in de enkelvoudige en de samengestelde. Het enkelvoudig i. heeft slechts betrekking op een enkel losstaand verschijnsel, bijv. de prijsbeweging van koffie. De berekening van zulk een i. is zeer eenvoudig; men stelt den gemiddelden prijs van het basisjaar of de basisjaren op 100 en drukt de gemiddelde prijzen der te vergelijken perioden uit in percenten van die van de basisperiode. Van veel grooter beteekenis zijn de zgn. samengestelde i., gemiddelden van reeksen van samenhangende verschijnselen, welke gemiddelden geacht kunnen worden bepaalde algemeene tendenzen tot uitdrukking te brengen. Als zulke cijfers kennen we de i. van groot- en kleinhandelsprijzen, van de kosten van levensonderhoud, van koersen van aandeelen, der werkloosheid, der productie en van den omvang van het handelsverkeer. Deze samengestelde i. worden berekend als rekenkundige of meetkundige, eenvoudige of gewogen gemiddelden der cijfers der reeks. [Onder eenvoudig of ongewogen gemiddelde verstaat men het gemiddelde uit de cijfers zonder rekening te houden met de belangrijkheid der afzonderlijke factoren. Een gewogen gemiddelde is een zoodanig waarbij de gegevens naar hun belangrijkheid met bepaalde belangrijkheidsfactoren (zie ook → Aequivalentie-cijfers) zijn „gewogen", d.w.z. zijn vermenigvuldigd, waardoor de daling of stijging van het afzonderlijk verschijnsel, volgens zijn belangrijkheid, één of meerdere malen wordt medegeteld.] Soms vindt men als gemiddelden gebruikt den modus of de mediaan. [In tegenstelling tot het rekenkundige en het meetkundige gemiddelde als berekende, zijn mediaan en modus gekozen gemiddelden. De mediaan is het middelste cijfer uit de groep, wanneer men de reeks geordend heeft in volgorde der grootte. De modus is het cijfer dat het meest voorkomt.] Bovendien kan men het i. berekenen als een gemiddelde der i. der afzonderlijke verschijnselen, ofwel op basis van het gemiddelde der absolute cijfers of hun som. Practisch vinden al deze methoden een meer of minder ruime toepassing. Het meest voorkomende i. is het rekenkundig, gewogen of ongewogen, gemiddelde uit de i. der afzonderlijke termen der reeks.

Het oudst bekende regelmatig gepubliceerde i. van groothandelsprijzen is dat van het Eng. weekblad The Economist. Sedert 1864 wordt dit cijfer berekend, oorspr. op basis van de prijzen van 22 artikelen gedurende het tijdvak 1845-'50. Sedert 1 Jan. 1929 wordt het berekend op basis van 1927. Het Sauerbecksche i. van The Statist wordt gepubliceerd sedert 1886. In Ned. worden door het Centraal Bureau voor de Statistiek te Den Haag i. berekend en in zijn maandschrift gepubliceerd, over zeer verschillende verschijnselen op het gebied van het econ. leven. Daarnaast worden i. gepubliceerd in Econ. Statistische Berichten en in de rubrieken Financiën en Economie der groote dagbladen. In België worden i. gepubliceerd in de Revue du Travail, in het Bulletin d'Information et de Documentation de la Banque Nationale de Belgique, en in de Situation Économique de Belgique, uitgegeven door het ministerie van Buitenl. Zaken. Besprekingen en overzichten over i. vindt men tevens in het Bulletin de l'Institut des Sciences Écon. van de univ. te Leuven. Samenvattende internationale overzichten geeft het Bulletin Mensuel de Statistique de la Soc. des Nations.

Beteekenis. Prijsindexcijfers beoogen tot uitdrukking te brengen de ontwikkeling van het prijsniveau en daardoor de bewegingen in het econ. verkeer, voor zoover deze kunnen blijken uit den stand van en de bewegingen in het prijsniveau. Het algemeene groothandelsindexcijfer heeft betrekking op de conjunctureele ontwikkeling van de goederenmarkt. Dit cijfer blijkt mede in nauw verband te staan met de gelijke ontwikkeling in het buitenland. Veelal worden afzonderlijke groothandelsindexcijfers berekend voor landbouwproducten, voor industrieele producten en voor voedingsmiddelen. Verder wordt naast het algemeene i. bovendien nog berekend een afzonderlijk cijfer voor goederen, die blijken zeer sterk conjunctuurgevoelig te zijn. Vooral dit laatste cijfer is van groote beteekenis voor de analyse der conjunctuurontwikkeling. Uiteraard staan natuurlijk deze prijscijfers bloot aan invloeden, zoowel van de goederenzijde als van de geldzijde. Het is echter moeilijk deze beide invloeden scherp te scheiden, omdat beide ten nauwste met de algemeene conjunctuur-ontwikkeling samenhangen. Het groothandelsindexcijfer wordt ook gebruikt als hulpmiddel voor de koopkrachtvergelijking van het ruilmiddel in verschillende landen.

Het kleinhandelsindexcijfer wijst regelmatig groote verschillen op met het vorige. Op de eerste plaats wordt het niet op gelijke wijze als dit beïnvloed door de internationale conjunctuurontwikkeling. Daarnaast echter bestaat er steeds een zekere vertraging, vooral bij verlaging van het prijsniveau, in de aanpassing van beide cijfers. Een voorname oorzaak hiervan is, dat vele kosten, die in den kleinhandelsprijs zijn inberekend, niet op gelijke wijze reageeren op de conjunctuur als de groothandelsprijzen, met name de zgn. vaste lasten. Hierdoor is het mogelijk, dat de koopkrachtontwikkeling, berekend op basis van kleinhandelsprijzen, dikwijls een geheel ander verloop vertoont dan die berekend op groothandelsprijzen. Het kleinhandelsindexcijfer is echter meer geschikt voor de beoordeeling van de kosten van levensonderhoud en van de reëele koopkracht van loonen. In sommige landen wordt het ook als zoodanig gebruikt.

Als prijsindexcijfers zijn verder nog te noemen het i. van koersen van aandeelen, van de rente op de geldmarkt en op de kapitaalmarkt. Het i. van koersen van aandeelen wordt beschouwd als een maatstaf voor de zgn. speculatie. Met name komen hierin tot uitdrukking de verwachtingen omtrent den gang van de ondernemingen, als zoodanig een sterke aanwijzing voor de conjunctuur. Het i., dat de positie der geldmarkt tot uitdrukking brengt, is berekend op basis van het niet-officieele bankdisconto en van de prolongatierente. Tot uitdrukking komt hierin de meerdere of mindere ruimte op de geldmarkt, waaronder te verstaan is de markt voor gelden op korten termijn. Het i. voor de kapitaalmarkt is een cijfer, berekend op basis van het rendement van obligaties. Naast deze prijsindexcijfers zijn voor de beoordeeling dezer markten mede van belang cijfers omtrent de omzetten.

Naast deze prijsindexcijfers staan dan verder allerlei andere, die elk voor zich een bepaald verschijnsel belichten; bijv. i. der industrieele bedrijvigheid, aangevend ofwel de productie van de industrie, ofwel de mate van werkloosheid (in het laatste geval worden deze cijfers meer speciaal i. der werkloosheid genoemd);

i. omtrent het buitenlandsche handelsverkeer, aanwijzende de intensiteit en den omvang van dezen handel; i. van vrachtprijzen, van den omvang van het goederentransport, van faillissementen, van weekloonen.

L i t. : Bronnen voor indexcijfers, zie de in dit art. genoemde publicaties. Berekening van i. : Irving Fisher, The Making of Index-numbers ([3]1927). *C. Janssens.*

Index-oppervlak, → Kristaloptica.

Indiaan, Indiër. De term Indiaan is tegenwoordig beperkt tot de inboorlingen van Amerika, eigenlijk bij vergissing, wijl de Oostkust van Amerika bij de ontdekking door Columbus voor Indië werd aangezien. Vroeger werden de inboorlingen van Indië soms ook wel Indianen genoemd. De term Indiër is gehecht gebleven aan de inboorlingen van die landen, welke nog steeds met den naam Indië worden aangeduid: Voor-Indië, Achter-Indië, Indische Archipel, West-Indië.

De I n d i ë r s worden behandeld onder de afzonderlijke landen, die zij bewonen (zie ook Indiërs in de Unie van → Zuid-Afrika, onder Bevolking).

Voor → I n d i a n e n zie het artikel op dien naam.

Indiana, staat in de Ver. Staten van Noord-Amerika (zie kaartje bij het art. → Illinois); opp. 94 153 km², 3 238 503 inw. (1930), waarvan 3,5% Negers; 55,5% van de totale bevolking woont in de steden; bevolkingsdichtheid 89,3 per km². De vestiging van Blanken in I. dateert van 1732; in 1800 werd I. een territorium en op 11 Dec. 1816 werd I. tot de Unie toegelaten. Hoofdstad Indianapolis (1930: 364 161 inw.). In het N. wordt I. begrensd door Michigan en het Michiganmeer; in het W. door Illinois, waar de grens gedeeltelijk de Wabash River volgt; in het Z. vormt de Ohio de grens met Kentucky en in het O. grenst I. aan Ohio. De staat I. ligt geheel in de Plains. De zijrivieren van de Wabash, waarvan de White River met zijn twee takken East Fork en West Fork de voornaamste is, en de Kankakee (zijrivier van de Illinois) ontwateren den staat.

De gem. jaartemp. in I. is 11,1° C. In de maanden Dec. en Jan. is de temp. gem. —3,8° C, in Juli en Aug. 26,1° C. De regenval bedraagt gem. 1 085 mm.

I. is hoofdzakelijk een landbouwstaat. Maïs, waarvan in 1934 de productie 94 141 000 bushels bedroeg, en tarwe, met een opbrengst van 32 152 000 bushels in hetzelfde jaar, zijn de voornaamste producten. Verder worden o.a. haver, hooi en sojaboonen verbouwd; de opbrengst van tabak bedroeg in 1923 6 512 000 pounds. De veeteelt (rundvee, varkens, schapen) is van groote beteekenis, met als gevolg een belangrijke vleeschconservenindustrie. De hoofdstad Indianapolis heeft o.a. vele conservenfabrieken en een belangrijke auto-industrie ; verder is het een centrum van den graanhandel. Vooral in het Z.W. van I. worden steenkolen (opbrengst in 1933: 13,5 millioen short tons), petroleum, brongas en ijzer ontgonnen. Belangrijke steden van I. zijn: Fort Wayne (1930: 114 946 inw.); South Bend (1933: 104 193 inw.); Evansville, de havenstad, waar de producten van I. verscheept worden (1933: 102 249 inw.); Gary, stichting van Gary, den president van de U. S. Steel Corporation, met ijzerindustrie (1930: 100 426 inw.). *Comijn.*

Indianapolis, hoofdstad van Indiana (Ver. St. van Amerika, 39° 45′ N., 86° 12′ W.), ca. 365 000 inw. Goede verbindingswegen te land en ligging in het midden van een vruchtbare vlakte, met in de nabijheid kolenvelden en volkrijke marktplaatsen in alle richtingen, maken van I. een belangrijk handels- (granen, vee) en industriecentrum (katoen, wol, automobielen, drukkerijen). Universiteit. Prachtige stadsaanleg. Kath. bisschop. *p. Cyrillus.*

Indian Civil Service, de burgerlijke dienst in Britsch-Indië, omvattend in eigenlijken zin de diensten van de uitvoerende en de rechterlijke macht, in uitgebreider zin ook de diensten der publieke werken, post en telegraaf. De eigenlijke burgerlijke dienst bestaat uit ong. 1 000 ambtenaren, na vergelijkende examens in Engeland uitgekozen. De diensttijd duurt 25 jaren, waarvan 21 jaren in actieven dienst moeten worden doorgebracht. *G. de Vries.*

Indianen (zie pl. ; vergelijk den index in kolom 831/832). **I. Algemeen.** Al zou door de verschillende termen „Indianen” en „Indiërs” (→ Indiaan) alle verwarring onmogelijk moeten zijn, toch is dit in de practijk niet zoo; daarom werd voor de Amerikaansche Indianen een neologisme gesmeed: „Amerind”, dat in het Engelsch en in het Fransch („Amérindien”) wel eens gebruikt wordt, maar zich waarschijnlijk nooit in het taalgebruik, zelfs niet in de wetenschappelijke terminologie, zal weten in te burgeren.

De Indianen hebben zich steeds mogen verheugen in een warme belangstelling van het publiek. Aan vele romanschrijvers (Fenimore Cooper, Gustave Aymard, Mayne Reid, Karl May, Emil Droonberg e.a.) hebben zij rijke stof voor vaak maar ál te romantisch voorgestelde verhalen geleverd. Hieraan zijn veel van de bij het publiek heerschende verkeerde opvattingen over de Indianen toe te schrijven: krijgszuchtig en bloeddorstig zijn niet alle stammen; vederen hoofdtooi, gemslederen kleedij, het wonen in tenten („tipi’s”), het nomadisch leven, het scalpeeren en vele andere gebruiken, die als typisch Indiaansch gelden, zijn slechts bij de stammen van de Prairie thuis (zie Indianen van Noord-Amerika in dit art., sub Cultuurgebieden). In vele talen zijn uitdrukkingen bekend, die aan de cultuur der Indianen ontleend zijn: op het oorlogspad gaan, de vredespijp rooken, de strijdbijl begraven, enz. Vnl. de woordenschat en ook de ideologie der Scout-beweging staan sterk onder dezen invloed.

Voor de **geschiedenis** der I., zie → Midden, Noord- en Zuid-Amerika, sub Indianen. *Olbrechts.*

Over de **missie** onder de Indianen, → Amerika (dl. II, kol. 144 vlg.). Voor de zgn. **reducties** onder de Indianen van Paraguay, zie → Reductie (s.v.).

II. Indianen van Noord-Amerika. A) Anthropologie. De inheemsche bewoners van N.Amerika hebben eenerzijds vele physieke kenmerken gemeen, maar vertoonen anderzijds onderling groote afwijkingen, die wijzen op verschil in ouderdom van de verschillende groepen. Onder de gemeenschappelijke kenmerken zijn de voornaamste: het stijve, zwarte haar, de geelbruine huidkleur, de bruine oogen, het breede aangezicht met uitspringende jukbeenderen, sporen van de „mongolenplooi” aan het ooglid, de spade-achtige vorm der tanden.

B) Oorsprong. De genoemde kenmerken wijzen haast alle op een Aziatische herkomst; ook veel in het cultuurbezit der I. doet hiertoe besluiten. Algemeen wordt aangenomen, dat de migratie uit Azië over de Bering Straat zou gebeurd zijn. Mogelijke immigratie over zee uit Azië en uit Polynesië is wel nooit sterk genoeg geweest om grooten invloed op ras, talen of culturen uit te oefenen.

C) Archaeologie. De ontdekking van de Nieuwe Wereld (1492) geldt als begindatum der historische periode. Van het meeste belang zijn de praehistorische

en archaeologische vondsten, gedaan in het Zuid-Wester-(Pueblo-)gebied, en het gebied der zgn. „Moundbuilders" („tumuli-bouwers"). Voor het eerste gebied kan een opeenvolging nagewezen worden van verschillende culturen (→ Pueblo-aardewerk): die der „Cliff-Dwellers" („Grotbewoners"), der „Basket-Makers" (die geen ceramiek kenden) en van verschillende andere. Door het aflezen der jaarringen op de balken in ruïnes is een mathematisch-juiste chronologie opgesteld kunnen worden, opklimmend tot vóór onze jaartelling („dendrochronologie").

De ong. 100 000 „mounds", kunstmatige aardheuvels, zijn verspreid in de Golf-Staten, en langs den Mississippi en den Ohio. Zij dienden als begraafplaats, als versterking, ook als grondvesten voor ceremonieele gebouwen. Niet alle zijn door een voorhistorische, nu uitgestorven bevolking gebouwd; sommige ervan zijn nog in historischen tijd opgericht, en danken hun ontstaan aan de voorouders der huidige bewoners. Invloed uit Middel-Amerika is waarschijnlijk.

D) Linguistiek. Ook hier is, evenals op het gebied van de anthropologie, een groote differentiatie. Vele groepen, die tot een zelfde taalfamilie behooren, hebben vaak verre migraties ondernomen (vnl. Algonkin, Athapasken, enz.). Na het onderzoek van de laatste jaren is het aantal tot elkaar onherleidbare taalfamilies teruggebracht tot 26, waarvan de voornaamste zijn: het A l g o n k i n (met het Blackfoot, het Cheyenne, het Arapaho, Odjibwa, Fox, Delaware, e.a.); het E s k i m o (→ Eskimo); het I r o q u o i s (in New York, Pennsylvanië en Noord-Carolina); het S i o u x (Dakota, Mandan, Hidatsa, Biloxi, enz.); het U t o - A z t e k (de wijdverspreide Shoshone-talen, met het Pima-Sonora, het Nahuatl van Mexico, enz.). Voor geen enkele Indiaansche taal is genetische verwantschap met talen van de Oude Wereld kunnen bewezen worden.

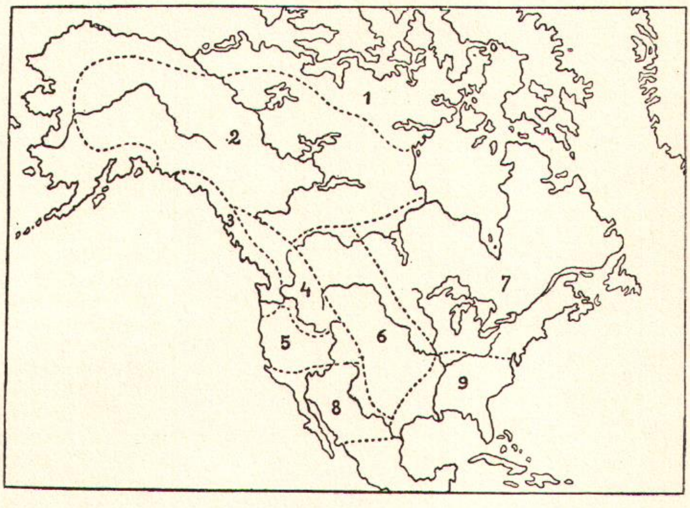
Al is terecht op zekere algemeene kenmerken der Indiaansche talen gewezen, als haar voorliefde voor polysynthese, voor incorporatie van het (pronominaal) object, het vage onderscheid tusschen nomen en verbum, vaak afwezigheid van het grammaticaal geslacht, het voorkomen van andere classificatie-categorieën, als het onderscheid tusschen „bezield" en „onbezield", toch geldt geen enkel van deze karakteristieken voor alle talen, en zekere ervan zijn ook aan niet-Indiaansche talen niet vreemd. Ned. geleerden (Uhlenbeck, de Josselin de Jong) hebben aan de studie van vsch. Indiaansche talen ijverig deelgenomen.

E) Cultuurgebieden. Systematische studie der verschillende stammen heeft aan het licht gebracht, dat vele dezer, door den invloed van de physieke omgeving (klimaat, bodem, fauna, flora) en door onderling verkeer, een bepaald type van cultuur met vele overeenkomstige trekken ontwikkeld hebben. Dit heeft geleid tot het samenbrengen van deze stammen met analoog cultuurbezit tot groepen, waarvan gezegd wordt, dat ze een bepaald cultuurgebied („culture-area") bewonen. Wissler, die het eerst de gegevens hieromtrent vereenigde, onderscheidt de volgende 9 verschillende cultuurgebieden:

1° Arctisch gebied. Al zijn de Eskimo's geen Indianen (somatologisch, linguistisch zoowel als cultureel vertoonen zij groote afwijkingen), toch moest hun op de cultuurkaart van N.Amerika een plaats ingeruimd worden. → Eskimo.

2° Mackenzie-gebied. Bewoond door een groote menigte nomadenstammen van het Dénévolk, in drie groepen onderverdeeld: de Ooster-Déné, de N.W. en de Z.W. Déné. De voornaamste stammen zijn: bij de Ooster-Déné: de Beaver, Caribou-Eaters, Chippewa, Dog-Rib, Hare, Slavey, Yellow-Knives; bij de Z.W. groep: de Babine, Carrier, Nahane, Sekani; bij de N.W. groep: de Ahtena, Khotana, Kutchin en Loucheux. De voornaamste middelen van bestaan dezer stammen zijn de jacht op de caribou en ander wild en de vischvangst. Zij hebben een eenvoudige sociale organisatie, met oorspronkelijk vaderrecht, maar nu veelal, vnl. in het W., moederrecht; bruidroof; polygynie, en vrouwenruil uit gastvrijheid. Nadruk op eigendom, totemistische practijken. Sterk uitgesproken sjamanisme, veel amuletten en weinig godsdienstige plechtigheden.

3° Noord-Westerkustgebied. De voornaamste stammen zijn: van de N. groep de Tlinkit, Haida en Tsimshian; van de Midden-groep: de vele Kwakiutl-stammen, o.a. de Bellabella en de Bellacoola; van de Z. groep: de Salish-stammen van de kust, de Nootka, Chinook, de Kalapuya, Waïlatpuan, Chimakum, en enkele andere. Deze stammen, wonend ten N.W. van het Plateau-gebied, op de kust van Alaska en Britsch-Columbië, beoefenen de zeekustvaart en zalmvangst; hun voeding is vnl. zalm en vischtraan; ook gedroogde bessen. De sociale organisatie heeft als basis een sterk ontwikkeld ontzag voor rijkdom; totemisme; vandaar het voorkomen van „potlatch"-feesten, waarbij op plechtige wijze het bezit (dekens, traan,

Kaart van Noord-Amerika, met de verschillende ethnologische cultuurgebieden (naar Wissler en Kroeber): 1. Arctisch gebied; 2. Mackenzie-gebied; 3. Noord-Westerkustgebied; 4. Plateaugebied; 5. Californië-gebied; 6. Prairiegebied; 7. Noord-Oostergebied; 8. Zuid-Westergebied; 9. Zuid-Oostergebied.

koperen platen, slaven, enz.) kwistig uitgedeeld, soms zelfs verbrand of vernield wordt. Er heerscht moederrechtelijk twee- of vierklassensysteem en exogamie.

4° **Plateaugebied.** Drie groepen van volkeren: de Salish-stammen in het N., de Shahaptin-groep in het midden, de Noorder-Shoshonen in het Z. De voornaamste stammen in het N. (de Salish-stammen) zijn: de Thompson, Shuswap, Okinagan (Colville, Nespelim, Sanpoil) en Lillooet; van de Middengroep: de Nez-Percés en enkele verwante stammen; ten Z.: de Noorder-Shoshone stammen: de Mono-Paviotso, de Washo, e.a. Het Plateaugebied schijnt een overgangsgebied te zijn tusschen de drie voornaamste „culture-areas", die het naar het O. en Z.O., naar het W., en naar Z.W. omringen.

Voor de voeding is men aangewezen op zalm, bessen en knollen; jacht op hert en buffel. Losse sociale organisatie, met ontzag voor persoonlijken welstand, onder invloed van N.W. kustgebied, evenals ook het voorkomen van de „potlatch". Daarentegen minder belangstelling voor godsdienstige plechtigheden; wel echter puberteitsritus, en geloof aan persoonlijke schutsgeesten.

5° **Californië-gebied.** Voor het N. gebied zijn vooral typisch: de Hupa, Karok, Klamath, Modoc, Shasta, Takelma, Wiyot, Yurok; voor het Z. gebied: de Diegueño, Kato, Luiseño, Maidu, Mono, Miwok, Pomo, Salinan, Wappo, Wintun, Yokut, Yuki. Dit gebied omvat de kust van de Stille Zuidzee, ten Z. van het N.W. kustgebied en ten W. van het Plateau- en het Z.W. gebied. Hier komen de primitiefste beschavingen van N.Amerika voor. De bewoners kennen geen landbouw, doch zijn verzamelaars van vruchten, knollen, eikels en kastanjes; de boog is vrijwel het eenige wapen, sporadisch ook de boemerang. Het sociaal systeem is zeer zwak ontwikkeld; patriarchaat zonder sippensysteem; geen standen-onderscheid; raad van huisvaders, of rijk hoofdman; geheime initiatie voor mannen, ontwikkelde puberteitsritus voor meisjes; mannenhuizen, resp. mannenbonden. Geloof in een eerbiedwaardig hoogste Wezen, Schepper, met Coyote (den prairiehond), als tegenhanger; haast geen ritueel; diep-ingewortelde doodenvrees; doodenfeesten met verbranding van geofferde giften.

6° **Prairiegebied.** De meest typische stammen zijn in het centraal gedeelte van het gebied gevestigd: de Assiniboin, Arapaho, Cheyenne, Comanche, Crow, Grosventres, Kiowa, Kiowa-Apache, Sarsi en Teton-Dakota; op de Oostelijke grens van het gebied vertoonen een aantal stammen reeds invloed van de Noord- en Zuid-Oostergebieden, waar intensief aan akkerbouw gedaan wordt: de Arikara, Hidatsa, Iowa, Kansa, Mandan, Missouri, Omaha, Osage, Oto, Pawnee, Ponca, Santi-Dakota, Yankton-Dakota en de Wichita. Naar het Westen toe zitten Shoshone- en Ute-stammen, die op hun beurt als grensstammen („marginal peoples") moeten beschouwd worden.

De cultuur der Prairie-Indianen is die, waarmee de niet-vakman het meest vertrouwd is. De meest karakteristieke trekken hiervan hebben zich eerst ontwikkeld na de komst der Blanken, vnl. door het invoeren van het paard; daardoor zijn zij de nomaden en de heeren van de prairie geworden, maar ook reeds vroeger waren zij zwervers, met den hond als trekdier. Voor hun stoffelijk bestaan zijn zij in de eerste plaats aangewezen op den buffel; vandaar hun bestendig reizen en trekken; zij kennen geen landbouw, geen veeteelt, geen vischvangst.

Als wapens gebruiken zij pijl en boog, lans en tomahawk, die oorspronkelijk een werpknots was, en zich eerst na de komst der Blanken tot bijl ontwikkelde. Oorlog en strijd, met het veroveren van „scalpen" en andere oorlogstrofeeën, speelden een groote rol. Vaderrecht was regel; veel sporen van totemisme. Leeftijdsklassen en mannenbonden, veelal op militairen leest geschoeid; bloedwraak. Zij geloofden aan een alomtegenwoordige kracht, het „wakonda", dat tot vereering van een persoonlijke godheid, een grooten Geest zelfs, kon groeien (Tirawa bij Pawnee); ook de zon en andere planeten spelen in den eeredienst een rol van beteekenis (jaarlijksche zonnedans). Veelvoudige zielen, waarvan er een na den dood naar de „gelukkige jachtgronden" verhuist; het lichaam wordt in boomen of op platformen in de prairie bijgezet. Magische handelingen, die meestal een gelukkige jacht, of het verkrijgen en vermeerderen van „wakonda" beoogen. Visioenen, die soms intensief gezocht worden (vasten, zelfpijniging), om een „schutsgeest" te verwerven. Hun draagbare woning was de op een conisch geraamte van palen gepannen buffelhuid-tent, de „tipi". De kleedij bestond uitsluitend uit zachtgelooid buffelleder; hoofd en haar werden met veders versierd; kleurige bestikking van alle gewaden, mocassins, en van vele gebruiksvoorwerpen, met pennen van stekelvarkens of geïmporteerde glasparels.

7° **Noord-Oostergebied.** De stammen, die oorspronkelijk dit gebied bewoonden, kunnen onderverdeeld worden in drie groepen: de Iroquois-groep, die behalve de → Iroquois, nog de Erie, Susquehanna en enkele andere stammen omvat; de Centraal-Algonkin, ten Westen: de Fox, Illinois, Kickapoo, Menomini, Miami, een deel der Ojibway, Ottawa, Peoria, Piankashaw, Potawatomi, Sauk, Shawnee, een deel der Winnebago; de Ooster-Algonkin: de Abnaki, Delaware, Mahican, Malecite, Massachusetts, Micmac, Mohegan, Munsee, Penobscot, Pequot.

Van dit gebied vormen de Groote Meren het geographisch en tevens het cultureele middelpunt. Het is het gebied van haast alle Iroquois- en van vele Algonkin-stammen. Intensieve landbouw, jacht en vischvangst; wilde rijst wordt geoogst. Wapens zijn boog en pijl, werpknots en later de ingevoerde tomahawk, bij de Iroquois het blaasroer. Sterke sociale organisatie, die vaak tot confederaties van meerdere stammen leidt, → Iroquois; sippen- en phratrie-organisatie, van matriarchaat; geheime genootschappen, vaak met geneeskundige doeleinden (Midewiwin; maskergenootschappen en -dansen). Geloof in krachten („manito", „orenda"), die met het „wakonda" der Prairiestammen te vergelijken zijn, dat vaak opklimt tot het erkennen van een hoogste, persoonlijk Wezen. Ingewikkeld ritueel en mythologie; sporen van sjamanisme.

8° **Zuid-Westergebied.** Dit gebied wordt in de eerste plaats door de zgn. Pueblo-Indianen bewoond, die in drie groepen verdeeld kunnen worden: a) de Hopi-groep: de Hano, Mishongnovi, Oraibi, Shipaulovi, Shungopovi, Sichumovi; b) de Zuni-groep: Nutria, Ojo Caliente, Pescado, Zuni; c) de Rio-Grande-groep: Acoma, Cochiti, Isleta, Jemez, Laguna, Nambe, Pecos, Picuris, Pojoaque, Sandia, San Felipe, San Ildefonso, San Juan, Santa Ana, Santa Clara, Santo Domingo, Sia, Taos, Tesuque. De Pima-cultuur is te beschouwen als overgang tusschen die der „pueblo's" en die der nomaden: de Navajo en de Apache (deze laatste onderverdeeld in de groepen: San Carlos, Jicarilla, Mescalero, White Mountain). Met de Pima

en hun cultuur zijn verwant: de Papago, Mohave, Yuma, Cocopa, Maricopa en Yavapai, minder reeds de Walapai en Havasupai. De Apache-stammen hebben reeds veel trekken gemeen met de Prairiecultuur: woonden meestal in tipi's, deden aan buffeljacht. De Navajo, al wonen zij in met aarde bedekte huizen, zijn wegens andere eigenaardigheden toch duidelijk tot het Z.W. te rekenen.

Al de Pueblo-volken zijn sedentaire landbouwers. Maïs, boonen, meloenen vormen de basis van de voeding; er is weinig jacht, vnl. op herten, antilopen en konijnen; wapens zijn boog en pijl, knots en boemerang. Het is het eenige gebied, waar steenen huizen voorkomen; één groot gebouw voor heel het dorp („pueblo"), waarin elke familie haar kamers heeft, terrasvormig boven elkaar gebouwd, als burcht tegen roofzuchtige nomaden van het N. (Apache, Navajo). Sterke sociale organisatie, onder invloed der priesters; practisch gesproken theocratie; meestal moederrechtelijke groepen; sterke nadruk op ritueel; ritueele kelders („kiva's") voor de mannengenootschappen; zomer- en winterpriesters; alle godsdienstige plechtigheden zijn te herleiden tot vruchtbaarheidscultus; regentooverij.

9° Zuid-Oostergebied. Dit gebied omvat de zgn. Golfstaten, en wordt naar het W. en het N. begrensd door gedeelten van de staten Texas, Arkansas, Missouri, Kentucky en Virginia. De voornaamste stammen zijn: de Alibamu, Apalachee, Atakapa, Caddo, Calusa, Carrizo, Catawba, Cherokee, Chitimaca, Choctaw, Creek, Croatan, Karankawa, Mattaponi, Pamunkey, Powhatan, Quapaw, Seminole, Shawnee, Timuquan, Tonkawa, Tunica, Tuscarora, Yuchi. Zij hebben intensieven landbouw (maïs, meloenen, boonen, tabak, enz.); bij kuststammen ook zeevischvangst en bij de naar het Westen wonende stammen buffeljacht (onder invloed van Prairiecultuur). Zij gebruiken boog en pijl, knots en blaasroer als wapens. De sociale organisatie is sterk, veelal met moederrecht, tweeklassensysteem, phratries. Sterk godsdienstig en ceremonieel leven, zonnedienst; groote macht der priesters; onderhouden van een „eeuwig" vuur in tempels, gebouwd op kunstmatige heuvels (cf. „mounds").

F) Studie der Indianen. Onder de instituten, die zich met de systematische studie der Indianen bezighouden, wordt de eerste plaats ingenomen door het Bureau of American Ethnology, van de Smithsonian Institution, te Washington (1879). De resultaten der studie worden gepubliceerd in de jaarlijksche „Reports" (waarop in 1933 een lijvige index verscheen) en in meer dan 100 „Bulletins". Verschillende universiteiten en musea nemen een actief aandeel aan het ethnologisch en archaeologisch werk. Alle twee jaar hebben de Internationale Amerikanisten-Congressen plaats, afwisselend in de Nieuwe en de Oude Wereld. De voornaamste tijdschriften, die zich speciaal voor het vak interesseeren, zijn de American Anthropologist, het Journal of American Folklore, het Journal de la Société des Américanistes (jaarlijksche, volledige bibliographie). Verschillende Europeesche musea, ook Nederlandsche en Belgische, bezitten Amerikaansche verzamelingen.

Lit.: Bibliographie: F. W. Hodge, Handbook American Indians (2 deelen Washington 1911); C. Wissler, The American Indian (New York 1922); de Annual Reports en de Bulletins v. h. Bureau of American Ethnology, Washington; de jaarlijksche bibliographie in het Journal de la Soc. des Américanistes (Parijs). — Anthropologie: von Eickstedt, Rassenkunde und Rassengesch. der Menschheit (Stuttgart 1934); American Journal of Physical Anthropology. — Linguistiek: P. Rivet, Langues de l'Amérique du Nord, in: Meillet-Cohen, Langues du Monde (Parijs 1924); P. C. Goddard, Present condition knowledge of North American languages (1914); J. P. B. de Josselin de Jong, Waardeerings-onderscheid van „levend" en „levenloos" ...in enkele Algonkintalen (1912); International Journal of American Linguistics. — Cultuurgebieden: zie de meegedeelde bibliographie in: Wissler, American Indian (New York 1922), en in den index op de Annual Reports van het Bur. Am. Ethnol. (Washington 1933). — Godsdienst: R. H. Lowie, Primitive Religion (New York 1924); W. Schmidt, Ursprung der Gottesidee (II); R. Benedict, The Concept of the Guardian Spirit (1923). — Mythologie: St. Thompson, Tales of the North American Indians (Cambridge, Massachusetts, 1929). — Sociale organisatie: R. H. Lowie, Primitive Society (New York 1924); G. A. Reichard, Social Life of the Navajo Indians (New York 1928); F. Boas, Social Organisation and Secret Societies of the Kwakiutl (Washington 1897). — Kunst: F. Boas, Primitive Art (Oslo 1927); Pijoan, Arte de los Pueblos Aborigines (Madrid 1931); H. B. Alexander, L'Art et la Philosophie des Indiens de l'Am. du Nord (Parijs 1926). *Olbrechts.*

III. Indianen van Middel-Amerika. Lang vóór de komst der Spanjaarden woonden tusschen 22° N. en Panamá volksstammen met verschillende talen en met een hoog ontwikkelde cultuur. De twee belangrijkste hiervan waren de Mexicanen (Azteken), die tot de Naua-stammen behooren, en de Maya's. Beide maken tegenw. nog het voornaamste deel uit van de Middel-Amer. bevolking. De voorloopers van de cultuur der Azteken waren de Chichimeken, primitieve, rondtrekkende jagersstammen, wier talen verdwenen zijn, uitgezonderd het Otomí, dat nog bewaard is gebleven in de hooggelegen dalen van Mexico en Tlaxcala. De Chocho bijv. behooren tot de Otomí-Mangue-groep. Met vsch. verwante stammen vormden de Otomí vroeger één samenhangende oerbevolking in Mexico, totdat de uit het N. komende Naua-volken zich ertusschen drongen. Tot den Noordelijken Sonorastam der Oeto-Azteken behooren de Eudeve (Heve).

Ten Z. van de hoogvlakte van Mexico tot aan de Fonsecabaai woonden de Maya's, waarvan de meest trekkende stam de Chol's waren, en in het tegenw. Nicaragua tot aan de Golf van Nicoya de Chorotegen (Mangue); beide waren volken met een hooge cultuur, maar geraakten sterk onder den invloed van de Mexicanen. Tot de centrale groep behooren de Chanyabal. In het hoogland van Costa-Rica woonden de Guëtaren, eveneens een oud cultuurvolk. Van deze volken is zoo goed als niets overgebleven; zelfs de taal der Chorotegen en Guëtaren is verdwenen. Tegenw. vindt men nog enkele stammen als echte natuurvolken in de oerwouden en de moerassige gebieden. In de Lagunen ten O. van Tahuantepec leven als echte visschers de Hoeave's, van de groep der Mixe-Lenka. In de eigenlijke landengte volgen de Guaymí en in Panamá de Cuna's, die nog hoofdzakelijk leven van jacht en vischvangst. *Gusinde.*

Lit.: Sapper, Mittelamerik. Reisen und Studien (1902); Beuchat, Manuel d'Archéologie Amér. (1912); W. Lehmann, Die Sprachen Zentralamerikas (1920).

IV. Indianen van Zuid-Amerika. De lichaamsbouw van de Z. Amer. I. is sierlijker dan die van de N. Amer. I., maar vertoont er overigens veel gelijkenis mee. De huid is gewoonlijk wat lichter; het haar is overal glanzend zwart: de grootte loopt nogal uiteen; de

Bororo's en de Patagoniërs bijv. zijn opvallend lang, eenige stammen in Brazilië en Vuurland klein, terwijl de overgroote meerderheid middelmatig is.

Van de vele Z. Amer. **talen** kunnen we ons nog geen zuivere voorstelling maken, doordat vele stammen nog niet onderzocht of reeds uitgestorven zijn. Spoedig na de komst van de Spanjaarden en de Portugeezen hebben de missionarissen de Tupí- en Guaraní-taal over groote uitgestrektheid tot de eigenlijke verkeerstaal gemaakt. In het O. herkent men duidelijk enkele wijdvertakte taalfamilies, maar in het W. staat men voor een bijna hopelooze taalversplintering. Het schijnt wel, dat volken, die van de hooglanden in het O. verdrongen werden, langs de rivieren van het tropische laagland trokken en hier een toevluchtsoord vonden.

Afgaande op de talen kan men, in groote lijnen, deze indeeling maken van de Z. Amer. natuurvolken:

A) De Tupí-Guaraní nemen het geheele O. in beslag, vooral het gebied ten Z. van de Amazone en het hoogland tusschen de Boven-Parana en Paraguay. Vanwaar de Tupí oorspr. komen, staat niet vast, maar zij hebben zich krachtig uitgebreid en daarbij hun taal aan andere volksstammen opgedrongen (van sommige stammen, als de Aucten aan de boven-Xingu, vertoonen de talen sterke afwijkingen van de Tupí-talen).

Een zelfden uitbreidingsdrang treft men aan bij de Aroeaken (Arowakken) en de Caraïeben, wier oorsprongsgebied te zoeken is in Guyana. Vooral de Aroeaken zijn zeer ver doorgedrongen naar het W. en Z.; de Caraïeben zijn wat bescheidener geweest. (Wat betreft Suriname zie nog → Arowakken en → Caraïeben; zie ook → Bovenlandsche Indianen.)

B) In de genoemde gebieden, die dus bijna geheel beheerscht worden door de Tupí-Guaraní, Aroeaken en Caraïeben, zijn weinig stammen met andere talen te vinden. Afgezien van enkele uitzonderingen, stuit men slechts op geringe resten van een bevolking (bijv. de Guyaki). Aan den W. kant van het Andesgebergte wonen nog ettelijke stammen met afzonderlijke talen. Zoo overheerscht aan de Ucayali de groote taalfamilie van de Pano-stammen, terwijl tusschen de Bermejo en Pilcomayo de Matako-stammen (o.w. de Aschluslay) nog bijz. vermelding verdienen.

C) In het Z. en O. van het werelddeel, buiten het tropische woudgebied, bestaan slechts weinig groote taalfamilies. Uit den samenhang kan men opmaken, dat de dragers ervan zeer oude volken zijn, die sedert hun komst hun nieuwe woonplaats niet meer verlaten hebben. Onder hen nemen de eerste plaats in de Gêz-volken (o.a. de Botokoeden, de Bugre's en de Akue's), in het kustgebied van O. Brazilië. Uruguay werd in de oudheid bewoond door de Tsjarrúa, van wier taal even weinig overgebleven is, als van de taal der Kerandí, die eens de Pampa's ten Z. van de La Platamonding bevolkten. De eigenlijke Pampa's behooren aan de Pueltsjen, terwijl vanaf de Rio Negro tot aan de Straat van Magellaan de Tehueltsjen wonen, waarmee de Selknam (Ona) op Vuurland veel overeenkomst vertoonen. Buren van de Selknam zijn de Yamana (Yahgan) van den Kaap-Hoornarchipel en de Halakwulupes (Alakalufes) van het W. Patagonische eilandengebied. Ieder van deze drie kleine stammen bezit een eigen taal. In Midden- en Zuid-Chili vindt men nog een gebied van Araucanenstammen.

D) De Anden herbergen een eigen bevolking, zooals de Khechua en Aimará in Peru en de Chibcha in Columbia. Zij hebben een eigen hoogontwikkelde cultuur voortgebracht en daardoor de omliggende natuurvolken beïnvloed.

Vgl. ook → Amerikaansche Oudheden.

Cultuurgebieden.

De genoemde taalgroepen kunnen in Z. Amerika evenmin als in N. Amerika gelijkgesteld worden met cultuurgroepen of cultuurvormen, want in dezelfde gebieden zijn meermalen volken van verschillende taalfamilies binnengekomen, terwijl ten slotte allen een gelijke cultuurhoogte bereikt hebben. Op deze wijze zijn uitgestrekte **cultuurprovincies** ontstaan, die hier kort gekenschetst zullen worden.

A) Volken in het tropische woudgebied. In het geweldige gebied tusschen de Anden, de kust van Guyana en de Xingú draagt de cultuur der Indianen een zelfden stempel. Hoofdmiddel van bestaan is een intensieve landbouw (maniok, maïs) en daarnaast jacht, vischvangst. De jacht heeft nergens veel te beteekenen door de schaarschte van het wild. Gewoonlijk gaat men alleen op jacht en bedient zich daarbij van pijl, boog, soms ook van blaasroer en zeer sterk plantengif. Ook de visschen vangen de I. met pijl en boog, waarbij ze een wonderbare behendigheid aan den dag leggen: algemeen gebruikelijk ook is de vergiftiging van het water. Het bouwland wordt verkregen door bosschen om te kappen, wat het werk is van de mannen, terwijl de vrouwen moeten planten en zaaien. De maniokknol wordt geschild, fijngewreven en uitgeperst, om de vergiftige bestanddeelen eruit te verwijderen. Zout wordt gewonnen door plantenasch of zouthoudende aarde uit te logen. De gewone drank is water of vruchtensap; een zeer bedwelmende drank, de overal bekende Kaschirí, wordt verkregen uit maniok. Vruchtboomen, vooral palmen, worden aangeplant. Als narcotica dienen tabak, paricá en coca.

De landbouw dwingt tot vaste woonplaatsen, maar meestal staan slechts twee of drie hutten bij elkaar, ver van de andere hutten. Bij de Uaupé's komen groote familiehuizen voor, die tot honderd personen herbergen. Dorpen, waar de huizen op rij staan, kennen alleen de Karajá's. Meestal liggen de hutten op kleine verhoogingen vanwege overstroomingsgevaar. De hangmat is het meest onontbeerlijke meubelstuk. De kleeding beperkt zich tot een koord of schortje. Als sieraden draagt men voorwerpen in de doorboorde ooren, lippen en neustusschenschot. Verdere versieringen zijn het beschilderen van de huid, kunstvolle haardracht en een rijke veerensmuk. De meest verschillende voorwerpen, als tanden, vruchten, steenen, insecten-vleugels enz., worden tot sieraden verwerkt. Vlechtkunst, weverij en pottenbakkerij zijn niet overal even hoog ontwikkeld.

Uit den bouw van huizen, waarin meerdere verwante gezinnen bij elkaar wonen, blijkt reeds, dat de soc. indeeling meermalen berust op de uitgebreide familie. Iedere dorpsgemeenschap schijnt een eenheid te vormen, zoodat het opperhoofd de voornaamste is, wien ook alle rechtspraak toekomt. De positie van de vrouw is, over het algemeen, gunstig. Monogamie is verreweg overheerschend. Het godsdienstig leven berust op animisme en eenvoudig toovergeloof. Ver verbreid zijn de maskerdansen, die dienen, om de vruchtbaarheid te bevorderen.

B) Volken in Oost-Brazilië. Bij de komst der Europeanen in de 16e eeuw waren kust en achterland bewoond door de Tupí's en Tapuya's. Van deze,

eens zoo machtige, stammen zijn tegenw. nog slechts spaarzame resten overgebleven. Tot de Tapuya-taalgroepen behooren de Gêz-stammen, die tot de meest primitieve volkjes van Z. Amerika gerekend moeten worden. De mannen jagen, de vrouwen verzamelen; voor woning gebruiken zij een afdak van blad. Kleeding is zoo goed als onbekend, maar wel dragen zij graag sieraden in oor en onderlip. De vlechtkunst is goed ontwikkeld. Monogamie is algemeen. Tot deze groep behooren de Botokoeden, de Canella's, de Bororo's en vele anderen.

C) De volken in den Gran Chaco. Hiertoe rekent men ethnologisch de I. in het woud- en steppengebied ten O. van de Anden tusschen 17° en 30° Z. Zij behooren tot verschillende taalfamilies en de meesten hebben, toen zij hierheen verdrongen werden, hun eigen cultuur meegebracht. Een aanpassing aan de omgeving was onvermijdelijk, maar toch herkent men nog de afzonderlijke elementen van de oorspr. cultuur, die ergens anders ontstaan is. Een deel dezer Chaco-volken heeft zich, na het invoeren van het paard, ontwikkeld tot typische ruiterstammen. Sommigen hunner zijn echter reeds uitgestorven (bijv. de Abiponen), terwijl anderen, onder den invloed der Europeanen, veel van hun oorspronkelijks hebben ingeboet. De eigenlijke nomadenstammen (Guató, Payaguá) houden zich op bij de rivieren en lagunen en leven hoofdzakelijk van jacht, vischvangst en het verzamelen van plantaardig voedsel. De voornaamste wapens zijn pijl, boog en knots. Hun bijenkorfvormige hutten bestaan slechts uit met gras bedekte in den grond gestoken takken. Zij houden zich veel bezig met snij- en knoopwerk. Het veelvuldig gebruik van leer en pelsmantels wijst op een Zuidelijken oorsprong. Hun spelen zijn opvallend rijk van inhoud.

D) De ruiterstammen van het Zuiden. De uitgestrekte Pampa's ten Z. van 30° werden tot het midden der 19e e. bewoond door volken, die ten tijde der ontdekking een zelfde lage cultuur bezaten als nu nog de volken in O. Brazilië. Hiermee hebben zij ook inderdaad in verbinding gestaan door de Tsjarrúa, de oude bevolking van Uruguay, en de iets Zuidelijker wonende Kerandí. Evenals de Araucanen aan den Westkant der Anden zijn zij, na de invoering van het paard, spoedig ruitervolken geworden. Het meest roofzuchtig, krijgslustig waren de Pueltsjen, minder de eigenlijke Patagoniërs. Hiertoe behooren de Selknam op Vuurland, die het paard niet overgenomen hebben en daardoor nog duidelijker de oorspr. cultuurvormen vertoonen. Als nomadiseerende jagers maken de ruiterstammen jacht op de guanaco's en struisvogels met hun typische rieten lanzen en de boleadora (slinger met kogel eraan). Zij eten dus hoofdzakelijk vleesch; de huiden weten zij zeer goed te verwerken tot kleedingstukken en allerlei andere gebruiksvoorwerpen. Hun woning bestaat uit losse stangen, die met leer overtrokken zijn. Zij leven in kleine horden, die onder een opperhoofd staan. Zij kennen een Hoogste Wezen.

E) De Indianen van Vuurland. De eil. aan de Zuidpunt van het vasteland worden bewoond door twee primitieve volksstammen, de Yamana in den Kaap-Hoornarchipel en de Kalakwalupes in het Z. van de W. Patagonische eilanden. Beiden hebben dezelfde middelen van bestaan en leven uitsluitend van de voortbrengselen der zee (schelpdieren, vogels, zeezoogdieren). De talen zijn verschillend. Bootjes van boombast zijn het onontbeerlijke verkeersmiddel; pijl en boog waren vroeger het voornaamste wapen, maar nu worden harpoenen, dolken en slingers gebruikt. Een stuk vel van voren en van achteren vormt de geheele kleeding; een altijd-brandend vuur biedt voldoende beschutting tegen de guurheid van het weer. Ieder gezin staat op zichzelf; stamhoofden of grootere familieverbanden zijn onbekend. Met eerbied wordt een Hoogste Wezen vereerd door gebed en een zedelijk onberispelijk leven; ook op de inwijding van de jeugd is zedelijk niets aan te merken. Toch staan met de Gêz-volken deze beide Vuurlandsche stammen op den laagsten trap van beschaving in Z. Amerika.

L i t.: G. Buschan, Ill. Völkerk. (I 1922); P. Ehrenreich, Anthrop. Stud. über die Urbewohner Brasiliens (1897); W. Grubb, An Unknown People in an Unknown Land (1911); T. Koch-Grünberg, Vom Roroima zum Orinoko (5 dln. 1923); M. Gusinde, Die Feuerland-Indianer (1931); F. Krause, In den Wildnissen Brasiliens (1911); E. v. Nordenskiöld, Indianerleben im Gran Chaco (1912); K. T. Preuss, Religion und Mythologie der Uitato (1921); M. Schmidt, Die Aruaken (1917); W. Schmidt, Kulturkreise und Kulturschichten in Südamerika (1913); id., Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde (1925); K. v. d. Steinen, Unter den Natuurvölkern Zentralbrasiliens (1894). *Gusinde.*

Indian Forest Service, de georganiseerde dienst van het boschwezen in Britsch-Indië, onder leiding van een inspecteur-generaal, adviseur van het Ind. gouvernement. De dienst telt 200 universitair opgeleide Engelschen, 200 Ind. ambtenaren en meer dan 15 000 ondergeschikten. *G. de Vries.*

Indian Mutiny, Eng. naam voor den opstand (1857-'58) der → Sepoys tegen de Britten, begonnen te Meeroet, zich uitbreidend over het Gangesgebied met Delhi, Cawnpore en Lucknow als centra. Na de onderdrukking van den opstand werd de mogol verbannen, de East-India Company opgeheven en koningin Victoria in geheel Indië als koningin, later keizerin erkend, met lord Canning als eersten onderkoning. *G. de Vries.*

Indiansummer (Eng., = Ind. zomer), het tijdvak van stil, warm weder, dat, als een nazomer, gedurende den herfst soms in N. Amerika voorkomt. Te vergelijken met Sint-Maartenszomer in W. Europa.

Indica mihi, Ned. handschriftje, van omstreeks 1500, waarvan het eenig bekende exemplaar bij de Minderbroeders te Antwerpen bewaard wordt. Het bevat zes verschillende traktaatjes van het leven en lijden van Christus. De schrijver wordt aangeduid als „enen armen simpelen mijnrebroeder ofte observant", die „in die goede stadt van Amsteredamme" heeft geschreven. Of hij Johannes de Caulibus is, staat nog niet vast. „Indica mihi" zijn de beginwoorden van den tekst.

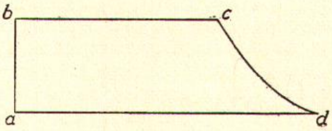
De verschillende boekjes, die men in het werkje kan onderscheiden zijn volgens P. Verjans O.F.M.: 1° godvruchtige overwegingen over het lijden van Christus voor elken dag der week. Dit is het eigenlijke boekje Indica mihi. 2° Tusschen de meditatie van Vrijdag en Zaterdag zijn, waarsch. bij vergissing, twee andere werkjes ingevoegd, die daar niet op hun plaats staan. Het eerste is een soort kleine getijden van het Lijden, waarin dit ter overweging verdeeld wordt over de uren van Donderdag en Vrijdag. 3° Het tweede wordt door den schrijver zelf „die bloemkijns der passien" geheeten. 4° Een traktaatje over het wonen in de wonden van Christus, volgens de leer van den H. Bonaventura. 5° Een geschriftje over de manier, waarop men het leven en lijden van Christus kan overwegen gedurende de zeven uren der getijden.

6° Een vert. uit den H. Bonaventura over de beoefening der deugden.

Het werd in 1906 in het licht gegeven door P. Fr. St. Schoutens O.F.M. In 1926 verscheen er een Fr. vertaling van. Prof. Vernet zegt er van: „Dit boek, dat de middeleeuwen afsluit, is als de samenvatting de heerlijkste bloem van de teedere, middeleeuwsche godsvrucht tot de menschheid van Christus”. *Feugen.*

Indican (g e n e e s k.), verzamelnaam voor zouten van indoxylzwavelzuur en indoxylazijnzuur. Ze worden in het lichaam als volgt gevormd. Uit tryptophaan, één der aminozuren, die in vele eiwitsoorten wordt gevonden, ontstaan indolpropionzuur en indolazijnzuur en wel door bacterieele rottingsprocessen in den darm. Deze stoffen worden daaruit opgenomen en met den bloedstroom naar de lever gevoerd, die ze omzet tot indoxyl en deze stof weer bindt aan zwavelzuur en glucuronzuur. Deze laatste verbindingen, die een zuur karakter hebben, vormen met altijd aanwezige basische (alkalische) stoffen zouten en deze zouten heeten i. Dit i. komt uit de lever in het bloed en wordt met de urine uitgescheiden (indicanurie). Wanneer er veel van deze rottingsproducten, bijv. bij darmafsluiting, maar ook wel bij constipatie e.d., geproduceerd worden, vindt men veel i. in de urine. Bij nierafwijkingen, wanneer de uitscheiding ervan dus gestoord kan zijn, is er wel eens retentie van dit i. en kan men een verhoogd gehalte ervan in het bloed aantoonen. Met ijzerchloride en zoutzuur ontstaan uit i. indigoblauw en indigorood, welke kleurreactie voor het aantoonen ervan in urine en in bloed gebruikt wordt. *Wyers.*

Indicateur (t e c h n.), apparaat voor het onderzoek der spanningsveranderingen in machines, die werken met onder druk staande gassen, dampen of vloeistoffen. De i. wordt vnl. gebruikt ter bepaling van den door een machine verrichten arbeid. Het principe, reeds door James Watt gevonden en toegepast, waarop de werking van den i. berust, is het volgende: de stoomcylinder der te onderzoeken stoommachine (resp. water- of gascylinder der pomp of gasmachine) staat in verbinding met een kleinen cylinder, waarin deze stoom drukt tegen een door een veer belast zuigertje. De mate van samendrukking van de veer is een maatstaf voor de grootte van den stoomdruk. Het zuigertje is gekoppeld door middel van een stang met hefboompje aan een schrijfstift, die de veranderingen in den stoomdruk teekent op een van een papier voorzienen, verticalen, om zijn as draaibaren cylinder. De as van dezen cylinder staat in verbinding met de zuigerstang der stoommachine, waardoor zij bij één heen- en weergang van den zuiger éénmaal naar rechts en éénmaal naar links draait. Deze beide bewegingen gecombineerd geven op het papier een gesloten figuur (zgn. **indicateurdiagram**), die in haar eenvoudigsten vorm hierboven is aangegeven en waarbij de lijn ab wordt opgeteekend bij den aanvang van den zuigerslag, als de stoomtoelaat geopend wordt, bc gedurende het eerste deel van den slag, zoolang de volle stoomdruk blijft, cd tot aan het einde van den slag, waarbij de stoomtoelaat is afgesloten, da bij den geheelen zuigerterugslag, als de stoomuitlaat geopend is, gedurende welken tijd de cylinder in verbinding staat met de buitenlucht of den condensor. Elk punt van deze fig. geeft in horizontale richting den stand en daardoor den afgelegden weg van den zuiger en in verticale richting de daarbij behoorende spanning aan. Het product van de spanning en de verplaatsing van de zuiger in een klein tijdsdeel is een maat voor den in dat tijdsdeel verrichten arbeid en derhalve kan uit het oppervlak der opgeteekende figuur deze arbeid bepaald worden, mits nog vastgesteld worde, hoeveel spanning 1 mm verplaatsing van de schrijfstift in verticale en welken weg van den zuiger 1 mm verplaatsing van de schrijfstift in horizontale richting voorstelt.

Indicateurdiagram.

De i. is het eenige apparaat, dat het noodige inzicht geeft in de spanningsveranderingen, die in den cylinder optreden, en dient daarom niet slechts om den verrichten arbeid te meten, maar ook om de fouten in de verdeelingsorganen der machine op te sporen. *Beukers.*

Indicateurdiagram, → Indicateur.

Indicateurpaardekracht, → Paardekracht.

Indicateurvermogen noemt men het vermogen in een machine, zooals dit opgenomen wordt door den → indicateur en opgewekt is in den cylinder. Hierbij is dus geen rekening gehouden met de mechanische verliezen. Het i. eener machine, verminderd met deze verliezen, geeft het effectief vermogen aan, dat aan de as der machine wordt afgegeven. De verhouding tusschen effectief en indicateurvermogen wordt het m e c h a n i s c h r e n d e m e n t der machine genoemd. *Beukers.*

Indicativus, → Wijs (gramm.).

Indicator. 1° W i s k. De i. van een geheel positief getal a, met φ (a) aangeduid, en φ-functie van Euler genoemd, geeft het aantal getallen aan, die kleiner dan a zijn, en met a onderling ondeelbaar. Zijn p, q, r, enz. de onderling verschillende ondeelbare factoren van a, dan is de indicator van a gelijk aan $a\,(1-{}^1/p)\,(1-{}^1/q)\,(1-{}^1/r)\ldots$; zoo is bijv. de i. van 18, dat de ondeelbare factoren 2 en 3 bevat, gelijk aan $18\,(1-{}^1/_2)\,(1-{}^1/_3) = 6$; het geldt nl. de getallen, 1, 5, 7, 11, 13, 17. *v. d. Corput.*

L i t . : M. Kraitchik, Théorie des nombres (I 1922).

2° In de s c h e i k. verstaat men onder indicatoren die stoffen, die door een kleuromslag of andere waarneembare verandering aangeven, dat een chemische reactie een bepaald stadium bereikt heeft. In engeren zin verstaat men onder i. bepaalde organische kleurstoffen, die bij titraties het einde der reactie door een kleurverandering aangeven. De oudst bekende i. is het lakmoes, dat in zure oplossing rood en in alkalische oplossing blauw gekleurd is. Het gebruik dezer i. berust op de eigenschap, dat zij in een bepaald P_H-gebied van kleur veranderen. Het omslaggebied (uitgedrukt in P_H) van enkele in het laboratorium veel gebruikte i. is als volgt: methyloranje 3,1 (rood) tot 4,4 (geel): methylrood 4,2 (rood) tot 6,3 (geel); lakmoes 5,0 (rood) tot 8,0 (blauw); phenolphtaleïne 8,3 (kleurloos) tot 10,0 (rood). Bij het titreeren (neutraliseeren) van bijv. ammoniak met zoutzuur gebruikt men methyloranje als i. Daar ammoniumchloride (NH_4Cl) ten gevolge van → hydrolyse zwak zuur ($P_H \pm 4$) reageert, zal de geringste overmaat zuur de P_H beneden 4 doen dalen, m.a.w. het methyloranje verandert van geel in rood.

L i t . : I. M. Kolthoff, Die Massanalyse (2 dln. [2]1930); id., Die kolorimetrische und potentiometrische P_H-Bestimmung (1932). *A. Claassen.*

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

Indicatrix (g e o l.), → Kristaloptica; (m e e t - k u n d i g) → Dupin (s.v.).

Indices (Lat.), meervoudsvorm van → Index.

Indictie. Hieronder verstaat men het getal, dat aanwijst, de hoeveelste plaats een bepaald jaar inneemt in een 15-jarigen cyclus, die door de geheele tijdrekening loopt. Bijv. het jaar 1294 heeft de i. 7. De indictiecyclussen zelf worden niet genummerd. Over den oorsprong der i. schijnt dit wel vast te staan, dat zij uit Egypte stamt en met de overstroomingen van den Nijl samenhangt; in hoever zij met belastingheffingen in verband kan worden gebracht, is een nog niet geheel opgeloste vraag, evenals de quaestie, hoe men tot een cyclus van 15 jaren is gekomen. Ook de beteekenis van het woord is onzeker.

Als epochejaar voor een indictiecyclus wordt, naar gelang der nog te noemen soorten i., aangenomen 1 Sept., 24 Sept. of 25 Dec. 4 v. Chr. of 1 Jan. 3 v. Chr. Men onderscheidt nl. drie soorten van indicties: **1°** De I n d i c t i o G r a e c a of Constantinopolitana, welke met 1 Sept., het begin van het Byzantijnsche jaar, aanvangt, werd in het Oosten steeds en in het Westen in de vroege M.E. gebruikt, in de pauselijke kanselarij van het einde der 6e tot het einde der 11e eeuw en in Duitschland hoofdzakelijk slechts onder Frederik II. **2°** De I n d i c t i o B e d a n a (genoemd naar den Eng. chronoloog St. Beda, 8e eeuw) begint op 24 Sept. Het is niet met zekerheid bekend, waarom deze datum gekozen is. Zij werd in de M.E. in Engeland, Frankrijk, Duitschland en Italië gebruikt, aan de pauselijke kanselarij afwisselend met de andere soorten. **3°** De I n d i c t i o R o m a n a of P o n t i f i c i a begint op 25 Dec. of 1 Jan. (Nieuwjaarsindictie). Zij was zeer verbreid in de late M.E.

De aanduiding der jaren naar de i. was, vooral in oorkonden, in de M.E. zoo geliefd, dat men nog eerder het jaartal wegliet dan de i. Het langst werd zij in eere gehouden in Duitschland, waar het Reichskammergericht tot aan zijn opheffing er naar dateerde.

Het vaststellen van de i. van een jaar is eenvoudig. Men telt, althans voor jaren na Chr., 3 bij het jaartal op en deelt deze som door 15. De rest is de i.; is er geen rest, dan is de i. 15. Kent men alleen de i. en niet het jaartal, dan heeft men andere aanknoopingspunten noodig, om dit laatste te bepalen. *v. Campen.*

Indië.

I. Inleiding. Het woord (Sanskrit) Sindhu, d.i. „stroom”, wordt in de Iraansche talen Hindu en in het Jonisch-Grieksch, met verlies van de aspiratie, Indos, Lat. Indus. Onder dezen naam zijn sedert zeer oude tijden bekend, niet alleen de nu nog Sind genoemde provincie, maar in het algemeen het geheele land ten O. van den Indus (zoo bij Egyptenaren, Grieken, Romeinen in de Oudheid). Toen men beter bekend werd met de aardrijkskunde, werd de naam toegepast op geheel het schiereiland Hindoestan, en verder sprak men van → Achter-Indië, Ned.-Oost-Indië, ook van West-Indië, wat nog in gebruik bleef, nadat erkend was, dat de door Columbus ontdekte landen met het eigenlijke I. niets te maken hadden.

Voor de aardrijkskunde, ethnographie, geschiedenis, het staatkundig regime enz. der verschillende Indische gebieden, zie men afzonderlijk onder: → Achter-Indië, Engelsch-Indië, Fransch-Indo-China, Voor-Indië, Nederlandsch-(Oost-)Indië, Suriname, enz. De g o d s d i e n s t is hier voor Achter- en Voor-Indië beide behandeld.

In zoover het eigenlijke, oorspr. Indië, dat staatkundig **een deel van Eng.-Indië** vormt, een zekere aparte eenheid vormt, met eigen geschiedenis en cultuur, wordt het hier in een overzicht behandeld.

II. Geschiedenis (profaan). Onze kennis der gesch. van I. door bepaalde, nauwkeurig te dateeren feiten klimt niet hooger op dan tot den inval van Alexander den Grooten (327 v. Chr.). Wat daaraan voorafgaat, is ofwel voorhistorisch in den echten zin van het woord, of althans onvoldoende gedateerd.

A) Voor-Arische tijd. Archaeologische vondsten te Harappa (Z. Pandzjab) en Mohenjo-Daro (Sind) hebben het bestaan doen kennen van een zeer oude beschaving in W. Indië, welke aanrakingspunten met Baloetsjistan en misschien verder met Mesopotamië vertoont. De gebouwen (tempels, woonhuizen, winkels) zijn uit baksteen, de meeste voorwerpen (huisraad, sieraden, gereedschappen) uit steen, hoewel de metalen buiten het ijzer bekend zijn. Vooral merkwaardig zijn afbeeldingen op zegels, die stieren, olifanten alsook de Ficus indica voorstellen. Aan deze vroege beschaving maakten, naar het schijnt, invallen uit het N. een einde. Als datum van de bloeiperiode kan ca. 3 000 v. Chr. bij benadering aangegeven worden. Welke bevolking de onderzochte streek toen bewoonde, is niet uit te maken, zoolang de schrijfteekens, die op talrijke voorwerpen voorkomen, niet ontcijferd zijn. Tot vóór de opgravingen kende men in voor-Arisch I. twee hoofdtaal- en bevolkingsgroepen, de → Drawida's in het Z., de Kol- (of Moenda-)stammen in het N.O. Deze laatsten blijken het minste weerstandsvermogen te hebben gehad en zullen ook de ernstigste verliezen ondergaan hebben. Aangenomen wordt, dat ze eens over den geheelen Ind. Archipel tot aan Bengalen verspreid waren en door Drawida's en Arja's (Ariërs) meer en meer verdrongen werden.

B) Inval der Arja's. Op een niet nader bepaalbaar tijdstip heeft zich in I. een blanke bevolking gevestigd (→ Arja), eerst vermoedelijk in het N.W., van waaruit zij zich in O. en Z. richting uitbreidde en ten slotte in geheel I. voor cultuur en beschaving den toon aangaf. Naar een andere, o.i. minder waarschijnlijke opvatting, die vooral op de ontdekkingen te Bogas-Keui steunt (er zijn aldaar kleitafeltjes gevonden met de telwoorden in Oud-Indischen vorm), zouden de Arja's langs een anderen weg en veel later in I. gekomen zijn. De nederzetting der Arja's zal, waarschijnlijk voor een deel althans, een gewelddadige verovering geweest zijn.

C) Wedische en na-Wedische tijd (tot 327 v. Chr.). Van dit tijdperk kennen wij alleen wat uit de → Wedische en na-Wedische literatuur af te leiden is, over godsdienst (→ Wedisme, → Brahmanisme), kastensysteem (er bestond ten minste een priester- en een strijderskaste; → Kaste), verovering of kolonisatie van N. Indië door de Arische cultuur, een proces, dat zich in de volgende eeuwen tot in onze dagen voortzet. Na ca. 600 treedt Indië uit zijn isolement; o.a. zijn handelsbetrekkingen met Perzië en Babylonië met waarschijnlijkheid aan te wijzen. Het land was toen in zeer vele kleine staten, koninkrijken en ook republieken, verdeeld, dikwijls in oorlog met elkander. In de 6e en 5e eeuw ontstaan bijna gelijktijdig het → Boeddhisme en het Dzjainisme (→ Jainisme). Ca. 500 vallen de W. provinciën (Indusdal) onder Perzische heerschappij en vormen de rijkste en meest bevolkte satrapie van Darius' rijk. Tijdens de Medische oorlogen dienen Indische boogschutters in het Perzische leger.

D) Historische periode. Alexander de Groote

veroverde een deel van N.W. Indië in de jaren 327-325; dit ging echter spoedig verloren. Kort na Alexander's dood (323) wist een avonturier, Tsjandragoepta, zich van den troon in de streek Magadha (→ Bihar, hoofdstad Pâtalipoetra, thans Patna) meester te maken en stichtte aldaar de machtige dynastie der Maurja's. Deze onderhield betrekkingen met de → Seleuciden te Antiochië, zoodat I. in de Gr. wereld beter bekend werd en de Gr. cultuur, o.a. in wetenschappelijk en artistiek opzicht, in I. ingang vond (zie onder Indische kunst in dit artikel). Tsjandragoepta's kleinzoon Asjoka (→ Açoka) breidde het rijk uit en heerschte over geheel N. Indië, alsook over een deel van Dekkan. Na Asjoka begint het verval der Maurja's. Omstreeks 95 v. Chr. wordt I. geteisterd door invallen van nomaden uit Centraal-Azië en Iran (→ Indo-Scythen, Sjaka's e.a.). Er volgt een periode van groote verwarring en verdeeldheid. Gr. vorstendommen, door het Partische rijk (→ Parten; Perzië) van Syrië afgesneden, blijven in Bactrië bestaan, soms nog machtig genoeg om invallen in Indië te doen (zoo Menander, de „wijze" Milinda van de Boeddhistische legende, ca. 150 v. Chr.). Gondophares, de „koning van Indië", in de Acta S. Thomae genoemd, is wel historisch, maar zal eerder een Partisch machthebber geweest zijn, wiens gebied zich tot aan den Beneden-Indus uitstrekte, dan een eigenlijk Indisch vorst. In de 1e eeuw n. Chr. speelt de Koesjan-dynastie en vooral → Kanisjka, die te Pesjawar regeerde, een belangrijke rol. W. Indië gehoorzaamde toen aan vorsten, die den titel van satrapen voerden (Soerate, Goedzjarat). Betrekkingen met het Romeinsche rijk blijken o.a. uit muntvondsten. Onder de Goepta-koningen (bloeitijd 320-455) is geheel de N. helft van I., van Bengalen tot Soerate, tot één rijk vereenigd, met Ajodhja (Oudh) als hoofdstad. De Goepta's, zelf aanhangers van het Brahmanisme, toonden zich tegenover Boeddhisme en Dzjainisme zeer verdraagzaam; de bloei van literatuur, kunst (vooral architectuur, maar ook schilder- en beeldhouwkunst) kenmerkt dezen tijd als misschien het schitterendst moment der Ind. beschaving. Aan de hegemonie der Goepta's maakte de inval der Hunnen (ook Hephtalieten genoemd) een einde. Deze vestigden zich in het gebied van den Indus en bedreigden geheel het N. van het land. Wel werden ze ca. 528 verslagen, maar de oppermacht ging op de vorsten van Thanêsar over, o.w. → Harsja de voornaamste was. Deze onderhield politieke betrekkingen met China, welke echter na de 8e eeuw voorgoed ophielden. In Bengalen heerschen (750-1060) de Boeddhistische Pâla-koningen, daarna (1060-1202) de Brahmaanschgezinde Sena's, zelf door Mohammedaansche heerschers (zie onder) opgevolgd. In het W. ontstond (5e eeuw en later) de feudale organisatie der Radzjpoets, ijverige aanhangers van het Brahmanisme, hoewel waarschijnlijk sterk gemengd met on-Indisch bloed. In de 9e eeuw wist de Prâtihâra-dynastie zich van Kanaudzj meester te maken en bleef er bijna drie eeuwen heerschen.

Van de geschiedenis van Z u i d - I n d i ë is nog minder bekend dan van die der N. helft. De Andhra-koningen heerschen in het O. (→ Teloegoe-bevolking) tot ca. 230 n. Chr. In Mahârâsjtra (d.i. groot koninkrijk, land der Maratten) in het W., met Arische taal, speelt de Tsjaloekja-dynastie een voorname rol (eerste bloeitijd 6e-7e e., tweede 10e-11e e.) en laat haar invloed in geheel Dekkan gelden. De Tsjola-koningen van het Tamil-sprekende gedeelte ontwikkelen vooral in de 11e e. een groote macht, namelijk op zee, tot in Achter-Indië en Indonesië. Van de 13e eeuw af gaat de strijd vooral tusschen de Hindoesche vorsten en de Mohammedanen uit het N. (zie onder). Na 1565 blijft de overwinning aan de laatsten. Het Z. van I., hoewel het zijn eigen cultuur bezat, onderging in hooge mate den invloed van het Arische Noorden, maar was veel minder aan de inwerking van den Islam blootgesteld. Vandaar dat het Zuiden in veel opzichten als betrouwbare getuige van de Arische beschaving kan gelden.

L i t. : R. Grousset, Hist. de l'Extrême Orient (1929); E. J. Rapson, The Cambridge Hist. of India (I. Ancient India, Cambridge 1922). *Mansion.*

E) Mohammedaansche heerschappij. Reeds in de 7e e. komen Arabieren over zee naar I. en vindt men Arabische heerschers in het Beneden-Indus-gebied. Hiermee treedt de I s l a m in Indië op; de hoofdstroom zal echter niet over zee, maar eerst in de 11e e. over de passen in het N.W. komen. In Afganistan nl. ontstond een Mohammedaansch rijk; de koning van dit rijk, Mahmoed (998-1030) pakte de verovering van Indië met kracht aan (zie → Gasnaviden). Hij verwoestte de afgodstempels en sleepte veel schatten naar zijn hoofdstad Gasni. Een ander vorst, Mohammed (→ Goriden) veroverde Delhi en stelde er een Turkschen slaaf tot onderkoning aan; deze maakte zich onafhankelijk en ook in Sind, Pandzjab, Kasjmir, de Centrale Provincies en Bengalen ontstonden Mohamm. rijken, welke gedeeltelijk de opperhoogheid van Delhi erkenden. Een groote Mohamm. staat komt nog niet tot stand, maar wel trekken voortdurend Moslemin over de passen. In 1398 valt een groot leger onder → Timoer Lenk in Indië, verslaat den sultan van Delhi, rooft en moordt naar hartelust, doch trekt weer weg. In 1526 komt Baboer, in vrouwelijke linie verwant aan Timoer, met een leger naar Delhi; hij verovert het en sticht de heerschappij der → groot-moghols. Van 1556 tot 1605 regeert → Akbar, de voornaamste der grootmoghols. Hij trachtte de Hindoes met zijn bestuur te verzoenen en zoo een Indischen eenheidsstaat te stichten; hij poogde zelfs een godsdienst in te voeren, die al zijn onderdanen zou bevredigen.

Voor de verdere geschiedenis, zie → Engelsch-Indië (sub III). *de Visser.*

L i t. : Smith Vincent, Early Hist. of India (1914).

III. Missiegeschiedenis. Het Christendom in Indië. Zoowel voor Voor- als Achter-Indië volgen hier geschiedenis en tegenwoordige toestand van het Christendom.

A) Voor-Indië. a) G e s c h i e d e n i s. Naar een zeer oude traditie zou reeds de H. Apostel Thomas in I. het geloof gepredikt en den marteldood ondergaan hebben te Mylapore; met name de zgn. St. Thomas-Christenen aan de Malabarkust voeren vanaf de eerste eeuwen op hem hun ontstaan terug. Wat hiervan zij, feit is, dat er vanaf de 4e eeuw, misschien zelfs vroeger, in Malabar een Christengemeente bestond, die den Syrischen ritus volgde. De St. Thomas-Christenen, hetzij zij later tot het Nestorianisme vervielen, hetzij zij altijd rechtzinnig bleven, vormen in ieder geval den schakel met het verleden; want terwijl tijdens de M.E. de missioneering in I. zoo goed als geheel stil lag, weet men toch, dat op het einde der 13e en in het begin der 14e e. Franciscanen en Dominicanen in de streek der St. Thomas-Christenen verbleven.

Met de landing van Vasco da Gama op de kusten van Malabar (1498) begon de missioneering van I. voor-

goed. Vanaf den eersten tocht werden de Portugeesche zeevaarders van een aantal missionarissen vergezeld. Da Gama bracht reeds in 1498 twee Trinitariërs mee, Cabral in 1500 acht Franciscanen, Albuquerque in 1503 vijf Dominicanen, Almeida in 1505 en Cunha in 1506 weer Franciscanen, welke laatsten tot de komst der Sociëteit van Jesus hoofdzakelijk het missiewerk in Voor-Indië deden, hetwelk echter, ondanks de stichting van het bisdom Goa (1533), dat de nieuwe gebieden van Kaap de Goede Hoop tot aan Japan omvatte, aanvankelijk weinig resultaten opleverde. Na de komst der Jezuïeten (1542) maakte de missie echter zoowel quantitatief als qualitatief grooten vooruitgang, vooral onder den man der Voorzienigheid, den H. → Franciscus Xaverius: aan de Visscherskust, in Travancore en Malaka. Zijn dood bracht nieuwen stilstand, en daar het Christendom slechts aanhangers vond bij de lagere kasten en de paria's, kwam het in minachting bij de hoogere, en zoodoende los te staan van alle contact met de Indische volksziel zelve. Om deze rem definitief weg te nemen, begon in het begin der 17e eeuw de Nobili S.J. in Madoera een methode van verregaande → aanpassing, waarmee hij goede resultaten bereikte. Anderhalve eeuw werd zijn systeem gevolgd, totdat overdrijvingen aanleiding werden tot den langen en bitteren → aanpassingsstrijd, die met een verbod van het aanpassingssysteem eindigde (1742). De 18e eeuw is trouwens over geheel de lijn een periode van steeds voortwoekerend verval. De strijd om het → patronaatsrecht stichtte verwarring; de clerus van Goa stond niet op een hoog peil; een inlandsche clerus werd niet voldoende gevormd. Daarbij komt de vervolging van de zijde der Hollanders en Engelschen, en hier en daar ook van inlandsche vorsten. De Jezuïeten hadden onder de heidenen nog goede resultaten; na de opheffing der Orde kon de missie echter niet in stand blijven. De inzinking bereikt ten slotte haar laagtepunt in de Fransche Revolutie.

Slechts langzaam is de missie in de 19e eeuw deze crisis te boven gekomen. Het Hindoeïsme, het kastensysteem en de ontoegankelijkheid der vrouwenwereld bleven groote beletselen vormen; bovendien was de Prot. O.I. Compagnie de missie niet gunstig gezind, wat veranderde bij de bestuurswisseling in 1857. Uitermate belemmerend voor de normale ontwikkeling werkte ook sinds 1844 het Goaneesch Schisma (zie onder → Goa). Na beëindiging daarvan in 1886 richtte Leo XIII de nieuwe kerkelijke hiërarchie op, die sindsdien regelmatig is uitgebouwd; zij vindt haar centrum in de a p o s t. d e l e g a t u u r voor Voor-Indië en Birma, reeds in 1884 opgericht, met zetel te Bangalore. Door de overeenkomst tusschen den H. Stoel en Portugal van 1928 werd o.a. de kwestie van de „dubbele jurisdictie" opgelost.

b) T e g e n w o o r d i g e t o e s t a n d. Het gebied der delegatie is verdeeld in de kerkprovinciën Agra, Bombay, Calcutta, Colombo, Ernakulam, Goa-Damao, Madras, Simla, Verapoly en Pondichéry (waartoe ook Malaka behoort) en ten slotte de drie kerkelijke gebieden van Birma. Het aantal Kath. bedraagt (1931) 3 566 390; terwijl er 3 545 priesters en 6 016 broeders en zusters werkzaam zijn. Onder de missioneerende orden en congregaties staan de Jezuïeten, de Capucijnen en de Missionarissen van Parijs bovenaan; de Ned. Franciscanen hebben voor enkele jaren een missiegebied overgenomen met de steden Karatsji, Haidarabad en Quetta. De inlandsche geestelijkheid, die $^3/_5$ van den clerus uitmaakt, en ook reeds de bisdommen Tutikorin en Mangalore bestuurt, bevindt zich vnl. in de Goaneesche en Malabaarsche bisdommen.

De sterke aangroei der bekeeringen (42% in de laatste 10 jaar), gezien in verband met de godsdienstige gezindheid van het Ind. ras, geeft goede hoop; over het algemeen biedt de indirecte missiemethode, in den vorm van charitatief werk, schoolwezen en pers vrij goed ontwikkeld, de gunstigste vooruitzichten. Belemmerende factoren zijn: het gebrek aan missiepersoneel voor een intensieve heidenmissie, de nog onvoldoende aanpassing aan het kastenwezen, de achterstand, vooral inzake hooger onderwijs, bij de Protestanten, en de felle propaganda van Hindoeïsme en Islam. Ook het communisme en de nationalistische beweging vormen de laatste jaren een niet te onderschatten gevaar. Voor het oogenblik is het daarom zaak, door uitbouw van het cultureele element en de vorming van een sterken inlandschen clerus, de positie der Kerk in I. te bestendigen.

L i t. : Väth S.J., Der hl. Thomas, der Apostel Indiens (Aaken 1925) ; Müllbauer, Gesch. der kath. Missionen in Ostindien (1853) ; Jann, Die kath. Missionen in Indien, China und Japan (Paderborn 1915) ; Schmidlin, Das gegenwärtige Heidenapostolat im fernen Osten (2 dln. Münster i.W. 1929) ; Ohm, Indien und Gott (Salzburg 1932) ; Mulders, Voor-Indië, in : Het missiewerk (XIII 1932, 166 vlg.) ; Kierkels, Apostolic Delegation of the East Indies (Bangalore 1934); Franses, Gesch. v.h. Christendom aan de Malabarenkust, in Studiedagen voor het jaar 1934 v.h. Apostolaat der Hereeniging (1935 3-17); Die Indisch-Ozeanische Missionswelt 1932-'34 (in Zeitschr. f. Missionswissenschaft 1934, jg. 24).

B) Achter-Indië. a) G e s c h i e d e n i s. Van geheel Achter-Indië kwam Malaka (Eng.) het eerst met het Christendom in aanraking. De gelijknamige stad was in 1511 door de Portugeezen op de Maleiers veroverd. De Christelijke leer werd er gepredikt, maar in het verweekelijkende klimaat werd weldra onder de Kath. Portugeezen het zedenbederf zeer erg. Wel werd in 1557 door paus Paulus IV aldaar een bisschopszetel gesticht, doch groote invloed op de bekeering van Achter-Indië is daarvan niet uitgegaan, vooral niet toen in 1641 de Calvinistische Hollanders de Portugeezen verdrongen hadden. Geruimen tijd bleef er de biss. zetel onbezet; eerst nadat koning Willem I bij het verdrag van 1824 Malaka aan Engeland had afgestaan, kon het missiewerk krachtig worden hervat. In 1838 werd het gebied door Gregorius XVI toevertrouwd aan het Parijsch Genootschap der Vreemde Missiën. De bisschop van Malaka resideert te Singapore. Het bisdom telt ca. 66 000 Katholieken.

In het uitgestrekte rijk van B i r m a (Eng.) was reeds in de 16e of 17e eeuw het Evangelie door eenige Kath. missionarissen verkondigd; maar eerst sinds 1721 was er door Ital. Barnabieten een vaste missie gevestigd, welke zij bij gemis aan werkkrachten en geldmiddelen moesten laten varen. In 1830 werd de missie door het Seminarie der Propaganda en in 1842 door de Maria-Oblaten van Turijn overgenomen. Beide pogingen misten echter den gewenschten uitslag. Daarom belastte Rome in 1856 het Genootschap der Vreemde Missiën van Parijs en tien jaar later bovendien dat van Milaan met de missie in Birma. Het land is verdeeld in drie vicariaten: Noord-Birma (residentie Mandalay, ruim 17 000 Kath.), Zuid-Birma (res. Rangoon, ca. 77 000 Kath.) en Toungoo (res. Toungoo, ca. 32 500 Kath.).

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

Omtrent het koninkrijk Siam (onafhankelijk) werd tegen het einde der 17e eeuw de hoop gekoesterd, dat het weldra voor Christus' kerk zou gewonnen zijn; maar heel de 18e eeuw hielden groote moeilijkheden aan. Eerst na 1858, toen een verdrag tusschen Siam en Frankrijk aan de Kath. missionarissen dezelfde vrijheden toekende als in de 17e eeuw, ging het eenigszins voorspoediger. Thans is het rijk verdeeld onder twee vicariaten: dat van Bangkok (res. Bangkok, 30 000 Kath.) en van Laos (res. Nong-Seng, ruim 22 000 Kath.), die behooren tot de apostolische delegatie van Indo-China (zie beneden).

De eerste pogingen tot bekeering van het tegenwoordige Fransch Indo-China werden gedaan in de tweede helft der 16e eeuw, eerst door Portug. Dominicanen, later door Jezuïeten. Ofschoon hun ijver niet onbeloond bleef, kwam het apostolaat eerst door de oprichting van apost. vicariaten tot normale ontwikkeling: in 1659 richtte nl. Alexander VII de apost. vicariaten Cochin-China en Tongking op, met resp. mgr. Pierre Lambert de la Motte en mgr. François Pallu als titularissen. Veel meer dan in het overige gedeelte van Achter-Indië werd in Indo-China sindsdien door de Kerk van Christus gewonnen. Met name hebben de missionarissen sinds eeuwen ernaar gestreefd, een inlandsche geestelijkheid te vormen. En zij konden dit met bijzonder goed gevolg, omdat de Annamietische volksstam, verreweg de talrijkste in heel dit gebied, tevens de meest begaafde is van heel Achter-Indië. In 1900 werden 64 Annamietische martelaren zaligverklaard.

b) Tegenwoordige toestand. De apost. delegatie voor Indo-China, opgericht in 1925, omvat de missiegebieden van Siam, Tongking, Laos, Annam, Cochin-China en Cambodja. Heel dit gebied is verdeeld in 14 apost. vicariaten, 2 apost. prefecturen en 1 zelfstandige missie, alle afhankelijk van de Congreg. de Propaganda Fide. Het missiepersoneel bestaat uit ong. 500 missionarissen, meerendeels behoorende tot het Parijsche Genootschap der Vreemde Missiën, en ruim 1 300 inlandsche priesters; naast hen werken inlandsche broeders en zusters, en ook de contemplatieven ontbreken niet. Op de 45 millioen zielen telt men thans 1 450 000 Kath. Maatschappelijk behooren dezen meestal tot de lagere standen, maar hun godsdienstig-zedelijk peil staat hoog. Over het algemeen zijn in het Noorden de missieresultaten gunstiger dan in het Westen en Zuiden, waar het Boeddhisme zich duchtig te weer stelt, en bovendien het bergachtig binnenland minder toegankelijk is. De laatste jaren dringt uit China het bolsjewisme gevaarlijk op. *A. Mulders.*

L i t.: Aufhauser, Indien und Siam (Paderborn 1929); Annuaire Pontif. Catholique (1935); Die Ind.-Ozean. Missionswelt 1932-'34 (in Zschr. f. Miss.wiss. 1934, jg. 24).

IV. Indische godsdiensten. De geographische gesteldheid van Voor-Indië brengt met zich mede, dat in den loop der eeuwen tallooze malen volkeren dit werelddeel zijn binnengedrongen, maar dat nooit een volk er uit weggedrongen is geworden. Dit heeft geleid tot een zeer intensieve vermenging in Indië van allerlei typen van volkeren. Daar tot 1000 A. D. alle invallende volkeren heidenen waren, en heidendom zich uiteraard nooit opwerpt als alleen-zaligmakend godsdienstig stelsel, gaf Indië ook op religieus gebied reeds in de Oudheid een amalgama van godsdienstige voorstellingen te zien; duidelijk is bijv. na te gaan, hoe de godsdienstige voorstellingen der Ariërs, bekend uit Awesta en → Weda's, zich geleidelijk met allerlei Drawidische elementen, als slangenvereering, reïncarnatiegeloof, vermengd hebben. In de heldendichten → Mahabharata en → Ramajana vindt men daardoor naast elkaar optreden voorouderdienst, heldenvereering en den cultus van goede en kwade geesten, daemonen, heksen, slangen, tijgers, apen, boomen, planten, plaatsen, gepersonifieerde natuurverschijnselen, enz.; men vindt er naast elkaar polytheïsme en tot monotheïsme overhellende vereering van bepaalde goddelijke figuren; men vindt er grof bijgeloof naast sublieme wijsgeerige stelsels; men leest er van allerlei riten, offers, godsdienstige samenkomsten en andere cultushandelingen in de bontste verscheidenheid. Geldt dit voor den tijd van het epos, in nog hoogere mate geldt het voor den dag van vandaag.

Er is niets, dat deze veelheid ooit tot een gave eenheid voor allen verbonden heeft. Slechts kan men zeggen, dat een aantal objecten van vereering aan groote bevolkingsgroepen gemeenschappelijk is of geweest is, bijv. de → Weda's, het geloof in de → zielsverhuizing, de noties dharma en → karma, en prominente godenfiguren als → Sjiwa, → Wisjnoe, Brahma, → Doerga, → Indra e.a., en dat in de sociale organisatie, waarbinnen de godsdienstige uitingen leefden en leven, het kastenstelsel een krachtig bindmiddel was en is; → Hindoeïsme. Aan den anderen kant is er ook weinig geweest, dat de Indische samenleving in afgesloten religieuse groepen scheidde; zelfs wanneer een groep Hindoes voorkeur voor een bepaald object van vereering vertoonde, sloot dat voor zulk een groep niet verwerping van al het overige in. Zulk een voorkeur heeft zich herhaaldelijk ontwikkeld tot zulk een omvang, dat men van aparte godsdiensten zou kunnen spreken; → Krisjna-dienst, Sjiwaïsme, Tantrisme, Wisjnoeïsme. Deze sekten waren onderscheiden van elkaar, doch meestal elkander niet bepaald vijandig gezind. Breuk met het kastenstelsel had echter ten gevolge, dat het → Boeddhisme op felle tegenkanting in de Indische maatschappij stiet, en dat het, na eenige eeuwen een groote rol gespeeld te hebben, ten slotte geheel van het vasteland verdrongen is, terwijl het Dzjainisme (→ Jainisme), dat zich meer op godsdienstig-wijsgeerige gronden van de andere cultus-vormen onderscheidde, zich wist te handhaven.

De Islam bracht in Indië een geheel nieuw element. Niet dat van monotheïsme (want dat hadden sommige sekten practisch reeds bereikt), doch vooral dat van exclusivisme. De Islam duldt principieel geen ander stelsel naast zich. Bovendien is hij gegroeid op geheel anderen bodem, onder geheel andere lieden, en had hij dus een traditie, die geheel verschilde van de tradities van het oude Voor-Indië; voor kastenstelsel, geloof in zielsverhuizing e.d. was er in den Islam geen plaats. Deze omstandigheden moesten leiden tot een fellen strijd tusschen de zoozeer verschillende stelsels, een strijd, die dan ook telkens weer ontbrandt, meestal om futiele aanleidingen, zooals de schending van een heilige plaats, of het slachten van een koe, het heilige dier der Hindoe's. Dat er niettemin herhaaldelijk pogingen zijn gedaan om Islam en Hindoeïsme met elkander te verzoenen (→ Akbar; Sikh's), bewijst, hoezeer het Indische milieu tot het uitwisschen van grenzen geneigd is.

Wat van den Islam gezegd is, geldt ook voor het Christendom, dat nog veel onverzoenlijker is dan de Islam, en in even felle oppositie staat tot den Islam

als tot het Hindoeïsme. De invloed van het Christendom is echter van recenten datum, zoodat het nog lang niet die beteekenis in Indië heeft als de Islam; bovendien werken politieke omstandigheden de verspreiding er van meer tegen dan de verspreiding van den Islam. Een voorbeeld van de pogingen om Christendom en Hindoeïsme met elkaar te verzoenen levert de Brahmasamadzj-beweging op [→ Samadzj (Brahma)].

Hoewel er in Indië zelf in den boezem van den Islam nieuwe sekten zijn opgetreden, die de solidariteit der Moslim's verzwakken (→ Ahmadyah-beweging), en hoewel zich in het Christendom ook in Indië de verlammende tegenstelling van Katholicisme en Protestantisme doet gevoelen, mag men aannemen, dat deze twee dynamische stelsels op den duur een steeds gunstiger positie in Indië zullen gaan innemen tegenover het statische Hindoeïsme, dat met zijn kastenstelsel in den modernen tijd zichzelf onmogelijk maakt. Weliswaar worden er in Hindoesch milieu pogingen aangewend om het Hindoeïsme van de knellende banden der oude sociale organisatie los te maken (→ Gandhi), doch veel succes kan men aan deze pogingen niet voorspellen. Op het oogenblik zijn van de ruim 350 millioen inwoners van Voor-Indië reeds 77 millioen Mohammedaan en 5 millioen Christen.

V. Islam in Indië. Tegenwoordig zijn de deelen van I., waar de Mohammedanen in de meerderheid zijn: Bengalen (ca. 55 %), Pandzjab (ca. 52 %), Sind (ca. 73 %), Baloetsjistan en Grensprovincieën (meer dan 90 %). In totaal zijn er 77 millioen (volkstelling 1931), waarvan een 6 millioen Sjiïeten. Van de Soennieten behoort meer dan ²/₃ tot de Hanafietische school. I. is het land met de talrijkste Mohamm. bevolking. De eenheid wordt bevorderd door de gemeenschappelijke taal, het → Oerdoe, dat op enkele streken na (bijv. Bengalen) door alle Mohammedanen gesproken wordt.

Onder de factoren, die het eigenaardig karakter van den Indischen Islam hebben veroorzaakt, moeten genoemd worden: de isolatie van het overige deel der Mohamm. wereld en de Hindoe-omgeving, die in haar geheel niet voor den Islam toegankelijk bleek, in tegenstelling met de meeste andere landen, waar de Islam zich verbreidde. De Vereenigde Provinciën bijv., die vanaf de 12e eeuw onder de Moslimheerschappij stonden, tellen slechts 15 % Mohammedanen. De Indische Islam kreeg een meer tolerant karakter. Onder het volk bleven vele Hindoe-gebruiken, speciaal in de heiligenvereering, bestaan; hier en daar nam men het kastensysteem over.

Sedert midden 19e eeuw is er een merkbare opleving in de Mohamm. gemeente gekomen. Onder Westerschen invloed vormden zich, vooral in de Pandzjab en Hindoestan (Delhi, Agra, Lahore), een aantal actieve leiders. Promotor dezer beweging was sir Sajjid Ahmad Khan, die den grondslag legde voor de tegenwoordige Mohamm. universiteit van Aligarh. Men wil den Islam in overeenstemming brengen met moderne wetenschap en civilisatie. Daar echter het princiep, dat na de groote geleerden der 9e en 10e eeuw geen zelfstandige uitleg van de rechtsbronnen meer mogelijk is (idzjtihad, → Islam), daarvoor een belemmering is, laat men het vallen en gaat onmiddellijk op den Koran terug om hem in modernen zin te verklaren. In „The Spirit of Islam", wel de belangrijkste uiteenzetting der nieuwe richting, zegt Sajjid Amir Ali, dat er in den oorspronkelijken Islam buiten de eenheid van God geen dogma zoo scherp gesteld wordt, dat het een vrije rationalistische uitleg in den weg zou staan. Tot de op den voorgrond tredende leiders behooren het hoofd der Sjiïetische Ismaïlieten Agha Khan (→ Sjia), eerste voorzitter der in 1906 opgerichte All-India Moslim League, en de dichter-philosoof sir Muhammad Igbal van Lahore. Door haar vernieuwde activiteit en financieelen welstand oefent de Moslimgemeente in I. beduidenden invloed uit op den overigen Islam. Den laatsten tijd heeft de missionaire werkzaamheid onder paria's en lagere kasten een niet onbelangrijk succes. De zich → Ahmadijah noemende secte drijft een actieve propaganda, ook in Europeesche steden. Zie nog → Sikhs.

L i t. : M. Titus, Indian Islam (1930) ; M. Ferrar, in : Whither Islam (1932) ; N. Macnicol, Living Religions of the Indian People (1934). *Zoetmulder.*

VI. Indische philosophie. In den regel hebben zich de philosophische stelsels der Indiërs ontwikkeld als theoretische grondslag van een bepaalde godsdienstige richting (Boeddhisme, Sjiwaïswe enz.), welke in de eerste plaats „Verlossing" betracht, nl. verlossing uit den eeuwigen kringloop der zielsverhuizing.

In den → W e d â n t a (→ Brahmanisme) moet de ziel tot het besef van haar eenheid met het Wezen komen, zoodat zij zich losmaakt van de illusie van een individueel bestaan. Dit is in zekeren zin een pantheïsme of monisme, maar niet in de beteekenis dier woorden bij ons, daar het ééne Wezen eenig is (al het bestaande zijnde illusie) en bijgevolg transcendent.

In het → Boeddhisme is onder den naam M â d h j a m i k a een aan het nihilisme grenzend relativisme bekend; daar de Boeddhisten zeer algemeen het bestaan der individueele ziel loochenen, hoewel ze de zielsverhuizing aanhangen (een tegenstrijdigheid, waaruit ze zich door spitsvondigheden redden), zijn de meeste theorieën op phenomenalistische basis gebouwd, ook in het idealisme der Widzjnânawâdins, die in zekeren zin den weg banen tot de overwinning van den Wedânta.

In tegenstelling hiermee is het D z j a i n i s m e een leer, waarin het bestaan eener individueele ziel op den voorgrond gesteld wordt en de loutering door ascese tot een positief (absoluut) nirwâna leidt. Realistisch is eveneens het S â m k h j a -stelsel, hetwelk twee substantiën voor oorspronkelijk en eeuwig houdt, nl. de materie aan den eenen en de onstoffelijke zielen aan den anderen kant. Beide zijn ongeschapen, het systeem loochent het bestaan van een Schepper. De uiterlijke wereld is niet illusie, maar werkelijkheid; de verbinding van de stof met het onstoffelijke element is de oorzaak van de wereld en tevens oorsprong van de smart, want de Sâmkhja is bij uitstek pessimistisch en zoekt verlossing in de ware kennis. In tegenstelling met het Wedântamonisme is de leer beslist dualistisch. De ontleding van psychologische processen komt tot een zuiver materialistisch resultaat: waarnemen, denken, willen, alles is mechanische werkzaamheid van organen.

De nauw aan elkaar verwante stelsels W a i s j e s j i k a en N j â j a leggen vooral nadruk op de denkleer. De ervaring en de waarneming worden als bronnen van objectieve kennis erkend; een eigenaardig atomisme en een soort van monadologie zijn verder kenmerken van het Waisjesjika-systeem; het omvat o.a. een theorie der physische wereld. In de Njâja-boeken vindt men vooral de elementen der kennis opgesomd: bewijsmiddelen, voorwerpen van kennis, de zintuigen, het manas of sensorium commune, het

verstand. Aan de Westersche sluitrede beantwoordt een vijfledig Indisch syllogisme en de ontleding der waarneming is bijzonder scherp, ook als weerlegging van de valsche redeneeringen der Mâdhjamika's. In de Waisjesjika- en Njâja-stelsels wordt het bestaan van Isjwara (God, Schepper) erkend. De in veel opzichten met den Sâmkhja verwante J o g a - philosophie verschilt van deze in een voornaam punt, nl. dat zij aan God gelooft en vereeniging met het Opperwezen in beschouwing en extase zoekt te verwezenlijken.

De **waarde** van de Ind. philosophie is vooral gelegen in haar scherpzinnige, soms spitsvondige ontleding der wijsgeerige begrippen; zij getuigt van een buitengewoon fijn onderscheidingsvermogen, gediend door een in het oneindig rijke philosophische taal. Ook kan hun stelsels, bijv. den Wedânta en den Sâmkhja, de verdienste van een stevigen bouw, hoewel soms in tegenspraak met onze begrippen van logica, niet ontzegd worden.

L i t. : R. Grousset, Les philosophies ind. (2 dln. Parijs 1931) ; G. Dandoy, L'ontologie du Vedanta (1932). *Mansion.*

VII. Taalk. overzicht. Het Indisch, Oostelijke tak van het → Arisch, is sedert ruim 3 000 jaar de taal van N. Indië. Aanvankelijk zal het zijn plaats moeten veroverd hebben op de Moenda- (Kol-) en misschien → Drawidatalen, maar reeds verschillende eeuwen v. Chr. was geheel het N. van Hindoestan overwegend, zoo niet uitsluitend, Arisch van taal.

Het **Oud-Indisch** is ons onder twee verschillende vormen bekend, het → Wedisch en het → Sanskrit. Het eerste kennen wij als de ritueele taal, die in hymnen, aan de godheden gericht, is bewaard gebleven. De teksten, welke nu de boeken der Weda's uitmaken, bestonden oorspronkelijk alleen in het geheugen der Brahmanen. Hoewel elke dateering hopeloos gewaagd is, kan men de oudste deelen van de Weda's tot ca. 1500 v. Chr. doen opklimmen. Het Sanskrit wijkt in zijn klankleer zeer weinig van het Wedisch af, maar vertoont in alle andere opzichten, vormleer, syntaxis, en vooral woordenschat, een jongeren en dialectisch verschillenden vorm van het Oud-Indisch. Ook het Sanskrit is een kunsttaal, vooral gebezigd door Brahmanen en in de school (→ Pânini) door een zeer sterke grammaticale overlevering zuiver gehouden (samskrta = gezuiverd, volmaakt, in tegenstelling met prâkrta, natuurlijk, volkstaal). Lange eeuwen nadat het Oud-Indisch opgehouden had een levende taal te zijn, is het Sanskrit de geleerde taal van I. gebleven, in nog ruimer mate dan bijv. het Latijn in de M.E., en die rol is heden nog niet ten einde. De groote bloei van de Sanskritliteratuur valt in een tijd, toen I. zoo goed als uitsluitend Middel- of zelfs Nieuw-Indisch sprak.

Het **Middel-Indisch** duikt eerst in de 3e eeuw v. Chr. op met de opschriften van Asjoka (→ Açoka) ; het is nochtans ongetwijfeld veel ouder. Gelijk de Romaansche talen in vergelijking met het Latijn, vertoont het Middel-Indisch vereenvoudigingen van de Oud-Ind. klankleer, verzwakking van consonanten, contracties van vocalen, enz. De verbuiging en vooral de vervoeging ondergaan diepgaande veranderingen en ook de woordenschat wordt sterk gewijzigd. Talrijk zijn de ontleeningen uit de geleerde taal, deels met zeer weinige of geen veranderingen (vergelijk de „mots savants" in het Romaansch). Jonger dan de taal van Asjoka is het Pâli, het Middel-Indisch, waarin de heilige boeken der Z. Boeddhisten geschreven zijn. Een nog recenter taalstadium vertoonen de Prâkrits, d.w.z. de verschillende, dialectisch uiteenloopende, letterkundige talen van I. in de eerste eeuwen onzer jaartelling. Ook deze zijn kunsttalen en dikwijls is het gebruik ervan beperkt tot één letterkundig genre.

In de **Nieuw-Indische** talen [→ Bengaalsche taal en letterkunde (sub Bengali); Drawida's (sub Drawida-talen); Bihar (sub Bihari-taal); Goedzjarat (sub Goedzjarati); Hindi; Hindoestani; Kasjmir, enz.], waarvan de oudste teksten tot de 10e e. na Chr. en misschien hooger teruggaan, is de voortzetting te vinden van de processen, die het Middel-Indisch tegenover de vorige periode kenmerken, maar in nog veel erger graad. Dikwijls is dank zij de phonetische slijtage de gelijkheid van een woord met hetzelfde grondwoord in het Sanskrit of Pâli niet meer te herkennen. Naast ontleeningen uit het Sanskrit komt een aanzienlijk procent van Perzische en Arabische leenwoorden voor, nl. in de W. dialecten, waar de invloed van het Mohammedanisme het sterkst is. Deze worden door de orthodoxe Hindoes gemeden. De letterkundige vorm van de meeste Nieuw-Indische talen wijkt tamelijk sterk van de gewone spreektaal af. Zie de taalkaart van Engelsch-Indië (dl. X t/o kol. 225).

L i t. : Mansion, Esquisse d'une hist. de la langue sanscrite (Parijs 1931) ; J. Bloch, L'indo-aryen (Parijs 1934). *Mansion.*

VIII. Indische literatuur. Verwijzend naar → Boeddhistische literatuur en voor de Nieuw-Indische literatuur naar de afzonderlijke talen [→ Bengaalsche letterkunde (sub Bengali), Goedzjarat (sub Goedzjarati), Tamil enz.] behandelen we hier alleen de niet-Boeddhistische Sanskritliteratuur.

De oudste lit. wordt samengevat onder den naam → **Weda** (het heilige „weten") en omvat drie klassen van literatuur-werken: de → S a m h i t a's, verzamelingen van hymnen, gebeden en litanieën, de → B r a h m a n a's, prozateksten met verklaring van offer en offerritueel, de → O e p a n i s j a d e n en → A r a n y a k a's, bevattende de bespiegelingen van kluizenaars en asceten over God, wereld en mensch. Hun ontstaan, dat chronologisch in de gegeven volgorde plaats had, al schuiven natuurlijk de grenzen over elkaar, strekt zich uit over vele eeuwen en is zelfs op geen honderden jaren na te bepalen. Wel is zeker, dat omstreeks 500 v. Chr. bij het verschijnen van het Boeddhisme de Wedaliteratuur zoo goed als geheel, op de jongere Oepanisjaden na, bestond. Heel deze lit. wordt door de Indiërs als geopenbaard, ja goddelijk beschouwd en alle latere wijsgeerige systemen in den Indischen godsdienst zijn alleen dan orthodox, wanneer ze zich op de Weda kunnen beroepen. Na eerst eeuwen lang door uit het hoofd leeren te zijn overgeleverd, is deze lit. pas later schriftelijk vastgelegd. Nauw ermee verbonden, schoon niet geopenbaard, zijn de werken, in → Soetra-stijl geschreven, die de hulpwetenschappen der Wedakennis, zooals phonetica, grammatica, enz. (→ Wedangga), bevatten.

Tot de godsdienstige lit. behooren ook de → **Poerana's**, verzamelingen van godsdienstig-didactische werken, vooral mythen en sagen bevattend over goden, ontstaan der wereld, dynastieën enz., meer een weerspiegeling van den volksgodsdienst dan de Weda, jonger dan deze, hoewel tot in den Wedatijd reikend; het zijn de heilige boeken der verschillende Hindoeïstische sekten. Ten slotte ook de veel jongere Agama's

en → Tantra's, welke gewoonlijk een geheime leer voor ingewijden van Sjaktistische sekten (→ Sjakti) bevatten.

Met de Poerana's hangen nauw samen de groote **heldendichten:** → Mahabharata en → Ramajana. Het eerste is eerder heel een literatuur, waarin als omlijsting en omwoekering van het kernverhaal veel poerana-achtige verhalen, philosophische uiteenzettingen en encyclopaedische opsommingen voorkomen, dan enkel een epos. De → Bhagawadgita, een dier uitweidingen, is van onberekenbaar belang geworden voor het Indisch godsdienstig leven. Veel meer een eenheid, als kunstwerk hooger staande, is het aan den dichter Walmiki toegeschreven Ramajana. Door hofbarden van geslacht tot geslacht overgeleverd, werden deze heldendichten door rondtrekkende zangers onder het volk verspreid en tot op heden zijn ze voor de Indiërs niet alleen onvergelijkelijke dichtwerken, maar ook leerboeken voor recht, moraal en levenswijsheid.

Zijn de heldendichten nog in betrekkelijk eenvoudige taal geschreven, bijna de geheele latere literatuur staat in het teeken der kunstige **hofpoëzie** (→ kawja), niet alleen het eigenlijke kunstepos, maar ook de lyriek, het drama, de fabels en de sprookjes. Reeds het Ramajana vertoont in bescheiden mate de eigenaardigheden, welke deze poëzie kenmerken, en wordt dan ook door de Indiërs als het eerste „kunstdicht" (adikawja) beschouwd. Deze eigenaardigheden zijn: het overladen gebruik van beelden en vergelijkingen, het meer waarde hechten aan weelderige beschrijvingen dan aan den gang van het verhaal, gebruik van gezochte woorden en gekunstelde lettercombinaties, duistere omschrijvingen om den eigenlijken zin zooveel mogelijk te verbergen. Bij mindere talenten wordt het dichten zoo tot een vernuftig verzen fabriceeren, tot een cerebraal kunststuk, en slechts grooten als → Kalidasa kunnen in dit genre een hooge, ook voor niet-Indiërs genietbare schoonheid bereiken. De bloeitijd dezer hofpoëzie valt onder de dynastie der Goepta's (4e en 5e eeuw na Chr.) en het is waarschijnlijk, dat de groote Indische dichters als Bhasa (drama), Kalidasa (epiek, drama, lyriek), Amaroe (lyriek) in dezen tijd geleefd hebben.

Het k u n s t e p o s behandelt op boven geschetste wijze sagenstof, aan de groote heldendichten of de Poerana's ontleend. Bovenaan staat Kalidasa met zijn Koemarasambhawa („oorsprong van Koemara") en Raghoewamsja („geschiedenis van Raghoe's stam"). Als voorbeeld van de uitwassen van dit genre diene een gedicht, dat de geschiedenis van Rama en tegelijk door voorbeelden de regels der grammatica behandelt of, erger nog, een ander, waarin ieder vers zoo dubbelzinnig is, dat het tegelijk twee verschillende geschiedenissen verhaalt.

De l y r i e k in engeren zin (eigenlijk zijn juist de beste gedeelten in de overige vormen van hofpoëzie ook lyrisch) is grootendeels liefdeslyriek, dikwijls zeer zwoel en zinnelijk. Kalidasa en Amaroe zijn er de grootmeesters van, de eerste met zijn Meghadoeta („wolkenbode"), de laatste met zijn Amaroesjataka („de honderd strophen van Amaroe"), een verzameling van erotische stanza's. Veel van deze lyriek is in bloemlezingen bewaard gebleven. Ook de religieuze lyriek heeft in hymnen, vooral aan Sjiwa en Wisjnoe, kunstvolle uiting gevonden en vaak zijn beide soorten lyriek verbonden (→ Dzjajadewa). De voornaamste spreukendichter is → Bhartrihari.

Het belangrijkste onderdeel der hof-literatuur is het d r a m a, waarin de andere uitingen der poëzie (epiek, lyriek enz.) tot een geheel vereenigd worden. In den tekst wisselt niet alleen proza met poëzie, doch ook het klassieke Sanskrit met de litteraire vormen der volkstalen en -dialecten af. De Sanskritnaam voor tooneelstuk (nataka) wijst op oorspronkelijk verband met den dans [→ Tooneel (sub Indisch)]. Naast Kalidasa, die ook hier, met zijn Sjakoentala, aan de spits gaat, zijn bekende dramaschrijvers: Bhasa, Sjoedraka, koning Harsjadewa, Bhawabhoeti.

Van groote beteekenis om haar invloed op de wereldletterkunde is de Indische f a b e l l i t e r a t u u r. Gewoonlijk worden de fabels kunstmatig tot een geheel verbonden door ze in een lijstverhaal te plaatsen, hetzij deze verzameling moet dienen als leerboek voor levenswijsheid (→ Pantsjatantra, Hitopadesja), hetzij louter als ontspanningsliteratuur (→ Wetalapantsjawimsjati, Papagaaienboek). De kunstroman (→ Dandin) heeft alle eigenaardigheden van het kawja, doch is in proza.

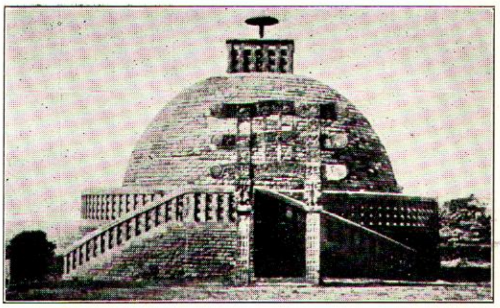
De **wetenschappelijke literatuur** is, voorzoover ze theologie en philosophie behandelt, zoo goed als steeds een commentaar op de Wedaboeken, vooral de Oepanisjaden; voorzoover ze meer profane onderwerpen behandelt, wordt ze verdeeld in → Dharmasjastra, → Arthasjastra en → Kamasjastra, overeenkomstig het drievoudig doel (→ triwarga), dat de Indiërs aan het streven van den mensch stellen. De D h a r m a s j a s t r a-literatuur, waarvan de Dharmasoetra's, verzamelingen van aphorismen (→ soetra), de oudste vertegenwoordigers zijn, houdt zich bezig met het dharma, d.w.z. het geheel van plichten, die op den mensch rusten, omvattend dus het gebied van religieus en profaan recht, zeden en gewoonten. Belangrijkst specimen is het Wetboek van → Manoe. A r t h a s j a s t r a zijn al die werken, welke betrekking hebben op het streven naar bezit en rijkdom (artha) en die dus handelen over techniek, handel, maar vooral bestuur en politiek. Tot dit laatste onderdeel (→ Nitisjastra) behoort het → Kautilja-Arthasjastra, een leerboek van Macchiavellistische politiek. Het K a m a s j a s t r a, met als onderwerp de bevrediging der geslachtsdrift (kama), is erotiek, als wetenschap behandeld. Sommige dezer werken zijn in proza, de meeste echter in gebonden stijl.

L i t. : M. Winternitz, Gesch. der ind. Lit. (3 dln. 1907-'20); A. A. Macdonell, Sanskrit Literature (⁷1928): G. Courtillier, Les anciennes civilisations de l'Inde (1930); W. Stutterheim, De Hindu's (1932). *Zoetmulder.*

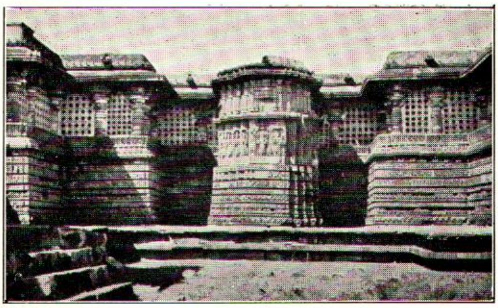
IX. Indische kunst (zie pl.; vgl. index kolom 831/832). **A) Bouwkunst.** In Indië bestaan twee bouwstijlen naast elkaar, nl. de Indische en de Indo-Islamietische, welke laatste begint omstreeks 1000 n. Chr. (→ Islam, sub Isl. kunst in Indië).

Reeds in het 3e millennium v. Chr. werden dolmens gebouwd. Van de later binnendringende Ariërs is ons niets bewaard gebleven. Eerst uit den tijd van Boeddha (5e eeuw v. Chr.) komen in de rots uitgehouwen kluizenaarsholen voor. De hoofdstad Pâtalipoetra van het 1e Ind. rijk was nog geheel uit hout. De Ind. kunst is een hout-architectuur geweest (→ Houtbouw), die reeds een lange ontwikkelingsperiode moet hebben doorgemaakt, vóór men tot steen overging. De overgang van hout tot steen moet geruimen tijd aan de oudste behouden gebleven bouwwerken voorafgegaan zijn. Het is opvallend, dat de oudste

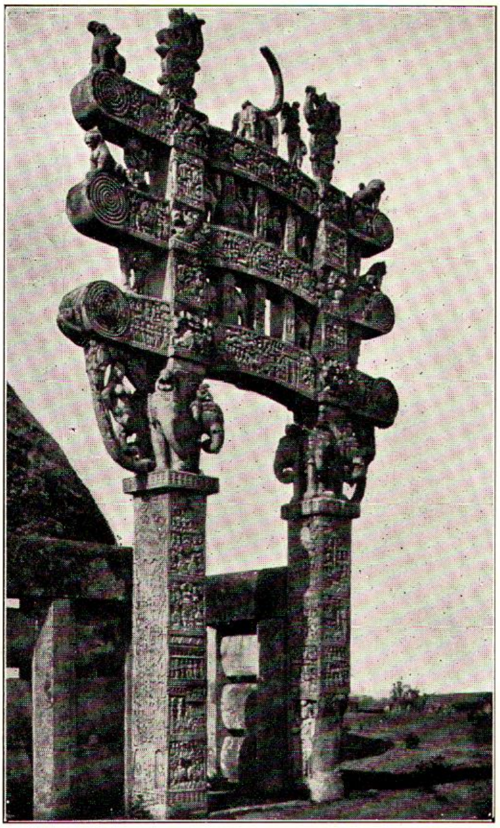
INDIË (KUNST) I

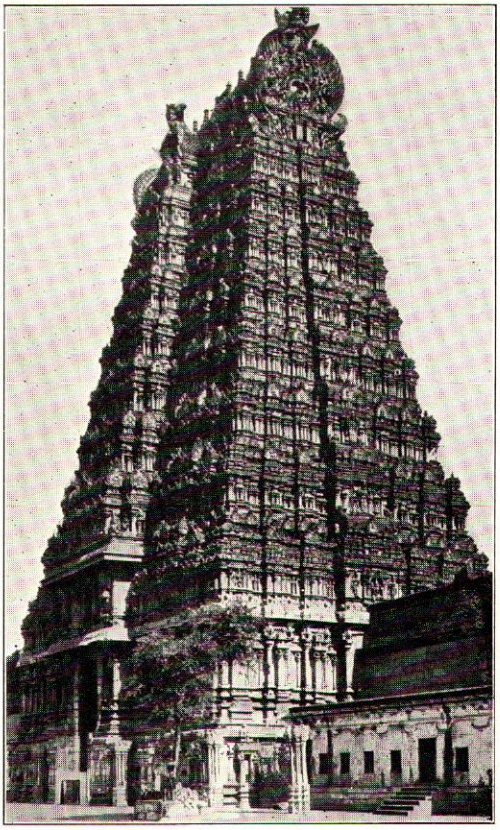
1

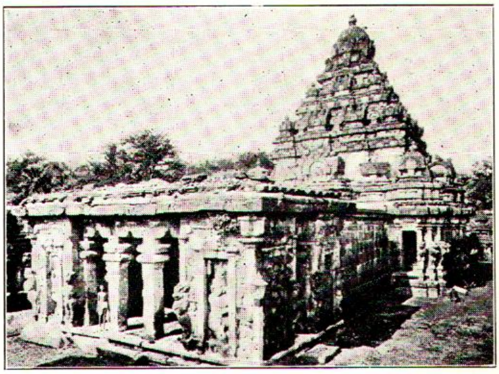
2

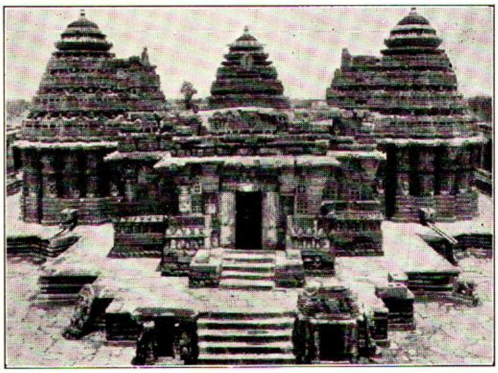
3

4

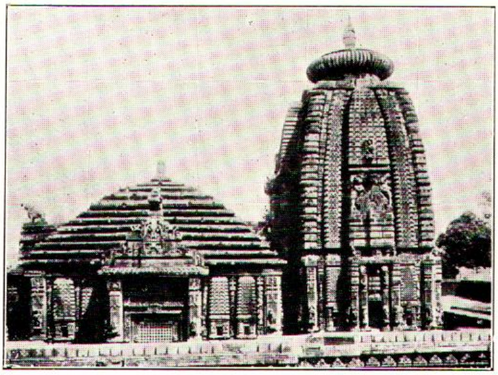

5

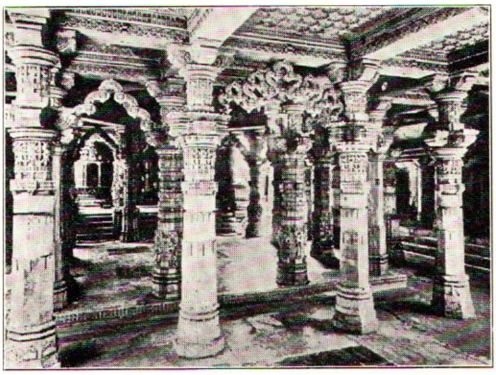

6

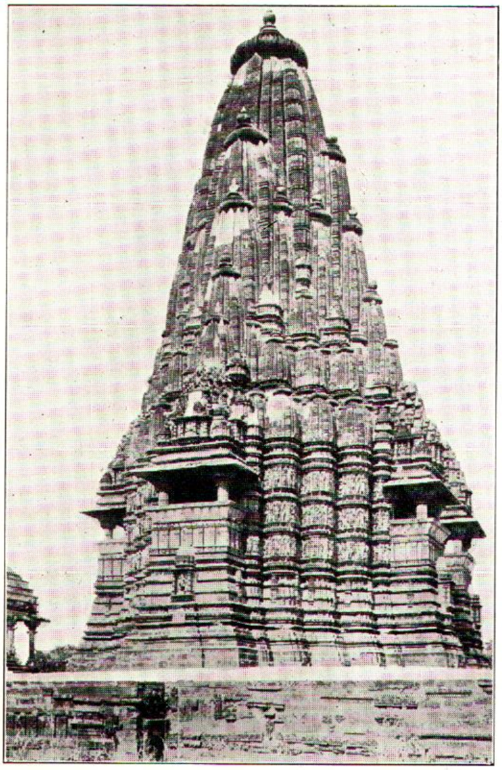
1. Stoepa III te Sântsji (150 v. Chr.). 2. Hojsaleswara-tempel te Halebid (12e eeuw). 3. Noordpoort van Stoepa I te Sântsji (1e eeuw v. Chr.). 4. Gopoeram te Madoera (1659). 5. Kailasanatha-tempel te Condzjiwaram (700). 6. Kesawa-tempel te Somnâthpoer (1270).

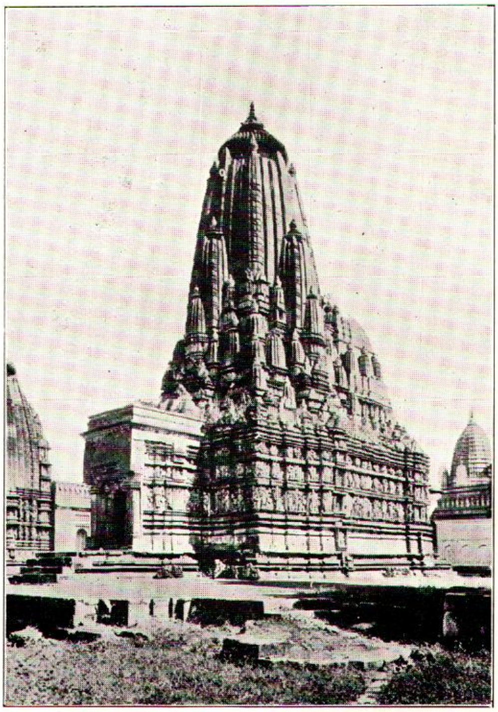
1

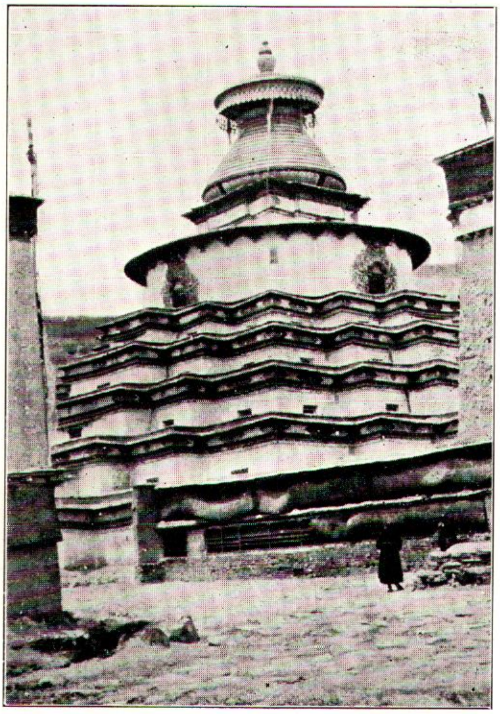
2

3

4

5

1. Moekteswara-tempel te Bhoewanesjwar (10e eeuw). 2. Interieur van den Tejahpala-tempel op den berg Aboe (1236). 3. Kandarya Mahadewa-tempel te Khajoeraho (1050). 4. Wasjwanath-tempel te Khajoeraho (10e eeuw). 5. Gouden tempel te Gjan-Tse.

bouwgedenkteekenen van het Boeddhisme stammen en niet van het zooveel oudere Brahmanisme. Dit ligt eenerzijds in de vergankelijkheid van den houtbouw, anderzijds in de behoefte aan grootere monumentaliteit, die eerst met de komst van het Boeddhisme ontwaakte.

De eerste voor ons bewaarde steenen bouwwerken werden opgericht door koning Asjoka (263-226 v. Chr.); het waren gedenkzuilen ter eere van Boeddha (stambha's of lâts; ➢ Andhra-kunst) en stoepa's, met een steenen mantel bedekte, half-bolvormige heuvels, die als bewaarplaatsen voor relikwieën van Boeddha of van andere heiligen dienden. Zij hadden een processiegang met steenen omheining, waarin 1 tot 4 poorten, die oudere houtconstructies nabootsten en met rijke reliëfs bedekt waren (stoepa's te ➢ Bharhoet en te Sântsji; ➢ Andhra-kunst). Uit het Asjoka-tijdperk (3e-1e eeuw v. Chr.) zijn nog vele rots-tempels en rotskloosters (wihâra's) bewaard gebleven [wihâra te Bhaja, 3e eeuw v. Chr.; tempels te Nasik (zie de afb. rechts boven t/o kolom 465 in dl. XIII) en te ➢ Bedsa, 2e eeuw v. Chr.; tempel te Kârli, 150 v. Chr.; ➢ Chaitya-hallen]. De rotstempels bestonden uit een hal met absis (waarin de stoepa), zuilengang en vensters boven den ingang. De wihara's waren rijen van monniks-cellen, meestal om een vierhoekigen hof.

Op het Asjoka-tijdperk volgt het Kanisjka-tijdperk, tot de 3e e. na Chr. In 155-153 v. Chr. drong de Graeco-Boeddhistische koning Menander in Indië binnen in de N.W. grensprovincie Gandhara, waardoor de Ind. kunst Hellenistisch beïnvloed werd (➢ Gandhara-kunst), vooral ná Chr.

De klassieke periode van de Ind. kunst valt in de 4e-5e eeuw na Chr. onder de ➢ G o e p t a - d y n a s t i e, die resideerde in Pâtalipoetra, in Magadha. Onder Tsjandragoepta II Wikramaditya (375-413) bloeiden kunsten en wetenschappen. Uit deze periode zijn slechts bekend de IJzeren Zuil te Delhi en de Dhamekh-stoepa te Sarnâth. Een nieuw tempeltype ontwikkelt zich, bestaande uit een toren boven het sanctuarium en een vlakke hal (mandapa) met soms een zuilen-voorhal en een omgang (bijv. te Deogarh in Radzjpoetana).

Reeds in de 4e e. na Chr. begint het Boeddhisme te wijken voor het Hindoeïsme (= neo-Brahmanisme), nadat het Brahmanisme zich had weten te handhaven naast het Boeddhisme en zich beijverd had de rotstempels van de Boeddhisten na te bootsen, waarbij zij de Boeddhisten overtroffen door overdadige fantasie. Vsch. van die tempels zijn bewaard gebleven (eiland Elephantine, bij Bombay). De meest grootsche werken echter zijn bij Ellora, waar de granietrotsen in een halven cirkel van ruim 1½ km omtrek zijn uitgehouwen. De Boeddhisten waren vanouds gewoon hun overpeinzingen in grotten te houden, zooals deze in de bergen werden aangetroffen. Langzamerhand werden die grotten vergroot en in vsch. vertrekken verdeeld, waarvan de middelste de tempel was, terwijl de andere als cellen van de kluizenaars waren ingericht. In de zalen worden de zolderingen door in de rots uitgespaarde zuilen gedragen. De zoowel Boeddhistische, Brahmaansche als Dzjainistische (zie verderop) tempels te Ellora strekken zich vaak in twee verdiepingen boven elkaar uit; soms is het geheele bovendek weggenomen, zoodat zich vrije tempelhoven vormen, in welker midden het hoofdheiligdom met zijn kapellen en cella's als Monolithische rotsmassa's zijn blijven staan. Het schitterendste monument hiervan is de Kailâsa-tempel (730-755), met overvloedige plastische versieringen (➢ Ellora; zie de afb. t/o kolom 465 in dl. XIII).

De Brahmaansche tempel onderscheidt zich van den Boeddhistischen hierdoor, dat het godenbeeld op feestdagen in een open tempelhal, de mandapa, wordt opgesteld of in een processiewagen rondgereden: daardoor heeft de Brahm. tempel geen groote binnenruimten. In aansluiting aan de Boeddh. kloosters krijgt de eerst slechts twee verdiepingen tellende tempel-toren meerdere verdiepingen, soms wel tot 60 m hoog, prijkend met een overvloed van beeldhouwwerk. Buiten deze rots- en holen-bouwwerken heeft het neo-Brahmanisme nog een menigte niet minder schitterende vrijstaande bouwwerken voortgebracht. Dat zijn de zgn. pagoden, uitgebreide gebouwengroepen, door wijde ringmuren met prachtige poorttorens (gopoera's) omgeven, met meestal meerdere hoven met hoofd- en neventempels, kapellen en andere heiligdommen, bassins voor de heilige wasschingen, zuilengangen en galerijen en reusachtige pelgrimszalen (tsjoeltri's). Het eigenlijke heiligdom, de wimâna, heeft den vorm van de trappen-piramide: vele lage verdiepingen (tot 15 toe) met rondgebogen daken staan boven elkaar en eindigen ten slotte in een uitgebuikte spits.

Einde 6e eeuw verschijnt de dynastie der Pallawa's, wier rijk zich uitstrekte over geheel Z.-Indië tot Ceylon toe. Dan volgen achtereenvolgens, met de gelijknamige dynastie, de Pallawa-stijl van 600-850 (holen-tempels te Mahawellipoer, ca. 625; Kailasanatha-tempel te Condzjiwaram, 700), de Tsjola-stijl van 850-1100(Brhatîsjwaratempel te Tandzjore, 1000), de Pandja-stijl van ca. 1100-1350 (diverse gopoera's, o.a. te Tsjidambaram, 1250), de Widzjajanagar-stijl van 1350-1600 (Ekâmbaram-tempel te Condzjiwaram, 1500; Withalaswâmi-tempel te Widzjajanagar, 1530; de Kaljanamandapam te Weloer, 1560; paardenpijlers in den tempel te Sjrinagar, 1590), de Madoera-stijl van 1600 tot den tegenwoordigen tijd.

Van de 7e e. af treedt ook een verstarring op in de kunst door het volgen van de alles precies vastleggende leerboeken (Sjilpasjastra's). Uit deze perioden zijn de Sjiwa-tempel te Tsjidambaram, 10e e. begonnen, uitgebreid 14e-17e e.; de Wisjnoe-tempel te Tâdpatri, 16e e.; de Sjiwa-tempel te Madoera, laatste phase van den Drawidischen stijl. Verder de Soebramanja-tempel te Tandzjore, 1750. Bij de groote tempelplaatsen worden de met figuren overladen torens als gopoera's (poort-torens) naar de ringmuren verlegd (Groote Pagode te Madoera).

In Dekkan en Maisoer, ten W. en ten N. van het gebied der Z. Ind. Drawida's, vindt men de vereeniging van Wisjnoe- en Sjiwa-cultus (Tsjaloekja-stijl). In tegenstelling met de Z. Ind. tempels, met hun gewoonlijk kwadratischen cella-plattegrond, vertoonen deze tempels een stervormigen plattegrond. Zij zijn meestal uit de 12e en 13e e.; de belangrijkste bevinden zich te Halebid; verder Kesjawa-tempel te Somnâthpoer (1270), tempel van Hanamkonda bij Haidarabad.

In N. Indië overweegt de Wisjnoe-cultus; de boven de cella gelegen tempel-piramide is (in tegenstelling met de horizontaal gelede der Z. Indiërs) verticaal geleed door ópstrevende ribben. De bovenste afsluiting van de buikige piramide wordt gevormd door een geribd, bolvormig lichaam, de amalaka (vrucht), met een spits bekroond. De bekendste tempels gaan terug tot de 7e e.; de fraaiste zijn uit den tijd rond

950-1200 n. Chr. In tegenstelling met de baksteenen pagoden van het Zuiden zijn deze tempels meestal van zandsteen (tempel te Bhoewanesjwar in Orissa, 10e e., Wisjwanath-tempel te Khajoeraho, 10e e.; Dzjagannâth-tempel te Oedaipoer). Een van het gewone type afwijkende tempel is die van Kâlka, waar de torenpiramide tot een koepel is geworden; hier is bereids Islamietische invloed merkbaar.

Een bijz. groep vormen de bouwwerken der Dzjaina's (→ Jainisme), wier stichter tijdgenoot was van Boeddha. Hun schoone, doch late monumenten worden vooral in Maisoer en Goedzjarat aangetroffen. De beginperiode dezer bouwkunst is, evenals de Boeddh. en de Brahm., gekarakteriseerd door holenbouw: te Orissa en Girnar in Goedzjarat sinds de 2e eeuw v. Chr., en later te Bâdâmi in Kandesj, te Ellora (de Indra-Sabha-tempel), en de holentempel te Aihole uit de 6e en 7e e. De latere structureele tempels zijn o.a. de Tsjaoemoekh-tempel op den heiligen heuvel van Sjatroendzjaja bij Palithânâ; de Neminath-tempel (1230) bij Girnar; vsch. tempels op den berg Aboe (Mount Abou), zoo onder anderen in de stad Dilwara vier groote tempels, waarvan de oudste in 1031 voltooid werd, en dan nog te Gwalior, te Khajoeraho (tempel van Adinâth) en te Tsjitor; te vermelden valt nog de Kleine Tempel te Amber. Aan al deze vrijstaande bouwwerken treden de fantastisch rijke versiering en de willekeur in de behandeling der architectonische geledingen naar voren. De normale Dzjaina-tempel bestaat uit de cella of garbhagrha met het beeld van den tirthangkara (heilige), aan wien de tempel gewijd is, een gesloten voorhal (goedha-mandapa) met zijtorens, de open vergaderzaal (sabha-mandapa) op zuilen en de ringmuren met de cellen voor de beelden der tirthangkara's en andere godheden. Uit de laatste periode stammen de tempels te Sonâghar (Bandelkhand), Ahmedabad en Delhi. Vnl. door de veelvoudige toepassing van koepelvormige gewelven van de zuilenhallen onderscheiden zich de door weelderige fantasie uitblinkende Dzjainistische bouwwerken. Hun bloeitijd valt in de 11e-13e en in de 15e eeuw.

De Sikh's, een sekte door den Hindoe Nânak (*1469, † 1538) gesticht, om een vereeniging van Hindoes en Mohammedanen tot stand te brengen, hebben vele veranderingen nagestreefd. Hun hoofd-heiligdom is de → Gouden Tempel te Amritsar. In den modernen tijd heeft het Eng. systeem van geïmporteerde Europeesch gevormde architecten schade gedaan aan de inlandsche bouwkunst; gelukkig is er thans een streven om de inheemsche kunst aan te moedigen.

Buiten het eigenlijke Voor-Indië heeft de Ind. kunst nog gebloeid in Kasjmir, Nepal en Tibet, in Birma, Siam en Cambodja en op Ceylon en Java. In Kasjmir vindt men Boeddhistische bouwwerken uit 600-1100, kleine, vierkante tempels met trapsgewijze gevormd spitsdak en klaverblad-bogen (Islam. invloed) boven ingangsdeur en nis, waarboven topgevels in het dak insnijden (tempel te Pâjer, 10e eeuw.) Zij zijn meestal vrijstaand, op den grondvorm van de stoepa, doch met beslist uitgesproken nabootsing van de hout-architectuur, en hebben een eigen stijl. Anderzijds doet een nawerking van de laat-Helleensche traditie zich gelden, vnl. in de vorming van sokkels, bases en lijstwerken. De afsluiting wordt meestal gevormd door een in meerdere trappen piramideachtig opstijgend dak. De andere groep van eveneens Boeddhistische bouwwerken komt voor in Nepal. Een eigen houtstijl, gecombineerd met baksteen, heeft zich daar ontwikkeld, evenals in Tibet (→ Gouden Tempel te Gjantse). Naast gewone stoepa's, worden tempels aangetroffen met een groot aantal daken, zooals in Kasjmir.

B) Beeldhouwkunst. Deze ontwikkelde zich in Indië uitsluitend op religieuzen bodem. De Boeddhisten stonden in den eersten tijd afwijzend tegenover beelden: Boeddha werd toen slechts door symbolen aangeduid (reliëfs te Bharhoet en Bodhgaja, ca. 200 v. Chr., en te Sântsji). Een 300 jaren later treedt de Boeddhagestalte zelf op (omheining te Amarawati). Wanneer en waar het eigenlijke hiëratische Boeddhatype is ontstaan, zittend met gekruiste beenen, is tot nu toe onbekend; in de Gandhara-periode werd het type verder ontwikkeld. De belangrijkste beeldhouwersscholen waren toen in Gandhara en in Mathoera onder de Scytische Koesjan-koningen en in Amarawati onder de Andhra-heerschers van Dekkan. De eerste bloeide in Ghandara en Taksjila van de 1e eeuw v. Chr. tot de 4e eeuw n. Chr. en bereikte haar hoogtepunt onder Kanisjka (2e eeuw na Chr., Boeddha-beeld te Berlijn). Het neo-Brahmanisme met zijn fantastischen cultus had een eveneens fantastische beeldhouwkunst (gruwelijke tafereelen, demonen, barokke samenstellingen van dierlijke en menschelijke lichamen, enz.). De lichamen werden week weergegeven, schematisch, zonder iets individueels, het vrouwenlichaam met overdreven vormen voorgesteld, met overladen tooi, die den Indiërs gewichtiger scheen dan het lichaam zelf. Van deze behoefte aan versiering uit moeten hun plastieken en bouwwerken dan ook beoordeeld worden. Door een overvloed van beelden en motieven missen de bouwwerken klaarheid en overzichtelijkheid.

C) Schilderkunst. Hierover weet men nog slechts betrekkelijk weinig. Omvangrijke wandschilderingen in den grottempel bij → Adsjanta geven een soort geschiedenis van het fresco (tot in de 8e/9e e.). Fresco's zijn ook nog bewaard gebleven bij Madoera (7e e.), Ellora (8e e.), Polonnaroewa op Ceylon (13e e.). Later wordt met voorliefde de miniatuur behandeld.

D) Voor **Indische tuinstijl,** → Tuinarchitectuur.

E) Slotbeschouwing. De Ind. kunst, als geheel bezien, lijkt op geen andere ter wereld. Men kan in de Boeddh. bouwgeschiedenis van Indië een voortschrijdende ontwikkeling zien, van de eenvoudigste stoepa's van Voor-Indië en Ceylon tot den wonderbouw van den Boroboedoer op Java, en in den Brahmaanschen pagodenbouw van de eenvoudigste bouwwerken te Aihole en Kanarik tot de machtige, rijk gelede bouwcomplexen van Zuid- en Achter-Indië. Deze kunst is een ideaalkunst, daar haar wat de ziel aangaat, steeds méér gold dan wat het lichaam betreft. De Ind. bouwkunst is geen ruimte omhullende architectuur, doch plastische uitdrukking van een religieus systeem. Is bij ons de binnenruimte uitgangspunt, in Indië is dat de massa. Bij ons zien wij voortdurend nieuwe vormen, in Indië duizendjarige bestendigheid van bouwvorm.

L i t. : Archeol. Survey of India; L. de Beylié, l'Architecture Hindoue; E. Diez, Die Kunst Indiens; James Fergusson, Hist. of Indian and Eastern Art; K. Doehring, Ind. Kunst; Grünwedel, Bud. Kunst; E. B. Havell, Ind. Architecture; id., Ancient and Medieval archit. of India; M. Hürlimann, Ceylon and Indo-China; The Imperial Gazetteer of India; Em. La Roche, Ind. Baukunst; J. P. Vogel, Op het voetspoor van Boeddha. *Hendricks.*

X. De **Indische muziek** is opgebouwd uit zeer oude, vaststaande melodieën, die volgens overlevering

van ca. 16 000 zijn teruggebracht tot 36 liederen. Deze grondmelodieën worden door rhythmische en melodische veranderingen uitgebreid en verrijkt. Hoofdzaak is eenstemmig gezang, rijk aan versieringen, portamenti en glissandi. Hun toonsysteem komt overeen met het Westersche, dus stemming volgens gelijkzwevende temperatuur, ook chromatisch; kan echter niet worden vergeleken met de Westersche dur- en mol-begrippen. Harmonische opbouw en meerstemmigheid zijn den Indiërs vreemd.

Voor begeleiding en korte voor- en naspelen dienen luit-instrumenten (wina, tanboer, sitar), fluiten, knieviool en pauken. Door slagwerk-begeleiding is het rhythme rijk aan variatie.

L i t. : J. Groneman, De Gamelan te Jogjakarta (1890) ; v. Hornbostel, Formanalysen in siamesischen Orchesterstücken (Archiv f. Musik-Wiss., 2, 1920) ; O. Abraham en E. v. Hornbostel, Phonographierte ind. Melodien (Sammelbände für vergl. Musikwiss., I 1922) ; C. Stumpf, Tonsystem und Musik der Siamesen (Sammelb. für Vergl. Musikwiss., I 1922) ; C. Sachs, Die Musikinstr. Indiens und Indonesiens ([2]1923) ; J. Kunst en C. Kunst-van Wely, De Toonkunst van Bali (1925) ; J. Kunst, Hindoe-Javaansche Muziekinstrumenten (1927). *Piscaer.*

XI. Indische wiskunde. De bronnen voor de kennis van de o u d s t e p h a s e n der Ind. wiskunde bestaan in de Sjoelwasoetra's, handleidingen voor de constructie van altaren volgens Hindoeïstisch ritueel, die deel uitmaken van de Sjautasoetra's, waarin de riten in het algemeen worden behandeld. Er zijn er zeven bekend, nl. van Baoedhajana, Apastambha, Katjajana, Manawa, Maitrajana, Waraha en Wadhoela. Zij bevatten meet- en rekenkundige problemen, die bij de altaarconstructie optreden. Uit de drie eerstgenoemde leert men de Ind. wiskunde kennen vóór de komst van de Dzjaina-sekte (→ Jainisme). De behandelde regels zijn echter van veel ouderen oorsprong: het probleem van de quadratuur van den cirkel en de stelling van Pythagoras (althans in haar eenvoudigsten vorm) schijnen reeds vóór 3 000 v. Chr. bekend te zijn geweest.

De Ind. wiskunde heeft in l a t e r e p e r i o d e n grooten invloed uitgeoefend op de Europeesche door de uitvinding van het thans als Indo-Arabisch cijfersysteem bekend staande positiestelsel voor het schrijven van getallen (→ Cijfer). Dit stelsel bestond waarschijnlijk reeds voor 500 na Chr. Het is door bemiddeling van de Arabieren in Europa doorgedrongen.

Ind. wiskundigen zijn nog behandeld onder → Arjabhata, Bhaskara en Brahmagoepta.

L i t. : over oudste phasen: Bibhutibhusan Datta, The science of the Sulba (Calcutta 1932). Over latere perioden: Smith en Karpinsky, The Hindu-Arabic Numerals (Boston 1911) ; K. G. Hagstroem, Sagan om de tio tecknen (Stockholm 1931). *Dijksterhuis.*

XII. Indische geneeskunde. De eerste periode dateert van onheuglijke tijden tot 800 v. Chr., en is afgeleid uit de Weda's, vooral de Rig Weda, en de Atharwa-Weda. Deze geneeskunst is een mengsel van theurgie, nl. gebeden, offers en amuletten, en van eenvoudige ervaringsmethoden. De theorie was weinig uitgewerkt: de lucht gold als levensbeginsel; de storingen van de lucht in het lichaam als ziekteoorzaken.

De tweede periode was de Brahmaansche; er kwam een onafhankelijke artsenstand; daarvóór was de geneeskunde priesterlijk. Er was een strenge standsethiek, nauwkeurige studie, groote eerbied tegenover de leeraren. Het Bower-handschrift heeft veel hiervan voor ons bewaard. De grootste bloei viel in de 6e eeuw na Chr., met de drie artsen Tsjaraka, Soesjroeta en Wâgbhata. Het onderzoek der zieken omvatte inspectie, betasting, beluistering, reuk en smaak. De behandeling bestond voor een goed deel in hygiëne en diëet, reinheidsvoorschriften, ook het dragen van amuletten en sieraden. Mest- en vastenkuren werden veel toegepast, ook aderlating, purgatie en niesmiddelen, en het zetten van koppen. Tsjaraka kende 500, Soesjroeta 700 geneeskrachtige kruiden; ook minerale middelen. Van vele ziekten had men een goed idee, zoo van huidziekten, venerische ziekten, apoplexie, epilepsie, tetanus, rheumatiek, cholera. Het best ontwikkeld was de chirurgie; men kende acht bewerkingen, insnijden, uitsnijden, sondeeren, etsen, branden enz. De narcose werd door plantaardige producten teweeggebracht. Men kende goed de behandeling van beenbreuken en ontwrichtingen, fistels, verder het doorsteken van het trommelvlies, en zelfs de darmnaad. Plastische operaties in het gelaat werden veel uitgevoerd. Ook de verloskunde was zeer ontwikkeld, men kende keizersnede en embryotomie. De Brahmaansche geneeskunde bestaat nog, en wordt thans nog juist zoo gedoceerd als voor 1000 jaren.

De derde periode begint ca. 1000 na Chr. en is niets anders dan de invoering der Arabische geneeskunde.

L i t. : Neuburger, Gesch. der Medizin. *Schlichting.*

Indiër, → Indiaan.

Indifferentisme of gematigd → indeterminisme (p h i l o s.) is de Thomistische opvatting omtrent de vrijheid van den wil; zij leert, dat de menschelijke wil weliswaar tegenover het goede als zoodanig, abstract en absoluut genomen, gedetermineerd is (→ Determinisme), maar vrij blijft tegenover de concrete goederen, waarin dat abstract-goede in meerdere of mindere mate is verwerkelijkt; die vrijheid van den wil is een zelfbepaling, welke in motieven haar redelijken grond vindt en de werking van neigingen en karakter niet uitsluit. *F. Sassen.*

L i t. : J. Th. Beysens, Zielkunde (II [2]1911, 271-359).

Indifferentisme (g o d s d.) noemt men niet zoozeer het onverschillig zijn voor de waarde van den godsdienst en het godsdienstig zijn, als wel het meenen, dat alle vormen van godsdienst (plechtigheden, leer, enz.) even goed zijn. Men onderscheidt het a b s o l u t e i., dat alle godsdiensten zonder uitzondering, minstens bij bepaalde volken en voor bepaalde tijden, goed acht, indien zij maar aan de menschen voldoen; en het b e t r e k k e l i j k e i., dat het Christendom wel den eenigen waren godsdienst noemt, maar alle Christelijke gezindten als gelijkwaardig beschouwt. Het i. wordt soms zuiver theoretisch en a priori verdedigd en komt dan vooral voort uit een onderschatting van de waarde van een ware kennis over God; het wordt echter meer voorgesteld als iets, wat practisch onvermijdelijk is bij de verdeeldheid der meeningen op godsdienstig terrein, ook onder de Christenen, waarbij men dan de kenbaarheid van den waren godsdienst onderschat. Beide vormen van i. zijn in strijd met de Kath. leer, dat er, sinds God een openbaring gaf, voor alle menschen slechts een en dezelfde ware godsdienst is. *Pauwels.*

L i t. : v. Noort, De Vera Religione (blz. 12 vlg.).

Indigestie, stoornis in de spijsvertering; het woord wordt gewoonlijk gebruikt om aan te duiden een zeer kort durende maagdarmstoornis, toegeschreven aan het gebruik van ongeschikt voedsel.

Indigirka, rivier in Jakoetië (N. O. Siberië; III

480 L 2), ca. 1 050 km lang, 400 000 km² stroomgebied. Ontspringt op het Stanowoj-gebergte en mondt met een groote delta in de Noordelijke IJszee; is langen tijd van het jaar dichtgevroren.

Indigitamenta, soort van Oud-Romeinsche litanieën, die voor alle levensomstandigheden den aanroepingsnaam van de godheden bevatten en vooral de bescherming voor de kinderjaren en hulp voor den landbouw afsmeekten. Wellicht zijn dgl. gebeden ontstaan uit de vrees van den primitieven mensch, die voor iedere levensdaad of -feit de gunstigste krachten wilde aanroepen en de kwade bezweren. *E. De Waele.*

Indigo. De i. wordt gewonnen uit planten, die nog alleen buiten Europa voor dat doel worden gekweekt. Op Java zijn het uitsluitend Indigoferasoorten (→ Indigoboompje), behoorende tot de fam. der Leguminosen, die deze kleurstof leveren. Op Sumatra en in Eng.-Indië werd wel i. gewonnen uit Marsdeniasoorten (fam. der Asclepiaceeën), in China, Japan en Kaukasië uit Polygonumsoorten (Polygonaceeën).

Geschiedenis. De indigocultuur is in vroeger tijd vooral op Java van veel beteekenis geweest. Waarsch. ingevoerd door de Hindoes werd zij reeds door de O.I.C. in deze gewesten aangetroffen. Bij de invoering van het Cultuurstelsel werd later een Gouvernementscultuur in het leven geroepen.

Toen de gedwongen cultuur in 1865 eindigde, werd in de Vorstenlanden de grootste hoeveelheid i. voor de Ned. markt bereid. Thans nog worden daarvoor sawahgronden van de bevolking voor 12 maanden (3 snitten) ingehuurd, terwijl daarnaast een bevolkingscultuur voorkomt, die meerendeels op droge gronden wordt gedreven. Sinds het einde der 19e eeuw is ten gevolge van de scherpe concurrentie van de synthetische i. de cultuur voortdurend ingekrompen. In 1915 werden door 18 ondernemingen nog 2 705 bouws met i. beplant en door de bevolking 2 792 bouws, in 1925 door enkele ondern. nog slechts 285, door de bevolking, uitsluitend voor binnenl. gebruik, 2 820 bouws.

Cultuur. I. gedijt het best op een doorlatenden humusrijken bodem en wordt door de bevolking meestal uit zaad gekweekt, soms ook uit stekken. Men plant in rijen. Tegen het begin der 4e maand wordt gesneden. Na 3 tot 4 maanden wordt een volgende snit verkregen. Op drogen grond kan men per jaar 3 oogsten winnen, op sawah slechts één oogst in verband met den planttijd van de rijst.

L i t.: v. Gorkom, O.I. Cultures (1919); K. Heine, De nuttige planten van N.I. (II 1927). *Dijkstra.*

Chemische samenstelling, bereiding en gebruik. De i. komt in de planten voor als een glucosied, het i n d i c a a n, dat bij hydrolyse uiteen valt in i n d o x y l en druivensuiker. De eerste verbinding wordt door de zuurstof van de lucht geoxydeerd en gaat daarbij in de blauwe kleurstof over. De splitsing, die in een vat onder water wordt uitgevoerd, noemt men fermenteeren, omdat men vroeger meende, hier met een gistingsproces te doen te hebben. De i. zet zich bij deze bewerking als vlokken af en komt in blokken geperst in den handel. De beste plantenindigo komt uit Java en bevat 75-80% zuivere i., **indigotine** of indigoblauw, naast verontreinigingen als indigolijm, indigorood en indigobruin.

De **synthetische bereiding** van i. dateert van 1897, na de ontdekking van de chemische formule door A. von Bayer. De voornaamste technische methode gaat uit van aniline, $C_6H_5NH_2$, dat met chloorazijnzuur of met formaldehyde en blauwzuur omgezet wordt in phenylglycine, $C_6H_5NH.CH_2\ COOH$. Bij het smelten dezer verbinding met loog en natriumamide, NH_2Na, ontstaat indoxyl, dat tot i. geoxydeerd wordt.

I., chemische formule: $(C_6H_4(CO)(NH)C=)_2$, is een donker blauw poeder, met roodachtigen glans, dat practisch in bijna geen enkel oplosmiddel oplost. In zwavelzuur lost het op en het wordt hieruit door verdunnen met water als een uiterst fijn poeder neergeslagen. Deze soorten heeten **indigo-rein.** Zuiver i. (indigotine) sublimeert bij verhitting, waarbij een violette damp ontstaat, die als herkenningsmiddel voor met i. geverfde stoffen gebruikt wordt.

I. dient voor het verven van katoen, wol en linnen en geeft een zeer bestendige kleur. Het kan echter wegens zijn onoplosbaarheid in water niet rechtstreeks gebruikt worden en wordt daarom door reductie omgezet in **indigowit** of l e u k o-i n d i g o, een stof met twee waterstofatomen meer, die in alkalisch milieu goed oplost. Deze reductie heeft in de ververij op verschillende wijzen plaats, al naar gelang wol, katoen of zijde moet geverfd worden. Het meest gebruikt is de reductie met hydrosulfiet. De met water aangeroerde i. wordt met een hoeveelheid calciumhydrosulfiet-oplossing op 60° verwarmd, waardoor in korten tijd een zeer geconcentreerde alkalische oplossing van indigowit wordt verkregen. Door verdunning met water worden dan geschikte baden verkregen. Doordat de bewerkingen in kuipen worden uitgevoerd, spreekt men van indigokuip, hydrosulfietkuip enz. en worden i. en andere dergelijke kleurstoffen wel **kuipkleurstoffen** genoemd.

Naast de i. bestaan talrijke waardevolle kleurstoffen, de **indigoïden,** die zoowel in chemisch als in technisch opzicht met i. overeenkomen. Door het invoeren van chloor en broom of het maken van esters enz. ontstaan uit indigo kleurstoffen, die dikwijls beter zijn dan i. zelf. Door behandeling met zwavelzuur in de warmte ontstaan mono- en disulfozuren, die als indigoblauwsulfozuren of **indigokarmijn** bekend zijn. Vermeldenswaard is nog het symmetrische dibroomindigo, dat als **Antiek purper** in de Oudheid gebruikt werd voor het verven van kostbare gewaden. Het werd gewonnen uit de purperslak (murex brandaris), die een ongekleurde stof afscheidt, welke aan de lucht purper wordt. *Hoogeveen.*

Indigobloem (Amorpha) behoort tot de fam. der peulgewassen. Het is een N. Amer. geslacht, waarvan de struikvormige A. fructicosa, een mooie, 2-4 m hooge sierplant, met opvallende blauwgetinte lange bloemtrossen, in Europa gekweekt wordt. De naam i. herinnert aan den tijd, dat men de bladeren en jonge scheuten dezer planten gebruikte ter bereiding eener blauwe kleurstof. *Bouman.*

Indigoboompje (Indigofera) behoort tot de peulgewassen, en telt als plantengeslacht 350 soorten in de warmere streken, vooral in Afrika. Het zijn kruidachtige of struikvormige gewassen, waarvan de belangrijkste is I. tinctoria, een 1½ m hooge struik met rose of witte bloemen, als oorspr. leverancier van de kleurstof → indigo. Andere aangeplante soorten zijn nog I. disperma en I. arrecta. Een sierplant met helder purperkleurige bloemen is de Aziatische I. Gerardiana. Zie afb. in kol. 121. *Bouman.*

Indigofera, → Indigoboompje.

Indigoïden, → Indigo (s.v).

Indirect bewijs (w i s k.). Gaat men van de aanname uit, dat een bepaalde stelling onjuist is, en leidt men uit deze aanname een tegenstrijdigheid af,

dan noemt men deze redeneering een i.b. van de stelling. De andere bewijzen heeten direct of rechtstreeksch.

Indirecte belastingen, → Belastingen (dl. IV, Ned., kol. 370-371, België 384-385).

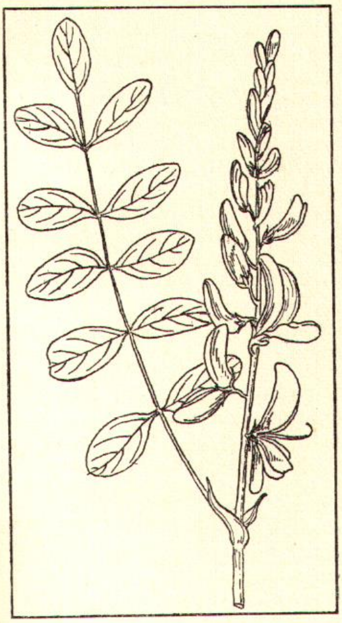
Indirecte kosten (h a n d e l s e c o n.) zijn die kosten, die in de kostprijsberekening niet rechtstreeks aan een bepaalde producteenheid kunnen worden toegerekend. Met name vallen hieronder alle vaste kosten en verder de alg. onkosten en de verkoopkosten. → Kostprijs. *C. Janssens.*

Indirecte macht (der Kerk), → Kerk.

Indirecte methode, → Berlitz-school.

Indirecte rede (oratio indirecta of oratio obliqua) staat tegenover de → directe rede (oratio recta). Men spreekt van i.r., wanneer iemands woorden of gedachten op indirecte wijze worden weergegeven. Dit kan gebeuren in den vorm van een hoofdzin, bijv.: „hij zei, ik kan het niet”, meestal echter in een bijzin: „hij zei, dat hij het niet kon”, met verandering van persoon en tijd. De vsch. talen hebben voor vorm, tijd en wijs van deze bijzinnen haar eigen regels (in Lat. bijv. vaak de accusativus cum infinitivo.) Ook de i n d i r e c t e v r a a g behoort hierbij: „hij vroeg, of i k het k o n” (naast de directe vraag: „k u n j e het”). Interessant zijn vooral ook de overgangs-vormen tusschen de beide zuivere tegenstellingen, die in den laatsten tijd meer dan vroeger de aandacht getrokken hebben, bijv. naast de beide boven-geciteerde vormen: „hij zei: hij kon het niet” (met behoud der hoofdzinconstructie, maar met verandering van persoon en tijd), enz. enz. *E. ten Brink.*

Indirecte verlichting, verlichting, waarbij de straling de te verlichten voorwerpen of vertrekgedeelten niet onmiddellijk bereikt, maar slechts na een of meer terugkaatsingen, bijvoorbeeld tegen een wit plafond. Zij geeft doorgaans een zeer zacht licht, vereischt echter voor dezelfde verlichtingssterkte meestal een grooter geïnstalleerd vermogen. *W. de Groot.*

Indigoboompje (Indigofera Dosua).

Indirecte vraag, → Indirecte rede.

Indisch ambtenaar. De in dienst van het Ned.-Ind. gouvernement of locale rechtsgemeenschappen staande personen worden in twee groepen ondergebracht. Zij, die de lagere rangen bekleeden (als grens wordt vaak ongeveer 125 gld. maandsalaris genomen) heeten dan beambten, de andere ambtenaren. De allerhoogste gouvernements-ambtenaren worden door de Kroon benoemd en ontslagen (gouverneur-generaal, vice-president en leden van den Raad van N.I., de president van het Hoog-Gerechtshof, voorzitter en leden van de Algemeene Rekenkamer), de andere door den gouverneur-generaal, terwijl de beambten worden benoemd en ontslagen door de betrokken colleges, door de hoofden van algemeen of gewestelijk bestuur, of door den daartoe bevoegden ambtenaar. De ambtenaren, in dienst van de locale ressorten, worden natuurlijk door de locale raden benoemd en ontslagen.

Onverminderd de aan bekleeders van bijzondere betrekkingen in verband met haar eigenaardig karakter te stellen eischen, zijn tot betrekkingen bij den burgerlijken dienst in N. I. alleen zij benoembaar, die Ned. onderdaan zijn. Hiertoe behooren ook de Inlanders en de Vreemde Oosterlingen. De bovengenoemde beperking voor bijzondere betrekkingen is o.a. noodzakelijk met het oog op de betrekkingen bij het Binnenlandsch Bestuur, waarbij het Europeesche en het Inlandsche korps onderscheiden worden. Voor een aantal wetenschappelijke en technische betrekkingen geldt de eisch van Nederlanderschap niet.

O p l e i d i n g. Deze heeft voor de Europ. bestuursambtenaren plaats aan de universiteit te Leiden en te Utrecht. Studie- en examenprogramma zijn te vinden in het Nieuw Academisch Statuut. Of doctoraat Indisch Recht of doctoraat Indologie zijn vereischt voor benoeming bij den Indischen administratieven dienst. De opleiding van de Inlandsche bestuursambtenaren (regent, patih, wedana, assistent-wedana, djaksa) geschiedt aan de Opleidingsscholen voor Inlandsche Bestuursambtenaren. Bij de benoeming van de regenten op Java geldt nog steeds de regel, dat behoudens de voorwaarden van bekwaamheid, ijver, eerlijkheid en trouw zooveel mogelijk één der zoons of nabestaanden van den vorigen titularis gekozen wordt.

Over den w e r k k r i n g, → Ned.-Indië (sub Bestuur). *Olthof.*

Indisch courant (afk. Ind. crt.) (h a n d e l s e c o n.), term voor: uitgedrukt in de Ned.-Ind. geldeenheid. Ned. Indië heeft nl. een eigen geldeenheid, die wel gelijknamig is met die in Ned. (gulden) en waarvan de waarde ook ongeveer gelijkgehouden wordt aan die van de Ned. eenheid, doch hiervan onder bepaalde omstandigheden toch belangrijk zou kunnen afwijken. *Witsenboer.*

Indische Gids, tijdschrift, waarin wetensch. bijdragen, die op Ned.-Indië betrekking hebben en de alg. belangstelling verdienen, gepubliceerd worden. Het verschijnt maandelijks, sinds 1879.

Indische Katholieke Partij (afk. I. K. P.), politieke partij in Ned.-Indië, welke zich volgens haar statuten ten doel stelt aan „de Kath. Politieke Vereenigingen inlichtingen te verstrekken aangaande alle voor Ned. Oost-Indië van belang zijnde politieke aangelegenheden, haar te steunen en hare onderlinge samenwerking te bevorderen, alsmede deel te nemen aan de verkiezingen voor den Volksraad en voor die locale Raden, in welker gebied geen Kath. Politieke Vereeniging bestaat”; zij werd opgericht 7 Nov. 1918 te Batavia, en 22 Nov. 1918 betuigde de apost. vicaris van Batavia zijn instemming met het doel en het streven der partij.

De politieke ontwikkeling van Indië maakte de politieke organisatie der Katholieken aldaar noodig. Aanleiding tot zelfstandige organisatie van dezen waren de verkiezingen voor den gemeenteraad van

Batavia medio 1917. Om een Katholiek in den gemeenteraad van Batavia te brengen, vereenigden zich eenige Kath. ingezetenen dier plaats in Juni 1917 tot een „Voorloopig Comité voor Politieke Actie”. De bij de betreffende verkiezingen geleden nederlaag voerde op 22 Juli 1917 tot de oprichting van de Kath. Vereeniging voor Politieke Actie te Batavia, die tot doel had „de Roomsch-Katholieke beginselen in het politiek leven te doen erkennen en zooveel mogelijk te doen toepassen”. Die Kath. Ver. voor Politieke Actie had een zuiver plaatselijk karakter en men gaf er de voorkeur aan om op andere plaatsen een dgl. vereeniging op te richten, boven het vestigen van een algemeene partij. Wel was de bedoeling de op te richten plaatselijke vereenigingen in een federatief verband samen te voegen. In 1918 en in 1919 werden verschillende plaatselijke vereenigingen opgericht, welke nagenoeg ongewijzigd de statuten van de Vereeniging te Batavia overnamen. Als een federatie nu van die plaatselijke vereenigingen kwam de I. K. P. tot stand, hetgeen ook in overeenstemming was met de eigenaardige moeilijkheden, die aan het vereenigingsleven in Indië verbonden zijn. Vanzelfsprekend is dan ook, dat de I. K. P. zich van inmenging in de interne aangelegenheden der plaatselijke vereenigingen te onthouden heeft. T.o.v. de politieke werkzaamheid in de gedragslijn der plaatselijke vereenigingen heeft de I. K. P. slechts adviseerende bevoegdheid, maar wel heeft zij in tegenstelling met en boven de plaatselijke vereenigingen de taak en de bevoegdheid de Kath. gemeenschap van Indië te vertegenwoordigen in de landspolitiek en ook tegenover de politieke organisatie der Katholieken in het moederland.

Het vereenigingsjaar 1919 werd vooral besteed aan de samenstelling van een program en daartoe werden de heeren Schmutzer en Feber in commissie benoemd, die na raadpleging van de heeren van Rijckevorsel en van Hoof en verschillende andere vooraanstaande Katholieken een concept-program opstelden, hetwelk in Aug. 1919 aan de aangesloten vereenigingen ter beoordeeling werd toegezonden. De van de verschillende vereenigingen binnengekomen amendementen hebben toen geleid tot het opmaken van een program, dat gevolgd is door een politiek werkplan. Voorzitter der I. K. P. is thans (1936) de heer P. Kerstens, die ook als zoodanig gekozen lid van den Volksraad is. Verder hebben nog in den Volksraad zitting drie door den G.G. benoemde leden, die Katholiek zijn. *Groenen.*

Lit.: L. J. M. Feber, Nota betreffende de I. K. P.

Indische militaire marine (I. M. M.) wordt dat deel der Koninklijke marine genoemd, dat meer blijvend in Ned.-Indië is gestationneerd, dus meer de middelen voor locale defensie, zooals mijnenleggers en flottieljevaartuigen. Voor ontstaan, zie → Koloniale marine.

Indische Missievereeniging. Het doel van de I. M., opgericht in 1912, is volgens de statuten het verleenen van steun aan de beschaving van de inheemsche bewoners der koloniën door bekeering tot het Christendom. Zij tracht dit doel te bereiken door zoowel door middel van de pers als door middel van propaganda, vergaderingen en tentoonstellingen, en zoo noodig door middel van adressen aan de bevoegde lichamen en autoriteiten, bekendheid te geven aan het innerlijke streven der vereeniging, en daarvoor in wijdere kringen in Ned. belangstelling te wekken; het verkrijgen van geldelijken en moreelen steun van staatswege en van particulieren. Zij geeft sinds 1917 een maandelijksch orgaan uit: het Koloniaal Missietijdschrift, en heeft in 1931 te Den Haag een Centraal Kath. Koloniaal Bureau gevestigd, om mede te werken aan de indirecte missie in Oost en West.

Lit.: Groenen, De I. M., in Kol. Missietijdschrift (jg. 14, 1931, 3 vlg.). *A. Mulders.*

Indische Oceaan, de kleinste der drie oceanen, is gelegen tusschen Afrika, Azië en Australië.

Grenzen. Westgrens: de meridiaan van 20° O., de Oostkust van Afrika. Noordgrens: het vasteland van Azië, de Soenda-eilanden. Oostgrens: de kust van Nieuw-Holland (vanaf Kaap Talbot tot de Bassstraat), Tasmanië, de meridiaan van 147° O. Zuidgrens: de Zuidpoolcirkel. **Oppervlakte** ong. 74,9 millioen km², **inhoud** ong. 292 millioen km³.

Diepte en zeebodem. Het dieptebeeld is nog zeer onvoldoende bekend, vooral in het Z.O. gedeelte. In de Westelijke helft treft men vsch. ruggen aan, waarop talrijke eil. en koraalriffen, o.a. den Maskaren-rug, met de Maskarenen, Seychellen en Amiranten, den Chagosrug met de Chagos-eilanden, Malediven en Lakkadiven, den Kerguelen-rug met de Kerguelen-eil., St. Paul en Amsterdam, en den rug, waarop St. Edwardseil. en Croset-eil. Benoorden Sumatra liggen de Andamanen en Nicobaren eveneens op een rug. Tusschen deze ruggen liggen bekkens van 4 000 tot 5 000 m diepte, in het Z. O. gedeelte zelfs tot 6 000 m. De grootste diepten worden gevonden in de randinzinking langs Z. Sumatra en Java (Java- of Planet-diep, max. diepte 7 450 m op 10° 20′ Z. en 110° O.). De Arabische Zee is ca. 3 500 m diep, de Golf van Bengalen 2 000-3 500 m. De Roode Zee heeft een grootste diepte in de middengeul van 2 359 m. De Andamanen-zee is ondiep bij het vastelandsplat van Birma en Malaka, doch heeft bij de Andamanen en Nicobaren een diepe inzinking tot bijna 4 000 m. De gemiddelde diepte van den geheelen I.O. bedraagt ong. 4 000 m. De grootste helft van den zeebodem bestaat uit globerinenslik, verder in de diepe inzinkingen uit roodachtig leem en in de sub-arctische bekkens uit diatomeeënslik.

Zoutgehalte en temperatuur. De I. O. is minder rijk aan zout (ca. 34‰) dan de → Atlantische Oceaan. Maxima (boven 36‰) vindt men tusschen 25° en 33° Z. en 75° en 110° O. en in het N. W. De Roode Zee met 36-43‰ (bij Suez) en de Perzische Golf met 36-38‰ zijn de zoutrijkste gedeelten der Oceanen. Het zoutgehalte daalt naar het Z. en Z. O. toe. De hoogste luchttemperatuur (boven 28° C) bevindt zich tusschen Sumatra en 60° O., verder is tot 15°Z. de gemidd. temp. 25° C; deze daalt op 60° Z. tot 0° C. De hoogste watertemp. der aarde (tot 35° C) wordt gevonden in Roode Zee en Perzische Golf. De hoogste watertemp. op 200-400 m diepte wordt gevonden op 20°-30° Z. In den Z. W. moesson komen aan de Somali- en Arab. kust koude stroomen (van ca. 15° C) van bodemwater aan de oppervlakte.

Getijden. Alleen die in Roode Zee, Arab. Zee, Golf van Bengalen en aan de Oceaankusten der Soenda-eil. zijn nauwkeurig bekend. Aan de Afr. kust treden de eendaagsche getijden sterk op den voorgrond en vallen hoog en laag water regelmatig op nagenoeg hetzelfde uur (1 à $1^1/_2$ uur verschil).

Luchtdruk. In de wintermaanden (voor het N. halfrond) ligt een maximum (boven 762,5 mm) over het binnenland van Azië en een minimum (758-760 mm) over den I. O. tusschen ca. 10° N. en 20° Z. evenals in Australië. Op ca. 30° tot 40° Z. heerscht weer een maximum van ong. 765 mm, weder gevolgd door een mini-

mum (tot 745 mm toe), waarna de druk weder poolwaarts stijgt. In de zomermaanden is de druk in het binnenland van Azië laag, hij neemt naar het Z. toe en bereikt zijn max. tusschen 20° en 35° Z. Hierop volgt weder een minimum (het laagst op ca. 65° Z.), gevolgd door het maximum der polaire streken.

Klimaat en winden. De I. O. strekt zich uit over subtropische, tropische en in het Zuiden over polaire gebieden. Het klimaat wordt verder in het N. vooral bepaald door de moessons. Ten gevolge van de boven geschetste luchtdrukverdeeling heerscht in den winter (N. halfrond) de N. O. moesson, welke bij den aequator ombuigt naar het N. W. en in Ned.-Indië den Westmoesson veroorzaakt. Dit gebied reikt tot ong. 10° Z., waarna tot ong. 30° Z. de Z.O. passaat heerscht. Hierop volgt naar het Z. een gebied van veranderlijke winden en verder vanaf ong. 40° Z. de Westenwinden. Bezuiden 60° Z. treden de Oostelijke tot Zuid-Oostelijke winden uit de poolstreken op. In den zomer heerscht benoorden den aequator in den I. O. de zeer krachtige Z. W. moesson. De Z. O. passaat heerscht krachtig van 25° Z. tot 5° Z. Meer naar het Zuiden zijn de winden als in den winter. Tropische cyclonen komen voor in Arab. Zee en Golf van Bengalen benoorden 8° N. Ook treden cyclonen op in de strook tusschen Timor en Australië aan Oostzijde, en Mauritius en Madagaskar aan de Westzijde (Mauritius-cyclonen). Onderstaande tabel geeft de frequentie (totale aantal in bep. tijd) en het gemiddelde aantal p. jaar.

Zeegebied	Jan.	Febr.	Maart	April	Mei	Juni	Juli	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.	aantal p. jaar
Arabische Zee....	5	—	5	8	16	**23**	3	—	—	16	**21**	3	1 à 2
Golf van Bengalen	2	—	2	8	**18**	9	2	3	5	**27**	16	8	2 à 3
Zuid-Ind. Oceaan	**22**	18	17	16	6	1	1	—	—	2	7	10	9

M i s t treedt ten Z. van 35° Z. op, in toenemende mate naargelang men Zuidelijker komt. I J s. De ijsbergen, dikwijls van enorme afmetingen, afkomstig uit het Zuidpoolgebied, komen gewoonlijk niet Noordelijker dan 40° Z. In ijsrijke jaren komen zij Noordelijker. Losse brokken ijs zijn enkele malen tot 36° Z. gekomen.

Zeestroomen. a) Op het Z u i d e l i j k h a l f r o n d. Door werking van den Z. O. passaat ontstaat in het O. de Zuid-Aequatoriaalstroom, welke tusschen 10° en 20° Z. heerscht, om de West trekt en zich bij Madagaskar splitst in een tak om de Noord en een om de Zuid. Eerstgenoemde sluit aan op den Aequatoriaaltegenstroom (op ca. 5° Z.). De tweede tak vereenigt zich ter hoogte van Port Natal met den eveneens om de Zuid trekkenden Mozambique-stroom tot Agulhasstroom, welke verder naar de Z. kust van Afrika trekt. Een gedeelte gaat over in den Atl. Oceaan; het grootste gedeelte echter gaat op ca. 40° Z. in de Westenwinddrift over en stroomt naar het vasteland van Australië, alwaar het den West-Australischen stroom in Noordelijke richting afzendt. Deze sluit weder aan op het begin van den Z. Aequatoriaal-stroom, alzoo den kringloop op het Z. halfrond sluitende.

b) Op het N o o r d e l i j k h a l f r o n d. In den winter drijft de N. O. moesson het water in Westelijke richting. Langs de O. kust van Afrika loopt de stroom in Zuidelijke richting. In den zomer heerscht de Z.W. moesson en deze drijft het water in Oostelijke richting. Op de O. kust van Afrika loopt dan de stroom in Noord-Oostelijke richting en is zeer sterk (60 tot 120 zeemijl per etmaal.

Economische beteekenis. De I. O. is rijk aan visch, doch de v i s c h v a n g s t wordt meestal slechts plaatselijk beoefend, vooral aan de kust van Voor-Indië en Madagaskar. In de Golf van Manaar (bij Ceylon) vindt men uitgebreide p a r e l v i s s c h e r ij. Belangrijk is ook de tripang-vangst. Z o u t w i n n i n g heeft plaats in de Roode Zee, langs de Afr. kust, bij Aden (jaarl. productie 100 000 ton), Voor-Indië (Madras met jaarlijks 300 000 ton), Ceylon, doch ook op de Ned. Soenda-eil. en in West-Australië.

De s c h e e p v a a r t was reeds in oude tijden van veel beteekenis en de zeilvaart werd begunstigd door het regelmatig heerschen der moessons, wier bestaan reeds aan Ptolemaeus (150 n. Chr.) bekend was. Oorspronkelijk waren het vooral de Arabieren, welke groote tochten ondernamen; na de ontdekking van den zeeweg rond de Kaap de Goede Hoop door Vasco da Gama (1497-1498) volgden de Portugeezen en later de Hollanders. Laatstgenoemden ontdekten in het begin der 17e eeuw de West- en Zuidkust van Australië. De groote zeilvaart ging langs Kaap de Goede Hoop en richtte zich van daar naar Britsch-Indië, de Soenda-eil. en O. Azië. Een ander gedeelte richtte zich rechtstreeks naar Australië, gebruik makende van den Westenwindendrift („the brave West-winds"), welke weg door James Cook na zijn reis (1772-'73) aangewezen was. Tegenwoordig gaat in normale tijden de groote stoomvaart door Suez-kanaal en Roode Zee, waarna zij zich splitst in een gedeelte lang de Oostkust van Afrika en een gedeelte (verreweg het grootste) naar Voor-Indië, Singapora, de Soenda-eil. en Australië. Ongeveer de helft der scheepvaart geschiedt onder Britsche vlag. Engeland beheerscht door het Suezkanaal, Perim, Aden, Colombo en Singapore geheel dezen (ook voor Nederland) hoogst belangrijken scheepvaartweg, welke de verbinding vormt met zijn rijke bezittingen in Azië, en is steeds zeer naijverig geweest op invloed van andere mogendheden op de aangrenzende kustgebieden. Trouwens het grootste gedeelte der kusten van den I. O. staat rechtstreeks of indirect onder Engelsch gezag. Langs dezen weg worden eenerzijds de voortbrengselen der Europ. industrie enz. naar Britsch-Indië, Ned.-Indië, het Verre Oosten en Australië vervoerd, anderzijds de enorme hoeveelheden bodemproducten en voortbrengselen der rijke Europ. koloniën en Oost-Aziatische landen naar Europa gebracht. De zeilweg via Kaap de Goede Hoop naar Australië wordt nog slechts door weinig (meestal zeer groote) zeilschepen gebruikt.

L i t. : Kon. Ned. Meteor. Instituut, tal van publicaties, w.o. nr. 104 : Oceanogr. waarnemingen in den Ind. Oceaan (atlassen en tabellen), nr. 105 : Ocean. en Meteor. waarnemingen bij Kp. Guardafui. Verder nr. 5, 8, 9, 18, 20, 22, 29a en 102 ; O. Krümmel, Handb. der Oceanographie (2 dln. 1907-'11). *Wissmann.*

Indische Ondernemersbond, in 1922 te Batavia opgericht „ter bevordering van de maatschappelijke belangen van in Ned.-Indië werkende ondernemingen en bedrijven„ (art. 3 der statuten), is een zuster-organisatie van den → Ondernemersraad voor Ned.-Indië te Den Haag, waarmee zij nauw samenwerkt. De leden van den bond zijn ingedeeld in een aantal bedrijfsgroepen, hetzij van verwante onder-

nemings- of bedrijfsbelangen, hetzij in geographisch bepaalde groepeeringen. Het centraal bureau van den bond is te Batavia gevestigd. Periodiek gedrukte uitgaven zijn de maandelijksche Mededeelingen aan de leden, en het Jaarverslag. *Bogaardt.*

Indische roman, een soort van → exotischen roman, welke zijn stof ontleent aan het leven in Ned. Indië. Multatuli trad het eerst op met zijn Max Havelaar. In de 19e eeuw talrijke I. r. van de drie vrouwelijke auteurs Melati van Java (Marie Sloot), M. C. Frank (mevr. Vanger-Frank) en Annie Foore (mevr. IJzerman-Junius). Naturalistisch is Maurits (P. A. Daum). Werd tot dan toe hoofdzakelijk belangstelling geschonken aan in Indië levende Europeanen, de 20e eeuw liet veel meer de Inheemschen optreden, maakte Javanen tot held, had aandacht voor het eigen volk van Indië. Augusta de Wit (De Godin die wacht, Orpheus in de dessa) is de voornaamste vertegenwoordigster eener ethische richting. Genoemd moeten worden: Marie van Zeggelen, Couperus, Carry van Bruggen, Johan Koning. De nieuwste richting zoekt het in het grappige of sentimenteele: Jan Feith, Henri van Wermeskerken, E. v. Lith de Jeude, Melis Stoke (H. Salomonson). Ernstiger werk leveren Annie Salomons en Fenna de Meyier. *v. d. Eerenbeemt.*

L i t. : G. Brom, Java in onze kunst (1931).

Indische spruwkruiden (Obat seriawan) behooren tot de meest gewaardeerde Ind. geneesmiddelen. Mengsel van symplocos-, abrus-, blumea-, hydrocotyle- en coleusbladen, zoethoutwortel, alyxiabast en venkelvruchten. Als zoodanig gekauwd of als infuus inwendig gebruikt of als mondspoeling bij Ind. spruw en darmcatarrh.

L i t. : Comm. Ned. Pharm. Ed. V (IV). *Hillen.*

Indische Woestijn of T h a r - w o e s t ij n, woestijnachtig gebied ten O. van den Indus en ten N.W. van het Arawalli-gebergte (X 224 C 2). Opp. 8 × Ned., ca. 4 millioen inw., voor de helft wonend aan den minder drogen Arawalli-rand. Minder bevolkt dan vroeger, misschien ten gevolge van klimaatsuitdroging. → Radzjpoetana. *G. de Vries.*

Indisch Genootschap, opgericht in 1854 te Den Haag, houdt maandelijksche ledenvergaderingen, met voordrachten over actueele onderwerpen van economischen, politieken en socialen aard, die in extenso in de „Verslagen" gepubliceerd worden en uiteraard van groot belang zijn voor degenen, die studie maken van de Ned. koloniale politiek. *Berg.*

Indium, chemisch element, metaal, teeken In, rangnummer 49, atoomgewicht 114,8, smeltpunt 155°, in de derde kolom van het periodiek systeem thuishoorende, met gallium en thallium een natuurlijke familie vormend. In zijn verbindingen meestal drie-, soms ook twee- en eenwaardig. I. is zeer zeldzaam; het komt slechts in geringe hoeveelheden in bepaalde zinkblenden voor. De naam is afkomstig van de spectraal-lijn in het indigo-blauw, welke verbindingen van dit element in de vlam te zien geven. Een legeering van i., bismuth, cadmium, tin en lood (quinair eutecticum), smeltend bij 47°, kan mogelijk toepassing krijgen voor het maken van vingerafdrukken. *Zernike.*

Individu (Lat. in-dividuum; Gr. a-tomos = het ondeelbare), het numeriek ééne wezen, dat, in tegenstelling met de s o o r t, als zoodanig slechts éénmaal kan worden aangetroffen. → Eenheid en veelheid. Zie ook → Individualisme (1°).

Individualiteit is het geheel van bijzondere eigenschappen, die een i. kenmerken en bepalen, daar ze gezamenlijk slechts in één enkel wezen kunnen worden aangetroffen. Wat betreft de stoffelijk-aardsche dingen, moet, volgens St. Thomas, het beginsel hunner individueele bepaaldheid gezocht worden in hun quantitatief bepaald materieel bestanddeel: twee waterdruppels zijn onderscheiden i., omdat we daar twee onderscheiden quantiteiten water hebben. Hoe hooger iets staat in de rangorde der dingen, des te hooger is ook zijn graad van individualiteit: onder de lichamelijke wezens is ze het rijkst gevarieerd bij den mensch.

Kennis der individueele dingen. Ze zijn als zoodanig enkel ervaringsobject en strikt genomen geen voorwerp van „wetenschap". Het menschelijk v e r s t a n d, dat zich rechtstreeks richt op het algemeen-noodzakelijk wezen der zinnelijk waarneembare dingen, kent deze dingen in hun individualiteit enkel indirect (St. Thomas, I, 86, 1: indirecte et per quandam reflexionem), in zooverre in de z ij n s o r d e dat wezenlijke steeds gebonden is aan een individueelen verschijningsvorm (de algemeene mensch bestaat als zoodanig niet, maar wel bijv. de mensch Socrates), en in de k e n o r d e het wezensbegrip steeds verkregen wordt door abstractie uit een voorstellingsbeeld (het voorstellingsbeeld van den mensch Socrates levert het materiaal, waaruit mijn verstand het wezensbegrip „mensch" abstraheert). In den lateren tijd werd onderscheid gemaakt tusschen de generaliseerende „nomothetische" n a t u u r-wetenschappen en de „idiographische" (= individueele dingen beschrijvende) c u l t u u r-wetenschappen, gelijk bijv. geschiedenis (Windelband). *v. d. Berg.*

Individualisme is het, met name overdreven, waardeeren, handhaven en ontwikkelen van → individu en individualiteit.

1° Wijsgeerig individualisme, een wijsgeerige opvatting, waarbij aan individu en individualiteit een centrale, vaak overdreven beteekenis wordt toegekend. K e n c r i t i s c h is het de kentheorie, die niet een abstract universeel, maar het concreet individueel bewustzijn tot uitgangspunt neemt, gelijk de mensch van nature geneigd te doen is. M e t a p h y s i s c h is het de opvatting, dat enkel de concrete individueele dingen werkelijkheidsdingen zijn en de abstracte algemeenheden slechts de beteekenis hebben van werkhypothesen (→ Conceptualisme) of verzamelwoorden (→ Nominalisme). E t h i s c h verstaat men er onder de leer, dat de zedelijkheid onzer handelingen bepaald wordt door haar betrekking tot de concrete individuen, hetzij onzen eigen persoon (Egoïsme), hetzij den persoon van anderen (Altruïsme). *v. d. Berg.*

2° Religieus individualisme plaatst het individu onmiddellijk tegenover God en laat het onmiddellijk uit Zijn genade leven zonder zich aan een gemeenschap en haar organen te binden. Het gaat dus uit van een soort gevoel of een persoonlijke ingeving des H. Geestes (→ Subjectivisme) en stelt de Kerk als bewaakster der openbaringswaarheden terzijde. Laat de mystiek door alle eeuwen vaak in dat opzicht verdachte klanken hooren, de groote doorbraak dezer ideeën kwam met het → Protestantisme, waarbij het zijn hoogtepunt bereikte in de beweging der → Wederdoopers. Want terwijl het Protestantisme, zooals het door Luther verkondigd werd, naast de onzichtbare gemeenschap der geloovigen, toch altijd practisch nog een zichtbare Kerk verdedigde, stelde bij de Wederdoopers het individu zich bewust boven elke gemeenschap en liet het zich geheel leiden door het inwendig

licht (→ Spiritualisme). Deze gedachte, streng doorgevoerd, leidt tot andere excessen, waarbij het individu bij het zedelijk handelen zichzelf tot doel wordt, zijn eigen moraal vormt en daardoor gemakkelijk tot een onbeperkt toegeven aan de natuurlijke driften komt (→ Utilitarisme). *Wachters.*

3° **Economisch individualisme.** Het i. als sociologische grondslag voor het econ. stelsel, dat vooral in het begin en in het midden der 19e eeuw overheerschend was, ontstaat op dezelfde wijze als het wijsgeerig en religieus i. Het is ten slotte dezelfde verkeerde schatting van de verhouding tusschen individu en gemeenschap, dezelfde overschatting van de beteekenis van het individu.

In het econ. leven van de 19e e. heeft dit econ. individualisme ontzaglijk veel kwaad gesticht. Het heeft uiteengerukt, wat bij elkaar hoorde (zij het ook ieder met eigen plaats!): werkgever en werknemer; de producenten en distribuanten van dezelfde groep; producent en consument. Het liet (samen met dat andere sociologisch postulaat voor het 19e-eeuwsche econ. leven: de vrijheid!) het zwakke ten onder gaan. Het verbood (men denke aan het → coalitieverbod in de staatsregeling en sedert de Fransche Revolutie) het samenwerken van de individuen, wat vooral voor de arbeiders zoo diep noodlottig was. En niet alleen voor de arbeiders! Voor ongetelde duizendtallen van kleine middenstanders en kleine boeren heeft het den econ. ondergang beteekend. En zoo is het geworden een echt econ. klasse-beginsel, het klasse-beginsel van de econ. krachtige burgerklasse, die daarop een groot deel van haar econ. heerschappij in de 19e e. heeft gevestigd en bevestigd. Dit beginsel werd gepredikt in samenhang met het Darwinistisch sociologisch beginsel van „the survival of the fittest", dat sinds het midden van de 19e e. het te nationalistische principe der Fransche Revolutie als een schijnbaar meer wetensch. grondslag voor het econ. leven verving.

Maar niet alleen in het econ. leven, ook in de econ. wetenschap is dit i. van onberekenbare schade geweest. Het heeft het echte wetensch. denken belemmerd, soms zelfs belet en in ieder geval misvormd. Aan de Ned. universiteiten en hoogescholen heeft het hardnekkig de econ. theorie beheerscht en deze tot een meestal ijdel spel gemaakt. Toen in het buitenland, door het werk van Keynes, Cassel, Spann, reeds lang het i. als econ. postulaat was terzijde gesteld, gingen invloedrijke hoogleeraren voort, het in Ned. te handhaven. Het werk van den enkelen strijder er tegen werd genegeerd. Gelukkig komt in den allerlaatsten tijd kentering. In het bijzonder mag gewezen worden op de eerlijke bekeering van prof. mr. F. de Vries van de Rotterdamsche Hoogeschool, in het bijz. in zijn rectorale rede van 1935.

L i t. : J. A. Veraart, Arbeidsloon ; idem, Beginselen der Econ. Bedrijfsorganisatie ; idem, Econ. Wetenschap en Soc. Politiek ; D. van Embden, Darwinisme en Democratie ; Herbert Spencer, The Principles of Sociology ; F. de Vries, Regeling of vrijheid. *Veraart.*

Individueele potentie, een eenigszins verouderd begrip in de v e e t e e l t, dat berustte op het verschijnsel, dat een bepaald fokdier in sterke mate een meer of minder groot aantal eigenschappen overdroeg op zijn nakomelingen. Waarschijnlijk is dit te beschouwen als een gevolg van een aanleg van homozygote dominante eigenschappen bij het betreffende dier. *Verheij.*

Individueele psychologie, benaming gebruikt door Fransche psychologen als Binet e.a. (psychologie individuelle) voor → differentieele zielkunde. De i.p. legt echter meer dan de differentieele zielkunde nadruk op de persoonlijke psychische geaardheid. Ze tracht de oorzaken van de individueele verschillen nader te bepalen en wil de wetten, die deze verschillen beheerschen, achterhalen. *d'Espallier.*

I. p. niet te verwarren met de **Individual-psychologie** van A. Adler en Fr. Künkel. Deze is een leer omtrent den opbouw van het karakter uit het streven naar macht en het streven naar gemeenschap.

Individueele test, psychologische methode, dikwijls gebruikt voor verstandelijk onderzoek en hoofdelijk toegepast, in tegenstelling met de → groeptest. De i. t. biedt het voordeel, dat de psychologische reacties van den proefpersoon beter kunnen nagegaan worden dan bij de groeptest. Zulk individueel onderzoek vergt van den anderen kant meer tijd. *d'Espallier.*

Indo, afkorting van I n d o - E u r o p e a a n, iemand van gemengd Europeesch-Inlandsche afstamming. Staatsrechtelijk behoort de Indo-Europeaan, die uit een wettig huwelijk geboren of door zijn vader erkend is, tot de Europeanen. In de Indische maatschappij respectievelijk meestal sinjo (man) en nona (vrouw) genoemd, ofschoon aan deze woorden vaak een zekere minachtende beteekenis wordt gehecht. De I. voelde zich vaak achteruitgezet en werd door den volbloed-Europeaan (totok) ook vaak uit de hoogte behandeld. De tegenstelling Indo—Totok begint hoe langer hoe meer op den achtergrond te raken tegenover andere tegenstellingen, die de scheiding tusschen de verschillende bevolkingsgroepen anders doen loopen.

In het begin der vestiging van de Nederlanders in Indië waren er bijna geen Europeesche vrouwen. Reeds J. P. Coen liet voor rekening van de Compagnie Amsterdamsche weesmeisjes naar Indië zenden, om ze daar aan de hoogere ambtenaren uit te huwelijken. Het meerendeel der Europeanen echter was gehuwd of leefde in concubinaat met Inlandsche vrouwen. De uit deze verbintenissen gesproten kinderen vormden de Indo-Europeesche maatschappij. Eerst in de laatste halve eeuw, vooral na ong. 1900, is het aantal zuiver Europ. vrouwen in Indië beduidend toegenomen.

In de Indo-maatschappij vindt men alle rangen der maatschappij vertegenwoordigd en zeer hooge rangen worden op zeer verdienstelijke wijze door I. bekleed, zoodat er voor een gevoel van achterafgesteld worden of voor minderwaardigheidsgevoel geen reden van bestaan (meer) is. Vooral de lagere rangen in het ambtelijke werden tot voor kort door I. bekleed (klerken). Sedert de verbetering van het onderwijs aan de Inlanders komt echter uit Inheemsche kringen groote concurrentie, zoodat de bestaansvoorwaarden voor den I. zeer veel zwaarder zijn geworden. Het aantal I., levende in of op den rand van de kampong, is dan ook zeer groot.

Om aan deze menschen redelijke bestaansvoorwaarden te schenken, is gedacht aan klein-land- en tuinbouw (Kroon-ordonnantie, Ind. Stbl. 1904 nr. 326, 1905 nr. 153 en 1908 nr. 263). Een landbouwkolonie werd gesticht door het → Indo-Europeesch Verbond, met medewerking der regeering, in Zuid-Sumatra, Lampongs (de Giesting). Daar op de andere eilanden voor den klein-land- en tuinbouw geschikte gronden, waarop de Inheemsche bevolking geen rechten heeft en die ook niet gereserveerd behoeven te worden voor de ontginningen der Inlanders, niet in voldoende hoeveelheid aanwezig zijn, wordt van particuliere zijde door

vereenigingen gedacht aan kolonisatie op Nieuw-Guinee (zelfs voor werkloozen uit Nederland); zelfs werd reeds op kleine schaal uitvoering gegeven aan die plannen, ofschoon de regeering ze voorloopig ontraadt. *Olthof.*

Indo-Afrika, term, in de geologie gebruikt, om de eenheid aan te geven van Voor-Indië, Arabië en Afrika, al dan niet verbonden gedacht door een verzonken continent, waarvan Madagaskar een rest zou zijn (→ Gondwanaland). De overeenkomst blijkt in den opbouw uit een zeer oude kern, het voorkomen van IJstijd-sporen in het Perm, gepaard met een typische flora. Ook de geologische positie, aan den Z. rand van den alpienen plooiingsgordel (Alpen, Himalaja) wijst op overeenkomst; men vat I. op als den eenen bek van een klem, waartusschen de Alpen enz. geplooid zijn, de andere bek is dan Europa en N. Azië. Tegenwoordig ligt tusschen Indië en Afrika het rek-gebied van Jordaanslenk-Roode Zee-O. Afrikaansche breukzone, hetgeen op een verbreking van de vroegere eenheid schijnt te wijzen. *Jong.*

Indo-Arabisch cijferstelsel, → Cijfer; Indië (sub Indische wiskunde).

Indo-China, → Fransch Indo-China. Zie verder → Birma; Cambodja; Indië; Siam.

Indo-Europeesche stijl, → Java (kunst).

Indo-Europeesch Verbond. Het gevoel van achteruitstelling der Indo-Europeanen in Ned.-Indië (→ Indo) gaf aanleiding tot de oprichting, in 1898, van de vereeniging De Indische Bond, waarin de Indo-Europeanen zich aaneensloten, met het doel elkaar te steunen (als regel materieel) en de gemeenschap op moreel hooger peil te brengen. De vereeniging, die weldra het grootste deel der Indo-Europeanen onder haar leden telde, ondervond veel tegemoetkoming en steun van de regeering (onderzoek naar het pauperisme onder de Europeanen in N. I.; gelegenheid om kleine erfpachtsperceelen te verkrijgen ter beoefening van klein-land- of tuinbouw), maar weldra verslapte de belangstelling, ondanks alle pogingen deze te herwinnen. De drang naar hoogere ontwikkeling, thans algemeen bij de Indo's waar te nemen, is echter zeker niet in de laatste plaats door het Verbond opgewekt. Te Bandoeng ontstond een nieuwe vereeniging, Insulinde, die eveneens eerst veel belangstelling ondervond, maar die weldra te zeer verpolitiekte naar den zin van de meerderheid der Indo's. Naar Semarang overgebracht, werd Insulinde al spoedig een politieke vereeniging.

Het door deze vereeniging gewekte samenhoorigheidsgevoel bracht in 1919 tot hernieuwde vereeniging in Het Indo-Europeesch verbond. Indo is hier niet alleen meer de naam voor personen van gemengd bloed, doch voor alle in Indië geborenen van zuiver of gemengd Europeesch bloed. Het doel van het I. E. V. is in de eerste plaats de geestelijke ontwikkeling van den Indo-Europeaan, noodig geworden door de veranderde omstandigheden, in de eerste plaats de verscherping van de tegenstelling tusschen Europeaan en Inlander, die een gevolg was van het reveil in de Inlandsche maatschappij. Het I. E. V. bevat leden uit alle lagen der Indisch-Europeesche maatschappij en ondervindt krachtigen steun ook van niet-leden. De twee voornaamste kenmerken van het I. E. V. zijn: 1° het is geen politieke vereeniging; 2° het staat loyaal ten aanzien van het Nederlandsch gezag. „Het verzet zich tegen elke gewelddadige actie, gericht tegen het Ned. gezag in Ned.-Indië en neemt stelling tegen elke actie, welke het bestaan van het Indo-Europeesche volk en het belang van den Indo-Europeaan hoofdelijk en gemeenschappelijk bedreigt en schaadt".

Het verband tusschen bestuur en leden wordt onderhouden door een 14-daagsch orgaan, Onze stem. *Olthof.*

Indo-Germanen, in het Fransch: Indoeuropéens, en ook in het Nederlandsch vaak: Indo-Europeeërs genoemd, waren ongeveer anno 3000 of 2500 vóór Christus het nog onverdeelde cultuurvolk, waaruit de latere Indiërs, Perzen, Armeniërs, Tocharen, Hettieten, Grieken, Albaneezen, Italiërs en Romanen, Kelten, Balten, Slaven en Germanen zijn voortgekomen. De naam is een recente samenstelling van het eerst en het laatstgenoemde volk uit deze lange rij, die volstrekt nog niet volledig is. Zie bijv. Indo-Scythen. Wij vatten echter de voornaamste dezer volken in deze reeks tezamen, omdat in hun vroegere en latere talen de duidelijke sporen van één en dezelfde oertaal voortleven. Met deze eenheid van taal ging zeker een zekere cultuur-eenheid samen. Maar dat al de personen van dit volk tot één en hetzelfde ras zouden behoord hebben, is een onwetenschappelijke fictie. De ethnologie leert ons, dat reeds toen alle cultuurvolken uit een mengsel van rassen bestonden. Al is het dus mogelijk dat onder de Indo-Germanen vele blonde dolichocephalen waren; naast deze waren er ook zeker reeds vele brachycephalen onder hen.

Het vaderland van dit Indo-Germaansche oervolk heeft men vanouds terecht in Toerkestan gezocht, en ten onrechte een tijdlang naar de Zuid-Russische steppe of zelfs naar Skandinavië en de Oostzeekust willen verleggen. De nieuwste wetenschap bewijst, dat de Indo-Germanen vóór alles veetelers waren, die van de Altaïsche Turken: de eerste paardentemmers, de paardenstoeterij hebben overgenomen, en nu het paard niet slechts voor den wagen als lastdier, en voor de strijdkar als aanvalsstuw leerden gebruiken, maar vooral zoo standvastig op den rug van het paard leerden leven, eten, slapen en strijden, dat zij voor hun vijanden echte Centauren leken; die in hun groote strijdbijl of „pelekus" juist van uit die hoogte een onweerstaanbaar aanvalswapen bezaten om heel Europa en Zuid-West-Azië te veroveren. Hunne vrouwen verstonden de kunst der snoer-ceramiek en van een primitieve landbebouwing. Zóó zijn ze langs het Noorden der Kaspische zee, waar ze zich reeds met brachycephale Noord-Kaukasiërs vermengden, naar de Russische steppen en verder naar Centraal-Europa rond den Donau gekomen. Daar hebben zij een Zuid-Kaukasisch volk ontmoet en onderworpen met een heel andere articulatie-basis, en uit die vermenging zijn dan niet slechts de half-Indo-Germaansche Oer-Germanen met hun klankverschuiving geboren, maar nog een heele reeks andere half-Indo-Germaansche volken (Ribezzo noemt ze ten onrechte Mediterranen) beter is: ze Rhaetiërs, Tyrsenzen, Aegaeërs, Balkanvolken en Klein-Aziaten en Armeniërs te noemen, die allemaal een parallelle klankverschuiving vertoonen in hun taal of althans in het van hen overgeleverde namenmateriaal (Rivista Indo-Greco-Italica, 1934, blz. 61-101).

Maar ook de andere Indo-Germaansche volken hielden zich evenmin van vreemde smetten vrij. Bij hun veroverende uittochten over heel Europa vermengden zij zich weer met de vsch. daar sinds den jongeren Steentijd wonende Ibero-Ligurische volken van Hunebeddenbouwers, zoodat de W.-Europ. volken zich ten onrechte plegen te beschouwen als de bijna reine afstammelingen van de Indo-Germanen. Als wij het Indo-Germaansche bloed in West-Europa op 30%

stellen, dan is het daarmee zeker niet te laag geschat. Zuiverder hebben, dank zij hun strenge kastensysteem, de hoogste konings- en priestergeslachten in Voor-Indië hun Indo-Germaansche afkomst bewaard. Maar in Perzië is het weer juist als bij ons. Daarentegen hebben wij wél de Indo-Germaansche cultuur bewaard, en verder ontwikkeld. In het Oosten hebben Perzië en Indië, in het Westen vooral Griekenland en Rome de Indo-Germaansche cultuur opgevangen; de parallellen tusschen de Grieksch-Middeleeuwsche en de Indische philosophie zijn van een verrassende veelzijdigheid; terwijl in den nieuweren tijd Indië's cultuur verviel, maar Europa zich hernieuwde. Van daar hebben wij niet slechts met onze hooge technische cultuurpractischde heele wereld voor de half-Indo-Germanen gewonnen, maar ook in kunst en wetenschap staan wij boven aan en dank zij het Christendom hebben wij ook in den godsdienst de mondiale leiding behouden. Het Manicheïsme, Hindoeïsme en het Boeddhisme zijn ook van Indo-Germaanschen huize. Alleen de Semietische Islam en de Joodsche godsdienst zijn met het Indo-Germ. complex uit de verte te vergelijken.

L i t. : J. de Morgan, La préhistoire orientale (Parijs 1925); B. Wahle, Deutsche Vorzeit (Leipzig 1932); J. L. Myres, European Civilization, its Origin and Development (I Oxford-Londen 1934); W. Koppers S.V.D., Die Indogermanenfrage im Lichte der vergleichenden Völkerkunde, in Anthropos (1935, 1-31); H. Güntert, Der Ursprung der Germanen (Heidelberg 1934); F. R. Schröter, Germanentum und Alt-Europa, in German. Roman. Monatsschrift (1934, 157-212); W. Schmidt S.V.D., Rasse und Volk (Salzburg-Leipzig [2]1935).

Jac. van Ginneken.

Indo-Germaansche oergodsdienst, godsdienst der Indo-Germanen, eer zij door volksverhuizingen in verschillende volkeren uit elkaar gevallen zijn. Door vergelijking van de godennamen, de mythologieën en de godsdienstige opvattingen en gebruiken, die de literatuur en de folklore heeft bewaard, heeft de moderne vergelijkende godsdienstwetenschap getracht zich eenig denkbeeld te vormen van den gemeenschappelijken oergodsdienst, waaruit de verschillende, ons min of meer bekende godsdiensten der latere Indo-Germaansche volkeren zich hebben gedifferentieerd. Als uitkomst van dit onderzoek kan de I. o. aldus geschetst worden:

1° De Indo-Germanen geloofden in een hoogsten hemelgod, god van den stralenden, lichtenden hemel, die de luchtverschijnselen beheerscht en zich manifesteert in bliksem en donder. Of de Indo-Germanen reeds de mythe van het heilig huwelijk tusschen hemel en aarde kenden, is niet met zekerheid uit te maken. De cultuurhistorische school is geneigd deze mythe uit invloed van moederrechtelijke landbouwers op de veefokkende Indo-Germaansche zwerversstammen te verklaren. Die Heer des hemels is ook de insteller en behoeder der zedelijke orde. Zijn ethisch karakter is evenwel scherper bewust bij de Oostersche dan bij de Westersche groep der Indo-Germaansche volkeren. Bij de laatste is hij meer de nationale god, de leider der volksvergaderingen en de aanvoerder van zijn volk in oorlogstijd.

2° Naast den hoogsten hemelgod rijzen echter de zgn. natuurgoden op, die zeer sterk zijn oppermacht bedreigen. Vsch. onder hen zijn zonder twijfel personificaties van attributen van den hemelgod. Bij sommigen is dit nog duidelijk vast te stellen. Zoo is de zon zeer dikwijls als zijn oog voorgesteld. Maar meestal hebben ze hun eigen zelfstandigheid en beheerschen ze een bijzonder machtsgebied of worden ze met bijzondere natuurelementen geïdentificeerd.

3° Op een lageren rang dan de natuurgoden staan de verschillende genieën, elfen, nymphen, feeën, wier persoonlijkheid over het algemeen zeer vaag blijft en wier oorsprong in de verschillende gemoedsstemmingen en in de behoefte van den mensch aan onmiddellijke helpers en beschermers is te zoeken.

4° Van deze zijn nog te onderscheiden, alhoewel de grenzen dikwijls vervagen, de zielen der gestorvenen. De Indo-Germanen geloofden, dat de zielen op den wind meegevoerd werden in het gezelschap van sommige windgoden of hun intrek namen in dieren of planten. Vooral zwarte vogelen, zooals de raven, werden als zielen beschouwd. De eeredienst der voorvaderen werd bewezen aan den vader, grootvader en overgrootvader. Over het hiernamaals bestond geen duidelijke leer. Wat we erover vinden bij de verschillende Europ. volkeren, is hoogst waarschijnlijk toe te schrijven aan den invloed der animistische landbouwculturen.

5° De gedachte aan een vaste wereldorde, die zich wreekt op wie haar niet eerbiedigen, schijnt ook een gemeenschappelijk Indo-Germaansch erfgoed te zijn. Bij de Westersche volkeren ontwikkelde die gedachte zich eer tot de opvatting van een blind, albeheerschend noodlot, bij de Indo-Iraniërs daarentegen tot de opvatting van een alwijze wereldwet, die orde en regelmaat in de wereld schept.

6° De eeredienst der Indo-Germanen moet zeer eenvoudig geweest zijn. Met betrekking tot het offer kenden ze waarschijnlijk het offervuur niet. Ze legden het vleesch van het geofferde dier neer op uitgespreid gras of hingen het op aan een boom. Het paardenoffer, dat we bij de Romeinen nog terug vinden, was waarschijnlijk van Indo-Germaanschen oorsprong. Vaak ging het offer gepaard met het drinken van bedwelmende dranken. → Soma.

Of de Indo-Germanen afgodsbeelden hadden, is twijfelachtig. Tempels hadden ze niet. De goden werden vereerd in omheinde ruimten of heilige boschjes. De eeredienst was niet voorbehouden aan een priesterstand. De familievader verrichtte de offers en vervulde de plichten tegenover de voorvaderen. Toch moeten er reeds in de oudste tijden mannen geweest zijn, die als meer „deskundig” in den dienst der goden aangezien werden. Zij kenden de riten en de juiste formules voor offer en gebed, in bijzondere omstandigheden of tegenover bijzondere goden te onderhouden. Hiernaast bestonden ook nog waarzeggers en medicijnmannen.

Bellon.

L i t. : K. L. Bellon, Inl. tot de vergelijkende godsdienstwetenschap (1932); A. Carnoy, Les Indo-Européens (1921); L. von Schroeder, Arische Religion ([2]1926).

Indo-Germaansche talen (Fransch: langues indo-européennes). Aan de ontwikkeling der Indo-Germ. talen heeft de historische taalwetenschap der 19e eeuw haar methode uitgevonden en verfijnd. Geen enkele groote samenhangende talengroep is dan ook zóó goed bekend van alle zijden en voor alle tijden bestudeerd en onderzocht.

Wat de Indo-Germ. talen van alle andere onderscheidt, is dat zij van één Indo-Germ. oertaal der → Indo-Germanen afstammen. Dit „afstammen” is natuurlijk beeldspraak, daar elk kind persoonlijk de taal van zijn omgeving moet aanleeren. Practisch komt dit afstammen hierop neer, dat al die latere talen uit de oertaal nog een groote hoeveelheid woorden, gram-

matische vormen, en syntactische groepschema's óf geheel en al ongedeerd, óf systematisch gewijzigd, tot een bepaalde historische periode, óf zelfs tot op den dag van heden behouden hebben. Want hoe verder wij in de geschiedenis van elke taal teruggaan, des te meer heeft zij nog van de Indo-Germ. oertaal bewaard. En de eene taal heeft natuurlijk heel andere dingen bewaard dan de andere. En het afslijtings- of het veranderingsproces gaat in de eene taal veel sneller en langs heel andere wegen dan in de andere. Daarom vergelijken wij altijd eerst de naastverwante talen onder elkaar. Wij beginnen dus niet bijv. door het Fransch met het Nederlandsch te vergelijken; maar vergelijken het Fransch met het Catalaansch, het Spaansch, het Portugeesch, het Italiaansch en het Roemeensch, die allemaal van het Latijn afstammen. Juist in dat bewaard gebleven zijn van het oude Latijn hebben wij een uitstekende proef op de som. En waar wij zoo'n groepsoertaal niet hebben, reconstrueeren wij er althans een schema van: uit de verschillende talen van zoo'n groep. Daarbij zijn vele fouten begaan, vooral in het begin natuurlijk, maar vele daarvan kwamen ten slotte aan het licht. Zoo reconstrueeren wij dus naast het Latijn of Oer-Romaansch, ook een Oer-Germaansch, en een Oer-Keltisch, en handelen daar dan mee als met het Latijn. En uit al die secundaire oertalen (langues communes noemt ze Meillet) reconstrueeren wij ten slotte het primaire Oer-Indo-Germaansch.

Het resultaat van dit onderzoek ligt, wat den woordenschat en de klankleer betreft, juist in dezen hoe langer hoe hooger opklimmenden vorm in de etymologische woordenboeken der afzonderlijke talen neergelegd. Zoo vinden wij in het Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche taal van Franck-van Wijk: voor elk woord der Nederlandsche literatuurtaal, eerst de parallelle woorden der Nederlandsche dialecten en volkstalen, dan de parallelle woorden uit de naastverwante talen: het Friesch, het Nederduitsch, het Hoogduitsch, het Engelsch, het Deensch, Zweedsch en Noorsch (alhoewel de nieuweren dit niet zoo trouw meer doen als Grimm, maar vaak ineens overspringen naar de oudere vormen: dus het Middelnederlandsch, het Middel- en Oudhoogduitsch, het Oudsaksisch, het Angelsaksisch, het Oud-IJslandsch en het Gotisch). Daarna worden er gewoonlijk een of meer Oer-Germaansche vormen gereconstrueerd, waaruit al de genoemde woorden zijn voortgekomen. Dán pas wordt deze Oer-Germ. vorm nu vergeleken met de woorden uit het Latijn, het Oud-Grieksch, het Oud-Armeensch, het Oud-Iraansch, het Oud-Indisch, het Oud-Slavisch en het Oud-Baltisch, waarvoor dan natuurlijk zooveel mogelijk heusch voorkomende woorden der teksten uit de bedoelde taalgroepen worden aangehaald. En pas daarna worden er als algemeene conclusie een of meer Indo-Germ. oervormen gereconstrueerd. Dat hierbij niet slechts de klanken maar ook de beteekenissen min of meer systematische veranderingen vertoonen, is een feit, dat gewoonlijk echter niet even consciëntieus behandeld wordt.

De vergelijkende grammatica's boeken echter deze zelfde en nog vele andere morphologische, en syntactische resultaten in de omgekeerde volgorde. Karl Brugmann begint bijv. in zijn Grundriss der vergleichenden Grammatik der Indo-Germ. Sprachen altijd met den Indo-Germ. oervorm of grondvorm, en behandelt dan achtereenvolgens de geschiedenis van dien klank, dat woord, dien vorm, die constructie of die zinswending in 1° de Indische groep en de Iraansche groep of het Arisch, 2° de Armeensche groep, 3° het Grieksch, 4° het Albaneesch, 5° het Italisch, 6° het Oud-Iersch, 7° het Germaansch, 8° het Balto-Slavisch. In de nieuwere handboeken komen hier natuurlijk de twee Hettietische en de twee Tochaarsche talen nog bij, om van de overige Bogas-Keui-talen nog maar te zwijgen. De fout van deze theorie is, dat ze stilzwijgend aanneemt, dat elke taal slechts op één oertaal kan teruggaan, terwijl het Engelsch, het Albaneesch en het Armeensch bijv. zeer zeker op twee verschillende oertalen berusten en trouwens alle Europeesche Indo-Germ. talen ook half-Kaukasische of half-Iberische talen zijn (zie boven); en zoo blijkt het heele Indo-Germ. taalverwantschapsbegrip dringend herziening te behoeven.

Ten slotte merk ik nog op, dat de Oer-Indo-Germaansche grondtaal een taal is geweest net als elke andere, heelemaal dus geen primitieve oertaal met heel andere wetten en verhoudingen. En na langer of korter tijd zal die voor ons primaire oertaal zeker weer als een secondaire oertaal worden beschouwd en met andere oertalen als bijv. het Oegro-Finsch, of het Oeral-Altaïsch, het Oer-Kaukasisch, en het Oer-Chamietisch-Semietisch worden vergeleken. Daarmee hebben trouwens reeds verschillende geleerden een begin gemaakt.

Dit is in de groote lijn de methode der Indo-Germaansche taalvergelijking; waarmee de leek zich althans voor de hoofdzaak in de etymologische woordenboeken en de vergelijkende grammatica's helpen kan. En daarmee moeten wij hier volstaan. Wie meer verlangt te weten, verwijs ik naar:

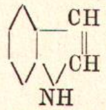
L i t.: Antoine Meillet, La méthode comparative en linguistique historique (Oslo-Parijs 1925); Jac. van Ginneken, Atti III Congresso Int. d. Linguisti (Rome 1935, 25-56). Zie verder de art. voor de afzonderlijke Indo-Germ. talen en taalgroepen. *Jac. van Ginneken.*

Indo-Grieksche beschaving, → Indië (sub II en VIII).

Indo-Iraansch of A r i s c h, een Oostelijke of satemgroep in het Indo-Germaansch, welke uiteenvalt in Indisch (vnl. in Voor-Indië) en Iraansch (vnl. in Perzië, Afganistan).

L i t.: Grundr. der indoarischen Philologie und Altertumskunde (een uitgave, begonnen d. G. Bühler, Straatsburg 1896 vlg.); Grundr. der iranischen Philologie (uitg. d. W. Geiger en E. Kuhn, Straatsburg 1895-1905).

Indol of i n d o o l, chemische verbinding met de formule

(C_8H_7N); dus een condensatieproduct van een benzolkern met een pyrrolkern. Het komt in kleine hoeveelheden in zware teerolie voor en wordt hieruit door verhitten met kaliloog in den vorm van de kaliumverbinding gewonnen. Het ontstaat verder onder verschillende omstandigheden uit eiwitten en komt daarom in de darmen voor. Na de oxydatie tot indoxyl wordt het door deze organen als urine-indicaan (→ Indican) afgescheiden.

I. is een kleurlooze stof, die bij 52° C smelt. Het heeft een kenmerkenden onaangenamen reuk en wordt voor de bereiding van kleurstoffen en reukstoffen gebruikt. Na zorgvuldige zuivering en in voldoende verdunning ruikt het bloemachtig; vandaar het gebruik in de parfumerie. *Hoogeveen.*

Indo-Nederlandsch. Het in Indië geïmporteerde Nederlandsch heeft in verschillende kringen

een verschillende behandeling ondergaan. In de kringen der ambtenaren, die toch reeds op correct gebruik van de taal prijs stellen, werkten overmatige correctheid in de hand de omstandigheid, dat de Europeanen als leden der overheerschersgroep ipso facto tot de élite gingen behooren, en de omstandigheid, dat de Indo-Europeanen van dezen stand het feilloos spreken van het Nederlandsch als een soort verweermiddel gebruikten (voor een deel wel onbewust) tegen de minachting, die de totok's (Europeesche ,,nieuwelingen" in de Indische maatschappij) tegenover hen aan den dag plachten te leggen. Dit Nederlandsch is vrijwel vrij van de dialectische verschillen van het moederland en kenmerkt zich als Indisch-Nederlandsch hoofdzakelijk door een eigen woordenschat voor typisch Indische personen, zaken en begrippen. Kan men in het hierboven behandelde geval van Indisch-Nederlandsch spreken, den term Indo-Nederlandsch reserveere men voor het gecreoliseerde Nederlandsch van den Indischen Archipel, de taal van de veelal sociaal en cultureel verwaarloosde bevolkingsgroep, die uit vermenging van onbehouwen soldaten en planters met inheemsche volksvrouwen ontstaan is. Voor zoover in deze groep, die noch van vaderskant, noch van moederskant veel beschaving meekreeg, Nederlandsch gesproken wordt, is het een weinig geciviliseerd en armoedig Nederlandsch, waarop de woordenschat, het klankbestand, de vormleer, de woordvolgorde en, last not least, het idioom der Indonesische talen een sterken invloed heeft uitgeoefend; typeerend zijn in deze groepstaal de korte zinnen (invloed der asyndetische Indonesische constructies), de Javaansche klankvorming (voor in den mond gesproken, Engelsche w, rollende r, sterkdentale d en t, vermijding van opeenvolgende consonanten), het zwakke en labiele accent, verwaarloozing van pronominale correspondentiewoordjes als „er" en „het", en letterlijke vertalingen van idiomatische uitdrukkingen der betreffende Indonesisische taal. In Indische kranten vindt men hierover soms merkwaardig materiaal. Omdat de Indo-Europeesche maatschappij allerlei schakeeringen vertoont, variëert de graad van afwijking van het zuivere Nederlandsch voor verschillende milieu's aanzienlijk. *Berg.*

Indonesia Merdéka (Indonesië Vrij), sinds 1924 orgaan van de → Perhimpoenan Indonesia. Om de anti-Nederlandsche artikelen, die in dit tijdschrift verschenen, werden vier bestuursleden van de P. I. in Sept. 1927 in arrest gesteld, doch na een geruchtmakend proces in Maart 1928 vrijgesproken.

L i t. : J. Th. P. Blumberger, De nation. beweging in Ned. Indië (187 vlg., 439 vlg.). *Berg.*

Indonesia Moeda (Jong Indonesië), pan-Indonesische nationalistische jeugdorganisatie van nietpolitieken aard, in 1930 tot stand gekomen door een fusie van te voren bestaande jeugdorganisaties, open voor Indonesische jongelieden van allerlei landaard. Zij streeft naar verheffing van het Indonesische volk op allerlei, voornamelijk cultureel, gebied, en propageert haar ideaal in een tijdschrift, dat eveneens I.M. heet. *Berg.*

Indonesië, naam, die in 1884 door den Duitschen ethnoloog Bastian ingevoerd is voor het eilandenrijk, dat vooral uit Ned.-Indië bestaat, en dien men hoe langer hoe meer gaat gebruiken, wanneer men niet het oog heeft op de huidige staatkundige indeeling. Daarnaast gebruiken de inheemsche nationalisten en de hun verwante politieke groepen den naam I. in plaats van Ned.-Indië uit afkeer tegen de Ned. overheersching, hetgeen nogal wat gekibbel om dit, toch in vele opzichten geschikte, woord ten gevolge heeft gehad.

Indonesische talen, verzamelnaam voor de gelijksoortige talen, die vooral in Nederlandsch-Indië, de Philippijnen met Formosa, het Maleische schiereiland en Madagaskar gesproken worden, echter met uitsluiting van de talen der Papoea's en die van de zgn. Ternataansch-Tidoreesche taalgroep (Noordelijk Halmaheira, Ternate, Tidore), die van een geheel ander type zijn. Daar het Westelijk deel van het Austronesische taalgebied in staatkundig opzicht weinig versnipperd is, hebben de omstandigheden het ontstaan van de groepsaanduiding Indon. talen bevorderd, hoewel er van een scherpe onderscheiding van de Indon. talen van de talen van het overige Oceanië eigenlijk geen sprake kan zijn. Aan een wetenschappelijk gefundeerde classificatie der Austronesische talen heeft nog niemand zich gewaagd; trouwens, elke poging tot classificatie moet voorbarig heeten, omdat nog slechts een zeer klein aantal talen nader bekend is gemaakt, terwijl het totale aantal in de duizenden moet loopen (op Celebes bijv. ruim 100, op de Philippijnen naar schatting 80, in Oceanië elk eilandje zijn eigen taal). Hiermee hangt samen, dat de grenzen van het taalgebied nog niet scherp te trekken zijn: de vraag, of het Japansch tot de Austronesische (Indonesische) talen te rekenen is, wordt thans veelal ontkennend beantwoord, doch zal toch slechts definitief te beantwoorden zijn, wanneer men tot aanvaardbare criteria voor het Austronesische karakter eener taal gekomen is.

Onder het voorbehoud, dat men in dit stadium van het onderzoek nog wel maken moet, kan men zeggen, dat de tot dusverre bestudeerde Indon. talen een vrij grooten gemeenschappelijken woordenschat hebben, en dat de klankverschuivingen, die de differentiatie veroorzaakt hebben, van betrekkelijk beperkten omvang zijn gebleven. Indon. talen zijn agglutineerende talen; in het grammatische systeem spelen vooral praefixen een groote rol; in mindere mate suffixen, infixen en nasaleering of praenasaleering; al deze elementen kunnen echter tegelijkertijd optreden (bijv. van een grondwoord gaway: pagaway, panggaway, anggawayakĕn, amanggawayakĕn, pinagawayakĕn enz.). Woordverdubbeling of verdubbeling van de eerste lettergreep komt overal in het taalgebied voor, doch onbekend of weinig bekend zijn Ab- en Umlaut, meervoudsvorming, grammatisch geslacht, declinatie en conjugatie. Woord- en zinsaccent zijn labiel, de woordvolgorde is betrekkelijk vrij, samengestelde zinnen zijn nauwelijks te onderscheiden. Dat deze talen niettemin moeilijk aan te leeren zijn, is veelal een gevolg van de mogelijkheid om door aanhechting van allerlei affixen de beteekenis van het grondwoord op allerlei manier te moduleeren.

Indon. talen met een geschreven literatuur zijn o.a.: Malagasi, Tjamsch, Atjèhsch, Bataksch, Maleisch, Menangkabausch, Soendaasch, Javaansch, Madoereesch, Balisch, Sasaksch, Makassaarsch, Boegineesch, Tagalog, Bisaja, Iloko, Soeloe. Tot de best bestudeerde talen behooren er echter, die geen geschreven letterkunde hebben, zooals het Barèë, het Gajosch, het Morisch, het Rottineesch, het Bimaneesch, het Sangireesch, het Bontok (grammatica's resp. van Adriani, Hazeu, Esser, Jonker, Jonker, Adriani, Seidenadel).

L i t. : Talrijke kleine boekjes van den Zwitser R.

Brandstetter, waarvan er vier door Blagden zijn samengevat in An Introduction to Indon. Linguistics. *Berg.*

Indool, → Indol.

Indor of Indore, 1° inlandsche Mahrattenstaat in Britsch-Indië, gelegen aan beide zijden van de Narbada, met het Satpoera-gebergte ten N. en de Windhjaketen ten Z.; opp. 24 000 km², ca. 1 150 000 inw. Op den meest vruchtbaren bodem wordt tarwe, katoen, tabak en opium verbouwd.

2° Hoofdstad van den gelijknamigen staat (X 224 D 3); ca. 127 000 inw.; katoen-industrie, handel in opium. *G. de Vries.*

Indo-Scythen, naam door de Grieksche historici gegeven aan de nomadische stammen uit Centraal-Azië, die rond de 1e eeuw v. Chr. eerst in Iran, vervolgens in Indië invallen deden en zich in het laatste land vestigden [→ Indië (sub Geschiedenis)]. De Sjaka's waren van taal Iraniërs, de Jue-tsji (uit N.W. China afkomstig) worden door een deel der geleerden gelijkgesteld met de → Tochaarsch sprekende natie.

L i t. : Grousset, Hist. de l'Extrême Orient (I Parijs 1929, 58 vlg.). *Mansion.*

Indoxyl, → Indigo.

Indra, in de Wedische mythologie god van donder en storm, de voornaamste aller goden, doordat hij regen en bijgevolg vruchtbaarheid schenkt. Door het drinken van het sap der Soma-plant, hem door de priesters ten offer geplengd, raakt I. in een goddelijken roes, die zijn krachten ten top doet stijgen, zoodat hij al zijn demonische vijanden overwint. De Maroets (storm-, windgoden) zijn I.'s gezellen. In het latere Brahmanisme verbleekt de figuur van I., die dan nog als koning des hemels vereerd wordt.

L i t. : Macdonnell, Vedic Mythology (1897) ; Hopkins, Epic Mythology (1915) (beide in Bühler, Grundr. der indo-arischen Philologie). *Mansion.*

Indragiri (Inderagiri), afdeeling der residentie Riouw en Onderhoorigheden op Sumatra; omvat de onderafdeelingen Koeantan-districten, Indragirische Benedenlanden en Indragirische Bovenlanden. Grootendeels Alluviaal gebied, doorstroomd door talrijke rivieren en kreken en geheel bedekt met oerwouden. Op de grens met Djambi ligt een heuvelland. De kuststrook is hoofdzakelijk bedekt met een rizophorenvegetatie. In 1930 163 441 inw., waarvan 158 305 Inheemschen, 4 835 Chineezen, 182 andere Vr. Oosterlingen en 119 Europeanen. In het kustgebied wonen in hoofdzaak Riouw-Maleiers, in het Westen Menangkabauers en daartusschenin allerlei overgangen. In het binnenland komen ook nog eenige primitieve bevolkingsgroepen voor, o.a. de Orang Mamak. Naast drogen rijstbouw komt ook klapper-, gambir- en rubbercultuur voor. De kustvisscherij wordt meest door Chineezen en Palembangers uitgeoefend. *v. Vroonhoven.*

Indragiri-rivier of Koeantan-rivier, rivier op Sumatra; ontspringt in de Palembangsche Bovenlanden. Een der bronrivieren is de Oembilin, die de afwatering vormt van het meer van Singkarah. Aan den mond ligt een groote delta met vier hoofdarmen, welke uitmonden in de Amphitrite-baai.

Indramajoe, 1° regentschap van de afd. Cheribon in de prov. West-Java; omvat de districten Kandanghaoer, Losarang, Sindang, Djatibarang, Indramajoe en Karangampèl. Oppervlakte 2 362 km²; bevolkingsdichtheid 216 per km²; 509 745 inw. (eind 1930), w.o. 501 653 Inheemschen, 279 Europeanen, 6 544 Chineezen en 1 269 Arabieren; de inheemsche bevolking is bijna geheel Javaansch, nog geen 5% is Soedaneesch; de landstaal is Javaansch. Bevolkingstoename gedurende 1920-'30 bedroeg ruim 33%. I. is geheel vlak en heeft een zeer warm klimaat. Het is een rijstgebied bij uitnemendheid; rijst van zeer goede kwaliteit, ook voor export bestemd, wordt door bevolking en op ondernemingen geplant. I. wordt doorsneden door de S. S.-lijn Batavia—Cheribon, aansluitend bij den Semarang—Cheribon-Stoomtram (S.C.S.) naar Semarang, alsmede door de S.S.-lijn Batavia—Soerabaja.

2° Hoofdplaats van het regentschap en het district Indramajoe, 21 190 inw. (eind 1930), w.o. 172 Europeanen, 18 465 Inheemschen, 2 162 Chineezen en 203 andere Vreemde Oosterlingen. I. is een zeer warm, weinig aantrekkelijk plaatsje. Het wordt bezocht door een der Kruisheeren vanuit Cheribon. *Brokx.*

Indrapoera, 1° plaatsje in het Z. van de kustvlakte van de residentie Sumatra's Westkust (2° 3′ Z., 100° 56′ O.); vroeger centrum van een bloeienden peperhandel. Het klimaat is er zeer ongezond.

2° Opkomende plaats in het kustgebied van het gouvernement Sumatra's Oostkust (3° 19′ N., 99° 18′ O.); veel rubberaanplantingen in de omgeving.

3° **Piek van Indrapoera,** of Piek van Koerintji, werkzame vulkaan, hoogste berg van Sumatra (3 810 m), gelegen in het Z. van de residentie Sumatra's Westkust (1° 41′ Z., 101° 11′ O.). De Noordelijke hellingen zijn zeer vruchtbaar, doch het gebied is nog sterk geïsoleerd en daardoor van weinig beteekenis. *v. Vroonhoven.*

Indra Sabha (hal van Indra), een der Dzjainatempels uit de rotstempel-groep te Ellora. → Ellora.

Indre, dept. in Midden-Frankrijk (XI 64, nr. 44); opp. 6 900 km², 247 000 inw. (1931), 37 per km²; hoofdstad Châteauroux. Het vlakke heuvelland, in het Z. oploopend tot 400 m, is weinig vruchtbaar. 2/3 deel is landbouwgebied (haver, gerst); schapenteelt (race berrichonne). Weinig industrie. *Heere.*

Indre-et-Loire, dept. in Midden-Frankrijk, vroeger Touraine geheeten (XI 64, nr. 43); opp. 16 158 km², 335 000 inw. (1931), 53 per km²; hoofdstad Tours. Het dept. omvat een deel van het Loiredal met de aanliggende heuvels. Er is veel landbouw (tarwe, haver, suikerbieten) en weinig veeteelt. Veel wijn- en ooftbouw (pruimen en appels), daardoor veel industrie van conserven en cider. De overige ind. is niet belangrijk (porselein, kunstmest, leerlooierij). *Heere.*

In dúbiis libertas (Lat.) = In twijfelachtige dingen vrijheid, veel gebruikt middendeel van een spreuk, die aanvangt met: → „In necessariis unitas".

Inductie (Epagoge, de Gr. door Aristoteles gebruikte term), 1° (philos.) de denkvoortgang, waarbij uit het bijzondere tot het algemeene besloten wordt. Er zijn twee vormen. De volledige i. heeft tot praemissen twee feitelijkheidsoordeelen, waarvan het eerste een aantal gevallen van een zelfde karakter opsomt en het tweede vaststelt, dat hier alle gevallen met dit karakter vermeld zijn. De conclusie is een collectief algemeen oordeel en spreekt niet meer dan een feitelijkheid uit. De wetenschappelijke i. leidt uit een beperkt aantal gevallen van bepaald karakter een noodzakelijk algemeen oordeel, een wet, af. Behalve op de aangevoerde gevallen steunt zij op het beginsel van regelmaat: al, wat in de redelooze natuur regelmatig gebeurt, gebeurt noodzakelijk. Haar conclusie bezit nood-

zakelijkheid en daardoor wetensch. zekerheid. Vgl. nog → Deductie. *v. Benthem.*

Lit.: B. v. Benthem, Essai sur l'induction (1923).

Historische inductie is de redeneering, waarbij uit optreden en verloop van bepaalde historische gebeurtenissen tot een algemeenen regel of hist. wet wordt besloten. Zij steunt op het beginsel, dat bepaalde oorzaken onder bepaalde omstandigheden steeds bepaalde gevolgen voortbrengen. Met betrekking tot menschelijke wilshandelingen is de waarde van dit beginsel echter beperkt; daar nu het hist. gebeuren als zoodanig van den vrijen menschelijken wil afhankelijk is, kan de hist. wet derhalve geen karakter van noodzakelijkheid dragen en geeft de hist. i. slechts waarschijnlijkheid of moreele zekerheid.

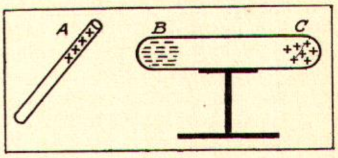
Lit.: A. Feder, Lehrb. der hist. Methodik (Regensburg [3]1924). *F. Sassen.*

2° In de biologie verstaat men onder i. de opwekking van een beweging of ontwikkelingsproces bij plant of dier door een uitwendigen prikkel. De tijd, gedurende welken de prikkel inwerkt, heet inductietijd. De kortste inductietijd, die nog juist tot een reactie kan voeren, heet presentatietijd. Tegenover de geïnduceerde of paratonische bewegingen staan de autonome bewegingen, die onafhankelijk van uitwendige prikkels verloopen. *Melsen.*

Hoewel de moderne erfelijkheidsleer de overerving van de verworven eigenschappen in Lamarkistischen zin niet aanneemt, is het niet uitgesloten, dat verwondingen, gewijzigde klimaatsomstandigheden of sterke prikkels (metaalzouten, röntgenstralen) in het lichaam (soma) van het individu wijzigingen teweegbrengen, die verder tot de voortplantingscellen doordringen en aldus op de nakomelingen zouden overgaan, doordat het → genoom een erfelijke verandering heeft ondergaan. Men spreekt in dit geval van somatische inductie; verder van directe inductie, wanneer de voortplantingscellen rechtstreeks, en niet via het soma, worden beïnvloed; en ten slotte van parallelinductie, wanneer de gewijzigde levensomstandigheden invloed uitoefenen op de soma- of lichaamscellen, en parallel daarmee op de voortplantingscellen. *Dumon.*

3° Wisk. Men bewijst een eigenschap door i. als men uit het feit, dat die eigenschap voor een bepaald geheel getal (bijv. 1) geldt, besluit, dat die eigenschap geldt voor alle volgende geheele getallen; de voorwaarde is, dat men de geldigheid bewijzen kan voor het getal n + 1, wanneer men aanneemt, dat zij geldt voor het getal n. Het beginsel berust op de wezenlijke eigenschap der geheele getallen, dat zij telkens ontstaan door toevoeging der eenheid bij het voorafgaande getal. In tegenstelling met de inductie in de proefondervindelijke wetenschappen is de mathematische i. dus feitelijk a priori. Men noemt deze i. volledig. Een bewijs door volledige i. noemt men ook wel een Bernoulliaansch bewijs. *Drost.*

4° Natuurk. **Electrostatische inductie** of influentie. Een electrische lading wekt in de omgevende ruimte een toestand op, welke zich o.a. uit in de zgn. influentie der geleiders, welke zich in de nabijheid der lading bevinden. Wordt in de nabijheid van een geïsoleerd opgestelden, ongeladen langwerpigen geleider BC (zie fig.) een bijv. positief electrisch geladen staaf A gehouden, dan treedt aan de naar A gekeerde zijde, bij B dus, een negatieve lading op. Aan de andere zijde, bij C, treedt een even sterke positieve lading op, terwijl het midden van BC neutraal blijft. Wordt A weggenomen (zonder dat A den geleider BC aangeraakt heeft), dan verdwijnen ook tegelijk de ladingen in B en C. Men zegt nu, dat de ladingen op BC geïnfluenceerd of geïnduceerd werden door de lading van A.

Electrostatische inductie.

De verklaring van het verschijnsel is, dat door de aanwezigheid van A de gelijke hoeveelheden positieve en negatieve electriciteit op BC gescheiden worden, doordat A de negatieve electriciteit van BC aantrekt, en de positieve van zich afstoot. Raakt men tijdens de aanwezigheid van A den geleider BC aan, of verbindt men dezen met de aarde, dan stroomt de positieve electriciteit van BC weg, ook al raakt men bij B aan. De negatieve electriciteit wordt door A vastgehouden. Neemt men dan eerst de verbinding met de aarde weg en vervolgens A, dan verspreidt de negatieve lading in B zich nu over den geheelen geleider. Op deze manier kan men door influentie een geleider een lading geven. Dit ververschijnsel vindt toepassing bij den → electrophoor en bij sommige → electriseermachines. *Borghouts.*

Magnetische inductie, als verschijnsel, is het magnetisch zijn van een ijzeren staaf, zoolang deze zich in een magnetisch veld bevindt.

De grootte van de magnetische inductie B in een bepaald punt wordt bepaald door de hoeveelheid krachtlijnen, die een vlak, loodrecht op de richting dezer krachtlijnen, per cm^2 snijdt. In lucht (eigenlijk in luchtledig) is de inductie dus gelijk aan de veldsterkte. In een ferromagnetische stof is $B = H + 4\pi I$, waar H de veldsterkte en I de door de veldsterkte ontstane magnetisatie voorstellen. De eenheid der magn. i. is de Gausz (één krachtlijn per cm^2). *Elenbaas.*

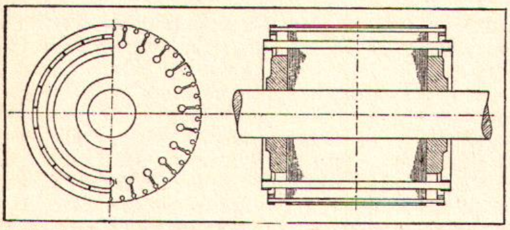
De **coëfficiënt van inductie** geeft aan het aantal inductielijnen, dat door één van twee stroomketens gaat, als in de andere een stroom van de sterkte 1 loopt.

Inductielijnen (natuurk.). Om in een gemagnetiseerde stof in elk punt de richting der magnetische → inductie aan te kunnen geven, denkt men zich in de stof lijnen getrokken, zoo, dat de raaklijn in elk punt dezer lijnen, de richting der inductie daar ter plaatse aangeeft. Deze i. zijn gesloten lijnen.

Inductiemotor (electrotechn.), een → wisselstroommotor, waarin de stilstaande statorwikkeling wisselstroom (meestal veelphasigen) ontvangt; aan de draaibare rotorwikkeling wordt echter geen stroom van buitenaf toegevoerd, maar hierin wordt een stroom geïnduceerd door het draaiend statorveld, welks snelheid bepaald wordt door de frequentie van den wisselstroom in verband met het aantal polen der statorwikkeling (→ Draaistroommachine, B 2). De rotor bestaat uit dunne weekijzeren schijven met gleuven of gaten aan den omtrek, waarin de in zich zelf gesloten rotorwikkeling is aangebracht: kortsluitingsrotor of -anker. Deze bestaat uit ongeïsoleerde koperen staven, die door koperen ringen tot een soort eekhoornkooi geleidend verbonden worden (kooirotor of -anker), ofwel uit een in zichzelf gesloten (geïsoleerde) phasenwikkeling met hetzelfde aantal phasen en polen als de stator-

wikkeling (phasenrotor of -anker). In deze rotorwikkeling worden door de snijding der krachtlijnen van het draaiend statorveld wisselstroomen geïnduceerd, die het sterkst zijn bij het aanzetten van den motor. Door wisselwerking tusschen het magnetische veld en den geïnduceerden stroom wordt op de rotorwikkeling een koppel uitgeoefend, evenredig met den magnetischen krachtstroom en den geïnduceerden stroom, waardoor de rotor in de richting van het veld gaat draaien: de motor loopt dus van zelf aan. Bij toenemend toerental vermindert de relatieve snelheid van het draaiend veld t.o.v. den rotor en hiermede het aantal gesneden krachtlijnen per seconde, de geïnduceerde electromotorische kracht en de rotorstroom. Dit verschil tusschen het veld en den rotor, de slip, afhankelijk van de belasting, bedraagt bij volle belasting ong. 2-4% der veldsnelheid voor groote en 6% voor kleine motoren, zoodat de motor niet synchroon (met het draaiend veld) loopt (→ Asynchrone motor). De i. heeft in normaal bedrijf bij alle belastingen practisch dezelfde snelheid, zoodat hij evenals de gelijkstroomshuntmotor aangewezen is voor bedrijven met nagenoeg constante snelheid (arbeidswerktuigen, spinnerij, weverij, papierfabriek). Bij overbelasting neemt de slip sterk toe en bij 1,5- tot 2,5-voudige normale belasting komt de motor plotseling tot stilstand.

De hooge aanloopstroom (5 tot 8 maal de normale) maakt, dat de i. met kooirotor in zijn eenvoudigsten vorm slechts voor kleine vermogens (beneden 2 k.W.) gebruikt wordt. De aanloopstroom van kortsluitingsmotoren met een phasenwikkeling kan verlaagd worden door deze te verbinden met een regelbaren aanzetweerstand (sleepringrotor of -anker), die geleidelijk bij het aanloopen wordt uitgeschakeld. Om den aanloopstroom bij kooimotoren te verlagen, heeft Boucherot op den rotor twee onafhankelijke, ongeïsoleerde kooiwikkelingen aangebracht (dubbelekooirotor; in Ned. in gewijzigden vorm door Heemaf en de Electromotorenfabriek Dordt geconstrueerd).

Inductiemotor. Schematische voorstelling van een dubbele kooirotor.

Door verschillende weerstand en positie heeft de eene kooiwikkeling een hoogeren coëfficiënt van zelfinductie dan de andere, zoodat bij het aanzetten van den motor de inductieve reactantie (evenredig met de slip-frequentie en den coëfficiënt van zelfinductie) van de eerste zóó groot is, dat de aanloopstroom vnl. door de andere kooi, met hoogen weerstand, zal loopen. Bij toenemende rotorsnelheid en normaal bedrijf (lage slipfrequentie) is deze grootere inductieve reactantie niet overwegend meer, zoodat de stroom in hoofdzaak door de kooi met kleinen weerstand zal loopen. Hierdoor heeft het aanloopkoppel ongeveer $1^1/_3$ en de aanloopstroom nagenoeg 1,5 maal de normale waarde. Bij kooimotoren kan de aanloopstroom ook verkleind worden door gebruikmaking van het zgn. stroomverdringingseffect, volgens hetwelk zich een wisselstroom van lage frequentie over de geheele doorsnede van den geleider verdeelt (normaal bedrijf van den motor), maar bij hooge frequentie (bij het aanloopen) naar buiten gedrongen wordt (skin-effect) en zich beperkt tot den buitenomtrek. De kooiwikkeling bestaat uit een dunne, hooge staaf of uit meer dunne, hooge boven elkaar geplaatste staven, in gleuven aan den omtrek gelegd (stroomverdringingsmotor). Het rendement van kleine motoren is 80-85, van groote 90-95%.

Lit.: C. Feldmann, Electr. Constructies (II, IV); H. S. Hallo, Leerb. der Electr. Traktie; C. L. van der Bilt, Bekn. Handb. der Electrotechniek. *v.d. Well.*

Inductieregelaar (electrotechn.), een in den vorm van een → inductiemotor gebouwd toestel, ter regeling van de spanning in wisselstroomleidingen, waarvan de rotor wordt vastgehouden en door een wormwiel uit de hand of motorisch verdraaid kan worden, waardoor een geleidelijke spanningsregeling mogelijk is. Zijn werking komt overeen met die van een → transformator, waarvan de primaire en secondaire wikkelingen over den omtrek van stator en rotor verdeeld zijn en die t.o.v. elkaar verplaatsbaar zijn (transformator met draaibare wikkeling). De verdraaibare rotorphasen zijn in shunt op het circuit geschakeld door soepele verbindingskabels, de stilstaande secondaire wikkeling (statorphasen) in serie met de leidingen, die naar de verbruikers gaan. Naar gelang van den relatieven stand dezer wikkelingen wordt de aan deze serieschakeling toegevoerde spanning verhoogd of verlaagd. *v.d. Well.*

Inductiespoel (electrotechn.), spoel, waarin merkbare inductie-verschijnselen plaats grijpen: inductiestroom bij de inschakeling, verschuiving van den stroom t.o.v. de spanning bij wisselstroom. Deze beide verschijnselen hangen vnl. af van de verhouding L/R (waarbij L = zelfinductie, R = weerstand), de zoogenaamde tijdconstante van de keten, de verschuiving echter ook van de pulsatie ω (2π maal de frequentie). Een wikkeling zal dus een i. worden genoemd, indien haar tijdconstante merkbaar is, en als een Ohmsche weerstand worden beschouwd, indien L/R te verwaarloozen is. *Gillon.*

Inductiestroom (electrotechn.). Wanneer op een inductieve keten (keten met weerstand R en zelfinductie L) een gelijkspanning E wordt aangelegd, ontstaat een stroom, die exponentieel stijgt van nul tot op de eindwaarde E/R. De sterkte van dezen stroom is $\frac{E}{R}\left(1-e^{-\frac{R}{L}t}\right)$ Men mag zich dus dezen stroom voorstellen als samengesteld uit een bestendigen stroom E/R en een overgangsstroom $-\frac{E}{R}e^{-\frac{R}{L}t}$ die den bestendigen stroom tegenwerkt, maar geleidelijk afneemt, zoodat de werkelijke stroom tot de waarde E/R nadert. Deze overgangsstroom wordt teweeggebracht door de zelfinductie van de keten, en wordt daarom dikwijls i. genoemd. Als men den stroom door de inductieve keten onderbreekt, wordt hij nochtans niet oogenblikkelijk nul. In de zelfinductie van de keten is immers een energie $LI^2/2$ vergaderd, welke niet oogenblikkelijk kan verdwijnen. Een vonk ontstaat aan de klemmen van den schakelaar. De onderbreking is zooveel te spoediger, naarmate de

openingssnelheid van den schakelaar toeneemt. Dit levert echter een gevaar op: daar bij stroomverandering aan de klemmen der inductiespoel een spanning L. di/dt ontstaat, stijgt deze met de openingssnelheid. De spoel krijgt dus een zgn. inductiestoot, die voor de isoleering gevaarlijk kan zijn. Vandaar dat men dikwijls bij fel inductieve ketens (zooals bijv. gelijkstroom-motor-veldwikkelingen) den stroom onderbreekt met de keten op zichzelf kort te sluiten i.p.v. ze te openen. De spanningsstoot kan dan niet grooter zijn dan de aangelegde spanning. I. treden ook op, wanneer op een inductieve keten een wisselspanning wordt ingeschakeld; dan hangen zij af van de waarde der wisselspanning op het oogenblik der inschakeling (inschakelhoek van den spanningsvector). *Gillon.*

Inductieve antennekoppeling, een in de radio-ontvangtechniek toegepaste koppeling, waarbij de zelfinductie van den antennekring (antennespoel) door een wederzijdsche inductie gekoppeld is met de zelfinductie (roosterspoel) van den afgestemden roosterkring van de eerste ontvanglamp, waardoor groote selectiviteit en storingsvrijheid bereikt worden. *v. Gils.*

Inductieve leergang, → Methodiek (sub 3°).

Inductorsysteem, → Telephonie.

In dulci jubilo (Lat., = in zoeten jubel), beginwoorden van een middeleeuwsch kerstlied met half-Duitschen (of -Nederlandschen) en half-Latijnschen tekst. Het bevindt zich in een 14e-eeuwsch hs., waarin het leven staat van den Dominicaanschen mysticus, den Zaligen Suso. Later werden deze woorden meer in studentenliederen de uitdrukking voor „vroolijk lawaai”. De Ned. tekst o.a. in „Liederen van groot-Ned. Kerstliederen nr. 127”.

Lit.: Hoffmann von Fallersleben, In dulci jubilo (Hannover 1854); Bolte, in: Festgabe an Karl Weinhold (Leipzig 1896, 124). *Brouwer.*

Indult (Kerkelijk recht), de gewone benaming ter aanduiding van een negatief privilege, beteekent derhalve: een door de bevoegde kerkelijke overheid verleende vrijstelling van een wettelijke verplichting (bijv. C.I.C., can. 422). I. wordt evenwel ook in den zin van positief (affirmatief) privilege gebruikt, dus in de beteekenis van een gunst, om iets te doen, dat anders verboden is (bijv. C.I.C., can. 638). *Schweigman.*

Indus, rivier in het N.W. van Britsch-Indië (X 224 B/C 2), ontspringt in de Kailasa-berggroep van de Himalaja-keten, stroomt in N.W. richting door Tibet en Kasjmir, wordt door het Hindoekoesj-gebergte gedwongen naar het Z.W. om te buigen, stroomt door de Pandzjab en Sindh en mondt met een uitgestrekte delta in de Arabische Zee uit. Geheele lengte der rivier is ca. 3 200 km; bevaarbaar van Attock bij de uitmonding van de Kaboel-rivier tot den delta-arm. Links ontvangt de I. het water van de vijf rivieren (de „Pandzjab”) van het Vijfstroomenland. Evenals de Nijl heeft de I. groote beteekenis voor de bevloeiing van de woestijnachtige gebieden aan de benedenrivier, door middel van de Barrage van Soekkoer, den grootsten stuwdam der wereld. *G. de Vries.*

Indusium, een uitgroeisel van het blad van sommige varens, waardoor een sorus, d.w.z. een groep van sporangiën, bedekt wordt.

Industrie. I. Economisch.

Onder i. verstaat men de bedrijven van eenigen omvang, welker werkzaamheden gericht zijn op het veredelen van grondstoffen en/of halffabrikaten. Een deel van grondstoffenwinning wordt vaak bij de i. ondergebracht, nl. de mijnbouw, terwijl de werkzaamheden van het kleinbedrijf en het handwerk ook bij veredeling van grondstoffen en/of halffabrikaten buiten de i. vallen. Daarnaast is het niet noodig, dat de arbeid op één plaats wordt verricht. De ondernemer kan het werk ook door arbeiders buiten de fabriek laten verrichten; men spreekt dan van huisindustrie (→ Huisarbeid).

De **ontwikkeling** van de i. begon in het midden der 17e eeuw, doordat het handwerk geleidelijk aan werd omgezet in den industrieelen arbeid, waarvoor de arbeidsverdeeling en de invoering van de machines karakteristiek waren. Daarbij kwam de commercieele functie ook los te staan van de technische leidersfunctie. De krachtige ontwikkeling kwam in de 19e en 20e eeuw, in de periode van de groote uitvindingen, waarbij de toepassing van stoom en electriciteit en de vindingen op chemisch gebied wel de voornaamste plaats innamen. Al bleef aanvankelijk de huisindustrie bestaan, toch kreeg men een geleidelijke concentratie in de fabrieken en werkplaatsen. Tevens droegen de groote vrijheid bij het verkrijgen van afzet, de ruimere markten en de verlaging in de transportkosten er aanvankelijk toe bij de i. te stimuleeren; evenzoo de uniformeering en uitbreiding van de behoeften, waardoor de massa-productie werd opgevoerd; de aanwezigheid van grootere kapitalen en de ondernemingsmoed; een groeiende bevolking, die niet uitsluitend een emplooi kon vinden in landbouw, handel en verkeer; ten slotte de nieuwe ondernemingsvorm, die concentratie van arbeid en kapitaal vereenvoudigde.

De industrieele ontwikkelingsmogelijkheden der landen werden aanvankelijk vooral bepaald door de aanwezigheid van grondstoffen, klimatologische omstandigheden, water en verkeerswegen, ligging t.o.v. andere landen en zeeën, ontwikkeling en aanleg van het volk en event. andere rijkdommen van het land.

Zoo werd ook de **standplaats** der afzonderlijke industrieën door bovengenoemde factoren grootendeels bepaald, waarbij ook de handelspolitieke bepalingen van andere staten van invloed konden zijn. Zoo is het te verklaren, dat zich industrieele centra hebben ontwikkeld, waar men zich op één of enkele bijeenbehoorende soorten van producten toelegt. Het beduidt, dat voor een dergelijk artikel de productievoorwaarden op die plaats gunstig waren; de traditie en geoefendheid der arbeiders alsmede de heerschende loon-niveau's spelen daarbij ook een belangrijke rol. De i. bezit verder een neiging tot concentratie, meestal nabij gunstig gelegen steden, omdat men dan van de gemeenschappelijke voordeelen geniet, allereerst van transport, doch ook van licht, kracht, arbeiders enz.

Gedurende de laatste decennia, zeker gedurende de laatste jaren, ziet men, onder invloed van de op zelfgenoegzaamheid gerichte economische politiek van de meeste landen, een in moeilijkheden geraken van vsch. productie-apparaten. De voorwaarden van de standplaats hebben zich veelal sterk gewijzigd, en landen, die tot voor kort uitsluitend op voortbrenging van grondstoffen en agrarische producten waren ingesteld, streven thans naar industrialisatie. Dit neemt niet weg, dat het verkeer van industrieele goederen toch nog belangrijk is, ondanks de economische inzinking, en thans (begin 1936) weer eenige toename vertoont. De wanverhouding, die ontstond

tusschen de behoeften en de voorradige bevredigingsmiddelen, waarvan een groote werkloosheid over de geheele wereld het gevolg was, was echter niet in staat om in vsch. landen de uitbreiding van het industrieele apparaat tegen te houden. Zoo is het dan ook te verklaren, dat men bijna overal ook den laatsten tijd nog een stijging ziet van het aantal personen, die in de i. werkzaam zijn.

Karakteristiek voor de moderne i. is ook haar **kapitaalintensiviteit,** waardoor zij eenerzijds veel menschelijke arbeidskrachten heeft uitgestooten, anderzijds sterker gebonden is aan een massaproductie. De hooge vaste kosten vorderen voor het verlagen van de voortbrengingskosten per eenheid product een zoo groot mogelijken afzet. De moeilijkheden, waarin de Ned. i., vnl. de export-industrie, is geraakt, spruiten dan ook ten deele voort uit deze kapitaalintensiviteit, in zooverre de productiecapaciteit op korten termijn moeilijk kan worden ingekrompen zonder een aanzienlijk kapitaalverlies te veroorzaken.

De aard van den arbeid in de i. is ook sterk veranderd door de ontwikkeling van de techniek. Geleidelijk is men van het werk met handwerktuigen, via de machine en de automaat, gekomen tot de automatische fabriek, waar de grondstoffen worden ingevoerd en, zonder dat de mensch deze verder aanraakt, door de fabriek worden veranderd en veredeld, zoodat het eindproduct er klaar uitkomt. De mensch dient voor de verzorging en bewaking van de automatische fabriek, men zie bijv. de papierindustrie. Dat deze wijziging invloed heeft gehad op mentaliteit en gehalte van den industrieelen arbeider is evident. De geschoolde arbeider heeft er voor een deel moeten plaats maken voor den geoefenden en ongeschoolden man, of voor het meisje. Van een veel kleinere categorie wordt daarentegen groote vakbekwaamheid geëischt, vnl. op technisch gebied.

Ten slotte dient nog vermeld, dat in de i. nationale en internationale **concentraties** hebben plaats gehad, waardoor de groote organen in den vorm van belangengemeenschappen, kartels, concerns en trusts zijn ontstaan. Deze hebben de ontwikkeling van de grootindustrie sterk bevorderd en dit heeft op zijn beurt de bestaansmogelijkheid der kleinere industrie weer belemmerd. De concentratie sluit een zekere beheersching van de industrieele capaciteit in, doch leidt anderzijds tot monopolistische tendenties. Het is dan ook te begrijpen, dat door de voorstanders juist voor de i. de ordeningspogingen worden gestimuleerd, door de tegenstanders worden bestreden.

In Nederland nam sinds 1889 het aantal in de nijverheid werkzame personen toe van 30% van de beroep uitoefenende personen tot 38,8% in 1930. Deze t o e n a m e geschiedde uitsluitend ten koste van den landbouw, ofschoon absoluut genomen het aantal personen in den landbouw werkzaam tot 1930 steeg. Wel vertoonen de cijfers van personen in den handel werkzaam eveneens een accres, nl. van 7,7% in 1889 tot 12,5% in 1930. Ook hier was de toename regelmatig. Naar verhouding is deze stijging zelfs sterker dan bij de industrie. Indien de toename in den handel van 1909 tot 1930 even sterk zou geweest zijn als in de i., dan zou men van 10% op 11,1% zijn gekomen. Thans is men op 12,5%. Daarbij komt echter de sterke rationalisatie en mechanisatie, die het aantal arbeiders in de i. naar verhouding sterk heeft gereduceerd, zoodat de industrieele capaciteit zeker veel sterker is toegenomen dan de cijfers der beroepstelling aangeven. De handel is daarentegen arbeidsintensief gebleven, zoodat daar de toename meer in overeenstemming zal zijn met de omzettoename.

Reeds thans is de i. voor Ned. van groot belang. Dit blijkt wederom uit de gegevens van de beroepstelling, waarvan eenige cijfers ook uit andere landen bewijzen, dat Ned. als industrieele staat niet achteraan komt. Waar in Ned. in 1920 volgens de beroepstelling 37,8% personen in de nijverheid werkzaam waren, daar trof men in denzelfden tijd de volgende andere percentages: Duitschland 41,4%, Zwitserland 44,7%, België 46,81% en Engeland 51,5%. Daarentegen Italië 27,5%, Zweden 31,2%, Ver. Staten van Noord-Amerika 34,4% en Frankrijk 35,8%.

Al is het onmogelijk hier een overzicht te geven van de verschillende takken van i., die in Ned. bestaan, toch moge op enkele b e l a n g r i j k e c e n t r a de aandacht worden gevestigd. In de nieuwe industriegebieden treft men meestal een grootere verscheidenheid, zoo vindt men bijv. in Breda naast elkaar de kunstzijde-, metaal-, verf-, chocolade-, parket-, haarden- en kachelindustrie, bierbrouwerij, conservenfabricage e.a. In de oudere centra is meestal één industrietak sterk overheerschend, zoo de katoenindustrie in Twente, de wolindustrie in Tilburg, de schoenindustrie in de Langstraat. De moderne industrie blijft minder aan een bepaalde plaats gebonden door de geringere vakbekwaamheid, die thans ingevolge de mechanisatie geëischt wordt, ingevolge de aanzienlijke verlaging ook van de transportkosten en de uitbreiding van het verkeersnet. Soms werken deze factoren nog bepalend voor de plaats, niet alleen in mijnbouw, maar ook bij de verwerking der grondstoffen, zooals bijv. bij stroocartonindustrie (Gron.), waar men sterk gebonden is aan de plaats der strooproductie, wegens de volumineuze hoeveelheden en de daaruit voortspruitende hooge transportkosten. *De Quay.*

In België werden volgens de telling van handel en nijverheid in de industrie op 31 Dec. 1930 1 590 404 personen gebezigd, daarin begrepen: de bedrijfsleiders, de bedienden, de werklieden en de helpers. Rekening houdend met het aantal personen, die in elk der nijverheidstakken hun bezigheid vinden, worden zij als volgt gerangschikt: metaalnijverheden (16,29 %); vervoer (12,75 %); textielnijverheden (11,78 %); mijnen (11,01 %); bouwbedrijf (8,61 %); voedingsnijverheden (6,91 %); kleedingindustrie (6,35 %); hout- en meubelbewerking (6,17 %); chemische nijverheden (4,98 %); lederindustrie (3,37 %); aardwerk (2,28 %); steengroeven (2,21 %); kunstindustrie (1,92 %); glasbewerking (1,79 %); boeknijverheid (1,53 %); papiernijverheid (1,11 %); tabaknijverheid (0,84 %); visscherij (0,10 %).

Voor de geographische verspreiding van de verschillende nijverheidstakken over het Belg. grondgebied, → België (sub II. H).

L i t. : Le Recensement de l'Industrie et du Commerce au 31 déc. 1930, in Revue du Travail (Nov. 1935, 1329 vlg.). *Rondou.*

II. Sociaal.

Bijzondere sociale vraagstukken rijzen in verband met de door de i. benoodigde arbeiders. De **huisvesting** is behandeld onder → Arbeiderswoning. Voorts zijn er verschillende kwesties van **gezondheidszorg,** waarover gehandeld is onder → Arbeidswetgeving, Bedrijfshygiëne, Beroepshygiëne, Fabriekshygiëne.

Maar er is ook een complex van **zedelijken aard.** Hierbij maakt men onderscheid tusschen stedelijke en

landelijke vestigingsplaatsen. Bij beide is het voornaamste punt, in de gangbare veronderstelling dat op één fabriek arbeiders van beiderlei geslacht werkzaam zijn, b e s c h e r m i n g d e r v r o u w door strenge scheiding der geslachten. De industrieel is in geweten verplicht te zorgen, dat de eerbaarheid niet gekwetst worde. Naast handhaving van de bepalingen der arbeidswetten, die in de meeste landen bestaan (voor België en Nederland, zie → Arbeidswetgeving), is wel het beste middel: aanstelling van een vrouwelijke beambte, wier taak uitsluitend is de zorg voor de meisjes (bijv. een gediplomeerde van een school voor maatschappelijk werk). Vanzelf geldt dit ook voor de aankomende jongens. In Engeland kent men daarvoor de zoogenaamde Labour Manager of Welfare Worker. Ook dienen eischen van kleeding te worden gesteld. Een ander punt is, in samenwerking met de leiders der → jeugdzorg (zie ook → Arbeidersjeugd), het toezicht op de besteding van den vrijen tijd: hieraan kan de industrieel meewerken door bijv. subsidie aan jeugdlokalen en het bevorderen van pogingen om de o n t s p a n n i n g der arbeiders in het algemeen te veredelen, zoodat hun geestelijk peil verhoogd wordt, wat vanzelf minder gevaren meebrengt op moreel gebied. Bij landelijke industrie is nog een bijzonder probleem: behoorlijk v e r v o e r der (vnl. jeugdige) arbeidskrachten. De treurige ervaring heeft de noodzakelijkheid ervan wél aangetoond. T.a.v. de stedelijke industrie eischen twee punten nog de aandacht: behoorlijke w o n i n g (zie boven), waarbij vooral de nadruk valt op de slaapgelegenheid, en het scheppen van w e r k g e l e g e n h e i d voor de kinderen der arbeiders (→ Dienstbodenvraagstuk).

In Nederland worden reeds verscheidene i. aangetroffen, wier handelwijze anderen tot voorbeeld mag strekken. Voor België zie men o.a. de in vsch. jaargangen van de Gids op Maatsch. gebied (Antwerpen) over deze stof voorkomende artikelen.

Verder zie men het art. → Arbeid, en de talrijke samenstellingen met → Arbeiders- en → Arbeids-, vooral → Arbeidersbescherming, -jeugd, -vraagstuk, -woning; Arbeidsduur, -inspectie, -overeenkomst, -wetgeving. Verder → Aalmoezeniers van den arbeid; Jeugdvorming, Rechtvaardigheid (Sociale).

L i t.: Verslag Vijfde Intern. Congres voor Maatschappelijk Dienstbetoon (Brussel 1935). *Keulemans.*

III. Stedebouwkundig.

Hoewel de s t a n d p l a a t s der industrieën in de 19e eeuw door verschillende algemeene factoren werd bepaald, zooals de aanwezigheid van grondstoffen, klimatologische omstandigheden, water- en verkeerswegen, ontwikkeling en aanleg van een volk, enz. (zie hierboven, onder I, de ontwikkeling). Toch heerschte er tot voor korten tijd veel willekeur in de keuze der afzonderlijke i n d u s t r i e t e r r e i n e n, zoowel in de steden als op het platteland. Met het gevolg, dat vaak fabrieken: 1° hinderlijk binnen woongebieden gebouwd zijn (rook, roet, vliegasch, stank of geraas in woonwijken; voor de bedrijven zelf moeilijkheden bij uitbreiding, beperkende bepalingen van de → Hinderwet); 2° te ver van woonwijken en verkeersaders verwijderd liggen (ingewikkeld transport van arbeiders en goederen); 3° hinderlijk zijn voor landbouwgebieden (vervuiling of vergiftiging van waterloopen door afvalwater); 4° natuurschoon onnoodig vernielen (willekeurige industrialiseering in ongerepte streken, vernietigen van den plantengroei door schadelijke gassen). Eerst in den laatsten tijd wordt hieraan de noodige aandacht geschonken. Taak van de b e d r ij f s l e i d i n g is het, de plaats te zoeken, die voor het bedrijf zelf het gunstigst is (→ Vestigingsplaatstheorie). Taak van de o v e r h e i d is het, eenerzijds te zorgen, dat er steeds voldoende goed gelegen industrieterreinen beschikbaar zijn, en dat anderzijds hinderlijke bedrijven worden geweerd van plaatsen, waar ze niet gewenscht zijn. Het middel hiertoe biedt het → Uitbreidingsplan of → Gewestelijk Plan. In een dergelijk plan worden in verband met de gewenschte of verwachte industrieele ontwikkeling van een stad of landstreek bepaalde terreinen voor i. bestemd, terwijl daarbuiten vestiging van bedrijven niet of slechts onder zekere beperkingen wordt toegestaan.

De terreineischen van verschillende i. loopen zeer uiteen. Algemeen zijn noodig goede verkeersverbindingen, zoowel te water als te land. Sommige bedrijven eischen ligging aan diep scheepvaartwater (zeeschepen), andere kunnen volstaan met bereikbaarheid voor de binnenvaart, weer andere met ligging aan een spoorbaan of gewonen verkeersweg; bij voorkeur ontwerpt men daarom in het uitbreidingsplan de industrieterreinen zoodanig, dat zij aansluiten zoowel bij havens of kanalen als bij land- of spoorwegen. Verder mogen arbeiderswoonwijken en industrieterreinen niet te ver uiteen liggen en moeten zij door goede verbindingswegen en personen-vervoermiddelen verbonden zijn. Toch dient te dichte nabijheid der fabrieken bij woonwijken, gestichten, recreatieterreinen, enz. te worden vermeden; daarom ook projecteert men in streken met één overheerschende windrichting de industrie-terreinen bij voorkeur „onder den wind” van de woonkwartieren. Soms kunnen minder fraaie fabriekscomplexen worden omgeven door een groenen zoom, die ze aan het oog onttrekt. Daarvoor kiest men „gasharde” boomen en heesters, die niet door de fabrieksgassen worden aangetast (Hoogovens bij IJmuiden, Ruhrgebied).

Klein-industrie kan soms binnen de woonwijken blijven (maar dan in speciale bouwblokken met extra diepe binnenterreinen). *v. Embden.*

Industriebank is een instelling, die zich bezig houdt met die financiering van industrieele ondernemingen, welke in het algemeen niet behoort tot de taak van de → depositobanken. Zij vormt een tusschenschakel tusschen de industrie en den particulieren belegger, die hetzij in den vorm van deelneming in het eigen kapitaal der onderneming, hetzij in den vorm eener leening, geldmiddelen ter beschikking wil stellen. Daarnaast treedt zij zelf op als financier door het verstrekken van credieten op langen termijn. De door de i. verstrekte gelden dienen ter bekostiging van de duurzame productiemiddelen. Ten einde haar hoofdtaak, de financiering, te kunnen vervullen, moet de i. zelve voor langen termijn de beschikking over de noodige middelen verkrijgen.

De idee i. is vooral in de laatste tien jaren gerijpt. Oorzaken daarvan zijn de drang naar intensieve industrialisatie, alsmede de geringere belangstelling van particuliere beleggers voor directe financiering der industrie. De eerste naar bovengen. beginselen in Ned. opgerichte i. is de „N.V. Industriebank in Limburg” te Maastricht. Krachtens art. 2 van de akte van oprichting is het doel dezer instelling: a) het verstrekken van credieten aan en het verrichten van financieringen op andere wijze van bestaande en op te richten in-

dustrieele ondernemingen in de provincie Limburg; b) het verleenen van steun, medewerking en tusschenkomst, welke tot het verstrekken van credieten door derden aan en het verrichten van financieringen op andere wijze door derden van bestaande en op te richten industrieele ondernemingen kunnen leiden.

Naar dezelfde beginselen zullen worden gevormd de in oprichting zijnde N.V. Mij. voor Industriefinanciering en de N.V. Geldersche Industriebank.

Omdat particulieren onvoldoende belangstelling toonden, heeft de overheid (nationale, regionale en locale) moeten besluiten middelen aan de i. ter beschikking te stellen. Wil een i. haar taak naar behooren vervullen, dan moet zij regelmatig kunnen beschikken over economisch-technologische voorlichting. Tot de oprichting van i. in Ned. werd vnl. de stoot gegeven door prof. dr. ir. H. Gelissen. *R. Gielen.*

Industrieele eigendom, benaming voor het recht betreffende de → octrooien, nijverheidsteekeningen en -modellen, de → fabrieks- en handelsmerken en den → handelsnaam.

Industrieele psychologie, → Psychotechniek.

Industrieschool, opleidingsschool voor bepaalde industrieën, als de textielscholen te Tilburg en Eindhoven, de vlechtschool te Giethoorn, school voor klompenmakers te Best en St. Oedenrode.

I. voor m e i s j e s zijn scholen, waar les gegeven wordt in huishoudelijke vakken, als koken, naaien, waschbehandeling. *v. Stekelenburg.*

Indy, P a u l M a r i e T h é o d o r e V i n c e n t d', Fr. componist. * 1851 te Parijs, † 2 Dec. 1931 aldaar. Mede-oprichter van de Soc. nat. de Musique (1871) en van Schola Cantorum (1896), Na den dood van Franck werd hij van eerstgenoemde vereeniging voorzitter. I. is de laatste meester geweest der Fransch klassieke Romantici. *Piscaer.*

W e r k e n: symphonieën en symphonische gedichten; kamermuziek; opera's (o.a. Fervaal en L'étranger); koorwerken (Ste Marie Madeleine). Theoretisch werk: Cours de composition musicale (1909). — L i t.: O. Séré (1911); A. Sérieyx (1914); L. Borgex (1914).

Indijken noemt men het met een dijk omgeven van gronden, die ofwel slechts periodiek onder water komen bij hoogtij (slikken en schorren), ofwel doorloopend onder water zijn gelegen; de aldus ingedijkte gronden kunnen door middel van natuurlijke loozing op laagwater of, wat betreft de beneden laagwater gelegen gronden, door middel van bemaling drooggehouden en in cultuur gebracht worden. Sluiten de in te dijken gronden aan tegen reeds bestaande dijken, dan spreekt men van „aandijken". Zie verder → Landaanwinning. *P. Bongaerts.*

Ineensluiten, in den e f f e c t e n h a n d e l het compenseeren van orders tot aankoop en tot verkoop van gelijksoortige effecten op denzelfden dag, voorzoover bij de uitvoering dezelfde koers in rekening wordt gebracht. Nemen we als voorbeeld een provinciale bank, die vóór beurstijd een ongelimiteerde opdracht ontvangt tot aankoop van 5 000 gld. aandeelen in de Naamlooze Vennootschap X en een eveneens ongelimiteerde opdracht tot verkoop van 7 000 gld. aandeelen in dezelfde N.V. Deze bank kan nu de orders tot een bedrag van 5 000 gld. ineensluiten en zij geeft aan haar beursrelatie te Amsterdam opdracht tot verkoop van het saldo, d.i. 2 000 gld. aandeelen. Op de nota's voor haar cliënten berekent ze denzelfden koers, welke door Amsterdam wordt berekend voor de 2 000 gld., welke daar verkocht zijn. Daar aan cliënten, onverschillig of hun order gecompenseerd is of niet (waarvan dezen trouwens onkundig blijven), dezelfde provisie berekend wordt, is het duidelijk, dat het ineensluiten voor de bank een voordeel beteekent. Immers ze bespaart daardoor de provisie, welke haar Amsterdamsche beursrelatie haar bij uitvoering te Amsterdam in rekening zou hebben gebracht. Wanneer het ineensluiten op groote schaal geschiedt, hetgeen bevorderd wordt door de concentratie in het bankwezen, waarbij verschillende grootbanken een net van bijkantoren over het geheele land hebben, dan komt slechts een betrekkelijk klein gedeelte van de totale vraag en het totale aanbod aan de beurs. De mogelijkheid bestaat dan, dat de koers een andere wordt, dan wanneer de geheele vraag en het geheele aanbod aan de prijsvorming hadden meegewerkt. *Witsenboer.*

Ineffabilis Deus, encycliek van Pius IX van 8 Dec. 1854, behelzende de dogmaverklaring van de → O n b e v l e k t e O n t v a n g e n i s van Maria. De kernzin ervan luidt: „. . . . bepalen Wij, dat de leer, die houdt, dat de Allerheiligste Maagd Maria vanaf het eerste oogenblik van hare Ontvangenis door een bijzondere genade en voorrecht van den almachtigen God, in het vooruitzicht op de verdiensten van Jesus Christus, den Verlosser van het menschelijk geslacht, van alle vlek der erfschuld onbesmet is bewaard gebleven, is door God geopenbaard en door alle geloovigen vast en immer te gelooven."

Deze daad van Pius IX was ook hierom van beteekenis, omdat de paus op eigen gezag dit dogma afkondigend, zijn s o u v e r e i n l e e r g e z a g bevestigde, als een voorspel van de pauselijke → Onfeilbaarheidsverklaring van 1870.

U i t g.: Pii IX Pontificis Maximi Acta (I Rome 1854, 616); Denzinger, Enchiridion Symbolorum ([20]1932, nr. 1641). *Beijersbergen van Henegouwen.*

Inelika, vulkaangroep op het eil. Flores; opp. 5 km²; 6 kraterholten. De Inelikakrater (hoogte 1 559 m), ten N. O. van de Aimerebaai, was in 1905 nog werkzaam; veel solfatarenwerking; ringwal heeft doorsnee van 350 m; in 1908 nog stoomontwikkeling. Nu schijnt alles in rust, alleen nog eenige fumarolenwerking.

L i t.: Kemmerling, Vulkanen van Flores. *v. d. Windt.*

Inenting (g e n e e s k.). Hieronder verstaat men inbrenging van een verzwakte smetstof eener → infectieziekte in het lichaam, ten einde langs dezen weg een actieve → immuniteit tegen de betreffende ziekte tot stand te brengen. Gewoonlijk verstaat men onder i. het in het lichaam brengen van koepokstof (Jenner). Het ingeënte individu doorstaat na i. niet de echte ziekte, doch verwerft wel een voldoende immuniteit.

Men ent met verzwakte, nog levende smetstoffen (pokken, hondsdolheid, tuberculose, pest) of met te voren gedoode (cholera, typhus, paratyphus, kinkhoest). Na verloop van een → incubatietijd ontwikkelt zich de beoogde immuniteit.

Meest ent men gezonde, eerder nog in het geheel niet langs natuurlijken weg besmette individuen in. Het is echter ook mogelijk succesvol in te enten, nog nadat het individu met de echte smetstof in aanraking kwam (beet van dollen hond). Wanneer dan de i. maar spoedig genoeg na de natuurlijke besmetting geschiedt, ontwikkelt zich in bepaalde gevallen nog een voldoende immuniteit, voordat de eigenlijke ziekte uitbreekt.

Koepokstof wordt in een oppervlakkige krabwonde

van de huid ingebracht. Men noemt deze bewerking vaccinatie (⟨ Lat. vacca = koe). Echter spreekt men ook van vaccinatie, wanneer tegen andere ziekten dan pokken wordt ingeënt, of wanneer de smetstof niet van de koe, maar van den mensch, den aap of het konijn gewonnen is. Door systematisch toegepaste vaccinatie zijn thans reeds eenige menschengeslachten voor pokkenepidemieën bewaard gebleven. De Wet op de → Besmettelijke Ziekten omschrijft een indirecten dwang tot vaccinatie tegen pokken, door te bepalen, dat onderwijzend personeel en leerlingen aan scholen (→ Leerplichtwet) slechts dan tot de scholen mogen worden toegelaten, indien een verklaring (pokkenbriefje of vaccinatiebewijs) kan worden overgelegd, waarin door een geneeskundige wordt verklaard, dat de houder met goed gevolg vaccinatie heeft ondergaan of aan echte pokken heeft geleden. Alleen gezondheids- of gewetensbezwaren kunnen iemand van verplichte vaccinatie ontheffen.

Tegen de wettelijk verplichte vaccinatie zijn formeel godsdienstige en reëel medische bezwaren gerezen. De laatsten op grond van de, zij het ook numeriek geringe kans van het optreden van een hersenontsteking na vaccinatie. Men heeft den indirecten dwang tot vaccinatie op grond van dit bezwaar tijdelijk opgeschort. Hieraan zijn evenwel voor de volksgezondheid niet denkbeeldige bezwaren verbonden. Doet de gevreesde pokziekte weer haar intrede in ons land, welke mogelijkheid vroeg of laat allerminst uitgesloten moet worden geacht, dan staat ieder niet gevaccineerde bloot aan het gevaar pokken te krijgen, welke ziekte een hooge → morbiditeit heeft en vele lijders voor het leven mutileert. Aan dit bezwaar kan men slechts ontkomen, door zich tijdig te laten inenten en met tusschenpoozen van enkele jaren te laten herenten. De kans op het ontstaan van hersenontsteking na i. op zeer jeugdigen leeftijd is practisch nul. Vandaar dat deze leeftijd voor i. de meest geschikte is.

Tegen tuberculose ent men met door herhaald kweeken op gal-aardappelvoedingsbodem verzwakte tuberkelbacillen (bacil-Calmette-Guérin). Tegen diphtherie spuit men het gif van de diphtheriebacil in, wat een tegengif in het lichaam van het individu doet ontstaan. Dit diphtheriegif wordt ook tevoren verzwakt (Ramon), óf het wordt tijdelijk aan een tegengif gebonden (Behring). Het bekende diro-vaccin werkt tegen diphtherie en roodvonk beide.

Inspuiting met afweerstoffen tegen ziekten, waardoor een passieve → immuniteit verkregen wordt, pleegt men niet tot vaccinatie te rekenen. *Botman.*

In- en uitvoerargument, → Bescherming.

Inerie, ook R o k k a p i e k of P i e k v a n A i m e r e, hoogste vulkaan van Flores, ruim 2 200 m; heeft een zuiveren kegelvorm; krater betrekkelijk klein, grootste doorsnede 275, kleinste 160 m; diepte kraterbodem 225 bij een doorsnede van 40 tot 25 m. Zwakke fumarolen- en solfatarenwerking. Het is een stratovulkaan van de jongste vormingen. Uitbarstingen zijn niet bekend. *v. d. Windt.*

Inerrantie van de H. Schrift. Uit het feit der inspiratie, m.a.w. dat God de auteur is der gewijde boeken, volgt, dat zij vrij zijn van elke dwaling. Deze inerrantie moet goed verstaan worden. Dwaling is uitgesloten in datgene, wat de schrijver onder Gods invloed wil beweren en mededeelen en daarin alleen. Vooral in den modernen tijd, om de groote moeilijkheden, die werden en worden opgeworpen, is het begrip bij de Kath. exegeten nader omschreven. Leiding gaven de pauselijke encyclieken → Providentissimus en → Spiritus Paraclitus. Vgl. → Bijbel (sub Geloofwaardigheid, Hermeneutica). *C. Smits.*

Inertie (n a t u u r k.) of → t r a a g h e i d.

In extremis (momentis) (Lat.) = in de laatste oogenblikken, op het punt van te sterven. Een huwelijk in extremis: een huwelijk op het sterfbed.

In facie ecclesiae (Lat. facies = aangezicht, voorzijde, ecclesia = kerk), gezegd van de huwelijksvoltrekking, vroeger buiten voor den ingang der kerk (→ Bruidsdeur), alvorens men de H. Mis bijwoonde; later gezegd voor: „ten overstaan van de Kerk”, d.i. in tegenwoordigheid van den priester. → Huwelijk (Liturgie v. h.). *Louwerse.*

Infamia (Lat.), schande ten gevolge van een eerloosverklaring (in het Antieke Rome), waarmee gepaard ging verlies van enkele burgerrechten, o.a. ius suffragii (stemrecht) en ius honorum (verkiesbaarheid voor ambten). De i. was het gevolg van een onteerend vonnis of oneervol beroep (tooneelspeler, gladiator). → Aerarius. *Witlox.*

Infamie (K e r k. r e c h t), vermindering of verlies van zijn goede faam, ofwel volgens bepaling der wet, die in bepaalde gevallen iemand niet voor een braaf Christen houdt (w e t t e l ij k e i.), ofwel om een wijziging der publieke meening (f e i t e l ij k e i.). De wettelijke houdt door dispensatie op, de feitelijke door het feitelijk herkrijgen van de goede achting bij de menschen; de kerkelijke wet bepaalt, in welke gevallen iemand wettelijke i. beloopt. Zoowel de wettelijke als de feitelijke i. hebben in het kerkelijk recht bepaalde gevolgen; zoo verbiedt iedere i. het ontvangen der heilige wijdingen; vooral de feitelijke i. kan reden zijn, waarom een kerkelijke straf, als censuur opgelegd, wat de onderhouding der straf betreft, in sommige gevallen wordt gesuspendeerd; doch alleen de wettelijke i. belet om geldig als peter of meter op te treden bij doopsel of vormsel na rechterlijke uitspraak. *Beijersbergen.*

Infans, → Impubes.

Infant(e) (⟨ Lat. infans = kind), in Spanje en Portugal titel voor de zonen en dochters van het koningshuis, die elders prins en prinses heeten.

Infanterie, met draagbare wapenen uitgeruste troepen, welke het gevecht te voet voeren. Haar taak bestaat in het met behulp van de andere wapens (cavalerie, artillerie, genie, vliegtuigen) bij den aanval vernietigen of verdrijven van den vijand; en bij de verdediging in het handhaven van de ingenomen stelling. Zonder die hulp der andere wapens zal de i. slechts bij uitzondering haar opdracht kunnen volbrengen. In het bijz. is voor haar in het gevecht een nauwe samenwerking met de artillerie onontbeerlijk. Aangezien zij zoowel door haar beweegbaarheid als door vuuren blanke wapenen, het eenige wapen is, dat in elk terrein en bij elke weersgesteldheid op den vijand kan inwerken, is zij het, die het gevecht beslist. Zij draagt de grootste ontberingen en de grootste vermoeienissen. Zij is het meest aan het vijandelijke vuur blootgesteld en lijdt daardoor de grootste verliezen. Zij plukt echter ook het eerst de vruchten van de overwinning.

De i. vormt de hoofdgroep in de organisatiën der weermachten. Behalve met haar bewapening, bestaande uit geweren, pistolen, handgranaten, lichte en zware mitrailleurs, geweergranaten, mortieren, tankgeweren en infanteriegeschut, is zij uitgerust met helm, gasmasker, pioniergereedschap en verbindingsmiddelen. In den Wereldoorlog was zij bij de oorlogvoerenden ook uitgerust met vlammenspuiten. *A. Lohmeijer.*

Infanteriegeschut, het geschut, organiek ingedeeld bij de regimenten infanterie, ten einde de vuurkracht der infanterie te verhoogen. Men onderscheidt in het algemeen twee soorten: 1° het krombaaninfanteriegeschut ter bestrijding van vijandelijke mitrailleurs, kaliber 4-8 cm, verschietende een brisantgranaat met groote springlading en geringe aanvangssnelheid tot op een afstand van ong. 2 500 m; 2° het vlakbaaninfanteriegeschut ter bestrijding van vijandelijke vecht- en pantserwagens (antivechtwapengeschut), kaliber 2-5 cm, verschietende een pantserbrisantgranaat met groote aanvangssnelheid. Zie ook → Pantserwagen; Vechtwagen. *Nijhoff.*

Infanterieseinlap, → Seinlap.

Infantes de Lara, Los Siete, middeleeuwsche Spaansche legende, vermeld in de Primera Crónica general de España (12e e.), uitvoeriger in Crónica general van Alfons X (1344) en in Tercera Crónica general (15e e.). Historische legende van groote bekendheid en litteraire waarde. Ze verhaalt, hoe Gonçalvo Gustioz door de intriges van Doña Llambra, de gemalin van Ruy Velázquez, door den Moorschen koning Almançor wordt gevangen genomen. Daarna worden zijn zeven zonen met hun opvoeder Muño Salido in een hinderlaag gedood, de lijken onthoofd, en de hoofden ter herkenning aan den gevangen vader getoond. *Borst.*

Lit.: R. Menéndez Pidal, La leyenda de los I. de L. (Madrid 1896); Morel-Fatio, Romania (1897); H. Morf, Aus Dichtung und Sprache der Romanen (I).

Infantilisme (geneesk.). Bij de ontwikkeling van den mensch is een bepaalde volgorde noodig voor de vorming van de vsch. lichamelijke en geestelijke functies; blijft het individu nu op een van deze trappen staan, doordat bijv. een der klieren met inwendige afscheiding te kort schiet, dan spreekt men van thymogeen, thyreogeen, hypophysair i. Ook door ondervoeding en hartafwijkingen kan i. ontstaan, bijv. het type door Lorraine beschreven. Eveneens kan, al is het uitzondering, de lichamelijke bouw normaal uitgegroeid zijn, doch geestelijk de volwassene een kinderlijke psyche behouden. Men spreekt dan van psychisch i. Meestal vindt men bij psychisch i. echter ook lichamelijke, min of meer duidelijke verschijnselen van achterblijven in groei, en omgekeerd. Di Caspero onderscheidt nog een psychisch i., waarbij de volwassene de kinderlijke psyche geheel behouden heeft, van een i., waarbij de psyche wel in haar geheel normaal is, doch kinderlijke trekken in meerdere of mindere mate behouden zijn. Bij vertraagde puberteit komt soms nog de psyche later bij, zoodat dan een tijdelijk i. aanwezig was. *Klessens.*

Infectie, Infectieziekten (< Lat. inficere = verontreinigen). Sinds het werk van → Pasteur en → Koch is bekend geworden, dat deze ziekten door levende organismen (bacteriën, schimmels, protozoën, wormen, insecten) bij mensch en dier worden teweeggebracht. Voordien schreef men pest toe aan roering der gronden of venijnige luchtontsteking. In den naam malaria herkennen we nog de oude opvatting: slechte-lucht-ziekte. In 1638 zag Redi in, dat er in rottend vleesch geen maden ontstonden, wanneer vliegen het niet met hun eieren infecteerden (gaasoverdekking). In 1765 bewees de abt Spalanzoni, dat er na verhitting in gesloten flesschen geen rotting of gisting optrad. Het verband tusschen rotting en gisting eenerzijds en ziekte anderzijds is het eerst begrepen door → Pasteur. Levende kiemen moesten van buiten af binnendringen, voordat een van genoemde verschijnselen optrad. Koch begreep, dat elke besmettingsziekte een soortelijk bepaalden verwekker had. De bron van besmetting is de zieke mensch of het zieke dier, en niet uitwaseming uit moerassen of dergelijke. Vroeger ontvluchtte men bij het uitbreken van een infectieziekte huizen en landstreken, zieken en stervenden zonder hulp achterlatend, en zoo werd tevens de ziekte verbreid. Heele samenlevingen konden op die wijze worden gedesorganiseerd (Attische pest 430-425 v. Chr.).

Niet alle infectieziekten dragen hetzelfde karakter. Tuberculose valt zelfs niet onder de Wet op de → Besmettelijke ziekten. Men pleegt deze onder de → volksziekten te rangschikken, d.i. ziekten met een socialen en ethischen achtergrond. Het in aanraking komen met de levende smetstof zou op zich zelf niet voldoende zijn, om aan de ziekte ten prooi te vallen. Daarbij moet nog de natuurlijke weerstand door vermoeienis, zorg of ondervoeding doorbroken worden. Evenmin vallen geslachtsziekten onder de Wet op de Besmett. ziekten. Toch zijn de verwekkers hiervan de meest obligate parasieten. Iedere aanraking met de betreffende smetstof is op zich zelf voldoende om ziek te worden. Buiten den zieken mensch kunnen deze bacteriën zich geen oogenblik handhaven. Andere ziekteverwekkers kunnen zich wel eenigen tijd in de vrije natuur staande houden. Cholera en typhus kunnen door → drinkwater en melk worden overgebracht of meegevoerd worden aan de pooten van vliegen van besmette uitwerpselen van den zieken mensch naar ons voedsel. In cholera-tijden is het daarom raadzaam alleen die spijzen te nuttigen, die heet op tafel worden gezet.

Er zijn ziekteverwekkers, die bij gezonden kunnen voorkomen, zonder dezen te schaden. Hun smetvaardigheid is niet groot. Wanneer de natuurlijke weerstand door koude of vermoeienis lijdt, geven ze tot ziekte aanleiding. Verkoudheid is hiervan een voorbeeld. Voor het uitbreken van melaatschheid is herhaalde sterke besmetting noodig, begunstigd door onzindelijke aanraking, terwijl vitamine-arme voeding iemand gemakkelijker aan de ziekte lijdende maakt. Laag levenspeil en onzindelijke gewoonten begunstigen in het algemeen het uitbreken van infecties. Slechte verwijdering van → faecaliën begunstigt het uitbreken van dysenterie, typhus, paratyphus, cholera en wormziekten.

Er zijn infectieziekten, die rechtstreeks van mensch op mensch overgaan. Bijv. geslachtsziekten, die bij buitenechtelijk geslachtsverkeer haar goede kans hebben. Andere ziekten gaan op korten afstand van mensch op mensch over. Pokken kan door kleeding worden overgebracht, roodvonk door besmette handen. Hiertoe behooren ook besmettelijke huid-, haar- en oogziekten, mazelen en longenpest. Een reeks van infectieziekten wordt door insecten overgebracht: malaria, vlektyphusachtige ziekten, gele koorts, terugkomende koorts, knokkelkoorts, papatacikoorts, tropische slaapziekte (trypanosomiasis) en filariasis.

De strijd tegen infectie richt zich op het isoleeren van den zieken mensch (→ Besmettelijke ziekten). Het herkennen van smetstofdragers door bacteriologische en serologische onderzoekingswijzen is hierbij van belang. Het genezen van lijdenden is tevens voorkoming van verdere besmetting. In de tweede plaats tracht men ziektekiemen en ongedierte te dooden (→ Desinfectie; Desinsectie). Ten derde beschermt

---

men den gezonden mensch door zijn weerstand (→ Inenting) en gezondheid op peil te houden.

Middellijke besmetting gaat men tegen door een goede → drinkwatervoorziening, afvalverwijdering (→ Huisvuil) en door hygiënische verzorging van woning en voeding.

Voor de plaats, waar de smetstof het lichaam binnendringt, → Porte d'entrée. *Botman.*

Infectie-psychosen (g e n e e s k.) zijn → psychosen, welke bij infectie-ziekten optreden, doordat allerlei invloeden (toxinen, antitoxinen, abnormale stofwisselingsproducten, algemeene zwakte, koorts) de cerebrale functies kunnen verstoren. Men kan onderscheiden (volgens Kraepelin) het koortsdelirium, het infectiedelirium, de → amentia en de infectieuze zwakte-toestanden. Anderen (o.a. Bonhoeffer) deelen de i. in volgens syndromen en onderscheiden daarbij deliriën, epileptiforme opwindingstoestanden, schemertoestanden, hallucinosen en de amentia. *Franke.*

Infiltraat of i n f i l t r a t i e (g e n e e s k.). Men spreekt van een i., wanneer in weefsels of organen een ophooping plaats heeft van vloeistoffen, vaste stoffen of cellige elementen, die er in normale omstandigheden niet worden gevonden. Bijv. bij een ontsteking is het weefsel geïnfiltreerd, o.a. met witte bloedlichaampjes, en bij een longontsteking wordt de long daardoor veel grooter en vaster en verliest zijn elasticiteit vaak totaal. In het alg. berusten de zwellingen bij ontstekingen ten deele op ophooping in dat ontstoken weefsel van vocht en ontstekingscellen (in hoofdzaak witte bloedlichaampjes).

Hoewel men meestal van een i. of infiltratie spreekt, wanneer men bedoelt, dat de weefsels min of meer volgepropt zijn met cellige elementen (in hoofdzaak witte bloedlichaampjes), is dat niet altijd het geval. Men kent ook infiltraties met vetoplossingen, kalk, bloed en vooral artificieele infiltratie van weefsels met verdoovende middelen (novocaïne oplossing bijv.), waardoor locale ongevoeligheden ontstaan (locaalanaesthesie). *Wyers.*

Infinitesimaalrekening (w i s k.) vat → differentiaal- en integraalrekening samen.

Infinitivus (Lat., eigenlijk: modus infinitivus = onbepaalde wijs), in de g r a m m a t i c a der Indo-Germ. talen een woordvorm, die zich zoowel van het verbum als van het substantivum onderscheidde, tusschen beiden in stond. Dit is de reden, waarom de i. zich dan weer nauwer bij het verbum, dan weer meer bij het substantivum aansluit. In een zin als: „spreken is zilver, zwijgen is goud" wordt de i. als substantivum gebruikt. Nog sterker komt dit uit, als de verbuiging van het substantivum er op wordt toegepast. In het Mnl. was dit zeer frequent: lerens so es altoes noet; van den risene van der sonne. Ook wanneer de i. met een bepalend woord (lidwoord, bijv. naamw., genitivus) verbonden wordt, blijkt dit, bijv.: het leek een gaan van schimmen; 't ziftend dreinen van den somberen regen (v. Looy). De verbale functie van den i. komt uit in zinnen, waar hij met een object of adverbiale bepaling verbonden wordt, bijv. het was beter geweest je werk af te maken; zoo met je rug naar de gasten te gaan staan is al heel onbeleefd. Volkomen verbaal gevoeld wordt de i., waar hij verbonden wordt met een hulpwerkwoord, zoodat de handeling van het subject eigenlijk in den i. ligt uitgedrukt, terwijl de persoonsvorm van het hulpwerkwoord alleen een modificatie geeft, bijv. hij mag nu wel wat gaan wandelen, je kunt vertrekken. Hetzelfde geldt voor gevallen, waar de i. als een imperativus gebruikt wordt, bijv. doorloopen! gaan zitten! *v. Marrewijk.*

Infirmerie, localiteit voor de verpleging van zieken. In N e d. werd het woord wel gebruikt in gasthuizen en op schepen, maar bijna in hoofdzaak voor verblijven van zieke militairen. In het Reglement op de Administratie der garnizoens-infirmerieën van 1821 (Recueil Militair 1821, I) lezen we, dat er zijn: een groot rijkshospitaal te Utrecht, garnizoens-hospitalen en garnizoensinfirmerieën. Deze laatste, zoo staat er, worden alleen ingericht in plaatsen, waar gewoonlijk een zwak garnizoen aanwezig is en geen hospitaal. Er werden slechts minder ernstige zieken verpleegd. Thans is het woord, ook in het leger, buiten gebruik geraakt. Het was ontleend aan het Fransch, waar het eveneens duidt op een klein ziekenverblijf, op forten, op stations, als regiments-infirmerie, als veterinaire i. enz.

L i t. : Dict. Mil. (II Parijs 1910). *v. Leeuwen.*

In B e l g i ë verstaat men onder infirmerie de in het kwartier van elk troepenkorps ingerichte zaal, waar zieke manschappen voor lichte gevallen verpleegd worden volgens de voorschriften van de korpsartsen. In ernstige gevallen worden de patiënten naar het krijgsgasthuis overgebracht. De infirmerie-vétérinaire is de in oorlogstijd aan elk legerkorps (in vredestijd aan het garnizoen) gehechte formatie, waar kranke of gekwetste paarden behandeld worden. *V. Coppenolle.*

Infirmières (te Lourdes). De ziekenverblijven te Lourdes, „Asyle" en „Sept Douleurs", beschikken niet over verplegend personeel. De medische dienst in trein en asyl wordt verricht door de dokters en de gediplomeerde verpleegsters, de meer huishoudelijke dienst (het helpen der zieken bij hun toilet, het ronddeelen en gedeeltelijk gereedmaken van voedsel en het helpen van de zieken bij het eten enz., vooral ook het helpen der vrouwelijke zieken in de baden) geschiedt door i., waarvan de kern ook met den ziekentrein medekomt. Deze kern wordt te Lourdes versterkt door de vrouwelijke pelgrims, die zich daartoe bereid verklaarden. *Lasance.*

Infix of t u s s c h e n v o e g s e l is een woorddeel, dat in den wortel gevoegd wordt om er een stam van te maken en dat het begrip van den wortel in zekere mate wijzigt en nader aanduidt, bijv. m in stampen naast stappen, trampelen naast trappen.

Inflatie (< Lat. inflare = opblazen) (e c o n.) noemt men de verhooging van het algemeene prijspeil, welke vanuit de geldzijde ontstaan is, nl. door eenzijdige vermeerdering van de hoeveelheid geld tegenover een gelijkgebleven goederenmassa. I. is dus een verstoring van het evenwicht tusschen het geld en de goederen. Onder geld moet dan worden verstaan al wat koopkracht uitoefent. Die vermeerdering van koopkracht kan plaats hebben door vergrooting van den voorraad goud (goud-inflatie) of van de hoeveelheid papieren geld (papiergeld-inflatie) of ook door uitbreiding van het crediet (crediet-inflatie). Er bestaat een nauw verband tusschen deze drie vormen van i., vooral tusschen de beide laatste. Zoo zal papiergeld-inflatie meestal het gevolg zijn van crediet-expansie, in het bijzonder van de zijde van de circulatiebank. Driemaal in de geschiedenis heeft een papiergeld-inflatie catastrophale gevolgen gehad: in 1720 onder het bankbiljettenregime van John Law, in 1789-1797 onder het Fransche assignatenregime en vooral in 1918-1923 in Duitschland, waar, tegen-

over een vermeerdering van de nominale waarde der bankbiljetten op 15 Nov. 1923 van 5 milliard maal die waarde op einde Juli 1914, een waardevermindering van die biljetten, in goud uitgedrukt, te constateeren viel tot 1/12, zoodat op 15 Nov. 1923 60 milliard papieren marken gelijk waren aan één goudmark.

Het gevaar der i. is hierin gelegen, dat de prijzen van de goederen en diensten niet aanstonds en niet in gelijke mate stijgen. Het eerst zullen de prijzen der goederen stijgen en daarna die van de diensten. En in elk van beide is weder gradatie. Zoo zullen bij de goederen eerst de afgewerkte producten in prijs stijgen, en wel allereerst de weeldeartikelen en dan de noodzakelijke levensbehoeften, en eerst daarna de grondstoffen. En zoo is de opvolging bij de diensten: loonen, salarissen, renten, pachten en pensioenen. Wanneer nu een sterke en aanhoudende stijging van de prijzen heeft plaats gehad, dan treedt een nieuwe factor op, die oorzaak wordt van verdere stijging, nl. het wantrouwen. De producent, die van die stijging profiteeren wil, houdt zijn producten vast, de consument daarentegen wil zijn ineenschrompelend geld zoo spoedig mogelijk in goederen omzetten. Hierdoor ontstaat als het ware een vlucht uit het geld in de goederen, met het gevolg, dat de prijzen onevenredig in de hoogte gedreven worden. Daarbij doet zich steeds het eigenaardige verschijnsel voor, dat, terwijl de samenleving onder een biljettenlawine bedolven wordt, er toch gebrek aan ruilmiddelen is. De boven genoemde Duitsche cijfers bewezen dit.

G e v o l g e n. De ongelijkmatigheid in de stijging van de prijzen van goederen en diensten heeft twee ernstige gevolgen. Allereerst leidt zij tot verschuivingen in het inkomen der verschillende bevolkingsgroepen. Terwijl nl. de producenten profiteeren, zoolang zij nog voorraden afgewerkte producten en grondstoffen hebben en zoolang loonen, pachten en renten nog niet of niet in gelijke mate gestegen zijn, terwijl eveneens profiteeren de debiteuren, die langloopende schulden hebben, omdat zij met gedeprecieerd geld betalen kunnen, lijden omgekeerd degenen, die langloopende vorderingen hebben, schade, omdat zij met gedeprecieerd geld betaald worden, en dit lot deelen de arbeiders, ambtenaren, rentetrekkers en gepensionneerden, zoolang hun geldinkomen niet met de depreciatie van het geld in overeenstemming is gebracht. Het tweede gevolg is, dat niet aanstonds te zien is of de prijsstijging uit het geld of uit de goederen en diensten voortkomt. Breidt bijv. een fabrikant zijn onderneming uit, omdat hij de prijsstijging van zijn producten toeschrijft aan vermeerderde vraag daarnaar, dan zal hij schade lijden, omdat te laat blijken zal, dat hij zich vergist heeft.

Men spreekt van **deflatie,** wanneer het omgekeerde plaats heeft als bij i., wanneer nl. het algemeene prijspeil daalt door oorzaken aan de geldzijde, d.w.z. wanneer tegenover een gelijkblijvende goederenmassa de hoeveelheid geld eenzijdig verminderd is. Terwijl i. zich aankondigt door een aanvankelijken (kunstmatigen) opbloei van het bedrijfsleven, treedt bij deflatie de malaise aanstonds in. Juist is de term deflatie alleen ter aanduiding van de reactie-beweging na een i. Wanneer de bedoeling voorzit om terug te keeren tot het prijspeil van vóór de i., dan spreekt men van **reflatie;** wenscht men slechts gedeeltelijk herstel daarvan, dan gebruikt men den term **revalorisatie,** terwijl met den term **contractie** de drie genoemde begrippen worden samengevat.

Wanneer deflatie in het eene land zich langzamer voltrekt dan in het andere, zoodat de prijsniveau's van beide onderling belangrijk beginnen te verschillen, kan het land met het hoogere prijspeil gedwongen worden tot → **devaluatie** van zijn geldeenheid over te gaan, of deze los te maken van de goudbasis. Tot den eersten maatregel gingen reeds vele staten over; tot den laatsten besloot Engeland in 1931. → Geldstelsels; → Wisselkoersen.

L i t. : Neumark, Begriff und Wesen der I.; Heyn, Geldschöpfung und I.; Keynes, A Tract on monetary reform; Aftalion, Monnaie, prix et change. *Vorstman.*

Inflectie (p h i l o l.), Fransch klinkende term, vooral ter vervanging van het onvertaalbare Duitsche Umlaut. In Ned. weinig gebruikelijk.

Influentie, → Inductie (4°, electrostatische).

Influentiemachine, → Electrotherapie; Wimshurst (influentiemachine van).

Influenza, → Griep.

Influxus physicus (Lat., = physische inwerking) (p h i l o s.). Volgens → Locke bestaat de verhouding van ziel en lichaam in den mensch louter in een wederzijdsche physisch-reëele inwerking. Naar Thomistische opvatting echter is de samenwerking van ziel en lichaam zonder eenheid van zelfstandigheid niet te verklaren.

L i t. : F. Sassen, Gesch. v. d. Nieuwere Wijsb. tot Kant (1933). *F. Sassen.*

Informatie (r e c h t), → Onderzoek; Opsporing.

Informatie up den staet, faculteit ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant, om daernae te reguleren de nyeuwe schiltaele gedaen in den jaere MDXIV. Aldus is de volledige titel van een onderzoek naar de welvaart in 1514. Er blijkt weinig vooruitgang sedert de → Enqueste van 1496 uit. Aan haar gegevens moet men niet onvoorwaardelijk geloof schenken, zooals Fruin, die ze heeft uitgegeven (vanwege de Mij. d. Ned. Lett. Leiden, 1866), opmerkt, omdat de belastingschuldigen liever hun belastbaar bezit laag dan hoog zullen hebben aangegeven. Zij was veel nauwkeuriger en meer gedetailleerd dan die van 1496. Vóór haar zijn er verschillende informatiën geweest, zooals in 1496, na haar geen meer. *W. Mulder S.J.*

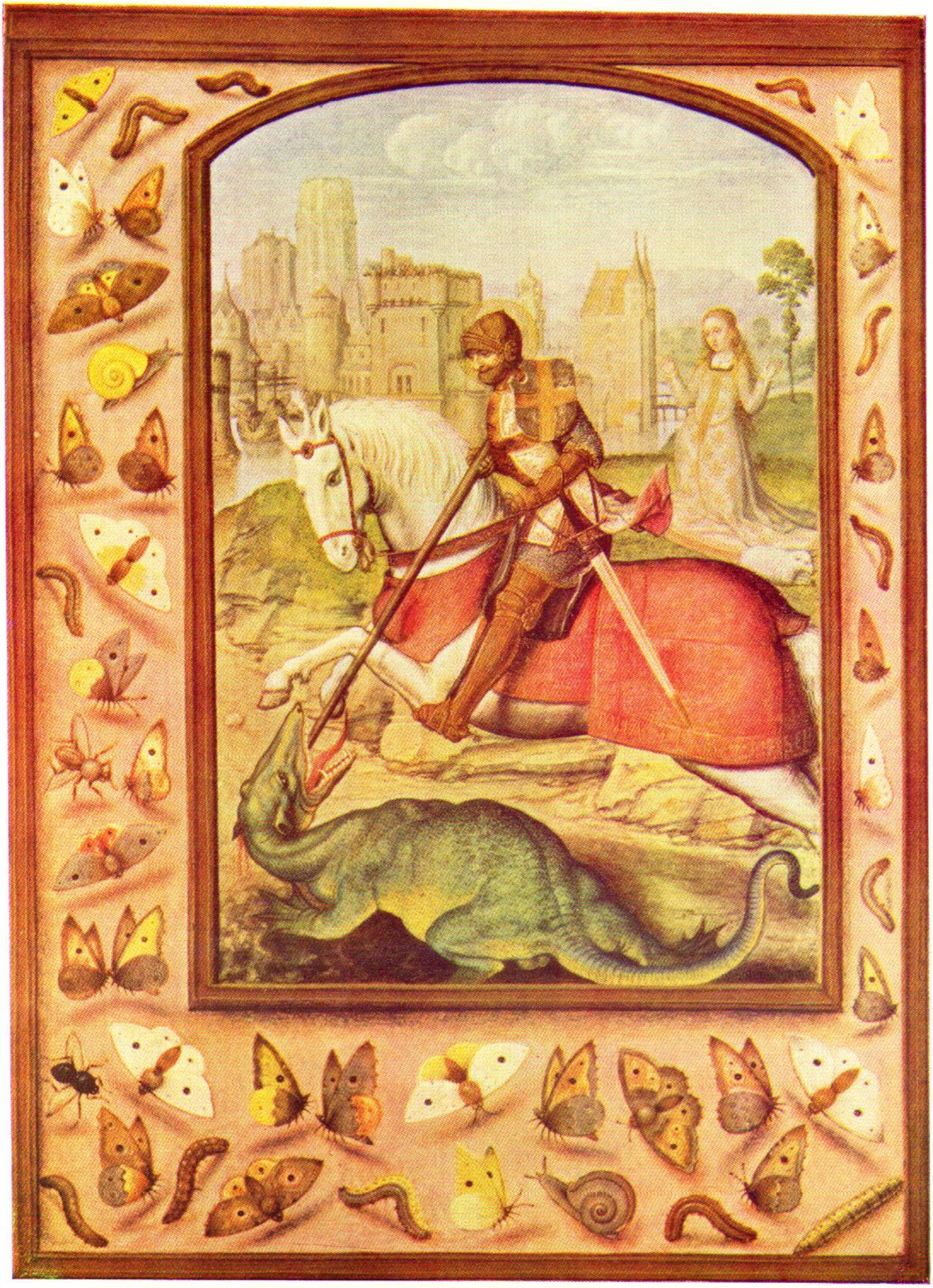
L i t. : Fruin, De Verpondingen van 1496 en 1515 en haar voorbereiding, in Verspreide Geschriften (VI).

Informatiebureau, bureau, dat er zijn bedrijf van maakt inlichtingen te verschaffen over particulieren en zakenmenschen. Het aantal i., speciaal voor het geven van inl. over particulieren, is legio. Deze i. verschaffen zich de gegevens door eigen informatie, door raadpleging van publicaties in kranten en tijdschriften, van het → handelsregister en andere officieele instellingen en door middel van correspondenten en rechercheurs. Een goed geoutilleerd i. beschikt na eenige jaren over een uitgebreid archief. Al besteedt echter een i. nog zooveel zorg aan het verkrijgen van zijn inlichtingen, de absolute waarheid kan het niet geven. Het is dan ook begrijpelijk, dat voor de gegeven informaties geen verantwoordelijkheid wordt aanvaard.

Behalve met het geven van inlichtingen belasten de meeste i. zich ook met het incasseeren van vorderingen. *Witsenboer.*

Infrabas, → Orgel.

Infracombe, haven- en marktstad in het graafschap Devonshire, aan de kust van het Kanaal van

SINT JORIS MET DEN DRAAK. S. Marco Bibliotheek, Venetië.
Miniatuur door Memlinc uit het Breviarium Grimani.

Bristol, Z.W. Engeland; ca. 10 000 inw. Wegens zacht klimaat en schoone ligging centrum van toerisme.

Infractie (g e n e e s k.), incomplete → beenbreuk door buiging, vooral voorkomend bij kinderen, waarbij een smalle beenspalk en het beenvlies ongebroken blijven.

Infralapsarisme (< Lat. infra lapsum = onder den val). Tegenover de leer van Calvijn, dat Gods voorbeschikking onafhankelijk is van het vooruitzicht van den zondenval der menschen, welke leer wordt aangeduid als het ante- of supralapsarisme (< ante, supra lapsum = voor, boven den val) stelt het i., dat de voorbeschikking afhankelijk van het vooruitzicht van den zondenval tot stand komt. In de 18e eeuw werden door enkele schrijvers de aanhangers van het i. „benedenvaldrijvers" en de strengrechtzinnig Gereformeerde aanhangers van het supralapsarisme „bovenvaldrijvers" genoemd. → Praedestinatie; Remonstranten. *Kreling.*

L i t.: in de Jong, Handb. der Kerkgesch. ([2]II, 420).

Infrarood (n a t u u r k.) noemt men dat gedeelte van het spectrum der electromagnetische straling, waarvan de golflengte zich uitstrekt van 0,8 μ tot circa 0,3 mm en dat grenst aan het zichtbare deel van het spectrum aan den kant van het rood. Het oog is niet gevoelig voor het i.; de photographische plaat kan, indien met geschikte stoffen gesensibiliseerd, tot ongeveer 1,5 μ gebruikt worden. Meestal meet men deze straling echter met behulp van een bolometer of thermozuil.

De infraroode straling treedt op de eerste plaats op met een continu spectrum bij de temperatuurstraling der lichamen en wel met relatief groote energie bij de door ons gebruikte lichtbronnen, die een betrekkelijk lage temp. hebben.

Vervolgens geven atomen zoowel in emissie als absorptie lijnenspectra, die ten deele in het i. gelegen zijn (theorie van → Bohr). Bij moleculen vinden we in het i. bandenspectra, die door rotaties in het molecuul ontstaan (30 tot 150 μ) of ten gevolge van inwendige trillingen in het molecuul, gecombineerd met rotaties (1 tot 5 μ). Ook de eigentrillingen van een kristalrooster, waarin de trillende deeltjes, nl. de ionen, elctrisch geladen zijn, kunnen tot infraroode emissie en absorptie aanleiding geven. Men kan hierbij nog twee gebieden onderscheiden, nl. dat der langere golflengten (23 tot 152 μ), dat correspondeert met trillingen van de ionen t.o.v. elkaar en waarvan de golflengte bepaald wordt door de sterkte der ionenbinding en de grootte der ionenmassa's, en het gebied der kortere golflengten (10 tot 20 μ), dat samenhangt met trillingen van de atoomgroepen in de ionen. De laatste groep vertoont bij stoffen met analogen bouw (bijv. de carbonaten) vrijwel gelijke golflengten.

De bij het Ramoneffect optredende golflengteverschuiving hangt samen met de golflengten in de infraroode absorptiespectra der onderzochte stoffen. Ook die golflengten, die optisch inactief zijn en dus niet in het i. optreden, zijn hierbij vertegenwoordigd, hetgeen voor het onderzoek der betreffende moleculen van groot belang is.

Men noemt de infraroode straling ook wel ultraroode of warmtestraling. *Rekveld.*

L i t.: Handb. d. Physik (XXI; hierin verdere lit. opg.).

Toepassing in de photographie. Infraroode stralen worden door de moleculen van de lucht en de kleine waterdeeltjes van een mistlaag veel minder verstrooid dan de zichtbare lichtstralen. Hieruit volgt, dat het mogelijk is met behulp van photographische platen, die voor i. gevoelig zijn, voorwerpen te photographeeren, die voor het oog in nevel zijn gehuld. *Sweerts.*

Infula, bij de Romeinen een rood of wit wollen tooisel, door priesters en Vestaalsche maagden als waardigheidsteeken bij wijze van kroon of krans op het hoofd gedragen, bevestigd met banden. Ook offerdieren en tempels werden ermede versierd, later smeekelingen en terdoodveroordeelden, eindelijk keizers, gezanten enz. Het woord bleef in de M.E. gebruikt voor waardigheidsteekenen in het algemeen (ook voor de waardigheid zelf), zoo ook voor de liturgische kleeding; later in het bijz. voor kazuifel, mijter (sinds 12e e.) en de daarvan op den rug afhangende slippen. Beide laatste beteekenissen bleven voortleven. *Louwerse.*

L i t.: Braun, Die liturg. Gewandung (Freiburg 1907); id., Die liturg. Paramentik (Freiburg [2]1924).

Infundeeren noemt men in de p h a r m a c i e het uittrekken van plantaardige grondstoffen met water bij een temp. van 90°-98° C.

Infusoriën (d i e r k.), samenvatting van bepaalde groepen der eencellige organismen, zooals flagellaten, ciliaten of bursariiden en suctoriën of acineten. → Afgietseldiertjes; Eencellige dieren. Vgl. de afb. in kol. 740 en 741 van dl. IX.

(G e o l.) Infusoria, planktonisch levende Tintinoideeën, scheiden een membraneuze schaal af, waarin foraminiferen, radiolariën enz. opgenomen kunnen worden. In het Gault van Hannover en Diluvium van Skandinavië zijn deze ook fossiel aangetroffen. Dit is het eenige, wat er van fossiele infusoria bekend is. De zgn. infusoriënaarde is in werkelijkheid → diatomeeënaarde. *v. Tuijn.*

Infusoriënaarde, ook kieselguhr en tripel genoemd, is een lichtgeel tot roodbruin gekleurde aardachtige massa, gevormd door tallooze uit kiezeldioxyde bestaande skeletten van diatomeeën, vnl. Gallionella en Navicula. Vindplaatsen: op de Lüneburger heide (Duitschl.), in Hongarije, Zweden, Californië. Gebruik (aangewezen door haar opzuigende kracht): in dynamiet, verder als pakmateriaal, warmte-isolator, vulmiddel voor rubber en zeep, drager voor contact-massa's, slijp- en polijstmiddel, vormzand. Verder in de geneesk. in zalven en pasta's. *Zernike.*

Infuus, door → infundeeren bereid aftreksel, waaruit de grondstof, meest na bekoeling, verwijderd is.

Ingang (b o u w k.), toegang tot een terrein of een gebouw, welke gewoonlijk met een hek, deur of poort is afgesloten. Den toegang tot een woning legge men liefst afgekeerd van de heerschende windrichting; den doorgang make men minstens 0,80 m (liever 0,95 m) breed, de deur naar binnen draaiend. Bij een openbaar gebouw, bijv. een kerk, moet de ingangsdeur naar buiten draaien. Men rekent daar gewoonlijk 1 m toegangsbreedte voor elke 100 bezoekers, zoodat meestal vsch. i. moeten worden aangebracht. *Thunnissen.*

Inge, W i l l i a m R a l p h (Dean Inge), ongeloovig Engelsch geleerde, neo-Platonist en journalist. * 6 Juni 1860 te Crayke. Ontving de Anglicaansche wijdingen, was professor en predikant te Oxford en Cambridge, 1911-1935 deken der hoofdkerk van Londen, de St. Paulus-kathedraal; in deze positie heeft hij veel bijgedragen tot ontbinding van het Anglicanisme.

V o o r n. w e r k e n: Christian Mysticism (1899);

The Philosophy of Plotinus (1918); Outspoken Essays (1919-'22); The Platonic Tradition (1926). *Pompen.*

Ingeborg, dochter van koning Waldemar van Denemarken; gehuwd in 1193 met koning Philippe-Auguste van Frankrijk. † 1237 te Corbeil. Philippe verstiet haar en nam Agnes van Meranië tot vrouw. Paus Innocentius III dwong hem echter, door Frankrijk met het interdict te beleggen (1200), I. in haar rechten te herstellen.

Lit.: → Philippe II Auguste. *Gorris.*

Ingebrekestelling (Verbintenissenrecht). **Algemeen.** Vergoeding van de schade, voortkomend uit de niet-tijdige nakoming eener verbintenis, is over het algemeen eerst verschuldigd, wanneer de schuldenaar, na in gebreke te zijn gesteld, nalatig is gebleven om die verbintenis te vervullen. De i., ook wel genoemd sommatie, is een handeling, waardoor de schuldeischer den schuldenaar het tot dusver onzekere tijdstip aanwijst, waarop de prestatie moet geschieden, en den schuldenaar voor de nadeelige gevolgen van verder uitstel aansprakelijk stelt; zij heeft het karakter van een waarschuwing van den schuldenaar, aan welker niet-opvolging het rechtsgevolg van gehoudenheid tot schadevergoeding is verbonden.

Naar **Ned. recht** kan ook zonder i. van den schuldenaar de nakoming der verbintenis of de ontbondenverklaring der overeenkomst wegens → wanprestatie worden gevorderd; zij is alleen vereischt tot het welslagen der schadevergoedingsvordering (vgl. art. 1279 B.W.). Ook dan kan zij achterwege blijven, als zonder zin tegenover een schuldenaar, die zich zóó gedragen heeft, bijv. in dier voege de nakoming der verbintenis heeft geweigerd, dat hij in redelijkheid niet verwachten kan nog gewaarschuwd te zullen worden, of die reeds positieve → contractbreuk heeft begaan, bijv. door een afwijkende of schadelijke waar te leveren, door een bij overeenkomst verboden handeling te verrichten. De i. is eveneens overbodig, wanneer de prestatie, zooals zij was bedoeld, slechts binnen zekeren tijd kon worden verricht (art. 1279 slot) (seizoenartikelen; taxi, besteld met het oog op een bepaalden trein). De i. kan, ook wanneer de prestatie op een bepaalden termijn is bepaald, niettemin zijn vereischt, niet echter, wanneer de verbintenis medebrengt, dat de schuldenaar in gebreke zal zijn door het enkel verloop van dien termijn (art. 1274 slot) (dies interpellat pro homine); dienaangaande beslist de in de overeenkomst neergelegde bedoeling der partijen. Zie ook art. 1662, 1842, 449 en 471 B.W.

De i. moet geschieden door een bevel of andere soortgelijke „akte”, d.w.z., naar de rechtspraak, door een deurwaardersexploit of door ieder geschrift (ook een telegram), bevattende de aanzegging van den schuldeischer aan den schuldenaar, dat hij van dezen op den aangegeven tijd de nakoming der verbintenis verlangt. De schuldeischer moet bij de i., in de vaststelling van den termijn, zoo noodig ook in het verstrekken van gegevens omtrent plaats en wijze van levering, de overeenkomst te goeder trouw uitvoeren; hij mag echter bij den schuldenaar de voorbereidende zorg van een → goed huisvader veronderstellen. I. tot voldoening van een geldschuld kan op zeer korten termijn geschieden. *Petit.*

Naar **Belgisch recht** moeten bij i. dezelfde principes in acht genomen worden. Het algemeen vereischte der i. werd geschreven in art. 1146 B.W.; een bevel, aanmaning of soortgelijke akte, is de gebruikelijke vorm. Sedert de wet van 1 Mei 1913 geldt dezelfde vorm ook t.a.v. de geldschulden, en doet bijgevolg de interesten wegens vertoef loopen.

De art. van het B.W., die in het Belg. recht gelijkaardige uitzonderingen aannemen als die voor Ned. opgesomd, zijn: art. 1139 in fine, waarbij de schuldenaar in gebreke gesteld wordt door enkel verloop van den bedongen termijn; art. 1146 in fine, wanneer de aard der verbintenis zelf haar nakoming binnen een zekeren tijd noodzakelijk veronderstelt; art. 1145, waarbij de schuldenaar zich door een daad van overtreding zelf in gebreke kan stellen; art. 456, 474, 835, 1378, 1440, 1570, 1652, 1846, 1996, 2001, 2277, waarbij de moratoire interesten van rechtswege verschuldigd zijn, zonder dat daartoe eenige akte noodig zij; de wet van 1 Mei 1913 voorziet ook nog andere afwijkingen t.a.v. geldschulden. *Kluyskens.*

Ingegneri, Marco Antonio, Ital. musicus. * Ca. 1545 te Verona, † 1 Juli 1592 te Cremona. Leermeester van Claudio Monteverdi en sedert 1576 kapelmeester der kathedraal te Cremona. Zijn werk, dat uitmunt door stijlverfijning, bevat missen, sacrae cantiones en vsch. bundels madrigalen.

Ingehoekt (herald.), voorzien van een → inhoeking.

Ingekeerdheid, gebed van, → Gebed; Mystiek.

Ingeland, term, in Ned. gebruikt voor diegenen, die gronden bezitten of in pacht hebben, gelegen in het gebied van een waterschap. Voor hun rechten en verplichtingen, zie → Waterschap. In sommige groote Hollandsche waterschappen vormden de voornaamste i. of hunne vertegenwoordigers het het college der hoofdingelanden, dat toezicht hield op het bestuur. In verschillende waterschappen worden de bestuurders zelf hoofdingelanden genoemd.

In België wordt het woord i. vooral gebruikt om diegenen aan te duiden, die als eigenaar stemrecht hebben in de alg. vergadering van de polders en wateringen, alhoewel „lato sensu” het woord kan gebruikt worden voor al de inwoners van deze organismen. In dit laatste geval worden de stemgerechtigde eigenaars „generaele gelanden” of „groote gelanden” genoemd. → Waterschap. *Rondou.*

Ingelmunster, gem. in de prov. West-Vlaanderen, aan de Mandel en de vaart Roeselare—Leie. Opp. 1 615 ha; ca. 7 900 inw. (Kath.). Zandstreek. Landbouw. Weefnijverheid; tapijtwerk. Kerk herbouwd in 1780; schoone houtsculpturen in 1677. Het oude, in de M.E. veel omstreden kasteel werd opnieuw opgebouwd in 1736.

Ingelow, Jean, Eng. dichteres en romanschrijfster. * 17 Maart 1820 te Boston (Lincolnshire), † 20 Juli 1897 te Londen. Haar naam blijft leven om één gedicht, The high Tide on the Coast of Lincolnshire, vol gevoelige lyriek. Haar oeuvre omvat overigens: Poems (1863); The Story of Doomand ot her Poems (1867); Poems (1885); vsch. romans, waarvan Sarah de Berenger misschien de bekendste is, en een aantal puike kinderboeken, o.a. Mopsa the Fairy (1869). *F. Visser.*

Ingelram, ook Engilramnus, Angelram, is niet, zooals vroeger gemeend werd, een legendarische, maar een in oorkonden genoemde graaf in Vlaanderen, die geen voorvader van Boudewijn I behoeft geweest te zijn, maar ca. 865 zijn gebied aan dezen heeft

moeten afstaan, waarvoor hij in ruil de abdij St. Pieter te Gent zou hebben ontvangen.

Lit.: H. Sproemberg, Die ursprüngl. Grafschaft Flandern (Berlijn 1935). *W. Mulder S.J.*

Ingelramnus (ook Angil- of Engelramnus), abt van → Centula of St. Riquier (bij Abbeville in Picardië), † 1045. Hij schreef het leven van St. Richarius, den stichter van Centula.

Uitg.: in Acta Sanct., April (III).

Ingemann, Bernhard Severin, Deensch dichter van de laat-Romantische richting. * 28 Mei 1789 te Torkildstrup, † 24 Febr. 1862 te Sorö. I. liet een groot aantal werken na, op het gebied van den roman, het drama en de lyrische poëzie. Een allerbeminnelijkst mensch spreekt, na een kort, hyper-romantisch voorspel (Varners poetiske Vandringer, 1813; Blanca, 1816), de schoonste en zuiverste idealen uit in zijn uiterst muzikale verzen: Holger Danske (1837); Morgenpsalmer og Cantater (1822); Höimesse-Psalmer (1825); Morgensange for Börn (1837) en vooral Morgen- og Aftensange (1839). Met zijn historische romans, kleurrijk als die van W. Scott, gaf hij het Deensche volk zijn nationaal bewustzijn terug: Valdemar den Store (1824); Valdemar Sejr (1826); Erik Menved (1828); Kong Erik (1833); Prins Otto af Danmark (1835). Zijn dramatisch werk trok minder de aandacht: alleen het voorspel tot Salomons Ring (1839), de heerlijke reeks erotische gedichten, Sulamith og Salomon, heeft blijvende waarde. I. besloot zijn vruchtbare loopbaan met den modernen strekkingsroman Landsbybörnene (1852) en het idealistische sprookjesgedicht Guldaeblet (1856).

Uitg.: Samlede Skrifter (41 dln.); Hist. rom. d. P. Langeballe (4 dln. 1911 vlg.); Digte, d. F. Rönning (1919). — Lit.: H. Schwanenflügel, I.'s Liv og Digtning (1886); G. Brandes, I. ([2]1919); K. Galster, I.'s historiske Romaner og Digte (1922); F. Rönning, I. Liv og Digtning (1927). *Baur.*

Ingenhousz, 1° Arnold Josephus, Ned. staatsman; neef van 2°. * 4 Mei 1766 te Breda, † 20 Sept. 1859 aldaar. Heeft zich bekendheid verworven als lid van de Tweede Kamer (1818-'39), al nam hij zelden het woord, door zijn gedegen kennis en vooral door zich een trouw medestander te toonen van Leopold van Sasse van Ysselt in diens verzet tegen de politiek van koning Willem I t.o.v. de Katholieken, hetgeen hem ten slotte zijn functie als districts-commissaris van Princenhage kostte. *Verberne.*

2° Jan, Ned. natuuronderzoeker. * 8 December 1730 te Breda, † 7 September 1799 te Bowoodpark bij Londen. Leefde als arts in Holland en Engeland. In 1768 kreeg hij het verzoek, om de kinderen van Maria Theresia in te enten, waarna hij lijfarts van de keizerlijke familie werd. Later keerde hij naar Holland terug. Zijn voornaamste ontdekking is, dat planten voortdurend koolzuur afgeven en slechts groene bladeren in het licht zuurstof uitademen. Het gelukte hem pas, dit duidelijk te formuleeren, toen door den val van de phlogistontheorie veel wanbegrippen waren verdwenen. Hij vond een eudiometer, een demonstratietoestel voor de warmtegeleiding en hij is de grondlegger van de wetenschappelijke landbouwchemie.

Lit.: J. P. Kuenen, Gedenkb. v. h. Bataafsch Genootschap (1919). *J.v. Santen.*

Toestel van Ingenhousz. In een bak, gevuld met kokend water, zijn de uiteinden gestoken van verschillende metalen staafjes. Deze zijn bestreken met een verf, die bij verwarming min of meer verkleurt. Het staafje, dat de temp. het best geleidt, zal het eerst verkleuren. In den stationnairen toestand (afkoeling door de lucht) is de kleur van de staafjes een maat voor de warmtegeleiding. *J. v. Santen.*

Ingenhoven, Jan, Ned. componist. * 19 Mei 1876 te Breda; 1892-1905 leider van vsch. muziekvereenigingen. Na korten studietijd bij L. F. Brandts-Buys ging hij naar München en werkte bij Felix Mottl. Bleef hier tot 1913, was leider van de Münchener Madrigal Vereinigung, woonde in Parijs en sinds den Wereldoorlog in Zwitserland.

Werken: liederen; koren; kamermuziek; symphonische werken, o.a. „Brabant en Holland”. *Piscaer.*

Ingenieur, oorspronkelijk een militair ambt. De beteekenis van het woord spreekt duidelijker in het Eng. „engineer”, waarin het verband met „engine” (Fr. engin) tot uiting komt. Dit woord engine moet niet worden verstaan als machine, maar als belegeringswerktuig. Vóór de uitvinding van het buskruit werden deze werktuigen (blijden, catapulten, stormrammen enz.) ontworpen, gemaakt en bediend onder leiding van geleerde krijgslieden. De kunst bestond ook reeds bij de Romeinen en Grieken. Het Fr. „ingenieur” werd in Nederland (16e eeuw) geïmporteerd in de beteekenis van vestingbouwer. In de eerste helft van de 18e eeuw komt in Frankrijk een splitsing tusschen génie militaire en génie civil. Vermoedelijk stamt uit dien tijd ook het begrip ingénieur civil, naast het bestaande ingénieur (militaire). Later komt de tegenstelling van civiel ingenieur tegenover werktuigkundig i., scheepsbouwkundig i., enz. In het Ned. leger zijn, bij de genie, in de eerste helft van de 19e eeuw de officieren van het bataljon mineurs en sappeurs en de ingenieurs samengevoegd tot het korps genie-officieren. Officieel herinnert nog slechts de titel van eerstaanwezend-ingenieur, d.i. het hoofd van een kring voor het bouwen van versterkingen en kazernes, aan het „corps ingenieurs”. *H. Lohmeijer.*

Tegenwoordig heeft ingenieur echter geheel geen militaire beteekenis meer. Als soortnaam opgevat beteekent i. iemand, die zoodanig technisch ontwikkeld is, dat hij als ontwerper en dus leidend in de techniek kan optreden. Gaat men deze noodige techn. ontwikkeling samenvatten in een bepaald diploma, dat aan een techn. hoogeschool behaald moet worden, dan ontstaat de ingenieurstitel (in Ned. aangeduid door ir.).

In Ned. is i. meestal titel. In andere landen meer soortnaam. Degenen, die aan een techn. hoogeschool studeerden, onderscheiden zich dan meestal door op eenigerlei wijze het behaalde diploma bij den soortnaam als titel te betrekken (bijv. in Duitschland: Diplomingenier, dipl. ing.). Ook staan dikwijls andere titels ten dienste om de academische vorming aan te duiden.

Het onderbrengen van de ingenieursopleiding bij het hooger onderwijs brengt, naast de algemeene eischen daaraan te stellen, voor de speciale vakopleiding dezen eisch mede, dat het onderwijs er vooral op gericht moet zijn den techn. student te vormen tot een zelfstandig beoefenaar van de techn. wetenschappen, om hem daarmede dus voor te bereiden later een leidinggevende techn. betrekking te kunnen bekleeden. De ontwikkeling, ook binnen het bepaalde vak, moet zoo algemeen mogelijk zijn, om op deze basis voortbouwende tot verdere specialisatie, liefst later in de practijk, te kunnen overgaan.

Na het voleindigen van de studie, bij de intrede in

de practijk treedt voor den i. het moeilijke tijdperk op, waarin hij de algemeene techn. ontwikkeling moet gaan leeren toepassen ten behoeve van het speciale practische vraagstuk. De jonge i. is dus meestal niet direct volledig bruikbaar. In de laatste jaren is door de geringe vraag naar i. juist de eisch van directe bruikbaarheid, van practische ervaring en van specialisatie sterk op den voorgrond getreden. De jonge i. ziet zich dus gedwongen zich aan deze vraag te gaan aanpassen. Dit kan in enkele gevallen geschieden door een speciale voortgezette studie aan de techn. hoogeschool en door promoveeren. In de meeste gevallen echter door als volontair in een bedrijf te gaan werken. Op deze wijze wordt dus eigenlijk de studie met eenige jaren verlengd.

De Nederlandsche techn. hoogeschool is gevestigd te Delft. De vsch. studierichtingen zijn die voor civiel i. (omvat vooral waterbouwkunde en utilitaire bouwkunde), bouwkundig i. of architect, scheikundig i. of technoloog, mijnbouwkundig i. (omvat het opsporen en winnen van delfstoffen en oliën), scheepsbouwkundig i., werktuigkundig i., electrotechnisch i. en natuurkundig i. De studietijd is 5 jaar. Voor enkele vakken wordt deze tijd wat langer genomen. Aan de landbouwhoogeschool te Wageningen studeert men voor landbouwkundig ingenieur. *H. v. Santen.*

Ingenieur van het stoomwezen. Voor het in werking brengen van stoomketels en stoomtoestellen, nader omschreven in een K.B., moet vlg. de Stoomwet van 15 April 1896 vergunning gevraagd worden aan den minister (van Handel, Nijverheid en Scheepvaart). Het toezicht op de naleving dezer wet is opgedragen aan het korps ingenieurs van het stoomwezen, verdeeld over vsch. districten in Nederland. *Beukers.*

In België telt elk der vier universiteiten (Gent, Luik, Leuven, Brussel) een technische hoogeschool. die den graad van burgerlijk i. verleent. → Hooger Onderwijs; → België (sub XI C). Daarbij dient men nog te voegen de Mijnbouwschool en technische faculteit van Bergen, alsook de Hoogere School voor de textiel-nijverheid van Verviers, die eveneens het ingenieurs-diploma uitreiken.

Onderscheid moet gemaakt worden tusschen: burgerlijk ingenieur en ingenieur. De titel van **burgerlijk** i. mag alleen gevoerd worden door gediplomeerden van hierboven vermelde scholen, de titel van ingenieur eveneens door gediplomeerden van andere inrichtingen door Kon. Besluit bepaald. Aldus mogen zekere scholen den titel verleenen van handelsingenieur, technisch ingenieur, biochemisch ingenieur, suikerbedrijfsingenieur, luchtvaartingenieur, enz.

De wet van 21 Mei 1929 op de academische graden voorziet negen academische graden van burgerl. i., nl.: 1° burgerlijk mijningenieur; 2° burgerlijk bouwkundig i.; 3° burgerlijk metaalkundig i.; 4° burgerlijk scheikundig i.; 5° burgerlijk electrotechnisch i.; 6° burgerlijk werktuigkundig i.; 7° burgerlijk scheepsbouwkunddig i.; 8° burgerlijk ingenieur-architect; 9° burgerlijk i. der textielnijverheid.

Daarbij dienen nog gevoegd te worden de graden van ingenieur-agronoom en landbouwscheikundig i., die begeven worden door de hoogere landbouwinstituten (Leuven, Gent en Gembloers). Het dient opgemerkt, dat de volwaardige i. met Belgisch diploma steeds burgerlijk i. wordt genoemd. *Rondou.*

Ingermanland (Zweedsch; Finsch: Ingermaa; Russ.: Izjorskaja Zemlja), landstreek, grootendeels in de Russ. prov. Leningrad gelegen (59° N., 30° O.); opp. 50 000 km²; oorspr. door Finnen, thans vnl. door Russen bewoond. I. behoorde in de 14e eeuw tot Zweden, in de 15e aan het Moskovische Rijk, in de 17e eeuw weer aan Zweden en is sedert 1702 (Peter de Groote) Russisch grondgebied. *v. Son.*

Ingewandsworm (dierk.), parasitische worm, die leeft in het darmkanaal van mensch en dier en zich voedt met het passeerende voedsel. Hij behoort tot de spoel-, lint- of zuigwormen. Voor verdere bijzonderheden, zie onder deze trefwoorden.

Ingezetene, term, in Ned. gebruikt voor dengene, die zich duurzaam gevestigd heeft binnen het gebied van den staat, provincie of gemeente. I. in het Rijk zijn zij, die hun woonplaats hebben in het Rijk en haar gedurende de voorafgaande 18 maanden in het Rijk of zijn overzeesche gebieden gehad hebben (art. 13 Wet op het Nederlanderschap). In sommige wetten is voor een bepaalde materie een andere regeling gegeven (bijv. art. 2 Successie-wet, waarin als i. des Rijks geldt degene, die zijn woonplaats in het Rijk heeft). I. in prov. en gem. zijn zij, die aldaar de laatste 12 maanden hun werkelijk verblijf hebben gehad. Aan het ingezetenschap zijn vsch. rechten en verplichtingen verbonden, o.a. het kiesrecht en de stemplicht. *Struycken.*

In het Belg. recht heeft het woord ingezetene geen wettige beteekenis, het is synoniem met „vaste inwoner"; men zal bijv. zeggen, dat iemand i. is van een bepaalde gem., als hij in de bevolkingsboeken van die gem. is ingeschreven.

Ingezetenschap, → Ingezetene.

Ingezonden mededeeling, advertentie of reclame tusschen den redactioneelen tekst van een blad. Deze soort advertenties is voortgekomen uit het streven van adverteerders om den lezers van het blad liefst zoo laat mogelijk te laten blijken, dat het om een reclame ging. Omdat dit, wanneer het voor 100% succes zou hebben, redactioneele verantwoording voor den uitgever zou meebrengen, is het gebruik geworden bij schier alle bladen, de aanduiding „Ing. Med.", „Reclame" of „Adv." e.d. boven of onder deze aankondigingen te plaatsen, ofschoon bij de meeste i. m. van thans misverstand voor de lezers volkomen uitgesloten is te achten. Ten einde het aantal i. m. te beperken, wordt door de bladen hiervoor een hoogere prijs gevraagd. *Slewe.*

Ingezonden stuk, brief, welke door lezers of personen, die buiten de redactie staan, ingezonden wordt, met het doel van publicatie, hetzij om instemming met het redactioneele standpunt te getuigen of aan afwijkende opvatting uiting te geven, hetzij om op bepaalde toestanden, meest wantoestanden, de aandacht van redactie en lezers te vestigen. Het i. s. wordt in de Ned. pers steeds buiten verantwoordelijkheid der redactie gepubliceerd. Vaak antwoordt de betrokken redacteur op het schrijven van den inzender, zoodat dan buiten de redactioneele kolommen een polemiek tusschen redactie en buitenstaander ontstaat. Soms ook publiceert de redactie een schrijven, dat als artikel bedoeld is, als i. s., wijl de inhoud wel belangwekkend, doch niet belangrijk geacht wordt, of wijl de redactie voor de ideeën, zelfs door publicatie in haar redactioneel gedeelte, geen enkele, zelfs indirecte redactioneele verantwoordelijkheid meent te moeten aanvaarden. *Oostendorp.*

Inghirami, Francesco, Ital. archaeoloog. * 1772, † 1846. Bibliothecaris te Volterra en te Florence; schreef vnl. over Etruskische kunst.

W e r k e n : o.a. Monum. etruschi (10 dln.) ; Pitturi di Vasi fittili (4 dln.) ; Storia della Toscana (16 dln.).

Ingluvies, Lat. naam voor → krop (dierk.).

Ingmann, → Ivalo (Santeri).

Ingoel, rivier in Oekraine (47° N., 33° O.), rechterzijrivier van den Dnjepr. Ze ontspringt bij Sinowjewsk en mondt na 570 km bij Cherson. Langs de rivier ligt het ijzerertsgebied Kriwoi Rog.

Ingoesjen, N. Kaukasische stam der Dagestangroep. Aantal I. ca. 76 000, meerendeels Mohammedaan.

Ingold, D a v i d, Dominicaan, predikant en volksschrijver in de 15e eeuw te Straatsburg. Naar het voorbeeld van Jac. de Cessolis heeft hij een „Goldenes Spiel" geschreven, een moraliteit van 7 spelen tegen de 7 hoofdzonden, uitg. door E. Schröder, die den schrijver met een kanunnik Johannes I verwisselt (Elsäss. Lit.-Denkm., III Straatsburg 1882). Er zijn ook sermoenen van I. bewaard.

L i t. : A. M. P. Ingold, In Miscellanea Alsatica (III 1897) ; L. Pfleger, Zur Gesch. des Predigtwesens in Straszburg (1907). *Feugen.*

Ingolstadt, stad aan den Donau aan de belangrijke spoorlijn Neurenberg—München (IX 575 D 4), 28 628 inw. (1933), grootendeels Kath. Vesting. Van 1310 tot 1447 was I. een hertogelijke residentie. Het slot, uit de 15e eeuw, is thans museum. Machine- en houtindustrie. Marktstad voor de omgeving.

Ingooigem, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten O. van Kortrijk; opp. 838 ha, ca. 1600 inw. (Kath.). Kleistreek. Landbouw. Woonplaats van Stijn Streuvels. Hugo Verriest was er pastoor.

Ingram, J o h n K e l l s, Iersch sociaaleconomist. * 7 Juli 1823 te Donegal, † 1 Mei 1907 aldaar. In 1852 hoogleeraar in welsprekendheid en Eng. letterkunde aan het Trinity College te Dublin; 1866 hoogleeraar in Grieksch, 1879 bibliothecaris, eeredoctor der univ. van Glasgow. I.'s opvatting van de economie is sterk beïnvloed door het positivisme van Comte; hij wil de economie behandeld zien als een deel der sociologie en bestrijdt vooral Cairnes, wiens economie I. wegens haar te sterke deductie en geïsoleerdheid van andere maatschappelijke verschijnselen als onmenschkundig en onhistorisch afwijst.

W e r k e n : Present position and prospects of polit. economy (1878) ; Hist. of polit. economy (1888) ; Hist. of slavery and serfdom (1895) ; Human nature and morals according to Auguste Comte (1901) ; Final transition (1905). *M. Verhoeven.*

Ingres, J e a n A u g u s t e D o m i n i q u e, Fransch schilder en teekenaar. * 29 Aug. 1780 te Montauban, † 14 Jan. 1867 te Parijs. Leerling in 1796 van L. David, werkt 1806-'24 te Rome en Florence, is 1834-'41 directeur van de Fransche academie te Rome; woont daarna te Parijs, waar hij lange jaren het hoofd van de → Klassicistische school is geweest. Voor I. is de zuivere teekening met den vasten plastischen vorm hoofdzaak in de schilderkunst („Le dessin est la probité de l'art"); de kleur is bijzaak en komt dus in de tweede plaats. Door deze opvatting, waaraan I. zijn heele leven trouw is gebleven, is hij de groote tegenstander geworden van Delacroix en de 19e-eeuwsche koloristen.

Getrouw aan zijn Klassicistische opvatting, componeert I. groote tafereelen met klassieke onderwerpen (Apotheose van Homerus, i.h. Louvre), die fraai van groepeering zijn en krachtig van teekening, maar kil en vaal van kleur. Uit werken van kleiner formaat (Odalisken, La Source, i. h. Louvre) spreekt I.'s diep gevoel voor klassieke schoonheid zeer sterk; daarentegen heeft I. werken nagelaten, die romantisch van inhoud zijn (Ruggiero en Angelica, i. h. Louvre) en die sentimenteel en koud aandoen door de tegenstelling tusschen den romantischen inhoud en den klassicistischen vorm. Hetzelfde gebrek kenmerkt I.'s beroemde schilderij „Le Voeu de Louis XIII" (kathedraal Montauban), uit welk stuk I.'s bewondering voor Raffael spreekt. Oneindig veel mooier en krachtiger zijn de talrijke portretten, die I. gedurende zijn heele leven maakt en die, al zijn ze soms wat nuchter van stemming, raak van karakteristiek en sterk van teekening zijn. Fraaie voorbeelden van I.'s kunst o.a. in het Louvre; een mooie collectie geteekende schetsen en portretten bezit het Mus. Ingres te Montauban.

I.'s invloed is zeer groot geweest op alle schilders, voor wie plastische vorm en zuiverheid van teekening de belangrijkste elementen zijn in het kunstwerk (Chassériau, Puvis de Chavannes); zelfs de Cubisten (Picasso) vereeren I. als een onsterfelijk meester.

L i t. : H. Lapauze, I., sa vie et son oeuvre (1911) ; L. Fröhlich-Bum, I. sein Leben und Stil (Weenen 1924). *Korevaar-Hesseling.*

Ingressa (laat-Lat., = intocht), de enkelvoudige zang (d.i. zonder psalm of doxologie) bij den aanvang der H. Mis in den Ambrosiaanschen ritus. → Introïtus.

Ingressie, → Transgressie.

Inguiomerus, Cherusker, oom van Arminius, met dezen verbonden tegen Rome (15 n. Chr.); twee jaar later bondgenoot van → Marbod tegen Arminius.

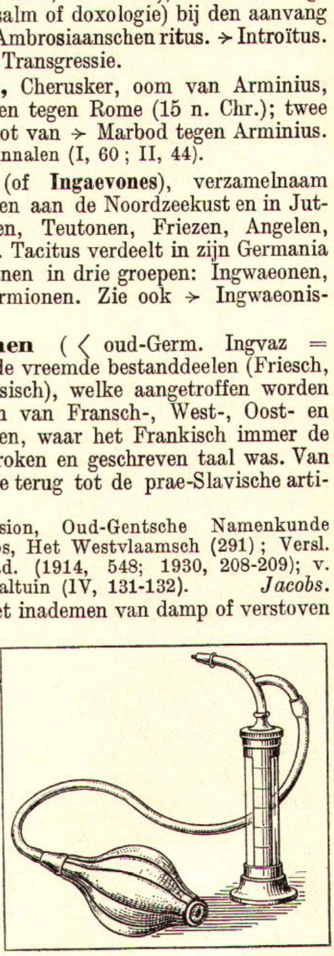
L i t. : Tacitus, Annalen (I, 60 ; II, 44).

Ingwaeones (of **Ingaevones**), verzamelnaam voor Germ. stammen aan de Noordzeekust en in Jutland, o.a. Kimbren, Teutonen, Friezen, Angelen, Saksen en Chauken. Tacitus verdeelt in zijn Germania (cap. 2) de Germanen in drie groepen: Ingwaeonen, Istvaeonen en Hermionen. Zie ook → Ingwaeonismen.

Ingwaeonismen (‹ oud-Germ. Ingvaz = de gekomene) zijn de vreemde bestanddeelen (Friesch, Saksisch, Angelsaksisch), welke aangetroffen worden in de kustdialecten van Fransch-, West-, Oost- en Zeeuwsch-Vlaanderen, waar het Frankisch immer de grondslag der gesproken en geschreven taal was. Van Ginneken brengt ze terug tot de prae-Slavische articulatie-basis.

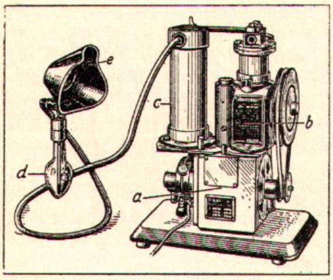
L i t. : J. Mansion, Oud-Gentsche Namenkunde (114-119) ; J. Jacobs, Het Westvlaamsch (291) ; Versl. der Kon. Vl. Acad. (1914, 548; 1930, 208-209); v. Ginneken, Onze Taaltuin (IV, 131-132). *Jacobs.*

Inhalatie is het inademen van damp of verstoven vloeistof voor geneesk. doeleinden. Men heeft stoominhalaties, welke met behulp van 'n inhalatietoestel worden gegeven. Verder koude-inhalaties, waarbij een vloeistof verstoven wordt met een daarvoor vervaardigd verstuiftoestel, eventueel met mo-

Inhalatie. Verstuiver met balg.

tor. Voor stoominhalaties wordt vaak Emserwater of 1% keukenzout gebruikt, ook mentholoplossingen, enz. Voor koude-inhalaties wordt menthololie, mentholparaffine, eucalyptol, kamferoplossing, enz. gebruikt. Inhalaties worden gegeven bij aandoeningen van neus, keel, strottenhoofd, luchtpijpen en longen. *Nelissen.*

Inhalatieapparaat, werkend met samengeperste lucht; a = electromotor; b = luchtpomp; c = luchtreservoir; d = verstuiver; e = inhalatiekap.

Inhalen (f o l k l o r e) heette het volksfeest, waarbij een nieuwe vorst door de steden gehuldigd werd bij eerste komst: de blijde inkomst. Een stoet van magistraat, geestelijkheid, schutters en gilden trok hem met muziek tegemoet. Geld werd onder het volk gestrooid: strooipenningen; kronen hingen over de wegen; 's avonds brandden pektonnen. In den rederijkerstijd hadden vertooningen plaats: allegorische tafereelen, ook wel komische voorstellingen. Vgl. → Inkomen aan de lijn. Zie ook → Joyeuse entrée.

Ook thans worden nog in vele plaatsen een nieuwe pastoor of burgemeester feestelijk de gemeente ingehaald. *Knippenberg.*

L i t. : J. ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 417-422)

Inheemsch fabrikaat. Het streven naar zelfvoorziening op econ. gebied, zooals dit in de laatste jaren in vele landen bewust of gedwongen naar voren komt, heeft de propaganda voor het product uit eigen land sterk op den voorgrond gebracht. Deze propaganda is in haar gematigden vorm gericht op het schenken van voorkeur aan i. f., indien het gelijkwaardig is aan het concurreerend fabrikaat van vreemden oorsprong. In sommige landen gaat men echter verder door steeds voorkeur te eischen voor het eigen product. De propaganda geschiedt rechtstreeks door de overheid of door particulieren al dan niet in hun streven door de overheid gesteund. Bekende reclamecampagnes voor i. f. werden in N e d. gevoerd onder de leuze „Koopt Ned. Fabrikaat", in België onder de leuze: „Beschermt Belgischen arbeid" of „Koopt Belgisch" en in Eng. bijv. onder het slagwoord „Buy British". Rechtstreeks wordt door de overheid in Ned. ook op de voorkeur aan Ned. fabrikaat aangedrongen door toezicht op de aankoopen en opdrachten door de lagere overheidsorganen. *v. Hellenberg Hubar.*

In B e l g i ë hebben in de laatste jaren verscheidene Kon. Besluiten, met het oog op de bestrijding der werkloosheid, het toekennen van subsidies voor het uitvoeren van openbare werken afhankelijk gesteld van het bezigen van binnenlandsche werkkrachten en van producten van inheemsch fabrikaat. Ook moeten de openbare besturen in hunne contracten van aanbesteding o.m. den oorsprong van de te leveren producten en het te bezigen materiaal vermelden. Zie K. B. nr. 44 van 15 Dec. 1934; nr. 96 van 13 Febr. 1935; nr. 141 van 28 Febr. 1935; nr. 204 van 1 Oct. 1935. *Rondou.*

Inhibitie e x p e r i m. p h s y c h o l.) is de remming van de werking van het geheugen. Men onderscheidt meerdere soorten. R e t r o a c t i e v e of t e r u g w e r k e n d e i.: een intensieve geestesbezigheid vermindert de sterkte van de onmiddellijk te voren gestichte associaties; leert men een reeks zinledige lettergrepen van buiten en laat men deze door een tweede reeks volgen, dan blijkt, dat men van de eerste minder onthoudt, dan wanneer de tweede niet gevolgd was. R e p r o d u c t i e v e i.: veronderstel, dat a associatief verbonden is met b en c; biedt men a aan, dan ontstaan moeilijkheden voor de reproductie zoowel van b als van c. A s s o c i a t i e v e i.: wanneer a reeds met b geassocieerd is en daarna a met c verbonden moet worden, dan is a-c moeilijker te vormen dan anders (g e n e r a t i e v e i.) en daarenboven wordt door de verbinding a-c de oorspr. associatie a-b verzwakt (e f f e c t u e e l e i.). Ter verklaring bestaan er minstens vijf physiologische theorieën, waaromtrent nog geen eenstemmigheid bereikt is. *v. d. Veldt.*

In hoc signo vinces (Lat., = In dit teeken zult gij overwinnen). Vlg. het verhaal van Eusebius van Caesarea (Vita Constantini 1, 28) zag keizer Constantijn I de Groote, toen hij in 312 n. Chr. tegen den Westerschen Caesar Maxentius optrok, op een namiddag een kruis boven de zon met de Grieksche woorden „toutooi nika" („hierdoor overwin"), hetgeen in het Lat. en andere talen wordt weergegeven door In hoc signo vinces. *Brouwer.*

Inhoeking (h e r a l d.), verdeeling van een wapenschild door driehoeken, met de basis op denzelfden rand van het schild. Zie ook → Heraldiek (alwaar afb. in kol. 183, nr. 22).

Inhoud (m e e t k.). De i. van een lichaam is een maat voor de ruimte, die het inneemt. Voor den i. van bepaalde lichamen (bol, enz.) zie de betreffende artikelen.

In de a l g e b r a verstaat men onder den i. van een veelterm den grootsten gemeenen deeler der coëfficiënten. → Maat. *v. Kol.*

Inhoudsmaten, → Maten en gewichten.

Inhout (s c h e e p s b.), dwarsscheepsche ribben van een houten scheepsromp, waartegen de huidplanken worden bevestigd. Ook wel „spanten" genaamd.

Inhuldiging. N e d e r l a n d. Krachtens art. 50 der Ned. Grondwet moet de Koning, zoo spoedig mogelijk nadat de regeering door hem aanvaard is, plechtig beëedigd en ingehuldigd worden. De beëdiging en i. geschieden in Amsterdam, in een openbare en vereenigde vergadering der Staten-Generaal. De i. bestaat uit een plechtige verklaring van hulde en trouw door den voorzitter uitgesproken en door hem en elk der leden der Staten-Generaal, hoofd voor hoofd, beëedigd of bevestigd. *Struycken.*

B e l g i ë. Krachtens art. 80 al. 2 en 3 van de Belg. Grondwet kan de Koning eerst bezit nemen van den troon, nadat hij plechtig vóór de vereenigde Kamers den volgenden eed heeft afgelegd: „Ik zweer de Grondwet en de wetten van het Belgisch volk na te leven, 's lands onafhankelijkheid en het grondgebied ongeschonden te bewaren". *V. Boon.*

Inini, rechter zijrivier van de Marowijne, stroomt door Fransch-Guyana.

In integrum restitutio (R o m. r e c h t), het herplaatsen van partijen door magistraat (praetor) in toestand van vóór het stellen van bepaalde rechtshandeling. Deze laat zich daarbij leiden door over-

wegingen van billijkheid; hij stelt aldus de rechtsgevolgen van het strenge recht (ius civile) buiten werking. Vandaar dat de magistraat de i. i. r. slechts toepast bij uiterste noodzaak (rechtszekerheid eischt dit). *Hermesdorf.*

Initiaal (< Lat. initium = begin), beginletter van een hoofdstuk of alinea. In de middeleeuwsche hss. is de i. meestal versierd (zie afb. 2 t/o kol. 356 in dl. II). De eenvoudigste versiering werd met roode of blauwe verf of inkt aangebracht door den rubricator. De plaats voor de i., in sommige hss. en vroege drukken opengelaten, bleef wel eens oningevuld. Later werd de i. soms een klein meesterstukje van schilderkunst, een miniatuur. De eerste tweekleurig gedrukte i. komt voor in een Psalterium van 1456. Zie afb. in kol. 17 van dl. VII.

L i t.: Löffler, Roman. Zierbuchstaben und ihre Vorläufer (1927). *Lampen.*

Initiaal accent = → beginaccent.

Initiaalcel, → Groeipunt.

Initiaallading (k r ij g s k.) dient om de lading van projectielen, mijnen e.d. tot explosie te brengen. De daartoe aangewende stoffen noemt men **initiaalspringstoffen.** Deze worden steeds in betrekkelijk kleine hoeveelheden gebruikt, zoodat een eventueel hooge prijs van de uitgangsmaterialen, een kostbare bereidingsmethode en andere moeilijkheden, die een massagebruik zouden verhinderen, geen bezwaar vormen. Dit is de reden, dat telkens nieuwe, soms zeer ingewikkelde verbindingen als initiaalspringstoffen worden voorgesteld en gepatenteerd. De eischen, die aan goede initiaalspringstoffen gesteld moeten worden, hebben hoofdzakelijk betrekking op de gemakkelijke ontsteking, terwijl tegelijk de gevoeligheid niet te groot mag zijn om het verwerken in de fabrieken mogelijk te maken. Bovendien zijn de dichtheid, de geringe vluchtigheid, de ongevoeligheid voor vocht en het niet aantasten van de metalen omhulsels de factoren, die de bruikbaarheid bepalen. Daarom is het gebruik in Ned. beperkt tot → slagkwik en → loodazide, terwijl → loodtrinitroresorcinaat als bijmengsel van loodazide wordt toegepast. *Hoogeveen.*

Initiale haemoptoë noemt men de bloedspuwing, die als eerste verschijnsel den patiënt er op wijst, dat er longtuberculose bestaat. Zie verder → Bloedspuwing; Tuberculose.

Initiatie (bij primitieve volkeren). De opname van het jonge geslacht in de groepsgemeenschap gaat bij de meeste volken gepaard met traditioneele gebruiken in de puberteitsjaren (inwijding van de jongens). De kern ervan is wellicht te zoeken in de zedelijke en sociale leefregels van de → oerculturen. Bij de → totemistische volken schijnt de i. gebonden te zijn aan een bepaalde ouderdomsklasse, waarbij vooral de besnijdenis op den voorgrond treedt. Deze moet echter niet verklaard worden uit doelmatigheidsoverwegingen, maar uit magische voorstellingen, evenals dit het geval is met het geheele complex van zeden, waarbij onthouding en beproeving te pas komen. Een verschuiven van de besnijdenis tot kort na de geboorte (Joden) wijst op een verandering in beteekenis, die pas later ontstaan is. Uit de lagere culturen van totemisten en herders doet de i. haar intrede in de vroege hoogculturen, waar zij het karakter aanneemt van ridderlijke dapperheidsproef. In de landbouwersculturen wordt de eerste menstruatie der meisjes gevierd.

L i t.: Jensen, Beschneidung und Reifezeremonien bei Naturvölkern (Stuttgart 1934). *Trimborn.*

Initiatief, R e c h t v a n, recht om voorstellen van wet te doen. Dit recht berust in N e d e r l a n d bij den Koning en bij de Staten-Generaal; van de beide Kamers kan echter alleen de Tweede Kamer een voordracht daartoe doen. Keurt de Eerste Kamer een wetsvoorstel van de Tweede Kamer goed, dan zendt zij het aan den Koning, keurt zij het niet goed, dan zendt zij het aan de Tweede Kamer terug. Voor wetsontwerpen tot benoeming van een troonopvolger en tot instelling van ridderorden behoort het i. uitsluitend aan den Koning. *Struycken.*

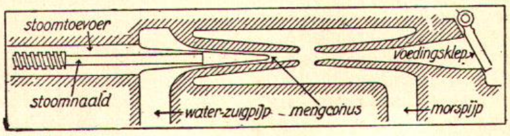
In B e l g i ë berust het recht om voorstellen van wet neer te leggen bij den Koning en bij de beide Kamers. Wanneer de voordracht uitgaat van de regeering, spreekt men van een „wetsontwerp”; als de voordracht te danken is aan het parlementair i., zal men spreken van een „wetsvoorstel”. *V. Boon.*

Initium (Lat.) (m u z i e k), aanhef; de melodische formule, waarmee het eerste vers van een gezongen psalm begint; ook intonatio genoemd; → Psalmodie.

In iure cessio (R o m. r e c h t), wijze van eigendomsoverdracht in vorm van schijnproces. Partijen begeven zich naar magistraat, die zitting houdt op de gerechtsplaats (tribunal, ius, vandaar „in iure”; → Iudicium). Degene, aan wien eigendom overgedragen wordt, vervult in schijngeding de rol van eischer en verklaart voor magistraat, dat de over te dragen zaak hem in eigendom toebehoort. De ander erkent dit of zwijgt, waarna de magistraat „in iure” de zaak in eigendom toewijst (addictio). Door deze erkentenis (confessio in iure) wordt de voortzetting van het geding bij den → iudex overbodig. Ofschoon hier in werkelijkheid geen geschil, dat partijen verdeeld houdt, aanwezig is, wordt toch geheel formeel een (niet-processueele, quasi-processueele) → actio ingesteld. De i. i. c. wordt ook toegepast bij → adoptio. Men spreekt ook wel van c e s s i o zonder meer: afstand in rechte, waarbij „in rechte” historisch aanduidt de plaats (ius), waar die afstand plaats had. *Hermesdorf.*

In ius vocatio (R o m. r e c h t), het oproepen der tegenpartij voor den magistraat, ten einde voor diens tribunal het proces te kunnen beginnen. De opgeroepene is verplicht hieraan gevolg te geven; hij kan echter een borg (vindex) stellen, die er dan voor instaat, dat de opgeroepene ook werkelijk voor den magistraat zal verschijnen. De Twaalf-tafelenwet bepaalt: si in ius vocat ito. Wordt geen vindex gesteld, wordt ook geen andere zekerheid (vadimonium) gegeven voor het verschijnen „in iure”, dan kan gijzeling (manus iniectio) volgen. → Iudicium. *Hermesdorf.*

Injecteur, stoomstraalpomp voor voeding van stoomketels (uitgevonden door Giffard, 1858), alg.

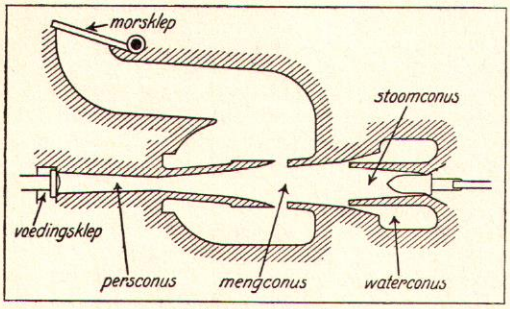

Injecteur. Fig. 1.

toegepast bij locomotieven. In den o o r s p r o n k e l ij k e n i., als voorgesteld in fig. 1, wordt door terugdraaien van de stoomnaald een weinig stoom

toegelaten in een mengconus. In deze ledige ruimte heeft uitstrooming met groote snelheid plaats, luchtdeeltjes worden meegenomen en in de koude condenseert de stoom, water uit waterconus wordt aangezogen. Bij toelaten van meer stoom stroomt het water met groote snelheid in den drukconus; door de morspijp zal geen water meer verloren gaan; in den divergeerenden drukconus wordt de druk naar de voedingsklep toe zóó groot, dat deze klep tegen den keteldruk wordt geopend en water in de drukleiding naar den ketel stroomt. De werking houdt op, zoodra door eenige oorzaak niet alle stoom condenseert. De waterstraal naar den drukconus wordt onderbroken door stoombellen en de straal heeft niet meer voldoende levende kracht om in de drukleiding te stroomen. De stoomtoevoer moet worden afgesloten en daarna de i. opnieuw aangezet.

Bij moderne zuigende i. bestaat de mengconus uit twee deelen, hetzij, als in fig. 2, vast op eenigen afstand van elkaar geplaatst met een klep in de morspijp, hetzij het eerste deel vast en het tweede naar boven verschuifbaar. Ontstaat een mengsel van water en stoombellen, dan heerscht overdruk in den

Injecteur. Fig. 2.

mengconus, waardoor de klep in de morspijp of de bovenmengconus wordt opgeworpen en de emulsie snel kan ontsnappen. Na terugvallen van klep of bovenmengconus slaat de i. automatisch aan. Bij alle moderne zuigende i. is de stoomconus divergeerend van vorm.

De twee beschreven i. zijn zuigend, eenvoudiger zijn de niet-zuigende, waar het water van hooger niveau moet toestroomen. Deze zijn thans ontwikkeld tot automatische exhaust-injecteurs, werkend met verloren stoom. Zie hiervoor: „Spoor- en Tramwegen" (nr. van 7 Juli 1931 vlg.); Zeuner, Techn. Dynamic (II Leipzig 1890).

C. Bongaerts.

Injectie, 1° (geologie) → Contactmetamorphose.

2° (Geneeskunde) Inspuiting van opgeloste medicamenten onder de huid (subcutane i.), in de spieren (intramusculaire i.) of in de aderen (intraveneuze i.). De injectievloeistoffen moeten, om infectie te voorkomen, kiemvrij zijn en worden daarom óf steriel óf na bereiding gesteriliseerd en in goed gesloten flesschen of dichtgesmolten ampullen afgeleverd.

Injectiecondensor, → Condensor.

Injectiewater, koelwater, dat in den injectiecondensor (→ Condensor) wordt gespoten, om den afgewerkten stoom van de stoommachine te condenseeren.

Inka, → Inca.

Inkalven (bij grondwerken). Wanneer men uitgegraven grond onder een of ander talud ophoopt, zal dit talud gehandhaafd blijven, zoolang de helling ervan geringer is dan die van het „natuurlijke talud", hetwelk afhankelijk is van den aard en de vochtigheid van den grond. Is de helling der ophooging echter grooter en dus het talud steiler dan het natuurlijke, dan zal de grond inkalven, d.w.z. in zoodanige afschuivende of verzakkende beweging geraken tot de helling gelijk is aan die van het natuurlijke talud. Het kan voorkomen, dat een ophooging, die in drogen toestand intact gebleven is, gaat inkalven, wanneer de grond vochtig wordt, daar de helling van het natuurlijke talud voor drogen grond steiler is dan voor vochtigen.

Wanneer de teen van een dijk door eenigerlei oorzaak zijn steun verliest, heeft dit veelal het inkalven van den dijk ten gevolge. *P. Bongaerts.*

Inkapseling of incysteering, het vermogen van planten en vele lagere dieren, zooals oerdiertjes, sponzen, holtedieren, beerdiertjes, vele parasitisch levende wormen, om zich of hun kiemen met een kapsel te omgeven ten einde zich tegen ongunstige omstandigheden, als droogte, lage temp. of voedselgebrek, te beschermen en aldus een ruststadium door te maken, totdat de omstandigheden voor verdere ontwikkeling weer gunstig zijn. Ingekapselde organismen of kiemen daarvan noemt men → cysten. *Willems.*

Inkassen noemt men het verbinden van twee muren, doordat men stukken metselwerk van één muur laat uitsteken, ten einde die op te sluiten in daartoe in den anderen muur uitgespaarde openingen (kassen). Men past deze verbindingswijze toe, wanneer de afmetingen der metselsteenen, waaruit de beide muren zijn opgebouwd, zoodanig verschillen, dat de gewone en meest geschikte verbinding, door intanding, niet gebezigd kan worden. *P. Bongaerts.*

Inklaren. Bij invoer van goederen moet de belasting-administratie deze inklaren, d.w.z. constateeren, dat aan de vereischte formaliteiten is voldaan, zoodat ze verder vervoerd kunnen worden naar de definitieve losplaats. Deze formaliteiten zijn voorgeschreven in de Algemeene Wet van 1822 en in een K.B. van 26 Maart 1872. Goederen kunnen ingevoerd worden óf op voet van de Algemeene Wet óf op voet van het K.B. De voorschriften van het K.B. zijn aangepast aan de eischen van het moderne handelsverkeer en in het algemeen eenvoudiger dan die van de Algemeene Wet. Het doel van de inklaring is, dat tusschen de eerste wacht en de lossingsplaats geen goederen zullen worden gelost, om zoodoende de invoerrechten te ontduiken.

Bij wijze van voorbeeld zij hier meegedeeld, dat bij invoer uit zee op voet van de Alg. Wet de kapitein binnen 24 uur na aankomst op de eerste wacht, d.i. het eerste dounekantoor, generale verklaring (= een globale opgave van de lading) moet doen. Hierbij moeten de scheeps- en ladingspapieren aan de met de inklaring belaste ambtenaren worden vertoond. De generale verklaring wordt in drievoud ingeleverd en onderteekend door kapitein, stuurman en de ambtenaren. Een exemplaar blijft op de eerste wacht, het duplicaat wordt opgezonden aan de ambtenaren ter definitieve losplaats, terwijl het triplicaat aan den kapitein wordt afgegeven, dat voor hem een machtiging inhoudt om langs de aangewezen route naar de losplaats door te varen. De generale verklaring kan ook gedaan worden, door middel van overgave van een duplicaat van de → manifesten. *Witsenboer.*

Inkleeding is, in kloostergenootschappen, de plechtige bekleeding der kloostercandidaten met het Ordeskleed; daarmede begint veelal de wettelijke proeftijd, het noviciaat (C.I.C. can. 553).

L i t u r g i e. Van oudsher ging de i. in het klooster met ceremonies gepaard. De ceremoniën der hedendaagsche verschillende inkleedingen zijn alle afgeleid van de oorspronkelijk éénige der professie, welke zelf was gevormd naar het voorbeeld van de „initiatio christiana" (Doopsel, Vormsel, Eucharistie). Deze verwantschap is bij de oude Orden in het Oosten en Westen nog zeer duidelijk, bij de nieuwere Congregaties minder. → Professie (liturgie). *Verwilst.*

Inklemming of beklemming (incarceratie), → Breuk.

Inklimming, → Beklimming.

Inklinken (bij g r o n d w e r k e n) is het nazakken van opgehoogden grond. Losse grond heeft nl. een grooter volume, dus een geringere dichtheid dan vaste en wordt geleidelijk, door eigen gewicht, weer samengedrukt. Alle nieuwe grondwerken, zooals dijken, weglichamen enz., worden met het oog op het i. hooger aangelegd dan zij ten slotte moeten zijn. Men kan het i. kunstmatig bevorderen of verhaasten door aanstampen of, bij zandaanvullingen, door inwateren.

I. heeft ook plaats, wanneer met water doortrokken grond droog komt te liggen (droogmakingen, verlaging van grondwaterstand enz.). *P. Bongaerts.*

Inkoling (g e o l o g i e). In wezen begint het proces van de inkoling reeds bij de vorming van humus en veen (verturving) uit plantenresten, onder afsluiting van lucht en onder bedekking van water, wanneer o.a. uit de lignine (houtstof) en de cellulose waterstof, zuurstof en een gedeelte van de koolstof verdwijnen onder vorming van water en moerasgas (methaan, CH_4), waardoor het koolstof-gehalte van den humus en van het uit humus gevormde veen relatief toeneemt. In 1908 voerde Potonié het woord „inkoling" in voor een gelijke verandering, onder reductie- en distillatieprocessen, voor veenafzettingen onder bedekking van sedimenten. Bij voortgaande i. ontstaat achtereenvolgens bruinkool, steenkool en anthraciet, terwijl graphiet de reeks kan sluiten. Zie ook → Brandstoffen. *Oosterbaan.*

Inkomen (e c o n.). Men moet aanstonds onderscheid maken tusschen geld-inkomen en reëel inkomen. G e l d - i n k o m e n is het geldbedrag, dat iemand periodiek ter beschikking staat. Dit bedrag wordt als vrucht van arbeid of arbeidsloos verkregen (zie onder); in het laatste geval als periodieke opbrengst van kapitaal of krachtens bedeeling. R e ë e l i. is de hoeveelheid verbruiksmiddelen en het gebruik van gebruiksmiddelen, die iemand periodiek ter consumptieve beschikking staan. Beide categorieën, ook al houden zij verband, moeten scherp onderscheiden worden. Grenzenlooze verwarring tusschen beide, o.a. in oudere geschriften van Taussig, heeft een aantal econ. vraagstukken — en daaronder van de belangrijkste — in een hopelooze verwarring gebracht.

Niet alle geld-inkomen wordt in reëel i. omgezet. Min of meer belangrijke deelen van het geld-inkomen dienen tot het sparen van geldsommen, de vorming van het geld-kapitaal. Ook het ontstaan van geld-inkomen en reëel i. is zeer verschillend. Het geld-inkomen van ieder is (de bedeelden uitgezonderd) het periodiek resultaat van de verschillende plaats in de ruilprocessen, als tallooze onderdeelen van het groote ruilproces, dat de heele econ. menschen-gemeenschap omspant. Het reëel i. daarentegen moet niet allereerst met ieder afzonderlijk (individu, gezin) in verband worden gebracht, maar het eerst gezien worden als automatisch technisch resultaat van het geheele technisch productieproces. Zooveel brood omdat er zooveel korenakkers zijn, zooveel onderwijs omdat er zooveel scholen zijn, enz. enz. Reëel i. is de hoeveelheid verbruiksmiddelen en het gebruik van gebruiksmiddelen, dat periodiek door het voortbrengingsmiddelenfonds te voorschijn wordt gebracht. Op het zoo gevormde verbruiks- en gebruiksmiddelenfonds komt het vóór alles aan om de (potentieele) menschelijke welvaart te meten. Dat deze potentieele welvaart niet gelijk is aan de actueele, weten wij maar al te goed in de latere jaren, door de ontelbare storingen, die in het econ. proces intreden. Veel, wat reëel i. kon zijn, wordt vernietigd, omdat een behoorlijke econ. orde ontbreekt.

Tusschen geld-inkomen en reëel i. bestaat verband. Het geld-inkomen bepaalt, welke deelen en hoeveel deelen van het reëel maatschappelijk inkomen reëel individueel i. worden. Bij stijging van het reëel maatschappelijk i. stijgt, althans potentieel, de hoeveelheid gebruik en verbruik op ieder geld-deel van het geld-inkomen. Alweer zijn het de bekende storingen, die een regelmatig functionneeren van dit proces belemmeren. Een ander (indirect) verband tusschen geld-inkomen en reëel i. is, dat de samenstelling der gezamenlijke geld-inkomens voor een belangrijk deel de richting van de productie en dus een zekere samenstelling van het gebruiks- en verbruiksmiddelenfonds bepaalt. Ruw geformuleerd: een groot aantal kleine geld-inkomens en enkele zeer groote bevordert de samenstelling van een voortbrengingsmiddelenfonds gericht op de nooddruft der massa en op extravagante weelde van enkelingen. Een redelijke, gelijkmatig opklimmende schaal der geld-inkomens bevordert een voortbrenging van behoorlijk gebruik voor de massa en algemeene luxe en comfort en slechts weinig overdreven weelde.

Dat zich een sociale politiek ontwikkeld heeft (een ontwikkeling, die nog nauwelijks begonnen schijnt), gericht zoowel op de grootte der geld-inkomens als op de samenstelling van de voortbrenging van gebruiksmiddelen, is voldoende bekend. Belastingpolitiek, vakvereenigings-politiek, Drankwet, Woningwet en zooveel meer zijn deelen van deze nog weinig samenhangende sociale politiek. Zie verder → Arbeidsloon; Inkomstenbelasting.

L i t.: J. A. Veraart, Arbeidsloon; id., Beginselen der Econ. Bedrijfsorganisatie; Cassel, Theoretische Sozialoekonomie; Cobbenhagen, Theoretische beschouwingen over het verband tusschen inkomenstheorie en prijstheorie. *Veraart.*

Arbeidsloos inkomen. I., waartegenover geen geestelijke prestaties staan (werkloosheid) kan men in o n e i g e n l ij k e n zin arbeidsloos i. noemen; in e i g e n l ij k e n zin verstaat men er echter onder: een i. uit vermogensbestanddeelen, waartegenover géén prestatie staat, ofschoon de genieter van dat i. ze wèl zou kunnen leveren. Radicale richtingen noemen dit maatschappelijk parasitisme en strijden voor het onmogelijk maken van zulk een arbeidsloos i. (de zgn. Neue Wiener Schule). Hun aanvallen gaan uit van de stelling, dat God de aardsche goederen alléén ter beschikking stelt van hen, die ze willen bearbeiden. In dat verband wordt gegoocheld met den

tekst van S. Paulus: „Als iemand niet werken wil, moet hij ook niet eten” (2 Thess. 3.10).

Er zijn inderdaad vormen van zgn. arbeidsloos i., die te veroordeelen zijn (bijv. woeker); maar wanneer het in de plaats komt van eenigen dienst in de menschelijke samenleving, keurt Quadragesimo Anno (§ 57) het uitdrukkelijk goed.

Wel rusten er zware verplichtingen op het teveel aan i. (zie → Belegging), maar de vraag, die de geleerden bezighoudt, is, of deze verplichting uit rechtvaardigheid, en derhalve afdwingbaar, is (Q. A. §§ 50 en 51). Zooals de verhoudingen in de samenleving thans zijn, kan men verplichting uit rechtvaardigheid niet aanwezig achten, hetgeen niet wegneemt, dat er een eeuwige sanctie op staat: „Wat gij den minsten der Mijnen niet gedaan hebt. . . . gaat weg van Mij, vervloekten . . . .” Kort samenvattend kan men zeggen: Wie dient (in welken vorm dan ook), mag ook verdienen. → Eigendom.

Lit.: S. Basilius, Hom. in Lc. 12.18 (Migne P. G. L. XXXI, 262 vlg.); S. Thomas, Summa Theol. (II II q. 134); Q. A. (dl. II §§ 1 en 2) en de commentaren hierop (Hentzen, v. Nell Breuning, Retzbach, Cohausz); J. Daniélou, in Études (20 Oct. 1933, blz. 165 vlg.); G. Gundlach, in Stimmen der Zeit (1931, blz. 293 vlg.); Linhardt, Die Sozialprinzipien des Hl. Thom. v. Aquin (§ 30); Schuster, Die Soziallehre (1935). *Keulemans.*

Inkomen aan de lijn. Misdadigers, die gevlucht of verbannen waren, werden begenadigd, als zij bij de blijde inkomst van een vorst zich vasthielden aan den staart van zijn paard. Voor een groote troep werd aan den paardestaart een touw gebonden. Geschiedde nog in 1546 onder Karel V te Zaltbommel. Men vindt zoo'n intocht ook op schilderijen afgebeeld. Vgl. → Inhalen. *Knippenberg.*

Lit.: J. ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 419).

Inkomstenbelasting. A) Inleiding. De belastingdruk moet zoo gelijkelijk mogelijk worden verdeeld. Hiervoor komen als maatstaven in aanmerking: het inkomen, het vermogen en de vertering. Het inkomen is de meest juiste maatstaf; feitelijk zou hiervoor het reëele inkomen moeten worden genomen, doch zulks is om vsch. redenen niet mogelijk. De wetgever moet zich beperken tot het geld-inkomen, waarbij in de meeste landen enkele vormen van reëel inkomen tot geldinkomen worden herleid, nl. opbrengst van arbeid in natura (vrije kost, vrij wonen, enz.), de huurwaarde van de eigen woning.

Ten einde een gelijkmatigen belastingdruk te verkrijgen, moet een progressief tarief worden ingevoerd. De motiveering hiervan is deze, dat de nuttigheid van 100 gld. inkomen bij een hoog inkomen veel lager is dan die van 100 gld. bij een laag inkomen; men moet dus om een gelijken druk te verkrijgen, van de eerst bedoelde 100 gld. meer guldens eischen dan van de laatst bedoelde. De i. leent zich zeer goed om menschen met een inkomen, dat het bestaansminimum niet bereikt, vrij te laten.

Vermogensinkomsten zijn van duurzamer aard dan arbeidsinkomsten; zij worden daarom extra belast. In Ned. geschiedt zulks door de → vermogensbelasting. Het verteerde inkomen wordt niet in zijn geheel belast, doch in zijn deelen. Zulks geschiedt in Ned. bijv. op directe wijze in de → personeele bel., doch in hoofdzaak op indirecte wijze (accijnzen, omzetbelasting, vermakelijkheidsbelasting, enz.).

Bij de samenstelling van een i. ondervindt men vooral moeilijkheid bij de inkomensomschrijving (ter zake bestaan vsch. theorieën).

B) Ned. belastingrecht. In Ned. wordt door het Rijk een belasting naar het inkomen geheven krachtens de meermalen gewijzigde wet van 19 Dec. 1914, Stbl. 563. Behalve deze belasting wordt ook de → Gemeentefondsbelasting naar het inkomen geheven; hetzelfde is het geval met tal van → schoolgelden en met de → naturalisatiegelden.

Belastingplichtigen. Aan de i. zijn onderworpen: a) alle hier te lande wonende natuurlijke personen; b) de in Ned. gevestigde stichtingen, die een bedrijf of beroep uitoefenen; c) buitenlands wonende natuurlijke personen en buitenlands gevestigde lichamen in bepaalde gevallen. Niet al deze personen zijn ook belastingschuldig; daarvoor is noodig, dat de belastbare som 800 gld. of hooger is.

Inkomen. In de Ned. wet wordt (vermoedelijk op het voetspoor van een bronnentheorie, welke in de 2e helft der 19e eeuw onder Duitsche economisten nogal aanhang vond) uitgegaan van een scherp onderscheid tusschen bron en opbrengst. Slechts de voordeelen, die uit een bron vloeien (huur, rente, winst, salaris, enz.), worden belast; indien de opbrengst van een bron negatief is, mag zij op andere opbrengsten in mindering worden gebracht. Voordeelen, welke zijn verkregen door het vervreemden van de bron zelf (bijv. bij verkoop van een huis of van een effect door een particulier), komen niet als „opbrengst” in aanmerking; hierbij geleden verliezen mogen niet worden afgetrokken.

De wet maakt voorts een onderscheid tusschen permanente bronnen (elk huis, elk effect, elke onderneming, elke dienstbetrekking, enz. is een permanente bron) en niet-permanente bronnen (op zich zelf staande werkzaamheden, handelingen en diensten).

Opbrengst is alles, wat in geld of geldswaarde zuiver uit een bron wordt genoten. Alle zakelijke kosten en lasten mogen van de bruto-opbrengst worden afgetrokken.

Inkomen is de som van de opbrengsten uit alle bronnen, waarover een persoon beschikt. Opbrengst is dus een objectief, inkomen een subjectief begrip.

Zuiver inkomen is het zoo juist bedoelde „inkomen”, na aftrek van persoonlijke verplichtingen (renten van schulden, verschuldigde uitkeeringen en een aan een limiet gebonden bedrag voor premie levensverzekering).

Belastbare som is het „zuiver inkomen”, na aftrek voor kinderen → (Kinderaftrek).

Wijze van berekenen van het inkomen. De wet houdt slechts rekening met de permanente bronnen, welke op 1 Mei voor een belastingplichtige bestaan (in de plaats van 1 Mei treedt eventueel de dag van vestiging hier te lande). T.a.v. elk dier bronnen moet worden nagegaan, of de belastingplichtige daarover gedurende het geheele afgeloopen kalender- of boekjaar de beschikking had. Is zulks het geval, dan wordt belast de opbrengst over dat afgeloopen kalender- of boekjaar; is zulks niet het geval, dan wordt de opbrengst over het toekomstig tijdvak van 1 Mei-30 April begroot (art. 12-16 der wet). Indien over zeker jaar een negatief inkomen wordt verkregen, is verrekening in twee volgende belastingjaren mogelijk (art. 17). Deze compensatie is echter uitgesloten t.a.v. de niet-permanente bronnen en den aftrek wegens persoonlijke verplichtingen. De opbrengst van niet-permanente bronnen wordt genomen naar de baten in het afgeloopen kalenderjaar. De persoonlijke verplich-

tingen worden afgetrokken naar den toestand op 1 Mei.

Tarief. De belasting is progressief. Zij begint bij een belastbare som van 800 gld. Zij bedraagt dan 0,60 gld. Bij 1 600 gld. is de hoofdsom 15 gld.; bij 2 000 gld. is de hoofdsom 24,60 gld., over elke opklimming van 100 gld. wordt 2,80 gld. geheven, totdat een belastbare som van 4 000 gld. is bereikt. Bij dit bedrag beloopt de hoofdsom 80,60 gld. en de belasting over elke opklimming van 100 gld.: 3,20 gld. Bij een belastbare som van 10 000 gld. wordt 287,60 gld. geheven, bij 20 000 gld. 747,60 gld. bij 50 000 gld. 2 617,60 gld., bij 85 000 gld. 7 517,60 gld. Boven 85 000 gld. is over elk geheel bedrag van 100 gld. bovendien 15 gld. verschuldigd.

Opcenten. Deze zijn in de laatste jaren sterk aan wijziging onderhevig. Voor 1935-'36 en 1936-'37 bedragen zij: a) ten behoeve van den gewonen dienst van het Rijk: ten minste 60 opcenten; voorzoover de belastbare som 70 000 gld. te boven gaat, wordt voor elk vol duizendtal boven 70 000 gld. bovendien 0,3 opcent geheven; het hoogste aantal is echter 78; b) ten behoeve van het werkloosheidssubsidiefonds: 10 opcenten; c) ten behoeve van de provincie van aanslag: ten hoogste 40 opcenten.

Wijze van heffing en invordering. De belasting wordt geheven door middel van een → aanslag, welke wordt vastgesteld door den inspecteur der directe belastingen of dien der registratie en domeinen. Voor de invordering, zie → Invordering van directe belastingen. Zie verder → Bezwaar; Beroep.

Ontheffing. In een drietal gevallen is ontheffing over de nog niet ingetreden maanden van het belastingjaar mogelijk, nl. a) bij vertrek naar het buitenland, b) bij overlijden, c) bij het vervallen van een bron uit arbeid en onderneming of uit rechten op periodieke uitkeeringen alsmede bij het eindigen van een vruchtgenot; in geval c moet echter aan bepaalde voorwaarden (welke neerkomen op een daling van het zuiver inkomen met $^1/_4$ of meer) zijn voldaan.

Opbrengst. Deze bedroeg in hoofdsom bruto over het belastingjaar 1930-'31: 95,5 millioen gld., over 1931-'32: 87,2 millioen gld., over 1932-'33: 69,1 millioen gld., over 1933-'34: 51,1 millioen gld., over 1934-'35: 48,8 millioen gld.

L i t. : (ad A en B) : Het begrip „Inkomen" (geschrift nr. 16 van de Ver. voor Belastingwetenschap, 1931 ; met uitvoerige lit.-opg.) ; Sinninghe Damsté, De wet op de i. ([4]1931 ; wetensch. commentaar) ; v. Soest, Inl. tot de wetten op de ink. enz. ([2]1934 ; beknopte commentaar) ; de Willigen, De wet op de i. 1914 (dl. 10 van „De Vakstudie", 4e druk ; zeer uitvoerig „naslag"-werk, dat geregeld met suppl. wordt bijgehouden) ; Karmelk, De belastingwetgeving. I. De wet op de i. (bekn. studieboek); benevens tal van andere boeken en art. in tijdschriften enz. *M. Smeets.*

C) Belg. belastingrecht. Inkomstenbelasting is de gemeenschappelijke naam, waaronder gerangschikt worden de verschillende belastingen, die de onderscheiden soorten van inkomsten bezwaren. Zij werd in het leven geroepen door de wet van 29 Oct. 1919, die herhaalde malen werd gewijzigd en door latere wetten aangevuld. Laatste coördinatie door K. B. van 6 Aug. 1930.

Belastbaar zijn: a) de inkomsten van alle roerende of onroerende goederen, in België gewonnen of verkregen, zelfs wanneer de rechthebbende er zijn woonplaats of zijn verblijf niet hebben mocht; b) de inkomsten van de personen, die hun woonplaats of hun verblijf in België hebben, zelfs wanneer die inkomsten in het buitenland mochten gewonnen of verkregen zijn (gecoördineerde wetten art. 2).

Inkomen. De belastbare inkomsten worden ingedeeld in drie klassen, nl. 1° de inkomsten van gebouwde en omgebouwde grondeigendommen (→ G r o n d - b e l a s t i n g) ; 2° de inkomsten van de roerende kapitalen (→ M o b i l i ë n b e l a s t i n g); 3° de inkomsten, verzekerd door de uitoefening van een bedrijf of een beroep (→ B e d r ij f s b e l a s t i n g) (art. 3). Daarboven wordt het globaal inkomen, voortgebracht door de drie bovenstaande cedels, nog onderworpen aan een complementaire belasting, vroeger bekend onder den naam van „supertaks", thans „aanvullende personeele belasting" betiteld (→ P e r s o n e e l e b e l a s t i n g). Daarbij werd ingevolge de crisis een tijdelijke crisisbijdrage in het leven geroepen,die eveneens het globaal inkomen treft (→ C r i s i s i n k o m s t e n b e l a s t i n g). Zooals in Ned. treffen in België de i. niet de bron van inkomsten (d.i. het kapitaal), maar de opbrengsten (d.w.z. de voordeelen, die uit die bron vloeien). Niet het bruto inkomen wordt belast, doch wel het netto of zuiver inkomen, d.i. het bruto inkomen onder aftrek van zekere lasten. Ook worden vnl. voor de bedrijfsbelasting en voor de aanvullende belasting zekere minima vrijgesteld en zijn verminderingen voorzien voor kroostrijke gezinnen (→ Kinderaftrek).

Het **tarief** verschilt naargelang den aard van de belastingsoort en van het belastbaar inkomen. Voor de grondbelasting is het evenredig. Voor de mobiliënbelasting eveneens, doch met dien verstande, dat het procent verandert naargelang den aard der belastingbron (aandeelen, obligaties, leeningen, deposito's, enz.). Voor de bedrijfsbelasting, voor de personeele belasting en voor de crisisbijdrage is het progressief.

De **wijze van heffing** verandert eveneens naargelang den aard van de belastingsoort. Voor de grondbelasting geschiedt zij door middel van een → aanslag. De mobiliënbelasting wordt over het algemeen afgehouden aan de bron, evenals de bedrijfsbelasting van de loontrekkenden en bezoldigden. In de andere gevallen geschiedt de heffing van de bedrijfsbelasting, evenals die van de aanvullende belasting, op aangifte van den belastingplichtige. Voor de crisisbijdrage bestaat een gemengd stelsel.

De i. zijn staatsbelastingen. Een deel daarvan wordt echter toegestaan aan de gemeenten en provinciën. Deze mogen eveneens op zekere van de i. **opcentiemen** heffen (→ Gemeentelijke belasting; Gemeentefonds; Provinciale belasting).

De opbrengst van de i. bedroeg in 1934 ca. 2 074 928 000 frs., zijnde ong. 25% van de totale opbrengst der staatsbelastingen.

L i t. : Fr. Requette, Traité des Impôts sur les revenus (extrait des Pandectes Belges, 1928) ; A. Claes en E. Gilet, Les Impôts Directs (1930) ; Paul Schmitz, Manuel des Impôts sur les revenus (1934). *Rondou.*

D) Voor de inkomstenbelasting **in Ned.-Indië** en **Belg. Kongo,** → Belastingen (dl. IV, kol. 379 en 388).

Inkomstenobligatie of i n c o m e b o n d (h a n d e l s e c o n.) is een → obligatie, die geen vaste rente draagt, doch welker rente afhankelijk is van de winst der vennootschap, ten laste waarvan de i. is afgegeven. → Effecten.

Inkoopcombinatie, → Inkoopvereeniging.

Inkoopcoöperatie, → Coöperatie.

Inkoopvereeniging. Ten einde de voordeelen te genieten van den groot-inkoop, sluiten zich vooral

middenstanders meer en meer aaneen met het doel gemeenschappelijk hun inkoopen te verrichten. Meestal worden zij opgericht in den vorm van coöperatieve vereenigingen (→ Coöperatie), hoewel ze ook plegen voor te komen als eenvoudige afspraken tusschen bedrijven (inkoop-combinaties). Blijkbaar wordt het streven om tot deze vereenigingen te komen sterk gestimuleerd door de toename zoowel in aantal als in omvang van de warenhuizen en filiaalbedrijven.

Een overzicht over de in Ned. bestaande i. voor den middenstand geeft de brochure van het te Den Haag gevestigde Economisch Instituut voor den Middenstand, „Inkoopcombinaties voor den Middenstand”. *C. Janssens.*

Inkorting (N e d. r e c h t). I. of vermindering van giften of schenkingen, hetzij onder levenden, hetzij bij uitersten wil gemaakt, vindt plaats, wanneer deze giften of schenkingen aan het wettelijk erfdeel van anderen mochten tekort doen. De actie tot i. wordt toegekend aan de legitimarissen en hun erfgenamen of rechthebbenden (zie art. 963a, 967 en 973 B.W.). *Dunselman.*

In het B e l g. r e c h t wordt dezelfde actie toegekend aan dezelfde personen als in Ned. (art. 920 en 921 B.W.). De regelen, die men volgen moet om de milddadigheden in te korten, en zoodoende het voorbehouden gedeelte te herstellen, worden opgesomd in art. 923, 925-927. Eerst zullen de milddadigheden, bij testamentaire beschikking gedaan, verminderd worden of wegvallen, daarna de schenkingen onder levenden. Tenware de erflater uitdrukkelijk verklaard had, dat een legaat bij voorkeur op de andere zou uitgekeerd worden, zullen alle legaten pondspondsgewijze ingekort worden; bij het inkorten der schenkingen onder levenden daarentegen begint men met de laatste om van daar op te klimmen tot de oudste; schenkingen, die tegelijkertijd gebeurden, zullen, zonder voorrang van de eene op de andere, pondspondsgewijze verminderd worden.

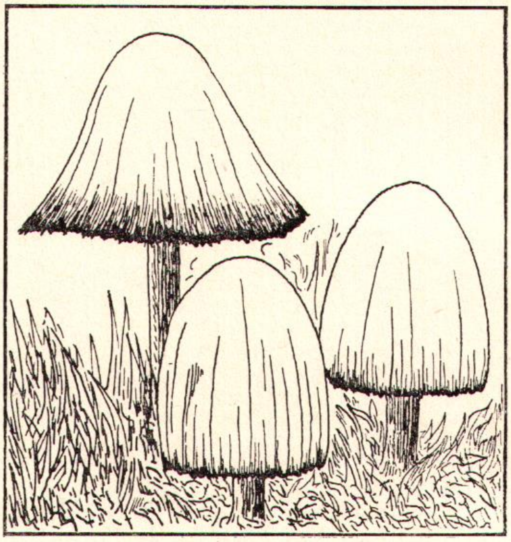
Aangezien het hier gaat om het herstellen van het wettelijk voorbehouden erfdeel, kan de erflater een begiftigden erfgenaam, dien hij wel vermag vrij te stellen van inbreng, niet vrijstellen van inkorting. *Kluyskens.*

Inkt. Gewone blauwzwarte schrijfinkt is een oplossing van ferro-zouten van diverse looi- en galluszuren, welke zuren uit galappels gewonnen worden. Op papier uitgevloeid, gaan deze zouten door de zuurstof van de lucht in de overeenkomstige ferrizouten over, welke diepzwart gekleurd en zeer bestendig zijn. Aan i. wordt bovendien nog een anilinekleurstof toegevoegd, omdat het versche schrift anders te flets zou zijn. Dat i. niet reeds in den pot oxydeert, komt door de zure reactie, verkregen door een weinig zwavelzuur. Dit laatste wordt door de minerale stoffen in het papier gebonden, zoodat de zuurstof dan haar werk kan doen. De kwaliteit van i. wordt beoordeeld naar zijn ijzergehalte, hetwelk voor de beste soorten ca. 4 g per liter bedraagt. Zie ook het artikel → Inktvlekken. *Zernike.*

Inktvisschen, → Cephalopoden.

Inktvlekken kunnen in veel gevallen gemakkelijk verwijderd worden door ze zoo snel mogelijk te behandelen met zeep en heet water, een 20%-ige wijnsteenzuuroplossing, een 2%-ige kaliumpermanganaatoplossing of geconcentreerde oxaalzuuroplossing. Oost-Indischen inkt en drukinkt verwijdert men met een 10%-ige opl. van azijnzuur (azijn). Onuitwischbaren inkt kan men bewerken met een opl. van natriumhyposulfiet (5%) of met verdunde ammoniak en terpentijn. Inktpotlood lost gemakkelijk in spiritus op. Het te behandelen weefsel wordt plat op een gevouwen schoonen doek uitgespreid en achtereenvolgens met de opgegeven middelen behandeld. Bij voorkeur gebruikt men de vloeistoffen druppelsgewijs en probeert men het middel eerst op een waardeloos stukje van de stof. *Hoogeveen.*

Inktzwammen (Coprinus), plaatzwammengeslacht met zwarte sporen. Bij rijpheid vervloeit de hoed tot „inkt”, een zwarte massa, die langs den steel afdruipt. De meeste soorten zijn alg. voorkomend in deze streken en sommige zelfs eetbaar, zooals de gewone of kale i., Coprinus atramentarius, die het geheele jaar in tuinen enz. voorkomt. De geschubde i., C. comatus, komt veel op mestvaalten voor, en is eveneens eetbaar. Op humusrijken grond komen verder voor de spechtinktzwam, C. picaceus, de gevoorde i.,

Gewone of kale inktzwam.

C. plicatilis, de kleine glimmerinktzwam, C. stercorarius, en de gestreepte mestinktzwam, C. fimetarius, die alle echter veel kleinere vruchtlichamen hebben. Op boomstronken komt algemeen voor de glimmerinktzwam, C. micaceus, aldus genoemd om de fijne glinsterende korreltjes, die op den jongen bruinen hoed gezien worden. *Bouman.*

Inkuilen, wijze van bewaren van aardappels, bieten, koolrapen, wortels en knollen, waarbij deze producten in een hoop in of grootendeels op den grond worden samengebracht. Op drogen grond worden aardappels veelal in een 1 m diepen en breeden k u i l in den grond bewaard; bieten, koolrapen en wortels en op natten grond ook aardappels worden daarentegen als regel in m ij t e n grootendeels op den grond gestapeld.

Bij de bewaring dient er op gelet te worden, dat de producten, om rotting te voorkomen, droog worden ingebracht en droog blijven en tevens dat de temp. in den kuil of de mijt laag gehouden wordt, om de ademhaling en daardoor het verlies aan organische stof zoo gering mogelijk te doen zijn. Vorst mag echter niet kunnen binnendringen, terwijl om zoet worden

te voorkomen de temp. bij bewaring van consumptie-aardappels niet beneden 5° C mag dalen.

Een en ander wordt bereikt door de producten eerst met een laag stroo of riet af te dekken, daarop een dunne laag aarde aan te brengen en zoo eenigen tijd te laten uitwasemen. Later wordt het aarddek verzwaard met grond, afkomstig uit een rond de mijt te graven greppel, terwijl bij strenge vorst nog een extra dek van bladeren, aardappelloof of ruige mest wordt aangebracht. Werden de knollen of wortels niet voldoende droog in de mijt gebracht, dan moet de bedekking zoodanig worden gemaakt, dat een goede luchtverversching mogelijk blijft (aanbrengen van een horizontalen luchtkoker in den nok, zoo noodig ook op den bodem der mijt).

Bietenkoppen en -bladeren, gras en ander groenvoeder worden ook wel in kuilen in of gedeeltelijk op den grond bewaard. Het verdient echter aanbeveling hierbij gebruik te maken van houten, gemetselde of betonnen bakken of silo's. Zie → Ensileeren. *Dewez.*

Inkwartieren, → Inkwartieringswet.

Inkwartieringswet, (N e d.) wet van 14 Sept. 1866, Stbl. 138 (uitg. Schuurman en Jordens, nr. 13), sedertdien gewijzigd. Zij heeft ten doel een troepencommandant op eenvoudiger, c.q. doeltreffender wijze dan door koop- of huurovereenkomsten te kunnen laten voorzien in de behoeften van huisvesting, voeding en vervoer van den troep, alsmede de taak van het legerbestuur te vergemakkelijken bij de voorziening in de alg. behoeften van den krijgsdienst. De bijz. wettelijke bepalingen blijven buiten toepassing, zoolang het Rijk met eigen middelen in de behoefte aan huisvesting, onderhoud, voeding, transporten en leveringen kan voorzien. De verstrekkingen en leveringen geschieden tegen schadeloosstelling; zij vinden plaats door een aanvrage, welke de commandant richt tot den burgemeester, die op zijn beurt, tenzij de verstrekking of levering door de gemeente geschiedt, een vordering richt tot de inwoners. In geval van oorlog of oorlogsgevaar kunnen, na bekomen machtiging van de koningin, de bevelhebbers van het veldleger, liniën en stellingen in het in staat van beleg verklaarde gebied rechtstreeks van de inwoners of van de gemeenten vorderen. Van het verstrekken van huisvesting (inkwartiering) zijn vrijgesteld gezinnen, waarin een kraamvrouw aanwezig is, of waarin zich geen mannelijke personen boven 20 jaar bevinden, en die, waarin zich een lijk bevindt. *A. Lohmeijer.*

In B e l g i ë is dit de wet van 12 Mei 1927 op de militaire opeischingen (Stbl. van 25 Mei 1927 nr. 145), waarvan de tenuitvoerlegging geregeld is bij K.B. van 19 Oct. 1928, houdende het reglement over de militaire opeischingen. In dit laatste zijn o.m. vervat: de algemeene voorwaarden, waaraan de legeroverheid onderworpen is bij de uitoefening van het opeischingsrecht; aanwijzingen betreffende den aard en de vereffening van opeischbare verstrekkingen in vredestijd, bij gezamenlijke krijgsoefeningen en in oorlogstijd; bepalingen over de paarden, muildieren en paardenvoertuigen noodig tot mobilisatie en tot het onderhoud van het leger op voet van oorlog; maatregelen voor de telling en de klasseering der autovoertuigen. *V. Coppenolle.*

Inlaagdijk → Dijkval.

Inlaatduiker, → Inlaatsluis.

Inlaatsluis, sluis, dienende om water in te laten in polders, bassins voor drinkwaterleidingen, enz. Loopt de sluis door een waterkeering en wordt ze dus uitgevoerd als een koker, dan spreekt men van i n l a a t d u i k e r. De sluisopening wordt afgesloten met een schuif. Zie ook → Irrigatiewerken.

Inlanders, Inlandsche bevolking. In Nederland is men deze termen speciaal gaan gebruiken ter aanduiding van de inheemsche bevolking van gebieden, die geheel en al onder de suprematie en de controle staan van een kleine groep vreemdelingen, achter wie een staat staat, die over genoemde gebieden dan veelal de souvereiniteit uitoefent. Zoo spreekt men van inlanders, wanneer men de inheemsche bevolking van Britsch-Indië tegenover de Engelschen, Chineezen enz., die van Nederlandsch-Indië tegenover de Nederlanders, Chineezen enz., die van Formosa tegenover de Japanners, Chineezen enz. stelt. Daarentegen is het geen gebruik om de Chineezen in China, de Egyptenaren in Egypte of de Japanners in Japan „inlanders" te noemen. Terecht voelen dus wel de Indonesiërs, dat er in de betiteling met dezen naam een discriminatie of minderwaardigheidsverklaring opgesloten ligt, en vinden zij het gebruik ervan beleedigend; de titel „inlander" staat naar zijn gevoelswaarde in tusschen „inboorling" en „inheemsche bevolking". Daar de term niet alleen aanstoot geeft aan niet-Europeanen, die voor nuancen in de betiteling zeer gevoelig zijn, maar ook op de keper beschouwd dwaas is, zoodra men er bijv. Javanen buiten Java mee aanduidt, verdient het aanbeveling hem te vermijden en hem te gelegener tijd ook uit het wettelijk spraakgebruik te verwijderen en te vervangen door den term Indonesiërs. *Berg.*

Intusschen kent in **Nederlandsch-Indië** de wet nog steeds den term Inlanders. Volgens art. 163 Ind. Staatsregeling zijn inlanders zij, die behooren tot de inheemsche bevolking van N.I. en niet tot een andere bevolkingsgroep zijn overgegaan [door: a) naturalisatie, b) gemengd huwelijk (inl. vrouw, die met man van een andere bevolkingsgroep huwt), c) gelijkstelling met Europeanen (Besluit G.G. in overeenstemming met Raad van Indië), d) erkenning door tot een andere bevolkingsgroep behoorenden vader van een bij een inlandsche vrouw verwekt kind], alsmede zij die zich door taal, naam, inlandsch beroep in de inlandsche bevolking hebben opgelost en daarin geheel zijn opgenomen. *B. Damen.*

Inlanders in Belg.-Kongo. De Kongo-wetgeving bevat geen bepaling van het begrip i. Langen tijd verstond men doorgaans onder inlanders al de Zwarten, op Kongoleesch grondgebied gevestigd, van welken oorsprong ook, mits zij op een gelijksoortig beschavingspeil stonden. Doch door de rechtspraak werden de „inlanders", bedoeld in enkele decreten, met de „Kongoleezen" van het B.W. gelijkgesteld: alleen zij, die op Kong. grondgebied, van Kong. ouders geboren werden (Omzendbrief v. d. gouv.-gen. v. 19 Nov. 1910). Geleidelijk won deze laatste interpretatie veld en werd zij bijna algemeen aanvaard.

Men kan eveneens Kongolees (dus inlander) worden door naturalisatie, door wettelijk vermoeden en door optie.

Onder de i. onderscheidt men geïmmatriculeerden en niet-geïmmatriculeerden. De eersten vallen onder het Europ. statuut. → Kongo (Recht). *De Mûelenaere.*

Inlandsch bezitsrecht in **Ned.-Indië** bestaat onder verschillende namen, zooals milik (Arab.) joso, jasan (Jav.), pasini (Minahassa), en beteekent,

waar het beschikkingsrecht is verzwakt, een vrij sterk bezit, grenzend aan eigendom. Op Java en Madoera is het i.b. het erfelijk individueel bezitsrecht, veranderbaar in agrarischen eigendom (→ Agrarische Wetgeving in N.I.), die echter aan het beschikkingsrecht nog onderworpen blijft. Het i.b. kan ingevolge het Agrarisch Besluit niet aan niet-inlanders vervreemd worden en overeenkomsten dienaangaande zijn nietig. Vererving aan inlanders, die tot een andere bevolkingsgroep zijn overgegaan, is wél mogelijk. Deze krijgen een termijn van twee jaar om hun recht aan een anderen inlander over te dragen of zelf een Europeesch-rechtelijken titel aan te vragen. Behalve het individu kan ook de gemeenschap, de stam of familie i.b. hebben: het communale grondbezit. Op i.b. kan pandrecht gevestigd worden.

Voor **België**, → Grondbezit. *B. Damen.*

Inlandsche beweging in Ned.-Indië, het streven der inheemsche bevolking van Ned.-Indië naar politieke en sociale emancipatie.

Om de i. b. te begrijpen dient men zich te herinneren, dat de meest beschaafde streken van het huidige Ned.-Indië vóór de komst der Europeanen een feodaal regime kenden en een dualistische maatschappelijke organisatie, waarin adel en volk vrij scherp van elkaar onderscheiden waren. Evenals in het huidige Japan gold op Java de koning als bron van magische kracht, van wiens bestaan als zoodanig de welvaart van het land en zijn bewoners direct afhankelijk was. De koning was daarom onschendbaar en werd in theorie geacht volkomenheid van macht te hebben. In de practijk werd zijn macht niet beperkt door rechten van het volk, dat in zijn dessa een eigen maatschappelijke organisatie bezat en tegenover den adel in een staat van hoorigheid verkeerde (heerendiensten!), maar wel door den invloed van zijn familieleden (Javaansch: porojaji, jongere bloedverwant, nl. van den vorst > prijaji, edelman) en door de voorschriften der ethiek. De edellieden stonden den vorst ter zijde, en werden voor hun diensten beloond met apanagegebieden, welker belasting hun tot inkomen strekte en welker weerbare lieden onder hen dienden in tijden van oorlog. De kleinere kuststaatjes kenden zulk een ontwikkeld feodaal systeem niet, zoodat daarin slechts plaats was voor landheer en hoorig volk. Buiten Java en Sumatra trof men in het binnenland tot voor korten tijd slechts stammen aan onder een hoofd, al dan niet erfelijk; dan was er van een dualistische organisatie der maatschappij natuurlijk geen sprake.

Zoover onze kennis van de geschiedenis terugreikt, hebben er in den Ind. Archipel machtige kratons bestaan, die hun invloed deden gelden ver buiten de grenzen van het eigen gebied, die rijk waren door het organiseeren of althans exploiteeren van handel en scheepvaart met naburige eilanden en zelfs met het vasteland van Z. O. Azië, en die hun gebied tot hoogen stoffelijken en cultureelen bloei brachten (→ Sandjaja, Sjriwidjaja, Kadiri, Singhasari, Modjo-Pahit, Mataram). De macht dezer rijken werd gedragen door den adel; het volk had op de buitenlandsche politiek evenmin invloed als het iets te zeggen had in het binnenlandsch bestuur. Zoodra de Nederlanders in den Ind. Archipel vasten voet kregen, begonnen zij handel en scheepvaart te monopoliseeren en aldus de basis te leggen van een nieuw rijk, van welks bloei ditmaal echter voorshands alleen de organisatoren in de Nederlanden zouden gaan profiteeren. De Oost-Ind. Compagnie verdrong aldus den inheemschen adel van de plaats, die hij van oudsher had ingenomen, ontnam hem voor een groot deel den grondslag van zijn materieel bestaan, en schokte het prestige, dat hij bij het landvolk genoten had. Uiteraard moest dit leiden tot verzet van den adel tegen de Ned. overheersching. En de geschiedenis leert, dat dit verzet niet uitgebleven is; het is uitgebroken, onderdrukt en opnieuw uitgebroken; waar de adel optrad als bondgenoot van de O. I. C., geschiedde dit veelal à contrecoeur, zooals uit de inheemsche geschiedboeken blijkt. Wanneer succes van dit verzet uitblijft, ontwikkelt zich geleidelijk een messianisme: aan den ouden koning Djojobojo worden op Java voorspellingen in den mond gelegd, die zeggen, dat er eenmaal een rechtvaardig koning (ratoe adil) zal opstaan, die de Nederlanders zal verdrijven en den toestand van den goeden ouden tijd, d.w.z. de feodale maatschappij, zal herstellen. Dat het ideaal van dit herstel niet uit het volk kon voortkomen, spreekt vanzelf. Echter kon het onder invloed van den adel door het volk medegedragen worden, zoolang er van antagonisme tusschen adel en volk geen sprake was. En zoo zien wij, dat de ratoe-adil-verwachtingen in de 19e eeuw herhaaldelijk aan ongeregeldheden op Java ten grondslag liggen; zij spelen even goed een rol in den → Java-oorlog van 1825-'30 als in de troebelen van 1920-'30, en vormen zonder twijfel een van de constitueerende elementen der latere inlandsche beweging.

Op het volk, gewend aan zwaren druk van boven, had de verdringing van den adel door de O. I. C. in de eerste tijden weinig invloed. Dit werd op Java anders in de 19e eeuw, toen het den last der vreemde overheersching scherp kreeg te voelen, 1° ten gevolge van den niet door versterking van den economischen weerstand of door beter onderwijs geneutraliseerden overbevolkingsnood, die sinds de pacificatie van Java is opgetreden (verachtvoudiging sinds 1830), 2° ten gevolge van de uitwerking van het → cultuurstelsel, dat in een drainage op groote schaal ontaardde. Beide factoren te zamen veroorzaakten een verregaande verarming van het volk, en omstreeks 1900 was de toestand op Java van dien aard, dat er een gunstige voedingsbodem was ontstaan voor een verzetsactie van de groote massa.

Naast den wrok van den adel om zijn verloren positie en den ongunstigen econ. toestand van het volk, die ten gevolge van de vreemde overheersching ontstaan was, is als 3e factor in het ontstaan van de volksbeweging aan te geven de Pan-Mohammedaansche actie van Mekka. In de 19e eeuw was het scheepsverkeer tusschen Arabië en Ned.-Indië aanzienlijk gemakkelijker geworden; dus groeide de „Dzjawi"-kolonie in Mekka, waar Indonesiërs van allerlei landaard elkaar ontmoetten, en nam in Ned.-Indië het aantal Hadzjdzji's toe, die brandpunten waren van Mohamm. activiteit. In het algemeen was de stemming in Mekka toch reeds anti-Nederlandsch, en de → Atjeh-oorlog, door de Moeslim's als een heilige oorlog gezien, deed het gevoel van Mohamm. solidariteit tegen het ongeloovige Europa aanzienlijk in kracht toenemen. In de i. b. van deze eeuw is dan ook het godsdienstige element van niet te onderschatten beteekenis.

Een 4e factor is de veranderde houding van het Ned.-Ind. gouvernement. Was dit tot in de 19e eeuw absolutistisch en op eenzijdige bevordering van de welvaart van het moederland gericht, sinds 1875 heeft het de koers gewijzigd, en wel ten gevolge van 1° de pressie der aanhangers eener ethische koloniale politiek (Multatuli, van Deventer, Snouck Hurgronje); 2° de wijziging

van de econ. constellatie der wereld, die de internationale beteekenis van Ned.-Indië deed toenemen en relatief den invloed van het moederland ging verzwakken; 3° het Aziatisch reveil, dat met de overwinning van Japan op Rusland in 1905, die een diepen indruk overal in Oost-Azië gemaakt heeft, eerst recht is ingeluid geworden en dat zich ten gevolge van den grooten oorlog in geforceerd tempo ontwikkeld heeft.

Zooals men vaak ziet geschieden, breekt een volksactie los niet tijdens, doch na de periode van zwaren druk. Zoo ook hier. Toen de gewijzigde houding van het moederland in de eerste jaren der 20e eeuw uit enkele concessies, o.a. op onderwijsgebied, gebleken was, ontstond in enkele jaren, vrij plotseling, hetgeen wij thans i. b. plegen te noemen; zij greep in korten tijd geweldig om zich heen, doch slechts om weer even snel in te storten en nagenoeg te verdwijnen, toen de groote econ. crisis de aandacht voor urgenter problemen ging opeischen. Kort na 1910 ontstaan de organisaties → Boedi Oetomo en Sarèkat Islam, gevolgd door een bonte reeks van vakbonden, politieke vereenigingen en nationaal-cultureele organisaties. Het heeft geen zin deze alle hier te beschrijven of haar wederwaardigheden op te sommen, omdat men aldus toch geen zuiver denkbeeld omtrent deze bewegingen krijgt; voor de feiten raadplege men J. Th. Petrus Blumberger's De Nationalistische Beweging in Ned.-Indië (1931). Hier zij slechts opgemerkt, dat de i. b. volstrekt geen eenheid is. Aan den eenen kant is zij de uiting van een groeiend zelfbewustzijn van de Indonesiërs, gericht op de verheerlijking van eigen natie, ras en/of godsdienst tegenover die van Europa, en als zoodanig uiteraard anti-Nederlandsch en anti-Christelijk; aan den anderen kant demonstreert zij, welke revolutie zich in de maatschappelijke verhoudingen aan het voltrekken is, nu onder Europ. invloed zoowel de volksmassa als de stand der intellectueelen den ouden adel zijn privileges is gaan betwisten; merkwaardigerwijze drijft deze sociale revolutie den adel, van wien het eerste verzet tegen de Blanken is uitgegaan, in de armen van het gouvernement, waar hij hulp kan verwachten tegen het al te fel opdringen van het voor socialistische en communistische propaganda vatbare proletariaat en tegen de niets ontziende actie der intellectueelen, die als Europeesch-gevormden tegenover de ouderwetsche inheemsche maatschappij staan, maar als Indonesiërs tegenover het gouvernement, en wier politieke en sociale onmondigheid hen tot verbitterde activisten gemaakt heeft.

Concrete idealen en programma's van actie vindt men in de verschillende vormen van i. b. nauwelijks. Vandaar dat er weinig kracht is uitgegaan van vereenigingen als Boedi Oetomo en Sarèkat Islam, dat zij nogal eens van het eene standpunt naar het andere zijn overgegaan, en dat zij voor allerlei agitatorische beïnvloeding vatbaar zijn gebleken. Of de regeering verstandig heeft gedaan met vertegenwoordigers van deze onrijpe organisaties in den Volksraad op te nemen, mag betwijfeld worden. De krachten, die in deze i. b. zich openbaren, dienen tot ontplooiing te komen en gelegenheid te krijgen zich vruchtbaar te maken, doch dit zal voorloopig alleen kunnen geschieden op eigen terrein (sociaal werk, onderwijs), waar zij zich zonder gemassregel en zonder hinderlijke controle kunnen uitleven. De actie der intellectueelen, die sinds 1925 vooral op den voorgrond treedt, heeft zich aan een meer concreet programma gebonden. Echter heeft de felle anti-Ned. toon van deze actie aan vele leiders het politieke leven gekost (Boven-Digoel), waardoor het vereenigingsleven met onvruchtbaarheid werd geslagen. De laatste jaren zoekt zij vooral haar kracht en haar toekomst in de organisatie der jeugd. *Berg.*

Inlandsche scholen, → Nederlandsch-Indië (onderwijs).

Inlandijs, zeer dikke, vlak liggende, tafelvormige massa's van gletsjer-ijs, die groote gebieden van Groenland, Spitsbergen en Antarctica bedekken. Aan de kusten van Spitsbergen en Groenland eindigt het i. in korte gletsjertongen, die in de fjorden of in de zee afbreken en ijsbergen vormen. Aan de randen van de ijsbedekking van Antarctica breken zij af in vlakke schollen. In al deze gebieden valt het afsmeltingsgebied van het i. samen met de kustlijn. *Oosterbaan.*

Inlaut (p h i l o l.), Duitsche term, door J. Grimm het eerste gebruikt, om het midden van een woord in tegenstelling met het begin (→ Anlaut) en het slot (→ Auslaut) te kenmerken.

Inleggen, verduurzamen van levensmiddelen, vooral van fruit en van groenten, in azijn, pekel of brandewijn. Vgl. → Inmaken.

Inlegwerk, → Intarsia.

Inleiding, oude rechtsterm, waarmede de (vaak symbolische) inbezitstelling plaats heeft van hem, die op een bepaalde zaak of op een nalatenschap rechten beweert te hebben. Deze i. geschiedt door het gerecht en moet in den regel gevraagd worden binnen → jaar en dag. Heeft iemand eens anders zaak onrechtmatig in bezit genomen, dan kan ontruiming („ruminge") gelast worden. Is de betrokkene van oordeel, dat zijn gedraging rechtmatig is, dan vordert hij formeel i. Blijkt daarentegen, dat de „ruminge" terecht gelast is, dan heeft u i t l e i d i n g plaats. *Hermesdorf.*

Inleiding tot de H. Schrift. Daar het goed verstaan der H. Schrift kennis van onderscheiden zaken veronderstelt, kwam men er reeds vroeg toe alles, wat voor het begrijpen der heilige boeken noodzakelijk is, systematisch te groepeeren. Zoo ontstond een speciaal theologisch traktaat, introductio (Lat., = inleiding) genoemd. Bij den vooruitgang der Bijbelwetenschap groeide dit sterk uit. Hulpwetenschappen ontstonden, die onafhankelijk bestudeerd werden, zooals bijbelsche archaeologie, theologie enz. Men onderscheidt tegenw. een algemeene en speciale inleiding. De a l g e m e e n e behandelt gewoonlijk ontstaan en geschiedenis van den → canon, van den tekst en de hermeneutica, soms ook de inspiratie. Bij de auteurs is veel verschil in het bepalen der materie. De s p e c i a l e i. is op alle afzonderlijke boeken van O. en N.T. Deze behandelt de vragen naar den auteur, den tijd, waarin het geschreven is, het doel, de personen, tot wie het gericht is, de omstandigheden, den inhoud, taal en stijl, karakter van het boek, enz. *C. Smits.*

Inlichtingenbureau van den Bond van Adverteerders (afk. I.B.A.), gevestigd te Amsterdam, heeft tot taak: het verschaffen van gecontroleerde gegevens betreffende de publiciteitswaarde der Ned. bladen (oplage, verspreiding, lezerskwaliteit) aan de leden. Het I.B.A. verkrijgt deze gegevens, hetzij door zelf contrôles te houden, hetzij doordat de uitgevers accountantsverklaringen ter beschikking stellen. Het I.B.A. geeft den leden voorts advies bij de keuze van advertentie-organen en alle voorkomende geschillen op advertentie-gebied. Het controleert ook prijsaanbiedingen. *Slewe.*

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

Inlichtingsdienst (m i l i t.) omvat de organen voor den verkenningsdienst (luchtstrijdkrachten en lichte troepen) en de uitkijk-, luister- en kondschapsdiensten, onder het rechtstreeksch bevel van de commandanten van groote eenheden, welke aan deze commandanten de gegevens verschaffen nopens vijand en terrein, noodig voor het ontwerpen van het plan voor het gebruik zijner troepen en voor het leiden van de operatiën. Het opsporen van bepaalde gegevens kan ook aan troepen met den vijand in aanraking worden opgedragen. *Koppert.*

In loco [Lat., = op de plaats (nl. waar iets gebeurd is)], gebruikelijke term o.a. bij gerechtelijk onderzoek.

Inlijven, het n de sterkte van de weermacht (voorheen van het korps) doen opnemen van aangeworven vrijwilligers of van voor den militairen dienst bestemde personen. In N e d. worden van de voor inlijving bij de zee- en landmacht aangewezen personen jaarlijks 19 500 man, vermeerderd met het getal van hen, die aan de sterkte van de voorvorige lichting ontbraken of zijn komen te ontbreken, bestemd om als dienstplichtige in gewone tijden in werkelijken dienst te komen. De ter inlijving bestemden staan, zoodra zij op de plaats van bestemming zijn aangekomen, tot zij met ontslag of groot verlof zijn heengezonden, onder de militaire wetten. *A. Lohmeijer.*

In B e l g i ë wordt het in te lijven contingent jaarlijks door de Wetgevende Kamers vastgesteld. Thans beloopt het 44 000 man, inclusief degenen, die in de vorige jaren om wettige redenen uitstel bekwamen. De inlijving, een zuiver administratieve maatregel, geschiedt door inschrijving in de contrôleregisters der korpsen en diensten van de hun door de wervingsbureelen toegewezen militieplichtigen. Zij heeft plaats in het begin, de → oproeping daarentegen in den loop van het jaar. *V. Coppenolle.*

Inmaken. Om het bederf van voedsel tegen te gaan en het bewaren ervan mogelijk te maken, staan verschillende methoden ten dienste. D r o g e n is bederfwerend, omdat bacteriën in een waterarme omgeving niet gedijen. Bij i n z o u t e n maakt men de zoutconcentratie (→ pekel) te sterk, dat micro-organismen zouden kunnen groeien. Bij r o o k e n dringen houtazijn, formaldehyde en creosoot in het voedsel, die, naast de drogende inwerking, die hierbij optreedt, bacteriegroei tegengaan. B e w a r i n g i n b l i k of g l a s wordt tegenwoordig op groote schaal fabriekmatig toegepast. Bij te lang verhitten gaat de smaak verloren; bij te kort verhitten blijven soms sporen van rottingskiemen in leven, die bij warm weer tot ontwikkeling kunnen geraken en zoo later bederf kunnen doen optreden. Ook door het toevoegen van k r u i d e r i j e n kan men houdbare gerechten verkrijgen. K o u d e is voor bacteriëngroei eveneens ongeschikt. Koude ontwikkelt men door toepassing van zwaveligzuur, ammoniak of samengeperste lucht; veel gebruikt bij scheepsvervoer van levensmiddelen. Na ontdooien bederft in koude bewaard voedsel echter zeer snel. Visch bewaart men wel in olie of zuur. Azijnzuur, zwaveligzuur, boorzuur en salicylzuur zijn andere voorbeelden van chemische conserveeringsmiddelen.

Ingemaakt voedsel is niet altijd volwaardig; met name zijn de vitaminen er grootendeels uit verloren gegaan (blikgroenten worden thans vermengd met vitaminenhoudend mos in den handel gebracht). Voortdurend gebruik van ingemaakt vleesch of groente kan → scheurbuik veroorzaken. De scheepsjournalen uit den tijd van de Oost-Indische Compagnie maken hiervan melding. Onze voorouders nuttigden in den winter in hoofdzaak ingemaakt voedsel. Tegen het voorjaar trad er dan bij meisjes en vrouwen bleekzucht op.

Geconserveerd voedsel kan ook schadelijke bestanddeelen bevatten, als lintwormblazen en trichinen. Mosselen kunnen een zeer zwaar vergif bevatten. Worstvergiftiging berust op een schadelijk bacterieproduct in het vleesch. Eveneens bij garnalen is dit bekend. Ook → paratyphus treedt na gebruik van ingemaakt vleesch nog al eens op.

Voor het conserveeren van melk, zie → Pasteur; Stassano; Tyndal; Yoghurt. *Botman.*

Toegepast worden in de h u i s h o u d i n g vsch. methodes van i., o.a.: a) verhitten in glazen of potten, en daarna luchtdicht afsluiten; hieronder vallen steriliseeren (groenten en vleesch) en pasteuriseeren (vruchten). Speciale steriliseer- of pasteuriseerketels met toebehooren zijn hiervoor in den handel. b) Ongeschikt maken als voedingsbodem voor micro-organismen door middel van suiker (jam, gelei, limonade), zout (o.a. groenten in zout inmaken, zuurkool), azijn of azijn met kruiden (tafelzuur), ook wel azijn met suiker (zoetzuur). *v. Oerle-Nipper.*

Inmuring, → Kluizenaar.

Inn, rechterzijrivier van den Donau (IX 575 E 4/5). Ontspringt bij den Malojapas, stroomt door het Ober-Engadin (door vsch. meren), langs St. Moritz en vervolgens door het Unter-Engadin; breekt bij Finstermüntz door het gebergte en buigt om naar het N. W., waar de Vorarlbergbahn door het dal loopt. Door een breed dal (waarop uit het N. wegen over den Fernpas en den Seefeldpas, met de Mittenwaldbahn, uitkomen) stroomt de I. langs Innsbruck. Bij Kufstein buigt hij naar het N. en stroomt door het Beiersche Alpenvoorland langs Rosenheim. In zijn laatste gedeelte, tot bij Passau, waar de I. in den Donau uitmondt, vormt hij de grens tusschen Duitschland en Oostenrijk. *Comijn.*

Innatisme of n a t i v i s m e (Lat.: innatus, nativus = in- of aangeboren), de kentheoretische leer van het → a a n g e b o r e n zijn van bepaalde begrippen en waarheden (Plato, Descartes, Rosmini). Het is een uiting van overdreven rationalisme en staat als zoodanig tegenover het empirisme, de leer, dat al onze kennis v e r w o r v e n wordt uit de ervaring (Locke, Berkeley, Hume, Stuart Mill). Aristoteles en Kant leeren daarentegen, dat al onze kennis weliswaar geput wordt uit de ervaring, maar dat ons bepaalde vermogens zijn aangeboren, om deze ervaringsgegevens te verwerken tot kennis. → Kennen. *v. d. Berg.*

In necessáriis únitas, in dúbiis libértas, in ómnibus autem cáritas (Lat., = In noodzakelijke dingen eenheid, in twijfelachtige vrijheid, maar bij alles: de liefde), spreuk, lang toegeschreven aan St. Augustinus, eveneens in gewijzigden vorm aan prof. Gregorius Francke uit Frankfort a. d. Oder (1627), doch nu wel eindelijk terechtgebracht bij Rupertus Meldenius in zijn „Paraenesis pro pace ecclesiae”, 1626 gedrukt in Rothenburg. Rup. Meldenius is de schuilnaam van Petrus Meiderlinus, een medestander van Arminius, die 1612-1650 ephorus (rector) was van het „Kollegium bei St. Anna” in Augsburg. Ten gevolge van slordige vertaling van „ad theologos Augustanae confessionis”

door „de belijdenissen van Augustinus”, i.p.v. „van de Augsburgsche geloofsbelijdenis”, hetgeen zich bevindt op het titelblad, heeft men het vaderschap zoo lang aan St. Augustinus toegeschreven.

L i t. : L. Bauer, M. Peter Meiderlin, Beilage z. Jahresber. d. Gymn. St. Anna (Augsburg 1906); A. Eekhof, In necessariis unitas enz. (1931). *Brouwer.*

Innerlijk voorbehoud, → Restrictio mentalis.

Innervatie, term uit de physiologie, waaronder men verstaat het binnendringen en verspreiden van zenuwen binnen een of ander orgaan en den invloed, welken zij op de functie van het orgaan uitoefenen.

Innes, Thomas, Eng. geschiedschrijver. * 1662, † 1744. Afstammeling van een oud Kath. geslacht in Aberdeenshire. Studeerde te Parijs aan het Schotsch College, waarvan hij de Principal werd; schreef twee, van groot talent en inzicht getuigende, werken: Critical Essay on the Ancient Inhabitants of the Northern Parts of Britain (1792); Civil and Ecclesiastical History of Scotland, 80-1818 (uitg. door de Spalding Club, 1853). *F. Visser.*

Innigheid, gebed van, → Gebed; Mystiek.

Innisfallen (Inis-Faithlinn) is het grootste en mooiste eiland van de Killarney-meren in Ierland. Er bevinden zich belangwekkende overblijfselen van een oud klooster, gesticht door Faithlenn, zoon van een Munsterschen koning, Aed Damán genaamd, die ca. 631 stierf. Ook St. Finnian Lobhar houdt verband met de nederzetting te I., waar vsch. groote geleerden hebben geleefd. Een van hen, Maelsuthain, wordt in de Iersche annalen de „chief doctor of the western world” genoemd. Het meest beroemd is I. echter wegens de Annalen van I., de oudste verzameling van Iersche annalen, die in de 10e eeuw uit ouder materiaal aldaar werd samengesteld.

L i t. : J. Romilly Allen, I. (Journal of the soc. of Antiquaries of Ireland, XXXII 1892, 158-159); The Annals of I. (uitg. d. R. I. Best en E. MacNeill, Dublin 1933). *O Briain.*

Innocent, zeer kort, boléro-vormig jasje, door mannen in het midden der 17e eeuw gedragen. De mouwen reikten tot even over den elleboog en waren over een groot deel langs den naad opengesneden.

Innocente (Ital.), muziekterm voor: onschuldig, naïef.

Innocentius I, Heilige, paus (402-417). † 12 Mrt. 417 te Rome. Een der pausen, die het meest hebben bijgedragen om het primaat van Rome door de geheele Kerk te doen erkennen en eerbiedigen. Volgens Hieronymus was hij de zoon van zijn voorganger paus Anastasius I. Hij moest de verovering van Rome beleven door Alarik in 410, maar kon door zijn prestige bewerken, dat de kerken niet geplunderd werden en het asylrecht gerespecteerd werd. In zijn ongeveer 36 brieven en decretalen liet hij uitkomen, dat Rome de norm was in geloofszaken en in kerkelijke tucht en organisatie, ook op liturgisch gebied (brieven aan Victricius van Rouen, Exsuperius van Toulouse, Decentius van Gubbio). Hij stelde officieel het apost. vicariaat van → Thessalonica in. I. bevestigde het oordeel der Afrik. bisschoppen over Pelagius en Coelestius en zette in ep. 29-31 de Kath. genadeleer uiteen. Hij nam de partij op van S. Joannes Chrysostomus en hernieuwde de gemeenschap met de Kerk van Konstantinopel pas, toen de naam van den heilige in de → diptycha werd opgenomen.

L i t. : Seppelt, Der Aufstieg des Papsttums (1931, 147 vlg.); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 613 vlg.). *Franses.*

Innocentius II (Gregorius Papareschi), paus (14 Febr. 1130 tot 24 Sept. 1143). * te Rome. Aanvankelijk moest hij wijken voor den tegenpaus Anacletus II (1130-'38) en verbleef in Frankrijk en Duitschland; in 1131 was hij op een synode te Luik aanwezig, waar hij een samenkomst had met keizer Lotharius. Door dezen naar Rome teruggevoerd, krachtig gesteund door St. Bernardus en St. Norbertus, kon I. in 1139 het Xe alg. concilie (Tweede van Lateranen) houden tegen → Arnold van Brescia en ingeslopen misbruiken. Kort voor zijn dood kwam Rome in opstand en riep de republiek uit.

L i t. : Seppelt-Löffler, Papstgesch. (1933); De Jong, Handb. der Kerkgesch. (II, 420); Hefele-Leclercq, Hist. des Conciles (V). *Gorris.*

Innocentius III (Lothario di Segni), paus (8 Jan. 1198 tot 16 Juli 1216) (zie pl.; vgl. index kol. 831/832). * 1160 te Anagni, † te Rome. I. is de grootste paus der latere M.E., onder wien het middeleeuwsche pausdom zijn hoogtepunt bereikte. Het zou onjuist zijn dit zoo op te vatten, alsof na I. de idee van de pauselijke machtsvolheid binnen de Kerk niet steeds verdere ontwikkeling en toepassing zou gevonden hebben, maar wat den kerkelijk-politieken invloed op de Christelijke maatschappij in haar geheel genomen betreft, is I. door geen paus overtroffen. Hoogbegaafd geleerde en bestuurder, rechtvaardig en vroom van zin, was hij de voornaamste persoonlijkheid van zijn tijd, die in alle aangelegenheden, geestelijke en wereldlijke, ordenend ingreep.

Hij begon met de rust te herstellen in den Kerkelijken Staat. Door keizerin Constantia, weduwe van Hendrik VI, tot voogd en regent over haar zoon (den lateren Frederik II) voor Z. Italië en Sicilië aangesteld, heeft hij dit rijk 10 jaar bestuurd en voor zijn wettigen erfgenaam bewaard. In den troonstrijd in Duitschland tusschen Otto van Brunswijk en Philips van Zwaben, die hem beiden als scheidsrechter erkenden, besliste hij ten gunste van den eerste, terwijl hij in het belangrijke decretale Per Venerabilem (1202) de rechten van paus en keizer scherp omschreef. Toen Otto echter zich aan velerlei inbreuken op de rechten der Kerk schuldig maakte, en Sicilië wilde veroveren, deed I. hem in de ban en werd Frederik II thans tot Roomsch-koning gekozen en algemeen erkend. In Engeland excommuniceerde I. den onbetrouwbaren en tirannieken Jan zonder Land. De koning onderwierp zich, herstelde het tegen Kerk en geestelijkheid begane onrecht en verklaarde Engeland en Ierland tot leen van den H. Stoel. In Bulgarijë, Hongarije, Polen en Noorwegen trad I. als scheidsrechter op. De heiligheid van het huwelijk werd door hem met kracht en onder toepassing van de zwaarste straffen gehandhaafd tegen Peter II van Aragon, Alfons IX van Leon en Philippe II Auguste van Frankrijk (→ Ingeborg). Ook de Vierde Kruistocht is zijn werk, die eindigde met de verovering van Konstantinopel en de oprichting van het Latijnsche keizerrijk en patriarchaat aldaar, hoewel deze afwijking van het kruistochtdoel tegen zijn wil geschiedde. Tegen de Katharen, die even verderfelijk waren voor de maatschappij als voor den godsdienst, liet hij het Kruis prediken en redde daardoor de Christelijke beschaving, terwijl hij de geestelijke tegenactie, de stichting van de orden der

Franciscanen en Dominicanen, met juist inzicht in de nooden des tijds, in de hand werkte. I. besloot zijn glansrijke regeering met het belangrijke X I I e a l g. c o n c i l i e (Vierde van → Lateranen, 1215).

Ongetwijfeld zijn niet alle regeeringsdaden van I. duurzaam gebleken en heeft hij ook tegenstand ondervonden, maar om daarom met enkele moderne historici zijn regeering als een mislukking voor te stellen en zijn beteekenis te verkleinen, is niet gerechtvaardigd. Ook als a s c e t i s c h en l i t u r g i s c h s c h r i j v e r is I. van belang; in zijn De Sacro Altaris Mysterio, geschreven vóór zijn pausschap, heeft hij ons de beschrijving van de Romeinsche Mis dier dagen bewaard; ook heeft hij aandeel gehad in de hervorming van het koorgebed, al weten wij daarover geen nadere bijzonderheden.

W e r k e n : Brieven, oorkonden enz. in Migne, Patrol. Lat. (214-217); Peitz, Registrum super negotio Romani Imperii (1927). — L i t. : Hurter, Gesch. Inn. III. (4 dln. [3]1841 vlg.); Luchaire, Innocent III (6 dln. 1904 vlg.); Seppelt-Löffler, Papstgesch. (1933); Hefele-Leclercq, Hist. des Conciles (V, 2; verkleint I.'s beteekenis al te zeer); de handboeken van De Jong, Funk-Bihlmeyer, Hauck enz. *Gorris.*

Innocentius IV (Sinibald Fieschi), paus (25 Juni 1243 tot 7 Dec. 1254). * te Genua, † te Napels. Hij was een uitstekend kenner van het kerkelijk recht en kwam onverzettelijk op voor de vrijheid der Kerk. Bijna geheel zijn regeering was hij in strijd met keizer Frederik II, die steunend op de Oud-Romeinsche keizeridee, Kerk en godsdienst trachtte te overheerschen. I. moest de eerste zes jaar in Frankrijk verwijlen, waar hij in 1245 te Lyon het XIIIe Alg. Concilie (Eerste van Lyon) bijeenriep. Hier werd Frederik in de ban gedaan en afgezet. Onder I.'s leiding breidde het Christendom zich uit over Pruisen, Rusland en Mongolië.

L i t. : E. Berger, Les régistres d'Inn. IV (1884 vlg.); Hefele-Leclercq, Hist. des Conciles (V, 2); Dict. Théol. Cath. (VII). *Gorris.*

Innocentius VI (Steph. Aubert), paus te Avignon (18 Dec. 1352 tot 12 Sept. 1362). * in het bisdom Limoges. Ernstig en spaarzaam (in tegenstelling met de meeste pausen te Avignon), trad hij hervormend op, met name wat het praebende-wezen betreft. Onder hem herstelt kard. → Albornoz de orde in Rome. I. bemiddelt den vrede van Brétigny (1360) tusschen Frankrijk en Engeland en handhaaft de onschendbaarheid van het huwelijk tegen Pedro IV van Aragon en Pedro I van Castilië.

L i t. : Mollat, Les Papes d'Avignon ([4]1930); Pastor, Gesch. d. Päpste (I [7]1925). Supplieken en brieven in Analecta Vaticano-Belgica (I en VI). *Gorris.*

Innocentius VII (Cosimo dei Migliorati), paus (17 Oct. 1404 tot 6 Nov. 1406). * ca. 1336 te Sulmona. Hij regeerde te Rome tijdens het Westersche Schisma en riep tot bijlegging daarvan een alg. concilie bijeen, doch stierf alvorens het te zamen kwam. *Gorris.*

Innocentius VIII (Joh. Bapt. Cibo), paus (29 Aug. 1484 tot 25 Juli 1492). * 1432 te Genua. Hij werd door simonistische intrigues van kard. Giuliano della Rovere gekozen en was een der onwaardige Renaissance-pausen, die door zijn wereldschgezindheid mede oorzaak is geweest van het geestelijk verval aan de Curie op het eind der 15e eeuw. Zoo was hij de eerste, wiens onwettige kinderen, vóór zijn pausschap verwekt, openlijk in het Vaticaan hun bruiloft vierden. In de verwarde politiek van zijn tijd liet hij de leiding van zaken over aan kard. della Rovere (later Julius II). Hij heeft ook de heksenbul Summis desiderantes uitgevaardigd (→ Heks).

L i t. : Pastor, Gesch. d. Päpste (III [7]1924); Seppelt-Löffler, Papstgesch. (1933). *Gorris.*

Innocentius X (Joh. Bapt. Pamfili), paus (15 Sept. 1644 tot 7 Jan. 1655). * te Rome 6 Mei 1574. Hij was rechtvaardig en vol toewijding aan zijn hooge taak, doch besluiteloos, zoodat hij te veel onder den invloed stond van zijn schoonzuster Olympia Maidalchini. Hij ijverde tegen het Turkengevaar, protesteerde tegen de schending van de rechten der Kerk bij den vrede van Westfalen (1648) en veroordeelde de vijf stellingen van Jansenius (1653).

L i t. : Pastor, Gesch. der Päpste (XIV, 1, [7]1929); Seppelt-Löffler, Papstgesch. (1933). *Gorris.*

Innocentius XI (Benedict. Odescalchi), paus (21 Sept. 1676 tot 12 Aug. 1689). * 16 Mei 1611 te Como. Als bisschop van Novara „Vader der Armen" genoemd; te Rome door het volk als heilige vereerd. Tegen misbruiken trad hij streng op, hield zich zelf ook vrij van nepotisme en handhaafde de rechten der Kerk tegen Lodewijk XIV (→ Regaliënstrijd, Gallicanisme). Hij veroordeelde het laxisme (1679) en in 1687 het quietisme(Denzinger, Enchiridion nr. 115 vlg. en 1221 vlg.). Aan zijn bemoeienis en opofferingen is vooral de redding van Weenen uit het hachelijk beleg door de Turken in 1683 te danken. De opheffing van het Edict van Nantes keurde hij goed, doch had er niet het minste deel aan, terwijl hij dwang tot bekeering uitdrukkelijk afkeurde.

Innocentius XI.

L i t. : Pastor, Gesch. d. Päpste (XIV, 2, [7]1930); Seppelt-Löffler, Papstgesch. (1933); Engl. Histor. Review (dl. 46, 1931, over Edict v. Nantes). *Gorris.*

Innocentius XII (Antonio Pignatelli), paus (12 Juli 1691 tot 27 Sept. 1700). * 13 Mrt. 1615 te Napels. Onder zijn rechtvaardig, doch mild bestuur werden bepalingen getroffen tegen nepotisme en verkoop van ambten, en hervormingsdecreten voor saeculiere en reguliere geestelijkheid uitgevaardigd.

L i t. : Pastor, Seppelt-Löffler, enz., als boven. *Gorris.*

Innocentius XIII (Michelangelo dei Conti), paus (8 Mei 1721 tot 7 Maart 1724). * te Rome 13 Mei 1655. Ofschoon ziekelijk, heeft hij gedurende zijn kort pontificaat de Kerk met kracht bestuurd.

L i t. : Pastor (XV, [7]1930); Seppelt-Löffler, als boven. Vgl. voor de lit. over de pausen overigens hetgeen is opgemerkt aan het eind van de serie onder → Gregorius. *Gorris.*

Innsbruck, stad aan den Inn, hoofdstad van Tirol, grootste plaats in het Oostenr. bergland; 61 000 inw. (1934), met de voorsteden ca. 72 000. I. dankt zijn opkomst aan de brug over den Inn en den weg door het bij I. uitmondende Wipptal. I. is de stad van den → Brenner. In de late M.E. ging de handel van Augsburg en Neurenberg met Venetië over I.

Thans is I. het uitgangspunt voor vreemdelingenverkeer in de Alpen. De univ. werd in 1673 gesticht en na vele lotgevallen in 1826 door keizer Frans wederom opgericht. I. is zeer mooi gelegen (bekend is de Maria-Theresien-Strasse) en is omringd door bergen, waarop tot ver in den zomer sneeuw ligt. *Comijn.*

Innuus ecaudatus, → Magot.

Ino, → Athamas.

Inocarpus, een drie soorten tellend plantengeslacht van de peulgewassen, waarvan twee boomsoorten Guyana bewonen. I. (Bocoa) povacensis levert aldaar het harde Bocohout voor den handel. De derde soort, I. edulis, uit Azië en Polynesië, is de belangrijkste. Deze wordt veel aangeplant voor het winnen der zaden, die, zoo groot als een noot, in vele streken een belangrijk voedsel voor de bevolking vormen. *Bouman.*

Inoceramus, → Mossels.

Inocybe, → Vezelkop.

In Oezedzj, wadi-dal in de Sahara, in het N. stroomgebied van den Niger; strekt zich uit tusschen het bergland van Aïr ten N. en de Sokoto ten Z.; steppen en savannen.

Inoloma, → Gordijnzwam.

Inongo (patroon: de H. Albertus), missiepost der Paters van Scheut in Belgisch Kongo, apostolisch vicariaat Leopoldstad (mgr. J. Six). Volksstammen: Nkoendoe, Ntomba, en Basengele. Ong. 16 000 inw. Gesticht in 1907. Gedoopten (1934): 9 000. Gasthuis bediend door de Zusters der Kindsheid Jesu. Lagere scholen door paters en zusters. Normaalschool en klein-seminarie. Postulaat voor inlandsche broeders. *Vanneste.*

In ons isolement ligt onze kracht, woorden, door → Groen van Prinsterer als Tweede-Kamerlid en hoofd der Anti-Revolutionnaire partij herhaaldelijk gesproken, hiermee zich verklarend tegen een samensmelting met andere partijen. Volgens eigen verzekering was hij sinds 1829 „aan het zinrijk adagium getrouw” (Ned. Gedachten, v. 27 Sept. 1875). *Brouwer.*

Inosiet, hexahydroxybenzol, een zeswaardige alcohol, die van cyclohexaan is afgeleid. Door haar samenstelling, $C_6H_6(OH)_6.H_2O$, den zoeten smaak en het voorkomen in de spieren, de lever en de nieren van het dierlijk organisme is het langen tijd tot de suikersoorten gerekend. Uitscheiding van i. met de urine komt voor na het gebruik van veel water en bij enkele ziekten, onder andere diabetes. Als zoodanig heeft deze uitscheiding echter niets met de ziekten te maken. *Hoogeveen.*

Inowraclaw (Duitsch: Hohensalza), Poolsche badplaats in de prov. Pozan, ten Z.W. van Torun (52° 45′ N., 18° 21′ O.); ca. 25 000 inw. In den zomer zeer druk bezocht. Soda- en zoutindustrie. Machinefabrieken.

In Paradisum [„In het Paradijs (mogen de Engelen u voeren . . ”)], aanvangswoorden en benaming van den zang, waaronder een doode ten grave wordt gedragen.

In pártibus infidélium (afk. i.p.i.) (Lat., = in het land der ongeloovigen), titel vóór 1882, achter den naam van een bisschop, die gewijd werd op naam van een diocees, wat zich in een land bevond, dat vroeger Katholiek was. Paus Leo XIII schafte dezen titel op 3 Maart 1882 af en veranderde hem in: titulair bisschop (Collect. S. Congreg. de Propag. Fide, Rome 1907, 2, 157). *Brouwer.*

In petto (Ital., = in de borst; eig. riservato in petto), geheime creatie van een kardinaal in een geheim consistorie. De naam van den gekozene wordt dan door den paus niet bekend gemaakt, maar in een gesloten couvert gedaan voor zijn opvolger. Deze is echter niet gehouden de keuze te bevestigen. Als de paus den naam tijdens zijn leven bekend maakt, is de gekozene onmiddellijk kardinaal, met alle rechten. Redenen voor zulke keuze zijn: politieke verwikkelingen of ook de onmogelijkheid een prelaat van zijn tegenwoordigen post terug te roepen. Bedoeling is: den paus vrijheid te verschaffen den kardinaal te creëeren buiten een consistorie. De aldus gekozene wordt, wat den voorrang aangaat, geacht te zijn gecreëerd in het consistorie, waarin hij i. p. is gereserveerd. Als de naam op andere wijze dan door publicatie van den paus bekend wordt, heeft de betreffende geen kardinaalsrechten. Cf. C.I.C. can. 233 § 2. *Drehmanns.*

Inprenting (experim. psychologie) is het vastleggen van indrukken in het geheugen. Experimenteel heeft men het inprentingsproces vooral onderzocht met behulp van zinledige lettergrepen (Ebbinghaus). Men onderscheidt onwillekeurige i., waarbij de wil als zoodanig niet, en willekeurige of opzettelijke, waarbij hij wél in het spel is. In beide gevallen hangen de sterkte en duur van het onthouden af van een heele reeks factoren, zooals daar zijn de belangstelling en aandacht voor een gegeven indruk, de aard van de in te prenten stof, de sterkte en duur der indrukken, de groepeering der leerstof in versvorm of rhythme, het tempo, de bijz. aanleg van den persoon; van bijz. belang zijn de herhalingen, waarbij het inprentingsproces sprongsgewijze voortschrijdt. Methoden van onderzoek: den eersten dag gaat men na, hoeveel herhalingen noodig zijn, om een rij lettergrepen foutloos op te zeggen (herhalingsmethode); na een zekere tijdruimte ziet men hoeveel herhalingen thans voldoende zijn (besparingsmeth.), ofwel men bepaalt het aantal keeren, dat de proefleider een lettergreep bij hapering moet voorzeggen (helpmeth.), of, wanneer de lettergrepen paarsgewijze ingeprent waren, men geeft het eerste lid van elk paar en de proefpersoon moet het tweede opzeggen (treffermethode). *v. d. Veldt.*

Inquisitie. A) Wezen. De I. is de instelling, waardoor de Kerk de ketters opspoort, en met de middelen, die binnen haar machtsbevoegdheid liggen, tot andere gedachten tracht te brengen, en de gemeenschap der geloovigen voor de besmetting der ketterij poogt te bewaren. Christus heeft den schat der Openbaring, die Hij op aarde bracht, overgegeven aan de Kerk met de uitdrukkelijke opdracht, om ze te verkondigen, ze ongerept te bewaren. Daarom heeft de Kerk het recht en den plicht, om de geloofswaarheden aan alle volkeren te verkondigen, ze ongerept te bewaren, ze tegen alle aanvallen te verdedigen en iedere tegenspraak tegen de geopenbaarde waarheid met alle middelen, die haar ten dienste staan, te verhinderen. Terwijl nu de Kerk tegenover ongedoopten, die aan haar rechtsmacht niet onderworpen zijn, alleen kan optreden met middelen van overtuiging en overreding, maakt zij tegenover de gedoopten gebruik van haar machtsmiddelen: geestelijke en lichamelijke straffen, waarvan echter de doodstraf volgens de vrij algemeene leer der canonisten buiten haar bevoegdheid valt.

B) Ontstaan. Het optreden tegen ketters met geestelijke straffen, met name de excommunicatie, is zoo oud als de ketterij zelf. Het optreden met wereldlijke straffen dateert van den tijd van den kerkvrede

door het edict van Milaan. Dan zien we al heel spoedig de Romeinsche keizers met hun machtsmiddelen ingrijpen in de kerkelijke strijdvragen: naar gelang zij orthodox of Ariaansch zijn, verbannen zij hun tegenstanders. Vooral sinds Valentinianus I (364-375) en Theodosius I (379-395) worden ook andere straffen tegen ketters bepaald: „confiscatie van goederen, verlies van het recht, om hun testament te maken", totdat in 407 ook met de doodstraf gedreigd werd. De overwegingen, die hiertoe leidden, waren deze: een aanslag op de door God geopenbaarde waarheid is een aanslag op het algemeen belang, en de ketterij is een schennis van de Majesteit Gods, die veel erger is dan schennis van een aardsche majesteit. Intusschen vond de toepassing van de doodstraf bij lange niet algemeene goedkeuring in de toenmalige Kerk, terwijl het toepassen van andere straffen veel minder tegenstand ontmoette. Evenwel was het beginsel van het straffen van ketters door de wereldlijke macht in het Romeinsche Recht neergelegd, en het zou er later uit te voorschijn gehaald en veelvuldig toegepast worden.

Bij de verspreiding der Kerk onder de Germaansche volkeren, was de strijd van de autoriteiten gelijkelijk gericht tegen ketterij en tegen overblijfselen van het heidendom. Op bepaalde tijden hielden de bisschoppen in verschillende streken van hun gebied de zgn. „Send", een vergadering van de geloovigen, waarin allerlei kerkelijke misdaden werden beoordeeld. Ook tegen ketters werd daarbij door den bisschop opgetreden met wereldlijke machtsmiddelen. Maar sinds de 11e eeuw zien we, dat op ketters de doodstraf wordt toegepast, eerst zelden, op bevel van vorsten of door de woede des volks, terwijl verschillende bisschoppen de ketters vergeefs pogen te beschermen; sinds het eind van de 12e eeuw regelmatig. Het eerste voorbeeld ervan is, dat in 1022 op bevel van koning Robert te Orleans dertien ketters verbrand werden. Nog de H. Bernardus († 1153) wil het toepassen van de doodstraf beperken tot het geval, dat anders velen tot de dwaling zouden verleid worden.

C) Ontwikkeling. Maar sindsdien verstomt het verzet, en wordt de doodstraf voor ketters, toegepast door de wereldlijke macht, opgenomen in het rechtsbewustzijn van het volk. Dat kwam door een dubbele omstandigheid: vooreerst werd sinds het begin der 12e eeuw, met name te Bologna, met nieuwen ijver en volgens nieuwe methode ter hand genomen de studie van het oude Romeinsche Recht, dat onder begunstiging van de vorsten het Germaansche Recht begon te verdringen; de strijd duurde eeuwen, maar de principen over de verhouding van de wereldlijke macht tegenover de ketters, die boven zijn aangegeven, en die, zooals daareven bleek, aansloten aan wat er leefde onder de volkeren, vonden reeds spoedig ingang. Daar kwam bij, dat in de tweede helft der 12e eeuw met kracht optraden de ketterijen der → Katharen en → Albigenzen, die Frankrijk en Noord-Italië in onrust brachten niet alleen op godsdienstig terrein, maar die ook zeer gevaarlijk waren voor de burgerlijke orde, en daarom de burgerlijke overheid tot tegenweer noopten. En inderdaad, omdat de middeleeuwsche samenleving geheel gebouwd was op en doortrokken van de beginselen van den Katholieken godsdienst, moest afwijking daarvan noodzakelijk ook maatschappelijke beroering ten gevolge hebben, zooals dan ook in den tijd van de Reformatie kerkelijke en burgerlijke samenleving beiden in de diepste beroering kwamen. Zoo kunnen we begrijpen, dat de burgerlijke overheid het zich ten plicht rekende, om straffend op te treden, wanneer door de kerkelijke overheid het delict van ketterij was vastgesteld, een delict immers, dat ook de grondslagen der burgerlijke samenleving aantastte.

De straf van verbranding tegen de ketters werd het eerst verordend door Peter II van Aragon in 1197; in 1224 volgde Frederik II voor Lombardije: ieder, die door den plaatselijken bisschop van ketterij overtuigd werd, moet worden gevangen genomen door de wereldlijke overheid en ofwel verbrand worden, ofwel, wanneer men hem als afschrikwekkend voorbeeld wil laten leven, moet hem de tong uitgerukt worden. Sinds 1231 gold dezelfde wet voor Sicilië.

D) Pauselijke Inquisitie. Paus Gregorius IX (1227-1241) kan beschouwd worden als de grondlegger van de pauselijke i. Terwijl namelijk voor hem het optreden tegen de ketters bijna uitsluitend gebeurde door bisschoppen, benoemde deze paus pauselijke inquisitoren, en als zoodanig voornamelijk Dominicanen, uit welke Orde sindsdien geregeld inquisitoren genomen werden. Sindsdien werd het proces voor ketterij in bijzonderheden geregeld. Paus Innocentius IV gelastte in 1252, dat de inquisiteurs voor de wereldlijke overheid de pijnbank moesten laten gebruiken. Deze wijze voor het verkrijgen van getuigenissen, bij de Romeinen gebruikelijk, was ook hier en daar in het Germaansche volksrecht opgenomen, en werd nu algemeen. De wetten werden niet overal en steeds in haar volle gestrengheid nageleefd. In Duitschland werd Koenraad van Marburg vermoord om zijn gestreng optreden (1233); het duurde tot de 14e eeuw, eer de i. er weer op kracht kwam. Ook in Frankrijk en Spanje toonde zich verzet van den kant van het volk.

E) Inrichting. Het verloop van het inquisitie-werk was ongeveer als volgt: wanneer de pauselijke inquisitoren ergens kwamen, dan begonnen zij met een uitnoodiging te richten tot al degenen, die zich aan ketterij schuldig voelden, om zich vrijwillig bij hen aan te melden. Deden de ketters dit niet, en verloren ze zoo de kans om met een vermaning en een lichte boete vrij te komen, dan begonnen de inquisitoren beschuldigingen aan te nemen; twee getuigen waren voldoende, om iemand van ketterij te overtuigen; bekende hij schuld, dan werden hem boetewerken opgelegd: gebeden, geeseling, vasten, aalmoezen, bedevaarten, in zwaardere gevallen het dragen van een geel kruis op zijn kleeren of gevangenisstraf. Bleef hij hardnekkig, dan werd hij uitgeleverd aan de wereldlijke macht, die hem op den brandstapel bracht. Bij het onderzoek werd sinds de helft der 13e eeuw ook aangewend de foltering, welk gebruik insgelijks uit het Romeinsche Recht werd overgenomen; wie eerst onder de foltering tot bekentenis en inkeer kwam, werd veroordeeld tot levenslange kerkerstraf. Bij doodstraf en levenslange kerkerstraf voegde zich dan nog de confiscatie der goederen van den veroordeelde. Op deze wijze werd de i. uitgeoefend gedurende de M.E. in Duitschland en Italië, Frankrijk en Arragon; in de andere landen veel minder. Men kan inderdaad niet zeggen, dat het instituut uitmunt door zachtzinnigheid, en, hoe goed het ook in beginsel kan gerechtvaardigd worden, het maakt op ons, die aan dergelijke wreede straffen ontwend zijn, pijnlijken indruk, te meer, omdat het is voorgekomen, dat de macht van inquisiteur in handen gegeven werd van personen, die zelf niet door deugd uitblonken. Men houde echter in het oog, dat de soorten van straf, die de i. toepaste, in de M.E. en lang daarna gebruikelijk waren.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

F) Spaansche inquisitie. In Spanje werd de i. nieuw georganiseerd, nadat in 1479 de eenheid van dat koninkrijk was tot stand gekomen. De koningen Ferdinand en Isabella zagen voor hun rijk een gevaar in de Joden, vooral in diegenen onder hen, die in schijn tot het Christendom overgingen (Marano's), en zij meenden, dat het aangewezen middel, om Spanje als Christen-staat te bewaren, bestond in verscherping der i. Zoo werd deze ingevoerd ook in die deelen van het rijk, waar ze vroeger niet bestaan had; paus Sixtus IV gaf in 1478 verlof daartoe. Het eigenaardige van de Spaansche i. bestond hierin, dat de personen der inquisiteurs werden aangewezen door den koning; zij ontvingen hun kerkelijke rechtsmacht van den paus, maar omdat hun benoeming van den koning uitging, was de invloed van de burgerlijke macht steeds zeer groot; en de pogingen van den paus, om zijn rechtmatige eischen ten opzichte van dit instituut, wat betreft de behandeling der processen, het appelrecht e.d., te doen gelden, hadden niet altijd succes. De eerste groot-inquisiteur, wiens macht zich over het geheele rijk uitstrekte, was Thomas Torquemada, die, in 1483 aangesteld, in functie bleef tot 1498. Ofschoon de cijfers dikwijls overdreven zijn, staat het toch vast, dat zeer velen, misschien wel duizenden, onder zijn regiem aan den wereldlijken arm voor den vuurdood zijn overgeleverd. Om over Torquemada en het heele systeem van de Spaansche i. rechtvaardig te kunnen oordeelen, moet men rekening houden niet alleen met de rechts- en strafgebruiken van Spanje in den betrokken tijd, maar ook met de noodzakelijkheid van krachtig optreden, om het Christelijk karakter der Spaansche natie tegenover de Joodsche propaganda te handhaven. De Spaansche i. werd ook ingevoerd in de Amerikaansche koloniën, maar de onderdanen in Italië verzetten er zich krachtig tegen.

De slotakt van een inquisitie-proces werd in Spanje genoemd: → auto-da-fé.

G) Congregatie van het H. Officie. Onder de pausen Paulus III (1534-1549), Pius IV (1559-1565) en Sixtus V (1585-1590) werd opgericht en georganiseerd de kardinalen-congregatie van het H. Officie, welke sindsdien tot heden toe de hoogste instantie is in zaken van ketterij. Na de Reformatie en de Revolutie hield allengs in alle landen de medewerking van de wereldlijke macht op, en daarmee kwam het uitleveren te vervallen; ook de lijfstraffen verdwenen, in overeenstemming met de moderne ideeën dienaangaande.

L i t.: Bernardus Guidonis, Practica officii inquisitionis (ed. C. Douais, 1885); Nicolaus Eymerici, Directorium inquisitorum (1607); Vacandard, l'Inquisition (1914); H. Lea, A history of the Inquisition (1888; zie hierover de art. van C. Wilde in Studiën, dl. 67 vlg.); W. Nolet, Bekn. Handb. der Kerkgesch. (315-321); J. de Jong, Handb. der Kerkgesch. (I, 488-503); G. Schnürer, Kirche u. Kultur (II 1926, 426-445). *Nolet.*

H) Inquisitie in Nederland. De bisschoppelijke i. werd uitgeoefend door aartsdiakens op de jaarlijksche seend. In 1235 traden twee Dominicanen als pauselijke inquisiteurs op in Groningen; in Holland en Zeeland eerst in de 15e eeuw. In N. Nederl. hadden er slechts weinig ketterprocessen plaats vóór 1517 (Klaas Klaasz. 1441; Nic. van Naarden 1457; Jac. van Rijswijk 1512), afgezien van de straffen der schepenbanken voor godslastering enz. Eerst na de afkondiging van de strenge wetten tegen Luther in 1521 was er veel voor de i. te doen. Karel V trachtte in 1522 door de benoeming van Fr. v. d. Hulst tot hoofdinquisiteur de pauselijke i. tot een koninklijke te maken. De pauselijke benoeming, achteraf gegeven, veranderde hieraan weinig. In 1525 werden drie inquisiteurs door den paus benoemd (processen van J. de Bakker en Wendelmoet Claesd.), maar sinds 1545 stonden de inquisiteurs onder staatscontrôle en werkten met de staatsambtenaren mee. Bekende inquisiteurs waren toen Sonnius, Lethmatius, Tapper en Gruwel (reizen in Friesland, processen tegen Angelus Merula en J. Veluanus). Tegen de Wederdoopers traden vnl. de gewestelijke hoven en de stedelijke schepenbanken op, die geestelijken als experts in geloofszaken gebruikten. Na den opstand tegen Spanje verdween de inquisitie.

L i t.: P. Fredericq, Corpus inquisitionis haereticae pravitatis Neerl. documentorum (5 dln. Gent 1889-1900); id., Gesch. der i. in de Nederlanden (2 dln. 1892-'97). *Post.*

I.N.R.I., beginletters van Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum (Lat., = Jesus van Nazareth, koning der Joden), woorden die, vlg. het Evangelie-verhaal, door Pilatus in een drietalig opschrift (Lat., Gr., Hebr.) boven den gekruisten Christus geplaatst werden.

Inrichtingsleer, het deel der r e k e n i n g - w e t e n s c h a p, dat zich bezig houdt met de leidende beginselen en voorwaarden, die den opbouw der administratieve organisatie beheerschen. Zij omvat de leer van het boekhouden, de statistiek, de kostprijsberekening en de planning. De i. bestaat uit twee deelen, nl. de leer van de administratieve hulpmiddelen en methoden, en een organisatieleer, het opbouwen met behulp dezer middelen en methoden van een beheersregeling en -verantwoording. Men vindt de i. verspreid in de werken over boekhouden, bedrijfshuishoudkunde, bedrijfsorganisatie en in monographieën, behandelende de administratie, de statistiek, de calculatie en de organisatie van bepaalde bedrijven. Een poging tot de samenvatting van datgene, wat tot de i. moet worden gerekend, is gegeven in het werkje: Janssens, Hoofdlijnen der I. (2 dln. 1934-'35).

L i t.: Sternheim, Administratieve Inrichtingsleer en Kostprijsberekening. *C. Janssens.*

Inroeping van staat (r e c h t). Ofschoon het zelden zal voorkomen, dat een kind, tijdens het wettig huwelijk uit een echtpaar geboren, zijn wettige afstamming zal hebben te bewijzen, heeft de wetgever toch rekening gehouden met de mogelijkheid daarvan en hiervoor bijzondere bepalingen vastgesteld.

De Nederlandsche bepalingen betreffende de rechtsvordering tot inroeping van staat (→ Burgerlijke staat) door een wettig kind (of tot betwisting daarvan) vindt men in de art. 316-326 B.W. De vordering tot i. v. s. kan worden ingesteld: 1° door het kind zelf en door de erfgenamen van het kind; door de erfgenamen kan dit alleen geschieden bij overlijden van het kind gedurende zijn minderjarigheid of binnen de drie jaren na zijn minderjarigheid (art. 325). 2° Wanneer het kind de rechtsvordering reeds had ingesteld, tenzij het gedurende drie jaren na de laatste procesakte dit geding hebbe laten rusten (art. 326 B.W.). T.a.v. het kind verjaart deze vordering niet (art. 324 B.W.).

Aangenomen dat het huwelijk der ouders is bewezen, is de geboorte-akte een afdoende bewijs voor de afstamming (art. 316 B.W.). Ontbreekt deze, dan is voldoende het ongestoord **bezit van staat** van wettig kind (art. 316 lid 2). Dit kan blijken uit feiten en omstandigheden, die afzonderlijk of in onderling verband de verwantschap (i. c. de afstamming uit een bepaald

echtpaar) aantoonen. De wet geeft eenige voorbeelden, nl. het dragen van den familienaam, de behandeling als kind, gepaard gaande met voorziening in opvoeding en onderhoud ; verder dat het kind door degenen, die het kennen, steeds als geboren uit het echtpaar is beschouwd of door de nabestaanden als zoodanig is erkend (art. 317 B.W.). Indien de geboorte-akte overeenstemt met het bezit van staat, is tegenbewijs niet toegelaten.

Ontbreekt zoowel de geboorte-akte als het onafgebroken bezit van staat, dan is getuigenbewijs mogelijk, echter onder twee voorwaarden: 1° dat er is een begin van bewijs bij geschrifte, 2° dat de vermoedens en aanwijzingen, voortkomend uit feiten, die reeds onbetwistbaar zijn, zwaarwichtig genoeg kunnen worden beschouwd, om het getuigenbewijs toe te laten (art. 319 B.W.).

Ook een → natuurlijk kind kan in een proces tot inroeping van staat zijn afstamming bij vonnis laten vaststellen. Deze vordering komt niet toe aan kinderen in overspel of bloedschande verwekt. Zij kan steeds worden ingesteld tegen de moeder, doch tegen den vader alleen in geval van eenig misdrijf, bij art. 242-245, 249 of 281 van het W.v.Str. voorzien (art. 341-344 B.W.). *Bronsgeest.*

In Salah, oasengroep in het centrum van de Sahara; hoofdplaats van het gebied van Tidikelt, ten N.W. van het Hoggarmassief. Belangrijk knooppunt van karavaanwegen; militair steunpunt, sedert 1900 door de Franschen bezet.

Insania moralis. De oorspronkelijke uitdrukking is → moral insanity.

Inscharende oever, → Dijkval.

Inschepingsstrook (k r ij g s k.), 1 tot 3 km breede strook langs rivier- of kanaaloevers bij een → geweIddadigen rivierovergang. Hierin mogen zich slechts troepen bevinden voor één overtocht, ter vermijding van kwetsbare opeenhoopingen op den zwaar met vuur belegden oever.

Inschiet (t y p o g r.) noemt men de vellen papier (of carton of enveloppen), die noodig zijn ter vervanging van misdrukken.

Inschieten. 1° In de s c h i l d e r k. is i. het dof-worden der bovenste olieverflaag tijdens het schilderen van een schilderij. Het ontstaat doordat de onderlaag iets van de olie der nieuw opgebrachte verf opzuigt; deze verliest daardoor haar glans. Haar kleurwaarde is dan niet zuiver te beoordeelen, doch wordt door retoucheervernis weer op volle kracht gebracht, wanneer de verfoppervlakte daartoe genoegzaam gedroogd is. *Poortenaar.*

2° In de k r ij g s k. verstaat men onder i. het afgeven van enkele schoten om de noodige gegevens te bepalen, ten einde het uitwerkingsvuur met de gewenschte nauwkeurigheid af te geven. De waarneming der schoten geschiedt van den grond af, ofwel uit vliegtuigen. Het i. kan bestaan uit inschieten voor de lengte, voor de breedte en om de gewenschte springhoogte te bepalen bij projectielen, die in de lucht moeten springen. *Nijhoff.*

Ook ter zee dient men eerst in te schieten alvorens tot het eigenlijke vuren over te gaan. Men schiet in zoowel voor zijdelingsche richting als voor afstand. Waar in een zeegevecht beide partijen zich voortbewegen en binnen zekere grenzen vrij zijn in hun bewegingen, is het zaak zoo snel mogelijk te zijn ingeschoten. De partij, welke het snelst is ingeschoten, kan zonder al te veel gevaar van weder uitgeschoten te raken, koersveranderen en daardoor het vijandelijke inschieten bemoeilijken. Hieruit blijkt, dat de snelheid van inschieten een factor van hooge tactische waarde is.

Inschot, geul in de Waddenzee, ten O. van Vlieland.

Inschrijving (b a n k t e c h n i s c h), → Emissie.

Inschrijvingskenmerk, → Nationaliteitskenmerk.

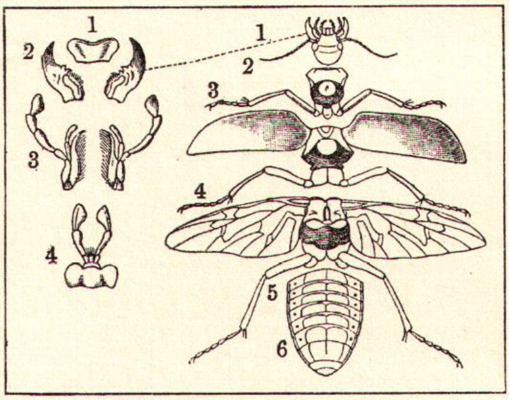
Inschrijvingsrecht, → Hypotheekrechten.

Inscriptie, → Epigraphie.

Insecta, → Insecten.

Insecten (Lat. I n s e c t a = ingesneden dieren) of H e x a p o d a (< Gr. hex = zes, pous = poot), de vormenrijkste klasse van het dierenrijk, waartoe ong. 750 000 soorten behooren. De meeste insecten zijn landdieren, die kunnen vliegen; sommige soorten leven in zoetwater, enkele op het wateroppervlak (waterloopers). In de zee komen geen insecten voor.

A) De **uitwendige kenmerken,** waardoor een volwassen insect is te onderscheiden, zijn de volgende. Het **lichaam** bestaat steeds uit kop, borststuk en achterlijf. De kop bestaat uit 6 vergroeide segmenten of geledingen; het borststuk uit 3 segmenten, die elk één paar pooten dragen; het achterlijf is pootloos, maar zichtbaar in 5-11 segmenten verdeeld. Romp en ledematen zijn bedekt met een geleed chitinepantser. De kop wordt door één chitineplaat omgeven, terwijl het pantser van borststuk en achterlijfssegmenten opgebouwd is uit telkens een rug- en buikschild, die zijdelings door dunnere gewrichtshuiden zijn verbonden. De **pooten** zijn eenvormig van bouw en dienen bijna steeds om te loopen, soms om te zwemmen, in welk geval zij van een rand van stijve haren zijn voorzien (bijv. waterroofkevers).

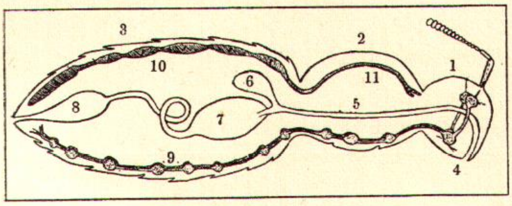
Insecten. Ontleding van een loopkever. Rechts: 1. kop met sprieten (2); 3. eerste borstsegment met 1e paar pooten; 4. tweede borstsegment met 2e paar pooten en dekschilden; 5. derde borstsegment met 3e paar pooten en vleugels; 6. achterlijf. — Links: 1. bovenlip (labrum); 2. bovenkaken (mandibulae); 3. onderkaken (maxillae) met tasters; 4. onderlip (lamium) met tasters.

Tot de ledematen behooren ook de **monddeelen,** bestaande uit een bovenlip en drie paar kaken; het derde paar kaken wordt ook wel onderlip genoemd. Deze monddeelen kunnen in verband met de voeding krachtig zijn en van tanden voorzien: b ij t e n d e monddeelen (kevers en rupsen). Ook kan het tweede paar kaken zijn vervormd tot een gootje, waarin een ruwbehaarde tong, gevormd uit de onderlip: de l i k k e n d e monddeelen van bijen en hommels.

Als de monddeelen zijn uitgegroeid tot lange, scherpe chitinestaafjes, die een zuigkanaal omsluiten, spreekt men van s t e k e n d e en z u i g e n d e monddeelen (steekmuggen, vliegen, wantsen). Ten slotte kan het tweede paar kaken een oprolbare slurf vormen, waarmee honig wordt opgezogen: z u i g e n d e monddeelen (vlinders).

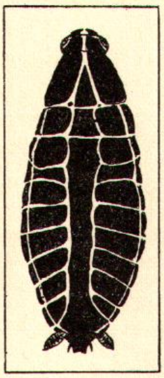
Vleugels zijn meestal aanwezig. Zij zijn bevestigd aan het borststuk en bestaan uit een dunne, meestal doorzichtige en geaderde chitinelaag, die vaak kan worden opgevouwen. Meestal zijn er 2 paar vleugels. Bij kevers en sprinkhanen is het voorste paar tot harde dekschilden geworden, die het achterste, vliezige paar beschermen; ook kan het voorste paar aan de basis leerachtig en aan den top vliezig zijn (wantsen). Bij vliegen en muggen is slechts het voorste paar vleugels aanwezig; soms ontbreken de vleugels geheel (suikergast) of treden alleen bij een deel der individuen op (mieren, bladluizen). Bij de vlinders zijn de vleugels door gekleurde schubjes bedekt.

B) Inwendige bouw. Het **darmkanaal** vertoont verschillen in bouw in verband met de voeding. Zoo hebben bijen een honigmaag om honig te bewaren; kevers hebben een kauwmaag met harde chitinelijsten

Insect in doorsnede. 1. Kop; 2. borststuk; 3. achterlijf; 4. mond; 5. slokdarm; 6. krop; 7 maag; 8. einddarm; 9. zenuwstelsel; 10. rugvat of hart; 11. aorta.

om voedsel fijn te malen. Het kleurlooze **bloed** stroomt vrij tusschen de weefsels door; voortstuwing vindt plaats door een kloppend rugvat of „hart". Uitscheiding van afvalstoffen door de zgn. buizen van Malpighi. **Ademhaling** vindt plaats door luchtbuizen of tracheeën, die de zuurstof op alle plaatsen van het lichaam brengen; waterinsecten nemen onder water voorraadslucht mee. Het **zenuwstelsel** bestaat uit een touwladdervormige buikzenuwstreng, benevens één zenuwknoop onder den slokdarm en één er boven. De **spieren** zijn bevestigd aan het chitinepantser en meestal dwarsgestreept; zij kunnen zich zeer vlug samentrekken: vleugelspieren tot 400 maal per sec. Dit verklaart den hoogen toon, dien vliegende insecten kunnen voortbrengen. Verder komen bij vele insecten of hun larven spinklieren en lichtorganen voor.

Luchtbuizen of tracheeënsysteem bij een insect.

C) Zintuigen. De **oogen** zijn meestal samengestelde → facetoogen; daarnaast vindt men soms 1-3 enkelvoudige oogen, terwijl de larven meestal ook zulke zgn. puntoogen bezitten. Het **reukorgaan** is goed ontwikkeld en vooral gezeteld op de sprieten; mieren en bijen van hetzelfde volk herkennen elkaar aan den reuk. Als **gehoororgaan** fungeeren de zgn. tympanale organen en sommige haren. De **tastzin** zetelt vooral in de chitineharen, die op het pantser staan.

D) Voortplanting en ontwikkeling. In het normale geval plant zich alleen het volwassen insect voort. In een enkel geval komt → paedogenesis voor, als nl. larven zich voortplanten (larve van Miastor, een soort galmug). Veel vaker vindt men → parthenogenesis, als uit onbevruchte eieren bepaalde vormen (bijv. darren) ontstaan. De imago (het volwassen insect) ontstaat uit het ei na een g e d a a n t e - v e r w i s s e l i n g te hebben doorloopen (→ Metamorphose).

E) Beteekenis. Deze is zeer groot. I. spelen in de huishouding der natuur een belangrijke rol als bestuivers van bloemen (bijen, hommels, vlinders, vliegen), door het verspreiden van zaden (mieren), door het opruimen van afval (vele larven, mieren) en door het vormen van gallen (galwespen). Vele i. leven als parasiet op mensch of dier (luizen, vlooien) of dragen ziektekiemen over (malariamug, tsetsevlieg, luizen, vlooien) (→ Infectie; Desinsectie). Sommige soorten kunnen veel schade aanrichten in land-, tuin- of boschbouw (sprinkhanen, nonvlinder, koolwitje, meikever, bladluizen e.d.); zij worden hierbij soms echter bestreden door andere i. (sluipwespen, lieveheerbeestjes). Van direct nut voor den mensch zijn honigbij, zijderups, cochenilleluis, gomlakschildluis e.a. Zie ook → Insecticiden.

F) Systematische indeeling. Men onderscheidt de volgende orden van i.: de Apterygota of vleugellooze i. (→ Apteren), de Corrodentia of termieten, de Agnatha of haften, de Odonata of libellen, de Orthoptera of rechtvleugeligen, de Thysanoptera of blaaspootigen, de Rhynchota of gesnavelde i., de Anoplura of luizen, de Coleoptera of kevers, de Hymenoptera of vliesvleugeligen, de Diptera of tweevleugeligen, de Neuroptera of netvleugeligen, de Trichoptera of kokerjuffers, de Lepidoptera of vlinders.

L i t.: J. Th. Oudemans, De Ned. Insecten ([2]1908); Brehms Tierleben (II [4]1915); Handwörterbuch der Naturwissenschaft (V [2]1935). *M. Bruna.*

Insecten, schadelijk voor den land- en tuinbouw. Zie hiervoor de verschillende gewassen en het artikel → Plantenvijanden.

Insecten, schadelijk voor den boschbouw. Men kan deze in drie categorieën indeelen: **1°** insecten, die s t e e d s schadelijk zijn, daarom voortdurend de aandacht vragen en bij optreden steeds dienen te worden bestreden. Hiertoe rekent men o.m.: Hylobius, Pissodes, diverse schorskevers, nonrups, dennenspinner, dennenspanrups, dennenuil (welke ook gestreepte dennenrups genoemd wordt), meikever, veenmol. **2°** Insecten, die gewoonlijk niet, doch in b e p a a l - d e o m s t a n d i g h e d e n zeer schadelijk zijn. Zij treden soms wel in grooten getale op, doch verdwijnen ook weer, zonder groote schade te hebben aangericht. Onder bijz. omstandigheden kunnen zij echter ook tot een ernstige plaag worden. Zulke zijn bijv.: Brachyderes, Strophosomus, Chrysomela. **3°** Een groot aantal i. zijn z e l d e n en alleen bij uitzondering voor het bosch schadelijk, zooals bijv. sprinkhanen, de gamma-uil, Tinea.

Bestrijding van i. in den boschbouw moet zich richten naar de biologie van de schadelijke soort; de middelen kunnen zeer verschillend zijn, bijv. vernietigen der aangetaste exemplaren, het leggen van vangboomen, het aanbrengen van lijmbanden, het besproeien of bestuiven met insectengif. Bij groote

insectenplagen wordt tegenwoordig bestuiving met gif vanuit vliegtuigen toegepast.

Lit.: Judeich Nitsche, Lehrb. der Mittel-Europ. Forstinsectenkunde (1895); K. Escherich, Forstinsekten Middeleuropa's (1914-'23). *Sprangers.*

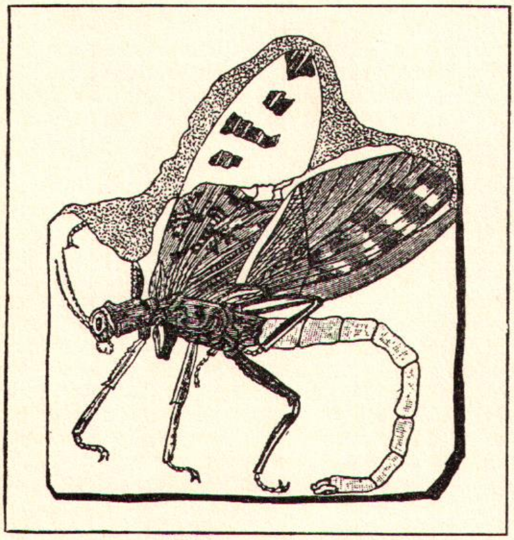

Fig. 1. Protophasma Dumasii.

Fossiel. De teer gebouwde i. leenen zich door het bezit van een chitinepantser nog vrij goed voor een fossilisatie in de aardlagen. Terwijl men 400 000 recente soorten kent, bedraagt dat der fossiel bekende 10 000. Men vindt de fossiele resten van de i. hoofdzakelijk in fijnkorrelige meer- en moeras-afzettingen, slechts een enkele maal in zuiver mariene. Van de meeste soorten zijn slechts de vleugels bekend. Terwijl men de systematiek van de recente soorten hoofdzakelijk baseert op den aard en den vorm der monddeelen, heeft men dit principe voor de fossiele i. moeten verlaten. Voor hen is de adering der vleugels bepalend voor hun plaats in de systematiek. De oudste resten van i. kent men uit de Waldenburger schichten, d.i. uit de basislagen van het boven-Carboon. Bekende vindplaatsen uit het boven-Carboon zijn te Charleroi en Jemappes in België, Commentry in Frankrijk. Zeer veel fossiele i. kent men uit het Carboon van Pennsylvanië, N. Amerika.

Een aantal van de Palaeozoïsche vormen is tot de re-

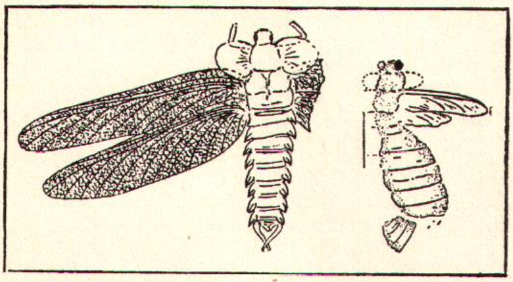

Fig. 2. Stenodictya lobata. Links : imago ; rechts : larve.

cente orden der Blattoidea of kakkerlakken en Agnatha of haften terug te brengen. Hoofdzakelijk zijn het echter vormen, die aanzienlijk van de recente verschillen en die tot orden behooren, die als voorloopers van de recente orden der Orthoptera of rechtvleugeligen, Odonata of libellen te beschouwen zijn. Opmerkelijk is, dat de Palaeozoïsche soorten veel grootere afmetingen bereiken dan de tegenwoordige. Zoo behoort tot de orde der oer-libellen het grootste bekende insect, Meganeura, dat een vleugelspanning tot 70 cm bereikte! De in fig. 1 afgebeelde Protophasma dumasii Brgt. uit het Carboon van Commentry, behoorende tot de orde der Problattoida, bezit een achterlijf van 28 cm lengte!

De primitiefste kenmerken bezit de orde der Palaeodictyoptera, een heterogene groep, waartoe de in fig. 2 afgebeelde Stenodictya lobata Brongt. behoort. De larve van dit soort droeg vleugelachtige platen aan de segmenten van de thorax, evenals de imago, die zonder metamorphose uit de larve ontstond. Haar vleugels waren niet opvouwbaar en slechts in verticale richting beweegbaar. Uit het Perm kent men een rijke fauna uit de onder-Permische lagen van Kansas, N. Amerika. De eerste vorm met „stekende" monddeelen vond men in het onder-Perm van Birkenfeld, Rijnland. Het is o.a. de in fig. 3 afgebeelde Eugereon boekingi Dohrn (reconstructie), die als de primitiefste Rhynchota in de orde der Hemiptera of gesnavelde i. thuis hoort. In deze lagen treden de eerste vormen op, waarbij de voorvleugels een beschuttings-functie gekregen hebben en in harde dekschilden zijn overgegaan. Eerst in het Trias treden echter echte Coleoptera of kevers op, even-

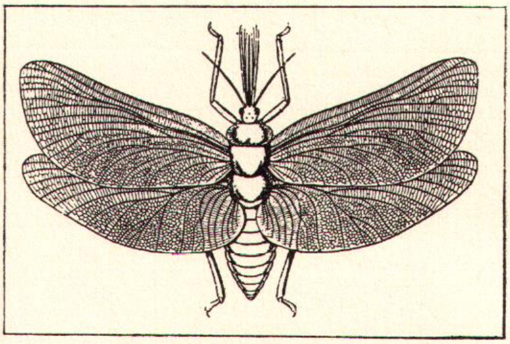

Fig. 3. Eugereon boekingi.

als de eerste Neuroptera of netvleugeligen. In het onder-Jura vindt men de eerste Diptera of tweevleugeligen, Hymenoptera of vliesvleugeligen, Orthoptera of rechtvleugeligen, Trichoptera of kokerjuffers, waarvan de eerste drie hun bloeiperiode eerst in het Quartair beleven. In het boven-Jura, waaruit veel fossiele i. bekend zijn uit de lithographische Kalksteen van Solnhofen, Beieren, treden de eerste Odonata of libellen en Hemiptera of vlinders op. Tot de vlinders behoort de in fig. 4 afgebeelde Kalligramma haeckeli Walther (reconstructie).

In het Tertiair gaat de opbloei der Phanerogamen gepaard met de ontwikkeling der i. met zuigende monddeelen en krijgt de fauna geheel het karakter der recente. Voor het eerst treden op de Apterygota of vleugelloozen en de Physanoptera of blaaspootigen. Van de reeds eerder opgetreden orden bereiken die der Hymenoptera, Diptera en Orthoptera haar grootsten bloei. Bekende vindplaatsen in het Tertiair zijn Aix in Frankrijk, Florrissant en White River District in

Colorado, N. Amerika. Merkwaardig goed bewaard zijn de i. in het Eocene barnsteen van de kusten der Baltische Zee. De harsen van naaldboomen hebben hier i. ingesloten, die na de fossilisatie van de hars in barnsteen, in poedervorm bewaard zijn gebleven. De afgebeelde mannelijke en vrouwelijke exemplaren van Chrironomus meyeri Heer, behoorende tot de Orde der Diptera, werden in copulatie-stand door harsdroppels omsloten en gedood en zijn in het barnsteen bewaard gebleven (zie afb. A van de fig. 5).

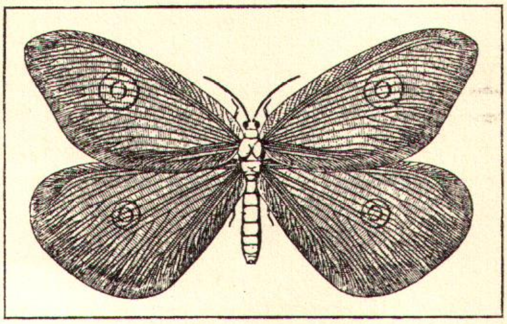

Fig. 4. Kalligramma haeckeli.

L i t.: Handlirsch, Die fossielen Insekten (Leipzig 1908); Brogniart, Recherches pour servir à l'hist. des insectes fossiles (Saint-Etienne 1893); Cockerell, T. D. A. British fossil Insecta, in Proceedings U.S.A. Nat. Mus. (dl. 49, 1915). *Oosterbaan.*

Insectenetende planten zijn groene planten, die naast haar gewone voedingswijze het vermogen bezitten zich te voeden met insecten. Er zijn ca. 500 soorten van i. p., die behooren tot de families der Nepenthaceae (Nepenthes), Cephalotaceae (Cephalotus), Sarraceniaceae (Sarracenia, Heliamphora en Darlingtonia), Droseraceae (Drosera of zonnedauw, Drosophyllum, Dionaea, Aldrovanda en Roridula) en Lentibulariaceae (Pinguicula of vetblad, Utricularia of blaasjeskruid, Genlisea en Byblis). In Ned. komen eenige zonnedauw- en blaasjeskruidsoorten en het vetblad voor. De i.p. bewonen vochtige plaatsen, moerassen en slooten, waar zij veel water, maar weinig anorganisch voedsel ter beschikking hebben. Door zich te voeden met insecten krijgen zij de noodige stikstof-, kalium- en phosphorverbindingen, die in zouden kunnen opnemen. Ofschoon de i. p. ook zonder den bodem schaars aanwezig zijn en die zij met hun meestal slecht ontwikkeld wortelstelsel moeilijk dierlijk voedsel kunnen leven, ontwikkelen zij zich krachtiger, als zij dit wel ter beschikking hebben. Sommige i. p. kunnen ook vleesch, kaas en eiwit als voedsel gebruiken. De dieren worden meestal gelokt door roode of gele kleuren en door glimmend slijm en honig, die door bepaalde vangorganen worden afgescheiden. Zie de afb. in kol. 213-214.

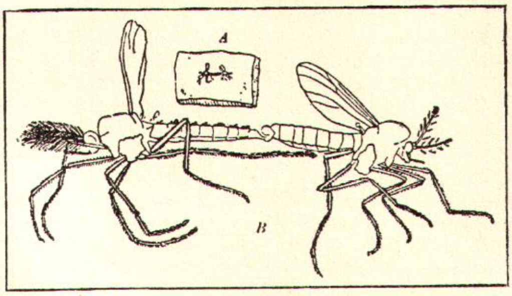

Fig. 5. Chrironomus meyeri. A = de insecten in hars omsloten; B = deze insecten vergroot.

De z o n n e d a u w en D r o s o p h y l l u m hebben een wortelrozet van bladeren, bezet met roode tentakels, die aan den top aangezwollen zijn. De opzwellingen vormen een druppel van een kleverig vocht. Insecten blijven daaraan kleven en door hun bewegingen geven zij aanleiding tot kromming van de tentakels, die gevoelig zijn voor chemische en contactprikkels. Zij krommen zich naar het slachtoffer toe, dat ten slotte geheel gevangen is en verteerd wordt door het pepsine-houdende secreet, dat aan het bladoppervlak wordt afgescheiden. De gevormde peptonen worden geresorbeerd. De bladeren van D i o n a e a en A l d r o v a n d a zijn voorzien van voelharen. Worden deze aangeraakt, dan draaien de twee helften van het blad om de middennerf naar elkaar toe; de wimpers van de bladranden grijpen in elkaar, zoodat het insect gevangen is en verteerd kan worden op dezelfde wijze als bij de zonnedauw. Het v e t b l a d heeft kleverige, vleezige bladeren, waarop kleine insecten blijven kleven en verteerd worden. Het b l a a s j e s k r u i d van onze slooten leeft geheel in het water met uitzondering van de bloemen, die zich boven het wateroppervlak ontplooien. Verschillende bladslippen van de fijn gedeelde, ondergedoken bladeren hebben den vorm van blaasjes, met een opening en een dekseltje, dat wel naar binnen en niet naar buiten geopend kan worden. Waterinsecten, die tegen het doorzichtige dekseltje aanzwemmen en in het blaadje komen, worden daarin door bepaalde enzymen verteerd.

De volgende i. p., waarvan de bladeren geheel of ten deele in urnen veranderd zijn, worden wel samengevat onder den naam van b e k e r p l a n t e n. De bladeren van N e p e n t h e s (→ Bekerplantachtigen), waarvan verschillende soorten in Ned.-Indië voorkomen, bestaan uit een plat gedeelte, een steelvormig deel en een urn. De insecten worden gelokt door de roode kleur van de bekers en door den honig, die aan den rand van de bekers gevormd wordt. Over den binnenkant van den beker, die bedekt is met een gladde waslaag en voorzien van benedenwaarts gerichte haren, glijden zij in de zure pepsine-houdende vloeistof, die zich op den bodem van den beker bevindt. De ontstane peptonen worden opgenomen, terwijl de chitineskeletten in de urnen achterblijven. Bij de andere i. p. bevinden zich de bekerbladeren aan den voet van den stengel in den vorm van een wortelrozet. Bij C e p h a l o t u s (W. Austr.) worden geen enzymen gevormd. De dieren worden bewerkt door microorganismen, terwijl rottingsbacteriën geweerd worden door stoffen, welke de plant afscheidt. De S a r r a c e n i a c e a e vormen noch enzymen, noch rottingverhinderende stoffen; de dieren rotten in de urnen en de rottingsproducten worden door den binnenwand van de urnen opgenomen.

L i t.: Goebel, Pflanzenbiol. Schilderungen (II 1891); Darwin, Insectivorous plants ([2]1899); Wagner, Die fleischfressenden Pflanzen (1911). *Melsen.*

Insecteneters (Insectivora), een orde der zoogdieren, over de geheele wereld voorkomend behalve in Z. Amerika en Australië. Het zijn zoolgangers,

d.w.z. bij het loopen zetten zij de geheele naakte zool op den grond. Ze hebben een spitsen kop, die soms in een slurf eindigt; tanden en kiezen zijn spits en scherp; sleutelbeenderen zijn steeds aanwezig; de reukorganen zijn meestal sterk ontwikkeld. Meestal zijn het kleine dieren met korte ledematen, die in den grond leven of 's nachts op roof uitgaan; zij voeden zich met insecten, slakken en wormen.

Er behooren drie families toe: 1° de → e g e l a c h t i g e n. 2° De s p i t s m u i z e n (Soricidae), die door de groote voorste snijtanden op knaagdieren gelijken; het zijn nuttige nachtdieren. In deze streken leven 5 soorten: de boschspitsmuis (Sorex araneus L.), zeer algemeen; de veel zeldzamere dwergspitsmuis (S. minutus L.); de waterspitsmuis (Neomys fodiens Pall.), die ook in het water voedsel zoekt; de veldspitsmuis (Crocidura leucodon Herm.), alleen in Limburg; de huisspitsmuis (Cr. russulus Herm.), algemeen. 3° De m o l l e n (Talpidae) hebben slecht ontwikkelde oogen, geen oorschelpen; de sterke voorpooten hebben den vorm van een schuins naar buiten gerichte hand. Het lichaam is stevig met korte pooten, korten staart en zachten, glanzenden pels; zij leven onder den grond. De gewone mol (Talpa europaea) heeft een fijn gehoor en kleine, geheel door de haren bedekte oogen. Zijn kunstige woning met drie uitgangen (waarvan één noodgang) staat door lange gangen met zijn jachtveld in verbinding. Hij heeft geen winterslaap en gebruikt per dag zijn eigen gewicht aan voedsel. Bij den blindmol (T. caeca Savi) uit Z. Europa zijn de oogen geheel door de huid bedekt. Zie ook → Bisamspitsmuizen. *Keer.*

Fossiel. Door geringe grootte zijn de Insectivora weinig geschikt voor goede fossilisatie. Van vele fossiele vormen der I. kent men dan ook slechts de tanden en kaken. Vrij veel, grootendeels uitgestorven, vormen der I. kent men met zekerheid uit het Eoceen en Oligoceen van N. Amerika en Europa en slechts een enkelen fossielen vorm uit het Mioceen van Patagonië in Z. Amerika. Van de nog levende vormen der I., zooals mollen, egels en spitsmuizen, kent men de oudste resten uit het Oligoceen van N. Amerika. Het blijkt dus, dat de fossiele vormen beperkt zijn tot het Tertiair en dat hun verspreiding overeenkomt met die der levende I. Palaeontologisch zijn zij van belang, daar zij de primitiefste orde der placentale zoogdieren (→ Zoogdier) vormen. Zij hebben verwantschap met de Panthoteridae, fossiel bekend uit de Jura van Engeland (o.a. Amphiterium uit de Dogger) en Wyoming in N. Amerika, die wel als een fam. der buideldieren beschouwd worden. Als zoodanig vormen de I. een onzekere schakel tusschen de Placentalia en de eplacentale buideldieren. *Oosterbaan.*

Insectenkunde, leer over de insecten, meestal echter aangeduid met e n t o m o l o g i e, dat evenwel beteekent leer over de gelede dieren.

Insecticiden, insecten (ook eieren en larven) doodende middelen; te verdeelen in: **a)** c o n t a c t g i f t e n, doodend door aanraking, bijv. vruchtboomcarbolineum en derivaten, minerale oliën, zeep, spiritus, nicotine, kalk enz. **b)** M a a g g i f t e n, dodelijk werkend bij opneming in de maag, bijv. arsenaten, phosphorus, strychnine, zeeajuin, bariumchloride enz. **c)** A d e m h a l i n g s - e n z e n u w g i f t e n, in poeder-, rook- of dampvorm het lichaam binnendringend, waarbij de ademhalingsorganen of het zenuwstelsel ernstig worden aangetast, bijv. blauwzuurdamp, cyaangas, nicotinedamp, zwavelkoolstof, naphtaline, insectenpoeders (Dalmatisch, Perzisch, Amerikaansch), Derrispoeder enz. De contactgiften worden hoofdzakelijk als spuitmiddel aangewend; de maaggiften deels als spuit-, deels als stuifmiddel; de zenuwgiften meestal als stuifmiddel. Zie ook bij → Desinsectie. *M. v. d. Broek.*

Insectioloog, insectenkundige of entomoloog.

Insectivora, → Insecteneters.

Insel, D i e, een door → Bierbaum geleid tijdschrift voor letterkunde en schoone kunsten (1899-1902), waaruit de invloedrijke I n s e l v e r l a g (Leipzig) voortkwam met als eigen orgaan D a s I n s e l s c h i f f.

Insequente rivier, → Rivier.

Insermenté (Fr., = niet-beëedigde), inz. de Fransche priesters, die in 1791 den eed op de schismatieke → Constitution civile du clergé weigerden, wat ernstige vervolgingen ten gevolge had.

Insertae, l i t t e r a e, noemt men letters, waarvan de een in de ander is geschreven, bijv. een i in een o of c. Vooral op monumenten werd dit soort ligaturen gaarne gebruikt, om ruimte te sparen of het afbreken van een woord op het einde van een regel te voorkomen. Vgl. → Implexae.

Insigne (Lat. insignum), waardigheids- of eereteeken; **kerkelijk** onderscheiden in s t r i k t l i t u r g i s c h e: manipel van den subdiaken, stool (op verschillende wijze gedragen) van den diaken, den priester en den bisschop, en a n d e r e van ongelijke waarde, als: het pallium van patriarchen en aartsbisschoppen (bisschoppen bij uitzondering), mijter van bisschoppen (ook van den paus), abten en nog anderen; tiara van den paus, kromstaf der bisschoppen, kruisstaf van den paus; ring en borstkruis van vele prelaten; almutia, eertijds van de kanunniken; galerus (vooral eertijds) van bijna alle geestelijken; enz. Zie onder de vsch. trefwoorden. *Louwerse.*

Inslag of s c h o t (t e x t i e l), het dwarsliggende stelsel draden van een → weefsel, dat vervlochten is met het stelsel draden in de lengterichting, genoemd → ketting of schering. De i. wordt door middel van de spoel of het weefschuitje in den telkens wisselenden sprong, d.i. een opening tusschen de kettingdraden, ingeschoten. Kleur en materiaal kunnen voor alle i. hetzelfde zijn, of in bepaalde volgorde afwisselen. In het laatste geval moeten → weefgetouwen met bakwisseling toepassing vinden. *Schroeder.*

Insluitsel, → Stollingsgesteenten.

Insolatie (g e o l.), → Verweering; (m e t e o r o l.) → Zonneschijn; (g e n e e s k.) → Zonnesteek.

Insolvabiliteitsverzekering, → Solvabiliteitsverzekering.

Insolventie (N e d. f a i l l i s s e m e n t s r e c h t). Indien op de verificatievergadering geen accoord aangeboden of indien het aangeboden accoord verworpen of de → homologatie definitief geweigerd is, verkeert de boedel van rechtswege in staat van insolventie, d.w.z. het faillissementsbeslag wordt van conservatoir executoriaal; de boedel wordt nu uitgewonnen bij wege van → vereffening, en de opbrengst na aftrek der kosten aan de geverifieerde schuldeischers, volgens uitdeelingslijst, uitgekeerd. Door het verbindend worden der slotuitdeelingslijst herkrijgen de schuldeischers voor hun vorderingen, in zooverre deze onvoldaan zijn gebleven, hun rechten van executie op de goederen van den schuldenaar, niet echter op diens persoon: voor die schulden kan hij

Insectenetende planten. a) Stuk van een blad van Nepenthes ampullaria; b) blad van Dionaea muscipula; c) blad van de zonnedauw, Drosera rotundifolia, met uitgespreide tentakels; d) blaasjeskruid, Utricularia vulgaris; e) deel van het blad van het blaasjeskruid; f) overlangsche doorsnede van een blaasje; g) vetblad, Pinguicula vulgaris· h) Sarracenia flava; i) blad van Genlisea ornata; j) blad van Drosophyllum lusitanicum.

na i. niet meer worden gegijzeld. N.V. en vereeniging eindigen, zoodra de i. intreedt. *Petit.*

In het Belg. faillissementsrecht vertoont de regeling der insolventie geen wezenlijke verschillen met het Ned. recht. Wanneer een boedel in staat van faillissement verkeert, doordien een vonnis de faillietverklaring voegde bij de vaststelling van het bestaan der feitelijke voorwaarden ertoe, geeft zulks normaal aanleiding tot hooger beschreven vereffening en gevolgen, zoodra geen accoord werd bereikt en gehomologeerd, of ook wanneer een tusschengekomen accoord verdwijnt. *Kluyskens.*

Inspectie-certificaat, document, afgegeven door de graaninspecteurs in de Ver. St. van Amerika.

De verkoop van het graan geschiedt op deze certificaten in plaats van op monster.

Inspiratie (< Lat. inspirare = inademen, inblazen). 1° Inspiratie van de Heilige Schrift. Volgens de Katholieke geloofsleer zijn de boeken der H. Schrift onder goddelijke inspiratie geschreven. Daarom is God de auteur en als zoodanig zijn ze aan de Kerk gegeven. De terminologie is ontnomen aan 2 Tim. 3. 16.

Het **feit der inspiratie** voor alle boeken van O. T. en N. T. kan niet bewezen worden uit de H. Schrift zelf. Ook de Israëlieten geloofden aan den goddelijken oorsprong van hun heilige boeken. Christus en de Apostelen beriepen zich op de geschriften als woord van God, o.a. Joh. 5. 47; Act. 1. 16; 18. 28; 2 Petr. 1. 20; 2 Tim. 3. 6. Voor het N. T. kan men ook eenige teksten aanhalen, die het goddelijk karakter van sommige gedeelten bewijzen en ze gelijkstellen met het O. T. De i. der gewijde boeken staat vast door het leerambt der Kerk, die ook plechtig dit karakter heeft verklaard in het Concilie van Trente en het Vaticaansch Concilie. De Protestanten meenen, dat het getuigenis van den Geest iederen lezer het geïnspireerd karakter der boeken laat erkennen.

Een **nadere omschrijving**, wat onder i. verstaan moet worden, is te vinden in de woorden van het Vaticaansch concilie (sess. 3. c. 2) en in de encycliek → Providentissimus. Het Concilie leerde, dat God de auteur was en de inspiratie bestond niet (1°) in de latere goedkeuring der Kerk en niet enkel (2°) in een goddelijk assisteeren, waardoor de heilige boeken een openbaring zonder dwaling bevatten. Providentissimus omschrijft aldus: God heeft door bovennatuurlijke kracht tot schrijven opgewekt en aangezet („excitavit et movit") en stond den schrijver bij („adstitit") om alles, en dat alleen, te willen schrijven wat God wilde, om het juist te concipieeren („mente conciperent"), getrouw te schrijven en het geschikt met onfeilbare waarheid uit te drukken. De theologen stellen Gods aandeel in het mededeelen van een bijzondere genade. Het effect is een verheffing in de bovennatuurlijke orde van verstand en wil, die bovendien door God worden bewogen. Ze spreken van een voornaamste werkende oorzaak, God, en de instrumenteele oorzaak, den mensch. Dit wordt in de verschillende theologische scholen verder ontwikkeld.

De vrijheid van den mensch blijft ongerept. De noodzakelijkheid om zelf te arbeiden, te zoeken en te schiften, de persoonlijke manier van schrijven blijft bestaan. Ook de mensch is de werkelijke schrijver der geïnspireerde boeken. Bovendien is i. iets anders dan → revelatie. Naar Kath. opvatting zijn de heilige boeken in geheel hun omvang in alle onderdeelen geschreven onder i. Het is onmogelijk onderscheid te maken tusschen wel- en niet-geïnspireerde gedeelten. Onder theologen bestaat een meer theoretisch dan zakelijk dispuut over de zgn. woordinspiratie (inspiratio verbalis). *C. Smits.*

L i t. : vgl. A. Bea S.J., De Scripturae Sacrae inspiratione quaestiones historicae et dogmaticae (1935).

2° In de aesthetiek verstaat men onder i. den sterk-affectief gekleurden toestand, waarbij de kunstenaar of ontdekker zich plots overweldigd voelt door een waardevolle idee, die schijnbaar zonder voorbereiding als volstrekt nieuw optreedt. Metterdaad onderstelt de i. allerlei vroegere, onopgemerkte en bewuste ervaringen, die ten gevolge van den kunstenaarsaanleg in het → onderbewuste tot nieuwe geheelen wassen. Dank zij bijzondere prikkels of hevige ontroeringen breken die geheelen door in het bewustzijn. De i. gaat dikwijls gepaard met physiologische stoornissen (koorts enz.), opgewondenheid, sterke gemoedsbewegingen. De frischheid en de eenheid van het kunstwerk waarborgend, gaat ze samen met het kouder inzicht van het critisch verstand (→ Genie). *De Bruyne.*

3° (D i e r k.). Ander woord voor inademing. → Ademhalingsbewegingen.

Inspiratorisch spreken, het spreken bij inademing, zooals dit gebeurt bij groote haast en door sommige zangers; ook bij sommige dierlijke stemmen, o.a. bij miauwende katten. Terwijl in het Nederlandsch het geheele spreken expiratorisch verloopt, zijn er ook talen, o.a. Indianentalen, waar sommige klanken inspiratorisch worden gevormd. *br. Herman Jozef.*

Instaan, voor iemand of iets borg staan of zich garant stellen. → Borgtocht; Garantie.

Instabiliteit (in den d a m p k r i n g), → Gradiënt (sub 2°).

Installateur of e l e c t r i c i e n, vakman voor het aanleggen en onderhouden van electrische installaties e.d. Ten gevolge van de bemoeiingen van het V.E.H.I. (Verbond van Electrotechn. Handel en Industrie) zijn tal van electriciteitsbedrijven er toe over gegaan, zgn. erkenningen uit te reiken aan die i., die bewezen hebben, aan bepaalde eischen van vakmanschap en uitrusting te voldoen. De bedrijven bevelen in het algemeen aan, installatiewerken alleen door deze erkende i. te laten uitvoeren. De erkende i. mogen het V.E.H.I.-schild voeren en genieten bij het bedrijf bepaalde voordeelen tegenover de niet-erkende installateurs. *Schnabel.*

Installatie (K e r k. r e c h t) is de rechtshandeling, waardoor een wettig benoemd geestelijke in het bezit wordt gesteld van het hem verleende beneficie of ambt en de daaraan verbonden rechten, plichten en revenuen. De i. is voor de geldige aanvaarding van ieder beneficie en van sommige kerkelijke ambten, die geen beneficie zijn, voorgeschreven (C.I.C. can. 1443 § 1, 313 en 353). De wijze, waarop de i. moet geschieden, is voor de hoogere kerkelijke ambten vastgesteld in den Codex; bij een diocesaan bisschop bijv. door het toonen van zijn benoemingsbrieven aan het kathedrale kapittel. Voor de lagere ambten is de i. voorbehouden aan den bisschop of zijn gedelegeerde op een door het particuliere recht of wettige gewoonte vastgestelde wijze (can. 1443 § 2 en 1444). Met name voor de pastoorsinstallatie is in de Ned. bisdommen een bepaald ceremonieel vastgesteld, waarin de taak en bevoegdheden van den pastoor duidelijk tot uiting komen. *W. Mulder.*

Instantie, rechtsterm voorkomende in de volgende uitdrukkingen: rechtspraak in twee i. (of trappen); een geding in eerste i. (in eersten → aanleg), in tweede i. (in hooger beroep) of ook in laatste of hoogste i. (d.i. bij den Hoogen Raad). In België wordt de cassatie niet beschouwd als een nieuwe i.: hoogste i. is het hooger beroep.

Verder spreekt men van: 1° afstand van i.; de eischer kan dit steeds doen onder betaling der kosten, echter, slechts met toestemming van den gedaagde, voor het geval deze reeds heeft geantwoord (art. 277 Ned. Rv. Vgl. art. 402-403 Belg. Rv). De zaak wordt dan vanzelf teruggebracht in denzelfden staat, als waarin zij voor de dagvaarding was (art. 278 Ned. Rv.; ook algemeen aanvaard in België).

2° Ontslag van i.; de gedaagde wordt, indien de

eischer niet op den dag der dagvaarding verschijnt, ontslagen van i., nadat tegen den eischer verstek is verleend; de eischer wordt veroordeeld in de kosten. Verzet tegen verstekvonnis is in Ned. niet mogelijk, maar na betaling der kosten kan de eischer opnieuw dagvaarden (art. 75 Ned. Rv.).

3° Verval van i.; indien een aanhangige zaak gedurende drie jaren niet is voortgezet, kan een der partijen verval van i. vragen (art. 279 en 281 Ned. Rv.; art. 397 tot 401 Belg. Rv.). De kosten van het geding worden in Ned. voor gecompenseerd gehouden (282 Rv.) en blijven in België ten laste van den eischer (401 Rv.). Eeden, verklaringen enz., in den loop van het vervallen geding afgelegd, kunnen wederom worden gebruikt, wanneer de actie opnieuw wordt ingesteld (283 Ned. Rv.). Verval van i. in hooger beroep brengt met zich mede, dat het vonnis waarvan beroep kracht van gewijsde krijgt (art. 284 Ned. Rv.; art. 469 Belg. Rv.)

Voor de toekomst gelden de bepalingen van het Belg. wetboek van rechtsvordering omtrent verval van instantie niet meer: dit verval houdt op te bestaan. (K. B. nr. 300 van 30 Maart 1936). *Bronsgeest / V. Dievoet.*

Instantius, Spaansch bisschop, volgde → Priscillianus in zijn dwaling, werd op een synode van Bordeaux (384) afgezet en bij het keizerlijk proces in Trier (385), waar Priscillianus onthoofd werd, verbannen.

Instelling (p s y c h o l.) is een gereedheid van den persoon als psychophysische eenheid om in een bepaalde richting te handelen. Zij kan aangeboren zijn of verworven. Van nature richt de eene proefpersoon vnl. zijn aandacht op den prikkel (sensorische i.), de andere op de uit te voeren beweging (motorische i.). Een dichter is ingesteld op taalschoonheid, een schilder op lijnen en kleuren. Door oefening en gewoonte kan i. verworven worden: na een zeereis aan land gekomen, bemerkt men, dat men nog ingesteld is op de schommelingen van de boot. *v. d. Veldt.*

Instelvlak (n a t u u r k.). Het beeld, dat op het matglas van een photographische camera ontstaat, is noodzakelijk een tweedimensionaal, vlak beeld. Hieruit volgt, dat van punten, op verschillende afstanden van de lens gelegen, niet gelijktijdig een puntvormig beeld kan ontstaan. Alleen de punten gelegen in een vlak, waarvan de afbeelding samenvalt met het matglasvlak, geven een puntvormig beeld. Bedoeld vlak heet het instelvlak. Punten aan weerszijden hiervan geven een beeldpunt voor of achter het matglasvlak en zijn zoowel in het i. als op het matglas vertegenwoordigd door lichtcirkeltjes, doorsneden van de lichtbundels, die door de lens passeeren, met de genoemde vlakken. Zijn deze cirkels klein genoeg, hetgeen men door geschikte keuze van het diaphragma in verband met de diepteafmetingen van het object steeds kan bereiken, dan worden ook de punten buiten het i. voor de practijk voldoende scherp afgebeeld.

Op analoge wijze kan men ook bij andere optische instrumenten en het oog van i. spreken. *Rekveld.*

Insterburg, stad in de prov. Oost-Pruisen aan de spoorlijn Koningsbergen—Russische grens (IX 576 I 1); ruim 40 000 inw. (1933), meerendeels Prot. Centrum van den paarden- en houthandel van de omgeving.

Instinct is het vermogen, krachtens hetwelk de dieren vaak zeer gecompliceerde, doelmatige handelingen (bijv. het bouwen van hun nest, het zorgen voor hun nakomelingschap, het vangen van hun buit) feilloos verrichten, zonder eenige oefening. Omtrent de verklaring van het i. heerscht onder de psychologen groote verdeeldheid. Sommige (Bohn, Verlaine) ontkennen het bestaan er van; andere (Pryer, Wundt, Ribot) zien er een gewoonte in, die in vroegere geslachten bewust en individueel werd aangeleerd en thans erfelijk is geworden; weer andere (Lloyd Morgan, Forel, Ziegler) beschouwen het als een zeer gecompliceerde reflexhandeling. Al deze opvattingen zijn onhoudbaar en in strijd met de feiten. Volgens den juisten uitleg (Wasmann, Kafka, Buytendijk) is het i. een met de natuur gegeven en dus erfelijk ken- en streefvermogen (vis aestimativa). Het gaat niet boven het niveau van het zinnelijk leven uit, heeft dus geen inzicht in de betrekking tusschen de te verrichten handeling en het doel, wel echter wordt het geheele complex als aangenaam, lustgevend gevoeld en nagestreefd. Ieder i. is een primaire eenheid, in zich bevattend voorstellingen, affecten, bewegingsbeelden enz. in latenten toestand. Door in- of uitwendige prikkels wordt deze geactueerd en ze drijft het dier aan in een bepaalde richting, op een typische wijze te handelen. Daar het i. de psychische grondslag van de instinctieve handeling is en niet de handeling zelf, kan deze door de ervaring beïnvloed worden.

L i t.: Studiën (CXXI 1935, 183); Buytendijk, Psychologie der dieren ([2]1932). *Hüffer.*

Instinctmoraal, → Gevoelsmoraal.

Institut Catholique. Instituts Catholiques is de naam, waarmede men in Frankrijk aanduidt de daar bestaande vijf Katholieke Universiteiten. De wet van 12 Juli 1875 bracht aan Frankrijk vrijheid van hooger onderwijs. Reeds 11 Aug. werd besloten tot de oprichting van een Univ. Cath. te Parijs. Mgr. d'Hulst werd belast om in twee maanden drie faculteiten te formeeren. Daarna volgden spoedig de vier andere i.: Rijsel (Lille), Lyon, Angers, Toulouse. Elk der vijf univ. heeft haar bijzonder karakter in overeenstemming met de omstandigheden van ieders geographisch en sociaal milieu.

De Univ. van **Toulouse** kenmerkt zich door het onderwijs der gewijde wetenschappen en is vooral door mgr. Battifol een der eerste kerkelijke wetensch. scholen geworden. Zij mist de medische faculteit, maar omvat naast de canonieke faculteiten een literaire, twee Ecoles Supérieures voor wis- en natuurkunde en voor sociologie en een hoogere landbouwschool.

Die van **Lyon** legt zich speciaal toe op de studie en toepassing der exacte wetenschappen en bezit de volgende faculteiten: theologie, letteren, wis- en natuurkunde.

Rijsel is bijzonder op het industrieel karakter van haar omgeving georiënteerd. Zij is de eenige, die compleet is en omvat naast de vijf faculteiten tevens nog een handelshoogeschool, een industrieele hoogeschool, scholen voor sociale en politieke wetenschappen, voor journalistiek, een electriciteits-school en een Institut Catholique d'Arts et Métiers.

Angers wijdt zich speciaal aan de landbouwkundige wetenschappen en wordt gevormd door een hoogere landbouwschool en een handelshoogeschool, waarnaast nog staan de faculteiten voor theologie, recht, letteren, alsmede wis- en natuurkunde.

Het Institut Catholique bij uitnemendheid, dat van **Parijs** (in 1935: 2 200 ingeschreven studenten), heeft een roeping van meer algemeenen aard. Men

vindt er een theologische faculteit, waaraan verbonden zijn een school voor oude en moderne Oostersche talen, en een instituut voor sociale studies; verder de vlg. faculteiten: philosophie, canoniek en civiel recht, letteren, wis- en natuurkunde en een hoogeschool voor economische en handelswetenschappen. Als begin van een medische faculteit werd reeds eenigen tijd geleden opgericht een ziekenhuis (hôpital S. Joseph), afhankelijk van het Institut Catholique.

Tenslotte zijn krachtens het voor Elzas en Lotharingen nog geldende concordaat de volledige canonieke faculteiten verbonden aan de staatsuniversiteit van Straatsburg. *Beijersbergen van Henegouwen.*

L i t. : d'Alès, Dict. d'Apologétique (II, art. Instruction); Etudes [tijdschrift. der Fr. Jezuïeten, dl. 185 (1925), 206 (1931) en 224 (1935)].

Institut de Droit International, vrije vereeniging tot beoefening van de internat. rechtswetenschap, opgericht te Gent in 1873, die op bepaalde tijdstippen zitting houdt, om de grondbeginselen en de toepassing van het intern. privaat- en publiekrecht te bespreken. Zijn Annuaire verschijnt sinds 1877. Zijn invloed was, vooral in de eerste tijden van zijn bestaan, zeer groot. Mede-oprichters waren Asser (Ned.), Alb. Rolin (Belg.) en Mancini (Ital.). *Haan/V. Dievoet.*

Institut de France, officieel de hoogste wetensch. vereeniging in Frankrijk. Ingesteld door de Nat. Conventie (25 Oct. 1795), als „korte samenvatting van de wetenschappelijke wereld"; de oude, in 1793 opgeheven académies werden er weer in opgenomen. Het I. telt thans vijf académies of klassen: 1° Sciences (1666); 2° Inscriptions et belles lettres (1663); 3° Académie française (1635); 4° Beaux Arts (1664); 5° Sciences morales et politiques (1795). Iedere klas beschikt over ruime fondsen, om door toekenning van prijzen de beoefening van de wetenschap aan te moedigen. *V. Claassen.*

Institut International de Bibliographie (sinds 1931: **de Documentation**), in 1895 door het internat. congres voor bibliographie te Brussel opgericht en thans daar gevestigd in het Palais Mondial. Het bedoelde een wereldcentrum voor de bibliographie te zijn, o.a. door de vorming van een centrale bibliographie, door de oprichting van een informatiebureau en door de propageering van een internationaal systeem van classificatie. Aan het instituut verbonden is een Office, vooral bekend door zijn Répertoire bibliographique universel.

L i t. : J. H. P. Pafford, Library co-operation in Europe (Londen 1935). *Brummel.*

Institut Pasteur, → Pasteur.

Institutio canonica (K e r k. r e c h t). In w ij d e r e n zin is i. c. iedere rechtsgeldige verleening van een kerkelijk ambt door de daartoe bevoegde kerkelijke overheid aan een geestelijke, die aan de door het kerkelijk recht gestelde eischen voldoet. In dezen zin is i. c. gelijkluidend met provisio canonica (zie bijv. C.I.C. can. 332 § 1 en § 2). Meestal is de overheid vrij in de keuze van den aan te stellen geestelijke; de benoeming geschiedt dan door de vrije vergeving (collatio libera).

In s t r i k t e n zin wordt onder i. c. verstaan de eigenlijke verleening van het kerkelijk ambt door de bevoegde kerkelijke overheid aan een geestelijke, die d o o r e e n a n d e r daartoe rechtens is aangewezen (can. 148 § 1). Een dgl. recht van voordracht heeft de patronaatsheer, als de parochie of het beneficie, waarover hij het → patronaatsrecht bezit, vacant is (can. 1455, 1°) en de kloosteroverste t.o.v. parochies, die aan religieuzen zijn toevertrouwd (can. 456) en, krachtens bijz. privilege, soms de vorst of landsregeering. Het oordeel, of de voorgedragene de vereischte kwaliteiten bezit, berust altijd bij de kerkelijke overheid, die dan binnen twee maanden na de voordracht de i. c. schriftelijk moet verleenen (can. 1464, 1467 en 159). *W. Mulder.*

Institutionalisme, ook Institutioneele School geheeten, noemt men in de wetenschappelijke economie die richting, welke de abstracte methode der Oostenrijksch-Amerikaansche school bestrijdt en de econ. theorie (door rekening te houden met de veelzijdige krachten, welke werken in het econ. leven) met behulp der statistiek en der psychologie tracht aan te passen aan de werkelijkheid; de voorstanders van het I. wijzen terecht op gebieden, welke nadere bearbeiding eischen, zooals quantitatieve analyse en psychologische onderzoekingen, want wie het econ. leven en handelen wil begrijpen, moet deze veranderlijke instellingen (institutions) bestudeeren. Tot deze richtingen behooren o.a. Thornston Veblen, Wesley C. Mitchell, Tugwell, Young, de jongere Clark en Edie. Vgl. → Behaviorisme.

L i t. : F. de Vries, I., Rede Ned. Handelshoogeschool 1928, in Economist (Nov. 1928). *M. Verhoeven.*

Institutiones, → Codificatie van Justinianus; → Gaius (sub 2°).

Institutiones Religionis Christianae, → Calvijn (sub Werken).

Institutum Neronianum. Dit wordt vermeld door Tertullianus (ad Nationes I, 7). Het gaat over Nero's optreden tegenover de Christenen. Voor de vraag, of men hier te denken heeft aan een wet en wel een speciale wet, waarbij het Christen-zijn als zoodanig verboden werd (christianos esse non licet), zie onder → Kerkvervolging. *Franses.*

Instituut voor Economische Wetenschappen van de Universiteit te Leuven. In Oct. 1928 opgericht, met een didactisch programma en tevens een programma van opzoekingen op het gebied der toegepaste economische wetenschap: het is voor zakenmenschen onmogelijk zich toe te leggen op de studie der econ. vraagstukken en anderzijds dienen zij toch te worden voorgelicht omtrent den toestand van het land. Het „Bulletin de l'Institut des Sciences Economiques" komt hun te hulp en stelt hen regelmatig op de hoogte van het econ. gebeuren.

Sedert de oprichting heeft het I. bijzonder het vraagstuk der econ. cyclussen of der econ. conjuncturen bestudeerd en ontleed, vooral in betrekking tot België, en wel volgens methoden, welke die van Harvard benaderen. Steunend op een gedetailleerd onderzoek van het verleden, wil het I. ook de huidige econ. bewegingen ontleden, zooals zij tot uiting komen in de meest recente statistieken, en trachten daaruit voor een nabije toekomst gevolgtrekkingen af te leiden.

Het Bulletin deelt regelmatig de uitslagen mede van de opzoekingen, die in het I. door de professoren en de onder hun leiding werkende studenten gedaan worden; daarin treft men telkens aan o.a. een studie over de econ. conjunctuur van het land gedurende het laatste trimester, een speciale studie over de een of andere nijverheid, verder bijdragen over meer alg. econ. vraagstukken. Eens in het jaar, in Februari, bevat het Bulletin een reeks studies over de verschillende aspecten van de econ. ontwikkeling van België gedurende

het verloopen jaar: de econ. structuur, de concentratie, de publieke financiën, de vervoerpolitiek, de nijverheden, de arbeidsmarkt, enz. Het Bulletin verschijnt viermaal per jaar.

Het I. staat onder de leiding van de professoren L. Dupriez, A. Janssen, P. van Zeeland en F. Baudhuin De lessen worden er tot nu toe (1936) uitsluitend in het Fransch gegeven, ook het Bulletin is eentalig. *Kuypers.*

Instituut. Belgisch Historisch Instituut, te Rome in 1902 door dom H. Berlière gesticht, om de Vaticaansche en Ital. archieven met betrekking tot de Belg. geschiedenis te onderzoeken. Beurtelings werd het bestuurd door dom Berlière (1902-'06), G. Kurth (1906-'15), K. Moeller (1916-'19), A. Cauchie (1919-'22); sedert dien staat het onder een Directie-Comiteit van drie leden der Koninkl. Commissie voor Geschiedenis, en een blijvend secretaris te Rome, mgr. Vaes. Het I. publiceert een jaarlijksch Bulletin en de Analecta Vaticano-belgica. *Willaert.*

Voor **Nederlandsch Historisch Instituut** (te Rome), → Nederlandsch Historisch Instituut.

Instituut Kern, gesticht in 1925 en gevestigd te Leiden, stelt zich ten doel de beoefening van de archaeologie en aanverwante vakken van Voor- en Achter-Indië en van den Indischen Archipel. Het publiceert een belangrijke Annual Bibliography van boeken en tijdschriften, die op dit gebied verschijnen. *Berg.*

Instituut der Nationale Parken van Belgisch Kongo, een stichting, 26 Nov. 1934 opgericht ter vervanging van de stichting Nationaal Park Albert. Zij wordt beheerd door een commissie en een directie. De commissie bestaat voor $^1/_3$ uit leden van buitenl. wetensch. instellingen (voor Ned. heeft bijv. mr. P. G. van Tienhoven, voorzitter van het Office International pour la Protection de la Nature, daarin zitting). De oorspr. stichting Nat. Park Albert was in 1929 in het leven geroepen, om het geleidelijk tot 200 000 ha aangegroeide, op aandrang van koning Albert gestichte, kleine natuurreservaat in Belgisch Kongo te beheeren, waarbij als einddoel gesteld werd een aaneengesloten gebied te krijgen van bijna 1 millioen ha, liggende tusschen het Kivoe- en het Albertmeer en waarin allerlei landschapsvormen en bijz. flora en fauna voorkomen. *Hendricks.*

Instituut voor Tropische Hygiëne, een instelling, waar leergangen worden gegeven voor artsen, die naar de tropen vertrekken of als scheepsarts werkzaam zullen zijn. Deze i. vormen tevens wetensch. centra, waar onderzoekingen betreffende hygiënische en bacteriologische onderwerpen worden verricht. Belangrijke i. bestaan o.a. te Hamburg (Institut für Schiffs- und Tropenkrankheiten) en de nieuwere te Londen met steun van de Rockefellerstichting opgerichte School of tropical medicine. In Ned. beschikt men over i. te Amsterdam (verbonden aan het Kolon. Instituut) en te Leiden, het laatste van de Vereeniging Tropische Geneeskunde Rotterdam-Leiden, welke organisatie tevens de beschikking heeft over het te Rotterdam gevestigde ziekenhuis voor Scheeps- en Tropische ziekten en de Havenpoliklinieken, instellingen die van groote beteekenis zijn voor het onderwijs. *E. Hermans.*

Instorting (van kennis, deugden en gebedstoestanden) (m y s t i e k). Instorting staat hier tegenover het door oefening en eigen werkzaamheid verkrijgen. Gelijk men in de kenleer spreekt van ingestorte kennis en aangeboren begrippen, zoo kan men in de bovennatuurlijke orde ook spreken van i. van kennis of deugd. I. van deugd behoeft niet in te sluiten, dat de deugd geen beoefening meer zou vragen. In het Doopsel worden ons de deugden van geloof, hoop en liefde ingestort. Dat wil zeggen, dat wij tot het stellen van oefeningen dezer drie goddelijke deugden geschikt worden gemaakt en door de kracht Gods aangedreven, maar zoo, dat onze menschelijke medewerking tevens wordt gevraagd. Wij stellen die oefeningen met God als medebeginsel van onze handeling. God, die almachtig is, kan in den overvloed van zijn liefde den mensch een of andere deugd instorten en onwederstaanbaar doen beoefenen, maar in den regel zal God eischen, dat de mensch met de genade medewerkt. In die medewerking onderscheidt men een aan de i. voorafgaande, een de i. vergezellende, een de i. volgende oefening.

Over de beteekenis der i. eenerzijds en de menschelijke oefening anderzijds bestaan bij de schrijvers over het mystieke leven twee uitersten, waartusschen het juiste midden ligt. De eerste heet de school der „o r a t i o a c q u i s i t a” (de eigen verworven schouwing), welke den nadruk legt op de oefening van den mensch zelven, hetzij om aldus zeker tot het schouwende leven te komen, wijl God die oefening niet onbeloond laat, hetzij om zich aldus voor dit leven ontvankelijk te maken, indien God het geven wil, wijl Hij het niet geeft zonder die voorafgaande oefening. Dit laatste minder uiterste standpunt is dat der Ned. Moderne Devotie van de 14e en 15e eeuw. Allerlei „Exercitia”, „Ladders”, „Opklimmingen” weerspiegelen dit. Het zich bepalen tot het zich ontvankelijk maken met geleidelijk verder gaande abstractie van de mystieke begenadiging als haar mogelijke bekroning heeft de mystiek geleidelijk geheel in de ascese doen opgaan en er toe bijgedragen, het innerlijk verkeer met God geheel in de uiterlijke deugdoefening te doen ondergaan, in die mate, dat de Hervorming mede als een reactie hierop is te verklaren.

Een ander uiterste, de school der „o r a t i o i n f u s a” (de ingestorte schouwing) noemt het mystieke leven een zoo zuivere gave Gods, ons door God ingestort, dat bij deze begenadiging alle menschelijke oefening van geenerlei waarde is. Dit heeft geleid tot een quietistische stemming, welke in het geestelijk leven alles van God verwacht. Ook hier is een dubbele richting te onderscheiden, een uiterste, die alles aan God alleen toeschrijft, een meer gematigde, die de menschelijke medewerking toch een eisch noemt van dankbaarheid en wederliefde.

De Dominicaansche school pleegt over het algemeen sterk den nadruk te leggen op het formeel goddelijke en ingestorte van het mystieke leven, waarvoor de menschelijke medewerking en voorbereiding niet mogen worden verwaarloosd, maar toch gewaarschuwd moet worden voor een overschatting daarvan. De Augustijnsche school met de hooge waardeering van de genade volgens de leer van den „doctor gratiae”, St. Augustinus, helt over het algemeen ook over naar deze Dominicaansche richting. De Jezuïeten met de „Exercitia” van hun H. Stichter bouwen voort op de beginselen van de Moderne Devotie, vermijden echter de onbewust daaruit getrokken verkeerde consequentie en naderen den middenweg met een bijzondere waardeering en aanbeveling van de oefening. Ook de Franciscaansche school, vooral sinds de 14e en 15e eeuw sterk onder den leidenden invloed van Hendrik Herp, den leerling van Ruusbroec en warm aanhanger van de Moderne Devotie, schijnt meer geneigd, den nadruk te leggen op de oefening. Men zie intusschen in deze

scholen meer nuances van een over het algemeen juisten middenweg dan uiterste tegenstellingen. De H. Teresia heeft getracht den middenweg af te bakenen met te zeggen, dat in de gewoonlijk door God gevolgde orde de menschelijke medewerking de mystieke begenadiging moet voorafgaan, vergezellen en volgen, geheel in overeenstemming met de traditie van de school van Carmel, het best uitgedrukt in de oude „Institutio monachorum” uit den eersten tijd der Orde, waarin als dubbel doel van het leven op den Carmel wordt genoemd eenerzijds het door eigen oefening, gesteund door de genade, verkrijgen van een zuiver hart, vrij van zonde, anderzijds het reeds hier op aarde door een zuivere gave Gods ervaren van God en in aanraking met Hem een voorsmaak genieten van den Hemel. Dit spreekt uitdrukkelijk van een roeping tot het mystieke leven, ook al is dit een zuivere gave, en leert aldus de innige verbondenheid van de zelfoefening met de begenadiging en instorting. → Mystiek. *Brandsma.*

Instructie. 1° Paedagog. Terwijl het onderwijs de vorming van het verstand beoogt, bedoelt de instructie de vorming van den wil. Het eerste is aan bepaalde methoden gebonden, de i. niet. Omdat de wil streeft naar het gekende goed, moet men het zedelijk goede leeren kennen in al zijn schoonheid en aantrekkelijkheid, het kwade in al zijn afstootelijkheid. Aanleiding daartoe biedt het onderwijs, vooral de catechese en het ongedwongen verkeer van den opvoeder met zijn opvoedelingen. F. W. Förster was een meester daarin. De Kath. opvoeding vulle haar aan met de bovennatuurlijke motiveering of uiteenzetting der waarden. Zij is zoowel klassikaal als individueel. Breedsprakigheid is haar grootste vijand. *p. Gervasius.*

Lit.: J. Krus, Pädag. Grundfr. (Innsbruck 1920); S. Rombouts, Kath. Pedagogiek (III 1934, 278-284).

2° In de Kath. kanselwelsprekendheid verstaat men onder i. een korte toespraak, waarbij, in nauwe aansluiting aan den tekst een gedeelte van den catechismus aan de geloovigen wordt verklaard; aan het einde wordt meestal een toepassing voor de levenspractijk en een opwekking toegevoegd. De stijl der i. moet zeer eenvoudig zijn, levendig en helder. Het doel blijft hoofdzakelijk leering. De i. is van groot belang voor het behoud van geloofskennis en zedenleer. Daarom drong het concilie van Trente zeer op het houden ervan aan. Het provinciaal concilie van Utrecht (1924) schreef, steunend op can. 1345 van den C. I. C., voor Ned. voor, dat op alle Zon- en feestdagen in de voornaamste Mis een → homilie, in de andere een i. zou gehouden worden. *v. d. Eerenbeemt.*

Door zijn can. 308-310 legt het Prov. Concilie van Mechelen (1920) voor België hetzelfde op en voegt er aan toe, dat de toespraak zelf het kwartier niet moet overtreffen en dat de stof voor de i. zoo geschikt moet zijn, dat de heele catechismus in een tijdspanne van 6 jaar wordt uitgelegd. *Allossery.*

Instructiebataljon, infanterie-onderdeel ter opleiding van onderofficieren der infanterie voor het leger in Ned. en voor de koloniën; was vroeger gevestigd te Kampen. Voor hetzelfde doel bestond voor de vesting- en de bereden artillerie een instructiecompagnie resp. instructiebatterij te Schoonhoven resp. te Arnhem. Al deze onderdeelen zijn thans in verband met reorganisatie en bezuiniging opgeheven. *Nijhoff.*

Men verstaat in België tijdens den Wereldoorlog onder instructie- en versterkingsbataljon een aan iedere legerdivisie gehechte formatie, waar recruten en gegradueerden doorloopend gedrild werden, alvorens zich bij de troepenkorpsen aan het front te voegen. Het i. bestaat in vredestijd niet. *V. Coppenolle.*

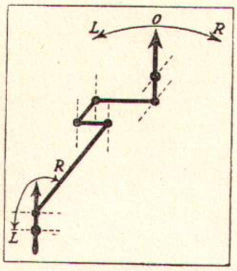
Instrumentale muziek is muziek, die uitsluitend is geschreven voor een of meer instrumenten, in tegenstelling met vocale muziek, die gezongen wordt (onder deze laatste rekent men ook die, welke begeleid wordt door een of meer instrumenten). Reeds de Grieken kenden de zuivere i.m., nl. bij de bespeling van aulos en kithara, hoofdzakelijk nog bestaande uit improvisatie. In de M.E. was i.m. grootendeels begeleiding van de vocale muziek: koperen en houten blaasinstrumenten, strijkinstrumenten, harp, clavichord, orgel en slagwerk. Een zelfstandige instrumentale-muziekliteratuur dateert eerst van de 16e eeuw; vocale vormen, als motet en chanson, werden instrumentaal uitgevoerd, waaruit resp. ricercar en canzone ontstonden. Langzamerhand bleef het niet bij arrangementen (vgl. tabulatuur), maar men werd zich de technische eigenaardigheden van ieder instrument afzonderlijk bewust en de muziek kreeg een specifiek instrumentaal karakter. Zoo ontstonden sonate, suite, concert, symphonie, Fransche ouverture, fuga, toccata, welke vormen alle een eigen ontwikkeling ondergingen, waaraan verschillende groepen van componisten hebben deelgenomen. In de 19e eeuw werden bepaalde stemmingen ook door i.m. uitgebeeld, vooral door orkestrale muziek. *Piscaer.*

Instrumentalis, → Naamval.

Instrumentatie of orchestratie noemt men in de muziek de uitwerking van een compositie voor meerdere instrumenten. In de instrumentale composities uit de 16e en 17e eeuw vindt men nog slechts weinig aanduidingen omtrent de i. De i. van den Baroktijd kent contrasteerende groepen en solistische behandeling van concerteerenden aard, maar zoekt geen vermenging van klankkleuren. In het midden der 18e e. wordt de i. als kleurgevende factor en karakteristiek element met de muzikale teekening één geheel. Sindsdien gaat het componeeren voor orkest doorgaans hand in hand met de i., m.a.w. de componist concipieert zijn werk direct voor de instrumenten. De leer der i. omvat den toonomvang, de karakteristiek en de technische mogelijkheden der instrumenten, alsmede hun doelmatige verbindingen.

Lit.: H. Berlioz, Grand traîté de l'i. (1848); Rich. Strauss, bewerking v. h. boek v. Berlioz (1905); F. A. Gevaert, Traîté d'i. (1885); id., Cours methodique d'orchestration (1890); Paul Gilson, Le tutti orchestral (1913, 1921); Rimsky Korsakow, Die Grundlagen der I. (1913). *de Klerk.*

Instrumenten-overreiking (liturgie), plechtige overhandiging, bij de → Wijdingen, van zekere, voor elk der Orden kenmerkende voorwerpen; over het geheel een latere aanvulling van den oorspr. ritus.

Instuurinrichting.

Instrumentum pacis (liturgie), → Paesberd; Vredetafel.

Instuurinrichting (milit.), verbindings-middel tusschen vlieger en waarnemer in een vliegtuig, vnl. noodig bij de uitvoering van photographie-opdrachten (maken van seriebeelden) en

bombardementen. Bestaat in zijn eenvoudigsten vorm uit een handel bij den waarnemer, waarmee een wijzer bij den vlieger kan worden verzet. *Koppert.*

Insubordinatie, feitelijke, in Ned. het feitelijk aanranden van, zich met geweld of bedreiging met geweld verzetten tegen, het opzettelijk van zijn vrijheid van handelen berooven van den schipper aan boord van een Ned. schip of van een zeevisschersvaartuig door een der opvarenden, of van een meerdere in rang door een schepeling, of van een meerdere door een militair. Voor de militairen bovendien nog het door geweld of bedreiging met geweld dwingen van een meerdere tot het volvoeren of nalaten eener dienstverrichting. De noodzakelijkheid van het handhaven van het gezag aan boord van schepen en in de weermacht, heeft aanleiding gegeven tot de bijzondere strafbaarstelling van hetgeen het gezag aanrandt, in art. 395 W. v. Str., met beperking voor de schepelingen tot de feiten aan boord of in dienst gepleegd en voor militairen in art. 117 W. v. Mil. Str. zonder beperking. De in deze artikelen strafbaargestelde feiten zijn in tegenstelling met de weerspannigheid in het gemeene strafrecht niet afhankelijk van de rechtmatigheid der dienstverrichting van den meerdere. Daar hier het begrip van ondergeschiktheid op den voorgrond treedt, kan de strafbaarheid niet afhankelijk worden gesteld van de omstandigheid, dat de meerdere, voor zoover hij handelde, bleef binnen de juiste grenzen van zijn bevoegdheid. *A. Lohmeijer.*

Lit.: T. J. Noyon, W. v. S. ad art. 395: H. v. d. Hoeven, Mil. Straf- en Tuchtrecht (II, 256 vlg.).

In België. Het Belg. Militair Strafrecht aanziet enkel als i. het weigeren te gehoorzamen aan een dienstbevel of het opzettelijk nalaten dit uit te voeren.

Insubres, machtigste Keltische stam in Gallia Cisalpina, leiders van den Gallischen inval in Italië. Door de Romeinen onderworpen tusschen 200 en 194 v. Chr. Hoofdstad Mediolanum (Milaan).

Insufflatio (Lat., = inblazing), overademing, in kruisvorm, van den doopcandidaat door den priester, volgend (sinds de latere M.E.) bij den Doop van volwassenen op de → exsufflatio (wegblazing van den onreinen geest), als bevestigende aanvulling van deze, volgens de woorden: Ontvang den goeden Geest.. enz.

Insula (Lat., = eiland), overdrachtelijk gebruikt voor huurhuis of „huurkazerne”, in tegenstelling tot domus (eigen huis). Rijke Romeinen als Cicero en Crassus kochten i. als kapitaalbelegging. Wegens brandgevaar vele voorschriften van overheidswege omtrent hoogte en veiligheid. Volgens het Curiosum Urbis (vervaardigd na 375 n. Chr.) telde Rome toen 1 782 domus en 44 171 i. De bewoners en ook de huurophalers heetten insularii. *Witlox.*

Lit.: Friedländer, Sittengesch. Roms (I, 69).

Insulair schrift, gemeenschappelijke naam voor Iersch en Angelsaksisch schrift van de 6e tot de 12e eeuw. Ook scriptura scottica, sinds Mabillon saxonica, genaamd. I. s. komt voort uit het half-unciale schrift en splitst zich in twee soorten vooral, het ronde en het meer puntige schrift. Dit laatste was meer voor dagelijksch gebruik, cursief, ofschoon er ook boeken in geschreven werden, bijv. het Book of Armagh (9e eeuw). In het ronde Iersche schrift heeft men het „Book of Kells” (7e e.). In Engeland ontwikkelde zich een eigen schrijftrant, doch sterk door den Ierschen beïnvloed. Het onderscheid tusschen Iersch en Angelsaksisch schrift is slechts door vakmenschen te herkennen. Sinds de 6e e. verbreidde zich het i.s. ook op het vasteland van Europa, o.a. te Echternach, Fulda, Luxueil, S. Gallen, Bobbio en Tours. *Lampen.*

Lit.: W. Lindsay, Early Irish Minuscule Script (Oxford 1910); L. Traube, Perrona Scottorum (München 1900); B. Bretholz, Lat. Paläogr. (Leipzig [3]1926).

Insulinde (< Lat. insula = eiland). Deze naam is door Multatuli het eerst gebruikt in zijn Max Havelaar en wordt sindsdien veel gebezigd om den Oost-Indischen Archipel aan te duiden.

Insuline (geneesk.), naam door de Meyer in 1909 gegeven aan de werkzame stof of het hormoon, dat door de Eilandjes van Langerhans in de → alvleeschklier wordt afgescheiden. Bekendheid kreeg dit woord, toen Banting en Best het in 1922 gebruikten voor hun, uit de alvleeschklier bereid, extract, dat in staat was dieren, bij wie de alvleeschklier was weggenomen, in leven te houden en het bloedsuikergehalte van normale dieren te doen dalen. Hiermee was een middel tegen de gevolgen van de diabetes mellitus of → suikerziekte gevonden. Vele proefnemingen waren nog noodig, voordat het voor de practijk geschikt was; bij toediening door den mond bleek het onwerkzaam; om het als onderhuidsche inspuiting te kunnen geven, was een zeer zorgvuldige zuivering noodzakelijk. De Ned. Pharm. schrijft thans voor alvleeschklieren, van vet en vliezen ontdaan, te malen en met zoutzuurhoudenden alcohol uit te trekken, het filtraat na neutralisatie opnieuw te filtreeren, met ammoniumsulfaat te verzadigen, van de bovenste laag den alcohol af te distilleeren, de rest opnieuw te verzadigen enz. en daarna bij — 10° tot — 20° C uit te laten vriezen, het filtraat met sterken spiritus te mengen, het neerslag te drogen en daarvan 8 gram in 1 liter 1/200 N. zoutzuur op te lossen. De zoo verkregen vloeistof moet nog geijkt worden. Daartoe worden konijnen van ca. 2 kg gedurende eenige weken vnl. met haver en hooi gevoed, den dag, aan de ijking voorafgaande, wordt aan 12 konijnen uitsluitend water gegeven, op den ijkingsdag krijgen zes konijnen ieder een onderhuidsche inspuiting van 5/9 internationale eenheid van een standaardpreparaat, de andere zes van de te onderzoeken stof. Een week later wordt de proef omgekeerd herhaald. Van ieder der konijnen wordt 1, 2, 3 en 4 uur na de inspuiting het bloedsuikergehalte bepaald. Wanneer de gemiddelden van de bloedsuikerwaarden niet meer dan ca. 10% verschillen, worden de preparaten geacht van gelijke sterkte te zijn. De zuiverste stabiele preparaten, die men tot nu toe verkregen heeft, bevatten in 1 mg ca. 25 I.E.; ze zijn amorph of kristallijn; de oplossingen bevatten meestal 20 of 40 I.E. per cm^3.

Een patiënt heeft des te meer i. noodig, naarmate zijn eigen alvleeschklier minder produceert en hij meer koolhydraten nuttigt. De hoeveelheid toe te dienen i. moet daarom individueel worden vastgesteld en is ook dan nog slechts geldig voor een bepaald diëet. Bij toediening van te groote dosis daalt het bloedsuikergehalte beneden het normale, met als gevolg sterk hongergevoel, zweeten, beven, psychische stoornissen, bewusteloosheid, wat te bestrijden is door toevoer van glucose of suiker (limonade!). Daarom wordt, wanneer i. tegen andere ziekten of bij mestkuren gegeven wordt, gelijktijdig gebruik van suiker voorgeschreven. I. veroorzaakt een vermeerdering van de peristaltiek van maag en darm en heeft een gunstigen invloed op bepaalde weefsels vnl. van de lever.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

L i t. : Aanv. Ned. Pharm. Ed. V (I); A. Grevenstuk en E. Laqueur, Insulin (München 1925). *Hillen.*

Insult (< Lat. insultus = overvalling). In de g e n e e s k. spreekt men van **hysterisch** (→ Hysterie), **epileptisch** (→ Epilepsie) en **apoplectisch i.** (aanval van → beroerte). Hierbij ontstaat door een bloedvaatkramp, vaak gevolgd door een bloeduitstorting in de hersenen, plotseling uitschakeling van het door dit bloedvat verzorgde hersengebied. Bewusteloosheid, prikkelingsverschijnselen in den vorm van krampen, tintelen, zintuigprikkels en later overgaand in verlammingsverschijnselen, vergezellen vaak het insult.

Intaglio-druk (t y p o g r.) komt overeen met snelperslichtdruk. Het beeld wordt niet door korrels gevormd, maar het wordt door een raster bereikt. → Lichtdruk.

Intarsia, inlegwerk als houtversiering. Het massieve hout wordt volgens een bepaalde teekening uitgediept en met andere houtsoorten ingelegd, ofwel het opleghout (fineer, fourneer) wordt, alvorens op het massieve hout te worden opgelijmd, gedeeltelijk uitgesneden en de daardoor verkregen teekeningen worden met andere houtsoorten ingelegd; deze laatste werkwijze noemt men meestal m a r q u e t e r i e.

Als versieringsmotieven gebruikt men geometrische teekeningen, arabesken en grotesken, vegetale ornamenten (rankwerk, bloemenkorven, enz.), verder architectonische perspectieven en landschappen. De meest voorkomende houtsoorten voor i. zijn wortelnoten-, ebben-, palissander-, rozen-, amarant-, satijn-, olijf- en citroenhout. Naast houtsoorten maakt men sedert de 17e eeuw ook veel gebruik van been, ivoor, schildpad, paarlemoer, tin, koper en zilver.

De i., die in de M.E. in Italië reeds bekend was, kwam er tijdens de Renaissance tot hoogen bloei, eerst voor het versieren van kerkmeubelen (vooral koorbanken en wandbetimmeringen in sacristieën), later ook van burgerlijk meubilair. De Kartuizerskerk van Pavia, de kathedralen van Siena en Florence en de kerk van Santa Maria in Organo te Verona bezitten beroemd intarsiawerk. In de 16e eeuw verspreidde deze i. zich over gansch West-Europa. Onder Lodewijk XIV nam in Frankrijk de reeds vroeger bekende boulletechniek (→ Boulle) een groote ontwikkeling; in den Lodewijk XVI-stijl daarentegen gebruikte men bij voorkeur de houtintarsia. Zoo leverden te Parijs J. H. Riesener, J. F. Leleu, M. Carlin en P. Denizot voortreffelijke marqueteriemeubelen; in Duitschland waren die van Röntgen toonaangevend. In de 19e eeuw komt de i. veel voor in Eng. meubelen. Tegenwoordig beperkt de i. zich tot het versieren van kleinere gebruiksvoorwerpen.

L i t. : Scherer, Technik und Gesch. der I. (1891); Weinsheimer, Die I. (1925). *V. Herck.*

Intavoleeren (m u z i e k), het in tabulatuur brengen van het oude notenschrift, waardoor een bijzondere notatie ontstond voor luit zoowel als orgel, verschillend voor beide instrumenten en alle landen.

Inteelt (b i o l o g i e) is een voortplantingswijze, waarbij een organisme ontstaat uit de bevruchting van een eicel door een mannelijke voortplantingscel van een min of meer nauw verwant individu. De engste vorm van i. is de gedwongen zelfbevruchting, waarvan alleen bij tweeslachtige planten en dieren sprake kan zijn. In de practijk van de veeteelt en van de plantenveredeling onderscheidt men meestal drie inteeltgraden: 1° de incestteelt (i. in den engsten zin, bloedschandeteelt, inbreeding), die de paringen in den eersten en den tweeden verwantschapsgraad omvat; 2° enge verwantschapsteelt of enge i., voor paringen in den derden en vierden verwachtschapsgraad; 3° matige i. of familieteelt, voor paringen van den vijfden tot den achtsten verwantschapsgraad. I. is een in de wetensch. selectie graag aangewende kweekmethode, omdat zij spoedig tot → homozygotie voert. Bij planten is na tien generaties van gedwongen zelfbestuiving voor een willekeurig aantal eigenschappen bijna algeheele zuiverheid bereikt. Voortdurende kruising van broer en zuster geeft bij dieren ongeveer dezelfde uitslagen als autogamie bij planten; in de acht eerste generaties stijgt de homozygotie slechts langzaam, doch in de volgende generaties bestaat er groote kans, dat, zoowel bij de ingeteelde planten als bij de ingeteelde dieren, de uitgekozen individuen zuiver zijn voor de uitwendig waarneembare eigenschappen. Dank zij de i., bestaan de bestudeerde generaties dus na een aantal jaren zoo goed als uitsluitend uit zooveel groepen van zuivere individuen als door de combinaties van de aanwezige erffactoren mogelijk wordt gemaakt. Daarin ligt de groote waarde van de inteeltmethode.

Het is steeds een zeer betwiste vraag geweest of paring van nauw verwante individuen voor de nakomelingen gevaar kan meebrengen. Het is een van de groote verdiensten van de experimenteele erfelijkheidsleer, te hebben aangetoond, dat een der onvermijdelijke gevolgen van i. is het uitsplitsen van schadelijke, recessieve individuen (→ Consanguiniteit). Bevatten de oorspronkelijk gepaarde individuen echter geen gevaarlijke genen, dan is van uitsplitsen van „gedegeneerde” recessieve typen natuurlijk geen sprake. Wel ontstaan in ongeveer alle inteeltproeven erfelijk minderwaardige inteeltstammen, doch daarnaast dan erfelijk goede homozygoten, die niet steeds zwakker of minder levensvatbaar hoeven te zijn dan heterozygoten. Toch ondergaan de meeste individuen door voortgezette i. een zekere verzwakking tot het zgn. → i n t e e l t m i n i m u m bereikt is. Voor deze bij vele plant- en diersoorten waargenomen → degeneratie, die men → i n t e e l t s c h a d e noemt, hebben Shull, East en Hayes, doch vooral Jones een verklaring trachten te vinden in het homozygoot worden der individuen, terwijl de herwonnen groeikracht of → heterosis aan de heterozygotie van de kruisingsproducten zou toe te schrijven zijn.

Ook bij den mensch heeft in den loop der eeuwen een min of meer sterke i. plaats gevonden. Die inteeltgraad berekent men door op te zoeken, hoeveel kleiner het werkelijk aantal voorouders is dan dat, hetwelk theoretisch bij afwezigheid van ook maar eenigen vorm van inteelt zou geleefd hebben. *Dumon.*

L i t. : H. Federley, Das Inzuchtproblem (dl. II, afl. 4 van Handb. der Vererbungswissenschaft, 1928, met 109 nrs. lit.) ; L. Löhner, Die Inzucht (1929, met 504 nrs. lit.).

Inteeltminimum. (b i o l o g i e). Bij gedwongen zelfbevruchting van een vreemdbestuivende plant zijn de nakomelingen van de eerste generatie meestal zwakker dan die, welke door de normale vreemdbevruchting worden verkregen. De individuen van de tweede inteeltgeneratie zijn doorgaans nog zwakker, doch de graad van inteeltschade neemt met de volgende inteeltgeneraties af, tot ze geheel ophoudt: de stam heeft dan zijn inteeltminimum bereikt. Bij sommige planten ligt dit i. zoo hoog, dat de ingeteelde individuen zoo goed als geen verschil aanwijzen

met producten van vreemdbestuiving; in andere gevallen ligt het i. zeer laag. Kruising van „sibs", d.w.z. broeders en zusters binnen een zelfbevruchte familie, brengt weinig of geen verbetering van de groeikracht mee; kruising tusschen ingeteelde stammen, die tot verschillende families behooren, heft gewoonlijk, echter niet steeds, de inteeltschade op, en doet individuen ontstaan, wier opbrengst en groeikracht die van de normaal vreemdbestovene minstens evenaart.

Lit.: E. H. East en D. F. Jones, Inbreeding and outbreeding, their genetical and sociological significance (1919). *Dumon.*

Inteeltschade (biologie). De vroegere uitspraak, dat „inteelt als zoodanig schadelijk" is, blijkt voor dieren niet steeds gegrond. Uitsplitsing van recessieve, slechte eigenschappen is niet door inteelt zelf veroorzaakt, doch is een gevolg van de wetten der erfelijkheid, die het gedrag der genen bij zelfbestoven of ingeteelde hybriden bepalen. Bij vele dieren (hoenders, ratten) heeft kruising van broers met zusters zeer dikwijls een verzwakking bij de nakomelingen voor gevolg; bij gedwongen zelfbestuiving van allogame planten is dit eveneens het geval (rogge, koolen), hoewel sommige dier- en plantsoorten door inteelt in het geheel geen verzwakking ondergaan. *Dumon.*

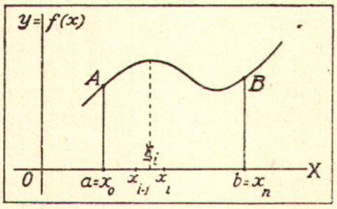
Integer valor notarum beteekent in de → mensuraalmuziek den gemiddelden tijdsduur van de noten, tegenover de wijziging door → diminutie, → augmentatio of → prolatio.

Integraal (< Lat. integer = volledig) (wisk.), instrument, dat dient ter mechanische uitvoering van graphische integraties (→ Graphische berekeningswijzen). Hierbij beweegt zich een stift langs de gegeven kromme $y = f(x)$, terwijl een teekenstift automatisch een kromme lijn beschrijft, die een der integralen van $f(x)$ is. *J. Ridder.*

Lit.: Galle, Mathem. Instrumente (1912).

Integraal (wisk.). **1°** Voor een op het segment (a, b) gedefinieerde, eindige functie $f(x)$ is de onbepaalde integraal [notatie: $\int(x)dx$] die functie, welke in ieder punt x van het segment $f(x)$ tot → differentiaal-quotiënt heeft. Indien een eindige functie een onbepaalde i. heeft (iets wat niet steeds het geval is, doch bijv. wel voor alle → continue functies), zoo is deze bepaald tot op een willekeurige additieve constante na, d.w.z. $\int(x)dx$ laat zich steeds schrijven in de gedaante $F(x) + K$, waarbij K de willekeurige constante voorstelt.

2° Voor een op (a, b) begrensde functie $f(x)$ verkrijgt men de bepaalde integraal [notatie: $\int_a^b f(x)dx$] als volgt. Bij verdeeling van (a, b) in een eindig aantal (n) deelen (x_{i-1},x_i) en bij willekeurige keuze van een punt ξ_i op ieder segment (x_{i-1},x_i) berekent men de som $\sum_{i=1}^{n} f(\xi_i) \times (x_i - x_{i-1})$. Beschouwt men nu rijen van dergelijke verdeelingen en bijbehoorende sommen, waarbij met toenemend rangnummer der verdeeling de grootste lengte van haar deelintervallen tot nul nadert, en naderen dan tevens de sommen steeds tot een zelfde limiet, dan geeft die limiet de waarde der bepaalde i. over (a, b). Deze van Riemann afkomstige definitie voert bij continue functies steeds tot een resultaat. Het zal duidelijk zijn, dat bij een positieve functie, zooals in de fig., de waarde der bepaalde i. tevens te beschouwen is als een maat voor de grootte van het oppervlak tusschen de kromme AB, de ordinaten aA en bB en de x-as. Dit heeft gevoerd tot een meetkundige definitie voor de bepaalde i. van Riemann, waarbij het maatbegrip van Peano Jordan (→ Maat) wordt aangewend. Gebruikt men het algemeenere maatbegrip van Lebesgue, dan komt men aldus tot de meetkundige definitie van de (algemeenere) bepaalde i. van Lebesgue. Bij de integraaldefinitie van Lebesgue is het niet noodzakelijk, dat de functiewaarden begrensd zijn.

Integraal.

Indien zoowel onbepaalde als bep. i. bestaan en de onbepaalde i. $\int(x)dx$ is voor te stellen door $F(x) + K$, dan geldt de betrekking: $\int_a^b f(x)dx = F(b) - F(a)$ (grondstelling der integraalrekening). Ook bij functies van meer onafhankelijk veranderlijken laten zich zoowel onbepaalde als bepaalde i. definieeren. Wanneer een functie geen bepaalde i. volgens Riemann of Lebesgue bezit, maar toch door toepassing van zekere limietovergangen, uitgaande van bepaalde i. van Riemann resp. van Lebesgue, een eindige grenswaarde ontstaat, welke vele karakteristieke eigenschappen met de gewone bepaalde i. gemeen heeft, dan noemt men die grenswaarde oneigenlijke bepaalde integraal. Van de bepaalde i. $\int_a^b f(x)dx$ noemt men a de onderste, b. de bovenste grens; het teeken $\int$ heet **integraalteeken.**

Lit.: → Integraalrekening. *J. Ridder.*

Integraalrekening (wisk.) is dat deel der reëele functietheorie, dat zich bezighoudt met de eigenschappen der → integralen en daardoor ook der bijbehoorende functies.

Lit.: Courant, Vorlesungen über Differential- und Integralrechnung (I [2]1930; II [2]1931); Hobson, Theory of functions of a real variable (I [3]1927; II [2]1926).

Integraalstelling van Cauchy, → Cauchy.

Integraalteeken, → Integraal.

Integraalvergelijkingen (wisk.) zijn die vergelijkingen, waarin de onbekende functies, die eraan moeten voldoen, onder het integraalteeken voorkomen (→ Integraal). Ze bevatten geen differentiaalquotiënten van die functies, in tegenstelling met de integro-differentiaalvergelijkingen, waarbij dat wel het geval is. De i. komen zeer veel voor in de mathematische physica.

Lit.: Volterra, Leçons sur les équations intégrales et les équations intégro-différentielles (1923). *J. Ridder.*

Integralisme is de beweging, die in het begin van de 20e eeuw in de Katholieke Kerk als reactie op het → Modernisme ontstond en zich vooral uitte in een krampachtig vasthouden aan alle kerkelijke tradities zonder eenige uitzondering. Hierdoor viel het in het andere uiterste: terwijl het Modernisme onveranderlijkheid van het dogma en de door God zelf vastgestelde kerkelijke instellingen uit het oog verloren had, hield het I. er onvoldoende rekening mee, dat de Kerk in haar zuiver menschelijk element: de bestudeering van het dogma in de theologie, de niet-goddelijke regelingen van kerkelijk bestuur en discipline, enz., zich mag en moet aanpassen aan ver-

anderde omstandigheden, zij het met voorzichtig conservatisme. Men moet betreuren, dat het I. dikwijls leidde tot verdachtmaking en ketterjagerij. Deze schijnt bevorderd te zijn door de organisatie Sodalitium Pianum, het inlichtingenbureau A(gence) I(nternationale) R(oma) en afhankelijke tijdschriften, zooals in Nederland → Rome en in België de Correspondance Catholique van Gent. Tegen deze uitwassen nam Benedictus XV zeer scherp stelling in zijn eerste encycliek „Ad Beatissimi”.

L i t.: J. Schmidlin, Papstgesch. der Neuesten Zeit (III). *Pauwels.*

Integratie (e c o n o m i e) beduidt hetzelfde als verticale → concentratie, waarbij door aaneensluiting van verschillende, in de productie-orde elkaar opvolgende bedrijven of ondernemingen een in economisch opzicht meer volledig geheel ontstaat. Het door deze aaneensluiting ontstane complex is in staat het productieproces van grondstof tot eindproduct zelf geheel of voor een belangrijk deel uit te voeren. Tegenover de voordeelen van kostenbesparing staat het nadeel, dat de risico's grooter worden, terwijl daarenboven wegens het verschil in de bedrijfsprocessen het leidersvraagstuk niet te onderschatten moeilijkheden opwerpt. *Cobbenhagen.*

Integreeren (w i s k.) heet het bepalen der bepaalde of onbepaalde → integraal eener functie. Vgl. ook → Differentiaalvergelijkingen.

Integriteit van de H. Schrift. De mogelijkheid, dat een eenmaal geïnspireerd werk verloren kan gaan, moet aangenomen worden. Nu de canon der heilige boeken is vastgelegd, is dit een theoretische kwestie. Maar daar alleen de oorspronkelijke geschriften geïnspireerd zijn en afschrijvingen en vertalingen alleen in zoover ze met den oorspr. tekst overeenkomen, blijft de vraag in hoeverre onze tegenwoordige Bijbel ongeschonden is overgeleverd. Het staat vast, dat door allerlei omstandigheden van afschrijven enz. gedeelten van den gewijden tekst zijn verminkt en bedorven. Wanneer we spreken van i., moeten we aannemen, dat in wezen, in de groote lijnen, „quoad substantiam”, wat de hoofdzaak betreft, de Bijbel beantwoordt aan de oorspr. geschriften der geïnspireerde schrijvers. *C. Smits.*

Integriteitsgebied (w i s k.), → Ring.

Integro-differentiaalvergelijkingen, → Integraal-vergelijkingen.

Integument (d i e r k.), → Huid; (p l a n t k.) → Zaadknop.

Intellect (< Lat. intelligere = inzien, verstaan), het hoogste onzer kenvermogens (→ Kenbronnen), dat als zoodanig van onze rede enkel l o g i s c h is onderscheiden: hetzelfde geestelijk kenvermogen noemen we i n t e l l e c t, met betrekking tot de onmiddellijk gekende waarheden (→ Beginselen); daarentegen r e d e, met betrekking tot alle middellijk gekende waarheden. Omdat de mensch slechts zeer weinig kennis door onmiddellijk inzien kan verwerven, is hij geen intellectueel, maar een redeneerend of „redelijk zinnenwezen” (Lat. animal rationale): de logica wijst hem den weg om redeneerend nieuwe kennis op te doen. God en de engelen daarentegen zijn intellectueel kennende wezens: al hun kennen is een onmiddellijk inzien en ze hebben dan ook geen logica noodig.

De Scholastiek maakt een reëel onderscheid tusschen het „werkend verstand” (intellectus agens) of abstraheervermogen en het „kennend verstand” (intellectus possibilis). Zie ook → Intellectualisme.

L i t.: Rousselot, L'intellectualisme de St. Thomas ([2]1924); Hoogveld, Intellectualisme (Beiaard, I 1919, 5-28). *v. d. Berg.*

Intellectualisme (p h i l o s.) is het toekennen van een primaat aan het verstand boven alle niet-verstandelijke psychische elementen (→ Irrationalisme). Aan de opvoeding, speciaal aan het o n d e r w i j s, wordt dikwijls intellectualisme verweten. Er valt dan onder te verstaan het eenzijdig aandacht schenken aan de verstandelijke vorming, met het gevolg, dat de andere onderdeelen der opvoeding, met name de godsdienstig-zedelijke vorming, niet tot hun recht komen. Het zou niet juist zijn te zeggen, dat verlichtingspaedagogen en Herbartianen zich niet om de zedelijke vorming bekommerden; maar ze meenden verkeerdelijk, die te kunnen bewerken volgens het oude recept van Socrates: kennis is deugd. *Rombouts.*

Intellectueel quotiënt, foutieve term voor → intelligentie-quotiënt.

Intelligentie. De meeningen van bekende psychologen over het wezen en het begrip van de i. loopen sterk uiteen. Wilhelm Wundt ziet het wezen van de i. in de zinvolle samenwerking van verbeelding en verstand. Ebbinghaus: de vaardigheid in het combineeren van dingen, gedachten en begrippen. Stern: het algemeen vermogen van het individu om zijn denken bewust op nieuwe eischen en voorwaarden van het leven in te stellen. Selz: een structuur of een systeem van specifiek psychische gedragswijzen, waardoor het individu zich het bewustzijn van samenhang eigen kan maken, en dit dan bij zijn handelen als middel weet te gebruiken; enz.

I., een in de nieuwere zielkunde veel gebruikt woord, kan het best gedefinieerd worden als de mate van ontwikkeling van een individu wat betreft zijn bekwaamheid tot prestaties op veel verschillende gebieden, of ook wel: de mate, waarin het individu met succes de buitenwereld kan beïnvloeden en door deze zelf beïnvloed wordt. Men zegt van iemand, dat hij een hooge, middelmatige, lage i. heeft. Of iemand meer of minder intelligent is, wordt onderzocht aan de hand van intelligentie-tests (→ Test); de samenvatting van de uitkomsten van dit onderzoek, uitgedrukt in getallen (de intelligentie-leeftijd of verstandelijke leeftijd), wordt vergeleken met den biologischen of kalender-leeftijd; als resultaat van een dergelijk intelligentie-onderzoek kan dan het → intelligentie-quotiënt worden bepaald.

De vraag, of men ook bij dieren van i. spreken mag, kan bevestigend worden beantwoord, als men er maar rekening mee houdt, dat de dieren een onstoffelijk kenvermogen missen en dus hun prestaties op een lager niveau blijven dan de prestaties van den mensch, die een redelijk zinnenwezen is. → Verstand.

L i t.: William Stern, Die Intelligenz der Kinder und Jugendlichen und die Methoden ihrer Untersuchung (Leipzig 1928); W. Peters, Das Intelligenzproblem und die Intelligenzforschung, in: Zschr. für Psychologie (dl. 89, 1922, 14 vlg.). *Nijssen.*

Intelligentie-quotiënt (afk. I. Q.) wordt verkregen door den gevonden verstandelijken leeftijd (→ Intelligentie) van een persoon te deelen door zijn werkelijken leeftijd, en dat quotiënt met 100 te vermenigvuldigen. De formule voor het I. Q. is:

$$\frac{\text{verstandelijke leeftijd}}{\text{werkelijke leeftijd}} \times 100. \text{ Bijvoorbeeld:}$$

$$\frac{\text{7 jaar en 7 maanden}}{\text{8 jaar en 4 maanden}} = \frac{7^7/_{12}}{8^4/_{12}} = \frac{91}{100} \times 100 = 91.$$

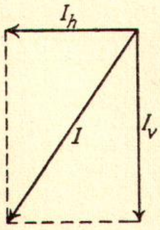
Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

Intelligentie-test, → Test.

Intelligenzblätter, een soort gidsen, ontstaan in den loop der 18e eeuw, uitgegeven door betrekking-, woning-, adres- en informatiebureau's, en later uitgegroeid tot locale advertentieblaadjes, zonder politieke berichtgeving. Ze verschenen het eerst in Frankrijk en Engeland, later in Duitschland. De Frankfurter Anzeiger o.a. dateert van 1722. Hoewel ze ten gevolge van de opkomst der nieuwsbladen sterk in aantal verminderden, is dit soort gidsen toch nooit geheel verdwenen, al duidt men ze op heden niet meer aan onder dien verzamelnaam. *Scheepens.*

Intendance, Intendant, → Militaire intendance; → Marine-intendance.

Intensiteit van het aardveld (n a t u u r k.) in een bepaald punt is de grootte der magnetische veldkracht daar ter plaatse, uitgedrukt in Oersted (deze eenheid werd vroeger Gausz genoemd; → Eenheid, sub II 5°). Men kan de intensiteit I ontbinden in een verticalen en een horizontalen component, I_v en I_h, zoodat $I_v^2 + I_h^2 = I^2$. Zie ook het artikel → Aardmagnetisme. *Elenbaas.*

Intensiteit van het aardveld.

Intensiteits-accent, → Accent (philol.).

Intensiteitsvraagstuk (l a n d b.). Hoe grooter de hoeveelheid arbeid, die aangewend, en het kapitaal, dat verbruikt wordt om de opbrengst van den bodem, die de natuur zonder ingrijpen van den mensch vermag te leveren, te doen stijgen, des te intensiever wordt het bedrijf. De intensiteit wordt niet in geld afgemeten (want de loonen kunnen hoog, de kunstmeststoffen enz. duur zijn), maar in aantal arbeidsdagen, hoeveelheid voedingsstoffen, naar den aard der gebruikte cultuurmethoden enz., die per eenheid van oppervlak worden aangewend. De mate van intensiveering hangt van verschillende omstandigheden af, o.a. van de prijzen der producten, van de grondprijzen, de arbeidsloonen, de ligging der bedrijven, den stand der techniek, de ontwikkeling van den bedrijfsleider enz. Bij lage grondprijzen zal een extensieve bedrijfsuitoefening met teelt van weinig arbeid- en kapitaal-vereischende producten (graan, mestvee) mogelijk zijn; hoe duurder de grond, des te meer zal de bedrijfsleider door intensieve aanwending van arbeid en kapitaal er naar streven producten te teelen, die de verhoogde cultuurzorgen door hoogere prijzen goed maken (tuinbouw). Inschakelen van machines bij hooge arbeidsloonen ter besparing van arbeidskrachten maakt het bedrijf meer kapitaals- en minder arbeidsintensief. De natuur (→ Minimum, wet van het) stelt tot zekere hoogte (vooral t.a.v. de uitwerking van bemesting en grondbewerking) aan de intensiveering grenzen. Doordat echter bij intensiveering de reeds voorhanden arbeidskrachten, gebouwen, trekdieren, machines enz. doelmatiger benut kunnen worden, zullen de vaste lasten per eenheid van oppervlak dalen en de wet der → afnemende opbrengst pas in een verder stadium van invloed worden op de netto uitkomsten van het bedrijf. Ver doorgevoerde → rationalisatie leidt dan ook tot verhooging der intensiteitsgrenzen.

L i t. : E. Laur, Wirtschaftslehre des Landbaues ([2]1930); S. Koenen, Inl. tot de Landhuishoudkunde (1924). *Dewez.*

Intentie (< Lat. intendere = uitstrekken, richten), in het algemeen de m e e n i n g , waarmede men een handeling verricht (→ Zuivere meening). Bij het opdragen van het H. Misoffer, is het de wilsakt van den offerenden priester het H. Misoffer op bepaalde personen toe te passen. Het H. Misoffer is immers niet alleen een offer van aanbidding en dank, maar ook een smeek- en zoenoffer van oneindige waarde. Degene, op wien de priester door zijn i. het H. Misoffer toepast, heeft deel aan de afsmeekende en voldoenende kracht van het Offer; de uitwerkselen, die het H. Misoffer als smeek- en zoenoffer heeft in hen, op wie het wordt toegepast, worden de vruchten der H. Mis genoemd. De vruchten zijn niet altijd gelijk, maar rijker of minder rijk naar de mate van het geloof en de godsvrucht van degenen, tot wier intentie of voor wie het H. Offer wordt opdragen, en de vrije beschikking van Gods genade.

De priester kan door zijn i. het H. Misoffer toepassen op de zielen in het vagevuur en op alle levenden, met een enkele beperking echter wat betreft hen, die in den kerkelijken ban zijn. Hij is vrij zijn i. te maken, zooals het hem goeddunkt; nochtans zijn er vsch. gevallen, waarin de priester verplicht is tot een bepaalde i. Zoo bijv. moeten vlg. kerkelijk voorschrift de bisschoppen en pastoors vsch. dagen in het jaar het H. Misoffer toepassen op de hun toevertrouwde geloovigen. Ook mag volgens het door de Kerk uitdrukkelijk goedgekeurde gebruik de priester een aalmoes, ook wel → s t i p e n d i u m genoemd, aannemen, onder strenge verplichting het H. Misoffer op te dragen en toe te passen volgens de meening van dengene, die het stipendium geeft.

L i t. : St. Thomas, Summa Theol. (II II q. 100, a.2); St. Alphonsus, Theol. Mor. (VI, 315-333). *P. Heymeijer.*

Intentiepsychologie, → Aktpsychologie.

Intentietremor (g e n e e s k.) is het beven, dat alleen bij het uitvoeren van een handeling voor den dag komt; vooral goed waar te nemen bij het brengen van den vingertop naar den neus, uit den strekstand der armen, o.a. bij sclerosis multiplex.

Interambulacraalvelden (d i e r k.) noemt men de vijf velden van het kalkskelet der Echinodermata of stekelhuidigen, waarvan ieder door twee ambulacrale velden begrensd wordt. → Stekelhuidigen.

Interamna (R o m. O u d h e i d), **1°** stad in L a t i u m, aan de rivier de Liris (tegenw. Teramo).

2° Stad in U m b r i ë, aan de Nar, een zijrivier van den Tiber; gelegen aan de Via Flaminia; tegenw. Terni. Geboorteplaats van den Rom. geschiedschrijver Tacitus en van de keizers Tacitus en Florianus.

Intercalaire groei, → Groei (sub 1°).

Intercellulaire holten (p l a n t k.) zijn ruimten tusschen de cellen van plantaardige weefsels, die daarin een samenhangend stelsel van holten en kanaaltjes vormen, waardoor de gassen kunnen circuleeren. Meestal zijn zij gevuld met lucht, soms met water of secretieproducten. Schizogene i. h. ontstaan door splijting van den celwand, rhexigene i. h. door verscheuring van cellen en lysigene i. h. door oplossing van celwanden. *Melsen.*

Intercellulaire stof (d i e r k.) noemt men de stof, die tusschen en door de cellen wordt afgezet. Deze substantie of tusschencelstof treft men vooral aan in been-, kraakbeen- en bindweefsel.

Intercessie, Romeinsche instelling, waardoor de magistraten hun collega's, en de volkstribunen alle magistraten, in het uitoefenen van hun ambt

wettelijk mochten belemmeren. Alleen de dictator viel hierbuiten.

Intercolumnium (b o u w k.), de tusschenruimte tusschen de zuilen, welke in één lijn staan, gemeten van hart tot hart. Bij oude kerken zijn deze i. van zuil tot zuil meestal verschillend.

Intercomptabel = uit de boekhouding voortvloeiend. Men spreekt van intercomptabele balans en resultatenrekeningen, wanneer deze enkel zijn opgemaakt uit de boekhouding. Daartoe dient dan de boekhouding zoodanig te zijn opgebouwd, dat daaruit de boekvoorraden kunnen worden gekend. Bereikt wordt dit door het onderscheid vermogensbestanddeelen-rekening en rekening van winsten en verliezen zoo zuiver mogelijk in de boekhouding door te voeren. De zgn. permanence de l'inventaire is de boekhoudvorm, waarin dit, zij het dan in concrete gevallen op uiteenloopende wijze, wordt bereikt. Maandbalansen en -winstrekeningen zijn meestal intercomptabel.

L i t. : Beiträge zur Theorie und Praxis der Monatlichen Erfolgsrechnung, in Wirtschaftsbetriebe (Leipzig 1928): Schmalenbach, Dynamische Bilanz ([4]1926, 296-333). *C. Janssens.*

Interconfessioneele organisatie is een vereeniging op zoodanigen grondslag, dat personen van verschillende godsdienstige belijdenis als volgerechtigde leden tot haar kunnen toetreden. Indien een vereeniging de beginselen van slechts één gezindte tot de hare maakt, bijv. uitgesproken Katholiek wil zijn, dan is dat een **confessioneele organisatie.** De vraag, of het organisatiewezen het interconfessioneele dan wel het confessioneele karakter zal dragen, stelt zich in landen als Nederland en Duitschland, waar de bevolking verdeeld is over verschillende gezindten.

Het is vooral op v a k v e r e e n i g i n g s g e b i e d, dat deze vraag tot veel strijd aanleiding heeft gegeven. In N e d e r l a n d is het vereenigingswezen al spoedig krachtig en succesvol in confessioneele richting geleid. Meermalen hebben de bisschoppen verklaringen afgelegd als deze (7 Juli 1906), „dat het hun ernstig verlangen is, de hun onderhoorige Katholieken te vereenigen in Kath. organisaties; omdat van den eenen kant alleen in deze de Kath. beginselen ten volle tot hun recht komen, en van den anderen kant een samenwerking met andere vereenigingen voor bepaalde gewenschte doeleinden, in zoover de Kath. beginselen dit toelaten, noch onmogelijk noch bemoeilijkt wordt”.

In D u i t s c h l a n d is het anders gegaan. Omstreeks 1900 is daar de zgn. vakvereenigingsstrijd ontbrand over de aansluiting van Katholieken bij, en de bevoegdheid der Kerk over interconfessioneele vakvereenigingen en over de werkstaking als middel in den vakstrijd. De richting Berlijn bestreed de interconf. vakvereenigingen en wilde in de Kath. bonden ook de taak der vakvereenigingen onderbrengen. De richting Keulen–München-Gladbach aanvaardde naast de Kath. bonden voor de in hoofdzaak cultureele belangen interconf. vereenigingen voor de vakbelangen. Eerst door de bisschoppen, daarna door de encycliek Singulari quadam van 24 Sept. 1912 werd beslist, dat de interconf. vakvereenigingen wel niet het ideaal waren, maar dat ze toch door de bisschoppen om gewichtige redenen konden toegelaten worden; de leden van deze vakvereenigingen moesten dan tevens lid zijn van de Kath. arbeidersvereenigingen. Deze beslissing van Pius X werd door Pius XI in Quadragesimo anno meer algemeen bekrachtigd. Dec. 1931 heeft de richting Berlijn zich ontbonden. Ten volle bijgelegd is de strijd nooit geweest; het heeft veel schade berokkend, dat men niet eerder tot een eenheidsstandpunt is kunnen komen. *Koenraadt.*

Inter cunctas, → Utraquisten.

Intercursus, de naam van twee handelsverdragen tusschen Philips den Schoonen en Engeland. Het eerste van 1496, M a g n u s I n t e r c u r s u s geheeten was zeer gunstig voor den Ned. handel; het tweede (1506) zeer ongunstig en heette daarom M a l u s I n t e r c u r s u s. Kort nadat het gesloten was, raakte het door den dood van Philips buiten werking en werd de Magnus I. weer van kracht, die de grondslag bleef van de Anglo-Nederlandsche handelsverhoudingen tot in de 17e eeuw.

U i t g. : Rymer, Acta publica Angliae (V, 4, 82 en 223). *W. Mulder S.J.*

Interdict (K e r k e l ij k r e c h t), kerkelijke straf, welke den Christen, terwijl hij in gemeenschap met de Kerk blijft, eenige geestelijke gunsten der Kerk onthoudt, ófwel rechtstreeks (p e r s o o n l ij k i n t e r d i c t), ófwel niet rechtstreeks om de plaats, die met i. wordt getroffen (p l a a t s e l ij k i n t e r d i c t). Het persoonlijk i. verbiedt vooral het tegenwoordig zijn bij, of deelnemen aan kerkelijke officies, het ontvangen of toedienen van sacramenten of sacramentaliën, kerkelijke begrafenis, wanneer het persoonlijk i. bij rechterlijke uitspraak is toegepast. Een geheel bijz. persoonlijk i. is het i. van i n t r e d e d e r k e r k. Het plaatselijk i. verbiedt, behoudens vsch. uitzonderingen, ieder kerkelijk officie en alle heilige ceremoniën op die plaats. *Beijersbergen.*

Interdictum (R o m. r e c h t), middel tot rechtshandhaving, uitgaande van den Rom. praetor, die voorschrijft, hoe belanghebbenden zich hebben te gedragen. Hij verbiedt met name (interdicere) het zich zelf recht verschaffen (eigenrichting). Door het verleenen van interdictsbescherming wordt eigenlijk de status quo voorloopig gehandhaafd, totdat verder beslist zal zijn, wie gelijk heeft. Het i. komt meestal voor ingeval van stoornis in het bezit (possessio): interdicta possessoria (Gaius, IV, 138 vlg.). *Hermesdorf.*

Interdiocesane Jeugdcommissie, → Jeugdcommissie (Interdioc.).

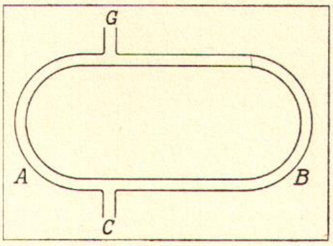
Interdiocesane Voetbal Competitie Bond (I.V.C.B.), de Ned. landelijke competitievoetbalbond voor Kath. vereenigingen. Slechts die vereenigingen komen voor het spelen in den I.V.C.B. in aanmerking, die na het bereiken van de hoogste plaats in de hoogste afd. van een diocesanen bond, na gunstig advies van den betrokken bond, door den I.V.C.B. zijn aangenomen. De bond is gesticht 24 April 1932, na opheffing van de zgn. technische sectie, die voor de R.K. Federatie de interdiocesane competities regelde. De I.V.C.B. is statutair lid van de R.K. Federatie. De bond is gevestigd te Den Bosch, maar houdt kantoor te Utrecht (Weerdsingel Oostzijde 18). De I.V.C.B. is de hoogste bond, waarin gespeeld kan worden; hij telt voorts eerste-, tweede- en derde-klasseafdeelingen, en is onderverdeeld in vijf districten. De vijf eerste-klassekampioenen spelen in den regel een geheele competitie om het kampioenschap van den I.V.C.B. *de Grood.*

Interest, → Rente.

Interferentie. 1° N a t u u r k. Elke golfbeweging is hierdoor gekenmerkt, dat in elk punt der ruimte, waar de golfbeweging bestaat, op elk

tijdstip een vector kan aangegeven worden, die periodiek verandert van grootte en eventueel van richting. Treffen nu twee golfsystemen samen, dan kan men de vectoren van beide systemen op elk tijdstip samenstellen tot een resulteerenden vector. Maakt men nu de vereenvoudigende onderstellingen: de golfbeweging vindt plaats in een plat vlak, de golflengte en de as van voortplanting van beide systemen is dezelfde, dan kan men aantoonen, dat uit twee trillingen met een zekere phaseverschuiving een nieuwe trilling ontstaat met dezelfde golflengte, echter met een anderen phasehoek en in het algemeen met een andere amplitudo. Is de amplitudo voor de oorspronkelijke trillingen gelijk, en wel van de grootte A, dan wordt de amplitudo van de resulteerende trilling gegeven door: $B = 2\,A \cos^2 \delta/\lambda$, waarin δ/λ de phaseverschuiving voorstelt. Men ziet hieruit, dat voor die waarden van δ, waarvoor $\cos^2 \delta/\lambda = 0$, geen trilling bestaat, daar de amplitudo steeds $= 0$ is. Dit heeft plaats voor $\delta = (n + {}^1/_2)\ \lambda$. Voor $\delta = n\lambda$ heeft versterking plaats. Hier wordt de amplitudo dubbel zoo groot als die der oorspronkelijke trillingen.

Geluid. Proef van Quincke. Geluidsgolven, uitgaande van dezelfde geluidsbron G, planten zich langs twee verschillende wegen GAC en GBC voort. In de buis AB zijn dan twee golfsystemen met dezelfde golflengte en dezelfde amplitudo, echter met tegengestelde voortplantingsrichting. Het gevolg is het ontstaan van een staande trilling, die een knoop zal hebben bij C, als GAC en GBC een halve golflengte verschillen. In C neemt men dan geen geluid waar.

Interferentie. Geluidsproef van Quincke.

Licht. Wil men twee lichtstralen laten interfereeren, dan moet men zorg dragen, dat beide stralen steeds in hetzelfde vlak trillen en steeds onderling hetzelfde phaseverschil behouden: de stralen moeten cohaerent zijn. Interferentie kan ontstaan op twee manieren. De eene, gewoonlijk afzonderlijk beschouwd onder den naam → buiging, ontstaat door samenwerking van secundaire golven (Principe van → Huygens). I. in engeren zin ontstaat dan, wanneer twee stralen, die geen andere richtingsverandering hebben ondergaan dan door breking en terugkaatsing, in een punt samentreffen. Interfereeren twee stralen, afkomstig van twee cohaerente lichtbronnen (spiegelproef van Fresnel, biprisma van → Fresnel), dan ontstaan interferentiefiguren, die zeer veel onderling kunnen verschillen, afhankelijk van de wijze, waarop zij ontstaan.

Lit.: Handb. der Physik (XX 1928). *Dekkers.*

2° Mineralogie. Door i. van het licht kan men het → iriseeren van sommige mineralen verklaren. Wanneer wit licht op een mineraal valt, dan zal een gedeelte van de stralen worden doorgelaten, een gedeelte wordt teruggekaatst door den bovenkant van schilfers op het mineraal, een ander gedeelte door den onderkant. Wanneer nu twee van deze teruggekaatste stralen van een bepaalde golflengte cohaerent zijn en een phaseverschil $= {}^1/_2$ hebben, zal voor het licht van die bepaalde golflengte uitdooving optreden. Men kan zich indenken, dat het iriseerende mineraal in ópvallend wit licht door de genoemde terugkaatsing aan de oppervlakte de bonte, complementaire kleuren zal vertoonen.

Door hetzelfde i.-verschijnsel zijn de aanloopkleuren van sommige mineralen te verklaren. Hier speelt het chemisch veranderde laagje aan den buitenkant van het mineraal de rol van terugkaatsend medium. Bismuth, ijzerglans, magnetiet en ook staal kunnen prachtige aanloopkleuren vertoonen.

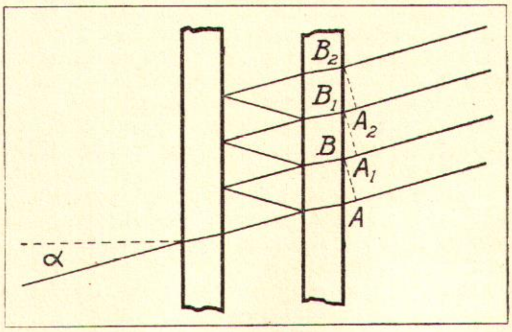
Door buiging van het licht is het kleurenspel van sommige mineralen te verklaren, bijv. van orthoklaas en adulaar of maansteen, waarbij men in bepaalde richtingen een blauwachtigen weerschijn waarneemt. *Oosterbaan.*

Voor **interferentie-figuren van kristallen,** → Kristaloptica.

Interferentie-ontvangst, in de radio-ontvangtechniek: toepassing van het beginsel, dat de wisselwerking of interferentie tusschen een ontvangen gemoduleerde hoogfrequente trilling en een plaatselijk opgewekte ongemoduleerde hoogfrequente trilling, zwevingen oplevert van een frequentie, die gelijk is aan de verschilfrequentie van de beide trillingen. Door dezen kunstgreep worden trillingen van zeer hooge frequentie, dus van kleine golflengte, omgezet in trillingen van grootere golflengte, die daarna versterkt worden (golflengtetransformatie). Met deze ontvangst is een zeer groote selectiviteit bereikbaar. *v. Gils.*

Interferometer (natuurk.). De **interferometer van Fabry en Pérot** of étalon bestaat uit twee evenwijdige, volkomen vlakke glazen platen, waarvan de naar elkaar toe geplaatste zijden half doorlatend verzilverd zijn.

Door de half verzilverde lagen wordt van een ópvallenden lichtstraal telkens een gedeelte gereflecteerd, en een ander deel doorgelaten. Zoo krijgt men naar rechts uittredende stralen, die achtereenvolgens niet, twee, vier, enz. malen gereflecteerd zijn. Is de invalshoek zoo groot, dat het optisch wegverschil voor twee punten A en B, gelegen op opeenvolgende stralen, λ bedraagt, dan vindt men in die richting

Interferometer van Fabry en Pérot.

een energie-maximum voor licht van de golflengte λ. Voor zulke hoeken, dat dit wegverschil $n\lambda$ wordt, ontstaat een maximum van n^{de} orde. Het verband tusschen golflengte, afstand d der platen en den invalshoek α wordt dan uitgedrukt door: $n\lambda = 2d \cos \alpha$.

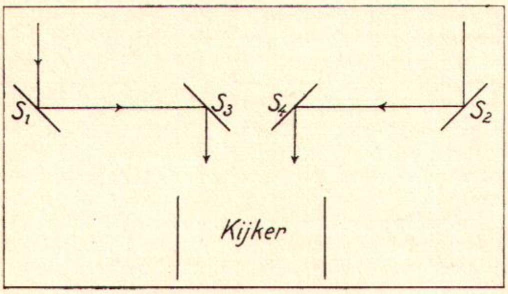
Daar bij den i. van Fabry en Pérot de normaal uit

de lichtbron op het voorvlak van den i. as van symmetrie is, ontstaat als interferentiefiguur een stelsel van concentrische ringen.

De i. is het meest geschikte instrument voor het nauwkeurig meten van golflengten. Denkt men nl. bij het étalon loodrecht invallende monochromatische stralen, zoodat maxima daar gevonden worden, waar $n\lambda = 2d$, dan kan men bij een bepaalde variatie van d tellen, hoe dikwijls een helderheidsmaximum optreedt. Hieruit is zeer nauwkeurig de golflengte te bepalen.

Andere interferentie-apparaten zijn: de interferometers van Jamin en van Michelson (zie onder), het trappenrooster of échelon van Michelson en de plaat van Lummer-Gehrcke. *Dekkers.*

De **interferometer van Michelson** wordt in de sterrenkunde gebruikt voor het meten van zeer enge dubbelsterren en voor het bepalen van stermiddellijnen. Licht van een ster wordt door een stelsel spiegels (zie fig.) langs twee verschillende wegen in een kijker geworpen. Het buigingsschijfje, dat de kijker van de ster vormt, is dan doorsneden door een aantal

Interferometer van Michelson.

interferentiestrepen, die des te dichter bij elkaar staan, naarmate de afstand van de spiegels S_1 en S_2 grooter is. Richt men nu het instrument op een dubbelster, waarvan de componenten zoo dicht bij elkaar staan, dat hun buigingsschijfjes elkaar grootendeels overdekken, dan kan men den afstand S_1S_2 zoo regelen, dat de lichte strepen van den eenen component samenvallen met de donkere strepen van den anderen en deze verzwakken. Uit den afstand S_1S_2 is dan de afstand van de componenten te berekenen. Bij enkele sterren met een zeer groote middellijn heeft men deze middellijn volgens hetzelfde beginsel kunnen meten (de interferentiepatronen van verschillende punten van het sterschijfje overdekken elkaar). De eerste meting van een stermiddellijn geschiedde in 1920 (Betelgeuze, 0,045″). *Reesinck.*

Interfertiliteit is de wederkeerige vruchtbaarheid van sommige plantenrassen. Het vraagstuk van de i. is vooral van belang voor de fruitboomsoorten (→ Steriliteit).

Intergenerische bastaarden of geslachtsbastaarden, → Soortbastaarden.

Interglaciale tijdperken, → IJstijd.

Intergrippaliata, → Mossels.

Interieur (b o u w k.), inwendige van een gebouw, woning, zaal, kamer of plaats, waarin begrepen is meubilair, gebruiks- en versieringsvoorwerpen. → Binnenhuisarchitectuur.

Interim (Lat., = tusschentijds), de voorloopige regeling van strijdpunten. De naam I. wordt vooral gegeven aan de regelingen, die Karel V bij zijn pogingen om een einde te maken aan den kerkstrijd in Duitschland, op de Rijksdagen wist te bereiken. Bekend zijn als zoodanig het I. van → Regensburg (1541), van → Augsburg (1548) en van → Leipzig (1548). *Wachters.*

Interimdividend, → Dividend.

Interjectie (tusschenwerpsel, < Lat. interjicere, tusschenwerpen) noemt men in de g r a m m a t i c a het woord, dat eigenlijk niet tot den grammaticalen zin behoort, maar er los wordt tusschengevoegd. Sommige i. zijn meer subjectieve gevoelsuitdrukkingen, bijv. foei, bravo, au; andere zijn meer objectieve geluidnabootsingen, bijv. pats, boem. Ze worden gewoonlijk onwillekeurig uitgestooten en krijgen zoo de beteekenis van een beknopten tusschengeworpen zin. De i. storen zich gewoonlijk evenmin aan klankwetten als aan de beperkingen van het phonologisch systeem. *v. Marrewijk.*

Interlaken (< Lat. inter = tusschen, lacus = meer), stad in het Zwits. kanton Bern (46° 41′ N., 7° 52′ O.), gelegen tusschen het Thuner- en Brienzer Meer, op de delta van de Lütschine aan de linkerzijde van de gekanaliseerde Aare; 9 300 inw. (1932), meerendeels Prot. Bestaat hoofdzakelijk van het vreemdelingenverkeer. *Comijn.*

Interlingua is de meest Klassiek georiënteerde concurrent van Esperanto. Het bestaat uit alle Lat. en Gr. woorden en vormen, die in de nieuwere Europ. talen zijn overgenomen. Men vindt er 14 000 bijeen in Peano's Vocabulario Commune van 1915.

Interlinie (t y p o g r.), een dun metalen reepje, nl. legeering, bestaande uit lood, tin en antimonium. Ze heeft de dikte van 1, 2 of 3 typographische punten, d.i. ong. $^1/_2$, 1 of $1^1/_2$ mm; ze is lager dan de typographische letterstaafjes en wordt gebruikt om de regels op een bepaalden afstand van elkaar te plaatsen. *Ronner.*

Interlude, de Eng. tegenhanger van de Ned. → sotternie en clute (→ Klucht) en van de Fr. sottie. De i. vormt een schakel tusschen het middeleeuwsche schouwspel en de eerste regelmatige comedie. Hoewel in de M.E. in de geestelijke spelen (mysteries en moralities) niet zelden vroolijke intermezzi voorkwamen (bijv. de kijvende vrouw van Noë, die niet in de Ark wil; de herders en Mak de schapendief in het Kerstspel in den Towneley Cyclus) en de naam i. vaak toegepast werd op dgl. kortere en langere invoegsels, treedt de i. als zelfstandige tooneelvorm in Engeland niet vóór John → Heywood op. I. hadden in tegenstelling met mysteries en moralities geen ander doel dan te vermaken; ze sproten voort uit een naïeven nabootsingslust van de klein-menschelijke zwakheden en waren daardoor in hooge mate realistisch; het waren comische dialogen (soms weinig meer dan débats) met gegevens, hoofdzakelijk ontleend aan Fr. → fabliaux, dits, → farces of jeux-partis. In den regel misten zij een hoogtepunt in de verwikkeling en een ontknooping, maar toonden (zooals bij Heywood) reeds een zekere mate van karakteruitbeelding; van Renaissance-invloed waren ze meestal nog vrij. Ze werden gespeeld door rondtrekkende tooneelspelers (vgl. de Ned. gesellen van den spele), die door de overheid veelal gelijkgesteld werden met gespuis en vagebonden, en niet met vrede gelaten werden, voor zij het beschermheerschap van een of anderen magnaat hadden verkregen. De bekendste zijn: Wit and Witless; The Play of the Weather; The Four

P's; Tom Tyler and his wife; The Pardoner and the Friar; Johan Johan; Thersites. *F. Visser.*

Lit.: E. K. Chambers, Mediaeval Drama (1903).

Interludium (Lat.), muziekterm voor: tusschenspel, vooral voorkomend bij orgelmuziek, bijv. tusschen de strophen of versetten van lied, hymne of psalm.

Intermediaire overerving is de overervingswijze, waarbij het bastaardproduct of de F_1 een tusschenvorm is, wat een gevolg is van het feit, dat de dominante eigenschap van één der ouders niet volledig overheerscht. Dat is o.a. het geval met de kruising van een rooden met een witten leeuwenbek, waaruit rose F_1-bastaarden ontstaan, die op hun beurt een F_2-nakomelingschap geven, die samengesteld is uit 25% roode, 50% rose en 25% witte bloemen (→ Mendelisme). *Dumon.*

Intermedie (intermezzo), muzikale scène, op het einde van de 16e e. in Italië in gebruik, uitgevoerd tusschen de verschillende acten van een tooneelstuk, waarbij de inhoud geen verband had met het eigenlijke drama. Oorspr. in den madrigaalstijl, later monodisch (één zangstem met begeleiding van instrumenten) gecomponeerd, totdat het ballet de plaats heeft ingenomen. Beroemdste werk: „La serva padrona" van Pergolesi, waaruit de opera buffa is ontstaan. *Piscaer.*

Intermezzo, → Intermedie.

Internaat heet iedere opvoedingsinrichting, voor lager, middelbaar of hooger onderwijs, weeshuis, kostschool, pensionaat, college, kweekschool, seminarie, enz., waar de leerlingen dag en nacht verblijven. Een ander woord voor i. is **convict,** waarmee in engeren zin echter bedoeld wordt een door het Concilie van Trente voorgeschreven kerkelijk opvoedingsinstituut voor (toekomstige) priesterstudenten, die de lessen aan gymnasium, seminarie of hoogeschool volgen. Dergelijke instituten bestonden reeds in de M. E., bijv. aan de Parijsche universiteit.

Als opvoedingsinstituut, met den nadruk op opvoeding, tegenover onderwijs, staat het i. zeer zeker achter, vooral voor jonge kinderen, bij het goede gezin. Maar vooreerst zijn lang niet alle gezinnen ideaal, ten tweede kan het verdere milieu (omgang, school) ernstige gevaren opleveren, en ten derde vinden vele ouders in de plaats hunner inwoning niet het onderwijs, dat zij voor hun kinderen wenschen. Daarom zijn goede i., d.w.z. zulke, waar zooveel mogelijk de ware gezinsgeest benaderd wordt, een noodzakelijkheid. Het goede i. kan, met zijn geschoolde opvoeders, met zijn strakke tucht, met zijn godsdienstige geest en practijken, een vaste Kath. levensovertuiging aankweeken, leert met allerlei menschen omgaan, zich naar anderen schikken en behoedt voor vele gevaren.

Lit.: Dupanloup, De l'Education; Winkler, Das Problem der Internatserziehung in Vergangenheit und Gegenwart; van Popta, De „Landerziehungsheime", geschiedenis, ontwikkeling en beteekenis (1929); Breuer, Gestichtsopvoeding (1935); J. Eckinger S.J., Die Kath. Anstaltserziehung (1913); Sellmair, Internatserziehung (1932, Kath.). *Rombouts.*

Internacia Katolika Unuiĝo Esperantista (IKUE) = Internat. Kath. Esperantistenbond. Opgericht 1 April 1910 te Parijs. Doel: door middel van → Esperanto de belangen van Katholicisme en Katholieken behartigen. Middelen: Esperanto onder de Kath. bevorderen, in alle landen Kath. Esp. Bonden oprichten, Int. Kath. Esp. Congressen houden, Kath. drukwerken in Esp. verspreiden, enquêtes houden over Kath. onderwerpen. Officieel orgaan: → Espero Katolika. Zetel: Eindhoven (J. v. Schoonvorststraat 7). *v. Zon.*

Internacio Katolika (IKa) = Kath. Internationale, door dr. Metzger in 1920, tijdens het 6e Internat. Kath. Esperanto-Congres, in Den Haag gesticht. Zij had de → Internacia Katolica Unuiĝo Esperantista (IKUE) in zich opgenomen, echter tegen den zin van vele Esperantisten, wijl IKA niet uitsluitend Esperantistisch is, doch Esperanto slechts als internationale taal wil gebruiken. In 1921, te Praag, maakte IKUE zich weer van IKA los. *v. Zon.*

Internationaal Afrikaansch Genootschap of → Internationale Afrik. Vereeniging.

Internationaal Arbeidsbureau (Bazel) (Internationale Vereinigung für sozialen Fortschritt, Association internationale pour le progrès social), vereeniging met een privaat karakter, welke zich vooral tot taak heeft gesteld nieuwe problemen omtrent het arbeidersvraagstuk, o.a. het ontwikkelingswerk der arbeiders en de verdere gevolgen van den verkorten arbeidstijd, het aandeel in de winst, medezeggenschap enz., te bestudeeren en te regelen. Deze vereeniging kwam tot stand na een in 1924 te Praag gehouden congres, waaraan ca. 13 000 congressisten deelnamen. De vereeniging werd gesticht te Bern in 1925, heeft haar zetel te Bazel en omvat 20 landen. Mgr. Nolens was indertijd secretaris dezer vereeniging. *Eras.*

Internationaal Arbeidsbureau (Genève) [Bureau International du Travail (B.I.T.)] is het bureau van de → internationale organisatie van den arbeid, gesticht in 1919, met als taak het voorbereiden van de intern. arbeidsconferenties, het houden van toezicht op de naleving der op die conferenties gesloten verdragen en verder de bevordering van al datgene, wat voor de arbeidswetgeving of sociale politiek op eenigerlei wijze van belang kan zijn.

Het I. A. is onderworpen aan een bestuursraad, welke voor de helft is samengesteld uit regeeringsvertegenwoordigers, en uit vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers voor ¼ elk. *Eras.*

Uitgaven door het I.A.: o.a.: L'année sociale (jaarl.); Revue internat. du travail (mndl.); Information sociale (wekelijks).—Lit.: Scelle, L'organisation internat. du travail; Courtin, L'organisation permanente du travail et son action; Arnau S.J., L'organisation internat. du travail et les Catholiques; Chaudouard, Le rôle de l'organisation internat. du travail dans l'activité économique. Alle uitgaven en alle lit. zijn aanwezig in de bibliotheek v.h. Vredespaleis in Den Haag.

Internationaal belastingrecht is vastgesteld in verdragen met vreemde mogendheden en bestaat óf in aanvulling en wijziging van materieel belastingrecht, zooals zich voordoet zoowel bij verdragen ter voorkoming van dubbele belasting en belastingontwijking als in geval van wederzijdsche verlaging van invoerrechten, óf in bepalingen, die de materieele rechten der belastingplichtigen niet raken, zooals bij vereenvoudiging van douanevoorschriften. In vele gevallen wijken verdragen van bepalingen der Ned. belastingwetten af en stellen rechtens deze bepalingen terzijde. Vgl. → Dubbele belasting. *Russel.*

Internationaal Bureau voor den Industrieelen Eigendom, → Fabrieks- en handelsmerken.

Internationaal Bureau voor Maten en Gewichten, gesticht bij internat. overeenkomst in Mei 1875, begon zijn werkzaamheden 1 Jan. 1876 in het

Pavillon de Breteuil, te Sèvres, door de Fransche regeering te zijner beschikking gesteld. Het houdt zich vnl. bezig met het normaliseeren van lengte- en massa-eenheden. Zoo werden de prototypes van standaard-meter en -kilogram te Breteuil vervaardigd.

Lit.: Travaux et Mémoires du Bur. intern. des Poids et Mesures (Parijs); C. E. Guillaume, La Création du Bur. intern. des P. et M. *D'Olieslager.*

Internationaal burgerlijk recht, onderdeel van het → Internationaal privaatrecht.

Internationaal Christelijk Vakverbond [Confédération Internationale des Syndicats Chrétiens (I.S.C.)], internationaal verbond van Christelijke vakvereenigingen, opgericht in 1919 te Den Haag met zetel te Utrecht; telt ca. $2^1/_2$ millioen leden. Het I. C. V. laat zich leiden door de Christelijke begrippen van rechtvaardigheid en liefde, gelijk duidelijk blijkt uit zijn op het in 1922 te Innsbrück gehouden congres vastgesteld programma. Veel heeft het I.C.V. ook geijverd voor de ratificatie der conventie van Washington (1919) betreffende den 8-uren-arbeidsdag, terwijl het ook groote verdiensten heeft t.a.v. het in het leven roepen der internationale vakvereenigingen op Christelijken grondslag. *Eras.*

Internationaal Eucharistisch Congres, → Eucharistische Congressen.

Internationaal Geographen-congres, zie → Aardrijkskundige congressen. In 1934 werd het congres gehouden te Warschau; in 1938 zal het te Amsterdam plaats vinden.

Internationaal Gezondheidsbureau. Op 17 Jan. 1912 werd te Parijs de Internationale Sanitaire Conventie gesloten, waarbij tal van maatregelen tegen uitheemsche besmettelijke ziekten werden getroffen. Het uitwisselen van gegevens omtrent den staat dezer ziekten werd opgedragen aan verschillende internationale organen. Eén hiervan is het I. G. te Parijs (Office international d'Hygiène Publique), met eigen tijdschrift. De hygiënische commissie van den Volkenbond (Comité d'Hygiène de la Société des Nations) is een ander. Aan de laatste is een bureau voor internationale uitwisseling van gezondheidsberichten verbonden. Import van lijders aan bedoelde ziekten kan zoo worden tegengegaan. Ook de Internationale Roode Kruisvereenigingen streven in deze richting. Schepen uit „besmet verklaarde" havens en reizigers uit besmet verklaarde gebieden worden op hun gezondheidstoestand onderzocht en zoo noodig in afzondering verpleegd en waargenomen. → Quarantaine. *Botman.*

Internationaal handelsrecht, onderdeel van het → Internationaal privaatrecht.

Internationaal Instituut voor Intellectueele Samenwerking (Institut Internat. de Coöpération intellectuelle), opgericht in 1924, met zetel te Parijs, en door de Fr. regeering ter beschikking gesteld van den Volkenbond. Er zijn 45 staten bij aangesloten. Het voert de beslissingen uit van de Commission Internat. de Coopér. intell., die een consultatief orgaan is van den Volkenbond. Doel: de intellectueele samenwerking te bevorderen. Geeft o.a. een bibliographie uit van vertalingen (periodiek: „Index Translationum"), vormt een band tusschen vsch. musea en wetensch. collecties, werkt aan de coördinatie van wetensch. terminologieën, enz. *Gorris.*

Lit.: Petit Manuel de la Soc. des Nations (1935).

Internationaal Katholiek Informatiebureau (IKI), opgericht 1934 te Den Bosch. Doel: door middel van → Esperanto aan niet-Katholieken inlichtingen verschaffen over de Kath. Kerk en haar leer. Secretariaat: Instituut St. Nicolaas, Oss (N. Br.).

Internationaal Landbouwinstituut, gevestigd te Rome, heeft tot taak de bestudeering van toestanden op landbouwgebied over de geheele wereld en het bevorderen van samenwerking, o.a. inzake bestrijding van plantenziekten, het proefstationwezen enz. Richt zich den laatsten tijd meer speciaal op econ. aangelegenheden, als wetgeving, statistiek enz. Het I. L., waarvan vrijwel alle beschaafde landen der wereld lid zijn, werd opgericht in 1905 op initiatief van koning Victor Emanuel van Italië. Talrijke publicaties, als regel in de Fransche en Engelsche taal, worden door het instituut verzorgd. Van de periodieken zijn de voornaamste: Revue internationale d'Agriculture. Annuaire internat. de statistique agricole, Annuaire internat. de législation agricole, les conditions de l'agriculture en. . . . (vanaf 1929-'30), Comptabilité agricole: recueil de statistiques pour. . . . (vanaf 1927-'28). *Dewez.*

Internationaal privaatrecht, het samenstel van rechtsregelen, welke de ruimtelijke begrenzing van de geldingssfeer der wetten bepalen. Het i. p. beantwoordt de vraag, of in een bepaald geval binnen- of buitenlandsch recht van toepassing is. Iedere staat bepaalt zelf, in hoeverre zijn wetten toepasselijk zijn. Derhalve heeft iedere staat zijn eigen i. p.

De voornaamste bron voor het **Nederl.** i. p. vormt de wet, houdende alg. bepalingen der wetgeving van het koninkrijk van 15 Mei 1829, Stbl. 28, welke enkele hoofdregelen bevat. Zoo bepaalt art. 6, dat de wetten betreffende de rechten, den staat en de bevoegdheid der personen de Nederlanders verbinden, ook wanneer zij zich buitenslands bevinden. In art. 7 vindt men den regel, dat t.o.v. onroerende goederen de wet geldt van het land of de plaats, alwaar die goederen gelegen zijn, terwijl art. 10 inhoudt, dat de vorm van alle handelingen wordt beoordeeld naar de wetten van het land of de plaats, alwaar die handelingen zijn verricht.

Deze bepalingen zijn natuurlijk zeer onvolledig. Nog onvollediger is de **Belgische wetgeving.** Art. 3 van het B.W. zegt, dat politie- en veiligheidswetten al degenen verbinden, die het grondgebied bewonen; dat de onroerende goederen, ook die, welke in het bezit zijn van vreemdelingen, aan de Belg. wet zijn onderworpen; en, eindelijk, dat de wetten betreffende den staat en de bekwaamheid van de personen gelden voor de Belgen, ook wanneer zij in het buitenland verblijven. Enkele bijzondere regelen vindt men aangeduid in de art. 48, 169 tot 171 en 999 B.W., en in het W. v. K. (vennootschappen, art. 171 vlg.); en in de wet op de bevoegdheid in burg. zaken (art. 10, 48, 52 en 53).

Betreffende sommige onderwerpen zijn tusschen de staten verdragen gesloten tot regeling der vraagstukken, welke uit de gelijktijdige toepasselijkheid van meer dan een wet zouden voortvloeien. Die verdragen wijzen ofwel de toepasselijke wet aan, ofwel zij scheppen zelfstandige rechtsregelen voor de internationale verhoudingen.

Tot de voor **Ned. en België** belangrijkste verdragen zijn te rekenen de zgn. Haagsche verdragen. Daartoe behooren de tractaten van 12 Juni 1902, onderscheidenlijk betreffende het huwelijksrecht, de echtscheiding en de scheiding van tafel en bed en de voogdij

van minderjarigen; die van 17 Juli 1905, onderscheidenlijk betreffende het huwelijksgoederenrecht, de curateele en de burgerlijke rechtsvordering. België was tot die verdragen eveneens toegetreden, het heeft ze echter, met uitzondering van die betreffende de voogdij, en betreffende de burg. rechtsvordering, naderhand opgezegd. Van groot belang zijn eveneens de → Brusselsche verdragen van 23 Sept. 1910 betreffende aanvaring en betreffende hulp en berging. Vervolgens: het verdrag van Genève van 24 Sept. 1923 betreffende de arbitrage-clausules en dat van 26 Sept. 1927 nopens de tenuitvoerlegging van buitenlandsche scheidsrechterlijke uitspraken, alsmede het Ned.-Belgisch verdrag van 28 Maart 1925 betreffende de territoriale rechterlijke bevoegdheid, het faillissement en de tenuitvoerlegging van rechterlijke beslissingen (→ Exequatur) etc.

Ook de gewoonte speelt een zekere rol in het i. p.: tot het gewoonterecht behoort o.m. de regel locus regit actum. Van het grootste belang voor de kennis van het i. p. is de rechtsleer en de rechtspraak.

L i t.: **I. Nederland.** D. Jos. Jitta, I.P. (1916); J. Kosters, Het Intern. burg. recht in Ned. (1917); A. C. J. Mulder, Inleiding tot het Ned. I. P. (1927-1928); L. van Praag, Int. Privaat-, Proces- en Faillissementsrecht (1928).

II. België. P. Poullet, Manuel de Droit int. privé belge ([2]1928); id., Le Droit int. privé en Belgique, in: La vie juridique des peuples, Belgique (1931, 394-415).

III. Zijn ook te vermelden: Académie de droit international (1923), die elk jaar leergangen inricht en een Recueil des cours uitgeeft; het Institut intermédiaire international (1919), dat een Bulletin publiceert; beide zijn in Den Haag gevestigd. *Haan/V. Dievoet.*

Conferentie te 's Gravenhage van Oct.-Nov. 1925, conf. van privaatrechtelijken aard, over het **auteursrecht;** luidens de overeenkomst van 6 Nov. daarna bedraagt de duur der internationale bescherming 15 jaar vanaf den datum der deponeering; alleen België Danzig, Duitschl., Frankrijk, Port., Spanje en Zwitserland namen de overeenkomst aan.

L i t.: Osterrieth, Die Haager Konf. 1925 (1926); Volkmar, Die Ergebn. der fünften Haager Privatrechtskonf., in: Jurist. Wochenschrift (1926). *Cosemans.*

Internationaal procesrecht, onderdeel van het internationaal recht. Het bevat in hoofdzaak regelen betreffende de rechterlijke bevoegdheid, (→ jurisdictie) en de tenuitvoerlegging van buitenlandsche rechterlijke en scheidsrechterlijke beslissingen en van authentieke akten. *Haan.*

Internationaal publiekrecht, → Volkenrecht. Vgl. ook → Internationale Rechtspraak.

Internationaal strafrecht. Als grondbeginsel geldt in het Ned. en in het Belg. strafrecht, dat de rechter geen andere wet toepast, dan de Nederlandsche (resp. de Belgische). De term internationaal strafrecht is naar ons recht dus minder juist. De vraag, waar, door wien of tegen welke rechtsbelangen een feit begaan moet zijn om onder toepasselijkheid der nationale strafwet te vallen, kan volgens verschillende beginselen worden opgelost. Volgens het t e r r i t o r i a l i t e i t s - of landgebiedsstelsel is beslissend het land, waar de schuldige zich bij het begaan van het feit bevindt (of waar het feit begaan is) (Ned. W.v. Str. art. 2 en 3; Belg. W. v. Str. art. 3 en 4). Het n a t i o n a l i t e i t s - of actieve p e r s o n a l i t e i t s s t e l s e l stelt de toepasselijkheid van de strafwet afhankelijk van de nationaliteit van den dader. Ongeacht waar het misdrijf is gepleegd, is steeds de strafwet van den staat toepasselijk, tot welks onderdanen de dader behoort (Ned. W. v. Str. art. 5; Belg. Wet 17 April 1878, art. 8). Volgens het b e s c h e r m i n g s s t e l s e l (ook wel minder juist passief personaliteitsstelsel genoemd) is van toepassing de strafwet van den staat, welks rechtsbelangen geschonden zijn (Ned. W. v. Str. art. 4; Belg. Wet 17 April 1878, art. 6, 7 en 10). Volgens het universaliteitsstelsel is de strafwet van een land toepasselijk, onverschillig waar, door wien of tegen wien het feit gepleegd is. Dit stelsel vindt in het Ned. W. v. Str. toepassing t.a.v. het misdrijf van valsche munt (art. 4, 2°; Belg. Wet 12 Juli 1932). De toepasselijkheid van de art. 2-7 Ned. W. v. Str. wordt beperkt door de uitzonderingen, in het volkenrecht erkend (art. 8).

L i t.: Pompe, Handboek van het Ned. Strafrecht (1935, § 52). *Bosch van Oud-Amelisweerd.*

Internationaal Verbond van Vakvereenigingen, opgericht in 1901, met zetel te Berlijn; telt ca. 14 millioen leden, verdeeld over 26 centrale organisaties in verschillende landen.

Internationale, 1° groepeering van aanhangers van de Marxistische denkbeelden met het doel de kapitalistische ordening te bestrijden en door een socialistische of communistische maatschappij te vervangen. De **Eerste Internationale** werd in 1864 door Marx zelf gesticht, maar verdween in 1876 ten gevolge van innerlijke verdeeldheid. De **Tweede Internationale** werd in 1889 opgericht; in 1907 kwamen nogmaals meeningsverschillen aan het licht over de wenschelijkheid van nationale verdediging; de voorstanders dezer meening bleven in de meerderheid; de tegenstanders zouden zich later tot communisten ontwikkelen. 1914-'19 hield de Tweede I. feitelijk op te bestaan; na den Wereldoorlog werd zij te Parijs heropgericht. Terzelfdertijd (1919) vereenigden de Russ. Bolsjewisten de communisten in alle landen in de **Derde Internationale,** de zgn. K o m i n t e r n (te Moskou). Beide I. bleven onafhankelijk van elkander; onderhandelingen, sedert 1933 gevoerd om eenheid van afweer tegen het fascistische gevaar te bekomen, bleven tot nog toe vruchteloos. *V. Houtte.*

2° Socialistische partijhymne, woorden van Eugène Pottier (1871), muziek van Degeijter. Uit den expressieven Duitschen tekst (van E. Luckhardt), waarin het lied heet: „Wacht auf, verdammte dieser Erde", zij het refrein geciteerd:

„Völker, hört die Signale!
Auf, zum letzten Gefecht!
Die Internationale
Erkämpft das Menschenrecht!"

Brouwer.

Internationale Afrikaansche Vereeniging, door koning Leopold II gesticht, als besluit van de Conferentie voor Aardrijkskunde (Brussel 1876), met het doel de ontdekkingsreizen naar de onbekende gewesten van Midden-Afrika te bevorderen en den slavenhandel te verhinderen. In elk land moest een nationaal comité gesticht worden. België was het eerst bereid en zond verschillende expedities, langs Zanzibar, naar de oevers van het Tanganjika-meer, waar bezettingsposten gesticht werden. Toen Stanley het bewijs gegeven had, dat de ingang van Kongoland doelmatiger kon gezocht worden langs de Westkust, werden deze O. posten en ondernemingen achtereenvolgens aan missionarissen afgestaan of prijsgegeven. Omstreeks 1879 werd de I.A.V. herschapen in het

Comité d'Etudes du Haut Congo en eenige maanden later in de Internationale Vereeniging van Kongo, welke alle werkzaamheden te zamen bracht, totdat Leopold II zijn doel bereikte met de erkenning van Kongo Vrijstaat door de mogendheden bij het Verdrag van Berlijn (1885). → Kongo (Geschiedenis). *Monheim.*

Internationale Arbeidsconferentie, vormt als het ware het wetgevend lichaam van de → Internationale Organisatie van den Arbeid. Elk lid van de Intern. Arbeidsorganisatie is op de I. A. vertegenwoordigd door vier leden; elk jaar wordt tenminste één I. A. belegd. De I. A. stelt bepalingen vast op het gebied der arbeidswetgeving en der sociale politiek, hetzij in den vorm van verdragen, hetzij in den vorm van „aanbevelingen". De verdragen moeten door de daarvoor aangewezen organen der leden worden geratificeerd, waarna een eventueele inbreuk aanleiding kan zijn tot het nemen van economische sancties. *Eras.*

Internationale Arbeidsverdeeling, zie → Arbeidsverdeeling (dl. II, kol. 737).

Internationale Arbeidswetgeving is het product der Intern. Arbeidsorganisatie en de → Internationale Arbeidsconferenties. Zij bevat de bepalingen, door de verschillende staten in onderling overleg vastgesteld, tot regeling en bescherming der arbeidersbelangen.

Internationale Bidweek is een achtdaagsche algemeene gebedsoefening over de geheele wereld, zoowel van Katholieken als van niet-Katholieken, ten einde God te smeeken om de eenheid der Kerk. Zij duurt van 18 Jan. (feest van Petrus' Stoel te Rome) tot 25 Jan. (feest van S. Paulus' bekeering). In dezen gebedskruistocht trekken voor het eerst sinds de Hervorming Protestanten en Katholieken in een zelfde liefde tot den Christus te zamen op onder hetzelfde motto: „Ut omnes unum sint", „dat allen één mogen zijn".

Ontstaan en geschiedenis. Het idee zelf dezer Bidweek ging in 1908 uit van een Anglicaansch geestelijke, Paul J. Wattson. Nog vóór diens overgang tot de Kath. Kerk verwierf de Bidweek in 1909 de goedkeuring en den zegen van paus Pius X. Benedictus XV verrijkte ze in 1916 met een vollen aflaat. In 1920 nam het wereldcongres van Prot. en Oostersche Kerkgenootschappen ze voor haar geloovigen over. Honderden bisschoppen over geheel de wereld hebben reeds het verzoekschrift onderteekend aan den paus, om deze Bidweek in de Kath. Kerk zoo algemeen mogelijk te maken. *Gorris.*

Internationale Kamer van Koophandel, een instelling, opgericht in 1920 en gevestigd te Parijs. Zij is ontstaan uit behoefte aan een centraal lichaam, dat een permanent contact tot stand kan brengen tusschen zakenlieden uit zoo mogelijk alle landen, welke aan den wereldhandel deelnemen en dat een werktuig kan zijn voor internationale samenwerking met het doel den wereldhandel te bevorderen en door uitwisseling van ervaringen bij te dragen tot de nationale reconstructie. In de 15 jaar van haar bestaan heeft zij tal van vraagstukken op het gebied van internationale handel en verkeer in studie genomen en op haar tweejaarlijksche congressen behandeld. De op een congres aanvaarde resoluties worden gepubliceerd in een supplement van „l'Economie Internationale", het maandelijksch orgaan van de Internationale Kamer van Koophandel. Achtereenvolgens werden de congressen gehouden te Londen (1921), Rome (1923), Brussel (1925), Stockholm (1927), Amsterdam (1929), Washington (1931), Weenen (1933) en Parijs (1935).

De leden worden onderscheiden in individueele leden, als firma's en zakenlieden, en organisatie-leden, als kamers van koophandel, handelsvereenigingen, bankiersvereenigingen, reedersvereenigingen enz. In 32 van de 48 landen, waarin de Int. K.v.K. haar leden telt, zijn deze vereenigd in een nationale sectie. Door het federatief karakter vertegenwoordigt de Int. K.v.K. thans (1936) direct of indirect meer dan drie millioen zaken. Als vrijwillige en particuliere organisatie is zij van geen enkele regeering afhankelijk. Zij geniet hoegenaamd geen overheidssubsidie en draagt een strikt niet-politiek karakter. *Witsenboer.*

Internationale Katholieke Esperanto Ver., → Internacia Katolika Unuigo Esperantista.

Internationale Katholieke Vereeniging tegen het alcoholisme (afk. I.K.V.) wil de samenwerking bevorderen tusschen de vereenigingen der aangesloten landen en aandringen op internationale maatregelen. Gesticht te Londen 21 Juli 1909. Secretariaat: Ververssstraat 31, Den Bosch.

Internationale middenstandsbeweging. In tegenstelling tot bijv. de arbeidersbeweging bezit de middenstand nog geen permanent internationaal contact. Weliswaar worden van tijd tot tijd intern. middenstandscongressen georganiseerd, waaraan door delegaties uit vsch. Europ. landen wordt deelgenomen, maar deze congressen missen den grondslag van een blijvend orgaan van samenwerking. Herhaaldelijk werden pogingen gedaan om tot een permanente intern. organisatie te geraken, o.a. wederom op het congres te Gent in 1933. Een resultaat werd echter niet bereikt, mede omdat meerdere landen het Fransche standpunt, dat een middenstands-internationale een onderdeel zou moeten vormen van het → Internationaal Arbeidersbureau te Genève, afwijzen. Wel bestaat in Brussel een intern. studie- en documentatiebureau met een beperkt aantal persoonlijke leden uit vsch. Eurp. landen: l'Institut International des Classes Moyennes. Aan Kath. zijde bestond tot voor eenige jaren een permanent overleg tusschen de middenstandsorganisaties in Duitschland, België en Nederland, nadat een vroegere Kath. middenstands-internationale niet levensvatbaar was gebleken. De gewijzigde omstandigheden, in het Duitsche Rijk na de nationaal-socialistische revolutie voor het organisatie-leven ontstaan, hebben ook aan dit overleg een einde gemaakt, totdat nieuwe wegen van samenwerking mogelijk blijken. *v. Hellenberg Hubar.*

Internationale Organisatie van den Arbeid [Organisation Internationale du Travail (O. I. T.)], zelfstandig werkende, sociale politieke afdeeling van den Volkenbond, welke zich ten doel stelt de bevordering van de → Internationale Arbeidswetgeving en van de eenheid in de sociale politiek der verschillende landen; zij werd in het leven geroepen door en is gebaseerd op deel XIII van het vredesverdrag van Versailles. *Eras.*

Internationale rechtspraak. Hiermee wordt alleen bedoeld: r e c h t s p r a a k o v e r s t a t e n, en niet: internationaal georganiseerde rechtspraak over personen, zooals bijv. door gemengde rechtbanken in Egypte en andere landen geschiedt.

Bij rechtspraak over staten kan men onderscheiden: **1°** N a t i o n a a l georganiseerde rechtspraak. Krachtens den regel: Par in parem non habet juris-

dictionem, is de eene staat niet aan de rechtspraak van de andere onderworpen. Waar niet alle Ned. rechters zich aan dit beginsel onderwierpen heeft de wetgever dat uitdrukkelijk in 1917 vastgelegd in art. 13a van de wet op de algemeene bepalingen door de macht van den rechter te beperken tot de uitzonderingen in het volkenrecht erkend.

Bij Prijsrechtspraak (zie → Prijsrecht), die nog altijd nationale rechtspraak is, moet men onderscheid maken in vorderingen van particulieren en vorderingen van staten. Alleen de neutrale staat kan de prijsmaking van zijn eigendom bij het nationaal prijsgerecht aanhangig maken. De neutrale staat kan ook optreden bij gevallen als buitmaking in zijn territoriale zee enz. Nederland heeft zulks tijdens den Wereldoorlog in Engeland gedaan. Hij kan dan ook eventueel langs diplomatieken weg optreden.

2° Internationaal georganiseerde rechtspraak. Hieronder verstaat men niet alleen eigenlijke rechtspraak, maar ook → Arbitrage. Rechtspraak in eigenlijken zin is pas ontstaan, toen het Permanent Hof van Internationale Justitie is opgericht (zie beneden). Op de 2e Vredesconferentie van Den Haag 1907 is daarover al gesproken, maar men kwam slechts tot een Permanent Hof van Arbitrage (zie → Arbitrage-Hof). Wel kwam in 1908 een Centraal Amerikaansch Hof van Justitie tot stand, waarbij vijf staten van Midden-Amerika betrokken waren. In 1918 is het verdrag niet verlengd.

Permanent Hof van Internationale Justitie. Nadat onder den Wereldoorlog de gedachten gerijpt waren, werd in artikel 14 van het volkenbondspact de oprichting van dit Hof voorgeschreven. De Volkenbond belastte een comité van juristen, waarin als Nederlander mr. Loder zat, met het maken van een ontwerp. Op 13 Dec. 1920 werd een definitief statuut door de Vergadering van den Volkenbond aanvaard. De verplichte rechtspraak was niet aanvaard. De 15 rechters worden voor een tijdperk van 9 jaar gekozen. Het moeten zijn onafhankelijke personen, gekozen zonder rekening te houden met hun nationaliteit, uit hen, die in hun eigen land de hoogste rechterlijke functie kunnen bekleeden of volkenrechtsgeleerden zijn van erkende bekwaamheid. Zij worden door Raad en Vergadering van den Volkenbond gelijktijdig afzonderlijk gekozen uit de door de nationale groepen van scheidsrechters van het Permanente Hof van Arbitrage voorgestelde personen. Het Hof van Internat. Justitie zetelt, evenals dat van Arbitrage, te Den Haag. Eerste president was de Nederlander Loder. Bij zijn uittreden als rechter werd de Nederlander Van Eijsinga als rechter gekozen. Alleen staten of leden van den Volkenbond kunnen voor het Hof verschijnen, dat de bevoegdheid heeft zich uit te spreken over alle zaken, die er aan worden onderworpen. Staten kunnen zich verplichten bepaalde geschillen altijd aan het Hof te onderwerpen. Het Hof past bij zijn rechtspraak toe: 1° internationale verdragen, 2° internationale gebruiken, 3° de algemeene rechtsbeginselen als zoodanig erkend door de beschaafde staten, 4° de vaste rechtspraak en de leer der volkenrechtsgeleerden. Officieele talen zijn Fransch en Engelsch. De behandeling is schriftelijk en mondeling. Het vonnis is met redenen omkleed, en de rechters die een afwijkende meening hebben, kunnen die afzonderlijk bekend maken. Er zijn reeds tal van zaken aan het Hof onderworpen geweest. *L. Janssens.*

Lit.: François, Handboek van het Volkenrecht (II).

Internationale Vereeniging voor Kongo, → Association Internationale du Congo.

Internationale vrachtbrief, → Vrachtbrief.

Internationale Vrouwenorganisatie. Het streven naar een meer geordend internationaal gemeenschapsleven, dat zich na den Wereldoorlog voordoet, vindt bij de vrouwen van alle landen en van alle gezindheid werkdadige belangstelling. De snelle uitbreiding der internationale vrouwenorganisaties, het herhaald optreden der vrouwen bij de officieele inrichtingen te Genève, hetzij als afgevaardigden van internationale vrouwenorganisaties, hetzij als lid van officieele afvaardigingen der onderscheiden landen, bij den Volkenbond of het Internationaal Arbeidsbureau zijn daarvan een sprekend bewijs. Vrij talrijk is ten andere het aantal vrouwen, die bij de officieele internationale organisaties bestendig werkzaam zijn.

Ook de Kath. vrouwen hebben op internationaal gebied een werkzaamheid, die met die der niet-Kath. organisaties gelijken tred houdt en, in menig opzicht, op haar een zekeren voorsprong heeft.

Er bestaan 22 internationale vrouwenvereenigingen: 6 Kath., 3 Prot., 11 neutrale, 2 socialistisch-communistische, te verdeelen in:

A) Vereenigingen met algemeen doel.

a) Internationale Vrouwenraad; opgericht te Washington 1888; zetel te Parijs; officieel neutraal, staat echter onder spiritualistischen invloed.

b) Vereenigingen van staatsburgeressen voor vrouwenkiesrecht (Alliance internationale pour le suffrage et pour l'action civique et politique des femmes); Berlijn 1904; zetel te Londen; neutraal, overhellend naar extremistisch feminisme.

Beide vereenigingen streven naar verwezenlijking van het volledig programma der vrouwenbeweging met sterke tendenz naar gelijkstelling van man en vrouw op politiek, economisch en moreel gebied.

c) Internationale vereeniging van Christelijke meisjesvereenigingen; Genève 1894, meer bekend onder de benaming Y.W.C.A.; zetel te Genève; Protestant, zeer werkzaam over heel de wereld, bijzonder voor maatschappelijk hulpbetoon, sterke tendenz tot Prot. proselytisme.

d) Internationale Unie der R.K. Vrouwenbonden; 1913, zetel te Utrecht; voorzitster sinds 1922 mevr. Steenberghe-Engeringh; statuten goedgekeurd door paus Pius XI; zeer actief; beoogt werking van alle Kath. vrouwen der wereld op alle gebied, waar in dezen modernen tijd daadwerkelijke belangstelling van de Kath. vrouw vereischt wordt; bevordert de laatste jaren vooral de Kath. actie en de sociale organisatie; werkt bij middel van congressen en bestendige commissies: heeft een bestendig secretariaat en een internationaal tijdschrift; heeft vertegenwoordiging door twee assessoren in de Commissie van Vrouwen en Kinderbescherming van den Volkenbond en een lid in de Commissie voor Vrouwenvraagstukken van het Internationaal Arbeidsbureau.

e) Jeugdafdeeling van de Internationale Unie der R.K. Vrouwenbonden; Rome 1926; zetel te Gent (België); voorzitster: mej. Chr. de Hemptinne; zeer actief, beoogt de groepeering van de Kath. vrouwelijke jeugd der wereld met het oog op de vorming der jeugd tot Kath. actie en collectief optreden op dat gebied; vereenigt in 1935 ong. 2 millioen meisjes van 27 bonden uit 17 landen.

B) Vereenigingen tot zedelijke bescherming van het jonge meisje.

a) Internationale Unie der Vriendinnen van het jonge meisje; zetel te Genève; Protestantsch.

b) Katholieke Internationale vereeniging der werken tot bescherming van het jonge meisje; 1897; zetel te Freiburg (Zwits.).

Beide met nationale vertakkingen, willen vooral de bescherming der alleenreizenden tegen de gevaren van den zgn. „handel in blanke slavinnen”.

C) Vereenigingen voor drankbestrijding en geheelonthouding.

Worlds women Christian Temperance Union, Ver. Staten van Amerika: 1883, zetel te Londen; in 1932 1 millioen leden in 50 landen.

D) Vereenigingen voor vredesactie, opvoeding tot vredesgedachten.

a) Union mondiale des femmes pour la concorde internationale; Genève 1915; zetel te Genève; neutrale vereeniging met individueele aansluiting van leden uit 29 landen.

b) Ligue Internationale des femmes pour la paix et la liberté; Den Haag 1915; zetel te Genève; neutraal; 26 nationale afdeelingen.

c) Union internationale des mères et des éducatrices pour la paix; 1928; zetel te Parijs; neutraal.

d) Comité mondial des Femmes contre la guerre et le fascisme; Parijs 1934; zetel te Parijs; streeft onder schijn van vredesactie naar een eenheidsfront onder de neutrale vrouwenorganisaties als middel voor het verspreiden der communistische gedachten, bijzonder aangaande de zending der vrouw en de familie.

E) Vereenigingen tot verdediging van beroeps- en economische belangen der vrouw.

a) Internationale Federatie der Vrouwelijke afgestudeerden; 1919; zetel te Londen; neutraal; telt in 1932: 53 000 leden uit 36 landen.

b) Internationale raad der verpleegsters; Genève 1899; zetel te Genève; neutraal; telt 200 000 leden in 23 landen.

c) Internationaal Studiecomité der Vereenigingen van Katholieke Verpleegsters; 1933; zetel te Parijs.

Beide treden actief en doelmatig op voor het waarnemen van de belangen der gediplomeerde verpleegsters.

d) Internationale gilde der „cooperatrices”, zetel te Londen; neutraal, echter met socialistische en ook Christelijke invloeden, wil den geest van coöperatie onder de vrouwen en de huiselijke welvaart bevorderen; staat in betrekking met vrouwencoöperatieven uit 31 landen.

e) Internationale vereeniging van de „Open Door”; Weenen 1929; zetel te Londen; neutraal; strijdt voor volledige gelijkstelling van arbeidsmogelijkheid voor man en vrouw, richt haar actie bijzonder tegen het I.A.B. van Genève en voor de afschaffing van de arbeidswetgeving, in zooverre deze niet een gelijke bescherming voorziet voor mannen en vrouwen, omdat dergelijke bescherming de arbeidsmogelijkheden der vrouwen zou beperken.

f) Fédération Internationale des femmes dans les carrières libérales et commerciales; 1930; zetel te Genève en New York; neutraal; bevordert de beroepsbetrekkingen tusschen vrouwen, die tot de vrije beroepen en tot den handel behooren.

g) Commissie voor vrouwenvraagstukken; 1922; zetel te Utrecht; raadgevend en studie-organisme van het Internationaal Christelijk Vakverbond.

h) Comité syndical international des travailleuses; commissie met hetzelfde doel als de voorgaande, maar opgericht voor de internationale syndicale federatie; zetel te Amsterdam.

F) Vereenigingen voor maatschappelijk hulpbetoon.

a) Katholieke Internationale Unie voor Maatschappelijk Hulpbetoon; Milaan 1925; zetel te Brussel, Poststraat 111 (op het Alg. Secr. der Christelijke Sociale Vrouwenwerken van België); zeer actief. beoogt den vooruitgang van het maatschappelijk hulpbetoon, de stichting van Kath. scholen van maatschappelijk werk voor mannen en vrouwen, vereenigt 30 Kath. scholen van maatschappelijk werk en 9 vereenigingen van gediplomeerde maatschappelijke werksters en werkers uit 13 landen, houdt regelmatig belangrijke internationale conferenties.

b) Internationaal Comité der Scholen voor Maatschappelijk Werk; 1929; Zetel te Berlijn; neutraal; telt 75 aangesloten scholen voor maatschappelijk werk, verspreid over 17 landen; doel: het bevorderen van het onderwijs in het maatschappelijk hulpbetoon. *M. Baers.*

Internationalisme is het streven, dat gericht is op samenwerking tusschen volkeren of tusschen burgers van verschillende staten. Van het eerste is de → Volkenbond de merkwaardigste uiting van dezen tijd; van het laatste bestaan vele voorbeelden op wetenschappelijk, economisch en andere gebieden. De radicaalste vorm van i. is geweest het → kosmopolitisme. Vergaande opvattingen worden ook gehuldigd door Socialisme en Communisme (→ Internationale) als gevolg van Marx' leer, dat de Staat, instrument van de heerschende klasse, gedoemd is te verdwijnen. *Koenraadt.*

Interne apologie, in zekeren zin de Kath. bewerking van de immanentistische apologie (→ Immanentisme) der Modernisten; legt vooral den nadruk op die argumenten voor het geloof, die wil en gemoed van de menschen onmiddellijk raken, zooals bijv. de verhevenheid en heiligheid van leer en Kerk, enz.; zoo onderscheidt zij zich van de → externe apologie, die meer de buiten de menschen staande argumenten, als bijv. wonderen, naar voren brengt. Wat het opstellen van het uitgangspunt betreft, dateert zij reeds van Blaise → Pascal; met de uitwerking van de argumenten begonnen vooral → Lacordaire en kard. → Dechamps.

L i t. : → Apologetiek. *Pauwels.*

Interne contrôle (e c o n.). Hieronder verstaat men al die maatregelen, die getroffen worden in de huishouding ter → contrôle van de doelmatigheid der uitoefening van beheersbevoegdheden en de juistheid der daarover afgelegde verantwoording.

Interneering is het binnen een aangewezen gebied of plaats doen verblijven van personen, wier vrijheid van beweging beperkt moet worden. I. in **Nederland** wordt toegepast op vluchtelingen, op militairen van oorlogvoerenden in een oorlog, waarin het land, dat de i. aanwendt, niet is betrokken, en op personen, die niet het land uitgewezen kunnen worden, noch een vrijheidsstraf hebben te ondergaan en gevaarlijk zijn voor de orde en rust.

In Ned. geïnterneerde vreemde militairen worden met inachtneming van den door hen bekleeden rang voor de strafwet gelijk gesteld met Ned. militairen t.a.v. de door hen begane strafbare feiten, waartegen

is voorzien bij het gemeene recht, alsmede t.a.v. de in art. 65 W. v. Mil. Str. genoemde feiten van dit wetboek. Ook voor de toepassing van de wet op de krijgstucht worden deze geïnterneerde militairen met Ned. militairen gelijk gesteld. *A. Lohmeijer.*

Belg. recht. Buiten de beteekenis hierboven aangegeven, heeft het woord interneering in België ook nog een anderen zin. I. is een beveiligingsmaatregel, opgelegd aan krankzinnige en abnormale misdadigers krachtens de wet van 9 April 1930 tot bescherming der maatschappij. I. is dwangverpleging in een bijzonder gesticht, ingericht door den staat.

I. mag worden uitgesproken tegen personen, die a) op het oogenblik van het vonnis krankzinnig zijn of lijden aan zware geestesstoornis of zware geesteszwakheid; b) een feit hebben gepleegd, door de wet als misdaad of wanbedrijf omschreven. Eveneens kunnen geïnterneerd worden de veroordeelden tot een crimineele of correctionneele vrijheidstraf, die gedurende de uitvoering in staat van krankzinnigheid, zware geestesstoornis of geesteszwakheid werden bevonden.

De normale duur der i. is vijf jaren. Indien het feit strafbaar was met de zwaarste straffen, dan dient de duur bepaald op 10 of 15 jaren. Indien de geïnterneerde na het verloop van den termijn niet genezen en nog steeds gevaarlijk is, mag de maatregel voor eenzelfden termijn verlengd worden. De geïnterneerde mag voor het einde van den termijn in vrijheid gesteld worden door de Psychiatrische Commissie, hetzij definitief, hetzij op proef. Indien de invrijheidstelling op proef geschiedt, dan blijft de vrijgelaten geïnterneerde ten minste een jaar onder psychiatrisch toezicht, waarvan de duur en de modaliteiten bij de beschikking tot invrijheidstelling bepaald worden. *Collin.*

Interneering in Ned. Indië. Krachtens art. 35-38 Ind. Staatsregeling kan de gouverneur-generaal in overeenstemming met den Raad van Indië aan in Ned.-Indië geboren ingezetenen, die gevaarlijk worden geacht voor de openbare rust en orde, het verblijf in een bepaalde plaats ontzeggen en hun een bepaalde verblijfplaats aanwijzen. In dit verband is het meestbekend het interneeringskamp aan den Boven-Digoel (Nieuw Guinee), gevolg van de communistische ongeregeldheden sedert 1924. Buiten Indië geboren ingezetenen kunnen uitgewezen (geëxterneerd) worden. Vreemdelingen niet-ingezetenen kunnen door de politie worden uitgezet. *B. Damen.*

L i t. : P. H. Jongmans, De exorbitante rechten v. d. G. G. i. d. practijk (diss., 1921); Carpentier Alting, Politieke in- en uitbanning in N. I. (in Nieuw-Indië 1922).

Interne financiering of zelffinanciering is een voorziening in kapitaalbehoeften door in de onderneming zelf gevormd kapitaal. De i. f. voltrekt zich door inhouding van gemaakte winst, gewoonlijk alleen van overwinst, d.w.z. de winst, welke overblijft, nadat een bescheiden dividend is uitgekeerd. Meestal geschiedt het inhouden van winst slechts voor een gering deel openlijk en gaat dus gepaard met het vormen van geheime reserves, die niet of niet duidelijk uit de balans blijken. Het wegwerken van interne kapitaalvorming brengt echter het gevaar mee, dat de kapitaalsinvestatie ook bij kostprijscalculatie en resultatenrekening uit het oog wordt verloren en zoodoende besloten wordt tot uitbreidingen, welke, bedrijfseconomisch beschouwd, niet zijn verantwoord.

I. f. wijst op een zelfstandig karakter der onderneming; regelmatige inhouding van overwinst is voor een tot een zelfstandig organisme gegroeide onderneming vanzelfsprekend, daar de tendenz tot expansie nieuwe kapitaalbehoeften wekt.

I. f. in plaats van kapitaalopname op de kapitaalmarkt geschiedt vooral, indien de kapitaalmarkt algemeen moeilijkheden ondervindt (bijv. in Duitschland na den Wereldoorlog); of indien de betreffende onderneming geen toegang heeft tot de kapitaalmarkt. Dit laatste komt o.a. voor bij kleine ondernemingen, wier leeningen niet ter beurze kunnen worden genoteerd; bij ondernemingen, die een nieuw product vervaardigen of volgens een nieuw procédé werken en daarom te risquant worden geacht; bij ondernemingen, waarvan de aandeelen onder pari noteeren, terwijl reorganisatie bezwaarlijk wordt geacht, enz.

Ook het belastingstelsel kan i. f. bevorderen, bijv. in Ned., waar tot uitkeering gebrachte winst onderhevig is aan dividend- en inkomstenbelasting, terwijl ingehouden winst belastingvrij is. *v. Waes.*

Internen-stelsel is de benaming van een verdwijnenden vorm in de arbeidsverhoudingen van het kleinbedrijf.

In den gildentijd was de gezel in den regel de huisgenoot van den meester en behoorde tot diens gezin. Dit was tevens de bloeitijd van het i. Het leeft ook thans nog voort, doch de omvang neemt af en relatief heeft het niet zooveel beteekenis meer. Vrijwel alleen is het nog aan te treffen op het platteland in het kleinbedrijf en dan nog slechts in branches, welke er zich meer speciaal toe leenen.

Gelijk in het algemeen voor dienstboden wordt dan een bedrag aan loon bepaald, bóven kost en inwoning, al dan niet met verzorging van wasch- en strijkgoed. De gevallen, dat een bakkersknecht, smidsknecht, schoenmakers- of kleermakersknecht en kappersbediende bij den patroon inwonen en dus „intern” zijn, behooren op het platteland niet tot de uitzonderingen. In het bakkersbedrijf is langen tijd felle strijd gevoerd tegen het i. Dit voornamelijk van arbeiderszijde, maar gesteund door de kleinere patroons, omdat het in groote mate bijdroeg tot instandhouding van den nachtarbeid. Door invoering van de Arbeidswet kwam in 1920 aan den nachtarbeid een einde, doch het i. komt in het bakkersbedrijf ten plattelande nog wel het meest voor, en eischt daar ook de meest scherpe contrôle op de naleving van arbeids- en rusttijden. *Kuiper.*

Interne secretie (d i e r k.) of inwendige afscheiding is de functie van klieren, die haar stoffen niet door een uitvoergang afgeven, maar rechtstreeks aan het bloed afstaan. → Afscheiding. Zie ook → Intern-secretorische stoornissen.

Internodium (p l a n t k.) is een deel van den stengel, gelegen tusschen twee knoopen.

Intern-secretorische stoornissen (g e n e e s k.). De intern-secretorische organen oefenen door hun afscheidingsproducten invloed uit op de vsch. deelen van het menschelijk lichaam. In wisselende hoeveelheid, afhankelijk van de behoeften van het organisme, worden deze afgescheiden. Via zenuwverbindingen en de bloedbaan zijn deze organen op elkaar afgestemd en ontvangen zij prikkels tot vermeerderde of verminderde afscheiding. Wanneer het juiste verband is verbroken of het orgaan, dat het product van → interne secretie bereidt, zelf door ziekte is aangetast, kunnen i. s. ontstaan en soms scherp omlijnde ziektebeelden te voorschijn worden geroepen. Zoo is de → acromegalie het gevolg van een secretie-

stoornis van het hersenaanhangsel (hypophyse), terwijl bij de suikerziekte een onvoldoende vorming bestaat van insuline, een door de alvleeschklier uitgescheiden product. Overmatige afscheiding van het secretieproduct der schildklier overweegt in het ziektebeeld der → Basedow'sche ziekte, terwijl sommige beenafwijkingen haar ontstaan danken aan een abnormen groei der bijschildkliertjes. Zoo hangen de klachten van den overgangsleeftijd ten deele samen met het ophouden der functie van de eierstokken.

De behandeling dezer stoornissen is zeer verschillend. Terwijl men in een aantal gevallen bij overmatige afscheiding van een product van interne secretie de vergroote klier, die deze stof afscheidt, operatief gaat verkleinen, neemt men in sommige gevallen van onvoldoende afscheiding zijn toevlucht tot het toedienen der ontbrekende stof, hetzij door den mond, hetzij door deze stof in te spuiten (bijv. schildklierpraeparaat bij → myxoedeem, → insuline bij suikerziekte). Wanneer de afscheiding onvoldoende blijft, zal ook dagelijks het ontbrekende moeten worden aangevuld. Men heeft getracht door het operatief inplanten van het betreffend orgaan, aan een ander mensch of aan een dier ontnomen, tot volledig herstel te komen (bijv. verjongingsoperatie). Tot blijvende resultaten heeft dit echter niet gevoerd. *v. Balen.*

Internuntius (= nuntius ad interim), pauselijk vertegenwoordiger bij een hof, ter vervanging van den om uiteenloopende redenen afwezigen nuntius, of ook in kleinere landen de blijvende vertegenwoordiger van den paus; tegenw. gewoonlijk titulair aartsbisschop. Alleen verschillend in rangorde van → nuntius; macht en voorrechten dezelfde (cf. C.I.C. 267 § 1). Tegenw. is er alleen een i. in Nederland en Luxemburg. *Drehmanns.*

In 1829 is in den Haag opgericht de apostolische internuntiatuur der Nederlanden in verband met plannen tot het uitvoeren van het concordaat van 1827 (zie → Concordaat). Ondanks het feit, dat de Ned. gezant in 1871 uit Rome is teruggeroepen, heeft de paus toen de internuntiatuur in Den Haag gehandhaafd. Toen de paus in 1899 niet tot de Vredesconferentie werd uitgenoodigd, heeft de nuntius Nederland verlaten. In 1921 zijn de betrekkingen daarna onderhouden door een zaakgelastigde, terwijl officieel de nuntius van Brussel sinds 1911 ook in Den Haag optrad. In 1921 heeft zich weer een i. in Den Haag gevestigd. Voor de nuntii en internuntii, die in Brussel en Den Haag geresideerd hebben, zie onder → Nuntius.

Lit.: P. Goulmy, 's Pausen Diplomatie en de Nederlanden (1917). *de Haas.*

Interpellatie, 1° → Paulinisch voorrecht.

2° Recht van interpellatie (staatk.) is het recht van elk der beide Kamers der Staten-Generaal (voor België: Kamer der Volksvertegenwoordigers en Senaat), om inlichtingen aan de regeering te vragen. De verlangde inlichtingen mogen slechts geweigerd worden, wanneer het verleenen daarvan strijdig geoordeeld kan worden met het belang van den Staat. Het i. is in België gegrondvest op art. 88 § 3 der grondwet. *Struycken.*

Interpolatie, 1° (Lat.: interpolatio) wijziging aangebracht in oorspronkelijke teksten, vooral in rechtsteksten. Voor het Rom. recht is de i. vooral daarom van beteekenis, omdat in den loop der tijden tal van veranderingen aangebracht zijn in de werken (sententies) der klassieke juristen, in de keizerlijke verordeningen, enz., hetzij eigenmachtig door particulieren, hetzij met goedvinden der overheid. Doel daarbij is geweest verouderde bepalingen aan te passen aan den nieuwen tijd en aan moderne opvattingen omtrent het recht. Vooral door de codificatie-commissie ten tijde van Justinianus (→ Codificatie van Justinianus) zijn tal van i. aangebracht (emblemata Triboniani). Het vaststellen van i. aan de hand van formeele en materieele criteria is onder de Romanisten tot een afzonderlijke wetenschap geworden, waarbij men zich van overdrijving niet steeds heeft weten vrij te houden. *Hermesdorf.*

2° Wisk. Interpolatie bij een functie f(x) heeft ten doel uit de waarden der functie in een eindig aantal punten $x_1, x_2, \ldots, x_n$ een uitdrukking af te leiden, welke f(x) zoo goed mogelijk benadert in een punt x, dat niet met een der punten $x_1, x_2, \ldots, x_n$ samenvalt en tusschen de twee uitersten dezer punten inligt. Ligt x hier niet tusschen, dan spreekt men van extrapolatie.

Lit.: → Differentie. *J. Ridder.*

Interpretatio, uitlegging van rechtsvoorschrift, verklaring van rechtsinstelling. Met de i. hielden zich te Rome aanvankelijk bezig de pontifices, later de leeken-juristen (prudentes). Voor de rechtsvorming (aanpassing van het verouderde recht aan nieuwe toestanden) heeft de i. een belanglangrijke rol vervuld. Zoo heeft de i. de → mancipatio, oorspronkelijk een koopovereenkomst tegen gereed geld, weten te vervormen tot een wijze van eigendomsoverdracht (voor res mancipi). In schijn wordt hier een oude rechtsinstelling behouden, in werkelijkheid wordt ze toegepast niet om een koopovereenkomst te sluiten, doch om eigendom te doen overgaan onverschillig uit welken hoofde (koop, schenking, enz.). *Hermesdorf.*

De uitlegging van de rechtsvoorschriften vervult ook in het moderne recht een zeer belangrijke rol, en ze staat thans in de methodologie van de rechtswetenschap geheel op het voorplan.

Lit.: P. Scholten, in Asser, Algemeen Deel ([2]1934); H. De Page, Droit civ. (I 1933, 18-28); Fr. Gény, Méthode d'interprétation et sources en droit privé positif, ([2]1919). *V. Dievoet.*

Interpunctie, 1° het gebruik van bepaalde teekens (punten, komma's, vraagteekens, uitroepteekens, enz.) om het einde van een zin of zinsdeel aan te geven. Er zijn twee normen: de rhetorische of oratorische, die i. gebruikt om pauzen aan te duiden; de grammatische of syntactische (logische), die teekens aanwendt om hoofd- en bijzinnen te scheiden. In Ned. zijn beide methoden in zwang. Beide hebben zich ontwikkeld uit de middeleeuwsch-Latijnsche.

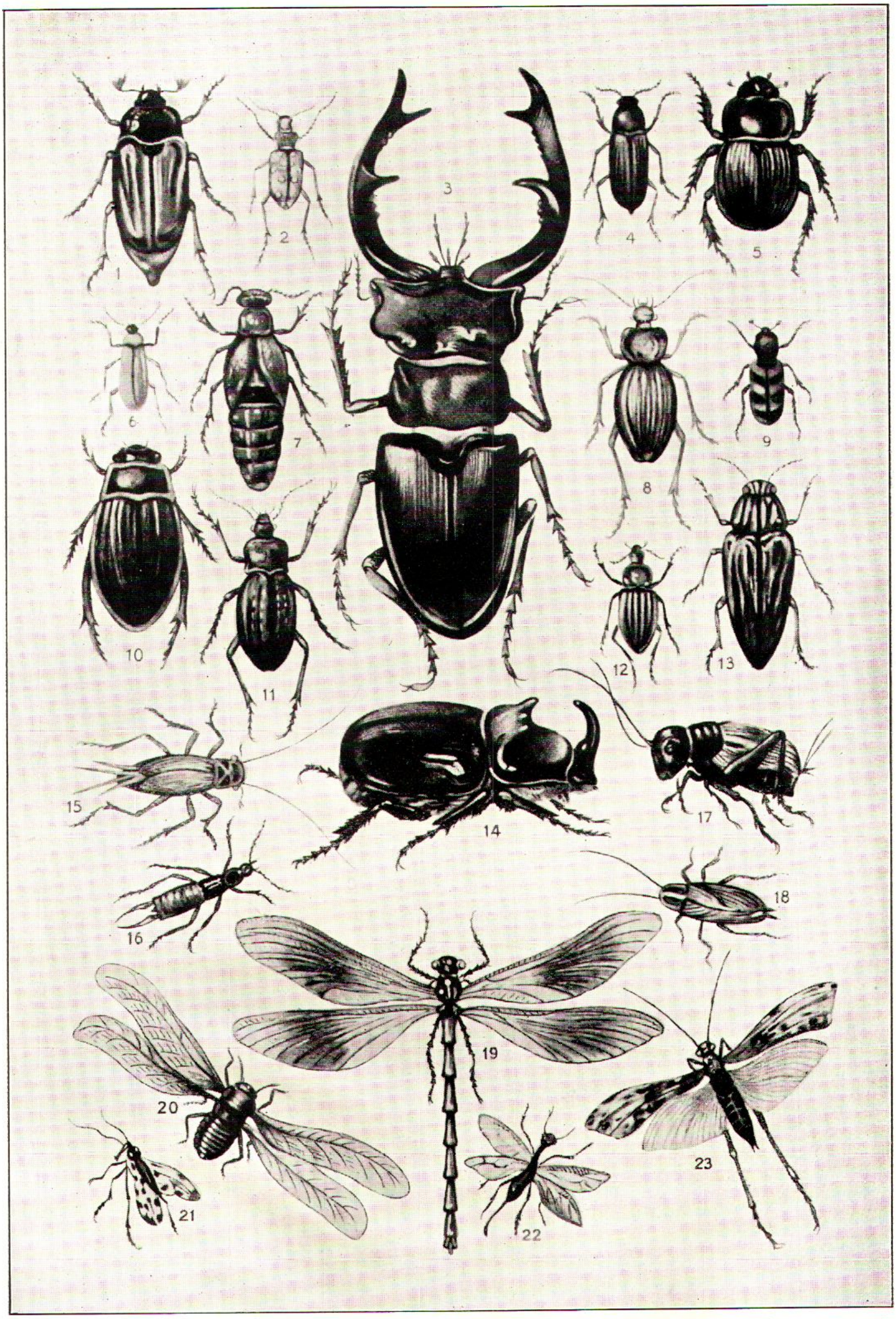
Lit.: J. Greidanus, Begins. en ontwikk. v. d. i., in 't biezonder in de Ned. (1926); J. N. v. d. Bosch, Over i., grondtrekken voor het taalonderwijs, in: De Nieuwe Taalgids (1 1907, 61-68). *Lampen.*

2° (Muziek) → Phraseering.

Interregnum, in het bijzonder het tijdvak van regeeringloosheid in Duitschland, dat begon met den dood van Koenraad IV (1254) en eindigde met de keuze van Rudolf van Habsburg tot keizer (1273). Het was een periode van staatkundige ontbinding, waarin de rijksvorsten zich gedroegen als onafhankelijke souvereinen. *Wachters.*

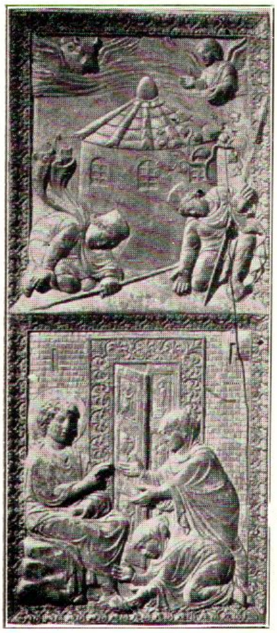
Interrex (Lat.), eigenlijk: tusschenkoning, die te Rome optrad na den dood van den éénen of vóór de keuze van den volgenden koning. Tijdens de Republiek was het een magistraat, die rechtens alleen

INSECTEN

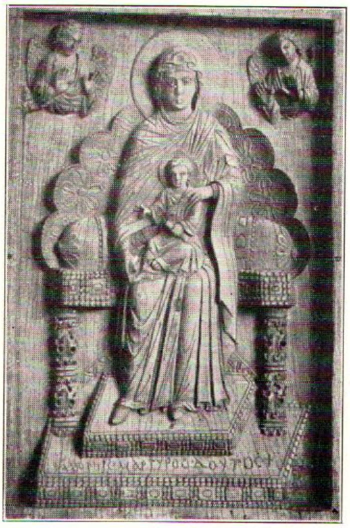

1. Meikever (Melolontha vulgaris). 2. Akkerzandlooper (Cicindela campestris). 3. Vliegend hert (Lucanus cervus). 4. Meeltor (Tenebrio molitor). 5. Gewone mestkever (Geotrupes stercorarius). 6. Roode vuurkever (Pyrochroa coccinea). 7. Olietor (Meloë proscarabaeus). 8. Gouden loopkever (schallebijter) (Carabus auratus). 9. Harige bijenwolf (Trichodes alvearius). 10. Gerande watertor (Dytiscus marginalis). 11. Tuinloopkever (Carabus hortensis). 12. Kleine goudrandloopkever (Carabus auronitens). 13. Dennenprachtkever (Chalcophora mariana). 14. Neushoornkever (Oryctes nasicornis). 15. Huiskrekel (Gryllus domesticus). 16. Oorworm (Forficula auricularia). 17. Veldkrekel (Gryllus campestris). 18. Duitsche kakkerlak (Blatta germanica). 19. Waterjuffer (Calopteryx virgo). 20. Termiet (Termes dirus). 21. Gewone schorpioenvlieg (Panorpa communis). 22. Kameelhalsvlieg (Rhaphidia crassicornis). 23. Ruitgevlekte kokerjuffer (Limnophilus rhombicus).

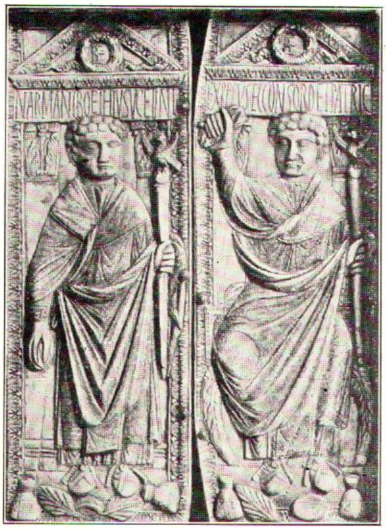
IVOOR

1

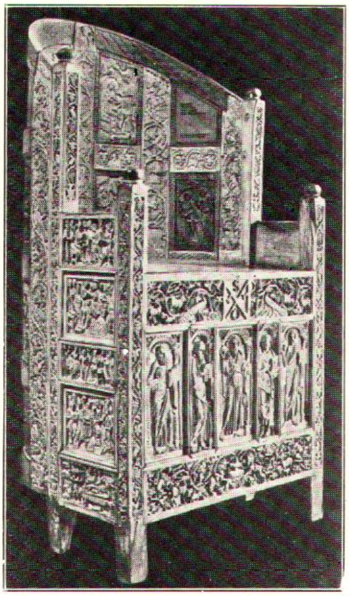
2

3

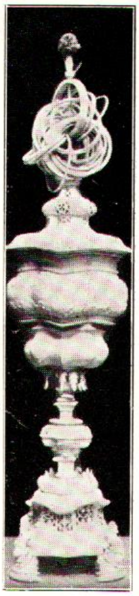
4

5

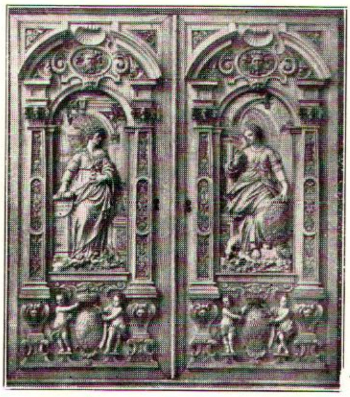
6

7

8

9

10

11

1. Boven: de slapende wachters, en onder: de H. Vrouwen en engel in het H. Graf (einde 4e eeuw). Milaan. 2. Maria met Kind (10e eeuw) Rome. 3. Consulaire diptychon (487 n. Chr.). Brescia. 4. Visitatie (eind 9e eeuw). München. 5. Bisschopszetel van Maximianus (6e eeuw). Ravenna. 6. „Geduld", door Fr. Duquesnoy (begin 17e eeuw). Brunswijk. 7. Met de passigdraaibank vervaardigde bokaal (1644). Weimar. 8. Verloochening van Petrus (eind 14e eeuw; Fransch werk). Berlijn. 9. Deurtjes van een muntenkastje, door Chr. Angermair (ca. 1620). München. 10. Sphinx, door Ch. van der Stappen (ca. 1900). Brussel. 11. Netsoeke (Japansch).

werd benoemd bij ontstentenis van alle patricische magistraten, feitelijk echter telkens wanneer én consuls én dictator ontbraken. Hij wordt benoemd door den Senaat, blijft vijf dagen in functie en benoemt zijn opvolger, die weer hetzelfde doet, totdat de groote volksvergadering nieuwe consuls gekozen heeft. *Slijpen.*

Interrogatie (p h i l o l.) of v r a a g is een zinvorm, waardoor de spreker den aangesprokene uitnoodigt om hem uitsluitsel te geven over een feit (ja- of neen-vraag) óf een aanvulling te geven op wat hij al weet (aanvullingsvraag), bijv. 1° Komt hij morgen? 2° Wanneer komt hij? In het eerste geval is in het antwoord de inhoud der geheele vraag psychologisch subject, in het tweede geval de geheele inhoud op het „vraagwoord" na. Niet te verwarren hiermede is de zgn. rhetorische of oratorische vraag, die als kunstmatig stijlmiddel veel jonger is en zich waarsch. ontwikkeld heeft uit vragen, waarbij de redenaar aan zijn publiek (quasi) zelf de oplossing overliet: vgl.: Kan een vrouw haar kindeke vergeten? Omdat hier de oplossing voor de hand lag, en de redenaar juist daardoor nooit onpartijdig bleef, ontwikkelde deze vraag zich tot: het in twijfel trekken van het omgekeerde van wat de spreker suggereerde, en daardoor tot een sterke bevestiging of ontkenning. Het eigenaardig gebruik van w e l voor ontkenning en n i e t voor bevestiging in deze soort vragen volgt uit het intrinsiek negatief karakter dezer zinnen. a) Kan een vrouw haar kindeke vergeten? — Wèl? — Hoe kun je het zeggen! b) Ben ik de baas? (ja of neen?) — Nièt? enz.

Het verst in deze ontwikkeling zijn de vragen met w a t en h o e gegaan, die allen vraagtoon verloren hebben en middel zijn geworden om het onuitsprekelijke, het geweldige uit te drukken: Wat hebben we genoten! Hoe liefelijk zijn uwe tenten . . .

L i t. : Imme, Die Fragesätze nach psychol. Gesichtspunkten eingeteilt und erläutert, in Progr. des Gymnasiums zu Kleve (1879-'81). Over het psychologische ontstaan der twee soorten van vragen uit de klimmende en dalende taalreeksen, zie J. van Ginneken, Onze Taaltuin (IV, 321-327). *br. Herman Jozef.*

Interrogatio (de fide) (l i t u r g.), 1° ondervraging over het Geloof, overal onmiddellijk voorafgaand aan de toediening van het Doopsel; 2° de verschillende ondervragingen, voorafgaand aan de wijding van bisschoppen (en abten). → Examen.

Interrogativum (p h i l o l.). Het pronomen interrogativum (v r a g e n d v o o r n a a m w o o r d) dient om naar de aanduiding van de dingen te vragen: met het aanwijzend vormt het pronomen i. dus een correlatie. W a t is het minst bepaald, en vraagt naar een „ding", dat noch persoon, noch zaak is, en waarop dus als antwoord zoowel de naam van een persoon als die van een zaak kan volgen: Wat hoor ik? Wat zien ze? . . . een diep vervallen vrouwe (Beelvo's Naomi). Met w i e vraagt de spreker naar personen: Wie is dat? Met w e l k e vraagt men naar een of meer individuen uit een bepaalde soort: Welken hoed (welke hoeden) wil je nu hebben? Blijkens het Grieksch zijn de vragende voornaamwoorden uit een groeiende verlegenheid bij het toenemen der onbepaaldheid ontstaan.

L i t. : zie hiervoor: G. Royen O.F.M., Pronominale Problemen in het Nederlands (1934). Ook reeds zeer duidelijk bij: D. de Groot, Ned. Spraakleer ([3]1878, 257 vlg.). Voor het ontstaan: J. v. Ginneken, Onze Taaltuin (IV, 321-324). *br. Herman Jozef.*

Intersertaal, → Stollingsgesteenten (sub Structuur).

Intersexen, → Intersexualiteit.

Intersexualiteit. Deze abnormale geslachtsvorm, die bij sommige normaal gonoristische diersoorten optreedt, is van het → gynandromorphisme te onderscheiden doordat **intersexen** niet uit een mozaïek van mannelijke en vrouwelijke celcomplexen zijn opgebouwd, maar in hun erfelijk patrimonium een van het normale chromosomenstel afwijkende structuur bezitten. Bij de Drosophilavlieg zijn dieren met de → geslachtschromosomen XX normale wijfjes, die met XY normale mannetjes, ook die met alleen X, daar Y geen geslachtsbepalende functie heeft. Goldschmidt nu heeft kunnen aantoonen, dat de overige → autosomen het mannelijk geslacht determineeren; de aanwezigheid van één geslachtschromosoom X geeft nog mannelijke, die van twee X reeds vrouwelijke vliegen. Proefondervindelijk heeft men verder kunnen nagaan, dat een Drosophila met XX en een triploïd, in plaats van een diploïd stel autosomen, niet een normaal wijfje, doch een intersexe is. Bij de vlindersoort, Lymantria dispar, heeft Goldschmidt bewezen, dat een intersex een individu is, dat zich tot een bepaald ontwikkelingsmoment als mannetje, respectievelijk wijfje, voordoet om, na dit critisch oogenblik, zijn ontwikkeling in vrouwelijke, resp. mannelijke richting te voltooien. Het erfelijk onderzoek van deze intersexen werd door Goldschmidt op schitterende wijze doorgevoerd. *Dumon.*

L i t. : E. Witschi, Bestimmung und Vererbung des Geschlechts bei Tieren (Hdb. Vererb. wiss., dl. II, afl. 10); R. Goldschmidt, Die sexuellen Zwischenstufen (1931).

Interspecifieke bastaarden, → Soortbastaarden.

Intersteriliteit is het verschijnsel, dat bepaalde rassen of variëteiten van een plantsoort voor elkaar onvruchtbaar zijn. Dit is o.a. het geval met de zoete kers, waarvan slechts bepaalde variëteiten voor elkaar vruchtbaar zijn. Intersteriele groepen treden meestal op bij zelfonvruchtbare rassen. Voor de genetische verklaring van dit verschijnsel, zie → Steriliteit. *Dumon.*

Interstitia (K e r k e l. r e c h t). Opdat de tot een orde gewijde personen zich in de uitoefening dier orde kunnen bekwamen, schrijft de Kerk eenige tusschenruimte (interstitia) voor tusschen het ontvangen van de eene en de andere orde, nl. tusschen tonsuur en ostiariaat of tusschen de verschillende kleine orden een tusschenruimte volgens het oordeel van den bisschop; tusschen de laatste kleine orde en het subdiaconaat een jaar; tusschen subdiaconaat en diaconaat, tusschen diaconaat en priesterschap, tenzij volgens het oordeel van den bisschop een vroegere wijding voor de Kerk nuttig of noodzakelijk is, telkens zes maanden. *Beijersbergen.*

Intertiatio, oude rechtsterm ter aanduiding van het rechtsmiddel, waarbij gevorderd wordt, dat hij, onder wiens berusting zich gestolen roerend goed bevindt, zijn voorman, d.w.z. dengene, van wien hij de zaak verkreeg, noemt. Er volgt dan dagvaarding voor den rechter, waarbij de oogenblikkelijke bezitter zijn voorman in vrijwaring oproept. Verschijnt hij niet of kan hij geen voorman aanwijzen, dan wordt hij als dief beschouwd. De term i. wordt zoo verklaard, dat dit rechtsmiddel eigenlijk niet gericht is tegen den oogenblikkelijken bezitter, maar tegen den derde (tertius), die tenslotte zal blijken de dief te zijn. → Anevang. *Hermesdorf.*

L i t. : E. J. J. v. d. Heyden, Aanteekeningen (blz. 38).

Intertype, → Zetmachine.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

Interval, 1° (m u z i e k) de afstand tusschen twee tonen; vandaar dan ook de Ned. term t o o n s - a f s t a n d. In de practische muziekleer wordt het i. bepaald naar het aantal diatonische trappen van de toonschaal, die het bevat. Uitgaande van den vergelijkenden trap (unisono of prime), onderscheidt men verder als enkelvoudige i.: seconde, terts, quart, quint, sext, septime, octaaf; en als samengestelde: none (seconde + octaaf), decime (terst + oct.), undecime (quart + oct.), enz. Deze laatste volgen de regels van de overeenkomstige enkelvoudige (none-seconde, decime-terts, enz.). Doorgaans wordt de afstand van beneden naar boven berekend; wanneer het omgekeerde bedoeld wordt, spreekt men van onder-terts, onder-quart, onder-quint, enz.

De diatonische trappen van een toonladder dragen den intervals-naam, gerekend van zijn grondnoot uit; maar ook vanaf elken toontrap, diatonisch of chromatisch, worden de i. bepaald. De omvang van een i. is niet altijd gelijk; vgl. de seconde e-f ($^1/_2$ toon) met de sec. f-g ($^1/_1$ t.); de terts d-f ($1^1/_2$ t.) met de terts c-e (2 t.), enz. Aldus onderscheidt men in den grondvorm der i.: k l e i n e en g r o o t e seconden, tertsen, sexten en septimen. Prime, quart, quint en octaaf hebben slechts één grondvorm; men noemt daarom deze i. r e i n. Uitzondering op de laddereigen reine i. maken de quart op den 4en trap (overmatige quart of tritonis, 3 t.) en haar omkeering de quint op den 7en trap (verminderde quint, 2 + $^2/_2$ t.). Bovendien kunnen de i. nog vergroot of verkleind worden; men spreekt dan meestal van o v e r m a t i g e en v e r m i n d e r d e i.

De i. worden verdeeld in c o n s o n a n t e en d i s s o n a n t e. I. kunnen simultaan klinken (h a r m o n i s c h i.) of na elkaar gehoord worden (m e l o d i s c h i.). Aan ieder i. beantwoordt een bepaalde v e r h o u d i n g van de trillingsgetallen van de tonen. die het i vormen. Verschillen bijv. twee tonen een octaaf, dan verhouden zich hun trillingsgetallen als 1 : 2". Zie verder → Omkeering. *de Klerk.*

2° (W i s k.) Verzameling van elementen c van een → geordende verzameling M, waarvoor geldt: a $\geqq$ c $\geqq$ b. Zijn a en b zelf elementen van M, dan is het i. afgesloten, anders open.

Een onbepaald voort te zetten reeks van afgesloten intervallen i_{13}, i_{23} . . . ., waarbij iedere i_{n+1} een deelverzameling is van i_n, heet intervalschakeling. Men spreekt van holle intervalschakeling, wanneer voor ieder element p van c een zoodanig getal n bepaald is, dat p niet tot het interval i_n behooren kan. Is er een element p van c, dat tot alle intervallen i_n behoort, terwijl tevens elk element van c, dat tot alle i_n behoort, met p identiek is, dan heeft men een ineensmeltende intervalschakeling. Zulk een element p heet dan hoofdelement. *Drost.*

3° (K r ij g s k.) Ruimte tusschen opeenvolgende forten, welke, behoudens met enkele kazematten, permanente schuilplaatsen en magazijnen, grootendeels eerst bij dreigend oorlogsgevaar wordt versterkt.

Interventie (v o l k e n r e c h t), eigenmachtige tusschenkomst door een of meer staten in de zaken van een of meer andere staten, met het doel door dwang een bepaald resultaat te bereiken. Het kan ook geschieden om een oneenigheid tusschen twee staten tot oplossing te brengen. Voor den Wereldoorlog had men ook collectieve interventie, die thans door den Volkenbond uitgeoefend moet worden. Interventie kan het gevolg zijn van recht of van internationale politiek. Art. 10-11 van het Volkenbondspact zijn de grondslag van de interventie van het moderne volkenrecht. De vredesboodschap van Benedictus XV (1 Aug. 1917) komt op voor gezamenlijke interventiepolitiek in den vorm van sancties tegen staten, die weigeren geschillen aan arbitrage te onderwerpen. Zie ook → Monroe-leer; Non-interventie.

L i t. : Potter, L'intervention en droit internat. moderne (in Recueil des cours de l'académie de droit internat., XXXII). *L. Janssens.*

Interview (Eng.), een in dagblad of tijdschrift gepubliceerd onderhoud tusschen een leidinggevende persoonlijkheid in het politieke, sociale, economische, financieele, religieuze of cultureele leven en bijv. den redacteur van het betreffende orgaan. I. hebben steeds betrekking op actueele vraagstukken en belichten deze van volkomen deskundige zijde. Daar zij vaak schriftelijk voorbereid worden en stenographisch worden opgenomen, en dan in de definitieve redactie aan den geïnterviewde ter goedkeuring worden voorgelegd, zijn zij gemeenlijk als zeer belangrijke documenten te beschouwen. Soms wordt het i. gebruikt om bepaalde gedachten in een bijz. vorm te publiceeren; in dat geval zal hij, die zijn ideeën zoo openbaar gemaakt wil zien, zich tot een invloedrijk of zgn. officieus blad wenden met het verzoek hem te interviewen; de formuleering der gedachten is dan nog scherper en op breede verspreiding wordt prijs gesteld. *Oostendorp.*

Intestaat erfrecht (ab intestaat erfrecht), erfopvolging krachtens versterf (wettelijk erfrecht), in het Rom. recht: successio ab intestato. De nalatenschap vererft volgens de daarvoor wettelijk vastgestelde bepalingen, indien er in het geheel geen testament gemaakt is of indien de rechtsgeldigheid van het testament om een of andere reden komt te vervallen. → Erfopvolging. *Hermesdorf.*

Intestinum, darm. → Spijsverteringsstelsel.

Intimisme noemt men in de l i t e r a t u u r de strooming, die, bij voorkeur in lyrische poëzie, uiting geeft aan de zachte bekoorlijkheid van het naar binnen gekeerde, eenvoudige, idyllisch-landelijke en van de moderne drukte afgewende geluk. Typisch vertegenwoordiger van de richting is in de Fransche letterkunde bijv. Francis Jammes. *Baur.*

Intine, binnenste laag van den celwand van stuifmeelkorrels en sporen van varenplanten.

Intonatie, 1° (m u z i e k) het aangeven der tonen, het inzetten der stemmen (vgl. → Intonatie-storingen). In de l i t u r g i e in het bijzonder de aanhef, door celebrant of cantores, van verder door het koor uit te voeren liturgische zangstukken.

I. heet ook de definitieve afwerking van muziekinstrumenten, inzonderheid wat betreft het afstemmen, het egaliseeren van de toonqualiteit, het directe aanspreken, enz. Vooral bij nieuw gebouwde orgels is de i. een zeer belangrijke en omvangrijke functie, die niet alleen groote vakkennis, maar ook een fijne intuïtie vereischt. Bij de i. kan een orgelmaker zich als kunstenaar laten gelden.

L i t. Vgl. o.m. in : Ch. Mutin, L'Orgue, de hfst : Embouchage et langueyage ; en in Encycl. de la musique (2e partie, tome II, Parijs 1926), hfst. Mise en harmonie.

2° (P h i l o l o g i e). In het algemeen het verloop van de toonhoogte in woord en zin. Voortdurend wisselend naar den aard van het gesprokene en de juiste opvatting van den spreker, en daardoor een van de

fijnste en scherpst reageerende syntactische middelen waarover de taal beschikt (logische, emotioneele i.). Sommige zinstypen, als vragen, uitroepen enz., vertoonen geheel eigen intonatievormen. *Wils.*

Intonatiestoringen (→ Intonatie, 1°) treden op bij zangers, die aan → phonasthenie lijden. Een toon kan dan niet zuiver begonnen of niet op dezelfde hoogte gehouden worden. De stem detoneert naar boven of beneden. → Detoneeren. Gewoonlijk vertoonen zich de eerste storingen bij de middentonen.

Intoxicatie (alimentaire), → Vergiftiging; Voedingsmiddelen.

Intrade of i n t r a d a (Ital.) noemde men in de 16e en 17e eeuw een instrumentaal openingsstuk, aanvankelijk voor blazers alleen, later ook met contrastwerking van strijkers en blazers. Een vast omschreven vorm bezat de i. niet.

Intramercuriaal (s t e r r e n k.) zou een planeet genoemd worden met een baan binnen die van Mercurius, tot nu toe de kleinste bekende planetenbaan. De mogelijkheid van een i. planeet is vroeger aangenomen om de wenteling van de → apsidenlijn der Mercuriusbaan met de theorie van Newton in overeenstemming te brengen. Tegenwoordig echter zou een i. planeet van die afmeting reeds waargenomen moeten zijn, terwijl de storingen van Mercurius een andere verklaring hebben gevonden. *de Kort.*

Intramoleculaire ademhaling, → Ademhaling.

Intransitivum (p h i l o l.). Bij een transitief werkwoord gaat de handeling over op een buiten den steller gelegen object (ik sla den hond, ik zag het kind), bij een i. daarentegen blijft de handeling tot diens eigen persoon beperkt (zitten, vallen, loopen).

Intrapsychisch. In de psychopathologie onderscheidt men 1° psychosensorische, 2° intra-psychische en 3° psychomotorische stoornissen. De eerste en derde berusten op afwijkingen resp. in de waarnemende en de uitende verrichtingen, de tweede op afwijkingen in de functies van het daartusschen gelegen gebied. De afwijkingen worden onderscheiden in a-functie (onwerkzaamheid), parafunctie (onjuiste werkzaamheid) en hyperfunctie (te sterke werkzaamheid). *Franke.*

Intrede (l i t u r g i e). In het Oosten (heden in den Byzantijnschen en, van dezen overgenomen, in den Armeenschen ritus) heeft na de Voormis de zgn. g r o o t e i n t r e d e plaats: de rondvoering (onder den zang van het cherubicon) der in de prothesis gereedgemaakte offergaven, door de kerk heen naar het altaar. Een dgl. i. heette in den Gallicaanschen ritus S o n u s (wegens den zang). In de beide Oostersche ritussen heeft ook een k l e i n e i n t r e d e plaats: het, vóór de lezingen, door het koor ronddragen van het Evangelieboek. Zie de vsch. trefwoorden; voorts: → Introitus; Ingressa; Psallentium; Officium missae.

L i t.: Baumstark, Die Messe im Morgenland (2e ged. A3, B1). *Verwilst.*

Intrigant, iemand, die door slinksche streken en op allerlei bedekte en minder faire manieren de medewerking van anderen tracht te verkrijgen om een doel te bereiken.

Introductie (m u z i e k) (Ital. Introduzione) noemt men de langzame inleiding, die het eerste Allegro van een symphonie, een ouverture of een ander muziekstuk dikwijls voorafgaat. Soms is er thematisch verband met het hoofddeel aanwezig; noodzakelijk is dit echter niet.

Introductie ter beurze (b e u r s t e c h n.) is het in omloop brengen van nieuwe of nog niet ter beurze verhandelde effecten door, na aankondiging in de dagbladen, deze effecten officieel ter beurze te verhandelen, waardoor dus een openbare uitgifte (→ Emissie) wordt vermeden.

Introitus (Lat., = intrede), oorspr. een psalm, heden slechts één vers, met antiphoon en doxologie, in den Rom. ritus zeker sinds de 6e eeuw (begin 5e?) gezongen, onderwijl de celebrant zich voor de H. Mis naar het altaar begeeft, en sinds latere M.E. ook door dezen zelf gelezen vóór de Kyrië. Vele Zondagen noemt men naar de aanvangswoorden. Zie nog → Ingressa; Officium missae; Psallentium; Mis (liturgie der).

L i t.: Dict. d'Arch. et de Lit. (s.v.); Wagner, Einführ. i. d. gregor. Melodien (I Leipzig ³1910). *Louwerse.*

Introjectie (〈 Lat. intra = naar binnen; jacere = werpen), verinnerlijking; in psycho-analytischen zin: het opnemen van de waarnemingsobjecten in de eigen persoonlijkheid, eerst in concreten vorm, daarna in overdrachtelijken zin, met het doel de buitenwereld te leeren kennen.

De primitieve drift van het jeugdige individu, langs oralen weg bevrediging te zoeken door het in zich opnemen van objecten uit de buitenwereld, legt den grondslag voor deze belangrijke functie. Later maakt de waarnemingsfunctie bij de i. van waarnemingsobjecten gebruik van alle zintuigelijke wegen, welke evenzoovele toegangswegen tot het bewustzijn vormen.

Intronisatie (l i t u r g i e), **1°** plaatsing door den consecrator, van een nieuwgewijden bisschop op zijn zetel of troon (ook van abt en abdis na hun wijding op hun koorzetel).

2° Intronisatie van het H. Hart is de plechtige installatie en blijvende vereering van een gewijde beeltenis (beeld of plaat) van het H. Hart van Jesus op de eereplaats der woning, met toewijding van het gezin aan het H. Hart, ter practische erkenning van het koningschap van Jesus' H. Hart over het huisgezin, tot eerherstel voor de openbare miskenning van dit koningschap, en tot behoud van het deugdelijk gezinsleven of de genezing daarvan. I. heeft ook plaats in inrichtingen, dorpen, steden en landen.

O r g a n i s a t i e. Het werk is in 1907 in Zuid-Amerika gesticht door den Peruaanschen priester van de Congregatie der HH. Harten, pater → Mateo Crawley Boevey, en heeft zich over de geheele wereld verspreid. De organisatie berust bij een internationaal secretariaat, gesteund door nationale, diocesane, regionale en parochiale secretariaten. Hoofdzetel is het moederhuis van de Congregatie der HH. Harten te 's-Gravenbrakel in België; nationaal secretariaat voor Nederland: het klooster dier zelfde congregatie te Ginneken (directeur p. Joachim B. Kaptein). De toegewijde gezinnen zijn gegroepeerd in het canoniek opgerichte „Godvruchtig Genootschap van het Sociale Rijk van Jezus' H. Hart". Internationaal orgaan: Le Règne social du Sacré Coeur de Jésus dans les Familles Chrétiennes; in het Ned. verschijnen: De Vriend der H.H. Harten, en De Liefdekoning.

L i t.: Pater Mateo, Jezus de Liefdekoning (1931); p. Eusebius Rinkes S.S.C.C., Intronisatie van het Allerh. Hart van Jezus in de woningen (1919). *p. Joachim.*

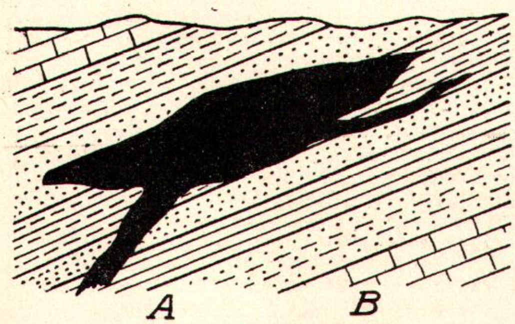
Introrѕ (p l a n t k.) zijn de helmknoppen der meeldraden, indien zij naar het middelpunt der bloem gekeerd zijn, e x t r o r s, indien zij naar buiten gekeerd zijn.

Introspectie (〈 Lat. intro-spicere = naar

binnen kijken) of methodische zelfwaarneming (exp. psychol.) is een nauwkeurige, systematische, door scholing verkregen beschouwing, ontleding en beschrijving van eigen bewustzijnsverschijnselen. Is uitsluitend eigendom der psychologie en grondslag van alle psychologische kennis: niemand dan de betrokken persoon zelf kan onmiddellijk in zijn eigen bewustzijn schouwen, en → extrospectie of waarneming van anderen is slechts mogelijk (en dan nog enkel door → analogie), als en in zooverre men soortgelijke verschijnselen in zich zelf ervaren heeft. Zelfwaarneming is steeds een hulpmiddel der psychologie geweest; de nieuwere experimenteele psychologie heeft er methode en systeem in gebracht. Aldus werd de i. de methode van vrijwel alle psychologen; Titchener baseerde zijn psych. op de zuivere i.; de meeste verbinden ze met extrospectie. De i. werd eerst uitsluitend toegepast op de lagere, zintuigelijke processen, later uitgebreid tot de hoogere, zooals denken en willen (Külpe, → Würzburger School). Zij wordt verworpen door de → Behavioristen en hun voorloopers (Comte), als zijnde niet objectief en wetenschappelijk, maar onder den naam van „verbal report” halen zij ze weer binnen. Ook Wundt bestreed haar als niet experimenteel. Een ernstige objectie is, dat men sommige bewustzijnstoestanden, bijv. toorn, niet gelijktijdig kan beleven en koelbloedig observeeren; daarom moet de i. meestal → retrospectie zijn, d.w.z. een beschouwing direct nadat het verschijnsel zich heeft voltrokken. *v. d. Veldt.*

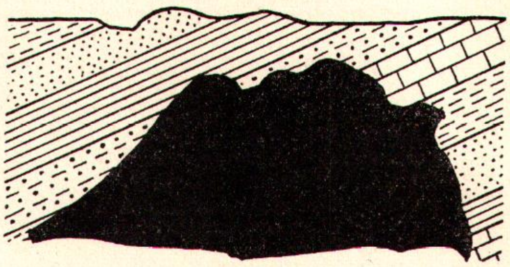
Introvert (psychol.), naar binnen gekeerde, staat tegenover → extravert, naar buitengekeerde. Introverte menschen zijn er steeds op uit hun levensdrang aan de buitenwereld te onttrekken. Het zijn gewoonlijk gesloten, omsluierde en soms schuwe naturen, die de grootst denkbare tegenvoeters zijn van die open, sympathieke karakters, die de extraverten zijn. De indeeling in i. en extraverten stamt van den Zwits. psycholoog C. G. Jung. *d'Espallier.*

Intrusie of inpersing noemt men in de geologie het verschijnsel, dat magma de aardkorst binnendringt. Bij extrusie, het tegenovergestelde geval, dringt het magma aan de oppervlakte naar buiten (→ Vulkanisme). Het product van de i. is een intrusie-lichaam, kortweg ook i. genoemd. Naar den vorm en de ligging onderscheidt men discordante en concordante i. [zie resp. → Discordantie (2°) en → Concordantie]. De extreme vorm van de laatste is een intrusie-

Intrusie; A=laccoliet; B=sill.

plaat of sill, waarbij het ingeperste gesteente als een laag tusschen de andere lagen ligt. Lensvormige i., min of meer concordant t.o.v. haar omgeving, heeten laccolieten. De discordante i. kunnen naar beneden toe grooter worden, zoodat het vermoeden rijst, dat zij direct met een doorloopende

Intrusie. Batholiet.

magmalaag op grootere diepte samenhangen; men spreekt dan van batholieten. Discordante i., die naar onder begrensd zijn, vertoonen allerlei grillige vormen, men noemt ze chonolieten. Ook intrusie-gangen (→ Gang) zijn natuurlijk discordante i. Zie ook → Vulkanisme. *Jong.*

Intubage, → Strottenhoofd.

Intuïtie (< Lat. intueor = innerlijk schouwen) bestaat in een inzien op het eerste gezicht. Heeft plaats bij zinnelijke kennis, bij de verstandelijke kennis der eerste begrippen en beginselen, alsook in bepaalde gevallen van bovennatuurlijke kennis (extase). Intellectueele i. komt ook voor, wanneer men plotseling, zonder voorafgaand discursief denken, een waarheid inziet. Bijv. de oplossing van een vraagstuk, waar men reeds lang mee bezig was, kan iemand plotseling helder voor den geest staan. I. hangt samen met het onbewuste zieleleven. *v. d. Veldt.*

Intuïtieve moraal, → Gevoelsmoraal.

Intuïtionisme, 1° in de philosophische psychologie de leer der aangeboren ideeën (Descartes), der oordeelen a priori en ingeboren categorieën (Kant), der blinde, instinctieve gevoelens als bron van kennis (Romantisme, Jacobi, Fichte, Schelling, Cousin). Bergson stelt de intuïtieve, hoogere kennis tegenover de wetenschappelijke. Een vorm van i. is de → Phenomenologie, die een bijzonderen nadruk legt op „Wesenschau” en „Einfühlung”, d.w.z. het onmiddellijk, sympathisch aanvoelen van de wezenheid der dingen. *v. d. Veldt.*

2° Wiskundig wijsgeerig systeem, in aansluiting bij H. Poincaré vooral door L. E. J. Brouwer ontwikkeld. In tegenstelling met het → formalisme, dat de traditioneele wiskunde door het onderzoek naar de waarheidswaarden van haar beginselen nieuwe grondvesting zoekt te geven, wil het wiskundig i. de wiskunde in haar geheel nieuw opbouwen. Aan geen object wordt wiskundige existentie toegekend, waarvan niet door een wet de constructie bepaald is. Zoodoende moeten ook alle zuiver existentieele bewijzen worden vervangen, met name kan een verzameling niet worden bepaald door een logische definitie of eigenschap.

De intuïtionistische wiskunde zal geen zin toekennen bijv. aan de verzameling van alle punten, die de eigenschap hebben te liggen tusschen twee punten van een gegeven lijn, zoolang er niet een wet gevonden wordt om die punten ook inderdaad te construeeren — hetgeen de intuïtionistische wiskunde als onmogelijk beschouwt. Wel zin heeft voor haar bijv. de reeks, die

ontstaat wanneer men, beginnend met 1, 2, telkens het cijfer toevoegt, dat de som is der beide voorafgaande cijfers: 1, 2, 3, 5, 8, enz. Eveneens bijv. de verzameling van alle onbepaald voort te zetten cijferreeksen, die ontstaan als geen cijfer grooter dan 2 gekozen mag worden, terwijl na een 1 zoowel een 1 als een 2, na een 2 slechts een 2 gekozen mag worden: 111 . . . ., 122 . . . ., 1122 . . . . enz.

Grondslag van het mathematisch construeeren wordt de intuïtief gegeven reeks der geheele getallen. Het beginsel der volledige → inductie is dus de basis voor alle wiskundig redeneeren. Bij het bouwen der wiskunde wordt verder de klassieke logica niet zonder meer aanvaard. Voor niet-eindige systemen wordt bijv. de geldigheid van het beginsel van het uitgesloten midden (principium tertii exclusi) in twijfel getrokken. Als gevolg hiervan is het indirecte bewijs niet altijd dwingend voor den intuïtionist. Verder zijn hierdoor verschillende begripsverscherpingen noodig geworden. Zoodoende heeft het deel der wiskunde, dat intuïtionistisch gefundeerd kon worden, onbetwistbare zekerheid gekregen; maar daartegenover staat, dat de waarheidswaarde van de traditioneele wiskunde door de intuïtionistische eischen al te zeer werd ingeperkt. Het formalisme heeft in zijn latere ontwikkling de juistheid van verschillende intuïtionistische eischen stilzwijgend erkend door belangrijke wijzigingen in zijn systeem aan te brengen, welke aan die eischen tegemoetkomen.

L i t. : L. E. J. Brouwer, Over de grondslagen der wiskunde (1907) ; id., Wiskunde, Waarheid en Werkelijkheid (1919) ; id., Zur Begründung der intuitionistischen Mathematik (Mathem. Annalen 1925, '26, '27) ; Dubislav, Die Philos. der Mathematik in der Gegenwart (1932). *Drost.*

Intuïtionistische wiskunde, → Intuïtionisme (2°).

Intussusceptie (< Lat. intus = inwendig, binnen; suscipere = opnemen). Met dit woord trachten verschillende biologen het karakteristieke, levenseigene element van voeding en wasdom aan te geven. Ook kristallen kunnen, wanneer zij in een bepaalde oplossing zijn geplaatst, in omvang toenemen, terwijl deelen, welke aan hun vorm ontbreken, worden aangevuld. Men poogt nu het onderscheid tusschen deze verschijnselen en die, welke bij voeding en wasdom worden waargenomen, als volgt te omschrijven. Terwijl bij kristallen vormherstel en vormuitbouw slechts tot stand komen, doordat bepaalde deeltjes uit de oplossing zich neerzetten of afscheiden op het uitwendige kristaloppervlak, zou bij voeding en wasdom sprake zijn van een t u s s c h e n s c h u i v i n g van deeltjes, welke inwendig, van binnen uit gebeurt. Zoolang men echter slechts van een tusschenschuiving blijft spreken en voeding en wasdom niet bepaalt als „een actief opnemen van andere stoffen in eigen zelfstandigheid tot zelfbehoud of zelfvervolmaking", zoolang zullen de grenzen tusschen de beide genoemde levensverrichtingen en de verschillende processen, die zich in de levenlooze natuur afspelen, niet scherp getrokken en afgebakend zijn. *Th. v. d. Bom.*

Inula, → Alant.

Inuline ($nC_6H_{10}O_5 + H_2O$), een aan zetmeel verwant koolhydraat, dat als reservevoedsel in de herfstknollen van Composieten e.d. voorkomt; wordt bereid uit de knollen van Dahlia's en van Heleanthus tuberosus en gebruikt in voedingsmiddelen voor suikerzieken. *Hillen.*

Inundatie (k r ij g s k.), militaire onderwaterzetting tot het scheppen van een zware hindernis, soms ook tot het actief verdrijven van den vijand (Leiden's ontzet). Een i. moet onbevaarbaar, dus ondiep zijn; onzichtbaar geworden slooten en greppels maken haar ondoorwaadbaar. Een groot offensief door een i. is onmogelijk. Bekend zijn de Hollandsche Waterlinie (1672), de Yser-inundatie (1914-'18) en de voorbereide Nieuwe Holl. Waterlinie (→ Ned. vestingstelsel). In toekomstige oorlogen is een ruime toepassing van de geïmproviseerde i. te verwachten, als waardevolle hindernis tegen de vechtwagens (of zgn. tanks).

Kenmerkend voor een i n u n d a t i e - s t e l l i n g zijn de bewaking van de hindernis en de verdediging van de accessen of droogblijvende wegen, dijken, grondstrooken, welke de inundatie snijden. *H. Lohmeijer.*

Men kan i. veroorzaken door de afwatering van het land (polders bijv.) te beletten of door rivier-, boezem- of zeewater in te laten met behulp van duikers, overlaten of inundatiesluizen, welke laatste daartoe zoodanig ingericht moeten zijn, dat zij gemakkelijk tegen het hoogwater in geopend kunnen worden. Ook worden wel inundatiekanalen gegraven om het buitenwater op het laag gelegen land te brengen. *P. Bongaerts.*

In usum Delphini (Lat.) = Ten gebruike van den dauphin. Onder toezicht van den in 1668 benoemden gouverneur, den hertog van Montausier verschenen van 1674 tot 1730 de Lat. en Gr. auteurs in 4°, meerendeels te Parijs (Ovidius in Lyon), alle voorzien van een gravure, voorstellend Arion en den dauphin, met de vermelding: in usum serenissimi Delphini. Binnen 12 jaar waren toen 64 dln. in het licht gegeven. De aanstootelijke plaatsen werden weggelaten en pas aan het eind verzameld. Er bestaan echter ook edities i. u. D., die den volledigen tekst behouden en den gekuischten slechts in kleindruk eronder afdrukken (bijv. ed. A. J. Valpy, Londen 1820-'30). Vermelde uitdrukking heeft dus de beteekenis van „gekuischte geschriften", maar niet alle geschriften in usum Delph. zijn daarom gekuischt.

L i t. : Sandys, Hist. of class. Scholarship (II 1908, blz. 292). *Brouwer.*

Invaginatie, 1° (g e n e e s k.) **a)** i. van een darm is de instulping van een darmstuk in een naburig darmstuk, meestal van een hooger in een lager gelegen stuk. I. komt het meest bij kinderen voor. Oorzaak is onbekend. Verschijnselen: heftige pijn, bloedverlies uit anus, voelbare zwelling met teekenen van → darmafsluiting. Behandeling: als voorzichtige pogingen tot opheffing der i. niet helpen (clysma, lichte druk), is operatie gewenscht.

b) I. van b e e n heeft plaats, als bij een beenbreuk een der breukstukken in het andere wordt ingedrukt (inhameringsbreuk). *Krekel.*

2° (D i e r k.) → Gastrula.

Inval, v r ij e. In de p s y c h o l o g i e en een deel der p s y c h i a t r i e wordt de methode van den v. i. of vrije associatie vnl. gebezigd om het verborgen-gehoudene bloot te leggen. Op woorden, die de onderzoeker den proefpersoon toeroept, moet deze laatste antwoorden met wat hem het eerst voor den geest komt.

a) Wil de onderzochte zich bewust aan die opdracht onttrekken, uit vrees bijv. zijn misdaad te zullen verraden, dan tracht men uit hierbij optredende verschijnselen deze bedoeling op te maken (misdadigheidsdiagnostiek). b) Op gelijke manier probeert de analytische psycholoog (Jung) het onbewust-verborgene,

bijv. bij neurotici, op het spoor te komen. In het geval a weet de ondervrager zoowel als de misdadiger wat gezocht wordt; bij den eurose weet geen van beiden dat. c) Freud heeft dit vrije associeeren ontdaan van het methodische en in den vorm van vrijelijk praten en luisteren tot hoofdmethode van de psycho-analyse gemaakt. → Associatie; Complex; Psycho-analyse. *Chorus.*

Invalide arbeider, → Arbeidskracht (onvolwaardige); Arbeidersongeval; Gebrekkigen.

Invalidenhuis. Koninklijk Koloniaal Invalidenhuis op Bronbeek, → Bronbeek.

Invaliditeit → Gebrekkigen.

Militaire invaliditeit is in België, luidens de wet van 25 November 1919, de bestendige, gedeeltelijke of volledige onbekwaamheid tot het werk over het algemeen, ten gevolge van een kwetsuur, van een lichaamsgebrek of van een tijdens den dienst ontstane verergering van een vroeger bestaand lichaamsgebrek. De uit hoofde van den dienst door oorlogsgebeurtenissen of door ongevallen veroorzaakte kwetsuren geven recht op een pensioen wegens i., wanneer de werk-onbekwaamheid ten minste 10% bedraagt. Deze wordt bepaald volgens een door het K.B. van 4 Mei 1920 vastgestelden maatstaf.

De vergoeding wordt berekend volgens het stelsel der vaste som; m.a.w. een zelfde pensioen wordt toegekend aan alle militairen van denzelfden rang voor denzelfden graad van werkonbekwaamheid, ongeacht hun maatschappelijken stand of hun beroep. De wet van 25 Nov. 1919 beschouwt de tijdelijke en de bestendige i. In het eerste geval wordt het pensioen voorloopig voor één jaar toegekend en gedurende drie jaar jaarlijks herzien. Na verloop van dezen termijn wordt het afgeschaft of in een definitief pensioen omgezet. *V. Coppenolle.*

Invaliditeitsrente, -verzekering, → Invaliditeitswet.

Invaliditeitswet. Onder de ongelukken, die een regelmatig vervullen van een economische functie kunnen verstoren, neemt invaliditeit een belangrijke plaats in. Zij ontstaat uit drie oorzaken: uit ongeval, uit ouderdom of door een of andere physieke of psychische oorzaak bij den arbeidenden persoon, die hem op een leeftijd, waarop men normaal tot arbeiden geschikt is, tijdelijk of blijvend voor dien arbeid ongeschikt maakt. Bijv. tuberculose, zwakzinnigheid.

Nederland. Ofschoon invaliditeit voor heel veel andere groepen dan arbeiders een zeer groote ramp kan beteekenen, paste het echter slechts in het systeem van minister Talma (1908-1913) voorzieningen voor de economische gevolgen bij arbeiders te treffen.

Zijn wet (5 Juni 1913, Stbl. 205) heeft een tweeledig karakter: 1° verplichte verzekering van arbeiders tegen geldelijke gevolgen van invaliditeit en ouderdom; 2° eenige voorzieningen tegen invaliditeit. Voor de invaliditeit als gevolg van ongeval behoefde Talma niet meer te zorgen. Daarin voorziet de → Ongevallenwet.

Het verzekeringssysteem, ter voorziening in de gevolgen van invaliditeit door ouderdom, is eerst na langen strijd gekozen. Breede groepen wilden staatspensionneering. Als een zeker toegeven aan deze gedachte is de overgangsbepaling van de art. 369 en 370 der wet te beschouwen, waarin een kostelooze ouderdomsrente wordt toegekend (art. 370) aan hen, die op of na 3 Dec. 1913, doch vóór 3 Dec. 1919 den leeftijd van 70 jaren hadden bereikt of overschreden en aan zekere in art. 369 en 370 genoemde voorwaarden voldeden.

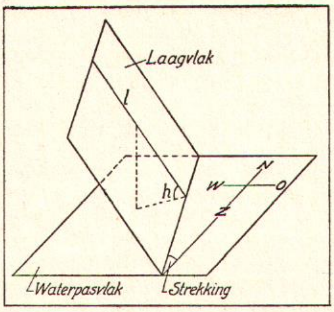
De verzekeringsplicht strekt zich uit tot nagenoeg ieder, die in loondienst arbeid verricht. Uitgezonderd zijn o.a. de arbeiders in dienst van publiek-rechtelijke lichamen, voor wie de → Pensioenwet 1922 geldt. In 1929 werd de loongrens op 2 000 gld. gesteld. De Raden van Arbeid zijn belast met de uitvoering der invaliditeits- en ouderdomsverzekering krachtens de Invaliditeitswet. Zij reiken aan ieder verzekeringsplichtige kosteloos een rentekaart uit, waarop de werkgever (art. 186) zegels moet plakken. De verzekeringsplichtige moet zich aanmelden om verzekerd te worden.

Onder de rechten, die de wet toekent, moeten worden genoemd: 1° invaliditeitsrente, te onderscheiden in blijvende (art. 71 a) en tijdelijke (art. 71 b); het bedrag is afhankelijk van de betaalde premiën en den duur der verzekering (art. 75); 2° ouderdomsrente; als de arbeider 65 jaar wordt (art. 74); 3° weduwenrente, voor de weduwe van verzekerden, onder bepaalde voorwaarden (art. 81 b); 4° weezenrente, voor de wettig erkende kinderen beneden 14 jaar, onder bepaalde voorwaarden (art. 84).

Lit.: A. N. Molenaar, Sociale verzekering (VIII. De Rechtskennis van den ingenieur); E. H. Bisschop Boele, in Sociale Wetgeving, serie J. H. F. Kohlbrugge, Practische Sociologie (VIII). *Veraart.*

In **België** bestaat betreffende de invaliditeit geen speciale wet. De invaliditeit, voortspruitende uit een arbeidsongeval, wordt geregeld door de wet van 24 Dec. 1903 op de → arbeidsongevallen. De invaliditeit, veroorzaakt door beroepsziekten, wordt geregeld door de wet van 24 Juli 1927 op de → beroepsziekten; die, welke veroorzaakt is door den ouderdom, wordt geregeld door de onderscheiden wetten op de → ouderdomspensioenen (alg. wet 14 Juli 1930; speciale wet voor mijnwerkers 1 Aug. 1930; speciale wet voor bedienden 18 Juni 1930). *Rondou.*

Invallen (geologie), ook: helling. Onder i. verstaat men den grootsten hoek (h), dien een lijn (l), in een hellende laag getrokken, met het waterpasvlak kan maken. De lijn, die den grootsten hoek maakt, staat loodrecht op de strekking van de laag, d.i. de richting van de snijlijn van hellend vlak en waterpasvlak. I. (helling) en strekking bepalen volkomen den stand van het hellend vlak in de ruimte.

Invallen.

Aangezien de strekking loodrecht staat op het i., kan men volstaan met op te geven richting en bedrag van het i., dus bijv. N 60° O, 25°; meestal geeft men echter op richting van de strekking, het bedrag van het i. en benadert de richting daarvan, dus N 30° W, 25° N. Ook bij een breuk of een gang e.d. kan men van i. spreken. *Jong.*

Invalshoek, 1° (natuurk.) de hoek, gevormd door een invallenden lichtstraal met de nor-

maal (loodlijn) op het oppervlak, waarop de straal invalt.

2° (L u c h t v.) De hoek tusschen vleugel en voortbewegingsrichting van een vliegtuig. De i. moet zeer klein worden gehouden (niet meer dan enkele graden), ten einde den weerstand van den vleugel zooveel mogelijk te beperken.

Invar (s c h e i k.) is een legeering van 64 deelen ijzer en 36 nikkel, welke tot ca. 250° vrijwel niet door de warmte uitzet (uitzettingscoëfficiënt 5×10^{-7} en minder). I. wordt daarom gebruikt voor meetstaven en slingers.

Invecta et illata, datgene, wat ergens binnengevoerd of binnengebracht is. Romeinsch-rechtelijk waren de i. e. i. (inventaris, landbouwvoortvaring) hypothecair verbonden voor de betaling der pachtsom (inboedel bij huur van huizen). → Hypotheca.

Invectiven [Lat. (orationes) invectivae, < invehi = uitvaren tegen], smaadredenen. Bekend zijn de Invectivae in Tullium en Invectivae in Sallustium, uit een rhetorenschool stammend.

L i t.: de uitg. van Kurfess (1911).

Invénit (Lat.) = heeft (het) gevonden. In den linkeronderhoek van etsen, houtsneden, lithographieën enz. beteekent deze vermelding achter den naam van den maker, dat deze de schepper is van het origineel. Wanneer de voorstelling door denzelfden ook is uitgevoerd, vindt men: inv. et fec. (fecit) = . . . heeft het ontworpen en uitgevoerd. *Brouwer.*

Inventaris, specifieke staat der op een zeker oogenblik aanwezige bezittingen en schulden met aanduiding harer waarde als hulpmiddel ter balanssamenstelling. Practisch bestaat hij als regel uit afzonderlijke overzichten over de verschillende activa en passiva en hun waarde. In N e d e r l a n d is eenig wettelijk voorschrift omtrent de opmaking van een i. in het W.v.K. niet gegeven. Indirect wordt deze plicht opgelegd door het voorschrift ter opmaking van een balans. Voor het Burgerl. Recht, → Boedelbeschrijving. *C. Janssens.*

In B e l g i ë voorziet het Belg. W.v.K. in de wettelijke verplichting tot opmaking van een jaarlijkschen i. Het inventarisboek, waarin jaar na jaar elk koopman verplicht is een i. van zijn roerende goederen en van zijn vorderingen en schulden over te schrijven, is een der drie boeken, waarvan het houden door de wet is opgelegd (art. 17 W.v.K.). De i. is niet alleen een opgave in hoeveelheid, maar ook in waarde, daar hij voor doel heeft den geldelijken toestand van den koopman vast te stellen. De verplichting nopens het houden van een inventarisboek bestaat ook voor de handelsvennootschappen. *J. Cardijn.*

Inventionen (m u z i e k), benaming, door J. S. Bach gegeven aan 2- en 3-stemmige monothematische klaviercomposities van instructieven aard. De 3-stemmige i. noemde Bach ook „Sinfoniën”.

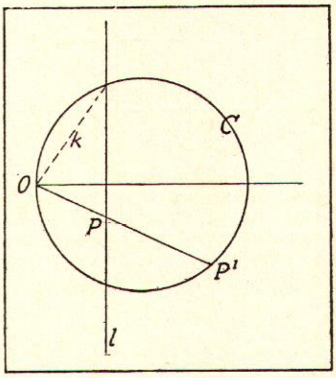
Inveraray, hoofdstad van het graafschap Argylshire, Schotland (XII 464 D 3), aan het Loch Fyne; ca. 1 100 inw. Beroemd kasteel.

Inverness, hoofdstad van het graafschap Inverness-shire in Schotland (XII 464 D 3), gelegen aan de rivier de Ness en bij het Noordelijk eindpunt van het Caledonisch Kanaal. Ca. 24 000 inw. Centrum van toerisme voor de Schotsche Hooglanden, daarom soms „Capital of the Highlands” genoemd; wolindustrie.

Inverness-shire, graafschap in Schotland (XII 512, nr. 89), opp. 10 900 km², ca. 82 000 inw. Omvat een groot deel van de Hooglanden en de meeste eilanden van de Hebriden. Slechts 6% van den bodem is in cultuur; schapenteelt in het binnenland, haringvisscherij door de kustbewoners. Bovendien in de kustplaatsen scheepsbouw, touwslagerijen en spiritusfabrieken. *G. de Vries.*

Invers. (A l g e b r a) De i. (omgekeerde of reciproque) waarde van een getal a is 1/a. Past men een bewerking toe, waardoor een grootheid A overgaat in een grootheid B, dan noemt men de bewerking, die B in A overvoert, de inverse bewerking. De inverse functie van een eenwaardige → functie $y = f(x)$ bestaat, indien ook bij iedere waarde van y slechts één x behoort. Door aan de beschouwde y-waarde de bijbehoorende x toe te voegen, verkrijgt men de inverse functie $x = g(y)$. Zie → Groep; Transformatie. *v. d. Corput.*

Inversie (< Lat. invertere = omkeeren). **1°** (M e e t k.) De inversie wordt uitgevoerd door een vast punt (centrum) O aan te nemen en aan elk punt P een punt P′ op OP toe te voegen, zoodat $OP.OP' = k^2$, waarin k een gegeven lijnstuk is; k^2 is de macht van de inversie. Doorloopt P een rechte l, dan beschrijft P′ een cirkel C, die door O gaat en welks door O gaande middellijn loodrecht op l staat.

Inversie.

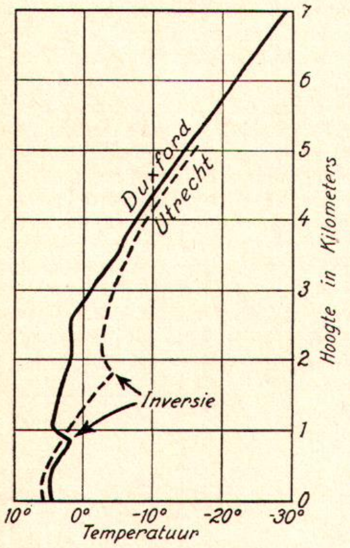
Men noemt C de inverse figuur van l.

L i t.: → Planimetrie; Stereometrie. *v. Kol.*

2° (N a t u u r k.) Wanneer men een gas ontspant bij een bepaalden druk, hangt het van de temperatuur af, of het gas afkoelt of warmer wordt (→ Joule-Thomson-effect). De temp., waar het effect juist nul is, heet het inversiepunt. Zet men nu de isobaren van een gas in een volume-temperatuur-diagram uit, dan kan men op iedere kromme het inversiepunt aangeven. Deze punten vormen samen de inversiekromme. Voor waterstof bijv. is bij p = 100 at het inversiepunt bij t = —80° C. Daarom moet waterstof eerst tot —80° C. afgekoeld worden (met vloeibare lucht) om bij expansie afkoeling te geven. Men maakt hiervan gebruik voor het vloeibaar maken van waterstof. *J. v. Santen.*

3° (M e t e o r o l o g i e) I. of negatieve temperatuurgradiënt bestaat in de luchtlaag, waarvan de temperatuur met de hoogte toeneemt. → Gradiënt (sub 2°). De troposfeer heeft tijdelijke i. in 0,1 tot 1 km dikke lagen (zie fig.). Men onderscheidt: 1° de b o d e m i n v e r s i e, in de onderste luchtlaag door nachtelijke warmte-uitstraling veroorzaakt; 2° de s u b s i d e n t i e-i n v e r s i e, in de overgangslaag tusschen een benedenluchtmassa en een afwaartsglijdende of ineenzinkende boven-luchtmassa, 3° de f r o n t-i n v e r s i e, in de overgangslaag tusschen een koude beneden-luchtmassa en een warme opwaartsglijdende boven-luchtstrooming. De bodem- en sub-

sidentie-i. bedragen soms 5° C en meer. De front-inversie is meestal geringer. De tropopause, dat wil zeggen de overgangslaag tusschen troposfeer en stratosfeer, is dikwijls door i. gekenmerkt, vooral in de intertropicale streken. De tropopause wordt soms i n v e r s i e l a a g genoemd. De onderzochte stratosfeer heeft over het algemeen ➔ isothermie, maar soms vertoont zij i., die zich over meerdere km hoogte uitstrekken. Sommige natuurkundigen beweren, dat de bovenstratosfeer een betrekkelijk hooge temperatuur heeft (➔ Stratosfeer). Een groote i. zou dan boven de onderzochte stratosfeer bestaan. De studie van de i. is van het grootste belang in de huidige meteorologie. *v. d. Broeck.*

Inversie op 900 m hoogte boven Z.O. Engeland en op 1 700 m hoogte boven Nederland, 27-III-1935, 7 u. [temperatuur- en drukregistreeringen met behulp van vliegtuigen te Duxford (Eng.) en te Utrecht].

4° M u z i e k t e r m voor ➔ omkeering; in het c o n t r a p u n t gebruikt in den zin van tegenbeweging van een motief (inversione per moto contrario; al rovescio).

Inversielaag of t r o p o p a u s e, ➔ Inversie (4°).

Invertase (s c h e i k.) is een ferment, dat door vele gistcellen wordt afgescheiden en dat in staat is rietsuiker te splitsen in fructose en glucose. Terwijl rietsuiker zelf gepolariseerd licht naar rechts draait, is de door i. gesplitste suiker linksdraaiend. *Hoogeveen.*

Invertsuiker. In de suikerfabriek en ook in de raffinaderij wordt dikwijls het woord i. of kortweg invert gebruikt voor de reduceerende suikers en andere Fehling's proefvocht reduceerende stoffen, die in de sappen, tusschenproducten of eindproducten voorkomen. De aanwezigheid van i. in de tusschenproducten brengt moeilijkheden in de fabricage mede en behoort zooveel mogelijk te worden vermeden. Suiker uit beetwortelen bevat in het algemeen zeer weinig i.; die uit riet is gewoonlijk daarvan niet geheel vrij. Indien de suiker gebruikt wordt voor verdere verwerking in industrieele producten, levert de aanwezigheid van i. in sommige gevallen bezwaren op. Bij gebruik voor directe consumptie wordt soms de aanwezigheid van i. (bijv. in basterdsuiker en daarop gelijkende producten) als een voordeel beschouwd, daar deze een gunstigen invloed kan hebben op den smaak van het product. *P. J. H. v. Ginneken.*

Inverzekeringstelling is een dwangmiddel, waardoor de officier van justitie of hulpofficier een verdachte, na hem verhoord te hebben, in het belang van het onderzoek op een in het desbetreffende bevel aan te duiden plaats ter beschikking der justitie houdt. De i. wordt, indien vasthouding van den verdachte noodig is, zoo spoedig mogelijk omgezet in voorloopige ➔ hechtenis.

Investituur, de vormelijke inbezitstelling (investitura, vestitura, ➔ gewere), het bekleeden (investire) met het bezit. Doel der i. is naar buiten kenbaar te maken het bestaan van een zakelijk recht; zij draagt zoodoende een vormelijk karakter. I. heeft plaats bij onroerend en bij roerend goed, ook bij rechten. Bij de verhouding van leenheer tot leenman heeft de i. een belangrijke rol gespeeld. Bij de i. onderscheidt men dan eenerzijds de plechtige verklaring van den leenheer, dat hij het leen aan den leenman als leen overdraagt (terhandstelling van een symbool, zwaard, handschoen), anderzijds de plechtige verklaring van den leenman, waarbij hij hulde en trouw toezegt aan den heer (hulde en manschap). ➔ Investituurstrijd; Leenstelsel. *Hermesdorf.*

Investituurstrijd. Omdat ook bisschoppen met tijdelijke goederen door de vorsten werden beleend, en de bisschoppen geen w e r e l d s c h e teekenen van macht hadden, geschiedde de ➔ investituur door overreiking van ring en staf, dus de teekenen der g e e s t e l i j k e waardigheid. Daaruit ontstond de machtsoverschrijding der leenheeren, die willekeurig over bisdommen en abdijen beschikten. Paus Gregorius VII verzette zich met kracht hiertegen bij keizer Hendrik IV, en hieruit ontstond de i., over welks verloop zie ➔ Gregorius VII. *Drehmanns.*

In Nederland. De i. bracht vijandschap onder de Ned. vorsten, voor zoover zij niet reeds vijandig tegenover elkander stonden. Terwijl de bisschoppen den keizer steunden, verzetten zich de graven van Holland en ook die van Friesland tegen hem. Bisschop Willem (1054-'76) onderteekende het decreet van Worms tegen Gregorius VII (1076), verklaarde met Paschen 1076 de excommunicatie van Hendrik IV ongeldig. Bisschop Koenraad (1076-'99) stond in alle critieke oogenblikken naast den keizer (Pinksteren 1076 te Worms, Brixen en Oberkaufungen 1080, Rome 1084, Regensburg 1086). Hetzelfde deed Burchard (1099-1112) (Mainz 1102, na den Italiaanschen veldtocht van 1111). Godebold (1114-'27) ging echter over tot de andere partij; hij was aanwezig op de anti-keizerlijke vergadering van Frankfort (1114) en Fritzlar (1118) en verdedigde in 1119 de vrije bisschopskeuze. Toen de keizer tot vrede neigde, begon de bisschop hem weer te naderen en onderteekende het Concordaat van Worms, 1122. De gezanten van den Holl. graaf Dirk V waren bij den tegenkoning Rudolf van Zwaben te Goslar in 1078, en de bestuurder van Friesland Egbert II van Saksen was een van de grootste vijanden van Hendrik IV. Van de houding der kloosters is niets bekend.

L i t. : R. Post, Gesch. v. Ned. (I1935, 150-159.) *Post.*

In België. Het investituurverbod stuitte in Vlaanderen en Lotharingen op den onwil van de bisschoppen, die aan keizer en koning getrouw bleven. Te Terwaan werden vier wederspannige bisschoppen door den paus of door zijn legaten afgezet. Hendrik van Verdun, bisschop van Luik (1075-'91), voorstander nochtans van een ernstige kerkelijke hervorming, sprak zich tot tweemaal toe uit voor de afzetting van den wettigen paus. Zijn opvolger, Otbertus (1091-1119), maakte zich aan simonie schuldig en werd met den banvloek geslagen. Ook in de abdijen gingen talrijke stemmen op ten voordeele van den keizer. Het gevolg van den i. was,

dat de wereldlijke feodale heeren van de verzwakking van het pauselijk en keizerlijk gezag gebruik maakten, om zich in kerkelijke zaken te mengen. *De Schaepdrijver.*

L i t. : E. de Moreau, Hist. de l'Eglise (Doornik 1931).

Investmenttrust, instelling, die het den belegger mogelijk maakt zijn beleggingsrisico op een verder gaande wijze te beperken dan de voor belegging in effecten reeds typeerende splitsing in coupures mogelijk maakt. Draagt de belegger, die een of ander aandeel of obligatie koopt, tot het bedrag zijner deelname het economisch risico van de onderneming of instelling, die het betreffende stuk uitgaf, door belegging in een aandeelbewijs (trustshare) van een i. kan dit economisch risico over een belangrijk grooter draagvlak worden verdeeld, naargelang de beleggingsportefeuille dezer i. over een grooter aantal beleggingsfondsen is verdeeld. → Beleggingstrust. *Huysmans.*

In vino véritas (Lat.) = In den wijn is de waarheid (dronken menschen spreken de waarheid). Naar het Grieksche spreekwoord bij Zenobius 4.5 (Paroem. Leutsch en Schneidewin 1,85) haalt men deze veelverspreide gedachte aan; de eigenlijke „Urheber" schijnt Alcaeus (fr. 53 en 57), wiens gedachte prachtig door Aeschylus (fr. 393) verwerkt is: „de uiterlijke spiegel is van metaal, van 't innerlijke is 't de wijn". Vgl. Horatius' Sat. 1.4.89. *Brouwer.*

Invitatorium (< Lat. invitare, = uitnoodigen), l i t u r g i s c h: uitnoodiging tot gebed, 1° i n a l g e m e e n e n z i n: enkelvoudige formulen als: Oremus, Orate fratres, en samengestelde: die der Misprefatie (Sursum corda. . .), die der plechtige gebeden van Goeden Vrijdag, die bij den aanvang der Wijdingen enz.; 2° i n b ij z o n d e r e n z i n: de inleidingszang der Metten (ingesteld door S. Benedictus ?), t.w. Psalm 94, doorweven met een antiphoon; ook in het Oosten bekend, niet echter in Milaan. Zie onder de verschillende trefwoorden. *Louwerse.*

Invocatie, in de l i t u r g i e, = aanroeping, → Formulen (liturgische).

Invoeling (p h i l o l.) is de overdracht van woorden voor onze vitale lichaamsbewegingen op allerlei bewegingen of toestanden van onbezielde dingen. Bijv. „huppelende bergstroomen"; „De bui snelde aan: de druppels ratelden al kwaad in de boomen, klikkeklakten rumoerig op den weg, sloegen boos gaatjes in 't water" (v. Looy). Door mythologisch-denkende volken en door phantasierijke woordkunstenaars wordt de i. ontwikkeld tot personificatie.

L i t. : H. Padberg, De mooie taal (1924); J. v. Ginneken, Het gevoel in taal en woordkunst, in Leuvensche Bijdragen (XII). *v. d. Eerenbeemt.*

Invoer. I. Algemeen. Invoer is het brengen van eenig goed over de grens van een zeker land i n dat land. De i. heeft bijzondere beteekenis, omdat op tal van goederen bij het doen passeeren van de grens belastingen worden gelegd, nl. → invoerrechten, → statistiekrecht, alsmede verschillende crisisheffingen. Ten gevolge hiervan gaat de i. gepaard met tal van douaneformaliteiten. Over deze formaliteiten wordt in dit artikel gesproken; voor de grondslagen en de hoogte van de bij i. geheven belasting, zie → Invoerrechten.

De i. moet worden gedeclareerd; hierbij onderscheidt men tusschen een g l o b a l e (voorloopige) en een s p e c i f i e k e (definitieve) aangifte van de ingevoerde goederen. De globale aangifte moet zoo dicht mogelijk bij de grens geschieden aan het zgn. „eerste kantoor van binnenkomst"; de specifieke kan ook in het binnenland plaats hebben, doch enkel op daartoe aangewezen l o s p l a a t s e n. De goederen kunnen te dien einde onder douaneverband van het eerste kantoor naar de losplaats worden vervoerd.

De invoerrechten en het statistiekrecht worden voldaan bij de specifieke aangifte.

Het is mogelijk de betaling van invoerrecht uit te stellen door opslag van de ingevoerde goederen in een → entrepot; gedurende betrekkelijk korten tijd kan ook de specifieke aangifte (en derhalve de betaling van het invoerrecht) worden uitgesteld. Aangezien het onmogelijk is door middel van een onafgebroken bewaking van de geheele grens elke overschrijding van goederen te constateeren, moeten voorschriften worden getroffen, waardoor eenerzijds vooral in grensstreken het vervoer en het in voorraad hebben van goederen worden beperkt, anderzijds visitatie van goederen, personen enz. mogelijk wordt gemaakt.

II. Nederlandsch belastingrecht. De invoer is geregeld in de Algemeene Wet op den in-, uit- en doorvoer van 26 Aug. 1822, Stbl. 38, en in een 15-tal andere wetten, waarvan de belangrijkste is de wet van 4 April 1870, Stbl. nr. 61, waarin o.a. de Kroon werd gemachtigd bij K.B. afwijkingen toe te staan van de in belastingwetten ten aanzien van den in-, uit- en doorvoer en het vervoer van goederen voorgeschreven formaliteiten, wanneer zulks in het belang van handel, nijverheid of scheepvaart wenschelijk blijkt. Op grond van deze machtigingswet zijn zeer vele formaliteiten bij tal van Kon. Besluiten geregeld; het belangrijkste is het meermalen gewijzigde K.B. van 26 Maart 1872, Stbl. nr. 19. Van de thans geldende formaliteiten volgt hier een uiterst beknopt overzicht.

Wijze van invoer. De formaliteiten verschillen al naar gelang de i. plaats heeft a) per schip uit zee; b) per schip langs rivieren; c) per trein; d) lang den weg (waarbij voor vrachtauto's faciliteiten mogelijk zijn); e) per vliegmachine.

Globale (voorloopige) aangifte. Deze is toegestaan bij i. ter zee, langs rivieren, langs spoorwegen, bij luchtverkeer en in bepaalde gevallen met vrachtauto's langs den weg. Elke globale aangifte, → generale verklaring geheeten (behoudens in het luchtverkeer, waar → „manifesten" worden gebezigd), moet (behalve in het geval van rechtstreekschen → doorvoer) binnen zekeren tijd worden gevolgd door een nadere aangifte, verband houdend met de (definitieve) bestemming van de goederen (binnenlandsch verkeer, opslag in entrepot, doorvoer). Bij i. langs rivieren en spoorwegen en met vrachtauto's wordt een borgstelling geëischt.

Specifieke (definitieve) aangifte. Deze moet alle gegevens bevatten, welke van belang zijn voor de berekening van het invoerrecht. Zij moet aanstonds na het overschrijden van de grens op het eerste kantoor van binnenkomst geschieden bij i. langs den weg (behoudens uitzonderingen voor vrachtauto's), alsmede voor de goederen, welke reizende personen met zich voeren.

In de gevallen, waarin de specifieke aangifte volgt op een globale aangifte, behoeft zij niet op het eerste kantoor te worden gedaan, doch kan zij ook elders in het land op zgn. losplaatsen geschieden. De specifieke aangifte moet worden ingediend door den beheerder van de goederen. Dit kan zijn: a) de koopman, geconsigneerde, schipper, enz.; b) de bijzondere gevolmachtigde van de onder a bedoelde personen; c) de bij de belastingadministratie geadmitteerde expediteurs, convooiloopers, scheepsmakelaars of carga-

doors. De aangifte moet op bepaalde formulieren geschieden, welke tevens dienstbaar worden gemaakt aan de → statistiek van den invoer. Voor de specifieke aangifte van accijnsgoederen gelden bovendien bijzondere bepalingen.

Nalatigheden bij de aangiften. Op het niet of onjuist doen van globale en specifieke aangiften zijn verschillende straffen gesteld: geldboete, verbeurdverklaring van goederen en vervoermiddelen, alsmede gevangenisstraf.

Maatregelen ter voorkoming van frauduleuzen invoer. a) De belastingadministratie is bevoegd alle inkomende schepen, vaar- en voertuigen te doen b e w a k e n en de ladingsplaatsen en goederen onder v e r z e g e l i n g of sluiting te brengen. b) Het v e r v o e r van vele goederen wordt vooral in bepaalde strooken langs de grens, welke „linies" worden geheeten, aan formaliteiten gebonden; → Linie. c) Het in v o o r r a a d hebben van bepaalde goederen wordt in het bijzonder op de linies slechts toegestaan, indien behoorlijke dekkingsbescheiden worden vertoond; → Nederlage. d) De ambtenaren zijn bevoegd verklaard (soms in bepaalde omstandigheden) personen, vaar- en voertuigen en gedragen wordende goederen te v i s i t e e r e n. Deze visitatie kan ook worden uitgestrekt tot bepaalde panden ; → Lijfsvisitatie ; Nederlage ; Visitatie.

L i t. : v. d. Poel, Wetgeving op den in-, uit- en doorvoer en de accijnzen in het algemeen ([2]1928, wetensch. commentaar) ; van Bosveld Heinsius, Vakstudie ([4]VII, naslagwerk, wordt met supplementen bijgehouden) ; den Hartogh, In-, Uit- en Doorvoer ([14]1931 ; artikelsgewijze behandeling, wordt met supplementen bijgehouden) ; Smeets, De Rechtskennis v. d. Ingenieur (XI, afd. 2, § 5 vlg. ; beknopt overzicht). *M. Smeets.*

III. Belg. belastingrecht. De alg. beginselen van de organisatie van den i., met het oog op het innen van de → invoerrechten zijn in België dezelfde als in Ned., daar in beide landen het invoersysteem berust op de organieke wet van 26 Aug. 1822 op den in-, uit- en doorvoer. Latere wetten hebben weliswaar zekere wijzigingen en aanvullingen gebracht in de oorspronkelijke wet van 1822. Deze wijzigingen en aanvullingen zijn echter van gering belang en raken meestal niet de essentie van het systeem. Het volstaat o.m. de volgende wetten en besluiten aan te stippen: a) wet 6 April 1843 op de beteugeling van den sluikhandel; b) wet 4 Maart 1846 tot regeling der opslagplaatsen (→ Entrepot); c) K.B. 13 Sept. 1855 op den i. per spoor.

Van meer belang is op te merken, dat ingevolge de Belgisch-Luxemburgsche Tolunie (wet 5 Maart 1922) het Belgisch Rijk en het groothertogdom Luxemburg maar één tolgebied vormen. Tusschen beide landen bestaat geen tolgrens meer.

Hierdoor eenigszins afwijkend van het Ned. stelsel, eischt het Belg. systeem in beginsel bij allen i. een specifieke (definitieve) aangifte bij het eerste kantoor. Uitzondering wordt gemaakt voor den i. per schip uit zee; hiervoor volstaat bij het eerste kantoor een voorloopige globale aangifte. Bij uitzondering kan ook de specifieke aangifte in bepaalde gevallen uitgesteld worden bij i. langs rivieren en kanalen (onderrichting 15 Oct. 1877) en bij invoer per spoor (K.B. 13 Sept. 1885 art. 1). *Rondou.*

Invoerrechten. I. Algemeen. A) Begripsbepaling. Invoerrechten vormen een belasting, welke gelegd wordt op bepaald aangewezen goederen, die in een land ten verbruik in dat land worden ingevoerd. Het i. is verschuldigd, zoodra en zoo dikwijls een aldus aangewezen goed de grens is gepasseerd. Van dit beginsel wordt afgeweken bij talrijke vrijstellingen, welke in de wettelijke regelingen zijn opgenomen.

B) Douanetarief. De i., welke in zeker land worden geheven, zijn vastgelegd in een (douane-)tarief. → Tarief. Hierin zijn o.a. de naamlijst (nomenclatuur) en de van elk goed te heffen rechten opgenomen.

C) Onderscheidingen van de invoerrechten. De onderscheidingen zijn talrijk; hier volgen eenige.

1° F i s c a l e e n b e s c h e r m e n d e r e c h t e n. Fiscale i. hebben ten doel stijving van de schatkist; zij worden in hun meest zuiveren vorm geheven, indien zij worden gelegd op goederen, die in het land van heffing niet worden voortgebracht. Zoo is in Ned. het hooge i. op thee een zuiver fiscaal recht. Fiscaal zijn ook de aequivalente i. (zie 3°). Beschermende of protectionistische rechten hebben ten doel de nationale voortbrenging te beschermen tegenover buitenlandsche mededinging. Hier wordt het belastingapparaat dienstbaar gemaakt aan een ander dan zijn hoofddoel (stijving van de schatkist). Beschermende i. behoeven niet noodzakelijk hoog te zijn; ook een laag i. kan beschermend werken. → Schaalrechten ; → Handelspolitiek.

2° S p e c i f i e k e e n w a a r d e (a d - v a l o r e m) - r e c h t e n. Deze onderscheiding houdt verband met de maatstaven van de heffing. Deze kunnen zijn: a) een zeker percent van de waarde van de ingevoerde goederen (ad-valorem-, waarderechten); b) een vast bedrag per hoeveelheid, zooals gewicht, maat, lengte, oppervlakte, aantal, stuks (specifieke rechten); c) een combinatie van de onder a en b bedoelde rechten. Een heffing van een specifiek of waarderecht naast een → accijns komt ook voor, alsmede een minimum specifiek recht in de plaats van een waarderecht.

3° A e q u i v a l e n t e (p l a a t s v e r v a n g e n d e) i n v o e r r e c h t e n. Indien in het binnenland van bepaalde goederen een belasting (bijv. accijns, omzetbelasting) wordt geheven, kan bij invoer van dergelijke goederen ofwel dezelfde belasting (bijv. de accijns) ofwel een daarmede aequivalent, een daarvoor in de plaats tredend i. worden geheven. Voorbeelden in Nederland: het bijzonder i. volgens art. 17 omzetbelastingwet (zie onder 5°; → Omzetbelasting), alsmede het i. op bier, dat echter ten deele ook compenseerend (zie onder 4°) is.

4° C o m p e n s e e r e n d e i n v o e r r e c h t e n. Deze strekken om den binnenlandschen producenten indirect een vergoeding te geven voor den last en de moeiten, welke voor hen uit de binnenlandsche belastingwetgeving voortvloeien. In Ned. wordt bijv. bij invoer van gedistilleerd naast den accijns een compenseerend invoerrecht geheven van 3,50 gld. per hl van een sterkte van 50%, om den branders en distillateurs tegemoet te komen voor de lasten, welke de gedistilleerdwetgeving hun oplegt (bijzondere administratie, ambtelijk toezicht, enz.). Zoo legt de Ned. Tariefwet ter vergoeding van de lasten, welke de Ned. fabrikanten van de omzetbelastingwet ondervinden, een compenseerend invoerrecht van 1 of 2% op alle in Ned. ingevoerde goederen, behalve op die, welke in Ned. niet of niet noemenswaard worden geproduceerd.

5° B ij z o n d e r e i n v o e r r e c h t e n. Deze onderscheiding heeft slechts een formeele beteekenis;

aldus worden nl. genoemd de i., welke niet in het douanetarief, doch daarbuiten zijn geregeld. Zie verder sub II.

6° Differentieele invoerrechten. → Differentieele rechten.

II. Nederlandsche belastingwetgeving. De in Ned. geheven invoerrechten zijn geregeld in de Tariefwet 1934 (wet van 28 Juni 1935, Stbl. nr. 381) en de daarbij behoorende tabel (vormende het douanetarief). → Tariefwet. Daarnaast worden een tweetal bijzondere i. (zie onder I, C, sub 5°) geheven, nl. de → benzine belasting en het i., dat aan de grens in de plaats treedt van de → omzetbelasting (vgl. I, C, sub 3° en 5°).

Het Ned. tarief is bedoeld als een fiscaal tarief (vgl. I, C, 1°), doch het werkt op tal van punten beschermend. Het tarief is opgebouwd op het beginsel, dat grondstoffen vrij zijn en fabrikaten worden belast, waarbij het te heffen i. in de volgorde halffabrikaten, bedrijfshulpmiddelen en afgewerkte producten oploopt. Noodzakelijke levensbehoeften zijn echter vrij gelaten; in de groep van de afgewerkte producten is voorts in de hoogte van de heffing onderscheiden naargelang van den aard en de aanwending van die producten.

Het tarief bevat naast specifieke rechten grootendeels waarderechten; deze bedragen gewoonlijk 6, 10 of 12%. Daarnaast komen ook rechten voor van 3, 8, 13, 15 en enkele van 30 en 45%.

De Tariefwet bevat tal van vrijstellingen van i., o.a. voor uit het buitenland teruggezonden goederen; voor het herstellings- of bewerkingsverkeer hier te lande of in het buitenland; voor verwerking hier te lande tot voor export bestemde goederen; voor chemicaliën e.d., te gebruiken als hulpmiddel in fabrieken; voor vervoermiddelen (→ Triptiek; → Nationaliteitsbewijs; → Carnet); voor den bouw van schepen en luchtvaartuigen; voor verhuisboedels, erfgoed en uitzetten; voor emballage, enz.

Opbrengst. Deze bedroeg (met inbegrip van de over eenige jaren geheven opcenten) over 1931: 64 150 000 gld.; over 1932: 81 950 000 gld.; over 1933: 97 400 000 gld., over 1934: 82 190 000 gld.; over 1935: 89 240 000 gld.

Lit.: bij I: Paymans, Over douanetarieven, Gedenkb. van de Ver. van Inspecteurs der dir. bel. inv. en acc. (1935); v. d. Poel, De plaats der i. en accijnzen in het Ned. Belastingstelsel, Geschrift no. 7 van de Ver. voor Belastingwetenschap (1928); id., Tariefnomenclatuur, in: De Economist (1935); Bordewijk, De theorie der belastingen, enz. (1931); Smeets, De omzetbel. in haar verband met de i. en acc., in: Maandblad voor Accountancy en Bedrijfshuishoudkunde (Febr. 1934). Zie ook onder → Handelspolitiek. Bij II: van Bosveld Heinsius en van Tilburg, Tariefwet, Vakstudie ([4]IX, naslagwerk, wordt met supplementen bijgehouden); Paymans, Tariefwet, De Belastingwetgeving (1936, Studieboek, vrij uitvoerig); zie ook onder → Invoer. *M. Smeets.*

III. Belgisch recht. Voor de algemeene beginselen, onderscheidingen en vrijstellingen komt de Belg. wetgeving nagenoeg overeen met de Nederlandsche. De eigenlijke tarieven zijn vastgesteld door de wet van 8 Mei 1924, herhaalde malen door latere wetten en besluiten aangevuld en gewijzigd. Van belang is op te merken, dat het Belg. tarief minimum- en maximumrechten kent.

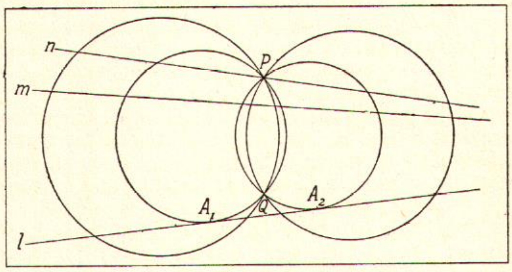
Doorgaans wordt het minimumrecht toegepast. Het maximumtarief kan toegepast worden op de goederen, afkomstig uit landen, die met België geen handelsverdrag hebben, of die België niet behandelen op den voet van meest begunstigde natie, of nog die door het toepassen van overdreven rechten, beperkingen of verbodsbepalingen den Belg. handel grootelijks benadeelen (art. 4); voorbeeld: wet van 12 April 1930, het maximumtarief toepassend op de lucifers, afkomstig uit Sowjet-Rusland. Eveneens dient opgemerkt, dat de specifieke rechten met een verhoogingscoëfficiënt kunnen verhoogd worden, zulks om toe te laten het recht aan te passen aan de waardeschommelingen van het product alsook aan de noodwendigheden van de schatkist.

Naast de eigenlijke i. staan de bijzondere rechten, geheven ter gelegenheid van de aflevering van toelatingen tot invoer van zekere producten, die aan invoervergunning onderworpen zijn. Deze rechten, meestal bekend onder den naam van vergunningstaks, hebben een beschermend karakter en beoogen de inlandsche producten te vrijwaren tegen vreemde dumping en tegen abnormale inzinking van de binnenlandsche markt. De opbrengst van de i. kan geschat worden als volgt: a) 1931: 1 302 823 000 frs.; b) 1932: 1 556 128 000 frs.; c) 1933: 1 495 963 000 frs.; d) 1934: 1 497 259 000 frs. *Rondou.*

Invoerstatistiek, → Statistiek (van in-, uit- en doorvoer).

Involucrum of omwindsel (plantk.) is een krans van schutblaadjes onder een bloem of bloeiwijze. Omwindsels worden speciaal aangetroffen aan de bloeiwijzen der schermbloemigen (→ Scherm) en der Composieten (→ Hoofdje). Ook de antheridiën en archegoniën van sommige bladmossen worden door een krans van beschermende involucrale blaadjes omgeven. *Melsen.*

Involutie (meetk.). Snijdt men alle cirkels van een cirkelbundel met een rechte lijn, dan ontstaat hierop een stelsel van oneindig veel puntenparen, i. genaamd. Raakt een cirkel van den bundel de rechte lijn, dan ontstaat hierop een dubbelpunt der involutie.

Involutie.

De i. heeft twee dubbelpunten, die beide reëel (A_1 en A_2) of beide imaginair zijn of samenvallen (P), in welke gevallen de i. resp. hyperbolisch (op m), elliptisch (op n) of parabolisch (op l) genoemd wordt. De besproken i. is de kwadratische punteninvolutie. Voor andere i. zie lit. sub → Projectieve meetkunde en → Verwantschapsmeetkunde. *v. Kol.*

Involutie-psychose (< Lat. involvo = naar binnen keeren, teruggaan in ontwikkeling) is, evenals „climacterium-psychose", een verouderde naam voor de psychosen, welke in het involutie-tijdperk (d.i. het climacterium) optreden. Het involutietijdperk bij de vrouw kenmerkt zich door een min of meer uitgesproken dispositie tot het optreden van psychosen, welke zich echter niet van de psychosen, welke zich buiten het involutie-

tijdperk ontwikkelen, onderscheiden. De veelal in het involutie-tijdperk optredende melancholie rangschikt men bijv. onder de manisch-depressieve psychose. Bij den man ziet men wel omstreeks het 60e jaar lang durende, doch geneeslijke, depressies, welke met den naam „climacterium virile” worden aangeduid. *Franke.*

Involuut, term uit de p a l a e o n t o l o g i e voor een ammonietenschaal en een slakkenhuis, waarvan de windingen, in één vlak, spiraalvormig zijn ingéngerold, zoodat iedere volgende winding de voorafgaande vast omsluit, terwijl bij het slakkenhuis de laatste winding de voorgaande verbergt. *Oosterbaan.*

Invordering van directe belastingen. **I. Ned. belastingrecht.** Als directe belastingen in staatsrechtelijken zin gelden: de inkomsten-, gemeentefonds-, vermogens-, verdedigings-, personeele, grond- en doodehandbelasting. De heffing van deze belastingen geschiedt door middel van een → aanslag, welke wordt opgenomen op een → kohier en welke wordt ingevorderd op de wijze, die in de herhaaldelijk gewijzigde wet van 22 Mei 1845, Stbl. 22, is omschreven. Deze wet geldt behoudens enkele uitzonderingen ook voor de invordering van de coupon-, de dividend-en-tantièmebelasting en van de gemeentelijke belastingen (hier zijn de uitzonderingen echter talrijker).

Termijnen van betaling. Een aanslag in een d i r e c t e belasting vervalt in zooveel gelijke termijnen, als er na de dagteekening van het aanslagbiljet nog volle maanden in het belastingjaar overblijven. Op den laatsten dag van elke maand vervalt een termijn; er is steeds een minimum van 5 termijnen. Een aanslagbiljet inkomstenbelasting 1935/'36 (belastingjaar 1 Mei-30 April), groot 90 gld., gedagteekend 2 Juli 1935, vervalt dus in 9 termijnen, elk groot 10 gld., resp. per 31 Aug., 30 Sept. '35...... 30 April 1936. Is het biljet gedagteekend 23 Jan. 1936, dan vervalt de aanslag in 5 termijnen, elk groot 18 gld., resp. per 29 Febr., 31 Maart....... 30 Juni 1936. In enkele gevallen wordt de belasting dadelijk en in eens invorderbaar (zie art. 9). Een aanslag in de coupon- en de dividend-en-tantième-belasting moet binnen 14 dagen na de dagteekening worden voldaan.

Wijze van betaling. De bel. kan worden betaald op een kantoor der dir. bel., op inrichtingen der posterijen, per giro, postwissel, aangeteekenden brief, door middel van de Ned. Bank en in verschillende gemeenten door middel van ophaaldiensten.

Uitstel. De ontvanger kan uitstel van betaling toestaan tegen vergoeding van rente (thans 4,8%), onder voorbehoud van intrekking te allen tijde (zie art. 17).

Afschrijving wegens onvermogen. Indien een belastingschuldige niet in staat is anders dan met buitengewoon bezwaar de belasting te betalen, kan de directeur der dir. bel. (→ Belastingen, sub: Organisatie van den belastingdienst in Ned.) haar geheel of gedeeltelijk afschrijven (zie art. 17).

Vervolging. Bij niet tijdige betaling volgt een a a n m a n i n g (kosten 25 ct.) om alsnog binnen 10 dagen het verschuldigde te voldoen. Wordt ook hieraan geen gevolg gegeven, dan vaardigt de ontvanger een d w a n g b e v e l uit, medebrengende het recht van → parate executie. De kosten van het dwangbevel hangen af van de gevorderde som. De tenuitvoerlegging van het dwangbevel geschiedt, behoudens enkele afwijkingen, overeenkomstig hetgeen in het W. v. B. Rv. is voorgeschreven omtrent de tenuitvoerlegging van vonnissen en authentieke akten. Voor v e r z e t tegen de tenuitvoerlegging van het dwangbevel door den belanghebbende, zie art. 15, door derden zie art. 16.

Vereenvoudigd derdenbeslag. Werkgevers en zij, die ten behoeve van belastingschuldigen „penningen” onder zich hebben (bijv. bankiers, alsmede notarissen, huurders, pachters, enz.), zijn verplicht op een „vordering” van den ontvanger de door hun arbeiders, c.q. door de bedoelde belastingschuldigen te betalen belasting te voldoen. Zie hiervoor art. 7.

Verjaring treedt in drie jaren na de dagteekening van het aanslagbiljet òf na de laatst beteekende akte van vervolging (zie verder art. 11).

Recht van voorrang. De schatkist heeft voor de directe bel. (met uitzondering van de grondbelasting) en voor de coupon- en dividend-en-tantièmebelasting een recht van voorrang op alle goederen van den belastingschuldige. Het geldt boven alle andere bevoorrechte schulden met uitzondering van a) die, genoemd in art. 1185, 1°, en 1195, 1°, B.W.; b) invaliditeitspremie; c) hypotheek. Het vervalt twee jaren na de dagteekening van het aanslagbiljet. Voor de grondbelasting geldt een afzonderlijk recht van voorrang op b e p a a l d e goederen, dat dadelijk na het onder a) genoemde plaats neemt; zie verder art. 12.

Lijfsdwang is mogelijk, nadat de minister van Financiën daartoe machtiging heeft verleend.

L i t . : Klop, De wet op de Invordering, in : De Vakstudie (dl. XI, 2e druk; naslagwerk, wordt geregeld met supplementen bijgehouden); Smeets, De Rechtskennis v. d. Ingenieur (XII, afd. 8 ; beknopt overzicht); Kroeze, Handl. ten dienste v. d. inv. v. plaatselijke belastingen (1935). *M. Smeets.*

II. Voor **Belg. belastingrecht,** → Belastingen (dl. IV, kol. 387, sub: Proceduur- en strafrecht).

Invrijheidstelling onder toezicht is een instelling van Angelsaksischen oorsprong (Probation). Zij werd voor het eerst ingericht in den staat Massachusetts, onder den invloed van een liefdadig man, father Cook genoemd (1872). Oorspronkelijk werd door de rechtbank de zaak onbepaald uitgesteld, en de beklaagde aan het toezicht van father Cook toevertrouwd. In 1878 werd een wet aangenomen, waarbij de mayor van Boston gemachtigd werd een bezoldigd Probation Office voor Suffolk County te benoemen. Dit voorbeeld werd later algemeen nagevolgd in de Ver. St. van Amerika en in Engeland.

I. onder toezicht bestaat hierin, dat een schuldig bevonden beklaagde in vrijheid wordt gelaten, op voorwaarde dat hij zich onderwerpt aan het toezicht van een persoon, door de rechtbank aangeduid. Deze persoon is niet alleen belast met een zekere contrôle; er wordt tevens verondersteld, dat hij zijn beschermeling met raad en daad behulpzaam zal zijn, en zijn wederaanpassing in de maatschappij zal bewerkstelligen.

I. onder toezicht is in B e l g i ë slechts ingesteld voor de kinderrechtbanken. De minderjarigen, die in vrijheid worden gelaten, of na een maatregel van opvoeding in vrijheid worden gesteld, blijven tot aan hun meerderjarigheid onder het toezicht van een afgevaardigde der Kinderbescherming. Deze laatste brengt minstens eens per maand verslag uit bij den kinderrechter, en stelt zulke maatregelen voor, welke hij wenschelijk acht (art. 25 en 26 Wet 15 Mei 1912). *Collin.*

In N e d e r l a n d is de gebruikelijke term → Voorwaardelijke invrijheidstelling.

Inwateren is het indringen van water in onderdeelen van b o u w c o n s t r u c t i e s, zooals hout-,

steen- en ijzerverbindingen, natuur- en metselsteen, enz. Hierdoor ontstaan rotting, verweering of roesten, welke vernieling ten gevolge hebben. Derhalve moeten alle constructie-onderdeelen tegen i. worden beschermd door de verbindingen zoo sluitend mogelijk te maken, dichtingsmiddelen (stopverf, kit, menie, enz.) te gebruiken en een vochtwerende, beschermende laag (verf) aan te brengen.

I. van g r o n d w e r k e n, zooals dijken enz., is schadelijk, doch moeilijk tegen te gaan en men kan zich slechts tegen de schadelijke gevolgen ervan wapenen door voor een goede afwatering zorg te dragen.

Bij het bouwen kan i. van z a n d a a n v u l l i n g e n daarentegen, d.i. het kunstmatig rijkelijk met water begieten of besproeien daarvan, groote voordeelen opleveren ter bespoediging van het inklinken, waardoor o.m. zettingen van daarop te plaatsen bouwwerken kunnen worden voorkomen of beperkt. *P. Bongaerts.*

Inwendige afscheiding (d i e r k.), → Afscheiding; Interne secretie.

Inwendige dienst, militair reglement betreffende den gang van zaken in het dagelijksche militaire leven. De er in vervatte bepalingen nopens regelmaat, orde en netheid vormen een der grondslagen van de krijgstucht.

Inwendig punt (w i s k.). Men noemt een punt P van een puntverzameling E een i. p. van E, indien er een zekere → omgeving van P bestaat, waarvan alle punten tot E behooren.

Inwikkeling. In de g e n e e s k u n d e onderscheidt men droge en natte i. De droge i. past men wel toe bij aandoeningen, waarbij vermeerdering van zweetsecretie, zonder gepaard te gaan met verlaging van temperatuur, heilzaam werkt (rheuma, jicht). De natte i. beoogt warmteonttrekking bij hooge temperatuur, of kalmeering van zenuwpatiënten.

Om warmte aan het lichaam te ontrekken herhaalt men eenige malen de natte i.; men verwijdert telkens het laken, dat vooraf in water van ca. 15° is gedompeld, zoo gauw als het de temperatuur van het lichaam heeft aangenomen. Bij onrustige krankzinnigen veroorzaakt een natte i., waarbij bovendien nog een wollen deken om den patiënt wordt geslagen, uitzetting en vulling van de huidbloedvaten, waardoor bloed aan het centrale zenuwstelsel wordt onttrokken; dit vermindert de prikkelbaarheid en veroorzaakt slaapneiging. Men dient voorzichtigheid in acht te nemen bij zwakke hartfunctie, terwijl een tweede gevaar schuilt in zgn. warmtestuwing door te groote warmte-ontwikkeling. *Franke.*

Inwoning van den H. Geest. God is alomtegenwoordig krachtens Zijn universeele werkzaamheid. → Alomtegenwoordigheid. Maar op bijz. wijze is God in de zielen der rechtvaardigen, die de → heiligmakende genade bezitten. God is daar niet alleen als werker, maar als voorwerp van bovennatuurlijke kennis en liefde. Deze tegenwoordigheid van God heet inwoning van den H. Geest.

L i t.: R. P. Barthélemy Froget, De l'habitation du Saint Esprit dans les âmes justes (Parijs). *Kreling.*

Inwijding, → Initiatie.

Inwijking, Zned. term voor → immigratie.

Inzegeningen (l i t u r g i e), benaming van zegeningen (sacramenteele of andere), de beoefening of het gebruik van een blijvenden toestand of staat betreffend, als van het huwelijk, woningen, scholen enz., ook van orgel e.d. Zie ook → Sacramentaliën (liturgie der). *Louwerse.*

Inzouten → Inmaken.

Inzouten van de vrijsters (f o l k l.), andere benaming voor: in zee → dragen.

Inzweefhoek (l u c h t v.), hindernisvrije opening, bestaande uit vlak gras- of bouwland, langs den omtrek van een luchtvaartterrein, waardoor de landende vliegtuigen vrij kunnen → inzweven. Elk landingsterrein behoort over meerdere i. te beschikken.

Inzweven (l u c h t v.), de laatste phase van het met gesloten gastoevoer binnenkomen van een vliegtuig boven een landingsterrein, vlak voor het → doorzakken.

Io is in de chemische schrijftaal het symbool voor het radioactieve element → ionium.

Io (G r. m y t h.), dochter van Inachus, koning van Argos. Door Zeus zelf, die haar bemint, of (naar een andere versie) door zijn jaloersche echtgenoote Hera in een (razende) koe veranderd en overal bewaakt door Argus Panoptes, krijgt zij, na lange zwerftochten in Egypte aangeland, haar natuurlijke gedaante weer terug en baart Epaphus, Zeus' zoon, die over Egypte zal regeeren. Aeschylus laat Io optreden in zijn stuk: Prometheus Desmootès (Geboeide Prometheus). *V. Pottelbergh.*

Io (s t e r r e n k.), veelal genoemd satelliet I van de planeet Jupiter, heeft van de vier door Galilei ontdekte manen den kleinsten afstand tot de hoofdplaneet, nl. 420 000 km. De later ontdekte satelliet V staat echter nog dichter bij. De middellijn van Io bedraagt ca. 3 500 km. In gemiddelde oppositie van Jupiter, dus als de aarde zich tusschen de zon en Jupiter bevindt, is haar helderheid die van een ster van de grootteklasse 5,5. *de Kort.*

Iobates (G r. s a g e), de koning van Lycië, naar wien → Bellerophon gestuurd wordt door koning Proitos van Argos met het in geheimschrift opgestelde verzoek hem (Bellerophon) te dooden.

Ion (G r. m y t h.), zoon van Xouthos (of van Apollo) en Creusa, dochter van den Attischen koning Erechtheus; de mythische stamvader van de → Joniërs, evenals zijn broeder Achaeus de stamvader was der → Achaeërs. In een naar I. genoemde tragedie laat Euripides hem door zijn moeder terugvinden als tempeldienaar van Apollo, nadat zij hem eertijds als kind te vondeling had gelegd. *V. Pottelbergh.*

Ion van Chios, Jonisch literator uit de 5e eeuw v. Chr., een zeer veelzijdig talent, leefde en schreef grootendeels te Athene, waar hij meermalen met tragediespelen optrad en ook bekroond werd. Daarenboven was hij een der eersten, die Gedenkschriften schreef; hij stelde wijsgeerige verhandelingen samen, alsook de Geschiedenis van Chios en beoefende de voornaamste lyrische genres. Schaarsche fragmenten zijn bewaard. *V. Pottelbergh.*

Ion (s c h e i k.). De theorie der → electrolytische dissociatie neemt in oplossingen het bestaan aan van ionen, dat zijn de deeltjes, die de dragers zijn der electriciteit, als een electr. stroom door de vloeistof geleid wordt; de positieve i. of → kationen bewegen zich naar de kathode, de negatieve i. of → anionen naar de anode. De i. bestaan uit enkelvoudig of meervoudig geladen atomen of atoomgroepen; hun lading is een gevolg van afgifte of opname van een of meer electronen. De lading van een i. is dus steeds, afgezien van het teeken, gelijk aan of een veelvoud van de lading van een electron. Een eenwaardig positief i.,

als bijv. H^+, Na^+, ontstaat alzoo door afgifte van een electron door de betreffende atomen; een tweewaardig negatief i., als bijv. SO_4^{--}, ontstaat door opname van twee electronen door de atoomgroep SO_4. Door deze opname of afgifte van electronen ontstaan bijz. stabiele electronen-configuraties (→ Valentie). Het positieve waterstof-ion bestaat slechts uit een waterstofkern en is dus zeer veel kleiner dan alle andere i.; vandaar o.a. de uitzonderlijke plaats, die het onder de i. inneemt. De eigenschappen van oplossingen van electrolyten worden hoofdzakelijk bepaald door de i., die erin aanwezig zijn.

C o m p l e x e i o n e n (zie ook → Complexe verbindingen) ontstaan, wanneer verschillende i. samentreden tot een nieuw i. Voegt men bijv. bij een oplossing van $AgNO_3$ een oplossing van KCN, dan ontstaat eerst een neerslag van AgCN, dat echter in overmaat KCN oplost tot een zout $KAg(CN)_2$. Dit zout is geen dubbelzout, maar een verbinding, die dissocieert in het enkelvoudige K^+-ion en het complexe ion $Ag(CN)_2^-$, zooals o.a. daaruit blijkt, dat het niet meer de voor het Ag-ion karakteristieke reacties (als neerslag met HCl) geeft. De sterkte van een complex i. wordt bepaald door de mate, waarin het nog dissocieert in zijn samenstellende deelen.

De i. zijn in oplossing onderworpen aan de wetten van het → chemisch evenwicht. Zoo geldt voor het dissociatie-evenwicht $AB \rightleftarrows A^+ + B^-$, in verdunde oplossingen: $\frac{[A^+]\,[B^-]}{[AB]} =$ constant.

Hierin beteekent $[A^+]$ enz. de concentratie der ionensoort A^+ in molen per liter. Bij een zeer slecht oplosbaar zout is [AB], zoolang AB in vasten toestand aanwezig is, een constante (nl. de oplosbaarheid) en wordt dus $[A^+]\,[B^-] = L$ een alleen van de temp. afhankelijke constante. Deze grootheid heet o p l o s b a a r h e i d s- of i o n e n p r o d u c t. Dit oplosbaarheidsproduct bedraagt bijv. bij AgCl 10^{-10}, d.w.z. in een verzadigde oplossing (1,5 mg per liter) is de concentratie der Ag^+-en der Cl^--ionen gelijk aan 10^{-5}. Ten gevolge van de sterke verdunning is het zilverchloride practisch totaal gedissocieerd. Voegt men nu aan deze oplossing zooveel zoutzuur toe, dat de concentratie der Cl-ionen gelijk aan 10^{-3} wordt, dan moet dus, om een zelfde waarde van L te behouden, de concentratie der zilverionen verminderen tot 10^{-7}, m.a.w. de oplosbaarheid van het AgCl wordt honderd-maal kleiner. Wil men dus uit een zilveroplossing het zilver quantitatief neerslaan met zoutzuur, dan moet men een geringe overmaat zoutzuur toevoegen. Van dit principe (toevoegen van overmaat reagens) wordt in de analytische chemie veelvoudig gebruik gemaakt.

De grootte van het i. in oplossing is betrekkelijk moeilijk aan te geven, daar het in waterige oplossingen door een meer of minder grooten mantel van watermoleculen omgeven is (→ Hydratatie), die zich met het i. meebeweegt. Het kleinste i. is het H^+-ion, dat ook het minste gehydrateerd is en dan ook de grootste ionenbeweeglijkheid bezit.

Ook in vaste stoffen neemt men het bestaan van i. aan (→ Chemische binding; → Kristalstructuur). Langs Röntgenographischen weg heeft men de grootte der i. in kristallen vrij nauwkeurig kunnen bepalen. Het volgende tabelletje geeft voor enkele ionen den diameter in angström (1 angström = 10^{-8} cm). Zie ook → Ionisatie.

Ion	Cl^-	Br^-	J^-	O^{--}	Li^+	Na^+	K^+	Ba^{++}	Al^{+++}
diam.	3,6	4,0	4,4	2,7	1,6	2,0	2,7	2,8	1,1

L i t.: A. Eucken, Grundriss der physikalischen Chemie ([4]1934). *A. Claassen.*

Iona (of Icolmill), andere naam voor → Hy.

Ionenbuis, → Röntgenbuis.

Ionen-emissie, t h e r m i s c h e (n a t u u r k.). Een voldoende warm metaal kan onder bijz. omstandigheden behalve electronen (→ Electronenemissie) nog positieve of negatieve ionen uitzenden. Bijna altijd zijn het verontreinigingen (waterstof, alkali e.a.) in of op het metaal, welke in den vorm van ionen verdampen. Indien het metaal te warm wordt, dampen zij snel geheel weg en blijft slechts de met de temp. toenemende electronenemissie bestaan. Als voorbeeld van een metaal, dat i. vertoont, zij vermeld het kunstmatig met een zeer dunne huid caesium bedekte wolfraam, dat positieve caesiumionen uitzendt, zoodra het caesium merkbaar begint te verdampen. I. van een zuiver, niet verontreinigd metaal komt evenzeer voor; als voorbeeld worden genoemd molybdeen en wolfraam.

Behalve metalen vertoonen ook sommige oxyden, zooals dat van ijzer, waarbij een weinig alkali-oxyde is gemengd, het verschijnsel der i.; in dit geval zijn het alkali-ionen (bijv. kalium). *J. F. Custers.*

L i t.: O. W. Richardson, The emission of electricity from hot bodies (Londen 1921); Wien en Harms, Handb. d. Experimentalphysik (XIII 2 Leipzig 1928).

Ionenlawine, het totale aantal ionen, gevormd in de kathode-valruimte, die hun ontstaan te danken hebben aan één enkel electron, dat de kathode verlaten heeft. In een geïdealiseerd geval levert een electron 2^n-1 ionen, wanneer de kathodeval gelijk is aan n × de ionisatiespanning. Meestal is het aantal kleiner, daar naast → ionisatie aanslag plaats heeft. *W. de Groot.*

Ionicus, een in de Klass. metriek gebruikte versvoet, bestaande uit zes quantiteitseenheden, nl. uit twee lange en twee korte lettergrepen, oorspr. een trochaeïsche dipodie (–́ ⏑ –́ ⏑), doch het ondergeschikt accent der tweede trochee ging verloren; dientengevolge zijn de twee hoofdvormen deze: –́ — ⏑ ⏑ (ionicus maior) en ⏑ ⏑ –́ — (ionicus minor).

L i t.: L. Havet, Cours élém. de métrique gr. et lat. (5e druk, z.j.). *v. d. Eerenbeemt.*

Ionidium (Hybanthus), een tropisch plantengeslacht van de familie der vioolachtigen, omvat een 60-tal kruidachtige of struikvormige soorten, waarvan sommige vrij grootbloemig, in witte of violette tinten. Verschillende dezer soorten leveren geneeskrachtige stoffen en wel in het bijzonder de Zuid-Amerikaansche I. ipecacuanha, uit welker wortel een veelgebruikt braakmiddel wordt gewonnen (→ Ipecacuanhawortel). *Bouman.*

Ionisatie (in gassen) (n a t u u r k.), het vormen van ionen door toevoegen van lading aan elementaire deeltjes (atomen en moleculen). Enkel-, resp. meervoudig, geladen positieve ionen worden gevormd, als één, resp. meerdere electronen uit het atoom of het molecuul worden verwijderd. Dit kan geschieden door s t r a l i n g (ultraviolet licht, röntgenstralen)

of wel door b o t s i n g met snelle deeltjes (electronen, ionen, atomen). Men kent ook negatief geladen ionen, waarbij een of meer electronen zich aan een atoom of molecuul hebben aangelegd. De arbeid noodig om een 1en, 2en enz. electron uit een atoom te verwijderen, heet 1e, 2e ionisatie-arbeid (ioniseeringsarbeid). Deelt men dezen door de lading van een electron (4,8 10^{-10} E.S.E.), dan krijgt men de i o n i s a t i e s p a n n i n g, welke meestal in electron-volts wordt opgegeven. De 1e ionisatiespanning der atomen varieert bijv. van 3,9 electronvolt (caesium) tot 24,5 electron-volt (helium). Bij i. door snelle deeltjes, resp. door straling, geldt steeds, dat het arbeidsvermogen van beweging van het deeltje, resp. de grootte van het stralingsquantum, grooter moet zijn dan de ionisatie-arbeid.

Van t h e r m i s c h e i. spreekt men, wanneer in een met gas gevulde ruimte ionen bestaan, alleen ten gevolge van een aanwezige hooge temperatuur.

L i t.: W. de Groot en F. M. Penning, Handb. d. Phys. (2, dl. 23, I, Berlijn 1932). *W. de Groot.*

Ionium, radioactief chemisch element, isotoop met thorium, teeken Io, atoomgewicht 230,0; vormt de verbindingsschakel tusschen uraan en radium. → Radio-activiteit.

Ionosfeer, andere naam voor de bovenstratosfeer. → Stratosfeer.

Iontophorese (g e n e e s k.). Hieronder verstaat men het langs electrischen weg in het lichaam inbrengen van ionen door de huid. Hierbij wordt gebruik gemaakt van platte met gaas of watten omwoelde electroden. De indifferente electrode wordt gedrenkt in physiologische zoutsolutie en de differente in de medicamenteuze oplossing (onder differente electrode verstaat men de electrode, die op het te behandelen orgaan of huidgedeelte wordt geplaatst, de indifferente e. plaatst men op een willekeurige andere plaats).Bij jodium-, chloor- en salicylverbindingen wordt de kathode, bij alkaloïden wordt de anode als differente electrode gebruikt. De anionen dringen van de kathode, de kathionen van de anode uit in het lichaam. *Mom.*

Iophon, Grieksch tragicus uit de 5e eeuw v. Chr., zoon van Sophocles,behaalde in 428 den tweeden prijs in den tragischen wedstrijd. Aristophanes schijnt de originaliteit van Iophons talent te betwijfelen (Ranae 74 vlg.). De geschiedenis van de zgn. aanklacht van den stokouden Sophocles door I. is niets meer dan een verzinsel van denzelfden comicus, door lateren voor ernstig overgenomen. *V. Pottelbergh.*

Iosephus, F l a v i u s, → Josephus (Fl.).

Iota, Iotacisme, → Itacisme.

Iota, de tiende letter van het Grieksche alphabet, *I*, *ι*; als cijfer 10. In overdrachtelijken zin: iets kleins, onbeduidends.

Iotiseering, ander woord voor → mouilleering.

Iowa, een staat van de Ver. St. van N. Amerika. Ligging van 40° 30′ — 44° N., 90° — 96° 50′ W. Opp. 145 000 km², 2,5 millioen inw., waarvan 17 000 Negers, ruim 600 Indianen. Het aantal Kath. bedraagt 287 000. I. vormt een deel van de groote centrale vlakte, de prairiën, tusschen de Mississippi en Missouri. De bodem bestaat uit leem, in het W. zandsteen; weinig geaccidenteerd. Het geheele gebied behoort tot het stroomgebied van de Mississippi. De hoofdrivier is de Des Moinesrivier.

Het **klimaat** heeft een continentaal karakter. Temperatuurverschillen van —5° tot 25° C. Droge, gezonde lucht.

Middelen van bestaan. De vlakte heeft weinig boomgroei, en is bijzonder geschikt voor landbouw en veeteelt. In 1933: 213 769 farms; de opbrengst van de v e e t e e l t bedroeg in 1932: 251 millioen dollars; aantal varkens 10 813 000, runderen 1 500 000 paarden 927 000. De opbrengst van den l a n d b o u w bedroeg in 1932: 34,8 millioen dollars; er werd 65 millioen hl maïs, 20 millioen hl haver verbouwd; verder nog tarwe en rogge. De i n d u s t r i e richt zich vooral op verwerking der agrarische producten (vleesch- en zuivelind.). Machine-industrie in de steden. In het N. en W. zijn steenkool- en loodmijnen (Ottumwa). V e r k e e r. De rivieren zijn voor kleine schepen bevaarbaar. De stad Des Moines is een spoorwegknooppunt.

Onderwijs. In 1933 was 0,8% der bevolking analphabeet. I. heeft 7 universiteiten; de Iowa University in Des Moines telt 500 prof. en 6 800 stud.

Des Moines is hoofdstad met 142 000 inw. Voorname steden zijn o.a. nog Sioux City (79 000 inw.), Davonport (60 000 inw.), Cedar Rapids (56 000 inw.). In deze gebieden hebben zich veel Nederlanders gevestigd. Iowa is als staat tot de Unie toegelaten in 1846. *Erkelens.*

Iowa-Indianen, stam der → Indianen van Noord-Amerika, Oostelijk Prairie-gebied, in den huidigen staat Iowa, die naar dezen stam genoemd werd.

Iowa River, 480 km lange zijrivier van de Mississippi in den gelijknamigen staat (Ver. St.).

Ipamoe (patr.: H. Familie), missiepost der pp. Oblaten van de Onbevl. Maagd Maria, in Belg. Kongo; apost. vicariaat Kwango (mgr. Van Hee). Gesticht door de pp. Jezuïeten in 1922; overgenomen in 1931 door de pp. Oblaten. Volksstammen: Badzing, Bangoli, Balori, Bawhongo, Bashilek. Ong. 85 000 inw., 5 100 gedoopten (1934). Dispensaria en scholen door pp. Oblaten en de zrs. van Sint Maria (Namen). *Vanneste.*

Ipecacuanhawortel, braakwortel, verdikte bijwortels van Psychotria Ipecacuanha, behoorend tot de Rubiaceae, een ca. 40 cm hoog halfheestertje, dat in de loofwouden van Z. Amerika tusschen 8° en 20° Z. voorkomt. De inzameling geschiedt vnl. in het stroomgebied van Rio-Paraguay, waar de plant, in groepen vereenigd, groeit; de pollen wortels worden losgestoken, in de zon gedroogd, gebroken en gezift en naar de kust vervoerd; uit een achtergebleven stuk wortel herstelt de plant zich snel, zoodat na eenige jaren opnieuw kan worden geoogst. De cultuur is op vsch. plaatsen beproefd, echter met weinig resultaat. De handel onderscheidt de Braziliaansche i. (Rio-, Motto-Grosso- of Bahia-i.) en de Cathagena-i. (uit Columbia), die in Europa niet officieel is en hoofdzakelijk voor alkaloïdenbereiding gebruikt wordt. I. komt voor als donker-grijsbruine, cylindervormige, onregelmatig gebogen stukken, 5-7 cm lang, 5,5 mm dik, met dicht opeenstaande, den wortel niet geheel omgevende verdikkingen van 1-2 mm. Dwarse breuk van de bast, die gemakkelijk van het hout loslaat, grijswit, van het hout geelwit. Bestanddeelen: 1,8-4% alkaloïden, waarvan 72% emetine, $C_{29}H_{40}N_2O_4$, 26% cephaëline, $C_{28}H_{38}H_2O_4$, verder psychotrine, e.a., ipecacuanhazuur, suiker en ca. 35% zetmeel.

I. is een waardevol geneesmiddel; vandaar dat verwisseling en vervalsching veelvuldig voorkomt. I. wordt als poeder en infuus gebruikt, o.a. als braak-

middel, expectorans en bij dysenterie. Als i. of emetine in het oog komt, kunnen zeer pijnlijke erosies van het hoornvlies optreden.

Lit.: Ned. Pharmac. (III [5]1926). *Hillen.*

Ipek (Servisch Pec), stad in Joego-Slavië nabij de Albaneesche grens (I 666 C 1) in de landstreek Metoja aan de Witte Drin. De titel van patriarch van I. wordt gedragen door den Orthodoxen metropoliet van Belgrado.

Ipel, → Eipel.

Iphianassa, naam bij Homerus voor → Iphigenia.

Iphiclus of Iphicles (Gr. myth.), Gr. heros, zoon van Amphitryon en Alcmene, halfbroeder van Heracles, nam deel aan Heracles' krijgstochten en aan de Calydonische jacht.

Iphicrates, Oud-Atheensch veldheer. † 352 v. Chr. Zoon van een lederbewerker. Van 393 v. Chr. af tot en met den Bondgenootenoorlog (356) nam hij actief deel aan alle krijgsverrichtingen, waarin Athene betrokken was. In 355 van verraad beschuldigd, werd hij vrijgesproken. Cornelius Nepos schreef zijn biographie. *V. Pottelbergh.*

Iphigenia (Gr. myth.), dochter van Agamemnon en Clytaemnestra. Toen Agamemnon in Aulis bij het vertrek der Grieken naar Troje op aanraden van Calchas haar aan Diana wilde offeren, werd zij door de godin gered en als priesteres in haar tempel te Tauris (Krim) geplaatst. Eindelijk kwam haar broeder Orestes hier, die haar naar Griekenland ontvoerde. Afgebeeld op muurschildering te Pompeji (naar Timanthes); modern van Feuerbach. In de lit.: I. in Aulis van Euripides en Racine (1674), opera van Gluck (1774); I. in Tauris van Euripides en Goethe, opera van Gluck (1779). *Weijermans.*

Iphitus (Gr. myth.), zoon van Eurytus, door Heracles in een aanval van razernij gedood.

Iply, Slowaaksche naam voor rivier de → Eipel.

Ipoh, jonge stad, die vlug vooruitgaat, in den staat Perak, op het schiereiland Malaka (Azië 4° 40′ N., 101° O.); ca. 50 000 inw. Beroemd zijn de Kintatinmijnen.

Ipomoea batates, → Bataat.

Ipsus (Oudheid), kleine Phrygische stad bij het tegenw. Tschai, waar 301 voor Chr. Seleucus en Lysimachus de overwinning behaalden op Antigonus en Demetrius. Later Julia geheeten.

Ipswich, hoofdstad van het graafschap Suffolk (XII 464 G 5), Engeland, aan de Orwell. Ca. 88 000 inw. Haven- en marktstad met bierbrouwerijen en industrie van landbouwmachines.

Ipuriná, Indianenstam in het N. van Brazilië. → Indianen van Zuid-Amerika.

I. Q., → Intelligentie-quotiënt.

Iquique, hoofdstad der Chileensche prov. Tarapaca, gelegen aan den Stillen Oceaan (II 808 B 1); uitvoerhaven van salpeter voor Chili. Door spoorweg verbonden met Valparaiso, Arica, Antofagasta en Copiapo. Ca. 46 500 inw. Centrum voor jodium en nitraten en sodaproductie (in Pisagua). In 1868 en 1877 werd de stad geheel verwoest door aardbevingen en vloedgolven. Het bisdom I. is suffragaan van Santiago; het telt ruim 100 000 Kath. (1931). *Zuylen.*

Iquitos, hoofdstad van het dept. Loreto in de rep. Peru, Z. Amerika; havenplaats langs de rivier de Amazone, die voor schepen van 3 000 ton tot daar bevaarbaar is. Ca. 25 000 inw. Station voor draadlooze telegraphie. Houtindustrie; uitvoer van rubber, katoen, tabak, petroleum. Zetel van het apost. vicariaat Amazonas. *Zuylen.*

Ir is in de chemische schrijftaal de afkorting voor het tot de platinametalen behoorende element iridium.

Irak (Arab., = oeverlanden), koninkrijk in het Z.W. van Azië (III 448 B 6), in hoofdzaak het laagland van Mesopotamië innemend. Grootte ca. 500 000 km²; aantal inwoners ong. 3,5 millioen (1934), waarvan 2 millioen Arabieren, 500 000 Koerden, 100 000 Turken, 100 000 Perzen, enz. De godsdienst is overwegend Islamietisch: 1 500 000 Sjiïeten, 1 200 000 Soennieten, 90 000 Joden, 80 000 Christenen enz. De voornaamste steden zijn: Bagdad (hoofdstad, ca. 320 000 inw.), Mosoel (ca. 70 000 inw.), Basra (ca. 30 000 inw.). Er is ong. 2 500 km spoorwegen en 500 km telegraaflijn. Het laagland is naar de diepte gezonken aan de Noordzijde van het Arabische schollenland en is een oude zeearm, met zand en slib opgevuld en doorstroomd door Euphraat en Tigris. Beneden-Mesopotamië is soms zeer moerassig, maar vruchtbaar; Midden-Mesopotamië is een tafelland, 100-300 m hoog, waar het steppegebied door irrigatie in goeden bouwgrond veranderd kan worden; Boven-Mesopotamië is een bergland (kalksteen), waar petroleum en asphalt, zout en zwavel gevonden wordt. Het extreme landklimaat heeft vooral winterregen (Bagdad + 33,5° C en —9,5° C.; 175 mm regen, waarvan 8 mm in den zomer). Voornaamste producten: tarwe, gerst, boonen (herfst), en rijst, maïs, erwten (April); daarnaast katoen, tabak, meloenen, uien en veel dadels. De veeteelt levert huiden en wol. De Turkish Petr. Comp. boort sinds 1927 petroleum bij Kerkoek. De huisindustrie omvat tapijten, leer, aardewerk. De Bagdadbaan met zijtakken, de autowegen naar Damaskus en Teheran, de telegraaflijnen naar Noord en Zuid, de vele vliegdiensten en de petroleumpijpleiding naar de Middellandsche Zee wijzen op de groote geopolitieke beteekenis van I. (petroleumhaven is Abadan). De Christenen zijn in talrijke groepen verdeeld (Chaldeeërs, Armeniërs, Syriërs, Orthodoxen, Jacobieten enz.). De Roomsch-Katholieken staan onder een aartsbisschop in Mosoel.

Lit.: Banse, Die Turkei ([2]1916). *Heere.*

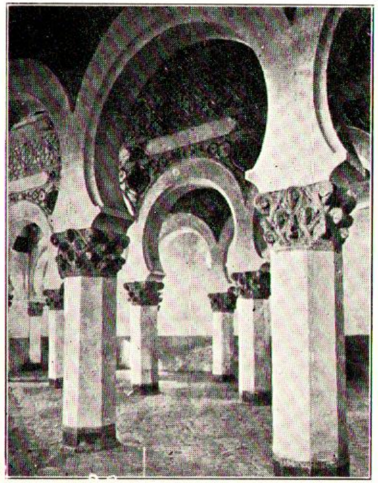
Weermacht. Deze bestaat alleen uit strijdkrachten te land. Militaire dienstplicht vanaf 19e jaar. Duur 10 jaar, waarvan actief 18 maanden tot 2 jaar (bereden en techn. wapens). De rest wordt doorgebracht in 1e en 2e reserve (de laatste voor alle wapens 4 jaar). Het leger bestaat uit: 3 brigaden, gevormd met: 12 bataljons infanterie, 2 reg. cavalerie, 5 batterijen veld- en bergartillerie, 2 vliegtuigafd., 1 peloton genie, 1 peloton pantserwagens, 1 bataljon verbindingstroepen. Jaarlijks effectief: 10 395 (556 officieren).

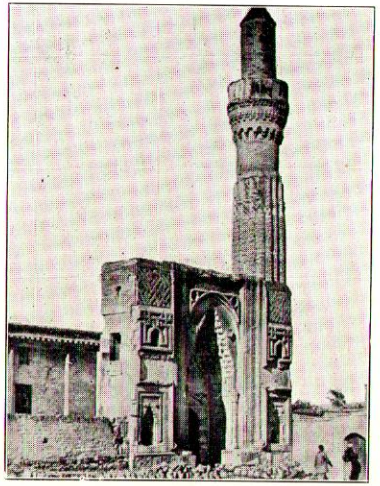
Lit.: Annuaire mil. (1935). *v. Munnekrede.*

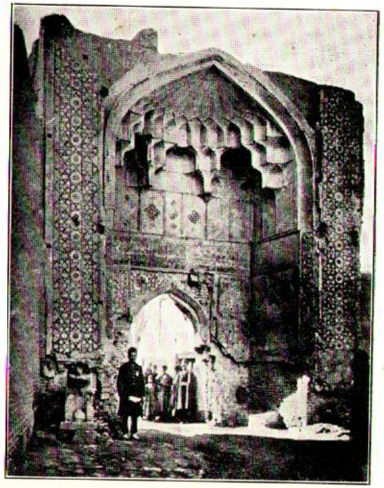
Voor de **oude historie** en **cultuur,** zie → Assoer, → Babylonië, → Elam, → Perzië.

Geschiedenis. Voorheen provincie van het Turksche Rijk, die tijdens de Wereldoorlog door Engeland bezet en door het verdrag van Sèvres (1920) onder Britsch mandaat (A) gesteld werd. Reeds in Juli 1921 erkende Engeland koning → Faisal als heerscher over I., in 1925 kreeg het een constitutie en door het Anglo-Turksch verdrag van 5 Juni 1926 werden de grenzen met Turkije definitief geregeld. In 1932 hield het mandaat op; I. werd geheel onafhankelijk en trad als lid tot den Volkenbond toe. Met dit al blijft de Britsche invloed er overheerschend. De

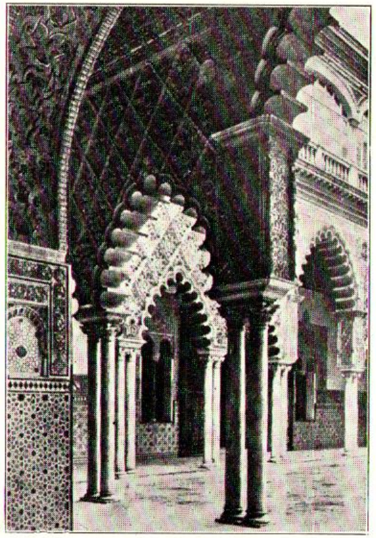

1

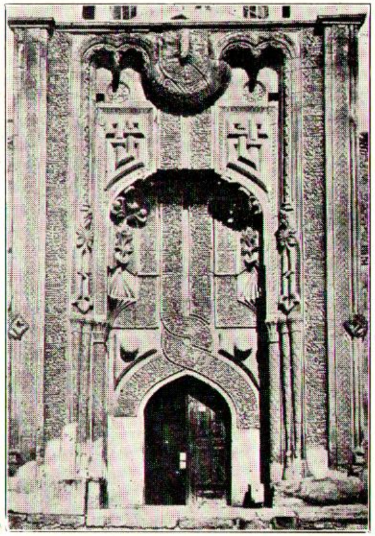

3

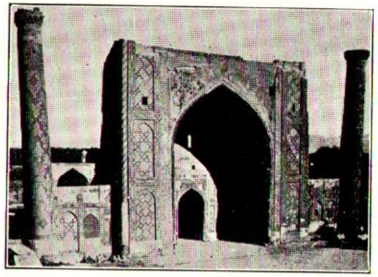

5

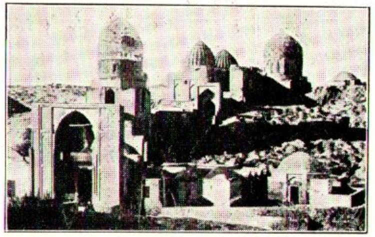

7

2

4

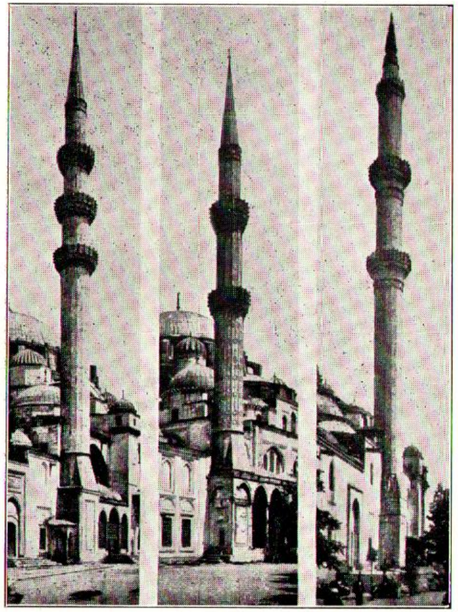

6

8

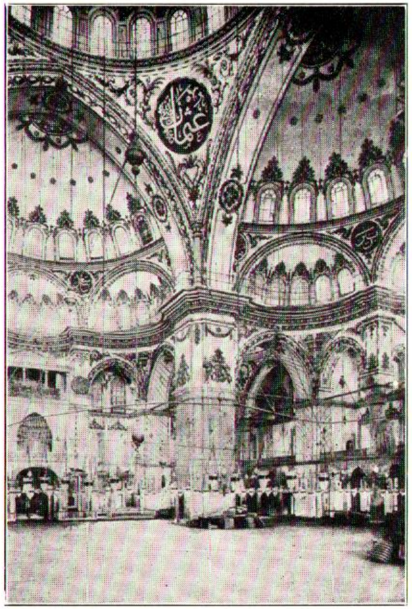

9

Syro-Egyptische stijlgroep: 1. Graf-moskee van Kait Bey bij Kairo (1464). 2. De Ibn-Toeloen-moskee te Kairo (879). Moorsche stijlgroep: 3. Synagoge te Toledo (12e eeuw). 4. Hoek van een binnenhof in het Alcazar te Sevilla (12e eeuw). Perzische stijlgroep: 5. De Sahib Ata-moskee te Konia. 6. Portaalruïne te Ispahan. 7. Ruïne van de medrese Indje Minareli te Konia (13e eeuw). 8. Voorgevel van de medrese Oeloegh Beg te Samarkand (1449). 9. Grafmonumenten te Samarkand.

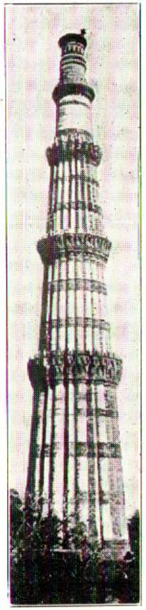
ISLAM (KUNST) II

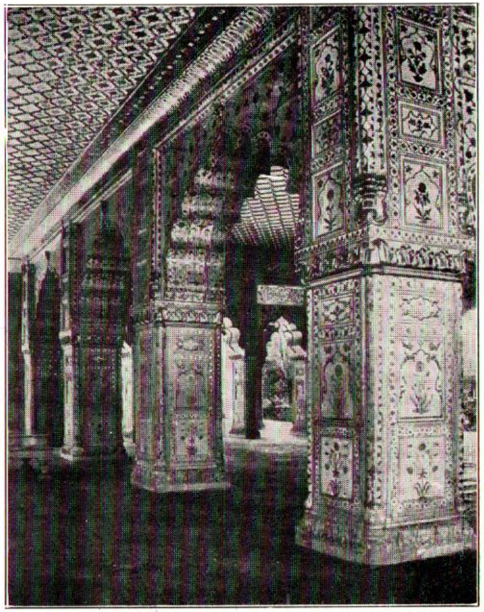
1

3

5

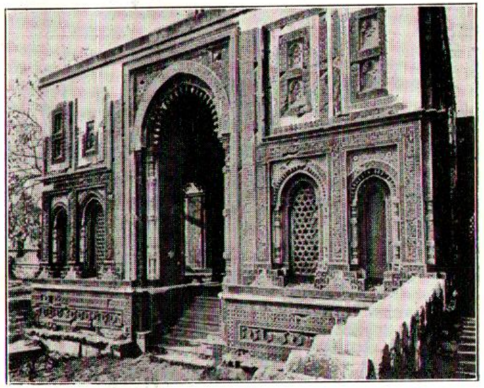
7

2

4

6

Turksche stijlgroep: 1. Van links naar rechts: de minaretten van de moskeeën Soliman I (1556), Sjahsade (1548) en Mohammed II (1471); alle te Konstantinopel. 2. Moskee van Selim II te Adrianopel (1574). 3. Interieur van de moskee van Mohammed II te Konstantinopel (1471). 4. Moskee van sultan Bajezid te Konstantinopel (1507). Hindoe-Islamietische stijlgroep: 5 en 6. Minaret en ingang van de Koeth-moskee te Delhi (1310). 7. Audiëntiehal in het paleis te Delhi.

Duitsch penetatie (→ Bagdadbaan) was al door den uitslag van den Wereldoorlog tot staan gebracht; de landweg naar Indië (van Middell. Zee naar Perzische Golf door Palestina-Irak), de contrôle over Koerdistan en over de rijke petroleumgebieden van Mesopotamië blijven aan het Britsche Rijk verzekerd. Faisal is in 1933 opgevolgd door zijn zoon Ghasi I (* 21 Maart 1912). *Gorris.*

Irakoe, Niloto-Hamietische stam in Afrika.

Iran, sinds 21 Maart 1935 de officieele naam van het vroegere → Perzië.

Irawadi, voornaamste rivier van Birma (X 224 G/H 2-4), ontspringt in het N.O. van Assam, bij de Tibetaansche grens, stroomt N.-Z. over een lengte van 2 400 km en mondt uit in de Golf van Bengalen, tusschen de Golf van Markapan en Kaap Negrais. Met haar 12 monden vormt zij een vruchtbare delta, waarop rijstbouw. Slechts twee monden zijn voor groote schepen bevaarbaar, de Bassein en de Rangoen, waaraan gelijknamige havensteden met rijstuitvoer. Haar stroomgebied is bijna 400 000 km², meest zeer vruchtbaar land. *G. de Vries.*

Irazu, hoogste berg in Costa Rica, Midden-Amerika (3 452 m); vulkanisch, met parasitaire kegels en grootendeels verwoesten krater. Laatste uitbarsting 1888.

Irbit, stad in den Russischen Oeral (57° 43′ N., 63° O.); ca. 25 000 inw. Sinds 1643 worden hier in Febr. en Maart de bekende jaarmarkten gehouden voor waren uit Rusland, Siberië (pelsen) en China (thee). Door de spoorwegen gaat dit sterk achteruit. In de nabijheid rijke ijzer-, platina- en goudmijnen. I. is in 1633 door de Tataren gesticht. *Heere.*

Irchonwelz, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen, ten Z. van Aat (XIII 176 C3); opp. 413 ha, ca. 900 inw.; rivier de Wester-Dender; klei- en heuvelachtige landbouwgrond. Kerk uit 18e eeuw, met gedeelten uit 16e eeuw; ruïnes van versterkt kasteel.

Ireland, 1° John, sedert 1888 aartsbisschop van St. Paul. * 11 September 1838 te Burnchurch (Ierland), † 25 September 1918 te St. Paul (Minnesota, Ver. St.). Hij was de groote organisator van het Kath. vereenigingsleven en hoofdvertegenwoordiger van het → Amerikanisme der nationaliseerende richting, ten gevolge waarvan immigranten de Engelsche taal en Amerikaansche zeden moesten aannemen. Ook werkte hij baanbrekend mede aan de ontplooiing van de wetensch. belangen der jonge Kerk van N. Amerika en aan de stichting van een Kath. universiteit te Washington. Hij was een geestdriftig voorstander van de N. Amer. democratie en hare instellingen. In 1891 schreef hij een enthousiaste inleiding op Elliott's levensbeschrijving van Isaac → Hecker; toch wilde noch hij noch Hecker een Amerikanisme in den zin van een nationale Kerk en een aanpassing in geloofszaken aan de Modernisten.

Werken: Verzamelde redevoeringen (Chicago ²1908); The Church and Modern Society (New York ²1908; Fr. vert. v. abbé Klein, Parijs 1894). *Beijersbergen van Henegouwen.*

2° William Henry, vervalscher van Shakespeare-manuscripten. * 1777, † 1835. Hij beweerde de hss. te hebben ontdekt in het huis van een rijken verzamelaar; het waren o.m. eenige officieele akten, een Prot. geloofsbelijdenis van Shakespeare, brieven van Shakespaere aan Ann Hathaway e.a., een nieuwe versie van King Lear en zelfs een compleet drama: Vortigern and Rowena. Tal van letterkundigen en experts liepen in den val, tot Malone het bedrog aan het licht bracht, terwijl de opvoering van Vortigern het publiek de oogen opende. Daarna zette I. zich aan het romanschrijven, hetgeen een fiasco bleek te zijn. Later schreef hij een bekentenis t.a.v. de vervalschingen. *F. Visser.*

Iremel harde Devonische kwartsietrug in den Zuidelijken Oeral (54° 45′ N., 59° 45′ O.). Het is de heilige berg der Basjkieren. Hoogte 1 559 m.

Irenaeus van Lyon, Heilige, bisschop, Kerkvader. * waarsch. ca. 140, sterfjaar onbekend. I. kwam uit Klein-Azië, heeft in zijn jeugd → Polycarpus van Smyrna, den leerling van Sint Jan, nog hooren preeken en is daarom een zeer waardevol getuige der apostolische overlevering. Onder Marcus Aurelius was hij priester der Kerk van Lyon, ging als afgezant dier Kerk met een schrijven van den clerus naar Rome en werd bij zijn terugkeer tot opvolger gekozen van den 90-jarigen bisschop Pothinus, die den marteldood was gestorven. Veel heeft hij gedaan voor de uitbreiding der Kerk in Lyon en heel Gallië. In den strijd om den datum van het Paaschfeest trachtte hij de gemoederen te bedaren en vooral paus Victor te bewegen tot gematigdheid jegens zijn tegenstanders. Dat hij den marteldood zou gestorven zijn, is niet bewijsbaar.

Van zijn werken zijn er slechts twee bewaard gebleven: 1° Adversus haereses, tegen de ketterijen (eig. titel: Onthulling en weerlegging der valsche Gnosis), bewaard in een zeer oude Lat. vertaling en Grieksche fragmenten vooral van het 1e boek. De 2 laatste der 5 boeken zijn ook in Armeensche vertaling gevonden. I. zet de verschillende Gnostische systemen uiteen en weerlegt die, vooral met beroep op de traditie. Hij kent de Gnostische literatuur zoo goed als de Katholieke, waaruit hij Ignatius citeert, Polycarpus, Papias, Hermas, Justinus. Meer positief apologetisch is: 2° Demonstratio praedicationis apostolicae. Dit werd kort vóór 1907 pas in een Armeensch handschrift ontdekt. I. verklaart eerst de voornaamste geloofspunten en bewijst die vervolgens uit de profetieën van het O. T. Beide werken zijn van groote waarde voor de apologie, voor de geschiedenis van het dogma der H. Drieëenheid, der H. Eucharistie, der maagdelijkheid van Maria en van het primaat van Rome.

Uitg.: van 1°, in Migne, Patrol. Graeca (VII); van 2°: Weber (1917, Lat.); Wieten, Irenaeus' geschrift: Ten bewijze der apost. prediking (Prot., 1909). – Lit.: Dufourcq, S. Irénée (Les Saints; 1904); Christiani, S. Irénée, évêque de Lyon (1927); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (I ²1913, 399-430). Nieuwere lit. in: Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 106-111). *Franses.*

Irene (Gr. myth.), godin van den vrede (de Rom. Pax), dochter van Zeus en Themis (→ Eirene). Vespasianus bouwde haar ter eere in Rome een prachtigen tempel. Zij komt veel voor op munten. Zij wordt voorgesteld met den jongen Plutus (god van den rijkdom) op den arm.

Irene, naam van vsch. Byzantijnsche keizerinnen. De voornaamste is de gemalin van Leo IV, * ca. 752 te Athene, † 9 Oct. 803 op Lesbos. In den strijd van den keizer tegen de beeldenvereering stond zij tegenover haar gemaal en maakte, toen zij na zijn dood (780) aan de regeering kwam, een eind aan den → Beeldenstrijd. Overigens was zij heerschzuchtig en hard, liet haar zoon blind maken en later dooden, doch werd zelf

door den veldheer Nicephorus onttroond en naar Lesbos verbannen. *de Brouwer.*

Irene, 1° een maagd in Rome. † 2e helft der 4e eeuw. Haar broeder, paus Damasus, verheerlijkt in een epigram haar deugden. Een later daarnaar vervaardigd leven heeft geen geschiedkundige waarde.

Lit.: Acta S.S. Febr. (III); C. Weyman, 4 Epigramme des Papstes Damasus (1905).

2° (Ook: Irenaea, Iria) Een martelares in Portugal. * te Thomar, † 653. In een klooster levend, wist zij aanvankelijk den gravenzoon Britaldus te bewegen zijn liefde voor haar op te geven, doch later werd zij op bevel van haar naijverigen minnaar door een soldaat gedood. Haar lichaam werd te water geworpen en begraven te Santarem (= Sante I.) aan de Taag. Feestdag 20 October.

Lit.: Acta S.S. Oct. (VIII). *Feugen.*

Iresine, sierplant met fraai gekleurde, roode of gele bladeren, behoorende tot de fam. der Amarantaceae en vroeger veel gebruikt voor de mozaïkbloemperken. Overwintering in de serre.

Iri, Nieuw-Grieksche naam van → Eurotas.

Iriarte (of Yriarte), 1° Juan de, Spaansch philoloog, oom van 2°. * 15 Dec. 1702 te Orotava (Tenerifa), † 23 Aug. 1771 te Madrid, waar hij sinds 1732 bibliothecaris was van de koninklijke bibliotheek. Hij bezorgde een catalogus van de Grieksche hss. aldaar, was een goed criticus en grammaticus en dichtte Lat. en Spaansche verzen. *Zr. Agnes.*

2° Tomás de, Spaansch schrijver, neef van 1°. * 18 Sept. 1750 te Orotava, † 17 Sept. 1791 te San Lucas de Barrameda. I. kan ondanks zijn vele gedichten geen poeet genoemd worden. Zijn groote verdienste is de schepping van de litteraire fabels, die nog populair zijn, zooals: El Oso, La Mona y el Cerdo, Los Dos Loros y la Cotorra, El Burro flautista, La Urraca y la Mona, enz. Zijn stijl is sober, bewust en fijn.

Uitg.: Fábulas literias (6 dln. Madrid 1787); Bibl. de aut. esp. (LXIII). *Borst.*

Iridaceae, → Lischachtigen.

Iridium, chemisch element, behoorend tot de zware → platinametalen, teeken Ir; wordt vooral gebruikt als toevoeging aan platina (meest 10 %: platina-iridium voor standaard-meetstaven en gewichten). Het is van alle elementen chemisch wel het meest onaantastbaar.

Irigoyen, Hipólito, Argentijnsch staatsman. * 13 Juli 1850 te Buenos Aires; eerst advocaat, werd daarna leider der radicale partij, president van de republiek van 1916 tot 1922 en van 1928 tot Sept. 1930, toen generaal Uriburu hem dwong tot heengaan; tijdens den Wereldoorlog wist hij de neutraliteit van zijn land te handhaven.

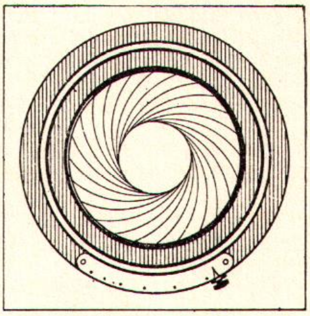
Lit.: Moreno Quintana, La diplomacía de I. (Buenos-Aires 1928). *Cosemans.*

Iris (Gr. myth.), dochter van Thaumas en Electra, bode der goden en godin van den regenboog; verpersoonlijking van den regenboog, die als het ware hemel en aarde met een brug verbindt.

Iris, → Regenboogvlies.

Iris, plantengeslacht van de fam. der lischachtigen, waarvan vsch. soorten als sierplant worden gekweekt. De i. heeft horizontale wortelstokken en lange, smalle bladeren. Er zijn vele soorten. Als tuinplant zijn vooral de blauwbloemige I. germanica en de I. siberica bijzonder geschikt; zeer fraai, doch eenigzins lastig in de cultuur, is de Japansche i., terwijl de Spaansche en de Engelsche i. bijzondere waarde hebben voor snijbloementeelt. *Rietsema.*

Irisblind, → Blind (van een zoeklicht).

Irisdiaphragma.

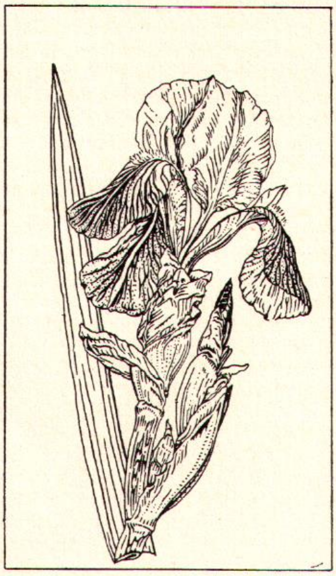
Irisdiaphragma, diaphragma voor photographische lenzen; bestaat uit een aantal dunne, over elkaar liggende schijven of sectoren, die draaibaar zijn en de lensopening naar willekeur grooter of kleiner maken.

Iriseeren. 1° I. van mineralen ontstaat, doordat langs zeer fijne kloofjes en scheurtjes, zeer dunne blaadjes zich van het mineraal hebben losgemaakt, die, zooals dunne lamellen steeds doen, in ópvallend licht de kleurenreeks van → Newton geven, waardoor doorzichtige mineralen een eigenaardige kleurenwisseling kunnen vertoonen. Zie ook → Interferentie. *Oosterbaan.*

2° Iriseerende wolken zijn wolken, inz. cirrocumulus, die, vooral aan haar randen, op zonneafstanden van 3° tot ong. 20°, paarlemoerachtige lichtvlekken vertoonen. Het iriseeren is een kransverschijnsel. → Krans.

Irkoetsk, hoofdstad van Oost-Siberië, 454 m boven zee, aan de Angara (III 448 H 3); ca. 125 000 inw., meest Siberiërs. Het is het middelpunt van de goudmijnen, station aan den Trans-Siberischen spoorweg; vliegstation; radiostation; meteorol. instituut; universiteit, in 1918 geopend; zeer belangrijk handelscentrum. De stad werd in 1651 gesticht. 100 km ten W. ligt een belangrijk industriegebied (steenkool, zout, hout, porselein). *Heere.*

Irmingard (Ermingarde, Hermingarde), huwde in 910 Adalbert **van Ivrea,** † na 947. Zij was de ziel van alle intrigues tegen → Berengarius I van Friaul, koning van Italië. Na een avontuurlijk en bandeloos leven door haar broer in een klooster geplaatst, stierf zij daar, „een der schoonste en geestigste, maar ook een der meest intrigante en bedorven vrouwen van Italië”(Liutprand).

Iris germanica.

Lit.: Liutprandi Historia etc. seu Antapodosis (Lib. III, in Migne, Patr. Lat. 136); Sismondi, Hist. des Républ. italiennes (I). *Gorris.*

Irmingard, erfdochter **van Limburg,** bracht bij den dood van haar vader, Walraven IV, in 1280, dit hertogdom aan haar echt-

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

genoot, Reinald I van Gelre, benevens het vruchtgebruik ervan, indien zij kinderloos kwam te overlijden. Reinald's aanspraken gaven aanleiding tot den Limburgschen successieoorlog, die eindigde met de overwinning van Brabant bij Woeringen in 1288.

Irmingard van Zutphen, → Gerard IV (II) van Gelre.

Irm(in)gard (Irmingarda, Ermgard), Heilige. Men noemt haar Irmingard **van Zutphen** naar haar afkomst, I. **van Süchteln,** naar het vlek, waar zij langen tijd als kluizenares leefde, I. **van Keulen** naar de stad van haar laatste levensjaren en dood. * Ca. 1025, † 10 Nov. (?) tusschen 1082 en 1089 te Keulen. Haar graf in de Agneskapel in den dom. Het oudste leven (ca. 1350) noemt haar gravin van Zutphen en Gelder, eveneens een Dietsch leven van 1523. In een oorkonde van 1041 noemt keizer Hendrik II haar zijn nicht. Norrenberg noemt haar een kleindochter van Frederik I van Luxemburg, broeder van de H. Cunegonda, de gemalin van den H. keizer Hendrik II, en gehuwd met een dochter van den hertog van Gelder, Megengos. Dit verklaart, dat zij vele bezittingen in Gelderland had. Al jong trok zij zich terug op haar burcht Aspel bij Rees, later in een kluis bij Süchteln in de kreits Kempen, dat haar eveneens toebehoorde. Nog later vestigde zij zich te Keulen, waar zij aan de „Hachtpforte" een gasthuis stichtte, waarin zij zelve arm met de armen was en dezen diende. Zij trok driemaal als pelgrim naar Rome. Haar feest wordt nog heden in den dom gevierd op 4 Sept. Te Süchteln staat op een heuvel in het bosch de Sankt-Ermgardskapelle, waar Dinsdags en Vrijdags de H. Mis gelezen wordt en in den zomer op Zondagmiddag eveneens de geloovigen samenkomen. Ook in Rees wordt haar feest gevierd. In Aspel kent men nog een Sankt-Ermgardsapfel en wordt zij vereerd als patrones voor een goeden fruitoogst. In de St. Mariakerk te Utrecht stond vroeger haar beeld, vermoedelijk dagteekenend uit de 12e eeuw.

L i t. : Norrenberg, Die hl. Irmgardis von Süchteln (1894); Dederich, Ueber die hl. Irmgardis, in Ann. d. hist. Ver. f. d. Niederrh. (I 1855, 64 vlg.; III 1857, 251 vlg.); Acta S.S. 4 Sept.; J. Kronenburg CssR., Neerl. Heiligen in de M.E. (II 1899, 55-70). *Brandsma.*

Irminsul. Met de vereering van zekere heilige boomen verbond zich, bij vsch. Oud-Germ. volken, de voorstelling van een „wereldzuil", waarop het heelal berustte. Een dgl. heiligdom, bestaande uit een boomstam, en Irminsul genaamd, bevond zich met een groote hoeveelheid goud en zilver, in de nabijheid opgehoopt, in het land der Engers (Westfalen), waar het in 772 door de Frankische troepen van Karel den Grooten als heidensch afgodenbeeld verwoest werd. De juiste beteekenis van Irmin (god, goddelijk?) is onzeker, alsook de oorsprong van den zuilencultus.

L i t. : Hoops, Reallex. d. germ. Altertumskunde (II 1913-1915, 600). *Mansion.*

Irnerius (D.: W e r n e r), stichter der glossatorenschool te Bologna. Leefde eind 11e, begin 12e eeuw. I. doceerde rechten, grammatica en dialectica. Hij schreef een verhandeling over den Codex (Summa Codicis, uitg. d. H. Fitting, 1894). I. zou ook de auteur zijn van Quaestiones de iuris subtilitatibus (uitg. d. H. Fitting, 1894). → Glossatoren. *Hermesdorf.*

L i t. : Pescatore, Die Glossen des Irnerius.

Irnsum, kerkdorp van ruim 900 inw. (vnl. Prot.) in de Friesche gem. → Rauwerderhem (XI 207 C 2); hier is een Kath. parochie.

Irokeezen of → Iroquois-Indianen.

Iron-Bricks noemt men een soort donkerbruine trottoirtegels met gegroefd bovenvlak van Engelsch fabrikaat. Zij worden gemaakt door roode (ijzerhoudende) klei bij hooge temperatuur te bakken. I. komen in den handel voor in de afmetingen 250 × 124 en 310 × 152 mm, bij een dikte van 50 à 55 mm.

Ironie (Gr. eironeia = spot), in de l i t e r a t u u r een wijze van spotten, die zich ten doel stelt het verhevene of wat zich aldus voordoet neer te halen, belachelijk te maken. De objectieve tragische i. wordt opgewekt, als wij in een treurspel den held reeds ten onder gegaan of den ondergang nabij zien, terwijl hij zich nog als onaantastbaar beschouwt. De subjectieve romantische i. is de comische werking, teweeggebracht door de tegenstelling van verheven woorden of ernstige feiten met de stemming en zienswijze. De eerste soort bijv. in Sophocles' Oedipus, de tweede bij de Romantici, zooals Heine, Piet Paaltjens. De i. komt ook voor als stijlfiguur, wanneer men spottende het tegendeel zegt van wat men meent. Is de i. zeer scherp en bijtend, dan noemt men ze → sarcasme. *v. d. Eerenbeemt.*

Iron Mountain, stad in den staat Michigan (Ver. St., 45° 40′ N., 88° W.), ten W. van de Green Bay van het Michiganmeer; ca. 10 000 inw. Handel in hout, granen, ertsen.

Ironsides, sedert 1648 de naam van de geharnaste ruiters van Cromwell in den strijd voor de Puriteinsche republiek, ook vanwege de ijzeren tucht, die onder deze manschappen werd gehandhaafd. Reeds de Angelsaksische koning Edmund II droeg den bijnaam Ironside.

Ironton, stad in Ohio (V. S. v. Amer., 38° 31′ N., 82°4 0′ W.) aan de Ohio-rivier; ca. 17 000 inw. IJzer- en steenkoolmijnen.

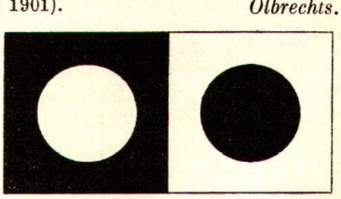
Iroquois-Indianen, een groep stammen en een taalgroep van de → Indianen van Noord-Amerika, Noord-Oostergebied, waarvan de Mohawk, de Cayuga, de Oneida, de Onondaga en de Seneca, waarsch. rond 1570, een confederatie stichtten (de Tuscarora traden later toe), die in de 17e en 18e eeuw het politiek overwicht beheerschte in het N. O. der huidige Ver. Staten. De politieke en sociale organisatie van dezen statenbond is een voorbeeld van staatmanskunde.

Oorspr. waren de I. in den staat New York gevestigd, tusschen de Hudson en de Niagara-vallen, maar nadat ze door de Ned. kolonisten van Nieuw-Nederland met vuurwapens voorzien waren, strekten zij hunne macht uit tot den St. Lawrencestroom en Noordelijk daarvan, tot aan het Michiganmeer in het W., en tot in Virginia en Kentucky naar het Z.

Stammen, die nochtans linguistisch met hen verwant waren, zooals de Cherokee, en vnl. de Huron, werden vaak door de I. heftig en systematisch bestreden.

L i t. : L. H. Morgan, The League of the.... Iroquois (2 dln. New York 1901). *Olbrechts.*

Irradiatie. In de physiologische optiek verstaat men hieronder het verschijnsel, dat een helder voorwerp op donkeren achtergrond grooter lijkt dan een even groot donker voorwerp op helderen achter-

Irradiatie.

grond. Zoo lijkt een witte cirkel op zwarten achtergrond grooter dan een gelijke, zwarte cirkel op witten achtergrond. De gloeiende spiraal van een lamp lijkt dikker dan de niet-gloeiende. Het verschijnsel moet vooral toegeschreven worden aan de sferische en chromatische aberratie van het oog. *Chamuleau.*

Irrationaal (< Lat. in = ontkenning, ratio = rede) (a l g e b r a). Een bestaanbaar getal, dat niet geschreven kan worden als een breuk, waarvan teller en noemer geheele getallen zijn, heet i. of onmeetbaar, bijv. $\sqrt{3}$, π. Men kan een i. getal door rationale getallen steeds zoo dicht benaderen als men wil. Een algebraïsche uitdrukking in x heet i., indien x hierin onder het wortelteeken voorkomt, bijv. $\sqrt{3x^2+7}$. → Snede.

L i t. : F. Schuh, Het getalbegrip, in het bijz. het onmeetbare getal (1927). *v. d. Corput.*

Irrationalisme (p h i l o s). 1° K e n t h e o r e t i s c h : een overdrijven der niet-redelijke factoren bij het tot stand komen onzer kenacten, met name van instincten en driften, van gewoonte en levenswijze, van neigingen en verlangens, van bevrediging en voldoening. In het algemeen wordt dit i. gevonden bij de verschillende moderne „levensphilosophieën", die tegenover alle dor onwerkelijk geredeneer (gelijk zij het noemen) de werkelijkheid van het volle leven plaatsen (anti-intellectualisme).

2° M e t a p h y s i s c h: het aanvaarden van een voor de menschelijke rede onbereikbare transcendente wereld, die men op andere, „irrationeele" wijze (bijv. door intuïtief aanvoelen, practisch beleven, geloovig vertrouwen) moet trachten te bereiken (Bergson, Kierkegaard, Rud. Otto, Karl Barth). *v. d. Berg.*

Irrationeel (< Lat. in = ontkenning, ratio = rede), niet tot-de-rede-behoorend, alles wat in de menschelijke psyche niet tot de rede, of in wijderen zin tot de orde van het kennen behoort, nl. het gevoelen en begeeren. Soms wordt de term i. ook gebruikt in den zin van: onafhankelijk van het kennen, objectief zijnde. *F. Sassen.*

Irrealis, → Wijs (gramm.).

Irredentisme, een sedert de unificatie van Italië in 1870 ontstane volksbeweging, tot annexatie van het onder Oostenrijk gebleven Ital. gebied (Trente, Gorizia, Fiume, Dalmatische kust, enz.). De irredentisten traden meermalen op terroristische wijze op, en werden hevig door de Oostenr. regeering bestreden. Bij de nederlaag van Oostenrijk-Hongarije in 1918 kwam Italië in het bezit van het verlangde gebied, niet zonder de oppositie echter van de geallieerden. → Fiume. *Cosemans.*

Irreducibel of o n h e r l e i d b a a r (a l g e b r a). Is K een verzameling van getallen (bijv. de verzameling van alle rationale getallen), dan heet een veelterm, waarvan de coëfficiënten tot de verzameling behooren, i. in K, indien hij niet geschreven kan worden als product van twee veeltermen van lageren graad, wier coëfficiënten eveneens tot K behooren. Zoo is bijv. de veelterm x^2-2 irreducibel in de verzameling der rationale getallen, want $x^2-2 = (x+\sqrt{2})(x-\sqrt{2})$, maar de coëfficiënten van de veeltermen $x+\sqrt{2}$ en $x-\sqrt{2}$ zijn niet alle rationale getallen. Spreekt men van i. zonder meer, dan wordt gewoonlijk bedoeld i. in de verzameling der rationale getallen. I. staat tegenover reducibel of herleidbaar. Een **irreducibele vergelijking** is een op nul → herleide vergelijking, waarvan het eene lid een i. veelterm is.

L i t. : P. Bachmann, Zahlentheorie (V. Allg. Arithmetik der Zahlenkörper, 1905). *v. d. Corput.*

Irreëel getal (a l g e b r a) is hetzelfde als onbestaanbaar getal. → Bestaanbaar getal.

Irregularis, → Echinoidea; Zeeëgels.

Irregulariteit (K e r k e l ij k r e c h t). Een hindernis voor het ontvangen van alle orden, zoowel de heilige orden als de mindere orden en de tonsuur, en vervolgens voor de uitoefening dier orden, wordt i. genoemd, wanneer deze hindernis uit zichzelf nooit ophoudt, maar alleen door dispensatie; anders noemt men het een b e l e t s e l. De reden, waarom de Kerk bepaalde i. heeft vastgesteld, is op de eerste plaats de groote hoogachting der Kerk voor de heilige wijdingen en de uitoefening der heilige orden. Men onderscheidt twee soorten van i., daar sommige door de Kerk zijn vastgesteld om een of andere m i s d a a d, bijv. om ketterij, echtbreuk, doodslag, enz., terwijl andere i. haar ontstaan vinden in een l i c h a m e l ij k g e b r e k. *Beijersbergen.*

Irrigatie, 1° (g e n e e s k.) → Spoeling.

2° (L a n d b.) Irrigatie of b e v l o e i i n g, het brengen van rivier- of bronwater op bouwvelden ten behoeve van den daarop gedreven landbouw. Het is daartoe in de eerste plaats noodig het water te verzamelen, hetzij door middel van een stuwdam in een rivier, hetzij door afsluiting van een daartoe geëigenden dalketel, hetzij door capteering van bronnen.

De gesteldheid van den bodem en het regime der rivieren op Java brengen mede, dat daar de eerstvermelde methode het veelvuldigst toepassing vindt. De tweede methode, het inrichten van een dalketel tot vergaarkom (wadoek), kan slechts worden toegepast, indien een dalverwijding aanwezig is van nagenoeg horizontale ligging, van voldoende uitgestrektheid, met een nauwen uitgang aan de benedenzijde, met een weinig doorlaatbaren bodem, terwijl het omringend gebergte aan bepaalde hydrologische eischen moet voldoen.

De algemeene opzet van een irrigatiewerk is als volgt. Nadat door metingen is onderzocht, over hoeveel bevloeiingswater men zal kunnen beschikken en dienovereenkomstig de uitgestrektheid van het bevloeibare gebied in verband met de waterbehoefte is bepaald, wordt de plaats van de prise d'eau vastgesteld. De inrichting daarvan is in hoofdzaak de volgende. Dwars door de rivierbedding wordt een dam gebouwd ter opstuwing van het water; door inlaatsluizen, loodrecht op den stuwdam, wordt het water in een hoofdkanaal gevoerd. Ten einde te voorkomen, dat zich vast materiaal voor de inlaatsluizen ophoopt, wordt in het lichaam van den stuwdam, aan het sluiseinde, een spuiopening gespaard. Vanuit het hoofdkanaal wordt het water naar behoefte verdeeld en ingelaten in secundaire leidingen, die de zoogenaamde secundaire vakken, daarna vanuit deze leidingen in tertiaire leidingen, die de tertiaire vakken bedienen. De werken, waarin de verdeeling tot stand wordt gebracht, dragen den naam van verdeelwerken; de onderverdeeling binnen de tertiaire vakken geschiedt door de gebruikers. In de verdeelwerken worden de hoeveelheden water, die men distribueert, gemeten; is een nauwkeurige meting vereischt, dan gebruikt men daartoe ingebouwde meetinrichtingen, waarvan die, welke is ontworpen door Cipoletti, de nauwkeurigste uitkomsten geeft.

De kruising van een irrigatieleiding met terrein-

insnijdingen wordt bewerkstelligd door middel van duikers (syphons) of aquaducten.

Het afgewerkte irrigatiewater, dat ofwel rechtstreeks van het bouwveld afvloeit of in den grond verdwijnt om in een lager gelegen zône weer te voorschijn te treden, wordt afgevoerd door afvoerleidingen, als hoedanig zoo mogelijk daartoe geëigende stroomloopen in het terrein worden benut.

Wat de wijze van indeeling in secundaire en tertiaire irrigatievakken betreft, moet in de eerste plaats rekening worden gehouden met den horizontalen en den verticalen vorm van het terrein; op Java wordt er verder naar gestreefd de begrenzing der vakken zooveel mogelijk te doen samenvallen met de dessagrenzen en wel met het oog op de exploitatie. Deze moet er op gericht zijn de curve der over een periode van een jaar benoodigde waterhoeveelheden zooveel mogelijk te doen samenvallen met die der beschikbare hoeveelheden. Als grondslag voor de exploitatie wordt daartoe een plantregeling ontworpen. De hoofdgewassen, voor Java suikerriet, rijst en maïs, hebben in hun opvolgende phasen van uitplanting, groeien en rijpen een varieerende waterbehoefte. Door den aanplant stuk voor stuk achtereenvolgens in den grond te brengen is het mogelijk de op ieder bepaald oogenblik in totaal benoodigde hoeveelheid water te regelen naar de beschikbare hoeveelheid, die blijkens ervaring verwacht mag worden. Waar dit, met name bij aanwezigheid van een suikerrietaanplant, in bepaalde perioden van het jaar niet bereikbaar is, werd vroeger het stelsel van dag- en nachtbevloeiing toegepast, hetwelk hierin bestond, dat overdag het beschikbare water in de eerste plaats werd verstrekt aan den suikerrietaanplant en het resteerende aan den aanplant der Inlandsche bevolking, die, voorzoover nog noodig, 's avonds in de bevloeiing van haar bouwvelden moest voorzien. De bezwaren, die hiertegen gecht werden te bestaan, hebben geleid tot een stelsel, waarbij het water voor de bevloeiing van den aanplant der Inlandsche bevolking 's nachts in vergaarkommen wordt verzameld en overdag wordt gebruikt.

Irrigatiewerken volgens den geschetsten algemeenen opzet worden op Java en vooral op Bali sedert eeuwen door de Inlandsche bevolking in min of meer primitieven vorm aangelegd en geëxploiteerd. Bij afwezigheid van bovenvermelde inlaatsluizen, stort zich bij hooge waterstanden in de rivier (bandjirs) een deel van het water in de hoofdleiding, om zich verder over het irrigatiegebied te verspreiden en verwoestingen aan te richten. Wordt van den eenen kant door den aanleg van een technische irrigatie dit bezwaar opgeheven, anderzijds wordt daardoor het slibhoudende bandjirwater van de bouwvelden geweerd, hetgeen naar het oordeel van sommigen de vruchtbaarheid van den bodem niet ten goede komt. *Feber.*

Irrigatiebedrijf, -leidingen, -werken, → Irrigatie.

Irtisj, linkerzijrivier van de Ob in West-Siberië (III 448 E 3); 3 700 km lang, 1,6 millioen km² stroomgebied. De I. ontspringt op den Altai, doorloopt de steppen en daarna de moerassige woudsteppen van Midden-Siberië, om bij Samarowo de Ob te bereiken. 2 600 km zijn bevaarbaar, veel korentransport, tamelijk dichte bevolking. Ong. 5 maanden is de rivier dichtgevroren. *Heere.*

Irtisj-Kirgiezen, Westelijke volken van de Turkengroep behoorende tot de Altaiers (→ Siberië).

Irus, in de Odyssea van → Homerus de bedelaar, dien Odysseus, zelf als onbekende bedelaar in zijn paleis teruggekeerd, neerslaat.

Irving, 1° E d w a r d, stichter der → Irvingianen. * 4 Aug. 1792 te Annan in Schotland, † 8 Dec. 1834 te Glasgow. Maakte als begaafde zoon van een leerlooier goede vorderingen in de wiskunde en was van 1810-1812 docent en tot 1819 rector van het gymnasium te Kirkcaldy. Ondertusschen kreeg hij na theologische studies bevoegdheid tot preeken. In 1822 beriep de kleine Schotsche gemeente te Londen hem en hier had hij zooveel succes met zijn boeiende preeken, dat hij spoedig meende, dat God iets bijzonders met hem voor had. Op het landgoed Albury-Park van den rijken bankier Henry Drummond vergaderden sedert 1826 onderscheiden mannen, die ijverig het Oude Testament en de Apocalyps bestudeerden en tot de conclusie kwamen, dat de tegenwoordige bedeeling spoedig zou afloopen, Gods oordeelen aanstaande waren, een → duizendjarig rijk zou opgericht worden en Christus spoedig zou wederkomen. I. wist in 1825 al te profeteeren, dat Christus in 1864 zou wederkomen. Dat zou eerder gebeurd zijn, als de Kerk het vijfvoudig ambt van apostelen, profeten, evangelisten, herders en leeraars niet verwaarloosd had. I. liet den H. Geest spreken in de gemeentelijke samenkomsten (→ Hersteld Apostol. Zendingsgemeente) en dat leidde tot een breuk met de Generale Synode. Overigens leerde hij, dat Christus ook neigingen tot zonde gekend had, maar deze steeds overwon. I. werd afgezet en vergaderde met de zijnen in een zaal. Het „vijfvoudig ambt" werd hersteld. Toen was het noodig, dat I. door een apostel weer in het ambt werd hersteld. Hij bracht het niet verder dan tot „engel" van de hoofdgemeente te Londen. Men kan zeggen, dat zielsverdriet hem jong deed sterven.

L i t.: → Hersteld Apost. Zendingsgemeente; → Apostolischen. *Lammertse.*

2° S i r H e n r y, de beroemdste en tevens een van de meest gecritiseerde Eng. tooneelspelers uit het eind van de 19e en begin 20e eeuw. * 6 Febr. 1838 te Keinton, † 13 Oct. 1905 te Bradford. Hij legde zijn eigen persoonlijkheden in zijn rollen en schroomde niet af te wijken van de traditioneele uitbeeldingen. Zijn opvatting van de rol van Hamlet was volslagen nieuw en won hem evenveel lof als afkeuring. In nog sterker mate was dit het geval met den Shylock, in wiens karakter hij een uitgesproken mate van waardigheid legde. Het Lyceum-theater, dat in 1878 onder zijn beheer kwam, bereikte weldra een toppunt van bloei, dank zij het spel van I. en zijn troep en ook dank de schitterende mises-en-scène. Verscheidene keeren werd het gezelschap naar Amerika genoodigd. I. had steeds een ideale opvatting van zijn beroep. In 1895 werd hij om zijn verdiensten in den adelstand verheven, de eerste acteur, wien deze eer te beurt viel. Doctoraten werden hem honoris causa verleend door de univ. van Dublin, Cambridge en Glasgow. Hij werd begraven in Westminster Abbey. *F. Visser.*

L i t.: A. Brereton, The Life of H. I. (1908).

3° W a s h i n g t o n, Amer. schrijver. * 3 April 1783 te New York, † 28 Nov. 1859 te Sunnyside bij Tarrytown. Opgeleid voor de balie, zei hij in 1804 die roeping vaarwel en aanvaardde een Europ. reis voor herstel van gezondheid. Na zijn terugkeer schreef hij behalve Salmagundi de algemeen bekende burleske: A History of New York from the Beginning of the World to the End of the Dutch Dynasty, by Diedrich Knickerbocker. Hierin heeft hij vereeuwigd het type

van den Holl. kolonist, wiens phlegma reeds lang het mikpunt van spot voor den jachtenden Amerikaan was geweest. Toen hij in 1815 naar Engeland kwam, waar zijn reputatie hem reeds voorgegaan was, werd hij als een curiositeit (een succesvol literator uit Amerika!) ontvangen en kreeg weldra toegang tot de hoogste letterk. kringen; Campbell, Moore, sir Walter Scott behoorden tot zijn vrienden. Toen verschenen The Sketch Book, waarvan het waardevolst gedeelte de beschrijving van het Eng. Kerstfeest is; het is geschreven met een fijnen humor, Addison, zijn klaarblijkelijk voorbeeld, niet onwaardig. De Rip-Van-Winkle-schetsen zijn alom bekend. Hierna volgden nog tal van werken: een geschiedenis van Columbus (1828), A Chronicle of the Conquest of Granada (1829); The Alhambra (1837); Life of Oliver Goldsmith (1849) (dit laatste vooral zonder wetensch. originaliteit, maar een talent verradend om bestaande gegevens op aantrekkelijke wijze te verwerken); The Lives of Mahomet and his Successors (1849-'50); Life of George Washington (1855-'59). Hoewel een van de vooraanstaande figuren in de Amer. lit., was I. toch niet typisch Amerikaansch: de invloed van Engeland was daar te groot voor.

L i t. : William Morton Payne, Leading American Essayists (1910). *F. Visser.*

Irvingianen, volgelingen van Edward → Irving. Deze naam is gebruikelijker dan: Heilige Catholieke Apostolische Kerk, zooals Irving zijn kerk zelf noemde. Vgl. → Hersteld Apostolische Zendingsgemeente.

Irwin, Edward, lord of Kirby Underdale, Eng. staatsman. * 16 April 1881, zoon van lord Halifax. In 1910 werd hij conservatief lid van het Lagerhuis; 1922-'24 min. van Onderwijs, 1924-'25 min. van Economie; 1926-'31 onderkoning van Indië.

Isaäc I Commenus (ook: Comnenus), stichter van de dynastie der Comnenen, keizer 1057-'59. † 1061. Hij zette den patriarch Michaël Caerularius af. In 1059 deed hij, ziek, afstand en ging in een klooster.

Isaäc II Angelus, Byzantijnsch keizer (1185-'95), belemmerde de Kruistochten (Frederik Barbarossa), en bemoeide zich met het kerkelijk recht. † 1204.

Isaäc (Hebr.: hij lacht) is de naam van den tweeden aartsvader, den zoon van Abraham en Sara. Hij werd door God aan Abraham geschonken, toen deze en zijn vrouw reeds hoogbejaard waren. Toen zijn vader hem op Gods bevel wilde offeren op den berg Moria, werd hij van den dood gered door God zelve, die zich met een ram tevreden stelde. Hij huwde Rebecca, die hem twee zonen schonk: Esau, den stamvader der Edomieten, en Jacob, den stamvader der Israëlieten. Toen hij op hoogen ouderdom blind werd, gaf hij zijn vaderlijken zegen aan Jacob, die zich voor zijn lievelingszoon Esau uitgaf. Hij beleefde nog de verzoening zijner beide zonen en stierf in den ouderdom van 180 jaar. *Keulers.*

In de iconographie wordt Isaäc het meest behandeld in betrekking tot het offer van → Abraham; zeer dikwijls in de Catacomben vanaf de 2e eeuw, op mozaïeken te Tigzirt en Ravenna (S. Vitale, 6e eeuw), op miniaturen (→ Cosmas Indicopleustes), in de Biblia pauperum (einde 7e eeuw), op sarcophagen (Clermont, Arles en Rome), alsook op tallooze werken van de nijverheidskunsten. I. geldt als type voor Christus' offerdood op het Kruis. Als detail gaf Van Eyck I. en Jacob bij de Boodschap des Engels (Petersburg). Engelbrechtsen geeft den strijd tusschen I. en Ismaël bij de verdrijving van Hagar.

L i t. : Dict. d'archéol. chrét. (VII); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933, 25, 28); A. Michel, Hist. de l'art (register 216). *p. Gerlachus.*

Isaäc (een bekeerde Jood), → Ambrosiaster.

Isaäc (Sahak) **de Groote** van Armenië, Heilige. Als zoon van St. Nerses afstammeling van St. Gregorius den Verlichter, † 440. Studeerde te Constantinopel. Wijdde zich als catholicos (patriarch) van Armenië (388) geheel aan den opbouw van het Kath. leven, organiseerde o.a. de Armeensche liturgie (→ Armenië, sub Arm. liturgie), bevorderde een Bijbelvertaling, enz. Werd, met St. → Mesrop, de grondlegger der nationale literatuur. Leed vervolging (van politieke zijde) en stierf hoogbejaard (110 jaar ?). *Scheerman.*

L i t. : Ter-Mikelian, Die armen. Kirche (Leipzig 1892); Bardenhewer, Altkirchl. Lit. (V Freiburg 1932).

Isaäc, Cisterciënser-abt van Stella (L'Etoile) in het diocess Poitiers. * in Engeland, † ca. 1169 te Stella, waarvan hij in 1147 abt was geworden. Zijn preeken en werken (o.a. De Anima, De Officio Missae, Commentaar op het boek Ruth) zijn uitgegeven in Migne, Patr. Lat. (dl. 194).

L i t. : A. Franz, Die Messe im deutschen M.A. (1902); F. Bliemetzrieder, in Recherches de théol. ancienne et médiévale (1932).

Isaak, Heinrich, Vlaamsch componist, verbleef te Ferrara, Florence, Innsbruck, Augsburg, Weenen. † 1517 te Florence. I.'s werk bestrijkt alle muziekgenres zijner eeuw en verheft hem tot een der grootste meesters van zijn tijd. *Lenaerts.*

W e r k e n : talrijke missen (Petrucci 1506); een aantal motetten (bijv. in Petrucci's Odhecaton, 1501-'05); zeer vele polyphonische liederen (in bundels, 1539, 1544); moderne herdruk van de profane liederen door J. Wolf, Denkmäler der Tonkunst in Oesterreich (XIV).

Isabella van Frankrijk, Zalige, ook genoemd, → Elisabeth van Frankrijk.

Isabella van Portugal, → Philips de Goede.

Isabella de Katholieke, koningin van Spanje. * 22 April 1451 te Madrigal de las Altas Torres (Avila), † 26 Nov. 1504 te Medina del Campo. Dochter van Jan II van Castilië; huwde in 1469 met Ferdinand van Aragon, die aldaar zijn vader in 1479 opvolgde; beklom zelf in Castilië den troon in 1474, zoodat met de vereeniging van deze beide rijken de grondslag was gelegd voor het machtige koninkrijk Spanje van de 16e eeuw. Haar regeering was er een van wijs staatsbeleid, doch haar krachtig optreden ontaardde soms in hardheid, zooals de Maranen (in schijn bekeerde Joden) en de in Spanje wonende Mooren ondervonden. Zij beschermde kunst en wetenschap, steunde de ontdekkingstochten van Columbus en veroverde in 1492 met behulp van Ferdinand het laatste bolwerk der Mooren in Spanje: Granada. Door haar hoogstaand

Isabella de Katholieke.

zedelijk en godsdienstig karakter verhoogde zij aanmerkelijk het moreele peil van het hof.

Lit.: W. H. Prescott, History of the Reign of Ferd. and I. the Cath. (Londen [2]1887); J. L. Plunket, I. of Castile (1919); Jane Dieulafoy, I. la Grande, reine de Castille (Parijs 1920). *Wachters.*

Isabella Clara Eugenia, infante van Spanje, aartshertogin van Oostenrijk, souverein over de Nederlanden, dochter van Philips II en Elisabeth van Frankrijk. * 12 Aug. 1566 te Segovia, † 2 Dec. 1633 te Brussel. Haar bevallig uiterlijk, haar flinke ontwikkeling, haar godsdienstigheid, haar minzaamheid in het algemeen, maakten haar tot het lievelingskind van koning Philips. Bij den dood van Hendrik III, koning van Frankrijk, trachtte Philips II haar tot koningin over dit land te doen aanstellen. De vroegtijdige dood van Ernest van Oostenrijk verstoorde het ontworpen huwelijk van I. met dezen gouverneur van de Nederlanden. Toen de Z. Nederlanden door Farnese heroverd waren, rijpte het plan haar met den aartshertog → Albert v. Oostenrijk, den nieuwen gouverneur van deze gewesten, in den echt te verbinden. In Maart 1598 schonk koning Philips II de souvereiniteit over de Ned. gewesten aan I. en Albert, die 18 April 1599 te Valencia in den echt verbonden werden. Tijdens de moeilijke regeeringsjaren van dezen landvoogd, die zijn ordewoord toch uit Spanje ontving, stond I. hem flink ter zijde, en trachtte na den dood van haar gemaal, 31 Juli 1621, deze gewesten, die een moeilijken tijd doormaakten, in rust te houden. Aanvankelijk zeer diep getroffen door het afsterven, leidde zij het leven van een geestelijke zuster, doch keerde dra terug in het bewogen bestuursleven. Zij nam deel aan de godsdienstoorlogen tegen de Duitsche Protestanten, en voerde den strijd tegen de Vereenigde Provinciën van het Noorden. Zij schonk hare bijzondere aandacht aan het godsdienstige en geestelijke leven van de Zuidelijke Nederlanden, en trachtte de hier ontluikende opstandige beweging tot stilstand te brengen.

Lit.: N. de Villermont, L'infante I., gouvernante des Pays-Bas (Parijs 1912). *V. Roosbroeck.*

Isabella II, koningin van Spanje (1833-'68), onbekwame en lichtzinnige vorstin. * 10 Oct. 1830 te Madrid, † 9 April 1904 te Parijs. Zij volgde haar vader Ferdinand VII op onder voogdij van haar moeder Maria-Christina, die den troon moest verdedigen tegen den oom der koningin, don → Carlos. I. aarzelde gedurig tusschen liberalisme en reactie, totdat zij in 1868 werd afgezet. Zij trok zich terug te Parijs en droeg haar rechten over op haar zoon Alfons XII. Zij was sedert 1846 gehuwd met haar neef Frans van Assisi.

Lit.: Repida, I., Reina de Espana (1932); P. de Luz, I. reine d'Espagne (Parijs 1934). *V. Houtte.*

Isabella van Vermandois, → Philips van den Elzas.

Isabey, 1° Eugène Louis Gabriel, Fransch schilder en lithograaf, zoon van 2°. * 22 Juli 1804 te Parijs, † 27 April 1886 te Lagny bij Parijs. Leerling van zijn vader. Schildert landschappen en zeegezichten in klein formaat, vaak gestoffeerd met historische gebeurtenissen. Opmerkelijk zijn de pittige kleureffecten en de soms bijna impressionistische behandeling, die vooral ook uit de vlotte teekeningen en aquarellen spreekt. Het Louvre en de Wallace-collectie bezitten goede voorbeelden van I.'s kunst. Prachtige litho's. w.o. zeegezichten. *Korevaar-Hesseling.*

Lit.: Hédiard, Eugène I. (1906).

2° Jean Baptiste, Fransch miniatuurschilder en lithograaf, vader van 1°. * 11 April 1767 te Nancy, † 18 April 1855 te Parijs. Leerling o.a. van Girardet en J. L. David. I. was de meest gezochte miniatuurschilder onder het Directoire, daarna hofschilder van Napoleon, onder Louis-Philippe adjunct-conservator van de Kon. musea. Hij heeft de leiding gehad van het schilderatelier aan de porseleinfabriek te Sèvres. Van zijn hand bezitten we tal van portretten van bekende tijdgenooten (die van de leden der Assemblée constituante, van Napoleon in de tuinen van Malmaison, enz.). In 1811 gaat I. naar Weenen om er portretten te maken (beroemde teekening van het Weensche congres, 1815). *Korevaar-Hesseling.*

Isaeus, een der tien Attische redenaars, uit de eerste helft der 4e eeuw v. Chr., zoon van Diagoras van Chalcis. Als vreemdeling kon I. te Athene geen publieke ambten vervullen, noch politiek leider worden; hij werd dan leeraar in de welsprekendheid en, evenals Lysias, logograaf, d.w.z. dat hij pleidooien schreef voor anderen tegen betaling. Demosthenes zou zijn leerling geweest zijn. Uit de elf bewaarde redevoeringen blijkt, dat hij zich gespecialiseerd had in erfeniszaken. Zijn bewijsvoering is zóó spitsvondig, dat hij (aldus zijn biograaf) zelfs in goede zaken argwaan wekte.

Uitg.: d. Thalheim (1903); d. Wyse (1905, met commentaar). *V. Pottelbergh.*

Isafjord, fjord aan de Westkust van IJsland. Hier ligt de 3e stad van het eiland, Isafjördur, de hoofdstad van de prov. Westland, met 2 600 inw. De stad is het hoofdcentrum voor de kabeljauwvangst en klipvischbereiding.

Isagoras, leider der reactionnaire aristocraten te Athene in de 6e eeuw v. Chr. Eerst door de partij van zijn tegenstrever → Clisthenes verdreven, verjoeg hij op zijn beurt, met de hulp van → Cleomenes van Sparta, Clisthenes met 700 andere families uit de stad; doch na drie dagen werd hij weer en voor goed verjaagd en werden zijn aanhangers vermoord (508 v. Chr.). *V. Pottelbergh.*

Isai, vader van David. → Jesse.

Isaias (Hebr.: Jahwe is heil) is de eerste der profeten, wier geschriften in den canon zijn opgenomen, en in menig opzicht de grootste profeet van Israël.

Isaias beweent Jerusalem. Houtsnede van Hans Holbein den Jongeren.

Omtrent 765 v. Chr., waarschijnlijk te Jerusalem, geboren, werd hij in het sterfjaar van koning Ozias (738 v. Chr.) tot profeet geroepen. Dit had plaats in den tempel, waar God zich in al zijn majesteit aan hem openbaarde. Zijn geheele leven stond onder den invloed van dit geweldig visioen. Jahwe was voor hem „de Heilige van Israël", een echo van het driewerf

Heilig!, dat de serafijnen God toezongen. Hij oefende zijn profetisch ambt uit gedurende de regeering van Joatham (738-736), Achaz (736-721) en Ezechias (721-693). Volgens een Joodsche overlevering moet hij onder Manasse den marteldood gestorven zijn. Zijn profetische taak was zwaar en ondankbaar, doordat het volk en vooral de hoogere standen godsdienstig en zedelijk ontaard waren. Met een onbedwingbare wilskracht en een welsprekendheid zonder weerga geeselde I. de wantoestanden en dreigde hij met Gods strafgerichten. Zelfs de ondergang van het tienstammenrijk (721 v. Chr.) en de pogingen van den vromen Ezechias konden geen blijvende verandering ten goede bewerken. Bij den inval van Sennacherib (703 v. Chr.) werd Jerusalem volgens de voorspelling van I. op wonderbare wijze van den ondergang gered. *Keulers.*

Lit.: J. Kroon, I. (Bijbelsche Monographieën, 1933).

Uitspraak onder Katholieken: Ie-za-ïe-jas. Echter hebben beide i's de waarde van j's; hierdoor is het woord drie-lettergrepig en valt de klemtoon op de tweede lettergreep, waardoor de uitspraak Je-sá-jas wordt, hetgeen de bij de Protestanten gebruikelijke uitspraak is.

In de Christelijke iconographie vindt Isaias een plaats vnl. in verband met zijn voorzegging, dat Christus zal geboren worden uit een Maagd (Is. 7. 14), waarvan reeds zeer vroeg voorstellingen te vinden zijn in de Catacomben van Priscilla. Een miniatuur in het hs. van → Cosmas Indicopleustes (6e eeuw) en in den Bijbel van Karel den Kalen geeft ons I., wien een engel een gloeiende kool op de lippen legt, terwijl een miniatuur in een Psalterium uit de Bibl. Nat. te Parijs (10e eeuw) I. in gebed voorstelt. Voor de Nederlanden zij gewezen op een werk van J. Mostaert(?) te Antwerpen.

Lit.: Dict. d'archéol. chrét. (VII); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933, 222); A. Michel, Hist. de l'art (register 216.) *p. Gerlachus.*

Boek Isaias. (Oud Test.), een profetisch boek. De inhoud is zeer veelzijdig en afwisselend. Het eerste gedeelte (1-35) omvat voorspellingen van strafgerichten over Israël en de omwonende volkeren. Voor de Joden wordt nu en dan heen gewezen naar een gelukkige toekomst in het Messiaansche rijk. Het tweede gedeelte, een troostboek, bevat voorspellingen over de bevrijding van het Joodsche volk uit de Babylonische gevangenschap en over het herstel van het rijk. Beide gedeelten zijn van elkaar gescheiden door een historisch verhaal (35-39).

De traditie neemt aan als schrijver van het geheele werk den profeet I. Door de moderne critiek werd voor het tweede gedeelte (deutero-Isaias) een onbekende auteur aangenomen, die tegen het einde der Babylonische gevangenschap geschreven heeft. De argumenten waren ontleend aan taal en stijl, manier van schrijven, de leer enz. Ook sommige Kath. schrijvers namen deze meening over. Een decisie van de Bijbelcommissie van 28 Juni 1908 noemde de argumenten niet bewijzend. Sommige modernen nemen een derden auteur aan (trito-Isaias) voor de → Ebed-Jahweliederen of voor het geheele laatste gedeelte van I. Het is mogelijk, dat de samenstelling van het boek niet van I. zelf is of dat er grootere tekstcorruptie en tekstverschuiving heeft plaats gehad. Het boek bevat zeer veel voorspellingen over den Messias. Het lijden wordt voorspeld in de Ebed-Jahweliederen. Het is daarom genoemd het evangelie van het O. T. *C. Smits.*

Isar, rechter zijrivier van den Donau (IX 512 D/E 4); ontspringt in de Noord-Tiroler Kalkalpen ten O. van de Zugspitze, stroomt aanvankelijk in N. richting langs München en verder in N.O. richting langs Landshut naar den Donau, beneden Deggendorf.

Isatis, → Weede.

Isaure, Clémence, de legendarische stichtster der → Jeux Floraux van Toulouse, volgens een legende ontstaan doordat, in de 15e eeuw, de gedichten ter eere van O.L.V. aldaar dikwijls opgedragen werden aan Clemensa, d.i. de Maagd van goedertierenheid. Van de 16e eeuw af vindt men, met den naam der Clemensa verbonden, dezen van Isaure, een legendarischen koning; of eerder dien van Isauret Torsin, een niet minder legendarischen graaf van Toulouse.

Lit.: Desazars de Montgaillard, Les avatars de Cl. Isaure (Toulouse ²1916). *Ulrix.*

Isaurië (Oudheid), landschap in het Z. van Klein-Azië, op de N. helling van den Cilicischen Taurus. Slechts het N. gedeelte was den Romeinen bekend. De inwoners, de **Isauriërs,** waren berucht om hun rooftochten en zeeschuimerij. Eerst keizer Probus (276-282 n. Chr.) onderwierp hen voor korten tijd aan Romeinsch gezag. *Weijermans.*

Isbaäl, het hoofd van de 14e priesterklasse (1 Par. 24.13).

Isboseth, een zoon van Saul, die na den dood van zijn vader door den veldheer Abner tot koning werd uitgeroepen en door alle stammen, behalve Juda, erkend werd. Na een tweejarige regeering werd hij door twee sluipmoordenaars gedood en ging zijn rijk aan David over.

Iscariot, bijnaam van → Judas.

Ischa, Arnoldus ab, Minderbroeder. * 1549 te Overrijssche (bij Brussel), † 15 Maart 1619 te Koblenz. Werkte ijverig als zielzorger, vooral te Amsterdam en Haarlem, in de moeilijke jaren omtreeks 1578. Daarna gedurende langen tijd gardiaan te Leuven, waar hij ook in geschriften optrad tegen de Hervorming. Van 1613-1616 provinciaal-overste.

Bronnen: Brieven uitgeg. d. v. Heel, in: Bijdr. Gesch. Bisd. Haarlem (XLIX 1932, 214 vlg.) en Neerlandia Seraph. (VI 1932, 106 vlg., 136 vlg.; niet in den handel). — Lit.: G. Hesse, P. Arn. ab I. in: Bijdr. Bisd. Hrl. (XXXII 1909). *v. d. Borne.*

Ischia, eilandje van vulkanischen oorsprong bij den ingang van de Golf van Napels (zie krt. Italië, D 4); opp. 46 km², ca. 27 000 inw. In den, niet meer werkenden, vulkaan Epomes bereikt het 792 m hoogte. Aardbevingen en heete bronnen wijzen op het oude vulkanisme, evenals de vruchtbare tufbodem, die wijn en zuidvruchten levert. Visscherij en stroovlechten zijn bronnen van bestaan naast het vreemdelingenverkeer. Het gelijknamige hoofdstadje telt ca. 8 000 inwoners.

Lit.: Trenkel, Ischia (1925). *Heere.*

Ischias (Gr., = heuppijn) (geneesk.), ook Malum cotunnii geheeten, is eigenlijk een neuralgie van de takken van de sacrale zenuwvlecht, die de heupzenuw vormen. I. gaat gepaard met drukpijnlijkheid van de zenuw aan den achterkant van het been; ook spontane heftige pijnen treden bij aanvallen op in de onderste deelen van den rug, de zitvlakken, de achtervlakte van de kuit en de dijspieren. Lasègue wees erop, dat buigen van het gestrekte been in het heupgewricht, wegens de daarbij ontstane pijn door rekking der zenuw, niet mogelijk is. Ontstekingen, druk en rheuma zijn de meest frequente oorzaken. *Klessens.*

Ischium of zitbeen, een onderdeel van het → bekken (1°).

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

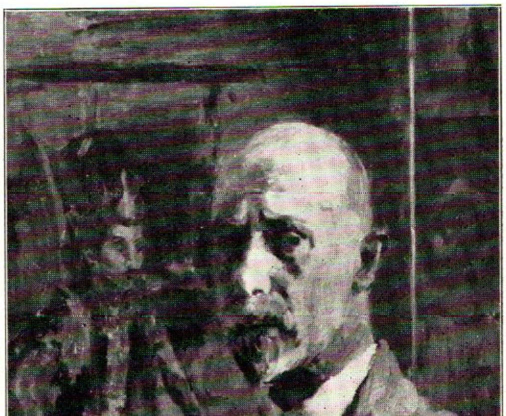
ISAÄC ISRAËLS

De Processie (1879). Coll. W. Dreesman, Amsterdam.

Muntplein te Amsterdam. Privaatbezit, Amsterdam.

Zelfportret (1916).

JOZEF ISRAËLS

Links: De uitdrager. Rechts boven: Na den storm (Stedelijk Museum, Amsterdam). Rechts onder: De maaltijd (Gallery, Glasgow).

Ischurie, het inhouden van urine in de blaas, waarbij spontane totale ontlediging van dit orgaan niet mogelijk is.

Ischyrius, Christianus, Christiaen de Stercke, ook Christiaen van Vrijaldenhoven genoemd, naar zijn geboortedorp, schoolmeester te Maastricht, vertaalde in 1536 onder den titel Homulus Petri Diesthemii het Dietsche zinnespel Elckerlijc, uitgegeven bij G. Van Gennep, te Keulen. → Diest (Pieter van).

Uitg.: Roersch (1903), die in de inleiding over leven en werken van I. verder uitweidt. *V. Mierlo.*

Isegem, → Izegem.

Isemann, Bernd, Duitsch schrijver van regionalistische richting. * 19 Oct. 1881 te Schiltigheim (Elzas). Met Bonsels en andere regionalisten vulde hij het tijdschrift Erde.

Voorn. werken: Lothringer Novellen; Maria im Tempel; Nala und Re (dierverhaal); Christus (mysteriespel, 1922); Mein Garten (1927). *Baur.*

Isenbrant, Adriaan, Vlaamsch schilder. † Juli 1551 te Brugge, alwaar hij in 1510 meester was geworden. Leerling van Gerard David, wiens stijl hij volkomen navolgde; hij behoorde tot de knapste van diens vele epigonen. Originaliteit bezat hij niet en hij bleef tot zijn dood doorwerken in den trant der 15e eeuw, onberoerd door den geest van den nieuwen tijd, waarom hij de echte vertegenwoordiger is van het in die dagen stervende Brugge. Zijn werken, vooral die in klein formaat, hebben iets liefelijks, vaak eene idyllische stemming, zijn kleuren zijn diep en warm. Men schrijft hem ook miniaturen toe.

Lit.: v. Bodenhausen, G. David u. s. Schüler (1905); Friedländer, Alt. Nied. Mal. (XI). *Schretlen.*

Isengrînes Nôt is de oorspronkelijker titel voor het werk van → Heinrich der Glichesaere.

Isengrinus (aldus de vorm in het gedicht, niet Isengrimus), Latijnsch dierenepos, door magister Nivardus, toch wel monnik van Sint Pieters te Gent, omstreeks 1150. Een twaalftal dierenverhalen, met nog den wolf I. in de hoofdrol, in strijd met den vos Renardus, zijn er tot een kunstvol geheel samen verwerkt. Is dit gedicht de bron geweest voor de branches du renart, als L. Foulet wil? Berust het zelf reeds op dierenverhalen in het Fransch, als L. Willems meent? Oostersche invloed is onmiskenbaar, als in de groote episode van de genezing van den leeuw door den vos, maar Nivardus, of zijn bronnen, hebben toch ook uit de folklore en de volkskunst geput. Daarin zullen de dieren ook wel reeds hun naam hebben gehad. Het gedicht is een scherpe satire tegen wantoestanden in de kloosters, in de Kerk, in de politiek, ook tegen de Kruistochten en den H. Bernardus.

Uitg. E. Voigt (1884; die den juisten titel herstelde i.p.v. Reinardus Vulpes, door Mone er aan gegeven). — Lit.: L. Willems, Etude sur l'I. (1895). Zie verder bij → Dierenepos. *V. Mierlo.*

Isenheim (bij Colmar), voormalig klooster der reguliere kanunniken van St. Antonius; voor hen schilderde Matthias → Grünewald in 1514 het beroemde Isenheimer altaar, dat zich thans in het museum van Colmar bevindt (zie pl. t/o kol. 736 in dl. XII).

Iseo-meer (Ital. Lago d'Iseo), 61 km² groot meer in N. Italië (zie krt. Italië, B/C 2), 185 m boven zee, bereikt 251 m diepte; in het midden gaat een eiland, Mont'Isola, tot 599 m hoogte. Het vischrijke meer heeft schilderachtige oevers met weelderigen plantengroei (olijven, wijn, moerbei). De voornaamste der vele plaatsjes zijn: Lovere, Iseo, Sárnico. *Heere.*

Iser, zijrivier van de Elbe (V 578 C/D 1), ontspringend op het Isergebergte. Lengte 150 km; bevaarbaar.

Isère, 1° departement in het Z.O. van Frankrijk, deel van de vroegere Dauphiné (XI 64, nr. 51); opp. 8 237 km², ca. 584 000 inw. (1931), 70 per km²; hoofdstad Grenoble. Het dept. strekt zich uit van de Alpen tot de Rhône en bevat de dalen van de Isère, de Drac en de Romanche. Ca. $^1/_3$ is bosch of woest, $^1/_3$ bouwland (tarwe, haver, aardappels), $^1/_3$ veeteelt (runderen, geiten). Er zijn weinig belangrijke mineralen (steenkool, ijzer, koper), maar er is veel „witte steenkool”. Daardoor veel industrie (leer, handschoenen, textiel, papier, chemische artikelen). *Heere.*

2° Linker zijrivier van de Rhône (XI 96 F/G 4); ontspringt op de Ital. grens, doorloopt de dalen Tarentaise en Graisivaudan, neemt bij Grenoble de Drac op en mondt boven Valence in de Rhône. Van de 290 km lengte zijn 155 km bevaarbaar, maar de waterhoeveelheid is zeer onregelmatig. Winning van electriciteit. *Heere.*

Isergebergte, deel van de Sudeten in N. Bohemen (V 578 D 1), waarop de Iser ontspringt; van den Jeschkenrug door de laagte van Reichenberg gescheiden. Hoogste toppen: Hinterberg (1 127 m) en Tafelfichte (1 123 m).

Iserlohn, stad in Sauerland in de Pruis. prov. Westfalen (IX 576 B 3); ca. 34 250 inw. (1933), waarvan 35% Kath. en 61% Prot. I. kreeg in 1251 stadsrecht; Hanzestad. In de M.E. werden er harnassen gemaakt. Tegenwoordig is er vnl. fijn-ijzerindustrie (naalden, pennen, bronswaren). Er is een vakschool voor de metaalindustrie. Bezienswaardigheden: Marienkirche (menging Romaansch en Gotisch), Bauernkirche (oorspr. Romaansche basilica met Gotischen ombouw). *Comijn.*

Isernia (in de Oudheid Aesernia), Oude stad in Samnium (beneden-Italië), in het brongebied van den Volturnus. Ligging strategisch belangrijk. In 295 v. Chr. Romeinsch. Tegenwoordig bisschopszetel; bijna 8 000 inwoners.

Isfahan, 1° provincie in het midden van Perzië; ca. 300 000 inwoners.

2° Hoofdstad der provincie I. (III 448 C 5), derde stad van Perzië; ca. 80 000 inw.; ligt op een mooie hoogvlakte, waar de goede irrigatie den landbouw mogelijk maakt (tabak, opium, katoen, ooft, wijn). Knooppunt van vele karavaanwegen, thans ook autowegen. Bekendste industrieplaats van Perzië (tapijten, leerbereiding en fayence). Mooie moskeeën (Mesdzjd i Sjah) en vele ruïnes getuigen van de vroegere grootheid omstreeks 1600, toen I. zelfs residentiestad was. In 1722 werd het door de Afganen verwoest. *Heere.*

Isfridus, Heilige, Norbertijn. † 15 Juni 1204. I. trad in de abdij van Cappenberg; 1159 proost van Jerichow, 1180 bisschop van Ratzeburg. Hij werkte ook ijverig voor het herstel der abdij van Floreffe, die door brand vernield was, en wijdde tijdens zijn verblijf aldaar de abdijkerk van het dochterklooster Postel. Feestdag 15 Juni.

Lit.: Acta Sanctorum Juni (III). *Th. Heijman.*

Ishpeming, stad in den staat Michigan (Ver. St., 46° 30′ N., 88° W.), ten Z. van het Bovenmeer; ca. 15 000 inw. I. ligt midden in het ijzerdistrict; er is mijnbouw en machine-industrie.

Isidor heet de vertaling in het Oudhoogduitsch, van ca. 790-810, van Isidorus van Sevilla's traktaat. De fide catholica contra Judaeos. De taal is Alamannisch, vermengd met Rijn-Frankisch. Doel was de beleering over het ware geloof, de verlossing, de Christo-

logie, met bijzonderen nadruk op de leer der H. Drieeenheid en der Menschwording. Het werk is niet slechts om zijn inhoud, de zuiverheid van taal en schrijfwijze, maar ook om de vlotte, echt Duitsche weergave van den lastigen, abstracten Lat. tekst, alleszins merkwaardig.

U i t g. : G. A. Hensch (1893, facsimile van Parijschen codex); E. Steinmayer en F. Sievers, Althd. Glossen (IV 1898). *V. Mierlo.*

Isidorus, Heilige. * ca. 1070 in de nabijheid van Madrid, † 15 Mei 1130. Met zijn vrouw Maria de la Cabeza († 1135) leefde hij een leven van gebed en arbeid. Na zijn heiligverklaring (12 Maart 1622) werd hij spoedig als **patroon van den boerenstand** vereerd; zijn feestdag valt op 15 Mei. Hij werd begraven in de S. Andreaskerk te Madrid.

In de i c o n o g r a p h i e gewoonlijk voorgesteld in Spaansche boerendracht met een schoffel in de hand (Simone da Pesaro in Palazzo Pitti te Florence); ook samen met de H. Notburga met een zeis in de hand. Op zijn graf te Madrid is I. uitgebeeld met een bussel vruchten in de hand.

L i t. : Lex. f. Theol. u. Kirche (V); K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926). *p. Gerlachus.*

Isidorus, metropoliet **van Kiew,** vroeger door een verwisseling met den aartsbisschop Isidorus van Saloniki „T h e s s a l o n i c e n s i s" genaamd. * ca. 1385 op Morea, † 27 April 1463 te Rome. In 1437 werd hij metropoliet van Kiew. Op het concilie van Florence (1439) was hij, met Bessarion, een ijverig voorstander van de Hereeniging; hij werd door den paus tot legaat van Litauen en Rusland benoemd (1439), en eenige maanden later tot kardinaal. In 1441 kondigde hij in Moskou de Hereeniging af, doch werd door den grootvorst Wassilij gevangen genomen en door een vergadering van bisschoppen afgezet. Naar Rome gevlucht, leidde hij een zeer wisselvallig leven (legaat te Konstantinopel, gevangenschap bij de Turken, aartsbiss. van Cyprus). Hij was een ijverig verzamelaar van boeken; na zijn dood kwam zijn bibliotheek aan het Vaticaan.

W e r k e n. Uitgeg. door Mercati in Studi e Testi (dl. 46, jg. 1926); in Migne, Patr. Gr. (159, 953, brief van I. aan Nicolaas V over zijn gevangenschap). — L i t. : Byzant. Zeitschr. (XXVII, jg. 1927). *Feugen.*

Isidorus van Milete, Grieksch wiskundige in de 6e eeuw, een der architecten bij de door Justinianus bevolen reconstructie van de Aya Sophia. Stichtte in Byzantium een school van wiskundigen, waarin de werken van → Archimedes werden bestudeerd.

Isidorus van Pelusium, Heilige, abt en priester, kerkelijk schrijver. * ca. 360, † ca. 435. I. bestuurde ong. 40 jaar een klooster bij Pelusium in Egypte. Hij stond in hoog aanzien en richtte zijn vermaningen tot monniken, bisschoppen en patriarchen, ministers en keizers. Er bleven ruim 2 000 brieven van hem bewaard. De vorm is Klassiek, hij citeert herhaaldelijk Demosthenes en kent ook Plato, Aristoteles en Homerus. De inhoud der meeste brieven is exegetisch (volgens Antiocheensche richting), daarnaast veel ascese en zuiver kerkelijke geloofsleer. *Franses.*

U i t g. : Migne, Patrol. Graeca (LXXVIII). — L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 100-107); Sicking, in De Katholiek (CXXX 1906, 109-129). Nieuwste lit. in : Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 264).

Isidorus van Sevilla, Heilige, Kerkvader, Kerkleeraar. * ca. 560 te Cartagena, † 4 April 636 te Sevilla. Deze grootste der Spaansche Kerkvaders was een encyclopaedisch geleerde, die zeer veel gedaan heeft voor de cultureele verheffing van zijn volk en wiens werken grooten invloed hadden, ook in de M.E. Omstreeks 600 volgde hij zijn broer S. Leander op als metropoliet van Sevilla. Van zijn leven is weinig bekend. Hoofdwerk zijn de Etymologiae of Origines, een encyclopaedie van profane en kerkelijke wetenschappen (voor den inhoud vgl. Bardenhewer, 412 vlg.); wat hij hier gaf op gebied van geographie, meteorologie en astronomie, bewerkte hij nog afzonderlijk in: De natura rerum (ook De astris coeli en Rotarum liber genaamd); Differentiarum libri 2 en Synonymorum libri 2 geven beide een massa synonymen en woordverklaringen, het tweede meer op theologisch en ascetisch gebied; De ordine creaturarum; Wereldkroniek; Geschiedenis der Goten, Vandalen en Sueven; De viris illustribus (voortzetting van Hiëronymus' gelijknamig werk; een deel is echter van den Afrik. bisschop Pontianus); eenige werken op gebied van bijbelkunde; Sententiarum libri 3, theologisch handboek in den vorm van stellingen uit H. Schrift en Vaders, vooral Gregorius den Grooten. Hier is hij voorlooper van Petrus Lombardus e.a.; De ecclesiasticis officiis is van groot belang voor de geschiedenis der liturgie; Regula monachorum (steunend op Benedictus en Joannes Cassianus); brieven en gedichten.

U i t g. : Etymologiae, d. Lindsay (1911); verder Migne, Patrol. Lat. (LXXXI-LXXXIV). — L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 401-416), waar men de verdere lit. vindt i.v.m. taal, theologie, natuurwetenschappen, medicijnen enz.; Dict. Théol. Cath. (VIII 1924, 98-111); Manitius, Gesch. d. Lat. Lit. d. M. A. (1911, 52-70). *Franses.*

Isières, gem. in het N. van de prov. Henegouwen ten N. van Aat; opp. 695 ha, ca. 1 000 inw.; rivier de Dender met Sille; kleiachtige landbouwgrond, heuvelachtige streek. Oude heerlijkheid.

Isin, naam van een nog niet zeker gelocaliseerde (Bahrijjât ?, 30 km ten Z. van Nippoer) middel-Babylonische stad, die sinds ca. 2200 v. Chr. in concurrentie met het Zuid-Babylonische Larsa een rol speelde in de geschiedenis van Babylonië. De rivaliteit dezer stadstaten en hun dynastieën werd beiden noodlottig. Isin werd ca. 1961 v. Chr. ten val gebracht door Rim-Sin van Larsa, die op zijn beurt de overmacht van den Noord-Babyloniër → Hammoerabi moest erkennen. Karakteristiek voor de koningen dezer eerste dynastie (de 20e volgens de lijst van Berossos) is hun groote vereering voor den raadselachtigen god Dagan. Een tijdelijke opleving beleefde I. vanaf 1170-1039 v. Chr. Den koningen dezer 2e dynastie (de 25e volgens Berossos) gelukte het, de Kosseeën (Kassieten) uit Babylon te verdrijven; tegen de opdringende Assyriërs konden zij echter nauwelijks standhouden. Hoe deze dynastie eindigde, is nog onbekend. *v.d. Born.*

Isis, een van de oudste Egyptische godheden. Zij is een kind van Geb en Noet, de goden van aarde en hemel. De mythe verhaalt, dat Osiris, haar echtgenoot en broeder, koning van Beneden-Egypte, werd gedood door zijn broer Seth, koning van Opper-Egypte, en in stukken gesneden. Maar I., die hem door heel het land heeft gezocht, weet met hulp van de zon de stukken te vinden en met medewerking van Anoebis weer samen te stellen. Het lukt haar wel niet hem weer ten leven te wekken, maar toch ontvangt zij door hem een zoon Horus. Deze regeert nu op aarde, terwijl Osiris heerscht in de onderwereld. In deze mythe wordt symbolisch uitgedrukt de vruchtbaarmaking en

vegetatie van de aarde (= Isis) door den Nijl (= Osiris) en de overwinning van Beneden-Egypte (Horus) op Opper-Egypte (Seth).

De dienst van I. was zeer verbreid in de Grieksch-Romeinsche wereld in den Hellenistischen tijd, vooral omdat daarmee een mysterie-cultus, een geheime inwijding en liturgie, priesters en feesten (dikwijls niet zonder uitspattingen) verbonden waren. Plutarchus en vooral Apulejus (Metamorphosen 12e boek) geven daarvan een, zij het ook onvolledige, beschrijving; men is het echter niet volkomen eens over de waarde van hun berichten.

Isis. Naar een Egyptisch reliëf.

Punten uit de Isis-mysteriën, die dikwijls door niet-Katholieken met het Christendom in verband worden gebracht, zijn vooral het doopsel, dat de myste moet ontvangen, en het feit dat hij na zijn inwijding voor wedergeboren geldt. Maar hun doopsel heeft een zuiver ritueel-reinigende beteekenis, en het nieuwe leven wordt astrologisch opgevat: onder een nieuw gesternte komen. Van de moreele beteekenis van zondevergeving en genade is geen sprake. Verder vergelijke men → Mysteriën; Osiris. *Rood.*

Isizoeloe, de taal van een belangrijke en hoogstaande Negerbevolking in Natal, Zuid-Rhodesië en Njassaland. → Zoeloe.

Isjewsk, hoofdstad van het autonome gebied der Wotjaken in de Sowjet-republiek, aan de rivier Isj (zijrivier van de Kama); ca. 65 000 inw.; fabrieken voor landbouwwerktuigen.

Isjikawa, provincie op het Japansche eiland Hondo; opp. 4 200 km², ca. 750 000 inw., 179 per km². Hoofdstad Kanazawa.

Isjtar, de voornaamste vrouwelijke godheid van het Assyrisch-Babylonische pantheon. Zij is de godin van de liefde en de vruchtbaarheid, maar tevens van den oorlog en den strijd. Om de laatste eigenschap wordt zij met veel mannelijke attributen, soms zelfs met een baard, voorgesteld. Het voornaamste centrum van haar vereering was de E-an-na-tempel te → Oeroek (Erech, Warka); zij werd echter door heel Assyrië en Babylonië vereerd, had tempels o.a. te Babylon, Ninive, Oer. Zij is in wezen gelijk aan de Cananeesche en Phoenicische Astarte, die in de H. Schrift genoemd wordt. De planeet Venus (Babylonisch : dilbat) is haar ster. *Alfrink.*

Isjtar-poort, een van de acht stadspoorten van Babylon, in den dubbelen Noordelijken stadsmuur; een dubbele poort, door twee torens geflankeerd; iedere poort had met de torens een breedte van ca. 27 m; de eigenlijke poortingang was 4,50 m wijd en 9 m hoog. Het geheele poort-complex was aan alle kanten versierd met blauw-geglazuurde tegels, waarop in reliëf kleurige voorstellingen waren aangebracht van stieren (symbool van den god Adad) en draken (symbool van den god Mardoek) ; de geheele poort, die door Neboekadnezar II werd vergroot en verfraaid, telde 575 dergelijke voorstellingen. Zie afb. 1 t/o kol. 577 in dl. III.

L i t. : R. Koldewey, Das wiedererstehende Babylon ([4]Leipzig 1925, 32 vlg.) ; E. Unger, Babylon, die heilige Stadt (Berlijn-Leipzig 1931, 69 vlg.). *Alfrink.*

Iskandar, Arab. vorm van den naam → Alexander, waarin het eerste gedeelte als lidwoord is opgevat, In het Javaansch verbasterd tot Sekèndèr; → Dhoelkarnain; → Nizami.

Iskenderoen of Alexandrette, havenstad in het Fransche mandaatgebied Syrië (West-Azië, 36° 30′N., 36° 12′ O.); ca. 15 000 inw. De stad is verbonden met den Bagdadbaan en heeft een belangrijken uitvoer van boter, wol, zoethout, leer, zijde.

Isker of I s k r a, onbevaarbare rivier in Bulgarije (III 672 E/F 3), ca. 300 km lang, ontstaat aan de Oostzijde van Rila Planina, stroomt door het bekken van Sofia, doorbreekt den Balkan in een woeste kloof, waardoor de spoorlijn Sofia-Pleuza gaat, en mondt uit in den Donau.

Iskra, → Isker.

Isla de la Torre y Rojo, J o s é F r a n c i s c o, Spaansch Jezuïet en schrijver, gewoonlijk El Padre Isla genoemd. * 24 Maart 1703 te Vallavidanes, † 2 Nov. 1781 te Bologna. Treft in zijn geestige satire Fray Gerundio de Campazas de pedante kanselredenaars met hun belachelijke exegese en hoogdravende beeldspraak. Hij lijdt echter aan hetzelfde euvel.

V e r d e r e w e r k e n : Memorial sobre la expulsión de los Jesuitas. — V e r t. : Gil Blas : Año cristiano (van Croisset). — U i t g. : Fray Gerundio (Madrid 1758 ; Leipzig 1885) ; Bibl. de auto. esp. (XV Obras). — L i t. : Fitzmaurice-Kelly, Hist. de la lit. Esp. *Borst.*

Islam. A) Geschiedenis. Deze tegenwoordig naar ruwe schatting 250 millioen aanhangers tellende godsdienst werd begin 7e eeuw gesticht door → Mohammed. Deze voelde zich door God geroepen om aan zijn volk de boodschap Gods te brengen, die andere profeten aan andere volken reeds hadden gebracht. De volstrekte overgave aan Allah's gezag (islam = onderwerping) en het komende gericht vormden den hoofdinhoud van de prediking, die hij gedurende 12 jaar, vanaf 610 na Chr., te Mekka verkondigde, zich daarbij beroepend op openbaringen, die hij zeide van God te ontvangen. Het geringe succes bij zijn stadgenooten dreef hem er toe met zijn aanhangers naar Medina te verhuizen (→ Hidzjra). Het contact met de Joden daar deed hem inzien, dat de vermeende overeenstemming tusschen zijn leer en die der „schriftbezitters" niet bestond, hetgeen een verwijdering van de Joden en een zich meer op Arabië oriënteeren ten gevolge had. Abraham, als vader van Ismaël ook stamvader der Arabieren, zelf noch Jood noch Christen, zou de stichter geweest zijn van het heiligdom te Mekka (→ Kaäba); zoo werd deze heidensche en uitgesproken Arabische eeredienst in het middelpunt van zijn godsdienst geplaatst. Na eenige jaren van strijd met Mekka, eindigend met de verovering dier stad, was Arabië minstens uiterlijk voor zijn leer gewonnen. Hij zelf bleef te Medina en stierf er in 632.

Zijn plaatsvervanger als bestuurder der gemeente in wereldsche zaken en tot bescherming der geestelijke (→ Kalifaat) was Aboe Bakr (632-634), Mohammed's schoonvader en een zijner eerste gezellen; daarna de door deze aangewezen Omar (634-644). Onder dezen krachtigen persoon begon de Arabische en Islamietische expansie. Binnen enkele jaren waren Syrië, Egypte, Perzië en Tripolis veroverd (→ Arabieren).

Het veroverde gebied werd staatsdomein; de overwonnen bevolking bleef, tegen betaling van een zwaar hoofdgeld, in het gebruik ervan; de Arabische veroveraars mochten zich er niet voorgoed vestigen om een mobiel expansie-instrument te blijven, doch werden met den rijken buit schadeloos gesteld. Directe bekeeringsdwang werd in het begin op de onderworpen Christenen als regel niet uitgeoefend, maar zij kwamen tegenover de Islamieten in een maatschappelijk en economisch geheel minderwaardige positie te staan. Onder de door een vijfmanschap gekozen Oesman (Othman, Osman) begonnen zich partijen in den I. te vormen. Men verweet den kalief, dat hij zijn familie, de → Omajjaden, bevoordeelde. In 655 werd hij door de oppositie vermoord, waarmee een formeele oorlog begon tusschen de aanhangers van Mohammed's schoonzoon Ali, door hen als vierde kalief uitgeroepen, en die der Omajjaden onder leiding van Moeawija, stadhouder in Syrië. De slag van Siffin (658) bleef, waarschijnlijk door een list van Moeawija, onbeslist. Uit ontevredenheid over het weinig doortastende optreden van Ali scheidde zich een deel van zijn aanhangers van hem af (→ Charidzjieten). De strijd duurde voort, tot Ali in 661 vermoord werd. Zijn zoon → Hasan was een zwakkeling en weldra werd Moeawija vrij algemeen als kalief erkend. Met hem begint de dynastie der Omajjaden (661-750). De partij van Ali, die slechts een kalief uit Mohammed's familie rechtmatig achtte, bleef bestaan onder den naam → Sji'a en werd steeds meer tot een, ook in godsdienstig opzicht, afwijkende sekte. Met de Omajjaden werd Damaskus het politieke middelpunt. De tegenstelling met het godsdienstig centrum Mekka en vooral Medina uitte zich in voortdurenden strijd. Toch ging de expansie regelmatig verder: in het Westen tot in Zuid-Frankrijk (slag bij Poitiers 732); in het Oosten tot in Afganistan en Toerkestan; in het Noorden tot Klein-Azië en Armenië. Byzantium werd in 717 belegerd, maar weerstond nog den aanval. Van de voortdurende ontevredenheid en de hulp der Sji'a gebruik makend, wisten ten slotte de Abbasieden, afstammelingen van Mohammed's oom Abbas, de Omajjaden ten val te brengen en zelf het kalifaat te bemachtigen. Bagdad werd hoofdstad en middelpunt der Mohamm. cultuur.

Weldra verminderde de politieke beteekenis der kaliefen, die onder de drukkende bescherming van een Perzische en Turksche lijfwacht kwamen te staan. Meer afgelegen deelen van het rijk maakten zich onder hun sultans practisch los van den kalief, al bleef in naam zijn oppermacht dikwijls erkend. In Egypte vormden de Fatimieden, in Spanje afstammelingen der Omajjaden een tegenkalifaat. In 1258 werd Bagdad door de Mongolen onder → Hoelagoe vernietigd. Een Abbasiede bleef in Egypte den naam van kalief bewaren, tot deze door de Osmanen werd overgenomen (1543).

Intusschen had zich in de 12e eeuw de I. in Voor-Indië gevestigd (→ Indië, sub V), vanwaar hij langs den handelsweg naar het Verre Oosten, vooral den Indischen Archipel, werd overgebracht. In 1358 veroverden de Turken een groot deel van het Balkanschiereiland, waar Konstantinopel echter tot 1453 stand hield, en bleven nog eeuwen een dreigend gevaar voor Europa. Op het oogenblik maakt de I. nog belangrijke vorderingen onder de heidensche stammen in Midden-Afrika, vooral in het Westen (Nigeria, Senegal enz.). → Ned.-Indië (sub Gesch.); Zuid-Afrika (Indiërs in de Unie van).

B) Leer. De jaren, dat Mohammed te Medina verbleef, besteedde hij hoofdzakelijk aan het regelen en inrichten der moslim-gemeente. De uit dien tijd dateerende Koranspreuken hebben dan ook daarop vooral betrekking, doch zij werden gegeven al naar de omstandigheden het meebrachten, zonder een regelmatig geheel te vormen. Toen de geloovigen na Mohammed's dood niet alleen in het godsdienstige, maar ook in het profane voor elk van hun handelingen, tot de gewoonste toe, een vasten regel verlangden en de → Koran hiervoor ten eenenmale onvoldoende bleek, ging men terug op de handelwijze van den Profeet (→ Soenna), zooals deze door zijn gezellen werd overgeleverd (→ Hadis). Voor elk zich voordoend geval zocht men een traditie, welke hiervoor uitsluitsel kon geven, hetgeen ten gevolge had, dat gedurende twee eeuwen zich een overlevering vormde, die niet den historischen Mohammed, doch slechts de latere opvattingen van zijn gemeente, de in nieuwe landen overgenomen ideeën of de oplossingen, dikwijls partijdig, van strijdpunten weergaven. In de 9e eeuw werd deze traditiemassa geschift en in zes canonieke verzamelingen geordend.

Zoo ontwikkelde zich een **plichtenleer** (→ Figh), die als de wetenschap bij uitstek beschouwd werd. Waar Koran en Soenna als bronnen niet volstonden, nam men als derde norm de „overeenstemming der gemeente" (idzjma), steunend op een overlevering van Mohammed: „Mijn gemeente zal nooit in een dwaling overeenstemmen". Deze norm werd zelfs van overwegend belang, daar zij zich ook tot den uitleg der twee eerste uitstrekte. Tegen de geldigheid van den idzjma heeft men zich later soms verzet, zoowel van reactionnaire (→ Wahhabieten) als van vooruitstrevende zijde. De laatste voelt er een belemmering in voor hervormingsplannen en aanpassing aan nieuwe ideeën (→ Indië, sub V; → Moehammad Abdoeh). Ten slotte is er nog de analogie-redeneering (kijas) als vierde rechtsbron. Het afleiden van de plichtenleer uit de rechtsbronnen en het systematizeeren van het zoo verkregene geschiedde in de 8e en 9e eeuw door een aantal op den voorgrond tredende geleerden, welke om zich een school vormden. Van deze rechtsscholen (→ madzhab) zijn er vier blijven bestaan: de → Sjafiïeten, de → Hanafieten, de → Malikieten en de → Hanbalieten, genoemd naar hun hoofd (→ imam). Na den arbeid dezer geleerden achtte men zich niet meer gerechtigd tot onafhankelijke bronnenstudie (idzjtihad) en had de wetgeleerde zich slechts bij hun uitspraken neer te leggen; daardoor is sindsdien de I. in zijn meest karakteristieken trek, dien van w e t s g o d s d i e n s t, onveranderd gebleven. Pas in de laatste eeuw begint men zich ook hiertegen te verzetten.

De voornaamste verplichtingen van den moslim, genoemd de vijf „zuilen" van den I. zijn: het uitspreken van de geloofsbelijdenis (→ sjahada); het verrichten op bepaalde tijden van de ritueele godsdienstoefening (→ salat); het vasten gedurende de 9e maand van het Mohamm. jaar (→ sawm); het geven van de voorgeschreven aalmoezen (→ zakat) en de bedevaart, eens in het leven, naar Mekka (→ hadzjdzj). Van het overige gedeelte der wet is vooral de huwelijkswetgeving voor het volksleven van beteekenis. De man mag vier vrouwen tegelijk hebben en heeft het recht, zijn vrouw te verstooten (→ talak). Het huwelijkscontract wordt gesloten door den bruidegom en den vertegenwoordiger (→ wali) der bruid. De voorschrif-

ten omtrent den → heiligen oorlog (dzjihad) zijn tegenwoordig van gering practisch belang, eveneens die omtrent het → kalifaat.

De **geloofsleer,** die in het begin tegenover de studie der wet geheel op den achtergrond stond, kwam pas door het contact met andere godsdiensten en de Hellenistische cultuur en door het opkomen van afwijkende meeningen tot ontwikkeling. Het probleem van de verhouding tusschen geloof en zonde werd actueel door de → Charidzjieten, die het verlies van het geloof door iedere groote zonde leerden. Naar aanleiding van den strijd over praedestinatie en vrije wil (→ Kadarieten) vormde zich een kring van geleerden, die zich geheel aan de studie der dogmatiek ging wijden en daarbij steeds meer den nadruk op rationeele argumenten legde (→ Moetazilieten), daarbij sterk beïnvloed door Aristotelische en neo-Platonische wijsbegeerte. De streng-orthodoxe richting, vooral de Hanbalieten, bekampten hen hevig, doch pas met succes, toen al → Asjari dezen strijd niet met traditie-argumenten, doch met de dialectische methode van de tegenstanders ging voeren. Sindsdien werd de dogmatiek (kalam) als zelfstandig vak erkend, gewoonlijk verdeeld in zes deelen: de leer over God, waarbij vooral de verhouding van wezen en eigenschappen en het ongeschapen-zijn van den Koran ter sprake komt; de leer over de engelen, over de heilige boeken, de profeten, den jongsten dag en de praedestinatie.

Nam in de eerste eeuwen de wet en haar toepassing een overheerschende plaats in den I. in, van het begin af waren er toch personen, die zich ijverig op persoonlijke ascese toelegden. Mede onder invloed van de Syrische mystiek en het neo-Platonisme, ontwikkelde zich een mystieke richting, wier aanhangers om het wollen kleed, dat ze droegen, → soefi's genoemd werden. Dikwijls op of over de grens van het pantheïsme, werd deze mystiek door al → Gazali tot een deel der orthodoxie gemaakt (→ Halladzj, Ibn al Arabi). Uit het bijeenwonen van meerdere soefi's onder een leider ontstonden later de broederschappen(→ tarika). Voor sekten zie nog → Ahmadyah-beweging; Babisme; Behaïsme; Charidzjieten; Droezen; Karmaten; Noesairi's; Sikhs; Sji'a; Wahhabieten.

L i t.: I. Goldziher, Vorlesungen über den I. (²1925); H. Lammens, L'I. Croyances et Institutions (1926); C. Snouck Hurgronje, Verspr. Geschriften (I en II 1923); id., Der I., in: Chantepie de la Saussaye, Lehrb. der Religionsgeschichte (1925); Th. Juynboll, Handl. tot de kennis v. d. Mohamm. Wet (³1925); D. B. Macdonald, Religious Attitude and Life in I. (1909); R. Nicholson, Mystics of I. (1914). *Zoetmulder.*

C) Islamietische kunst (zie pl.; vgl. index kol. 831/832). **a) Bouwkunst.** Toen Mohammed zijn nieuwen godsdienst stichtte, was de kunst bij de Arabieren niet ontwikkeld. Het eerste bouwwerk der Mohammedanen, een moskee te Medina (623), was dan ook architectonisch niet belangrijk. In den beginne gebruikten de Arabieren in de veroverde landen de daar aanwezige cultusgebouwen; later lieten ze bouwwerken uitvoeren door inheemsche kunstenaars, waarbij onderdeelen van bestaande bedehuizen werden gebruikt. In elke landstreek kregen zoo de moskeeën haar plaatselijk karakter. Een bepaalde vorm was niet voorgeschreven; toch ontstond een algemeen type: rechthoekige binnenhof (sahn) met fontein voor de wasschingen der geloovigen, aan alle zijden door arcaden-rijen omgeven. Een der zijden is breeder uitgebouwd met meerdere arcadenrijen, die een zuilenhal vormen, de liwan. Hierin bevinden zich het sanctuarium, met de naar Mekka gerichte gebedsnis (kibla of mihrab) en de weinige meubels, o.a. de kansel (mimbar). Een of meer minarets (torens) zijn soms aangebouwd, soms vrijstaande. De moskee bleef in de Mohammedaansche kunst het voornaamste bouwwerk, dan volgen de grafmonumenten; van de wereldlijke bouwwerken is niet veel bewaard gebleven.

Stijlgroepen. Men kan in de Islamietische kunst vijf stijlgroepen onderscheiden: de Syro-Egyptische, de Moorsche, de Perzische, de Turksche en de Hindoe-Islamietische. De S y r o - E g y p t i s c h e s t ij l g r o e p omvat Arabië, Judea, Syrië en Egypte. De minaret heeft hier meestal een vierkanten grondslag, hoogerop is zij veelhoekig of rond en zij wordt beëindigd door een peervormige bekroning. In dezen stijl werden gebouwd de Omar-moskee te Jerusalem, de Groote Moskee te Damaskus, en te Kairo de Ibn-Toeloen-moskee (9e eeuw) en de Mamelukkengraven met graf-moskeeën (o.a. van Kait-Bey).

De M o o r s c h e s t ij l g r o e p omvat de N. kust van Afrika (Algerijnsche kunst), Sicilië, Spanje en Portugal (Moorsche kunst). Hier is de geheele minaret vierkant, de boog hoefijzer-vormig en dikwijls verfijnd met kleine boogjes (arcaturen). Voorbeelden hiervan zijn de Sidi Okba-moskee te Kairoean (Tunis), de Groote Moskee te Tlemcen (Algiers), de Groote Moskee in Cordova, de synagoge te Toledo en de Groote Moskee in Sevilla, met den als „Giralda" bekenden toren. Voorts paleizen te Sevilla (Alcazar, 1199), Granada (Alhambra, 1230). In het begin sterk Byzantijnsch beïnvloed, ontwikkelt deze stijlgroep zich verder tot een eigen Moorschen stijl. Op Sicilië en in Z.Italië vermengt hij zich later met die der Noormannen (11e en 12e eeuw): te Palermo twee paleizen (La Zisa en La Cuba) en de Cappella Palatina (1129-'40); verder bouwwerken te Monreale, Ravello, Amalfi, enz.

De P e r z i s c h e s t ij l g r o e p, omvattende Perzië, Mesopotamië, Klein-Azië, Armenië en Georgië, wordt vooral belangrijk vanaf de vestiging van het kalifaat te Bagdad (ca. 750) (Abbasidische kunst). De minaret heeft hier een zwaren cylindrischen of afgeknotte-kegel-vorm. Vaak wordt nu aan de moskee een school (medrese) verbonden. Koepels en bogen zijn ui-vormig. De Seldsjoeken (11e en 12e eeuw), een Turksche stam, hebben aan den Kaspische Zee (Natchewan, Tebris) en in Konia (Klein-Azië) belangrijke centra van bouwkunst gehad. Dan volgt in deze school een Mongoolsche periode onder Timoer (1402) met centrum in het N.O., die in de hoofdstad Samarkand vele moskeeën en grafmonumenten naliet. Na 1502 overheerschen meer de Perzische stammen met Ispahan als centrum; de gewelf- en baksteenbouw worden van de Sassaniden overgenomen en groote portaalnissen worden gebouwd (de graf-moskee van Abbas II te Ispahan).

De T u r k s c h e s t ij l g r o e p omvat een gedeelte van Klein-Azië en den Balkan. In de 14e eeuw stichtten de Osmaansche Turken hier een rijk. De ontwikkeling hunner groote kunst begint na den val van Konstantinopel (1453). Als hoofdtype diende hun de Byzantijnsche → Aya Sophia (centraal bouwstelsel met langsrichting door de twee kwartbolkoepels tegen den hoofdkoepel aan); de Turksche school paste bij verschillende moskeeën kwartkoepels aan vier zijden toe. De meest voorkomende boogvormen zijn: spitsboog en ui-vormige kielboog. De zeer slanke minarets zijn bijzonder karakteristiek. Voorbeelden

van dezen stijl zijn o.a. de moskeeën van Mohammed II, van Achmed I, van Soliman te Konstantinopel; te Adrianopel de moskee van Soliman II; verder groote werken in Broessa en Skoetari.

De Hindoe-Islamietische stijlgroep omvat Voor-Indië. De overgang tusschen de architectuur van Perzië en Indië werd gevormd door de kunst van → Gazna, de residentie van Mahmoed, van wiens talrijke bouwwerken niet veel is overgebleven. De vorsten van de Pathan-dynastie stichtten, onafhankelijk van de overige Mohammedaansche Rijken, een Indisch Rijk met het oude Delhi (→ Delhi, sub Kunst) tot hoofdstad, waar zij een reeks van hoogst belangrijke monumenten bouwden (o.a. de zgn. Koetb-moskee te Oud-Delhi, met „Overwinningstoren”). In de 1e helft van de 16e eeuw stichtte Baboer, een afstammeling van Timoer, het Rijk der groot-mogols; hij moet veel hebben gebouwd, doch er is niet veel van overgebleven. Slechts de bouwwerken, gesticht of voltooid door Akbar, zijn voor een deel bewaard gebleven. In de bouwkunst van deze periode vindt men een vermenging van Perzische en Hindoemotieven, verder een grootschen portaal-aanleg en koepels in ui-vorm. De minarets, veelal als hoektoren, worden bekroond door luchtige koepels. De boogvorm is ontleend aan den Perzischen kielboog, vaak met arcaturen in accoladenvorm [mausoleum voor Akbar te Sikandra bij Agra ca. 1600 (→ Graf, sub I B c); Akbar's residentie te → Fathpoer Sikri en de Paarlmoskee aldaar]. De bouwwerken, uit het kostbaarste steenmateriaal opgetrokken, liggende te midden van tuinen en vijvers, overtreffen in pracht alle verdere kunstscheppingen van den Islam. Het mooie tijdvak der Mongoolsch-Islamietische kunst wordt door Sjâh Dzjihan (1628-1658), althans architectonisch, op waardige wijze besloten (paleis te Agra; paleis te Delhi; Paarlmoskee te Delhi; de Tadsj Mahal te Agra). In Indië bereikte de Mohammedaansche kunst haar hoogtepunt. Ook constructief zijn de Mohamm. architecten hier eigen wegen gegaan. Hun koepels wijken geheel af van de Perzische. De stoutste constructie van dien aard is het mausoleum van Mahmoed te → Sidjapoer, in 1656 gebouwd.

In Nederlandsch-Indië werd in 1479 de stad Madjapait op Java door de Mohammedanen ingenomen, de laatste Hindoe-dynastie van het eiland onderworpen: wat daarvan overbleef vluchtte naar Bali, dat nimmer door de Mohammedanen veroverd werd. Van dit oogenblik af aan werd er op Java geen bouwwerk van eenig belang meer gesticht, terwijl toch terzelfder tijd de Mohammedanen Voor-Indië met grootsche monumenten verrijkten. In Atjèh (Sumatra) echter worden nog wel Mohammedaansche oudheden gevonden, vnl. graven, welke, evenals die van Gresik op Java (1102 na Chr.) blijken te zijn vervaardigd te Cambay in Voor-Indië.

b) Toegepaste kunsten. Tot de meest karakteristieke, tevens constructieve versieringsvormen behoorden de stalactieten. Uit het boven elkaar plaatsen en steeds iets laten verspringen van deze bouwelementen vormde men gaandeweg den noodigen voorsprong in den bouw. Beelden ontbraken in de Islamietische kunst, die overigens bij uitstek een vlakversieringskunst is. Van de decoraties zijn vooral te noemen de mozaïeken in de vroege Islamietische kunst, later vervangen door de stuc-werken (→ Stucco) in reliëf, waarvan het fond rood of blauw, het verhoogde gedeelte verguld was. De arabesk (fantastische samenvoeging van allerlei lijnen en figuren, vooral aan het plantenrijk ontleend) en de geometrische motieven maken een zeer rijke vlak-versiering mogelijk, waarbij de toepassing van het Arabische schrift nog een element te meer was. Als versiering zijn ook te noemen: het tegel-ornament en de in baksteen gehakte inschriften. De fayences (en later het stucwerk) werden polychroom behandeld: het zgn. goudluuster en kleurige glazuren waren reeds zeer vroeg in Bagdad bekend en in de 12e eeuw over het geheele rijk verspreid. Wereldberoemd was in 12e en 13e eeuw de Spaansche pottenbakkerij. Belangrijk is ook de → tapijtkunst.

c) Samenvatting. De Islam heeft de kunst der door hem onderworpen landen aan zich dienstbaar gemaakt en de verschillende richtingen verwerkt tot een homogene Islamietische kunst, die dus het resultaat is van een synthese van vele culturen: daaruit ontsproot de cultuur van den Islam, met een aantal heel eigen kenmerken. De Tadsj Mahal in Indië en het Alhambra in Spanje zijn zeer verschillend, maar uit beide spreekt de Islamietische geest en doet ze kennen als uitingen van eenzelfde cultuur.

Lit.: Ernst Diez, Die Kunst der Isl. Völker (Berlijn 1917); James Fergusson, Hist. of Indian and eastern architecture, its psychology, structure and history from the first muhammedan invasion to the present day (Londen 1913); E. La Roche, Ind. Baukunst (München 1921). *Hendricks.*

d) Islamietische weefsels. Het kenmerkend hoofdelement der in engeren zin Arabische ornamentiek van het West-Islamietisch gebied zijn de abstracte arabesken en de geometrische doorvlechtingen en veelhoeken. In het Oosten komen eveneens arabesken voor; blijven echter ondergeschikt aan de dierenfiguren. De geometrische figuren komen nauwelijks tot ontwikkeling. Van de Islam. weefsels is geen overzichtelijk beeld te geven, omdat te weinig zuiver Islam. weefsels bekend zijn. Het is mogelijk, dat de stoffen met geometrische patronen, de zgn. Alhambrastijl, tot 1300 teruggaan. Onder de in Europa van 1300 af behouden Oostersche stoffen is het aandeel der W. Islamietische zijdeweverij, welke vroeger sterk op Lucca heeft ingewerkt, zeer gering geworden. De weefsels uit Perzië krijgen de overhand. Na 1400 heeft de Islamietische zijdeweverij haar beteekenis voor de Westelijke landen verloren.

Lit.: O. v. Falke, Kunstgesch. der Seideweberei (geïll.; Berlijn 1921). *J. Rutten.*

Islay, eil. van de Inner Hebrides, graafschap Argylshire (XII 464 C 4), Schotland, van het eil. Jura gescheiden door de Sound of Islay. Opp. 600 km²; ca. 26 000 inw. Het Westelijk schiereiland heet Rinns of Islay. Hoogste top Ben Bheigeir (500 m). Toeristenverkeer wegens (vischrijke) meren en riviertjes. Voornaamste stadje Bowmore. *G. de Vries.*

Isle de France, → Ile de France; Mauritius.

Islego, een Friesche gouw van onzekere ligging, 1086 met Ooster- en Westergo toegewezen aan den bisschop van Utrecht.

Isle royale, eiland in het Bovenmeer (Ver. St.); 80 km lang, 16 km breed. Ertsrijke bodem.

Isleworth, stad in het graafschap Middlesex, Engeland, gelegen in de vruchtbare Theemsvlakte, voorstad van Londen; centrum van tuinbouw. Ca. 40 000 inw. Zeepfabrieken.

Islington, Noordelijke voorstad van Londen. Ca. 352 000 inwoners.

Isly, rivier in Marokko, niet ver van de Algerijn-

sche grens. Bij Dzjarf el Akdar aan deze rivier vond op 14 Aug. 1844 een beroemde veldslag plaats tusschen generaal → Bugeaud en de Marokkanen onder Moelai Mohammed. De beslissende zegepraal van Bugeaud leidde tot het Verdrag van Tanger (10 Sept. 1844). Bugeaud ontving den titel „hertog van Isly”.

Lit.: → Bugeaud. *Lousse.*

Ismaël, een zoon van Abraham uit de slavin Hagar. Hij werd met zijn moeder door Abraham verstooten en trok in de woestijn Pharan. Hij huwde een Egyptische en werd de stamvader van een groot nomadenvolk, de → Ismaëlieten.

In de iconographie wordt Ismaël uitgebeeld naast Hagar bij de uitdrijving van deze naar de woestijn. De aanleiding tot deze uitdrijving geeft ons dan tevens I. te zien in twist met Isaac (Engelbrechtsen).

Lit.: K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933, 25).

Ismaëlieten, afstammelingen van Ismaël, die ten Zuiden van Canaän woonden en het handelsverkeer tusschen Syrië en Egypte dreven.

Ismail, havenstad van slechts locale beteekenis in Bessarabië (Roemenië) aan de Kilia (III 672 H 2); handel in graan en hout; ruim 26 000 inwoners.

Ismailia, stad aan het Timsah-meer en aan het Suez-kanaal (I 536, bijkaartje Nijldelta D2); de spoorlijn Suez—Port-Said naar Kairo, komt voorbij I. ; ca. 15 000 inw. Werd in 1863 gesticht en genoemd naar Ismail Pasja. I. heeft een sterk garnizoen en vliegveld. Het Ismailia-kanaal, dat drinkwater vanuit den Nijl aanvoert, splitst zich bij I. in een tak naar Suez en een naar Port-Said. *v. Velthoven.*

Ismaïlieten, → Sji'a.

Ismene, dochter van Oedipus en Jocaste, zuster van Antigone (drama „Antigone” van Sophocles).

Isnardia (plantk.), → Waterlepeltje.

Isnes, gem. in de prov. Namen, ten N.W. van Namen; ca. 700 inw., grootendeels Kath.; opp. 498 ha; landbouw, bouwsteen.

Iso-, is- (< Gr. isos = gelijk), samenstellend woorddeel, in de verschillende wetenschappen gebruikt om lijnen aan te duiden, waarlangs een bepaald verschijnsel zich vertoont.

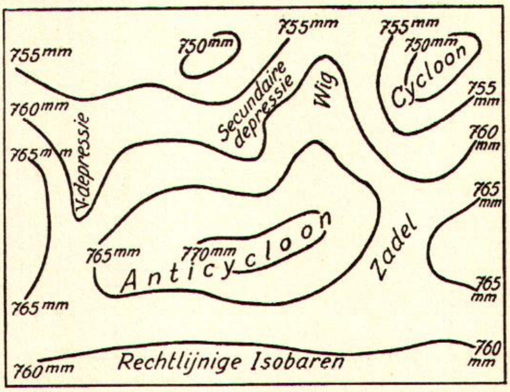
In de metereol. en klimatologie verbinden zulke lijnen metereol. en klimatol. elementen, die een gelijke waarde hebben, een gelijke verandering ondergaan e.d. Bijv.: **Isobaren,** lijnen van gelijken luchtdruk; **isogonen,** 1° lijnen van gelijke magnetische afwijking, 2° lijnen van gelijke windrichting; **isothermen,** lijnen van gelijke luchttemperatuur, enz.

Die lijnen worden meestendeels geconstrueerd op een landkaart, door het trekken van verbindingslijnen over de plaatsen, waar dezelfde waarde, dezelfde verandering e.d. van een meteorologisch of klimatologisch element, op een bepaald tijdstip of gedurende een zeker tijdvak, werden waargenomen. De isobarenkaarten, de isothermenkaarten, enz. zijn de landkaarten, die synoptisch, door middel van isobaren, isothermen, enz., de verdeeling van den luchtdruk, van de luchttemperatuur enz. over de aardoppervlakte of een deel van de aardoppervlakte verbeelden. Voor isobaren, zie de kaarten: Anticycloon (dl. II, kol. 456) en Cycloon (dl. VIII, kol. 418) ; voor isogonen de kaart Aardmagnetisme (dl. I, kol. 161) en voor isothermen de kaart Klimatologische aardgordels (dl. I, kol. 157). *V. d. Broeck.*

Isoanabase, → Isobase.

Isobaar, 1° (meteorol.) verbindingslijn der plaatsen met gelijken luchtdruk. → Iso- ; Luchtdruk.

De zeven **isobarenvormen van Abercromby** zijn (zie fig.): 1° de cycloon, 2° de anticycloon, 3° de secundaire depressie, 4° de wig, 5° de V-vormige depressie, 6° het zadel, 7° de rechtlijnige isobaren. *V. d. Broeck.*

De zeven isobarenvormen van Abercromby.

Lit.: Ralph Abercromby, Weather (Londen 1887).

2° In de algebra verstaat men onder i. een uitdrukking, waarvan alle termen hetzelfde → gewicht hebben, bijv. $a_0a_2-a_1^2$, waarvan beide termen het gewicht 2 hebben.

Isobase (geol.), ook wel isoanabase genoemd, lijn, die punten van gelijke bodemrijzing verbindt.

Isobathe, dieptelijn. → Hoogtelijn (2°).

Isocarbonitrilen, → Carbylaminen.

Isocardiidae, → Mossels.

Isocatabase (geol.), lijn, die punten van gelijke bodemdaling verbindt.

Isochromatische tafels (exper. psych.), kaarten, waarop in een mozaïek van kleuren cijfers staan, die meer of minder duidelijk te onderscheiden zijn. De i.t. worden gebruikt bij het onderzoek naar de aanwezigheid en den aard van → kleurenblindheid. Het meest bekend zijn de i.t. van Stilling. *Nijssen.*

Isochronisme. 1° (Philol.) In de poëzie en de kunsttaal brengt het rhythme mede: een zekere gelijkheid van tijdsduur tusschen bijeenhoorende versregels, zinnen of zinsdeelen. Het aantal lettergrepen kan verschillen, terwijl ze voor ons gevoel toch den indruk maken van samen even lang te zijn. Bijv.: „De winden ontbinden en bonzen op / het schip, en voeren het in den top, / en dan weer van boven ten grondewaard neer / der golven, die wiegen weg en weer. .” (G. Gezelle). „Er is geen levendigheid van uitgespreide dorpen langs den zoom, / geen blijvend plantsoen dat u tegen komt geuren, / geen herder die zijn vee drenkt aan de wateren.” (Abr. Kuyper). *v. d. Eerenbeemt.*

Lit.: J. v. d. Elst, in De Nieuwe Taalgids (IX 1915) ; H. Padberg, De mooie taal (1924) ; J. v. Ginneken c. s., in Public. v. h. Ned. Inst. der Nijmeegsche Univ. (1925).

2° In de mechanica verstaat men onder i. of tautochronisme de eigenschap van een beweging, dat de tijd, benoodigd voor het bereiken van een zeker punt der baan, van de keuze van het uitgangspunt onafhankelijk is. Bij benadering bestaat de eigenschap bij den enkelvoudigen slinger (Galilei), exact voor de valbeweging langs een cycloïde (Huygens). *Dijksterhuis.*

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

Isoclinale plooi, → Plooi (geol.).

Isoclinen, → Aardmagnetisme.

Isocrates, een der tien Oud-Attische redenaars. * 436, † 338 v. Chr. Leerling van o.m. Gorgias; begon zijn loopbaan als logograaf, maar sloeg weldra een andere richting in. In zijn ca. 390 gestichte school verbond hij de rhetoriek met de wijsbegeerte en bouwde de redekunst op een algemeene vorming. Het hoofddoel, door I. beoogd, was de opleiding van toekomstige staatslieden. Zijn school stond in hoog aanzien; met menig gekroond hoofd onderhield hij betrekkingen. In zijn latere levensjaren schreef hij zelf, als leermeester voor zijn volk, politieke programma's, waarin hij bij de toen heerschende verbrokkeling en zwakheid der Grieksche staten wees naar een reddend centraal gezag, hetzij Athene zelf (Panegyricus), hetzij Dionysius van Syracusa, hetzij vooral Philippus van Macedonië. Van zijn 21 bewaarde redevoeringen en 9 brieven zijn de gerechtelijke stukken de oudste; de merkwaardigste echter zijn de epideiktische, politieke redevoeringen, w.o. de Panegyricus, waaraan hij 10 jaar zou hebben gewerkt, de Panathenaicus en de Areopagiticus. Grooten invloed hadden zijn stijl en ook wel zijn gedachten. Als opvoeder vertegenwoordigt I. het levensideaal van de gezonde middelmaat, het gezond verstand, den rechtschapen mensch.

Uitg.: Benseler-Blass (1913-'27); Drerup (enkel dl. I verschenen, 13 stukken, 1906). *V. Pottelbergh.*

Isocyclische bloem is een bloem, waarvan de verschillende kransen uit een gelijk aantal bloemdeelen bestaan. Tegenover de i. staat de heterocyclische bloem.

Isocyclische verbindingen, → Cyclische verbindingen.

Isodapanen, → Vestigingsplaats.

Isodont of homodont noemt men het gebit bij gewervelde dieren, waar alle tanden gelijkvormig, meestal kegelvormig zijn, zooals onder de zoogdieren bij de dolfijnen en bij vele reptielen; eveneens wordt bij de mossels het slot der schelpen i. genoemd, wanneer hieraan tanden voorkomen, die een gelijken vorm hebben. *Willems.*

Isodynamen, → Aardmagnetisme.

Isoëlectrisch punt (scheik.). Bij sommige colloïdale oplossingen bewegen de deeltjes zich in zure oplossing naar de kathode, in alkalische oplossing naar de anode; bij een bepaalden zuurgraad, het i.p. (voor gelatine bijv. zuurgraad = 4,7), is de lading der deeltjes nul en bewegen zij zich dus niet in een electrisch veld. *A. Claassen.*

Isoetes, → Biesvaren.

Isogel (scheik.). Is de stof, die zich uit haar colloïde oplossing in een vloeistof afzet, een polymeer van deze vloeistof, dan spreekt men van isogel. Aan het woord polymeer moet hier een ruime beteekenis worden toegekend, nl. een stof, die uit dezelfde moleculen is opgebouwd als de vloeistof, en met deze in evenwicht is. I. zijn bijv.: kwartsglas, boorzuuranhydride (hier zijn de groote moleculen polymeer met de kleine in den strikten zin van het woord); vioolhars, bakeliet (hier is het begrip polymeer al uitgebreid tot condensaat); glas (de groote moleculen zijn uit dezelfde bouwsteenen gevormd als de kleine, maar niet in juist dezelfde verhouding). Natuurkundige kenmerken van i. zijn hun schelpachtige breuk en de afwezigheid van een scherp smeltpunt. Zie ook → Gel. *Zernike.*

Isoglosse is de lijn, welke de uiterste geographische punten van een afzonderlijk taalverschijnsel verbindt, bijv. de lijn in Z. Nederland, binnen welke alle plaatsen „slinks" i.p.v. „links" zeggen. Elk taalgebied wordt doorsneden door een groot aantal van zulke i., en nu is het opvallend, dat deze i. slechts uiterst zelden geheel samenvallen. Toch ziet men aanstonds, dat er steeds vele i. een isoglossengordel (ook isoglossenbundel of isoglossenstreng genoemd) vormen door over kleinere afstanden geheel samen te vallen, dan weer elkaar te kruisen of vrijwel parallel te loopen. Zoo'n isoglossenstreng omsluit dan een kernlandschap of kerngebied, een vrijwel samenhangend geheel van taalverschijnselen, die van de naburige spreekwijzen belangrijk afwijken. Zoo iets kan men het best een dialect noemen. Zie de isoglossenkaart bij het art. → Dialect.

Lit.: J. Schrijnen, Handl. bij de studie der vergel. Indogerm. taalwetenschap ([2]1924). *Weijnen.*

Isoglossenbundel, -gordel, -streng, → Isoglosse.

Isogonen, → Iso- (meteorol.).

Isohypsographische curve (geol.), een graphische voorstelling van de verdeeling van hoogten en diepten in procenten van het aardoppervlak. Afkomstig van A. Penck. Zie de afb. bij art. → Continenten. Vgl. → Hoogtelijn (2°).

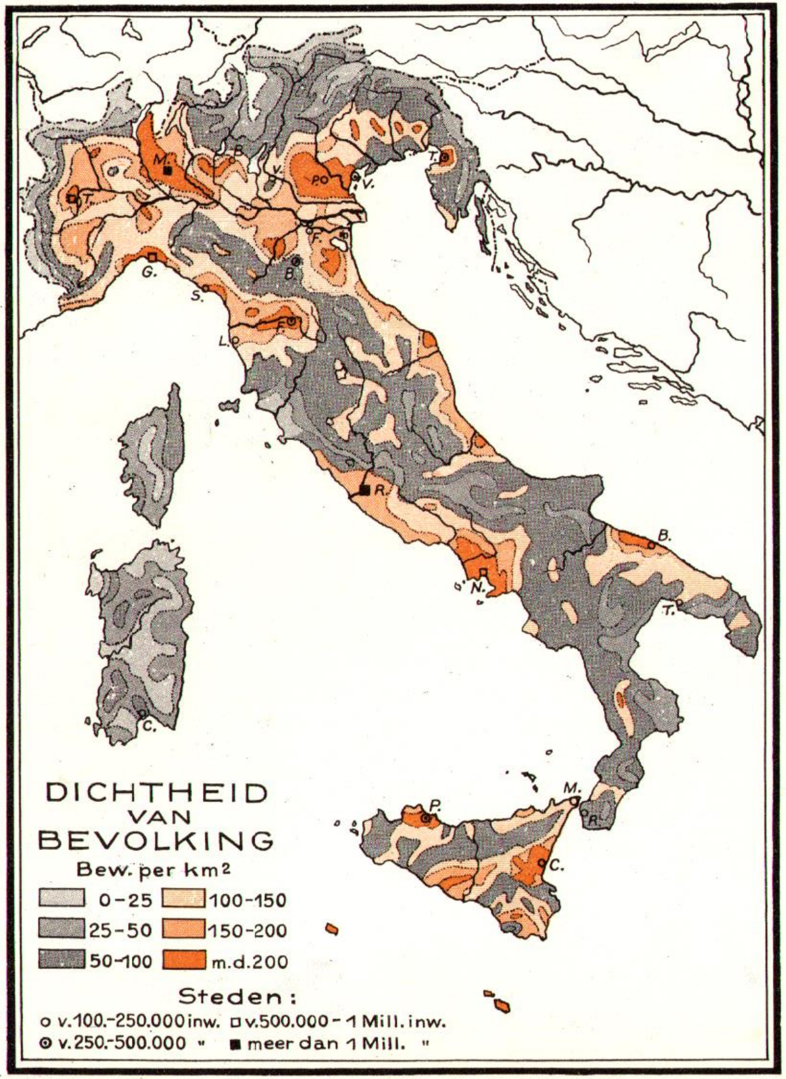
Isolatie, 1° van **warmte,** dient voor het beschutten van voorwerpen, zoowel tegen het afvloeien van warmte (bijv. bij de stoomleiding eener stoommachine) als tegen het toevloeien daarvan (bijv. bij de ammoniakwaterleiding eener ijsmachine). Als materiaal zijn in het algemeen geschikt stoffen, waardoor de warmte zich moeilijk voortplant, asbest, slakkenwol, kurk, magnesiet, tufsteen, vilt, kiezelguhr, turfstrooisel, zijde, papier, hout en niet het minst stilstaande lucht, op welker werking o.m. berust de isoleerende werking van een spauwmuur bij den bouw van huizen en van losgebreide stoffen bij de kleeding. *Beukers.*

2° Isolatie van het **geluid.** Door de toenemende dichtheid der bebouwing alsmede door de uitbreiding van mechanische hulpmiddelen, zoowel buitenshuis (treinen, trams, auto's) als binnenshuis (radio, stofzuiger, liften, schrijfmachines) ontstaat een toenemende behoefte den mensch te beschermen tegen lawaai, m.a.w. het geluid te isoleeren, hetzij tegen indringing in de woonhuizen, hetzij tegen doordringen naar buiten, als bijv. bij fabrieken, motoren van auto's, enz., enz. Dit heeft aanleiding gegeven tot het onderzoeken van materialen en bouwconstructies op hun geluidwerende eigenschappen. Zoo heeft men ontdekt, dat voor homogene materialen het geluidwerend vermogen evenredig is met de logarithme van het gewicht per eenheid van oppervlak. Men ziet hieruit, dat wil men niet tot abnormale constructies vervallen, de geluidwering van cirkelvormige constructies begrensd is. Bij hooge geluidwerende eischen dient men daarom over te gaan tot samengestelde constructies.

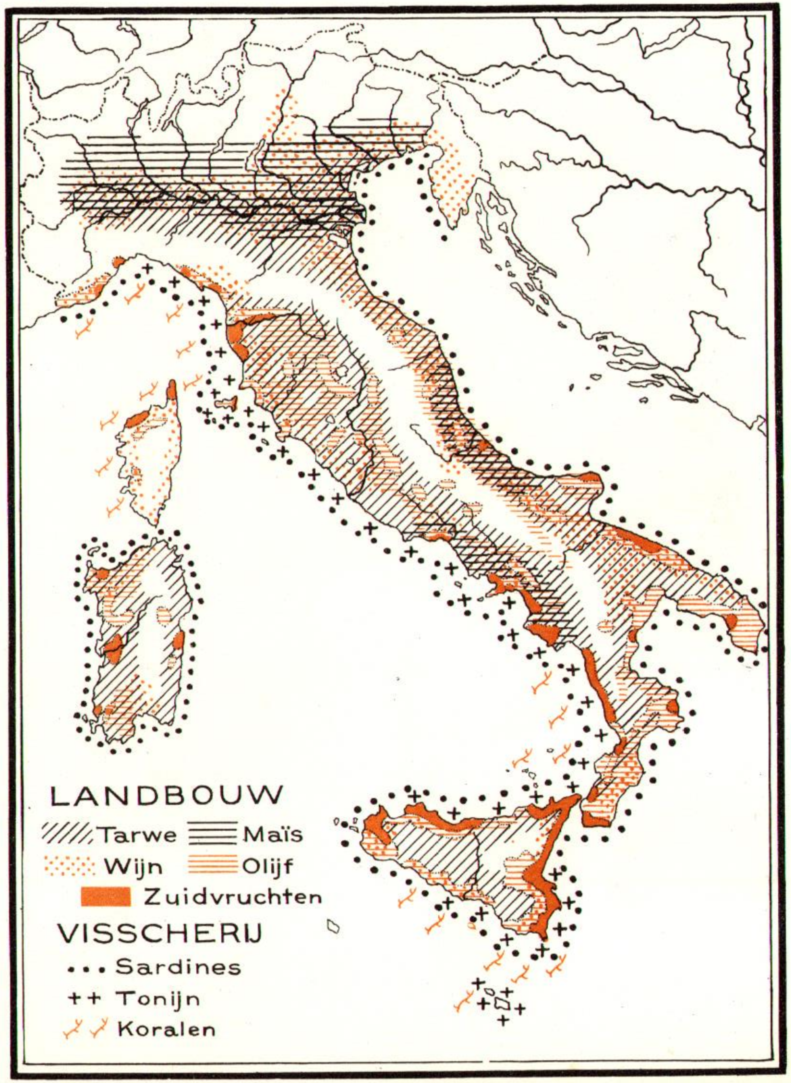
De mate, waarin materiaal of constructie geluid isoleert, wordt uitgedrukt in → decibel (db). Als voorbeelden mogen dienen de volgende materialen en constructies: aluminium, 0,6 mm, 17 db; ijzer, 0,75 mm, 25 db; lood, 0,15 mm, 31 db; mahoniehout, 5 cm, 26 db; steenen muur, 20 cm, 50 db; normale deur, 13 db; raamglas, 3 mm, 12 paneelen, 17 db. Deze isoleeringen zijn alle opgegeven voor een toonhoogte 128 en varieeren met de toonhoogte. De meeste nemen aanvankelijk toe, later weer af, bij het stijgen van de frequentie.

Een bijzondere moeilijkheid leveren bij geluidsisolatie op kieren bij deuren, alsook de noodzakelijkheid

ITALIË

DICHTHEID
VAN
BEVOLKING
Bew. per km²
0–25
25–50
50–100
100–150
150–200
m.d.200
Steden:
o v.100.–250.000 inw.
⊙ v.250.–500.000 "
□ v.500.000 – 1 Mill. inw.
■ meer dan 1 Mill. "
M.
T.
G.
S.
L.
F.
B.
V.
PO
R.
N.
C.
P.

LANDBOUW
Tarwe
Maïs
Wijn
Olijf
Zuidvruchten
VISSCHERIJ
••• Sardines
++ Tonijn
Koralen

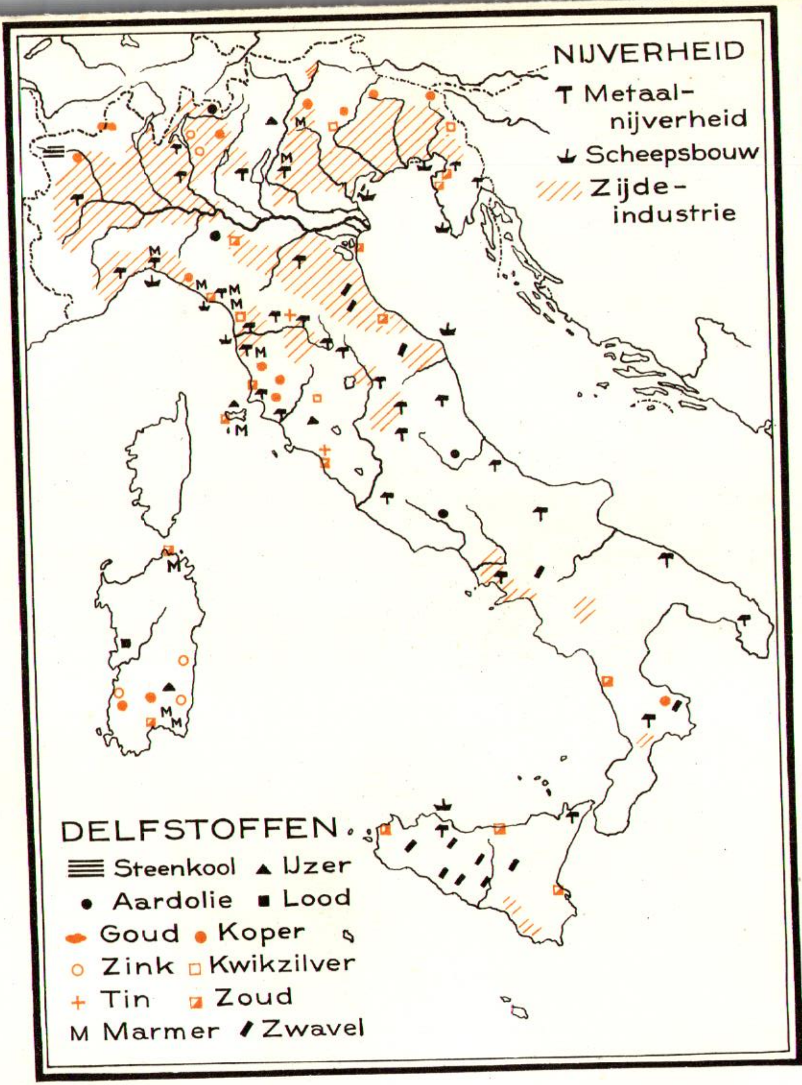

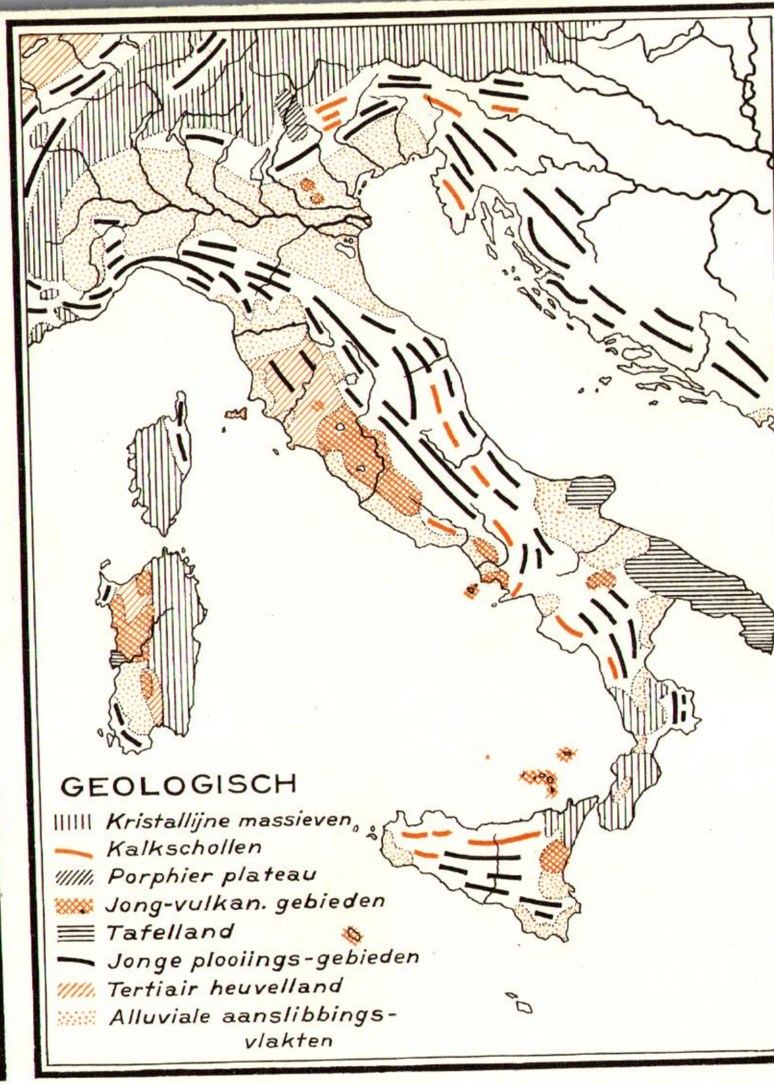
SARDI-NISCHE ZEE
TYRRHEENSCHE ZEE
SICILISCHE ZEE
IONISCHE ZEE
Sardinië
Sicilië
Calabrië
Apennijnen
Apulië
Basilicata (Lucania)
Sassari
Nuoro
Oristano
Golf van Oristano
Cagliari
Golf v. Cagliari
Iglesias
S.Pietro
S.Antioco
K.Teulada
K.Spartivento
K.Carbonara
Mte Linas
Mti del Gennargentu
Campidano
Tirso
Flumendosa
Galita
Ustica
Eolische of Liparische Eil.
Stromboli
Lipari
Vulcano
Napels
Avellino
Vesuvius
Pompeji
Pozzuoli
Castellammare
Sorrento
Capri
Ischia
Procida
Salerno
G.v.Salerno
Paestum
Mte Stella
G.v.Policastro
Potenza
Matera
Tarente
Golf van Tarente
Metaponto
Brindisi
Lecce
Otranto
Gallipoli
K.S.Ma di Leuca
Str. v. Otranto
Sybaris
Mte Pollino
Cosenza
La Sila
Catanzaro
Cotrone
K.Colonne
Golf van Squillace
G.v.S.Eufemia
Palmi
Bagnara C.
Reggio
Aspromonte
K.Spartivento
Str. v. Messina
Messina
Palermo
Bagheria
Termini
Trapani
Marsala
Alcamo
Aegadische Eil.
Partinico
Mti Nebrodici
Etna
Taormina
Acireale
Catania
Golf v. Catania
Enna
Caltanisetta
Girgenti (Agrigento)
Licata
Ragusa
Modica
Syrakuse
K.Passaro
Skerki Bk.
Adventure Bk.
Graham Bk.
Terrible Bk.
Str. v. Sicilië
Pantellaria (Ital.)
Madrepore Bk.
Kanaal v. Malta
Gozzo
Malta (Br.)
La Valetta
Linosa (Ital.)
Lampedusa
K.Blanc
K.Farina
Medjerda
La Goulette
Tunis
K.Bon (Ras Addar)
K. Mustapha
Nabeul
Zarhouan
Hammamet
Golf v. Hammamet
Soesa
Ras Dimas
Mahedia
El Djem
PLAATSEN v. meerd. 1 mill. inw.
PLAATSEN van 1 mill. – 500.000 i.
Plaatsen van 500.000 – 100.000 i.
Plaatsen " 100.000 – 50.000 i.
Plaatsen van minder dan 50.000 i.
RUÏNE-STEDEN
Rijksgrens
Grenzen van de Landstreken
De namen van de hoofdsteden der 92 provinciën (naar de hoofdsteden genoemd) zijn onderstreept.
Spoorwegen
Kanalen
Bergtoppen
Passen
Hoogten in m:
0-100
100-200
200- 500
500-1500
boven 1500
Schaal 1:5.000.000
50 100 150 km
O.L.v.Gr.

ITALIË

OOSTENRIJK
ZWITSERLAND
FRANKRIJK
JOEGOSLAVIË
LIGURISCHE ZEE
GALLISCHE ZEE
ADRIATISCHE ZEE
Golf van Genua
CITTÀ DEL VATICANO
St.Pieter
St Pieters plein
Vaticaan
Musea
Gouvernements Paleis
Pauselijk Paleis
Station
Radio St.
Eth. Semin.
Sacristie
Via Cardinale
V. Germanico
Via Leone IV
Via Angelo Emo
Via Aurelia
BERN
Luzern
Neuchâtel
Lausanne
Chur
Locarno
Chiavenna
Veltlin
Bolzano
Merano
Brixen
Toblach
Cortina
Trentino
Trente
Belluno
Klagenfurt
Villach
Karawanken
Laibach
Görz (Gorizia)
Adelsberg
Triëst
Fiume
Susak
Abbazia
Veglia
Cherso
Lussin
Pola
Rovigno
Pirano
Venetië
Golf v. Venetië
Chioggia
Treviso
Udine
Padua
Verona
Vicenza
Legnago
Mantua
Rovigo
Ferrara
Comacchio
Ravenna
Bologna
Modena
Reggio
Parma
Piacenza
Cremona
Brescia
Bergamo
Como
MILAAN
Monza
Pavia
Novara
Vercelli
Ivrea
Aosta
TURIJN
Asti
Alessandria
Cuneo
Savona
GENUA
Spezia
Carrara
Nizza
Mentone
Monaco
San Remo
Imperia
Livorno
Pisa
Lucca
Pistoia
Florence
Faenza
Forli
Rimini
Pesaro
Senigallia
Urbino
S.Marino
Ancona
Loreto
Macerata
Siena
Arezzo
Volterra
Perugia
Assisi
Foligno
Spoleto
Ascoli
Teramo
Gran Sasso d'Italia
Pescara
Chieti
Aquila
Terni
Rieti
Orvieto
Viterbo
Orbetello
Grosseto
Piombino
Elba
Civitavecchia
ROME
Ostia
Tivoli
Frascati
Albano
Frosinone
Cassino
Terracina
Gaeta
Capua
Benevento
Campobasso
Molise
Foggia
Mte Gargano
Manfredonia
G.v.Manfredonia
Barletta
Trani
Molfetta
Bari delle Puglie
Corato
Tremiti Eil.
L. di Lesina
L. di Varano
Zara (Ital.)
Sibenik (Sebenico)
Split (Spalato)
Sarajevo
Brazza
Lissa
Lesina
Curzola
Lagosta
Meleda
Dubrovnik (Ragusa)
Bocche di Cattaro
Cattaro
Corsica (Fransch)
K. Corse
Bastia
Corte
Calvi
Ajaccio
G.v.Ajaccio
Portovecchio
Bonifacio
Straat v. Bonifacio
Caprera
Asinara
Golf v. Asinara
K. Falcone
K. Figari

NIJVERHEID
Metaal-nijverheid
Scheepsbouw
Zijde-industrie
DELFSTOFFEN
Steenkool
IJzer
Aardolie
Lood
Goud
Koper
Zink
Kwikzilver
Tin
Zoud
M Marmer
Zwavel

GEOLOGISCH
Kristallijne massieven
Kalkschollen
Porphier plateau
Jong-vulkan. gebieden
Tafelland
Jonge plooiings-gebieden
Tertiair heuvelland
Alluviale aanslibbings-vlakten

ramen te openen voor luchtverversching. Vandaar dat men in groote gebouwen tegenwoordig niet alleen in toenemende mate let op het goed sluiten van deuren en vensters, doch ook het openen van ramen overbodig maakt door kunstmatige ventilatie. Voor zoover lawaai geïsoleerd moet worden van hoogere verdiepingen in gebouwen, past men tegenwoordig behalve een goede plafond-isolatie wel toe een veerende oplegging der vloerbalken (kinderbalken) op de moerbalken. *A. Dubois.*

3° Isolatie van **electriciteit.** Indien een stof niet in staat is de electriciteit over te brengen van de eene plaats naar de andere, spreekt men van een niet-geleider of isolator. Elke stof is echter in meerdere of mindere mate geleidend, maar sommige zóó weinig, dat men practisch van niet-geleiders kan spreken. Goede isolatoren zijn o.a. mica, gummi, zijde, paraffine, kwarts, en in mindere mate marmer, glas enz.

Bij de overbrenging van electrischen stroom moet steeds gebruik gemaakt worden van isoleerend materiaal, om stroomverliezen via andere geleiders of halfgeleiders te voorkomen. De stroomdraad wordt daarbij gewoonlijk omgeven door een gummilaag en een zijden, juten, of ander omhulsel. De noodzaak van meerdere of minder sterke i. wordt bepaald door verschillende factoren: de sterkte van den door den geleiddraad loopenden stroom, het bloot gesteld zijn aan vocht, hitte, enz. De steunpunten der geleiddraden dienen ook steeds isolatoren te zijn, welke gewoonlijk uit glas, porcelein of marmer bestaan. De vorm dezer isoleerende steunpunten wordt voor de verschillende doeleinden verschillend gekozen.

De sterkte der isoleerende werking wordt uitgedrukt door den zgn. isolatieweerstand, d.i. de grootte van den electrischen weerstand van de i. tusschen den stroomgeleider en een anderen geleider of de aarde. Deze weerstand wordt uitgedrukt in megohm (= 1 millioen ohm) als eenheid. De voor een bepaalden isolator toegelaten maximale spanning in den geleiddraad wordt gegeven door de zgn. doorslagspanning, d.i. de spanning van den stroom, waarbij de electrische stroom door het isoleerend materiaal heenslaat, en dit dus vernielt. De doorslagspanning wordt gewoonlijk opgegeven per mm dikte van het isoleerend materiaal. De doorslagspanning neemt echter niet evenredig met de dikte toe. *Borghouts.*

4° In de **geneeskunde** spreekt men ook van i. van lijders aan → infectieziekten of van krankzinnigen. De ziekten, waarvoor verplichte i. bestaat, zijn bij K. B. vastgesteld onder groep A (Wet op de → besmettelijke ziekten). Voor i. van krankzinnigen, zie → Krankzinnigengestichten.

5° In de **microbiologie** spreekt men van i., wanneer het er om gaat een schimmel- of bacteriesoort uit haar natuurlijke omgeving, waar ze met vele andere soorten voorkomt, rein te kweeken; of wanneer men een bepaald type met bijzondere kenmerken wil afzonderen. Men maakt hiervoor gebruik van vaste voedingsbodems, welke men verkrijgt, door de voedingsstoffen op te lossen in gelatine of agar-agar, welke bij lagere temperaturen een vaste consistentie aannemen. Zaait men op zoo'n gestolde agar- of gelatinelaag bijv. bacteriën zeer dun uit, dan gelukt het van één exemplaar uit een → kolonie te verkijgen, zonder dat deze met andere soorten van schimmels of bacteriën vermengd wordt. Dit laatste heeft in vloeibare voedingsbodems, als bouillon, zoo mogelijk altijd plaats. Het beginsel van i. is in de bacteriologie het eerst toegepast door Robert Koch, die hierdoor mogelijk maakte, dat genoemde wetenschap plotseling met groote sprongen vooruitging. *Botman.*

6° Isoleeren van **planten** is het afzonderen van vreemdbestuivende planten in de ruimte, ofwel het beschermen van bloeiwijzen bij middel van → bevruchtingskooien e. d., met het doel een plantengroep tegen bestuiving met ongewenscht stuifmeel te vrijwaren.

Isoleerende talen bestaan uitsluitend uit eenlettergrepige onveranderlijke wortels. Zij bezitten in den strengen zin geen formeele bestanddeelen, en geen grammaticale vormen. Elke wortel kan allerlei functies verrichten (van onderwerp, gezegde, bepaling) en als allerlei woordsoorten dienst doen. De beteekenis hangt af van de plaats en de intonatie. Men noemt de i.t. ook : worteltalen, wortelisoleerende talen of eenlettergrepige talen. I.t. zijn: Chineesch, Tibetaansch, Siameesch, Annamietisch. → Stamisoleerende talen. *Weijnen.*

Isolepis, plantengeslacht der Cyperaceeën. I. gracilis is een grasachtig plantje, dat als kamerplant begin 20e eeuw nogal in trek was onder den naam grasboompje of dameshaar. Vraagt veel licht en water.

Isomagnetische lijnen, → Aardmagnetisme.

Isomerie is gelijkdeeligheid van chemische verbindingen. De eerste soort, b r u t o - i s o m e r i e, vindt men bij verbindingen, die overeenkomen in aard, aantal en soort der atomen (bijv. CH_3CH_2OH en CH_3OCH_3). De tweede soort, p l a a t s i n g s - i s o m e r i e, eischt ook gelijkheid van de samenstellende groepen (respectievelijk atomen met groepkenmerken) (bijvoorbeeld ortho-, meta- en paradisubstituenten van benzol). De derde soort, s t e r e o - i s o m e r i e, vraagt bovendien dezelfde volgorde (in het platte vlak) der atomen. Het verschil is dan nog slechts uit te drukken in de ruimtelijke schikking der atomen (vandaar: stereo-). Deze soort valt uiteen in c i s - t r a n s - i s o m e r i e (of syn-anti-) en d i s s y m m e t r i s c h e i.

L i t. : F. Ph. A. Tellegen, Dioxaan en Derivaten (IV 1934). Verder onder → Stereochemie. *Tellegen.*

Isometrie, 1° (ook: i s o r h y t h m i e) in de m u z i e k de naam voor een bepaalde compositietechniek voor conducti en motetten (ca. 13e en 14e eeuw), waarbij een metrische tekst meerstemmig, harmonisch werd gecomponeerd, en gebruik gemaakt van herhalingen in maat en rhythme.

L i t. : J. Handschin, Not. über die Notre-Dame-Conductus, in Leipziger Kongressbericht (1925).

2° (W i s k.) → Axonometrie.

Isomorph. 1° In de w i s k. heeten twee → groepen G en G′ isomorph, indien men aan elk element van G één en slechts één element van G′ kan toevoegen, en omgekeerd, zoodanig dat met het product van twee elementen uit G het product der overeenkomstige elementen uit G′ correspondeert.

L i t. : → Groep.

2° (S c h e i k.) Isomorphisme is de eigenschap van sommige scheikundige stoffen, die denzelfden kristalvorm aannemen. De algemeene wet van het isomorphisme, door Mitscherlich geformuleerd, zegt, dat de stoffen, die dezelfde scheikundige samenstelling hebben, in denzelfden vorm kristalliseeren, m.a.w. dat gelijkwaardige elementen, of groepen van elementen elkaar in een scheikundige verbinding kunnen vervangen, zonder dat de kristalvorm van deze laatste verandert. Bijv. KCl, KBr, KI zijn isomorphe stoffen, die alle in het kubisch stelsel kristalliseeren; $KClO_4$ en $KMnO_4$ kristalliseeren beide in het rhombisch stel-

sel. De wet van het isomorphisme vermindert in zekeren graad de waarde van den kristalvorm als herkenningsmiddel van een scheikundige stof. *Wouters.*

Isonzo (Lat.: Sontius), rivier in N. Italië, ontspringende in de Val Trenta (Julische Alpen). Zij loopt langs Caporetta, Tolmino, Gorizia (Görz) en mondt uit in de Golf van Triëst, daarbij een groote, moerassige delta vormende. Het laagland levert maïs en zijde. Haar lengte is ong. 160 km. Ze dient vnl. tot opwekking van electriciteit. Scheepvaart is slechts in de delta mogelijk.

Gedurende den Wereldoorlog waren de oevers van de Isonzo het tooneel van een verbitterden strijd tusschen de Oostenrijkers en de Italianen, welke leidde tot twaalf groote veldslagen: de twaalf **Isonzoslagen.** Gedurende twee jaren waren de Oostenrijkers defensief, links aangeleund aan de zee, rechts hun front voortzettende in de Alpen. Eenige bruggenhoofden op den W. Isonzo-oever gaven hun aanvankelijk vrijheid van beweging. De Italianen maakten zich in den loop van de vijf eerste Isonzoslagen meester van deze bruggenhoofden en vermeesterden op 8 Aug. 1916 Gorizia, niettegenstaande de Oostenrijkers in Mei tevoren een belangrijk succes hadden behaald door van uit de Alpen verrassend over Assiero en Assiago in Zuidelijke richting op te rukken en de verbindingen van de Italianen te bedreigen. Ondanks groote krachtsinspanning en groote verliezen gelukte het den Italianen niet om in de 7e tot en met den 11en Isonzoslag de Oostenr. liniën te doorbreken. Toch begon de terreinwinst bedenkelijke afmetingen voor Oostenr. aan te nemen, vooral in den 11en slag. Ten einde de Italianen vóór te zijn, werd op 24 Oct. 1917 een Duitsch-Oostenr. aanval ingezet bij Caporetto, welke tot volledige doorbraak voerde en de Italianen dwong het geheele front overhaast te ontruimen. Deze terugtocht ontaardde deels in een vlucht, die eerst achter de Tagliamento kon worden opgevangen. Hierna werd de terugtocht tot achter de Piave voortgezet. De Italianen verloren in dezen twaalfden Isonzoslag meer dan 60 000 gevangenen. Deze nederlaag had o.m. het aftreden van den Ital. generaal Cadorna ten gevolge. Deze werd door Diaz opgevolgd. Aan Duitsch-Oostenrijksche zijde voerde in dezen slag de Duitsche generaal Otto von Below het bevel. Zie ook → Wereldoorlog. *van Voorst tot Voorst.*

Isopata of S o p a t a, plaats op Creta, bekend om een koningsgraf, dat dateert van ong. het midden van het 2e millennium v. Chr.; de overwelving van de grafkamers is tot stand gebracht door vooruitspringende lagen van steenblokken.

Isopathie (g e n e e s k.) is een door L ü x, veearts te Leipzig, ingevoerde behandelingswijze van ziekten met ziektestoffen, die het zieke lichaam zelf voortbrengt, als speeksel, zweet, etter o.a. Zie ook → Homoeopathie. De methode vindt als zoodanig geen toepassing, hoewel het principe, waarop de behandeling berust, in de geneeskunde niet onbekend is. → Inenting. *Botman.*

Isoperimetrische problemen (w i s k.) zijn vraagstukken uit de → variatierekening, waarbij naar de maxima en (of) minima van een integraal wordt gevraagd, waarbij echter wordt verondersteld, dat één of meer andere integralen constant moeten blijven; bijv. onder alle gesloten vlakke krommen van g e g e v e n lengte die te vinden, wier oppervlakte het grootst is (oplossing: de cirkel). *J. Ridder.*

Isophoten (e l e c t r o t e c h n.), denkbeeldige lijnen op het straat- of wegoppervlak, waarlangs de verlichting een constante waarde vertoont; ten gebruike van den verlichtingsingenieur bij het ontwerpen van een nieuwe, c.q. beoordeelen van een bestaande verlichting.

Isopische afzettingen (g e o l o g i e) noemt men gesteenten-afzettingen van gelijken ouderdom en van gelijke → facies; zijn zij van ongelijke facies, dan noemt men haar: **heteropetisch.**

Isoplethen, lijnen van gelijke vulling. Op een graphische voorstelling kan men slechts twee veranderlijken aangeven; zet men echter bij ieder punt de waarde van een derde veranderlijke en verbindt men de punten, waar deze waarde gelijk is, dan zijn deze lijnen de i. Men kan zich nl. de voorstelling uitgebreid denken tot een ruimtelijk model; de lijnen geven dan aan het verloop van het oppervlak, als men het model met een vloeistof bedekt (doorsneden met waterpasvlakken). Hoewel dergelijke diagrammen ook in de physische chemie enz. gebruikt worden, wordt de term meestal alleen aangewend op klimatologische en meteorologische voorstellingen. Beschouwt men de kaart van een gebied als een graphische voorstelling en trekt men de isobaren, isothermen, isohyethen e.d. door de plaatsen met resp. gelijke barometerstand, temperatuur, neerslag enz., dan zijn dit i.; hoogtelijnen natuurlijk ook.

Speciaal worden echter als i.-diagrammen aangeduid, voorstellingen, waaraan niet de kaart ten grondslag ligt, maar een ander schema, bijv. van datum en uur, of hoogte en uur. Verbindt men in het eerste geval alle punten, waar bijv. de temperatuur even hoog is, dan verkrijgt men een overzicht van den dagelijkschen en jaarlijkschen gang. Het tweede type wordt gebruikt om de windkracht in hoogere luchtlagen voor te stellen in betrekking tot het uur van den dag.

Nauw verwant met de isoplethen-diagrammen zijn de n o m o g r a m m e n. *Jong.*

Isopoden, → Malacostraca.

Isopolymorphie (k r i s t a l l o g r.) is het verschijnsel, dat stoffen van een bepaalde chemische samenstelling, die deel uitmaken van een isomorphe reeks (→ Isomorphie), tevens polymorph zijn, d.w.z. in verschillende modificatie (m.a.w. in verschillende kristal-klassen), kunnen optreden. Goed bekend is de isodimorphe reeks van calciet-aragoniet, die beide de chemische samenstelling $CaCO_3$ hebben en resp. kristalliseeren in de hexagonaal-skalenoëdrische klasse en rhombisch-holoëdrische klasse (dus dimorph zijn), terwijl calciet deel uitmaakt van de isomorphe reeks van calciet, smithsoniet ($ZnCO_3$), magnesiet ($MgCO_3$) enz., en aragoniet van de reeks aragoniet, strontianiet ($SrCO_3$), cerussiet ($PbCO_3$) enz. *Oosterbaan.*

Isopreen (s c h e i k.) is een vloeibare, onverzadigde koolwaterstof met een doordringenden, onaangenamen reuk. Het heeft de formule $CH_2 = C(CH_3).CH = CH_2$ en kookt bij 37° C. I. werd het eerst door droge distillatie uit rubber verkregen, maar kan ook op andere wijze uit kraakbenzine, aceton en acetyleen verkregen worden. I. heeft groote technische beteekenis, omdat deze verbinding het uitgangsproduct vormt bij de bereiding van synthetische rubber. Als men i. een half jaar bij 60° C aan zich zelf over laat, gaat het polymeriseeren en ontstaat reeds een vrij goed rubberachtig product. *Hoogeveen.*

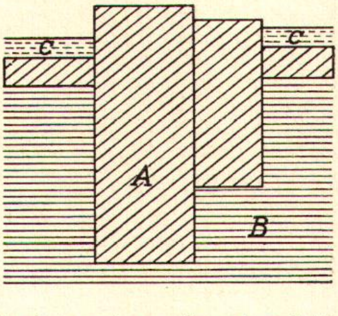
Isoseiste (g e o l.), lijn van gelijke sterkte van een aardbeving.

Isosporie, synoniem voor → homosporie.

Isostasie (g e o l o g i e), het verschijnsel, dat

de aardkorst in drijvend evenwicht met haar taai vloeibare onderlaag verkeert, d.w.z. dat schijnbare massa-defecten in de oceanen door zwaardere gesteenten in de diepte worden gecompenseerd, evenals het massa-overschot in gebergten door lichtere zgn. „wortels”. Het beginsel werd opgesteld door Pratt naar aanleiding van zwaartekrachtsonderzoekingen bij den Himalaja (1871). Door de i. zijn dus, vanaf een zeker niveau in de aardkorst gerekend (gewoonlijk ca. 120 km), de er boven gelegen gesteenten-massa’s even zwaar, onafhankelijk van hun lengte, dus van het reliëf der korst. Hun aantrekkingskracht is dus gelijk, d.w.z. de zwaartekracht aan het aardoppervlak wordt niet door hoog of laag beïnvloed, mits men rekening houdt met de afneming in de hoogte ten gevolge van den toenemenden afstand tot het middelpunt der aarde (→ Zwaartekracht).

De isostatische compensatie kan men zich op velerlei wijzen voorstellen. De gebruikelijke opvatting is die volgens Airy: men denkt zich de lichte korst (s.g. 2,6) dikker onder verheffingen, terwijl in inzinkingen de zware onderlaag (s.g. 3,25) hooger ligt [zie afb.; zie ook → Aarde (inwendige der)]. Deze methode is uitgewekt door Heiskanen. Vening Meinesz verdeelt de compenseerende massa over grooter oppervlak, en houdt rekening met de doorbuiging der korst (regionale compensatie).

Isostasie volgens Airy. A = lichte korst; B = zware onderlaag; C = Oceaan.

Over het al of niet bestaan van i. en over event. isostasie-anomalieën licht het zwaartekrachtsonderzoek in. De i. is vrij goed bereikt over de geheele aarde, al schijnt in de oceanen, volgens de onderzoekingen van Vening Meinesz in 1935 aan boord van de Ned. onderzeeboot K. XVIII, zelfs overcompensatie op te treden. Ook waar men ten gevolge van sedimentatie verstoring, door het toenemend gewicht van de korst, zou mogen verwachten, bestaat i. (Nijldelta). Afwijkingen van de i. moeten dan ook toegeschreven worden aan gebergtevormende krachten, die abnormale massaverdeelingen teweegbrengen.

Lit.: → Zwaartekracht. *Jong.*

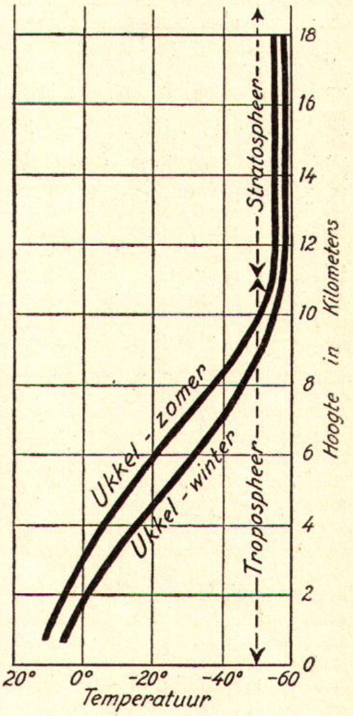
Isoteleia (Gr. ⟨ isotelès = die gelijke belastingen betaalt) (Ant. gesch.), toestand van die vreemdelingen in Oud-Athene, welke dezelfde financieele en militaire prestaties deden als de burgers, maar die, in tegenstelling met de → metoiken, en om diensten aan den staat bewezen, de belasting op de vreemdelingen niet hoefden te betalen en niet verplicht waren een patroon (prostates) te kiezen. *E. de Waele.*

Isotherm, 1° (natuurk.) de lijn, die in een diagram alle punten van dezelfde temperatuur verbindt. Op gassen toegepast, geeft deze lijn het verband tusschen druk en volume bij constante temp. De wet van Boyle geeft dan hyperbolen, de wet van v. d. Waals 4e-graads-krommen. *J. v. Santen.*

2° (Meteorol.) De verbindingslijn der plaatsen met gelijke luchttemperatuur. Zie ook → Iso-; Temperatuur.

Isotherme-laag, → Isothermie.

Isothermie (meteorol.) bestaat in de luchtlaag, waarvan de temperatuur in verticale richting standvastig is. → Gradiënt (sub 2°). De stratosfeer heeft nagenoeg i., ten minste tot ongeveer 35 km hoogte (tot welke hoogte temperatuurregistreeringen werden verricht). Zie figuur. De eerste naam van de stratosfeer was **isotherme-laag.** Hij wordt niet meer gebruikt, omdat de temperatuur van de bovenluchtlaag in horizontale richting verandert. De stratosferische isothermie is nog niet gansch verklaard. De troposfeer heeft slechts tijdelijke i. in dunne lagen. Deze i. wordt dikwijls → inversie. *V. d. Broeck.*

Isothermie in de stratosfeer. Temperatuur- en drukregistreeringen met behulp van registreerballons te Ukkel (België), 1906-’12.

Isothermische compressie (natuurk.), toestandsverandering van een gas, waarbij de temperatuur constant blijft. Het arbeidsvermogen bij i.c. is een mimimum.

Isotoma, → Gletsjervloo.

Isotonische oplossingen (scheik.) noemt men opl., die gelijken osmotischen druk uitoefenen.

Isotopen (scheik.) zijn elementen, die verschillende atoomgewichten hebben, maar gelijke kernlading en electronenschalen. Hierdoor zijn ze langs chemischen of spectroscopischen weg niet van elkaar te onderscheiden en slechts aan te toonen met behulp van de → massa-spectrograaf. In 1919 heeft Aston ontdekt, dat het „element” Neon (atoomgewicht 20,2) een mengsel is van 2 elementen met atoomgewichten resp. 20 en 22. Daarna zijn alle elementen met de massa-spectrograaf onderzocht. Gebleken is, dat bijna alle elementen uit i. bestaan, die zelf als atoomgewichten geheele getallen hebben. Totaal kent men nu van 91 elementen 250 i. Slechts die van platina en natrium zijn nog niet bekend. Het aantal kan zeer varieeren; tin heeft bijv. 11 i., chloor slechts 2.

De resultaten van deze onderzoekingen zijn zeer belangrijk voor de kennis van den bouw der atoomkernen (→ Kernphysica). *Zwikker.*

Isotroop, 1° (wisk.) → Imaginaire figuren.

2° (Natuurk.) Isotroop noemt men die stoffen,

waarvoor de waarde van verschillende physische grootheden voor alle ruimtelijke richtingen dezelfde is.

Optisch isotroop zijn die stoffen, voor welke de voortplantingssnelheid van het licht in alle richtingen dezelfde is. Voor dgl. stoffen is dus ook de brekingsindex voor alle richtingen gelijk en treedt dus geen → dubbele breking op. Afgezien van enkele gevallen zijn alle amorphe stoffen en alle regulaire kristallen optisch isotroop. In die gevallen, waar het kristal ruimtelijk symmetrie vertoont, en toch het kristal zich optisch anisotroop gedraagt, spreekt men van optische anomalie. In deze gevallen bezit het kristal een structuur, die niet ruimtelijk symmetrisch is, ofschoon de uitwendige vorm die symmetrie wel vertoont. *Dekkers.*

Isotropie en anisotropie van kristallen. Alle kristallen zijn anistroop, d.w.z. zij bezitten verschillende, geometrisch definieerbare richtingen. Het ligt evenwel aan den aard van de inwerking op het kristal of deze anisotropie tot uiting komt. Een lichttrilling in een steenzoutkristal zal zich naar alle richtingen met gelijke snelheid voortplanten. Het gedraagt zich optisch isotroop. Voor andere eigenschappen, die meer direct met de innerlijke structuur van het k. samenhangen, als elasticiteit en samendrukbaarheid, gedraagt het steenzoutkristal zich wel degelijk anisotroop. Alle kristallen van het regulaire stelsel gedragen zich isotroop voor de voortplanting van het licht, warmte- en electriciteitsgeleiding; trigonale, hexagonale en tetragonale kristallen gedragen zich anisotroop, maar onderling gelijk voor alle physische inwerkingen, terwijl rhombische, monokliene en trikliene kristallen zich daarvoor anisotroop en onderling ongelijk gedragen. *Oosterbaan.*

Isotypie is, in de genetica, de uniformiteit van de F_1-individuen uit een kruising (regel der i. van Correns). Vgl. → F_1-,F_2-,F_3-generatie

Israël, A) persoonsnaam, werd door God aan Jacob gegeven na zijn worsteling bij den Jaboc (Gen. 32.29); hij beteekent: die met God strijdt, volgens anderen: strijder Gods.

B) Naam van het volk der Israëlieten.

a) Gesch. Het **ontstaan** van het volk I. wordt ons verhaald in Genesis en in begin van Exodus. Zijn stamvader Abraham kwam uit Ur in Chaldea naar Zuid-Canaän en vestigde zich daar als nomadenvorst. Zijn zoon Isaac en zijn kleinzoon Jacob zetten dit zwervend bestaan voort. Aangelokt door het aanzien dat zijn zoon Joseph bij den pharao genoot, trok Jacob met zijn familie naar Egypte, waar hun het land Gessen (Gosen) werd toegewezen. Daar groeiden zij aan tot een talrijk volk, dat naar het getal van Jacobs zonen in 12 stammen was ingedeeld. Door de pharao's onderdrukt, trokken zij (volgens sommigen in de 15e, volgens anderen in de 13e eeuw v. Chr.) onder leiding van Moses uit Egypte en verbleven 40 jaar in de woestijn, waar God hun bij den Sinaï tot zijn volk uitkoos en hun zijn wet gaf. Onder Josue trokken zij Canaän binnen en veroverden groote gebieden, maar konden de oude bevolking niet geheel verdringen. Al werpt de bijbelsche voorstelling van Israëls ontstaan veel vraagstukken op, welke nog niet beantwoord zijn, toch mogen wij ze niet beschouwen als volksverhalen, waarin familiegeschiedenissen met vage historische herinneringen over de lotgevallen van stammen of clans vermengd zijn. Over de verhouding van Israëlieten en Hebreeën, → Hebreeën.

Met de vestiging in Canaän begint de **vorming** van het volk I. De verovering van Canaän door Josue was verre van volkomen, zoodat I. nog eeuwen lang te strijden had, niet alleen tegen de van buiten opdringende stammen (Edomieten, Moabieten, Ammonieten enz.), maar tevens tegen de oude bevolking, de Canaänieten, die zich met behulp van hun strijdwagens vooral in de vlakten handhaafden. Dat de Israëlieten in cultureel en godsdienstig opzicht den invloed van de Canaänieten ondergingen, is bekend. → Palestina. Egypte, dat in naam de suzereiniteit over Canaän had, was in dien tijd vrijwel machteloos, zoodat het zich weinig of niet met de ontwikkeling der feiten bemoeide. Een centraal gezag kende I. in die periode niet, maar in tijden van vijandelijke invallen stonden leiders (Rechters) op, die één of meerdere stammen om zich vereenigden, den aanval afsloegen en na afloop een zeker gezag bleven uitoefenen. Ten slotte ging I., bedreigd door de Philistijnen, die Silo verwoestten en de vlakte Esdrelon veroverden, er toe over zich nauwer aaneen te sluiten. Op bevel van God zalfde de profeet Samuel den Benjamiet Saul tot koning (ca. 1020). Deze redde zijn volk, maar werd om zijn ongehoorzaamheid door God verworpen en sneuvelde in den strijd. Reeds vóór Sauls dood had Samuel David tot koning gezalfd. Deze regeerde eerst over den stam Juda alleen, later over geheel I. (1012-972). Hij maakte Jerusalem tot het politieke en godsdienstige centrum, stichtte een goed geordenden en krachtigen staat, breidde de grenzen van zijn rijk uit en overheerschte de omliggende volken. Zijn regeering en die van zijn zoon Salomon (972-929) vormen **het bloeitijdperk** van I. Salomon bouwde te Jerusalem den tempel en het koninklijk paleis en muntte in den beginne uit door zijn wijs en krachtig bestuur. Later begon hij zich te gedragen als een Oostersch despoot, die om wille van zijn prachtlievendheid het volk zware lasten oplegde.

De ontevredenheid over Salomons bestuur en de naijver tusschen de twee stammen Juda en Ephraïm gaven aanleiding tot de **scheuring** (925). Terwijl de zoon van Salomon, Roboam, over Juda en Benjamin bleef regeeren, scheidden de 10 Noordelijke stammen zich onder Jeroboam I af. Van dien tijd af onderscheidt men het rijk Juda en het rijk I. Terwijl de oude tradities in Juda ten deele bewaard bleven door de davidische dynastie, kwam het rijk I. door zijn nauwe betrekkingen tot Phoenicië en Syrië zeer sterk onder heidenschen invloed. Vooral de regeering van Achab was in dit opzicht noodlottig en verwekte het krachtige verzet van Godsmannen zooals Elias en Eliseus. Onder Jeroboam II (783-743) beleefde I. zijn grootsten bloei in stoffelijk opzicht, maar daarna raakte het in verval. Juda en I. hadden tot dan toe, wegens de machteloosheid der groote rijken (Egypte, Babylon, Assyrië) hun onafhankelijkheid kunnen bewaren, maar nu werden zij in de politieke woelingen van Voor-Azië betrokken. Ondanks het verbond met Egypte werd Samaria, de hoofdstad van I., in 721 door de Assyriërs ingenomen; daardoor werd aan het rijk I. een einde gemaakt. **Juda** wist ten koste van vele offers zijn onafhankelijkheid nog gedurende anderhalve eeuw te handhaven. Onder godsdienstig opzicht waren vooral de regeeringen van Ezechias (721-693) en Josias (638-608) gunstig, maar andere koningen, zooals Achaz (736-721) en Manasse (693-639), deden den heidenschen geest herleven. Van het grootste belang in deze periode was het optreden van de groote profeten Isaïas en Jeremias. Politiek raakte Juda steeds meer

onder de afhankelijkheid van Assyrië en later van het nieuw-Babylonische rijk. Een poging van Josias om een zekere onafhankelijkheid te heroveren mislukte, doordat hij, in een veldslag tegen de Egyptenaren bij Mageddo, sneuvelde (608). De Egyptenaren werden door Neboekadnesar den koning van Babylon, overwonnen, en sindsdien waren Juda en de andere kleine staten aan de macht van den Babyloniër overgeleverd. Ondanks de waarschuwingen der profeten, vooral van Jeremias, trachtten Juda's laatste koningen door bondgenootschappen het juk af te schudden, zoodat Neboekadnesar in 587 (verovering van Jerusalem) een einde maakte aan den staat Juda en de bewoners grootendeels in ballingschap voerde.

Lit.: Kath.: F. X. Kugler, Von Moses bis Paulus (1922); A. Schöpfer, Gesch. des alten Testaments ([6]1925); J. Vandervorst, Israel et l'Ancien Orient (1929); F. Feldmann, Gesch. der Offenbarung des alten Testaments bis zum babylon. Exil ([3]1930); Prot.: H. Guthe, Gesch. des Volkes I. ([3]1914); J. Wellhausen, Israelitische und jüdische Gesch. ([8]1921); R. Kittel, Gesch. des Volkes I. (I en II [7]1923, III [2]1929); E. Sellin, Gesch. des israelitisch-jüdischen Volkes (1924). *Keulers.*

In de ballingschap behielden de Joden, zooals de Israëlieten van dien tijd af meestal genoemd worden, een ruime mate van burgerlijke en godsdienstige vrijheid. De profeten Daniël en Ezechiël waakten voor het godsdienstig leven. De inname van Babylon door den Medo-Perzischen koning Cyrus (583) maakte een einde aan hun ballingschap; ze ontvingen verlof naar hun vaderland terug te keeren en de hoofdstad en den tempel weer op te bouwen. Onder leiding van Zorobabel trok een aanzienlijke groep naar Jerusalem. De herbouw werd hun belet door de Samaritanen, totdat koning Darius IV Hystaspes in 520 een nieuw verlof uitvaardigde. Tusschen 520 en 516 werd op de ruïnen van den ouden tempel een nieuwe opgebouwd, die bleef bestaan tot de tweede verwoesting van Jerusalem in 70 n. Chr. Nieuwe groepen trokken onder aanvoering van Esdras en Nehemias naar Jerusalem. Esdras kondigde de Wet opnieuw af en richtte den eeredienst in als vóór de ballingschap.

Na de ballingschap waren de Joden, hoewel onderworpen aan de Perzische koningen, feitelijk onafhankelijk, onder het bestuur van hun hoogepriester en het Sanhedrin of raad der oudsten. De vernietiging van het Perzische rijk door Alexander den Grooten bracht de Joden na diens dood (332) onder de macht van zijn opvolgers (Diadochen). Beurtelings stonden ze nu onder Egypte en Syrië. Vele Joden weken uit naar Egypte, waar ze te Leontopolis een tempel bouwden. Met de Grieksche taal en beschaving drong het heidendom binnen, vooral onder de hoogere standen der Joden. Toen Antiochus IV Epiphanes van Syrië met geweld den Joodschen godsdienst poogde uit te roeien, verzetten zich de wetgetrouwe Joden onder leiding der Maccabeërs (176). Judas de Maccabeër slaagde erin voor zijn volk de godsdienstvrijheid en ten deele ook de politieke onafhankelijkheid te herwinnen. Zijn broeders Simon en Jonathas zetten den strijd tegen de heidensche overheerschers voort. Simon's zoon, Joannes Hyrcanus, bracht als vorst en hoogepriester zijn land tot bloei. Daarna trad het verval in. Door onderlinge twist en wangedrag verzwakten de latere Maccabeërs het rijk, totdat in 63 v. Chr. de Romeinen zich van Palestina meester maakten. De Idumeër Herodes (de Groote) werd tot koning aangesteld. Na zijn dood werd Palestina verdeeld onder zijn drie zonen: Archelaüs verkreeg Judea, Samaria en Idumea, doch werd in 6 n. Chr. door keizer Augustus onttroond en verbannen, waarna zijn gebied door Romeinsche landvoogden (o.a. Pontius Pilatus) bestuurd werd. Het Over-Jordaansche kwam aan Philippus; Galilea aan Herodes Antipas. Vanaf 44 kwam heel het rijk onder een Rom. landvoogd, die te Caesarea resideerde. Het geestelijk gezag berustte bij den hoogepriester en het Sanhedrin.

Twee godsdienstige sekten stonden tegenover elkander: de Farizeërs en Sadduceërs. De Farizeërs, oorspronkelijk een partij van wetgetrouwe Joden uit den Maccabeëntijd, kenmerkten zich door spitsvondige en kleingeestige wetsverklaring. Tot hen behoorden de meeste schriftgeleerden. De minder talrijke sekte der Sadduceërs omvatte de hoogere standen en de priesters. Zij loochenden het voortbestaan van de ziel en de verrijzenis der lichamen. Een soort kloostergemeente met streng ascetisch leven vormden de Esseniërs. Onder den naam Herodianen hebben we waarschijnlijk te verstaan Romeinschgezinde Joden, die met Herodes heulden.

De laatste Romeinsche landvoogd, Gessius Florus, veroorzaakte door zijn wreedheid een opstand onder de Joden (66). Na een verzet van drie jaar sloeg de veldheer Titus het beleg voor Jerusalem, dat in Aug. 70 ingenomen werd. De tempel ging in vlammen op, duizenden Joden sneuvelden of werden als slaven verkocht. Het land werd nagenoeg ontvolkt. De Joden verspreidden zich over de omliggende landen. Over het land, zie verder → Palestina; over het volk → Joden.

Lit.: als boven. *Kroon.*

b) Godsdienst. De godsdienstgeschiedenis van I. kan in vier tijdperken verdeeld worden: 1° De tijd der patriarchen, 2° Het Mozaïsch tijdperk, 3° Het tijdperk der profeten, 4° Het tijdperk na de Babylonische gevangenschap. Het is duidelijk, dat de uiteenzetting van de godsdienstige opvattingen dezer tijdperken zal verschillen met het standpunt, dat de godsdiensthistoricus t.o.v. het Bijbelverhaal inneemt. De hier volgende uiteenzetting gaat uit van het standpunt, dat de tekst van het Oude Testament weliswaar in den loop der tijden verschillende veranderingen heeft ondergaan, maar dat hij ons toch de wezenlijke kenmerken van I.'s godsdienstige ontwikkeling getrouw heeft bewaard.

1° De tijd der patriarchen. Volgens het Bijbelsch verhaal werd de primitieve openbaring ten gevolge van de → erfzonde verduisterd. Reeds Gen. 6.5 wijst op de toenemende geneigdheid der menschen tot het kwaad, zoodat alleen Noë genade vond in Gods oogen. Hetzelfde proces van afval en ongeloof herhaalt zich na den Zondvloed. Abraham, de stamvader van het Joodsche volk, wordt geroepen uit een polytheïstische familie (Jos. 24.2). Deze roeping heeft voor doel het geloof in den waren God voor de menschheid te redden en te bewaren (Gen. 12-25).

Tegen deze voorstelling der feiten komen de ongeloovige godsdiensthistorici natuurlijk in verzet. Uitgaande van het rationalistisch a priori van de onmogelijkheid eener goddelijke tusschenkomst in de geschiedenis en van het evolutionistisch beginsel van de geleidelijke ontwikkeling der hoogere godsdienstvormen uit de lagere, zoeken zij in de geloofsopvattingen der Canaänietische stammen den oorsprong van I.'s godsdienst. Deze zou volgens de eenen uit het totemisme, volgens anderen uit voorvaderenvereering of uit animisme, volgens nog anderen uit magische opvattingen ontstaan zijn. De hypothesen, die hieromtrent werden opgesteld, veranderden in overeenstemming met de ver-

schillende theorieën, door de evolutionistische godsdienstgeschiedenis over het ontstaan van den godsdienst in het algemeen vooruitgezet. Als gronden voor hun hypothese hadden deze godsdiensthistorici slechts enkele schaarsche aanwijzingen over sommige opvattingen en gebruiken der Canaänieten, die in den Bijbel voorkomen.

De cultuurhistorische school heeft evenwel over den oorsprong van het godsdienstig leven der menschheid andere gezichtspunten geopend, die op de beteekenis van het Bijbelverhaal een duidelijker licht werpen. Zij heeft aangetoond, dat in de oudste ons bekende culturen het monotheïsme heerschte. Dit monotheïsme werd min of meer zuiver bewaard in de zwervende veefokkersculturen. Welnu, in de Arabische woestijn leefden zwervende herdersstammen, die het geloof in den hoogsten Hemelgod tamelijk zuiver hadden bewaard. De meer Oostelijke stammen kwamen rond 2500 v. Chr. onder den invloed van Babylon en vervielen in Babylonische sterrenvereering. Deze stammen vormden de naaste omgeving van Abraham's familie. Hij werd uit hun midden geroepen, om de oudere overlevering zijner Arabische rasgenooten weer op te nemen, en, om nog breeder uit te halen, om weer aan te sluiten bij de godsgedachte der patriarchale veefokkers, die de godsgedachte der oerculturen het zuiverst hadden bewaard.

Abraham's roeping had evenwel nog een diepere beteekenis dan het weer opnemen eener oude overlevering. God immers sluit met hem een innig verbond, met als uiterlijk teeken de besnijdenis en belooft hem niet alleen een sterk volk als nageslacht, maar doet hem ook de meer universalistische belofte, dat „in hem al de geslachten der aarde zullen gezegend worden" (Gen. 12.3; 18.18; 22.18).

Over den eeredienst in dit tijdperk weten we weinig. Hoogst waarschijnlijk offerde de familievader of patriarch in naam van geheel de familie. Verschillende teksten wijzen er ook op, dat de oudste zoon, die op een bijzondere wijze aan God toebehoorde, als God gewijde priester werd beschouwd (Num. 3.12-13; 8. 17-18; 18.16; Ex. 13.2, 12, 15; 22. 29; 24. 19-20). De offers werden opgedragen op tot dit doel met olie gezalfde altaren. Uit Ex. 6.1 en 7. 25-28 kunnen we ook het bestaan van gemeenschappelijke offers afleiden. Welke riten daarbij werden onderhouden, weten we niet.

2° Het Mozaïsch tijdperk. Uit het voorgaande blijkt, dat Moses het monotheïsme niet moest invoeren. Toch heeft hij het duidelijker en dieper doen doordringen in het bewustzijn van zijn volk en de betrekkingen met God op hechtere grondslagen gevestigd. Scherp en duidelijk bevestigt Moses' wetgeving de eenheid van God. Zij sluit iedere andere godheid uit, ontkent beslist de mogelijkheid Jahwe in beelden voor te stellen of Hem te aanbidden onder welke zinnelijke gedaante ook (Ex. 20). Deze God, die zich aan Moses kenbaar maakt onder den naam „Ik ben, die ben", d.w.z. als de volheid van het Zijn, waarvan geen enkel zinnelijk wezen een denkbeeld kan geven, rijst zóó oneindig hoog boven al de goden der omringende volkeren uit en zelfs boven de godsgedachte van de diepzinnigste wijsgeeren der Oudheid, dat zijn verkondiging in de woestijn, door een man met Egyptische opvoeding, zonder diepzinnige redeneeringen, en zijn aanvaarding door een volk van zwerversstammen als den grondslag van zijn geloof, slechts in een bijzondere tusschenkomst van God zijn verklaring vindt. Jahwe is voortaan de eenig richtinggevende factor in I.'s volksbestaan. Hij heiligt alle plichten, die samengevat zijn in den éénen plicht Hem te dienen. Hij is I.'s koning; Moses en de latere hoofden zijn slechts zijn stadhouders, zoodat alle wetten goddelijke geboden zijn.

Met betrekking tot den eeredienst stelde de wetgever vast, dat Jahwe slechts in één heiligdom mocht geeerd worden. → Offers; Priesters. Ongetwijfeld werd Hij aldus verder van het volk verwijderd dan de talrijke Baäls, die op verschillende plaatsen werden vereerd, maar werd daarentegen het gevaar bezworen, dat zijn machtssfeer zou worden beperkt, zooals dit met de Baäls gebeurde. Bovendien werd het godsdienstig gevoel bevredigd door de inrichting van drie groote jaarlijksche bedevaarten naar het ééne heiligdom.

Met die zuiver religieuze verplichtingen waren ook zedelijke verbonden. Jahwe was immers ook de heilige God, de wreker van het kwaad en de looner van het goed. Hij is niet alleen de machtige Heer, waarvoor de mensch in vrees en aanbidding moet buigen, maar ook de hulpvaardige en liefdevolle beschermer van zijn volk, op voorwaarde dat het trouw zijn wetten onderhoudt.

De ongeloovige critiek, waarvan Wellhausen de groote systematicus was, heeft beweerd, dat niet Moses, maar eerst de profeten dit ethisch monotheïsme zouden ingevoerd hebben. Hiertegenover stellen we het feit, dat zelfs Moses het monotheïsme niet heeft behoeven in te voeren. Bovendien vergeten die critici, dat Amos' prediking, die de misbruiken van zijn tijd geeselde, in geen enkel der omliggende landen begrijpelijk is, omdat ze eenvoudig niet zou begrepen zijn. Dat I. daarentegen ze aanvaardde, bewijst dat ze ten slotte toch wortelde in het reeds bestaande geloof. Oseas eveneens steunt op een reeds bestaande geloofsovertuiging, als hij de Israëlieten verwijt het verbond met Jahwe te hebben verbroken. Hoe kon hij dat, als het volk van zulk een verbond niets afwist?

3° Het tijdperk der profeten. Al leefde in I. het bewustzijn van het innig verbond met Jahwe en van de bijzondere daaruit voortvloeiende religieuze en zedelijke verplichtingen, toch werden groote gedeelten van het volk en zelfs zijn hoofden vaak ontrouw aan Jahwe. Dit gebeurde vooral na de uiteenscheuring van het rijk in twee deelen. Het Noorden wilde zijn eigen religieus centrum, om de aantrekkingskracht van den tempel van Salomon te Jerusalem, waar de godsdienstige offers en feesten met grooten luister gevierd werden, te breken. Bethel, dat op een oude traditie kon bogen, werd hiervoor uitgekozen. Het bleef echter niet bij een schisma. Onder invloed van den Syrischen god Hadad werd Jahwe, geheel tegen het uitdrukkelijk verbod van Moses' wet in, hier vereerd onder de gedaante van den stier. Bovendien lieten de arme landbouwers van I. zich verblinden door den rijkdom der Canaänietische handelssteden der kust en velen bogen hun knieën voor de weelderig getooide afgodsbeelden van de goden, schenkers van dien rijkdom: den wreeden Melkart, den geheimzinnigen Echnoem, de wellustige Astarte. Koning Achab bouwde zelfs in zijn hoofdstad, Samaria, een tempel voor den vreemden Baäl, den god zijner echtgenoote Jezabel, dochter van den koning van Sidon. Toen Assyrië het Noordelijk koninkrijk onder zijn machtssfeer betrok, kwamen zijn goden de godsdienstige verwarring nog vergrooten. Ook op zedelijk en sociaal gebied ontstonden vele misbruiken. Velen lieten zich meesleepen door de losbandige zeden der heidenen. De machtigen vertraden de

wetten der broederlijke liefde en der sociale rechtvaardigheid.

Tegen al deze misbruiken traden de → profeten op. Zij verdedigden het geloof in Jahwe en zijn Wet tegen de opdringende heidensche godsdiensten en tegen een steeds dreigende verminking en verzwakking. Steeds opnieuw vestigden zij de aandacht op de eenigheid van Jahwe. Naast Hem is er geen plaats voor andere goden, die niets anders zijn dan vergankelijk menschenwerk. Jahwe wil ook niet vereerd worden zooals zij. Hij verafschuwt de feesten en offers, zooals de heidenen ze vieren.

De prediking der profeten was evenwel niet louter negatief. Zij had ook voor doel het geloof van het volk te verdiepen. De Assyro-Babylonische bedreiging gaf hun gelegenheid te wijzen op het universeel karakter van Jahwe als Heer en Meester van alle volkeren. De beproevingen waren het teeken van Jahwe's heiligheid en rechtvaardigheid. Hij was evenwel niet alleen de wrekende God, maar ook de Barmhartige, in zijn liefde tot het volk dadelijk bereid vergiffenis te schenken, zoodra dit rouwmoedig tot Hem terugkeerde. Hier voegden de godsgezanten dan meestal nog de belofte aan toe van een schitterende toekomst en de vervulling der beloften aan de vaderen gedaan. Steeds duidelijker laten zij de figuur van den → Messias voor de oogen van het volk oprijzen.

4° Vanaf de Babylonische gevangenschap. Van dien tijd af beginnen de Israëlieten zich Joden te noemen en de moderne wetenschap noemt gewoonlijk J o d e n d o m de religieuze gemeenschap, die de vernietiging van I. als volk door de Assyro-Babyloniërs overleefde. Het Jodendom kan in drie perioden worden verdeeld: het oude Jodendom, van de gevangenschap tot de vernietiging van den tempel in 70 n. Chr.; het rabbinisme, dat → Misjna en → Talmoed uitwerkte; het moderne Jodendom, van de Middeleeuwen tot op onze dagen.

De vernietiging der politieke onafhankelijkheid, de verschillende wegvoeringen in ballingschap en de uitwijking van talrijke en vooraanstaande vluchtelingen naar Egypte bewerkten een diepen ommekeer in het gemoed der Israëlieten. De verschrikkelijke rampen, door de profeten voorspeld en als goddelijke raadsbesluiten verklaard, hadden het geloof in Jahwe's Heerschappij en wrekende Almacht versterkt. Maar nu de wraak was voltrokken, was Jahwe dadelijk bereid zijn barmhartigheid te toonen. Ezechiël, de profeet der ballingschap, en de latere profeten leggen den nadruk op Jahwe's welwillendheid en op zijn getrouwheid aan de beloften. De vernietiging van I. als zelfstandige natie gaf voedsel aan het religieus individualisme. De verantwoordelijkheid van den enkeling tegenover God drong duidelijker tot het Joodsche bewustzijn door. Meteen stelde het probleem van het kwaad en de vergelding zich in scherper vormen. Hoe kon Jahwe's barmhartigheid en goedheid in overeenstemming gebracht worden met het feit, dat met de schuldigen ook de onschuldigen gestraft werden? Job en de Ecclesiastes houden zich meer bijzonder met dit vraagstuk bezig. Zij slagen er evenwel nog niet in een volledige oplossing te geven, daar dit eerst mogelijk is van het standpunt der door Christus' lijden en dood verloste menschheid.

De verdrukking door de vreemde overheerschers verwekte een harde verbittering tegen al wat vreemde was. Ook in zijn religieuze gevoelens trok de Joodsche gemeenschap zich meer in zichzelf terug. Al sluit dit niet volkomen iederen vreemden invloed op de godsdienstige opvattingen en gebruiken uit, toch moet ons dit feit tot voorzichtigheid aanmanen in het aanvaarden van Babylonische, Perzische of Hellenistische invloeden op den Joodschen godsdienst. → Engelen; Verrijzenis.

Van groote beteekenis was ook de onmogelijkheid van een publieken eeredienst in de ballingschap. De Egyptische Joden hadden weliswaar een nieuwen tempel gesticht te Elephantopolis, maar de Babylonische bannelingen bleven van iederen openbaren eeredienst verstoken. Zij zochten dan een vergoeding in de studie van de Wet en de Profeten. Dit bevorderde zonder twijfel het ontstaan der → Schriftgeleerden.

Het opdringen der Helleensche beschaving had weer andere gevolgen. De groote bekoring der Grieksche cultuur voor de hoogere standen bracht een verslapping mee in het onderhouden van de voorschriften van den eeredienst. In de lagere standen ontstond daartegen een reactie, die de belangrijkheid van ieder ritueel of wettelijk voorschrift scherp beklemtoonde. Zoo ontstond de tegenstelling tusschen de → Sadduceën, die zich aan het enge keurslijf der traditie wilden ontworstelen, en de → Farizeërs, die zich op hun getrouwheid aan de wet en de Profeten beriepen.

Met betrekking tot de Messiasgedachte treedt het religieuze en moreele element duidelijker naar voren. De Messias wordt steeds meer gedacht als de heiland der wereld, die rechtvaardigheid en vrede op aarde zal doen heerschen en alle volkeren der aarde tot Jahwe zal voeren. De rampen, door de overheersching der Seleuciden en der Romeinen over I. gebracht, wekten nieuwe verwachtingen, die sommige geesten voorbereidden op de erkenning van de louter geestelijke verlossing door den Messias, den Zoon Gods, gebracht, maar verwekten anderzijds een scherp godsdienstig nationalisme, dat uitliep op den opstand van 70 na Chr. Deze had voor gevolg de vernietiging van den tempel met als gevolg de volledige schorsing van den offerdienst en de verstrooiing van het Joodsche volk over geheel de aarde. Zijn trouw aan de Wet en de Profeten is de band, die het nog tot een religieuze gemeenschap blijft samenbinden. Zie verder → Joden; Talmoed.

L i t.: K a t h o l i e k: J. Nikel, La religion d'I., in Christus, Manuel d'hist. des religions (^{5}1916); J. v. d. Vorst, I. et l'ancien Orient (1915); F. X. Kortleitmer, Questiones de Vetere Testamento et comparativa religionum historia recentiore aetate propositae (1924); F. Feldmann, Gesch. der Offenbarung des Alten Test. bis zum babyl. Exil (^{3}1930); J. Lagrange, Le Judaisme avant Jésus-Christ (1933). N i e t - K a t h.: R. Kittel (geloovig Prot.), Gesch. des Volkes I. (^{6}1923); J. Wellhausen (rationalistisch-revolutionistisch), Israelitische und Jüdische Gesch. (^{8}1921); E. Schürer (standaardwerk van blijvende waarde; niet alle conclusies door Kath. aanvaardbaar) Gesch. des Jüd. Volkes im Zeitalter Jesu-Christi (I ^{4}1901, II ^{4}1907, III ^{4}1909). *Bellon.*

Israëlietisch, → Israël (B); Joden.

Israëls, 1° I s a ä c, Ned. kunstschilder; zoon van 2°; zie pl.; vgl. index kol. 831/832. * 3 Febr. 1865 te Amsterdam, † 7 Oct. 1934 te Den Haag, als gevolg van een aanrijding met een auto. Hij was leerling van de Haagsche Academie, na het eerste onderricht van zijn vader genoten te hebben. Reeds op jeugdigen leeftijd, als ongeveer zeventienjarige jongen, verbaasde hij door met ongemeen talent geschilderde soldatenstukken, gelijk „De Militaire Begrafenis" en „Het vertrek der Kolonialen". Ook een godsdienstig werk als „De Processie" is een jeugdwerk. In 1885 verliet hij de residentie en vestigde zich te

Amsterdam en werd opgenomen in den kring der ,,leerlingen van Allebé'', waaruit menig groot schilder is voortgekomen. Hij kwam in contact met de Tachtigers en hun literaire beweging (fijn is dit beschreven in de mémoires van Frans Erens). Hij had veel smaak voor andere takken van kunst, buiten de schilderkunst.

Behalve te Den Haag en te Amsterdam, heeft I. ook te Parijs, Londen, in Zwitserland en Indië gewerkt. Hij maakte stadsgezichten met figuren, ateliers met arbeidende meisjes, strandtafereelen, paardrijders in het Bois de Boulogne, portretten, gamelanspelers, enz. Ook eenige etsen en litho's. Onder de schilders van zijn tijd was I. een der meest sprekende voorbeelden van het Impressionisme. Zeer gevoelig was hij voor de trilling van het licht, verfijnd van kleur, verfijnd ook in het weergeven van beweging. Ondanks den nadruk, dien hij legde op kleur-registratie, hebben zijn portretten ook een goede psychologie en soms ironie. Het best was hij, wanneer een voorstelling spontaan en snel uit zijn penseel vloeide. Een zijner laatste werken was een pittig portret van Lodewijk van Deijssel, gemaakt bij diens zeventigsten verjaardag.

L i t: J. Veth, Holl. schilders van dezen tijd (I 1913).

2° J o z e f, Ned. kunstschilder; vader van 1°; zie pl.; vgl. index kol. 831/832. * 27 Jan. 1824 te Groningen, als zoon van een effectenhandelaar, † 12 Aug. 1911 te Den Haag. Zou aanvankelijk voor rabbijn studeeren, las in den Talmoed, teekende, speelde viool en maakte reizen. In 1835 werd hij toegelaten op de Academie Minerva, kreeg les in het teekenen van H. G. v. Wicheren, in het schilderen van Buys. In 1842 naar Amsterdam, op het atelier van Jan Kruseman, avondlessen op de Academie bij Pieneman. Had achting voor zijn leeraren, maar werd door hen niet geheel voldaan. Grooten indruk maakte op hem in 1845 het te Amsterdam tentoongestelde werk van Ary Scheffer, ,,Gretchen aan het spinnewiel''. In 1846 trok hij naar Parijs en werkte daar op het atelier van Picot, een volgeling van David. Hij copieerde Rembrandt en Velasquez in het Louvre. Toen de revolutie van 1848 uitbrak, kwam hij terug, had een atelier in de Warmoesstraat te Amsterdam en exposeerde een groot schilderij met bijbelsch onderwerp ,,Aäron met zijn zonen Eleasar en Ithamar in den tabernakel'', benevens een portret van de Parijsche tooneelspeelster Madame Tagny. Hij had weinig succes. Kruseman zei hem, dat het niet smaakvol was leelijke menschen te schilderen. Hij maakte een reis naar Dusseldorf, studeerde nog wat bij J. W. Bilders, en exposeerde in 1851 zijn ,,Mijmering''; in 1852 zijn ,,Adagio con expressione'', een cellospeler (door A. Allebé op steen geteekend), in 1855 op de Parijsche wereldtentoonstelling een historisch tafereel, ,,Willem van Oranje, zich voor de eerste maal tegen de bevelen van den koning van Spanje verzettend''. In 1856 schilderde hij te Zandvoort zijn ,,Gang langs het Kerkhof'', een episode uit het visschersleven, in 1861 exposeerde hij op een Haagsche tentoonstelling ,,Hanna, haar zoon Samuël aan den dienst van het altaar wijdend''. De indrukken uit het visschersleven te Zandvoort en Katwijk waren blijvend, maar zijn schilderijen behielden voorloopig nog een theatraliteit uit de oude doos. In 1856 had hij een atelier op de Rozengracht te Amsterdam, in 1663 huwde hij en vestigde zich op de Prinsengracht. In 1860 zijn eerste belangrijke succes te Brussel: gouden medaille voor ,,Het Rustige Huis''. In 1869 kwam hij naar Den Haag, in 1873 naar het bekende huis aan de Koninginnegracht 2 aldaar, waar hij verder is gebleven. Van toen af begint zijn groote periode, hij vond een persoonlijken stijl, die zoowel poëtisch en menschelijk bezield was als schilderlijk, qua kleur en omtrek, verantwoord. Hij was evenzeer romantisch als realistisch. In zijn tijd werd zijn werk echter wel wat overschat, het is vaak niet zonder zoetelijkheid. Bekendste werken: ,,De Koster'', ,,De Naaischool'', ,,Alleen op de wereld'', ,,Een zoon van het oude Volk'', ,,Saul en David''. I. vond in het buitenland veel waardeering, in Engeland, Amerika en Duitschland (vriendschap met Liebermann), waarheen vele van zijn werken gingen. Hij aquarelleerde, etste, lithografeerde en maakte reizen, o.a. naar Italië en Spanje. Zijn Spaansche reis beschreef hij levendig in 1899. Uit zijn Dagboek, door Jan Veth in de N. R. Ct. gepubliceerd in 1903, halen wij de volgende zinsneden, die zijn eigen bedoelingen goed weergeven: „Een gevoelig hart getroffen te hebben is mij liever dan al het gepraat over mooi van effect, fijn van toon, blikslagers knap gedaan, of wat een durf! Ik ben de eerste, die een goed geschilderden haring met bijliggende citroen, waarvan de schil keurig over den rand van een zilveren bord hangt, heerlijk om te zien vind, als het door Ueda of zoo'n soort knapperd geschilderd is. Maar ik voor mij, als ik voor mijn doek zit, om er iets op te voorschijn te tooveren, dan helpen mij citroenen noch bokkingen — ik moet wat anders hebben". Hierin vindt men uitgedrukt, dat voor Israëls, den schilder, de anecdote onmisbaar was.

L i t.: J. Veth, J. I. en zijn kunst (1904); A. Plasschaert, J. I. (1924); G. H. Marius, De Holl. schilderk. in de 19e eeuw. *Engelman.*

Israël-stele, → stele met opschrift over den pharao Mernephtah van de 19e dynastie, den opvolger van Ramses II. Volgens sommige auteurs was hij de pharao van den uittocht der Israëlieten. Ze werd gevonden in 1895 te Thebe en is tegenwoordig in het museum van Kairo. Bekend is ze om de vermelding der Israëlieten. *C. Smits.*

Issachar, zoon van Jacob en Lia, stamvader van den gelijknamigen stam, die zijn gebied toegewezen kreeg bij het meer Genesareth.

Isselt, 1° E d m o n d W i l l e m v a n D a m v a n, Ned. militair en staatsman; * 1796 te Breda, † 1869 op huize Ravestein bij Geldermalsen. Kreeg in 1829 zitting in de Tweede Kamer. Verwierf zich algemeene bekendheid tijdens den Belg. Opstand door met machtiging van den koning een korps vrijwilligers te leiden, de ,,Vrijwillige Jagers van Van Dam''. Met dit korps stilde hij, zij het niet steeds op zeer tactvolle wijze, de onlusten in het Land van Maas en Waal, waar de mobilisatie der schutterijen op moeilijkheden stuitte. Belangrijker is het, dat in de Tweede Kamer I. een der eersten was, die in oppositie kwam tegen het regeeringsbeleid (rondom 1840). Hij behoorde dan ook tot de zgn. ,,Negenmannen'', die in 1844 het bekende voorstel tot grondwetsherziening aanhangig maakten onder leiding van Thorbecke, hetgeen wel niet tot onmiddellijk resultaat leidde, doch ten slotte de grondslag werd voor de groote herziening van onze staatsinrichting in 1848. *Verberne.*

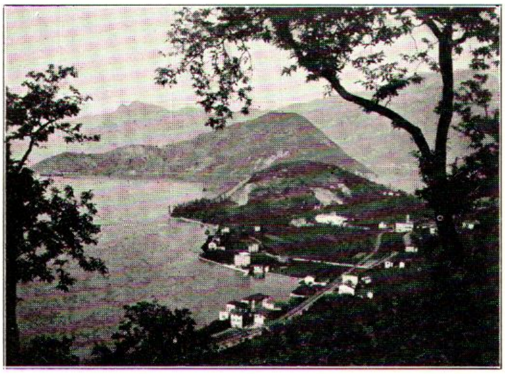
2° M i c h a e l a b, priester-geschiedschrijver. * te Dokkum, † 1597 te Altona. Door de troebelen des tijds was hij gedwongen herhaaldelijk van woonplaats te verwisselen; hij woonde hoofdzakelijk te Amersfoort, Keulen en Altona, waar hij de laatste vier jaar pastoor was. In 1584 verschijnt zijn De Bello Coloniensi libri IV over den oorlog (1582-'84) tegen den afvalli-

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

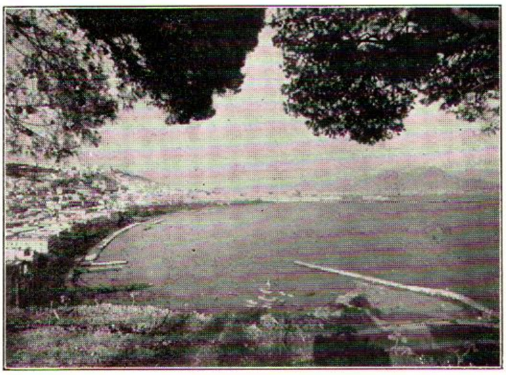
ITALIË I

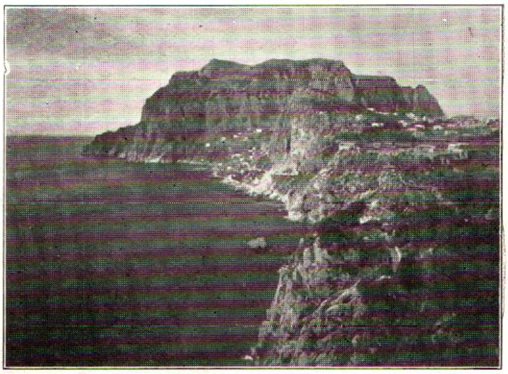

1

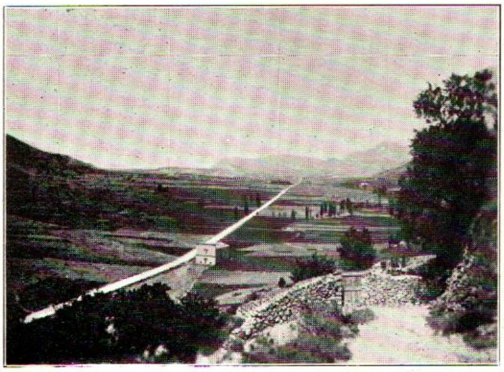

2

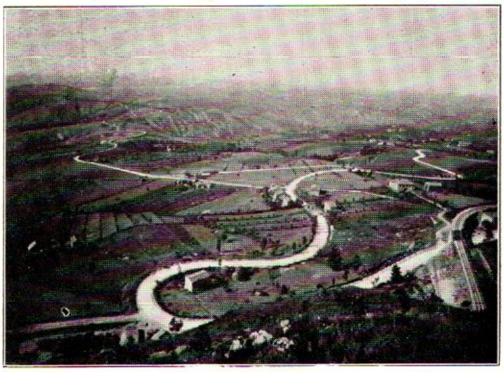

3

4

5

6

7

8

1. Merano. 2. Pescasseroli in de Apennijnen. 3. Meer van Iseo. 4. Urio aan het Como-meer. 5. Napels, met rechts de Vesuvius. 6. Capri. 7. De groote weg tusschen Aquila en Popoli. 8. De groote weg tusschen San Marino en Rimini.

ITALIË (KUNST) II

1

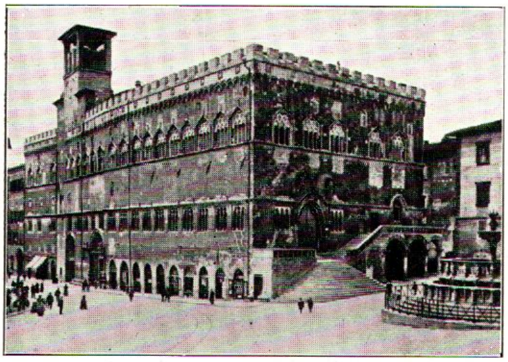
2

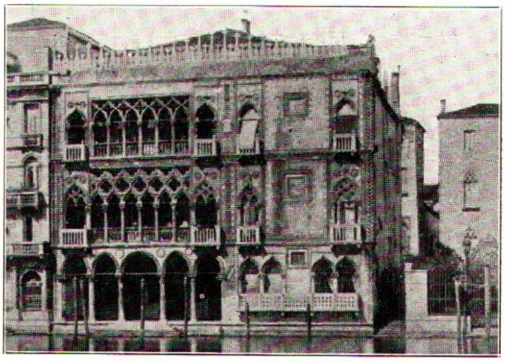
3

4

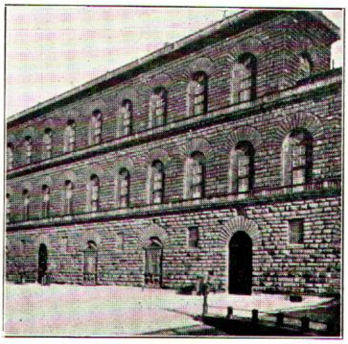
5

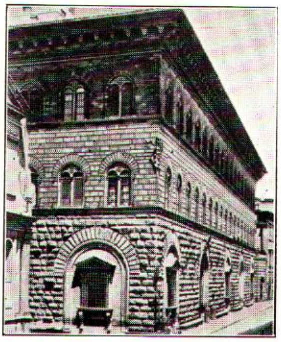

6

7

9

1. S. Ambrogio te Milaan, 1050 (Romaansch). 2. Dom te Monreale, 1174 (Romaansch). 3. Dom te Padua, 1267 (koepels, 15e eeuw) (Gotisch). 4. Interieur der S. Croce te Florence, van A. di Cambio, 1294 (Gotisch). 5. Raadhuis te Perugia, 1340 (Gotisch). 6. Cá d'Oro, paleis aan het Canal Grande te Venetië, 1436 (Gotisch). 7. Capella Pazzi te Florence, van F. Brunelleschi, 1430 (vroeg-Renaissance). 8. Palazzo Pitti te Florence, van F. Brunelleschi, 1440 (vroeg-Renaissance). 9. Palazzo Riccardi te Florence, van Michelozzo, 1444 (vroeg-Renaissance).

gen keurvorst-bisschop Gebhard Truchsess, zonder zelfstandige waarde en zeer partijdig. Ook gaf hij vele vertalingen in het licht uit het Italiaansch van Luís de → Granada (talrijke herdrukken). Van hem zijn ook de eerste drie deelen van den Mercurius Gallo-Belgicus (1592-'96), onder het pseud. D. M. Jansonius. In 1596 begon hij aan zijn hoofdwerk Sui Temporis Historia (onvoltooid, Keulen 1602); hierin toont hij zich een tegenstander van het Protestantisme en aanhanger des konings, doch Nederlandschgezind en ernstig strevend naar volledigheid.

Lit.: Arch. Aartsb. Utr. (XXII 1895, 445 vlg.; met vrij goede bibliographie); Bijdr. Vad. Gesch. en Oudhk. (III, 8, 1895 en III, 9, 1895); Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VIII 1930). *Vermaseren.*

Issus (Oudheid), stad aan de kust van Cilicië (aan de tegenw. golf van Iskenderum). In 333 v. Chr. behaalde hier Alex. de Groote de eerste beslissende overwinning op koning Darius Codomannus (III) van Perzië, waarbij de familie van den koning in handen van den overwinnaar viel.

Lit.: over den veldslag: Kaerst, Gesch. des hellenist. Zeitalters (I, 276 vlg.); Droysen, Gesch. der Kriegskunst (154 vlg.). *Weijermans.*

Istamboel, Turksch voor → Konstantinopel.

Istel, Edgar, Duitsch componist en musicoloog. * 23 Febr. 1880 te Mainz. Studeerde eerst viool, later compositie bij Volbach en promoveerde in 1900 onder Thuille te München; werd in 1913 docent in de muziek-aesthetica aan de Humboldt-akademie te Berlijn en in 1919 aan de Lessing-Hochschule; woont sinds 1920 te Madrid. *Piscaer.*

Publicaties: J. J. Rousseau als Komponist seiner lyrischen Szene Pygmalion (diss.) (Beiheft I der Intern. Musikgesellschaft, 1901). — Composities: liederen, koren en opera's (vgl. Riemann, Musik Lexikon).

Ister of Hister (Gr. Istros), oude (Thracische) naam van den → Donau; tot in 't begin van den keizertijd benaming slechts voor den benedenloop, terwijl de bovenloop tot Weenen Danuvius heette (Keltische naam). Ca. 35 voor Chr. leerde men den samenhang kennen van boven- en benedenloop. Sedert 15 v. Chr. was het brongebied bekend. Reeds in de Oudheid zeer belangrijke handels- en verkeersweg. In Rom. tijd verdedigd door forten. *Weijermans.*

Isthmische spelen. Deze behoorden tot de groote nationale spelen (eig. agones = wedstrijden) in Oud-Griekenland, om de 2 of 4 jaar gehouden bij den → Isthmus te Corinthe; ontstaan uit een oeroud locaal spel ter eere van Poseidon en waarsch. ten tijde der → Cypseliden Panhelleensch geworden. Zij omvatten zoowel muzikale als athletische wedstrijden en wedrennen met paarden. Na den Peloponnesischen oorlog eenigszins vervallen, kenden de I.s. een nieuwen bloei in den Romeinschen tijd; vanaf 228 v. Chr. werden er ook de Romeinen toegelaten. In 196 v. Chr. proclameerde Flamininus ter gelegenheid van de I. s. de vrijheid van Griekenland (→ Griekenland, sub Geschiedenis, dl. XII, kol. 334); de verwoesting van Corinthe (146 v. Chr.) verzwakte de I. s. niet. In de latere eeuwen komen ook dierengevechten op het programma. Een groep stukken van Pindarus zijn gedicht ter verheerlijking van overwinnaars in de Isthmische spelen; dezen ontvingen een krans van dennenloover, later van klimopranken. *V. Pottelbergh.*

Isthmus, de enge landstrook bij Corinthe, die Midden-Griekenland met den Peloponnesus verbindt (XII 336 D/E 5). In de Oudheid was de I. versterkt door een met torens voorzienen muur, wat toeliet den Peloponnesus volledig af te sluiten voor aanrukkende legers. Onder het bewind der → Bacchiaden werd een houten sleep- of trekweg voor het overzetten van schepen (diolkos) aangelegd, waarvan nog overblijfselen bestaan evenals van den muur. Aan de doorgraving van den I. werd reeds in de Oudheid gedacht; keizer Nero vatte in 67 het reusachtige werk aan; doch het werd weldra opgegeven. In 1882 werd eindelijk het doorgraven (door een Gr. maatschappij) voor goed aangevat en in 1893 werd het **Isthmuskanaal** of Kanaal van Corinthe geopend voor zeil-, in 1907 voor stoomschepen. In laatstgenoemd jaar werd het door een Fransche maatschappij overgenomen (zie afb. 2 t/o kol. 369 in deel XII).

Het is 6 343 m lang, 20 m breed en 8 m diep, en loopt van Posidonia ($2^1/_2$ km ten N. O. van Corinthe) tot Isthmia (XII 384 D/E 5). Verkeer (1933): 7 863 schepen met 2 598 434 ton. Over het kanaal gaat bij Posidonia een brug voor spoortreinen en voetgangers.

Door te steile kanten traden in 1917 en 1923 aardverschuivingen op, die langdurige onbevaarbaarheid veroorzaakten.

Het woord Isthmus is de gewone benaming geworden voor andere landengten, bijv. die van Panama. *V. Pottelbergh/Hoek.*

Istore et Chroniques de Flandre is de titel, dien de uitgever, Kervijn de Lettenhove, gegeven heeft aan een Vlaamsche kroniek, loopende tot 1383, en een voortzetting van Boudewijn van Avesnes, gaande tot 1408.

Uitg.: in twee dln. der Coll. des Chroniques belges inédites (Brussel 1879-'80). *W. Mulder S.J.*

Istorien Bloeme, Der, titel van een grootsch aangelegde, uit het Latijn bewerkte, vlot berijmde verzameling van heiligenlevens, uit de 14e, misschien nog de 13e eeuw, waarvan nog alleen het eerste boek, 4 282 verzen, met het leven der Apostelen, bewaard is; drie andere boeken moesten de levens bevatten van de martelaren, van de confessoren, van de magheden ende vrouwen.

Uitg.: A. C. Oudemans Sr. (1857). *V. Mierlo.*

Istrati, Panaït, Fransch schrijver van Roemeenschen oorsprong en geest en van communistische denkrichting. * 11 Aug. 1884 te Braïla, uit een Roemeenschen boer en een Grieksche moeder, † (aan tering) 16 April 1935 in Zwitserland. De romankunst van I. is een pikant mengsel van volksch realisme en opstandige romantiek: de aandachtige en liefdevolle schildering van „den goeden zwerver", den „naar ziel en zin gezonden landlooper", half Rousseau en half Maxim Gorkij, is in bijna al zijn werken de autobiographische inslag, die herinnert aan I.'s moeilijke, zwervende jeugd van levenskring tot levenskring. Ten slotte bracht, tijdens den oorlog, Rom. Rolland hem tot de literatuur en betrok hem in de sfeer van het communistisch pacifisme. De laatste werken van I. zijn een scherpe aanklacht tegen de Sowjet, deze wreede mislukking eener juiste en edelmoedige gedachte, zooals hij het noemt.

Voorn. werken: twee romancyclussen: Les récits d'Adrien Zograffi (Kyra Kyralina, 1923; L'Oncle Anghiel, 1924; La présentation des Haïdoucs, 1925; Domnitza de Snagov, 1926); La vie d'Adrien Zograffi (Codine, 1926; Mikhaïl, 1926; Nerrantsoula, 1927; Les chardons du Baragan, 1928). Verder: Le pêcheur d'éponges (1927); Mes départs (1928); Pour avoir aimé la terre (1930); Tsatsa Minka. Vers l'autre flamme (1929) is een reeks anti-bolsjewistische werken. *Baur.*

Istrië, schiereiland in het N.O. van Italië tus-

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

schen de Golf van Triëst en de bocht van de Quarnero (zie krt. Italië, D/E 2). Sinds 1920 is dit gebied Italiaansch; de geheele provincie Venezia Giulia e Zara telt 8 950 km² met ca. 979 000 inw. (1931), meest Slowenen en Kroaten, daarnaast Italianen. De ruwe onvruchtbare Karstlandschappen (Krijt en Tertiair) vormen het „witte I.”; naar het Westen ligt een vruchtbaarder bekken met Tertiaire mergel: het „gele I.”; de rotsachtige Westkust met vele inhammen is overdekt met vruchtbare terra rossa: het „roode I.” Het mooie subtropische klimaat is in den zomer droog en veroorzaakt den typisch sub-tropischen plantengroei (macchia). De bora is een heftige, koude valwind. De kust wordt bewoond door Ital. visschers, het binnenland door Slowenen en Kroaten. De vruchtbare deelen leveren graan, ooft, wijn, vijgen, zijde en groenten. De voornaamste steden zijn Triëst (handel) en Pola (oorlogshaven). Abbazia en Laurana zijn badplaatsen.

De Illyrische provincies kwamen 177 v. Chr. onder de Romeinsche heerschappij; in 539 na Chr. onder Byzantium; in 788 onder Karel den Grooten. Na een zeer afwisselende geschiedenis stonden ze van de 13e eeuw af onder Venetië, tot ze 1797 onder Oostenrijk kwamen. *Heere.*

L i t.: Krebs, Die Halbinsel I. (Leipzig 1907); Tamaro, La Vénétie Julienne (3 dln. Rome 1918-’19).

Istro-Roemeensch is de naam van het geheel vervallen Roemeensche dialect, dat als laatste overblijfsel der Romaansche taal, die in de oude Rom. provincie Istrië gesproken werd, nu nog door eenige duizenden bewoners van Istrië gebruikt wordt, doch zelfs in zijn phonetisch systeem onder sterken Slavischen invloed heeft gestaan en thans reeds bijna geheel plaats heeft moeten maken voor het Kroatisch. *Weerenbeck.*

Istros, Grieksche god van den Donau (→ Ister).

Istvaeones of Istwaeonen, verzamelnaam voor West-Germaansche stammen, wonende langs den Rijn. → Ingwaeones.

L i t.: L. Schmidt, Allg. Gesch. d. Germ. Völker (1909, 19 vlg., 206 vlg.).

Iswolskij, A l e x a n d e r P e t r o w i t s j, Russ. staatsman. * 18 Maart 1856 te Moskou, † 16 Aug. 1919 te Parijs. I. bracht Rusland tot de Entente door toenadering te zoeken tot Engeland. 1906-’10 minister van Buitenl. Zaken, 1910-’17 ambassadeur te Parijs.

Itabiriet of ijzerglimmerschist (g e o l o g i e), schisteus gesteente, opgebouwd uit lagen van tafeltjes en blaadjes van ijzerglans (Fe_2O_3), afgewisseld door lagen van korrelige kwarts. Bekend is de goudhoudende i. van Minas Geraes in Brazilië. *Oosterbaan.*

Itacisme, in het Oud-Grieksch de verandering van de lange e (en ei) in i. Begonnen in de koinè, is deze verandering omstreeks 500 na Chr. algemeen geworden.

Itacolumiet is een roode, buigbare kwartszandsteen, zonder bindmiddel, waarvan de knobbelige korrels als met gewrichten in elkaar grijpen. Hieraan ontleent de i. haar buigbaarheid. Bekend uit Brazilië, N. Amerika en Eng. Indië.

Itala. Met dezen naam heeft men willen aanduiden alle Latijnsche vertalingen van den Bijbel vóór → Hiëronymus of een bepaalde vertaling uit dien tijd. De naam is ontleend aan een tekst van den H. Augustinus (De Doctrina christiana c. II. 25, 22). Over de juiste lezing van dezen tekst wordt getwist. Degenen, die één vertaling aannamen, hielden, dat ze ontstaan was in Africa of in Italië. Volgens anderen was ze een Italiaansche revisie van de Africaansche vertaling. Later werd de meening verdedigd, dat de I. niets anders was dan de Vulgata van Hiëronymus. De kwestie der I. blijft zeer duister. Men spreekt tegenwoordig van de Oud-Latijnsche vertalingen. *C. Smits.*

Itali, → Italia.

Italia, godin, verpersoonlijking van Italië. Haar met laurier omkranst en met diadeem bekroond hoofd komt voor op Sabijnsche munten.

Italia (Umbrisch, = kalverland?), oorspr. de naam gegeven door de bewoners van Sicilië aan de Zuidpunt van het Apennijnsch schiereiland, waar immers de **Itali** (Gr.: Italoi) woonden; ong. 400 v. Chr. uitgebreid over de Z.kust tot Tarente, daarna toegepast op het eigenlijke schiereiland tot aan de rivieren Aesis en Macra. In Caesar’s tijd vormde de Rubico de grens en pas onder Augustus is de Povlakte bij I. ingedeeld.

Bij het begin van den hist. tijd (1000-800 v. Chr.) vindt men de volgende stammen: Italici in het midden, aan de O.kust en Z.O.kust de Japyges en Messapiërs (van Illyrischen oorsprong), de Etrusken in Etrurië, Liguriërs in het N.W. en de Illyrische Veneti in het N.O. Vanaf 750 v. Chr. stichtten de Grieken talrijke kolonies op Sicilië en de Z.kust van I., die zelfs den naam Magna Graecia kreeg (→ Koloniseeren). Nadat een poging van Dionysius I van Syracuse (405-367) om Z. Italia te veroveren, was mislukt, groeide langzamerhand (vanaf ong. 400 v. Chr.) vanuit het midden van I. (Latium) de macht der Romeinen, die, na de Etruriërs (Porsenna, beleg van Veji), de Latijnen, Sabijnen en Volsci, de Galliërs (390 v. Chr.), de Samnieten (Caudijnsche passen, Capua, Sentinum) te hebben bedwongen, de verbonden Italische volken (Bruttiërs, Umbriërs, Lucaniërs, Galliërs) versloegen en ten slotte door de verovering van Tarente, ondanks de hulp van → Pyrrhus, geheel I. tot aan de Aesis en Macra onderwierpen (266 v. Chr.). Tusschen den 1en en 2en Punischen oorlog werd Gallia Cisalpina bezet en bij den vrede van 202 werden Sicilië, Sardinië en Corsica door Carthago aan Rome afgestaan. Aanvankelijk vormde I. een staalkaart van civitates foederatae, municipia en coloniae, elk in verschillende staatsrechterlijke verhouding tot Rome, totdat na den Bondgenootenoorlog (90 v. Chr.) alle onderdanen het burgerrecht verkregen en I. een politieke eenheid werd. Ook de Lat. taal verdrong alle andere Italische talen (Umbrisch, Oscisch) en de Lat. cultuur triumfeerde overal op het schiereiland, behalve in eenige Gr. steden in Z. Italië. In 49 v. Chr. schonk een wet van Caesar het burgerrecht ook aan de bewoners van Gallia Transpadana. Tot in de 3e e. n. Chr. bleef I. de kern van het Rom. imperium, aan welke bevoorrechte positie de nieuwe indeeling van Diocletianus een einde maakte. Voor de verdere lotgevallen van I., zie → Romeinsch Rijk; Italië.

L i t.: B. Niese, Grundr. d. Röm. Gesch. (München); Th. Mommsen, Röm. Gesch. (Berlijn). *Willox.*

Italische dialecten, een groep van Indo-Europ. dialecten, gesproken op het Apennijnsche schiereil., teruggaande op een gemeenschappelijke oer-Italische taal, welke behoort tot de Westelijke groep der Indo-Europ. talen, de zgn. → centumtalen. De Italische dialecten vallen uiteen in twee groepen: de Oscisch-Umbrische en de Latijnsche groep.

Tot de O s c i s c h - U m b r i s c h e g r o e p

behooren: a) het Oscisch, de taal der Samnieten, door de in Campanië wonende Osci het eerst in schrift gebracht. Men bezit ong. 200 Oscische inschriften, waarvan de voornaamste zijn de Tabula Bantina en de Cippus Abellanus, stammend uit de 2e eeuw v. Chr. b) Het Umbrisch, gesproken tusschen den bovenloop van den Tiber en de Adriatische Zee op het hoogplateau der Apennijnen. De voornaamste bron voor de kennis van het Umbrisch zijn de Tabulae Iguvinae, zeven in Gubbio (het oude Iguvium) gevonden bronzen tafels met liturgische voorschriften, grootendeels stammend uit de 1e eeuw v. Chr. De Oscische en Umbrische dialecten vormen de uitersten der Italische taalontwikkeling: terwijl het Oscisch zeer dicht bij het oer-Italisch is blijven staan, is het Umbrisch in zijn vereenvoudigingen verder gegaan dan het Latijn.

De Latijnsche groep omvat: a) het kerndialect van Latium, b) het Faliskisch, gesproken in Falerii, ten N. van Rome, op Etruskisch gebied, gelegen; c) de taal der Sabini, Aequi, Hernici en Marsi. Van b en c zijn slechts spaarzame resten bekend. Van al deze dialecten heeft slechts het dialect van Latium zich tot een cultuurdialect, de Latijnsche taal, opgewerkt. Het heeft alle andere dialecten allengs verdrongen.

Lit.: Robert v. Planta, Gramm. der Osk.-Umbr. Dialekte (2 dln. Straatsburg 1892-'97); R. S. Conway, The Italic dialects (2 dln. Cambridge 1897); C. D. Buck, A Grammar of Oscan and Umbrian (Boston 1904; Duitsche vert. v. E. Prokosch, Elementarbuch der Osk.-Umbr. Dialekte, Heidelberg 1905); H. Jacobsohn, Altitalische Inschriften (Bonn 1910); Jos. Schrijnen, Italische Dialektgeogr., in Neophilologus (VII 1922, 223 vlg.); F. Muller Jzn., Altitalisches Wörterb. (Göttingen 1926); Jos. Schrijnen, La racine ais en Italie, in Bull. de la Soc. de Linguistique de Paris (XXXII 1931, 54 vlg.); Albrecht v. Blumenthal, Die Iguvin. Tafeln (Stuttgart 1931); Giacomo Devoto, Gli antichi Italici (Florence 1932). *Mohrmann.*

Italiaansche bevestigingswijze (krijgsk.), → Gebastionneerd stelsel.

Italiaansch raaigras (Lolium italicum), overblijvend bovengras, van uitstekende kwaliteit en groot opbrengstvermogen. Ontwikkelt zich reeds vroeg in het voorjaar en groeit lang door. Mede door zijn vrij korten levensduur (twee jaar) meer geschikt voor kunstweiden, speciaal hooiweiden, dan voor blijvend grasland. Vraagt een goed doorlatenden vruchtbaren bodem en loont een zware stikstofbemesting uitstekend. Het zaad is goed en goedkoop. *Dewez.*

Italiaansch Somaliland, → Somaliland.

Italica (Rom. Oudheid), 1° Rom. kolonie in de Sp. prov. → Baetica (Z. Spanje), gelegen op 7 km afstand van Sevilla, ca. 205 v. Chr. gesticht door Scipio Africanus Maior. Geboorteplaats van de keizers Trajanus, Hadrianus en Theodosius. Tegenw. Santiponce.

2° De naam I. werd een tijd lang gegeven aan Corfinium, dat aanvankelijk de hoofdstad der Paeligners in Midden-Italië was geweest. In den Bondgenootenoorlog (90 v. Chr.) werd de plaats bestemd om de hoofdstad te worden van het te stichten Italische rijk. Vandaar de naam I. Tegenw. Pentina. *Weijermans.*

Italicus, zoon van Flavus, den Romeinsch-gezinden broer van Arminius, was korten tijd koning der Cherusken (47 n. Chr.).

Italië. I. Aardrijkskunde. Zie platen en kaarten; vergelijk den index in kolom 831/832.

A) Ligging, grootte. Italië (Italia) is het middelste der drie Zuidelijke schiereilanden, waarmede Europa Afrika nadert. Het is de overgang van Midden-Europa naar de Middellandsche Zee en als zoodanig een belangrijk doortochtsland, terwijl de ligging in het centrum der zee geopolitiek van groote waarde is. Van de Alpen tot Sicilië meet I. meer dan 1 200 km, terwijl de breedte van het schiereiland varieert tusschen 150 en 300 km, zoodat meer dan 80 % van het land minder dan 100 km van de zee af ligt. Als uiterste grenzen gelden 47°5′ N.—35°29′ N. en 6°33′ O.—18°31′ O. De totale kustlengte is ca. 8 000 km, waarvan de eilanden ong. 4 000 km opeischen. De landgrenzen, bijna alle natuurlijke grenzen, meten ong. 1 900 km (waarvan aan Frankrijk 487 km, aan Zwitserland 724 km, aan Oostenrijk 421 km, aan Joego-Slavië 245 km). Totale oppervlakte 310 150 km².

B) Geologie. a) Opbouw. Italië omvat vier landschappen: a) het Alpengebied, b) de Povlakte, c) het eigenlijke schiereiland, d) de eilanden. Voor het jonge hooge plooiingsgebergte, ontstaan in den Tertiairen tijd, zie → Alpen. Mooie gletsjermeren liggen aan den Zuidrand achter de moreenenwallen, talrijke bergstroomen ijlen er door en voeden de Po, die het landschap inneemt, dat eens een zeearm was, thans opgevuld door het vele Alpenpuin. De toevoer van den kant der Apennijnen is beduidend minder, zoodat de rivier niet in het midden der vlakte ligt. De Apennijnen zijn de ruggegraat van het eigenlijke schiereiland; zij reiken tot 2 900 m hoogte en strekken zich over Sicilië tot Afrika uit. De kalkmassa's werden in den Tertiairen tijd opgeplooid, maar doken meermalen onder water en werden weer opgeheven, waarna de verweering weer verwoestend inwerkte. De verweeringsproducten maken de hellingen, waarlangs ze omlaag glijden, onveilig. De rivieren sneden zich diepe dalen in het zachte gesteente uit. Hier en daar staan nog kristallijne gedeelten overeind, overblijfsels van een oud vasteland, waarvan groote deelen weggezonken, zoodat aan de Thyrrheensche Zee steile breukranden voorkomen (Toscaansch heuvelland, Sardinië, Zuid-Italië). In Z.O. Italië liggen kalkplateau's vóór het gebergte, die aan het gebergte vastslibden (zie ook Monte → Gargano). Aan de binnenzijde van het bergland vindt men veel uitgedoofd of nog werkend vulkanisme (Monte Amiata, Albaner bergland, Vesuvius, Stromboli, Etna); benevens solfataren, mofetten, minerale bronnen. Aardbevingen bewijzen, dat de bodem nog steeds niet in rust is.

b) Rivieren enz. De Po is de grootste rivier, omdat zij de eenige grootere laagvlakte doorstroomt (ong. 55 000 km²). Andere grootere stroomen zijn de Arno en de Tiber, maar zij hebben minder regelmatige watervoering; vooral in het Zuiden vindt men fiumaren, die een deel van het jaar droogliggen. Naast de gletsjermeren in het Noorden, vindt men nog kratermeren en vele strandmeren, vooral aan de Westzijde, waar de meeste havens te vinden zijn en het verkeer vooral plaatsvindt.

c) Delfstoffen. Italië is zeer arm aan mineralen, want er zijn weinig oudere gesteenten. Sardinië levert zink, lood en ijzer; Elba vooral ijzer; Toscana koper en kwikzilver; Zuid-Sicilië zwavel; het Noord-Oosten kwik. Bouwsteen is in allerlei soorten voorhanden, het marmer van Carrara is beroemd. Steenkool ontbreekt vrijwel (Sardinië), maar de waterkracht kan veel vergoeden.

C) Klimaat. De Povlakte heeft een landklimaat,

dus warme zomers en koude winters; regen in alle jaargetijden. Sneeuwval is niet zeldzaam en vorst komt regelmatig voor. De Alpendalen, die naar het Zuiden open liggen, hebben een soort Middellandsche-Zeeklimaat, evenals het schiereiland en de eilanden. Dit wordt gekenmerkt door warme zomers en zachte winters, terwijl de regen overwegend in den winter valt. Hoe Zuidelijker men komt, hoe droger de zomer is (Napels 4 maanden). De omgeving van Genua heeft een zeer mild winterklimaat, zoodat hier vele toeristen vertoeven. Bekkenlandschappen en hooger gelegen deelen kunnen echter veel koudere winters hebben, in Rome is vorst niet onbekend. Dit wordt te meer gevoeld, omdat de stookgelegenheden meestal onvoldoende zijn.

	Hoogte in m	Regenval in mm	Temperatuur		
			Jan.	Juli	Jaar
Milaan	147	1.007	3,2	23,2	12,8
Genua	54	1.314	8,7	23,3	15,7
Rome	50	803	8,9	24,0	16,1
Napels	150	832	10,7	24,0	16,5
Palermo	70	756	12,3	23,5	17,9

D) Planten- en dierenwereld. Ook hierin is I. een overgangsgebied. Dennen komen tot op Sicilië voor, maar tallooze sub-tropische, zelfs tropische planten zijn ingevoerd en gedijen goed. Een oud cultuurland als I. zal natuurlijk niet veel van den natuurtoestand behouden hebben. Ong. 10% is bosch (beuk, eik, kastanje; daarnaast altijd-groene loofboomen: oleander, myrthe, olijfboom). Macchia is het kreupelhout, dat de plaats van onze heide inneemt. Weide is zeldzaam, meest vindt men in de drogere streken bosjes hard gras en kruiden. Karakteristiek zijn verder: rijst in de Povlakte, naast moerbei en tarwe; suikerriet, dadels en zuidvruchten zoeken de warmste plekken.

Wilde dieren zijn zeer zeldzaam. Te noemen zijn de wolf, de moeflon op Sardinië, de steenbok in de Alpen. Daarnaast vele reptielen, schorpioenen, tarantella's en malariamuggen.

E) Bevolking. Italië telde in 1871 26,8 millioen inwoners; in 1934 43 millioen, d.i. 137 per km². Voor een land, waar de bodem niet rijk is, is dit veel; vooral de vruchtbaarder streken, waar kleingrondbezit is en landbouw, boomcultuur en industrie, gaan ver over dit gemiddelde heen, bijv. de Povlakte, Arnovlakte, Campanië, kust van Sicilië enz. Weinig bevolkt zijn bergstreken als Sardinië, Zuid-Tirol, Calabrië en gebieden met grootgrondbezit. Per 100 vrouwen komen 96 mannen. Er is nog steeds een flink geboorteoverschot, dat voor een groot deel veroorzaakt wordt door de scherpe daling van het sterftecijfer; I. heeft in de laatste jaren voor ong. 400 000 nieuwe bewoners p. jr. plaats noodig (1933: geboorte 23,7; sterfte13, 7; overschot 10 ‰). De emigratie is steeds zeer groot geweest (armoede, phylloxera, aardbeving enz. waren oorzaken), maar meestal keeren de emigranten weer terug, soms na één seizoen, en de gelden komen I. weer ten goede. De laatste jaren verminderde het getal landverhuizers sterk, van ca. 300 000 in 1923 tot 80 000 in 1933; vooral over den oceaan gaan er veel minder dan voor den Wereldoorlog. In aanmerking komen vooral Frankrijk, Zwitserland, de Ver. Staten en Argentinië. De bevolking van I. woont zelden alleen, liefst in kleinere of grootere groepen; behoefte aan bescherming was hiervan vaak de oorzaak; $^7/_{10}$ der bevolking leeft in gemeenten met meer dan 5 000 inwoners. Het aantal vreemdelingen in I. bedraagt ong. 138 000, vooral Duitschers, Joego-Slaven, Zwitsers, Oostenrijkers en Britten.

F) Middelen van bestaan. Het **bosch** is zeer schaarsch (ong. 10 %) behalve in Ligurië. Het vee richt groote schade aan en de mensch heeft zeer ruw huisgehouden. Zoodoende is zelfs vruchtbare landbouwbodem weggespoeld. Zeer veel hout moet dan ook ingevoerd worden.

De **boomgaarden** bedekken vlakten en berghellingen; vooral de olijfboom gedijt, speciaal in het Zuiden, en levert het vet voor de keuken. De tamme kastanje is broodvrucht in Ligurië, Toscane en Calabrië. Zuidvruchten, vooral citroen, hooren op Sicilië thuis, terwijl de moerbeiboom in de Povlakte voorkomt.

De **landbouw** eischt 52 % van den bodem op, speciaal voor tarwebouw en wijnstok. Met olijf en kaas zijn dit de hoofdproducten voor de voeding. Tarwe is het voornaamste koren, maar het buitenland moet het groote tekort aanvullen (Oostzijde der Apennijnen en Sicilië). Maïs wordt vooral in de Povlakte gekweekt; rijst, rogge en haver beteekenen minder dan boonen voor volksvoedsel. Wijn wordt in geheel I. aangekweekt; naar de hoeveelheid is I. het tweede land van Europa. Karakteristiek is het voorkomen van meerdere gewassen op één terrein en de landbouw gedurende den winter in het Zuiden. De irrigatie, evenals het droogleggen van moerassen, wordt thans sterk ter hand genomen. De opbrengst per ha staat bij de Noordelijke landen achter (slechte landbouwkennis, weinig bemesting enz.). Het grootgrondbezit is een nadeel; 40 % der boeren is pachter, 30 % daglooner. N. Italië maakt in ieder opzicht een gunstige uitzondering.

De **veeteelt** beteekent veel minder dan in Ned.; eigenlijke weiden ontbreken, behalve in de Povlakte. Daar hoort het rund thuis en levert boter en kaas; elders is het meer trekdier. De trekkende schapenkudden kennen vooral Campanië en Apulië. Paarden zijn zeldzamer dan muildieren en ezels. Varkensteelt komt niet veel voor; hoenders en zijderupsen zooveel te meer.

De **visscherij** is van weinig beteekenis, de zee is niet rijk en het vischtuig slecht. Slechts sardines en tonijn worden uitgevoerd; stokvisch wordt in groote hoeveelheden ingevoerd.

De **industrie** beteekent niet veel, vooral door het ontbreken der grondstoffen. De waterkracht is in het Noorden van beteekenis. Daar zijn dan ook de voornaamste centra: Lombardije, Piemont, Ligurië Toscane. Huisindustrie komt veel voor: naast kleeding, stroovlechten (Toscane), mozaïekwerk, koraal, kant enz. Bij de groot-industrie overweegt de textiel. Zijde wordt meest uitgevoerd, minder in eigen land verwerkt. Katoen wordt meest ingevoerd uit de Ver. Staten en in den Alpenrand verwerkt in moderne fabrieken. Ook wol is daar grondstof, hoewel in mindere mate. De autofabricage gaat sterk vooruit. De landbouwindustrieën zijn overal belangrijk (macaroni, conserven, likeur, kaas).

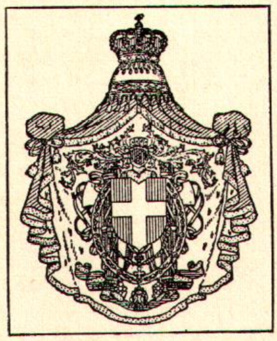
De voornaamste **banken** zijn: Banca d'Italia (Rome), Banca di Roma, Banca di Napoli, Banca di Sicilia (Palermo), Credito Italiano (Milaan), Banca Commerciale Italiana (Milaan).

G) Verkeer. De spoorwegen zijn in Noord-Italië veel talrijker dan in het Zuiden. De belangrijk-

ste zijn de banen door Simplon en Sint-Gotthard naar West-Europa, over den Brenner naar Midden-Europa, die zich vereenigen via Milaan, Bologna, Florence. Verder de lijn Lyon—Turijn; de lijn Marseille—Genua—Florence; de lijn langs de Oostkust en die langs de Westkust tot Palermo. Totaal ca. 25 000 km spoorweg, meest normaalspoor; met het gebruik van electrische drijfkracht is een aanvang gemaakt. De waterwegen zijn onbelangrijk, alleen de Po en het daarbij behoorende kanalenstelsel, bijv. het kanaal van Milaan naar Venetië, zijn van beteekenis. Het net van straatwegen wordt steeds dichter, het autobusverkeer intensiever; er komen zelfs aparte autowegen. Het luchtvaartverkeer beteekent reeds zeer veel. De vloot staat op de zevende plaats in de wereld (3 300 000 ton in 1931). De voornaamste havens zijn: Genua, Venetië, Triëst, Napels, Livorno.

H) Toerisme. Het toerisme brengt ieder jaar zeer veel geld in Italië. Twee organisaties houden zich dan ook bezig met de propaganda in het buitenland, het opstellen der plannen enz.: de E.N.I.T. (Ente Nazionale delle Industrie Turistiche) te Rome en de C.I.T. (Compagnia Italiana del Turismo) te Rome. De reizigers komen vooral uit Engeland en Duitschland, verder uit Frankrijk, Oostenrijk, Zwitserland, Nederland en Skandinavië; daarnaast zeer velen uit de Ver. Staten en uit Zuid-Amerika; totaal ong. 1 millioen reizigers met 5 millioen verblijfdagen en een opbrengst van $2^1/_2$ milliard lire. Bezocht worden de talrijke kusten met winterbadplaatsen, de oevers der N. Ital. meren, de wintersportoorden in Alpen en Apennijnen, de Alpen voor het bergklimmen, de vele minerale bronnen, maar niet minder de talrijke plaatsen voor kunst en oudheden, zoowel uit de Renaissance als uit Rome's bloeitijd, van het Hellenisme en van de Etruriërs.

I) Wapen. Dit vertoont een zilveren kruis op een rood schild, omgeven door de ketens van alle Ital. orden. Het schild wordt vastgehouden door twee lictorenbundels (tot 11 April 1929 door twee leeuwen) en draagt een open helm, bekroond door de ijzeren kroon. Over dit alles welft zich een purperen baldakijn, met hermelijn gevoerd. Hierboven bevindt zich de koningskroon.

Wapen van Italië.

J) Vlag. Deze voert drie verticale banen: groen-wit-rood.

K) Koninklijk huis. Koning Victor Emmanuel III is geboren 11 Nov. 1869 als zoon van koning Umberto I en koningin Margherita. 29 Juli 1900 volgde hij zijn vader op. Uit het huwelijk, dat hij 24 Oct. 1896 sloot met Elena van Montenegro, sproten vier dochters en één zoon, kroonprins Umberto, gehuwd met Marie José van België. Het huis Savoye wordt in de 11e eeuw genoemd, in 1418 kwam Piemont erbij. In 1720 verwierf het huis de koninklijke waardigheid over Sardinië. In 1861 werd koning Victor Emmanuel II tot koning van Italië uitgeroepen. De civiele lijst werd in 1919 vastgesteld op 11 250 000 lire; de kroonprins beschikt over 300 000 lire.

L) Staatsinrichting. Bestuur. Het bestuur is geregeld volgens de grondwet van 4 Maart 1848 (Statuto fondamentale del Regno), aangevuld door de wetten van 3 April 1926 (wet op de syndicaten), 21 April 1927 (wet op den arbeid), 20 Maart 1930 (wet op den Grooten Raad). I. is een corporatieve staat, bestuurd door den koning. Er zijn zeven corporaties: landbouw, industrie, handel, credietwezen, verkeer te land, verkeer ter zee en in de lucht, vrije beroepen en kunst. Elke corporatie omvat zoowel werkgevers als werknemers. Er zijn zeven landelijke federaties, die met het ministerie der corporaties samenwerken. De Carta del lavoro regelt de arbeidsverhouding in het algemeen; als het particulier initiatief te kort schiet, grijpt de staat in.

De verschillende corporaties leveren een lijst in van 1 000 namen voor het parlement. De Groote Raad kiest hieruit 400 namen. Daaruit mogen de kiezers de parlementsleden kiezen. Kiezers zijn de mannen, die 21 jaar oud zijn (of 18 jaar, als zij gehuwd zijn), lid zijn van een corporatie en 100 lires betalen aan belasting, dan wel een staatspensioen hebben. De Groote Raad omvat de vier van den opmarsch naar Rome, de ministers en anderen, door den leider („Duce") aangewezen. De Groote Raad geeft adviezen. De Senaat bestaat uit leden van het koninklijk huis en anderen, die aangewezen worden.

De leider van de Fascistische beweging is tevens belast met de leiding van het bestuur, hij is hoofd der regeering, verantwoordelijk aan den koning. De ministers zijn aan den leider verantwoordelijk; deze is tevens voorzitter van den Raad der Corporaties.

Italië bestaat uit 93 provincies. De prefect der provincie wijst de leden van de Consulta der hoofdstad aan en van de gemeenten boven 20 000 inw. Hoofd eener gemeente is de podesta, benoemd bij Koninklijk Besluit. *Heere.*

M) Financiën. Gedurende de laatste 10 jaren vertoont het Ital. budget een tekort. Over 1933-'34 beliep dit 6 000 millioen lire; over 1934-'35 2 030 millioen lire en over 1935-'36 wordt een tekort verwacht van 1 697 millioen. De geconsolideerde staatsschuld steeg tusschen 30 Juni 1931 en 30 Sept. 1935 van 91 442 tot 107 078 millioen lire.

Behalve deze schuld in lires, loopen verschillende buitenlandsche leeningen, o.a. een dollarleening van 79 275 000. De totaal-schuld (geconsolideerd en vlottend) beliep per 30 Sept. 1935 149 900 millioen lire. Het tekort over 1934-'35 is als volgt samengesteld: extra oorlogsuitgaven (oorlog Italië-Abessinië) 975 millioen; spoorwegtekort 840 millioen; tekort gewone dienst 215 millioen. Voor 1936-'37 begroot men ontvangsten op 20 312 en uitgaven op 20 292 millioen. Er is dus een surplus van 20 millioen. Het eigenaardige in deze begrooting is, dat men het chronisch spoorwegtekort heeft weten weg te werken en de oorlogsfinanciering wegens haar „onberekenbaar" karakter buiten beschouwing heeft gelaten. Tot nog toe (voorjaar 1936) is de oorlog gefinancierd met binnenlandsche leeningen in 1934 en 1935, resp. bedragende 2 000 en 5 000 millioen, resp. à 4 % en 5 %. Bovendien leverde de conversie van 61 000 millioen $3^1/_2$ % vlottende schuld in 5 % staatsobligaties, welke voor het grootste gedeelte is gelukt, nieuwe middelen. *v. Pelt.*

N) Onderwijs. Voor den Wereldoorlog stond dit op laag peil. In 1924 heeft de „Riforma Gentile" een geheel nieuwe, straffe schoolindeeling gegeven met 19 schoolprovincies. Het Concordaat van 1929 gaf

groote rechten aan de Kerk en het „Libro di stato" van 1930 werd de grondslag voor het geheele lager onderwijs. Ieder onderwijzer moet fascist zijn en zijn onderwijs moet, met den Kath. godsdienst als grondslag, opkweeken het nationaal gevoel, de gehoorzaamheid aan den leider, tucht, wilskracht en eerbied voor het leger. De lichamelijke oefening wordt sterk ter hand genomen. Ieder leerling hoort als jongere tot de Avanguardia (12-18 jaar), als kind tot de Balilla. De meisjes vormen de Piccole Italiane. Het 3-jarig schoolbezoek (corso inferiore) overheerscht; de grootere scholen gaan tot 5 jaren (corso superiore), terwijl aanvullingsklassen van 2 jaar mogelijk zijn. Er is een middelbare school van 3 jaren, die op de practijk van het leven voorbereidt; een Istituto tecnico van 2 × 4 jaren, dat handel en landbouw dient; een liceo scientifico komt het meest met de Ned. H.B.S. overeen, terwijl een 8-jarig Ginnasio meer het Ned. gymnasium nadert. Van de 20 universiteiten onderhoudt de staat er 11; hij draagt bij 9 in de kosten der duurste faculteit bij. Er zijn 5 vrije universiteiten, o.a. de Kath. Sacro Cuore in Milaan. Er zijn verder 4 handelshoogescholen, 4 technische hoogescholen, 2 scheepsbouwkundige instituten en 6 academiën voor opvoeding en onderwijs.

L i t.: J. Sion, Italie in: Geogr. universelle (Parijs 1934); O. Maull, Länderkunde von Süd-Europa (1929; R.) Michels, Italien (Zürich 1930); G. Greim, Italien (1926); Bertarelli, Guida d'Italia (Touring Club Ital. 17 dln. 1914-'29); La Patria, Geografia d'Italia (20 dln. monographieën, 1925-'30); K. Hielscher, Italien (1927); V. Hehn, Italien ([14] 1917); Bibliografie in Almagià (Geogr. Jahrbuch, 1926). Bibliografia Geogr. dell'Italia verschijnt sinds 1926. Het Istituto Geografico militare te Florence geeft stafkaarten uit 1 : 25 000; 1 : 50 000; 1 : 100 000 (272 bladen). Voor statistiek zie bijv. Compendio statistico Italiano (Rome). *Heere.*

II. Weermacht. De landstrijdkrachten bestaan uit het leger en de vrijwillige militie. Een orgaan onder leiding van het hoofd van de regeering regelt de samenwerking van die beide deelen.

Het **leger** bestaat uit: 114 reg. infanterie, 12 reg. cavalerie, 173 reg. artillerie (veld-, zware, berg- en luchtafweer-art.), 14 reg. genie, 2 reg. pontonniers, 1 reg. spoorwegtroepen, 6 bataljons vechtwagens benevens de vereischte hulpdiensten. Met behulp van deze troepen worden gevormd 31 divisiën en 3 gemotoriseerde brigaden, die op haar beurt weer worden gegroepeerd tot 13 legerkorpsen. Mil. dienstplicht van het 21e tot en met het 55e jaar. Normale 1e oefeningstijd: 18 maanden. De dienstplichtigen met groot verlof kunnen tot en met het 10e jaar na den actieven dienst ieder jaar voor 20 dagen bij de vrijwillige militie onder de wapenen worden geroepen. Het leger is het sterkst in de voorjaars- en zomermaanden: 353 000 (25 000 off.). Tot het leger kunnen worden gerekend de koninklijke karabiniers (vrijwilligers): 50 612 (1 112 off.).

De **vrijwillige militie** zweert trouw aan den koning, staat in vredestijd onder het hoofd van de regeering, wordt in oorlogstijd bij het leger ingedeeld. Zij doet in vredestijd politiedienst bij de spoorwegen, in de havens, bij post- en telegraphie, op de wegen, in de bosschen en aan de grenzen. Minimum leeftijd 21 jaar. De vrijwillige militie heeft haar eigen hiërarchie, waarvan de rangen correspondeeren met die van het leger. De vrijw. militie is onderworpen aan de algemeene mil. verplichtingen. Sterkte: 31 692 off., 27 114 onderoff. en 370 848 zwarthemden. Een gedeelte hiervan is ieder jaar onder de wapenen. Daarom kan de vrijw. militie worden beschouwd als een mil. reserve.

Bovendien bestaat in Italië een verplichte m i l. v o o r - o p l e i d i n g vanaf het 8e levensjaar. Twee perioden: van 8-18 jaar en van 18-21 jaar (inlijving). In de 1e periode sport en gymnastiek alsmede aankweeking van moreel en mil. geest, te geven door de Opera Nazionale Balilla; in de 2e periode mil. opleiding door de vrijwillige militie. Duur van de cursussen 4 à 6 maanden. Instructie op de Zondagen.

Luchtvaart, onder een afzonderlijk ministerie van luchtvaart. Sterkte 1 860 vliegtuigen, ingedeeld in escadrilles (9 à 12 vliegtuigen), groepen, regimenten, brigaden, divisiën en eskaders. De minimum sterkte van de groepen en hoogere eenheden bedraagt resp. 18, 36, 72, 144 en 288 vliegtuigen. Sterkte personeel 2 306 off. (21 generaals), 4 147 onderoff. en 19 408 minderen.

De **vloot.** Sterkte: 4 slagschepen van 21 000 t (2 in aanbouw van 35 000 t), 1 vliegtuigmoederschip, 24 kruisers (6 in aanbouw), 99 torpedobooten en jagers (12 in aanbouw), 69 duikbooten (8 in aanbouw). Totale tonnage 526 603 t. Voorts 182 kanonneerbooten, mijnenleggers, opleidingsschepen enz. Totale tonnage 171 940 t. Sterkte personeel: 55 166 (3 366 off.). Oorlogshavens: Spezzia, Maddalena, Tarento, Messina, Brindisi, Venetië en Pola.

L i t.: Annuaire mil. (1935). *v. Munnekrede.*

III. Geschiedenis. A) Profane geschiedenis.

a) Voor 1815. Voor de oudste gesch. van Italië zie → Italia en → Romeinsche Rijk. Na den val van het Westersch-Romeinsche Rijk is Italië voortdurend verbrokkeld geweest in een aantal staten en vrije steden, die ieder hun eigen leven voerden en hun eigen belangen nastreefden. Van een geschiedenis van Italië, die een zekere eenheid zou vormen, kon dan geen sprake zijn. Men raadplege dus de gesch. van de voornaamste deelen: → Kerkelijke Staat; Lombardije; Modena; Napels; Parma; Sardinië; Toscane; Venetië, enz. Hier volgt thans een overzicht van het eenheidsstreven sinds 1815, gevolgd door de stichting van het ééne koninkrijk I. in 1861(70).

b) Na 1815. Versnippering van Italië; opstanden. Vlg. het **Congres van Weenen** (1815) bleef I. slechts een geographisch begrip: Lombardije-Venetië kwam als koninkrijk onder den keizer van Oostenrijk, in Toscane, Modena en Parma regeerden Oostenr. aartshertogen, in Napels en Sicilië werd het huis Bourbon hersteld (Ferdinand I), onder den naam van koninkrijk der beide Siciliën. Alleen Savoye en de Kerkelijke Staat konden als nationale staten beschouwd worden. Tegen de overheersching van vreemde vorsten en voor het bereiken van een eenheid vormden zich geheime genootschappen, waarvan de → **Carbonari** het meest bekend zijn. Daarnaast richtte de „eeuwige samenzweerder", **Mazzini,** het „Jonge Italië" op, dat zich „Risorgimento" in republikeinschen geest voorstelde. De revoluties in W. Europa vonden telkens haar terugslag in Italië. In 1820 brak een opstand in Napels uit, die met Oostenr. hulp werd bedwongen. In 1830 herhaalde zich dit in den Kerkelijken Staat, waarvan Frankrijk gebruik maakte, om bezetting te leggen in Ancona. In **Pius IX** (1846-'79) zagen aanvankelijk velen, zooals Gioberti en Balbo, den man, die I. zou kunnen vereenigen. In Jan. 1848 was de eerste opstand uitgebroken op Sicilië, doch Ferdinand, „de bommenkoning", slaagde er spoedig in dezen te onderdrukken. Maar onder den indruk van de Februari-revolutie in

Parijs, kwam heel I. in beweging. De Oostenr. commandant Radetzky trok zich uit Milaan terug naar den vestingvierhoek (Mantua—Verona—Peschiera—Legnago). Venetië verklaarde zich onder den Jood Daniel Manin onafhankelijk, de Oostenr. vorsten in de drie vorstendommen moesten de vlucht nemen. Alleen Pius IX, die tijdig een constitutie had gegeven, en ook Savoye schenen zich te kunnen handhaven. Maar toen de paus weigerde den oorlog te verklaren aan Oostenrijk, brak het oproer in Rome los: minister de Rossi werd vermoord en Pius IX vluchtte naar Gaeta, waar koning Ferdinand II de revolutie reeds had bedwongen. Rome werd nu een republiek, onder Mazzini, Saffi en Armellini. Deze rep. was van korten duur, want president Bonaparte zond een leger, onder Oudinot, dat Rome in 1849 bezette en den paus herstelde. **Karel Albert van Savoye** had de opstandelingen gesteund en was naar den vestingvierhoek opgerukt, waar hij echter door Radetzky bij Custozza en opnieuw bij Novarra verslagen werd (1849). Nu zijn poging meester te worden van I. mislukt was, deed hij afstand van de regeering voor zijn zoon, **Victor Emanuel** (1849-'78), die met Oostenrijk den vrede van Milaan sloot. Ook in de vorstendommen werd de oude toestand hersteld. Alleen Savoye behield zijn constitutie.

c) Verbetering v.d. inwendigen toestand (1850-'60). In Savoye was het nieuwe ministerie d'Azeglio-Cavour van meening, dat het maken van I. tot een eenheid niet onder leiding van den paus, maar onder die van **Savoye** moest geschieden. En evenzoo, dat de oude leus: „Italia farà da se", niet opging, maar dat men **hulp van het buitenland** moest hebben. **Cavour,** die in 1852 min. van Binnenl. Zaken was geworden, verbeterde den econ. en financ. toestand van het land, voerde een scherpen strijd tegen de Kerk en de kloosters, zorgde, met behulp van La Marmora, voor een goed leger en won de gunst van Frankrijk en Engeland, door hun zijde te kiezen in den Krimoorlog. Dit gaf hem tevens de kans, om op het Congres van Parijs (1856) den „onhoudbaren toestand" van I. ter sprake te brengen. Spoedig daarop liet zich **Napoleon III,** die eertijds lid van de Carbonari was geweest, overhalen tot het **verdrag van Plombières** (1858), waarbij hij Savoye bijstand beloofde, als het door Oostenrijk zou aangevallen worden, terwijl aan Frankrijk zou worden afgestaan een deel van Savoye en Nizza. In 1859 kwam het tot een oorlog tusschen Savoye-Frankrijk en Oostenrijk. Het Oostenr. leger werd achtereenvolgens verslagen bij Montebello en Magenta, en daarna bij Solferino (1859). Plotseling hield nu Napoleon een persoonlijke samenkomst met Frans-Jozef te Villafranca, waar de grondslagen voor den **vrede van Zürich** (1860) werden gelegd: **Oostenrijk staat Lombardije af,** de verdreven vorsten zullen hersteld worden en geheel I. zal een bondsstaat vormen onder voorzitterschap van den paus.

d) Samenvoeging der verschillende staten (1860-'70). Cavour, zeer verontwaardigd over den opgelegden vrede van Zürich, trad kortstondig af. Hij begreep echter, dat hij de bepalingen van Zürich zou kunnen overtreden, werd weer minister en wist door volksstemmingen in de **hertogdommen,** hun inlijving bij Savoye te verkrijgen evenals die van de **Romagna,** een stuk van den Kerkelijken Staat. Tevens begunstigde hij den tocht van Garibaldi in 1860 naar Sicilië en Napels, maakte zich door de overwinning van Castelfidardo (1860) meester van **de Marken** en **Umbrië.** De tegenstand van den jongen Napelschen koning, Frans, werd te Gaeta gebroken, zoodat in 1861 heel I. onder Victor Emanuel vereenigd was, behalve Venetië en het gebied rondom Rome (Patrimonium Petri). 17 Maart 1861 noemde zich Victor Emanuel: **koning van Italië.** Enkele maanden later overleed Cavour. Reeds in 1862 trachtte **Garibaldi** een aanslag op Rome te ondernemen, maar de Ital. regeering, bevreesd voor Napoleon, verijdelde dit plan door het gevecht bij Aspremonte en voerde Garibaldi naar Caprera. In 1864 sloot Napoleon de **September-conventie** met Italië, waarbij hij beloofde binnen twee jaar zijn troepen uit Rome terug te trekken en de be-

Eindelijk het goede been in de laars: Garibaldi past Victor Emanuel de „laars" (Italië) aan. Spotprent uit Punch van Nov. 1860.

scherming ervan aan I. overdroeg. Hoofdstad van I. zou Florence zijn. In 1866 nam I., verbonden met Pruisen, deel aan den oorlog tegen Oostenrijk, het werd zoowel te land (Custozza) als ter zee (Lissa) verslagen, maar verkreeg toch, omdat Pruisen overwinnaar was gebleven, Venetië. In 1867 waagde Garibaldi een nieuwe poging om Rome in te nemen, maar deze werd verijdeld, door den slag bij Mentana; de Franschen bleven in Rome. Begin Aug. 1870 trok Napoleon, onder voorwendsel ze noodig te hebben in den oorlog tegen Duitschland, zijn troepen terug, waardoor hij I. gelegenheid gaf zich van **Rome** meester te maken, hetgeen geschiedde op 20 Sept. In 1871 vaardigde het Ital. parlement de → Waarborgenwet uit, die door den paus werd verworpen.

e) Uitbreiding door kolonisatie (1870-1912). De eerste jaren na 1870 brachten het nieuwe I. moeilijkheden op financ. en econ. gebied. Na den val van Minghetti in 1876 kwam **Crispi** aan de regeering, die langzamerhand de leider werd der Ital. buitenl. politiek. Onder koning **Humbert I** (1878-1900) zocht I., dat teleurgesteld was, omdat Frankrijk zich van Tunis had meester gemaakt, aansluiting bij Duitsch-

land en Oostenrijk (1882). Zoo was het verplicht, het irredentisme, dat, ten nadeele van Oostenrijk, naar het bezit streefde van Istrië, Dalmatië en Z. Tirol, voorloopig tot zwijgen te brengen. Met Frankrijk voerde het een tarievenoorlog, die eerst door het handelsverdrag van 1899 beëindigd werd. In 1881 werd Assab, in 1885 Massaoua bezet, terwijl in 1889 met **Menelik,** den negus van Abessinië, het verdrag van Ucciali werd gesloten, waarbij deze beloofde, dat hij de betrekkingen met het buitenland alleen door bemiddeling van I. zou onderhouden en tevens de kust van Somali afstond. In 1893 verklaarde Menelik, dat het verdrag op een misverstand berustte en stoorde er zich niet langer aan. In 1895 zond Crispi een expeditie uit tegen Abessinië, die, onder generaal Baratieri, bij Adoea in 1896 totaal verslagen werd. In 1896 kwam de vrede van Addis-Abeba tot stand, waarbij I. zich tot de **kuststreek van Eritrea** moest beperken en de onafhankelijkheid van Abessinië erkende. Crispi moest aftreden en werd vervangen door Visconti-Venosta, die den weg van toenadering tot Frankrijk insloeg. Onder **Victor Emanuel III** (sinds 1900) sloot Zanardelli in 1902 een geheim verdrag met Frankrijk, waarbij I. uitzicht kreeg op Tripolis en zich tot neutraliteit verplichtte in geval Duitschland Frankrijk zou aanvallen. De veranderde houding van I. bleek openlijk op de Conferentie van Algeciras, waar het partij trok voor Frankrijk en uit de herleving van het irredentisme. Van af 1903 was het **Giolitti,** die bijna voortdurend de macht uitoefende. Had Pius IX den Katholieken verboden aan het parlementaire leven deel te nemen (→ Non expedit), Pius X hief dit verbod voor bepaalde omstandigheden op (1904). In 1911 achtte I. den tijd gekomen zich meester te maken van Tripolis. Turkije was te zwak om krachtigen tegenstand te bieden, zoodat I. bij den vrede van Ouchy (1912) Libye behield en de **Dodekanesos** bezet hield.

f) De Wereldoorlog. Bij het uitbreken van den → Wereldoorlog verklaarde zich I., niettegenstaande de hernieuwing van het Drievoudig Verbond in 1912, neutraal. Onder invloed van het „sacro egoismo”, aangewakkerd door Franschen invloed en door d'Annunzio, sloot I. in April 1915 het verdrag van Londen, waarbij het zich verbond aan den oorlog aan de zijde van de Entente deel te nemen, mits het de provincies verkreeg, die het van Oostenrijk meende te moeten veroveren en onder voorwaarde, dat de paus van de komende vredesonderhandelingen zou zijn uitgesloten. De oorlog verliep niet voorspoedig voor I. Twaalf Isonzo-slagen verliepen tenslotte zeer ongelukkig, en I. moest door buitenlandsche troepen gesteund worden, wilde het niet verloren gaan. Ook de vrede beantwoordde niet aan de hooggestemde verwachtingen. De communisten wonnen handig terrein en het gevaar ontstond, dat het Russ. voorbeeld zou worden nagevolgd. Hiertegen verbonden zich, omdat de regeering van Nitti en Facta te zwak bleek, de oud-strijders (Fascio di combattimento), waaruit zich het → fascisme heeft ontwikkeld.

g) Fascistisch regime. Op 28 Oct. 1922 begon de opmarsch naar Rome van ca. 40 000 fascisten. De koning was zoo verstandig met **Mussolini** te onderhandelen, die nu aan het hoofd der regeering kwam. Spoedig veranderde hij de Kieswet, waardoor de meerderheid van het parlement fascistisch werd (1924). In 1926 onderdrukte hij alle oppositie, door alle partijen, waarvan de volkspartij (partito populare), onder don Sturzo, de sterkste was, te ontbinden en hun leiders, Turati, Nitti en Sturzo, namen de vlucht naar het buitenland. In 1928 werd de geheele pers aan banden gelegd en de vrijmetselarij verboden. Als „Duce” en als „Capo di governo” heerscht Mussolini onbeperkt. Hij beheert bijna alle departementen en richtte een soort corporatieven staat in in 1927 door het uitvaardigen van de → Carta del lavoro. De jeugd werd georganiseerd in de Balilla en de Avanguardisti. Omdat hij begreep de Kath. Kerk noodig te hebben, sloot hij 11 Febr. 1929 het **Verdrag van Lateranen,** waarbij de onafhankelijkheid van den → Vaticaanschen Staat werd erkend en een concordaat gesloten is, dat voor het godsd. leven in I. van veel waarde is. Tegenover het buitenland heeft Mussolini het aanzien van I. zeer verhoogd. Niet alleen dat hij Fiume, in 1919 plotseling door d'Annunzio bezet, wist te behouden, in 1926 wist hij door Albanië bij het verdrag van Tirana het Ital. protectoraat te doen erkennen, in 1927 sloot hij een verdrag met Hongarije en liet Boris, koning van Bulgarije, huwen met een dochter van Victor Emanuel. Behalve naar den Balkan en naar de Middellandsche Zee richtte zich zijn aandacht ook naar koloniën. De verhouding tot Frankrijk was jarenlang onvriendelijk, maar is sinds 1935 gunstig, omdat Mussolini, wegens de Anschluss-kwestie van Oostenrijk, zich van Duitschland heeft afgekeerd. Voor het gemis aan een mandaat tracht Mussolini zich schadeloos te stellen met **uitbreiding in Abessinië.** Hij vindt hierbij echter tegenstand van Engeland en den Volkenbond.

L i t. : Porsi, L'Italia moderna (1923); P. Matter, Cavour et l'unité ital. (3 dln. 1925-'27); Bourgin, La Formation de l'unité ital. (1929). *Derks.*

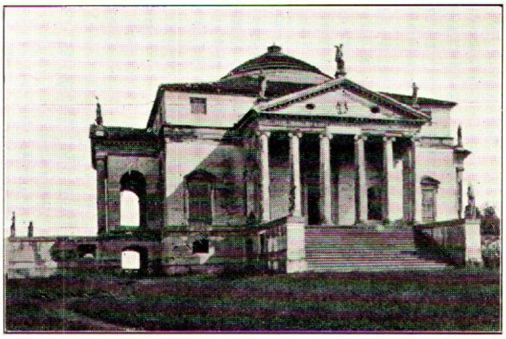
B) Godsdienstgeschiedenis. a) Oudheid. Tusschen de jaren 40 en 50 moet het Christendom reeds te Rome gevestigd zijn; omstreeks 250 telde I. ca. 100 bisdommen; op het eind van den vervolgingstijd (313) was het Christendom overheerschend in Rome en Napels, langs de Adriatische kust en op sommige punten van Sicilië, terwijl het in de rest van Midden- en Zuid-Italië sterk verbreid was. Alleen het Noorden was nog heidensch. Constantijn verleende aan de Kerk de vrijheid en gelijke rechten met het heidendom; op het einde der 4e eeuw verklaarde Theodosius het Christendom tot staatsgodsdienst (393). Bijna iedere stad van beteekenis had zijn eigen bisschop; ook het Noorden was thans voor de Kerk gewonnen met de twee belangrijke centra Milaan (vooral van hooge beteekenis geworden door St. Ambrosius, † 397) en den patriarchalen zetel van Aquilea, later overgegaan naar Venetië (→ Aquilea, sub Schisma van A.).

b) Vroege middeleeuwen. Na de eerste verovering en plundering van Rome door de West-Goten (410) wordt I. bijna zes eeuwen lang geteisterd door verschrikkelijke invallen van barbaren (Hunnen, Vandalen, Herulers, Oost-Goten, Longobarden, Hongaren, Noormannen, Saracenen; aan deze laatsten moesten de pausen van 877-916 zelfs jaarlijks schatting betalen). De tijden van betrekkelijke rust onder Theodorik, koning der Oost-Goten (493-526), en tijdens het herstel der Byzantijnsche macht (535-568) en het ingrijpen der Karolingers (753-814), waren slechts korte onderbrekingen in een toestand van bijna voortdurende anarchie en maatschappelijke ontwrichting, die den opbloei van een hoog godsdienstig leven belemmerde. Toch is door den ijver van groote pausen als Leo I, Gregorius den Grooten e.a., door de werkzaamheid van een H. Benedictus en de Benedictijnen, het geloof

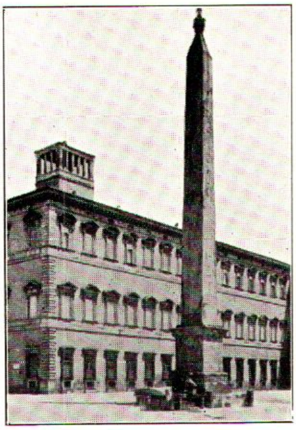
ITALIË (KUNST) III

1

2

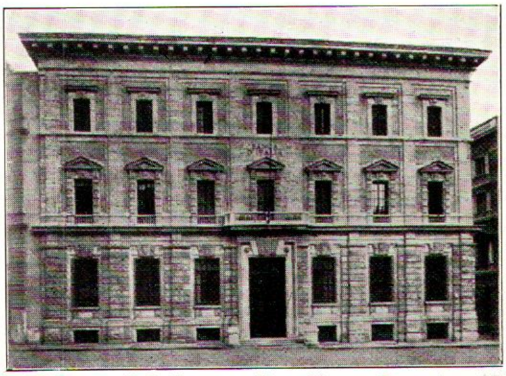

3

4

5

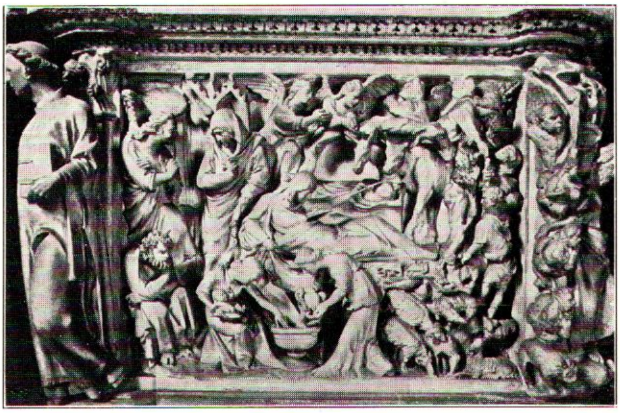

6

7

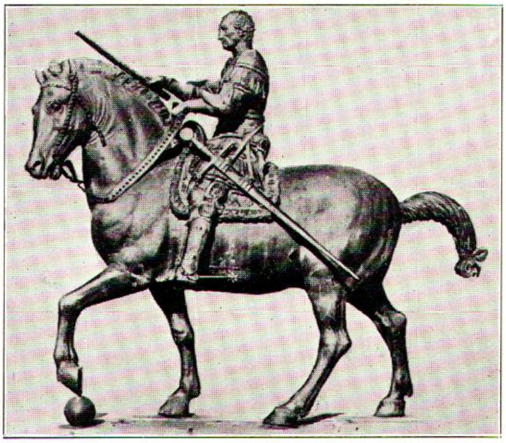

8

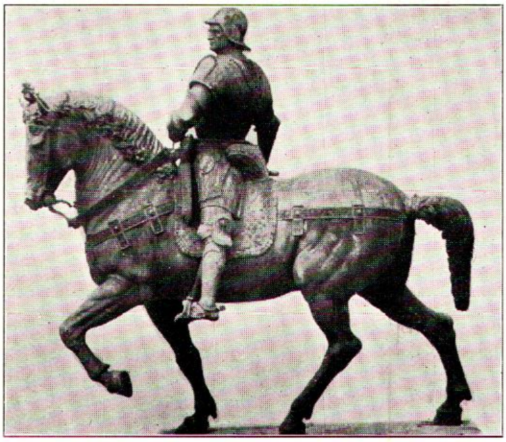

9

1. Biblioteca di S. Marco te Venetië, van Sansovino, 1553 (hoog-Renaissance). 2. Interieur van de Gesù te Rome, van Vignola, 1575 (laat-Renaissance). 3. Villa Rotonda bij Vicenza, van Palladio, 1552 (laat-Renaissance). 4. Basilica di Superga te Turijn, van F. Juvara, 1725 (laat-Barok). 5. Paleis van Lateranen te Rome, van D. Fontana, ca. 1595 (vroeg-Barok). 6. S. Maria della Salute te Venetië, van B. Longhena, ca. 1650 (hoog-Barok). 7. Arco della Pace te Milaan, van L. Cagnola, 1807 (Klassicisme). 8. Banca d'Italia te Rome, van M. Piacentini, 1922. 9. Christus-Koning-kerk te Rome, van M. Piacentini.

1

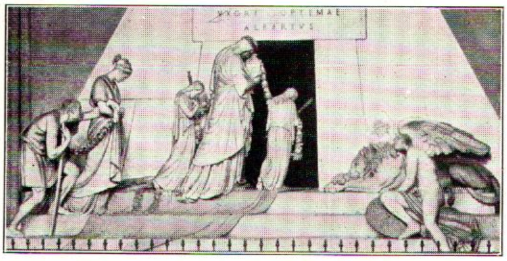

2

3

4

5

6

7

1. Giovanni Pisano, Geboorte van Christus (1298). Marmerreliëf van den kansel in S. Andrea te Pistoia. 2. Lorenzo Ghiberti, Jacob en Esau (1420). Detail van een deur van het Baptisterium te Florence. 3. Donatello, bronzen ruiterstandbeeld van Guattamelata (1443). Padua. 4. A. del Verrocchio, bronzen ruiterstandbeeld van Bart. Colleoni (1485). Venetië. 5. Luca della Robbia, Madonna (1440). Bargello, Florence. 6. Lorenzo Bernini, De extase van de H. Teresia (1646). S. Maria della Pace, Rome. 7. Antonio Canova, gedeelte van het grafmonument voor aartshertogin Christiana (1805). Weenen.

diep in het volk gevestigd. Intusschen was door den drang der omstandigheden ook het wereldlijk bestuur over een groot deel van Midden-Italië aan de pausen toegevallen (→ Kerkelijke Staat); hierdoor werd de pauselijke waardigheid een voorwerp van begeerte en intrigues voor de Romeinsche adelspartijen, van wie in de 10e eeuw ettelijke onwaardige leden het pausschap bekleedden. Aan het hierdoor ingetreden verval maakte het ingrijpen der Duitsche keizers (de Ottonen) een einde, doordat zij een overmachtigen invloed op de aanstelling der pausen uitoefenden. Thans ontstond een nieuw gevaar, nl. dat de Kerk geheel in de macht van de keizers zou geraken; het decreet van Nicolaas II over de pauskeuze, welke voortaan alleen aan de kardinalen zou toekomen (1059), weerde dit af.

c) Late middeleeuwen. Na het hervormingswerk van Gregorius VII († 1085) is in I. een sterke opleving van godsdienstzin merkbaar (Pataria, geestdrift voor de Kruistochten, armoede- en vredesbeweging, bedelorden enz.), maar ook kwam uit de verandering der tijdsomstandigheden en der maatschappelijke structuur een nieuwe geest voort, die niet alleen op politiek en maatschappelijk, doch ook op godsdienstig gebied heftige beroering bracht (ketterijen van Waldenzen, Albigenzen, Spiritualen, enz.). Ook de politieke strijd tusschen Paus en Keizer had noodlottigen invloed: de Ghibellijnen werden door hun politieke gezindheid van zelf tot afkeer van het pausdom gedreven. Daarna kwamen het verblijf der pausen te Avignon (1305-'77) en het Westersch Schisma (1379-1417) het aanzien der pausen ondermijnen; door toenemenden rijkdom, en onder den invloed van de heidensche strooming in de Renaissance, werd op het eind der 15e eeuw een groot deel der geestelijkheid, tot in de hoogste rangen toe, sterk verwereldlijkt en onder breede kringen van leeken scheen het geloof wel geheel tenietgegaan.

Toch bleef door het werk van ijverige hervormers en boetepredikers (St. Bernardinus van Siena, St. Joh. Capistrano, St. Catharina van Siena, Savonarola), voortreffelijke bisschoppen (St. Antoninus, St. Laurentius Justinianus) en ordestichters (St. Franciscus a Paulo, St. Francisca Romana) het geloof der volksmassa onaangetast.

d) Nieuwere tijd. De Reformatie heeft op I. weinig vat gehad, vooral door de hervorming van het pausdom zelf en de doorvoering der hervormingsdecreten van het Concilie van Trente (St. Carolus Borromaeus). De verslapping, die in de 18e eeuw dreigde in te treden, werd voor een groot deel gestuit door St. Alfonsus de Liguori en de door hem gestichte Redemptoristen, terwijl het Jansenisme slechts tijdelijk eenigen invloed won (Concilie van Pistoja, 1786). Na de verwarring van den Revolutietijd en het Napoleontische bestuur wordt het godsdienstig leven sterk beïnvloed door het eenheidsstreven der Italianen (vgl. boven, profane gesch.). Bij velen ontstaat conflict tusschen geloof en politieke overtuiging; geheime genootschappen (carbonari, vrijmetselaars) bestoken de Kerk en na de verovering van Rome (1870) is de officieele Italiaansche regeering uitgesproken anti-clericaal. Het → „Non expedit" belette den Katholieken deel te nemen aan de landsregeering; de verzachting daarvan door Pius X deed hun invloed aanzienlijk stijgen, maar daarnaast nam het communisme sterk toe. Na den vrede tusschen de Kerk en den fascistischen Staat door het verdrag van Lateranen (1929) is er eenerzijds wel gevaar voor al te groote inmenging van den Staat in het godsdienstige (vooral wat de opvoeding der jeugd aangaat), maar anderzijds is door het herstel van orde en rust, en de erkenning door het fascisme van de waarde van den godsdienst ook voor staat en maatschappij, de toestand der Kerk in I. aanzienlijk verbeterd. Doch alle invloed op de landsregeering door een op Christelijke beginselen berustende partij, is uitgesloten.

Het land telt thans 278 bisdommen, die echter krachtens art. 16 en 17 van het verdrag van Lateranen door uitsterven tot 92 zullen worden teruggebracht. Van de bevolking van ruim 42 millioen inwoners is ongeveer 97 % Katholiek. De stichtingen van de HH. Joh. → Cottolengo en Don → Bosco, en de oprichting van de H. Hart-Universiteit te Milaan, zijn slechts enkele der voornaamste uitingen uit den lateren tijd van het godsdienstig leven in Italië.

L i t. : Ughelli, Italia Sacra (10 dln. [2] 1717 vlg.); Harnack, Mission u. Ausbreitung des Christentums ([4]1923); Savio, Antichi Vescovi d'Italia (1913 vlg.); Cantù, Storia degli Italiani (4 dln. 1893 vlg.); Pastor, Gesch. der Päpste; Schmidlin, Papstgesch. der neuesten Zeit (3 dln. 1933-'35). *Gorris.*

IV. De Italiaansche taal is de Romaansche taal, die in Italië en de koloniën met overwegend Ital. bevolking gesproken wordt. Vooral na de ineenstorting van het Rom. Rijk viel ook in Italië de gesproken Lat. taal steeds meer in een aantal onderling verschillende Romaansche dialecten uiteen, zooals het Piëmonteesch, het Milaneesch, het Venetiaansch, het Napolitaansch, het Siciliaansch, enz. Het Florentijnsch of Toscaansch, dat oorspr. ook een dier dialecten was, maar ook te Rome door de voorname kringen gesproken werd, en waarin Dante, Petrarca en Boccaccio hun meesterwerken hebben geschreven, is met terzijdestelling der andere dialecten de letterkundige taal van Italië geworden en ook na enkele eeuwen fellen strijd de beschaafde omgangstaal van het geheele land. I. is bijzonder klankrijk door zijn veelvuldige klinkers, zeer zacht en soepel van uitspraak door zijn vloeiende medeklinkers en buitengewoon melodieus door de muzikale afwisseling zijner sterk geaccentueerde en toonlooze lettergrepen. *Weerenbeck.*

V. Italiaansche letterkunde.

De Ital. taal werd slechts laat litterair aangewend. Lange eeuwen behield het Latijn het monopool van geschreven taal, dank zij zijn glorievol verleden en de versnippering van het gesproken Ital. in tal van dialecten. Toen de in Frankrijk en in Provence beoefende letterkundige genres in Italië overgeplant werden, samen met het ridderlijk ideaal, kwamen Provençaalsche dichters naar Noord-Italië over, zoodat in de **12e eeuw** Italiaansche troubadours in het Provençaalsch zongen (Sordello). In de 13e eeuw disciplineerde de Siciliaansche school van Palermo (Frederik II, Jacopo da Lentini, Pier della Vigna) de Italiaansche taal tot de vers-maten van de canzone en het sonnet. Ondertusschen was, op het voorbeeld van de „Chansons de geste" en den „Roman de la Rose", ook de epische, allegorische en didactische poëzie ontloken (Tesoretto van Brunetto Latini, enz.).

Oorspronkelijker en inheemsch is de volkspoëzie van het **Duecento (13e eeuw)**: balladen, strambotti, godvruchtige laudi (o.m. de lofzang aan de zon van den H. Franciscus van Assisi en de werken van Jacopone da Todi in het mystieke Umbrië, het land van de „jongleurs van God"). Met de school van Bologna (G. Guinizelli) en met die van Florence, d.i. de school

van den „dolce stil nuovo" (Dante, G. Cavalcanti, Cino da Pistoia) was de poëzie van de ideale liefde geschapen.

De Toskaansche **Trecentisten** zullen in de **14e eeuw** de letterkundige hegemonie geven aan de taal van hun provincie: de Florentijn Dante Alighieri bouwt het eerste grootsche litterair monument in de volkstaal met zijn → Divina Commedia en schept het wetenschappelijk proza met zijn Convivio, terwijl hij met zijn Vita Nuova de liefdespoëzie en met zijn Latijnsche werken (De vulgari eloquentia, De monarchia) de traditie van de geleerde taal voortzet. Francesco Petrarca uit Arezzo, Humanist, geleerde (De viris illustribus), philosoof (Secretum), schrijver van Epistulae en van een episch gedicht in het Latijn (Africa), werd beroemd door zijn eenig werk in de volkstaal (Canzoniere). Giovanni Boccaccio schreef romans, in proza en in verzen, in de volkstaal (Fiammetta, Ninfale fiesolano), gedichten naar het voorbeeld van Dante (Amorosa visione) of van de Ouden (Teseide), maar is vooral de schepper van het verhalend proza met de honderd novellen van zijn Decamerone. Als tweederangstrecentisten telt men talrijke nabootsers van Dante en van Boccaccio en ook scheppers van oorspronkelijke werken: novellisten (Franco Sacchetti), kroniekschrijvers (Dino Compagni, Giovanni Villani), mystici (Fioretti di S. Francesco, Brieven van de H. Catharina van Siena) of epische vertellers (Reali di Francia, Guerino il Meschino).

De „herleving" van de Antieke cultuur, ingeluid door de Humanisten van het Trecento, bereikte haar hoogtepunt in de **15e eeuw (Quattrocento),** met opzoekingen naar oude handschriften, met critische werken, met vertalingen en met oorspronkelijke Latijnsche geschriften (de lyrische gedichten van Pontano). A. Poliziano was het prototype van den Florentijnschen Humanist. In zijn Stanze per la Giostra en in de Canti van zijn milden beschermheer, Lorenzo de' Medici (1448-'92), zoekt de populaire poëzie, die in deze eeuw was verwaarloosd, nieuwe levenskracht uit de Klassieke bronnen, terwijl J. Sannazaro van Napels roem oogst met zijn herdersroman Arcadia (1489) en het ridderlijk heldendicht, tot dan toe enkel door de liedjeszangers (cantastorie) beoefend, een meer letterkundig uitzicht krijgt met den Florentijn Luigi Pulci (Morgante, 1470) en meer nog met M. M. Boiardo uit Ferrara (Orlando innamorato, 1482). Een groep dichters, de zgn. Petrarquisten, begonnen als navolgers van Petrarca, eindigden met een caricatuur van diens poëzie. Het waren allen hovelingen: Cariteo aan het hof van Napels, A. Tebaldeo bij de d'Este's te Ferrara, Serafino dell'Aquila aan het hof der Sforza's te Milaan. Sannazaro hield beter de traditie van Petrarca in eere, maar de roem den meester te hebben doen herleven in zijn ware gedaante komt toe aan Pietro Bembo.

Reeds lang vóór het einde der Petrarcavergoding was er verzet gekomen. Naast de hoogernstige officieele poëzie had er zich een grappige, sofirische ontwikkeld, waarvan Lorenzo de' Medici niet afkeerig was, en die in de 15e eeuw een barbier uit Florence, Burchiello, in de mode had gebracht. Maar de eerste plaats onder deze burleske dichters komt toe aan Fr. Berni. Uit de reeds genoemde laudi, in Ital. dialoog gebracht en vertoond, ontwikkelde zich in de 15e eeuw, te Florence, het eigenlijk Ital. tooneel, de zgn. sacre rappresentazioni. Onder de talrijke stukken, die deze soort vertegenwoordigen, verdienen vermeld te worden de Rappresentazione di San Giovanni e Paolo van Lorenzo de' Medici en de Orfeo van Poliziano, een zeer wondere proeve van inkleeding eener Klassieke stof in den vorm der gewijde spelen.

De tijd omstreeks 1500. In de tweede helft van de 15e eeuw begint het tooneel als navolging der Ouden beoefend te worden, in de comedie, door Ariosto (Cassaria), door B. Dovizi, meer bekend onder den naam van Bibbiena (Calandria), door Machiavelli (Mandragola), alsook in de tragedie, door Giangiorgio Trissino, wiens Sophonisbe (1515) het uitgangspunt is geworden, niet alleen van de Italiaansche, maar vooral ook van de Fransche Klassieke tragedie. De Renaissance beroemt zich ook op namen van groote prozaschrijvers: den schilder Leonardo da Vinci, den geleerde Pietro Bembo, den geschiedschrijver Guicciardini, de biographen B. Varchi en G. Vasari, de novellisten M. Bandello, A. Firenzuola en F. Grazzini, bijgenaamd Lasca, den goudsmid en beeldhouwer Benvenuto Cellini, de schrijvers van traktaten B. Castiglione (Il Cortegiano) en G. della Casa (Il Galateo), naast andere aangename auteurs als G. B. Gelli, enz. Boven allen echter verheft zich de figuur van Nicolo Machiavelli, geschiedschrijver, diplomaat, schepper van de staatswetenschap (Il Principe, Discorsi, Istorie Fiorentine, enz.). Het ridderdicht werd eindelijk als het ware herschapen door Lodovico Ariosto. Hij putte uit een dubbele bron, de Klassieke en de Romaneske, en met zijn Orlando furioso leverde hij het typische Renaissancepoëem, met zijn gaven van vroolijkheid en kunstige spontaneïteit.

16e en 17e eeuw (Cinquecento en Seicento). Het Concilie van Trente (1545-'63) gaf aanleiding tot een godsdienstige herleving, die zich uitspreekt in de ascetische en zedekundige literatuur (L. Tansillo, G. B. Giraldi) of in dogmatische en geschiedk. werken (Pier Vettori). Torquato Tasso is met zijn heldendicht, La Gerusalemme Liberata, de meest kenschetsende vertegenwoordiger van de nieuwe strekking. Hij schreef ook het herdersdrama Aminta, het meesterwerk van dit genre, dat B. Guarini met zijn Pastor fido niet vermag te evenaren. Onder de verhalen in dichtvorm, naast het mythologisch poëma Adone van G. B. Marino, dienen nog aangestipt de heroï-comische heldendichten, parodieën op het werk van Pulci, Boiardo en Ariosto, als de Baldus van Teofilo Folengo, alias Merlin Cocai (1517), La Secchia rapita van A. Tassoni (1622). In het proza zijn vooral de wetensch. werken van Galileo Galilei van waarde.

Ondertusschen gaat de poëzie den weg op van het **Secentisme,** de laatste phase van het Petrarquisme, den Italiaanschen vorm van de „préciosité" (→ Marinisme), vertegenwoordigd door G. B. Marino en door Fr. Chiabrera, tegen wier strekkingen vooral opkomen V. da Filicaia, Fr. Redi en F. Testi. In het satirisch genre muntte vooral uit: Salvator Rosa.

In 1690 werd te Rome de Arcadia gesticht, d. i. een academie, die zich ten doel stelde de extravagante dichtkunst terug te brengen tot den vroegeren eenvoud. Zij slaagde er slechts in het herderlijk genre der 16e eeuw in eere te herstellen en aldus de eene conventie door een andere te vervangen. Het is alsdan, dat de pastorale gedichten van Frugoni en van vele anderen bijval vinden. Het door O. Rinuccini geschapen melodrama (Dafne 1597), dat bij het einde

der 17e eeuw ontaardde in zuivere galanterie, en in de **18e eeuw** door A. Zeno teruggebracht werd binnen de perken der regelmaat en der waardigheid, werd tot den hoogsten graad der volmaaktheid opgevoerd door Metastasio, die zijn verzen met een nooit geëvenaard gevoel en een weergalooze musicaliteit verrijkte (Didone, Clemenza di Tito, enz.). Deze eeuw is ook gekenmerkt door een uitgebreide beweging op het gebied der wetenschap (Volta, Spallanzani), der historische critiek (Muratori), der wijsbegeerte en der sociologie (G. B. Vico).

Begunstigd door de reizigers en de vertegenwoordigers van het cosmopolitisme (Algarotti, Bettinelli, Cesarotti), worden in de tweede helft der 18e eeuw de buitenlandsche invloeden, nl. de Fransche en de Engelsche, steeds duidelijker merkbaar. De juridische studiën van C. Beccaria (Delitti e pene 1764), de economische studiën (het dagblad Il Caffè, van de gebroeders Verri), de taalkundige, de letterkundige polemieken (over Dante), de campagnes van G. Baretti in zijn blad La Frusta letteraria, van Gaspare Gozzi in de Gazzetta Veneta en in de Osservatore Veneto, dragen machtig bij tot de nationale herleving van de tweede helft der 18e eeuw. Dan wordt de lyrische poëzie burgerlijk, zedenkundig en satirisch met G. Parini in zijn Odi en zijn Giorno; met V. Alfieri wordt de tragedie neo-Klassiek naar den vorm, nationaal en burgerlijk naar het onderwerp (Virginia, Merope, Bruto, enz.); alhoewel hij de beweeglijke techniek van de commedia dell'arte uit de vorige eeuw in eere blijft houden, onderwerpt zich C. Goldoni in zijn comedies aan de Klassieke regelen en geeft een sprekend beeld van de toenmalige wereld (La Locandiera, La Bottega del Caffè, enz.). Geestdrift voor de Fransche Revolutie en afkeer tevens van de demagogische buitensporigheden, het teleurgestelde nationale streven, de met het herlevende Klassicisme in strijd komende romantische idealen, dat alles leeft in het veelzijdige werk (gedichten, tragedies) van den veranderlijken V. Monti. Ugo Foscolo is de zanger van de gepijnigde vaderlandsliefde en van het vurige romantisme in zijn Ultime lettere di Jacopo Ortis, terwijl hij zich tot een sereen classicus ontpopt in zijn Sepolcri en in zijn Grazie.

19e en 20e eeuw. Het Italiaansch Romantisme heeft in den beginne vóór alles een politieke strekking: het is, tegen de Oostenrijksche reactie van 1815 in, liberaal en patriottisch. Het is eerst de politieke uitdrukking van het risorgimento (G. Mameli), en wordt slechts daarna een litteraire beweging (G. Berchet, Lettera semiseria, 1816). Deze werd bestreden door het pro-Oostenrijksche tijdschrift Biblioteca Italiana en gesteund door den Conciliatore, waaraan o.m. meewerkten Silvio Pellico (Francesca da Rimini, Le mie prigioni, 1832) en G. Berchet (Il romito del Cenisio). Gansch afzijdig van deze letterkundige twisten staat Giacomo Leopardi, zanger van het vaderland, van de smart en van het universeel pessimisme (Canti, Operette morali, enz.). Alessandro Manzoni, godvruchtig dichter in zijn Inni sacri en vaderlandslievend in zijn Odi en zijn tragedies (Carmagnola, Adelchi), doet deze beide inspiratiebronnen samenvloeien in zijn Promessi sposi, meesterwerk van den historischen roman, dat wegens zijn bijval talrijke navolgers kende (T. Grossi, F. D. Guerrazzi, Massimo d'Azeglio). Andere uitzichten van het litteraire risorgimento waren de satire (G. Giusti), het politiek proza (G. Mazzini en V. Gioberti), het geschiedkundig proza met nationale strekking (C. Balbo, Gino Capponi, C. Cantù). Niccolò Tommaseo was een vruchtbaar polygraaf, romanschrijver, geleerde, dichter, enz.

Het Nieuwe Italië telt dichters van waarde: G. Prati, G. Zanella, A. Boïto, E. Praga en al de Milaneesche „scapigliati", doch het vindt slechts in Giosuè Carducci (1835—1907) zijn meest representatieven zanger en verwoeden strijder tegen het Romantisme, voor een nationale en Klassieke kunst (Levia gravia, Odi barbare, enz.). Talrijk waren zijn discipelen (G. Marrodi, G. Mazzoni, P. Ferrari, M. Rapisardi, enz.). Giovanni Pascoli is de dichter van het verborgene, van de natuur, van de innigheid (Myricae, Poemetti, enz.). Gabriele d'Annunzio is een veelzijdig stijlkunstenaar, lyrisch dichter (Laudi), romanschrijver (Il fuoco, Il trionfo della morte), dramaturg (La figlia di Jorio, La fiaccola sotto il moggio). Sedert de periode van het zgn. verismo (G. Verga, L. Capuana, Mathilde Serao, G. Rovetta) bracht de roman een dubbele reactie teweeg: een lyrische met G. d'Annunzio, een spiritualistische, met A. Fogazzaro. Merkwaardig is eveneens de regionale (R. Fucini, G. Deledda) en de dialectische letterkunde (C. Pascarelli, S. di Giacomo, Fucini, Trilussa). Sedert d'Annunzio boogt de tooneelkunst op de namen van P. Ferrari, Testa, Bersezio en Nicodemi (comedie), van Cossa en Marenco (romantisch tooneel), van Rovetta, Traversi, Bracco, Giacosa (veristisch tooneel) en allerlaatst op die van S. Benelli en L. Pirandello. De tweede helft van de 19e eeuw was getuige van de herleving van de letterkundige critiek: aesthetisch met De Sanctis, historisch met G. Carducci, A. d'Ancona, A. Bartoli, D. Comparetti, P. Rajna. Benedetto Croce, stichter van La Critica, vertegenwoordigt de aesthetische critiek, gebouwd op wijsgeerige gronden, met een zeer geleerde voorbereiding.

Lit.: Alg. werken: A. Bartoli, Storia d. lett. it. (Florence 1878-'89); Storia lett. d'Italia scritta da una società di professori: F. Novati, Le origini; G. Bertoni, Il duecento; U. Zingarelli, Dante; G. Volpi, Il trecento; V. Rossi, Il quattrocento; F. Flamini, Il cinquecento; A. Belloni, Il seicento; T. Concari, Il settecento; G. Mazzoni, L'ottocento (Milaan 1897-1916, [3]1934); B. Wiese - F. Percopò, Gesch. der ital. Lit. (Leipzig 1899); K. Vossler, It. Literaturgesch. (Leipzig [4]1927); F. Flamini, Compendio di storia d. lett. it. (Livorno [23]1928); V. Rossi, Storia d. lett. it. (Milaan [9]1928); H. Hauvette, Lit. italienne (Parijs [3]1914); J. J. Salverda de Grave, Italië's letterk. (1920); M. Th. Laignel, La litt. it. (Parijs 1926); G. Zonta, Storia d. lett. it. (Rome 1923-'32); F. Biondolillo, Storia della letteratura italiana (Napels 1935). *Ulrix.*

VI. Italiaansche kunst.

A) Italiaansche bouwkunst. Voor de bouwkunst zijn de landen, welke het huidige Italië vormen, altijd van bijzonder groote beteekenis geweest. Talrijk zijn er de belangrijke monumenten uit alle stijlperioden, herhaaldelijk zijn bevruchtende impulsen van hier uitgegaan naar het overige Europa. Toch zijn strikt oorspronkelijke vormen hier in mindere mate ontstaan dan de bijzondere beteekenis van deze architectuur wellicht zou doen vermoeden; de kracht van deze volkeren heeft altijd het meest gelegen in het opnieuw, en dan op geheel eigen wijze, interpreteeren en bezielen van elders — of uit het eigen verleden — overgenomen vormen, en verder in hun onmiskenbare technische begaafdheid en hun sterk ontwikkeld ruimtegevoel.

a) De **Etruskische bouwkunst** (→ Etrurië) is de

oudst bekende bouwkunst op dezen bodem en is in haar vroegste vormen nog verwant met die van → Mycene [stads- en vestingmuren in → cyclopen-metselwerk, bogen en gewelven aanvankelijk in overkragingsconstructie, later (mogelijk onder Griekschen invloed) ook rondbogen]. Hun belangrijkste werken zijn: vestingen, bruggen, utiliteitswerken (Perugia), daarnaast tempels en grafmonumenten; hun woonhuizen zijn het prototype voor de latere Romeinsche (vertrekken gerangschikt om een, voor het middengedeelte onoverdekte, binnenplaats of atrium).

b) De **Romeinsche architectuur** (500 v. Chr. tot 350 n. Chr.) sluit aan op de Etruskische. De Romeinen zijn een heerschersvolk met buitengewone technische en organisatorische gaven; hun architectuur getuigt daarvan. In constructief vermogen toonen zij zich geniale en dikwijls oorspronkelijke meesters. Van bijzondere beteekenis is bijv. de wel niet zelfstandig door hen gevonden, maar dan toch tot hooge volmaking ontwikkelde gewelftechniek (ton-, kruis- en koepelgewelven; → Gewelf). Muren, bogen en gewelven werden uitgevoerd in metselwerk van natuur- of baksteen, of van (ongewapend) beton. Hierop werd dan, doch zonder veel organisch verband ermee, een versiering aangebracht, bestaande uit een bekleeding met kostbare steensoorten, ingedeeld door pilasters of halfzuilen, en lijstwerken. Alles gevormd naar Grieksch model, doch hier beroofd van de oorspronkelijke constructieve functie, en in de vormgeving geschematiseerd; zij verhouden zich tot hun Grieksche voorbeelden als een ongevoelig, doch technisch volmaakt uitgevoerd, massaproduct, tot een individueel gevormd, doorleefd, en technisch zeker niet minder zuiver, kunstwerk. Bij gebouwen met meerdere verdiepingen plaatste men eenige zuilen-stellingen boven elkaar: beneden de Dorische (die zij dikwijls vervormden tot de zgn. Toscaansche), dan de Jonische en daarboven de rijkste en bij de Romeinen meest geliefde Corinthische. Als afdekking van muuropeningen trad in plaats van de architraaf de rondboog, welke werd afgewerkt met een in haar profileering aan de Grieksche architraaf herinnerende lijst, de archivolte. Voor de tempels blijft een meer bij de Grieksche aansluitende architectuur met vrij-staande zuilen en vlakke architraven in zwang.

V i e r p e r i o d e n laten zich onderscheiden, nl. (voor zoover niet uitdrukkelijk vermeld, liggen de genoemde monumenten alle in Rome): **1°** de eerste tijd der republiek (510-416 v. Chr.); aanvankelijk Etruskische invloeden, later meer Oost-Grieksche. Enkele monumenten: tempels van Juppiter Capitolinus en der Mater Materta, het ronde tempeltje te Tivoli, de Basilicae (markt- en gerechtshallen) Porcia en Fulvia. **2°** Het tijdperk der veroveringen (146-31 v. Chr.); laat-Grieksche invloeden. Enkele monumenten: tempels van Juppiter en van Juno, de Vestatempel, Basilicae Aemilia en Julia, de Circus Maximus, de Apollotempel te Pompeji. **3°** Het tijdperk van de wereldheerschappij (31 v. Chr. - 138 n. Chr.), van Augustus tot Hadrianus); de zuivere Grieksch-Romeinsche stijl. Rome wordt geheel vernieuwd, wordt „van een stad van leem tot een stad van marmer”. Enkele monumenten: de tempels van Castor en Pollux, van Apollo op den Palatijn, het Marcellustheater, het praalgraf van Augustus, de Thermen (badhuis) van Titus, het Colosseum, de Triomfboog van Titus, de Trajanuszuil, het Pantheon, het Mausoleum van Hadrianus (thans de Engelenburcht). **4°** De vervaltijd (138-337 n. Chr.); een periode van decoratieve overlading en later ook van technischen achteruitgang. Enkele monumenten: de Triomfbogen van Septimius Severus en van Constantijn, de Thermen van Caracalla en van Diocletianus, de Basilica op het Forum Romanum.

c) Oud-Christelijke bouwkunst. Met den ondergang van het Romeinsche wereldrijk en het binnendringen der Germanen valt samen de opkomst van het Christendom. De oud-Christ. bouwkunst is goeddeels een zelfstandige schepping van de vreemde veroveraars, al nemen zij zich natuurlijk de werken der technisch zooveel verder ontwikkelde Romeinen tot voorbeeld. De idealen zijn thans echter geheel andere; het kerkgebouw komt in het centrum van de belangstelling, en wel voorloopig vooral het interieur daarvan, het uitwendige vertoont bij de oudste monumenten een vrij armelijk beeld. De kerkvorm is als regel de basilica (→ basiliek): een eenvoudig hoog middenschip, met twee door colonnaden daarvan gescheiden lagere zijbeuken. De colonnaden bestaan uit zuilen met daarover architraven of rondbogen. De ruimten zijn afgedekt met houten plafonds of met ,,open kappen” (de dakconstructie blijft dan van de kerk uit zichtbaar). Het middenschip wordt over de zijbeuken heen verlicht, door openingen in de bovendeelen der muren. Voor de kerk ligt een open hof of atrium; de klokketoren staat op een willekeurige plaats, vrij van de kerk. Naast de Klassieke bouwvormen, welke worden nagevolgd of zelfs eenvoudig van de heidensche monumenten worden gesloopt om ze aan de nieuwe godshuizen aan te brengen, brengt de nieuwe architectuur ook eigen vormen voort; zoo werden onder Byzantijnschen invloed nieuwe kapiteeltypen ontwikkeld (kubus- en plooienkapiteel), terwijl de mozaïek-kunst tot een geheel nieuwe ontwikkeling komt en thans op de wanden wordt toegepast, terwijl de Romeinen deze versieringswijze tot de vloeren hadden beperkt. De voornaamste monumenten te Rome zijn: S. Paolo fuori le mure (386), S. Pudenzia (145), Sa. Maria Maggiore (4e eeuw), Sa. Agnese voor de Porta Pia (7e e.) en S. Clementi (9e e.), en te Ravenna: S. Apollonare in Classe (534), S. Apollinare nuovo (504), S. Spirito. Onder invloed van Byzantium verrezen in Italië ook enkele Oud-Christelijke kerken in centraalbouwvorm, afgedekt door een koepel, o.a. de S. Vitale (540) en de grafkapel van Galla Placidia (440), beide te Ravenna.

d) Romaansche periode. Ook in de volgende, Romaansche periode verrijzen in Italië zeer belangrijke en indrukwekkende monumenten. Door den hier nog lang krachtig heerschenden invloed van de Oud-Christelijke artistieke idealen heeft het land evenwel weinig zelfstandigs bijgedragen tot de ontwikkeling van de Romaansche bouwgedachte. Het meest ontplooit de nieuwe stijl zich in de onder sterk Germaanschen invloed staande landen: Lombardije in het Noorden, en het voormalige Noormannenrijk in het Zuiden. Enkele voorbeelden: S. Ambrogio te Milaan (1050), S. Michele te Pavia (ca. 1100), dom te Parma (1106), S. Miniato en baptisterium (1153) te Pisa, domkerken te Salerno (1077), Cefalu en Monreale (1174-’89) en (onder Byzantijnschen invloed) de S. Marco te Venetië (1097).

e) Gotiek. De geest der Gotiek is wel te antipode van den Klassieken, die toch altijd de op Italiaanschen, dat is Romeinschen bodem levende volkeren in zijn ban gevangen houdt. Niet te verwonderen is het dus,

dat deze volkeren de Gotische bouwwijze niet dan na grondige modificatie en aanpassing aan eigen wezen hebben kunnen aanvaarden, waardoor de Ital. Gotiek een geheel eigen, van elders afwijkend karakter verkrijgt. Het geleden en doorbreken der wanden, het oplossen en verijlen der materie en het alles overheerschende verticalisme, juist zoo karakteristiek voor de „echte" Gotiek, blijven hier achterwege; de muurvlakken worden in hun waarde gelaten, spitsbogen, hogels en dergelijke typisch Gotische motieven worden als siervormen op of voor dit vlak geplaatst. Enkele monumenten der kerkelijke bouwkunst, in Noord-Italië: S. Francesco te Bologna (1246), S. Antonio te Padua (1232), Certosa bij Pavia (1396, later uitwendig in Renaissance-vormen gewijzigd) en de dom te Milaan (1386), die meer dan eenig ander Ital. bouwwerk aansluit bij de „normale" Gotiek; in midden-Italië: S. Francesco te Assisi (1228), Sa. Croce (1294) en Sa. Maria novella (1278) te Florence; in Zuid-Italië: de domkerken te Orvieto (ca. 1300) en te Siena (ca. 1250).

Van bijzondere schoonheid zijn de in dezen tijd verrezen wereldlijke gebouwen, kasteelen, adelspaleizen, woonhuizen, raadhuizen, welke alle een zeer weerbaar karakter hadden. Enkele monumenten: Castel del Monte, kasteelen te Pavia, Milaan, Ferrara; raadhuizen te Perugia (1340), Piacenza (1281), Siena (ca. 1300); vele Venetiaansche paleizen (Cà Doro, Palazzo Pisani, enz. en het Dogenpaleis); in Florence: Pal. del Podesta (1255), Pal. Vecchio (ca. 1300) en Loggia dei Lanzi (ca. 1380).

f) Renaissance. Van specifieke beteekenis wordt I. weer als geboortegrond der Renaissance, het „Rinascimento", of de wedergeboorte van het Klassieke schoonheids- en levensideaal, dat op dezen bodem nimmer geheel vergeten was en van hieruit in de 16e eeuw de geheele beschaafde wereld gaat veroveren (de Renaissance openbaart zich overigens op alle terreinen van den geest en is volstrekt geen speciaal bouwkundig verschijnsel). De eerste uitingen van het nieuwe streven zijn al vroeg aanwijsbaar; gewoonlijk beschouwt men als zoodanig den bouw van den domkoepel te Florence, door Brunelleschi (1420).

De ontwikkeling der Ital. Renaissance wordt onderscheiden in drie perioden.

1° Vroeg-Renaissance (1420-1500), met als centrum Florence. Het is het tijdperk van overgang tot de nieuwe stijlvormen, welke voorloopig vnl. worden toegepast op de, soms wat overdadige, versiering; de eigenlijke ruimtelijke structuur der gebouwen blijft nog onder middeleeuwschen invloed. De grootste figuur is zeker Filippo Brunelleschi, bouwmeester o.a. van den domkoepel en de kerken S. Lorenzo (1421), S. Spirito (1436), de Capella Pazzi (1430), het Palazzo Pitti (1440) en het Vondelingenhuis (1419). Verder: Michelozzo, ontwerper o.a. van de kapel der Medici en van het Pal. Ricardi; Cronaca, bekend door het Pal. Strozzi, en Leon Battista Alberti, architect, geleerde en kunst-theoreticus, wiens hoofdwerken zijn het Pal. Rucellai (1446) en de kerken S. Sebastiano (1459) en S. Andrea te Mantua (alle overige genoemde werken te Florence).

2° Hoog-Renaissance (1500-1540). Het zwaartepunt verplaatst zich naar Rome, waar paus Julius II vele groote kunstenaars om zich heen verzamelt en belangrijke werken tot uitvoering doet brengen. De Klassieke beginselen zijn thans geheel tot klaarheid gekomen en drukken hun stempel op de geheele structuur en ruimtelijke ontwikkeling der bouwwerken. Het streven gaat naar grooten eenvoud en overzichtelijkheid der ruimten en bouwmassa's; onder invloed daarvan verliest de toepassing van vrijstaande zuilen terrein tegenover de pilasters en halfzuilen. De periode zet in met de werkzaamheid van Bramante; hij is de maker van het oorspronkelijke ontwerp voor de St. Pieter, dat de grondslag is gebleven voor de uitvoering, hoewel er zeer veel en ingrijpend in is gewijzigd door zijn opvolgers aan den bouw. Zijn leerling en eerste dezer opvolgers was de beroemde schilder Raffael Santi, ontwerper ook van de Villa Farnesina (1509-'11) en van het Pal. Pandolfini te Florence (1516-'20). Een andere leerling was Antonio da Sangallo; hoofdwerk: het Pal. Farnese te Rome (begonnen in 1514, later door Michelangelo voorzien van een fraaie kroonlijst). Van de buiten Rome werkende architecten verdient nog vermelding: Sansovino, ontwerper o.a. van de beroemde Biblioteca di S. Marco (begonnen 1536) te Venetië. Ook Michelangelo Buonarotti behoort naar tijdsorde tot deze periode, doch naar zijn werk, dat zijn tijd ver vooruit is, moet hij gerekend worden tot de volgende perioden.

3° Laat-Renaissance (1540-1580). Wanneer de Klassieke stijl eenmaal tot volle ontplooiing is gekomen, gaat de ontwikkeling in twee richtingen verder. De eene sluit zich nauw aan bij de Romeinsche origineelen (welke zorgvuldig worden bestudeerd door de groote theoretici), hetgeen leidt tot een wat gereserveerde, koele, onpersoonlijke, Klassicistische architectuur. Deze heeft in de periode der late Renaissance in Italië nog de overhand, doch daarnaast kondigt zich (soms in het werk van dezelfde architecten) reeds een ander streven aan, en wel naar een zeer bewogen kunst, welke de Klassieke motieven geheel ondergeschikt maakt en vervormt ten behoeve van het nagestreefde, machtige totaaleffect. Deze laatste richting gaat op den duur over in de Barok met zijn gedurfde gevel- en ruimte-composities en zijn neiging tot pompositeit (zie onder).

De groote figuur is Michelangelo, schilder, beeldhouwer en architect, in de laatste hoedanigheid ontwerper van den gevel voor de S. Lorenzo (1516) en van de grafkapel der Medici (1520) te Florence, verder bouwmeester van het Kapitool te Rome (1546 begonnen). Belangrijk is zijn aandeel in de plannen voor de St. Pieter (de koepel is van zijn hand). Een andere groote figuur is Vignola, eenerzijds theoreticus, die de Klassieke monumenten nauwgezet onderzoekt (leerboek: „Regelen der Vijf Bouworden", 1560), anderzijds ontwerper van de kerk Il Gesù (1568) te Rome, het prototype der latere Barokke Jezuïetenkerken, van een buitengewoon krachtige ruimtewerking (voorgevel van den lateren Barok-architect della Porta). Andere invloedrijke architecten-theoretici zijn Serlio te Bologna, schrijver van „Boeken der Architectuur" (1540), en vooral ook Palladio te Vicenza („Boeken der Architectuur", 1570), wiens invloed ook in Nederland zeer groot is geweest. Van zijn vele bouwwerken is de Villa Rotonda bij Vicenza wel de bekendste. Andere beroemde namen uit dezen tijd zijn nog die van Scamozzi en Alessi.

g) Barok. De overgang van de laat-Renaissance naar de reeds door Michelangelo ingeleide Barok gaat uit den aard der zaak geleidelijk. Drie perioden zijn te onderscheiden. Het aantal architecten en monumenten is buitengewoon groot; slechts enkele worden hier genoemd.

1° De **vroeg-Barok (1580-1633),** met als belangrijke architecten Giacomo della Porta, Fontana (het Paleis van Lateranen), Carlo Maderna (vergrooting en tegenwoordige voorgevel van de St. Pieter, Pal. Chigi).

2° Hoog-Barok (1633-1700). Deze breekt geheel met alle Klassicistische regels. De groote voorgangers zijn Bernini en Boromini. Enkele belangrijke werken van den eersten zijn: het hoogaltaar in de St. Pieter (zie ill. bij het art. → Ciborium) en het voorplein met de colonnades voor deze kerk. Van den tweeden zijn o.a. de S. Carlo alle quattro fontane, de kapel S. Ivo; en vele paleizen te Rome. Verder verdienen vermelding: Cortona, Andrea Pozzo en in Venetië: Longhena, bekend door de fraai gelegen kerk Sa. Maria delle Salute aldaar.

3° De **laat-Barok (na 1700)** is in vele opzichten een reactie op de wel zeer ongebreidelde hoog-Barok, en min of meer een terugkeer tot het Klassicisme, dat buiten Italië (Frankrijk) tot hooge ontwikkeling was gekomen en thans van daaruit zijn geboorteland weer beïnvloedt. Bouwmeesters zijn: Juvara, ontwerper van de Superga (klooster) en het Pal. Madama te Turijn, en Vanvitelli (een Italiaan uit Ned. ouders), Salvi, ontwerper o.a. van de Fontana di Trevi te Rome.

h) Rococo en **(neo-)Klassicisme.** De Barokstijl paste zoozeer bij den aard van het Ital. volk, dat het de ontwikkeling van het Rococo, dat elders op de Barok is gevolgd, nauwelijks heeft meegemaakt. Wanneer eindelijk in het midden van de 18e eeuw de vormgevende fantasie uitgeput raakt, komt men tot een vrij schraal neo-Klassicisme, een hernieuwde poging om aan te sluiten bij de zuiver Klassieke vormtradities, welke geen bouwwerken van bijzondere beteekenis meer heeft opgeleverd.

Ten tijde van Napoleon (1800-'15) heerscht een groote bouwbedrijvigheid te Milaan (architecten Cagnola en Canonica); Florence ondergaat vele stedebouwkundige verbeteringen in de jaren 1815-'68 onder leiding van architect Poggi; in Rome zoekt het Klassicisme nieuwe banen en wel in rationalistische richting, waarvan Valadier wel de belangrijkste figuur is geweest. Hij was archaeoloog, kunsttheoreticus, restaurateur (o.a. van het Colosseum), stedebouwer (het Pincio, de Piazza del Popolo) en architect (vele kerken, kloosters, woonhuizen en paleizen).

i) Na 1870 heerscht in Italië, evenals elders in Europa, een krachteloos **eclecticisme,** dat de groote opgaven van dien tijd niet aan kan (stadsuitbreidingen, saneeringen van oude stadscentra, spoorwegstations, groote regeeringsgebouwen).

Deze toestand duurt tot in het tweede decennium der 20e eeuw, wanneer nieuw leven zich kenbaar maakt. Twee richtingen zijn te onderscheiden: een vrij modern georiënteerde, onder leiding van P i a c e n t i n i (Banca d'Italia, Casa dei Mutilati, enkele bioscooptheaters). Uit de richting Piacentini is de groep modernen voortgekomen, die het → **Functionalisme** voorstaan. Naast Piacentini werkt de meer behoudende F o s c i n i met zijn geestverwanten.

De invloed van het krachtige nieuwe regime heeft een gunstigen invloed op de bouwbedrijvigheid door het geheele land: vele nieuwe regeeringsgebouwen, groote restauratie- en opgravingswerken in Rome, stichting van steden in nieuw ontgonnen gebieden (→ Rome; → Bonificazione). *v. Embden.*

B) Italiaansche beeldhouwkunst. Gotiek. Men kan van een nationale beeldhouwkunst in I. pas spreken sinds de 12e eeuw; voordien was zij geheel Byzantijnsch. Aanvankelijk trad vooral de Fransche kunst gevend op, maar in de **13e eeuw** ontwaakte een eigen visie. De leider was N i c c o l ò P i s a n o, die zich onder invloed der Antieken tot een sterke persoonlijkheid ontwikkelde. Hij vestigde een school te Pisa en Bologna, die culmineerde in Giovanni Pisano. Deze voerde de beeldhouwkunst tot ongekende hoogte op en bracht een ver doorgevoerd naturalisme (kansel in de S. Andrea te Pistoja en in den dom te Pisa). Andrea Pisano zette zijn stijl op geniale wijze voort en vestigde de Florentijnsche beeldhouwschool (deuren van het baptisterium te Florence). Genoemd moeten nog worden Andrea's zoon Nino Pisano (hoofdwerken te Pisa) en zijn leerling Andrea Orcagna (tabernakel in Or S. Michele te Florence).

In het begin der 15e eeuw was Florence het middelpunt der ontwakende **Renaissance** en voor de beeldhouwers was Lorenzo Ghiberti er de leider; het naturalisme, op de Antieken gebaseerd, bracht hij tot verdere rijpheid; de reliëfs op de bronzen deuren van het baptisterium te Florence zijn de schoonste getuigen van zijn kunst. Gelijktijdig schiep Jacopo della Quercia te Siena een aantal machtige werken. In D o n a t e l l o werd het hoogtepunt van het Florentijnsche Quattrocento bereikt; hij bevrijdde deze kunst van alle middeleeuwsche gebondenheid en zijn realisme is nauwelijks overtroffen. Naast hem hoorde Luca della Robbia tot de leidende meesters in Florence, die als iets nieuws de terracotta-beelden bracht; zijn neef Andrea zette deze traditie voort. Tot de artistieke nakomelingen van Donatello, allen met een sterk persoonlijk accent, moet men rekenen Desiderio da Settignano en de gebroeders Antonio en Bernardo Rossellino en wat later Mino da Fiesole en Benedetto da Majano. Hun kunst is liefelijker, minder heftig dan die van hun leermeester. Sterker en persoonlijker waren Pollajuolo en A n d r e a d e l V e r r o c c h i o (standbeeld van Colleoni), die beiden ook schilderden.

De apotheose der beeldhouwkunst bereikte I. in de 16e eeuw met L e o n a r d o d a V i n c i en vooral met M i c h e l a n g e l o, in wien volmaaktheid van vormgeving samengaat met diep innerlijk zieleleven. Te noemen is nog Michelangelo's geniale leerling Benvenuto Cellini, wiens kunst voor alles bevallig en sierlijk is. Uit hem ontwikkelde zich de **Barok,** eerst schuchter met Giovanno da Bologna te Florence, Alessandro Vittoria te Venetië, om tot volkomen rijpheid te komen in L o r e n z o B e r n i n i te Rome, wiens beweeglijke pathetische stijl over een groot deel van Europa school maakte. Hij was de laatste groote beeldhouwer, dien I. opleverde. Na hem zou men alleen nog Antonio Canova kunnen noemen, die zich op herleving van het **Klassicisme** toelegde.

Na den Wereldoorlog volgde een opbloei, die vooral op de driejaarlijksche tentoonstellingen te Milaan tot uiting komt. *Schretlen.*

C) Italiaansche schilderkunst. a) Gotiek en vroeg-Renaissance. De geschiedenis der Ital. schilderkunst rekent men te beginnen omstreeks 1300 met G i o t t o. Hij was waarsch. leerling van Cimabue, die nog geheel in Byzantijnsche traditie werkte, en hij bevrijdde de kunst hiervan door een geheel ongekend naturalisme te brengen. Hij werkte beurtelings te Assisi, Padua en Florence, in welke plaatsen nog zijn hoofdwerken (fresco's) zijn. Na zijn dood bloeide zijn school nog bijna een eeuw te Florence voort met figuren als Taddeo Gaddi, Angelo Gaddi, Andrea

Orcagna en Spinello Aretino. Tegelijkertijd ontwaakte te Siena een school, die zich van de Florentijnsche onderscheidt door een lyrischer stemming en een teederder koloriet en die wortelt in Duccio di Buoninsegna. Deze wekte hier de schilderkunst uit de verstarde traditie, wel onder invloed van Giotto. Zijn groote leerling en de uitwerker van zijn program was Simone Martini, in wiens edele kunst vele beloften der nieuwe wereldbeschouwing ontloken. Zijn voornaamste medewerker was Lippo Memmi en volgelingen Pietro en Ambrogio Lorenzetti. Het verval der Sieneesche school manifesteerde zich in Andrea Vanni en Taddeo di Bartolo.

b) Vroeg-Renaissance. Te Florence was omstreeks 1400 de groote stijl van Giotto ook min of meer doodgeloopen in decoratieve schildering, waar het gevoel voor ruimte verloren was geraakt. De figuur, die hier toen met één slag nieuw frisch leven bracht, was de geniale Masaccio. In den geest van Giotto greep hij naar de natuur en zijn greep reikte nog veel verder; hij bracht een gevoel voor vorm en ruimte, zooals nog volkomen onbekend was, en men moet hem als den voornaamsten grondlegger der Florentijnsche 15e-eeuwsche schilderkunst beschouwen. Zijn monumentale, aangrijpende fresco's, vooral die in de Brancacci-kapel, getuigen nog immer van zijn genie. Een (zwakkere) medewerker was Masolino, waardige navolgers trof hij in Andrea del Castagno, wiens temperamentvolle werken sterk gevoel voor plastiek vertoonen, en in Paolo Uccello, die een geweldige decoratieve kracht ontplooide. Naast deze realisten werkte inmiddels geheel afzijdig een groep, die wortelde in de 14e-eeuwsche Giotto-navolgers. Hoofdpersoon hiervan was de monnik fra Angelico, wiens sterk ascetische kunst zich zeldzaam hoog boven de materieele wereld verheft (hoofdwerken te Florence, o.a. in S. Marcoklooster). Zijn leerling Benozzo Gozzoli werkte min of meer in zijn stijl, maar was veel praalzieker en wereldscher. Zijn prachtige fresco's voor de huiskapel der Medici hooren tot de schoonste monumenten van Florence. Meer in de lijn van Masaccio werkte de monnik fra Filippo, die een Madonnatype schiep, dat lang invloed gehad heeft. In Antonio Pollajuolo en Andrea del Verrocchio rijpten de problemen van Masaccio; beiden werkten ook als beeldhouwer. In Filippino Lippi, Sandro Botticelli en Domenico Ghirlandajo bereikte de Florentijnsche schilderkunst dezer eeuw haar hoogtepunt. Uitgebreid is de schare leerlingen en navolgers, die in Toscane roem aan deze periode bijzetten; te noemen zijn Lorenzo di Credi, Cosimo Rosselli en Piero di Cosimo.

In Umbrië ontwikkelde zich ook al vroeg een schilderkunst en de belangrijkste figuur in het begin der 15e eeuw was er Gentile da Fabriano, die nog grootendeels in 14e-eeuwschen stijl werkte. De vernieuwer was hier Piero della Francesca, die een machtig gevoel voor perspectief demonstreerde. Zijn leerling Melozzo da Forli en vooral Luca Signorelli ontwikkelden zijn kunst in hooge mate. Pietro Perugino en zijn medewerker Pinturicchio bereikten in hun fresco's te Rome, Florence en Siena hoogtepunten niet alleen voor de Umbrische, maar voor de gezamenlijke Ital. kunst.

Een geheel op zich zelf staande meester was Andrea Mantegna. Zijn hoofdwerken, imposante fresco's, zijn te Padua. In Lombardije werkten in dien tijd Vincenzo Foppa, Ambrogio Preda, te Ferrara Cosimo Tura, Francesco Cossa. De leidende meester te Bologna was Francia.

Een speciale plaats nam Venetië in: men was er lang zeer conservatief, wat vooral blijkt uit de werken van Antonio Vivarini en Jacopo Bellini. De jonge Bartolommeo Vivarini zocht echter naar realisme, wat Carlo Crivelli voortzette, maar het hoogtepunt bereikten eerst Gentile Bellini en Giovanni Bellini, die beiden niet alleen monumentale, maar ook diep menschelijke werken schiepen. Als portretschilder blonk vooral uit Antonio da Messina. Als navolger is Vittorio Carpaccio te noemen, een groot verteller en tevens een groot kolorist. In Cima da Conegliano en Marco Basaiti is de Venetiaansche kunst tot vollen wasdom gekomen.

c) Hoog-Renaissance. De hoogste bloei der Ital. Renaissance manifesteerde zich eerst in de 16e eeuw in de schier alles omvattende figuren van Leonardo da Vinci, Raffael, Michelangelo en Titiaan. In hen ziet men de volkomen overwinning over alle gestelde problemen, de volmaakte beheersching van alle vormen, die de natuur te bieden heeft, gepaard met een diepe kennis van het menschelijk wezen.

Leonardo da Vinci, leerling van Verrocchio, was de diepzinnige onderzoeker van alle mogelijke geheimen niet alleen van den uiterlijken vorm, maar vooral van de menschelijke psyche. Hij werkte langen tijd te Milaan in dienst van Ludovico Moro, sinds 1516 van Frans I in Frankrijk. In Milaan bevindt zich nog een zijner hoofdwerken, het H. Avondmaal. In deze stad liet hij een vruchtbare school achter, o.a. Boltraffio en Bernardo Luini.

Michelangelo, voornamelijk als beeldhouwer werkzaam, heeft maar enkele schilderijen, doch omvangrijke fresco's nagelaten (in de Sixtijnsche kapel te Rome). Paus Julius II had hem hiervoor naar Rome geroepen. Deze fresco's overtreffen door hun machtige decoratieve werking en het volmaakte meesterschap over vorm en beweging alles op dit gebied. Zijn kunst was in alle opzichten een toppunt en het verval zette snel na hem in.

Tegelijkertijd werkte de jong gestorven Raffael, wien de sfeer der Umbrische school, een naïeve vroomheid, steeds eigen bleef. Hij was eenige jaren te Florence werkzaam, waar hij beroemde schilderijen maakte, maar dankt zijn wereldroem toch aan de fresco's, die hij in het Vaticaan in opdracht van den paus vervaardigde. Hierin is de volmaaktheid van teekening en compositie bereikt. Buiten zijn talrijke Madonna's (o.a. de Sixtijnsche), die gedurende eeuwen navolgers vonden, behooren zijn portretten tot het beste, wat op dit gebied geschapen is. Hij liet een schare leerlingen na, waarvan Giulio Romano de sterkste was, maar die toch bijna allen tot een ontzield manierisme vervielen.

Florence had in de 15e eeuw zijn glorietijd gehad en moest plaats maken voor andere centra. Intusschen leverde dit oude cultuurbolwerk nog eenige figuren van groote beteekenis op, zooals fra Bartolommeo, die nog een grandioozen stijl had, en Andrea del Sarto. De zeer begaafde Sodoma werkte vnl. te Siena. Te Ferrara bloeide nog Dosso Dossi, terwijl in N. Italië de onder invloed van Leonardo opgegroeide Correggio allen overstraalde. Hij was behalve voortreffelijk teekenaar een groot kolorist en geen heeft vóór hem zoo geniaal het licht weten uit te beelden als hij. Venetië's kunst ging in het begin der 16e eeuw een nieuwen bloei tegemoet, die, ingeleid door den zeer begaafden

Giorgione, culmineerde in T i t i a a n, wiens machtige werken hem een plaats onder de grootsten van alle tijden verzekeren. De kleurenweelde van zijn palet is van ongekende pracht, hij was een virtuoos teekenaar en een kenner van het menschelijk wezen, maar wist evenzeer de stemming van een landschap te treffen. Vooral op dit punt heeft hij de Ital. kunst veel nieuws gebracht. Onder zijn tijdgenooten, die zijn invloed ondergingen, maar persoonlijkheden bleven, zijn vooral te noemen Lorenzo Lotto en Palma Vecchio. Na Titiaan hielden Tintoretto, Bassano en Paolo Veronese de traditie hoog; zij waren veelal de scheppers van uitvoerige decoratieve wandschilderingen, waarin meestal de grootheid der school nog ten volle leeft. Na hen kwam snel ook hier het verval.

d) Barok. De 17e eeuw was in I. een flauwe echo der roemrijke perioden der vorige; slechts enkele figuren vallen er uit door een persoonlijke noot, zooals de C a r r a c c i's (Annibale en Ludovico) te Bologna. Guido Reni en Carlo Dolci kunnen met hun zoetelijke werken ons niet meer boeien, G u e r c i n o echter vindt steeds meer waardeering. C a r a v a g g i o vestigde te Rome een school, die zich vooral met lichtproblemen bezig hield. Salvator Rosa muntte uit om zijn karakteristieke landschappen.

e) Klassicisme. In de 18e eeuw beleefde Venetië andermaal een hoogen bloei met Antonio Canale (Canaletto) en Francesco Guardi, die beiden en ieder op eigen wijze de onovertroffen verheerlijkers van het prachtige stadsbeeld der lagunenstad waren. Naast hen verscheen als nog grootere ster G i o v a n n i B a t t i s t a T i e p o l o, de geniale teekenaar-schilder, wiens vorstelijke kunst nog vele bouwwerken in en buiten I. siert.

f) In de 19e eeuw is in I.'s kunst weinig eigen leven te bespeuren (alleen Segantini vond in sommige kringen waardeering); in den **laatsten tijd** is een opbloei te constateeren. Kort voor den Wereldoorlog traden de zgn. Futuristen op, die met de traditie braken en een veelheid van bewegingen op het ééne vlak wilde uitdrukken. Woordvoerder was Marinetti. Voornaamste figuren: Severini, Carra, Prampolini. De meesten dezer revolutionnaire schilders keerden later weer geheel of gedeeltelijk tot het Klassicisme terug. Vooral Severini en De Chirico zijn talenten van beteekenis gebleken. Het fascisme heeft nieuwen bloei der kunst gebracht, waarvan de belangrijke driejaarlijksche tentoonstellingen te Milaan en de tentoonstellingen te Venetië getuigen. *Schretlen.*

D) Italiaansche muziek. In I. overheerscht van eeuwen her de vocale muziek; reeds ca. 1000 is G u i d o v a n A r e z z o, groot theoreticus, beroemd door zijn solmisatiesysteem. In de 14e e. ontstaat te Florence een zgn. nieuwe kunst (Ars Nova): tweestemmig gezang met instrumentale begeleiding (madrigaal, ballade, caccia; componisten: Landino, Florentia, Bononia e.a.). Dan volgt het tijdperk, waarin veel Nederlanders in I. werken (Obrecht, Tinctoris, Josquin des Prez), terwijl tot de echt Ital. muziek behooren: frottole, villanelle, canzonen. Voorbereid door de Ned. school vindt de kerkmuziek een hoogtepunt in P a l e s t r i n a (mis, motet; comp.: Nanino, Suriano, Anerio). Voor de orgelkunst zijn belangrijk Merulo, de Gabrieli's en Frescobaldi, die de techniek en de verdere ontwikkeling van de fuga hebben voortgezet en overgeleverd aan de Duitsche meesters. Tegenover de ingewikkelde polyphonie der 16e eeuw ontstond de monodie: één zangstem met begeleiding, in een kring van dichters, musici en geleerden: de Camerata (Peri, Caccini, Gagliano). Hieruit ontwikkelde zich de opera, I.'s grootste schepping op muzikaal gebied, en daarnaast cantate, oratorium (Venetië: Monteverdi, Cavalli; Rome: Mazzocchi, Rossi; Napels: Stradella, Scarlatti) en opera buffa (Pergolesi). Voor de instrumentale muziek is de viool het voornaamste instrument; vormen: concerto grosso, kerk- en kamersonate, vioolsonate en vioolconcert (Corelli, Vivaldi, Tartini, Geminiani). Een beroemd Ital. klavierspeler en componist was Domenico Scarlatti. De Ital. opera doet haar intrede in Duitschland, Engeland en andere landen, waar Ital. meesters triomphen vieren. In de 2e helft der 19e eeuw ontwikkelt zich een nieuwe richting in de opera, het zgn. Verisme (Verdi, Puccini, Mascagni). Instrumentale, koor- en kerkmuziek vinden beoefenaars in Bossi, Sinigaglia en Perosi. De richtingen van de 20e eeuw (expressionisme, atonaliteit) zijn ook van invloed op I. Een der eerste meesters is Alfredo Casella; navolgers zijn Malipiero, Pizzetti, Respighi.

L i t.: L. Torchi, La musica istromentale in Italia (1902); Joh. Wolf, Florenz in der Musikgesch. des 14. Jhdts. (1902); G. Cesari, Die Entstehung des Madrigals im 16. Jhdt. (1908); A. Schering, Gesch. des Oratoriums (1911); H. Kretzschmer, Gesch. der Oper. *Piscaer.*

E) Italiaansche boekkunst. Van een eigen Ital. boekkunst kan men nauwelijks spreken vóór de 12e eeuw. De Benedictijnsche kloosters van Z. Italië, en vnl. het groote stichtingshuis van Monte Cassino, moeten beschouwd worden als de bronnen van een eigen Ital. boekkunst. Bij het begin der 12e eeuw had ze vaste vormen aangenomen, d.w.z. de initiaal-ornamentiek was een samensmelting van Keltische, Lombardische en Teutoonsche elementen en de miniaturen ademden een Byzantijnschen geest. In de 13e eeuw kreeg de Byzantijnsche invloed over geheel I. de overhand, doch aan het einde dezer eeuw verdween ze om plaats te maken voor de conventioneele randornamentiek van Eng. en Fr. oorsprong. De 14e eeuw bracht I. een schitterende fresco-achtige boek-illustratie en een eigen, van de Gotische vormen afwijkend, schrift, doch tusschen tekst en versiering bestond niet zoo'n innige samenhang als de boekkunst in Frankrijk omstreeks dien tijd vertoont.

De **Renaissance** had in de 15e eeuw grooten invloed gekregen op de boekkunst. Reeds in het begin dezer eeuw ontstond de welbekende „s c r i t t u r a u m a n i s t i c a", die zoo keurig geschreven en zoo nobel van vorm is, dat ze de Ital. calligraphen beroemd maakte en den weg baande voor de triomfen der eerste Ital. boekdrukkers. De inmiddels uitgevonden boekdrukkunst beleefde aan het einde der 15e e. een bijzonder gelukkigen tijd. In de laatste 10 jaren dezer eeuw ontwikkelde I. een verbazingwekkenden scheppingsdrang op het gebied van de verluchting, de versiering en de lettervormen van het boek. V e n e t i ë nam de leiding, doch F l o r e n c e bleef niet achter en ook Milaan leverde schitterende drukken. In de 16e eeuw verviakte de scheppingsdrang en aan het einde dezer eeuw was een groote inzinking in de Ital. boekkunst waar te nemen. De 17e eeuw kan stilzwijgend worden voorbijgegaan. Een gewichtige gebeurtenis is evenwel de stichting van een drukkerij door paus Gregorius XV in 1627 te Rome. De Ital. drukker Giambattista → Bodoni bracht de Ital. boekkunst aan de spits. In de 19e e. en ook in den loop van de 20e e. neemt de Ital. boekkunst een zeer bijzondere plaats in.

L i t.: J. A. Herbert, Illuminated Manuscripts; K.

1

2

3

4

5

6

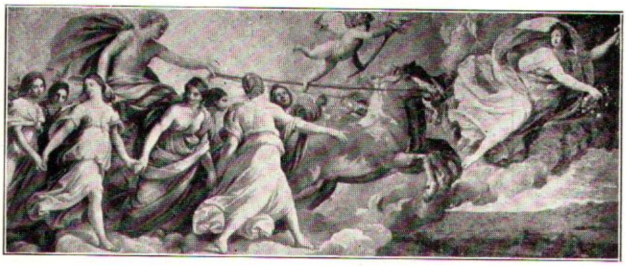

7

1. Simone Martini en Lippo Memmi, Annuntiatie (1333). Uffizi, Florence. 2. Benozzo Gozzoli, Detail uit den stoet der H. Drie Koningen (ca. 1460). Fresco in Palazzo Riccardi, Florence. 3. Botticelli, Magnificat. Uffizi, Florence. 4. Masaccio, Het wonder van den cijnspenning (ca. 1425). Fresco in de Brancaccikapel in S. Maria del Carmine, Florence. 5. Pinturicchio, De muziek (1495). Detail van een fresco in Appartamento Borgia in het Vaticaan. 6. Michelangelo, De Heilige Familie (ca. 1505). Uffizi, Florence. 7. Giovanni Bellini, Pietà (ca. 1460). Brera, Milaan.

1

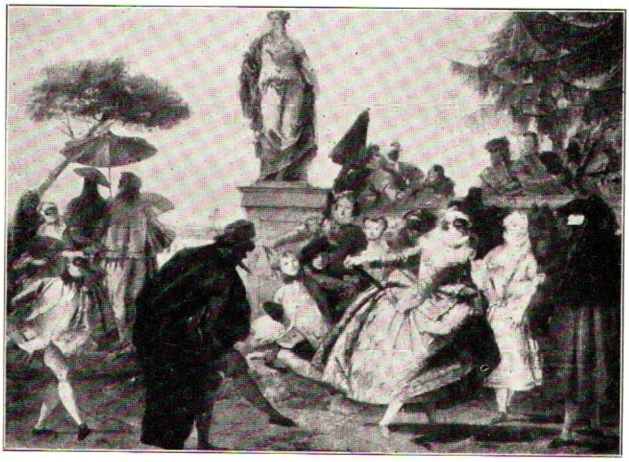
4

5

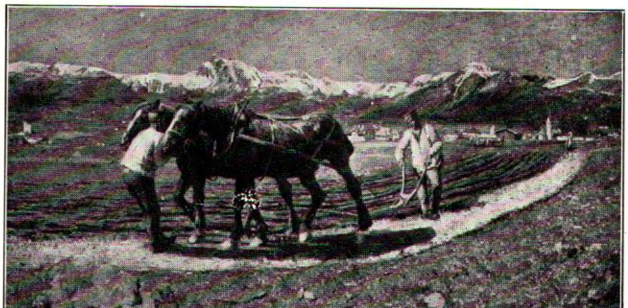
2

6

3

7

1. Carlo Crivelli, Madonna met Kind (ca. 1490). Brera, Milaan. 2. Raffael, Madonna della Sedia (begin 16e eeuw). Palazzo Pitti, Florence. 3. Titiaan, La Bella (ca. 1536). Uffizi, Florence. 4. Guido Reni, Aurora (1610). Plafondschildering in Palazzo Rospigliosi, Rome. 5. Antonio Canale, Gezicht op de Piazzetta te Venetië (2e helft 18e eeuw). Alte Pinakothek, München. 6. G B. Tiepolo, Menuet (ca. 1750). Palazzo Papadopoli, Venetië. 7. Giovanni Segantini, Ploegen in het Engadin (1890). Staatsgalerie, München.

Schottenloher, Das alte Buch; A. Molinier, Les Manuscrits. *Ronner.*

F) Italiaansche weefsels. De Ital. zijdeweverij komt eerst in de 13e eeuw tot volledige ontplooiing dank zij den achteruitgang, ten gevolge van staatkundige verwikkelingen, der omliggende landen. De vroege Ital. weefsels verraden nog Oosterschen invloed, de latere vertoonen een sterk gevoel voor naturalistische motieven en beweeglijkheid. Dierfiguren worden meestal onsymmetrisch toegepast (veel vogels). Midden 14e eeuw toepassing van menschenfiguren in profane voorstellingen (jachtscènes e.d.), later bijbelsche voorstellingen. Zoowel teekening als uitvoering getuigen van groot meesterschap. In de 15e eeuw groote granaatappel-patronen. Nu naast de zijde- en brokaatweefsels vooral toepassing van zware fluweelweefsels.

L i t.: O. v. Falke, Kunstgesch. der Seideweberei (geill., Berlijn 1921). *J. Rutten.*

G) Italiaansche tuinstijl, → Tuinarchitectuur.

H) Italiaansche film. De Ital. film blijft in den loop der tijden ver achter bij die van de andere filmproduceerende landen. Ten tijde van de stommefilmperiode heeft de Ital. filmindustrie een reeks romantisch-historische films vervaardigd, waarvan „Quo vadis" en „Sint Franciscus" typische voorbeelden waren. Na een sterke inzinking kwam de Ital. film weer eenigszins tot bloei tijdens de geluidsperiode. Superieure werken heeft de Ital. industrie niet afgeleverd. Pogingen om den fascistischen geest in de film te manifesteeren zijn vrijwel mislukt. De films, door een tweetal Ital. fabrieken vervaardigd, blijven doorgaans binnen de grenzen van het land. *v. Domburg.*

I) Italiaansche dansen. In Italië vormde in de M.E. de rei, hier → carole genaamd, gevolgd door den gesprongen of gestampten nadans, den klassieken „paardans", nl. een basse danza met een salterello. Zoo zijn tot op heden nog de meeste volksdansen samengesteld. In de Tresco voeren mannen en vrouwen eerst gezamenlijk een rondegang uit, die gevolgd wordt door een draaidans in paren, waarbij de man pantomimisch den balbo danst. Deze volgorde vindt men in de meeste nog levende volksdansen terug, als in den Bergamasco, de Giga, de Monferrina, den Siciliano, en de Venetiaansche Forlana.

De 15e en 16e eeuw kenden dergelijke „paardansen" (nl. den langzamen hoofschen dans, gevolgd door den vluggen springdans) in zeer veel variaties. Het gevolg was, dat dansmeesters in hoog aanzien kwamen en hun invloed ver buiten Italië reikte (Domenichino uit Piacenza). De eerste danstheorieën werden ontwikkeld en dansverzamelingen uitgegeven. Zoo teekenden de dansers Chirampinus en Chiappinus de dansen van Sicilië, Rome en Venetië op. Carosi en Negri gaven virtuoze dansbeschrijvingen. De oorsprong van het → ballet en eerste bloei was in Italië; op het eind der 16e eeuw ging echter de leiding van ballet- en gezelschapsdansen aan Frankrijk over en naast de danskunst a la italiana ontstond een bloeiende danskunst a la francese.

De dansmanie der M.E. brak zich ook hier baan in het zgn. Tarentisme, een danswoede, die van de 14e tot de 18e eeuw in Italië stand hield en die zich vooral uitte in den woesten Z. Ital. springdans, waaraan zij haar naam ontleende, de → Tarentella.

L i t.: G. Ungarelli, Le Vecchie danze ital. ancora in uso nella provincia (Bologna-Rome 1894); A. Cornazano, Il libro dell'arte del danzare (La Bibliofilia 17, 1915-1916). *Terlingen-Lücker.*

VII. Italiaansche pers. Italië is in vergelijking met andere landen niet rijk aan dagbladen; het heeft er over het geheele land 81, minder dan Parijs en omgeving alleen. Daarenboven bezit het volgens het Annuario della Stampa Italia van 1935 nog 132 politieke tijdschriften, 3 859 niet-politieke tijdschriften, ong. 7 000 zgn. Bolletini, 58 officieele inlichtingenorganen en 31 uitgaven van persagentschappen. De grootste oplage heeft de Corriere della sera: 500 000; de Popolo d'Italia heeft 250 000, het Giornale d'Italia ong. 100 000 lezers. Van de dagbladen behooren er 14 aan de fascistische partij; deze kunnen, ofschoon in verschillenden graad, als officieele organen beschouwd worden. De fascistische partij heeft geen beslag op de zgn. oppositiebladen gelegd, en oefent er in normale tijden slechts een indirecte contrôle over uit. Op politiek terrein zijn echter ook de zgn. oppositiebladen minstens fascistisch georiënteerd. De Kath. pers is in Italië zeer zwak ontwikkeld. Alleen de Osservatore Romano, het officieuze blad van het Vaticaan, kan zich onafhankelijk uitspreken. *Oostendorp.*

Italici, 1° de Latijnen, Umbriërs en Osci. → Italia.

2° De verbonden volken van Italië, bijz. in den Bondgenootenoorlog (91—88 v. Chr.).

Italioten, de oer-bevolking van Italië's centrum. Vgl. → Italia.

Italus, mythologische figuur, zoon van Telegonus, koning van Arcadië, gehuwd met Electra, dochter van koning Latinus. Naar hem zou Italië genoemd zijn.

Itani, → Litani.

Itasca-meer, klein meer in den staat Minnesota (Ver. St., 47° 13′ N., 95° 12′ W.); wordt beschouwd als het bronmeer van den Mississippi, ligt 445 m boven den zeespiegel; opp. ca. 5 km².

Itea (A n t. g e o g r.), Grieksche haven aan de Corinthische Golf, aan den voet van den Parnassus, oudtijds de kleine haven Chalcion, waarvan nog enkele schaarsche overblijfselen van havenwerken bestaan.

Itegem, Belg. gem. in de prov. Antwerpen (II 511 C4). Opp. 1 700 ha, ca. 3 500 inw. (Kath.). Leem- en zandgrond. Rivier: Groote Nete. Landbouw, veeteelt, groentenveiling; diamantslijperij.

Itelmen, andere naam voor → Kamtsjadalen.

Ite missa est (Lat., = Gaat, de wegzending is gekomen), slotformule der H. Mis, met het antwoord: Deo gratias (= God zij dank). Een dgl. formule bestond zeker overal vanaf het begin; déze werd woordelijk reeds in de 7e-8e eeuw in Rome gebruikt; in de Oostersche liturgieën, in die van Milaan, in de Mozarabische kent men andere. Sinds de 11e e. wordt zij in Missen zonder Gloria vervangen door: Benedicamus Domino, kort daarna in Requiemmissen door: Requiescant in pace. Zie nog onder de verschillende trefwoorden. *Louwerse.*

Iteratief, → Aspect (gramm.).

Iterativum, → Frequentativum.

Ithaca, 1° (ook: I t h a k i) een der Jonische Eilanden (XII 384 B4); opp. 105 km², 9 000 inw. Hoogste top: 820 m; vnl. kalkgebergte. Door de Golf van Molo, waaraan de hoofdstad Ios of Vathy, wordt I. in een N. en een Z. helft verdeeld, die door een slechts 600 m breede landengte verbonden zijn. De landbouw levert tarwe, olijven, wijn en krenten; op de bergen houdt men geiten; visscherij en zeevaart zijn vrij belangrijk. *Hoek.*

Ithaca is volgens de Homerische overlevering het vaderland van Odysseus. De gangbare meening, welke

het oude I. met het huidige identificeert, is fel bestreden, vooral door W. Dörpfeld, die I. meent weer te vinden in het tegenw. Leucas. Naast opschriften in Dorisch dialect, werden er bij de opgravingen archaeologische resten gevonden, die te dateeren zijn vanaf het Bronzen tijdperk tot in de eerste eeuwen v. Chr.

L i t. : Dörpfeld, Alt-Ithaca (1927) ; Bérard, Les navigations d'Ulysse (I 1930). *E. De Waele.*

2° Mooi gelegen stad in den staat New York (42° 27′ N., 76° 35′ W.); ca. 21 000 inw. Centrum van landbouwdistrict; vsch. industrieën; universiteit en hoogescholen.

Ithamar, jongste zoon van Aaron, stamvader van de hoogepriesters vanaf Heli tot Abiathar. Van de 24 priesterklassen behoorden er 8 tot het geslacht van Ithamar.

It Heitelân, → Heitelân (It).

Itherius, naam van een der oudst bekende joculatores, vermeld met Normannus in het grafschrift van bisschop Lambertus van Atrecht (1115): Huic episcopo et duobus joculatoribus Itherio et Normanno beata Virgo in hac ecclesia (kathedraal) apparuit; O. L. Vrouw zou hun de H. Kaars hebben gegeven, die van een besmettelijke brandziekte genas; in herinnering aan dit feit werd de oudst bekende broederschap van burgers en speellieden gesticht. *V. Mierlo.*

Ithome (G r. O u d h e i d), berg in Zuid-Messenië (Z.W. punt van Griekenland), tegenw. Vurkano, 800 m hoog. Bekend uit den 1en Messenischen oorlog.

Ithyphallus, → Stinkzwam.

Itinerarium, 1° Antieke r e i s g i d s. Het behoeft geen betoog, dat de weinige ons bewaarde boeken van deze soort van heel hoog belang zijn voor de kennis der Antieke geographie. Bij de Grieken heeft er zelfs een gids bestaan naar China, zooals men kan concludeeren uit een Chineesch boek, waarin de afstanden in Grieksche maat zijn aangegeven. Het voornaamste i., dat wij bezitten, is van **Pausanias,** in tien boeken. Hij voert ons als een Baedeker door Griekenland, en is vrij betrouwbaar. In de 2e eeuw, waarin ook Pausanias leefde, kwam het i. tot stand, waarbij de ons bewaarde landkaart → **„Tabula Peutingeriana”** behoorde. Rond 300 na Chr. dient te worden geplaatst het i. **Antoninianum.** Dit geeft ong. alle wegen en ook alle scheepvaartgelegenheden aan, die het Rom. Rijk toentertijde bezat. Spoedig daarna begonnen de Christelijke itineraria-naar-het-Heilige-Land te verschijnen. Ofschoon deze toch meer als reisbeschrijvingen bedoeld zijn geweest, noemen we hier vooral de heel bekende pelgrimsreis van **Aetheria** uit de 2e helft van de 4e eeuw (ca. 385), van Aquitania naar Jerusalem; en die van den Franschen bisschop **Arculfus,** die tegen het einde van de 7e eeuw die reis ongeveer heeft volbracht. Hij leed schipbreuk op de Iersche kust. Ook voor het bezoeken der heilige plaatsen te Rome hebben er sedert de 4e e. reeds gidsen bestaan. *Slijpen.*

2° Liturgisch r e i s g e b e d, te bidden bij vertrek (vgl. Caeremoniale episc. l. I, c. 2), afgeleid van het gebed van oudsher daarbij gesproken over monniken; bestaat heden uit den lofzang Benedictus (Lc. 1. 68-79) en gebeden (gedeeltelijk uit 8e eeuw).

Itius Portus (R o m. O u d h e i d), haven in Gallië, tegenover Brittannië. Van hier stak Caesar in 54, misschien ook in 55 v. Chr., naar Brittannië over.

Ito, prins H i r o b o e m i, een der bekwaamste staatslieden van het nieuwe Japan. * 2 Sept. 1841 te Tsjosjoe, † 26 Oct. 1909 te Seoel. I. studeerde 1863-'64 te Londen. 1886-1901 viermaal minister-president. I. ontwierp de grondwet van 1889 en bevrijdde Japan van zijn dienstbaarheden tegenover de Westersche volkeren; 1905-'09 resident in Korea, waar hij door een nationalist vermoord werd. *V. Houtte.*

Itobaäl, koning van B y b l o s in Phoenicië, waarsch. ca. 1000 v. Chr. Hij heeft voor zijn vader Ahiram een sarcophaag laten maken, waarvan de inscriptie van belang is voor de geschiedenis van de H. Schrift, daar ze nl. een der oudste specimina is van het Phoenicisch alphabet.

Itobaäl (= Ethbaal, 3 Reg. 16, 31), koning van T y r u s ca. 870 v. Chr. en schoonvader van koning Achab van Israël.

Itoerana, → Bovenlandsche Indianen.

Itsjang, stad in de Chineesche prov. Hoepe (VII 384 E5), 90 m boven zee, ca. 90 000 inw. I. is een belangrijke handelsstad aan den Jang-tse-Kiang, sinds 1876 voor den buitenlandschen handel geopend. Er is vooral druk verkeer met de rijke provincie Sztsjwan.

Itta, andere naam voor de H. → Ida van Nijvel (1°).

Itter (Fr. Ittre), gem. in Waalsch-Brabant (VI 95 C4); opp. 2 141 ha, ca. 2 650 inw. (Kath.); katoenspinnerij, papier- en cartonfabriek. De kerk van I. is een bedevaartskerk (O. L. Vr. van Itter); relikwieën van de H. Lutgardis.

Itterbeek, gem. in Belg. Brabant (VI 95 B3); opp. 541 ha, ca. 1 600 inw. (Kath.); landbouw. Mooie Gotische kerk uit ca. 1300.

Itteren, gem. in Ned. Limburg, 5 km ten N. van Maastricht; opp. 440 ha, ca. 560 inw. (Kath.). De bodem bestaat uit rivierklei. I. omvat het dorp I. en de buurt Geneinde. Landbouw en veeteelt.

Ittervoort, gem. in Ned. Limburg, ten W. van Roermond; opp. 420 ha, ca. 340 inw. (Kath.). De bodem bestaat uit Diluviaal zand en langs de Tongerloosche Beek uit beekbezinking. Autobusdienst op I. vanuit Roermond.

Iturbi, J o s é, pianist, * 28 Nov. 1895 te Valencia. Studeerde te Barcelona bij Joaquin Malats, te Parijs onder Stoub; verliet hier het conservatorium in 1917 met den eersten prijs; 1918-'22 leeraar conservatorium te Genève. Concerteerde in alle landen en behoort tot de beste pianisten. *Piscaer.*

Iturbide, don A u g u s t i n d e, generaal, later keizer van Mexico (1822-'23). * 27 Sept. 1783 te Valladolid, thans Morelia (Michoacán), † 19 Juli 1824 te Padilla. In 1810 weigerde hij deel te nemen aan het eerste oproer tegen Spanje, doch in 1821 ging hij tot de partij van den opstand over. Na vruchtelooze onderhandelingen verklaarde I. Mexico onafhankelijk (24 Febr. 1821) en noodzaakte bij het verdrag van Córdoba den onderkoning tot ontruiming van de hoofdstad. Steunend op den clerus en het leger, beklom hij als keizer Augustin I den troon (18 Mei 1822), doch generaal Santa Anna kwam aanstonds tegen hem in verzet, zoodat hij reeds op 20 Maart 1823 verplicht werd zijn waardigheid neer te leggen en naar Italië te ontvluchten. In Juli 1824 waagde hij het vermomd den vaderlandschen bodem te betreden, maar werd gevangen genomen en gefusilleerd op bevel van generaal Garcia. In 1865 kregen zijn nakomelingen van Maximiliaan den titel van keizerlijke prinsen. *Lousse.*

W e r k e n: Autobiographie (Fr., Eng., Duitsch, 1824); Breve diseño critico de la emancipación y libertad de la nación mexicana (Mexico 1827). — L i t. : W. S.

Robertson, Hist. of the Latin-American nations (Londen [2]1932); Rabasa, L'évolution hist. du Mexique (Parijs 1924).

Iturea, landstreek op den Libanon en Anti-Libanon, hoofdstad Chalcis. De naam is afgeleid van Iethur (vgl. Gen. 25.15), een Arabischen stam in het Oost-Jordaanland, die zich later naar het Noorden uitbreidde. Door Aristobulus I werd Iturea in 105 voor het Joodsche rijk veroverd. Na den dood van Herodes den Grooten kwam I. gedeeltelijk (de streek rond Paneas) aan den viervorst Herodes Philippus (vgl. Lc. 3.1). Na den dood van koning Sohemus (49 n. Chr.) vereenigde keizer Claudius het land definitief met de Rom. provincie Syria. *v. d. Born.*

Itylus, → Aëdon.

Iudex (Rom. recht), rechter. Te Rome is aanvankelijk i. een burger, die als scheidsrechter voor partijen optreedt ter beslissing van een geschil. Over de keuze kunnen partijen vrijelijk met elkaar overeenkomen; ze kunnen een i. aanwijzen uit de daarvoor opgestelde lijsten (album iudicum). Worden ze het niet eens, dan komt de magistraat bij de keuze tusschenbeide. De keuze heeft plaats „in iure" (→ Iudicium). Bij den lateren procesvorm, de „cognitio extra ordinem" (deze verdringt de oudere procesvormen „per legis actionem" en „per formulam"; → Legis actio; → Formula), is de i. ambtenaar (het private karakter van den rechter is daarmede verdwenen). Naast den alleen rechtsprekenden rechter kent men de collegiale rechtspraak (bijv. door het college der centumviri, honderdmannen). Vgl. → Rechter. *Hermesdorf.*

Iudicatum, het edict van paus Vigilius, waarin de drie kapittels (→ Driekapittelstrijd) veroordeeld worden; uitgevaardigd 11 April 548.

Iudicium (Rom. recht), het vonnis van den rechter (iudex) in een geding tusschen partijen. Iudicium legitimum is het vonnis door den alleen rechtsprekenden rechter (in tegenstelling tot collegiale rechtspraak) gewezen tusschen Rom. burgers te Rome, althans binnen de banmijl. Ontbreekt een dezer vereischten, dan is het vonnis een iudicium imperio continens. Met i. wordt ook aangeduid de phase in het proces, die volgt op de voorbereidende behandeling, die plaats grijpt voor den magistraat (behandeling „in iure"; → In ius vocatio; → In iure cessio). Men spreekt dan van de behandeling „in iudicio" (beter: „apud iudicem"): hier wordt door den → iudex het geschil beslist. „In iure" wordt die beslissing alleen maar voorbereid door de partijen in samenwerking met den magistraat. *Hermesdorf.*

Iudicium Dei (Lat.) = → Godsoordeel.

Iugerum, Rom. vlaktemaat: 1° een morgen land, ong. 1/4 hectare; 2° een naar deze maat afgedeeld vak in de wijnbergen.

Iulius, → Julius. Zie ook → Caesar.

Iulus, → Ascanius.

Iuráre in verba magistri (Lat.) = Zweren bij de woorden van den meester. Horatius' Epist. 1. 1. 14. Horatius schijnt het woord ontleend te hebben aan het naspreken van de eedformule bij zwaardvechters. → Autos Epha.

Iura stolae (Lat., = stoolrechten) zijn de geldelijke bijdragen, die de geloovigen aan den pastoor verschuldigd zijn voor diens levensonderhoud bij gelegenheid van de toediening van sommige sacramenten en sacramentaliën, waarbij de bedienaar de stool draagt. Zij zijn ontstaan uit de vrijwillige giften, die de geloovigen vanouds gewoon waren te geven aan den priester, die speciaal voor hen zijn geestelijke functie uitoefende. Het 4e Lateraansch concilie (1215) heeft deze gewoonte bekrachtigd, zoodat de geestelijkheid voortaan een recht kon doen gelden op de gebruikelijke i. s., doch tevens het eischen van hoogere rechten en bij andere kerkelijke functies was verboden. Omdat de i. s. geenszins de prijs zijn, waarmee men als het ware het sacrament koopt, doch slechts één der middelen, waardoor de geloovigen, evenals door het Misstipendium, voldoen aan hun plicht om in het onderhoud hunner geestelijken te voorzien, is er geen sprake van simonie (vgl. C. I. C. can. 1496).

Volgens het tegenwoordige Kerkelijk recht is het de taak van een provinciaal concilie of van de gezamenlijke bisschoppen der kerkprovincie vast te stellen, bij welke kerkelijke functies de i. s. verschuldigd zijn en de grootte daarvan (can. 1507). In Ned. zijn slechts voor het huwelijk en voor uitvaart en begrafenis vaste i. s. voorgeschreven volgens door den bisschop voor iedere parochie goedgekeurde tarieven. Onvermogenden zijn daarvan uitdrukkelijk vrijgesteld (can. 463 § 4 en 1235 § 2). *W. Mulder.*

Ius albinagii of ius albanagii (Lat.), recht van den heer op de nalatenschap van vreemdelingen (albini). → Aubaine (droit d').

Ius civile. Romeinschrechtelijk heeft deze uitdrukking meerdere beteekenissen. Soms bedoelt men er mede het eigen, alleen voor Rom. burgers geldende recht (tegenstelling tot het → ius gentium), soms duidt men er het Rom. recht mede aan, voorzoover het niet behoort tot het magistraatsrecht (→ ius honorarium). Geheel anders is de beteekenis van het hedendaagsche begrip → burgerlijk recht. *Hermesdorf.*

Ius conubii, → Conubium.

Ius curia novit, → Curia.

Ius gentium is dat gedeelte van het Rom. recht, dat de Romein gemeen heeft met andere volken. Het vormt een soort „ius commune". I. g. heet ook wel ius naturale. Uit de bronnen blijkt, dat de belangrijkste contracten gedurende de periode van het Klassieke recht aan het i. g. hun ontstaan danken. Het vormt een tegenstelling tot het → ius civile, het typisch exclusivistisch Rom. recht. Het i. g. regelt niet de verhoudingen van volk tot volk. Tegenwoordig verstaat men onder i. g. het → volkenrecht. *Hermesdorf.*

Ius honorarium, ook wel ius praetorium geheeten, is het Rom. recht, voorzoover het zijn ontstaan dankt aan de Rom. magistraten, vooral aan den praetor. Vergelijkt men het met het → ius civile, dan is het i. h. veel soepeler in werking en hanteering, waardoor het zich beter en sneller heeft kunnen aanpassen aan de wisselende behoeften van het practische rechtsleven. De toepasselijkheid van het i. h. blijft echter beperkt tot ambtsgebied en ambtsduur van den magistraat, die het gemaakt heeft. → Edicta. *Hermesdorf.*

Ius in re aliena, recht (zakelijk recht) op eens anders zaak, recht op een zaak, waarvan men zelf geen eigenaar is. Men plaatst het i. tegenover het ius in re propria (recht, zakelijk recht op eigen zaak, bijv. eigendomsrecht, dominium). Tot de iura in re aliena behooren o.a. vruchtgebruik, erfdienstbaarheid, erfpacht, enz. *Hermesdorf.*

Ius liberorum, voorrecht, waarop naar Rom. recht aanspraak gemaakt kon worden op grond van het aantal kinderen. Zoo waren bijv. de vrijgeboren vrouw (ingenua) met drie kinderen, de vrijgelaten vrouw (libertina) met vier kinderen bevrijd van de

voogdij. Het i. l. gaf later de vrouw de bevoegdheid tot het maken van een testament zonder daartoe de medewerking van haar voogd noodig te hebben (auctoritas tutoris). *Hermesdorf.*

Ius naturale. Dit wordt in de Rom. rechtsbronnen wel vereenzelvigd met → ius gentium. → Natuurrecht.

Ius patronatus (Rom. recht) duidt aan de verschillende rechten, die de vrijlater van een slaaf te Rome kan doen gelden tegenover den persoon en, onder bepaalde omstandigheden, tegenover het vermogen van den vrijgelatene (recht op bepaalde diensten, op ondersteuning, soms ook op de nalatenschap, abintestaat erfrecht). De vader (paterfamilias), die zijn kind vrijlaat (→ emancipatio), heeft het i. p. evenzeer. → Patronaatsrecht. *Hermesdorf.*

Ius postliminii, recht op herstel in de rechten, die door het in krijgsgevangenschap (captivitas) geraken verloren zijn gegaan. Het herstel heeft naar Rom. recht plaats door het overschrijden der grens van het Rom. territoir (post-limen, grens) bij den terugkeer uit de krijgsgevangenschap. Het belangrijkste recht, dat op deze wijze herkregen wordt, is wel dat op de vrijheid (libertas), dat den grondslag vormt voor verdere rechten. *Hermesdorf.*

Ius praetorium, → Ius honorarium.

Ius primae noctis, recht van den eersten nacht. Voor hoorigen (→ Hoorigheid; → Echte) is er een tijd geweest, dat de heer zijn toestemming tot een door zijn hoorigen aan te gaan huwelijk moest geven. Uit de gewoonte, dat hier en daar een bedrag aan den heer betaald wordt bij gelegenheid van het verleenen dezer toestemming, misschien ook ten einde deze te verkrijgen, heeft zich dit „recht van den eersten nacht" ontwikkeld, een instelling, waaraan overigens de meest fantastische beschouwingen gewijd zijn. *Hermesdorf.*

Ius privatum, → Privaatrecht.

Ius publicum, → Publiekrecht.

Ius respondendi (Rom. recht), de bevoegdheid tot het geven van rechtsgeleerde adviezen (responsa prudentium), aan wie er om vraagt. In engeren zin beteekent i. r. het voorrecht door de Rom. keizers aan bepaalde rechtsgeleerden (prudentes) verleend tot het verstrekken van responsa. De adviezen hebben daardoor grooter beteekenis gekregen voor de rechtsvorming, daar ze voortaan op het gezag van den keizer (ex auctoritate principis) steunden. Men sprak van het „ius publice respondendi ex auctoritate principis". Welke precies de draagwijdte hiervan geweest is, staat niet vast. *Hermesdorf.*

Iustitia, Rom. godin van de rechtvaardigheid (Gr. Themis, Dice), voorgesteld met hoorn van overvloed en weegschaal, in lateren tijd ook geblinddoekt. Ook voorgesteld als maagd met een schaal in de eene en een schepter in de andere hand. De I. Augusta kreeg 13 Jan. 13 na Chr. een tempel te Rome.

Iustitium (Lat., = rechtsstilstand), schorsing van de civiele rechtspraak, die onder de Romeinsche republiek door den dictator bij oorlogs- en oproersgevaar of bij openbaren rouw werd afgekondigd; daarnaast werd het aerarium gesloten, alsook de senaatszittingen en vaak de particuliere zaken stopgezet. De bedoeling was daarbij de lichting van de troepen te vergemakkelijken. *E. De Waele.*

Iustus titulus, rechtsgeldige titel, d. i. een zoodanig rechtsfeit of complex van rechtsfeiten, dat door het positieve recht beschouwd wordt als voldoende (rechts)grond voor eigendomsovergang of eigendomsverkrijging. Naar de aanwezigheid van een i. t. wordt gevraagd bij traditio (levering) en verjaring. I. heet ook wel iusta causa. Als i. t. worden o.m. beschouwd schenking, koop, dos. → Titel. *Hermesdorf.*

Ius vitae necisque (Rom. recht), het recht van den Rom. huisvader (paterfamilias) over leven en dood van hen, die aan zijn gezagsrecht onderworpen zijn. Tot misbruik op groote schaal heeft dit recht, naar het schijnt, niet geleid. Trouwens, bij de uitoefening van dit volstrekte beschikkingsrecht wordt te voren het advies ingewonnen van den familieraad (consilium). *Hermesdorf.*

Iuvavum, → Salzburg.

Ivain of Le chevalier au lion, een der beste hoofsche romans van → Chrétien de Troyes, met het thema van den ridder, die door te sterken drang naar ridderlijke daden zijn vrouw en zijn land verliest en, uit den waanzin, door allerlei avonturen gelouterd, waarbij hij door een leeuw, dien hij van een slang gered heeft, geholpen wordt, haar ten slotte terugwint. Het gedicht munt uit door scherpe psychologische analyse, en vertoont een sterk pessimisme tegenover de vrouw. → Hartmann von Aue bewerkte het in het Duitsch, Iwein, niet zonder het ethisch pessimisme te verzachten.

Uitg. van Ivain door Foerster (1887, 1913); van Iwein door G. F. Benecke en Karl Lachmann (1827; 5e uitg. d. L. Wolff, 1926). *V. Mierlo.*

Ivalo, Senteri (eigenlijk Ingmann), Finsch geschiedschrijver. * 9 Juni 1866 te Sodakyla.

Ivans, pseud. van Jacob van Schevichaven, Ned. schrijver. * 20 Juni 1866 te Sneek, † 20 Mei 1935 te Den Haag. Doctor in de rechten 1888; was o.m. dir. van het Bureau Colonial International te Den Haag, later secretaris van het Crisis-in-en-uitvoerbureau aldaar. I. schreef ca. vijftig, vrijwel onberispelijke detectiveromans, en, onder eigen naam, enkele jongensboeken en tooneelstukken. Hij was verder de auteur van enkele werken over levensverzekering, in welke branche hij langen tijd werkzaam is geweest.

I. V. C. B., → Interdiocesane Voetbal Competitie Bond.

Ivens, Joris, Ned. filmer. * 18 Nov. 1898 te Nijmegen. I. opende de reeks van zelfstandige Ned. filmers. Hij vervaardigde „De Brug", „Regen" (met Mannus Franken), „Zuiderzee" (zie afb. 6 t/o kol. 704 in dl. X), „Wij bouwen", „Komsomol", „Borinage" e.a. Sinds 1933 is I. werkzaam in Moskou, waar hij in dienst staat van het Sowjet-gouvernement. *v. Domburg.*

Ivetta van Hoei, Zalige, → Jutta.

Ivo, Heilige, priester. * 17 Oct. 1253 te Kermartin (Bretagne), † 19 Mei 1303. Hij onderscheidde zich door groote gestrengheid voor zich zelf, door geest van gebed, en zorg voor hulpbehoevenden. Om zijn ijverige verdediging van de armen tegen onrechtvaardige rechters, is hij tot patroon der juristen gekozen. Vaak wordt hij verwisseld met → Ivo van Chartres. In Frankrijk, Italië, België en Brazilië bestaan **Broederschappen van den H. Ivo** voor rechtskundigen bijstand aan armen. Feestdag 19 Mei. *Feugen.*

Lit.: Acta S.S. Maji (IV); Anal. Boll. (II en VIII); A. de la Borderie e.a., Monuments de l'hist. de S. Yves (St. Brieuc 1887); Annales de Bretagne (1904).

In de iconographie wordt Ivo voorgesteld: gekleed in talaar met barret op (universiteitskapel in het munster te Freiburg i. Br., 1524), met boek in de hand (te Vic in Lotharingen, 15e eeuw). Jacopo da

Empoli schilderde I. voor het weeshuis te Florence, staande voor weduwen en weezen (thans Uffici te Florence), ook: I. met St. Lucas, die hem aan de H. Maagd aanbeveelt (Louvre). Verder zijn bekend werken van De Klerck (Museum te Brussel) en Rubens: I. als doctor iuris, voor wien een weduwe met weeskind neerknielt (Leuven). *p. Gerlachus.*

Ivo van Chartres (Lat. naam: Ivo Carnutensis), Heilige, beroemd canonist. * ca. 1040 bij Beauvais, † 23 Dec. 1117 te Chartres; ca. 1078 proost geworden van de reguliere kanunniken van St. Quentin te Beauvais; sedert 1090 bisschop van Chartres. In den investituurstrijd bestreed hij weliswaar de leeken-investituur, als inbreuk op de vrijheid van de Kerk, doch is toch ook krachtig voor een minnelijke schikking tusschen koning en Kerk opgekomen. De op zijn naam staande kerkrechtelijke verzamelingen (Collectio Tripartita, Decretum, Panormia of Pannomia; in Migne, Patr. Lat. 161) zijn tientallen jaren een hoofdbron voor de studie van het canoniek recht geweest. Belangrijk voor de liturgie-wetenschap zijn meerdere zijner Sermones de ecclesiasticis Sacramentis (Migne, Patr. Lat. 162), vooral t.o.v. het Doopsel en de Wijdingen.

L i t. : P. Fournier, Les coll. canoniques attr. à Y. de C., in Biblioth. de l'Ecole des chartes (1896, 1897); Y. de C. et le droit canon., in Rev. des questions hist. (1898); P. Fournier en G. le Bras, Hist. des coll. canon. en Occident (II Parijs 1932); F. Pl. Bliemetzrieder, Zu den Schriften I. von C., in Sitzungsber. der k. Akad. der Wiss. (Weenen 1918); L. Schmidt, Der h. I. Bischof von C. (Weenen 1911). *Schweigman.*

Ivogün, M a r i a, coloratuurzangeres. * 18 Nov. 1891 te Boedapest. Studeerde onder leiding van Irene Schlemmer-Ambros aan de Weensche Academie; 1913-'25 verbonden aan de Staatsopera te München, daarna als gast in verschillende opera's. Huwde 1921 met Karl Erb. *Piscaer.*

Ivoor, dentine of tandbeen (substantia eburnea), is een beenige substantie, welke de grondmassa vormt, waaruit de tand is opgebouwd. In deze substantie komen talrijke vertakte kanaaltjes (dentine-kanaaltjes) voor; naar buiten wordt zij bedekt door het tandemaille. → Tand. Vooral het tandbeen van de stoottanden der olifanten wordt als i. in den handel gebracht en tot verschillende voorwerpen verwerkt. *Willems.*

Kunstivoor is een imitatie van ivoor en bestaat meestal uit galaliet of geperste celluloidplaatjes.

Technisch. Zie pl.; vergelijk index kolom 831/832. I. wordt in de beeldhouwkunst op tweeërlei wijze gebruikt, vooreerst als bekleeding van bijv. een houten beeld voor de vleeschdeelen, zooals gelaat en handen enz., met opgebrachte stukken ivoor, en verder voor het vervaardigen van beelden, reliëfs en kostbare voorwerpen. Voor grootere beelden in ivoor legt de ronde en flauw gebogen vorm van den tand die typische beperking op aan den vorm van het beeldwerk, welke er tevens de karakteristiek aan geeft. Den vorm van den tand vindt men soms nog terug in den algemeenen vorm van het beeld. Men kan echter aparte stukken aanzetten. De gekruisigde-Christusfiguren, waarbij het lichaam en het hoofd uit den flauw gebogen tand gesneden zijn en de uitgespreide armen apart zijn aangezet, laten deze kenmerken van ivoorsnijwerk duidelijk zien. Het snijden geschiedt met houtbeitels tot een uiterste fijnheid; daarna polijst men.

Ivoor is bijzonder mooi van kleur en fijn van structuur en staat een zeer gedetailleerde en verzorgde bewerking toe. Het ivoorsnijden kost echter veel tijd en bijz. technische vaardigheid is vereischt. *Etienne.*

Geschiedenis. Gedurende het Steentijdperk versierden de primitieve volkeren hun gebruiksvoorwerpen uit beenderen met ingegrifte teekeningen van dieren. De eerste cultuurlanden der Oudheid, Egypte en Mesopotamië, brachten ivoren beeldjes en siervoorwerpen voort. In Griekenland verwerkten de beeldhouwers uit de 5e eeuw v. Chr. ivoor in de groote houten beelden (→ Chryselephant). Tijdens de Hellenistische periode en het Romeinsche keizerrijk werd het i. beoefend in de kleinkunst en het huisraad; met de vroeg-Christelijke kunst kwam het tot hooge ontwikkeling: de voornaamste centra waren Syrië (Antiochië en het meer Oostersch-getinte achterland), Egypte (Alexandrië en de Koptische binnenlandkunst); verder Rome en Konstantinopel (in deze laatste stad bloeide het Byzantijnsch i. tot de 12e eeuw). In de profane kunst zijn vooral de consulaire → diptychons te vermelden; de kerkelijke kunst vervaardigde pyxiden, diptieken, reliekkastjes en platen, die boekbanden (zie pl. in dl. V tegenover kol. 496, afb. 1) en kerkmeubelen bekleedden. Het voornaamste kunstwerk uit dezen tijd is de bisschopszetel van Maximianus in den dom te Ravenna, die dagteekent uit de 6e eeuw en waarsch. te Alexandrië gemaakt werd.

Van groote beteekenis waren deze kunstwerken voor de eerste ontwikkeling der plastische kunsten in onze gewesten: in de 9e eeuw werd het Rijnland (Metz, Trier en Keulen) een centrum van het i.; sedert het begin der 11e eeuw ontwikkelde het zich ook in het Maasland (Luik). Dit Lotharingsch i. beperkte zich tot liturgische voorwerpen als bisschopsstaven, liturgische kammen, altaardiptieken en platen voor evangelieboeken. Op het einde der 13e eeuw kwam het i. te Parijs tot hoogen bloei; in de 14e eeuw werden in deze stad veel draagbare altaartriptieken en madonnabeeldjes vervaardigd. In de profane kunst werden ivoren degen- en meshechten, spiegeltjes en gezelschapsspelen (schaakborden) bewerkt. Het middeleeuwsch i. werd gewoonlijk gedeeltelijk gepolychromeerd. In de 15e eeuw bloeit het i. in Duitschland en Italië; te Venetië versierden de Embriacchi koffertjes en kastjes met ivoren platen; ook als inlegwerk voor meubelen was het ivoor toen veel in gebruik.

Met de Barok kwam het i. in vsch. landen tot hoogen bloei. In Zuid-Nederland bewerkten G. Van Opstal, Lucas Fayd'herbe, Frans Van Bossuit en vooral Jeroom en Frans Duquesnoy kleinsculptuur van hooge virtuositeit. Hun werken (figuren, groepen, medaillons en reliëfs) werden niet beschilderd, zoodat de warme wit-gele toon en de matte glans van het materiaal tot hun volle recht kwamen. Ook in andere landen kwam herleving: in Italië vermelden wij Leoni (Venetië); in Duitschland Elhafen en Angermair.

De 18e eeuw betrachtte in het i. meer technische vaardigheid dan echte kunstwaarde; kenmerkend in dit opzicht zijn de Duitsche werken met de passigdraaibank vervaardigd. Zwaar versierde drinkschalen en bekers, knoppen van wandelstokken en tabaksdoozen zijn representatieve voorwerpen voor het i. van die tijden. Met het opkomen van het Europeesch porselein, rond het midden der 18e eeuw, geraakt het i. gaandeweg in verval. In de 2e helft der 19e eeuw is de herleving van het i. in België verklaarbaar door het invoeren van ivoor uit den onafhankelijken Kongostaat; Ch. Van der Stappen, J. Dillens, J. Dupon en A. Van Beurden zijn de bekendste Belgische ivoorbeeld-

houwers. Tegenwoordig blijft deze grondstof zeer gezocht voor het vervaardigen van bijouterieën en fantasieartikelen; de productie der Parijsche industrie is toonaangevend. Bij de beeldhouwers is de belangstelling voor dit materiaal vrij gering.

Sedert eeuwen wordt het i. in de kunstnijverheid van Japan en China gebruikt. Ook in de Indische en Mohammedaansche kunsten komt het i. veel voor. Verder bewerken de Afrikaansche natuurvolkeren het ivoor. → Beninkunst.

Lit.: Scherer, Studien zur Elfenbeinplastik der Barockzeit (1897); id., Elfenbeinplastik seit der Renaissance (1903); H. Graeven, Frühchristl. und mittelalterliche Elfenbeinwerke (1898-1900); id., Antike Schnitzereien aus Knochen und Elfenbein (1903); A. Goldschmidt, Die Elfenbeinskulpturen aus der Zeit der karoling. und sächs. Kaiser (2 dln. 1914-'18); id., Die Elfenbeinskulpturen aus der roman. Zeit (2 dln. 1923-'26); J. Volach, Elfenbeinarbeiten der Spätantike und des frühen M.A. (1916); O. Pelka, Elfenbein ([2]1923); R. Koechlin, Les ivoires goth. fr. (3 dln. 1924); M. Laurent, Les ivoires prégoth. conservés en Belg. (1912). *V. Herck.*

Ivoorborduurwerk, wit of roomkleurig zijden borduurwerk. De techniek komt vrijwel overeen met die van het Arabisch borduurwerk.

Ivoorkust, Fransche bezitting in W. Afrika, langs de kust van Guinea (I 520 en 536 C 4); tusschen Liberia (ten W.) en de Eng. Goudkust (ten O.); maakt deel uit van → Fransch West-Afrika. Opp. 325 000 km², ca. 1,8 millioen inw. Langs de kust strekt zich een breede vlakte uit, met talrijke ongezonde lagunen; ten W. en ten N. wordt de streek bergachtig (plateau), met hoogten, die tot ca. 1 800 m reiken (Nimba-berg) in het grensgebied van Liberia; elders, naar het binnenland toe, ligt het plateau tusschen 500 en 900 m.

De I. heeft een heet en vochtig klimaat; de moesson waait er in den zomer van de kust naar het binnenland en brengt veel regen mee; in den winter daarentegen heerscht de droge „harmattan", die van het binnenland naar de kust waait.

Men onderscheidt meerdere rivieren, waarvan de belangrijkste zijn: Cavally met Meno, Sassandra, met talrijke zijrivieren, bijv. Bandama en Comoe, die enkel in haar bovenloop een tamelijk groot verval vertoonen.

Van Zuid naar Noord treft men achtereenvolgens aan: een smalle savannenstrook (opbrengst: cacao, copra, en rijst); daarna een zeer uitgestrekt oerwoud, dat vnl. rubber, mahoniehout, bananen, palmnoten oplevert, verder binnenwaarts een gebied waar, naast palmboomen, karite, borassus en ignamen voorkomen, alsook sorgoem. In het hooger gelegen binnenland wordt geiten-, schapen- en runderteelt gedreven.

Een spoorlijn loopt van Bingerville naar Boeake; elders werden breede wegen aangelegd, die in verbinding zijn gebracht met het wegennet van de Soedan. Bingerville is de hoofdplaats; de havenstad Groot-Bassam echter is de meest bevolkte en belangrijkste handelsplaats; Kong in het N. is een drukke marktplaats. De voornaamste uitvoerwaren zijn: aardnoten, palmpitten, hout, rubber, runderen, kolanoten, cacao en ivoor; sedert eenige jaren wint de katoenteelt veel veld; ook wordt er goud gewonnen.

Van de totale bevolking van ca. 1 800 000 inw. zijn ruim 1 700 000 Negers, w.o. de Kroe-stam, die arbeiders levert aan de Europeesche zeevaartondernemingen. Men telt er ong. 1 700 Europeanen.

Lit.: G. Joseph, La Côte d'Ivoire, le pays, les habitants (1917); L. Le Barbier, La Côte d'Ivoire, agriculture, commerce, industrie (1916). Zie → Fransch-West-Afrika. *V. Asbroeck.*

Ivoorzwam (Limacium eburneum), een plaatzwam met een ivoorwitten hoed, ca. 7 cm doorsnede, op een ruwen steel, tot 10 cm hoog, komt tamelijk veel in dennen- en loofbosschen voor. De geheele plant is min of meer slijmig en eetbaar.

Ivory, James, Schotsch wiskundige. * 1765 te Dundee, † 21 Sept. 1842 te Londen. Docent in wiskunde aan het Royal Military College te Marlow van 1804 tot 1816. I. is vooral bekend om een in 1809 uitgesproken theorema over de aantrekkende werking van een homogene ellipsoïde op een stoffelijk punt.

Lit.: Über die Anziehung homogener Ellipsoide (Ostwald's Klassiker nr. 19). *Dijksterhuis.*

Ivrea, gemeente in de Ital. provincie Aosta (zie krt. Italië, A/B 2); ca. 15 400 inw. (1931); 267 m boven zee. I. is een bisschopszetel; kathedraal uit de 11e eeuw.

Ivrea, Berengarius van, → Berengarius (1°).

Iwan III Wassiljewitsj, tsaar van Rusland (1462-1505), zoon van Wassilji den Blinde. * 22 Jan. 1440, † 27 Oct. 1505. I. vereenigde bijna alle Russ. vorstendommen onder de heerschappij van Moskou. Hij huwde in 1472 met de Byzantijnsche vorstin Sophia, waardoor de Grieksche dubbele adelaar in het Russ. wapen kwam. *v. Gorkom.*

Iwan IV Wassiljewitsj de Verschrikkelijke (Russ. Groznij = ontzagwekkende), tsaar van Rusland (1533-'84). * 25 Aug. 1530, † 28 Maart 1584. Zoon van tsaar Wasilij IV en Helene Glinskij, werd 3 jaar oud tsaar onder voogdijschap zijner moeder en vorst Glinskij. Na den dood van Helene (1538) kwam I. onder voogdij der Bojaren, die hem slecht behandelden en de kiem legden voor zijn latere wreedheid en sluwheid. Metropoliet Macarius (1542) had echter goeden invloed op hem en wekte zijn lust tot lezen en schrijven. In 1547 huwde hij Anastasia Joerjew-Romanow.

Iwan de Verschrikkelijke.

Priester Silvester kreeg nu grooten invloed op I., die de Rada, raadgevend lichaam van Bojaren, stichtte. Onder hem kwam de Domostroj, regels voor Russ. maatschappelijke verhoudingen, tot stand, evenals in 1550 een wetboek (Soedebnik) en in 1551 een kerkelijk reglement (Stoglaw). Kazan werd in 1552 en Astrakan in 1556 door I. veroverd en hij streed voortdurend tegen Tataarsche benden, die vanuit de Krim invallen in Rusland deden. Na oneenigheden met Silvester en de Rada richtte hij de Opritsjina-lijfgarde op, welker optreden doet denken aan de bolsjewistische Gepeoe. I. verdeelde den grond in Opritsjina en Zemstjinaland (1567) en trad zeer wreed op. Onder zijn regeering

kwam de eerste Russ. drukkerij in 1562 tot stand en werd handelsverkeer met Engeland geopend. I. voerde vruchteloos strijd om de Oostzeekust te veroveren (1566-'81), doch zijn veldheer Jermak bezette Siberië in 1582. In 1583 vermoordde hij zijn zoon Iwan.

Voor het centraliseerend bestuur van Rusland heeft hij zeer veel gedaan.

Lit.: A. Beucler, Vie de Ivan le Terrible (1931); Waliszewski, Ivan le Terrible (1904); A. Tolstoj, Zar Iwan der Schreckliche (Duitsch; 1903). *v. Son.*

Iwan V Alexejewitsj, tsaar van Rusland (1682-'89), tweede zoon van tsaar Alexei. * 6 Sept. 1666, † 8 Febr. 1696. I. volgde in 1682 zijn broeder Feodor III op, maar schonk in 1689 de rechten op den troon aan zijn halfbroeder Peter den Grooten. Zijn dochter was de latere keizerin Anna. *v. Gorkom.*

Iwan VI Antonowitsj, tsaar van Rusland (1740-'41), zoon van Antoon van Brunswijk en grootvorstin Anna Leopoldowna. * 24 Aug. 1740, † 16 Juli 1764. I. volgde keizerin Anna Iwanowna op, onder regentschap van Biron. In Dec. 1741 bemachtigde echter Elizabeth, de dochter van Peter den Grooten, den troon; I. werd gevangen gehouden te Schlüsselburg en daar ten slotte gedood bij een poging tot ontvluchting.

Lit.: Brückner, Die Familie Braunschweig in Russland im 18. Jhdt. (1876); Stählin, War der 1764 getötete Gefangene von Schlüsselburg der russ. Exkaiser Iwan VI? (1927). *v. Gorkom.*

Iwangorod, → Demblin.

Iwanow, 1° Nikolaj, Russisch generaal. * 1851, † 1918 te Kiew. Bij het begin van den Wereldoorlog commandant van de vier Russ. legers, die op het Z. W. front Galicië veroverden, werd hij in 1916 door Broesilow vervangen. Hij werd door de Bolsjewieken vermoord. *van Voorst tot Voorst.*

2° Razoemnik Wassiljewitsj, Russisch dichter en criticus uit de zgn. school der Scythen. * 1890. Stichter van het socialistisch messianisme. Hij oefende grooten invloed uit op Blok. Bekend is zijn werk over de Russ. sociale gedachte, door de Sowjets herdrukt onder titel Russische Literatuur. *v. Son.*

3° Wjatsjislaw Iwanowitsj, een der meest bekende moderne Russ. dichters, die sterk onder invloed der Grieksche Klassici staat en Grieksch heidendom met Christendom tracht te verzoenen. * 28 Febr. 1866 te Moskou. Hij onderging veel invloed van Dostojewskij en leidde een dichtersgroep te St. Petersburg in het begin van de 20e eeuw.

Werken. Gedichten: Cor ardens (1911); Wintersonnette (Duitsche vert. in Vivos Voco, 1923). *v. Son.*

4° Wsewolod Wjatsjislawowitsj, Bolsjewistisch schrijver, die dikwijls veel aan Gorkij doet denken. * 1895 te Liojasja (Siberië). Zijn werk speelt vnl. in Siberië.

Werken: De terugkeer van Boeddha (1924). Vertalingen: Panzerzug (Hamburg 1923); l'Enfant, in Revue Europ. (Nov. 1924). *v. Son.*

Iwanowo-Wosnessensk, Russische industriestad ten N. O. van Moskou aan de Oegodi; 125 000 inw. Belangrijke katoen- en machine-industrie; dikwijls genaamd „het Russische Manchester". Polytechnisch instituut.

Iwaszkiewicz, Jaroslaw, Poolsch lyrisch futuristisch dichter en prozaschrijver. * 20 Febr. 1894 te Kalnik (Polen).

Werken. Gedichten: Oktostychy; Zeven gedichten; Herfst te Warschau.

Iweins d'Eeckhoutte, Adolf (kloosternaam Hendrik Maria), Dominicaan. * 17 Mei 1840 te Ieperen, † 12 Maart 1905 te Dinant. Groot bevorderaar van den Gedurigen Rozenkrans en schrijver van meer dan 40 werken van godvruchtigen of geschiedkundigen aard.

Lit.: V. v. Caloen, Le P. Henri-Marie I. d'E. (Brussel 1906).

Ixelles, → Elsene.

Ixia, plantengeslacht van de fam. der lischachtigen; bloeit vroeg, met mooie, kleurige bloemen. I. vraagt in den winter beschutting en is daardoor als tuinplant niet populair geworden.

Ixion (Gr. myth.), koning der Lapithen in Thessalië, die zijn schoonvader Deïoneus in een met brandende kolen gevulden kuil wierp. Later werd hij wegens een misdrijf tegen Juno door Zeus in den Tartarus geworpen en op een eeuwig ronddraaiend rad gebonden.

Ixodes, een tekengeslacht, waartoe als voornaamste behoort I. ricinus, de overbrenger van verschillende parasieten, die runderziekten veroorzaken (o.a. Babesia bovis en louping ill). Ook bij den mensch kan hij bloed zuigen. Verspreid over nagenoeg de geheele wereld. Op zich zelf is de beet ongevaarlijk, maar vaak volgen ontstekingen, doordat bij het verwijderen de kop in de huid achterblijft.

Iynx (Gr. myth.), soort specht, symbool der liefde; diende, op een wieltje gebonden, als toovermiddel voor minnenden. Volgens de mythe was I. een dochter van Pan en Echo, die door Hera in dien vogel zou zijn veranderd. Aphrodite gebruikte den vogel, om voor Iason de liefde van Medea te winnen.

Izegem, stad in de prov. West-Vlaanderen, aan het kanaal van Roeselare naar de Leie en de Mandel. Opp. 1 428 ha; bijna 16 000 inw. (grootendeels Kath.). Zandstreek. I. is een zeer belangrijk nijverheidscentrum; meer dan 100 fabrieken: schoennijverheid, borstelnijverheid, weverijen, spinnerijen, olieslagerijen, cichoreifabr., constructie-werkhuizen, enz. Kasteel „het Blauw-Huis". Reeds in de 7e e. predikte St. Hilonius (Tillo de Saks) te I. Oudtijds bloeide er de weefnijverheid. De hallen brandden tot tweemaal af. Nieuwe neo-Gotische kerk van 1855 met beiaard. *Hennus.*

Geschiedenis. I. maakte oorspr. deel uit van den Pagus Flandrensis. Het werd een graafschap in de kasteelnij-burggraafschap van Ieperen. In 1648 werd het graafschap een „prinsdom". De stad kende haar grootsten bloei in de 13e eeuw, dank zij de lakennijverheid. Haar verval dagteekent van de 15e eeuw. In de 17e en 18e eeuw werd I. herhaaldelijk door de oorlogen geteisterd.

Lit.: Gesch. v. I. (Roeselare 1852). *Prims.*

Izel, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Virton. Opp. 1 972 ha, ca. 1 675 inw. (Kath.). Leem- en zandgrond. Rivier: Semois. Landbouw, arduingroeven. IJzergieterij. Rom. oudheden.

Izenberge, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z. van Veurne; opp. 451 ha, ca. 600 inw. (Kath.). Kleistreek. Landbouw. Bekende bedevaartplaats van O. L. V. van Barmhartigheid.

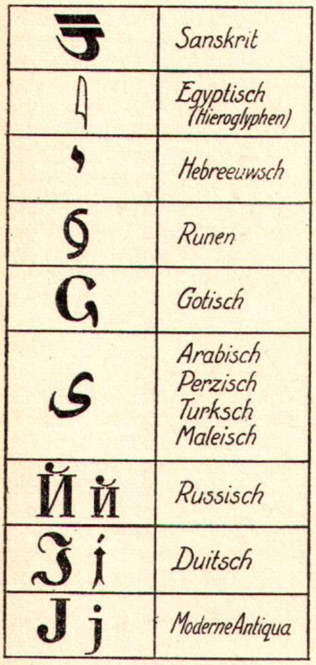
Lit.: Van Suyt, Eenige bladzijden uit de Gesch. v. I. (Ieper-Bras).

Izier, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Marche. Opp. 1 524 ha, ca. 700 inw. (Kath.). Landbouw, bosschen.

Wat niet onder I te vinden is, zoeke men onder J

J

J, tiende letter van het alphabet, in de Ned. taal doorgaans een zachten, palatalen glijder voorstellende. In de 15e eeuw is men begonnen de j te schrijven. Het Latijn kende het teeken niet en volstond met de i. Het gebruik der j in deze taal is door Humanisten ingevoerd.

De letter J in verschillende alphabetten.

A f k o r t i n g e n : J in de chemie = → jodium; J in de natuurk. = → joule; Jac. in aanduiding van bijbelplaatsen = Brief van → Jacobus; Jan. = Januari; Jer. in aand. van bijbelpl. = Boek → Jeremias; Jes. (idem) = Boek Jesaja (= → Isaias); jg. = jaargang; Jhr. = jonkheer (adellijk praedicaat); Jkvr. = jonkvrouw (idem); jl. = jongstleden; Joh. ter aand. van bijbelpl. = Evangelie of Brief van → Joannes; Jon. (idem) = Boek → Jonas; Jos. (idem) = Boek → Josuë; Jud. (idem) = (Lat.) Liber Judicum (Boek der Rechters); j. u. d. = (Lat.) juris utriusque doctor (doctor in de beide rechten); jr. = (Lat.) junior, de jongere.

Jaag-den-duivel, → Hertshooi.

Jaaghout, rondhout aan boord van kleine zeilschepen, waarmede een bepaald zeil, de „jager", wordt uitgezet. Veelal in gebruik op zeiljachten.

Jaaglijn, Jaagpad, → Jagen.

Jaar, omloopsduur van de aarde om de zon, d. i. hetzelfde als de duur van den schijnbaren omloop van de zon langs de e c l i p t i c a. Dien duur moet men dus bepalen door den terugkeer van de zon tot een (vast of beweeglijk) punt op de ecliptica. Voor dat punt kan men kiezen:

a) een punt, dat zooveel mogelijk vaststaat t. o. v. de sterren. Het hierdoor bepaalde j. heet **siderisch jaar** en duurt 365 dagen, 6 uur, 9 minuten, 9,5 seconden. Dit jaar heeft alleen wetenschappelijk belang.

b) Het l e n t e p u n t, d. i. een der snijpunten van ecliptica en aequator. Ten gevolge van de → praecessie beweegt dit punt met een snelheid van 50″ per jaar langs de ecliptica de zon tegemoet en het hierdoor bepaalde **tropische jaar** is dus iets korter dan het siderische: 365 d. 5 u. 48 m. 46,0 s. Het heet tropisch j., omdat de helft ervan gelijk is aan den duur tusschen twee solstitiën of zonnewenden (tropisch ⟨ Gr. tropein = wenden). Dit is het j. voor het burgerlijk leven, omdat hierdoor de → jaargetijden bepaald worden.

c) Het p e r i g a e u m, het punt in de ecliptica, waar de zon het dichtst bij de aarde staat (perihelium der aardbaan). Dit punt loopt zeer langzaam vóór de zon uit en dit **anomalistisch jaar** is 4 min. 43,5 sec. langer dan het siderisch jaar.

d) Het **draconitisch jaar** wordt bepaald door een knoop (snijpunt) van de schijnbare maansbaan en de ecliptica. Deze knoop beweegt zich vrij snel de zon tegemoet, zoodat het draconitisch j. maar 346 d. 14 u. 53 m. duurt. Omdat zon- en maan-e c l i p s e n alleen kunnen voorkomen als zon en maan beide bij een der knoopen staan, is dit draconitisch j. voor het vooruitberekenen der eclipsen van belang; het is al in zeer oude tijden bekend geweest (→ Saros).

Bij de Oude Egyptenaren was een S i r i u s j a a r in gebruik, dat verliep tusschen 2 heliakische opkomsten van Sirius en volgens moderne onderzoekingen juist 365 d. en 6 uur lang was. → Egypte (kol. 819: Astronomie). *P. Bruna.*

L i t. : Strömgren, Lehrb. der Astronomie (Berlijn 1933); Zinner, Gesch. der Sternkunde (Berlijn 1931).

S y m b o l i s c h e v o o r s t e l l i n g van het jaar door een cirkel rond een figuur, die zon en maan vasthoudt; vaak gechristianiseerd door de toevoeging van de Gr. letters *A* (alpha) en *Ω* (omega). Als voorbeeld kan hier de mozaïekvloer in den dom van Aosta gelden (zie afb. in kol. 385).

Jaarindeeling. Het j. werd of wordt verdeeld in 12, 4, 3 of 2 deelen. De meest bekende is de jaarindeeling in 12 maanden (→ Maand). Eveneens wordt het j. in 12 deelen verdeeld volgens het intreden van de zon in de 12 hemelteekens van den dierenriem. Enkele middeleeuwsche kroniekschrijvers dateeren hiernaar.

De indeeling in vier deelen is die naar de jaargetijden, begrensd door de twee nachteveningen en de twee zonnekeerpunten. Niet hiermede samenvallend is de verdeeling van het jaar door de vier Quatertempers. Oorspr. zuiver kerkelijk, werd deze indeeling later ook voor het burgerlijk leven van beteekenis, daar veelal renten en pachten op die dagen werden voldaan.

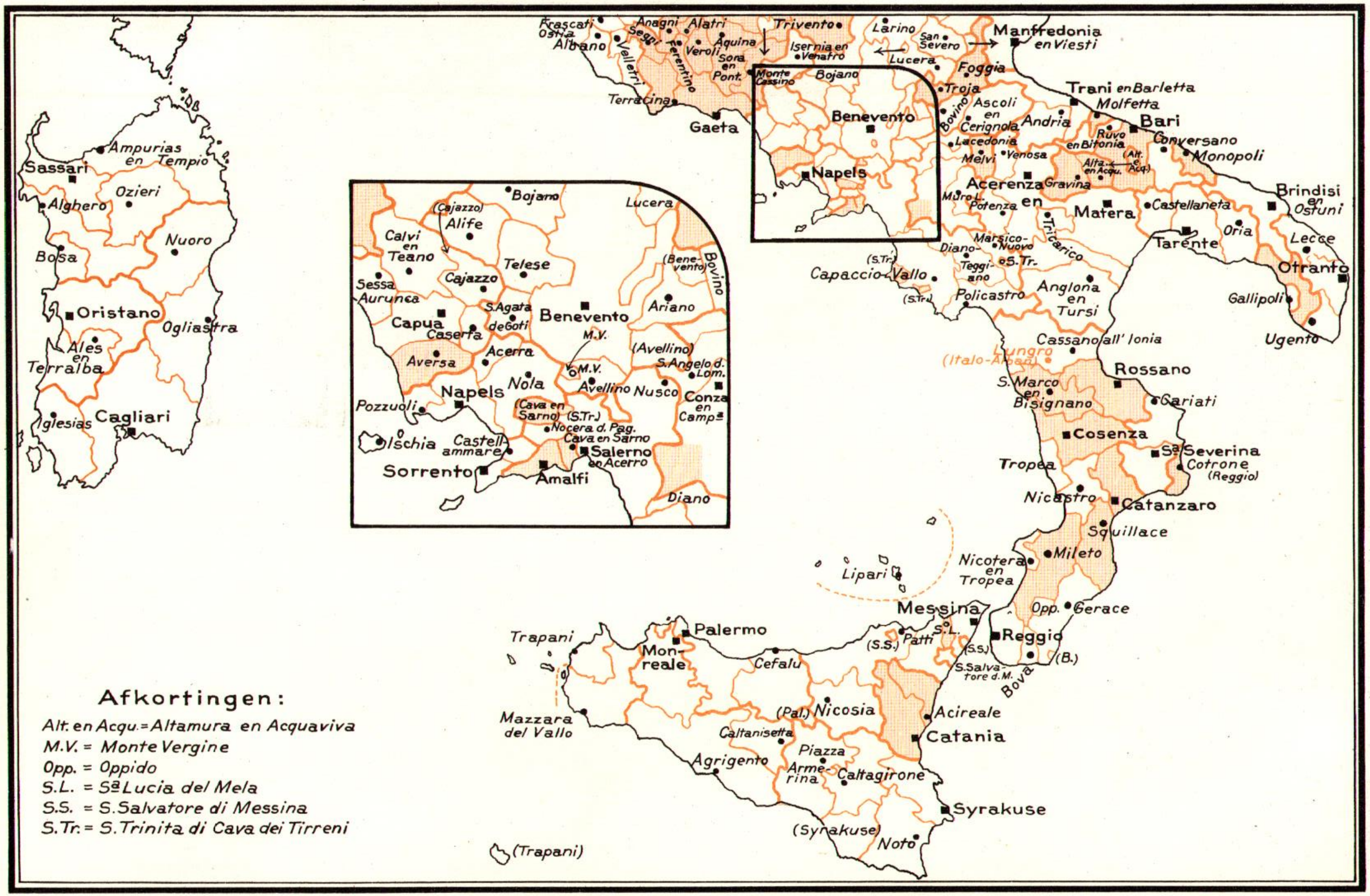
De Germanen kenden oorspr. slechts drie jaargetij-

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

ITALIË, KERKELIJKE INDEELING (Noord)

ITALIË, KERKELIJKE INDEELING (Zuid)

den: winter, lente, zomer (Tacitus, Germ. 26); het begrip herfst schijnt eerst bij de invoering van den wijnbouw opgekomen te zijn. Een andere indeeling in drie gedeelten komt voor bij het oude Duitsche landgerecht („ongeboden ding"). De zittingen werden meestal gehouden op Midwinter (25 Dec.), Paschen en Midzomer (24 Juni) of op 6 Januari, Paschen en Pinksteren.

De tweedeelige indeeling nam als grenzen aan Midwinter (Jul) en Midzomer; o.a. werd het Oud-Noorsche jaar in tweeën verdeeld. In den Christelijken tijd werden de beide termijnen op Kerstmis en St. Jan den Dooper (24 Juli) vastgesteld. In het burgerlijk leven

Jaar. Symbolische voorstelling. Mozaïekvloer in den dom van Aosta.

heette de winter te beginnen op St. Michael (29 Sept.) of op St. Martinus (11 Nov.), de zomer op Paschen of St. Gregorius (23 of 24 April) of 1 Mei. Practisch gebruikten in de M.E. boer en burger als begin der jaargetijden bepaalde dagen, waarop een kentering in de weersomstandigheden placht in te treden. Naargelang ligging en klimaat kwamen daarvoor verschillende dagen in aanmerking. *v. Campen.*

Jaarbegin. In de M.E. begon men het jaar, naar gelang tijd en plaats, op verschillende data. De onderscheidene wijzen, waarop men het jaar liet aanvangen, noemt men j a a r s t ij l e n of s t ij l e n. Men onderscheidt: a) den Nieuwjaarsstijl of → Jaardagsstijl (1 Jan.), b) het jaarbegin op 1 Maart, c) den → Boodschaps- of Annuntiatiestijl (25 Maart), d) den → Paaschstijl, e) het jaarbegin op 1 Sept., f) den → Kerststijl (25 Dec.).

Het jaarbegin op 1 Maart volgden de Franken, wier jaarlijksche groote rijksvergadering, het Maartveld, op 1 Maart gehouden werd (tot ca. 755), door de Alamannen en Longobarden, door Venetië (tot 1797!) en voor zoover het het kerkelijk jaar betrof, ook door de Russen, tot in de 14e eeuw.

Het jaarbegin op 1 Sept. komt voor in het O.-Rom. Rijk en in de Grieksche Kerk en is daar algemeen sedert het einde der 7e eeuw. Vandaar noemt men het ook: Byzantijnsch jaarbegin. Nadat het Byz. Rijk zijn macht uitgebreid had over Beneden-Italië en Sicilië, volgden ook deze gebieden den laatstgenoemden stijl.

Voor het jaarbegin op 1 Januari, zie → Jaardagsstijl. *v. Campen.*

Kerkelijk jaar. In a l g e m e e n e n z i n: het jaar, gelijk de Kerk het gebruikt, aanvangend, sinds eind der M.E., in het Westen, met het Kerstfeest, d.w.z. met de voorbereiding ervan: de Advent; tevoren, en heden nog in het Oosten, op andere tijdstippen; en verdeeld op grondslag van kerkel. feesten. In s t r i k t e r e n z i n: de liturgische viering van het eerste: eigenlijk het l i t u r g i s c h e j a a r, samenvattend alle mysteriën van het Verlossingswerk. Het ontwikkelde zich geleidelijk uit: de Zondags- (= Verrijzenis-) viering, de Paaschviering: jaarfeest van het Lijden, den Kruisdood en de Verrijzenis, ook de Hemelvaart des Heeren en de Nederdaling van den H. Geest: Pinksteren; waarbij zich ook een voorbereiding voegde: de Vasten, Septuagesima (alles te zamen: Paaschkring); de viering van het Geboortegeheim: Kerstmis, Epiphanie, eveneens met voorbereiding: Advent (te zamen: Kerstkring). Sinds 4e-6e eeuw verschenen de → Heiligenfeesten, die, als viering van de zege van het Verlossingswerk, hun toppunt bereikten in het Allerheiligenfeest (waarbij zich later Allerzielendag voegde; → Pantheon; Vagevuur). Om de voornaamste dezer feesten (bijv. S.S. Petrus en Paulus, S. Laurentius) was het, dat de Zondagen tusschen Paasch- en Kerstkring zich in de M.E. groepeerden, hun aansluiting bij het feest van Pinksteren en Epiphanie is van later. De viering van het liturg. jaar bestond steeds in het plechtig opdragen van het H. Misoffer. Oudtijds geschiedde dit echter niet op alle dagen. De uitzonderingsdagen (heden bij hun Griekschen naam a-liturgische dagen, d.i. dagen zonder Mis genoemd) waren plaatselijk zeer verschillend. Heden zijn het in het Oosten veelal nog alle weekdagen der Vasten, behalve de Zaterdagen, voorts nog enkele andere; in den Ambrosiaanschen ritus de Vrijdagen in de Vasten; in den Romeinschen ritus is het slechts de Goede Vrijdag. → Feesten (kerkel.); Quatertemper.

L i t.: Guéranger, L'Année liturg. (15 dln. Tours); Nilles, Kalendarium... (Innsbruck); Kellner, Heortologie (Freiburg; Fransche vertaling: Bund, L'Année ecclésiastique, Parijs); Gatterer, Annus liturg. (Innsbruck); Parsch, Das Jahr des Heiles (3 dln. Klosterneuburg; een Nederlandsche bewerking verschijnt). *Louwerse.*

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Jaarbeurs (Fr. foire d'échantillons of foire commerciale; Duitsch: Mustermesse; Eng.: industries fair), een moderne instelling ten behoeve van producenten (fabrikanten) en den handel (grossier en winkelier) met het doel bestaande relaties te bevestigen en nieuwe relaties aan te knoopen. Het ontstaan van de meeste j. dateert van den Wereldoorlog of van de na-oorlogsjaren. Van voor den oorlog dateeren slechts enkele, nl. de j. te Parijs (1903), de Boedapester Messe (1906) en de Leipziger Messe. Van alle j. heeft alleen de Leipziger Messe zich uit de vroegere → jaarmarkten ontwikkeld. Tot op heden heeft deze Messe haar karakter van goederenmarkt voor sommige artikelen, als huiden, leer, bont en textielgoederen, behouden.

Al heeft stellig de Wereldoorlog de oprichting van j. vervroegd en de talrijkheid der j. vergroot, zoo schijnt toch het vermoeden gewettigd, dat de ontwikkeling van de toestanden in de industrie in Europa ook zonder den Wereldoorlog een modern jaarbeurswezen in het leven zou hebben geroepen. Deze ontwikkeling heeft de behoefte doen gevoelen aan een zakeninstituut, waar den producent een geschikte gelegenheid wordt geboden om nieuwe connecties aan te knoopen en waar de handel zich op de hoogte kan stellen van de nieuwste producten op industriegebied en vergelijkingen kan maken tusschen gelijksoortige artikelen van verschillende fabrikanten. Hierdoor wordt het mogelijk, dat een maximum van zaken tot stand komt in een minimum van tijd en met een minimum van kosten. Dat industrie en handel het nut van de j. inzien, blijkt wel hieruit, dat ondanks de aanhoudende economische crisis het aantal deelnemers aan en bezoekers van de (goed georganiseerde) j. gestadig toeneemt. De Foire de Lyon, gesticht door Herriot in 1916, heeft, wat de organisatie betreft, als voorbeeld gediend voor vele andere jaarbeurzen.

De meeste j. hebben thans een internationaal karakter in dien zin, dat ook buitenlandsche deelneming is opengesteld. Sommige j. houden tweemaal per jaar beurs, bijv. Leipzig, Keulen en Utrecht, andere, bijv. Lyon, Brussel en Bandoeng, slechts eens per jaar. De j. duren gewoonlijk van 8 tot 14 dagen.

Naast j., waar allerlei industrieën vertegenwoordigd zijn, hebben zich j. ontwikkeld voor bepaalde takken, bijv. de Schoen- en Lederbeurs te Londen en de West-Duitsche Meubelbeurs te Keulen. Sommige dragen ten deele het karakter van een tentoonstelling, bijv. die te Koningsbergen, terwijl verschillende j. tegenwoordig ook het gebied van den landbouw bestrijken, bijv. die te Lausanne.

De eerste j. te U t r e c h t werd in 1917 gehouden op initiatief van de in 1916 opgerichte „Vereeniging tot het houden van jaarbeurzen in Nederland". Tot 1921 droeg ze een nationaal karakter. Vanaf 1922 wordt tweemaal per jaar beurs gehouden. Sedert 1920 worden te B a n d o e n g op Java de Ned.-Ind. jaarbeurzen met toenemend succes gehouden. *Witsenboer.*

De j. te B r u s s e l kwam voor de eerste maal tot stand in 1920, en heeft sedert dien ononderbroken plaats gehad van den 1en tot den 3en Woensdag van April, behalve in 1935: het jaar der Internationale Wereldtentoonstelling te Brussel.

Jaardagsstijl. De j. of Nieuwjaarsstijl laat het jaar op 1 Jan. beginnen. → Jaar (sub Jaarbegin). Hij was in de M.E. lang niet de meest verbreide jaarstijl. Als afkomstig uit den heidenschen tijd (Juliaansche kalender) was de Kerk aanvankelijk tegen dit jaarbegin gekant en het concilie van Tours (567) bedreigde zelfs het gebruik ervan met excommunicatie. Al vroeg echter heeft de Kerk, door op 1 Jan. het feest van O. H. Besnijdenis te plaatsen, dien datum een kerkelijke beteekenis gegeven. De j. komt voor in Spanje (5e-14e eeuw), Portugal (5e-15e e.), Engeland (11e en 12e e.), in de Duitsche rijkskanselarij vooral in de 14e eeuw, vervolgens in het bisdom Münster (14e e.), Frankfort a. M. (14e en 15e e.), Mainz (15e e.), Noorwegen (15e e.). Eerst in de 16e eeuw wordt de j. vrij algemeen in Europa. In de Nederlanden wordt hij in 1575 aangenomen. De pauselijke kanselarij volgt den j. sedert 1621 voor breven, sedert 1691 ook voor bullen. Het laatst werd hij ingevoerd in Engeland (1751) en in de republiek Venetië (1797).

Zie ook → Jaarsdag. *v. Campen.*

Jaardienst (l i t u r g i e), synoniem voor → Jaargetijde.

Jaarding, ook wel p o o r t d i n g geheeten, is de gerechtszitting, die twee- of driemaal per jaar gehouden werd in de steden gedurende de M. E. In het j. werd de gelegenheid geboden om recht op onroerend goed (eigendom) definitief te beveiligen tegen aanspraken van derden (zakelijke gebruiksrechten, naastingsrecht, enz.). Wie in het j. zijn bezit „betoeghet" (betoogd, betuigd) heeft en daarna → jaar en dag in het rustig bezit gebleven is, diens recht is voortaan onaantastbaar. Gaat het over zaken betreffende schade en schuld, dan is in den regel sprake van poortding. → Ding.

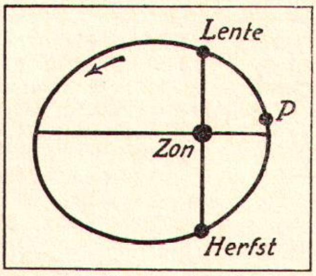
L i t.: J. W. Verburgt, Levering van onr. zaken te Leiden (1930). *Hermesdorf.*

Jaar en dag, uitdrukking, die in de oude rechtsbronnen veelvuldig voorkomt ter aanduiding van een termijn, die bij verkrijging of verlies van recht verstreken moet zijn. De duur van dezen termijn is echter niet overal dezelfde. Soms is er mede bedoeld een termijn van één jaar en één dag, soms ook van één jaar, zes weken en drie dagen. Elders weer duurt de termijn één jaar en dertig dagen. → Jaarding. *Hermesdorf.*

Jaargetijde. 1° A s t r o n o m e n verstaan onder jaargetijden den tijdsduur van dag- en nachtevening (equinox) tot zonnewende (solstitium) en dien van zonnewende tot evening. Deze duren op het N. halfrond:

van 21 Maart	tot 21 Juni	(l e n t e),
van 21 Juni	tot 23 September	(z o m e r),
van 23 September	tot 22 December	(h e r f s t),
van 22 December	tot 21 Maart	(w i n t e r).

(Op het Z. halfrond moet men zomer en winter, lente en herfst verwisselen.) Op het N. halfrond duren dus tegenwoordig: de lente ongeveer 93, de zomer 94, de herfst 90 en de winter 89 dagen; het zomerhalfjaar is $7^1/_2$ dag langer dan het winterhalfjaar.

Jaargetijde.

Bijgaande fig., die de baan van de aarde om de zon voorstelt, geeft de verklaring hiervan. In den winter staat de aarde dichter bij de zon (ze passeert het perihelium P begin Jan.). De verbindingslijn aarde—zon doorloopt van lente tot herfst een grooter oppervlak dan van

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

herfst tot lente. Volgens de tweede wet van → Kepler verhouden de tijden lente—herfst en herfst—lente zich als deze oppervlakken. *P. Bruna.*

Voorst. in de kunst. De vsch. jaargetijden vinden hun uitbeelding in figuren temidden van looverwerk (Cimeterium van Praetextatus te Rome, einde 2e eeuw); nl. de lente als jongeling met bloemen; de zomer als man met sikkel en aren; de herfst als oudere man met wijntros en de winter als grijsaard, die zijn voeten warmt.

2° (Liturg.) Jaargetijde of jaardienst, H. Mis (met of zonder Officie), voor de rust eener ziel gecelebreerd op den verjaardag van overlijden (reeds sinds 2e eeuw).

Jaarmarkt. Markten ontstonden reeds in tijden van primitieve cultuur op de grenzen van verschillende volksstammen, wier bedrijven niet dezelfde producten leverden (bijv. tusschen veehouders en landbouwers). Als de handel boven den primitieven marskramersvorm uitgroeit, ontstaan periodieke markten op kruispunten, religieuze centra en andere plaatsen, waar door een of andere oorzaak menschenmassa's samenkomen.

Naast die gewone markt hebben dergelijke plaatsen, meestal bij gelegenheid van een of ander kerkelijk feest, een jaarmarkt, een samenkomst van den interlocalen handel, die van zeer groote beteekenis wordt daar, waar zij tot goederenhandel tusschen groot- en kleinhandelaar wordt.

Geschiedenis. In China bereikten de j. reeds 12 eeuwen v. Chr. een hoogen trap van ontwikkeling, die tijdens de M. E. in W. Europa nauwelijks geëvenaard moet zijn. Ook in Indië bestonden ze vanouds, evenals in Assyrië, waar men reeds den wisselbrief en den verkoop op crediet en termijn kende. Ninive was daar de groote markt. Bij de Egyptenaren, Phoeniciërs en Israëlieten was de j. onbekend. Bij de Grieken gaven de groote godsdienstige feesten het aanzijn aan j. (de grootste op Delos, verder te Olympus, Delphi, Athene), waarbij ook reeds marktvrede en marktgeleide bestonden (zie beneden); bij de Romeinen, bij wie de zeehandel overheerschte, hadden ze minder beteekenis. Tijdens den keizertijd bevorderen zij in de provinciën buiten Italië het ontstaan van j. Die in Gallië zijn a.h.w. de voorloopers van de j. der M.E. Een hoogtepunt bereikte de j. in West-Europa tijdens de M. E.

In Frankrijk kan men hun geschiedenis in twee perioden verdeelen, met als scheidingslijn de tweede helft der 14e eeuw. Voor de eerste periode waren voor hun bloei de Kruistochten van groote beteekenis. De Italianen komen dan naar het Noorden. Er zijn twee typen van j.: het eene gevormd op het voorbeeld van de j. in Champagne, het andere op dat der Vlaamsche markten. In de eerste periode zijn de Champagner j. van bijzondere beteekenis; zij dateeren minstens uit de 11e eeuw. Feitelijk vormden zij een samenstel van zes j., elk van minstens zes weken en vulden alzoo bijna het heele jaar. Zij werden bezocht door kooplieden uit heel Frankrijk; de Italianen brachten er wol, zijde, goud, zilver, specerijen en Perzische tapijten, de Londensche Hanze laken (verder kwamen er weinig Engelschen en Schotten), de Duitschers doeken, saai en pelterijen. Het meest belangrijk waren echter, na de Italianen, de kooplieden uit Vlaanderen, Henegouwen, Brabant en de overige Nederlanden; zij verkochten er fijn laken en vee. De j. van Champagne hebben hun ondergang te danken aan de hooge belastingen op de lakens en wollen stoffen en de gunsten door de Fransche koningen bewezen aan de stad Nîmes. Als in 1351 aan de Venetianen wordt toegestaan in Frankrijk te handelen zonder op de j. van Champagne te zijn geweest, nadert de ondergang snel. Men tracht dan de j. te doen herleven te Lyon, Bourges en Troyes, doch zonder succes.

Van de Zuid-Nederl. j. is Torhout (Thourout) de eerste (bekend sinds 11e eeuw). Hier kwamen ook Oosterlingen. Haar privilegie is het voorbeeld geweest voor alle j. in de Zuidel. Nederlanden. Ieperen moet reeds voor 1127 een zeer belangrijke j. hebben gehad (Ital. goudsmeden, lakenomzet); beroemd is ook Rijsel, waar Spanjaarden en Portugeezen kwamen. Brugge overvleugelde Torhout in de 13e eeuw, op het einde der 14e eeuw wordt Antwerpen de voornaamste j. Even te voren (1356) is ook te Bergen op Zoom een j. gevestigd. In de beide steden tweemaal 's jaars gehouden, vormden deze j. als het ware elkanders complement, waardoor aan de Schelderivier van Paschen tot Kerstmis bijna doorloopend handel mogelijk was. Tot de 16e eeuw is er stijgende bloei; dan gaat Bergen op Zoom ten onder ten gevolge van het bankroet van Frankrijk en Spanje; in Antwerpen vervormt zich de j. tot beurs.

In de Noordelijke Nederlanden had men er te Utrecht (1127), Groningen, Delft (1246), Dordrecht (vóór 1250), Schiedam (1270), Haarlem (1355), Rotterdam (1340), Leiden [1303 (kaasmarkt) en nog een andere j. in 1577], Enschede (1518), enz. In vergelijking met het buitenland zijn de Ned. j. middelpunten van slechts beperkte handelsdistricten. Naast de Scheldesteden maken de IJselsteden: Deventer, Zwolle en Kampen, hierop een uitzondering.

Ook Duitschland kende zeer belangrijke j.: de beide Frankforts, Neurenberg en vooral Leipzig, dateerend uit de 12e eeuw. Leipzig heeft zijn karakter als j. behouden tot het midden der 19e eeuw; toen kreeg het iets van een jaarlijksche tentoonstelling, maar spoedig vond het een nieuwen vorm. Van „Warenmesse" werd het „Mustermesse", welk verschijnsel zich tijdens en na den oorlog van 1914-'18 in alle landen voordeed (→ Jaarbeurs).

Alleen de groote j. van Nisjni-Nowgorod (in Rusland, opgericht 1524, thans niet meer bestaand) is tot het eind altijd Warenmesse gebleven. In Zwitserland bestonden bekende j. te Zurzach en Genève; in Engeland waren de beroemdste die van S. Giles (Winchester), S. Ives (Huntingdon), S. Bartholomeus (Smithfield) en Stourbridge, dat nog in de 18e eeuw zijn beteekenis niet verloren had; Spanje had Sevilla en Medina del Campo.

Organisatie. In de j. is verschil: er zijn gewone en vrije j. De laatste hadden uitgebreide voorrechten. In een tijd van weinig rechtszekerheid was een eerste eisch voor een markt een bijzondere vrede: marktvrede; vervolgens betere rechtstoestanden en veiligheid op de heen- en terugreis: marktgeleide. De marktvrede heeft een godsdienstig karakter, te vergelijken met het asylrecht van kerken en kloosters. Ten teeken dat deze vrede was afgekondigd, werd een kruis op het marktplein geplaatst. Paus Alexander III sprak in 1170 den ban uit over dengene, die den marktvrede verbrak. Het marktgeleide heeft als doel de veiligheid van persoon en goederen der kooplieden te waarborgen. Sommige vorsten gaven daarvoor een speciaal escorte. Heerschte er rust, dan kon met een geschreven geleide (sauvegarde) worden volstaan. Het verleenen van geleide werd voor de vorsten in de

14e eeuw niet alleen een recht, maar ook een plicht, wijl het hun steden ten goede kwam. Als recognitie voor een goed geleide zijn de tollen ontstaan. Om het geleide te waarborgen werd niet alleen officieel geïntervenieerd, maar zag de overtreder ook represailles op zich toegepast. Het geheel van rechten komt hierop neer, dat iedereen, die in den vrede of het geleide eener vrije j. is, d.w.z. die gaat naar de j., er verblijft of er vandaan komt, niet kan worden vervolgd door een andere rechterlijke macht, op straffe van ongeldigheid der procedure. Veroordeelingen, welke door het jaarmarktbestuur niet voltrokken konden worden, werden afgedwongen, door personen uit de stad of het gewest waar de overtreding had plaats gehad, te verbieden de j. te bezoeken, welker rechten overtreden waren.

De politie en jurisdictie eener j. waren zeer goed geregeld. Vooral goed en snel recht was noodzakelijk. In kleine geschillen traden de handelsconsuls voor de kooplieden hunner naties op. Maar verder waren politie en jurisdictie in handen van dezelfde magistraten. Soms werden die gekozen uit de kooplieden, meestal waren het de schepenen. Deze magistraten benoemden dan ook de noodige ambtenaren, die te zorgen hadden voor orde, voor het keuren, meten en wegen der waren, en het uitvaardigen van voorschriften. Dit leverde tevens flinke inkomsten op.

Gewoonlijk heerschte op de vrije j. groote vrijheid voor zaken, welke anders verboden waren: kansspelen, leenen tegen interest, enz. Bovendien bestond op de vrije j. een verbod van executieve maatregelen betreffende schulden, aangegaan vóór de koopman in den marktvrede trad. Daartegenover werden de meeste overtredingen strenger bestraft, de strafmaat verdubbeld. Contracten en handelstransacties tijdens den marktvrede tot stand gekomen, zijn deugdelijker en solieder dan die, welke onder het gewone recht werden aangegaan. Dit strenge recht heet „rigor nundinarum”. De genoemde handelstransacties werden voor het marktbestuur of de schepenen verleden. Alles bij elkaar vormen de rechten der vrije j. een minutieus systeem, dat later het handelsrecht sterk beïnvloed heeft.

Voor de betaling van de verhandelde koopwaar zijn bepaalde termijnen voorgeschreven. De aangegeven dagen zijn tevens de vervaldata der wissels, welke op de vrije j. reeds vroeg bestonden. Het zijn óók de dagen, waarop leeningen worden gesloten of terugbetaald.

De gildekeuren der steden, waar vrije j. bestonden, geven gelegenheid deze organieke regelingen tijdens den marktduur te doorbreken of passen zich erbij aan. Vgl. → Jaarbeurs.

L i t. : P. Huvelin, Essai hist. sur le droit des marchés et des foires (1897, met uitgebr. lit.) ; F. Bourquelot, Les foires de Champagne aux 13e et 14e s. (2 dln. 1865) ; E. Hasse, Gesch. der Leipziger Messe (1885) ; V. Gaillard, Essai sur le commerce de la Flandre au M. A. (III : Les foires, 1851) ; H. Pirenne, Les origines des constitutions urbaines au M. A., in Rev. Hist. (1893) ; H. Prims, Gesch. van Antwerpen (dl. V, boek 1, 1934) ; Poignant, La foire de Lille (1932) ; C. Slootmans, De Bergen op Zoomsche J. en de bezoekers uit Z. Ned. (1934) ; Z. W. Sneller, Het Wisselaarsbedrijf in Ned. voor de oprichting der stedel. wisselbanken, in Tschr. v. Gesch. (XLIX); voor N. Ned. samenvattende studies in het tschr. „De Jaarbeurs” (nrs. 10, 11 en 12, met lit.); Pfingstblatt der Hausischer Geschichtsverein (1936). *Slootmans.*

Jaarringen. A) Jaarringen in **hout.** In gematigde gebieden met afwisseling tusschen winter en zomer vormt het cambium, dat zich in stam en takken van boomen bevindt op de grens van hout en bast, in het voorjaar groote, dunwandige houtelementen en in het najaar kleine, dikwandige cellen met overgangen daartusschen in den zomer [→ Aanwas (boschb.)]. In den winter staat de werkzaamheid van het cambium stil. De scherpe grenzen tusschen najaarshout en voorjaarshout van opeenvolgende jaren, die op de doorsnede van stam en takken als concentrische strepen te zien zijn, worden j. genoemd. → Hout. Alleen in het zeldzame geval, dat de bladeren door een of andere oorzaak vroeg afvallen en de knoppen voor een tweede maal gaan uitloopen, worden wel eens twee j. per jaar gevormd. In tropische gebieden met een gelijkmatig klimaat vertoonen de boomen geen jaarringen. *Melsen.*

B) Jaarringen in **steenzout** meende men o.a. te herkennen in het zgn. Oude Steenzout van de beroemde zoutmijn van Stassfurt bij Maagdenburg in Duitschland. Dit dik pakket van gelaagd → steenzout wordt om de 8-10 cm door 5-7 mm dikke laagjes van anhydriet afgewisseld. Men heeft wel aangenomen, dat iedere onderbreking in het profiel overeenkwam met een natte periode, die den verderen neerslag van steenzout belette, terwijl in de daarop volgende droge periode eerst het moeilijker oplosbare anhydriet, dan het gemakkelijker oplosbare steenzout werd afgezet. *Oosterbaan.*

Jaarscheut, → Aanwas (boschb.).

Jaarsdag (f o l k l o r e) heette de eerste Januari, waarop gebruiken van het Germaansche Joelfeest bewaard bleven, zooals schieten en ketelmuziek ter verdrijving van de booze geesten uit de lucht, slaan met zweepen op de boomen om ze vruchtbaar te maken, eten van gebak en wafels (een herinnering aan de heidensche offermalen), heildrinken, zingen langs de huizen. Bij de Rederijkers kwamen de jaardichten in de mode, later verhaspeld in bedelrijmen, waarmee geschooid werd langs de deuren door nachtwakers, klepperlui e.a. De j a a r s n a c h t werd beschouwd als gunstig voor het zien in de toekomst en het doen van weersvoorspellingen.

L i t. : H. H. Knippenberg, Januari-folklore, in Van Onzen Tijd (XVII 1916, 173-175) ; J. ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 109-119). *Knippenberg.*

Jaarsma, D o e d e T h i e s z e s, Ned. letterkundige. * 22 Juli 1878 te IJlst. Opgeleid tot onderwijzer, bekleedde vsch. functies in het onderwijs, en wijdde zich voorts aan de letterkunde. Hij ondernam een 12-deeligen cyclus-roman Thiss, waarvan de eerste deelen, spelend op het Friesche platteland, de aandacht trokken door een forschen, realistischen stijl. De latere deelen bereikten niet dezelfde kracht. J. schreef ook wat critisch werk, vooral betreffende de nieuwere Hollandsche romankunst.

V o o r n. w e r k e n : Thiss (sedert 1921 verschenen in 8 dln.) ; Juffrouw Dorothea's liefde (1926 ; voorbehoud noodzakelijk) ; Karakteristieken (1927). *Asselbergs.*

Jaarstijl, → Jaar (sub Jaarbegin).

Jaarsveld, gem. in de prov. Utrecht, aan de Lek gelegen; opp. 1 304 ha, ruim 1 500 inw., 90% Prot. (geen Kath. kerk). De bodem bestaat uit rivierklei; voornaamste middel van bestaan is veeteelt.

Jaartelling, → Jaar; Tijdrekening.

Jabalpoer of Joeboelpoer, 1° Noordelijke a f d e e l i n g van de Centrale Provinciën, Britsch-Indië. Opp. ca. 48 000 km²; ca. 2 300 000 inwoners. 2° H o o f d s t a d van de gelijknamige afd. in Britsch-Indië, aan de rivier de Narbada (X 224 D/E3).

Belangrijk spoorwegcentrum; ca. 135 000 inwoners.

Jabbeke, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z. W. van Brugge, aan de Jabbeek en het kanaal Brugge—Oostende; opp. 1 344 ha; 2 200 inw. (Kath.). Zandstreek en polderstreek. Landbouw. J. werd reeds vermeld ten tijde van Boudewijn met den IJzeren Arm (863-879). J. was een „ambacht”.

Jabeek, gem. in Ned. Limburg, 10 km ten N. van Heerlen, grenzende aan Duitschland. Gehucht Etzenrade. Ruim 600 inw. Opp. 400 ha; bouwland 271, grasland 77 (de helft boomgaard), tuingrond 4, bosch 27, woeste grond 12 ha. Grootendeels löss, in het N. zavel, en langs de Roode Beek broekland. Landbouw en veeteelt; 50 mijnwerkers. Parochie in het dekenaat Schinnen. → Jabeekgroep. *Jongen.*

Jabeekgroep (g e o l.), een 500-550 m dik laagpakket uit het boven-Carboon (Westfalien) van Zuid-Limburg, dat vooral door boringen bij Jabeek (Sittard) bekend geworden is. De J. bestaat uit zandige lagen, die hier en daar conglomeratisch zijn, waartusschen een aantal dunne koollaagjes ingeschakeld zijn. Zij is zonder twijfel op het vasteland gevormd. Zij wordt door een mariene laag van de onderliggende Mauritsgroep gescheiden. Zie verder ook → Limburg (geologie). *Oosterbaan.*

Jabes, bijbelsche naam van een stad in Gilead, waarvan de juiste ligging onbekend is. De naam (dor, droog) komt misschien reeds voor in de Amarna-brieven en is bewaard in de huidige wadi Jâbis. Omdat haar burgers zich onttrokken hadden aan een gemeenschappelijk optreden der Israëlieten tegen den stam Benjamin, werd de stad met uitzondering van 400 ongehuwde meisjes uitgemoord (Jud. 21.8-14). Later door de Ammonieten belegerd, werd J. door Saul ontzet (1 Reg. 11.1-11); uit dankbaarheid daarvoor bezorgden de Jabesieten aan Saul en Jonathan een eervolle begrafenis (1 Reg. 31.11-13; 2 Reg. 2.4-7). *v. d. Born.*

Jabin, koning van Asor en hoofd van een statenbond, die tegen Israël oorloogde. Hij werd door Josue verslagen, gedood en zijn stad werd in brand gestoken.

Jablonec, → Gablonz.

Jablonicapas of Tatarenpas, een pas over het Karpatisch Woudgebergte bij Körösmezó (Tsjechisch: Jasina), waarover de oude handelsweg Rusland—Hongarije loopt.

Jablonoi-gebergte, een aantal evenwijdige horsten, tot 1 600 m hoogte, van Z. W. naar N. O. loopend in Trans-Baikalië (III 480 H/I 3-4); waterscheiding tusschen Amoer en Lena; vele groote wouden, weinig bevolkt. Het gebergte wordt doorsneden door den Trans-Siberischen spoorweg.

Jablunkapas, pas over de West-Beskiden in Tsjecho-Slowakije, 551 m hoog, waarover de spoorlijn Warschau—Weenen—Boedapest en Praag—Kaschau.

Jablunkau (Tsjechisch: Jablunkov), stadje in Tsjechisch Silezië aan de Olsa in een bekken van het Jablunkagebergte, deel van de West-Beskiden. Ca. 4 000 inw.; linnenweverij.

Jabne, bijbelsche naam van een Philistijnsche stad aan de Middellandsche Zee, halfweg tusschen Joppe en Ascalon, ook Iabneël genoemd (Jos. 15.11). J. behoorde tot het gebied van Juda, werd echter eerst door Ozias (Azarias) (789-738 v. Chr.) op de Philistijnen veroverd (2 Par. 26.6). In den Hellenistischen tijd werd J., toen Jamnia genoemd, in 142 v. Chr. door Judas den Maccabeër (1 Mac. 4.15; 2 Mac. 12.9) en definitief door Alexander Janneus onderworpen. 63 v. Chr. voegde Pompeius J. bij de Romeinsche prov. Syria, Augustus schonk de stad aan Herodes. Na den val van Jerusalem (70 n. Chr.) nam het Synedrium de wijk naar J., dat het geestelijk centrum van het Jodendom bleef tot 132 n. Chr. Hier stond een beroemde school voor rabbijnsche theologie, en zou 90 n. Chr. de Joodsche canon van het O.T. vastgesteld zijn. In 325 bisschopszetel geworden, viel de stad later in handen van de Mohammedanen. Nu J e b n a ; ongeveer 1 800 inwoners.

De haven van J., bij de monding der tegenwoordige Nahr Roebin, wordt dikwijls door de geografen der Oudheid vermeld. *v. d. Born.*

Jaboc, bijbelsche naam van een Oostelijke zijrivier van den Jordaan, thans Nahr az Zarka („blauwe rivier”) genoemd. De J. ontspringt bij de vroegere Ammonietische hoofdstad Rabba (nu: Ammân), maakt een groote bocht naar het O., snijdt het oude land Gilead in twee gedeelten en mondt bij ad Dâmije (het bijbelsche Adom) in den Jordaan uit. Aan den oever van deze rivier worstelde de aartsvader Jacob met een engel (Gen. 32.25-33). *v. d. Born.*

Jabor, → Jaloeït.

Jaborandibladen, leerachtige, eirond-lancetvormige, vuilgroene blaadjes van de gevinde bladeren van Pilocarpus Jaborandi, behoorend tot de Rutaceae; een struik, die voorkomt in O. Brazilië. Bestanddeelen: $^1/_2\%$ alkaloïden, vnl. pilocarpine. In de geneeskunde gebruikt voor zweetmiddel, als tinctuur in haarwaschmiddelen. *Hillen.*

Jabots, kanten lubben, meestal bevestigd aan de borst van het hemd; in de 18e eeuw door heeren gedragen, en zichtbaar, doordat het bovenste gedeelte van het vest niet werd toegeknoopt.

Jabots (ca. 1790).

Jacaranda, een Z. Amer. plantengeslacht der Bignoniaceae, telt 30 soorten boomen of struiken, veelal met dubbel-geveerde bladeren. J. brasiliana en J. obtusifolia leveren vooral het donkere jacaranda- of palissanderhout (< pao santo = heilig hout) voor meubelfabricage. Onder dezen naam wordt echter ook hout van Machaerium en Dalbergia verhandeld. *Bouman.*

J'accuse (Fr., = Ik beschuldig), het opschrift van den sensationeelen open brief op 13 Jan. 1898 door Emile Zola in nr. 87 van jg. 2 van „l'Aurore” gericht tot den president van de Fr. republiek aangaande de → Dreyfus-zaak.

Jachet, naam van een Ned. 16e-eeuwsch componist. De met Jachet gemerkte muziekstukken kunnen toebehooren aan J. Berchem, J. Buus, J. de Mantua of J. de Wert. Zie aldaar.

Jacht, algemeene benaming voor pleiziervaartuigen, te onderscheiden in: zeil-, stoom- en motorjachten. Kleine binnenvaartuigen, behoorende tot het type tjalken, worden in sommige streken ook j. genoemd.

Het j. is vermoedelijk van Holl. oorsprong. Zoo werd vroeger een trekschuit ook wel jaagschuit genoemd, dus een schuit, die „gejaagd” (getrokken) werd door het

„jaagpaard", bestuurd door een „jager"; het pad langs het vaarwater heet nog „jaagpad". Reeds in de 16e eeuw bouwde men pleizier- of „speeljachten", die uitmuntten door sierlijken vorm. Vooral bekend waren de zgn. Statenjachten met groote, rijk versierde kajuit.

Lit.: C. H. M. Philippona, Het zeilen. *Bijvoet.*

Jacht, het opsporen, achtervolgen en vangen of dooden van wild, tot uiteenloopende doeleinden, als genot van het vleesch, bemachtiging van de huid, uitroeiing van schadelijke soorten; tegenwoordig wordt de j., althans in beschaafde landen, hoofdzakelijk als sport beoefend; zij is daar onderworpen aan beperkingen, in het jachtrecht geregeld. Van de zeer verscheidene **vormen** van j. worden enkele vermeld.

Bij de d r ij f j a c h t wordt het wild door helpers („drijvers"), soms met behulp van honden, uit zijn schuilplaats opgejaagd en naar de jagers gedreven. Groote drijfjachten worden wel k l o p j a c h t genoemd.

Het f r e t t e e r e n is een vorm van konijnenjacht. Hierbij wordt een daartoe afgericht fret gebruikt om konijnen uit hun hol te jagen.

Van het jagen met behulp van gedresseerde j a c h t v o g e l s is de valkenjacht de bekendste vorm. Ze behoort oorspronkelijk thuis in de steppen van Azië, waar ze ook thans nog beoefend wordt. In de M.E. in West-Europa de sport van vorsten en adel bij uitstek (met als speciaal object den reiger), heeft ze in het midden der vorige eeuw een tijdelijke opleving gekend in Engeland en Nederland (onder auspiciën van koning Willem III, op de Veluwe). Voor de j. op klein wild werden wel haviken en sperwers gebruikt, terwijl in Azië zelfs met adelaars op gazellen gejaagd is. De jager, die de sport met jachtvogels beoefent, moet een uitstekend ruiter zijn, om den met zijn buit neerkomenden vogel tijdig te bereiken.

Van de jachtvormen, bij welke de h o n d een belangrijke rol vervult, dient genoemd te worden de zgn. j a c h t m e t d e n s t a a n d e n h o n d op gevogelte, hazen en konijnen. De hond is erop gedresseerd, dat hij terstond blijft staan, wanneer hij wild ruikt. De scherpe reuk van den hond en de schutterscapaciteit van den jager zijn bij deze j. de factoren van doorslaggevende beteekenis. Verder valt hieronder de „l a n g e j a c h t", een j. met windhonden. Een drietal windhonden (de „strik") vangt het wild; de zgn. „beschutter" zorgt, dat het wild door de andere honden niet in stukken wordt gescheurd, en brengt het naar den jager.

De p a r f o r c e - j a c h t (< Fr. par force = met geweld), een der mooiste vormen van jachtsport, wordt (reeds sinds de 13e eeuw) beoefend te paard en met de „meute", een troep zeer snelle honden, aangevoerd door den „pikeur". Speciaal worden op deze j. gejaagd het hert (Frankrijk), de vos (Engeland) en het wilde zwijn (Duitschland). Tot deze parforcejachten kan de s l i p j a c h t gerekend worden; de meute volgt hier echter een kunstmatig spoor; wild wordt er niet gedood.

Met s c h u i l h u t en groot net wordt in het najaar op het Friesche platteland de vangst van plevieren beoefend. De „wilster-flapper" (wilster = plevier) zet daartoe in de omgeving van het net een aantal opgezette en enkele levende vogels uit, die als lokvogel dienst doen. Dergelijke j. van uit een hut of een gecamoufleerde schuilplaats wordt in allerlei vormen, ook met gewoon aas, beoefend; in midden-Europa wel met een levenden of opgezetten oehoe, waar kraaien en roofvogels op afkomen; deze worden dan vanuit de hut geschoten.

De vangst van wilde eenden met een e e n d e n k o o i wordt in de Ned. weidestreken nog hier en daar beoefend. Vanuit een grooten vijver, waarin tamme lokeenden zwemmen, gaan enkele „pijpen" uit, smalle doodloopende slooten, die met rietmatten en gaas afgesloten zijn en in een soort fuik eindigen; de de wilde eenden worden door den „kooiman" of „kooiker" met voer in deze pijpen binnengelokt en vervolgens in de fuik gejaagd.

Geschiedenis. In het Palaeolithicum werd met houten en steenen wapens, als knotsen en speren, en ook met valkuilen, lasso's en netten gejaagd, terwijl in het Neolithicum, blijkens praehist. afbeeldingen, pijl en boog meer op den voorgrond traden. Gejaagd werd in deze tijdperken o.a. op mammouth, oeros, rendier, wisent en wilde paarden. Reeds in het Neolithicum worden naast de j. veeteelt en landbouw voor het levensonderhoud van belang. Men gaat dieren temmen (rendier). In latere tijdperken vindt men de j. te paard, met honden, terwijl de stootlans het voornaamste wapen dier bereden jagers is. Vergeleken met de op praehist. afbeeldingen voorkomende methoden, vertoont de j. bij de tegenwoordige ongecultiveerde volkeren geen wezenlijke veranderingen. Naarmate de beschaving voortschrijdt, wordt in de jacht het sportieve element van beteekenis (reeds in Assyrië en Egypte; in mindere mate in Rome en Griekenland). In de M.E. worden de grootere j. hoe langer hoe meer het privilege van vorsten en adel. Er ontstaat een nauwkeurig omschreven jachtceremonieel. Vuurwapens vervangen later boog en speer. Vooral diverse vormen van parforce-jacht worden beoefend. De revoluties van 1789 en 1848 beteekenden een sterke inperking van de jachtprivileges der hoogere standen (→ Jachtrecht), waardoor, met name in Duitschland, de econ. beteekenis van de j. weer meer op den voorgrond is gekomen, waar de jaarlijksche opbrengst thans op 40 à 50 millioen r. m. geschat wordt.

Organisatie. In Ned. bestaan diverse locale jachtvereenigingen. De Kon. Ned. Jachtvereeniging „Nimrod" is opgericht in 1874. De „Gortelsche hertenclub" jaagt in Gelderland op herten. Belangrijk w e t e n s c h a p p e l ij k werk voor de j. heeft het Duitsche Institut für Jagdkunde verricht (o.a. biologie en ziekten van het wild). Over jagersvolken, zie → Economie (sub F); zie ook → Jachtrecht.

Lit.: O. von Riesenthal, Jagdlexikon ([2]1916); Grashey, Prakt. Handb. f. Jäger ([3]1916); Deutsches Jagdbuch (uitg. van den Allg. Deutscher Jagdschutzverein, [14]1926); Berger, Die Jagd im Leben der Völker (1928); Leeder, Wildkunde und Jagdbetrieb ([3]1926).

Jachteskader (m i l. l u c h t v a a r t), jachtverband, gevormd uit twee of meer → jachtgroepen.

Jachtgroep (m i l. l u c h t v a a r t), jachtverband, bestaande uit twee of meer (in den regel drie) jachtvliegtuigafdeelingen, die elk weer uit in den regel drie tot vijf patrouilles van drie jachtvliegtuigen zijn samengesteld.

Jachthonden (Lat. Canes Venatici), sterrenbeeld aan den N. hemel, tusschen den Grooten Beer en Arcturus, in onze streken altijd zichtbaar. Het werd in de 17e e. door Hevelius ingevoerd, en bezit slechts één vrij heldere ster (3e grootteklasse), de bekende dubbelster Cor Caroli. Het sterrenbeeld J. bevat verder een bolvormigen sterrenhoop (Messier 3, afstand ca.

44 000 lichtjaar) en een der schoonste spiraalnevels (Messier 51, afstand ca. 1 100 000 lichtjaar), beide voor het bloote oog onzichtbaar. *G. Mulders.*

Jachthoorn, koperen blaasinstrument, waarop enkel natuurtonen mogelijk zijn en dat dienst doet voor signalen bij de jacht en bij parades van jagergezelschappen. In 1664 werd de j. voor het eerst voor zoover wij weten, bij een jachtballet in het orkest gebruikt. Toen dit meer begon voor te komen, maakte de j. de baan vrij in het orkest voor den waldhoorn, die uit de j. ontwikkeld is. Voor omvang enz. → Hoorn. *de Klerk.*

Jachtluipaard (Acinonyx) is een geslacht der katachtigen, dat door de rechte, stijve pooten als van een hond zeer van de andere soorten verschilt. De kop is klein; heeft korte, ronde ooren; de pupil is rond. Het j. is geelachtig gekleurd met donkere vlekken. Het zijn steppedieren, die in Afrika en Z. Azië leven en hier en daar voor de jacht afgericht worden. *Keer.*

Jachtrecht. In Nederland is het j. thans geregeld in de jachtwet van 2 Juli 1923, Stbl. 331. Gerechtigd tot het genot van de jacht is de eigenaar van den grond of ieder ander, die krachtens zakelijk recht (erfpacht, vruchtgebruik) bezit heeft van den grond, of voor zoover betreft gronden, die bij overeenkomst in pacht of ander persoonlijk gebruik zijn gegeven, de pachter of iedere andere gebruiker; ten ware het genot van de jacht bij de overeenkomst, waarbij het zakelijk of persoonlijk recht werd gevestigd, door den eigenaar is voorbehouden (art. 3). Een ieder, die jaagt, moet voorzien zijn van een jachtakte (art. 5); deze wordt bij verzoekschrift aangevraagd bij het hoofd van de plaatselijke politie (art. 6); hiervoor moet een bepaald bedrag worden vergoed (art. 15). In de art. 16-30 vindt men verschillende verbodsbepalingen (verboden middelen, plaatsen, jachttijd, enz.). Buiten de jachtwet vallen de voor loopend wild behoorlijk afgesloten buitenplaatsen, bloem- en boomkweekerijen en tuinen, behalve dat het ook op deze terreinen verboden blijft met een vuurwapen te jagen, zoo deze zijn gelegen in de bebouwde kommen der gemeenten en in onmiddellijk aan die kommen of aan woningen grenzende tuinen (art. 27 en 20 g). De grondgebruiker heeft bij uitsluiting het recht, op den door hem gebruikten grond schadelijk gedierte op te sporen, te bemachtigen of te dooden met alle geoorloofde middelen. Bij gebruik van vuurwapenen is echter noodig een jachtakte of een vergunning van den minister van Landbouw en Visscherij en bij gebruik van vallen, beugels en klemmen een schriftelijke vergunning van het hoofd der plaatselijke politie (art. 54).

Alle (d.w.z. de heerlijke en andere zakelijke) op onroerend goed gevestigde j. zijn opgeheven en kunnen niet meer worden gevestigd (art. 69 en 70). Aan hen, die bij het in werking treden dezer wet gerechtigd waren tot een j., wordt van Rijkswege een schadeloosstelling betaald (art. 71). In de art. 113-116 wordt geregeld de wijze, waarop deze schadeloosstelling wordt vastgesteld; maatstaf is de verkoopwaarde van het j., met dien verstande dat buiten rekening blijft de stijging der prijzen sinds 1 Aug. 1914 (art. 114). Zij wordt uitgekeerd in 30 annuïteiten, ieder groot 7,3 ten honderd van haar bedrag (art. 71). Deze schadeloosstelling wordt onder den naam van „jachtrente" (art. 74) door het Rijk verhaald op dengene, die hetzij krachtens recht van bezit, hetzij krachtens eenig ander zakelijk recht het genot heeft van het perceel, dat bij het in werking treden der jachtwet met een jachtrente was bezwaard. Deze jachtrente is verschuldigd over 30 achtereenvolgende jaren (art. 77), doch vóór of op 1 Juli van ieder jaar kan zij over de nog niet ingetreden jaren worden afgekocht voor haar waarde op genoemden dag (art. 83).

Geen schadeloosstelling wordt verleend en dus geen jachtrente geheven t.a.v. de gronden en erven, die buiten deze wet vallen (zie hierboven bij art. 27), en verder van gronden, gelegen binnen de bebouwde kommen der gemeenten, alsmede daarbuiten gelegen huisplaatsen met bijbehoorende erven (art. 72).

Een jachtcommissie, benoemd door den koning, is belast met het leiden of verrichten der werkzaamheden, ter uitvoering van hetgeen betreffende de opheffing der j. is bepaald (art. 84 en 85), en beslist o.a. na aangifte van dengene, die recht op schadevergoeding meent te hebben, over de geldigheid enz. van het j. en over de hoegrootheid van het te betalen bedrag. Hooger beroep van deze beslissing staat open bij het gerechtshof, binnen welks rechtsgebied de gronden, waarover het j. zich uitstrekt of het grootste gedeelte daarvan, gelegen zijn (art. 100, 116). Hij, die bij het in werking treden dezer wet grond in pacht heeft, waarop een j. rust, betaalt als verhooging van de pachtsom, gedurende den nog loopenden pachttijd aan den verpachter per jaar 19/26 van de jachtrente (art. 117). *Bronsgeest.*

Belgisch recht. Het jachtrecht is in België geregeld door de wet van 28 Febr. 1882 en het K.B. van 1 Maart 1882. Het j. behoort aan den eigenaar van den grond die het tijdelijk, hetzij ten bezwarenden titel, hetzij kosteloos, aan derden kan afstaan. Een eeuwigdurende afstand zou ongeldig zijn daar het een door de Fransche Omwenteling afgeschafte heerlijk recht weder zou invoeren.

Zij, die willen jagen met wapens of met hazewinden, moeten aan den arrondissementscommissaris een verlof aanvragen, geldig voor een jaar. Het afleveren van dgl. verlofbrieven geeft aanleiding tot het treffen van fiscale rechten.

De eigenaar mag ten allen tijde en zonder verlof jagen op al de goederen welke zijne woning omringen en die derwijze afgesloten zijn, dat de doorgang van het wild naar of van naburige erven is uitgesloten. Het is eveneens toegelaten wilde konijnen te vernietigen ten alle tijde; indien vuurwapenen daartoe gebruikt worden, evenals voor het vernietigen van rood wild, is eene bijzondere toelating van de regeering vereischt. De wet regelt verder den tijd binnen dewelke het jachtrecht dient uitgeoefend, de middelen welke mogen gebruikt worden om het wild te vangen, het vervoer en den verkoop van wild, enz. *Collin.*

In Ned.-Indië. In inheemschen zin is j. een recht, toekomend aan de leden eener inlandsche rechtsgemeenschap, om op de gronden, toebehoorend aan die gemeenschap, vrijelijk de jacht te beoefenen. Dit recht kan ook aan buitenstaanders tegen betaling eener retributie verleend worden. → Grondrechten in N.I. (inheemsche). *B. Damen.*

Geschiedenis. In zijn oorsprong is het jachtrecht een uitvloeisel van den eigendom van den grond; iedere vrije kon dit recht op zijn eigendom en als mededeelgenoot ook op den gemeenschappelijken eigendom der mark uitoefenen. Verschil in rechten was slechts ruimtelijk in zooverre er verschil in uitgebreidheid van het grondbezit bestond. Onder de Frankische monarchie kwam hierin echter verandering door invoering van den zgn. koninklijken wildban, waarbij

het j. in de zgn. banwouden uitsluitend aan den koning was voorbehouden. Naarmate de macht van den koning, vooral onder invloed van de Romeinsche denkbeelden van het koningschap, zich steeds meer in onbeperkten zin uitbreidde en aan den koning ten slotte den oppereigendom over alle bosschen der mark bracht, werd het j. steeds verder aan den boer onttrokken. Door schenking en beleening van bosschen aan geestelijke en wereldlijke grooten verkregen deze daarmede ook het koninklijk j. Wat eertijds uitsluitend als koninklijk recht gegolden had, kwam langzamerhand aan den landsheer, die nu de hooge j. uitoefende, terwijl aan den grondheer de lage j. bleven. Door het streven naar instandhouding van een uitgebreiden wildstand, door de niets ontziende wijze zonder toekenning van eenige schadevergoeding, waarop de heeren hun j. uitoefenden, door het opleggen van allerlei heerendiensten (hulp als drijver, inkwartiering van jagers, verplichting om wild te voeren enz.) werd het heerlijke j. een van de zwaarst drukkende lasten, welke op het grondbezit van den boer rustten. Overtreding van het j. werd als regel zeer zwaar gestraft. Groot was dan ook algemeen, maar vooral in Frankrijk, het verzet van den boer tegen dezen hinderpaal bij de vrije uitoefening van zijn bedrijf. In Frankrijk werden op 4 Aug. 1789 alle feudale rechten en daarmede ook de heerlijke j. opgeheven. In de meeste andere landen geschiedde zulks pas veel later, vooral na 1848. Voor zoover niet opgeheven werden zij aflosbaar verklaard, zoo o.a. in Nederland bij de wet van 13 Juni 1857, zooals deze in latere jaren werd gewijzigd. De jachtwet van 6 Maart 1852 had reeds verboden bij vervreemding het j. van den grond af te scheiden, wat de jachtwet van 11 Juni 1814 nog wel had toegestaan.

Van het recht tot aflossing werd echter weinig gebruik gemaakt vanwege de omslachtige en kostbare procedure, welke daarvoor vereischt werd. Eerst de wet van 2 Juli 1923 Stbl. 331 hief alle j. (heerlijke en andere) op en verbood het vestigen van dezulke. Veel ontevredenheid heerscht er echter tot nu toe nog over de wijze, waarop de schadeloosstelling en in verband daarmede de vestiging van de jachtrente op de perceelen, welke met j. bezwaard waren, geregeld wordt. *Dewez.*

Jachtspinnen noemt men die spinsoorten, welke haar prooi niet met een web, maar loopende vangen. In engeren zin worden j. genoemd de w o l f s s p i n n e n (Lycosidae). Tot deze familie behoort in Ned. de gerande jachtspin, die in moerassen voorkomt en met de behaarde pooten over het water loopt.

Jachtvliegdienst (m i l. l u c h t v a a r t) omvat de werkzaamheid van alle vliegtuigen, bestemd voor het voeren van het aanvallend gevecht. De j. streeft, in een mate, afhankelijk van het doel van de opdracht, de vernietiging van den vijandelijken vliegdienst na. De aan den j. te verstrekken opdrachten zijn normaal : verzekeren van de vrijheid van handelen van den eigen vliegdienst en het verhinderen of belemmeren van dien van den vijand (dag- en nachtjagers). Tot de bijz. opdrachten behooren: 1° beschermen van de eigen vliegdienstverbanden; 2° aanvallen van troepen op den grond; 3° uitvoeren van bepaalde verkenningen. *Koppert.*

Jachtvliegtuig (m i l. l u c h t v a a r t) of jager, één-, twee- of meerpersoonsvliegtuig, geëigend en ingericht voor het voeren van het aanvallend luchtgevecht (afweervliegtuig).

Jachtzone (m i l. l u c h t v a a r t), strook of vak, aan een jachtverband voor zijn werkzaamheid aangewezen.

Jachymov, → Joachimstal.

Jacke. Van den Jongen gheheeten Jacke, titel van een bekend volksboek (oudst bekende druk 1528 te Antwerpen), uit het Engelsch in verzen vertaald, met de grappige geschiedenis van Jaakske met zijn fluitje, dat hij als belooning voor zijn werk van een ouden man gekregen had en waarmee hij iedereen deed dansen. De eigenaardige vorm, waarin het voorkomt, heeft doen denken, dat het als marionettenspel bedoeld was. Het werd later in proza bewerkt, met voortzettingen.

F a c s i m i l e - u i t g.: door G. J. Boekenoogen (1905). *V. Mierlo.*

Jacket, ook d u s t - j a c k e t of s t o f o m s l a g genoemd, is het losse, papieren omslagje, dat door den uitgever om den boekband wordt gelegd met het tweeledig doel, dezen te beschermen en een aantrekkelijk uiterlijk aan het boek te geven. Een kleurplaat bijv. laat zich wel op het papieren omslag, maar niet op een linnen boekband drukken en aldus kan soms buitenop een specimen van de illustratie in het boek gegeven worden. *Poortenaar.*

Jack Pudding (f o l k l o r e), Eng. benaming voor potsenmaker, eigenlijk spotnaam voor geliefd nationaal gerecht. Bij de Franschen: Jean Potage, bij de Duitschers: Hans Wurst, bij de Hollanders: Pekelharing.

Jackson, 1° stad in M i c h i g a n (V. S. v. Amer., 42° 15′ N., 84° 25′ W.), aan de Grand River. Ca. 55 000 inw. Gelegen in een rijk landbouwgebied, met in de nabijheid vischrijke meren. Handel en scheepvaart. Groote automobielindustrie. Buitenverblijven.

2° Hoofdstad van M i s s i s s i p p i (V. S. v. Amer., 32° 17′ N., 90° 13′ W.); spoorwegknooppunt. Ca. 49 000 inw. Katoenhandel en -industrie; ijzer en houtbewerking. Inrichtingen voor onderwijs aan onvolwaardigen. *p. Cyrillus.*

Jackson, 1° A n d r e w, zevende president der Ver. Staten van Noord-Amerika (1829-'37). * 15 Maart 1767 te Waxhaw (Zuid-Carolina), † 8 Juni 1845 te Nashville (Tennessee). Van Iersche afkomst. Advocaat. Vervulde vsch. ambten in het gerecht, de politiek en het leger. Hij vocht tegen de Creek-Indianen en sedert 1812 tegen de Engelschen; beslissend versloeg hij dezen bij New Orleans (8 Jan. 1815) en veroverde vervolgens geheel Florida, een Spaansche bezitting. Senator in 1823. Als president van de Unie voerde hij onder groote gestrengheid en met aanleg tot despotisme de politiek van de democratische partij; hij behoorde tot den radicalen vleugel van deze partij. Hij vestigde het zgn. spoils-system, volgens hetwelk bij het optreden van een nieuwen president alle staatsambten met nieuw personeel uit de zegevierende partij bezet werden. Hij bestreed de industrie. Dit alles bracht hem meermalen in conflict met den vice-president Calhoun, de ministers en den Senaat. In Maart 1837 trok hij zich uit het openbaar leven terug.

U i t g. : Correspondence d. J. S. Bassett (4 dln. 1926-'29) ; W. G. Sumner, A.J. (Boston 1882) ; J. S. Bassett, The life of A. J. (2 dln. [2]1916) ; C. G. Bowers, The party battles of the J. period (Boston 1922) ; Dictionary of American biography (IX 1932, 526-534 ; met zeer goede lit.-opgave). *Lousse.*

2° H e l e n M a r i a, Amerikaansch schrijfster. * 1831, † 1885. Hoewel zij een aanzienlijk aantal

ISAIAS, JEREMIAS, JOËL

Joël.

Isaias.

Jeremias.

Ezechiël.

Details van de plafondschildering door Michelangelo in de Sixtijnsche Kapel, Rome.

Het vertrek van Vaucouleurs. Schilderij van J. J. Scherrer (Museum, Orleans).

Zegevierende intocht in Orleans. Schilderij van J. J. Scherrer (Museum, Orleans).

Bij de kroning van Karel VII te Reims. Schilderij van J. Ingres (Louvre, Parijs).

Op den brandstapel. Muurschildering van J. E. Lepneveu in het Pantheon te Parijs.

werken in proza en poëzie schreef (o.a. Verses 1870, kinderverhalen, reisverhalen, romans), is zij vnl. bekend als voorvechtster voor de rechten van de Indianen. A Century of Dishonor (1881) is een aanklacht betreffende de onmenschelijke behandeling van de Roodhuiden; het thema werd herhaald in Ramona (1884).

Lit.: Helen Jackson, in T. W. Higginson's Contemporaries (1899); C. C. Davis en W. A. Alderson, The True Story of Ramona (1914). *F. Visser.*

Jacksonville, voornaamste handels- en havenplaats van Florida (Ver. St.; 30° 20′ N., 81° 40′ W.), aan den mond van de rivier St. Johns. Ca. 130 000 inw. Groote houtmarkt; veelzijdige industrie. Om klimaat en schilderachtige ligging druk bezocht herstellingsoord. *p. Cyrillus.*

Jackijst, → Hengst (aardr.).

Jacob I de Veroveraar, koning van Aragon. * 2 Febr. 1208 te Montpellier, † 27 Juli 1276 te Valencia. Zoon van Pedro II en Maria van Montpellier. Hij heeft groote verdiensten als wetgever en als bestrijder van den Islam in Spanje. Ofschoon godsdienstig van aard, was zijn zedelijk leven niet vlekkeloos. Hij stierf als Cisterciënser.

Lit.: Ch. de Tourtoulon, Jacme 1er (2 dln. 1863-'67); F. Darwin Swift, The Life and Times of James the First, the Conqueror (1894). *Wachters.*

Jacob II de Rechtvaardige, koning van Aragon. * ca. 1260 te Montpellier, † 3 Nov. 1327 te Barcelona. Zoon van Pedro III en Constanza van Sicilië. In 1324 veroverde hij Sardinië en Corsica, maar behield, ondanks de afspraak met paus Bonifatius VIII, ook het vroeger geërfde Sicilië. Toen hij in 1291 den troon van Aragon beklom, deed hij afstand van dit land. Hij gebruikte de Kerk vaak voor zijn politieke doeleinden, o.a. door profaan gebruik der kerkelijke tienden en wederrechtelijke inmenging bij de benoeming van kerkelijke waardigheidsbekleeders. *Wachters.*

Jacob I, koning van Engeland (1603-'25), J. VI als koning van Schotland; zoon van Maria Stuart en haar achterneef Darnley. * 19 Juni 1566 te Edinburgh, † 27 Maart 1625 te Londen. J. werd door den afstand van zijn moeder in 1567 koning van Schotland, geheel onder den invloed van den Schotschen adel, die hem veelzijdig maar met angstvolle zorg Prot. deed opvoeden, met gevolg dat hij o.m. zijn leven lang meende een gezaghebbend theoloog te zijn. Een verdrag met koningin Elizabeth verzekerde hem reeds in 1586, voor de terechtstelling van zijn moeder, de erfopvolging in Engeland. In 1603 volgde hij haar op als eerste der Stuart-dynastie. Hij verdedigde in meerdere geschriften de absolutistische leer en zocht aansluiting bij de Eng. Staatskerk tegenover de democratische Presbyterianen en Puriteinen. Het → buskruitverraad (1605) gaf aanleiding hem nog meer van de Katholieken te vervreemden, en toch trachtte hij sedertdien, meer theoretisch bespiegelend dan politiek-daadkrachtig van aard, te bemiddelen tusschen het Kath. en het Prot. Europa: zijn dochter Elizabeth huwde hij uit aan den Gereformeerden voorvechter van de Prot. zaak in Duitschland, Frederik V van de Paltz; zijn oudsten zoon Karel liet hij huwen met de Kath. Marie Henriette, dochter van Hendrik IV van Frankrijk. Als vreemdeling in Engeland verwaarloosde hij de oorlogsvloot, om geen geldelijken steun van het parlement te behoeven, en zag het verzet van dat parlement tegen zich groeien; zijn losbandig hofleven gaf aanleiding tot scherpe Puriteinsche critiek. J.'s „Opera", van theologischen en staatsrechtelijken aard, werden in 1619 uitgegeven door bisschop Montague; zijn dichtwerken in 1870 en in 1911.

Lit.: Ranke, Eng. Geschichte (I en II 1879-'90); Henderson, James I and VI (1904); Trevelyan, England under the Stuarts (1925); Rait and Cameron, King James' secret (1927). *v. Gorkom.*

Jacob II, koning van Engeland (1685-'88), tweede zoon van koning Karel I. * 14 Oct. 1633 te Londen, † 16 Sept. 1701 te St. Germain in Frankrijk. J. droeg als prins den titel van hertog van York. Onder de regeering van zijn broeder Karel II voerde hij als groot-admiraal het bevel over de Eng. vloot in twee zeeoorlogen tegen de Ned. Republiek en trad reeds ijverig op voor de Katholieken en Franschgezinden. Na den dood van zijn Prot. vrouw Anna Hyde, de moeder van zijn beide dochters Maria en Anna, werd hij in 1673 openlijk Kath. en huwde met de Kath. Maria van Modena. Vandaar de vijandschap van het parlement tegen hem en zijn recht van opvolging, de zgn. No-popery-movement. Desondanks kwam J. in 1685 aan de regeering. Den opstand van den hertog van Monmouth, den onwettigen zoon van Karel II, kon hij snel en hardhandig onderdrukken, maar des te meer concentreerde zich het verzet tegen den Kath. koning, die met overijlde maatregelen Engeland weer Kath. wilde maken. De nationale vijandschap tegen Frankrijk, dat Engeland bedreigde, de vervolging van de Hugenoten door Lodewijk XIV versterkten de oppositie tegen J.'s Franschgezinde politiek; ook paus Innocentius XI, zelf in fellen strijd met de absolutistische aanmatiging van Lodewijk XIV, bejegende het streven van J. met terughouding. Na de geboorte van een troonopvolger (10 Juni 1688), wiens identiteit ten onrechte werd betwijfeld, deden alle Protestantschgezinden, Tories en Whigs gezamenlijk, een beroep op den echtgenoot van J.'s dochter Maria, stadhouder Willem III. Deze stak in Nov. 1688 naar Engeland over; geheel het land verklaarde zich voor hem en J. kreeg gelegenheid naar Frankrijk te vluchten, alwaar zijn neef Lodewijk XIV hem het slot Saint-Germain als verblijfplaats aanwees. J.'s poging, om met Fr. hulp vanuit Ierland zijn troon te heroveren, mislukte door de jammerlijke nederlaag aan de Boyne (1690), welke voor de Ieren noodlottig werd. Zie ook → Jacobieten (1°).

Lit.: Klopp, Der Fall des Hauses Stuart (14 dln. 1875-'88); v. Ranke, Engl. Gesch. (V 1877); Fea, James II and his wives (1908); Trevelyan, England under the Stuarts (1925); Hilaire Belloc, James II (1928); v. Pastor, Gesch. der Päpste (XIV, 2, 1930). *v. Gorkom.*

Jacob Eduard (Jacob III), menigmaal de Chevalier de Saint-George genoemd, troonpretendent van Engeland, zoon van Jacob II. * 10 Juni 1688 te Londen, † 1 Jan. 1766 te Albano in Italië. J. werd na den dood van zijn vader in 1701 door Lodewijk XIV als koning van Engeland erkend. Zijn poging in Schotland te landen (1708) mislukte, evenals de door hem geleide Jacobieten-opstand in Schotland (1715-'16). Later leefde hij te Rome, gehuwd met een Poolsche prinses Sobieski. Zijn zoon Karel Eduard deed (1745-'46) een laatste poging den Eng. troon voor de Stuarts te heroveren (nederlaag bij Culloden).

Lit.: Markiezin de Campana Cavelli, Les derniers Stuarts à Saint-Germain (3 dln. 1871); Terry, The Chevalier de St. George and the Jacobite movement 1701-1702 (1915). *v. Gorkom.*

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Jacob, de derde der patriarchen, zoon van Isaac en Rebecca, tweelingbroeder van Esau. Wegens zijn zachtere inborst was hij de lieveling zijner moeder, die hem boven zijn ruweren broeder bevoordeelde. Hij maakte dezen het eerstgeboorterecht afhandig en ontstal hem, door een list van Rebecca, den vaderlijken zegen. Hij moest daarom vluchten naar zijn oom Laban te Haran, maar had op weg daarheen het troostvolle visioen van de hemelladder, waarom hij die plaats Bethel (huis Gods) noemde. Hij huwde twee dochters van Laban, Lia en Rachel, en keerde na jaren van zware beproeving naar Canaän terug. Bij den overgang

Jacob zegent zijn zonen. Houtsnede van Hans Holbein den Jongen.

van den Jaboc doorstond hij een wonderbaren strijd met een engel en kreeg daarom den naam → Israël. Uit Lia en Rachel en de slavinnen Bala en Zelpha had hij 12 zonen, de vaders van de 12 stammen. In zijn ouderdom werd hij zwaar beproefd door het verlies van zijn zoon Joseph, die uit ijverzucht door zijn broeders verkocht en naar Egypte gevoerd werd. Toen deze tot onderkoning van Egypte verheven was, trok J. met zijn zonen naar Egypte, en vestigde zich in het land Gessen, waar hij stierf. *Keulers.*

In de Christelijke symboliek geldt Jacob als het type van Christus; in betrekking met Esau als tegenstelling van Nieuw en Oud Verbond, van deugd en ondeugd. De Jacobsladder is een symbool voor Maria; de sporten symboliseeren de deugden, de beide balken verzinnebeelden de alles vereenigende liefde. Voorbeelden vindt men te Bath (abdijkerk, voorgevel) en te Rome (Raffael in de Sixtijnsche Kapel). Den strijd van J. met den engel behandelden Rembrandt en Delacroix; de reis van J. vindt men reeds op een miniatuur in den → Ashburnham-pentateuch (7-9e eeuw), alsook bij Pinturicchio (Pal. Borgia); J. en Rachel bij Hugo van der Goes; J., zijn kleinkinderen zegenend, bij Rembrandt.

Lit.: L. Bréhier, L'art chrét. ([2]1928); A. Michel, Hist. de l'art (register 216). *p. Gerlachus.*

Jacob van Artevelde, Gentsch diplomaat, volksleider. * eind 13e eeuw te Gent, † 24 Juli 1345 (vermoord) aldaar. Hij behoorde tot de aanzienlijke klasse van de lakenkoopers, en was dus lid van het Gentsche patriciaat. De graaf van Vlaanderen, Lodewijk van Nevers, steunde Frankrijk in den strijd tegen Engeland. Hierom verbood koning Eduard den Engelschen woluitvoer naar Vlaanderen. Een economische crisis was hiervan het gevolg; al de standen te Gent vereenigden zich om de politiek van het graafschap in een andere richting te drijven. Zij kozen J., hoofdman van de St. Jansparochie, tot hun leider. Hij wordt door Froissart „le saige homme" genoemd. In Jan. 1338 wordt hem „'t beleet van der stede" opgedragen. Gent leidt nu de politiek van Vlaanderen. Men bereikt een soort van neutraliteitspolitiek t.o.v. Engeland en Frankrijk, die evenwel niet lang duren zal. J. organiseert het verzet tegen de grafelijke politiek over geheel Vlaanderen, en zal na de vlucht van graaf Lodewijk van Nevers, het bestuur van het land in handen hebben. De drie machtige steden, Brugge Gent, Ieperen, de drie leden van Vlaanderen, stelden wel een ruwaard aan, doch in feite bleef J. de leidende figuur. Hij maakte Vlaanderen tot Engelands bondgenoot, bevorderde de samenwerking met de andere vorstendommen, o.a. Brabant, Henegouwen, Holland, waarmee hij politieke en economische overeenkomsten sloot. De oorlog bleef woeden. Vlaanderen kwam meer en meer in economisch verval, terwijl de Engelsche politiek alleen op eigen belangen bedacht was. De scherpe economische crisis verbrak de eenheid; twisten tusschen wevers en volders in Gent brengen spanning. Na een samenkomst met Eduard III te Sluis, werd J. in zijn woning op den Kalanderberg door de opstandelingen en beïnvloede wevers van verraad beschuldigd en vermoord.

Lit.: L. Vanderkindere, Le Siècle des Artevelde (Brussel 1879). *V. Roosbroeck.*

Jacob Baradai, leider der Monophysieten van Syrië en het verdere Oosten. † 30 Juli 578. Als monnik kwam hij naar Konstantinopel en won de gunst van keizerin Theodora. Omstreeks 542 door den Monophysietischen patriarch van Alexandrië tot bisschop van Edessa gewijd. Jarenlang trok hij als bedelaar verkleed rond om het Monophysisme in Syrië, Klein-Azië, Mesopotamië te verbreiden. Hij organiseerde de Monophysietische Kerk van het Oosten en stelde zijn vriend Sergius tot patriarch van Antiochië aan. Hij wijdde tal van bisschoppen, priesters en diakens. Naar hem noemen de Monophysieten van het Oosten zich → Jacobieten. Er zijn enkele brieven en een liturgie (→ Jacobietische liturgie) van hem bewaard gebleven.

Lit.: H. Kleyn, J. Baradaeus, de stichter der syrische monophys. Kerk (1882); Lex. Theol. Kirche (V 1933, 255). *Franses.*

Jacob van Batnae, → Jacob van Sarug.

Jacob de Bononia, → Jacopo de Bologna.

Jacob Griesinger, Zalige, Dominicaan. * 1407 te Ulm, † 11 Oct. 1491 te Bologna. Trad in Bologna in 1441 als leekebroeder in de Orde en werd vooral bekend als glasschilder. Zijn vensters bevinden zich in S. Petronio, S. Domenico en in het Palazzo Bentivoglio te Bologna. In 1825 zaligverklaard. Feestdag 11 Oct.

Lit.: Année Dominic. (1902, 379 vlg.). *Lambermond.*

Jacob van Hoogstraeten, → Hoogstraeten.

Jacob van Horne, Minderbroeder. † 1488. Graaf

J. stichtte vóór zijn intrede in de Orde het klooster te Weert op het gebied van zijn kasteel „Aldenborch".

L i t. : A. Pompen O.F.M., J. de Eerste, Graaf v. H., in : Publications... de Limbourg (XL 1904, 3-211).

Jacob La Coupe (ook: L a c o p s), Heilige, Norbertijn, een der martelaren van Gorcum. * ca. 1542 te Oudenaarde. Norbertijn der abdij van Middelburg; schreef een (verloren gegane) Defloratio Legendae aureae; ging over tot de Hervormden, doch bekeerde zich en deed boete in de abdij van Mariënwaard; 1569 kapelaan te Monster; 1572 door de Geuzen gevangen genomen en naar Den Briel gevoerd, waar hij 9 Juli als martelaar stierf. Vgl. → Gorinchem (sub Martelaren van G.). *Th. Heijman.*

L i t. : V. de Buck S.J., Leven v. d. H. J. Lacops (Brussel 1868); Allard, in Studiën (jg. 4, 1871).

Jacob van Lalaing. → Lalaing.

Jacob de Marchia, Heilige, Minderbroeder. * Sept. 1394 te Monteprandone, † 28 Nov. 1476 te Napels. Een der ijverigste verbreiders van de zgn. Observantiebeweging. Trad als predikant en later als inquisiteur op in Italië en ver daarbuiten. Feestdag 28 November.

L i t. : H. Holzapfel, Handb. Franzisk. Ordens (Freiburg 1909, 129 vlg.); G. Caselli, Studi su S. Giacomo della Marca (2 dln. Ascoli 1926 ; zeer goed). *v. d. Borne.*

Jacob de Meyere. * 1491 te Vleteren bij Belle (Bailleul), † 1552. Studeerde te Parijs, schoolmeester te Brugge, pastoor te Blankenberge. Hij schreef: Rerum Flandricarum libri X (Brugge 1531, nieuwe ed. Brugge 1843), Compendium Chronicorum Flandriae (Neurenberg 1538), Commentarii sive Annales Rerum Flandricarum (Antwerpen 1561). Hij is de grondlegger der traditioneele Vlaamsche geschiedschrijving en behandelt zijn voorgangers critisch, droog en anti-Fransch. *W. Mulder S.J.*

L i t. : V. Fris, Notes sur les oeuvres hist. de Jacques de M., in Comm. Roy. d'Hist. (LXXXIV 1920); id., Essai d'une analyse des Commentarii etc. (Gent 1908).

Jacob Peit. Na den vrede van Arques (1326) scheen de opstand van Brugge en West-Vlaanderen te zullen eindigen. Maar door ophitsing van J. P., een boer uit de kasselrij van Winnoksbergen, vlamde hij weer op en gaf tot gruweldaden aanleiding, waarbij men zelfs de geestelijken niet spaarde. J. P. werd spoedig vermoord, maar de opstand eerst neergeworpen in den slag van Cassel (1328).

L i t. : Pirenne, Le Soulèvement de la Flandre maritime (Brussel 1920). *W. Mulder S.J.*

Jacob van Sarug, Monophysietisch bisschop, dichter en schrijver. * 451, † 29 Nov. 521. Geboren in de landstreek Sarug bij den Euphraat, studeerde hij in Edessa, werd chorepiscopus in zijn vaderland en twee jaar voor zijn dood nog bisschop van de hoofdstad Batnae. In proza schreef hij preeken en brieven en een liturgie, die nog in gebruik is. Hij is echter vooral beroemd als kerkelijk dichter. Volgens zijn biographen dichtte hij 763 memre of homilieën. Daarvan zijn er 195 uitgegeven, w.o. twee van meer dan 3 000 verzen.

U i t g. : Duitsche vert. in Bibliothek d. Kirchenväter (VI 1912); Fr. vert. in Rev. de l'Orient chrét. (1912-'14). — L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 412-416). *Franses.*

Jacob van St. Truiden (familienaam: Petrus Reynaerts), Capucijn-missionaris in Den Bosch. * 1630 te St. Truiden, † 12 Juni 1702 te Den Bosch. Hij stond daar ná 1672 aan het hoofd van de Capucijnenstatie van het H. Kruis, werd achtereenvolgens benoemd tot aartspriester van Den Bosch en van Bommel, tot deken van Orthen, Oss, Heusden en Geertruidenberg ; hij was ook eenige jaren pastoor van St. Jacob in Den Bosch.

L i t. : L. H. C. Schutjes, Gesch. v. h. bisdom Bosch (1872-'73 ; II, 141 ; IV, 297); Analecta O. M. Cap. (XI, 116). *p. Placidus.*

Jacob Capocci **van Viterbo,** Zalige, Augustijn, tijdgenoot en leerling van Aegidius Romanus. * te Viterbo, † 1308. Magister in de theologie te Parijs (1293), aartsbisschop van Benevento, kort daarop van Napels (1302). Vruchtbaar schrijver van wijsgeerige, theologische en juridische werken, grootendeels nog alleen in handschrift bestaande. Zijn meest bekend werk, De regimine Christiano, behelst in het eerste deel de oudste proeve van een traktaat De Ecclesia, in het tweede deel het eerste, door een theoloog opgestelde traktaat over den staat volgens het natuurrecht. Feestdag 14 Maart.

L i t. : H. X. Arquillière, in Dict. de Théol. Cath. ; M. Grabmann, in Lex. f. Theol. u. Kirche ; Lanteri, Postr. saec. sex relig. Aug. (I, 124-126); F. X. Duynstee O.E.S.A., 's Pausen Primaat en de Aegidiaansche School (I 1935, 121-156). *Claesen.*

Jacob van Vitry, Augustijner koorheer, kardinaal-bisschop van Frascati (1228). * tusschen 1170 en 1180, † 30 April 1240 te Rome. 1216-'28 bisschop van Akka. Hij maakte propaganda voor de Kruistochten en schreef verdienstelijke werken op hist. en theol. gebied, o.a. Historia orientalis en een levensbeschrijving van de Z. Maria Oignies, die hem met het mystieke leven vertrouwd maakte; verder nog preeken en voor de kennis der kruisvaardersbeweging dier dagen belangrijke brieven.

L i t. : Biographie d. Ph. Funk (1909). *Wachters.*

Jacob a Voragine (Viraggio, tegenw. Virazzo), Zalige, Dominicaan. * ca. 1230, † 13 Juli 1298 te Genua. 1288 aartsbisschop van Genua. Is vooral bekend om zijn Legenda sanctorum, ook Legenda aurea of Historia Lombardica genoemd. Ze werd waarschijnlijk tusschen 1263 en 1288 vervaardigd en is een oncritische compilatie van verhalen uit de profane, kerk- en ordesgeschiedenis met sterk legendarischen inslag; had grooten invloed op de religieuze poëtische lit. van vsch. landen. Ze werd ongunstig beoordeeld door Bernardus Guidonis O.P., Melchior Cano O.P., Ludov. Vives en ten onzent door den H. Jacobus La Coupe van Oudenaarde; verdedigd door Joh. Bollandus S.J. De eerste Ned. vertaling verscheen in 1478 te Gouda onder den titel: Aurea Legenda, Gulden Legende of Passionael. In 1500 bestonden reeds meer dan 90 drukken der Legenda, die bijna in alle Europeesche talen werd vertaald. De laatste vert. is in het Duitsch van R. Benz (2 dln. 1917-'21).

L i t. : Scriptores Ordinis (I, 454 vlg.); P. Butler, The Legenda aurea (1899). *Lambermond.*

Jacob, 1° Fransche meubelmakersfamilie. Stamvader is G e o r g e s J., * 6 Juli 1739 te Cheny, † 5 Juli 1814 te Parijs; werkte eerst in den Louis-XVI-stijl, later in den Empire-stijl. Zijn productie getuigt van veel vindingrijkheid en fijnen smaak. Zijn zoon F r a n ç o i s H o n o r é, * 6 Febr. 1770 te Parijs, † 15 Aug. 1841 aldaar, beter bekend onder den naam J a c o b D e s m a l t e r, was hofleverancier van Napoleon en vele vreemde vorsten. Zijn werk kenmerkt zich door een voortreffelijke houtbewerking. *V. Herck.*

L i t. : E. Dumonthier, Les sièges de G. J. (1922); id., Les sièges de Jacob Frères (1921); H. Lefuel, G. J. (1923).

2° C a r l G e o r g, Oriëntalist, uitgever der

„Türkische Bibliothek" (vanaf 1904), schrijver van studiën over het schimmenspel en de Mohammedaansche religieuze broederschappen. * 26 Mei 1862 te Koningsbergen.

Werken: Gesch. des Schattentheaters ([2]1925); Die Bektaschijje (1909).

3° Heinrich Eduard, Duitsch roman- en tooneelschrijver van de expressionistische richting. * 7 Oct. 1889 te Berlijn. Streeft naar verzoening van vaag-Christelijke met verlicht-liberale strekkingen.

Voorn. werken: Das Leichenbegängnis der Gemma Ebria (1912); Der Zwanzigjährige (1918); Das Geschenk der schönen Erde (1920); Das Flötenkonzert der Vernunft (1923); Jacqueline und die Japaner (1928); Blut und Zelluloïd (1930); Die Magd von Aachen (1931); Beaumarchais und Sonnenfels (drama, 1919).

4° Max, Fransch dichter uit de school van Apollinaire en Picasso, sinds 1915 bekeerd tot het Katholicisme. * 11 Juli 1876 te Quimper. Ook na zijn bekeering blijft zijn werk de grillig-phantastische trekken zijner eerste richting vertoonen; maar de geest ervan is gezonder.

Voorn. werken: Saint Matorel (roman, 1911); Le siège de Jérusalem (mysteriespel, 1912); Le cornet à dés (prozagedichten, 1917); Le laboratoire central (gedichten, 1920); Le cabinet noir (brieven, 1922); Le terrain Bouchaballe (roman, 1924); L'homme de chair 1925) e.a. *Baur.*

Jacoba, hertogin **van Beieren,** gravin van Henegouwen, Holland en Zeeland. * Juli 1401 te Quesnoy, † 9 Oct. 1436 op Teylingen. Schoone en begaafde eenige dochter van Willem VI, huwde in 1416 Jan, dauphin van Frankr. († 1417), volgde 1417 haar vader op, maar zag zich haar rechten betwist door haar oom Jan van Beieren, die steun vond bij de Kabeljauwsche partij. Zij huwde 1418 haar neef Jan van Brabant, die haar slecht steunde en 1420 haar landen verpandde aan Jan van Beieren. Zij vluchtte Maart 1421 naar Engeland, huwde, nadat haar echt met Jan van Brabant door verscheidene juristen ongeldig verklaard was, met Humphrey van Gloucester, broer van Hendrik V van Engeland, keerde met hem 1424 in de Nederlanden terug en zag zich spoedig geplaatst tegenover Philips van Bourgondië, die haar landen opeischte als erfgenaam van Jan van Beieren († 1425). Door Humphrey bedrogen en verlaten en door weinig getrouwen gesteund, hield zij hartstochtelijk den strijd vol, tot zij, voor de overmacht zwichtende, 3 Juli 1428 den zoen van Delft teekende, waarbij zij de pauselijke nietigverklaring van haar beide huwelijken aanvaardde, Philips van Bourgondië als „ruwaerd ende oir" erkende en beloofde niet zonder zijn toestemming te hertrouwen. Deze belofte schond zij (1432) door haar geheim huwelijk met Frank van Borselen, stadhouder van Philips over Holland en Zeeland. Deze werd gevangen gezet en eerst vrijgelaten tegen Jacoba's volledigen afstand (April 1433). Zij stierf kinderloos. Zie → Jacobakannetjes.

Jacoba van Beieren.

Lit.: Blok, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI, 841) en bronnen aldaar; Gosses-Japikse, Handb. (1927, 232 vlg. en passim). *Rogier.*

Jacoba de Settesoliis, adellijke Rom. weduwe, uit de familie der → Frangipani, toegewijde vriendin en weldoenster van St. Franciscus van Assisi, die haar „broeder Jacoba" noemde. Zij volgde hem naar Assisi en werd aan zijn zijde begraven.

Lit.: E. d'Alençon, Frère Jacqueline (Parijs [2]1927).

Jacobakannetjes, naar Jacoba van Beieren genoemd, zijn grauwe slanke kannetjes, die dagteekenen uit de 15e en 16e eeuw. Zij werden in het Rijnland vervaardigd uit hard aardewerk, en bleven meestal ongeglazuurd. In de Nederlanden waren de J. als gebruiksvoorwerpen zeer verspreid. *V. Herck.*

Jacobeus, operatie van (geneesk.), een operatie, waarbij de vergroeiingen, welke in den pneumothorax tusschen long en borstwand kunnen bestaan en die het samenvallen der long kunnen verhinderen, doorgebrand worden. De bedoeling dezer operatie is dus de genezingskansen der tuberculeuze longafwijkingen gunstiger te maken. *Wynands.*

Jacobi, 1° Carl Gustav Jakob, Duitsch wiskundige. * 10 Dec. 1804 te Potsdam, † 18 Febr. 1851 te Berlijn. Hij was van 1826 tot 1843 eerst privaat-docent, daarna hoogleeraar te Koningsbergen, waar hij sterken invloed op de beoefening der wiskunde had (Königsberger Schule). Later was hij hoogleeraar te Berlijn. J. voerde gelijktijdig met → Abel de elliptische functies in, voltooide de theorie der determinanten, beoefende variatierekening en getallen-theorie. In de theoretische mechanica is hij bekend om een nieuwen vorm van het principe van de kleinste werking, invoering van het begrip der canonische variabelen en integratie van de differentiaalvergelijkingen van Hamilton.

Werken: o.a. Vorlesungen über Dynamik (Berlijn [2]1884). — Uitg.: Gesamm. Werke (7 dln. Berlijn 1881-'91). — Lit.: Koenigsberger, C. G. J. Jacobi (Leipzig 1904). *Dijksterhuis.*

2° Friedrich Heinrich, Duitsch wijsgeer, tegenstander van Kant. * 1743 te Dusseldorf, † 1819 te München. Autodidact in de wijsbegeerte, later voorzitter van de Academie van Wetenschappen te München. J. is vooral bekend door zijn briefwisseling met Mendelssohn en Herder over de leer van Spinoza, die hij als het meest consequente systeem van mechanisme, materialisme en atheïsme beschouwt. Het criticisme van Kant leidt volgens J. noodzakelijk tot volslagen idealisme. Het eenige middel om aan beide te ontkomen is het geloof, d.w.z. het onmiddellijk gevoel van zekerheid zonder verstandelijke gronden.

Lit.: F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der 19e eeuw (1934). *F. Sassen.*

3° Gerard, → Jacobus (Gerard).

4° Moritz Hermann, Duitsch natuurkundige. * 21 Sept. 1801 te Potsdam, † 16 Maart 1874 te St. Petersburg. 1835-'40 prof. te Dorpat, later te St. Petersburg; is beroemd geworden door de uitvinding der galvanoplastiek (Die Galvanoplastik, St. Petersburg 1848) en door zijn streven om het electromagnetisme als drijfkracht te gebruiken. *Ronner.*

Jacobieten, 1° aanhangers van den in 1688 uit Engeland verdreven Stuart-koning Jacob II en van zijn nakomelingen Jacob Eduard en Karel Eduard,

in het bijzonder in Schotland, het stamland der Stuarts. De nederlaag bij Culloden (1746) maakte een einde aan het bestaan hunner partij.

Lit.: Jesse, Memoirs of the pretenders and their adherents (2 dln. 1856); Paton, Papers about the rebellions of 1715 and 1745 (1893). *v. Gorkom.*

2° Jacobieten noemen zich, naar → Jacob Baradai, de Monophysieten van Syrië, Mesopotamië en het verdere Oosten, in tegenstelling tot de Monophysieten van Egypte en Abessinië (Kopten) en van Armenië. Ten onrechte worden soms alle Monophysieten aldus genoemd. Jacob Baradai had Sergius van Tella tot patriarch van Antiochië verheven. Deze is in ononderbroken rij tot op heden opgevolgd. In de 12e e. had de patriarch 20 metropolieten en 100 bisschoppen onder zich. Herhaaldelijk was er strijd en splitsing en in de 14e e. waren er zelfs 5 patriarchen tegelijk. Toch hebben de J. zich gehandhaafd (een deel is geünieerd) en tegenwoordig telt men er nog een 80 000, waarbij nog 225 000 Thomas-Christenen van de Malabaren-kust moeten geteld worden, die in de 17e eeuw zich bij de Syro-Jacobietische kerk hebben aangesloten. Onder deze laatsten neemt het bekeeringswerk sterk toe. Zie ook → Jacobietische liturgie. *Franses.*

Lit.: Lex. Theol. Kirche (V 1933, 266 vlg.); Janin, Les églises séparées (1930); Franses, in Studiedagen voor het jaar 1934, van het Apostolaat der Hereeniging (1935).

Jacobietische liturgie, zoo genoemd naar → Jacob Baradai, die na de afzetting van → Severus van Antiochië, diens uiteengejaagde aanhangers (gematigde Monophysieten) organiseerde (542-543). Het verschil in landaard van deze aanhangers spiegelde zich af in de liturgie hunner Kerk, welke aan Jerusalem de → Jacobusliturgie ontleende, aan Antiochië het doopritueel met de homilieën en het gezangboek van Severus, aan Edessa den liederschat van S. Ephrem. Deze en andere elementen versmolten langzaam tot één geheel. Merkwaardig zijn de 33 anaphoren der Mis (vgl. Baumstark, Gesch. d. Syr. Lit., Bonn). → Jacobieten.

Lit.: Baumstark, Festbrevier u. Kirchenjahr d. syrischen Jacobiten (Paderborn); Brightman, Liturgies Eastern and Western (Oxford). *Verwilst.*

Jacobinisme noemt men een sociale beweging, welke de terreur als voornaamste middel aanwendt. Vgl. → Jacobijnen.

Jacobs, 1° Christian Friedrich Wilhelm, Klassiek philoloog. * 6 Oct. 1764 te Gotha, † 30 Maart 1847 aldaar. Met een korte onderbreking (1807-'10 in München) werkte hij in zijn geboortestad als leeraar, bibliothecaris en als directeur van het museum. Zijn bekendste uitg. is die der Gr. anthologie. J. werkte ook voor de meerdere ontwikkeling der vrouwen.

Lit.: Allg. Deutsche Biogr. (XIII, 600-612). *Zr. Agnes.*

2° Julius Karel, Ned. medicus. * 1842 te Hoogezand, † 1895 te Makassar. Studeert te Groningen, vestigt zich vervolgens eerst te Arnhem, daarna te Lochem. Gaat in 1876 als officier van gezondheid naar Indië, is achtereenvolgens geplaatst te Soerabaja, in Borneo's Zuiderafdeeling, op Atjeh, weer te Soerabaja, te Tjilatjap, op Sumatra's Westkust en te Serang, vanwaar hij met verlof gaat (1889). Teruggekomen, wordt hij geplaatst op Atjeh, te Batavia, op Celebes. Behalve een groot aantal medische opstellen schreef hij: Eenigen tijd onder de Baliërs; Het familie- en kampongleven op Groot-Atjeh, en samen met J. J. Meyer: De Badoej's. *Olthof.*

3° Philippe Marie Victor, Belg. Kath. staatsman. * 18 Jan. 1838 te Antwerpen, † 20 Dec. 1891 te Brussel. Na zijn rechtsstudiën vestigde hij zich als advocaat te Antwerpen. In 1863 als candidaat der Meeting gekozen tot lid der Tweede Kamer, welk mandaat hij tot aan zijn dood vervulde. In 1870 werd hij minister van Financiën; in 1884 fungeerde hij in het kabinet Malou als min. van Binnenlandsche Zaken en Onderwijs en had dus een groot aandeel aan het ontstaan van de schoolwetgeving van 1884. Als parlementslid had hij, dank zij zijn redenaarstalent en zijn groote geestesgaven, een overwegenden invloed op de Kath. partij. In 1888 werd hij benoemd tot minister van state. Dit zelfde jaar vertegenwoordigde hij België te Berlijn op de internationale conferentie tot regeling van den arbeid. In 1891 leidde hij als voorzitter het 4e Kath. Congres te Mechelen. Ook als jurist had hij naam; onder zijn talrijke werken dient vooral vermeld: Droit maritime belge (2 dln. Brussel 1889-1891).

Lit.: A. Bellemans, Victor J. 1838-1891 (Brussel 1913). *Uytterhoeven.*

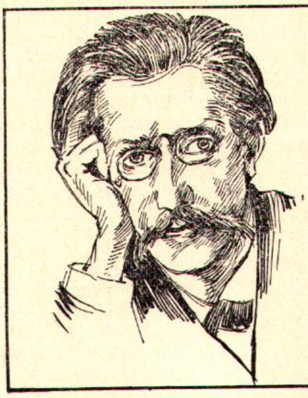
4° William Wymark, Eng. short-story- en tooneelschrijver. * 18 Sept. 1863 te Londen. Zijn humoristische, maar soms niet van tragiek verstoken verhalen en spelen handelen vooral over het leven der binnenschippers, en diegenen, met wie ze in aanraking komen.

Voorn. werken: de verhalenbundels: Many Cargoes (1896); Light Freights (1901); The Lady of the Barge (1902). Spelen: Beauty and the Barge (1904); Night Watches (1914); The Castaways (1916); Deep Waters (1919). *J. Panhuijsen.*

Jacobsbraak, Sint, is een wijze van bodemgebruik, waarbij de akker, nadat hij tot eind Juni beweid of met groenvoeder beteeld werd, tot het tijdstip van het zaaien der wintervrucht als braakland behandeld wordt (halfbraak).

Jacobsbron, Jacobsput, volgens het evangelie van Joannes in de buurt van Sichem, waar Jesus de Samaritaansche vrouw aansprak (Joh. 4.5-42). De bron of put wordt in het O.T. niet genoemd. Bij Sichem had Jacob een stuk grond gekocht (Gen. 33.19), dat hij gaf aan Joseph (Gen. 48.22), waar ook de overblijfselen van Joseph na de verovering van het Heilig Land begraven werden (Jos. 24.32). Tegenwoordig staat in Bir-Ja'akoub ten O. van de Garizim langs den weg van Jerusalem naar Galilea een kerk, nog niet voltooid, bij de put. De kerk is gebouwd op de fundamenten van een basiliek der 4e eeuw. Zij wordt bediend door Orthodoxe Grieken. *C. Smits.*

Jacobsen, Jens Per, Deensch dichter en romanschrijver, van impressionistische en evolutionistisch-naturalistische richting. * 7 April 1847 te Thisted, † 30 April 1885 aldaar. J. kwam van de Darwinistische beoefening der natuurwetenschap tot de lite-

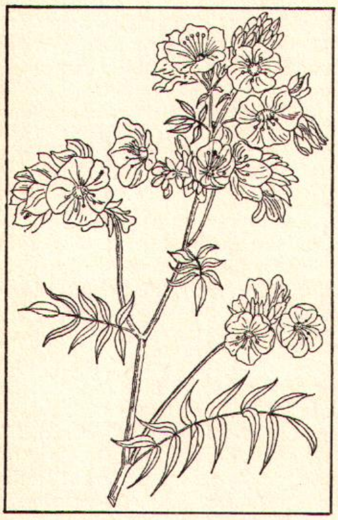
J. P. Jacobsen.

ratuur en ging dadelijk geheel mede met G. → Brandes. Zijn werk is de trouwe en directe uitdrukking van een volslagen atheïsme: zijn hoofdwerk Niels Lyhne (1880) werd er terecht de bijbel van genoemd; maar ook de andere werken, de historische roman Marie Grubbe (1876), door Flaubert beïnvloed, en Noveller (1882) ademen dien anti-Christelijken geest. J.'s kunst vertoont de voortreffelijkheden en de gebreken van het Impressionisme: geringe kracht van conceptie en bouw, maar groote zuiverheid in de uitbeelding der details; hij is een meester van den schilderenden prozastijl, uiterst genuanceerd, maar niet altijd vrij van gekunsteldheid. J. werd vertaald in vrijwel alle Europeesche talen.

Uitg.: Samlede Vaerker, d. Borup en Nygaard (met bio-bibliographie 5 dln. 1924 vlg.). — Lit.: A. Linck, J. P. J. ([2]1926); G. Brandes, J. P. J. (1924); H. Bethge, J. P. J. (Berlijn 1930); K. M. Brischar, J. P. J. und seine Schule (Leipzig 1906). *Baur.*

Jacobsladder of hemelladder, → Jacob (patriarch).

Jacobsladder (Polemonium) (plantkunde) behoort tot de plantenfamilie der Polemoniaceae, telt 20 soorten, welke vooral in Amerika worden aangetroffen. Als sierplant is bekend Polemonium coeruleum, Jacobsladder of speerkruid geheeten, een mooi, blauw of wit bloeiend gewas, tot ruim 1 m hoog. Deze plant werd vroeger in Rusland gezocht voor heelkundige doeleinden. Verder wordt ook Polemonium reptans dikwijls als sierplant benut. *Bouman.*

Jacobsladder (Polemonium coeruleum).

Jacobsladder (techniek), → Elevator.

Jacobsstaf (sterrenk.) of → Drie Koningen.

Jacobsz, Dirck, Ned. schilder. * 1497 te Amsterdam, † 1567 aldaar. Zoon van Jac. Cornelisz. Hij was uitsluitend portretschilder en als zoodanig zeer in aanzien; een der eersten, die groepsportretten schilderden. Uit deze verdienstelijke, hoewel nog stijf gegroepeerde werken hebben zich de later zoo beroemde schuttersstukken ontwikkeld. Eenige zijner beste werken bevinden zich in het Rijks Museum te Amsterdam.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Jacobus de Meerdere of de Oudere, zoon van Zebedeüs en Salome, broeder van den apostel Joannes. Hij was een van Jesus' eerste vier leerlingen, die bij gelegenheid van een wonderbare vischvangst geroepen werden. Met zijn broeder Joannes kreeg hij van Jesus, wegens zijn onstuimig karakter, den bijnaam Boanerges (donderzoon). Hij behoorde met Petrus en Joannes tot de drie bevoorrechten, die alleen tegenwoordig mochten zijn bij de opwekking van de dochter van Jaïrus, bij de verheerlijking op den berg en bij den doodsangst in Gethsemani. Door hun moeder Salome vroegen J. en Joannes, dat Jesus hun de eerste plaatsen zou geven in zijn rijk. De Zaligmaker wees hun verzoek af en voorspelde hun, dat zij zouden moeten deelen in zijn lijden. Als eerste van de Apostelen stierf hij onder Agrippa I den marteldood (42 n. Chr.).

Volgens late legenden zou hij in Spanje gewerkt hebben en zouden zijn overblijfselen van Palestina naar → Compostella zijn overgebracht. *Keulers.*

Voor voorstelling in de kunst, → Apostel.

Orden van den H. Jacobus den Meerderen:

1° Orde van St. Jacob van het zwaard, gesticht in 1161 ter bescherming van de pelgrims en tegen de Mooren, in 1175 door den paus bevestigd; sedert 1290 ook in Portugal, alwaar in 1789 geseculariseerd (in Spanje in 1835) en in 1862 vernieuwd als orde van verdienste en voor wetenschap en kunst. In Brazilië overgenomen, in 1843 geseculariseerd en in 1890 opgeheven. Dracht: zwarte mantel, rood St. Jacobskruis op de borst. *E. van Nispen tot Sevenaer.*

2° Hospitaalridders van den H. Jacobus of Jacobusbroeders, genootschap, opgericht voor het bouwen van bruggen, beschermen van pelgrims, ziekenverpleging. Wordt voor het eerst in 1127 genoemd. Moederhuis in Alto Passo bij Lucca; door Pius II in 1459 met de Bethlehemieten vereenigd.

3° Jacobuszusters, een in het begin der 19e eeuw gestichte congregatie voor ziekenverpleging met moederhuis te Besançon.

4° Ridderorde van den H. Jacobus, in 1290 te Den Haag door graaf Floris van Holland gesticht. Bestond tot aan de Hervorming.

Lit.: H. Prutz, Die Geistl. Ritterorden (1908); Heimbucher, Die Orden u. Kongregationen der Kath. Kirche (I [3]1933, 422, 459 en 613). *Feugen.*

Jacobus de Mindere of de Jongere, zoon van Alpheüs (Cleophas) en Maria, die de zuster van Jesus' moeder genoemd wordt (Joh. 19.25). Hij behoorde tot de „broeders" van Jesus, waarvan de evangeliën meermalen spreken. Later werd hij de eerste bisschop van Jerusalem en stond bij Christenen en Joden in hoog aanzien. Op het concilie, waarbij de verplichting der Joodsche wet voor de Christenen ter sprake kwam, deed hij een bemiddelingsvoorstel. De hoogepriester Ananus deed hem volgens Flavius Josephus in 62 n. Chr. ter dood brengen. *Keulers.*

Voor voorstelling in de kunst, → Apostel.

Brief van Jacobus, de eerste der → Katholieke brieven, geschreven door Jacobus den Minderen aan de twaalf stammen in de verstrooiing (1.1). Geen enkele brief van het N. T. stelt zooveel kwesties als deze. Eensgezindheid bestaat er niet over de vraag, welke Jacobus dezen brief geschreven heeft. Volgens de traditie neemt men aan, dat hij is de broeder des Heeren, waarschijnlijk Apostel, bisschop van Jerusalem. Ook de vraag, aan wie hij geschreven is, wordt verschillend beantwoord. De meeste Kath. auteurs meenen, dat hij gericht is tot Jood-Christenen buiten Palestina. Andere meenen aan alle Christenen. Over den tijd, waarop de brief geschreven is, bestaan eveneens verschillende meeningen. Hiermede in verband staat de vraag over de verhouding van dezen brief tot den brief aan de Romeinen. In beide brieven staan teksten, die in dezelfde bewoordingen dezelfde voorbeelden aanhalen en het tegenovergestelde schijnen te zeggen, nl. Jac. 2.24 en Rom. 3.28 (vlg. Gal. 2.16). Tegenstelling is er niet.

Sommigen nemen wel afhankelijkheid aan. De niet-Kath. exegeten meenen, dat Paulus afhankelijk is van Jacobus en diens meening wil weerleggen. Anderen meenen, dat Jacobus tegen Paulus schrijft, dien hij verkeerd begrepen heeft. Waarschijnlijk schrijft Jacobus tegen sommige geloovigen, die de thesis van Paulus over de werken der Wet verkeerd uitleggen. De datums, die aangegeven worden voor het schrijven van dezen brief, varieeren van 44-62. Het doel van den brief is vermanen en aansporen tot het geduldig verdragen van vervolgingen en rampen en tot het beoefenen van verschillende deugden. Eigenaardig is het, dat Chritsus zoo weinig genoemd wordt. De inhoud van den brief is zeker Christelijk. De stijl is goed verzorgd. De schrijver gebruikt rhetorische wendingen en kent de Grieksche taal goed. Misschien is de brief oorspronkelijk in het Arameesch geschreven of is Jacobus geholpen door een secretaris. *C. Smits.*

L i t. : o.a. J. Chaine, L'épître de S. Jacques (1927); O. Bardenhewer, Der Brief des hl. Jakobus (1928).

Jacobus-liturgie. Aldus wordt (sinds het concilie van Trullo, 692) het aloude onveranderlijke gedeelte der H. Mis (→ Anaphoor) genoemd, dat te Jerusaleum in gebruik was, naar den Apostel Jacobus den Minderen, eersten bisschop van Jerusalem. Konstantinopel wist haar in Jerusalem te verdringen, en heden wordt zij in haar vaderland nog slechts éénmaal per jaar, op het feest van S. Jacobus, gebruikt in Jerusalem, op Cyprus en Zante. Zij is zeer oud, en waarsch. oorspr. in het Grieksch opgesteld. In hoofdzaak stemt zij overeen met die, welke wij kunnen afleiden uit de vijf mystagogische catechesen van den H. Cyrillus († 386). Vertaald was en is zij nog zeer verbreid, drong door naar Antiochië, naar het Sinaïetische schiereiland, naar Thessalonica in het gebied van Byzantium, naar den Kaukasus, en komt sporadisch en broksgewijze ook in het Westen voor. De Monophysieten plantten haar over naar Armenië, Egypte (tijdelijk) en Abessinië. Van de vertalingen is de Syrische de voornaamste. → Jerusalemsche liturgie. *Verwilst.*

L i t. : Brightman, Liturgies Eastern and Western.

Proto-evangelie van Jacobus, ook genoemd Evangelie van Maria's geboorte of Het boek over Maria's oorsprong en de Kindsheid van den Zaligmaker. Een apocrief geschrift, dat een naïef, maar frisch verhaal geeft over de jeugd van Maria als tempelmaagd en haar huwelijk met S. Joseph. Dan volgt de wonderlijke ontvangenis en de geboorte van den Zaligmaker, de aanbidding der Wijzen, de kindermoord, om plotseling afgesloten te worden met den moord van Herodes op Zacharias. Het doel is zeker de verheerlijking van Maria, vooral van haar zuiverheid, die zij ook na de geboorte bewaarde, omdat de zgn. broeders van den Zaligmaker hier beschouwd worden als kinderen uit een vroeger huwelijk van S. Joseph. Ofschoon het geschrift in zijn tegenwoordigen vorm niet ouder is dan de 5e eeuw, klimt het op tot de eerste helft van de 2e; het had reeds vroeg groote verspreiding en bekendheid in het Oosten (Origenes, Clemens v. Alexandrië), terwijl het ook in het Westen invloed heeft uitgeoefend.

L i t. : E. Hennecke, Neutest. Apokryphen (Tübingen [2]1924, 84 vlg.); Handb. zu den neutest. Apok. (1904, 106 vlg.); E. Amann, Le Protévangile de Jacques et ses remaniements latins (Parijs 1910); Dict. de la Bible, Suppl. I (482-483). *Greitemann.*

Jacobus (ook: Jacobi), G e r a r d, kerkelijk schrijver. * in de 2e helft der 16e eeuw te Asten, † 1611 of 1634 te Helmond als aartspriester. Hij schreef liederen op de H. Maagd en een berijmd verhaal van de Martelaren van Gorkum.

L i t. : Biogr. Nat. Belge; De Seyn, Dictionn. biogr.

Jacobusbroeders, → Jacobus de Meerdere (sub Orden van den H. Jacobus, 2°).

Jacobuszusters, → Jacobus de Meerdere (sub Orden van den H. Jacobus, 3°).

Jacobijnen (ook Montagnards), een politieke partij in de Fransche Revolutie, in 1789 ontstaan uit een club van Bretonsche afgevaardigden te Versailles. Met koning en Staten-Generaal verhuisden zij naar Parijs en vergaderden hier in het Dominicanenklooster St. Jacques, vanwaar de naam J. Zij zelf noemden zich „Amis de la Constitution". Sedert werden ook niet-afgevaardigden toegelaten, maar alleen uit den gegoeden stand. Na de afscheiding van de → Feuillants leidt Robespierre de J. in republikeinsche democratische richting; zij noemen zich „Amis de l'égalité et de la liberté" en krijgen met hun 1 200 nevenclubs de leiding in de Revolutie. Zij brachten Lodewijk XVI onder de guillotine en begonnen in de Conventie (waar zij naar hun hooge zitplaatsen wel Montagnards of Bergpartij heetten) den eindstrijd tegen de Gironde: 1° als verdedigers van het „volk" stonden zij tegenover de „Gironde-bourgeoisie", 2° zij verzetten zich tegen haar oorlogspolitiek, die de volken tegenover Frankrijk stelde en binnenslands de aandacht van de Revolutie zou afleiden. Maar is hun revolutie eenmaal gevestigd, dan drijven Robespierre c.s. tot den verdelgingsoorlog tegen de vorsten. Na de nederlaag van de Gironde legden de J. aan Frankrijk hun Schrikbewind op. Om de massa voor zich te behouden, keerden zij zich tegen extremisten (Enragés, Hébertisten) en lieten zij zich tot een soort staatssocialisme voeren, dat echter door den val van Robespierre niet tot uitvoering kwam. De nu volgende reactie sloot de J. buiten de regeering, maar onder het Directoire kregen zij weer invloed. Vgl. → Jacobinisme. *V. Claassen.*

Jacopo da Bologna (Jacobus de Bononia), een der eerste meesters der Florentijnsche Ars Nova der 14e eeuw (→ Ars antiqua), componeerde madrigalen, caccie en balladen met instrumentale begeleiding. Er zijn werken bewaard gebleven in hss. te Florence, Parijs en Londen.

L i t. : Wolf, Gesch. der Mensuralnotation (II); Torchi, Arte mus. in Italia (I); Riemann, Handb. der Musikgesch. (I, 2).

Jacopone da Todi, Ital. Minderbroeder. * ong. 1230 te Todi, † 25 Dec. 1306 te Collazzone. Was advocaat te Todi, waar hij zich na den plotselingen dood zijner echtgenoote jarenlang als vroom dwaas (Bizocone) aanstelde. Trad daarna in de Minderbroedersorde; als voorstander der uiterste armoede was hij vurig verdediger van paus Coelestinus V tegen paus Bonifatius VIII. Geëxcommuniceerd en gekerkerd; door paus Benedictus XI van alle straffen ontslagen. In zijn religieuze Ital. gedichten spreekt zich zijn diep godsdienstig gemoed uit, tegelijk met zijn dweperige eenzijdigheid. Over de aan hem toegeschreven Latijnsche liederen bestaat twijfel, vooral over het Stabat Mater (dolorosa); het zgn. Stabat Mater gaudiosa, het S.M. der Kribbe genoemd, wordt niet betwijfeld. Over zijn invloed op Dante valt weinig met zekerheid te zeggen. Hij behoort tot de groote godsdienstige lyrische dichters.

L i t. : Na Ozanam werden de Liederen veel bestudeerd; vgl. Arch. Franc. Hist. (XVII 1924, 145 vlg.); Coll.

Franc. (V 1935, 666 vlg.); zeer bekend is de (gedeeltelijke) vert. van J. Pacheu, Jacopone de Todi (Parijs 1914); uitvoerige lit. in: Lex. f. Theol. u. Kirche (V, 244 vlg.). *v. d. Borne.*

Jacotot, Joseph, Fransch opvoedkundige, vooral didacticus, hoogleeraar te Leuven. * 1770 te Dijon, † 1810 te Parijs. In zijn werk Enseignement Universel verkondigt J. eenige paradoxale stellingen: alleen de wil maakt ongelijke intelligenties; alles is in alles; ieder mensch heeft van God het vermogen ontvangen zich zelf te onderrichten; iedereen kan onderwijzen; zelfs wat men zelf niet weet, kan men anderen leeren. Bekend is vooral J.'s analytische leesmethode aan de hand van de „Télémaque" van Fénelon.

Werken: Enseignement Universel: I. Langue maternelle, II. Langues étrangères, III. Musique, Dessin et Peinture, IV. Mathématiques, V. Droit et Philosophie (1823-'39; alle meerdere malen herdrukt). — Lit.: Herder's Lex. der Pädagogik; Riboulet, Hist. de la Pédagogie. *Rombouts.*

Jacquardmachine, een door J. M. Jacquard († 1834) uitgevonden weefstoel. Een bepaald aantal verticaal aangebrachte haken staan met hun neuzen boven ijzeren staven (messen), die op en neer bewegen. Met de haken staan horizontaal liggende naalden in verbinding, die voor in een plank (naaldenbord) regelmatig gerangschikt zijn en achter in de naaldenkast een veerend steunpunt hebben. Tegen het naaldenbord drukt de van open en dichte plaatsen voorziene patroonkaart, waardoor óf de naalden van de dichte plaatsen der kaart teruggedrukt en de haken uit het bereik der messen komen óf het omgekeerde plaats heeft. De op hun plaats blijvende haken worden, incl. hevel, door de messen mede omhoog genomen. → Harnas (2°). *Schroeder.*

Jacquerie, bloedige boerenopstand in N. Frankrijk van 1358, die te Beauvais uitbrak en zich van daar verder voortplantte. Oorzaak waren de opgekropte haat tegen de edelen en de ontberingen ten gevolge van den Honderdjarigen oorlog. De wraak der edelen was niet minder bloedig. De naamsverklaring is onzeker. *Wachters.*

Lit.: Sim. Luce, Hist. de la J. (1859 en 1895).

Jacques de Châtillon werd door Philips le Bel, na de verovering van Vlaanderen in 1300 tot stadhouder aangesteld. Door zijn hardvochtig optreden was hij een der oorzaken van de Brugsche Metten en den opstand. Na den Guldensporenslag, toen de Vl. en Fr. legers bij Vitry tegenover elkaar lagen, was hij de onderhandelaar van Fr. zijde in het onverwachte vredesvoorstel der zonen van Guy van Dampierre en sprak de merkwaardige woorden: „het gaat niet over Kortrijk, maar over den moord van Brugge"; waarop de besprekingen ophielden.

Lit.: P. Funck-Brentano, Philippe le Bel en Flandre (Parijs 1897, 227-405). *W. Mulder S.J.*

Jacques du Clercq zette in zijn Mémoires de kroniek van → Monstrelet van 1448-'67 voort.

Uitg.: De Reiffenberg (4 dln. Brussel 1823).

Jacques de Guyse schreef de Annales Hanoniae, loopende tot 1254. Hij maakte gebruik van veel fabelachtige bronnen. † 1399.

Uitg.: De Fortia d'Urban (22 dln. Parijs 1826-'38 met vert.). — Lit: R. Wilmans, Arch. f. ältere deutsche Geschichtsk. (IX 1847); K. Weisker, Ueber Hugo von Toul und seine altfranz. Chronik (Halle 1905).

Jacques de Hemricourt, Luiksch geschiedschrijver, † 1403. Schreef Miroir des Nobles de Hesbaye en Guerres d'Awans et de Waroux, waarin hij vooral het ridder-ideaal doet uitkomen. Hij schreef ook nog: Li Patron delle Temporaliteit de Liège.

Uitg. der eerste twee werken: de Borman, Bayot en Poncelet (Brussel 1910-'25); van het laatste: Raikem, in Coutumes du Pays de Liège (Brussel 1870-'84).

Jacques, 1° baron van Dixmuide, Belgisch generaal en koloniaal ambtenaar. * 24 Febr. 1858 te Stavelot, † 24 Nov. 1928 te Brussel. Na zijn militaire studiën trok hij naar Kongo, waar hij een groot aandeel had in het veroveren van het Kongogebied; in 1895 werd hij algemeen commissaris van het nieuwe district Leopold II-meer; in 1902 voerde hij het bevel over de expeditie naar Katanga. In 1905 hernam hij zijn functie bij het leger als commandant van het XIe linieregiment; als kolonel had hij een groot aandeel in den weerstand van het Belg. leger gedurende de gevechten om Diksmuide, 18-20 Nov. 1914. Ter erkenning van deze bewezen diensten verkreeg hij den titel van baron de Dixmude. *Uytterhoeven.*

Lit.: J. K. Verhoeven, Congoheld J. de D. (Antwerpen 1930).

2° Norbert, Luxemburgsch Duitsch schrijver van exotische, ietwat journalistisch-oppervlakkige avontuurromans. * 6 Juni 1880 te Luxemburg.

Voorn. werken: Funchal (1908); Der Hafen (1910); Piraths Insel (1917); Landmann Hal (1919); Dr. Mabuse (1921); Gold in Afrika (1931).

Jacquet, Petrus Lodewijk, Belg. bisschop. * 1690 of 1691 te Rochefort, † 11 Oct. 1763 op zijn kasteel te Embour. Studeerde te Rome; kanunnik van Luik, proost van Sint-Jan den Evangelist aldaar en Sint-Stephanus te Mainz, aartsdiaken van Haspengouw; hulpbisschop (bisschop i.p.i. van Hippone) van den prins-bisschop van Luik, Georg Lodewijk van Bergh; gewijd in 1737. J. werd hoog geschat door paus Benedictus XIV. Hij was zeer vrijgevig voor noodlijdenden; stichtte vsch. studiebeurzen aan de univ. te Leuven. *Valvekens.*

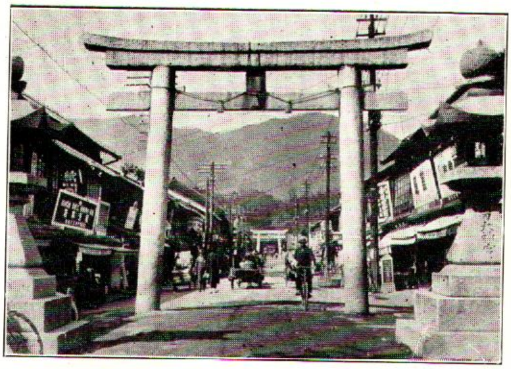
Jacquin, Nicolaas Joseph, baron, arts, botanicus en reiziger. * 16 Febr. 1727 te Leiden, uit oude Fransche familie, † 24 Oct. 1817 te Weenen. J. kwam op aandrang van Van Swieten, lijfarts van keizer Frans I, in 1752 naar Weenen, werd werkzaam gesteld in de tuinen van Schönbrunn, ontving reisopdrachten tot het verzamelen van planten, verbleef daartoe 1755-'59 in West-Indië en Zuid-Amerika, zond rijke verzamelingen naar de keizerlijke tuinen, bewerkte ook dit botanisch materiaal, publiceerde kostbare iconographieën en werd in 1806 in den adelstand verheven. *Moerlands.*

Jacupirangiet (geol.), een ijoliet met zeer veel donkere bestanddeelen, vnl. titaan-augiet, en zoodoende overgaande in een alkali-pyroxeniet.

Jade (miner.) omvat de mineralen jadeïet en nephriet, die, uiterlijk zeer op elkaar gelijkend, chemisch verschillend zijn. De jadeïet behoort tot de alkali-pyroxenen, met ongeveer de vlg. samenstelling: $NaAlSiO_2$; de nephriet tot de straalsteengroep, samengestelde silicaten zonder Na en Al. Beide zijn groene, doorzichtige mineralen. Vooral door haar groote taaiheid worden zij in China sinds lang gebruikt voor de vervaardiging van kunstvoorwerpen en men kent haar verwerking tot steenen wapenen en amuletten over de geheele aarde, waardoor de jade cultuurhistorisch van groote beteekenis is. De nephriet wordt tegenwoordig nog in Nieuw-Zeeland tot wapens en amuletten verwerkt. De jade kent men zoodanig verwerkt reeds uit de oude cultuurlagen van Europa. *Oosterbaan.*

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

JAPAN I

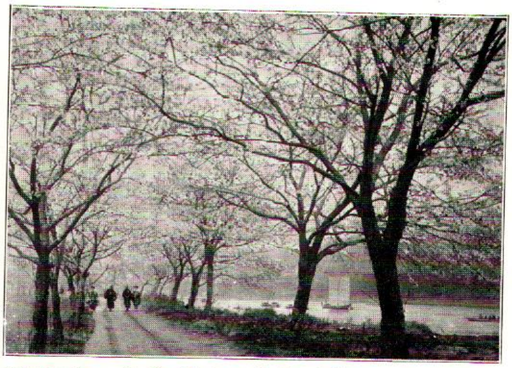
1

2

3

4

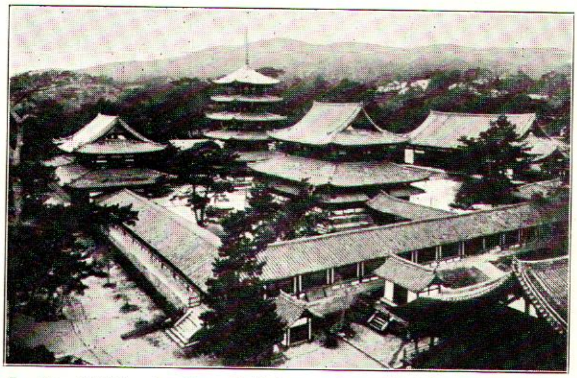
1. Dorpsstraat met zgn. Tori. 2. Het uitplanten van jonge rijstplantjes. 3. Gezicht op de Foedsjijama. 4. Landweg met bloeiende kersenboomen.

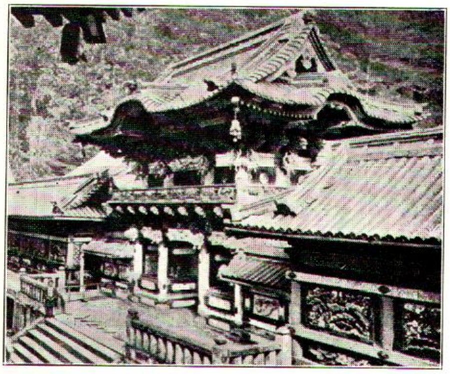
5

6

7

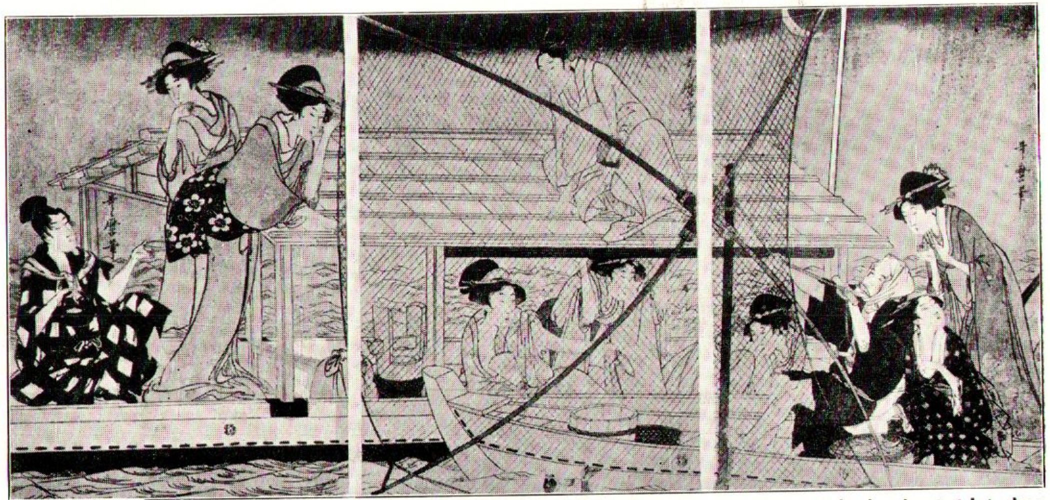
8

5. De Hôôdô, de Phoenix-hal van den Biôdôin-tempel te Oeji (12e eeuw). 6. De Kinkakoedsji, het Gouden Paviljoen bij Kiôto (15e eeuw). 7. De Hôrioedsji, tempel bij Nara (7e eeuw). 8. Tempelpoort te Nikkô (17e eeuw).

Fluitspel bij maanlicht in een paleis. Scène uit Gendzji Monogatari. Gedeelte eener makimono door onbekenden meester uit het midden der 12e eeuw. Tosa-school. Coll. Masoeda, Tokio.

Links: Foegen. Boeddhistische schildering op zijde. Foedsjiwara-periode (898—1185). Keizerlijk Mus., Tokio. Rechts: Pleziervaartuig passeert een visschersboot; triptychon door Oetamaro (houtsnede, 1799).

Jadotstad (inlandsche naam: Likasi-Panda), missiepost der pp. Benedictijnen van Lophem, in Belg. Kongo, toegewijd aan het H. Hart van Jesus en aan de H. Teresia van het Kind Jesus; apost. vicariaat Katanga (mgr. J. de Hemptinne); gesticht 1922. Gemengde bevolking: ong. 20 000 inw., 1 686 gedoopten (1934). Gasthuis bediend door de zrs. Benedictinessen. *Vanneste.*

Jadzjoerweda, categorie van tot de → Weda behoorende geschriften, welke den tekst voor den offerenden priester (adhwarjoe) bevatten. Verdeeld in „witten" J., welke slechts uit gebeden en offerformules, en „zwarten" J., welke bovendien nog uit een uiteenzetting van het offerritueel op de wijze der → Brahmana's bestaat. Ontleent zijn naam aan de prozaspreuken (jadzjoes), die er naast verzen in voorkomen. Deze zijn vaak weinig meer dan zinledige opsommingen, en ook magische woorden en lettergrepen, die later in de → Tantra's zulk een belangrijke rol spelen, vinden we hier reeds. *Zoetmulder.*

Jaeger, 1° F r a n s M a u r i t s, Ned. schei- en natuurkundige. * 11 Mei 1877 te Den Haag. Na studie te Leiden en te Berlijn, was hij leeraar in Zaandam, privaat-docent in Amsterdam en sinds 1908 prof. in de natuur- en scheikunde te Groningen. In 1912 opende hij daar een laboratorium voor hooge temperaturen, waar hij o.a. oppervlaktespanningen van gesmolten zouten onderzocht. Met → Haga verrichtte hij metingen over röntgenstralen en kristalstructuren. Behalve hierover schreef hij nog werken op historisch natuurkundig gebied, o.a. over Cornelis Drebbel. *J. v. Santen.*

2° H a n s, Noorweegsch romanschrijver van naturalistische richting, uit den kring van Strindberg. * 2 Sept. 1854 te Drammen, † 8 Febr. 1910 te Oslo. Zijn eerste werken, die een ongebonden sexueele uitviering prediken en opzichtig-erotisch doen (Christiania-Bohême!), joegen heel wat stof op en werden gerechtelijk vervolgd. Streng gereserveerde lectuur!

V o o r n. w e r k e n : Fra Kristianiabohêmen (1885); Syk Kjaerlighed (1893); Bekjendelser (1902); Faengsel og fortvivlelse (1902); Anarkiets bibel (1910). *Baur.*

3° W e r n e r W i l h e l m, Duitsch Klassiek philoloog. * 30 Juli 1888 te Lobberich (Rijnland); 1914 prof. te Bazel, 1915 te Kiel; sinds 1921 prof. te Berlijn. Baanbreker in de studie van Aristoteles; modern Humanist, die de Klass. Oudheid als absoluut „vorbildlich" beschouwt. In 1925 stichtte J. het tijdschrift: Die Antike; hij is mede-uitg. van Gnomon.

V o o r n. w e r k. : Paideia, Die Formung des gr. Menschen (I 1933). *Zr. Agnes.*

Jaen, 1° Sp. p r o v i n c i e in N.O. Andalusië; opp. 13 480 km², ca. 670 000 inw. De prov. is rijk aan lood; bekende mijnen te La Carolina en Linares.

2° H o o f d s t a d van de gelijknamige Sp. prov. Ca. 39 000 inw. De stad is omringd door muren, welke met transen en torens zijn voorzien. Warme zwavelbronnen in het bad Jabulcuz. Cement- en olijfindustrie. In de omgeving landbouw en mijnbouw (lood).

Jaensch, E r i c h R u d o l f, Duitsch psycholoog. * 26 Febr. 1883 te Breslau; prof. in de philos. en directeur van het psychologisch instituut aan de univ. te Harzburg. Bekend om zijn theorie en onderzoekingen over „Anschauungsbilder" en eidetiek.

W e r k e n : Über den Aufbau der Wahrnehmungswelt und ihre Struktur im Jugendalter (1923); Eidetik imagery and typological methods of investigation (1930). *v. Dael.*

Jaeren of J e d e r e n, een vlak, laag kustgebied in het Z.W. van Noorwegen van Egersund tot Stavanger; opp. 1 035 km², ca. 40 000 inw. Vóór de kust ontbreken de scheren en op de kust is een duinrij gevormd. J. is een dichtbewoond landbouwgebied (dichtheid 60) met vruchtbaren bodem, die vooral haver levert. Op de weiden van de naburige bergen schapenteelt. De producten worden per spoor naar Sandnes of Stavanger vervoerd voor export. *fr. Stanislaus.*

Jaffa (het oude Joppe), haven- en industriestad met open reede aan de vlakke Palestijnsche duinkust; vanouds de toegangspoort voor Jerusalem en Z. Palestina en een der belangrijkste Levant-havens. Spoorwegverbinding met Egypte en de Hidzjaz-lijn. Ca. 66 000 inw., waarvan ca. 15 000 Israëlieten (1934). Sinds 1934 is J. door Haifa, na de voltooiing der nieuwe havenwerken aldaar, naar de 2e plaats verdrongen. Invoer van grondstoffen, bouwmaterialen en Europeesche fabrikaten, uitvoer van zuidvruchten (sinaasappelen), graan, leer enz. Industrie: meel, wijn, zeep. De oude stad, op een rotspunt gelegen, heeft zich sterk in de vlakte uitgebreid. In de onmiddellijke nabijheid de nieuwe Sionistenstad → Tel Aviv. *Wessels.*

G e s c h i e d e n i s. Jaffa was reeds in het Steenen tijdvak bewoond. Het wordt in de geschiedenis bekend sinds de veldtochten van Thoetmosis III (1501-1447 v. Chr.) tegen Syrië (inscriptie op de Amontempelmuren te Karnak), en wordt genoemd in de Amarnabrieven en latere, Assyrische, inscripties. Bij den intocht der Israëlieten in Palestina werd J. aan den stam Dan toegekend (Jos. 19. 46), maar bleef feitelijk in vreemde handen. Toch maakten de Israëlieten van de haven van J. (toen de eenig-bruikbare aan de Palestijnsche kust) gebruik voor hun handelsverkeer. Hier werd het Phoenicisch hout voor den tempel van Salomon afgeleverd (3 Reg. 5. 9) en scheepte de profeet Jonas zich in op een Tarsis-vaarder (Jon. 1. 3). Ook gedurende het Perzisch tijdvak was J., blijkens een inscriptie van Esjmoenazar, nog in het bezit der Sidoniërs. Eerst in 144 v. Chr. gelukte het Simon den Maccabeër de stad te veroveren en te judaïzeeren (1 Mac. 12. 33; 2 Mac. 12. 3-7). Door Pompeius bij de Romeinsche prov. Syrië gevoegd, werd J. door Caesar aan de Joden teruggegeven, en bleef, met uitzondering van de jaren 34-30 v. Chr., in hun bezit. De H. Petrus woonde er geruimen tijd (Act. 9. 43), hij wekte daar Tabitha (Dorcas) ten leven op (Act. 9. 36-42) en had er zijn bekend visioen van de reine en onreine dieren (Act. 10.5-11.18). J. was bisschopsstad tusschen den tijd van Constantijn en de Arabische invasie van 638, en tijdens de Kruistochten. In 1267 met den grond gelijk gemaakt, werd J. in de 17e eeuw herbouwd. Napoleon veroverde het op de Turken in 1799. *v. d. Born.*

Jaffna, zeehaven op het gelijknamige eil. aan de Noordkust van Ceylon (X 224 D6), ca. 42 000 inw.; er is een half verwoest Hollandsch fort en een Hollandsche kerk.

Jagannath (uitspr.: Dzjagan-nath) of Poeri, stad aan de kust van Orissa (Bengalen). Een van de heilige plaatsen van Indië, voor de Boeddhisten, omdat de Gouden Tand van Boeddha er wordt bewaard, voor de Brahmanisten wegens het afgodsbeeld van Wisjnoe, Dzjagannath [door de Eng. vaak Jaggarnaut gespeld (= heer van de wereld)] genoemd. Dit wordt in Juni of Juli plechtig op een grooten wagen vervoerd van den Wisjnoe-tempel naar zijn landhuis, welke ceremonie verscheidene dagen duurt en door duizenden wordt bijgewoond. Ongelukken hierbij

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

schijnen tot het verkeerde idee te hebben geleid, dat de Hindoes zich voor den wagen zouden werpen om overreden te worden. *G. de Vries.*

Jagellonen, → Jagiello.

Jagen, voortbewegen van een vaartuig vanaf den oever. Het j. komt tegenwoordig op de groote kanalen in Ned. vrijwel niet meer voor. Regel is het slepen van niet-zelfvarende schepen door middel van sleepbooten. In andere landen (België, Frankrijk) wordt het j. daarentegen nog veelvuldig toegepast. Het geschiedt dan niet meer door menschen of paarden, maar door mechanische tractors, die de vaartuigen door middel van de j a a g l ij n voorttrekken. Zij bewegen zich daarbij voort over de ten behoeve van het j. langs het kanaal aangelegde j a a g p a d e n. Waar een sloot of dergelijke wordt gekruist, wordt het jaagpad daar met een j a a g b r u g over heen gevoerd. De leuning van een dergelijk bruggetje verkrijgt zoodanigen vorm, dat de jaaglijn daaraan niet kan blijven haken. *Egelie.*

Jager, 1° (m i l i t.) → Garde; Jachtvliegtuig; Torpedobootjager.

2° (S c h e e p v.) Een driehoekig bijzeil, dat voorden-wind gaande zeilschepen met behulp van den jagerboom kunnen uitzetten.

Jager, H e r b e r t d e, Ned. Oriëntalist. * 1636 te Zwammerdam of te Alphen, † 1694. In 1662 ging hij als onderkoopman naar Indië, doch werd spoedig eerste klerk ter secretarie van het kasteel; vervolgens toegevoegd aan den commissaris in Perzië (1666-'70), daarna werkzaam gesteld aan de kust van Coromandel (1670-'80), waar hij Tamil, Teloegoe en Sanskrit leerde. Terug in Batavia werd hij belast met onderwijs in Maleisch en Arabisch aan predikanten. Hij stond met vele vooraanstaande menschen in correspondentie, o.a. met Rumphius over botanische onderwerpen. In 1693 werd hij wegens krankzinnigheid onder curateele gesteld. Het schijnt, dat Saint-Martin en Valentijn zich van een gedeelte van de Jager's papieren hebben meester gemaakt en den inhoud als eigen werk gepubliceerd hebben. *Olthof.*

Jäger (t e x t.), naam voor een zuiver wollen, natuurkleurige stof voor zgn. normaal-onderkleeding volgens het systeem prof. dr. Gustav → Jäger. J. ging daarbij uit van het feit, dat de natuurlijke bekleeding van het schaap, de wol, in natuurtoestand de beste eigenschappen vertoonde voor de hygiënische kleeding van den mensch. Hij verwerpt derhalve alle bewerkingen van de wol, die aan de goede natuurlijke eigenschappen afbreuk kunnen doen, i.c. hoofdzakelijk bleeken of verven en het chlooren voor het krimpvrijmaken van de wol met het oog op de chemische beinvloedingen. J. wordt veelal ook in halfwol geïmiteerd, waarbij de natuurkleur door mengen van witte met geverfde wol bereikt wordt. *Handels.*

Jäger, 1° → Jaeger.

2° G u s t a v, Duitsch zoöloog. * 23 Juni 1832 te Bürg (Wurtt.), † 13 Mei 1917 te Stuttgart. Studeerde te Tübingen en Weenen medicijnen; 1867 professor in de zoölogie aan de academie te Hohenheim en in 1870 aan de veeartsenijschool te Stuttgart. Heeft vooral op hygiënisch en physiologisch gebied belangrijk werk gepresteerd [zie → Jäger (stof)].

W e r k e n: Die Darwinsche Theorie und ihre Stellung zu Moral und Religion (Stuttgart 1868) ; Lehrb. der Allg. Zoologie (2 dln. Leipzig 1871-'77) ; Die menschl. Arbeitskraft (München 1878) ; Handwörterb. der Zoologie, Anthropologie und Ethnologie (1883) ; Entdeckung der Seele (2 dln. Leipzig [3]1885) ; Stoffwirkung in Lebewesen (1891). *Willems.*

Jager-culturen, → Economie (sub F).

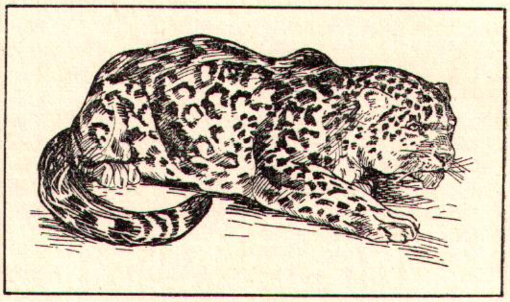
Jägerndorf, Tsjechische naam: → Krnov.

Jagersfontein, stad in Oranje-Vrijstaat (Z. Afr.), ca. 7 000 inw., w.o. 2 000 Blanken. De stad, 4 500 m boven den zeespiegel gelegen, is vooral bekend door de blauwwitte diamanten, die sedert 1870 in haar omgeving gedolven worden. Verschillende maatschappijen op aandeelen zijn in 1893 tot één maatschappij vereenigd, die aangesloten is bij de De Beers-compagnie. *Besselaar.*

Jagic, V a t r o s l a v, Servisch Slavist. * 6 Juli 1838 te Warasdin, † 5 Aug. 1923 als hoogleeraar te Weenen. J. is vooral bekend als leider van de eerste groote encyclopaedie der Slavische philologie: Enciclopedija slavjanskoj filologiji (1910 vlg.), die door den oorlog onderbroken werd, en als uitgever van het Archiv für Slawische Philologie (1875-1920). *Baur.*

Jagiello, Litausch-Poolsch koningshuis, stammend van Jagiello, die in 1386 Christen en na huwelijk met Hedwig van Polen koning werd van Litauen en Polen onder den naam van Wladislaw II. Hij versloeg de Duitsche orde in 1410 bij Tannenberg. De door J. gestichte dynastie der Jagellonen stierf in 1572 uit bij den dood van koning Sigismond August. *v. Son.*

Jagoear (Felis onca L.), het gevaarlijkste roofdier van Midden- en Z.-Amerika. Het is een plomp dier met betrekkelijk korte pooten en staart; de kop is

Jagoear.

breed en zwaar. Zijn kleur is roodachtig geel met witte onderzijde; het vel is overal geteekend met kleinere kringvormige zwarte en grootere zwarte vlekken en ringen. Zwarte dieren zijn niet zeldzaam. *Keer.*

Jagow, G o t t l i e b v o n, Duitsch staatsman. * 22 Juni 1863 te Berlijn; eerst ambtenaar aan het departement van Buitenl. Zaken, ging in 1907 als gezant naar Rome; min. van Buitenl. Zaken van Jan. 1913 tot Nov. 1916; om zijn besluiteloosheid was hij tegen zijn zware taak niet opgewassen. *Cosemans.*

W e r k: Ursachen u. Ausbruch d. Weltkriegs (1919).

Jahel, vrouw van den Keniet Haber, nam den vluchtenden veldheer Sisara in haar tent op, maar doodde hem verraderlijk in zijn slaap (Jud. 4.17-22).

Jahja → Dzjafar.

Jahn, 1° F r i e d r i c h L u d w i g, bijgenaamd „der Turnvater”. * 11 Aug. 1778 te Lanz, † 15 Oct. 1852 te Freyburg a. d. Unstrut. Na studie van theologie en taalwetenschap werd hij in den tijd van Duitschlands vernedering door Napoleon de voorvechter van de lichamelijke ontwikkeling der jeugd, in Groot-Duitsch-nationalistischen geest. In 1811 stichtte J. zijn eersten Turnverein; schreef o.a. Das Deutsche Volkstum. Tijdens de reactie na 1815 werd

J. herhaaldelijk als „gevaarlijk demagoog” gevangengezet. Op later leeftijd, onder anderen in het Frankforter Parlement van 1848, toonde hij zich veel gematigder. *V. Claassen.*

2° O t t o, Duitsch archaeoloog en philoloog. * 16 Juni 1813 te Kiel, † 9 Sept. 1869 te Göttingen. Naast waardevolle werken over musicologie (o.m. een leven van Mozart) en zeer degelijke tekstuitgaven met commentaar van Persius, Juvenalis, Florus, Cicero e.a., staat hij vooral als Klassiek archaeoloog bekend. Een zijner groote verdiensten is op het gebied der archaeologie een strenge methode en techniek ingevoerd te hebben.

W e r k e n: Beschreibung der Vasensammlung zu München (1854); Arx Athenarum a Pausania descripta (1860); Gr. Bilderkroniken (1873). *E. de Waele.*

Jahwe (Hebr.: יהוה), de naam van God, welke door God zelf aan Moses geopenbaard werd (Ex. 3.14) en verklaard wordt als „hij die is” (van „hawa” of „haja”, zijn). Over den oorsprong en den ouderdom van den naam is men het niet eens. Hij bestond echter zonder twijfel reeds vóór Moses, maar werd bij den Sinaï de naam van God, als den God van het verbond. De uitspraak J e h o v a i. p. v. Jahwe is pas in den tijd na Chr. bij de Joden in zwang gekomen en door de Christenen overgenomen. *Keulers.*

Jahwist is in de moderne Pentateuch-critiek de naam voor een der bronnen van den → Pentateuch. Aldus werd deze bron genoemd, omdat het gebruik van den naam Jahwe voor God den omvang bepaalde en het karakter aangaf.

Jaïla-gebergte of Taurisch gebergte, bergland in het Z. van de Krim; 160 km lang, 1 542 m hoog. In het Plioceen werd hier een plooiingsgebergte gevormd, dat later weer gedenudeerd en vervolgens opgeheven werd. Daarbij ontstonden vooral in het Z. breuken, waarlangs eruptief materiaal voorkomt. Het gebergte bestaat nu uit 1 500 m hooge plateau’s, die langzaam naar het N.W. en steil naar het Z. hellen. In het Baboegan-plateau liggen de grootste hoogten: Roman kosj en Demor Kapoe. Tusschen de plateau’s liggen laagten van 600-700 m. Op de hellingen veel bosch, op de plateau’s weiden en karst. De winter is boven ruw met sneeuw tot in Mei. *fr. Stanislaus.*

Jaina (Dzjaina), aanhanger van het D z j a i n i s m e, in de 6e eeuw v. Chr. door den → Jina (d.i. overwinnaar) Mahâwîra gesticht. De J. kenmerken zich door groote ascetische strengheid en een zeer ver gedreven eerbied voor alles wat leven heeft. Reeds ca. 80 n. Chr. zijn zij gesplitst in twee sekten, de „Witgekleeden ”(sjwetâmbara) en de „Naakten ”(digambara, „met lucht gekleeden”, door de Grieken gymnosophisten, d.i. naakte wijzen genoemd). De echte J. is een in onthouding en boete levende monnik, die er naar streeft door loutering der ziel een positief gelukkigen staat(nirwâna)te bekomen. Het Dzjainisme erkent noch goden, noch de Weda’s, noch de kaste, noch het offer; het vereert alleen den → Jina en zijn (legendarische) voorgangers. Dit werd in den loop der tijden een ware cultus, met tempels, dikwijls zeer merkwaardig van architectuur (→ Indië, sub: Indische kunst), waar ten slotte ook de goden van het → Hindoeïsme een plaats vonden.

L i t.: Guérinot, La religion djaina, histoire, doctrines, culte, coutumes, institutions (Parijs 1926); Grousset, Les philosophies indiennes (I Parijs 1931, 60 vlg.). *Mansion.*

Jainisme (Dzjainisme), → Jaina.

Jaipoer (uitspr.: Dzjajpoer), **1°** een der vorstenlanden in Radzjpoetana, Britsch-Indië, een der rijkste en best bestuurde der Indische staten. Opp. 39 000 km², ca. 2 400 000 inw.; rijk aan delfstoffen: koper, kobalt, ijzer, zout.

2° Hoofdstad van den gelijknamigen staat (X 224 D 2), oude, ommuurde stad van de maharadzja’s, ca. 130 000 inw., met vele moskeeën, tempels; het handelscentrum van Radzjpoetana; naast textielfabrieken inlandsche kunstnijverheid.

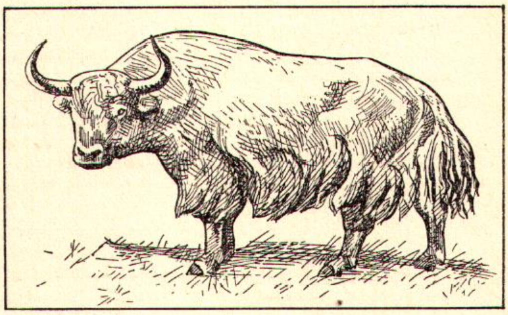
De stad is regelmatig aangelegd volgens Hindoesche tradities, zooals in de sjilpasjastra’s (leerboeken) was voorgeschreven. In het midden ligt het imposante paleis van den maharadzja, te midden van fraai aangelegde tuinen. De voormalige hoofdstad Amber is een ruïne. *G. de Vries/Hendricks.*

Jaïr, zoon van Segub uit den stam Juda, die door de beschikking van Moses in Noord-Galaäd 23 steden ontving. Deze steden kregen den naam „Hawoth Jair”, dorpen van J. (Num. 32.41).

Jaïrus, synagoge-overste van Capharnaüm, wiens dochter door Jesus ten leven werd opgewekt.

Jajce, stad in Bosnië, Joego-Slavië (VIII 490 D 1); ca. 4 000 inw.; aan de spoorlijn Sibenik—Sarajewo, autoweg naar Banjaluka. J. ligt aan den mond van de Pliva, een zijrivier van de Verbas. De Pliva vormt meerdere watervallen, nl. een van 31 m hoogte bij J. en verschillende bij het 8 km Westelijk gelegen Jezoro, waar electriciteit wordt opgewekt voor een groote carbidfabriek. J. was eenmaal de residentie der Bosnische koningen, van wie de laatste in 1463 door de Turken werd onthoofd bij de inneming der stad. In hetzelfde jaar heroverden Hongaren en Kroaten de vesting en handhaafden er zich tot 1528, toen de stad opnieuw in handen der Turken viel. *Hoek.*

Jak (Bos grunniens), een tot het geslacht Bos behoorend soort rund; ook wel bromrund of knor-os genoemd. Opvallend is de beharing; deze is op het achterhoofd en over het voorhoofd gekroesd en valt over

Jak.

het gezicht; langs den romp hangen de lange haren als een gordijn; ook de staart is zwaar behaard; de buik, de binnenzijde en het onderste deel der ledematen zijn kort behaard. Bij den wilden j. is de kleur bruinzwart, alleen aan den bek en op den rug is deze grauw. De tamme j. heeft vaak een lichtere haarkleur. De lichaamsbouw is krachtig; de schoft is hoog; de kop vrij klein, maar breed, met groote horenvlucht; hoogte van het mannetje 1,90 m, van het wijfje 1,50 m. Woonplaats: de hoogvlakten van Tibet; is zeer goed bestand tegen koude, niet tegen hitte; de jacht erop is zeer gevaarlijk; het vleesch is smakelijk. In Tibet en omgeving is de j. ook huisdier geworden; gebruikt als trek-

en lastdier; de melk, het vleesch en de huid worden zeer gewaardeerd; de haren worden gebruikt om er weefsels van te maken. *Verheij.*

Jakatra, → Djakatra.

Jakhals (Canis aureus), krachtig gebouwd roofdier van de familie der honden. Lengte (zonder staart) tot 80 cm, hoogte tot 50 cm. Korte staart; korte, spitse ooren. Hoofdkleur vuil grijsgeel, rug donkerder. Leeft in troepen en komt voor van den Balkan tot in Indië. De j. is een alleseter, ongevaarlijk voor den mensch, schadelijk door roof van kippen, ook wel van lammeren e.a., onaangenaam door zijn nachtelijk gehuil.

Jako (Psittacus erithacus C.) is de leerzaamste van alle papegaaien en de meest geliefde kamervogel. De haast recht afgesneden staart is scharlakenrood, alle overige veeren zijn grijs met iets lichteren rand. De j. is afkomstig uit de bosschen van Midden-Afrika.

Jakobstad (Finsch: Pietarsaari), Finsche havenstad aan de Botnische Golf (X 720 B 3); 7 700 inw., meest Zweden. De stad werd in 1652 gesticht aan een nu verzande baai. De nieuwe stad ligt op Alholm verder naar het N. en heeft een goede haven. Hier zijn ook fabrieken voor suiker en cichorei en tabaksfabrieken gevestigd. *fr. Stanislaus.*

Jakoebi, Ahmad ibn Wadih al, Arab. historicus en aardrijkskundige van Sjiïtische richting. Geboortejaar onbekend, † 897 in Egypte. Schrijver van een wereldgeschiedenis, beginnend met de Israëlietische patriarchen tot 872 n. Chr. (uitg. door M. Th. Houtsma, Leiden 1883) en een geographisch werk Kitab al-Boeldan (uitg. door M. de Goeje, Leiden 1892). *Zoetmulder.*

Jakoen, Austro-Aziatische stam van de Mon-Khmergroep in Achter-Indië.

Jakoet al-Roemi (d.i. de Byzantijn), Arab. schrijver van encyclopaedische werken op velerlei gebied. * 1179 in Anatolië, † 1229 te Aleppo. Van Grieksche geboorte, als slaaf naar Bagdad gevoerd en later vrijgelaten, bezocht hij als handelaar vele landen om zich daarna aan studie en bibliotheekonderzoek te wijden. Door zijn nauwkeurig en met bronvermelding citeeren bevatten zijn werken een schat van gegevens uit verloren werken.

Voorn. werken: Letterkundig-biograph. Woordenboek (Irsjad of Moedzjam al-Oedaba, uitg. Margoliouth, Leiden 1907-1931) en het Geograph. Woordenboek (Moedzjam al-Boeldan, uitg. Wüstenfeld, Leipzig [2]1924). *Zoetmulder.*

Jakoeten, Mongoolsche stam van de Altaïsche groep. → Siberië.

Jakoetsk, hoofdstad van Jakoetija, bekend handels- en verkeersmiddelpunt in N. O. Siberië, aan de breede Lenarivier (III 448 J/K 2); ca. 10 000 inw. (50% Russen); vroeger een verbanningsoord. Zeer koud klimaat; meest houten huizen. Meteorol. station. Pelshandel.

Jakoma of Yakoma (patroon: St. Jan Baptist), missiepost der pp. Capucijnen in Belg. Kongo. Apost. vicariaat Belg. Oebangi (mgr. B. Tanghe). Gesticht 1923. Volksstam Ngbandi. Ong. 20 000 inw., 5 000 gedoopten (1935). Franciscanessen (van Herentals).

Jalapa, of Jalapa Enríquez, hoofdstad van den Mexicaanschen staat Vera Cruz (19°29′ N., 97°0′ W.); ca. 28 000 inw. Koel en gezond klimaat en schilderachtige ligging: zomerresidentie. Bouwwerken in ouden Spaanschen stijl. Tabaks- en textielindustrie. Kath. bisschop.

Jalappehars, bruine, op de breuk glanzende stukken hars, verkregen door een spiritueus aftreksel van → jalappewortel met water te vermengen, waardoor de hars zich afscheidt, deze uit te wasschen en te drogen.

Jalappewortel, verdikte, radijsvormige bijwortel van Ipomoea Purga, behoorend tot de Convolvulacea, een slingerplant, die op 1 200 - 2 400 m in de loofbosschen van de Oostelijke hellingen van de Mexicaansche Andes voorkomt. J. wordt in het wild gezocht of gekweekt in Mexico, Jamaica en Ceylon, en in netten boven houtvuren, waardoor de eigenaardige geur ontstaat, aan de zon of in heete asch gedroogd. Oppervlak aschbruin, overlangs gerimpeld, inwendig grijs-wit-bruin. Bestanddeelen: 18% zetmeel, 20% glucosidische hars, vnl. convolvulvine, $C_{31}H_{50}O_{16}$, en jalapine. J. wordt in de geneeskunde als drastisch afvoermiddel o.a. in laxeerpillen en galsteenmiddelen gebruikt.

Lit.: Ned. Pharmac. (III [5]1926). *Hillen.*

Jalhay, gem. in het O. van de prov. Luik, ten Z.O. van Verviers; opp. 5 300 ha, ca. 1 400 inw.; bergachtige en boschrijke omgeving; talrijke waterbronnen; heide en → hooge venen; hoogst gelegen gedeelte van België; veeteelt en boschbouw. In de nabijheid de stuwdam van de Gileppe. Bezat vroeger een versterkt kasteel. *V. Asbroeck.*

Jalisco, staat in de republiek Mexico, aan den Grooten Oceaan (20° 30′ N.; 103° 30′ W.); opp. 80 683 km², ca. 300 000 inw. De Sierra de Nayarit en Sierra de Jalisco (gedeelten van den Sierra Madre) verdeelen den staat in een smalle kuststrook en een hoogvlakte. De Sierra Madre is in het Z. rijk aan vulkanen (Colima-vulkanen). De kuststrook is sterk beboscht, vochtig en heeft tropisch klimaat; de hoogere gedeelten zijn subtropisch tot gematigd, droger en gezonder. De Rio Grande de Santiago is de voornaamste rivier en doorstroomt Mexico's grootste meer: het Chalapa-meer. De landbouw is van overheerschend belang: granen, vooral tarwe, suikerriet, tabak, koffie, katoen, agave, rijst, rubber en palmolie; veeteelt in de kuststrook en mijnbouw (zilver, goud, koper, edelsteenen) in het gebergte. Industrie: katoen, wollen goederen, sigaren, Indiaansche pottenbakkerijen. Groot percentage Indianen en Mestiezen. Hoofdstad Guadalajara. *p. Cyrillus.*

Jallet, gem. in de prov. Namen, ten Z.O. van Andenne; ca. 200 inw., grootendeels Kath.; opp. 651 ha; landbouw.

Jalmal, → Samojedenschiereiland.

Jaloeït, een van de Marshall-eilanden (Stille Oceaan; 6° 0′ N., 169° O.); een atol; het is Japansch mandaat. Gedurende het geheele jaar groote regenval (gem. 449 cm). De voornaamste plaats, Jabor, ligt op het grootste eilandje van de atol. Uitvoerproduct kopra.

Jaloeo, → Djaloeo.

Jaloe-rivier, grensrivier tusschen Korea en Mantsjoerije. Aan de monding liggen de havens Antoeng en Widsjoe.

Jaloerschheid (Lat. zelotypia) is het streven naar het uitsluitend bezit van een goed, verbonden met de vrees daarvan beroofd te worden. Gaat dit streven redelijkerwijs uit naar wat een deugdzaam mensch mag verlangen, dan is j. geen zonde. Gewoonlijk echter verstaat men onder j. een hartstochtelijk, uit overdreven begeerlijkheid en zelfzucht voortkomend streven. Deze j. is zonde; zij kan de rechtvaar-

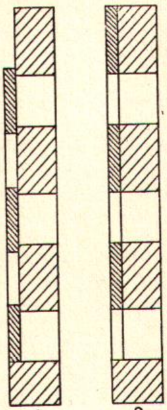
digheid of de liefde kwetsen en brengt soms tot haat jegens den waren of vermeenden mededinger. Eer, aanzien, macht of liefde zijn meestal het voorwerp der j. Meer bijzonder spreekt men van j., wanneer dit streven zich richt op de geslachtelijke liefde; niet zelden brengt de j. er dan toe den geliefden persoon van ontrouw te verdenken.

Gewapend tegen de j. is hij, die Gods gaven in zich zelf en in anderen dankbaar waardeert, indachtig, dat God vrij zijn weldaden schenkt volgens zijn heiligen Wil ten beste der menschen. *P. Heymeijer.*

L i t. : St. Thomas, Summa Theol. (I II q. 28, a. 4).

Jaloezie-aanzweller, → Orgel.

Jaloezieschuif (w a t e r b.), schuif, welke wel wordt toegepast in sluisdeuren en zoodanig is ingericht, dat bij het heffen van de schuif verscheidene openingen boven elkander tegelijkertijd vrijkomen. Het voordeel van een j. is, dat bij kleine hefhoogte een groote opening wordt verkregen. *Egelie.*

1 *2*

Jaloezieschuif, 1 : gesloten, 2 : geopend.

Jalon, een ronde stok, die bij het landmeten gebruikt wordt voor het tijdelijk aangeven van punten in een terrein en voor het inzichten van rechte lijnen. De stok heeft een middellijn van ong. 4 cm en is van een ijzeren punt voorzien ; lengte 2, 2,5 of 3 m het meest voorkomend ; meestal in roode en witte blokken van 20 cm hoogte verdeeld. *E. Bongaerts.*

Jalonneur, militaire richtingsman bij parades e.d.; kenbaar aan een op zijn geweer geplant vlaggetje.

Jaloux, E d m o n d, Fransch roman- en essayschrijver van psycho-analytische richting. * 1878 te Marseille. Als dichter begonnen (Une âme d'automne, 1898) en gezaghebbend letterkundig kroniekschrijver in La revue hebdomadaire en Les Nouvelles littéraires, maakte hij vooral naam als schrijver van probleemromans, die den angst voor velerlei mysteries van de ziel pakkend-evocatief in beeld brengen. Ook verdienstelijk ontleder van de moderne Duitsche letterkunde.

V o o r n. w e r k e n : Essays : l'Esprit des livres (1926) ; De Pascal à Barrès (1927) ; Rilke (1928). Romans : L'agonie de l'amour (1899) ; Le jeune homme au masque (1905) ; Le démon de la vie (1908) ; Le reste en silence (1909) ; L'incertaine (1918) ; Fumées dans la campagne (1918) ; Les amours perdues (1910) ; La fin d'un beau jour (1920) ; O toi que j'eusse aimée (1926) ; La balance faussée (1932). *Baur.*

Jalta, schilderachtige, aan de Z. O. kust van de Krim gelegen bekende badplaats; ca. 30 000 inw., w.o. vele Tataren. Vroeger vooral 's winters druk bezocht door Russ. aristocratie, thans zomer- en wintervacantie-oord voor Sowjet-arbeiders. Kath. kerk. Het zachte klimaat, het goede strand en de mooie natuur trekken vele toeristen. *v. Son.*

Jam, gelei van met suiker (verbetering van smaak, conserveering) gekookte vruchten, waarvoor meestal niet geheel rijpe vruchten, eventueel ontdaan van pit en schil, worden bestemd. De vruchten zijn in j. meestal geheel of gedeeltelijk tot moes gekookt, in tegenstelling met c o n f i t u r e n, waarbij de in suiker ingekookte vruchten hun vorm moeten behouden. Het gebruik van bepaalde substanties, als aardappelstroop, aardappelmeel, saccharine, moet worden aangegeven door de aanduiding „h u i s h o u d j a m". Eischen aangaande bestanddeelen zijn genoemd in K.B. ter uitvoering der Warenwet, 6 Maart 1924, Stbl. 97.

L i t. : Huber, Die Obstverwertung ([2]1925).

Jama, in de Wedische en latere Indische mythologie, vormt met zijn tweelingzuster Jamî het eerste menschenpaar, voorvader der menschen. Doordat J. de eerste mensch was, die stierf, werd hij koning der zielen in het doodenrijk, later god van den dood.

Jamagne, gem. in de prov. Namen, ten N. van Philippeville; ca. 300 inw., grootendeels Kath.; opp. 761 ha; landbouw; kalksteen.

Jamaica, eiland der Groote Antillen, W. Indië, Eng. kroonkolonie met ca. 1 millioen inw., waarvan 97% Negers, verder Kleurlingen, Chineezen en Blanken. 95% is Prot. Het eiland is in zijn geheel bergachtig en heeft als kern een oud afgesleten plooiingsgebergte: Blue Mountains met de Mt. Peak (2 240 m), dat in het W. meer bergachtige kenmerken draagt, in het N. en Z. daarentegen overgaat in een kalkplateau, dat in terrassen afdaalt naar de kust. Vele gesteenten treden aan de opp. Om de oud-kristallijne kern heeft zich een mantel van krijt, Eoceenkalk en zandsteen gevormd. In het Cockpittland karstverschijnselen. De kust is dikwijls steil, bezit vele goede havens en talrijke bochten. De rivieren zijn meest onbevaarbaar. Het eiland heeft door zijn ligging een tropisch klimaat: gem. Jan.-temp. 24,3° C, gem. Juli-temp. 27,6° C. Door den N. O. passaat is het N. O. regenrijk, het Z. W. droog; hier zijn savannen, geschikt voor veeteelt. Door de N. Amerikanen heeft de landbouw grooten vooruitgang gemaakt. Tropische cultures: bananen, suikerriet, vruchten, peper, gember, koffie, copra. Verder veeteelt, waarbij huidenuitvoer, en fijne houtsoorten door de boschproducten. De industrie levert sigaren en de bekende Jamaica-rum.

Export in 1932

Bananen	20.360.613 trossen	Pimento (peper)	8.277.808 pond
Suiker	38.488 ton	Cocosnoten	39.238.811 stuks
Koffie	8.877.455 pond	Copra	6.457.500 pond
Rum	181.469 gallon	Grape fruit	13.789.370 stuks
Cacao	4.900.788 pond		

Geldswaarde van den export in 1932: 3.137.111 pond sterling, van den import in 1932: 4.754.152 p.st.

De export gaat grootendeels naar de Ver. Staten en Engeland, de import komt eveneens vnl. uit beide landen. De hoofdstad Kingston en Montego zijn de voornaamste havens.

Administratief behooren tot J. de Turks, Caicos, Caymans eil., verder Morant en Pedro Cays, die worden bestuurd door een Eng. gouverneur. Het eiland heeft veel te lijden gehad van aardbevingen en van tornados. Sinds 1837 bezit het een apost. vicaris.

L i t. : Kath. miss. (1928) ; The South American Handbook (1934) ; Kendall, Handb. of J. (1935) ; M. Sorre, Mexique, Amérique Central (1928). *Zuylen.*

Jaman Tau, hoofdrug van den Zuidelijken Oeral (54° 30′ N., 59° 0′ O.). Het hoogste deel is een kwartsietrug, die ook J. T. heet en 1 710 m hoog is, het hoogste punt van den Oeral.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Jambe (Gr. iambos), de versvoet ◡—, zoowel in de Oudheid als in de nieuwere lit. veelvuldig aangewend. In de Gr. metriek werden jamben verbonden tot dipodieën (◡—◡—) in versregels van twee, drie, vier dipodieën, en vooral door de satirische dichters gebruikt. Onder de nieuwere jambische verzen zijn de zesvoetige → alexandrijn en de jambische vijfvoeter in alle dichtsoorten zeer veel gebruikt, het minst in de lyriek. *v. d. Eerenbeemt.*

Jambes, gem. in de prov. Namen, ten W. van Namen; ca. 8 000 inw., grootendeels Kath.; opp. 771 ha; landbouw; zandgroeven; fabriek van metalen bruggen. Merkwaardigheid: toren van Anhaive.

Jamblichus, 1° → Iamblichus.

2° Grieksch wijsgeer, stichter van de Syrische School van het Neo-Platonisme. † ca. 330 n. Chr. J. gebruikt de Neo-Platoonsche wijsbegeerte tot den opbouw van een stelsel van speculatieve theologie van het veelgodendom en verbindt daarmee religieuze praktijken van Griekschen en Oosterschen oorsprong.

Voorn. werken: Leven van Pythagoras; Aansporing tot de wijsb.; Over de wiskunde. — Lit.: F. Sassen, Gesch. v. d. Wijsb. der Grieken en Romeinen ([2]1932). *F. Sassen.*

Jamboli, stad in Bulgarije (III 672 G 3), aan de Toendsja en aan de spoorlijn Boergas—Philippopel, ruim 25 000 inw. Wolindustrie; wijnbouw.

Jamboree [plat-Amerikaansch; ‹ jam, dichte menigte, troep, en boree (bory), verouderde dans; in Amerika: fuif, dronkemansboel, kermis]. Baden Powell gebruikte dit woord voor een groote internationale bijeenkomst van padvinders in Londen (29 April 1920). Deze bijeenkomst bedoelde te demonstreeren de broederschapsbanden tusschen padvinders van alle deelen der wereld; zij was een vredesdemonstratie der padvinders. Na 1920 is geregeld elke twee jaar een j. gehouden, in 1935 in Hongarije. Tienduizenden jongens nemen er telkens aan deel. In 1937 zal een j. gehouden worden in Ned. onder Vogelenzang bij Haarlem. *H. Deelen.*

Jamdena of Jamrena (= moeder-land), het grootste eil. der Tanembar-groep (Ned.-Indië; 120 km lang). Een uit kalksteen bestaand heuvelland (150-250 m). De bevolking is Christen, deels Kath., deels Prot. Hoofdplaats Saumlakki. Zie nog → Tanembar-eilanden.

James, 1° Henry, Amer. romanschrijver; broer van 2°. * 15 April 1843 te New York, leefde een groot gedeelte van zijn leven in Europa, † 28 Febr. 1916. Zijn werk is over twee perioden te verdeelen, vóór en na 1895 ongeveer; in de eerste periode schreef hij betrekkelijk traditioneel over het leven van Amerikanen in Europa; daarna wint zijn stijl aan persoonlijkheid, hoewel soms zijn zucht tot het volgen van de geringste nuance tot overdrijving leidt. Zijn romans munten uit door een geraffineerde zielkundige ontleding en handelen meestal over het leven van menschen uit de hoogste kringen der samenleving. Zijn invloed was grooter op de Eng. dan op de Amerik. literatuur.

Voorn. werken: Romans en novellen: Roderick Hudson (1875); The American (1877); Daisy Miller (1878); The Portrait of a Lady (1881); What Maisie knew (1897); The Wings of the Dove (1902); The Golden Bowl (1904); The Finer Grain (1910). Critische opstellen: Londen Notes (1914). — Uitg.: Nw. York-Edition (35 dln. 1921 vlg.). — Lit.: P. Lubbock, in Dict. of Nation. Biography (suppl. 1912-'21); P. Edgar, H. J. (New York 1927). *J. Panhuijsen.*

2° William, Amer. psycholoog, paedagoog, philosoof. * 11 Jan. 1842 te New York, † 26 Aug. 1910 te Choconna (New Hampshire). Als psycholoog staat J. op biologisch standpunt, ziet den mensch vooral als „behaving organism”, werd zoo de voorlooper van het → behaviorisme, legt sterk den nadruk op het doen, bereidt daarmee de → werkschool voor, en is de grondlegger van het → pragmatisme. Opvoeding is volgens J. „de organisatie van verworven gewoonten en neigingen tot een bepaalde levenshouding en vaste gedragingswijze”.

Voorn. werken: Principles of Psychology (1890); Briefer Course; Talks to Teachers (1899, Ned. vert. d. Braam). *Rombouts.*

Jameson, sir Leander Starr, Eng. imperialistisch staatsman in Z. Afrika. * 9 Febr. 1853 te Edinburgh, † 26 Nov. 1917. Studeerde medicijnen te Londen, werd om gezondheidsredenen medicus te Kimberley, verbond zich aan de De Beers-compagnie, behaalde in 1888 politieke voordeelen over Lobenguela en legde daarmede den grondslag van de Britsche Z. Afrik. Compagnie, werd in 1891 administrateur van Matabeleland, maar werd vooral bekend door zijn strooptocht in vollen vredestijd in Transvaal (29 Dec. 1895), toen hij met 800 man de „verdrukte” Engelschen te hulp wilde komen. 1 Jan. 1896 werd hij bij Krugersdorp verslagen, 2 Jan. gevangen genomen en door de Krugerregeering aan Engeland uitgeleverd om met andere samenzweerders van het Reformcomité berecht te worden; veroordeeld tot vijftien maanden gevangenisstraf en reeds in Dec. vrijgelaten. Beloonde de edelmoedigheid der Boeren door hen te bevechten in den Anglo-Boeren-oorlog; 1904 tot 1 Jan. 1908 eerste minister in de Kaapkolonie. Hij ging in 1912 naar Engeland terug. *Besselaar.*

James River, een 720 km lange rivier in Virginië (V.S. v. Amer., 37° N., 76°28′ W.); ontspringt in het Alleghany-gebergte, doorbreekt in een prachtig dal de Blue Ridge en mondt uit in de Chesapeakebaai. Is bevaarbaar van Richmond tot de zee; doorstroomt een vruchtbare en volkrijke streek, is een groote verkeersader en machtige verwekker van electrische kracht (watervallen). *p. Cyrillus.*

Jamestown, stad in den staat New York (42°7′ N., 79°20′ W.); ca. 46 000 inw. Gelegen tusschen de heuvels aan het Chautauqua-meer, in een vruchtbaar landbouw- en veeteeltgebied. Veel buitens. Snelgroeiende industrie.

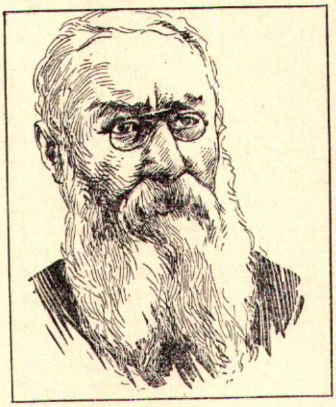
Jamin, Jules Célestin, Fransch natuurkundige. * 30 Mei 1818 te Termes, † 12 Febr. 1886 te Parijs. Zijn onderzoekingen liggen vooral op het gebied van de optica; o.a. construeerde hij een interferentiaalrefractor en een compensator voor het maken van wegverschillen.

Jamiolle, gem. in de prov. Namen, ten N.W. van Philippeville; 150 inw. (Kath.); opp. 457 ha; landbouw.

Jamioulx, gem. in de prov. Henegouwen ten Z. van Charleroi, aan de Eau d'Heure gelegen (XIII 176 E 5); opp. 314 ha, ca. 1 000 inw.; beboschte en heuvelachtige omgeving; beemden, landbouw. Behoorde vroeger aan de abdij van Lobbes.

Jammes, Francis, Fransch Katholiek dichter en romanschrijver. * 2 Dec. 1868 te Tournay (Hautes-Pyrénées). Was eenigen tijd werkzaam als notarisklerk in Orthez. Wordt gewoonlijk bij de → neo-Symbolisten gerekend, alhoewel hij niet bij een bepaalde school hoort. Gehechtheid aan al de burger-

lijke deugden, streven naar Franciscaansche eenvoudigheid en ongedwongen natuurlijkheid, maken van hem het type van den anti-Baudelairiaanschen dichter. Gezond natuurgevoel en echte religiositeit kenmerken zijn werk, dat handelt over de meest eenvoudige thema's in uiterst sobere, maar directe taal. Met **„Jammisme"** bedoelt men: ongekunsteldheid, schalksche argeloosheid en natuurlijkheid.

Francis Jammes.

V o o r n. w e r k e n : P o ë z i e : De l'Angélus de l'Aube à l'Angélus du Soir (1888-1897) ; Le Triomphe de la Vie (1900-1901) ; Les Géorgiques Chrétiennes (1911); La Vierge et les Sonnets (1919) ; Le livre des Quatrains (4 dln. 1923-'25) ; Ma France poétique (1926) ; Diane (1928). P r o z a : Clara d'Ellébeuse (1899) ; Almaïde d'Etremont (1901) ; Le Roman du Lièvre (1903) ; Pomme d'Anis (1904) ; Ma fille Bernardette (1910) ; Feuilles dans le Vent (1914) ; Le Poète rustique (1920) ; Les Robinsons basques (1925) ; Les Nuits qui me chantent (1929) ; Leçons poétiques (1930) ; Le Rêve franciscain (1933). M é m o i r e s : I. De l'Age divin à l'Age ingrat (1921) ; II. L'Amour, les Muses et la Chasse (1922) ; III. Les Caprices du Poète (1923) ; Janot Poète (1928). E s s a y s : La divine douleur (1928). — U i t g. : Oeuvres (6 dln. Parijs). — L i t. : E. Pilon, F. J. et le Sentiment de la Nature (1908) ; M. Arland, in Nouv. Rev. Franç. (Febr. 1929). *Willemyns.*

Jamnia, → Jabne.

Jamnitzer, W e n z e l, goudsmid. * 1508 te Weenen, † 19 Dec. 1585 te Neurenberg, alwaar hij sinds 1535 werkzaam was. Hoofdfiguur der in de 16e eeuw in Z. Duitschland bloeiende school van goudsmeden en metaaldrijvers.

L i t. : M. Rosenberg, J. (1920).

Jamoena, → Dzjamoena.

Jamoigne, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Virton, op 335 m hoogte. Opp. 1 814 ha, ca. 1 200 inw. (vnl. Kath.). Leem- en zandgrond. Rivieren: Semois en Vierre. Huidenvetterij en houtbewerking. Kasteel der Heeren van Faing (verwoest in 1914). Kerk uit de 16e eeuw, herbouwd door de monniken van Orval: doopvont 12e eeuw. *Striels.*

Jan, verkorte naam van → Joannes. Zie ook → Johan(nes), Jean en Juan.

Vorstelijke personen.

Jan van B e a u m o n t, broer van graaf Willem III van Holland en Henegouwen, uit het huis Avesnes, gold in zijn tijd als een toonbeeld van ridderlijkheid. † 1356. Hij nam deel aan een expeditie ter ondersteuning van koningin Isabella van Engeland (1326) en onderscheidde zich verder in de slagen van Cassel (1328), Staveren (1345) en Crécy (1346). Tot het einde toe bleef hij trouw aan zijn nicht Margaretha van Beieren in haar strijd tegen haar zoon Willem V over de opvolging in Holland.

L i t. : S. A. Waller Zeper, Jan van Henegouwen, heer van Beaumont (1914). *Boeren.*

Jan van B l o i s, graaf van Blois en Châtillon; heer van Avesnes, Gouda en Schoonhoven, schoonzoon van → Jan van Beaumont.

Jan de Blinde, koning van B o h e m e n. * 10 Aug. 1296, † 26 Aug. 1346 in den slag bij Crécy, waar hij aan Fransche zijde streed. Zoon van keizer Hendrik VII. Door zijn huwelijk met Elisabeth, zuster van den laatsten Boheemschen koning Wenzel III, kwam hij in het bezit van de Boh. koningskroon (1310). Hij had een strijdlustige natuur en trok heel Europa door om als bondgenoot van anderen te vechten. In 1339 werd hij blind, hetgeen echter zijn activiteit niet verminderde. *Wachters.*

L i t. : Biographie door J. Schötter (2 dln. 1865).

Jan zonder Vrees, hertog van B o u r g o n d i ë. * 28 Mei 1371 te Dijon, † 10 Sept. 1419 bij Montereau. Zoon van Philips den Stouten en Margaretha van Vlaanderen. Huwde in 1385 met Margaretha van Beieren, de dochter van den graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen. Zijn heele bestuur (sinds den dood van zijn vader in 1404 over Bourgondië, sinds dien van zijn moeder in 1405 over Vlaanderen en Artois) stond in het teeken van den strijd met Lodewijk van Orleans, die zijn mededinger was voor het regentschap over den voor de regeering ongeschikten koning Karel VI van Frankrijk. In 1407 werd Lodewijk van Orleans op aanstoken van J. vermoord. Dit leidde tot den burgeroorlog van de Bourguignons en de Armagnacs (zoo genoemd naar Bernard van Armagnac, schoonvader van den vermoorde). Bij een onderhoud met den dauphin (den lateren Karel VII) werd J. vermoord.

L i t. : Kervyn de Lettenhove, Jean sans peur (1861). *Wachters.*

Jan I, hertog van B r a b a n t (1267-'94). Graaf Otto II van Gelre en diens broer Hendrik, bisschop van Luik, voerden de voogdij over de minderjarige kinderen van den overleden hertog Hendrik III van Brabant met terzijdestelling van Hendrik van Hessen, landgraaf van Thuringen en Hendrik van Gaasbeek, heer van Herstal. Hendrik deed ten gunste van zijn jongeren broer Jan afstand van zijn rechten op het hertogdom. Door huwelijken verzekerde Jan I zich de vriendschap der Engelsche en Fransche koningen. In de binnenlandsche politiek toonde hij zich een beschermer der steden. Het grootste succes zijner regeering was de aanwinst van het hertogdom Limburg; in den slag van Woeringen (1288) versloeg hij zijn mede-rechthebbenden en hun bondgenooten. De door dit wapenfeit sterk toegenomen macht der steden deed hem in de laatste regeeringsjaren de tot dan gevolgde politiek in feodalen zin wijzigen.

L i t. : A. Wauters, Le duc Jean Ier et le Brabant sous le règne de ce prince (Brussel-Luik 1862). *Boeren.*

J. was ook een groot beschermer der dichtkunst. Op zijn naam zijn negen Minneliederen overgeleverd, in Duitsche omschrijving. Slechts vijf echter schijnen oorspronkelijk Dietsch te zijn: frissche, meer volksche liederen, met een zekere zinnelijke bekoorlijkheid en zangerigheid. Het is onzeker, of ze inderdaad van J. zijn.

U i t g. : J. F. Willems, Oud Vlaemsche Liederen (1838) ; H. Boerma, in Tschr. Ned. Taal en Lett. (1896, 220-238). *V. Mierlo.*

Jan II, hertog van B r a b a n t (1294-1312). Onder invloed van zijn schoonvader, koning Eduard I van Engeland, zette hij aanvankelijk de politiek voort,

welke zijn vader Jan I sinds den slag van Woeringen gevolgd had. In toenemende mate echter werd hij afhankelijk van den financieelen steun der steden, en zijn latere politiek onderging hiervan den invloed. Door het Charter van Cortenberg (1312) kregen de steden zelfs toezicht op de regeeringszaken.

Lit.: Biogr. nat. de Belg. (X, 217-237). *Boeren.*

Jan III, hertog van Brabant (1312-'55). Het begin zijner regeering was niet rooskleurig: bij de twisten over Mechelen en Heusden voegden zich inwendige beroeringen en rampen. Bij de onderhandelingen, voorafgaand aan den Honderdjarigen oorlog, koos Jan III de zijde van Engeland; na het uitbreken der vijandelijkheden echter verleende hij zijn bondgenoot weinig actieve hulp, om de Franschen niet te zeer te ontstemmen. Deze schipperende politiek heeft den Brabantschen handel en industrie een tijd van grooten voorspoed bezorgd. *Boeren.*

Lit.: Biogr. nat. de Belg. (X, 237-274); H. S. Lucas, The Low Countries and the hundred years' war (Ann Arbor, 1929, 102-132, 210-215, 509-543, 572-578).

Jan IV, hertog van Brabant (1415-'27). Deze zoon van Antonie van Bourgondië had in het begin zijner regeering te kampen met de aanspraken van keizer Sigismund op den hertogelijken troon. In 1418 huwde hij met Jacoba van Beieren, die al spoedig paus Martinus V om echtscheiding verzocht; de dood van Jan IV voorkwam de uitspraak.

Lit.: Biogr. nat. de Belg. (X, 275-280). *Boeren.*

Jan van Brienne, → Brienne.

Jan van Croy, → Croy (Jan van).

Jan (I-IV) van Egmond, → Egmond.

Jan I zonder Land (Eng. Lackland), koning van Engeland. * 24 Dec. 1167, † 19 Oct. 1216. Als jongste zoon van Hendrik II kreeg hij geen deel van het rijk, vandaar zijn bijnaam. Ierland, waarvan zijn vader hem in 1185 het bestuur had opgedragen, moest hij vanwege zijn willekeurig optreden binnen enkele maanden verlaten. Tijdens den Kruistocht van zijn broer Richard Leeuwenhart trachtte hij het gezag in handen te krijgen, maar zijn toeleg mislukte. In 1199 volgde hij echter Richard op, doch verloor een groot deel van zijn Fransche bezittingen. Met paus Innocentius III geraakte hij in strijd wegens de benoeming van Stephanus Langton tot aartsbisschop van Canterbury (1207) tegen den wil van J. Zijn verzet, dat zich vooral uitte in gewelddadigheden tegen de Kerk, werd gestraft met ban en interdict (1208). Een aanrukkend Fransch leger noopte J. tot vrede met den paus; hij verklaarde zichzelf tot 's pausen vazal en Engeland tot een pauselijk leen (1213). Een nieuwe ongelukkige oorlog in Frankrijk en J.'s willekeur brachten zijn leenmannen in verzet; zij dwongen hem tot de onderteekening van de → Magna Charta (1215).

Lit.: K. Norgate, John Lackland (1902). *Wachters.*

Jan II de Goede, koning van Frankrijk. * 1319, † 8 April 1364 te Londen. Zoon van Philips VII en Johanna van Bourgondië. Onder zeer moeilijke omstandigheden heeft J. moeten regeeren, steeds bedreigd door den verraderlijken Karel den Boozen, koning van Navarra, die naar den Franschen troon dong. Door geldnood gedwongen, moest hij de vernederende eischen van de naar machtsvermeerdering strevende Algemeene Staten inwilligen. In den slag bij Maupertuis (1356) tegen de Engelschen werd J. met zijn zoon Philips gevangen genomen en eerst bij den vrede van Brétigny (1360) tegen een losgeld van drie millioen gouden kronen vrijgelaten. Bij dezen vrede moest hij bovendien een vierde van zijn rijk aan Engeland afstaan. Zijn zoon Lodewijk verbrak door zijn ontvluchting uit de gijzeling zijn eere-woord, waarna de ridderlijke J. zich in Jan. 1364 weer in handen der Engelschen stelde en tijdens zijn verblijf te Londen overleed. *Wachters.*

Jan II van Avesnes, graaf van Henegouwen (1286-1304), Holl. en Zeel. (1299-1304); * ca. 1248, † 22 Aug. 1304 te Valenciennes. Zoon van Jan van Avesnes en → Aleid van Holland, huwde 1270 Philippine van Luxemburg, zag zich Holland en Zeeland betwist door Vlaanderen, dat den adel grootendeels op zijn hand had, en werd eerst vlak voor zijn dood door de overwinningen van Witte van Haemstede, Nicolaas van Putten en Willem van Oostervant (den lateren Willem III) in het bezit ervan erkend. → Jan I van Holland.

Lit.: Blok, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI, 850) en bronnen aldaar; Gosses-Japikse, Handb. (²1927, 153 vlg. en 156 vlg.). *Rogier.*

Jan I, graaf van Holland en Zeeland (1296-1299). * 1284, † 10 Nov. 1299 te Haarlem. Zoon van Floris V, huwde 1297 te Ipswich Elisabeth van Engeland, werd volstrekt beheerscht door eenige Zeeuwsche edelen (Jan van Renesse, Wolfert van Borselen) en droeg Nov. 1299 voor 4 jaar het bewind op aan den zoon van → Aleid van Holland, Jan van Avesnes, die hem enkele dagen later kon opvolgen. → Jan II van Henegouwen.

Lit.: Pols, Graaf Jan I v. Holl., in Bijdr. Vad. Gesch. en Oudheidk. (3e reeks, X 1899, 1); Obreen, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (II, 627). *Rogier.*

Jan I van Namen (1297-1330), zoon van Guy van Dampierre, speelde een belangrijke rol in de Vlaamsche opstanden, aanvankelijk aan de zijde der Klauwaerts, na 1307 aan de zijde der Leliaerts.

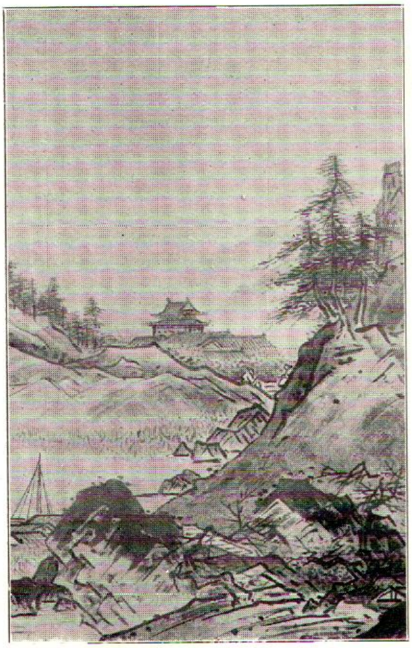
Jan II van Namen (1330-'35), zoon van Jan I, zette de Franschgezinde politiek van zijn vader voort en stierf zonder wettige nakomelingen.

Jan III van Namen (1418-'29), zoon van Willem. Om uit de schulden te geraken, verkocht hij zijn graafschap aan Philips den Goeden van Bourgondië.

Jan van Nassau, bijgenaamd **de Oude,** tweede zoon van Willem den Rijken en Juliana van Stolberg, stadhouder van Gelderland. * 21 Nov. 1535 te Dillenburg, † 8 Oct. 1606 te Dillenburg. Na den dood van zijn vader volgde J. hem op en door de zorg voor zijn bezittingen wordt hij van een directe en geregelde bemoeiing met de Ned. aangelegenheden teruggehouden. Aug. 1577 komt hij op aandrang van Oranje naar de Nederlanden en wordt 22 Mei 1578 door aartshertog Matthias tot stadhouder van Gelderland benoemd. Overtuigd Calvinist, trachtte hij met geweld in dit Kath. gewest het Calvinisme in te voeren. Vooral blijft zijn naam te onzent verbonden aan de Unie van Utrecht (1579), welker vorming zijn werk geweest is. Om persoonlijke en staatkundige redenen nam hij Juli 1580 zijn ontslag en keerde naar Nassau terug.

Lit.: Gedenkboek Prins Willem van Oranje (1933). Zie ook Nuyens, Ned. Beroerten (III 2). *J. D. M. Cornelissen.*

Jan van Nassau-Siegen, een zoon van Jan van Nassau, den Ouden, bekeerd tot het Katholicisme. * 29 Sept. 1583, † 27 Juli 1638. Kwam in 1598 namens den keurvorst van Keulen naar Den Haag om over teruggave van Rijnberk te onderhandelen, ging over in dienst van de Staten, bleef ook na zijn bekee-

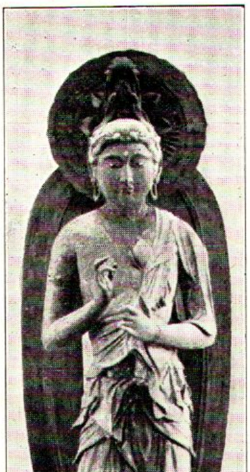

Links: Landschap door Sessjoe (1420—1506). Midden: Visschen door Maroejama Okyo (1733—'95). Rechts: Ruiter door Boeson (1716—'84).

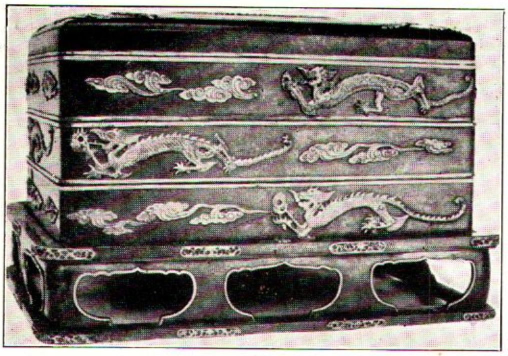

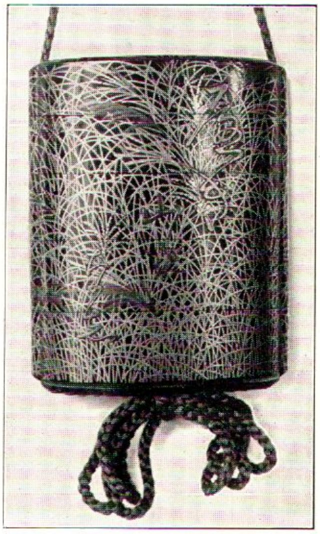

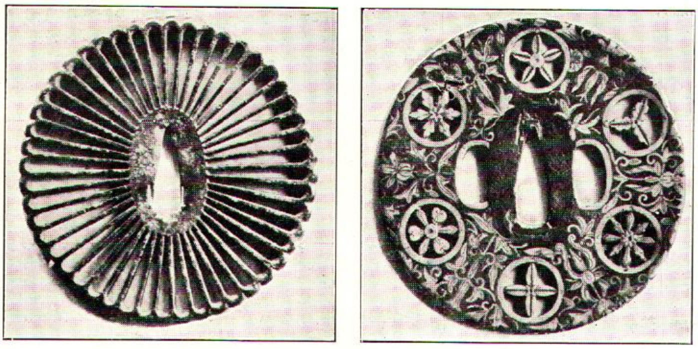
Links: Joeichimen (= elfhoofdige) Kwannon. Droge lak. Tempyô-periode. Sjôrinji. Midden: Sjri-Devi. Gepolychromeerd hout. Foedsjiwara-periode. Jôroeriji, Kiôto. Rechts: Sjô-Kwannon. Hout. Kamakoera-periode. Jôkei Koeramedera, Kiôto.

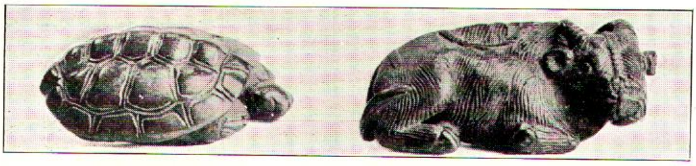
JAPAN (KUNST) IV

1

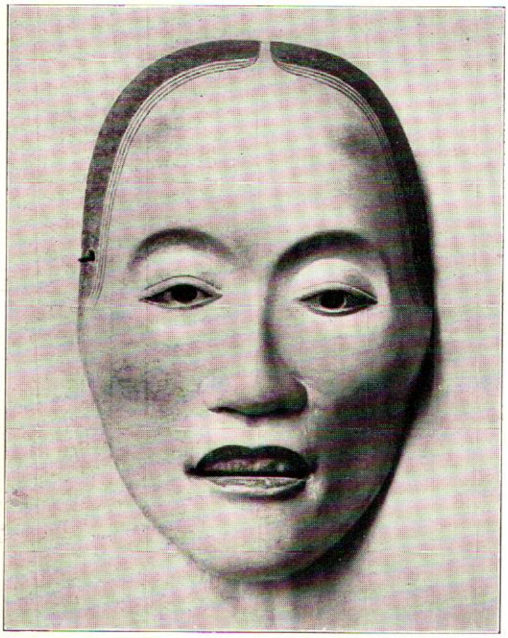

2

3

4

5

6

7

1. Chawan (theekom). Hakeme-techniek. 2. Kastje voor Boeddhistische geschriften. Koper met zilverbeslag (ca. 1165). 3. Inrô (zgn. medicijndoosje). Lak (17e eeuw). Mus. v. Aziat. kunst, A'dam. 4. Twee tsoeba's (stootplaten) (16e eeuw); links: van ijzer, in den vorm van een gestyleerde chrysantemum; rechts: van ijzer met koper ingelegd. 5. Netsoeke's, hout (18e eeuw). 6. Gewaad voor het Nô-tooneel (18e eeuw). 7. Nô-masker. Rol: Yase onna (= magere vrouw). Hout (18e eeuw). Mus. v. Aziat. kunst, A'dam.

ring aanvankelijk nog in betrekking tot de Oranje's, maar sluit zich dan aan bij de Keizerlijken. Hij valt in 1629 in de Veluwe en staat in 1631 aan het hoofd der Spaansche vloot, die op het Slaak verslagen wordt.

Lit.: Allard, in Studiën (IX). *J. D. M. Cornelissen.*

Jan van Polanen, → Duvenvoorde (16° en 17°); Polanen.

Jan VI (Joâo VI), koning van Portugal, zoon van Peter III. * 13 Mei 1769 te Lissabon, † 10 Maart 1826 aldaar. Werd eerst wegens de geestesziekte van zijn moeder, Maria Francisca Elisabeth, tot regent uitgeroepen (1792); in 1816 werd hij te Rio de Janeiro als koning van het Vereenigde Koninkrijk van Portugal, Brazilië en Algarven erkend. Gedurende zijn regentschap koos hij partij voor Engeland tegen Napoleon. Dit had tot gevolg, dat Portugal, aan herhaalde invallen der Franschen blootgesteld (1808-'11), een slagveld voor Franschen en Engelschen werd; Jan VI werd door Napoleon voor vervallen verklaard (1807) en moest naar Brazilië vluchten. Eerst in 1821 kon hij naar Portugal terugkeeren, doch nu rezen nieuwe moeilijkheden op. Brazilië rukte zich van het moederland los en nam den oudsten zoon van J., Pedro, tot keizer (1822). Een opstand van zijn tweeden zoon, Dom Miguel, moest hij met Engelsche hulp onderdrukken. *Lousse.*

Lit.: Oliveira Martins, Portugal contemporaneo (2 dln. Lissabon 1881, herhaaldelijk herdrukt en verbeterd).

Jan van Renesse, Zeeuwsch edelman, kiest de partij van Vlaanderen in den oorlog tegen Holland, 1303-'04, en verdrinkt in 1304 in de Lek.

Bisschoppen en niet-vorstelijke personen.

Jan II d'Aps (d'Eps of d'Eppes) (Apianus), 66e bisschop van Luik; † 30 April 1238 of 2 Mei 1238. Gekozen 24 Mei 1229; priester gewijd 7 Maart 1230, 8 Maart bisschop; J. had talrijke moeilijkheden van politieken aard. Was in menig opzicht een ijverig bisschop. *Valvekens.*

Jan van Arkel, → Arkel.

Jan van Beieren, elect prins-bisschop van Luik, zoon van Albrecht van Beieren, den graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen, overgekomen van den zetel van Kamerijk (1390), doet afstand in 1418. † 5 Jan. 1425 te Delft. Tot priester is hij nooit gewijd. Zijn willekeur deed telkens nieuwe opstanden uitbreken onder zijn onderdanen, die echter in den slag van Othée, waar 25 000 Luikenaren sneuvelden, verslagen werden (1408). Zijn bloedige represaille-maatregelen bezorgden hem den bijnaam van Zonder Genade. Vol eerzucht, legde hij zijn waardigheid neer om als voogd van Jacoba van Beieren en ruwaard over haar erflanden te kunnen optreden. Hij huwde met Elisabeth van Görlitz, hertogin van Luxemburg, doch overleed kinderloos te Den Haag.

Lit.: Daris, Hist. de la Principauté de Liège; Pirenne, Hist. de Belgique; Biogr. Nat. Belge; Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI). *Erens.*

Jan (Johannes Theodorus) **van Beieren,** prins-bisschop van Luik (23 Jan. 1744). † 27 Jan. 1763 aldaar. J. was de broer van keizer Karel VII en bezat reeds de bisdommen Freising en Regensburg. Had als suffragaan-bisschop Jacquet. Werd in 1746 kardinaal.

Jan Beukelszoon van Leyden, → Leiden (Jan van).

Jan van Bourgondië, ca. 1440 bisschop van Kamerijk, onwettige zoon van → Jan, hertog van Bourgondië. Voor zijn bisschopswijding is hij gehuwd geweest. † 1479.

Lit.: Gams, Series episcoporum; Le Glay, Cameracum christianum; Gallia Christiana.

Jan Brandon, abt van Ter Duinen, schreef ca. 1420 zijn Chronodromon, loopende tot 1414.

Uitg.: gedeeltelijk door Kervyn de Lettenhove met de aanvullingen van Adriaan de Budt in het 1e dl. van Chroniques relatives à l'Hist. de la Belg. sous la Domination des Ducs de Bourg. (Brussel 1870).

Jan de Clerk (of: Klerk), → Boendale.

Jan van Coppenhole, leider van het Gentsche verzet tegen Maximiliaan van Oostenrijk in 1484; in 1492 onthoofd.

Jan de Coster, → Coster (6°, 7°, 8°).

Jan van Cuyk trad als tusschenpersoon op in de onderhandelingen tusschen Eduard I van Engeland, Jan II van Brabant en Guy van Vlaanderen omtrent de uitlevering van graaf Floris V van Holland.

Jan van Diest, bisschop van Utrecht; 1324 gewijd, † ca. 1341. Zijn keuze door den H. Stoel werd ondersteund door de graven Willem III van Holland en Reinoud II van Gelre. Aan de begeerigheid van deze beschermers, die groote stukken van het bisdom in hun bezit brachten, werd door het zwakke bestuur van den bisschop de bloei van het machtige Sticht opgeofferd. Het bestuur van zes voogden, aan wie J. het bisdom toevertrouwde, deed nieuwe deelen verloren gaan. Het verwerven van de heerschappij over het graafschap Diepenheim en Dalem was tegenover deze verliezen slechts een geringe compensatie. De edelen kwamen in opstand tegen hun zwakken leenheer, terwijl de steden voortaan bij de vorsten bescherming zochten in plaats van bij hun eigen vorstbisschop. J. stichtte te Amersfoort een kapittel van twaalf kanunniken en nam maatregelen tot handhaving van de kerkelijke tucht in Zeeland. *Wachters.*

Jan van Diksmuide, Vlaamsch kroniekschrijver uit de eerste helft der 15e eeuw. → Olivier van Diksmuide.

Jan van Enghien, 54e bisschop van Doornik; nadien 69e bisschop van Luik. * eerste helft 13e eeuw, † 24 Aug. 1281. Bisschop van Doornik 1266. Door paus Gregorius X, na de afzetting in het concilie te Lyon van den bisschop van Luik, tot bisschop van Luik benoemd, 1274. Zijn afgezette voorganger nam den zgn. „Koe-oorlog" te baat om hem groote moeilijkheden aan te doen. Hij werd des nachts gevangen genomen en op een paard gebonden. Na een afmattenden tocht stierf hij voor de poort der Premonstratenserabdij van Heilissem-bij-Tienen. *Valvekens.*

Jan van Haldorn, beeldhouwer, werkzaam tusschen 1480 en 1510, sedert 1491 te Zwolle in het atelier van Meester Arndt (Arnoldt). Met hem schijnt hij naar Calcar gegaan te zijn, waar Arndt opdracht had het Maria-altaar voor de groote kerk te maken. In 1498 was hij medewerker voor het hoofdaltaar in die kerk. Hij hoort tot de belangrijkste figuren der Neder-Rijnsche beeldhouwersschool. Zijn stijl verraadt Zuid-Duitsche invloeden.

Lit.: E. Lüthgen, Die niederr. Plastik von der Gotik bis z. Renaissance (1917). *Schretlen.*

Jan van Heelu, broeder; door een afschrijver ook Jan van Leeuwe genoemd. Dichtte tusschen 1288 en 1294 de yeeste van den slag van Woeringen: in epischen stijl, vol bewondering voor den hertog, voor den Brabantschen adel en voor den Brabantschen dienstknecht; maar ook voor allen heldenmoed

en trouw. Zonder voldoende reden wordt hem ook de Grimbergsche Oorlog toegeschreven. *V. Mierlo.*

Uitg.: J. F. Willems (1836); van Grimb. Oorlog: C. P. Serrure en Phil. Blommaert (1852 en 1854).

Jan van Heinsberg, prins-bisschop van Luik, benoemd 16 Juni 1419, doet afstand 22 Nov. 1455. † 1459 te Kurringen. Hij nam deel aan den kruistocht tegen de Hussieten in Bohemen in 1422. Onder zijn regeering begon de strijd tusschen de Luikenaren en Philips van Bourgondië, die het land van Luik te vuur en te zwaard verwoestte en de overmacht van Bourgondië op den biss. zetel van Luik voorbereidde.

Lit.: Borgnet, Jean de Heinsberg, in Bulletin de l'Institut archéol. de Liège (1854); Daris, Hist. de la Principauté de Liège; Biogr. Nat. Belge. *Erens.*

Jan van Hoorn, prins-bisschop van Luik, aangesteld 7 Sept. 1484. † 19 Nov. 1505 te Maastricht. Hij was priester, doch werd nooit bisschop gewijd. Hij was weinig kerkelijk in zijn optreden, strijdlustig en wreed. Zijn mededinger Willem van der Mark, „het Everzwijn der Ardennen", liet hij verraderlijk gevangen nemen en onthoofden. Om zijn verkwisting kwam J. in botsing met de stadsmagistraat. Onder hem vestigden zich de Broeders van het Gemeene Leven uit Den Bosch te Luik.

Lit.: Daris, Hist. de la Principauté de Liège; Biogr. Nat. Belge. *Erens.*

Jan Hyoens (of Yoens), deken van de schippers te Gent, stelde zich in 1379 aan het hoofd van het verzet tegen Lodewijk van Male, toen deze aan Brugge verlof gegeven had, een kanaal naar de Leie aan te leggen. Later werd dit een opstand, mede van Brugge en Ieperen, en H. onderwierp aan het hoofd van een leger het platteland en de kleine steden. *W. Mulder S. J.*

Lit.: Pirenne, Hist. de Belg. (³II, 206-207).

Jan van Leeuwe, → Jan van Heelu.

Jan van Leeuwen (Jan van Leeuw), leerling van Ruusbroec. * 1295 te Leeuw-Sint Pieter bij Affligem, † 1377 te Groenendaal. Hij schijnt in de wereld een min of meer zwervend bestaan als ambachtsman geleid te hebben; neemt spoedig na de stichting van Groenendaal aldaar zijn intrek (1343), wordt broeder-kok (bijnaam: „de goede kok" wegens zijn vriendelijkheid jegens de gasten), leert lezen en schrijven, wordt Ruusbroec's toegewijde leerling, leeft in roep van heiligheid en schrijft mystieke werken.

J. v. L., door vele tijdgenooten hoog gewaardeerd, daarna in vergetelheid geraakt, werd door J. F. Willems weer voor het voetlicht gebracht (Belg. Museum 1845). Op valsche gronden stelde deze den goeden kok voor als een warhoofd, zoodat J. v. L. als een halve of heele dwaas te boek kwam staan. Het eerherstel werd met kracht begonnen door De Vreese (Het Belfort, 1895) en voortgezet door De Vooys (Tijdschr. v. Ned. T. en Lett., dl. 22, 26 en 34; De Twintigste Eeuw, 1903; Ned. Arch. v. Kerkgesch., 1904-'05).

Er bestaan van J. v. L. nog een 20-tal werken, bewaard in twee hss. (Kon. Bibl. Brussel, nrs. 667 en 888; elders een enkel boek en losse fragm.), alle in de volkstaal, w.o.: Van vijfterhande bruederscap (1355); Van den X gheboden Gods (1358); Van sevenderhande manieren van menschen die Gode minnen; Hoe dat men Christus' leere verstaen ende volcomelijc navolghen sal; Wat dat een armen mensche van gheeste toebehoert. Dit laatste traktaat is volledig uitgegeven in Ons Geestelijk Erf (1934). Uit de overige werken vindt men fragmenten bij De Vreese, De Vooys en Reypens in de hier aangegeven artikelen.

J. v. L.'s werk heeft waarde voor de geschiedenis der mystiek, voor de kennis van de 14e-eeuwsche cultuur en als voorwerp voor taalstudie.

Lit.: De publicaties van Willems, de Vreese en De Vooys, boven reeds geciteerd. Verder: Pomerius, De origine monasterii Viridisvallis, lib. III: De Vita Fratris J. de Leuwis (Anal. Boll. 1885); H. Dorresteijn, De phasen v. h. myst. leven, naar J. v. L. 's tractaat: Wat dat enz. (Ons Geestelijk Erf, 1934); id., Der Kerken Claghe in haar wisselende vormen en beteekenis (ibid., 1935); L. Reypens, Het toppunt der beschouwing naar J. v. L. (ibid., 1935). *Dorresteijn.*

Jan van Lotharingen, kardinaal, administrator van het bisdom Terwaan. † 10 Mei 1550. Hij was benoemd in 1521 en deed afstand in 1535.

Lit.: Ciaconius, Vita et res gestae pontificum et cardinalium; Gams, Series episcoporum.

Jan Mathijszoon, → Mathijssen.

Jan van Naaldwijk, 1° een aanvoerder der Hoekschen in den strijd tegen Albrecht van Saksen (1489-'92).

2° Een geestelijke, schreef in het begin der 16e e. een nog onuitgegeven kroniek, loopende tot het jaar 1514.

Jan van Nassau, elect van Utrecht (1267-'91), onder invloed van Otto II van Gelre gekozen, ontving niet de bisschoppelijke wijding. Wegens democratische woelingen moest hij in 1274 Utrecht verlaten en keerde met Geldersche hulp in 1276 terug. In een strijd om Vredeland met Gijsbrecht van Amstel legde hij beslag op de kruistochttienden (1278), kwam daarna geheel onder invloed van Floris V van Holland en verpandde aan dezen het land van Amstel en Woerden, die feitelijk voorgoed aan Holland bleven. Klachten vanuit het Sticht te Rome leidden in 1291 tot zijn afzetting. Onder hem begon men met den bouw van den tegenwoordigen dom. *Post.*

Lit.: H. Brugmans, Gesch. v. Ned. (I 1935, 277-285).

Jan Pieterszoon Coen, → Coen. Zie ook → Jan-Pieterszoon-Coenstichting (kol. 441).

Jan Reygersbergh van Cortgene, * ca. 1510 te Kortgene op N. Beveland, sterftijd onbekend, woonde te Vere en maakte voor zijn Cronycke van Zeelandt gebruik van het belangrijk archief der heeren van Borselen. Voor de oudere tijden verlaat hij zich op min-betrouwbare gegevens en citeert vaak onbekende schrijvers. Voor 1450-1550 is hij belangrijk. Smallegange heeft de Cronycke in zijn kroniek van Zeeland ingelascht.

Uitg. te Antwerpen (1551). Latere drukken te Middelburg, waarvan de beste van Boxhorn (2 dln. Middelburg 1644). — Lit.: S. de Wind, Bibl. v. Ned. Geschiedschr. (152-156). *W. Mulder S.J.*

Jan van Schaffelaar, Kabeljauwsch aanvoerder in dienst van den Utrechtschen bisschop David van Bourgondië, werd door de Amersfoorters en Nijkerkers belegerd in den toren van Barneveld. Om overgave bij verdrag voor zijn makkers mogelijk te maken, wierp hij zich op eisch der belegeraars uit de galmgaten naar beneden (16 Juni 1482). *Boeren.*

Jan van Sierck (Zyrick), bisschop van Utrecht (1291-'96). † 1305 te Toul. Werd door den paus zonder voorafgaande keuze benoemd; hij handhaafde zijn politieke zelfstandigheid tegenover Holland en behartigde goed de geestelijke belangen. Hij vaardigde o.a. driemaal belangrijke statuten uit, waardoor hij vooral het rechtsleven in het diocees ordende: de bevoegdheden van de geestelijke rechtbanken tegenover de wereldlijke; die van de dekens en aartsdiakens tegenover den bisschop. In 1296 werd hij waarsch. op

---

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

eigen verzoek naar Toul verplaatst, waar hij stierf.

Lit.: J. W. Berkelbach van der Sprenkel, Gesch. v. h. bisdom Utr. 1281-1305 (1923). *Post.*

Jan van Thielrode, schrijver van een kroniek, loopende tot het jaar 1298, van veel belang voor Gent en omgeving.

Jan Trijpmaker, → Trijpmaker.

Jan Veldenaer, boekdrukker uit de 15e eeuw, vnl. woonachtig te Leuven, tevens schrijver van Fasciculus temporum, een wereldkroniek, uit het Latijn in het Ned. vertaald.

Lit.: N. Ned. Biogr. Wbk. (IX, 1173).

Jan van Virneburg, bisschop van Utrecht. † 23 Juni 1371. J. was eerst biss. van Münster (1363), doch werd in 1364, ten gevolge van de verplaatsing van Jan van Arkel naar Luik, door den paus tot biss. van Utrecht benoemd. Ofschoon zachtzinnig en vredelievend, was zijn zwak bestuur geen zegen voor Utrecht. De Overijselsche edelen kwamen tot opstand en namen J. in Goor gevangen. Een aanzienlijke losprijs moest betaald worden, waardoor waardevolle bezittingen: vele kasteelen in het Nedersticht, het slot Vollenhoven en een deel van Overijsel, verloren gingen. De stad Utrecht wist in samenwerking met de vijf kapittels een groot deel van het wereldlijk bestuur aan zich te trekken. Een pestepidemie bracht nieuwe zorgen. Er ontstond ontevredenheid onder geestelijken en leeken, zoodat door de vijf kapittels bij den paus een formeele aanklacht tegen J.'s bestuur werd ingediend. Tijdens het onderzoek stierf hij. *Wachters.*

Jan van Vlaanderen, 70e bisschop van Luik. † 14 April 1292 te Anhève. Zoon van Guido van Dampierre, graaf van Vlaanderen en Namen. Bisschop van Metz in 1279. Bisschop van Luik in 1282. Verdienstelijk bisschop, vnl. wat zijn hervorming van den clerus betreft. In verband hiermede deed hij de Statuta synodalia verzamelen. *Valvekens.*

Jan van Wallenrode, prins-bisschop van Luik. † 28 Mei 1419 te Alken. Hij was van 1395 tot 1418 aartsbisschop van Riga en Lijfland, woonde het concilie van Constanz bij en werd aldaar door paus Martinus V in 1418 voor Luik benoemd, dat door de regeering van → Jan van Beieren in wanorde was gebracht. In 1419 werd hij tot kardinaal verheven, doch stierf nog hetzelfde jaar.

Lit.: W. Moye, J. v. W., Erzbischof von Riga u. Bischof v. Lüttich (1894); Daris, Hist. de la Principauté de Liège; Biogr. Nat. Belge. *Erens.*

Jan zonder Genade, → Jan van Beieren (bisschop van Luik).

Janácek, Leos, Tsjechisch componist. * 3 Juli 1854 te Hochwald (Moravië), † 12 Aug. 1928 te Mährisch-Ostrau. Leerling van de conservatoria te Praag, Leipzig en Weenen; vanaf 1919 prof. in compositieleer te Brünn. Hij werd in zijn kunst het meest geïnspireerd door een muzikale navolging van de taal, door liederen en dansen van zijn land; in zijn instrumentatie is hij origineel en modern.

Werken: 11 opera's, w.o. Jenufa, Die Sache Makropulos, Aus einem Totenhaus; symphonische gedichten; kamermuziek; liederen; koren. — Lit.: Max Brod, L. J. (1925); Hans Holländer, L. J. (De Muziek, jg. VI, 1). *Piscaer.*

Jancko Douwama, Friesch balling van de partij der Vetkoopers, der Gelderschgezinden. * 1482, † 1529. J. schreef het „Boeck der Partyen" (uitg. J. v. Leeuwen e.a., Friesch Hist. Gen., 1849).

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI, 449-451).

Jan Dorét, parochie op → Curaçao.

Jandrain-Jandrenouille, gem. in Waalsch-Brabant (VI 95 E 4), opp. 1 144 ha, ca. 1 100 inw. (Kath.); samengesteld uit twee oude parochiën (Jandrenouille = klein Jandrain).

Janequin, Clément, Fransch componist. * ca. 1485, † na 1559. Leerling van Josquin des Préz en voornaamste vertegenwoordiger der nieuwe Fransche chanson. J. was geestelijke, verbleef te Parijs en Bordeaux en stond in dienst van den kardinaal Jan van Lotharingen, en den hertog van Guise. Uit zijn overtalrijk werk moeten genoemd worden: twee missen (1554), meer dan 300 chansons (1533-'59) en een bundel 4-st. motetten (1533). J.'s beroemde Inventions behooren tot de beschrijvende muziek bijv. La guerre (La bataille de Marignan), Le caquet des femmes, Le chant des oiseaux, waarin met het stemmenkwartet verrassende uitbeeldingen worden bereikt.

Lit.: M. Cauchie, Cl. J. Recherches sur sa famille et sur lui-même (Rev. de Musicologie, 1923). Moderne herdrukken door Expert e.a. *Lenaerts.*

Janet, Paul, Fransch spiritualistisch wijsgeer, bestrijder van materialisme en positivisme. * 1823 te Parijs, † 1899 aldaar. Leerling en secretaris van → Cousin, later hoogleeraar aan de Sorbonne.

Voorn. werken: La phil. fr. contemporaine; Victor Cousin et son oeuvre; La phil. de Lamennais; Le matérialisme contemp. en Allemagne; Phil. du bonheur; La morale; Les causes finales; Principes de métaphysique et de psychologie. — Lit.: I. Benrubi, Les sources et les courants de la phil. contemp. en France (Parijs 1933).

Jang Hui, Chin. wiskundige in de 13e eeuw. Hij schreef in 1261 een werk over rekenkunde.

Jang-tse-Kiang (Chineesch, = lange rivier), grootste rivier van Azië (VII 384 E 5); feitelijk draagt alleen de benedenloop dien naam. De J. ontspringt in Oost-Tibet en stroomt onder verschillende namen eerst Oost-, daarna Zuid-Oostwaarts, talrijke bergruggen doorbrekend in nauwe, diepe dalen. Vele zijrivieren stroomen hierbij toe (bijv. de Min-Kiang en de Kialing-Kiang). Bij Pingsjan, 260 m boven zee, komt de J. in het beroemde Zandsteenbekken van Sz-tsjwan. Door de opheffing der gebergten moest de rivier zich op de grens van Hoepe een canonvormig dal uitslijpen met vele stroomversnellingen. Bij Itsjang komt de rivier in het lagere land, waar het water toestroomt van groote meren, zooals Toentingmeer en Pojangmeer, en talrijke zijrivieren. De 2 km breede rivier loopt van Hankou tot Nanking door een laag heuvelig terrein, om ten slotte over te gaan in een breede trechtermonding, waaruit vele opgeslibde eilandjes zich verheffen. De J. is ca. 5 100 km lang met een stroomgebied van ong. 2 millioen km²; bij Hankou is de gemiddelde capaciteit 50 000 m³ per sec, waarin ca. 17 000 kg slibstoffen. Het verschil tusschen hoog- en laagwater bij Hankou is ong. 10 m; vooral de zomer kent hooge standen, omdat de gletsjers dan afsmelten. De J. heeft weinig verval en vele kanaalverbindingen (bijv. het Keizerskanaal naar Peking), de scheepvaart is dan ook druk, ondanks de stroomversnellingen. De groote schepen komen in den zomer tot Hankou, 1 200 km het land in; de kleine bootjes tot Itsjang, zelfs nog verder. Vele steden zijn voor het handelsverkeer geopend, bijv. Sjanghai, Nanking, Woe-hoe, Hankou, Itsjang enz. Chineesche en vreemde kanonneerbooten oefenen politietoezicht uit.

Lit.: Dautzemer, La grande artère de la Chine, le Yang-tsen (1911). *Heere.*

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Janhagel, 1° naam voor het „gemeene volk".

2° In de f o l k l o r e het gebak, waardoor Poppel vooral vermaard was: de bewoners werden spottend Janhagel-mannen genoemd. Heet in Amersfoort: Grove Dirk. De vele grove suikeren hagelkorrels op den koek herinnerden wellicht aan het in massa optredend gemeene volk. *Knippenberg.*

L i t. : J. H. Nannings, Brood- en Gebakvormen en hunne Beteekenis in de Folklore (157, 158, 181).

Janicki (Lat. Janicius), C l e m e n s, Poolsch Humanist. * 1516, † 1543. Om zijn gedichten de Poolsche Tibullus genoemd.

Janina, ook: J a n n i n a of J o a n n i n a, 1° n o m o s (departement) in Griekenland; opp. 6 000 km², ruim 180 000 inwoners.

2° H o o f d s t a d van de nomos J. (XII 384 B 3), ruim 21 500 inw. Industrie: wollen en zijden stoffen, goud- en zilverborduurwerk, tapijten. J. ligt 485 m boven zee aan den Westoever van het **Meer van Janina,** dat 25 km² groot en 10 m diep is en ondergrondsche afwatering heeft naar de Kalamas.

J. wordt het eerst genoemd in de 9e eeuw. In 1431 werd de stad door de Turken ingenomen, ze bereikte haar grootsten omvang (ca. 40 000 inw.) onder Pasja Ali (1788-1822). In 1913 werd ze door de Grieken veroverd. *Hoek.*

Janitsaren (Turksch: gèni tsjèri = nieuw troep), Turksche geregelde troepen, die in de 14e eeuw door de sultans Orchan Gazi en Moerad aanvankelijk werden gerecruteerd uit tot den Islam „bekeerde" Christenen of hun kinderen. In de 17e e., onder Mohammed IV, waren zij 100 000 man sterk. Zij telden toen reeds Turken in hun gelederen en werden gerecruteerd uit de eigen afstammelingen. In den bloeitijd van het rijk vormden zij een elitetroep ter persoonlijke bescherming van den sultan. Naarmate evenwel hun aantal toenam, verminderde hun innerlijke waarde, terwijl zij bovendien van hun macht misbruik maakten door revoluties uit te lokken, de hoofdstad te terroriseeren en soms sultans af te zetten. In 1826, onder sultan Mahmoed II, waren er 220 regimenten, te zamen 140 000 man sterk. Zij verzetten zich tegen de reorganisatie van het leger. Hun opstand werd evenwel bloedig onderdrukt, waarbij 15 000 hunner werden gedood. Daarna werd het korps ontbonden. *van Voorst tot Voorst.*

Janitsaar (17e eeuw).

Janitsarenmuziek, oude Turksche militaire muziek van blaasinstrumenten met veel slagwerk (groote en kleine trom, kleine pauken, bekkens, triangel en schellenboom); zij kwam in de 2e helft der 18e eeuw via Polen ook in Europa in de mode. → Halve maan.

Janitschek, M a r i a, Duitsch schrijfster van vaak ziekelijk-erotische strekkingsromans in den dienst der vrouwenbeweging. * 23 Juli 1859 te Mödling, † 28 April 1927 te München.

V o o r n. w e r k e n: Kreuzfahrer (1897); Aus der Schmiede des Lebens (1898); Die neue Eva (1902); Mimikry (1903); Aus Aphroditens Garten; Vom Weibe. Alles streng te reserveeren lectuur.

Jan, Jannetje en hun jongste kind, titel van → Potgieters bekende allegorie (in „Proza") uit 1842, waarin op Oudejaarsavond verschillende zoons van dit Hollandsch echtpaar de revue passeeren; zoo: J a n C o n t a n t, de degelijke koopman; J a n C o r d a a t, de flinke soldaat; J a n C o u r a g e, de onverschrokken zeeman; J a n C r e d i e t, de koopman, die overal crediet heeft; en J a n S a l i e, de laffe nietsnutter achter Jannetjes pappot.

Voor dgl. „Jan-combinaties" vgl. F. A. Stoett, Ned. Spreekw. enz. op Jangat, Janhagel, Janhen, Jan Kalebas, Jan Rap en zijn maat en Jan Salie. *Brouwer.*

Jankó, P a u l v o n, Hong. musicus. * 2 Juni 1856 te Totis (Hong.), † 17 Maart 1919 te Konstantinopel. Uitvinder van het zgn. **Janko-klavier.** J. construeerde nl. in 1882 een nieuw toetsenbord aan de klavieren: hij nam twee reeksen van heele tonen, beginnende bij c en cis, en plaatste die zoodanig boven elkaar, dat de ruimten tusschen de toetsen verdwenen. Drie van dergelijke complexen werden terrasvormig boven elkaar gelegd, waardoor de handen van beneden naar boven en van boven naar beneden konden spelen.

De voordeelen, die het Janko-klavier bezit, bestaan dus in een natuurlijke handhouding, omdat de duim op een lager toetsenbord kan spelen, terwijl de andere vingers hoogere toetsen kunnen grijpen. Door de indeeling van de toetsen kan de hand grootere grepen omspannen. Elke toonladder kan men op dezelfde wijze met dezelfde vingerzetting spelen.

J. heeft krachtig geijverd om zijn constructie, welke in elken vleugel of piano kon worden aangebracht, bekend te maken. Hij bespeelde het instrument op concerten, Hans Schmitt schreef er études voor en het Cons. Scharwenka te Berlijn opende in 1906 een speciale klasse tot studie van dit instrument.

V o o r n. w e r k.: Eine neue Klaviatur (1886). *van Beijnum-von Essen.*

Jan Mayen, eiland in den N. Atlantischen Oceaan (70°40′ N., 8°0′ W.), 55 km lang en 372 km² groot. Het eiland is opgebouwd uit bazaltische lava en asch en bestaat uit twee deelen, gescheiden door een lagen isthmus: het Z. W., een echt vulkaanlandschap met als hoogsten berg den Elizabethtop, 843 m, en het N. O., één groote vulkaan, de Beerenberg. J. M. heeft een echt oceanisch, vochtig-koud klimaat door de ligging tusschen het warme Atlantische water en de pakijsvelden in het N. De koudste maand, Maart, heeft een temp. van —8° C, de warmste, Juli, van 4°. Neerslag 486 mm, veel nevel in den zomer. Er zijn veel poolvossen en zeer veel vogels. Het eiland werd in 1614 ontdekt door den Hollander Jan Mayen en in de volgende jaren was het walvischstation voor de Hollanders. Bij een poging om er te overwinteren in 1634 kwamen er 7 om het leven. In 1930 werd er een gedenksteen opgericht. Sedert 1929 is het Noorsch gebied. Te voren had Noorwegen al een radio- en meteor. station gevestigd op het overigens onbewoonde eiland. *fr. Stanislaus.*

Jannequin, → Janequin.

Jannes, een Egyptisch toovenaar, die met zijn

gezel Mambres de tegenstander van Moses en Aaron was voor den pharao (2 Tim. 3.8; vgl. Ex. 7.11).

Janning, Conradus, Ned. Jezuïet, Bollandist. * 16 Nov. 1650 te Groningen, † 13 Aug. 1723 te Antwerpen. Reeds vóór zijn priesterwijding bewerkte hij de Grieksche Acta van Simon Stylites den Jongeren en van diens moeder de H. Martha. Na voleinding zijner studiën in Rome onderzocht hij vele bibliotheken in Italië en Oostenrijk. In 1686 voor goed opgenomen in het college der Bollandisten te Antwerpen. *v. Hoeck.*

Lit.: Biogr. met portret in Acta S. S. Julii (III, 1-10); Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (I, 1659-1660; IV, 739); Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 1206).

Jannings, Emil, Duitsch film- en tooneelacteur. * 23 Juli 1887 te Rorschach (Zwits.), werkte ook een tweetal jaren in Hollywood aan films mede. De meest karakteristieke (moreel voor Katholieken onaanvaardbare) film, waarin hij optrad, is „Variété" van E. A. Dupont.

Janonge of Yanonge, missiepost der Priesters van het H. Hart, in Belg. Kongo; apost. vicariaat der Stanley-Falls (mgr. Verfaillie). Gesticht 1912. Ong. 60 000 inwoners. 3 042 gedoopten (1935).

Jan Pieterszoon Coen-stichting, genoemd naar J. P. → Coen. Het opbloeiende onderwijs van de laatste halve eeuw deed in Indië de behoefte aan goede internaten sterk naar voren treden. Ook de studeerende Inlander, geheel uit zijn milieu gerukt, had behoefte aan iets meer dan enkel onderdak. Een goedverzorgde opvoeding onder Europeesche leiding werd ook door de regeering een noodzakelijkheid geacht. Voor de niet in dienstverband studeerenden geeft de regeering soms subsidie aan particuliere internaten. Een der belangrijkste hiervan is de J. P. Coen-stichting, bij gelegenheid van het 300-jarig bestaan van Batavia in 1919 door den Bataviaschen handel gesticht.

Doel: oprichting en instandhouding te Batavia van een tehuis voor aldaar schoolgaande kinderen van alle rassen en standen. De stichting kan verder steun verleenen aan onder haar toezicht staande gelijksoortige instellingen, in Ned.-Indië gevestigd of te vestigen. Kapitaal onbepaald, gevormd uit vrijwillige bijdragen, giften, subsidies en zoo noodig uitgifte van obligaties. Het beheer is opgedragen aan vijf tot negen personen, welke directie uit haar midden het dagelijksch bestuur kiest. Het internaat biedt ruimte aan een groot aantal jongens en wordt beheerd door een directeur van het internaat, bijgestaan door twee of drie huisvoogden. Het „internaat voor studeerende meisjes van alle landaarden" te Batavia en het „Bandoengsche Internaat" worden door de stichting gesteund. *Olthof.*

Jans, Jan (kloosternaam Trudo), Minderbroeder, bisschop-missionaris, martelaar. * 7 Nov. 1877 te Zussen (Belg. Limburg), † 9 Sept. 1929 te Sje-keousjan (China). Vertrokken naar Z. W. Hoepei in 1907, werd hij er apost. vicaris en titulair-bisschop van Rhosis in Dec. 1923. Met P. → Bruno en → Rupertus gemarteld. *Allossery.*

Lit.: N. Broeckaert, Mgr. Trudo Jans (Leuven 1932).

Jansen, 1° Andreas H. G., Ned. priester en kunsthistoricus. * 3 Jan. 1849 te Zwolle, † 31 Oct. 1916 te Jutphaas. Promoveert in Klass. letteren te Groningen (1878). Priester gewijd te Rome, waar hij 1882 promoveerde in theologie. Doceerde van 1883 tot 1896 H. Schrift en kerkel. geschiedenis aan het grootseminarie te Rijsenburg; 1896-1910 pastoor te Bunnik, van 1910 tot aan zijn dood te Jutphaas. J. („de dubbele doctor") was zeer actief op wetenschappelijk en artistiek terrein; deken van het St. Bernulphusgilde en directeur van het Aartsbiss. Museum. Voor den zgn. „professorenbijbel" vertaalde hij Paralipomenon en het boek Judith. Hij stichtte de Kath. studentenvereeniging Veritas te Utrecht (1889), en schreef vele artikelen, met name in Arch. Aartsb. Utrecht.

Lit.: Kath. Illustratie (jg. 38, 1903-'04, blz. 178).

2° Joannes Hendricus Gerardus, aartsbisschop. * 9 Mei 1868 te Leeuwarden, † 17 Mei 1936. Priester gewijd in 1893. Kapelaan resp. te Sneek en Arnhem. Van 1900 tot 1908 hoogleeraar in de H. Schrift te „Rijsenburg"; daarna pastoor achtereenvolgens te Goy, Harlingen en Utrecht. In 1919 kanunnik, in 1929 deken van Utrecht; sinds 1930 aartsbisschop van Utrecht. Zijn verzoek om ontslag als zoodanig wegens ziekte werd op 8 Febr. 1936 door paus Pius XI ingewilligd; deze verhief hem tegelijkertijd tot titulair-aartsbisschop van Selimbria (tegenw.: Siliwri, in Griekenland, aan de zee van Marmora). *de Haas.*

Mgr. J. H. G. Jansen.

3° Werner, Duitsch romanschrijver van de neo-Romantische school. * 5 Febr. 1890 te Wülfrath. Zijn historisch doende romans streven een reconstructie van het Oud-Germaansch heldentijdvak na.

Voorn. werken: Das Buch Treue (1916; het Nibelungen-motief); Das Buch Liebe (1918; het Gudrun-motief); Das Buch Leidenschaft (het Amelungen-motief); Verratene Heimat (1931).

4° Zacharias, brillenslijper te Middelburg, aan wien de uitvinding van den zgn. Hollandschen verrekijker wel toegeschreven wordt, welke eer volgens anderen echter aan Lipperhey toekomt. * 1580.

Jansenisme, dwaalleer, die haar naam ontleent aan Cornelius → Jansenius en haar dogmatische stellingen uit zijn boek Augustinus put. Als strekking wil het een zgn. afkondiging zijn van de rechten van God tegenover de al te sterke bevestiging van de rechten van den mensch. In feite is het een reactie tegen de meer optimistische opvatting van de menschelijke natuur door het „Devote Humanisme", het Molinisme, het Probabilisme en de door sommige Jezuïeten verdedigde casuïstiek. Het J. heeft een dubbel uitzicht: een dogmatisch en een moreel-politiek.

a) Het dogmatisch Jansenisme is een nieuwe uitgave van het Bajanisme (zie → Bajus). Dus een psychologisch, theïstisch, supra-rationalistisch determinisme, dat eenigszins wantrouwig staat tegenover het leergezag van de Kerk. Als methode is het een proeve van positieve theologie, staat wars tegenover alle dialectiseerende scholastiek, en gaat evenals de Reformatoren het geloof en het geloofsleven van de eerste Kerk bestudeeren bij de Kerkvaders, vooral bij St. Augustinus. Als problemen worden behandeld:

de toestand van de eerste menschen, de rol van de genade in de menschelijke handelingen, de gevolgen van de erfzonde, de vrijheid van den wil en de voorbestemming van den mensch. Deze problemen waren door de Protestanten naar voren gebracht en hadden reeds jaren te voren levendige discussies in het Kath. kamp verwekt. Om Molinisten en Thomisten overeen te brengen had Clemens VII in 1596 de → Congregatio de Auxiliis ingesteld, en Paulus V, in 1607, verbod gegeven de vraagstukken over de genade nog te behandelen.

De fundamenteele dwaling is deze: Jansenius, gelijk Bajus, maakt geen onderscheid tusschen de natuurlijke rechtvaardigheid en de bovennatuurlijke genade van de eerste stamouders en ziet in de Godsschouwing een noodzakelijk en natuurlijk doel van den mensch, zoodat de buiten- en bovennatuurlijke gaven, die ons daartoe moeten voeren, zooals de vrijheid van begeerlijkheid, als noodzakelijke hulpmiddelen van de menschelijke natuur worden gerekend. Alle dwalingen over erfzonde, noodzakelijkheid van de genade, voorbestemming, vloeien voort uit deze voorstelling van natuur en bovennatuur.

In 1641 censureerde de Index het boek Augustinus en paus Urbanus VIII verbood het in 1643 door de bul „In Eminenti". De Jansenisten deden, alsof Sint Augustinus' leer zelf was veroordeeld.

b) Het moreele en politieke Jansenisme. In Frankrijk was de aanhang van Jansenius geschaard rond het klooster Port-Royal; → Saint-Cyran was er de geestelijke leider en mère Angélique → Arnauld de abdis. Hun houding was veel gevaarlijker tegenover de Kerk dan die der dogmatische Jansenisten te Leuven, omdat de „solitaires" en de nonnen van Port-Royal Jansenius' leer logisch in levensvormen hadden omgezet.

In 1643 verscheen van de hand van Antoine → Arnauld „De la Fréquente Communion"; dit boek was de grondslag van het moreele J. Het was een rigorisme, dat bij het ontvangen van de biecht en de H. Communie vooral den nadruk legde op de gesteldheid van den mensch, in zoover dat het opus operantis het opus operatum in de schaduw stelde. De goede zijde van deze opvatting was, dat ze de liturgische beweging in het leven riep. Het werk van Arnauld, ondanks zijn rigorisme, werd niet veroordeeld, maar in 1653 veroordeelde Innocentius X in de bul „Cum Occasione" vijf stellingen, die ofschoon niet alle woordelijk, toch naar den geest uit „Augustinus" getrokken zijn. De Jansenisten gaven toe, dat die stellingen kettersch waren, maar ontzegden aan het leergezag van de Kerk het recht te definieeren, dat die stellingen door Jansenius verdedigd worden (quaestio iuris et facti), en stelden zich tevreden met een eerbiedig stilzwijgen. Bij breve van 29 Sept. 1654 verklaarde Innocentius X, dat de gewraakte stellingen in het boek van Jansenius te vinden zijn.

In 1656 geeft → Pascal zijn → „Lettres Provinciales" uit, een satire op de casuïstiek van de Jezuïeten. Dit boek won veel aanhangers voor het J. Den 16en Oct. 1656 bevestigde Alexander VII in de bul „Ad Sacram", al wat zijn voorgangers dienaangaande veroordeeld hadden en vorderde van de geestelijkheid in Frankrijk een formulier van onderwerping te onderteekenen. Van den kant van den koning werd de eisch van den paus om politieke redenen gesteund, en toen begon de vervolging van het J. Onder Clemens IX komt het tot den Clementijnschen vrede. Maar het Gallicanisme doet den strijd weer opflakkeren: de Jansenisten wijken uit naar Holland. Bij koninklijk bevel wordt Port-Royal opgeheven en in 1710 afgebroken.

De Oratoriaan Paschasius → Quesnel doet den strijd nogmaals oplaaien met zijn boek „Réflexions morales". Clemens XI veroordeelt het. Het Parlement van Parijs en kardinaal Noailles, aartsbisschop van Parijs, leggen er zich niet bij neer. In 1713 geeft de bul „Unigenitus" 101 kettersche stellingen uit het gewraakte boek aan. Noailles en verscheidene bisschoppen beroepen zich op een algemeen concilie, en noemen zich Appellanten tegenover de Acceptanten. In 1718 doet Clemens XI ze in de ban; 3 Dec. 1720 accepteert het Parlement de bul „Unigenitus". Van dan af gaat het J. in Frankrijk stilaan uitsterven en eindigt met de sekten der → Convulsionnairen. De meeste Jansenisten weken uit naar Holland, waar ze medewerkten aan de afscheuring eener schismatieke kerk (→ Oud-Katholieken).

In de 18e eeuw won het J. ook veel aanhangers in Italië. De bul „Auctorem fidei" van 1794 veroordeelde de stellingen van het Jansenistisch concilie van Pistoja. Voor het J. in Nederland zie → Oud-Katholieken in Nederland.

Lit.: Dict. de théol. cath. (VIII, 318-529); A. Gazier, Hist. générale du mouvement janséniste (2 dln Parijs 1922, van Jansenistisch standpunt). *V. Reusel.*

c) Jansenisme en kunst. Men heeft de kwestie opgeworpen, of de voorstelling der Kruisiging, waarbij het hoofd van Christus lager hangt dan den dwarsbalk en de handen rechtstandig gestrekt zijn, van Jansenistischen oorsprong zou zijn. Men herkende hierin den Christus „niet voor alle menschen gestorven". Volgens den kunsthistoricus E. Mâle steunt deze meening op een dwaling. Port Royal heeft nooit zoo'n soort Kruisiging gehad, terwijl men ze wel vindt in de kerken van Rome. Rubens en Van Dijck schilderden er in Vlaanderen, Le Brun te Parijs, zonder dat men daarin ooit een afwijking van de leer heeft gezien. Overigens vindt men genoemde voorstelling reeds in de late M. E.; 17e-eeuwsche meesters zetten deze traditie eenvoudigweg voort.

Lit.: E. Mâle, L'art relig. après le Conc. de Trente (1932, 278-279). *p. Gerlachus.*

Jansenius, 1° (de Oudere) Cornelius, bisschop van Gent. * 1510 te Hulst, † 11 April 1576 te Gent. Studeerde te Leuven (1527-'34), werd, ofschoon priester van het Doorniksche diocees, prof. in de Norbertijnenabdij van Tongerloo, daarna prof. te Leuven (1561). Hij woonde de laatste zittingen van het Trentsche Concilie bij (1563), werd benoemd tot eersten bisschop van Gent (1565), richtte een seminarie op (1570), hield een diocesane synode (1571) en stelde alles in het werk om in zijn diocees, dat bloot stond aan de invallen der Watergeuzen, het Kath. geloof te bewaren. In 1572 pleitte hij bij Alva voor de afschaffing van de tiende penning. Hij schreef enkele kleinere polemische werkjes en is vooral bekend als scripturist.

Werken: De concordia evangelica (1549); Paraphrases in psalmos (1559); Commentaria in Proverbia (1568); Liber ecclesiae Gandavensis (rituale, 1571); vooral: Commentaria in concordiam evangelicam (1572). — Lit.: Th. Goossens, F. Sonnius in de pamfletten (1917); Fruytier, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VII); F. Willocx, L'introd. des décrets du concile de Trente dans les Pays-Bas (Leuven 1929); P. Polman, L'élément hist. dans la controverse relig. du XVIe s. (Gembloers 1932). *Polman.*

2° Cornelius, Nederl. Katholiek theoloog.

* 25 Oct. 1585 te Acquoy in het Hollandsch stadje Leerdam, † 2 Mei 1638 te Ieperen. Studeert eerst te Utrecht, daarna te Leuven de wijsbegeerte (1602-'04) en de theologie; leert Jean du Verger de Hauranne, den lateren abbé van → Saint-Cyran, toen student aan het Jezuïetencollege, kennen; verlaat met hem Leuven voor Parijs, wordt huisonderwijzer en later, van 1611 tot 1616, principaal van het nieuwe college van Bayonne. Al dien tijd staat J. in nauwe voeling met Saint-Cyran, en studeert ijverig theologie. J. komt naar Leuven terug, doctoreert in de theologie in 1617 en wordt aan de faculteit verbonden. Hij was de eerste president van het Collegium Hollandicum (ook geheeten Pulcheria-collegia, het tegenwoordige pensionaat Paridaens), opgericht speciaal voor opleiding van den clerus saecularis der Hollandsche Missie in de Republiek der VII Vereenigde Nederlanden. In 1630 wordt hij prof. in de exegese. Hij wordt tweemaal naar Madrid gestuurd om de belangen der universiteit te verdedigen tegen de Jezuïeten; hij steunt ook de stichtingen der Oratorianen in België. Hij bestrijdt Hollandsche Calvinisten, o.a. Voetius. J. schreef verschillende werken over exegese, en een van ascetischen aard: „Oratio de interiori hominis reformatione", dat veel bijval genoot. Zijn „Mars gallicus", een satire tegen den koning van Frankrijk, die een verbond sloot met de Protestanten om het Kath. Spanje te bevechten, bracht hem de gunst van den koning van Spanje. Het jaar daarop, in 1636, wordt hij tot bisschop van Ieperen benoemd. Hij stierf aan de pest.

C. Jansenius.

Zijn befaamd boek A u g u s t i n u s, van koninklijke en kerkelijke goedkeuring voorzien, verscheen eerst twee jaar na zijn dood. Het zou heel moeilijke tijden bezorgen aan de Kerk, vooral in Frankrijk. Zie → Jansenisme.

L i t.: Callewaert en Nols, Jansenius (Leuven 1893); A. De Meyer, Les premières controverses jansénistes en France (Leuven 1919); De la Torre, Synopsis vitae Corn. Jansenii, uitgeg. d. G. Brom in Arch. Aartsbisd. Utrecht (XIX, 439 vlg.). *V. Reusel.*

3° → Janssenboy.

Jans-evangelie, S i n t, (Joh. 1. 1-14), in de liturgie gebruikt op het eind der H. Mis (→ Evangelie), bij het → ziekenbezoek, in het groote → exorcisme. → Joannes (de Apostel).

Jansgebruiken, S i n t (f o l k l.). Sommige volksgebruiken staan in verband met het Germaansche Midzomer- of Zonnestilstandsfeest, dat ongeveer samenviel met het feest van S. → Joannes den Dooper (24 Juni). In stroomend water baden werd gekerstend door de herinnering aan Jesus' doopsel in den Jordaan. Met den weerzegen was steeds het lezen van het St.-Jansevangelie verbonden. De Sint-Janskles te Blitterswijk herinnert aan het Duitsche „Wetterläuten" voor een goeden oogst. Het S t. - J a n s k r u i d is ook de tooverwereld binnengebracht als Fuga daemonum of Jaag-den-duivel; het komt ook in de heksenprocessen voor, vandaar: Heksenkruid, gekerstend als: Herrgottsblut, Christi Kreuzblut of Christi Wunderkraut; in volksgeloof ook aangewend tegen brand, vooral door bliksem: in Limburg donderkroet of hommelskroet; elders in Sint-Janskrans en Sint-Janstros, thans uit allerlei planten bestaande, vooral noteblad, waaraan ook vruchtbaarheidszegen werd toegeschreven. Het Sint-Janskruid werd geplukt in den Sint-Jansnacht, geheimzinnigen toovernacht, waarin het gevaarlijk was uit te varen; dan werd ook de dauw opgevangen, heilzaam bij ziekte, vandaar het thans ontaarde dauwtrappen op Sint-Jansdag. De oppe-rîd op Terschelling was oorspronkelijk een rijdende processie om oogstzegen. De Sint-Jansvuren zijn nog overblijfsels van het zomeroffer, ook noodvuren.

L i t.: Jos. Schrijnen, Ned. Volkskunde (I [2]1930, 234-236); H. H. Knippenberg, Sint-Jansgebruiken, in Eigen Volk (I 1929, 214-223). *Knippenberg.*

Jansgeleide, S i n t, en **Sint Jans Minne,** (f o l k l.). Evenals de Sint Geerten Minne (→ Geertruuds Minne) werd ook de St. Jans Minne gedronken als voorbehoedmiddel tegen allerlei soort kwalen en rampen, maar vooral bij het aanvaarden van een reis. Beide minnedronken komen vaak vereenigd voor. In België luidde de afscheidsgroet: „Sint Jans gelei en Sinte Geertruids min zij met u". *Knippenberg.*

L i t.: Jos. Schrijnen, Essays en Studiën in vergelijk. Godsdienstgesch., Mythol. en Folklore (221-236).

Jansklokken, S i n t, officieel weekblad van het bisdom Den Bosch.

Janskruid, S i n t, **1°** → Jansgebruiken (Sint); → Hertshooi.

2° Aldus noemt men in sommige streken van Limburg de groote zomerknollen (→ turnips), welke na afgevoerde rogge, haver of na incarnaat-klaver geteeld worden (ook wel: braakgruun).

Jansminne, S i n t, → Jansgeleide (Sint).

Jansmop, S i n t (f o l k l.), heet de Bossche mop, die men koopt op de Sint-Jansmarkt in Den Bosch in de week van 24 Juni. Die markt moest eigenlijk gehouden worden in de week van 27 Dec., want de Bossche kathedrale basiliek is toegewijd aan den H. Joannes Evangelist; vanwege den wintertijd is de markt verzet. *Knippenberg.*

Janson, 1° G u s t a f, Zweedsch schrijver van verzorgde historische en pacifistische romans. * 2 Aug. 1866 te Stockholm, † 11 Sept. 1913 aldaar.

2° K r i s t o f e r N a g e l, Noorweegsch romanschrijver van de regionalistische richting; ijveraar voor het → Landsmaal. * 5 Mei 1841 te Bergen, † 17 Nov. 1917 te Kopenhagen.

V o o r n. w e r k e n: Han og ho; Hjördis; Bondefortellinger (2 dln.); Middelalderlige Billeder; Aspasia.

3° P a u l, Belg. staatsman; vader van 4°. * 11 April 1840 te Herstal, † 19 April 1913 te Brussel. Studeerde rechten. Lid der volksvertegenwoordiging 1877-'84, 1889-'93 en vanaf 1900; minister van staat 1912. J. was een voorvechter van het algemeen kiesrecht.

4° P a u l E m i l e, Belgisch liberaal staatsman; zoon van 3°. * 30 Mei 1872 te Herstal (bij Luik). Vestigde zich als advocaat; werd tot lid der Kamer van Volksvertegenwoordigers gekozen in 1910; was gedurende enkele maanden in 1920 minister van Landsverdediging en werd in 1927 minister van

Rechtswezen. Thans lid van den Senaat. Als volksvertegenwoordiger had hij een groot aandeel in het tot stand komen van tal van sociale en philanthropische wetten. Na den Wereldoorlog was hij een der meest gezaghebbende leiders der liberale partij; hij onderscheidde zich ook door zijn klaar inzicht in het streven der Vlamingen en trad herhaaldelijk als voorstander der Vl. wetten op in het belang van het land. Ook als jurist genoot hij een groot aanzien. *Uytterhoeven.*

Jansprocessie, Sint, → Laren (N.H.).

Jansrogge, Sint, rogge met sterk uitstoelingsvermogen, die bij vroeg zaaien (begin Juli) in den herfst voor groenvoer kan worden afgemaaid of afgeweid en het volgend jaar toch nog een tamelijke opbrengst levert. Wordt ook wel gemengd uitgezaaid met wikken, minder met boekweit. *Dewez.*

Janssen, 1° A. H. Jozef, Vlaamsch tooneelschrijver. * 12 Nov. 1888 te Klerken (W. Vl.); tolontvanger te St. Niklaas-Waas. Zijn tooneel is stevig, vol toon en dialoog; vol hekelend realisme; de psychologie ervan is niet áf. Groote speelwaarde.

Werken: De Wonderdoktoor (1927); De Koning drinkt (1931); Heldendorp (1933).

2° Arnold, Duitsch priester, stichter en eerste alg. overste van het → Gezelschap van het Goddelijk Woord (Steijl). * 5 Nov. 1837 te Goch, † 15 Jan. 1909 te Steijl. In 1861 priester gewijd, benoemd tot leeraar in Bocholt; in 1867 werd hij directeur van het Apostolaat des Gebeds voor Duitschland en Oostenrijk. Werkte veel voor de hereeniging der Christenen; stichtte tot dat doel een dagelijksche H. Mis aan het graf van den H. Bonifatius te Fulda. Om meer tijd voor zijn actie te hebben, benoemd tot rector der Ursulinen in Kempen; daar gaf hij de Bode van 't H. Hart uit. Op aansporing van bisschop Raimondi begon hij in 1875 zijn missiehuis te Steijl bij Venlo, omdat door de Kulturkampf een stichting in Duitschland onmogelijk was. Hieruit groeide het Gezelschap van het Goddelijk Woord, met zijn talrijke missies over de geheele wereld, o.a. de Negermissie in N. Amerika en het verdere missiewerk in N. en Z. Amerika; China: 5 vicariaten, 1 prefectuur, 1 missie en de univ. van Peking; Japan: 2 prefecturen; de missies op de Philippijnen; het buitengewoon bloeiende vicariaat van de Kleine Soenda-Eilanden (Floresmissie); de prefectuur Indore in Eng.-Indië; de vicariaten van Oost- en Centraal-Nieuw-Guinee.

Arnold Janssen.

J. zocht de bronnen voor zijn uitgebreid missiewerk in eigen actie, vooral door de stichting van een drukkerij, die in het jubeljaar 1925 tot Pauselijke Drukkerij werd verheven. Als tweede doel had deze de verspreiding van goede lectuur en van missieliefde en missiekennis. J. was ook een ijverig bevorderaar der wetenschap; hij stichtte het Anthropos-instituut en het Cartographisch instituut van Sint Gabriël te Mödling bij Weenen. Hij was een ijverig organisator der gesloten retraiten, zoowel voor priesters als voor leeken, en een vurig verbreider der devoties tot den H. Geest en de Allerh. Drieëenheid. Ook stichtte hij twee zusters-congregaties, de Missiezusters-Dienaressen van den H. Geest (→ Missiezusters van Steijl), en de Aanbiddingszusters-Dienaressen van den H. Geest; de eersten gaan naar de missies, de anderen hebben eeuwigdurende aanbidding om Gods zegen af te smeeken over het missiewerk.

Het informatieproces voor de zaligverklaring is in 1935 geopend.

Lit.: Fischer, Ein Lebensbild (1919); id., Sämann Gottes (1931); id., Im Dienste des Göttl. Wortes (1931); id., Tempel Gottes seid Ihr (1932); Heines, A. J.

3° Johannes, Duitsch priester en historicus. * 10 April 1829 te Xanten, † 24 Dec. 1891 te Frankfort a. M. Hij werd professor in de geschiedenis aan het stadsgymnasium te Frankfort (1854), priester (1860), huisprelaat en apost. protonotarius (1880); de beroemdste Kath. historicus van den tijd der Hervorming en een der voornaamste moderne Duitsche geschiedschrijvers. Zijn Geschichte des deutschen Volkes, steunend op een geweldige massa bronnenmateriaal, merkwaardig om zijn klaar voorstellen van het volksleven en cultuur, hoewel bestreden, nl. door Lenz en Köstlin (en later door L. v. Pastor verbeterd), won het gehoor van de wetenschappelijke geschiedschrijving.

Werken: o.a. Gesch. des d. Volkes seit dem Ausgang des M. A. (6 dln. 1878-'88; 7-8 door Pastor vervolledigd, [20] 1913); Frankreich's Rheingelüste (1861); J. F. Böhmer's Leben (3 dln. 1868); An meine Kritiker (1882). —Lit.: L. v. Pastor, J. J. en brieven (2 dln. 1893); id., Aus dem Leben J.'s (1892); F. Meister, Erinn. an J. J. ([3]1896); Schwann, J. J. und die Gesch. der deutschen Reform. (1892). *Willaert.*

4° Leonhardt Johannes Friedrich, * 23 Dec. 1806 te Herwen, † 22 Juli 1869 te Rotterdam; 1831 predikant te Neerlangbroek, nam ontslag wegens zenuwziekte, studeerde uit liefhebberij Romeinsche Oudheden, werd in 1835 als conservator verbonden aan het Rijksmuseum van Oudh. te Leiden. Van zijn hand verschenen vele publicaties op oudheidk. gebied.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (IV, s.v.). *W. Vermeulen.*

5° Miek (eigenlijk: Wilhelmine Marthe Cath. M. Ther.), Ned. letterkundige. * 11 April 1890 te Arnhem. Studeerde aan de H.B.S. aldaar, verwierf vooral bekendheid door haar bewonderende geschriften over Jan Toorop. Haar poëzie, novellistiek en tooneelwerk is van geringe beteekenis wegens de wazigheid der uitgedrukte gedachten en de onevenwichtigheid der uitdrukkingswijze.

Werken: Aan den Einder; Aan de Bron; Jan Toorop en zijn werken; Herinneringen aan Jan Toorop; Schets van het leven en enkele werken van Jan Toorop; De kring der vier; Leven!; De onreinen; Renera Genoveva de Caettens; De schaduw van den toren; De wroeging. *Asselbergs.*

Janssenboy (Jansenius), vier broeders uit Zierikzee, Dominicanen, missionarissen onder de Protestanten in de Noordelijke landen.

1° Dominicus, uit het klooster te Antwerpen, 1624-'37 te Hamburg, daarna te Keulen, Antwerpen en Amsterdam werkzaam; † 14 Maart 1647 te Amsterdam.

2° Cornelius, uit het klooster te Den Bosch, prof. in de theologie te Bologna, daarna missionaris

in Holland, 1629-'32 te Friedrichstadt; † 11 Oct. 1637.

3° Leonardus, predikant en zielzorger te Den Bosch, † 21 Febr. 1663 aldaar. Schrijver van ascetische traktaten en godsdienstige liederen (Antwerpen 1635).

4° Nicolaas, uit het klooster te Antwerpen, † 21 Nov. 1634. Na 1622 missionaris in Noorwegen, Denemarken, vooral Sleeswijk, waar hij te Friedrichstadt in 1624 een Kath. kolonie stichtte, die hij tot aan zijn dood bestuurde. Hij schreef een leven van den H. Dominicus (Antwerpen 1622) en vsch. apologetische werken. Belangrijk voor de geschiedenis is zijn Itinerarium Danicum, in het archief der Propaganda Fide te Rome bewaard.

Lit.: Scriptores O.P. (II); J. Metzler, Die Apost. Vikariate des Nordens (1919). *Feugen.*

Janssens van Calmpthout, Petrus, Norbertijn van Tongerloo, werd op zijn pastorie, als pastoor te Haren bij Antw., vreeselijk verminkt en vermoord door de geuzen, in den nacht van 16 April 1572.

Lit.: A. Wichmans, Rosa candida et rubicunda, i.e. Petrus Calmpthoutanus (Antwerpen 1625); J. Sauter, Een priester-martelaar: P. J. (Brecht 1910).

Janssens van Roosendael, Nicolaas, Vlaamsch geestelijk dichter van Een nieu devoot gheestelyck Liedt-boeck (Antwerpen 1605, herhaaldelijk herdrukt), met 73 mystieke liederen.

Janssens, 1° Alfons, Vlaamsch dichter. * 1841 te Sint-Niklaas, † 1906 te Luzern. Was lid van de Kamer van Volksvertegenwoordigers. Schreef huiselijke Gedichten (1887 en 1902) en gemoedelijke berijmde vertellingen van geestelijken aard.

Lit.: A. Joos, in Jaarboek v. Vl. Acad. (1907).

2° Lodewijk, Vlaamsch volksschrijver. * 1842 te Antwerpen, † 1896 aldaar. Was journalist, daarna uitgever. Schreef in de Conscience-traditie sentimenteele zedenschetsen en romantisch-geschiedkundige verhalen over de Limb. Kempen.

Werken: o.a. Wat een vader lijden kan (1876); Arm Grietje (1877); Reginald van Valkenburg (1877); De Ark van Noë (1877); In den Schutpennink (1881). — Uitg.: Voll. Werken (12 dln.).

3° Pieter, ook Janssens Elinga geheeten, Ned. schilder in het midden der 17e eeuw te Amsterdam. † vóór 1682. Men kent van hem stillevens, die sterk aan W. Kalff herinneren, en interieurs, die bedrieglijk op P. de Hoogh gelijken. Deze dateeren waarsch. uit zijn lateren tijd, sinds de Hooch in Amsterdam woonde. Mogelijk was hij zijn leerling.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex. *Schretlen.*

Janssonius, Roelof Bennink, Ned. predikant-letterkundige. * 19 April 1817 te Groningen, † 8 Dec. 1872 te Den Haag. Studeerde letteren en theologie te Groningen (aanhanger der Groninger richting), was predikant te Rederwolde (1841), Arnhem (1846) en Den Haag (1850). Schreef veel verzen en maakte zich verdienstelijk voor den kerkzang. Zijn belangstelling voor de Oud-Katholieke Kerk in Nederland blijkt uit twee historische werken.

Werken: Specimen de Romano-Catholicorum, qui vulgo Jansenistae dicuntur, historia ac principiis (diss., 1841); veel werken over Prot. kerkzang in Ned., Eng. en Fr., ook hist. beschouwd (1858-'61); Gesch. der Oud-Roomsch-Kath. Kerk in Ned. (1870); Gedichten (2 dln. 1872). — Lit.: Zuidema, in Nw. Ned. Biogr. Wbk. (V). *Polman.*

Jansz, Pieter, Ned. zendeling en taalkundige. * 1820 te Amsterdam, † 1904 te Pati. Voor het taalkundig gedeelte van zijn opleiding tot zendeling van de Doopsgezinde Zendingsvereeniging te Amsterdam studeerde hij aan de Koninklijke Academie te Delft. In Indië aangekomen, werd hij eerst te Semarang geplaatst ter verdere oefening in het Javaansch om daarna werkzaam gesteld te worden, eerst te Djapara, daarna te Soerakarta, waar hij den Bijbel in het Javaansch vertaalt. Als rustend zendeling keerde hij terug naar Pati. Hij schreef veel op taalkundig gebied. Het bekendste zijn zijn woordenboeken en zijn Kleine Javaansche Spraakkunst. *Olthof.*

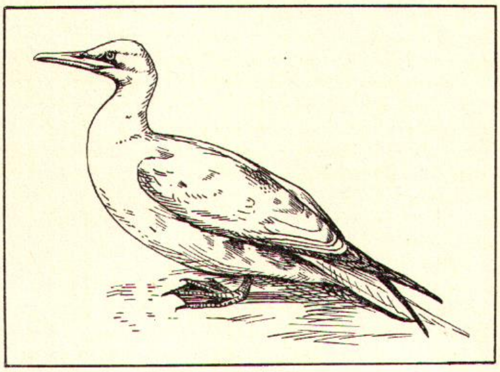
Jantra of Jetar, onbevaarbare rechterzijrivier van den Donau (III 672 F3), 250 km lang, ontspringt op het Balkangebergte, stroomt langs Gabrovo en Trnovo en mondt ten O. van Svistov. Het Jantradal vormt een toegangsweg tot den Sjipkapas, terwijl langs J. en zijn rechterzijrivier Drjeno de spoorlijn Trnovo-Philippopel loopt. *Hoek.*

Januari (Lat. mensis januarius of Januarius), sedert de invoering van den Juliaanschen kalender de eerste maand van het jaar; telt 31 dagen. Zijn naam ontleent hij aan den Romeinschen god Janus. Karel de Groote trachtte den naam Wintermanoth ingang te doen vinden. In de late M. E. was in Duitsch-sprekende landen de naam Jenner algemeen in gebruik. In Ned. is de benaming Louwmaand gebruikelijk geweest, ten tijde van Lodewijk Napoleon zelfs in officieele stukken. In deze maand lengen de dagen. Met Nieuwjaar heeten zij een hanenschreê of hanentreê langer te worden. Niettemin is J. gewoonlijk de koudste maand, wat tot uiting komt in het Duitsche boerenspreekwoord: „Der Jänner ist der Holzverbrenner". Om het feest van de Besnijdenis des Heeren is J. toegewijd aan het Goddelijk Kind Jesus. *v. Campen.*

Januarius, Heilige, patroon van Napels. Waarschijnlijk eerste bisschop van Benevento. Zijn reliquieën werden reeds in de 5e eeuw te Napels vereerd. In de 9e eeuw kwamen zij te Benevento. Het hoofd bleef te Napels, waarheen in 1497 ook het lichaam werd teruggebracht. Feestdag 19 Sept. Het zgn. Bloedwonder, waarbij het bloed van den heilige vloeibaar wordt, heeft reeds sedert eeuwen plaats op 19 Sept., 1 en 2 Mei en 16 Dec. Een natuurlijke verklaring hiervoor is niet aan te wijzen. *Feugen.*

Lit.: Acta S.S. Sept. (VI); C. Isenkrahe, Napolit. Blutwunder (1912); H. Thurston, in: The Month (1930).

In de iconographie wordt J. uitgebeeld met boek en palm in de hand (mozaïek te Napels), of naast een engel met vlammen en leeuwen (door P. Subleyras te Berlijn); verschijning van J. aan Napoli-

Jan van Gent.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

tanen (Domenichino in den dom te Napels); J. staande midden in de vlammen (Ribera). Een Barok beeld te Antignano geeft J. als bisschop met boek, waarop de beide ampullen.

L i t. : K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926) ; A. Michel, Hist. de l'art (register 216). *p. Gerlachus.*

Janus, → Ianus.

Jan van Gent of basaangans (Sula bassana L.), een soort van de orde der ooievaarachtigen, heeft zwavelgele oogen, zwartachtige pooten, loodkleurigen snavel en witte veeren met bruinzwarte, groote slagpennen. Hij bewoont de rotsachtige kusten van N. Europa, waar hij in groote gezelschappen broedt; bij zware stormen dwaalt hij Zuidelijk, soms tot de Ned. kusten, af. (Zie afb. in kol. 450.) *Keer.*

Janwé, parochie op Curaçao (→ Curaçao, sub II C).

Jaoende, 1° de t a a l van de gelijknamige N e g e r b e v o l k i n g in het binnenland van de vroegere Duitsche Kameroenkolonie, vooral bekend door haar stelsel van etymologische tonen. → Accent.

2° (Fr. Jaoundé) Hoofdplaats van Kameroen, Fr. mandaatgebied (I 536 E 4); op een heuvel gebouwd, met gezond klimaat; kruispunt van verkeerswegen; door een spoorlijn met Docala, aan de kust, verbonden.

Jaoenpoer (Dzjaoenpoer), stad in Voor-Indië, in de Ver. Prov. Agra en Oudh, aan beide zijden van de Goemti-rivier (XI 323 C 2); ca. 35 000 inw. J. bezit prachtige Pathaansche monumenten van de Jaoenpoer-koningen. Van het 1e fort van Firoz Sjâh is weinig overgebleven. De voornaamste gebouwen zijn de moskeeën Dzjami-Masdzjid (1438) en Atâla-Masdzjid (1408), met een streng uitgesproken Hindoe-karakter, alhoewel door Mohammedanen gebouwd. *Hendricks.*

Jap of G u a p, eiland, behoorende tot de Carolinen (9°30′ N., 138°5′ O.); ca. 6 725 inw. (1933). Japansch bezit. Groote regenval (gem. 325 cm). Boschrijk. Uitvoerproduct kopra.

Japan (< Chineesch jih-pen = opgang der zon), in het Japansch: Dai Nihon of Dai Nippon, keizerrijk, gelegen in Oost-Azië. Zie platen en kaart (vergelijk den index in kolom 831/832).

I. Aardrijkskunde.

A) Ligging, grootte. J. strekt zich uit als een guirlande van eilanden aan de Oostzijde van het Aziatische vasteland, tusschen 31° en 45° N., 129° en 145° O. Het eigenlijke J., in hoofdzaak de vier eilanden Kioesjioe, Sjikokoe, Hondo en Hokkaido, omvat 382 000 km² met 68,2 millioen inwoners (1934), dus 178 per km². Met de buitenbezittingen er bij (Koerilen, Rioe-kioe-eilanden, Zuid-Sachalin, Korea, Formosa, Bonin-eilanden, enz.) bereikt het Jap. rijk een grootte van 678 000 km² met 97 millioen inwoners (1934), dus 193 per km². Het mandaatgebied over de Marianen en Karolinen doet J. tot den aequator naderen. Het eigenlijke moederland heeft een kustlijn van ong. 28 000 km, de lengte van het stamland is ca. 4 000 km; naast de vier grootere, zijn er ong. 500 kleinere eilanden. Aan de Oostzijde ligt de Groote Oceaan, die door tallooze straten toegang heeft tot de Westelijke randzeeën: de Zuid-Chineesche Zee, Oost-Chineesche Zee, Gele Zee, Zee van Ochotsk en Beringzee. Een bekende verbinding is de Japansche Binnenzee, rijk aan eilanden, aan den Zuidkant van Hondo; verder de Tsoegaroe-straat en Straat Tsoesima (of Oostelijk Kanaal).

B) Opbouw, landschapsvormen. De eilanden liggen op onderzeesche ruggen, die aan de Oostzijde begeleid worden door troggen, terwijl aan de Westzijde de randzeeën weggezonken bekkens zijn.

J. is zeer bergachtig, slechts 35 % is laagland, meest kleine kustvlakten. De oude gebergteschollen, begeleid door opgeplooide jongere massa's, verheffen zich in de Japansche Alpen (Hida-gebergte) tot 3 000 m hoogte; tallooze jongere breuken bepalen de gebergterichting, die zelden overeenkomt met de richting der eilanden, maar vaak loodrecht op de kust staat. Deze soort breuken, verbonden met daling van den bodem, deden dan ook vele baaien en inhammen ontstaan. De grootste inzinking, geheel met sedimenten gevuld, is wel de Fossa magna, die Hondo doorsnijdt. Ten N. hiervan loopen enkele ketens, door lagere gebieden begeleid, evenwijdig met de lengterichting van het eiland. De voortdurende aardbevingen bewijzen, dat de tectonische werking nog niet ten einde is. Eveneens is hieruit verklaarbaar het vulkanisme, dat in J. zoo'n groote rol speelt, zoodat wel $^1/_8$ van den bodem overdekt is met jong-vulkanische gesteenten; hieraan dankt J. de vruchtbaarheid. Slechts enkele gebieden, rondom de Jap. Binnenzee en in West-Hondo, worden minder bezocht door uitbarstingen; de streek bij de Fossa magna telt echter zeer vele vulkanen, zooals de Foedji (3 778 m) en de Azama (2 480 m). Beroemd zijn ook de beide Sjiranes (ca. 3 190 m), de Aso, de Bandaisan. In het geheel telt men 200 vulkanen, waarvan ca. 70 steeds werkzaam. De vele warme bronnen, over het geheele land verspreid, hangen hiermee samen. Even berucht is de omgeving van de Fossa magna om de vele aardbevingen, die soms geheele steden verwoesten, aan de kusten overstroomingen veroorzaken en niveauveranderingen bewerken. Elken dag worden een vijftal kleinere bevingen geregistreerd, om de zes jaar gemiddeld een zware aardbeving.

De vormen van het landschap zijn dus te danken aan de breuken, de opplooiingen en het vulkanisme; daarnaast in de hoogste gedeelten aan de vergletsjering in den IJstijd; maar vóór alles aan de werking van verweering, rivieren en zee. De groote neerslag heeft tot gevolg de vorming van tallooze bergbeken, die diepe dalen insnijden, zoodat zelfs hoogvlakten bergvormen gaan vertoonen. Uit de verweeringsproducten worden puinkegels opgebouwd en kustvlakten; de kust is zeer geleed behalve aan de Westzijde, waar strandwallen boogvormen opbouwen. De belangrijkste kustvlakten liggen aan de Oostzijde van Hondo, vooral de vlakte van Kwanto (Tokio).

De bodem van J. is niet rijk. Koper komt tamelijk overvloedig voor, vooral op Sjikokoe, midden- en Noord-Hondo. Goud, zilver en ijzer zijn in geringe mate aanwezig; ook de rijkdom aan Tertiaire steenkool is niet groot (vooral in het N. van Kioesjioe). Petroleum wordt vooral gewonnen op de Westkust van Hondo en op Hokkaido. In de mijnen werken ca. 450 000 werklieden, waarvan 25 % vrouwen. Zwavel komt veel voor, gezien de talrijke vulkanen.

De r i v i e r e n zijn in Japan zeer talrijk, omdat de regenval groot is; maar de lengte is onbeduidend (tot 400 km) en het verval zeer groot, zoodat ze niet bevaren kunnen worden, behalve de Jodogawa, die bij Osaka in de Jap. Binnenzee uitmondt. Even talrijk en onbeduidend zijn de kratermeren en opgestuwde meren, terwijl de schoorwallen langs de kust hier en daar strandmeren afgesnoerd hebben. Het Biwameer is het grootste (ca. 670 km²). De z e e s t r o o m i n g e n zijn van groote beteekenis voor het klimaat. Langs de Oostkust strijkt de warme Koero Sjiwo (het Zwarte Zout), die een kleineren tak langs de Westzijde zendt. Van het N. komt de koude Oja Sjiwo,

die aan de Oostzijde van Hokkaido tot Hondo voortstroomt en ook een tak ten W. van Hokkaido omzendt. Waar koude en warme stroomen elkaar ontmoeten, vindt men de belangrijkste visscherijgronden.

C) Klimaat. J. ligt in het moessongebied, d.w.z. dat de halfjaarlijksche winden overheerschen. In onzen zomer waait de warme, vochtige Zuid- en Zuid-Oost-moesson van den oceaan af en besproeit vooral de Oostkusten. In onzen winter komt de koude moesson van het vasteland, die boven de Japansche Zee vocht opneemt en dit als regen en sneeuw aan de Westzijde afgeeft. Eeuwige sneeuw komt niet voor. De groote lengte van J. maakt, dat er groote verschillen in temperatuur zijn, vooral in den winter. De temperatuur is er dan veel lager dan op dezelfde breedte in West-Europa (Jan.-temp. in Hakodate —3° C, in Tokio +3° C). De Juli-temperaturen zijn overal vrij hoog, alleen Hokkaido ligt dan buiten den isotherm van 20° C; temperaturen van 36° C komen voor. De klimaten zijn van Zuid naar Noord: warm sub-tropisch, gematigd sub-tropisch, gematigd, koel gematigd. De regenhoeveelheid is in het algemeen groot, nl. boven 100 cm per jaar, O. Hokkaido haalt slechts 80 cm; Z.O. Hondo heeft met 330 cm het record. Z.O. Japan heeft den grootsten regenval in onzen zomer, zoodat de rijstbouw warmte en regen tezamen heeft; voor druiven en olijven is dit niet gunstig. N.O. Japan heeft vooral winterregens; nevel boven de warme zeestroomingen is dan niet zeldzaam. De nazomer is vooral de tijd van de taifoens, de heftige draaistormen, die met de Koero Sjiwo naar het Noorden komen en groote verwoestingen en overstroomingen kunnen aanrichten. Vorst komt voor tot op Kioesjioe en doet zich geducht voelen in de luchtige bamboewoningen, waar verwarming vrijwel niet voorkomt.

D) Planten en dieren. De Jap. p l a n t e n w e r e l d is zeer rijk; ze bevat wellicht meer dan 10 000 bloeiende planten, die tot onderscheiden plantengebieden behooren: in het N. het sub-arctische gebied, het eigenlijke Japan heeft het Oost-Aziatische plantenrijk, terwijl het Z. tot de sub-tropen en zelfs tot de tropen behoort. Het aantal endemische soorten is groot, vele van onze sierplanten stammen uit J. Het Noordelijk-gematigde woudgebied omvatte geheel N. Japan, alleen de droge gebieden droegen steppen, de zgn. hara's, rijk aan bloemen. Beuk, eik, ahorn en esch, nog Noordelijker de den, hooren hier thuis. Z. Japan heeft sub-tropische boomen, bijv. altijd groene eiken, bamboe, ceders, magnolia's en camelia's; nog Zuidelijker komen de palmen, bijv. de sagopalm, de kamferboom, zelfs het suikerriet. Wellicht 50 % der opp. is nog bosch, rijk aan soorten en mooi van herfsttinten, maar door brand en afkappen is veel opgaand hout vernietigd en vervangen door struiken. De d i e r e n w e r e l d toont eveneens verwantschap met O. Azië, daarnaast met Siberië en Indië. Van de ca. 250 soorten zoogdieren is de groote meerderheid endemisch; bekend zijn apen, zwarte beer, wilde hond, das, vliegende eekhorn, antilope en Japansche haas. De vogelwereld is rijk, de reptielen en amphibieën niet, genoemd mogen worden hagedissen, schildpadden en reuzensalamander. Hokkaido heeft aparte dierenvormen, zooals wolf, marter, hert en hazelhoen.

E) Bevolking. De bewoners zijn zeer verschillend over het land verspreid. De hoogere deelen zijn vrijwel onbewoond, terwijl in de dalen en de kleine kustvlakten het aantal inwoners per km² zeer groot is. Rondom de Jap. Binnenzee, Nagasaki, Osaka en Tokio vindt men 200, 300 tot 2 000 per km². Neemt men alleen het land, dat geheel in cultuur gebracht is, dan komt men tot ca. 1 000 per km². Naar het N. neemt dit getal snel af, zoodat Hokkaido beneden 50 per km² blijft. De bevolking, die vóór de openstelling vrij constant op 25 millioen geschat wordt, is sinds 1854 gestadig toegenomen, zoodat het eigenlijke J. in 1935 ong. 70 millioen inwoners telt. De jaarlijksche aanwas is zeer groot, daar het geboortecijfer in 1932 32 % bedroeg en het sterftecijfer 19 % . De dreigende overbevolking brengt dus de vraag naar emigratiegebieden met zich, want de karige bodem kan de bevolking niet voeden, al is deze met weinig tevreden, zoodat ong. 2 ha bouwland met huisindustrie voor een familie van 5 leden als voldoende geldt.

De Jap. landverhuizer, veel minder gehard dan de Chinees, voelt zich niet op zijn plaats op Hokkaido of Sachalin; Korea is zelf reeds dicht bevolkt, terwijl Mantsjoerije en Formosa door Chineezen ingenomen worden. De emigratie-richting wijst naar warmer landen, maar in het algemeen is de Japanner te zeer aan zijn vaderland gehecht. Visschers en rijstbouwers trekken dikwijls uit als seizoenarbeiders; alleen Hawaiï en Californië werden als vaste woonplaatsen gekozen door resp. 135 000 en 50 000 Japanners, totdat de regeeringen dit tegengingen. Daarna kregen Brazilië, Peru en Mexico een beurt. Het totaal aantal emigranten bedraagt wellicht 700 000, waarvan de helft in China en Mantsjoerije.

Het oude J. kende weinig steden, tenzij voor het bestuur, rondom een tempel of het kasteel van een daimio. Talrijk waren de kleine dorpen, dicht opeen gedrongen bij de visschers, wijd verspreid bij de landbouwers. Groote steden telde J. er 28, waar 17 % der bevolking woonde; ca. 60 % leeft in gemeenten met minder den 10 000 inwoners, er zijn ong. 600 steden tusschen 10 000 en 100 000 inwoners.

F) Middelen van bestaan. In de oude tijden was **landbouw** het eenige middel van bestaan, maar ook nu leeft nog 50 % der bevolking ervan. De bedrijfjes zijn klein, zoodat nevenverdiensten noodig zijn ondanks de zorgvuldige bebouwing en de twee of drie oogsten per jaar. Rijst, vooral op bevloeide velden, is het hoofdmiddel van bestaan; daarnaast tarwe, gierst, haver, maïs, zoete aardappels, erwten en sojaboonen. Ook katoen, vlas, hennep en tabak worden verbouwd. Vruchtboomen: vnl. kersen, pruimen, peren, perziken. De moerbeiboom is onontbeerlijk voor de teelt der zijderupsen, evenals de bamboe voor huizenbouw en huishoudelijke voorwerpen en de thee als drank.

De **veeteelt** beteekent niet veel, daar de godsdienst zich tegen vleeschvoeding verzette. Alleen als trekdier werd het rundvee gehouden, maar in den laatsten tijd wordt de melkopbrengst beter verzorgd. Paarden komen op Hokkaido voor, varkens teelt men, waar veel Chineezen wonen, hoenders worden overal gekweekt.

De **visscherij** is zeer belangrijk. Naast volksvoedsel, levert ze producten voor de conservenfabrieken en voor de bemesting. De teelt van zoetwatervisch, oesters en parels bereikt een hoogen trap, maar de grootste opbrengst komt toch van de zeevisscherij, vooral in het N. van Hokkaido, Sachalin tot de Aleoeten. Wellicht 1½ millioen menschen zijn hierbij werkzaam, meest vereenigd in gilden en voorzien van zeer verscheiden soorten booten. De regeering moedigt de vangst aan met premies, sticht visscherijscholen en weerstations.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

De **boschbouw** is voor verbetering vatbaar, nog steeds wordt $^4/_5$ van het hout, dat noodig is, ingevoerd. Het hout is grondstof voor vele industrieën, papier, lucifers, lak, enz. De kamferboom komt op Formosa voor; kostbare houtsoorten leveren prachtig timmerhout, maar ook de dennenbosschen in het N. zijn van beteekenis.

De **mijnbouw** is belangrijk, ondanks de armoede aan bodemschatten. Slechts koper en zwavel zijn voldoende aanwezig; de slechte Tertiaire steenkool kan niet voldoen aan hetgeen gevraagd wordt, evenmin als de petroleum. IJzer, lood, zink, kwik, enz. zijn zeer weinig ontgonnen. Daarom zijn de ijzervoorraden in Mantsjoerije, Korea en Formosa zeer belangrijk, wijl het eigenlijke J. slechts 5 % oplevert. De voornaamste schat blijft de groote hoeveelheid „witte steenkool", de waterkracht.

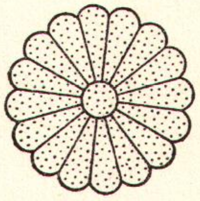
De **industrie** was in het oude J. beperkt tot huisindustrie en tot het maken der artistieke voorwerpen, waardoor J. nog beroemd is: lak, porselein, brons, cloisonnée, enz. Het moderne J. nam de Europeesche machinenijverheid over, maar nog steeds overwegen de kleine en middelmatige bedrijven. De regeering moedigde de industrieën sterk aan, mede in verband met de toeneming der bevolking; vooral de scheepsbouw en de metaalindustrie ontvingen veel steun. De Wereldoorlog, die de concurrentie van West-Europa uitschakelde, heeft de industrie te spoedig doen aangroeien, zoodat crisissen niet uit konden blijven; maar de lage loonen en geringe productiekosten geven aan J. een voorsprong op Europa en de Ver. Staten. De textielindustrie (katoen, zijde, kunstzijde) vraagt de meeste werklieden, daarna de metaalindustrie, conservenfabrieken, chemische industrieën, lucifers, enz. De voornaamste fabrieksdistricten liggen rondom Osaka en Tokio.

De **handel** heeft zich eveneens sterk gewijzigd sinds 1854. In het begin gingen grondstoffen het land uit en werden industrie-artikelen ingevoerd. Maar de sterk toenemende industrialisatie levert niet alleen voldoende voor het binnenland, maar zoekt nu allerwegen afzetgebieden. Goedkoop zijn die art. nog steeds, maar de kwaliteit is sterk vooruitgegaan; niet alleen op de Aziatische markten, maar ook in Europa is dan ook de concurrentie geducht merkbaar. Voedingswaren kan J. in groote mate zelf leveren (Korea, Mantsjoerije), maar vele grondstoffen moet het uit het buitenland betrekken. De handelsbalans is sinds 1919 passief. De eerste bank werd opgericht in 1873. In 1882 werd de staatsbank Nippon Ginko gevestigd, die het monopolie kreeg voor bankbiljetten. Daarnaast kwamen vele hypotheek-, landbouw- en industriebanken (1902 Japan Industrial Bank) evenals de Korea- en Formosabank. Een 1500-tal banken, waaronder ca. 125 spaarbanken, zijn over het land verspreid; ook de groote buitenlandsche banken hebben in J. filialen.

G) Verkeer, toerisme. De aanleg van straatwegen wordt door de regeering flink ter hand genomen; ong. 100 000 km straatweg, waarvan 10 000 km van den eersten rang, dienen voor het vervoer per riksja en met automobielen, waarvan J. er 105 000 bezit (1934). Het spoorwegnet, voornamelijk staatsspoorwegen, omvat 22 000 km (1933); hiervan zijn 3 000 km geelectrificeerd. De waterwegen hebben weinig beteekenis; maar het verkeer langs de kusten en op de Jap. Binnenzee is zeer groot. De Jap. handelsvloot omvatte in 1935 ca. 4 millioen ton, de groote reederijen varen op alle wereldhavens; het aantal zeilschepen is nog zeer groot (ca. 1,5 millioen ton). De voornaamste havens zijn: Jokohama (ca. 15 millioen ton), Kobe, Osaka, Dairen, Sjimonoseki, Nagoja, Otaroe, Hakodate, Tokio, Nagasaki. Het regelmatige vliegverkeer telde in 1933 reeds ca. 3 millioen gevlogen km. De telefoon had 761 000 aansluitingen en aan de radio namen 1,7 millioen luisteraars deel (Nagoja als hoofdzender). Sinds 1921 is het Europeesche stelsel van maten en gewichten ingevoerd.

Het toerisme neemt sinds den Wereldoorlog voortdurend toe, vooral Amerikaansche en Engelsche booten doen J. aan, omdat de vele beschrijvingen van het oude rijk doen verlangen naar de vele oude tempels, beelden, poorten, naar de vulkanen en typische landschappen, op houtsneden en kakemono's vereeuwigd, naar de weelde aan bloesems in de lente en de schilderachtige tuinen. Maar ook het moderne J. met zijn grootsche havenwerken, nieuwe fabrieken, groote bouwwerken en prachtige laboratoria noodigt tot studie uit.

H) Wapen, vlag, enz. Het wapen bestaat uit een bloeiende chrysantemum. De nationale vlag is: witte vlag met ronde, roode schijf. Enkele eereteekens zijn: de orde van de opgaande zon (1875), de Chrysantemum-orde (1876); de orde van den Heiligen Schat (1888). de Kroonorde (1888).

Wapen van Japan.

I) Bestuur. Sinds 1889 is J. een constitutioneele monarchie, die thans tot de parlementaire regeering nadert. De keizer (Mikado of Tenno) wordt beschouwd als Zoon des Hemels; hij is opperbevelhebber van leger en vloot, verklaart oorlog, sluit vrede, benoemt alle hoogere beambten en kan de Kamer van Afgevaardigden ontbinden. De Eerste Kamer telt ong. 400 leden, waaronder de prinsen van den bloede, zeer vele adellijke heeren, 125 door den keizer benoemde leden en een zeventigtal door hoogstaangeslagenen of de universiteiten gekozen. De Tweede Kamer telt ong. 475 leden, minstens 30 jaar oud en voor 4 jaar gekozen door middel van algemeen, geheim mannenkiesrecht. Kiezer is ieder 25-jarig staatsburger. Er zijn 12 ministeries; het land is verdeeld in 44 ken (provincies) met elk een voor 4 jaar gekozen provinciaal bestuur. De rechtspraak en de wetboeken zijn voornamelijk naar Duitsch model ingericht, al krijgt het Jap. familie- en erfrecht thans een grootere plaats bij de omwerking.

J) Onderwijs. Het onderwijs, dat in den aanvang een zuivere nabootsing van het Westersche was, wordt meer en meer geleid in de richting, die de goede oude ervaringen verbindt aan wat Europa voor goeds biedt. De staat heeft de opperste leiding, de kosten worden door staat, provincie en gemeenten te zamen gedragen. De zesjarige schoolplicht (sinds 1872) zorgt ervoor, dat 99 % van alle kinderen onderwijs genieten. Evenals in Europa vindt men er schoolartsen, sport, vacantiekolonies, openluchtonderwijs, fröbelscholen, enz. Godsdienstonderwijs kent men niet, maar wel lessen in de moraal, vooral op Confucianistischen grondslag. Zeer vele scholen tellen nog 3 jaar U.L.O. dikwijls nog met 1 of 2 jaar uitgebreid. Ook het vakonderwijs is goed verzorgd. De toelating tot de middelbare scholen is niet gemakkelijk, een lagere afdeeling van 4 jaar wordt gevolgd door een hoogere van 3 jaar. Twee vreemde talen zijn verplichtend (Engelsch wordt het meest gekozen). Militaire oefeningen zijn voor de

jongens verplicht. De 34 universiteiten worden door meisjes nog weinig bezocht; naast 5 staatsuniversiteiten zijn er een dertigtal particuliere. Verder zijn er technische hoogescholen, academies voor kunst, lichamelijke oefening en opvoedkunde. Het aantal afgestudeerden is veel grooter dan het aantal plaatsen, dat beschikbaar is.

De couranten, die onder strenge censuur staan, zijn van groote beteekenis voor de ontwikkeling van het volk. Technisch worden zij zeer goed verzorgd; partijorganen zijn weinig bekend. Vooral Tokio en Osaka zijn de couranten-centra; daar huizen de twee grootste concerns: de „Nichi nichi" (= dagelijksche nieuwsberichten) en de „Asahi" (= ochtendzon); oplagen van 1 millioen zijn niet zeldzaam. Vele tijdschriften, zeer goed geïllustreerd, verschijnen in het Japansch, enkele in het Engelsch (bijv. The Japan Chronicle) of in het Duitsch (Japanisch-Deutsche Zeitschrift). De voornaamste telegraaf-agentschappen zijn: Teikokoe Tsoesjinsja en Nippon Dempo Tsoesjinsja.

K) Maatschappelijke instellingen. Reeds in vroeger tijden waren er vele tehuizen, die zorg droegen voor armen en misdeelden. Sinds 1922 is er bij het ministerie van Binnenl. Zaken een afdeeling voor Sociale Werken, die het toezicht heeft op arbeiders,verzekering en arbeidsbemiddeling, op sociale zorg voor blinden, krankzinnigen, weezen, armen, reclasseering, enz. Sinds 1925 is er een instituut, dat de zorg voor hygiëne, veiligheid enz. nagaat in mijnen en fabrieken. Sociale onderzoekingen worden zeer veel verricht, zoowel door de kerkgenootschappen als door particulieren (Ohara-instituut in Osaka). Sociale wetten zijn er nog niet vele. In 1895 kwam er reeds een wet tegen den woeker. Het verbod van staken is eerst 1926 afgeschaft. Belangrijke wetten in 1911 regelden vrouwen- en kinderarbeid, nachtarbeid, rustdagen, ongevallen-verzekering enz. Deze wetgeving werd in 1926 verbeterd. In 1922 kwamen wetten voor ziekte-, sterfteverzekering, hulp bij bevalling enz., in 1929 een wet op hulp aan de armen.

Lit.: J. Sion, Chine-Japon, in Géogr. universelle (IX 1928; veel bibliogr.); K. Haushofer, J. und die Japaner (Berlijn ²1933; veel bibliogr.); J. Reinwaldt, J. (Berlijn 1935); Mulder en Heere, J. en de Groote Oceaan (1928); F. Lehmann, J. (Breslau 1925); E. Hovelaque, Le Japon (Parijs 1921); Kämpfer, Gesch. und Beschreibung von J. (2 dln. 1777-'78); Rein, J. (2 dln. Leipzig 1905); Allen, Modern J. and its problems (1928); Brown, J. Aufstieg zur Weltmacht (1931); E. Schultze, J. als Weltindustriemacht (Stuttgart 1934); H. Schepers, J.'s Seefischerei (Breslau 1935); Kennedy, The changing fabric of J. (Londen 1930); Chamberlain, Things japanese (Londen 1905); Lafcadio Hearn, J., an interpretation (Londen 1905); F. V. Wenckstern, A bibliogr. of the Jap. empire (Leiden en Londen, I 1859-'94; II 1894-1907); Résumé statistique de l'empire du Japon (sinds 1887, Tokio); Geological Atlas of Eastern Asia (Tokio 1929); Climatic Atlas of J. (Tokio 1929); Terry Guide to the Jap. Empire (Boston 1928); Zischka, Le Japon dans le monde moderne 1854-1934 (1934). *Heere.*

II. Weermacht. Het leger bestaat uit 70 reg. infanterie, 2 reg. vechtwagens, 25 reg. cavalerie. 31 reg. en 9 zelfstandige afd. artillerie (veld-, zware-, kust-, berg- en luchtafweer-art.), 17 bataljons genie, 2 reg. spoorwegtroepen, 2 reg. telegraaftroepen, 8 reg. luchtvaart (1 140 vliegtuigen; wordt binnenkort vermeerderd met 300), 2 balloncomp. Met bovengenoemde troepen worden gevormd 17 divisiën (1 garde), 4 cavalerie- en 4 zware-artillerie-brigaden. Alg. mil. dienstplicht van 17 tot 40 jaar. Bij de geneeskundige keuring worden de dienstplichtigen in verschillende categorieën verdeeld. De voor alle mil. diensten geschikte dienstplichtigen doorloopen den actieven dienst (2 jaar), de 1e reserve ($5^1/_3$ jaar), de 2e reserve (10 jaar) en den territorialen dienst (de rest). De minder geschikten worden aangewezen voor de aanvullingsreserve of voor den territorialen dienst gedurende hun geheelen diensttijd. Jaarlijksch effectief: 175 000, kan bij de herhalingsoefeningen stijgen tot 300 000. Off. 20 000.

De vloot bestaat uit: 10 slagschepen (waarvan 9 van 30 000 tot 35 000 t), 4 vliegtuigmoederschepen, 39 kruisers (6 in aanbouw), 106 torpedobooten en jagers (11 in aanbouw), 62 duikbooten (9 in aanbouw), totaal 247 schepen met een tonnage van 892 626 t. Marine-vliegtuigen 800, waarvan 329 op de schepen. Sterkte personeel: 86 849 met 1e en 2e reserve 140 000. Oorlogshavens: Jokosoeka, Sasebo en Koeré.

Lit.: Annuaire mil. (1935). *v. Munnekrede.*

III. Geschiedenis. A) Profaan.

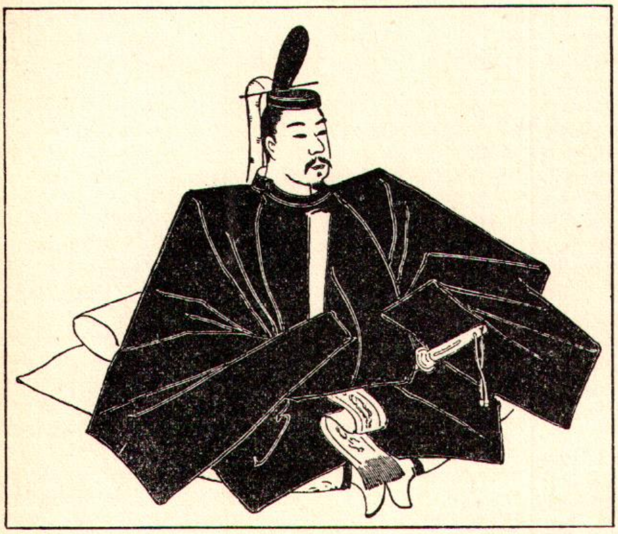
Historisch en politiek overzicht. De oorspronkelijke bevolking, de Aïno, werd gedurig Noordwaarts gedreven door immigranten uit het vasteland en uit den Indischen Archipel. Reeds in de oudst bekende tijden waren die verschillende elementen tot één volk versmolten, doch dit was verdeeld in vele stammen, waarvan allengs één de oppermacht verwierf: de stam van Jamato. Zijn hoofdman Dzjimmoe Tenno werd in 660 v. Chr. tot keizer uitgeroepen in Kioe-sioe; later werd de streek van Jamato de verblijfplaats der keizers. Van hier af onderscheidt men drie groote tijdvakken in de geschiedenis van Japan; 1° dat van de alleenheerschappij der mikado's (tot 1192), 2° dat van het leenstelsel en sjôgoenaat (tot 1868), 3° dat van het herstel der keizerlijke macht.

a) Tijdvak der alleenheerschappij (660 v. Chr.-1192 n. Chr.). De mikado's breidden allengs hun macht over de naburige stammen uit. Onder de regeering van keizer Odzjin (269-310) brachten de Koreanen Adzjiki en Wani de Chineesche letterkunde en het Confucianisme in Japan binnen. Later kwam het → Boeddhisme ook uit Korea over en maakte weldra groote vordering. Deze buitenlandsche invloeden hadden een diepen invloed op den staat en het volk. Een nieuwe cultuur stelde een einde aan het Neolitisch tijdvak, dat tot einde 6e eeuw duurde. De Taikwa, eerste codex van burgerlijk recht en strafrecht, hief de stamorganisatie op, centraliseerde alle macht in den mikado en zijn staatsraad; de grond werd eigendom van den keizer, de ambten werden naar de verdienste verleend en waren niet meer erfelijk, enz. Dit alles was van China afgekeken. Doch die toestand duurde niet lang: de edellieden eigenden zich nieuwe streken toe en de ontgonnen velden waren eigendom van den ontginner; zoo ontstonden nieuwe leengoederen, waar de daimyô heer en meester waren en zoo ook kwamen de machtige militaire families der Taira, der Minamoto, der Asjikaga en Tokoegawa op, die eeuwen lang den mikado overvleugelden.

Vóór 710 koos elke keizer een nieuw verblijf voor zijn hof, doch in dit jaar besloot de mikado zich te Nara te vestigen in een vaste verblijfplaats: paleizen, tempels en bonzenkloosters rezen uit den grond; de weelde aan het hof gaf een machtigen stoot aan de schoone kunsten en de letterkunde, maar verweekelijkte ook de keizers, die door de bonzen geleid werden en de gouwen aan de daimyô overlieten. Deze tijd is

welbekend onder den naam van N a r a - t ij d v a k (710-785).

Keizer Kwammoe (782-805) wilde zich aan de macht der bonzen onttrekken en bouwde Kiôto (794), maar ook daar kwamen de eerzuchtige bonzen een nieuwe periode van machtsmisbruik inluiden, en het Hieizan-

Joritomo.

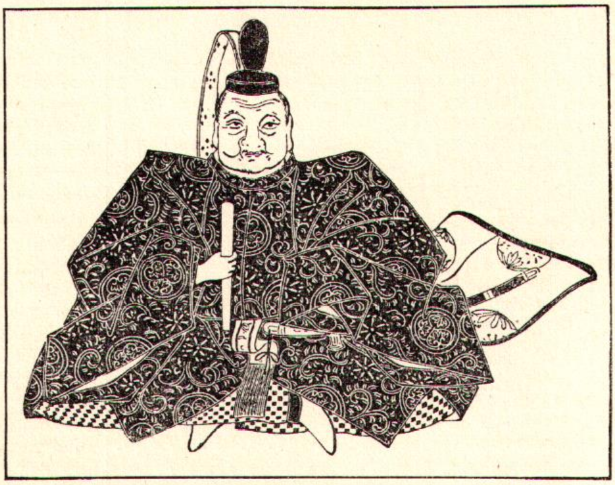
bonzenklooster werd een echt rooversnest. Nevens de verfijnde zeden in de hofkringen, was er nog veel ruwe wildheid onder den adel in de gouwen. Omtrent 850 werd de hofmeier → Foedzjiwara Josjifoesa zoo machtig, dat werkelijk hij het land bestuurde en de mikado in de schaduw stelde. Er treedt nu een rij machtige hofmeiers uit de Foedzjiwara-familie op, die de gouwen in bedwang houden met de hulp van de een of andere daimyô-familie. Maar van 930 af staat de Taira-familie tegen de Foedzjiwara op en wordt meester in de gouwen, totdat de hofmeier den opstand van een Taira door een lid der familie Minamoto laat onderdrukken (1028) en een burgeroorlog van 35 jaar inzet, die de uitroeiing der Taira en der Foedzjiwara en een ongeloofelijke reeks moorden en plunderingen, heel J. door, ten gevolge heeft. Eindelijk slaagt Joritomo, een Minamoto, er in zijne tegenstanders te onderdrukken en hij neemt den titel van Sei-i Tai Sjôgoen (Groote Generaal, overwinnaar der Barbaren). Men noemt de vier eeuwen, verloopen tusschen den bouw van Kiôto en de opkomst van Joritomo, het H e i a n - t ij d v a k (794-1192).

b) Tijdvak van het sjôgoenaat (1192-1868). Dit wordt in drie perioden verdeeld: 1° de Kamakoera-periode (1192-1333), 2° de Asjikaga-periode (1338-1573) en 3° de Tokoegawa-periode (1603-1868).

1° D e K a m a k o e r a - p e r i o d e. Joritomo stichtte te Kamakoera het Bakoefoe(kampkantoor)-gouvernement, waarvan al de burgerlijke overheden afhingen, en dat al de belastingen inde. De opvolgers van Joritomo verloren weldra de macht ten voordeele van de Hôdzjôklan, de familie van Joritomo's vrouw, afstammelingen der Taira. De Hôdzjô noemden zich sjikken (regent). In 1274 moest een aanval van den Mongoolschen keizer Koebilai afgeslagen worden en toen een tweede aanval dreigde, vernielde een storm heel de Mongoolsche Armada (1281). Rijkdom veroorzaakte ook den ondergang der Hôdzjô: op bevel van den gevangen genomen mikado Go-Daigo verdreef Takaudzji den laatsten Hôdzjô (1333).

2° De A s j i k a g a - p e r i o d e. Doch de mikado kreeg de macht nog niet terug. Takaudzji herbouwde het vernielde Kamakoera en werd sjôgoen. Door de vervallenverklaring van keizer Go-Daigo, veroorzaakte hij een dynastie-schisma gedurende 56 jaar. Zes keizers volgden elkander op te Kiôto, en in de bergen van Josjino telde de Zuid-dynastie insgelijks zes mikado's. De eenheid werd in 1392 hersteld. De woeste familietwisten verhinderden toch niet heelemaal den bloei der schoone kunsten, door den invloed der Chineesche Soeng-cultuur verwekt. Het slordig bestuur der sjôgoen, tijdens hetwelk de mikado soms zijn brood moest bedelen, gaf aan machtige strijders de gelegenheid om zich met het zwaard een weg naar roem en macht te banen: beurtelings komen → Noboenaga, → Hidejosji en → Ijejasoe aan het bewind. Deze laatste slaagde er in het sjôgoenaat in zijn familie, de Tokoegawa, te vestigen. De eerste Europeanen kwamen onder Noboenaga binnen: Mendez Pinto in 1542 en St. Franciscus Xaverius in 1549.

3° T o k o e g a w a - p e r i o d e. De Tokoegawa-sjôgoen vervolgden op vreeselijke wijze de Christenen en sloten J. voor alle vreemdelingen, uitgezonderd

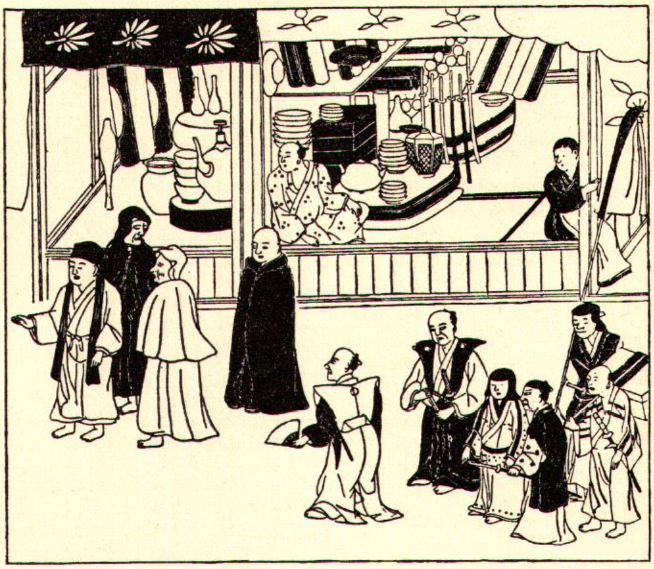

Ijejasoe.

voor Hollanders en Chineezen. De studie van het Chin. neo-Confucianisme deed inzien, dat de mikado de eigenlijke vorst der natie was en de sjôgoen een onwettige macht bezat. Geschiedschrijvers en dichters verheerlijkten het oude mikado-regiem en het oude Sjintoïsme. Toen er herhaaldelijk vreemde schepen

langs de kusten van J. verschenen en Engeland in 1842 China verslagen had, nam de Bakoefoe het voor den sjôgoen zeer noodlottig besluit de daimyô met de verdediging van het land te belasten. Een Amerikaansch schip onder Commodore Perry kwam in de baai van Oerago ankeren (8 Juli 1853) en zond den sjôgoen een verzoek om een handelsverdrag te sluiten. Een eerste voorloopig verdrag (1854) werd na vier jaar in een definitief omgevormd en toen volgden verdragen met Nederland (19 Aug. 1858), Rusland, Engeland en Frankrijk, waardoor de havens van Hakodate, Jokohama, Nagasaki, Niigata, Kobe en de steden Jedo en Osaka voor de vreemdelingen geopend werden. Het hof van den mikado en het volk waren daarover zeer verbitterd: de eerste minister van den sjôgoen werd vermoord (1860), de vreemdelingen aangevallen, de Christenen wederom vervolgd en den sjôgoen werd de toegang tot Kiôto verboden. Daar de mikado de hulp der daimyô ingeroepen had, nam de daimyô van Tsjosjoe een Amer. schip bij Sjimonoseki onder vuur en Fransche en Ned. schepen ondergingen hetzelfde lot. Na een eerste bombardement door de Franschen en de Engelschen (Juli-Aug. 1863) kwamen de vereenigde vloten van Frankrijk, Engeland en Nederland de forten van Sjimonoseki vernielen (7 Sept. 1864): de onmacht van den sjôgoen bleek nu voor heel het land. De daimyô versloegen zijn leger (1866) en plots stierf hij te Osaka, weldra door keizer Komei in het graf gevolgd (13 Febr. 1867). De opvolgende sjôgoen Keiki nam hetzelfde jaar reeds ontslag en het sjôgoenaat werd afgeschaft (1868). Een opstand van zijn partij mocht niet meer baten (1869).

c) Herstel van de macht der mikado's. De jonge keizer Moetsoehito verplaatste zijn hoofdstad naar Jedo, het centrum van het sjôgoenaal bestuur, en gaf het den naam Tôkiô (Oostelijke hoofdstad). Met een wonderbare snelheid bewerkte hij, met de medehulp van een leger vreemde ingenieurs, rechtsgeleerden, officieren, professoren, bankiers, enz., de moderniseering van zijn land: de leengoederen werden afgeschaft en J. in kreitsen verdeeld (1871), de legerdienst opgelegd, de Gregoriaansche kalender aangenomen, de vervolgingsedicten tegen het Christendom ingetrokken, lagere scholen opgericht, enz. De opstanden van Saga (1874) en Satsoema (1877) vermochten niets meer. Een grondwet, naar Pruisisch model, werd in 1881 beloofd en in 1889 ingevoerd. J. gaf de eerste bewijzen van zijn macht in den oorlog tegen China, die veroorzaakt werd door den naijver van beide landen in Korea (1894): Formosa en de Pescadores werden Japansch grondgebied en Korea viel onder den invloed van Japan (→ Chineesch-Japansche oorlog). In 1899 werden de verdragen met de mogendheden hernieuwd en de consulaire rechtsmacht opgeheven. J. streed met Europa tegen de → Boksers, en toen het een verbond met Engeland gesloten had (1902), vroeg het Rusland rekenschap, waarom de tsaar Port-Arthur bezet had, na J. in 1894 belet te hebben er bezit van te nemen. De hieruit voortvloeiende → Japansch-Russische oorlog bracht een zware nederlaag voor Rusland en een versterking der Jap. macht in Mandsjoerije mede. Nadat de koning van Korea afgezet was (8 Juli 1907), viel dit land onder Jap. protectoraat. In 1914 werden de Duitschers door de Japanneezen uit Kiao-tsjow (China) verdreven, en aan China werden weldra de 21 eischen opgedrongen, waardoor dit land gekneveld werd. J. breidde onder den Wereldoorlog zijn nijverheid zeer uit en won er schatten bij. Het verdrag van Versailles schonk J. het mandaat over de Marshall- en Caroline-eilanden; maar de conferentie te Washington verplichtte J. de prov. Sjantoeng te ontruimen. Een aardbeving vernielde Tôkiô en veroorzaakte zware verliezen op alle gebied (1 Sept. 1923). In Sept. 1931 werd Moekden ingenomen, als wraakneming voor den moord op kapitein Nakamoera, en in 1933 werd de Mantsjoerijsche staat van China afgescheurd en kwam onder bestuur van keizer P'oe-i (den voormaligen laatsten Mandsjoe-keizer van China),

Jezuïeten in Japan. Jap. prent, voorstellende een woning der pp. Jezuïeten. Op den voorgrond twee paters tusschen hun bekeerlingen.

doch feitelijk geheel onder leiding van J. Het Jeholgebied werd in 1933 overrompeld en bij Mantsjoerije gevoegd.

L i t.: de la Mazelière, Essai sur l'hist. du Japon (Parijs 1899); Jules Arnoux, Le Peuple Japonais (Parijs 1912); de la Mazelière, Le Japon, Hist. et Civilisation (Parijs 1913); Em. Hovelaque, Les Peuples de l'Extrême-Orient, Le Japon (Parijs 1921); Japan Year Book (1931); Ant. Zischka, Le Japon dans le Monde Moderne 1854-1934 (1934). *Mullie.*

B) Missiegeschiedenis. Nadat de H. Franciscus Xaverius in het midden der 16e eeuw onder eindelooze ontberingen de grondslagen had gelegd, ontwikkelde zich, gesteund door de wereldlijke macht, in J. verrassend snel een bloeiende Christenheid. In dien snellen opbloei kwam echter reeds op het einde der 16e eeuw een plotselinge omkeer, zoodat de eerste honderd jaren van J.'s missiegeschiedenis behooren tot de bloedigste van de heele kerkgeschiedenis. Na de vernietiging der Kath. missie in de 17e eeuw volhardde J. meer dan twee eeuwen in stugge afzondering. Nu en dan trachtten Kath. missionarissen tevergeefs

in het land door te dringen; de kruisvertrapping door de Hollanders in J. schijnt intusschen voorgoed naar het rijk der legenden verwezen (→ Jefoemi). Eerst 1856 betraden weer missionarissen het land, waar zij in 1865 Christenen ontdekten, Christen gebleven alle vervolgingen ten spijt. In 1873 werden de oude wetten tegen het Christendom afgeschaft. In 1891 richtte Leo XIII er de kerkelijke hiërarchie op en in 1919 kwam er een apost. delegatie, voor Japan, Korea, Formosa, enz. Over het geheel genomen is de verwachte bloei uitgebleven; materialisme en ongeloof, nationale trots en het Sjintoïsme, dat practisch staatsgodsdienst is, vormen de groote beletselen. Op het eind van 1935 telde J. op een totale bevolking van bijna 67 000 000 zielen 105 660 Katholieken (in 1927 87 581). In Korea en op Formosa en de mandaat-eilanden leven op een totale bevolking van ruim 26 000 000 inw. 155 948 Katholieken. J. is verdeeld in 13 bestuursgebieden: aartsbisd. Tokio; 4 bisd.: Nagasaki (dit is geheel toevertrouwd aan inl. geestelijkheid), Osaka, Foekoeoka, Hakodate; 2 apost. vicariaten: Hirosjima, Sapporo; 5 apost. prefecturen: Nagoja, Niigata, Kagosjima, Mijazaki, Sjikokoe; 1 missie: Sachalin. Er heerscht een intensief godsdienstig en sociaal leven. Bij de hoogere standen komt meer belangstelling voor het Christendom. Vooralsnog blijft echter de bekeering individueel werk, voor te bereiden door pers en school, die beide goed ontwikkeld zijn (universiteit van Tokio). Het is van bijzonder belang voor de Kerk in de naaste toekomst als cultuurdraagster de volksziel te trekken en haar superioriteit boven andere godsdiensten te bewijzen. *A. Mulders.*

L i t.: Delplace S.J., Le Catholicisme au J. (2 dln. Brussel 1909-'10); Pagès, Hist. de la religion chrétienne au J., depuis 1598 jusqu'en 1651 (2 dln. Parijs 1869-'70); Marnas, La religion de Jésus ressuscité au J. (2 dln. Parijs 1896); Ohm O.S.B., Kulturen, Religionen und Missionen in J. (Augsburg 1929); Schurhammer S.J., Shintô, der Weg der Götter in J. (Bonn 1923); Hayato Takemiya, Um die Seele J.'s (Lingen-Ems 1929); Thauren, Die Missionen in J. (1931); Gorris, Onderzoek naar de kruisvertrapping in J. door de Hollanders [in Hist. Tijdschr. (1928) en Studiën (1925)]; Mulders, Het Land van de Rijzende Zon, in Het Missiewerk (XIV 1933, 174 vlg.).

IV. Godsdienst in Japan. Hoewel het → Sjintoïsme de nationale godsdienst is, blijven de beginselen van het → Confucianisme en het → Boeddhisme bij het volk in eere. Volgens het Sjintoïsme bevolken de kami (geesten) het Japansche heelal: de Jap. aarde en het Jap. volk zijn uit de geesten ontsproten en werden met een natuurlijke volmaaktheid begaafd, die elke slechte neiging uitschakelt en een codex van zedenleer overbodig maakt. „Volg de ingeving uwer natuur en gehoorzaam aan den keizer” is het eenige voorschrift van de huidige Sjintô-zedenleer. De Kôdzjiki (712) en de Nihon sjogi (720) bevatten een heele mythologie, waarin de eerediensten der natuur en der voorouders wortelen; het Confucianisme legde nog meer gewicht op de vereering der voorouders en op de goddelijke afstamming van den mikado. Toen het egocentrisch Boeddhisme voor de bonzen de mogelijkheid leerde zelfs in dit leven tot een transcendentalen staat van goddelijkheid op te klimmen, verklaarden de mikado's door erfrecht levende kami te zijn. Het Boeddhisme was ongeschikt om het volk rondom den keizer te scharen en moest als staatsleer voor het Sjintoïsme onderdoen, dat zijn toppunt bereikt in de vereering van den mikado als zoon van de zongodin Amaterasoe. Ook luidde het herstel van de mikado-macht de ondergang van het Boeddhisme in, dat overal uit de Sjintôtempels verjaagd werd en pas door het decreet van 1889, dat godsdienstvrijheid verleende, veilig kon voortleven. Het rationalistisch, ongodsdienstig onderwijs, dat in de scholen gegeven en in de kazernes voortgezet wordt, en de studie der natuurlijke wetenschappen, die op zooveel punten de Jap. mythologie tegenspreken, verplichtten het officieele Sjintoïsme alleen op de goddelijkheid van den mikado en van het land nadruk te leggen: een gezant, die naar het buitenland vertrekt, moet afscheid nemen van den stichter der dynastie, wiens zielbordje in de keizerlijke kapel staat; ieder huwelijk, geboorte of overlijden in de keizerlijke familie moet in den tempel te Ise aan de goden van het rijk medegedeeld worden; tweemaal per jaar worden de soldaten, in de laatste oorlogen gevallen, in de Sjintô-tempels herdacht. Het gouvernement beschouwt dit alles als zuiver burgerlijke eerbewijzen, en als een verplichte uitdrukking van rechtzinnig patriotisme.

Het overgroote deel van het volk is hiermede niet tevreden: men zuivert zich van zedelijke onreinheid wegens aanraking van lijken, kraambed, enz. door het bad; men laat zich exorciseeren; men biedt offers aan om zich met de kami te verzoenen; men beklimt den heiligen berg Foedzji om verdiensten te verzamelen, enz. Ieder jaar heeft een lenteoffer voor goeden oogst en een herfstoffer der eerste vruchten in de tempels plaats, en hiervoor moeten de Sjintôpriesters en priesteressen zich zuiveren en vasten.

Bij een overlijden troosten de familie en de vrienden de ziel van den afgestorvene door dansen, zang en feestelijkheden. De lijken worden verbrand. Door Chin. invloed kwamen de offeranden aan de dooden in gebruik. In oude tijden werden slaven op het graf gedood, doch later door beeldjes in klei vervangen, want de ziel kon hun diensten in de onderwereld nog noodig hebben.

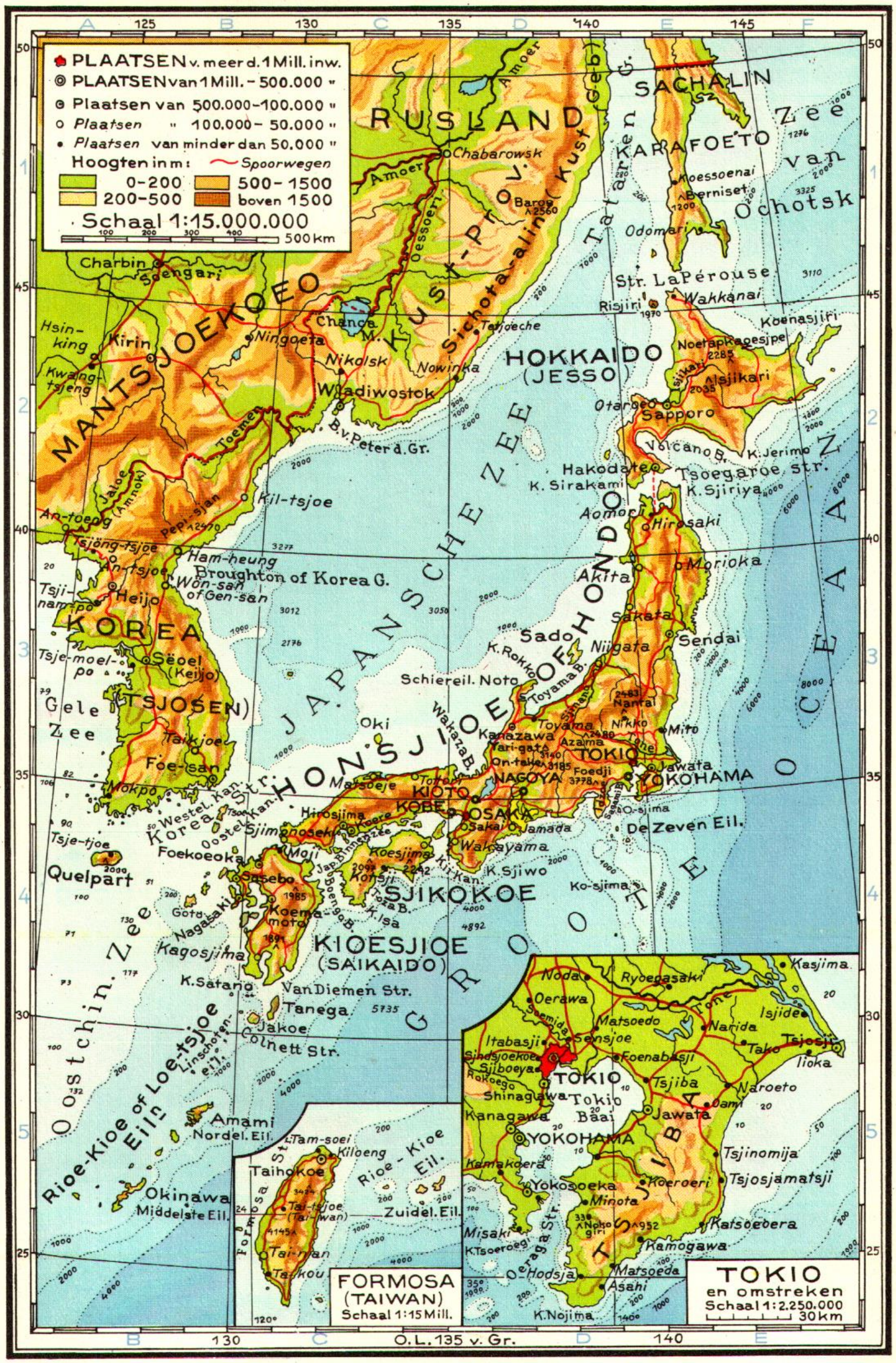
In navolging van het Christendom wordt nu ook een plechtigheid verricht in de tempels bij de geboorte en bij het huwelijk. Men werpt soms den steen naar het Christendom, omdat dit het geloof aan de oude mythologie ondermijnt, doch de invloed van het rationalistisch onderwijs is hierin veel grooter, en het is een bedenkelijke toestand de jeugd overgeleverd te zien aan meesters, die het nationaal geloof uit vaderlandsliefde moeten getrouw blijven en aan den anderen kant een onderwijs van het zuiverst Westersch agnosticisme verstrekken.

L i t.: W. E. Griffis, The Religions of Japan (New York [4]1907); W. G. Aston, Shinto, the Way of the Gods (London 1905); J. Dahlman, Les Religions du Japon (Christus, hfst. IV, 1912); J. M. Martin, Le Shintoïsme (Hongkong 1924-1927); M. W. de Visser, Shinto, de Godsdienst van Japan. *Mullie.*

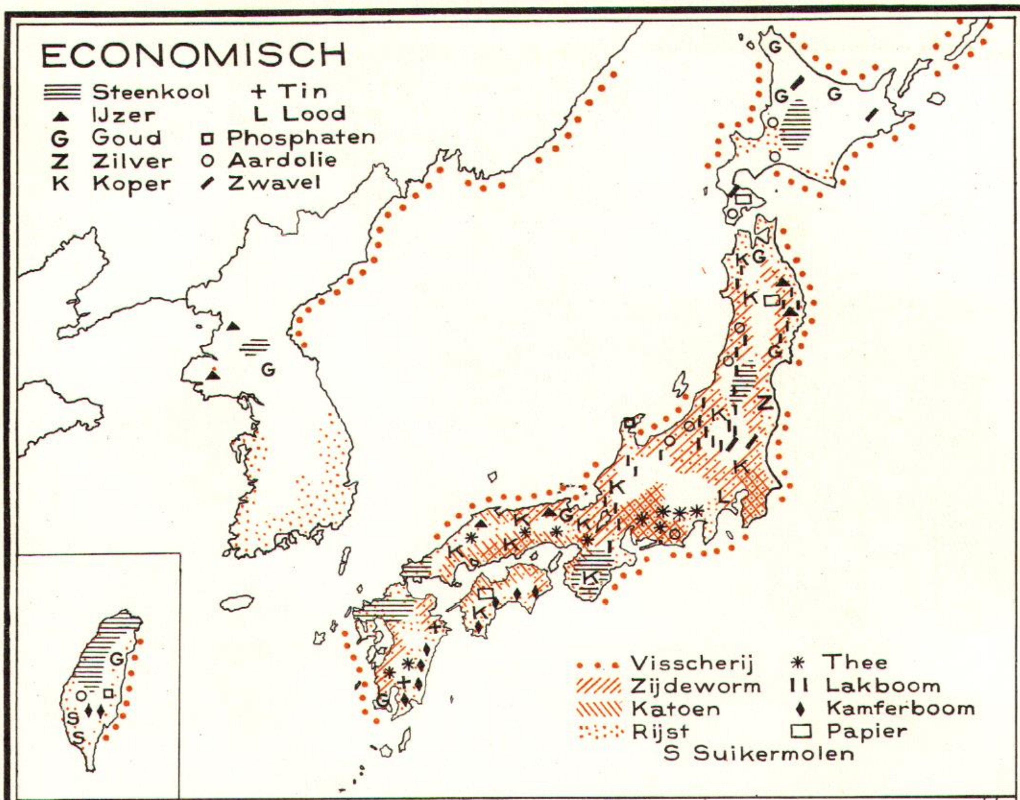
V. Japansche taal en schrift. De verwantschap der Jap. t a a l is nog zeer duister, omdat deze kwestie weinig door echte taalkundigen bestudeerd werd. Men kan enkel zeggen, dat men in het Japansch Ainoe-ontleeningen vindt en dat een zeker aantal woorden verwant schijnen met Indonesische talen, met Koreaansch en de talen der Rioe-kioe-eilanden.

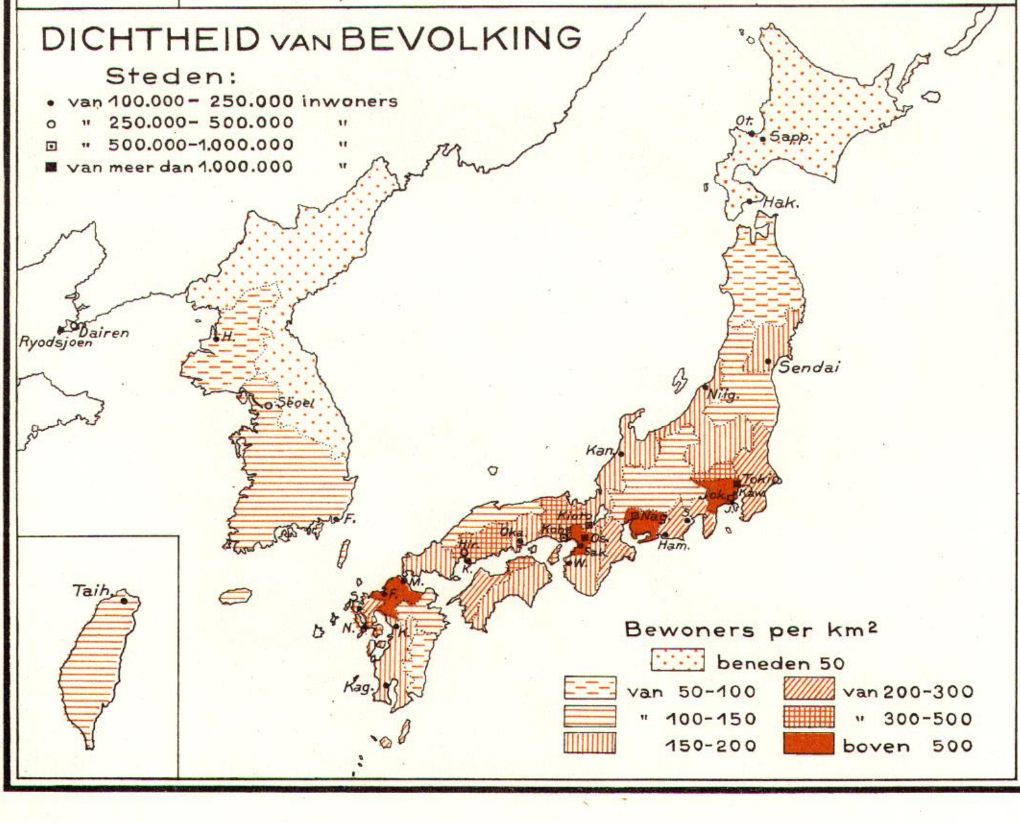
Het Japansch is een agglutineerende taal: de innerlijke vorm van het woord verandert nooit en de syntactische verhoudingen worden door achtervoegsels uitgedrukt, bijv. door no (gen.), wo (acc.), ni (dat.), de (instrum.), jori (abl.), enz. De vorm van het bijv. naamwoord, attributief gebruikt [takaki (= hoog),

JAPAN EN KOREA

JAPAN EN KOREA

jama (= gebergte)], verandert, wanneer het als gezegde gebruikt wordt, en kan dan vervoegd worden [jama (= de berg), takasji (= is hoog)]. Het werkwoord kent geen vormen, die personen en getal aangeven; de tijd en de wijzen worden door achtervoegsels uitgedrukt; ook verschillende van onze voegwoorden (nadat, als, om, te, door te, enz.) beantwoorden aan achtervoegsels. Het werkwoord kan lijdende, causatieve, ontkennende en desideratieve vormen aannemen, door toevoeging van achtervoegsels bij het stamwoord, bijv.: mi = zien; mije = zichtbaar worden; mise = doen zien; mizi = niet zien; mizari = aanhoudend niet zien; mitaki = begeerig te zien, enz.

Het Chineesche schrift werd door den Koreaan Wani (of Wang jin), waarsch. in 405 n. Chr., in Japan binnengebracht; hij onderrichtte den kroonprins in de Chin. klassieken en vormde de eerste school van scribenten. Van het begin af gaf de aanvaarding van het Chin. schrift voor de Jap. taal aanleiding tot verwarring. Telkens wanneer men een Chin. letterteeken ontmoet, staat men voor moeilijkheden: moet het gelezen worden in Noord- of Zuid-Chineesch-Japanschen woordvorm of in Japanschen woordvorm ? Het gebeurt ook wel, dat de Chin. letters enkel gebruikt worden om Jap. woordklanken voor te stellen en dus geen eigen beteekenis hebben. In de 9e eeuw n. Chr. vond men twee silbenschriften uit: de katakana en de hiragana, bestaande uit verkorte Chin. letterteekens; zij worden gebruikt om de uitgangen van de woorden en de hulpwoordjes te schrijven, terwijl de Chin. letterteekens de hoofdwoorden voorstellen: bijv. het onderwerp, het voorwerp en het werkwoord; achter het Chin. letterteeken van het voorwerp zal men in kana het achtervoegsel van den accusatief schrijven, en achter het Chin. letterteeken van het werkwoord het achtervoegsel van de vervoeging. En omdat het Chin. letterteeken zooveel verschillende lezingen heeft, schrijft men rechts naast het letterteeken de hier vereischte lezing ervan.

Lit.: J. J. Hoffmann, Jap. spraakleer (1867); G. B. Sansom, An historical Grammar of Japanese (Oxford 1928). *Mullie.*

VI. Japansche letterkunde. A) Proza. De oudst bekende Jap. letterk., de Kôdzjiki, of Annalen van Oude Onderwerpen, dateeren van 712. De Jap. lit. kon eerst ontstaan na de verspreiding, door het binnenkomen vanuit Korea, samen met het Boeddhisme, van het Chineesche ideographische schrift. De Kôdzjiki is wel eens de Bijbel der Japanners genoemd, omdat hij de mythologie en oudste geschiedenis der natie bevat, maar hij bevat noch godsdienstige, noch moreele voorschriften. In 720 volgde de Nihongi, Kronieken van Japan, geschreven in het Chineesch, dat het Latijn van dien tijd was, en in 760 volgde de Man Jôsjoe of Collectie van 10 000 Bladeren, een anthologie van oude gedichten. Er werd nu én in het Chineesch én in het Japansch geschreven, het Chineesch meestal voor wetten en geschiedenis, het Japansch voor poëzie, romans en andere belletrie. In de 8e eeuw (Nara-periode) werd er weinig proza geschreven, maar het was de gouden eeuw der poëzie. In de volgende, de Heian-periode (794-1192), werden er zeer verschillende werken geschreven, over geschiedenis, wetten, reizen, verder dagboeken en romans, kortom van alles. De lichtere literatuur, romans, novellen enz., uit deze periode zijn alle in den inheemschen klassieken stijl, en meerendeels geschreven door vrouwen. De meest bekende daarvan zijn de Gendzji Monogatari (1004) en de Makoera no Sôsji (11e e.). De eerste vertoont groote losheid van zeden, maar is zeer schoon van gevoel en taal. De volgende Kamakoera-periode (1192-1333), toen de heerschappij van den mikado aan de militaire van den sjôgoen was vervallen, en er veel geoorlogd werd, was ongunstig voor de literatuur. Boeken werden toen meest in historischen vorm geschreven, maar de verhaaltrant was meer die van een historischen roman. Nu nog worden deze boeken veel door de Jap. jeugd gelezen. Van deze periode dateert o.a. het beroemde hist. werk Dzjinkôsiôtôki, een philosophische politieke verdediging der mikado-partij door den staatsman Kitabatake Tsjikafoesa (* 1293). Van veel waarde is ook de Tsoerezoere-Goesa, een verzameling philosophische, religieuze en ook humoristische overdenkingen door een bonze († 1350).

Moerasaki-Sjikiboe, de schrijfster van Gendzji Monogatari.

Een ongekende hoogte bereikte de Jap. letterkunde in het Tokoegawa-tijdperk (1600-1868), waarin de beoefening er van zich in wijde kringen verspreidde en vooral wijsgeerige verhandelingen een groote rol speelden. Vele Samoerai-families, voor welke de vechtkunst vroeger hoofdzaak was, begonnen nu letterkunde te bestudeeren. Vooral de kenners van het Confucianisme, die daar verhandelingen over schreven, de zgn. Zioesjo, waren zeer in trek. De invloed der Chin. lit. werd buitengewoon groot, maar tegelijk had een sterke herleving plaats van de studie der oude Jap. lit. Japan's grootste, populairste romanschrijver is Bakin (1767-1848). Het meest gelezene zijner 290 werken is de Hak-ken Den (Vertelling der 8 Honden), dat zelf uit 106 deelen bestaat. Andere beroemde werken uit dezen tijd zijn de Oekijo-boero door Samba

en de Hiza Koerige door Jippensja Ikkoe, beide uit de eerste helft der 19e eeuw. Van de hist. romans zijn vooral beroemd de I-ro-ha Boenko door Tamenaga Sjoensioe, waarin, evenals in het pendant Joeki no Akebono, de geschiedenis der 47 Ronins wordt verhaald. Verhalen en romans van helden hebben steeds veel bijgedragen om den Japanner moed en doodsverachting in den oorlog in te prenten.

De opening van Japan voor de Europeanen is in zekeren zin een doodsteek voor de oorspronkelijke Jap. lit. geweest. Er kwam toen een navolging en wel een zwakke, van Europ. roman-literatuur. Zelfs werden Europ. romans geparaphraseerd in het Japansch overgebracht en de helden kregen dan Jap. namen. Zoo is Little Lord Fauntleroy (De kleine Lord) door een Jap. schrijfster, Iwamoto, op deze manier gejapaniseerd. De eerste origineele roman van Jap. leven in Europ. stijl was, in 1886, Sjosei Katagi, door Tsoeboetsji Joezô. Geliefde moderne Jap. auteurs zijn o.a. Rohan, Tokoetomi Roka en Kojo Sanjin († 1903). Een groote schat van lit. bezit de Bibliotheek van het Keizerlijk Kabinet, die 170 000 Jap. werken bevat en 370 000 Chin., waarvan menig Chin. werk in China niet meer bestaat.

L i t. : W. G. Aston, A. History of Jap. Lit. (1899); K. A. Florenz, Geschichte der Jap. Lit.

B) Poëzie. Een kenmerk van de Japansche poëzie is, dat zij geen rijm heeft en dat alle syllaben evenveel waarde hebben. De regel is, dat regels van 5 en van 7 syllaben moeten afwisselen, en aan het slot moeten 7 syllaben staan. Stanza's, canto's enz. zijn onbekend. Evenals de groote meerderheid der Chin. verzen zijn de meest geliefde Japansche uiterst kort. Er bestaan wel langere, bijv. van 50 of 100 regels, maar deze „naga-oeta" of lange gedichten zijn nog kort in vergelijking met de groote Europ. gedichten. De kleinere meest voorkomende, hebben niet meer dan 5 regels ieder, bestaande resp. uit 5, 7, 5, 7, 7 syllaben, 31 totaal. Hier volgt een voorbeeld:

Hototogisoe
Nakitsoeroe kata wo
Nagamoereba
Tadi are-ake no
Tsoeki zo nokoreroe.

(„als ik staar naar de plaats waar de koekoek heeft gezongen, blijft er niets over dan de maan in de vroege morgenschemering"). Slechts even een toon aangeven, een vage suggestie, veel zeggen door veel te verzwijgen, en verder op de aanvullende verbeelding van den lezer rekenen, dit heeft de Jap. poëzie met de Chineesche gemeen. Behalve de poëzie van het No-drama is alle Jap. poëzie lyrisch. Buiten het hierboven bedoelde gedicht van 5 regels, met 31 syllaben, het zgn. Oeta-vers, bestaat een nog subtieler korter gedicht uit slechts 3 regels, samen 17 syllaben, het zgn. Hokkoe-gedicht, dat door literaire fijnproevers als de essence van lyrische poëzie der hoogste orde wordt beschouwd. Volgens een mythologische legende werd het Oeta-gedicht gelijk met Hemel en Aarde geboren. Hokkoe beteekent letterlijk: „een éénige uiting" of „de uiting van één vers", en het is wel eens vergeleken, subtiel en vaag als het is, met een vlinder, die honig uit bloemen gepuurd heeft en haar geur verspreidt in zijn vlucht. De geur en het gefladder van zijn vleugels zijn van meer gewicht dan de richting of de snelheid van zijn vliegen. Hier is een voorbeeld van een Hokkoe-vers:

Asagawo ni
Tsoeroebe Torarete
Morai mizoe.

In zijn uiterst geconcentreerde geserreerdheid is zulk een vers eigenlijk onvertaalbaar. Er wordt in aangegeven, hoe een meisje ziet, dat een slingerplant zich gewikkeld heeft om het touw van den emmer, waarmee zij water wil putten, en om die niet te breken, water gaat putten uit de bron van haar buurman met diens emmer. De meest beroemde Hokkoe-dichter, van de 17e eeuw, Baso Matsoera, de ware schepper van dezen 17-syllabigen poëzievorm, was een zwerver, die van O. naar W. en van Z. naar N. trok, steeds in de natuur van bergen, bloemen, vogels, wolken zijn inspiratie vindend. Innerlijk zijn de Japansche Oeta- en Hokkoe-gedichten uitgebreid en veelbeteekenend, uiterlijk vaag en kort. De zoo geliefde gedichten van Baso Matsoera zouden gedrukt kunnen op amper 100 bladzijden van gewone grootte, de poëzie-productie van een geheel leven. De Kôdzjiki (712), Annalen van Oude Onderwerpen, bevat behalve geschiedenis ook oude liefdezangen. De moderne Jap. dichters waren niet tevreden met de oude Oeta- en Hokkoe-vormen en thans schrijven zij langere verzen. Daar iedere Jap. syllabe op een klinker of op -n eindigt en er maar 5 klinkers in het geheel in de Jap. taal zijn, is er geen rijm-succes mogelijk.

Beroemde dichters uit vroeger tijden waren Hitomaro en Akahito, die in het begin der 8e eeuw leefden. In Japan worden niet de werken van dichters apart gepubliceerd (bijv. als in Europa Dante, Chaucer, Spencer, Victor Hugo, Tennyson), maar anthologieën van alle dichters eener bepaalde era. De eerste daarvan, de Man Jôsjoe, „Collectie van 10 000 Bladeren", dateert uit de 8e eeuw, de Kokinsjoe, of Zangen Oud en Nieuw, dateert uit de 10e eeuw, toen er een poëziestijl ontstond, die een model voor latere tijden is geworden. Een andere, zeer populaire verzameling is de Hjakoe-nin Is-sjoe, of Honderd Zangen door Honderd Dichters, gecompileerd door een edelman, Teika Kjô in de 13e eeuw. Bekende dichters van de boven omschreven poëzie, die niet meer uitsluitend Hokkoe- en Oeta-vormen beoefenden, maar de zgn. Sintaïsi- (Nieuwe Vorm) poëzie zijn o.a. Hakoesei Hiraki, Soeimi Kawai, Kagai Kodama en Gekko Takajasa. De vader der moderne Sintaïsistische poëzie, een ware hernieuwer, is Tokokoe Kitamoera.

L i t. : Jone Nogoehi, The Spirit of Japonese Poetry (Londen 1914). *H. Borel.*

VII. Japansche beeldende kunst. Deze heeft een veel jongere geschiedenis dan de Egyptische, de Grieksche en menige in Klein-Azië ontstane kunst. Ook de Chin. kunst (waarvan de leek volkomen ten onrechte meent, dat zij in alles de Jap. kunst tot voorbeeld gediend heeft) is aanmerkelijk ouder dan de kunst van het „Eilandenrijk" (Japan). In China zijn nl. reeds meer dan 1000 jaar v. Chr. grootsche kunstwerken ontstaan, terwijl men in J. een dergelijke hoogte in de kunstontwikkeling eerst tegen het einde der 6e eeuw aantreft. Vergelijkt men echter het tijdsverloop van de Jap. kunst en de onze, dan constateert men, dat de eerste reeds een hoogen trap van volmaaktheid bereikt had, toen hier in de Lage Landen nog uiterst primitieve toestanden heerschten.

Reeds eenige eeuwen vóór onze jaartelling begon het contact tusschen China en gedeelten van Korea, die door het toenmaals machtige China waren gekoloniseerd, eenerzijds en de Jap. eilanden anderzijds, maar

eerst in de 6e eeuw is de Chin. invloed van overwegend belang geworden door de introductie van het in Indië ontstane Boeddhisme, van Chin. Boeddhistische kunst, het Chin. schrift, de Chin. literatuur en zoovele andere uitingen van Chin. cultuur.

Er moet echter de nadruk op worden gelegd, dat, voordat de Chin. invloed van groot belang werd, er wel degelijk van autochthone Jap. kunst sprake is. In deze voor J. vroege tijden, die nog prae-historisch moeten worden genoemd, heeft het Jap. volk al aanmerkelijke, zij het dan ook niet grootsche, blijken van kunstzin gegeven. Zoo ontstonden bijv. naast de waarsch. door China beïnvloede graffiguren („haniwa"), die men den dooden in het graf meegaf om ze in het hiernamaals te dienen (zooals ook in Egypte en China geschiedde), bronzen bellen („dôtaku"), die niets met China te maken hebben en sterk van vormgeving zijn.

Dit artikel beperkt zich verder tot de kunst van het einde der 6e eeuw af; alleen de verschillende kunstgebieden worden afzonderlijk behandeld, niet de tijdperken.

A) Bouwkunst. Vergeleken met de bouwkunst van vele andere landen, is die van J. vrij eenvoudig van opzet. Een primitieve hout-architectuur bestond reeds vele eeuwen, voordat de Chin. cultuur in de 6e eeuw op machtige wijze haar intrede deed. Ook na dien tijd is de bouwkunst van het eilandenrijk in hoofdzaak hout-architectuur gebleven. Haar belangrijkste werken bepalen zich vrijwel uitsluitend tot tempelcomplexen. Boeddhistische tempels en bouwwerken aan den Sjintô-godsdienst gewijd, bestaan nl. meestal uit groepeeringen van afzonderlijke gebouwen, w.o. grootere, zooals hallen, poorten, pagoda's, tot zeer kleine, zooals beltorens. De architectonische scheppingen zijn, voorzoover het de groote lijnen betreft, in het algemeen meer op Chin. voorbeelden geïnspireerd dan de andere uitingen van Jap. kunst. In menig detail herkent men echter karakteristieke Jap. vormgeving en versiering, terwijl het geheel meestal nog een bijzonder cachet verkrijgt door de toepassing der talrijke prachtige inheemsche houtsoorten.

In de vroege bouwkunst zijn de daken de sterkst sprekende elementen door overheerschende vormen, relatief aanzienlijke afmetingen en grootte en vorm der pannen. Eerst in de tweede plaats komen in dit land de muren, meestal van wit gepleisterde leem, onderverdeeld door een soort houten vakwerk. Vensteropeningen spelen een zeer ondergeschikte rol. Glas wordt eerst in moderne, door het Westen beïnvloede bouwkunst toegepast. Steen diende in hoofdzaak slechts tot basement van zuilen. Doordat dit materiaal in de vroege bouwkunst van geen beteekenis was en gewelven een toenmaals geheel onbekend element waren, werd een groote ruimtewerking uitsluitend door grootsch opgezette en uitgevoerde houtconstructies bereikt. Daarin waren vaak de gecompliceerde, zeer kunstig uitgevoerde opeenstapelingen van consoles constructief en aesthetisch van groot belang. Ook hierin ging China voor.

Paleizen, kasteelen en woningen, ook tempelgebouwen vertoonen voorts als karakteristieke elementen: buitengaanderijen met balustrades; buiten- en binnen-schuifwanden, bestaande uit een houten raamwerk, met doorschijnend papier beplakt; verder schuifwanden („foesoema"), die een groote ruimte kunnen onderverdeelen (niet doorzichtig, meestal van fraaie schilderingen op papier voorzien). Een bijzonderheid van vele Jap. ruimten is de „tokonoma", een nis, dienende tot ophanging van een schildering en tot plaatsing van een bloemen-arrangement. Het meubilair der karakteristieke Jap. woning is uiterst beperkt en eenvoudig van vormgeving. Men zit op den grond op matten. De meeste ruimten maken op ons een leegen indruk. Terwijl blank gelaten hout overheerscht, verkrijgt men soms prachtige accenten door onderdeelen van lakwerk. In de latere tempels overheerscht die techniek, gecombineerd met veel verguldsel en polychromie.

B) Beeldhouwkunst. Verreweg overheerschend zijn de voor den Boeddhistischen godsdienst vervaardigde plastieken in brons, hout (vaak met een laklaag bedekt of gepolychromeerd), klei en droge lak („kansjitsoe"); dit laatste materiaal wordt gemodelleerd rond een houten of bamboegeraamte. Steen speelt, evenals in de bouwkunst, geen rol van eenige beteekenis.

De plastiek der Soeiko- of Asoeka-periode (552-644) staat sterk onder den invloed van den eind 5e-, begin 6e-eeuwschen zgn. Wei-stijl in China. Strenge styleering, tweezijdige symmetrie en grootsche vormgeving overheerschen. In den Nara- of Tempyô-tijd (645-781) ontwikkelt zich een ietwat losser stijl, in zijn hoofdmomenten steunende op plastiek uit den Chin. T'ang-tijd (618-906). In de Foedzjiwara-periode (898-1185) verdwijnt de vreemde invloed nagenoeg geheel; dit tijdperk is nog een sterke tijd voor de plastiek. De Kamakoera-periode (1192-1333) weet zich soms nog sterk in priesterportretten te uiten; tegen het einde van deze periode verliest de Jap. beeldhouwkunst langzamerhand echter in artistiek opzicht aan beteekenis.

Een belangrijke groep der Jap. beeldhouwkunst vormen de maskers voor het klassieke Nô-tooneel en voor allerlei dansen. Talrijke meesterwerken zijn hierbij ontstaan, zoowel in plastisch opzicht als in het bereiken van verheven en daemonische uitdrukkingen. Minder grootsch, doch in hun kleine afmetingen toch soms monumentaal, vaker echter uiterst verfijnd, zijn de gordelknoopen („netsoeke"), meestal in hout en ivoor gesneden. In Europa bezit menigeen enkele dezer kleine kunstwerken; men vindt er ook uitgebreide collecties van. Niet alleen Jap. kunstvaardigheid, doch vooral ook anecdotische en folkloristische elementen leert men er door kennen.

C) Schilderkunst. Deze neemt in de Jap. kunst een vooraanstaande plaats in. Van ong. de 8e tot het begin der 19e eeuw, dus in een langdurigen ontwikkelingstijd, zijn er talrijke scholen van de meest uiteenloopende richtingen geweest; een zeer groot aantal kunstenaars van beteekenis hebben ontelbare werken voortgebracht.

Op enkele uitzonderingen na bestaat het materiaal van den Jap. schilder uit papier of zijde, Oost-Indischen inkt in vasten vorm (wordt verwreven met water) en waterverven (al of niet dekkend gebruikt). De vormen der schilderingen zijn: de hangrollen („kakemono"); de in horizontale richting uit te rollen „makimono" (soms ettelijke meters lang bij een hoogte van slechts eenige tientallen centimeters); de schermen (steeds een paar, de voorstelling kan zich over het paar voortzetten, zoodat de schermen, naast elkaar gezet, één compositie vormen); verder schuifwanden („foesoema", zie bij Bouwkunst), waaierbladen, enz.

De penseelstreek speelt in de Jap. schilderkunst (evenals in de Chineesche) een veel grooter rol dan in de Westersche. Vooral in de monochrome werken, waarin uitsluitend Oost-Indische inkt in alle prachtige

nuances van diepzwart tot het subtielste lichtgrijs gebruikt is, wordt de innerlijke waarde nagenoeg uitsluitend bepaald door de kracht, de ontroering en het meesterschap der penseelhalen; de Japanner spreekt terecht van „penseelkracht” („hitsoerjokoe”). Voor de Japansche (evenals voor de Chineesche) schilderkunst geldt, zeer algemeen gesproken, dat zij wars is van alle nabootsing en sterk naturalistische weergave, ook van het weergeven van schaduw. Bijna steeds wordt gestreefd naar uitbeelding van het essentieele met een minimum aan uitdrukkingsmiddelen. Daartoe leent zich de inkt-schilderkunst het best.

Bij de kakemono is de wijze, waarop deze hangrollen geëncadreerd zijn, van groot aesthetisch belang. In het normale geval worden drie verschillende geornamenteerde en effen stoffen gebruikt, die boven en onder de beschilderde zijde of het beschilderde papier in drie horizontale banen aangebracht worden, zóó, dat eenzelfde soort stof onder de schildering juist half zoo hoog is als erboven. Deze wijze van encadreeren getuigt wel van geheel andere decoratieve opvattingen dan in het Westen, waar men in dergelijke gevallen juist omgekeerd te werk gaat en den onderrand veel forscher van afmetingen maakt dan den bovenrand. Voor waardevolle schilderingen worden soms ook zeer kostbare, prachtige stoffen gebruikt. Er bestaan kakemono-encadrementen, die duizenden kosten.

Kakemono en makimono worden opgerold om een ronde houten staaf; de weinig plaats innemende rollen worden in houten doozen geborgen. In een Jap. huis worden zelden meer dan drie of vier kakemono tegelijk uitgehangen. Geen kakemono is langer dan enkele weken zichtbaar; daarna wordt hij vaak weer voor jaren opgeborgen. Bij rampen (aardbeving, brand enz.) kunnen in een oogwenk de talrijke doozen met schilderingen naar veiliger oorden worden gebracht. Ook andere kunstwerken (ceramiek, lakwerken enz.) worden in de min of meer brandvrije bergplaats in doozen bewaard. Zij zijn daarin zóó goed verpakt, dat zij eveneens onmiddellijk transporteerbaar zijn. Wanneer dit systeem van heel weinig te exposeeren en nagenoeg alles op te bergen in Japan niet bestond, zou reeds een aanzienlijk gedeelte van het Jap. kunstbezit door aardbeving en brand vernietigd zijn. Dat echter tegelijkertijd zoo weinig getoond wordt, vindt zijn oorzaak vooral in aesthetische overwegingen. Terwijl de Westerling meestal alles, wat hij bezit, laat zien (met als gevolg volgepropte ruimten), bemint de Japanner de nagenoeg leege ruimte, waarin alle aandacht geconcentreerd wordt op het enkele kunstwerk, dat er voor heel korten tijd in gehangen of geplaatst is. Ziehier wederom een aan Westersche gewoonten diametraal tegenovergesteld inzicht. Van belang is nog, dat een tijdelijk tentoongesteld kunstwerk of bloemenarrangement in harmonie met het jaargetijde is.

De belangrijkste groepen der schilderkunst zijn:

De **Boeddhistische schilderkunst.** Zij wordt gekenmerkt door verfijnde styleering, vaak rijke polychromie, gebruikmaking van verguldsel en bladgoud, meer decoratieve dan van dun in dik overgaande penseelstreken. Met uitzondering van enkele zeer vroege werken, vindt men de meest grandiooze en diepste schilderingen van deze groep in de Foedzjiwara-periode (898-1185). Ook in den Kamakoera-tijd (1186-1393) zijn prachtige uitingen ontstaan; een voortreffelijk, zeer karakteristiek staal daarvan (de Bodhisattwa Dzjizo) bevindt zich in het Museum van Aziatische kunst te Amsterdam.

De **Nationale School** („Tosa”-school of beter: „Jamato-e”). Dit is de meest karakteristiek Japansche groep in de schilderkunst (zeer weinig door China beïnvloed). Haar belangrijkste uitingen bestaan vooral uit makimono, dus uit vele meters lange rollen. In horizontale richting zijn hierop legendes, dramatische en comische gebeurtenissen afgebeeld. Daarbij zijn de polychrome schilderingen in de meerderheid, terwijl een hoofd-onderverdeeling ware te maken in rollen met decoratieve, vaak ragfijne lijnen en andere met krachtiger, van dun in dik overgaande penseelhalen. Paleizen en huizen ziet men van boven (de daken zijn daarbij verwijderd gedacht!); het perspectief is geheel anders dan bij ons in het Westen; gestyleerde, vergulde wolken, die groote gedeelten der voorstelling bedekken, zijn vaak voorkomende, zeer decoratieve elementen.

Van **andere belangrijke scholen,** sterk door de monochrome Chin. landschap-schilderkunst uit de Soeng-periode (960-1280) beïnvloed, moeten vooral genoemd worden de Kano-school en die, waarvan de meest prominente figuur de groote meester Sessjoe (1420-1506) is. Een wederom karakteristiek Japansche richting is de naar Kôrin (1655-1716), beter naar Kôetsoe (1557-1637) genoemde school. Zeer gedurfde, meestal polychrome werken van groote, decoratieve allure zijn aan de meesters dezer richting, waartoe ook Kôrin’s broeder Kenzan behoort, te danken. Tot de latere scholen behooren o.m. groepen, die veel meer nabootsend te werk gaan. Zie bijv. het paar kakemono met apen door Mori Sosen (1747-1821) in het Museum van Aziatische kunst te Amsterdam. De school der houtsneemeesters, de Oekijo-e, heeft veelal sterk met de prenten verwante schilderingen voortgebracht. Polychromie in dekkende kleuren overweegt.

D) Prentkunst. Geen tak der Jap. kunst werd in het Westen zoo bekend als de houtsneekunst. Toen J. op het einde der 19e eeuw in steeds nauwer contact met Europa en Amerika kwam, is een groot gedeelte van het beste, dat op dit gebied is ontstaan, uit het land verdwenen. Eenige Jap. verzamelaars hebben na den Wereldoorlog echter groote collecties houtsneden naar hun land teruggebracht; de eind 19e, begin 20e eeuw in het land van haar oorsprong onderschatte prenten worden thans door sommige Japanners terecht weer zeer gewaardeerd.

Terwijl de vroegste houtsneden slechts van één houtblok in zwart gedrukt werden, is de glorie der Jap. prentkunst de in vele prachtige kleuren uitgevoerde druk. De talrijke beroemde prentkunstenaars, wier namen ook in het Westen bekend zijn (als Sjarakoe, Oetamaro, Hokoesai, Hirosjige enz.), zijn slechts de ontwerpers. De uitvoerders zijn anonieme handwerkslieden, waarvan men vele zeker kunstenaars dient te noemen.

E) Lakkunst. In deze in technisch opzicht zoo moeilijke kunst blinkt J. uit; geen ander volk heeft op dit gebied zooveel schoons weten te bereiken. Het overgroote deel der lakwerken is bovendien karakteristiek Japansch (→ Japanlak).

Bij de vervaardiging van schrijfdoozen en allerlei andere kistjes, doozen en doosjes voor dagelijksch gebruik overheerscht de over een kern van hout aangebrachte zwarte lak, prachtig diep van toon, die echter, te lang aan zon- of daglicht blootgesteld, bruin wordt. Goudlak in laag of hoog reliëf dient bij de vroege (en aesthetisch beste!) lakken alleen voor het decor (floralistische motieven, later ook landschappen, enz.). Door metaalschilfertjes (in de goede stukken

van goud) op zwarte lak te strooien, verkrijgt men een prachtig fond („nasjiji", letterlijk: peregrond, dus pereschil). Metaalpoeder voor nevelige effecten en allerlei incrustaties (vooral metalen, bijv. lood) kunnen het decoratief effect bij latere stukken zeer verhoogen. Een buitengemeen verfijnd procédé is het „togidasji" (letterlijk: uitpolijsten). Stukken in deze techniek vertoonen een volmaakt gladde oppervlakte bij soms zeer gevarieerde versiering in allerlei kleuren lak.

Bij de zgn. medicijndoosjes („inrô") treft men prachtige stalen van latere lakkunst aan.

F) Ceramiek. De pottenbakkerskunst doet voor die van China zeker niet onder voor wat betreft het aardewerk. In theekommen („chawan") en stofthee-potjes („chaire"), bestemd voor de theeceremonie, bereikt de Jap. ceramiek een innigheid en een gevoeligheid, die door geen ander aardewerk ter wereld overtroffen wordt. In deze „theeceremonie-ceramiek" overwegen donkere glazuren (vooral bruine nuances). Al staat het Jap. porselein bij dat van China ten achter, zoo vindt men toch prachtige stukken onder het zgn. Imari, onder de Nabeshima-, Hirado- en Kakiëmon-groepen.

G) Metaalbewerking. Het hoogst in aanzien staat de zwaardsmeedkunst, nl. de vervaardiging van lange, zilverig glanzende zwaarden. Talrijke verfijningen in vorm en bewerking kunnen slechts door kenners worden beoordeeld. Voorts viert de metaalkunst hoogtij in de vervaardiging van onderdeelen van wapenrustingen, van helmen en vooral van allerlei onderdeelen van het zwaard. Van de laatste moeten vooral de „tsoeba" of stootplaten genoemd worden. De edelste en eenvoudigste zijn de vroege, zeer gevoelig gesmede ijzeren stukken. Later komen allerlei metaallegeeringen, goud, zilver, enz. voor. Vorm en versiering worden dan meer naturalistisch, soms zeer barok.

H) Textielkunst. Dit gebied, dat zich in hoofdzaak tot de verwerking van zijde bepaalt, doet voor andere takken der Jap. kunst niet onder. Technisch en vooral ook aesthetisch staat de weefkunst op zeer hoog peil. Prachtige resultaten zijn bijv. bereikt door combinaties van technieken; zoo dienden partieel gekleurde stoffen als fond voor borduurwerk. Een prachtig gebruik is van gouddraad gemaakt. Tot de schoonste stukken behooren gewaden voor het klassieke No-tooneel. Zie nog onderstaand art. Japansch borduurwerk.

L i t.: Taki, Japanese Fine Art (Tokio 1931); Kümmel, Die Kunst Chinas, Japans und Koreas, Handb. der Kunstwissenschaft (Wildpark-Postdam 1929); Westendorp, Japan, De Wereld in Beeld (1933); Rumpf, Meister des Jap. Farbenholzschnittes (Berlijn 1924); Binyon en O'Brien Sexton, Jap. Colour prints (Londen 1923); in de serie Die Kunst des Ostens (uitg. d. William Cohn): Kümmel, Die Kunst Ostasiens (1922); Grosse, Ostasiat. Tuschmalerei (1922); Glaser, Ostasiat. Plastik (1925); Kümmel en Grosse, Ostasat. Gerät (1925); Perzynski, Jap. Masken (Berlijn en Leipzig 1925); Hannover—Rackham, Pottery and Porcelain, A Handb. for Collectors (II. The Far East; Londen 1925); Meinertzhagen, Netsuke and their Makers (te verschijnen in 1936 of later); Hara, Die Meister der Jap. Schwertzierathen ([2]1931-'32). *H. F. E. Visser.*

I) Japansch borduurwerk (vgl. ook sub VII H in dit artikel). Dit vertoont sterken Chineeschen invloed, zoowel in techniek als in ornamentiek. De laatste is aanvankelijk streng geometrisch, later meer ontleend aan plantvormen. De kleurschakeeringen zijn subliem en dikwijls in combinatie met goud of zilver toegepast. Het Jap. borduurwerk heeft vnl. toepassing gevonden bij den Boeddhistischen eeredienst, bij de statiekleeding van de voorname Japanners en bij de theaterkleeding. De Jap. kakemono's uit fijne Jap. stof, met de Jap. Chrysanthemum versierd, hebben zich langzamerhand ontwikkeld tot wandversiering met naturalistische voorstellingen. De techniek van Jap. borduurwerk is doorgaans gelijkzijdig.

L i t.: O. v. Falke, Kunstgesch. der Seidenweberei (geïll., Berlijn 1921). *J. Rutten.*

VIII. Japansche muziek, → China (sub Chin. en Jap. muziek).

IX. Japansch tooneel. De oorsprong van het Jap. tooneel ligt volgens de traditie in gewijde dansen, terwijl later, in de 7e eeuw n. Chr., dansvormen uit China werden overgenomen (Gigakoe), eveneens met religieuze beteekenis. Maskers bij deze dansen gebezigd, zijn nog bewaard in de beroemde schatkamer (Sjosoin) te Nara.

Tegelijkertijd kwamen pantomimes op (Boegakoe), waarin legenden e.d. ten tooneele gevoerd werden. In de 9e eeuw n. Chr. was een hoogtepunt bereikt in dezen vorm van opvoeringen, welke, merkwaardig genoeg, voortleven aan het keizerlijk hof.

Nogakoe. Wel onder invloed van het Chin. tooneel, maar niet direct daaraan ontleend, ontstonden in de 8e eeuw eigen vormen van tooneel, waarin priesters en krijgslieden optraden. In den loop van de 14e eeuw kwam hieruit het Nogakoe (No-drama) voort. Het wordt opgevoerd op een naar voren uitgebouwd tooneel, dat dus aan drie zijden open is. Links aan de achterzijde is het bereikbaar over een overdekte loopgang (Hasji-gakari), rechthoekig op den zijkant van het tooneel aansluitend. Rechts van het tooneel is een soort balcon, aangebouwd voor de muziek (Jioetai-za). In de zaal, vóór de Hasji-gakari, zijn tusschen kiezelsteenen drie kleine pijnboompjes geplant en het achterdoek van het tooneel is met een of meer pijnen beschilderd. De stukken zijn eenvoudig van intrige, maar zeer lang uitgewerkt met eindelooze dialogen. De acteurs bewegen zich met streng gestyleerde bewegingen in ceremonieele prachtgewaden. Sommige vaste figuren dragen een masker, zoo bijv. de hoofdrol en diens helper; de tweede acteur is daarentegen steeds ongemaskerd. Gewoonlijk worden 5 (in den laatsten tijd ook 3) No-drama's achter elkaar opgevoerd telkens met een vroolijke korte comedie (Kjogen) als tusschenstuk.

Kaboeki. Het No-drama is altijd gereserveerd gebleven voor de hoogste standen. Daarnaast ontwikkelde zich als volkstooneel het Kaboeki-drama. Het tooneel daarbij gebruikt, komt overeen met het Europeesche, met dit verschil dat het bereikbaar is langs een verhoogd plankier (Hanamitsji: bloemenweg), rechthoekig op de tooneelopening, en dat door de geheele zaal heen loopt, een afleiding van de Hasji-gakari bij het No-drama. Reeds sedert de 17e eeuw is een draaitooneel in gebruik geweest, benevens luiken voor het doen verdwijnen of opduiken van personages.

Het Kaboeki-tooneel zou ca. 1603 gesticht zijn door een danseres O-Koeni, bijgestaan door haar echtgenoot. De lichte zeden der vrouwen, die na haar optraden, riepen in 1629 een verbod in het leven voor het tooneelspelen door vrouwen. Alleen voor het lagere volk bleven enkele onbelangrijke troepen, uitsluitend uit vrouwen samengesteld, optreden verder werden tot 1907 alle vrouwenrollen door mannen gespeeld.

Streng werd door de overheid tegen excessen gewaakt; zoo bracht 1652 een verbod van het Kaboeki-spel door troepen van schoone jongelingen, welke reden tot opspraak hadden gegeven en sedert dien waren het niet langer de uiterlijke kwaliteiten der spelers, doch slechts de capaciteiten als acteur, die het Kaboeki-drama konden redden. Elke acteur was gespecialiseerd op bepaalde rollen en karakters. Men kende families van beroemde acteurs, wier roem generaties lang behouden bleef. Maskers werden niet gebruikt, wel schminkte men zich sterk karakteristieke, expressionistische koppen.

Het moderne tooneel. Hervormers uit het einde der 19e eeuw waren Teiken Soedo en Otogiro Kawakami, die o.m. tooneelstukken brachten met politieke tendens. De laatstgenoemde was tevens de echtgenoot van de beroemde Sadajakko, die in Europa en Amerika als actrice enorme successen oogstte. Na de opheffing van het verbod voor vrouwen om op te treden opende Kawakami in 1907 een school ter opleiding van tooneelspeelsters. Naast het Jap. drama komen sedert ca. 1910 ook geregeld Europeesche stukken ter opvoering. De oudere vormen: No en vooral Kaboeki zijn echter blijven bestaan. In 1930 bereisde een gezelschap Kaboeki-spelers Europa.

Marionettentooneel. Omstreeks 1600 kwam een marionettenspel in zwang, dat ca. 1685 zelfs een gevaarlijke concurrent voor het Kaboeki-tooneel dreigde te worden. Dit laatste moest probeeren zich aan te passen en voerde nog sterker gestyleerde gebaren in, herinnerend aan de bewegingen der poppen. Ook nadat op het einde der 18e eeuw het marionettentooneel in verval was geraakt, bleven verschillende herinneringen daaraan in het Kaboeki-tooneel bewaard.

L i t.: Edwards, Japanese Plays and Playfellows (Londen 1901); Stopes en Joji Sakurai, Plays of Old Japan (1913); Waley, The No Plays of Japan (1921): Kincaid, Kabuki (Londen 1925); Lombard, An outline History of the Jap. Drama (Boston 1929); Glaser, Jap. Theater (Berlijn 1930); Maybon, Le Théâtre japonais; Nogami, Jap. Noh Plays (Tokio 1934).

v. Thienen.

X. Japansche danskunst. De Japansche dans is oeroud cultuurbezit, dat, oorspronkelijk uitsluitend bestemd voor tempel en keizerlijk hof, nu gemeengoed geworden is der → geisha's in de Japansche theehuizen. In den loop der eeuwen is aan het vastgelegde karakter van den Jap. dans niets veranderd. Nog altijd zijn het traditioneele pantomimische dansen, religieus getint in de zonnedansen, die de Jap. tempelmeisjes voor de Sjintô-tempels dansen, of erotisch en sterk mimisch in de vegetatiedansen, waarin de geisha het leven van de natuur nabootst, en de jeugd de heldenmythen vertolkt onder begeleiding van gezang, trommel en paukenslag. Aan het gebaar en het vallen van het gewaad wordt hooge waarde toegekend. Iedere beweging heeft haar eigen vastgelegden inhoud, zoodat dergelijke dansposes voor den Westerling moeilijk te vertalen zijn.

L i t.: T. de Ménil, La musique, la danse et le théâtre au Japon, in: Revue Internat. de musique (nr. 18 Parijs 1889).

Terlingen-Lücker.

XI. Voor **Japansche tuinstijl,** → Tuinarchitectuur.

XII. Japansche kleederdrachten. Terwijl sedert het einde der 19e eeuw de Jap. hofgewaden alleen nog bij zeer groote plechtigheden gebruikt worden (verder kleedt het hof zich Europeesch), is het **nationale costuum** bij de meerderheid der bevolking nog in dagelijksch gebruik gebleven, vooral binnenshuis. Merkwaardig is het daarbij te constateeren, hoe deze kleeding in den loop van vele eeuwen slechts zeer geringe wijzigingen heeft ondergaan.

Het voornaamste kleedingstuk voor mannen en vrouwen is de kimono, welke voor de mannen tot de enkels reikt, voor de vrouwen ook langer kan zijn. De mouwen zijn wijd, vierkant en zakvormig, bij vrouwen iets langer, en open aan de achterzijde van den zak. De kimono is donker van kleur, vaak gestreept; voor vrouwen bij officieele gelegenheden zwart en dan versierd met het familiewapen (mon), op cirkelvormig veld geschilderd, aangebracht hoog op den rug, soms ook op de borst. Mannen dragen onder de kimono een hemd met mouwen in denzelfden vorm; vrouwen hebben meest drie kimono's over elkaar. Beiden slaan bij het dragen het linker voorpand over het rechter.

Door mannen wordt bij de kimono een eenvoudige gordel (obi) gedragen; bij vrouwen is de obi een breede band van kleurige en zoo kostbaar mogelijke stof, op den rug in een kunstigen knoop gelegd, welke vaak door opvulling met karton of hout wordt verstevigd.

De mannen dragen over de kimono nog een tweetal kleedingstukken. Ten eerste de haori, een overkleed, reikend tot halverwege het dijbeen en open hangend voor de borst, slechts los gesloten door een of twee zijden koorden. De haori is van donkere, soms gestreepte zijde; bij officieele gelegenheden van zwarte zij en op dezelfde wijze voorzien van de mon als de kimono's der vrouwen. De voering is kleurig, vaak geborduurd of beschilderd; den laatsten tijd wordt de haori ook gewatteerd. Bij verschillende gelegenheden draagt men ook de hakama, een stijf rokje, aan weerskanten open en aan voor- en achterzijde met eenige platte plooien voorzien. Donkere, vooral verticaal gestreepte zijde is meestal de stof van dit stuk, dat oorspronkelijk alleen voor plechtige gelegenheden was gereserveerd, doch thans ook (van katoen) op scholen en kantoren gedragen wordt.

Hoeden werden oorspronkelijk alleen door reizigers en mannen uit het volk gedragen. Zij waren van stroo en hadden den vorm van een zeer platten kegel. Thans zijn Europ. hoeden en petten ook vaak in gebruik. Vrouwen dragen over het gecompliceerde kapsel (→ Haardrachten) slechts bij zeer slecht weer een witte kap van zijde of katoen. Strooien hoeden hebben zij slechts in de 18e eeuw gedragen. Over sokken, met een afzonderlijke afdeeling voor den grooten teen, draagt men sandalen van stroo en bij slecht weer de houten geta, rustend op twee hooge houten blokken.

De uiterst gecompliceerde **hofgewaden** gaan, wat hun grondvorm betreft, op de bovengenoemde stukken terug. Merkwaardig is daarbij voor mannen o.m. de shita-gasane, een korte, kimono-vormige tuniek, aan de achterzijde voorzien van een sleep, waarvan de lengte overeenkomt met den rang van den drager. Bij vrouwen wordt een rijk geborduurde sleep gehecht aan een rechthoekig schild, dat op den rug met eenige banden om het lichaam wordt vastgehouden.

Hoogst eigenaardig is het hoofddeksel, dat daarbij door mannen gedragen wordt, de kammuri, een stijf, zeer plat, zwart kapje, dat bovenop het hoofd ligt en met kinbanden op zijn plaats wordt gehouden. Aan de achterzijde heeft de kammuri een overeind staand stuk, waarachter zich aansluit een vrij stijve, neerhangende, breede band. Slechts bij den keizer staat deze bij groote plechtigheden overeind.

Lit.: K. Ogawa, Jap. Costumes before the Restauration; id. Costumes and Customs of J. (1893); Inouye Jukichi, Home life in Tokyo (1910); Sekine Masanao, The Evolution of Woman's Costume, in Japan Magazine (I 1910, 272); T. Hayashi, Women's Fashions in J., ibid. (V 1915, 683); A. J. Koop, Guide to the Jap. Textiles, II, Costume (Victoria and Albert Museum, Londen 1920). *v. Thienen.*

XIII. Japansche geneeskunde. Gelijk in de meeste andere gebieden der beschaving, heeft J. ook in de geneeskunde China nagevolgd. Evenwel waren sommige geneeswijzen van inheemschen aard zeer verbreid, zooals de zweetdrijvende middelen en de heete baden, die ook thans nog algemeen in zwang zijn. Van de Chineesche methoden waren vooral de moxa, de acupunctuur en de massage in gebruik. Eerst in de 17e eeuw wordt de Jap. geneeskunde zelfstandiger, in hoofdzaak door de leer van den arts Nagata Tokoehon, die in plaats van de gekunstelde Chineesche methoden, als ideaal had de ondersteuning van de natuurlijke geneeskracht, en die ook uitmuntte in de psychische behandeling van zenuwzieken.

De Europeesche geneeskunde werd in J. eerst bekend door Portugeesche artsen, die met de missionarissen meekwamen, in de 16e eeuw. In de 17e eeuw verspreidden de Hollanders, gevestigd te Nagasaki, de Europeesche geneeskunst. In de 19e eeuw werd zij door de Duitschers algemeen verbreid; sedertdien hebben vele Japansche artsen, vooral bacteriologen, een wereldnaam, o.a. Nagoetsji, Jersin, Kitasato.

Lit.: Neuburger, Gesch. der Medizin. *Schlichting.*

Japanlak of Rhuslak, ontstaat door droging van het sap, dat door insnijdingen uit den Japanschen lakboom (Rhus Vernicifera) wordt gewonnen. J. wordt gebruikt voor de beroemde Jap. lakwerken. waar zij in vele zeer dunne laagjes wordt opgebracht. J. is zeer elastisch en chemisch vrijwel onaantastbaar. Vele olie- en asphaltlakken worden ook Japanlak genoemd. *Tellegen.*

Japansch-Chineesche oorlog, → Chineesch-Japansche oorlog.

Japansche bamboe, Arundinaria japonica (Bambusa metake), behoort tot de fam. der grassen; is een der 12 Jap. Arundinaria-soorten en voor onze streken een bekende sierplant. De stengels dienen voor het maken van wandel- en schermstokken, evenals die van vele andere A.-soorten, bijv. A. alpina, welke in Afrika groote bamboewouden vormt. In vele streken vertegenwoordigen deze stengels een belangrijk handelsartikel. *Bouman.*

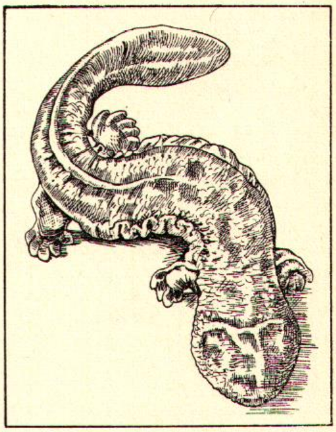
Japansche ceder (C r y p t o m e r i a j a p o n i c a), plantengeslacht van de familie der Pinaceae, klasse der Coniferen, dat uit Oost-Azië afkomstig is. De afstaande naalden zijn gebogen priemvormig. Het is een prachtige, slanke tot 40 meter hooge boom in het bergland van Japan en China. Verschillende variëteiten zijn aldaar in cultuur, veelal voor tempeltuinen. Beroemd is de Cryptomerialaan in den tempeltuin te Nikko (Japan). Het bruinroode hout is zeer goed te bewerken. In 1842 werd deze boom naar Europa overgebracht; hij voldoet in het Zuiden als sierboom goed, doch in Noordelijke streken vereischt hij 's winters dekking. *Bouman.*

Japansche larix, → Larix.

Japansche muis, → Muisachtigen.

Japansche randinzinking, een der allerdiepste inzinkingen in den Oceaanbodem (III 479), beginnende ongeveer bij de Boussole-Straat (Koerilen) en in N.O.-Z.W. richting loopende tot ong. het midden van Hondo (Japan). De Z. grens is nog niet nauwkeurig bekend. De randen zijn steil, de diepte meer dan 8 000 m (grootste bekende diepte 8 512 m, in het Noorden). *Wissmann.*

Japansche reuzensalamander (Megalobratachus maximus Schleg.; Cryptobranchus japonicus) is het grootste dier uit de klasse der amphibieën; hij bereikt een lengte van 1,60 m. Hij komt voor in de beken van Japan. Volwassen bezit hij geen kieuwopening. De kop is groot, plat en breed, de staart, ongeveer $^2/_5$ van de lichaamslengte lang, is zijdelings samengedrukt; de tanden zijn zeer klein. De kleur is licht grijsbruin en gaat naar onderen toe in een zwart gevlekt lichtgrijs over. Zijn voedsel bestaat uit visschen. De eieren worden in rozenkransvormige snoeren van meer dan 500 stuks gelegd, waartusschen het mannetje kruipt, die de massa bewaakt en in beweging houdt. *Keer.*

Japansche reuzensalamander.

Japansche Zee, binnenzee tusschen het Oost-Aziatische vasteland en den Jap. eilandenboog (zie krt. Japan). In het Z. gaat de Korea-straat naar de Oost-Chineesche zee, in het N. de Tataren-golf naar de Zee van Ochotsk. De randen zijn ondiep: het bekken daalt tot 3 260 m. Uit het Z. dringt de warme Tsjoesjimastroom naar binnen, uit het N. komt een koude stroom langs den vasten wal. Daarom zijn de kleine Oost-Aziatische havens in den winter dichtgevroren; aan de Japansche kust is dit niet het geval. *Heere.*

Japansch-Russische oorlog (1904-'05). Voor politieke o o r z a k e n, zie → Japan (sub III A, c). Na afbreken van de diplomatieke betrekkingen overvielen de Japanneezen op 9 Febr. 1904 de Russ. vloot in de haven van Port Arthur, waarna zij de reede blokkeerden en ongestoord hun troepen naar het vasteland konden overbrengen. Het 1e Jap. leger onder Koeroki viel 1 Mei na den slag aan de Jaloe Mantsjoerije binnen. Het 2e Jap. leger onder Okoe wierp de bezetting van Port Arthur onder Stössel op die stad terug en vereenigde zich, nadat de insluiting van de vesting door het 3e leger onder Nogi was overgenomen, met Koeroki. Onder bevel van maarschalk Ojama rukten deze legers, met een inmiddels eveneens aangevoerd 4e leger onder Nodzoe, in Mantsjoerije op, langs den spoorweg, die voor beide partijen vrijwel de eenige verbinding vormde. De Russen onder Koeropatkin voerden steeds versterkingen aan, doch bleven passief, waardoor de Jap. hun aanvallen systematisch konden voorbereiden. Zij versloegen de Russen in de slagen bij Wafangou (15 Juni 1904), Liaujang (24 Aug.-5 Sept.), aan de Schaho (5-18 Oct.) en, nadat Port Arthur was gevallen (2 Jan. 1905), bij Moekden (21 Febr.-11 Maart). Hierna rukten zij op tot de Tsang-tu, alwaar zij feitelijk den

afloop van den zeeoorlog afwachtten. De Russ. Oost-Aziatische vloot was weliswaar in Aug. verslagen, doch een groote Russ. vloot onder Rodsjeswenskij naderde via Kaap de Goede Hoop. Op 27 Mei werd deze door admiraal Togo bij Toesjima verslagen. Hierna was het pleit beslist, te meer omdat ook de binnenlandsche politieke toestand in Rusland ongunstig werd. Op 2 Sept. werd door bemiddeling van president Roosevelt de vrede van Portsmouth (Ver. St.) geteekend. *van Voorst tot Voorst.*

Japantalk, → Japanwas.

Japanwas, ook Japantalk, is geen was, doch een voornamelijk uit palmitine bestaand vet van hoog smeltpunt (ca. 50° C); wordt daardoor als was-surrogaat bruikbaar.

Japara (uitspr.: Djapòrò), **1°** regentschap op Java, afd. Japara-Rembang, prov. Midden-Java, omvat de districten Petjangakan, Japara, Bangsri en Karimoendjawa. Opp. 1 027 km²; 336 845 inw. (eind 1930), waarvan 333 845 Inheemschen, 236 Eur., 2 578 Chin. en 186 andere Vreemde Oosterlingen; bevolkingsdichtheid 327,87 per km². Langs de kust laagland met wateroverlast; het terrein stijgt in Zuidelijke, Oostel. en Noordel. richting tot den top van den Moerja (1 595 m), gelegen op de O. grens. Geen spoor- of tramwegen. De Karimoendjawa-eilanden behooren tot dit ressort. Bevolking Javaansch; taal Javaansch. *Brokx.*

2° Hoofdplaats van regentschap en district J.; ligt aan de Java-Zee ten N. van Semarang; 8 356 inw. (eind 1930), waarvan 7 630 Inh., 46 Eur., 584 Chin. en 96 andere Vreemde Oosterlingen. J. is een vervallen plaatsje zonder spoor- of tramverbinding; warm en ongezond klimaat. Vroeger handelsplaats van beteekenis. Bekend houtsnijwerk. Wordt bezocht door een der Missionarissen van de H. Familie vanuit Pati. *Brokx.*

Japara-Rembang, → Rembang-Japara.

Japen (soms ook Jobi genaamd naar een kampong op de Noordkust), bergachtig eiland (700-1 000 m) in het N. der Geelvinkbaai (Nieuw-Guinee). Het is door Papoea's bevolkt. De Prot. Zending is er werkzaam. De hoofdplaats, tevens zetel van een bestuurs-assistent, is Seroei. *Geurtjens.*

Japetus, → Iapetus.

Japhet, zoon van Noë, werd wegens zijn eerbiedig gedrag tegenover zijn dronken vader door dezen gezegend (Gen. 9.18-29).

Japicx, Gijsbert, Friesch dichter en taalgeleerde; * 1603 te Bolsward, † Sept. 1666 aldaar. Hij zelf schreef zijn naam steeds: Jacobs. In 1625 werd hij „schoolvoogd" te Witmarsum, in 1637 komt hij weer terug in Bolsward, waar hij ook „voorzanger" in de Herv. kerk wordt. Met Franciscus Junius en Simon Abbes Gabbema ijvert hij voor de Friesche taal en schrijft hij een aantal gedichten in het Friesch en in het Hollandsch met een groot meesterschap over de taal. In 1823 werd in de St. Martinikerk te Bolsward zijn borstbeeld onthuld.

Werken: Friesche Rijmelerije in trije dielen forschaet (1668). In een nieuwe Friesche spelling verscheen dit werk, bezorgd door Waling Dijkstra (1853). — Lit.: F. Buitenrust Hettema, Twee Friezen, in Groot Nederland (1905); id. in Fryske Bybleteek (II 1896); Friesche Volksalmanak (1893, 1895); Haantjes, Gijsbert Japicx (diss. 1929). *Piet Visser.*

Japikse, Nicolaas, Ned. historicus. * 29 Nov. 1872 te Joure (Friesl.). Hij promoveerde te Leiden (1900) en werd leeraar in de gesch. te Rotterdam en te Den Haag; directeur van de Rijks Geschiedk. Publicatiën (1918) en archivaris aan het Koninklijk Huisarchief in Den Haag. Hij bestudeerde vnl. Johan de Witt en zijn tijd; na den Wereldoorlog ook de betrekkingen tusschen Holland en Duitschland.

Werken: o.a. Johan de Witt (1905); samen met Gosses: Handb. tot de staatk. gesch. van Ned. (1920, ²1927); Europa en Bismarck's Vredespolitiek (1925). — Uitg. van Brieven van J. de W. (4 dln. 1906-'13), aan J. de W. (2 dln. 1919-'22); Resolutiën van de Staten-Generaal. *Willaert.*

Jarama, een zijrivier van den Taag, ten O. van Madrid; ontspringt op de Sierra de Guadarrama; lengte 190 km.

Jardinière, miniatuurtuintje voor kamerversiering. Meestal maakt men een j. van aardewerk, terwijl de beplanting bestaat uit cactus, andere vetplanten, kleine varens, mossoorten en dergelijke.

Jared, een nakomeling van Seth, zoon van Malaleël en vader van Henoch (Gen. 5.15-20).

Jargon (philol.), **1°** een mengsel van talen, een bedorven taal, een „knoeitaal".

2° Een voor oningewijden moeilijk verstaanbare taal; een „dieventaal". Het j. der rechtsgeleerden. Een geleerd j. (Wbk. Ned. Taal, VII, I, kol. 224) (Fr.: argot). Omdat men → Jiddisch niet begreep, of minachtte, werd het ook j. genoemd.

3° In de → geheimtalen verstaat men onder j. een geheime vaktaal gelocaliseerd op alle groote veemarkten. De begrippen, door de geheimtaalwoorden weergegeven, hebben voor een groot gedeelte betrekking op paarden- en veehandel. Deze geheimtaalwoorden zijn veelal aan het → Jiddisch ontleend.

Lit.: J. G. M. Moormann, De Geheimtalen (I. Studie, blz. 83-105; II. Bronnenboek, afd. 3, blz. 430). *Moormann.*

Jargon of hyacint (geol.) is de naam voor het mineraal → zirkoon als edelgesteente. Fraaie j., welke in waarde met saffieren wedijveren, komen vooral van Ceylon. De kleur varieert van oranje-geel tot rood.

Jarich, Zalige, Norbertijn; * 2e helft der 12e e. in Friesland, 1238 abt van Mariëngaarde, † 24 Juni 1240. Schreef verklaringen over Genesis en het Hooglied. Eenige zijner gedichten ter eere van Maria, en een aantal preeken zijn van hem bewaard. Feestdag 22 Juni.

Lit.: Leven in Mon. Germ. Script. (23, 585 vlg.); Nw. Ned. Biogr. Wbk. (VI). *Feugen.*

Jarichs, Sybe, → Sybe Jarichs.

Jaricot, Pauline Maria, stichteres van het → Genootschap tot Voortplanting des Geloofs (1822). * 22 Juli 1799 te Lyon, † 9 Jan. 1862 aldaar. Zij had ook een werkzaam aandeel in de oprichting van het Genootschap der H. Kindsheid en dat van den Levenden Rozenkrans. Zichzelf en haar aanzienlijk vermogen stelde zij geheel in dienst van armen en lijdenden, vooral uit den werkenden stand. Het proces harer zaligverklaring is ingeleid.

Lit.: Acta Ap. Sed. (XXII 1930); biogr. door Julia Maurin (vriendin van Pauline, 2 dln. ²1884). *Feugen.*

Jarkand, 1° centrale stam der Turkengroep in Midden-Azië.

2° Oasenstad in de Chineesche prov. Sinkiang (III 448 E 5), 1 270 m boven zee in de mooie vlakte van de Jarkand Darja; ca. 200 000 inw., meest Mohammedaansche Turk-Tataren. J. ligt in een goed bevloeid landbouwgebied en is een kruispunt van karavaanwegen. De handel op Britsch-Indië gaat

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

achteruit, die op Rusland sterk vooruit (textiel, suiker, petroleum, tabak). Tapijtindustrie. *Heere.*

Jarle (= Eng. earl) is de naam der middeleeuwsche edellieden in Denemarken, Noorwegen en Zweden; zij stonden naast de gouwkoningen, doch werden door dezen onderdrukt. Allengs zijn de j. vervangen door een nieuwen adel, ca. 1200.

Jarmoek, Oostelijke zijrivier van den Jordaan, niet in den Bijbel, wel in de Misjna vermeld, door Plinius Hieromax genoemd, nu asj Sjariat al Moenadira; de grens van Syrië en Transjordanië. De J. wordt gevormd door verschillende riviertjes, ontspringend op de hoogvlakte van de Hauran, en mondt 12 km ten Z. van het meer van Genesareth in den Jordaan uit, het volume van deze rivier verdubbelend. Nauwe en pittoreske vallei. *v. d. Born.*

Jarnach, P h i l i p p, componist en pianist. * 26 Juli 1892 te Noisy (bij Parijs); studeerde piano bij Risler, harmonie bij Lavignac, verder hoofdzakelijk autodidact. Leeraar te Zürich, Berlijn en sedert 1927 prof. aan de Hochschule te Keulen. In zijn werken toont hij een fijn gevoel voor den vorm en daarnaast een streven naar geestelijke verdieping.

W e r k e n : kamermuziek, klavierwerken, liederen, Sinfonia Brevis. J. voltooide Busoni's opera Doktor Faust. *Piscaer.*

Järnefeldt, A r v i n, Finsch schrijver, die grooten invloed van Tolstoj onderging. * 16 Nov. 1861 te Poelkowa (Rusland), † 27 Dec. 1932 te Helsingfors.

W e r k e n : Mijn ontwaken; Idealen der reinheid.

Jaromer, stadje in N.O. Bohemen bij de uitmonding van de Aupa in de Elbe. Ca. 8 000 inw. Textiel- en suikerfabrieken.

Jaroslaw, Russ. industriestad aan Wolga en Kotorost; ca. 180 000 inw. Textiel- en lederindustrie. Het klooster van den Verlosser is van de 12e eeuw, evenals de kerk der Transfiguratie. Sedert 1924 bestaat in J. een paedagogisch instituut.

Jarowizeeren, een voor het eerst in Rusland door Lyssenko e.a. toegepaste methode van zaadbehandeling ter vervroeging van den datum, waarop verschillende groeistadia optreden. Toepassing van deze methode maakt het mogelijk, om in streken met ongunstig klimaat gewassen met een langere groeiperiode nog tijdig tot rijping te brengen. Wintergranen, in het late voorjaar uitgezaaid, zullen na jarowisatie doorschieten en korrel vormen, terwijl dit toch normaal niet meer het geval is. *Dewez.*

Jarrah-hout, West-Austr. houtsoort, afkomstig van den Eucalyptus morginota; kleur bruinrood, dicht, hard en zwaar (s.g. 0,7 - 1). J. bevat veel kiezel- en looizuur, is onbrandbaar en weinig aan verrotting onderhevig. Het is in zeer zware afmetingen verkrijgbaar. J. wordt gebruikt voor bestratingen en waterbouwkundige werken. *Oeverhaus.*

Jarrow, havenstad aan de Tyne in het graafschap Durham (Engeland). Ca. 32 000 inw. Scheepsbouw, metaal-, papier- en chemische industrie. Ruïne van een Saksisch klooster, waar de H. Beda Venerabilis langen tijd leefde.

Jarry, A l f r e d, Fransch literator. * 1873 te Laval, † 2 Nov. 1907 te Parijs. In 1896, in het „Théâtre de l'Oeuvre", opgetreden met een caricaturale satire op den „bourgeois-geest", het Rabelaisiaansch groteske tooneelstuk „Ubu-Roi", eindigde hij met zijn eigen personnage te leven, in een uitputtende Bohême. Zijn invloed op Lautréamont en de Surréalisten was groot. Streng voorbehoud.

O v e r i g e w e r k e n : Les Minutes de sable. Mémorial (1894) ; César Antichrist (1895) ; Les Jours et les Nuits (1897) ; Ubu enchaîné (1900) ; Messaline (1901) ; le Surmâle. — L i t . : Rachilde, J. ou le Surmâle des Lettres (1928) ; P. Chauveau, A. J. ou la Naissance, la Vie et la Mort du Père Ubu, in Mercure (1932). F. Lot, A. J. (1934). *Willemyns.*

Jasione, → Zandblauwtje.

Jasjpoer, een afhankelijke staat van de Centrale Provinciën, Britsch-Indië. Opp. ca. 5 000 km²; ca. 132 000 inw. In het bed van de rivier de Ib, de voornaamste rivier van dezen staat, worden diamanten en goud gevonden.

Jasmin (J a c q u e s B o é, bijgenaamd J.), onmiddellijke voorlooper en geestelijke vader van de „Félibres" (zie → Félibrige). * 1798 te Agen, † 1864 aldaar.

L i t . : De Montrond, J. poète d'Agen (1866) ; Andrieu, J. (1882).

Jasminum, → Jasmijn.

Jasmijn (Jasminum) of echte Jasmijn (zie ook → Boerenjasmijn), heestergeslacht van de fam. der olijfachtigen, waarvan J. nudiflorum (bloeitijd Jan.-Maart) en J. officinale (bloeitijd Juli-Oct.) gaarne in onze tuinen worden geplant.

Jasnaja Poljana, landgoed in de Russ. prov. Toela, waar graaf Leo Tolstoj woonde en zijn meeste werken schreef en waar thans een museum met herinneringen aan hem is opgericht.

Jason (G r. m y t h.), → Iason.

Jason. 1° Zoon van Eleazar, werd door Judas den Maccabeër naar Rome gezonden (1 Mac. 8.17).

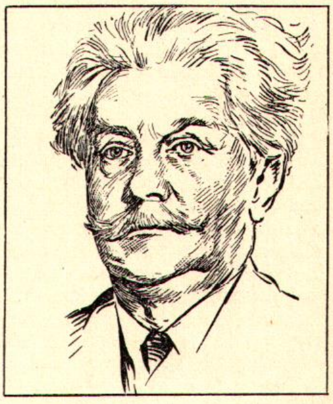
2° J. (van Cyrene), de schrijver van een werk over de oorlogen van de Maccabeërs, dat verloren gegaan is, maar door den auteur van 2 Mac. gebruikt werd.

3° Zoon van den hoogepriester Simon II, die van Antiochus IV de hoogepriesterlijke waardigheid kocht en zich veel moeite gaf om de heidensche zeden in Jerusalem in te voeren. *Keulers.*

Jaspar van Marwijck, stadhouder van Groningen en Ommelanden (1522-'29) namens hertog Karel van Gelder. † 1555.

L i t . : Nw. Ned. Biogr. Wbk. (III, 823-826).

Jaspar, H e n r i, Belg. Kath. staatsman. * 28 Juli 1870 te Schaarbeek (Brussel); advocaat bij het Hof van Beroep; hij had een groot aandeel in het verzet der Brusselsche balie tegen de Duitsche bezetting; stichtte het werk van Kinderwelzijn en tot Hulp aan de Weggevoerden. Hij maakte deel uit van het ministerie van Lophem als minister van Econ. Zaken en organiseerde den dienst der vergoedingen voor oorlogsschade; werd in 1919 tot lid der Tweede Kamer gekozen ; trad herhaaldelijk als kabinetsformateur en eerste minister op en beheerde meestal de voornaamste ministeries. Onder zijn beleid werd in 1926 de stabilisatie van den

H. Jaspar.

frank doorgevoerd en werden de staatsspoorwegen verpand aan een N.V.; hij voerde ook de zgn. politiek der groote werken in (Albertkanaal). Als premier stond hij in 1929 de volledige vervlaamsching van het openbaar leven in Vlaanderen voor. Hij vertegenwoordigde meermalen België te Genève en fungeerde o.m. als voorzitter van de diplomatieke conferentie te Den Haag in 1929. *Uytterhoeven.*

Jaspé, garen, gevormd door spinnen van twee verschillend gekleurde voorgarendraden tot één draad, die daardoor overeenkomst vertoont met → mouliné. Stoffen uit dgl. garens vervaardigd worden eveneens j. genoemd.

Jaspis, mineraal, onzuivere, ondoorzichtige chalcedoon, rood, geel of bruin gekleurd door ijzeroxyden en ijzerhydroxyd, met dichte tot schelpachtige breuk. Mooi gekleurde variëteiten van de j. zijn de groene plasma, en de heliotroop, een plasma met bloedroode vlekken. *Oosterbaan.*

Jassoe, → Jeassoe.

Jassy (Roemeensch: I a ç y), hoofdstad van de provincie Moldavië in Roemenië, aan den linkeroever der Bahluju; ca. 103 000 inw., waarvan ruim de helft Joden. Architectonisch belangwekkend zijn het gouvernementsgebouw, eenige bojarenpaleizen, verschillende kerken (vnl. Drieheiligenkerk en St. Spiridion, beide uit 17e eeuw) en synagogen. J. is de zetel van een Orthodoxen metropoliet en een Kath. bisschop, bezit een belangrijke bibliotheek, een schilderacademie, een conservatorium, musea en meerdere middelbare scholen, drijft veel handel in graan, hout, wijn, fruit, vee en zout en heeft metaal-, textiel- en lederindustrie.

In de 14e eeuw wordt J. het eerst vermeld, in 16e eeuw door de Turken veroverd, tot hoofdstad van Moldavië verheven, in 17e en 18e eeuw door Turken en Russen fel omstreden, doch pas 1861 door de Turken aan Roemenië afgestaan. J. was gedurende den Wereldoorlog tijdelijk (1916-'18) zetel van de Roemeensche regeering. *Hoek.*

Jassyschool, naar de stad Jassy genoemde nationalistische groepeering in de Roemeensche cultuurgeschiedenis van de 19e eeuw; ontstond in 1863, onder literaire modelwerking van Duitschland en met denzelfden wekroep als de → Jung-Deutschen (J u n i m e a = Jeugd !), als bewuste reactie tegen de Latijnsche cultuur- en taaloverrompeling. Het orgaan, dat de beweging ter zegepraal leidde, heette : Convorbiri literare. In verband te brengen met de gelijknamige Servische groep der Omladina (1866).

L i t. : B. Kanner, La soc. litt. Junimea de Jassy (Parijs 1906). *Baur.*

Jászó, Norbertijner abdij bij Kaschau (Tsjecho-Slowakije), gesticht 1170, opgeheven 1787, hersteld 1802. Sedert 1918 is de abdij in drie gedeelten gesplitst, welke resp. behooren tot Tsjecho-Slowakije, Hongarije en Roemenië. De kloosterlingen moesten hun onderwijsinrichtingen aan den staat overgeven, doch bleven in de zielzorg werkzaam en richtten te Gödöllö (Hongarije) een nieuw gymnasium op. *Th. Heijman.*

Jat, oase in het centrum van de Sahara, ten W. van het Tibesti-gebergte (I 520 E 2), bergachtige omgeving ten N.; gelegen aan den karavaanweg van de Fessan naar het Tsaadmeer.

Jathreb, Arabische naam voor het latere → Medina.

Jatropha, een 160 soorten tellend plantengeslacht van de familie der wolfsmelkachtigen, bestaat uit kruiden, struiken en kleine boomen, die hoofdzakelijk Amerika bewonen. De belangrijkste is J. curcas, purgeernoot, een struik, die als schutplant en als steungewas voor vanille en peper thans in alle warme streken wordt aangeplant en zich zeer gemakkelijk laat stekken. De 40 % olie houdende zaden vormen een goed handelsartikel wegens de bruikbaarheid voor zeepfabricage en wolspinnerijen, terwijl de olie tevens een sterk purgeermiddel, bekend als oleum infernale, is. De zaden bevatten echter ook zeer giftige stoffen. J. multifida is een tropische sierplant met groote handvormige bladeren, die in Costa Rica als groente worden gegeten. De olie dezer soort, alsmede die van J. urens, vormt eveneens een purgeermiddel, bekend als oleum pinhoën. *Bouman.*

Jatrorhiza palmata, een Oost-Afrik. slingerplant van de familie der Menispermaceae; haar wortelstok levert den bitteren Colombowortel, een bekend middel tegen dysenterie. Ook gele kleurstoffen worden er uit gewonnen.

Jauche, → Geten.

Jauchelette, gem. in Waalsch-Brabant (VI 95 E4); opp. 312 ha, ca. 480 inw. (Kath.). Cisterciënserinnenabdij La Ramée (begin 13e e. — einde 18e eeuw).

Jauniaux, A r t h u r D é s i r é F r a n ç o i s, Belg. socialistisch gecoöpteerd senator; * 4 Oct. 1882 te Haine-Saint-Paul. Trad in den Senaat 30 April 1925. Diende vsch. wetsvoorstellen in met betrekking tot de sociale verzekeringen. Is reeds verscheidene jaren alg. secretaris van het Nationaal verbond der socialistische mutualiteiten; onder zijn bestuur heeft de socialistische mutualistische beweging een groote ontwikkeling gekend. *V. Helshoecht.*

Jaupen, H e n r i c u s, Augustijn. * 1541 te Hasselt, † 1608 te Mechelen. J. was prior te Mechelen en te Hasselt en tweemaal provinciaal; tevens bestreed hij moedig de Geuzen, door wie hij tweemaal werd gevangen genomen. Na de pestramp van 1579 herbevolkte hij zijn klooster te Hasselt, en redde ook deze stad van het Protestantisme. Om zijn heilig leven en afsterven wordt hij eerbiedwaardig genoemd.

L i t. : N. de Tombeur, Prov. Aug. Belgica (blz. 57, 62, 97). *V. d. Born O.E.S.A.*

Jáuregui y Aguilar, J u a n d e, Sevillaansch dichter. * Nov. 1583 te Sevilla, † 11 Jan. 1641 te Madrid. Zijn hoofdverdienste bestaat in de goede Spaansche vert. van Aminta van Torquato Tasso. Overigens bezondigt hij zich ook aan het → Gongorisme.

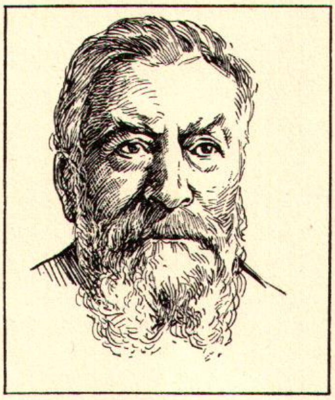
U i t g. : Bibl. de aut. esp. (XLII).

Jaureguy, J e a n, Biscayer van geboorte, sinds Juli 1581 bij den koopman D'Anastro te Antwerpen als bediende werkzaam. Een zeer devoot man, rustig, teruggetrokken. Zijn patroon haalt hem over tot de poging, om het vonnis, neergelegd in den ban en de vogelvrijverklaring, aan Willem van Oranje te voltrekken. De daad zal 18 Maart 1582 plaatshebben. Onder den schijn van den prins een verzoekschrift te willen aanbieden, schiet J. hem in de citadel van Antwerpen neer. De moordenaar werd terstond gedood. D'Anastro ontsnapte. De biechtvader, Ant. Temmerman O.P., valschelijk van medeplichtigheid beschuldigd, werd terechtgesteld.

L i t. : De Meyer O.P., Le procès de l'attentat commis contre Guillaume le Taciturne, prince d'Orange 18 mars 1582 (1933). *J. D. M. Cornelissen.*

Jaurès, J e a n, de bekwaamste Fransche socialistenleider voor den Wereldoorlog. * 3 Sept. 1859 te Castres, † 31 Juli 1914 te Parijs. In 1883 prof. in de wijsbegeerte te Toulouse, 1885 lid der Kamer, 1893

leider der soc.-democraten en als zoodanig werkzaam voor de vredesgedachte en voor toenadering tot Duitschland. Even voor het uitbreken van den Wereldoorlog werd J. door een nationalist vermoord. Zijn „Oeuvres" (20 dln.) worden sedert 1930 te Parijs uitgegeven.

Jean Jaurès.

Lit.: Rappoport, J. J. ([3]1925); M. Lair, J. et l'Allemagne (Parijs 1934). *V. Houtte.*

Jausions, Paul, Fransch Benedictijn. * 1834, † 9 Sept. 1870. J. legde door zijn voorstudies mede den grondslag voor de latere Gregoriaansche restauratie onder → Pothier en → Mocquereau; van hem is de melodie van de sequentie Stabat mater in het Graduale.

Java, eiland in Ned.-Indië, het kleinste van de Groote Soenda-eilanden, het belangrijkste en dichtstbevolkte deel van de Ned. koloniën in Oost-Indië. Zie krt. en pl. (vgl. index kol. 831/832).

I. Aardrijkskunde.

A) Ligging. J. ligt tusschen 5°52′ Z. en 8°46′ Z. en tusschen 105°12′ O. en 114°35′ O. De grootste lengte in luchtlijn gemeten (Anjer—Banjoewangi) is 980 km, de breedte varieert van 60 tot 200 km. J. is dus een langgerekt, betrekkelijk smal eiland. De opp. bedraagt, Madoera meegerekend, ong. 131 973 km², d.i. ong. 1/16 van den geheelen Ned.-Ind. archipel of ca. 4 maal Nederland. Ten N. grenst J. aan de Java-Zee met Borneo meer in het Noorden, ten O. aan Straat Bali met Bali als overwal, ten Z. aan den Indischen Oceaan en ten W. aan Straat Soenda met Sumatra aan de overzijde. *Brokx.*

B) Geologie. Grondlegger van de kennis der geologie van Java was F. Junghuhn, die in 1854 zijn standaardwerk, „Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur", publiceerde. In 1896 volgden een geologische kaart en beschrijving door Verbeek en Fennema. In 1928 werd begonnen met een meer gedetailleerde geol. karteering. Enkele kaartbladen in schaal 1 : 100 000 verschenen reeds.

De bodem van J. bestaat voor 0,2 % uit prae-Tertiaire, voor 0,5 % uit oud-Tertiaire of Eogene lagen, terwijl de rest door het jong-Tertiair of Neogeen en Quartair wordt ingenomen. Prae-Tertiair zijn: een voorkomen van kristallijne schisten en gabbro's aan de Wijnkoopsbaai, een voorkomen van eendere gesteenten met Orbitolinen (foraminiferen, typisch voor de Krijtformatie) houdende kalksteenen, verder een gebiedje in het Djiwo-gebergte tusschen Solo en Djogja, en de Karimondjawa-eilanden in de Java-zee. In deze gebieden werden de sedimenten door een prae-Tertiaire gebergtevorming geplooid. Het Eogeen komt vooral aan de oppervlakte tusschen Bandoeng en Zuid-Bantam. Het Neogeen bestaat uit een dik pakket van fossielrijke kleien, zanden en mergels, die in Java een dikte van 5 000 m bereikt. Haar gesteenten bestaan ten deele uit vulkanisch materiaal. De aard dezer gesteenten wijst op een afzetting in een vrij ondiepe zee. Het feit, dat de sedimenten toch een groote dikte bereiken, moet men verklaren door een voortdurende daling van den zeebodem tijdens de sedimentatie. Op het eind van het Neogeen werd het Tertiair door een Noordwaarts gerichten gebergtedruk geplooid. Een dergelijk dik, regelmatig geplooid laagcomplex is steeds gunstig voor het optreden van petroleum, die zich concentreert in de toppen der anticlinalen. De Tertiaire sedimenten van J. zijn dan ook min of meer oliehoudend. Ontgonnen wordt de petroleum slechts in O. Java bij Tjepoe.

Het Neogeen wordt in het laagland aan de N. kust en in de breede dalen der Solo en Brantas door Quartaire kleien en zanden, en in de as van het eiland door Quartaire vulkanen aan het oog onttrokken. Aan de vulkanen dankt J. zijn vruchtbaarheid. De andesietische en basaltische producten leveren door de verweering een uitstekend voor plantengroei geschikten verweeringsbodem. De periodiek optredende vulkanische asch-regens dragen zorg voor een voortdurenden toevoer van versche stoffen. De Vulkanologische Dienst tracht door bewaking en bestudeering der vulkanen het vulkanisch gevaar te verkleinen.

Zeer bekend zijn de Trinil-lagen geworden, waarin Dubois de Pithecantropus erectus vond (→ Homo). Dubois rekende deze lagen tot het Tertiair. Uit latere onderzoekingen is gebleken, dat deze lagen een rijke Diluviale zoogdierfauna bevatten (Kendeng-fauna) en dus tot het Diluvium te rekenen zijn. In nog jongere lagen werden de laatste jaren schedels van een Neanderthalmensch gevonden (Homo neanderthalensis soloensis).

Mijnbouw. Van belang is vooral petroleum met in 1933 een productie van 483 321 ton olie en 75 471 ton gas. De productie in 1933 bedroeg van: zwavel in de Kawah Poetih (Priangan) 10 535 ton, phosphaat in Cheribon 7 946 ton, jodium in Oost-Java 44 922 ton, mangaan in Midden-Java en Priangan 19 463 ton. Winbare goudertsen werden aangetoond door den Geologischen Dienst in Zuid-Bantam.

Lit.: L. Rutten, Voordrachten over de geologie van Ned. Indië (1927); R. D. M. Verbeek en R. Fennema, Geol. beschrijving van Java en Madoera (2 dln. met atlas, 1896); C. W. A. P. 't Hoen, Toelichting bij Blad XV (Midden-Java) v. d. Geol. Overzichtskaart v. d. Ind. Archipel (Jaarb. v. h. Mijnwezen in Ned. Indië. Verhandelingen 1929); Brouwer, The geology of the Netherlands East Indies (New York 1925); R. D. M. Verbeek, Geol. Bibliographie v. Ned. Indië (uitg. d. Geol. Mijnbouwk. Gen. v. Ned. Koloniën, I 1912, II 1924, III afl. 1 en 2 resp. 1924, 1925). *Oosterbaan.*

C) Klimaat. J. heeft een tropisch klimaat. Westmoesson (regentijd) gedurende December, Januari en Februari; Oostmoesson (droge tijd) in Juni, Juli en Augustus; kentering (overgangstijd) gedurende de overige maanden. De moessons zijn in het O. scherper afgeteekend dan in het W. De temperatuur is uiteenloopend voor de moessons; zij neemt af naarmate de hoogte toeneemt. Vlakte-temperatuur max. in de kentering 35,6 C, min. in den Oostmoesson 16,6 C. Regenval gedurende Westmoesson overal overvloedig, doch plaatselijk in hoeveelheid uiteenloopend. In de vlakte valt in die maanden meest 300-400 mm per maand, in het heuvelland meer, hooger in het gebergte weer minder. De totale hoeveelheid regen per jaar in de vlakte bedraagt ca. 2 500 mm; aanzienlijk meer regen valt eenige honderden meters boven zee (Tombo 6 692 mm, Kranggan 5 989 mm).

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

D) Flora en fauna, → Nederlandsch-Indië.

E) Bevolking. J. en Madoera vormen een administratieve eenheid. Dit is oorzaak, dat voor tal van gegevens Madoera bij J. geteld wordt. J. (met Madoera) had eind 1930 in totaal 41 718 364 inw. op een opp. van 131 973, 51 km², waarmede J. een der dichtstbevolkte agrarische landen der wereld is. Deze bevolking bestond eind 1930 uit 40 891 093 Inheemschen (d.i. 98,01 % van de totale bevolking), 192 571 Eur. (0,46 %), 582 431 Chin. (1,40 %) en 52 269 andere Vreemde Oosterlingen (0,13 %).

De Inheemsche bevolking is voor 65,64 % Javaansch, 20,70 % Soendaneesch en 10,49 % Madoereesch; 3,17 % is van een anderen inh. landaard. De Soendaneezen wonen in West-Java, t.w. in de Preanger Regentschappen en in een deel der gewesten Bantam, Batavia, Buitenzorg en Cheribon. Madoereezen bewonen Madoera en een deel van de gewesten Pasoeroehan en Besoeki met een klein aantal in het gewest Soerabaja. De Javanen wonen overal elders.

De Javaan is in het algemeen beleefd en onderdanig; hij is hoffelijk doch gesloten van aard. De kleedij der mannen zoowel als die der vrouwen getuigt van smaak; zij is vooral in Midden-Java stemmig. De Soendanees is meer luidruchtig, heeft in manieren niet de distinctie van den Javaan, kleedt zich meer opzichtig. De Madoerees is heftig en driftig. Hij heeft een open en vrijmoedig karakter; zijn beschavingsvormen zijn minder ontwikkeld; zijn kleedij is minder smaakvol en veelal weinig verzorgd. Als regel dragen nog altijd alle Inh. Jav. bewoners, zoowel mannen als vrouwen, als ze goed gekleed willen zijn, kain of sarong (open resp. gesloten lendedoek), liefst gebatikt, doch meestal fabrieksproduct van batikpatronen, en een baadje of jasje van verschillende snit. Onder de mannen is de neiging groeiend om zich op Eur. wijze te kleeden.

De Europeesche bevolking bestaat voor 89,83 % uit Nederlanders, 2,28 % Duitschers, 2,07 % Japanners (deze zijn in N.I. met Europeanen gelijkgesteld) en 0,76 % Engelschen. Van alle Europeanen op Java is meer dan $^3/_4$ deel in N.I. geboren; van deze in N.-I. geboren Europeanen had meer dan $^3/_4$ een vader, die ook in N.-I. geboren is; aldus heeft een belangrijk deel van de Eur. bevolkingsgroep op J. weinig directe familiebanden in Nederland.

De Chineezen vormen de grootste niet-inheemsche bevolkingsgroep op J. Toch is hun aantal slechts 1,4 op de 100 zielen. Zij zijn afkomstig uit Zuid-China. Ong. 75 % verblijft van geslacht op geslacht in N.-I.; deze zijn in China vreemdelingen.

Andere Vreemde Oosterlingen zijn in hoofdzaak Arabieren (41 730) en Voor-Indiërs (5 536). De Arabieren zijn meest blijvers, de Voor-Indiërs gaan veelal naar hun stamland terug.

Zie verder ook → Nederlandsch-Indië. *Brokx.*

F) Javaansche behuizing. De Javaansche woningen worden naar vaste, traditioneele regels gebouwd, en hebben van kraton-verblijf tot kampong-woning vele trekken gemeen. Het voornaamste van het huis is de dalem (woonkamer der familie); deze wordt nooit weggelaten, zelfs niet bij de koelies. Ook het praalbed is er altijd. Daarna volgt in belangrijkheid de pendopo (ontvang- en feestruimte), dan de put en de badkamers. De karakteristieke indeeling is het best bewaard gebleven bij de adellijke huizen op Midden-Java. De uitgebreidheid der Javaansche feesten bepaalt de afmetingen van het adellijke huis; hiermee hangen nl. direct samen de grootte der pendopo, waar de feestmaaltijden, wajang-spelen en gamelan-muziek gegeven worden, en ook de grootte der keuken en dienstgebouwen.

De woning ligt op een ruim, langwerpig erf, dat geheel omgeven is door een witgekalkten ringmuur of een palissadeering van besneden houten palm. Een dwarsmuur scheidt vóór- en achtererf, en loopt ook dwars door de woning. Deze muur is de grens der intimiteit. Er vóór liggen alleen de pendopo, en rondom tegen den muur stallen en poortgebouw. Er achter liggen in het midden de dalem, links de vrouwenvertrekken, rechts de mannenvertrekken, en tegen den achtermuur de dienstgebouwen. De ruime voor- en achtererven zijn nooit met gras begroeid, maar met zand bestrooid en beschaduwd door sawo-boomen. De daken zijn in djoglo-vorm (pyramide-vormig) en rusten boven de pendopo op houten zuilen, daar deze geheel open is, en bij de andere gebouwen op witgekalkte steenen muren. Zie de teekeningen. *Hendricks.*

G) Bestuur. J. is geheel rechtstreeks bestuurd gebied met uitzondering van het soenanaat Soerakarta, het sultanaat Jogjakarta, en de zelfbesturende rijken Mangkoenegaran en Pakoe Alaman. Deze vier zelfbesturen, in het midden van J. gelegen, vormen te zamen de Vorstenlanden. Administratief is J. verdeeld in drie provincies, West-, Midden- en Oost-Java, tot welke laatste ook Madoera behoort; de vier zelfbesturen vormen twee gouvernementen, Soerakarta en Jogjakarta.

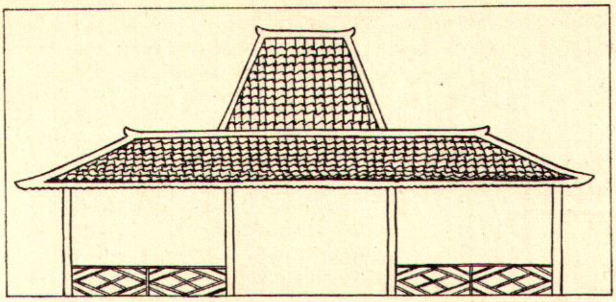
De bestuurlijke verdeeling bestaat uit:

Provincie of gouvernement	Afdeelingen (residenties)	Regentschappen	Districten	Onderdistricten	Desa's
West-Java . .	5	18	109	361	3.477
Midden-Java.	5	25	116	380	6.778
Oost-Java . .	7	31	150	545	8.180
Jogjakarta . .	1	6	14	61	830
Soerakarta . .	2	6	32	126	2.006
Totaal	20	86	421	1.473	21.271

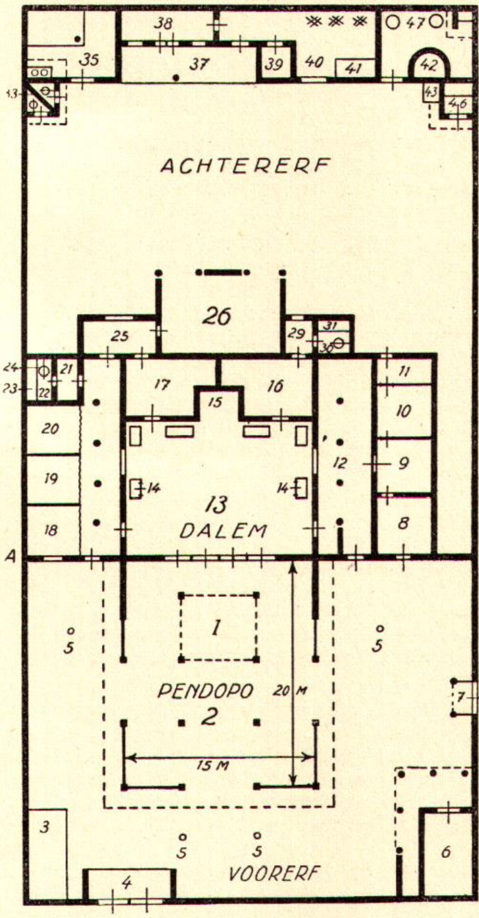
Aan het hoofd van een prov. of gouv. staat een gouverneur, aan het hoofd van een afd. een resident, in hun arbeid bijgestaan door assistent-residenten, controleurs, aspirant-controleurs en ambtenaren voor den administratieven dienst. Al deze functionarissen zijn Eur. bestuursambtenaren. Regenten, districtshoofden (wedana's), onderdistrictshoofden (assistent-wedana's) zijn Inheemsche bestuursambtenaren. Desahoofden (bekels, loerahs, petinggi's) zijn volkshoofden, zij worden gekozen.

Autonome bestuurslichamen zijn de provincies, de regentschappen en de gemeenten. Zij worden bestuurd door raden met als voorzitter resp. gouverneur, regent en burgemeester. Gemeenteraden zijn er in totaal 19 op Java.

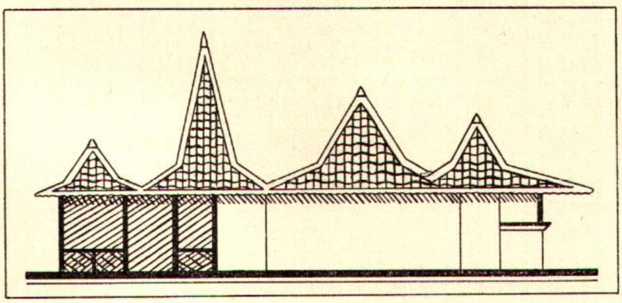
H) Middelen van bestaan. Landbouw. J. is landbouwland bij uitnemendheid. Ong. $^3/_4$ der Inh. bevolking leeft van den landbouw. Van de Europeanen werkt ca. 20 % in den landbouw, d.i. op ondernemingen van suiker, koffie, tabak, thee, rubber en kina. De Chineezen zijn slechts voor 9 % landbouwers. Verkeer en handel zijn voor een zeer belangrijk deel

Vooraanzicht van de pendopo.

Javaansche adellijke behuizing, in tweeën gedeeld (scheiding A-B): het voorerf (plataran ngarep) met de ruimten voor gasten-ontvangst en het achtererf (plataran-mboeri) met de eigenlijke woningen. Op het voorerf: de ingangspoort 4 (régol), deze is nooit in de as van het gebouw, maar rechts gelegen; de → „pendopo" 2 voor ontvangst der gasten, met gedeeltelijk verhoogd dak 1, waarin een „poesoko" (relikwie); de wachterswoning 6 voor de zijpoort 7 (poetoelan); de paardenstal 3 (kandang-djaran) en sierboomen 5. Op het achtererf komen voor: de bewaarplaats voor lampen en thee-benoodigdheden 8 (lampon); het mannenverblijf 9-11 (gandok), waarvan 9 en 10 slaapkamers zijn en 11 een kleine keuken; de zijgalerij 12 (èmpèr); de huishal of huiskamer 13 (dalem), het voornaamste deel van het huis, waar 's avonds de familie zit; de dalem is door zeer breede deuren verbonden met de pendopo, en in den achterwand bevindt zich een nis 15 (sentong-tengah) met praalbed (ambèn), dat gebruikt wordt o.a. bij huwelijksceremoniën; verder zijn er losse kleerkasten 14 (muurkasten komen wegens de vocht niet voor). Achter de dalem liggen de slaapkamer (pesaréan) van den vader 16 en die van de moeder 17. Verder zijn er: de vrouwenafdeeling 18 t/m 24 (gedong-koelon), waarvan 18 t/m 20 slaapkamers voor vrouwen en kleine kinderen zijn, 21 een voorhalletje, van het bad, tevens kleedkamer, en 22 de badkamer (koelak) met den waterbak 23 en de W.C. (kakoes) 24; een logeerkamer voor een hooge, adellijke, vrouwelijke gast 25; de achtergalerij 26 (gadri), welke tevens eetplaats is voor de familie; een kleedkamer met bad voor de ouders 29; nog een bad 31 en W.C. 30; W.C.'s voor de dienstboden 33; een bad voor mannelijke familieleden 46 en waterbakken in de open lucht voor het baden der bedienden; de achterkeuken 40 (pawon) met bergplaats 39 (goedang) en keukengalerij 37 met entree naar de slaapplaats van het dienstpersoneel 38 [de „pawon" heeft hier drie stookplaatsen (loeweng) voor het gereedmaken van de grootere feestmalen, bijv. bij Slamatan]. Verder komen voor kippenhokken 35; een waterba 41; een put 42 (soemoer) in de open lucht, waarnaast een waterreservoir 43 voor het vullen van de baden door middel van de ondergrondsche leidingen, en baden 47 voor bedienden. De baden in huis loozen met de W.C.'s in beerputten, de keukenafd. in de erfafscheidingssloot achter den muur gelegen. Het geheele huis is met een witgekalkten muur omgeven (tjepoeri).

Zijaanzicht van het huis.

van landbouw afhankelijk, waardoor een groot deel der bevolking indirect van den landbouw bestaat.

Inlandsche landbouw. Aanplant en opbrengst in 1933:

Gewas	Geoogst in ha	Opbrengst in quintalen (= 100 kg)
Rijst op sawahs (natte velden)	3.324.000	70.074.000 padi
Rijst op droge velden	454.342	5.253.000 padi
Maïs van natte en droge velden	2.204.471	21.268.000 gepeld
Cassave	700.688	58.313.000 wortels
Bataten.	159.846	11.420.000 knollen
Aardappelen . . .	17.455	793.000
Andere knolgewassen	102.385	—
Aardnoten	218.054	1.608.000 gepeld
Kedele	280.494	1.815.000 droge zaden
Andere peulvruchten	226.557	—
Inl. tabak	128.758	—
Inl. suikerriet. .	10.827	—
Uien.	16.767	—
Lombok	78.492	—
Groenten	10.336	—
Overige inl. landbouwgewassen	377.134	—

Cultuurondernemingen. De suikercultuur was vele jaren de belangrijkste ondernemingscultuur van J. Sedert enkele jaren verloor deze cultuur haar afzetgebied voor een belangrijk deel, meest doordat men in de ontvanggebieden tot eigen cultuur overging, beschermd door hooge invoerrechten.

In de laatste normale jaren was de aanplant gemiddeld 202 260 ha; in 1934-'35 bedroeg die aanplant slechts 27 807 ha, d.i. 14 % van het normale oppervlak. De oogst, die in de laatste jaren rond 150 quintalen per ha bedroeg, liep op door uitschakeling van de minder goede gronden. In 1925 waren op J. 179 suikerfabrieken, in 1933 waren er nog 116, waarvan 97 in werking, sedert is dit aantal nog verminderd. Voor het overgroote deel is in de suikercultuur Ned. kapitaal geïnvesteerd, een kleiner deel bestaat uit Chin. kapitaal.

Aanplant en productie van diverse cultuurondernemingen op Java in 1933:

Soort	Aantal ondernemingen	Aanplant (in ha)		Productie in 1 000 kg
		Totaal	In productie	
Hevea	580	228.766	182.431	74.656
Koffie	318	96.818	86.128	47.049
Thee	293	103.984	98.900	61.441
Tabak	37	26.980	26.980	25.488
Kina	108	15.996	14.211	5.965
Cocosnoten	131	6.533	5.131	5.027

Van de gouvernementsculturen zijn te noemen de rubber-, kina- en djaticultuur. Djati komt voor in hoofdzaak in de residentie Rembang en besloeg eind 1933 794 000 ha.

Veeteelt en visscherij. Wat de buffel (karbouw) is op West-Java, is het rund in Oost-Java, nl. op de eerste plaats trekvee, dan slachtvee en ten slotte melkvee. Buffel en rund komen op geheel J. voor, in het W. is de buffel, in het O. het rund het talrijkst; in Midden-Java zijn buffel en rund ongeveer evenveel voorkomend. Het inheemsche rund is sterk gekruist met Ongolo en Ned. (Australisch) vee. Het paard, klein van stuk, heeft op J. geen beteekenis voor den landbouw, dient uitsluitend als trekdier voor personen- en vrachtvervoer, als rij- en lastdier. Het aantal paarden neemt af door toename van het autoverkeer.

Visscherij en vischteelt komen, wat zout- en brakwatervisch betreft, vooral voor aan de Noordkust, zijn daar ook van belang. De visch wordt gezouten of gedroogd in onwelriekenden staat naar het binnenland vervoerd. Zoetwatervisch wordt vooral in de Preanger Regentschappen geteeld.

Delfstoffen worden op J. weinig gevonden. Ruwolie wordt geboord in Midden- en Oost-Java met Madoera. De opbrengst was in 1933 resp. 232 300 en 250 949 ton.

Nijverheid is op J. van betrekkelijk weinig beteekenis, meer in het bijzonder voor de Inh. en Eur. volksdeelen; voor de Chin. is de nijverheid van iets meer belang. Bekend is het vervaardigen van batiks door Inh. vrouwen soms met Chineezen als werkgevers; mede is te noemen het bewerken van hout en bamboe als Inh. nijverheid. De industrie onder leiding van Europeanen is nog steeds weinig ontwikkeld, wanneer men althans de verwerking van landbouwproducten (suiker, thee, tapioca, enz.) onder landbouw groepeert. In de laatste jaren is het industrialisatie-streven sterk. Te noemen zijn machinefabrieken en constructiewerkplaatsen, steen- en pannenbakkerijen, aardewerkfabrieken, weefnijverheid, vlechtnijverheid (bamboe en pandanhoeden), brouwerijen, spiritus-, verf- en zeepfabrieken, sigaren- en sigarettenfabrieken, leerlooierijen, fabricatie van rubberartikelen en graphische bedrijven. De Chinees is op J. de ambachtsman bij uitnemendheid; de meubelindustrie is grootendeels in zijn handen.

Handel is op J. altijd van zeer groot belang geweest. De groothandel is in handen van Europeanen, Chineezen en in toenemende mate van Japanners. De tusschenhandel, eertijds geheel Chineesch, wordt mede hoe langer hoe meer Japansch. De kleinhandel wordt gedreven door Chineezen en Inheemschen.

Waarde van in- en uitvoer (in 1 000 gld.)

Jaar	Invoer		Uitvoer		Excedent
	Waarde	% van totaal N.I.	Waarde	% van totaal N.I.	
1° Voor particuliere rekening					
a) Goederen					
1933	216.550	67,3	193.510	41,2	— 23.040
1932	252.222	64,5	253.311	46,6	+ 1.089
1931	393.562	68,8	351.267	46,9	— 42.295
1930	541.921	63,3	566.619	48,9	+ 24.698
1925	530.973	64,9	837.174	46,9	+ 306.201
1920	812.306	72,8	1.501.778	67,5	+ 689.472
1913	300.133	68,7	317.119	51,6	+ 16.986

Jaar	Invoer		Uitvoer		Excedent
	Waarde	°/₀ van totaal N.I.	Waarde	°/₀ van totaal N.I.	
b) Ongemunt goud en zilver					
1933	245	83,6	1.809	41,5	+ 1.564
1932	229	2,5	7.184	89,4	+ 6.955
1931	920	36,3	12.994	91,9	+ 12.074
1930	1.095	81,0	5.318	76,3	+ 4.223
1925	1.375	23,9	8.254	99,5	+ 6.879
1920	7.547	77,9	2.816	44,7	— 4.731
1913	1.040	85,3	222	3,5	— 818
c) Speciën					
1933	139	56,0	6	100,0	— 133
1932	267	67,9	8	14,8	— 259
1931	644	79,9	10.677	99,8	+ 10.033
1930	2.445	85,3	330	98,2	— 2.115
1925	14.723	85,0	1.057	96,4	— 13.666
1920	64.325	98,7	4.422	99,9	— 59.903
1913	20.027	83,5	5.554	89,4	— 14.473
2° Voor gouvernementsrekening.					
a) Goederen					
1933	7.279	95,6	180	100,0	— 7.099
1932	9.863	95,1	332	97,1	— 9.531
1931	16.563	82,3	406	99,7	— 16.157
1930	25.311	77,7	469	100,0	— 24.842
1925	15.874	75,1	439	2,6	— 15.435
1920	100.975	92,9	3.137	100,0	— 97.838
1913	24.489	90,6	34.365	60,1	+ 9.876
b) Ongemunt goud en zilver					
1933	—	—	—	—	—
1932	—	—	—	—	—
1931	—	—	—	—	—
1930	—	—	—	—	—
1925	—	—	1.852	100,0	—
1920	—	—	—	—	—
1913	2	100,0	—	—	— 2
c) Speciën					
1933	1.500	100,0	16.708	91,5	+ 15.208
1932	16.000	100,0	19.990	91,2	+ 3.990
1931	12.000	85,7	22.397	93,7	+ 10.397
1930	24.250	80,7	22.110	91,7	— 2.140
1925	—	—	600	100,0	+ 600
1920	11.050	100,0	—	—	— 11.050
1913	4.419	100,0	—	—	— 4.419

I) Verkeer. J. heeft een uitgebreid wegennet, hetwelk sedert het autoverkeer toenam veel verbeterde. De hoofdverbindingswegen zijn geasphalteerd. Door de ongunst der tijden nam het aantal personenauto's sterk af. Op J. werden in de jaren 1928 t/m 1933 ingevoerd resp. 10 366, 10 688, 5 262, 3 506, 1 531 en 1 684 personenauto's, alsmede 3 851, 4 669, 2 736, 1 585, 608 en 1079 vrachtauto's.

De spoorwegverbindingen (in Midden-Java exploitatie der Ned. Ind. Spoorweg Mij., overigens Staatsspoor) zijn uitstekend. De verbinding Batavia-Soerabaja, 824 km lang, werd in 1933 afgelegd in 12 uur 20 minuten, d.i. met een gemiddelde snelheid van 67 km per uur. De tramwegen hebben meer beteekenis voor vrachtvervoer. Het luchtverkeer met Bandoeng als centrum ontwikkelde zich zeer snel; er zijn thans vanuit Bandoeng regelmatige verbindingen met Batavia, Soerabaja, Palembang, Medan, Singapore en Nederland.

J) Bewoning. J. als sprekend agrarisch land heeft weinig steden. De grootste zijn Batavia, Bandoeng, Meester Cornelis in West-Java, Semarang in Midden-Java, Soerabaja en Malang in Oost-Java en Soerakarta met Jogjakarta in de Vorstenlanden. Hun zielental bedroeg in 1930:

	Inheemschen	Europeanen	Chineezen	Andere Vr. Oosterlingen	Totaal
Batavia	325.978	31.130	71.688	6.388	435.184
Bandoeng	130.028	19.650	16.657	480	166.815
Mr.Cornelis	83.677	5.946	7.127	1.081	97.831
Semarang	175.457	12.587	27.423	2.329	217.796
Soerabaja	271.275	25.900	38.871	5.629	341.675
Malang	70.662	7.463	7.831	690	86.646
Soerakarta	149.585	3.225	11.286	1.388	165.484
Jogjakarta	121.979	5.593	8.913	164	136.649
					1.648.080

Aldus woont in deze acht grootste steden tezamen het volgend percentage van de totaalbevolking van Java en Madoera: van de Inheemschen 3,25 %, van de Europeanen 57,92 %, van de Chineezen 27,43 %, van de andere Vreemde Oosterlingen 34,70 %, totaal nog niet ten volle 4 % van de geheele bevolking.

K) Katholiek leven. In 1807 mochten na twee eeuwen de eerste twee Kath. geestelijken hun bediening op J. uitoefenen (→ Batavia). In 1848 bestonden er slechts kerken op de drie hoofdplaatsen. Sedert groeide het aantal Katholieken en dat der Kath. instellingen gestadig, tot vooral na den Wereldoorlog van een grooten vooruitgang der Kath. zaak kan worden gesproken. Jarenlang is J. bediend door de Jezuïeten. In 1927, 1928, 1932, 1933 werden naast het vicariaat van Batavia (1842) achtereenvolgens ingesteld de apostolische prefecturen van Malang, Soerabaja, Poerwokerto en Bandoeng, toevertrouwd aan de Carmelieten, de Lazaristen, de Missionarissen van het H. Hart van Jezus en aan de Kanunniken van het H. Kruis. Bovendien kwamen in de laatste jaren de Franciscanen en de Missionarissen van de H. Familie hun bijstand verleenen in het vicariaat van Batavia. Juni 1934 waren op J. werkzaam:

Vicariaat of prefectuur	Priesters		Broeders		Zusters	
	Eur.	Inh.	Eur.	Inh.	Eur.	Inh.
Batavia	94	9	112	9	472	33
Malang	17	—	20	—	93	1
Soerabaja......	24	—	24	—	127	—
Poerwokerto ...	15	—	19	—	56	—
Bandoeng	17	—	4	—	112	—
Totaal	167	9	179	9	860	34
	176		188		894	

Het Kath. onderwijs omvatte eind Juni 1934:

Vicariaat of prefectuur	Aantal scholen	Aantal leerlingen			Aantal leerkrachten						Totaal
		jongens	meisjes	totaal	religieuzen			leeken			
					m.	vr.	totaal	m.	vr.	totaal	
Batavia	426	25.149	13.097	38.246	103	151	254	657	276	933	1.187
Malang	69	2.722	2.328	5.050	14	46	60	57	52	109	169
Soerabaja	94	4.548	3.610	8.158	22	40	62	97	104	201	263
Poerwokerto	31	1.563	1.098	2.661	10	40	50	24	19	43	93
Bandoeng	31	1.291	1.403	2.694	7	23	30	33	43	76	106
Totaal	651	35.273	21.536	56.809	156	300	456	868	494	1.362	1.818

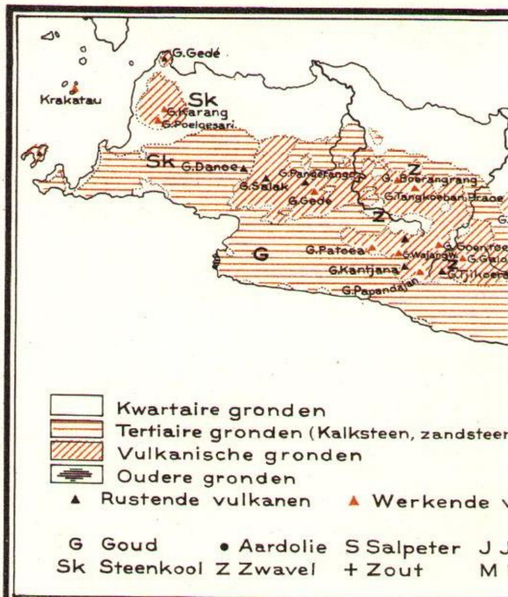
Verder zijn er 19 internaten voor jongens en 18 voor meisjes; 10 Kath. weeshuizen voor jongens en 8 voor meisjes; 22 Kath. ziekenhuizen, hulpziekenhuizen en poliklinieken en tal van Kath. vereenigingen op godsdienstig, charitatief, sociaal en politiek gebied.

L i t . : Encyclop. v. Ned. Indië; Uitkomsten Volkstelling Ned. Ind. 1930 (I, II, III, VI en VII); Ind. verslag 1934 (I en II); Ind. Regeeringsalmanak (I en II); Repertorium op de Lit. betreffende de Ned. Koloniën; Jaarboek 1934 v. h. Centraal Missiebureau te Batavia; J. H. v. d. Velden, De R.K. Missie in Ned. Ind. 1808-1908; vsch. periodieken, o.m. Ned. Ind. Oud en Nieuw, Sluyters' Monthly, Inter-Ocean, d'Orient, Tropische Natuur, Koloniale Studiën. *Brokx.*

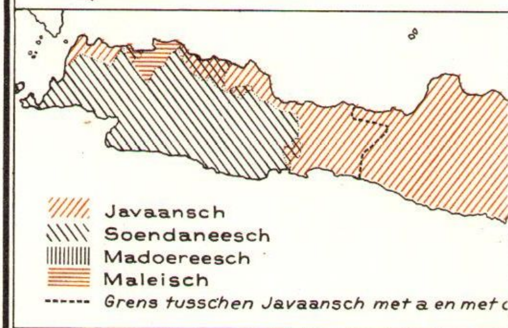
II. Voor **ethnologie** en **kunst** van Java, zie → Ned.-Indië, waar een schets gegeven wordt van ethnologie en kunst van alle tot Ned.-Ind. behoorende volken.

III. A) Profane geschiedenis der inheemsche rijken. Omtrent de oudste bewoners van Java, wellicht dwergvolken, zooals men ze nog vindt in ontoegankelijke gebieden van Sumatra, Nieuw-Guinea, de Philippijnen en Japan, weet men niets af. De cultuur van de oudste Indonesische bewoners, vermoedelijk nog vóór 1000 v. Chr. naar Java gekomen, is thans het voorwerp van de interessante onderzoekingen van van Stein Callenfels, die o.a. bij Patjitan talrijke overblijfselen uit een steenen tijdvak ontdekt heeft. De eigenlijke geschiedenis van Java begint echter met den, evenwel niet nauwkeurig te bepalen, tijd, dat de Voor-Indische beschaving op Java haar intocht doet. Op welke wijze deze invloed is uitgeoefend, is niet bekend; omstreden is de vraag, of de Hindoe's op Java gekoloniseerd hebben, zich van de macht meester gemaakt en den staat en de maatschappij naar eigen opvattingen ingericht hebben, doch zich geleidelijk aan het inheemsche milieu volkomen geassimileerd hebben, of dat de inheemsche vormen van organisatie en de inheemsche machthebbers zijn blijven bestaan, doch dat de vooraanstaande Javanen de zeden en gewoonten, godsdienst en letterkunde van in hun land gevestigde Hindoe-vreemdelingen overgenomen hebben. Hoe dit ook zij, in ieder geval kenmerkt zich de tijd van 500 tot 1500 door den geweldigen invloed van het Hindoeïsme, die zich op allerlei gebied geopenbaard heeft.

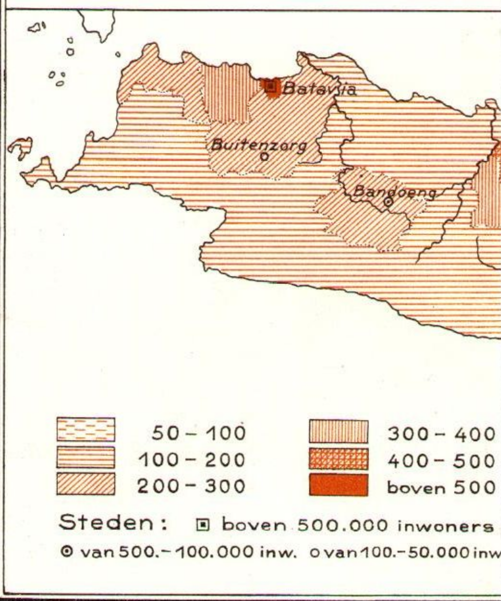
In de 5e en 6e eeuw bestond er op West-Java een rijkje Taroemanagara, het land van de Tji Taroem, waarvan niet veel meer bekend is dan dat er o.a. een koning Poernawarman geregeerd heeft en dat, volgens den Chineeschen pelgrim Fa-Hian, er het Hinajanistische Boeddhisme gepreekt is door een zekeren Goenawarman uit Kasjmir. Van eenige relatie van dit West-Jav. rijk tot het oude Midden-Jav. rijk Mataram, waarvan wij, eveneens uit Chineesche berichten, voor het eerst hooren in de 7e eeuw, blijkt niets. De Sanskrit oorkonde van Tjanggal (732) spreekt van een zekeren Sandjaja, zoon van Sanna, vorst van Mataram, die in het oud-Soendasche boek Tjarita Parahjangan („Geschiedenis van de Préanger") een groot veroveraar wordt genoemd, en die wellicht de grondlegger is van den grooten bloei van Midden-Java, die voor dat land in dezen tijd aangenomen moet worden, om de aanwezigheid van de grootsche bouwwerken Boroboedoer, Tjandi Mendoet, Tjandi Sèwoe e.a. te kunnen verklaren. Van deze tempels zijn er sommige Boeddhistisch (Mahajana met sterken inslag van Tantrisme; geen Hinajana meer), andere Sjiwaïtisch; de van later bekende toestand, dat op Java Sjiwaïsme en Boeddhisme vreedzaam naast elkaar staan en beide als staatsgodsdienst erkend worden, zelfs in één systeem zijn opgenomen (→ Sjiwa-Boeddhisme), vindt men hier reeds in de kern aanwezig. De vorsten van dit oud-Mataramsche rijk waren Indonesiërs en behoorden tot de dynastie der Sjailendra's, die ook in Sjriwidjaja (Palembang) regeerde; of echter Mataram dan wel Sjriwidjaja domineerde, is nog niet uitgemaakt, evenmin als de vraag, hoe ver de macht der Sjailendra's zich uitstrekte. Omstreeks 900 schijnt Oost-Java geleidelijk zijn macht over Midden-Java uitgebreid te hebben, en kort na 925 blijkt Midden-Java — waarom? — plotseling uitgeschakeld te zijn. Van 925 tot 1525 heeft men slechts met Oost-Java te maken, terwijl men in die 600 jaren van Midden-Java niets en van West-Java slechts af en toe iets merkt. In het tweede kwartaal van de 10e eeuw regeert op Oost-Java koning Sindok, alias Isjana Wikramadharmottoenggadewa, de stamvader van de dynastie van Medang en Kadiri en nominaal ook van de dewa agoeng's van Bali tot op heden toe. Een van Sindok's opvolgers raakt verwikkeld in een strijd met Sjriwidjaja of althans een daarmee verbonden macht, ten gevolge waarvan in 1006 de kraton van Oost-Java verwoest wordt. Aan het bloedbad ontsnapt 's konings (a.s.) schoonzoon Er-Langga, een 15-jarige Balische prins, die eerst een toevlucht vindt in een kluizenarij en die van daar uit pogingen onderneemt om het Oost-Jav. rijk te herstellen. Een en ander leidde er toe, dat hij in 1036 onder den naam Dharmawangsja tegoeh Anantawikramottoenggadewa een machtig vorst was, die een goed deel van Java beheerschte. Onder zijn regeering komt de letterkunde, die in 1006 vermoedelijk vrijwel geheel ten gronde was gegaan, tot nieuwen bloei. Bij zijn dood omstreeks 1045 verdeelde de koning zijn rijk onder zijn twee mannelijke erfgenamen. Zoo ontstonden twee rijken, Djanggala en Kadiri, die echter een eeuw later, vermoedelijk onder Djajabhaja van Kadiri, weer vereenigd werden onder den scepter

G.Gedé
Krakatau
Sk
G.Karang
G.Poelosari
Sk
G.Danoe
G.Salak
G.Pangerango
G.Gedé
G.Boerangrang
G.Tangkoeban Praoe
Z
Z
G
G.Pafoea
G.Kantjana
G.Papandajan
G.Wajang
Kwartaire gronden
Tertiaire gronden (Kalksteen, zandsteen
Vulkanische gronden
Oudere gronden
Rustende vulkanen
Werkende v
G Goud
• Aardolie
S Salpeter
Sk Steenkool
Z Zwavel
+ Zout

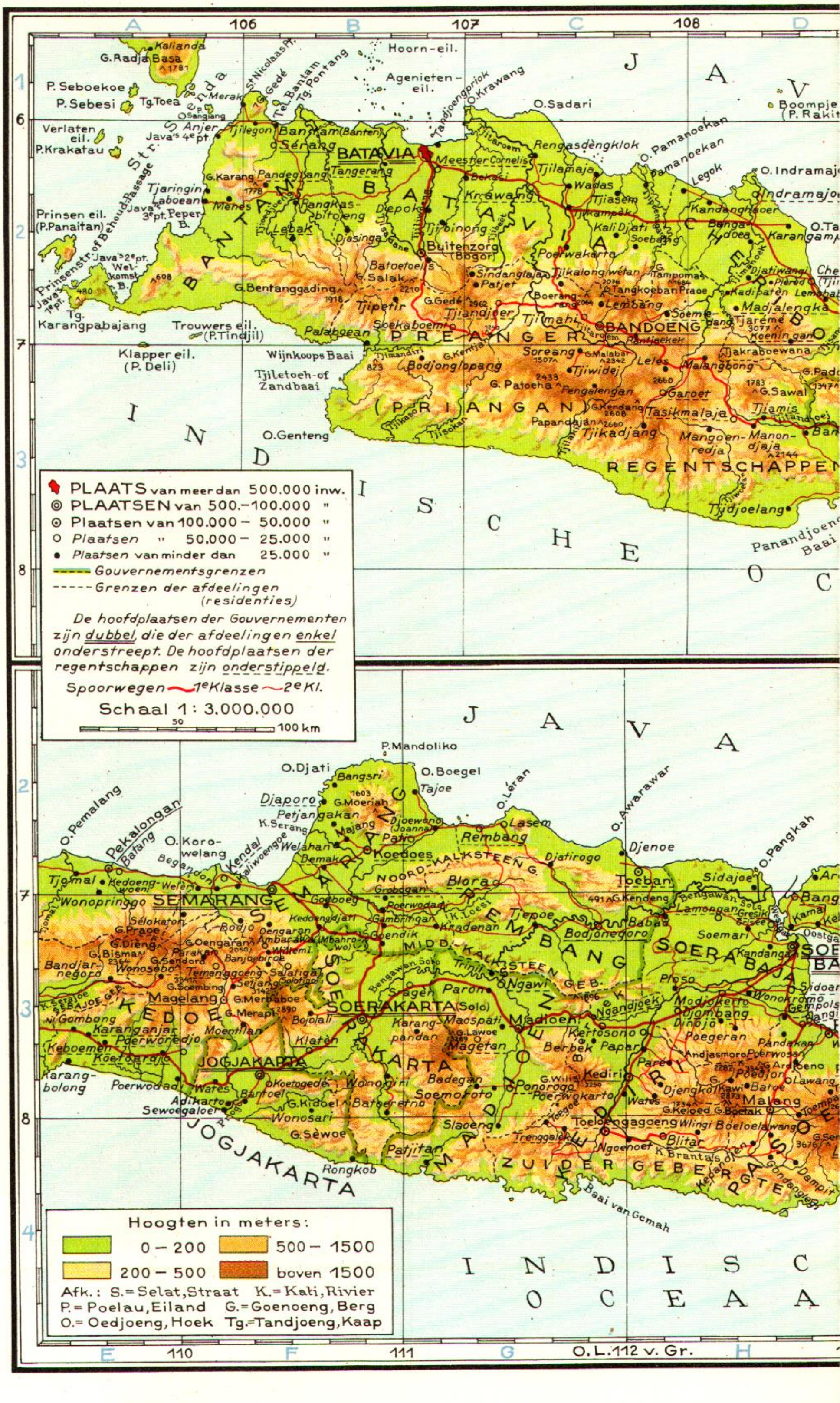

Javaansch
Soendaneesch
Madoereesch
Maleisch
Grens tusschen Javaansch met a en met

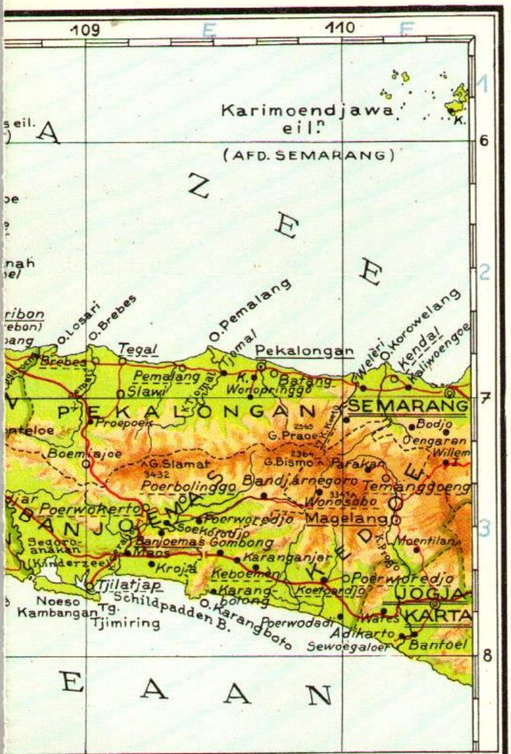

Batavia
Buitenzorg
Bandoeng
50 - 100
100 - 200
200 - 300
300 - 400
400 - 500
boven 500
Steden: boven 500.000 inwoners
van 500.- 100.000 inw.
van 100.- 50.000 inw

JAVA

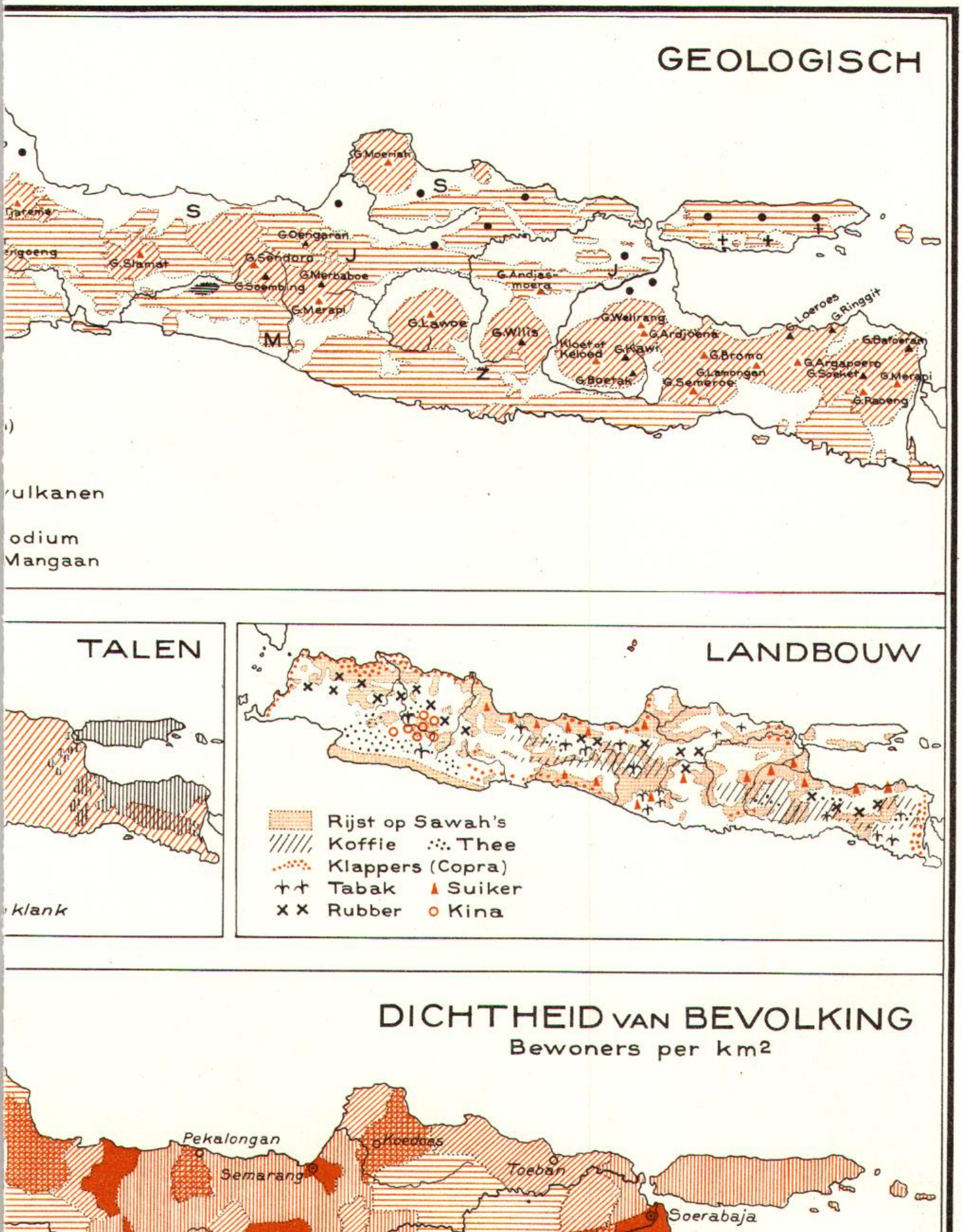

PLAATS van meer dan 500.000 inw.
PLAATSEN van 500.–100.000 "
Plaatsen van 100.000 – 50.000 "
Plaatsen " 50.000 – 25.000 "
Plaatsen van minder dan 25.000 "
Gouvernementsgrenzen
Grenzen der afdeelingen (residenties)
De hoofdplaatsen der Gouvernementen zijn dubbel, die der afdeelingen enkel onderstreept. De hoofdplaatsen der regentschappen zijn onderstippeld.
Spoorwegen 1e Klasse 2e Kl.
Schaal 1 : 3.000.000
50
100 km
Hoogten in meters:
0 – 200
200 – 500
500 – 1500
boven 1500
Afk.: S. = Selat, Straat K. = Kali, Rivier
P. = Poelau, Eiland G. = Goenoeng, Berg
O. = Oedjoeng, Hoek Tg. = Tandjoeng, Kaap
O.L. 112 v. Gr.
J A V A
I N D I S C H E O C E A A N
BATAVIA
BANDOENG
SEMARANG
SOERAKARTA (Solo)
JOGJAKARTA
BANTAM
PREANGER
REGENTSCHAPPEN
KEDOE
REMBANG
MADIOEN
KEDIRI
ZUIDER GEBERGTE

109
110
Karimoendjawa eil.n
(AFD. SEMARANG)
Z
E
E
O. Losari
O. Brebes
O. Pemalang
O. Korowelang
Tegal
Pekalongan
Brebes
Kendal
Kaliwoengoe
Pemalang
Batang
Slawi
Wonopringgo
Weleri
P E K A L O N G A N
SEMARANG
Proepoek
G. Praoe
Bodjo
Oengaran
Willem
Boemiajoe
G. Slamat
G. Bismo
Parakan
Poerbolinggo
Bandjarnegoro
Temanggoeng
Wonosobo
Poerwokerto
Poerworedjo
Magelang
Soekoredjo
Banjoemas
Gombong
Moentilan
Maos
Kinderzee
Kroja
Karanganjar
Keboemen
Tjilatjap
Karang-bolong
Poerworedjo
Koetoardjo
JOGJA-KARTA
Noeso Kambangan
Tg. Tjimiring
Schildpadden B.
O. Karangboto
Poerwodadi
Wates
Adikarto
Sewoegaloer
Bantoel
E A A N

Tambak
G. Besar
P. Bawéan
Sangkapoera
(AFD. SOERABAJA)
Ardjasa
P. Kangéan
P. Paliat
P. Saoebi
P. Sepandjang
(AFD. MADOERA)
Z E E
MADOERA
Amboenten
Soemenep
Kaliangèt
Pamekasan
Sampang
S. Sapoedi
P. Raäs
P. Poeteran
Gajam
P. Sapoedi
S. Raäs
Mangoenan
P. Radja
P. Genteng
Str. Madoera
O. Patjinan
Pasoeroean
Djaboeng
Paiton
Panaroekan
Sitoebondo
Probolinggo
Kraksaän
Besoeki
Pandji
Tg. Sedano
G. Baloeran
IJANG-GEB.
Bondowoso
Klakah
G. Argopoero
IDJEN
HOOGL.
G. Raoeng
G. Merapi
Djatiroto
Djember
Kalisat
B E S O E K I
BALI
Pasirian
Rambipoedji
Banjoewangi
Kentjong
Mrawan
Amboeloe
Str. Bali
Poeger
G. Batiri
Rogodjampi
Bentjoeloek
Noeso Baroeng
Schiereil.
Blambangan
Tg. Poerwo (Poerwo)
Tg. Bantenan (Java's Zuidhoek)
H E
N
113
114

JAVA

GEOLOGISCH
G.Moeriah
S
S
G.Oengaran
G.Sendoro
G.Slamat
J
G.Merbaboe
G.Soembing
G.Andjasmoera
J
G.Merapi
M
G.Lawoe
G.Willis
Z
G.Welirang
G.Ardjoena
Kloet of Keloed
G.Kawi
G.Boetak
G.Bromo
G.Lamongan
G.Semeroe
G.Loeroes
G.Ringgit
G.Baloeran
G.Argapoero
G.Soeket
G.Merapi
G.Raoeng
vulkanen
odium
Mangaan
TALEN
klank
LANDBOUW
Rijst op Sawah's
Koffie
Thee
Klappers (Copra)
Tabak
Suiker
Rubber
Kina
DICHTHEID VAN BEVOLKING
Bewoners per km2
Pekalongan
Koedoes
Semarang
Toeban
Soerabaja
Magelang
Soera-karta
Madioen
Pasoeroean
Kediri
Probolinggo
Djokjakarta
Malang
Teloengagoeng

van Kadiri. Het Kadirische tijdvak, eveneens van groot belang voor de letterkunde, duurde tot 1222, toen een man uit het volk, Ken Angrok, die zich na een avontuurlijk leven tot een locaal machthebber opgewerkt had, de gehoorzaamheid aan den koning van Kadiri opzegde, dien overwon, en te Toemapel, later officieel Singhasari geheeten, als koning optrad onder den naam Radjasa. Aldus werd Radjasa de stichter van de dynastie van Singhasari en Madjapahit (Modjopahit). Een van Radjasa's opvolgers was Krtanagara (1268-1292), die den grondslag heeft gelegd voor het Jav. imperialisme van de 14e eeuw. Onder zijn regeering kwam Bali onder Singhasari (1284), was Madoera een deel van het Singhasarische rijk, en werd een expeditie uitgerust ter verovering van het Sumatraansche rijk, welke in Sumatra een lid van de Jav. dynastie op den troon bracht, uit wien de latere koningen van Menangkabau zouden voortspruiten. Zelfs weigerde Krtanagara de gebruikelijke erkenning van de opperheerschappij van den keizer van China, en een Chineeschen gezant zond hij met geschonden gelaat naar zijn land terug. Om deze beleediging te wreken, stuurde de nieuwe Mantsjoe-keizer Koebilai Chan in 1292 een strafexpeditie naar Java, welker leiders echter den toestand geheel veranderd aantroffen. Krtanagara had nl. een nazaat van den laatsten koning van Kadiri aldaar als vazalvorst aan het bewind gelaten, Djája-katong. Deze Djaja-katong pleegde in 1292 met goed gevolg een aanslag op Singhasari, op een oogenblik, dat Krtanagara zich aan de ritueele dronkenschap van het Sjiwa-Boeddhisme overgaf, zoodat hij geen tegenstand kon organiseeren en omkwam. Zijn schoonzoon, raden Widjaja, kon echter vluchten. Hij begaf zich naar Madoera, onderwierp zich schijnbaar aan Djaja-katong en verkreeg van hem een stuk land in leen, waarop Madjapahit gebouwd werd. Toen nu in 1293 het Chineesche expeditieleger op Java verscheen en het meende in Djaja-katong den vijand te moeten zien, sloot raden Widjaja zich bij de Chineezen aan, vernietigde met hun hulp Djajakatong, dreef hen vervolgens door verraad in zee, en werd koning van Madjapahit onder den naam Krtaradjasadjajawardhana (1294), als echtgenoot van Krtanagara's vier dochters. In 1295 reeds werd hij ongeneeselijk ziek en moest Djajanagara, een in 1294 geboren zoon uit een Maleische prinses, zijn plaats innemen. In 1309 koning geworden, wist Djajanagara echter, onder overwinning van talrijke moeilijkheden, het jonge Madjapahit door zijn periode van zwakte heen te leiden. Toen hij in 1328 vermoord werd, kwam aan de regeering de oudste dochter van diegene der vier dochters van Krtanagara, die het meeste recht had op den troon, maar die niet zelfstandig kon of wilde regeeren, omdat zij non geworden was. Deze dochter van Krtaradjasadjajawardhana, bekend onder den naam Tribhoewanottoenggadewi-Djajawisjnoewardhani, maar veelal de Regentes genoemd, omdat zij later zou regeeren als voogdes voor haar in 1334 geboren zoon Ajam-Woeroek, schijnt zeer bijzondere gaven te hebben gehad als vorstin (1329-1350). Misschien echter was de bloei van het Madjapahitsche rijk, die in dezen tijd inzet, uitsluitend te danken aan Gadjah-Mada, een man uit het volk, die zich bij een opstand tegen Djajanagara in 1319 bijzonder had onderscheiden, en die zich wist op te werken tot rijkskanselier, welk ambt hij van 1331 tot zijn dood in 1364 bekleed heeft. Gadjah-Mada is Java's grootste staatsman geweest. Hij schiep een machtig en bloeiend rijk, dat ongeveer den omvang had van het huidige Nederlandsch-Indië, betrekkingen onderhield met de rijken van het Zuid- en Oost-Aziatische continent, en ook innerlijk goed georganiseerd was; hij was het ook, die, na in 1343 Bali opnieuw aan Java onderworpen te hebben, daar een Jav. kolonie gesticht heeft, welke zich later tot een zelfstandig rijk heeft ontwikkeld en de draagster is geworden van de tot nu toe bestaande Oost-Javaansch-Balische cultuur. Na den dood van Ajam-Woeroek, die onder den naam Radjasanagara van 1350 tot 1389 glorierijk geregeerd heeft, verviel de geweldige macht van Madjapahit uiterst snel, al heeft de invloed van de Jav. overheersching zich op allerlei eilanden nog eeuwen doen gelden. De regeering van Radjasanagara's opvolgers, zijn schoonzoon Wikramawardhana (1389-1429), diens dochter Soehita (1429-1447) en haar broer Bhre Toemapel (1447-1451), is weinig belangrijk geweest. Hoe de daarop volgende vorsten zich tot de dynastie van Radjasa verhouden hebben, is niet duidelijk, maar ook niet belangrijk. Madjapahit blijft als centrum bestaan tot een eindweegs in de 16e eeuw, maar reeds in de 15e eeuw had de werkelijke macht zich verplaatst naar de rijkjes aan de Noordkust, waar de Islam vasten voet had gekregen, en naar den Oosthoek, waar zich nog meer dan 100 jaren na den ondergang van Madjapahit het Hindoe-Javaansche rijk van Blambangan handhaaft, welks geschiedenis echter nauwelijks bekend is.

De 16e eeuw is de eeuw van den godsdienstovergang en van het eerste contact met de Europeanen (1509 Portugeezen, 1596 Nederlanders). Van wat er zich in die eeuw precies op Java afgespeeld heeft, weten wij weinig af. De Jav. geschiedboeken vertellen talrijke bijzonderheden over de Mohammedaansche rijkjes van Soerabaja (Ampèl Dento), van Giri, welks vorst den titel Soenan droeg en een algemeen erkend geestelijk gezag had, van Demak in Noord- en van Padjang in Centraal-Midden-Java, maar wat er van die verhalen waar is, is niet uit te maken. Er komt weer teekening in de situatie, wanneer omstreeks 1575 zich van Padjang onafhankelijk maakt een zekere Soetowidjojo, die zijn gebied Mataram ten koste van zijn mededingers uitbreidt, den naam Panembahan Sénopati aanneemt, en bij zijn dood in 1601 Midden-Java in zijn macht heeft, terwijl hij Oost-Java reeds herhaaldelijk zijn macht had doen gevoelen. Na zijn dood breidt eerst Panembahan Sédo Krapjak (1601-1613) het rijk uit, dat echter zijn grootsten bloei beleefd heeft onder Tjokrokoesoemo, alias Soeltan Agoeng. Diens geschiedenis is echter reeds zoo verweven met die der Nederlanders op Java, dat zij onder → Nederlandsch-Indië gegeven wordt. *Berg.*

B) Voor de **missiegeschiedenis,** zie → Ned. Indië.

IV. Javaansche taal. Het Javaansch is een Indonesische taal, gesproken in Oost-Java (behalve in de enclaves van het Madoereesch), in Midden-Java, in het Noordelijk deel van het gebied ten Westen van Batavia (Bantensch Javaansch), en in de door Javanen gekoloniseerde gebieden buiten Java (Lampongsche districten, Deli, Suriname e.a.). Er zijn talrijke dialecten te onderscheiden, voor het grootste deel nog niet bestudeerd ; het Bantensch Jav., sterk door het Soendaasch beïnvloed, neemt een eigen plaats in. De beschaafde taal van Soerakarta wordt gepropageerd als standaard-Javaansch. In vroeger tijd heeft het Jav. grooten invloed uitgeoefend op verschillende andere talen van den Indischen Archipel, o.a. op het Maleisch van Palembang, het Soendaasch, het

Madoereesch, en vooral het Balineesch. Op zijn beurt heeft het den invloed ondergaan van het Maleisch en het Arabisch, maar vooral ook van het Sanskrit, waaraan het tallooze woorden en uitdrukkingen en een goed deel van zijn literaire beeldspraak ontleend heeft, en van het Nederlandsch. Men spreekt van Oud-, Middel- en Nieuw-Javaansch, doch deze namen zijn niet gelukkig gekozen, omdat zij opeenvolgende ontwikkelingsphasen van één taal suggereeren, terwijl in werkelijkheid het verschil vooral van geographischen aard is, en het Oud-Javaansch en het Nieuw-Javaansch eeuwen lang contemporain zijn geweest.

Karakteristiek voor het Nieuw-Javaansch zijn de sociale differentiaties, die er hypertrophisch in ontwikkeld zijn en die onder invloed van het Javaansch ook in het Balisch en het Soendaasch zijn opgetreden; minder juist, doch vrij algemeen spreekt men van „taalsoorten", ook wel van „rangtalen". Het Javaansch onderscheidt drie hoofdvormen, ngókó, kròmò en madyò, waarnaast het kròmò-inggil staat. Wanneer men schematisch en met verwaarloozing van de talrijke bijz. schakeeringen het gebruik wil aangeven, kan men zeggen, dat de Javanen ngókó spreken tot ondergeschikten, kròmò tot personen, die zij beleefd behandelen, madyò tot huns gelijken; kròmò-inggil gebruiken zij, wanneer zij spreken óver aanzienlijke personen; bij wijze van vergelijking kan men zeggen, dat ngókó tot kròmò staat als Ned. U tegenover jij, en kròmò-inggil tegenover de andere taalsoorten als Ned. paleis tegenover huis, gemalin tegenover echtgenoote. Het kròmò bedient zich soms van geheel andere woorden dan het ngókó, soms vervormt het de beginconsonant, den uitgang of het vocalisme van het ngókó-woord. Het aantal kròmò-inggil-woorden is beperkt. Dat het kròmò meer Sanskrit zou bevatten dan het ngókó is een fabeltje. Ngókó noemt men ook Laag-Javaansch, kròmò ook Hoog-Javaansch, doch deze termen hebben dan met verschil van dialect of met onderscheid tusschen onbeschaafd en beschaafd niets te maken. Over de herkomst van het systeem der sociale differentiaties tast men nog in het duister; invloed op de ontwikkeling hebben stellig uitgeoefend het dualistische karakter der Jav. maatschappij met haar scherpe onderscheiding van adel en volk, de versmelting der Jav. dialecten ten gevolge van de vorming van groote rijken, het feit, dat in Jav. woorden de consonanten domineeren over de vocalen, eigenaardigheden van de Jav. metriek, en taboe-regels. In onzen tijd breidt het gebruik zich nog steeds uit, vooral onder de boerenbevolking (kròmò doesoen, boeren-kròmò). De Djowodipo-beweging heeft getracht de differentiaties af te schaffen en alleen het ngókó over te houden; in de practijk echter ontwikkelt het kròmò zich steeds meer tot de standaardschrijftaal.

Het Javaansch gebruikt grondwoorden en afgeleide woorden. Afleiding vindt plaats door nasaleering (kirò, ngirò), praenasaleering (deleng, ndeleng), reduplicatie (teloe, teteloe), woordverdubbeling (ati, atiati), idem met klankvariatie (bali, bolabali), praefigeering (wroeh, kawroeh), infigeering (soeroep, soemoeroep), suffigeering (tanem, taneman), of door een combinatie van deze elementen. Bij het substantief is geslacht, getal en naamval onbekend, doch is van belang het onderscheiden van individu en soort. Bij het werkwoord ontbreekt de tijd geheel en de conjugatie vrijwel geheel; in het systeem der wijzen speelt de hoofdrol de aanduiding van de verhouding tot de werkelijkheid; in plaats van ons onderscheid tusschen actief en passief heeft het Javaansch een systeem van vier activiteitsgraden, welker gebruik beheerscht wordt door den nadruk, die op het object valt. Het onderscheid tusschen substantief en adjectief wordt zelden uitgedrukt door aparte vormen; trappen van vergelijking ontbreken. Qualitatieve bijwoorden ontbreken, en in verband daarmee drukt men praedicatieve begrippen uit door verbaalsubstantieven, die veelal met hulpwoorden gevormd worden. Persoonlijke voornaamwoorden worden veelal door titels of verwantschapsaanduidingen vervangen, bezittelijke worden door suffixen uitgedrukt, onbepaalde door verdubbeling der vragende; het betrekkelijke voornaamwoord ontbreekt, bij het aanwijzende wordt het onderscheid tusschen spreker, toegesprokene en derde scherp in acht genomen. Telwoorden zijn eenvoudig opgebouwd; 175 843 luidt: saketi (100 000), pitoeng leksò (zeven 10 000-tallen), limang èwoe (vijf 1000-tallen), woloeng atoes (acht 100-tallen), patang poeloeh (vier 10-tallen), (te)teloe; rangtelwoorden en vermenigvuldigers worden van de hoofdtelwoorden afgeleid door praefigeering, distributieven door nasaleering of verdubbeling. Uit een en ander blijkt, dat het Javaansch zich van geheel andere middelen bedient dan het Nederlandsch.

Over de verwarring, die bij Nederlanders dikwijls plaats heeft tusschen Oud-Javaansch en Kawi, zie → Kawi.

Hulpmiddelen voor de studie van het Javaansch vormen: Gericke-Roorda, Javaansch-Nederlandsch Handwoordenboek; van der Tuuk, Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek; grammatica's van het Nieuw-Javaansch van Roorda, Kiliaan en Walbeehm, geen van alle nog bevredigend; taalvergelijkende opstellen over het Oud-Javaansch van H. Kern; handleidingen voor de practijk: Kats-Koesrin, Spraakkunst en Taaleigen van het Javaansch, Sastrawidjana, Javaansche Samenspraken. *Berg.*

V. Javaansche literatuur, het totaal der geschriften, die in een of ander soort Javaansch zijn geschreven, en die voor een deel autochthoon zijn, voor een deel bewerkt naar Voor-Indische, Arabische, Perzische, Maleische en Ned. origineelen, en voor een deel ontstaan zijn uit de versmelting van geïmporteerde literatuur met oorspronkelijk Javaansche opvattingen en tradities.

Hoofdtrekken der interne ontwikkeling. Java heeft gedurende meer dan duizend jaar den invloed van het Hindoeïsme op velerlei gebied ondergaan, en het spreekt vanzelf, dat deze invloed ook in de Jav. letterkunde diepe sporen nagelaten heeft; inderdaad is de Jav. letterkunde niet verstaanbaar voor hem, die van de Sanskrit literatuur niet op de hoogte is. Niet minder waar is echter, dat de Jav. geest van den beginne af op de geïmporteerde letterkunde zijn stempel heeft gedrukt en dit er steeds dieper in is gaan drukken. Aan Voor-Indië dankt de Jav. letterkunde haar onderwerpen, met name de twee groote heldendichten Ramajana en Mahabharata, eenige poerana's, een aantal bewerkingen van het Pantsjatantra, en een groote massa theologische en philosophische verhandelingen, verder haar literaire vormen en haar metriek, en ten slotte haar taal, direct, doordat het Javaansch een geweldige hoeveelheid Sanskrit woorden geabsorbeerd heeft en de beeldspraak van de Sanskrit letterkunde voor eigen behoefte pasklaar heeft gemaakt, indirect ook, doordat de

kennismaking met het vormenrijke Sanskrit en de omstandigheid, dat men zich voor de taak gesteld zag om allerlei uit de Sanskrit literatuur bekende onderwerpen in het Javaansch weer te geven, het Javaansch soepeler gemaakt en het ontstaan van een standaardtaal voor literair gebruik vergemakkelijkt moeten hebben. Niettemin heeft de inheemsche cultuur, die reeds vóór de eerste kennismaking van Java met het Hindoeïsme tot hoogeren bloei moet zijn gekomen dan in de meeste andere landen van den Indischen Archipel te vinden was, het geïmporteerde geheel en al vervormd naar haar eigen karakter, en hebben met name de structuur en de religieuze sfeer van het Jav. schimmenspel en de daarmee innig verbonden voorouderscultus de richting bepaald, waarin het geïmporteerde zich moest ontwikkelen om Jav. geesteseigendom te kunnen worden, en dat wel in zulk een mate, dat er tusschen de geïmporteerde stof en hetgeen daaraan in de latere lit. beantwoordt veelal een geweldig verschil is ontstaan; men vergelijke bijv. eens het Mahabharataverhaal naar Jacobi's inhoudsopgave met de synopsis van de Jav. redactie in Cohen Stuart's Brotojoedouitgave. Het spreekt vanzelf, dat in dit duizendjarig proces van beïnvloeding en verwerking van vreemde invloeden allerlei graden en phasen te onderscheiden zijn, en dat men in de Jav. lit. zuiver Hindoeïsme vindt naast volledige javanisatie. Krachtig zet echter de volledige javanisatie door, wanneer in de 16e eeuw ten gevolge van de komst der Europeanen in Indië het directe contact tusschen Voor-Indië en Java verbroken wordt; het epos wordt dan aan het wajangspel en de tot geschiedenis uitgegroeide vooroudermythe ondergeschikt, de belangstelling verplaatst zich van de wetenschappelijke theologie en philosophie naar de op de practijk gerichte magie, de taal verarmt door het verlies van vele Sanskrit woorden, en de Hindoesche versmaten met de daarmee vergroeide kakawintaal gaan te loor.

De Mohammedaansche literatuur, die haar intrede doet, wanneer hindoeïseerende en javaniseerende invloeden met elkaar in evenwicht zijn gekomen, verrijkt de Jav. letterkunde, doch vervormt haar niet meer noemenswaardig, terwijl zij aan den anderen kant ook in veel mindere mate dan de Voor-Indische letterkunde in de sfeer van schimmenspel en voorouderdienst wordt getrokken; zij bedient zich van de onder invloed van het Hindoeïsme ontstane taal en literaire vormen. Met de verarming van den adel, die een gevolg is geweest van de groeiende macht der Nederlanders op Java, vervalt ook de literatuur, die vooral door den adel gedragen werd. Onder Ned. invloed brengt de 19e eeuw belangrijke afwijkingen van de oude tradities; wat echter een herleving der letterkunde scheen te worden, bleek tegen het einde van die eeuw een laatste opflikkering der oude traditie te zijn geweest. Met Ronggowarsito sterft de laatste dichter van den ouden stempel. De 20e eeuw brengt den groeienden Nederlandschen invloed aan het licht; de biografie, de reisbeschrijving, de psychologische roman verschijnt in de Jav. letterkunde, maar van assimilatie van dezen nieuwen invloed aan de Jav. cultuur kan eigenlijk nog geen sprake zijn, en rijp zijn deze eerstelingen van den nieuwen tijd evenmin.

Karakter der Javaansche letterkunde. De hierboven beschreven interne ontwikkeling heeft een zoo langzaam verloop gehad, dat men de Jav. letterkunde zonder bezwaar statisch kan noemen. Haar karakter is in de eerste decenniën van de 19e eeuw niet anders dan het duizend jaar vroeger was. Eeuwen achtereen hebben de Javanen dezelfde onderwerpen behandeld, in vrijwel dezelfde literaire vormen, in stereotype taal en stijl, in versmaat en tooneelproza (lakon), in tooneelproza en versmaat. Van de meest geliefde boeken bestaan er talrijke redacties, die onderling slechts in woordkeuze en versificatie verschillen, maar niettemin eeuwen uit elkaar kunnen liggen; de Ardjoenawiwaha, de Tantri, de Kidoeng Soenda, de Damar Woelan, de Babad Tanah Djawi, ze zijn niet één, doch tot tientallen keeren toe geschreven. Geschriften, die opvallen door frischheid van verteltrant, persoonlijke taal en stijl of originaliteit van onderwerp of indeeling, zijn zeldzaam. Jav. letterkunde is niet berekend op sensatie, noch geeft zij den auteurs gelegenheid om met eigen ideeën voor den dag te komen of om een eigen visie op mensch en gebeurtenis onder woorden te brengen. Veeleer weerspiegelt zij getrouwelijk een betrekkelijk bekrompen leven in een besloten, statische cultuurgemeenschap aan de peripherie zoowel van de Indische als van de Mohammedaansche wereld.

Religieuze beteekenis. Met de voorvaderlijke zeden en gewoonten in den loop der eeuwen innig vergroeid, en nauw verbonden met het wajang-spel, dat de liturgie is van den eigenlijken Jav. „godsdienst", den vooroudercultus, heeft de Jav. letterkunde voor den Javaan uiteraard religieuze waarde. Hij reciteert en luistert naar gedichten, zooals wij luisteren naar een Evangelieverhaal, waarvan ons de inhoud reeds lang bekend is; de vraag, of hij den inhoud begrijpt, is van ondergeschikt belang, want het reciteeren en het luisteren hebben een waarde op zich, geheel onafhankelijk van den inhoud. Wat in de boeken staat, is waar, al is het ook nog zoo zeer in strijd met de ervaring van het dagelijksche leven. Zonderlinge en zelfs aanstootelijke verhalen gelden voor hem niet als verwerpelijk, al zal hij natuurlijk tevens ook wel als mensch op het menschelijke er in reageeren. Hij wacht er zich voor den inhoud te profaneeren, en verwacht van de beoefening der letteren een gunstige of een gevaarlijke uitwerking, al naar den inhoud, den persoon van den beoefenaar of het doel, waarmee de beoefening plaats vindt, dat met zich meebrengt. Zuiver liturgisch beoefent men de letterkunde in het wajang-spel, waarin men de geschiedenis der voorvaderen verhaalt om hun magische kracht ter beschikking te krijgen, ter bevordering van het heil der gemeenschap of ter afwending van dreigend gevaar, en ook bij andere gelegenheden, waarbij voordracht van literatuur een vast onderdeel vormt van een of ander ritueel (lijkverbranding op Bali). Innerlijk verwant aan de liturgie van het wajang-spel zijn de gedichten, die de verheerlijking van den koning ten doel hebben, al zal de oppervlakkige lezer daarvan soms ook weinig bemerken; de Ardjoenawiwaha bijv. behandelt oogenschijnlijk de geschiedenis van Ardjoena's ascese in den Himalaja, doch verheerlijkt in werkelijkheid koning Er-Langga als schepper van het rijk en stamvader.

Onpersoonlijkheid. Als statische letterkunde is de Jav. literatuur zeer onpersoonlijk. Slechts van weinig geschriften kennen wij den auteur, en dan veelal nog slechts alleen bij name. Waar literatuur slechts is een groei in eindelooze zelfherhaling, is de persoonlijkheid van den auteur ook van weinig waarde; hij treedt slechts op als exponent van het milieu, waaruit hij voortkomt; hij wordt als zoodanig ook gewaardeerd, want niemand neemt de moeite bijzonderheden van

zijn leven en werken vast te leggen. Slechts twee boeken zijn bekend, die van dichters en hun milieu bijzonderheden vertellen: de Nagarakrtagama, die waardevolle inlichtingen verschaft over het letterkundig leven in het Modjopahit van 1365, en de Pamantjangah, die over het letterkundig leven in de Jav. kolonie op Bali spreekt. Pas in de 19e eeuw ontwaakt voor het persoonlijke element belangstelling, onder Europeeschen invloed.

Chronologie. De Jav. letterkunde is ook tijdloos. De boeken dragen meestal geen jaartal, omdat dat er even weinig toe doet als de identiteit van den schrijver; en daar zij bovendien in stereotype dichtertaal geschreven en dus moeilijk op grond van de taal te dateeren zijn, kan men veelal zelfs niet gissen, uit welken tijd zij zijn. Intusschen kan men met behulp van gegevens der politieke geschiedenis wel de groote lijnen der Jav. literatuurgeschiedenis trekken: nl. 1° de Oud-Midden-Javaansche of Boroboedoer-periode (ong. 750 tot ca. 930), 2° de Oost-Javaansche (900 tot 1500), 3° de Balische (1340 tot heden) en 4° de Nieuw-Midden-Javaansche (van ? tot heden). 1° De Oud-Midden-Javaansche letterkunde is ondergegaan met den ondergang van het Oud-Midden-Javaansche rijk; wij kennen noch haar samenhang met de letterkunde van Oost-Java, noch dien met de Nieuw-Midden-Javaansche; misschien echter behoort tot deze letterkunde een der fraaiste Oud-Javaansche gedichten, de kakawin Ramajana, die in vorm, taal en stijl zich van de andere kakawin's vrij sterk onderscheidt. 2° Ook de oudste letterkunde van Oost-Java is verloren gegaan, vermoedelijk ten gevolge van de catastrophe van 1006. De letterkunde van Er-Langga's tijd (1018 tot ong. 1045), wanneer wij afzien van het Ramajana de oudste bekende Jav. letterkunde, is echter zoo perfect, dat zij een eeuwenoude literaire traditie veronderstelt; uit dezen tijd dateeren de prozabewerkingen van Mahabharata en Ramajana en de kakawin Ardjoenawiwaha, die, zooals gezegd, reeds grooten invloed der autochthone cultuur verraadt. Vier of vijf eeuwen lang bloeit dan de Oost-Javaansche letterkunde, tot centrum hebbende eerst de kraton van Kadiri, dan die van Singhasari, ten slotte die van Modjopahit. Wanneer Modjopahit ondergaat (1525), houdt het Oost-Javaansche letterkundig leven op. 3° In den bloeitijd van Modjopahit op Bali ingevoerd, zette de Oost-Javaansche letterkunde daar haar leven, zij het op eenvoudiger voet, voort, en op Bali is zij ons ook bewaard gebleven. 4° Na den val van Modjopahit komt Midden-Java weer op den voorgrond, en worden de kratons aldaar centra van letterkundig leven. Over het verval van dit letterkundig leven is reeds gesproken. De moderne literatuur is niet aan de kraton gebonden; zij wordt dan ook niet gedragen door den van God begenadigden en door den koning onderhouden poedjonggo, doch door den Westersch-gevormden schoolmeester.

Milieu. Het milieu bij uitstek van de Jav. letterkunde is de kraton. Daarnaast voor 1600 het Hindoe-Javaansche klooster, na 1600 de pesantrèn. De gebondenheid aan de kraton brengt met zich mee, dat de letterkunde veelal met de kraton ondergaat. Voor een deel zijn de Jav. geschriften zoo ingewikkeld geconstrueerd en zoo moeilijk te verstaan, dat men moet aannemen, dat zij als literaire werken slechts voor geleerden bestemd waren en voor de overigen slechts sacrale beteekenis hadden. Andere boeken zijn blijkbaar voor de edellieden bestemd geweest, weer andere zullen geleefd hebben in de kringen van monniken en kluizenaars. Van de letterkunde van de volksmassa weten wij vrijwel niets af, althans niet direct, want zij werd niet belangrijk genoeg geacht om te boek gesteld te worden; de Jav. volksletterkunde is minder goed bekend dan die van de Bataks of de Toradja's, en pas de laatste decenniën is de belangstelling er voor aan het groeien, onder invloed van Europeesche belangstellenden.

Literaire vormen. Naar den vorm kan men Jav. geschriften indeelen in kakawin's, kidoeng's, lakon's, prozaverhalen en verhandelingen in proza. K a k a w i n's zijn Oud-Javaansche gedichten, in versmaten der Sanskrit letterkunde gedicht, veelal in moeilijk verstaanbare taal geschreven en diepzinnig van inhoud; zij behandelen bij voorkeur onderwerpen uit de twee groote Voor-Indische epen, Ramajana en Mahabharata, maar, zooals wij zagen, herhaaldelijk met bijbedoelingen; er zijn ook enkele zuiver lyrische en chronologische kakawin's. Voor de k i d o e n g's, die evenals de kakawin's steeds gezongen worden, worden de typische, zeer onregelmatig gebouwde Jav. versmaten gebruikt. Deze gedichten behandelen, veelal in eenvoudiger taal, geschiedenissen van Jav. helden, maar toch ook wel onderwerpen uit het Indische epos. L a k o n's zijn tot voor korten tijd nooit te boek gesteld, doch vermoedelijk heeft hun structuur in den loop der tijden niet veel verandering ondergaan; zij bestaan vooral uit uitvoerige beschrijvingen in archaïseerende taal, uit gesprekken in de taal van het dagelijksche leven, uit recitatieven van kakawin-strophen en uit grollen in triviale taal; het geheel wordt door den dalang geïmproviseerd, zij het ook volgens vaste regels. P r o z a v e r h a l e n zijn niet talrijk; bijna de geheele verhalende literatuur is in versmaat geschreven. Daarentegen is het aantal v e r h a n d e l i n g e n, in kunsteloos Javaansch, over allerlei wetenswaardigheden legio; voor zoover zij uit het Sanskrit vertaald zijn, vertoonen zij alle schakeeringen tusschen letterlijke vertalingen en vrije paraphrasen naar aanleiding van een enkel geciteerd woord.

Afzonderlijke werken. De belangrijkste Jav. geschriften worden besproken onder de trefwoorden: → Babad, Mahabharata, Ménak, Nagarakrtagama, Pandji-roman, Pararaton, Poestoko Rodjo, Primbons, Profetengeschiedenis, Ramajana, Soeloek, Tantoe Panggelaran, Tantri, Tjentini, Toetoer. Voor de rest raadplege men voor verdere details de handschriften-catalogi van Vreede en Juynboll, en Berg, Inleiding tot de studie van het Oud-Javaansch. *Berg.*

VI. Javaansche beeldende kunst. Zie hiervoor onder → Nederlandsch-Indië.

VII. Javaansche muziek. De Jav. muziek is het meest verwant met de Oost-Aziatische muziek, melodisch door het pentatonisch systeem, rhythmisch door tweedeeligheid in maat en vorm. Evenals muziek van andere Oostersche volkeren kent de Jav. muziek harmonie noch meerstemmigheid, terwijl het orkest meer ontwikkeld is (→ gamelan).

L i t.: J. Groneman, De Gamelan te Jogjakarta (1890); Brandts Buys, Over de ontwikkelingsmogelijkheden der muziek op Java (1921); J. Kunst en C. Kunst - v. Wely, De Toonkunst van Bali (1925); J. Kunst, Hindoe-Javaansche muziekinstrumenten (1927). *Piscaer.*

VIII. Javaansch tooneel. Het Jav. tooneel is nog vrijwel geheel van religieuzen aard en hangt innig samen met den Jav. voorouderdienst. Het

onderwerp wordt steeds genomen uit de Jav. geschiedenis, zoodat er een innige relatie bestaat tusschen de lakon's, de teksten der tooneelstukken, en de Babad Tanah Djawi (vgl. Jav. literatuur); lakon's echter zijn steeds mondeling overgeleverd geworden, in dien zin, dat de hoofdtrekken der dramatische verhalen door de traditie vaststonden, terwijl de dalang, de opvoerder van het stuk, voor het overige improviseerde. In de laatste halve eeuw zijn enkele lakon's van de wajang poerwo volledig opgeteekend (o.a. de zes van Verh. Bat. Gen. 43, 44); ouder zijn de verzamelingen lakon-schetsen (pakem's) en de lakon-aanteekeningen (baloengan's). Doel van de opvoering is in het algemeen om door het uitbeelden en het beschrijven van de geschiedenis der verheven voorvaderen hun magische kracht ter beschikking te stellen van den heer van het spel, dengene, die de vertooning geeft. De heer van het spel is de vorst, of in ieder geval een persoon van hoog aanzien; hij geeft het spel bij zich thuis, meestal in het gedeelte tusschen pendopo en dalem, waar de wajang-poppen bewaard worden en dat daarnaar paringgitan (plaats der wajang-poppen) heet; de vrouwen kunnen dan het spel zien vanuit de dalem, het eigenlijke woonhuis, de mannen en gasten vanuit de pendopo (voorgalerij), terwijl het volk een plaatsje vindt op het voorplein, waar het niet veel ziet, maar toch aan de heilige handeling deel kan hebben. Oorspronkelijk is de vorst ook wel de vertooner van het spel geweest; de oudere literatuur vermeldt herhaaldelijk het optreden van prinsen als dalang, en van koning Radjasanagara (Ajam-Woeroek) van Modjopahit wordt met nadruk verteld, dat hij als dalang optrad; trouwens, ook in onzen tijd nemen de Jav. vorsten in de regeling der spelen een werkzaam aandeel. Niettemin is het vervullen van de functie van dalang reeds een overoud beroep, waarvan de oudste Jav. oorkonden reeds gewagen. Ofschoon de Hindoe-geschriften het beroep van dalang merkwaardigerwijze tot de verachte beroepen rekenen, en ofschoon de Islam dit in wezen heidensche spel uiteraard onmogelijk kan goedkeuren, speelt het in het Jav. cultureele leven een zeer belangrijke rol en is het vast verankerd in de voorvaderlijke zeden en gewoonten. In onzen tijd raken de Westersch-gevormde Javanen aan dit spel ontgroeid, maar al is het voor hen niet langer een liturgische handeling, zij zijn er niettemin zeer aan gehecht. In Soerakarta bijv. volgden sommige leerlingen van de middelbare school een dalang-cursus, waarin zij de techniek en de oeger padalangan, de voorschriften voor het dalang-schap, leerden kennen.

Te onderscheiden zijn het schimmenspel, het poppenspel, het maskerspel, het bèbèr-spel en het spel met levende figuranten. Alleen het schimmenspel verdient eigenlijk slechts den naam wajang-spel, daar wajangan „schaduw" beteekent. Dit spel wordt gespeeld, doordat de dalang de schaduwen van poppen, die figuren uit de Javaansche mythen en legenden, maar vooral ook uit de twee groote epen Mahabharata en Ramajana voorstellen, op een wit scherm laat vallen, dat door een hanglampje flauw wordt verlicht. De dalang spreekt namens de poppen en moduleert daarvoor zijn stem op allerlei wijzen. De eene helft van het publiek ziet de poppen, de andere helft de schaduwen. Dit spel heet meestal wajang-poerwo (poerwo = parwa, onderdeel van het Mahabharata) of wajang koelit, omdat leeren poppen gebruikt worden (koelit = huid, leer); het geldt als het heiligst; uit allerlei gebruiken, die erbij in acht genomen worden, en ook uit het feit, dat het 's nachts gespeeld wordt, blijkt, dat het een ritueel spel is; men voert een wajang-poerwo-vertooning dan ook slechts dan op, wanneer er volgens de adat behoefte aan bestaat; wanneer het doel is dreigend gevaar af te weren, spreekt men van een roewat-voorstelling. Behoort echter het opgevoerde stuk tot den cyclus der Pandji-verhalen, dan spreekt men van wajang-gedog; het geheele opvoerapparaat wijkt dan van dat van de wajang-poerwo iets af. In het poppenspel onderscheidt men twee vormen, de wajang klitik of kroetjil en de wajang golèk, al naar den vorm der poppen; de opgevoerde verhalen zijn hier ontleend aan de geschiedverhalen uit Modjopahit, vooral aan de Damar Woelan, aan den Ménak-cyclus of ook aan het Mahabharata en Ramajana. Het poppenspel geldt als minder heilig en wordt ook overdag gespeeld; de functie van den dalang is in hoofdzaak dezelfde als bij het schimmenspel. Bij het maskerspel (topèng) spreken echter de gemaskerden zelf, en heeft de dalang alleen voor de leiding en de beschrijving te zorgen; het maskerspel, dat eveneens oeroud is, ontleent zijn repertoire thans in hoofdzaak aan den Pandji-cyclus. Het wajang-wong-spel verschilt van het maskerspel weer, doordat de spelers niet gemaskerd zijn, doch geconstumeerd. Bij het bèbèr-spel spreidt de dalang tusschen twee bamboestaken daarop opgerolde doeken uit, welke met allerlei voorstellingen beschilderd zijn, die dan door den dalang verklaard worden; deze voorstellingen zijn zeldzaam geworden; men vertoont ze tegenwoordig nog slechts in Patjitan. Bij elk spel behoort speciale gamelan-muziek met speciale melodieën.

L i t.: Hazeu, Bijdrage tot de kennis van het Jav. tooneel; Encycl. v. Ned. Indië (s.v. Tooneel). *Berg.*

Javaanaap, → Aap (sub 1°, smalneusapen).

Java-box, chroomgelooide droge runderhuiden, zgn. kipse, afkomstig uit Ned.-Indië. Dit leder wordt na de looiing gekrispeld, waardoor een typische bovenkant, de zgn. box-nerf, ontstaat.

Java-China-Japan Lijn N.V., stoomvaartmij., gevestigd te Amsterdam en opgericht in 1903. Het kapitaal bedraagt 9 millioen gld.; de vloot is 101 539 bruto registerton groot. Onderhoudt verbindingen van Java, Borneo en Celebes met de Philippijnen, Chin. en Jap. havens. De belangrijkste passagiersschepen zijn: het stoomschip Tjibadak en de motorschepen Tjinegara en Tjisadana. *de Poorter.*

Java-instituut. Op instigatie van P. A. A. P. Prangwedana werd in 1918 een congres voor Javaansche cultuurontwikkeling gehouden, waarop tot oprichting van een permanent instituut besloten werd, het Java-instituut, thans gevestigd te Jogjakarta. Doel: ontwikkeling van de inheemsche cultuur, in den meest uitgebreiden zin van het woord, van Java, Madoera en Bali te bevorderen. Middelen: verzamelen en toegankelijk maken van zoo volledig mogelijke gegevens omtrent alle uitingen der Javaansche beschaving en van het Javaansche gemoeds- en geestesleven, zoowel in het heden als in het verleden, en het bewerken dier gegevens, alsmede aanmoediging daartoe. Orgaan der vereeniging is het tweemaandelijksch tijdschrift „Djawa". *Olthof.*

Javan, een volk van Japhetietischen oorsprong, dat vereenzelvigd wordt met de Ioniërs (Jawones) en in het spijkerschrift voorkomt onder den naam Jamann. Het wordt genoemd in de volkerenlijst van Gen. 10 (v. 2).

Java-oorlog (1825-1830). Deze oorlog vond zijn

oorzaak in tal van omstandigheden. Vooral de verarming van grooten en volk, de intrekking van landverhuur, druk der tolpoorten, vrees voor verdere annexatieplannen van het gouvernement en onoordeelkundig optreden van ambtenaren waren de factoren, die aan → Diponegoro, een der voogden van den troonopvolger in Jogja, het verwekken van den opstand in Midden-Java mogelijk maakten. Nadat Diponegoro zijn strijdkrachten langzamerhand tot meer geregelde troepen had gevormd, welke overal steun bij de bevolking vonden, omsingelden zij de hoofdplaats Jogjakarta, die echter door troepen van Soerakarta werd ontzet en versterkt. In Solo had luit.-generaal H. M. de Kock, luit.-gouverneur-generaal van Ned.-Indië, zich van de trouw van den Soesoehoenan weten te verzekeren. Het gelukte hem in Aug. 1825 de gemeenschap tusschen de hoofdplaatsen Jogja, Solo en Semarang te herstellen. De guerilla, welke de vijand voerde, vergde echter van de Ned. troepen groote physieke en moreele inspanning. Tevergeefs werd met verschillende colonnes getracht Diponegoro ten Z.W. van Jogja te omsingelen (Oct. 1825). De oude kraton van Plered werd het volgende jaar door Cochius genomen, evenals Deksa, de schuilplaats van Diponegoro, doch deze zelf wist te ontkomen. Tijdens de achtervolging vernietigde zijn bevelhebber Sentot een escorte, dat de voogden van den jongen sultan Deksa naar Jogja moest teruggeleiden. Dit deed de oorlogskans keeren, zoodat de Ned. colonnes op Solo moesten terugtrekken. Eerst na krachtig ageeren werden de opstandelingen van Solo teruggedreven, hun benden uit Kedoe verjaagd en een opstand in Banjoemas gedempt. Door versterking uit Ned. kon in 1827 krachtiger worden opgetreden. De oprichting van bentengs, die veroverde streken bezet hielden en steunpunten voor de colonnes vormden, gaf blijvend succes. Sentot, in Bagelen doorgedrongen, werd teruggejaagd. Diponegoro werd eenige malen aan de Progo verslagen, maar wist steeds te ontkomen. In October onderwierp zich Sentot en in Febr. 1830 gaf Diponegoro zich over. Naar Menado verbannen, overleed hij 8 Jan. 1855. Zoo werd door dezen krijg, die tot geweldige krachtsinspanning dwong en door generaal de Kock met taai beleid tot een gelukkig einde was gebracht, het Ned. gezag op Java beter bevestigd. De nieuwe verhouding van het gouvernement tot de zgn. Vorstenlanden werd bij verdragen vastgesteld en is sedert in hoofdzaak onveranderd gebleven.

L i t. : De Java-oorlog van 1825-'30 (I 1894, II 1897, III 1904, bewerkt door P. J. F. Louw, IV 1905, V 1908 en VI 1909, door E. S. de Klerck). *Savalle.*

Java-Post, D e, Kath. weekblad ter verbreiding en verdediging van de Kath. beginselen in Ned.-Indië; opgericht te Buitenzorg, later overgebracht naar Bandoeng. Het eerste nummer verscheen 14 Maart 1903, het laatste 30 Dec. 1927. De uitgave werd gestaakt om de positie van het Kath. dagblad „De Koerier" te versterken. *Wessels.*

Javasche Bank is een in 1827 opgerichte naamlooze vennootschap, welke bij wettelijk octrooi het recht ontving binnen het gebied van Ned.-Indië bankbiljetten uit te geven. Zij heeft haar zetel te Batavia en agentschappen op de voornaamste plaatsen van den Archipel. Haar kapitaal bedroeg aanvankelijk 6 millioen gld., werd in 1922 tot 9 millioen gld. verhoogd. Het octrooi werd herhaaldelijk verlengd, laatstelijk in 1922 en duurt tot 1937. Wordt dit niet verlengd, dan loopt het octrooi stilzwijgend van jaar tot jaar door, met dien verstande echter, dat het niet behoeft te eindigen dan 5 jaren na opzegging.

De werkkring der J. B. komt overeen met dien van de → Nederlandsche Bank: het uitgeven van bankbiljetten, het overmaken van gelden, het disconteeren en beleenen, het verstrekken van voorschotten in rekening-courant tegen onderpand van effecten, goederen enz., de handel in edele metalen en vreemd bankpapier, het essayeeren en affineeren van ertsen en metalen en andere gebruikelijke banktransacties. De J. B. treedt als landskassier voor Ned.-Indië op en is gehouden 6 millioen gld. renteloos aan het Ind. gouvernement voor te schieten, behalve wanneer het beschikbaar metaalsaldo tot 10 millioen gld. gedaald is.

De president der J. B. wordt door den gouverneur-generaal benoemd onder goedkeuring van de Kroon. Een gouvernements-commissaris houdt toezicht op de gestie der Bank. Het percentage der verplichtingen van de J. B., dat door edel metaal moet gedekt zijn, wordt door den gouverneur-generaal vastgesteld. Het bedroeg vóór den Wereldoorlog 40 %, werd na het uitbreken tot 20 % verlaagd, om in 1928 weer tot 40 % te worden opgevoerd. *Vorstman.*

Javelle, E a u d e, is een bleekwater, hetwelk kaliumhypochloriet ($KClO$) als werkzaam bestanddeel bevat. De naam is afkomstig van het plaatsje Javelle bij Parijs, waar de eerste fabriek in 1792 werd opgericht.

Javingue, gem. in de prov. Namen, ten W. van Beauraing; 350 inw. (Kath.); opp. 1 002 ha; landbouw; hardsteen.

Javouhey, A n n e M a r i e, stichteres der St. Josephszusters (ziekenverpleging en missie); * 10 Nov. 1779 te Jallanges (Bourgondië), † 15 Juni 1851 te Parijs. Na in 1800 te Besançon bij de Zusterkens der Armen en in 1802 bij de Trappistinnen te zijn ingetreden, legde zij te Chalon-sur-Saône den grondslag voor haar congregatie, reeds in 1806 door Napoleon goedgekeurd. In 1812 was het moederhuis te Cluny, later te Parijs. Als generaal overste verbleef zij op verzoek van het ministerie 1828-'33 in Senegal, 1836-'43 in Fransch Guyana, waar zij begon Inlandsche zusters aan te nemen. Haar lijk is in de kloosterkapel te Senlis bijgezet. Proces harer zaligverklaring 1908 ingeleid.

L i t. : G. Goyau, Un grand homme, Mère J. (Parijs 1929). *Feugen.*

Jaworzno, Poolsche stad in prov. Krakau, 16 000 inw.; steenkoolmijnen en chem. fabrieken.

Jazz, de sedert 1914 in Amerika ontstane vorm van dans- en amusementsmuziek, die met de Amerikaansche Negersoldaten een paar jaar nadien, via Frankrijk, in Europa kwam. De naam j. zou een verbastering zijn van het Eng. chase, volgens anderen ontstaan zijn uit den naam van den Negermuzikant Jasbo Brown, die als de vader van het genre genoemd werd. In de j. zijn velerlei ras- en cultuurinvloeden vermengd: het karakteristieke Angelsaksische syncoperhythme en sommige voor-oorlogsche dansen (o.a. cake-walk, one-step, fox-trot en andere vormen van den ragtime) wijzen op Anglo-Amerikaanschen oorsprong, méér dan op Afrik. rasinvloeden. Deze zijn echter in de j. ook aanwezig, en wel in de voorliefde voor veel slagwerk, voor obsedeerende uitbuiting van het rhythme, en ook voor sommige nuances van intonatie, door glissando, portamento en anderszins verkregen.

Het j.-orkest gebruikt naar verhouding weinig strijkinstrumenten, vertrouwt de melodie inzonderheid toe aan trompet (van speciaal enge mensuur), schuiftrombone, clarinet en saxophoon (alt, tenor en bariton), ook accordeon, en heeft voor de rhythmische stuwing: piano (veelal dubbel bezet), banjo, gitaar, contrabas en sousaphoon, benevens een onbeperkt aantal slag- en fantasie-instrumenten. De j.-practijk heeft door bijz. speelwijzen (vibrato en glissando van koper en hout), alsmede door gebruik van onderscheidene dempers, haar klankeffecten zeer uitgebreid. Het syncopeerend rhythme is kenmerkend voor de j.; vandaar dat men in Amerika meestal spreekt van *syncopated music*. Ook de polyrhythmiek wordt door haar uitgebuit. Verder bedient de j. zich van de meest groteske effecten.

De oorspr. j. steunde vooral op improvisatie; deze wordt nog toegepast in de zgn. *hot-jazz*. Daarnaast ontstond de *straight-jazz*, waarin de componisten of bewerkers niets aan het toeval overlaten. In deze richting is geprobeerd om het wild-barbaarsche van de origineele j. tot een eenigszins geciviliseerden kunstvorm te brengen (bijv. Gerswhin's Rapsodie in blue).

Invloeden van de j. op de moderne Europ. muziek zijn waar te nemen bij Ravel, Strawinsky, Milhaud e.a.; mogelijk zijn deze van voorbijgaanden aard, evenals de sporadisch voorkomende effecten van de → Janitsaren-muziek in de 18e e. zulks waren.

L i t.: A. Coeuroy en A. Schaeffner, Le jazz (1926); R. W. Mende, The Appeal of J. (1927). *de Klerk.*

Jazz-dans, → Society-dans.

Jean le Bel, Luikenaar uit de 14e eeuw, beschreef in een kroniek de gebeurtenissen van 1326 tot 1361. Zie ook → Jean des Preis, en → Jean de Stavelot.

U i t g.: J. Viard en E. Deprez (2 dln. Parijs 1904-'05).

Jean Carondelet, → Carondelet (3°).

Jean des Preis (Desprez) of d'O u t r e m e u s e, kroniekschrijver. * 1338, † 1399; voortzetter der kroniek van → Jean le Bel.

U i t g.: A. Borgnet en St. Bormann (7 dln. Brussel 1864-'87). — L i t.: Biogr. Nat. de Belg. (V, 784-788).

Jean de Stavelot, Luiksch kroniekschrijver. * 1388, † 1449; voortzetter der kroniek van → Jean des Preis.

U i t g.: A. Borgnet en St. Bormans (2 dln. Brussel 1861-'87). — L i t.: Biogr. nat. de Belg. (X, 419-421).

Jean d'Acre, middeleeuwsche naam voor → Akka.

Jeanne, Fransche naam voor → Johanna. Zie ook → Joanna.

Jeanne d'Arc, Heilige, gen. La Pucelle of de Maagd van Orleans, nationale heldin van Frankrijk (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832; zie eveneens de afbeeldingen in kolom 225/226 in dl. IX). * 6 Jan. 1412 te Domrémy bij de Lotharingsche grenzen, † 30 Mei 1431 te Rouen. Thuis een voorbeeld van vroomheid, verrichtte zij de werkzaamheden van een boerenhuishouding en leerde lezen noch schrijven. Van haar 13e jaar af kreeg zij verschijningen, die haar tot een godsdienstig leven opwekten en ten slotte van een opdracht tot redding van Frankrijk begonnen te spreken (→ Honderdjarige oorlog). Zoo rees in haar de overtuiging, dat zij de Lotharingsche maagd was, die volgens een oude voorspelling moest herstellen, wat een vreemde vrouw (Isabeau van Beieren) bedorven had. Daarom legde zij ca. 1427 de gelofte van maagdelijkheid af, welke zij later zou beschermen door het dragen van mannenkleeren. Na haar derde poging om van den garnizoenskapitein te Vaucouleurs toegang tot den dauphin te krijgen, gaf deze haar een escorte mee, dat haar door het bezette gebied naar Chinon leidde (1429). Na een geheim onderhoud aldaar met den lateren Karel VII, liet deze J.'s openbaringen te Poitiers door een commissie van prelaten en doctoren onderzoeken. Op hun vraag naar een teeken tot staving van het bovennatuurlijk karakter harer „stemmen" antwoordde zij met een beroep op haar tweevoudige opdracht: Orleans ontzetten en den dauphin ter kroning naar Reims leiden. Resultaat van het onderzoek was, dat J. aan het hoofd van een leger van 4 000 man naar Orleans oprukte, waarvan het beleg 8 Mei 1429 door de Engelschen werd opgebroken. Na lang aarzelen van den dauphin volgde daarop 17 Juli diens kroning te Reims. J.'s aandringen op forsche doorzetting werd door den koning genegeerd. Deze voelde meer voor den weg van het compromis en voor staking der vijandelijkheden. Daardoor mislukte J.'s aanval op Parijs en volgde overeenkomstig de voorspelling van de „stemmen" haar gevangenneming door de Bourgondiërs bij den strijd om het bezit van Compiègne (24 Mei 1430). Voor 10 000 pond werd zij aan de Engelschen uitgeleverd en geketend te Rouen opgesloten.

Op 9 Jan. 1431 begint daar het proces. Rechters waren Pierre Cauchon, bisschop van Beauvais, en de vice-inquisiteur Jean Lemaistre. De overige 95 leden: godgeleerden, juristen en medici, waren raadgevers. Om de Kerk van alle verantwoordelijkheid over dit proces te ontslaan, heeft men Cauchon's bevoegdheid ontkend, beweerd, dat J. door haar beroep op den paus aan het bisschoppelijk gerecht onttrokken was, dat de rechters en raadgevers als scheurmakers hun competentie hadden verloren, dat J.'s zending een politieke was en haar proces niet bij een kerkelijke rechtbank thuishoorde. Deze argumenten zijn niet steekhoudend (vgl. Stimmen der Zeit, dl. 110, 1926, blz. 244 vlg.). Het proces was formeel een kerkelijk proces, dat geleid werd door partijdige, omgekochte, bevreesde rechters, die bovendien politieke tegenstanders van Karel VII waren en als bewoners van het door Engeland bezette Fransche gebied de nationale belangen, door J. verdedigd, in een meer Engelsch licht zagen. Het dient tot hun verontschuldiging te worden gezegd, dat het bovennatuurlijk karakter van J.'s optreden destijds door haar tegenslagen en het nog niet vervuld zijn van al haar voorspellingen, in het bijzonder de bevrijding van Frankrijk, nog niet zoo doorzichtig was. Niet minder dan 70 beschuldigingen, de een nog zwaarder dan de andere, samengevat in 12 artikelen, werden tegen haar ingebracht en aan de doctoren van de Sorbonne te Parijs ter beoordeeling voorgelegd. Alle pogingen werden in het werk gesteld om haar geloof in de stemmen aan het wankelen te brengen, maar in dat punt wist J. van geen toegeven. Ook in de volgende eeuwen hebben rationalisten menigen aanval op het bovennatuurlijk karakter daarvan ondernomen, maar het meerendeel der Katholieke biografen erkent deze, minstens in haar substantie, als echt en bovennatuurlijk. Het meest typeerende van dit proces is het bedrog bij haar zgn. herroeping. Als bewijs daarvoor toont men een afzweringsformule, door J. met een kruis onderteekend, waarin zij haar stemmen verloochent en dus het goddelijk karakter van haar zending ontkent. De formule, die J. op het kerkhof van Saint-Ouen werd voorgelezen, was echter volgens de verklaring van getuigen veel korter en bevatte buiten eenige beloften (geen wapenen,

mannenkleeren of korte haren meer te dragen) enkel de onderwerping aan de bepalingen, het oordeel en de geboden der Kerk. De bestaande tekst moet dus ongemerkt zijn ondergeschoven, en argeloos door J. zijn onderteekend. Haar later protest bevestigt dit. Om deze fictieve herroeping werd het vonnis verlicht tot levenslange gevangenisstraf. Voor de doodstraf zou spoedig genoeg een motief gevonden kunnen worden. Het feit, dat zij opnieuw in mannenkleeding werd gezien, misschien omdat men haar eigen kleeren had weggenomen, was hiervoor reeds voldoende. Met een soort mijter op het hoofd, waarop haar zgn. misdaden: „Kettersche, Hervallene, Afvallige, Afgodendienares", geschreven stonden, werd zij te Rouen verbrand. De Engelsche kardinaal Henry → Beaufort wierp haar asch in de Seine.

Geen stem had tijdens het proces tot haar verdediging geklonken, zelfs niet van Rome of Karel VII. Eerst 30 jaar later gaf paus Callistus III bevel het proces te herzien, waarna in 1456 plechtig de onschuld van J. werd uitgesproken. In 1909 werd zij zalig-, 16 Mei 1920 heiligverklaard. Feestdag 30 Mei; voor Frankrijk de Zondag na 's Heeren Hemelvaart. Het Protestantisme heeft in J. de strijder voor het recht van het geweten, voor het gezag van de inwendige stem en verlichting, voor ontkenning van het kerkelijk gezag gezien en zoodoende haar tot zijn voorlooper willen stempelen. Maar uit heel haar leven blijkt, dat J. zich nooit van de Kerk of van haar opperhoofd heeft willen afscheiden.

L i t. : Zie hiervoor de opgave in : J. de Jong, Handb. der Kerkgesch. (II [2]1932, 58). Verder: J. B. Ayroles, La vraie J. d'Arc (5 dln. Parijs 1890-1902) ; Albert Sarrazin, Pierre Cauchon, juge de J. d'Arc (Parijs 1901) ; Hilaire Belloc, Joan of Arc (1929, ook in Fr. vert.) ; Stimmen der Zeit (dl. 110, jg. 1926 en dl. 112, jg. 1927); K.J. Derks, Jeanne d'Arc; E. J. H. Jeanné, L'image de la Pucelle d'Orléans dans la litérature historique française depuis Voltaire jusqu' à Péguy (1935). Episch werd haar leven behandeld door Voltaire in La Pucelle d'Orléans (1755; schaamteloos en cynisch) ; dramatisch door Schiller in Die Jungfrau von Orleans (1801, historisch minder juist) en door Bern. Shaw in Saint Joan (1923; rationalistisch, maakt van J. een Prot. martelares). *Wachters.*

Zusters van de H. Jeanne d'Arc, congregatie, opgericht Kerstmis 1914 in Worcester (Mass. V.S.) met het doel aan priesters geestelijke en stoffelijke hulp te verleenen, door gebeden en werkzaamheden voor dat doel op te offeren en in pastorieën, scholen, retraite- en rusthuizen de huishouding te verzorgen. Gesticht door den Assumptionist Clemens Staub. In 1917 werd het moederhuis naar Quebec, 1918 naar het nabijgelegen Bergerville verplaatst. Er zijn huizen in Canada, de Ver. Staten en Frankrijk. *Feugen.*

Jeanne de Cambry (Jeanne de la Présentation), Augustines, mystiek begenadigde; * 15 Nov. 1581 te Dowaai (Douai), † 19 Juli 1639 te St. André bij Rijsel, waar zij als kluizenares leefde. Zij gaf geestelijke geschriften uit: zes traktaten, die den weg wijzen om van de eigenliefde tot de liefde tot God op te klimmen.

U i t g. : Les oeuvres spirit. (Doornik 1665 ; een nieuwe uitg. d. H. Saintrain (1899). — L i t. : de Boissieu, Une recluse au 17e s. (Parijs 1934). *Feugen.*

Jeannin, 1° J u l e s, Fransch Benedictijn. * 6 Februari 1866 te Marseille, † 15 Februari 1933. J. werkte sinds 1897 in Palestina, Mesopotamië en Syrië; bestudeerde ter plaatse de zangen der vsch. Oostersche liturgieën; langs dezen weg kwam hij tot een diepere studie van het Gregoriaansch, en verwierp dientengevolge de rhythme-theorieën van → Pothier en → Mocquereau. Volgens J. bestaat het Gregor. rhythme uit evenredig korte en lange noten, die samengevoegd worden tot verschillende maten van 2 tot 8 tijden. Het woordaccent staat bij voorkeur op den „zwaren" maat-tijd, en is meestal lang.

V o o r n. w e r k e n : Mélodies liturg. syriennes et chaldéennes, I. Introduction musicale (Parijs 1924), II. Introduction liturgique et recueil de mélodies (Parijs z.j.) ; Etudes sur le rythme grégorien (Lyon 1925), bestreden door Mocquereau in de Revue Grégorienne, waarop J. liet volgen : Rythme Grégorien, Réponse à D. Mocquereau (Lyon 1927) ; La prononciation romaine du Latin (Parijs z.j.). *Bruning.*

2° P i e r r e, Fransch diplomaat. * 1540 te Autun, †1622 te Parijs. Hij was president van het parlement van Bourgondië en in 1609, als vertegenwoordiger van Frankrijk. een der voornaamste bewerkers van het → Twaalfjarig Bestand (1609-'21).

W e r k : Les Négociations du président J. (1656, daarna herhaaldelijk herdrukt). *Gorris.*

Jean Paul, pseud. voor Johann Paul Friedrich R i c h t e r, Duitsch schrijver uit de prae-Romantiek. * 21 Maart 1763 te Wunsiedel, † 14 Nov. 1825 te Bayreuth. J. P. is de begaafdste navolger van Sterne in Duitschland: hij verdiepte diens humor met heel de problematiek van het Duitsche idealisme en schilderde bij voorkeur, uit eigen levenservaring, het conflict van den „nobelen idealist" met de bekrompenheden van leven en omgeving. Brokkelig en onvast geconstrueerd als zijn groote, zgn. „opvoedende" romans zijn (Siebenkäs, 1796 vlg.; Titan, 1800 vlg.; Flegeljahre, 1804) en overspannen gevoelig en phantastisch (ontdubbeling der persoonlijkheid enz.!), waardeert de moderne lezer het ietwat zoeterig-humoristisch proza nog het best in de kleinere werken: Leben des vergnügten Schulmeisterleins Maria Wuz (1793), Dr. Katzenbergers Badereise (1809) en vooral Quintus Fixlein (1796). Van J. P. was ook een Vorschule der Aesthetik (1804) van belang voor de ontwikkeling der romantische schoonheidsidee, en zijn paedagogisch traktaat Levana (1807) is een verre voorlooper van de hedendaagsche Persönlichkeitspädagogik van Gaudig e.a. De invloed van den Jean-Paulschen humor was vooral groot in Engeland (Carlyle, De Quincey e.a.) en in Duitschland zelf (Heine, Börne, Raabe, Vischer e.a.); minder in Nederland.

Jean Paul.

B i b l i o g r. d. Berend (1925). — U i t g. : tekstcrit. d. E. Berend (30 dln. Weimar 1927 vlg.). — L i t. : J. Firmery, J. P. (Parijs 1886) ; W. Harich, J. P. (Leipzig 1925) ; J. Alt, J. P. (München 1925) ; F. Bac, J. P. (Parijs 1927) ; M. Kommerell, J. P. (1933). De J. P.-Gesellschaft te Bayreuth publiceert sinds 1925 een J. P. Jahrbuch. *Baur.*

Jeanroy, A l f r e d, Fransch romanist. * 5 Juli 1859 te Mangiennes (Meuse). Prof. aan de univ. te Toulouse (1893), Parijs (1909), sinds 1934 emeritus.

JAVA I

1

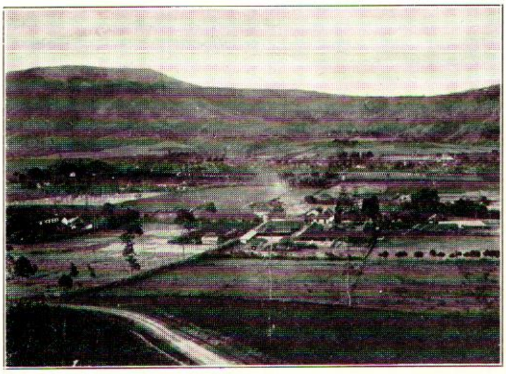
2

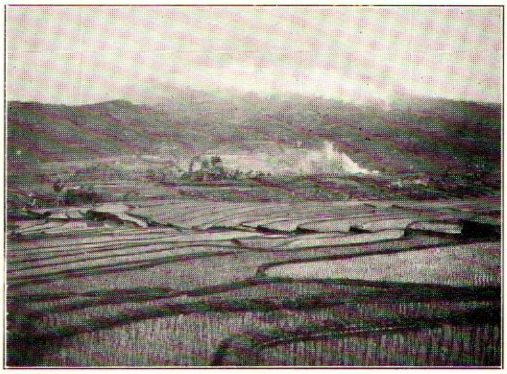
3

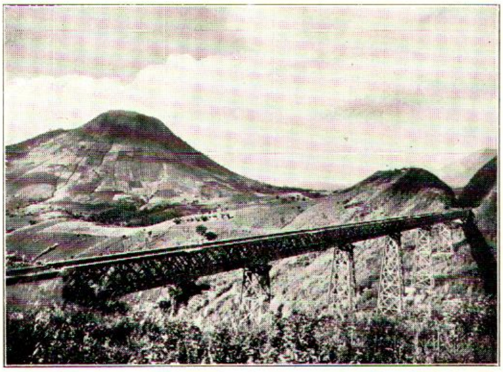
4

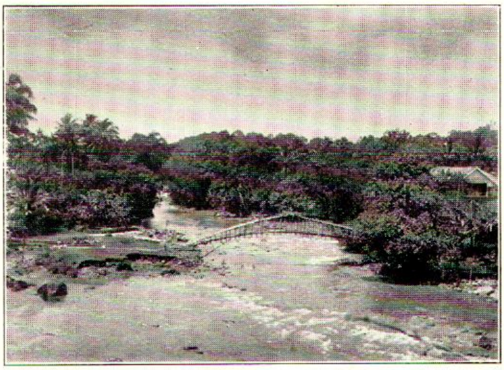
5

6

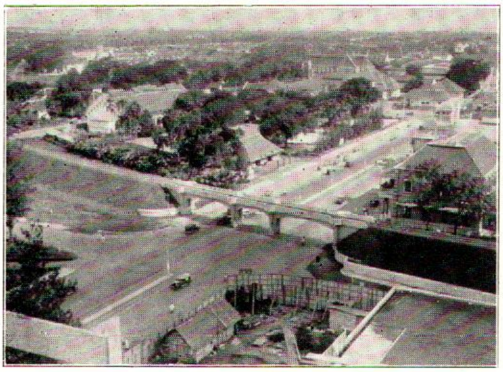
7

8

1. De Tjiliwoeng bij Batavia. 2. De groote vijver in 's Lands Plantentuin te Buitenzorg. Op den voorgrond: Victoria Regia, rechts: Ravenala madagascariensis. 3. De Wijnkoopsbaai bij Palaboean. 4. Java's Eerste punt. 5. De Lembangsche hoogvlakte met den Tangkoeban Praoe op den achtergrond. 6. Sawah's bij Djasinga. 7. Spoorbrug tusschen Lebakdjero en Nagrek (lijn Bandoeng—Tasikmalaja). 8. Bamboebrug over de Tjiliwoeng bij Batoeloelis.

JAVA II

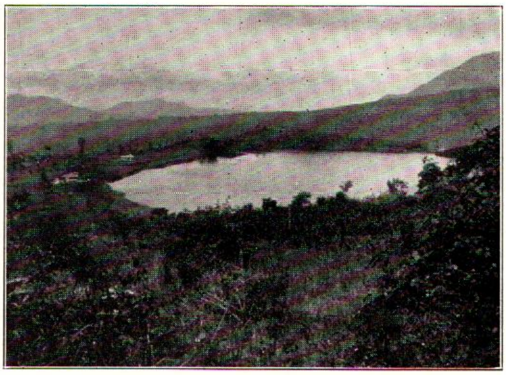
1

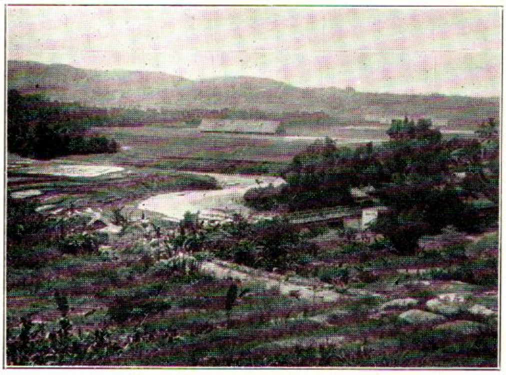
2

3

4

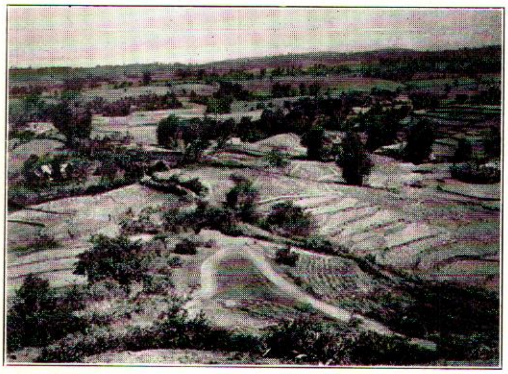
5

6

7

8

1. Soerabaja, gezicht op Pasar Besar. 2. Dorpstraat te Blitar. 3. Sawah's bij Poedjon; op den achtergrond de Keloed. 4. Het meer van Sarangan met op den achtergrond de Lawoe. 5. Gezicht op den Kidoel. 6. De kali Bebek bij Tegal. 7. Gezicht op den Dieng. 8. Madoera. Landschap.

W e r k e n : meestal over oud-Fransche lyriek, o.a.: Les origines de la poésie lyrique en France au M. A. ([3]1925) ; Lais et descorts fr. du 13e s. (1901) ; Bibliogr. sommaire des chansonniers provençaux (1916) ; id. des chans. français du M. A. (1918) ; Le chansonnier d'Arras (1926) ; La poésie lyrique des troubadours (2 dln. 1934). Bovendien : G. Carducci, l'homme et le poète (1911). Leidde de collectie Poèmes et récits de la vieille France. *Ulrix.*

Jeans (t e x t.), driebindige keper, dikwijls gepapt. De inslagkepers worden als voering, de kettingkepers voor pakken en corsetten gebruikt.

Jeans, sir J a m e s H o p w o o d, Eng. astronoom en physicus. * 11 Sept. 1877. Deed belangrijk werk op het gebied van gastheorie, cosmogonie (o.a. evenwichtsfiguren van roteerende vloeistofmassa's) en de theorie van het stralingsevenwicht in sterren. Zijn opvattingen wijken af van die van Eddington; de gedachtenwisseling tusschen beide astronomen (loopende door verscheidene jaargangen van de Monthly Notices of the Royal Astr. Soc.) heeft zeer veel bijgedragen tot de ontwikkeling der theoretische astrophysica. De populaire werken van J. zijn interessant en worden veel gelezen, doch verkondigen soms voor den Katholiek onaanvaardbare meeningen.

W e r k e n : Dynamical theory of gases (1904) ; Problems of cosmogony and stellar dynamics (1917); Astronomy and Cosmogony ([2]1929). Semipopulaire werken : The mysterious universe ([2]1930 ; ook Ned. vert.); The universe around us ([3]1933 ; ook Ned. vert.) ; The stars in their courses (1931 ; ook Ned. vert.) ; The new background of science ([2]1934); Through Space and Time (1934). *Reesinck.*

Jeassoe, L i d z j i, keizer van Abessinië, kleinzoon van Menelik. * 1896, † Nov. 1935? Volgde zijn grootvader op in 1913; in Sept. 1916 brak een opstand uit en hij moest de vlucht nemen, doch werd gevangen gezet; de dochter van Menelik, Zeoditoe, beklom den troon. *Cosemans.*

Jeb, Egyptische naam van → Elephantine (Egypt. Jeb = Gr. Elephas = olifant).

Jebb, R i c h a r d C l a v e r h o u s e, Eng. Klassiek philoloog; * 27 Aug. 1841 te Dundee, † 9 Dec. 1905 te Cambridge; 1875-'89 prof. te Glasgow, daarna te Cambridge. Een der geleerdste Hellenisten van Engeland, een man van scherp verstand, fijnen smaak en groote eruditie. J. bezorgde o.a. zeer goede uitg. en litterair hoogstaande vertalingen van Klass. auteurs. Hij had een groot aandeel in de stichting van de British School te Athene.

L i t. : J. E. Sandys, A Hist. of class. Scholarship (III, 413-415). *Zr. Agnes.*

Jeboesietenstad, → Jerusalem.

Jechonias (O u d T e s t.) is de naam van een koning van Juda, zoon van koning Joakim. Hij regeerde slechts korten tijd (2 Par. 36.9). Onder zijn regeering gaf Jerusalem zich over aan de Babyloniërs. Gedurende 37 jaren was hij in ballingschap (4 Reg. 25.30).

Jefferies, R i c h a r d, Eng. schrijver. * 1848, † 1887. Begon zijn letterk. loopbaan als journalist en trok het eerst de aandacht door een brief in de Times over den Wiltshire-werkman. Daarna verschenen van zijn hand in de Pall Mall Gazette zijn Gamekeeper at Home en Wild Life in a Southern County (1879), beide schetsen vol minutieuze waarneming en levendige beschrijving van het landleven. Voorts schreef hij: The Amateur Poacher (1880); Wood Magic (1881); The Open Air (1885); After London, or Wild England (1885); het laatste een toekomstromance. Als beschrijver van landschap en buitenleven, van planten- en dierenrijk, werd hij door weinigen geëvenaard.

L i t. : E. Thomas, R. J.. his Life and Work (1909) ; R. Arkell, R. J. (Londen 1933). *F. Visser.*

Jefferson, M o u n t, berg (3 221 m) in het Cascadengebergte in den staat Oregon (Ver. St.).

Jefferson, T h o m a s, derde president der Ver. Staten (1800-'08). * 2 April 1743 te Shadwell in Virginië, † 4 Juli 1826. Een der vurigste bestrijders van het Eng. standpunt, ook in zijn talrijke geschriften. Hij ontwierp de Declaration of Independence van 4 Juli 1776; werd lid van het Congres (1783) en was 1785-'89 gezant te Parijs. Onder president Washington was hij staatssecretaris voor de buitenlandsche zaken (1790-'93); werd grondvester der democratische partij tegenover het unitaristische federalisme en in 1800 president der Republiek. In 1804 herkozen, weigerde hij in 1808 een derde presidentschap, naar Washington's voorbeeld. Hij verkreeg in 1803 Louisiana van Frankrijk voor de V. St. Zijn verzamelde geschriften werden uitgegeven door P. L. Lord (10 dln. 1892-'97).

L i t. : Curtis, The true Th. J. (1902) ; Rock, J. (1926); Adams, Hist. of the U.S.A. during the administration of Th. J. (2 dln. 1930). *v. Gorkom.*

Jefferson City, hoofdstad van Missouri (V. S. v. Amer., 38°37′ N., 92°16′ W.), aan de Missouri; ca. 22 000 inw. Universiteit voor Negers. Industrie.

Jefoemi [E-fumi, Foemi-je enz. (Japansch), door misverstand ook in verband gebracht met den Zoeten Naam en J e s u m i geworden], een door de Japansche overheid voorgeschreven plechtigheid, waarbij de Japanners in streken, waar nog Christenen vermoed werden, jaarlijks in hun woning in tegenwoordigheid van een staatsambtenaar eenige opzettelijk daartoe vervaardigde kruis- en heiligenbeelden moesten vertreden, als waarborg dat zij geen Christenen waren. Het beeld zelf heet Foemi-e, het vertrappen daarvan Je- of E-foemi. De verplichting bestond van ca. 1640 tot 1857. Dat de Hollandsche kooplieden der O. I. C., die op het eiland Desima handel mochten drijven met Japan, ook het J. deden of moesten doen, is een onware beschuldiging. En het is op aandrang van de Ned. regeering, dat het J. voor de Japanners is afgeschaft. Zie pl. (vgl. den index in kol. 331/832). *Gorris.*

L i t. : Gorris, in Hist. Tijdschr. (VII 1928).

Jehan Bernier, kroniekschrijver en burger van Valenciennes uit het begin der 14e eeuw, verbannen wegens zijn wanbeheer als prévôt der graven van Henegouwen in zijn vaderstad.

Jehan Clopinel of C h o p i n e l v a n M e u n g, zooals hij in andere handschriften genoemd wordt, voortzetter (ca. 1275-'80) van den door Guillaume de Lorris begonnen Roman de la Rose. Is het eerste deel nog een kunst van hoofsche minne, het tweede, nuchter geleerd, van iemand, die zijn verhaal gebruikt om zijn encyclopaedische wetenschap ten toon te spreiden, wordt een leer van de liefde, zooals ze werkelijk is, een natuurkracht, waarin geheel het sentimenteel paleis der hoofsche minnepoëzie in zijn grondvesten ondermijnd wordt. Overigens een stout, cynisch denker, een Renaissance-man reeds om zijn begrip van de Oudheid en zijn onafhankelijken geest. Hij is „le Voltaire du moyen âge" genoemd geworden. *V. Mierlo.*

Jehângîr (Dzjehanggir), grootmogol in Voor-Indië (1605-1628), bouwde o.a. te Agra de Dzjehanggir-i Mahall (1620), te Lahore de Motî-Masdzjid (moskee) en legde de beroemde Sjalimar-tuinen aan bij Sjrinagar.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Jehay-Bodegnée, gem. in de prov. Luik, ten N.O. van Hoei; opp. 977 ha, ca. 1 200 inw.; in het vruchtbaar Haspengouw gelegen; Romeinsche vondsten; karakteristiek middeleeuwsch kasteel; gehucht Bodegnée; oude heerlijkheid.

Jehonville, Belg. gem. in de prov. Luxemburg, arr. Neufchâteau, op 418 m hoogte. Opp. 3 200 ha, ca. 750 inw. (Kath.). Leemgrond. Bouwsteengroeven. Bosschen. Rivier: Lesse.

Jehova, → Jahwe.

Jehovabloempje, → Steenbreek.

Jehtro, priester van Madian en schoonvader van Moses, die in Ex. 2.18 Raguel genoemd wordt.

Jeiler, I g n a t i u s, Minderbroeder. * 4 Dec. 1823 te Havixbeck bij Münster i. W., † 9 Dec. te Quaracchi bij Florence. Vooral bekend als leider der Bonaventura-uitgave van Quaracchi.

L i t.: Franzisk. Stud. (XI 1924); Collectanea Franc. Neerl. (I, 417 vlg.); Lex. f. Theol. u. Kirche (V).

Jeisk, Russ. badplaats aan de Zee van Azow met zwavelbronnen. Ca. 40 000 inw.

Jejunum, Lat. naam voor hongerdarm. → Spijsverteringsorganen.

Jekaterinenburg, thans (1936) Swerdlowsk geheeten naar den bolsjewiek Swerdlow (alias Nachamkes), Russ. stad in het Oeral-gebied met textiel- en halfedelsteen-industrie. Ca. 450 000 inw. De Russ. tsarenfamilie werd te J. op bevel van den Sowjet vermoord op 17 Juli 1918. *v. Son.*

Jekaterinodar, vroegere naam van → Krasnodar.

Jekaterinoslaw, vroegere naam voor → Dnjepropetrowsk.

Jeker, ook G e e r of J a a r, linkerzijrivier van de Maas (IV 432 D2), ontspringt in België bij Geer, 25 km ten Z.W. van Tongeren, stroomt door het lössgebied van de Haspengouw langs Tongeren, Canne (door syphon onder het Albert-kanaal), tusschen St. Pietersberg en Louwberg door, langs de oude wallen van Maastricht, en onder het Kanaal naar Luik door (syphon) in de Maas. Schilderachtig dal, van Boirs tot Maastricht uitgeslepen in het krijtplateau ten W. van de Maas. Het Albert-kanaal volgt het Jekerdal van Canne tot Eben-Emaal. *Jongen.*

Jeksan, een zoon van Abraham en Ketura, stamvader van Arabische stammen (Gen. 25.2).

Jektan, zoon van Heber, stamvader van Arabische stammen (Gen. 10.25).

Jela, Papoeastam op de Louisiaden (Oceanië).

Jelets, Russ. stad in prov. Orel, ca. 45 000 inw.; belangrijke graanhandel.

Jelgawa (Duitsch: Mitau), hoofdstad der Lettische prov. Semgallen aan de Drixe en Aa. (X 380 B2). Ca. 35 000 inw. Vlas- en suikerindustrie. Kath. kerk. Het vroegere kasteel der hertogen van Koerland werd in 1919 door de bolsjewieken verwoest en wordt thans herbouwd. J. was sedert de 16e e. de residentie der hertogen van Koerland en werd in 1795 door Catharina II bij Rusland gevoegd. In den Wereldoorlog was J. van 1915-'19 door de Duitschers bezet. *v. Son.*

Jelgerhuis, J o h a n n e s, Ned. schilder en graveur. * 1790 te Leeuwarden, † 1836 te Amsterdam. Hij heeft verdienstelijke portretten en interieurs nagelaten, waarin naast 17e-eeuwsche traditie veel persoonlijks zit.

L i t.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Jelgersma, G e r b r a n d u s, Ned. psychiater. * 1 Nov. 1859 te Doeveren (N. Br.). 1884-1895 geneesheer van het gesticht Meerenberg; 1897 doctor h.c. (univ. Utrecht); 1895-1899 geneesheer-directeur Sanatorium Arnhem; 1899-1930 hoogleeraar in de psychiatrie, univ. Leiden. Pousseerde de psychoanalytische school in Nederland.

W e r k e n: Leerb. der functioneele neurosen (1897-1900); Het hysterisch stigma (1903); Leerboek der psychiatrie (1912); De kleine hersenen (1920); Atlas anatomicum cerebri humani. *Franke.*

Jelinek, H a n u s j, Tsjechisch literairhistoricus; * 3 Sept. 1878 te Pribram; hoogleeraar te Praag.

V o o r n. w e r k: L'hist. de la litt. Tchèque (3 dln. 1931 vlg.).

Jelisawetgrad (thans Z i n o w j e w s k, welke naam wegens ongenade van den bolsjewiek Zinowjew weer veranderd zal worden), Oekrainsche stad aan de Ingoel; ca. 80 000 inw.; tabaks- en graanhandel.

Jellicoe, J o h n R u s w o r t h, g r a a f, Britsch admiraal. * 5 December 1854 te Dover, † 20 November 1935. In 1900 chef van den staf van de Britsche expeditie tegen de Boksers. Heeft vele jaren gewerkt aan het opvoeren der artilleristische kracht en geoefendheid der Britsche vloot. Werd in Aug. 1914 opperbevelhebber der Homefleet. Vocht als zoodanig in den slag bij Jutland tegen de Duitsche vloot onder von Scheer. Eind 1916 werd hij First Sealord, in welke functie hij veel deed ter bestrijding van den duikbootoorlog. In 1917 verliet hij den dienst. In 1919 volgde zijn benoeming tot Admiral of the Fleet; was 1920-'24 gouverneur van Nieuw-Zeeland. In 1918 verheven tot viscount, in 1925 tot graaf.

Jellinek, 1° G e o r g, Duitsch staatsrechtsgeleerde; neef van 2°. * 16 Juni 1851 te Leipzig, † 12 Jan. 1911 te Heidelberg, waar hij sedert 1891 hoogleeraar was. J. verwerpt het rechtspositivisme; wijl hij eenerzijds geen aanhanger wil zijn van het natuurrecht en anderzijds den oorsprong van het recht niet wil zien in de staatsmacht, zoekt hij de oplossing in de psychisch-ethische verplichting van den wil door normen. In zijn werk „Die rechtliche Natur der Staatsverträge" (1889) komt J. tot de conclusie, dat de laatste grond van het recht alleen kan gevonden worden in een objectief beginsel. In zijn rede „Das Recht der Minoritäten" (1898) zegt hij: „de dammen, welke thans nog tegen den machtigen wil der meerderheid worden opgeworpen, zullen misschien worden neergehaald; welke oplossing dan nog mogelijk is, zal de toekomst moeten leeren". *M. Verhoeven.*

W e r k e n: Gesetz und Verordnung (1887); Die sozialethische Bedeutung von Recht, Unrecht und Strafe (1878); System der subject. öffentlichen Rechte (1892); Die Erklärung der Menschen- und der Bürgerrechte (1895); Allg. Staatslehre (1900); Schriften und Reden (uitg. d. J. Walter, 1911). — L i t.: G. J. Liesker, Ueber die Berechtigung der antimonistischen Tendenzen innerhalb der staatlichen Gesellschaft (1899, passim).

2° H e r m a n n, Oostenrijksch geleerde, schrijver en revolutionnair; oom van 1°. * 22 Jan. 1822 te Drslawitz, † 23 Nov. 1848 te Weenen. Hij werd in de Maart-revolutie van 1848 in Weenen betrokken, 5 Nov. 1848 aangehouden en enkele dagen nadien gefusilleerd.

V o o r n. w e r k e n: Die relig. Zustände der Gegenwart oder Kritik der Religion der Liebe (Zerbst 1847); Uriel Acostas Leben und Lehre (Zerbst 1847); Kritisch-philos. Schriften (Leipzig 1849). *Lousse.*

3° M a x - H e r m a n n, Duitsch Germanist, gespecialiseerd in het Gotisch en in de vakgeschiedenis der Duitsche philologie. * 29 Mei 1868 te Weenen, waar hij hoogleeraar is.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Voorn. werken: Gesch. der neuhochdeutschen Grammatik (2 dln. 1913 vlg.); Gesch. der Got. Sprache (1926).

Jelsum, dorp van 550 inw. in de Friesche gem. → Leeuwarderadeel (XI 207 C 2).

Jeltesloot, verbindingswater tusschen Heegermeer en Koevorde in → Wijmbritseradeel (XI 207 B 3).

Je maintiendrai (Fr., = Ik zal handhaven), wapenspreuk van het huis Oranje-Nassau, de Orde van de Luxemburgsche Eikenkroon en de Orde van den Gouden Leeuw van Nassau. Oorspronkelijk: Je Maintiendray Châlons, aldus gevoerd door René de Châlons; prins Willem I was van hem universeel erfgenaam en veranderde Châlons in Nassau, wat door zijn opvolgers ook weggelaten werd. *Brouwer.*

Jemappes, gem. in de prov. Henegouwen, in de Borinage gelegen, ten Z.W. van Bergen (IV 432 B 2); opp. 672 ha, ruim 14 000 inw.; kanaal Bergen-Condé; steenkoolmijnen, metaalnijverheid. De Romaansche kerk werd in 1914 vernietigd. Oude heerlijkheid. Oudheidk. vondsten. J. is bekend om den veldslag van 1792, welke vérdragende politieke gevolgen had. *V. Asbroeck.*

Jemelle, gem. in de prov. Namen, ten O. van Rochefort; ca. 2 200 inw., grootendeels Kath.; opp. 968 ha; landbouw, hardsteen, marmer.

Te Jemelle, op de plaats genaamd „Malagne", bij den rechteroever van de Lomme, heeft men (1895) de ruïne blootgelegd van een uitgestrekte Rom. villa, aangeduid met den naam „Neuf-Château", in tegenstelling met „Vieux-Château", waarmee men de overblijfsels eener laat-Romeinsche versterking aanwijst, die gelegen was aan de andere zijde van de rivier. In de omgeving van het hoofdgebouw der villa lagen nog enkele bijgebouwen. De resten van ovens, smeltkroezen en ijzerslakken, hier gevonden, wijzen er op, dat de voornaamste bedrijvigheid van den villabewoner de ijzernijverheid was. *R. De Maeyer.*

Lit.: Annales de la Soc. archéol. de Namur (XXI 1895-'98; XXIV 1900).

Jemen (Arab., = het land rechts, nl. van Mekka), landschap in Z.W. Arabië (II 629 C/D 4-5); opp. 60 000 km², ca. 1 millioen inw. De kustvlakte, Tihâma, ca. 50 km lang en tot 200 m hoog, is ontoegankelijk door de koraalriffen; ze is droog en heet en heeft een steppeflora. Het kalkplateau er achter, de Serat, stijgt in enkele vulkanen tot 3 000 m. De deelen, die wegzakten, hebben een heeten, vochtigen zomer en een koelen, drogen winter; daar is zelfs stroomend water aanwezig en een weelderige plantengroei (accacia, mimosa, myrrhe, vijgen, bananen, koffie, indigo). De dadelpalm is de nuttigste cultuurplant. De hoogere Serat heeft in den zomer moessonregen, in den winter den kouden N.O. passaat. Daar overwegen kreupelhout en steppe. Naar het binnenland daalt het onvruchtbare kalkplateau in terrassen af, een steppengebied, waar de Bedoeïnen hun vee weiden. De bevolking, Jemenieten, zijn Z. Arabieren, in een soort kasten verdeeld. Ze leven meest van landbouw, die aan de kust dadels en katoen oplevert; in de lage Serat koffie, bananen, sesam, vijgen, ooft; in de hooge Serat tarwe, gerst, tabak; de oasen leveren veel dadels en ooft. De mijnbouw is niet van beteekenis. De hoofdstad San'a is door karavaanwegen met het binnenland verbonden. De beteekenis van J. schuilt in de ligging aan den weg naar Indië en het uiteinde der Roode Zee. *Heere.*

Lit.: Behm, J. (diss., Marburg 1910); Kersten, J. (diss., Tübingen 1923); G. Rossi, El J. (Turijn 1927); Grohmann, Süd-Arabien als Wirtschaftsgebiet (I 1930).

Geschiedenis. J. is een onafhankelijk imamaat onder imam Jahia. Zijn huis is aan het bewind sedert de 9e eeuw. Tevoren stond het land herhaaldelijk onder vreemde overheersching (Abessiniërs, Perzen e.a.); sinds de 16e e. heeft Turkije er steeds meer aan macht gewonnen; sinds 1871 was het er geheel meester; na den Wereldoorlog (1918) is J. weer geheel onafhankelijk. Engeland tracht er zijn invloed te vestigen. *Gorris.*

Jemeppe-sur-Meuse, gem. in de prov. Luik, ten Z. W. van Luik; opp. 442 ha, ca. 14 000 inw., waaronder eenige Prot. Steenkoolmijnen, metaalnijverheid; chemische fabrieken; door een brug, over de Maas, met Seraing verbonden. Behoorde vroeger tot het prinsbisdom Luik; oude kasteelen, o.a. dat van Ordange. *V. Asbroeck.*

Jemeppe-sur-Sambre, gem. in de prov. Namen, ten W. van Namen; ca. 3 900 inw., opp. 899 ha; landbouw; steenkoolmijnen; spiegelfabriek.

Jemini beteekent in het opschrift van Ps. 7 Benjamiet.

Jemmingen (Duitsch: Jemgum), plaats in Oost-Friesland (Duitschl.) aan de Eems. Op 21 Juli 1568 versloeg Alva in den slag bij Jemmingen Lodewijk van Nassau, die met zijn broeder Adolf einde April Groningen was binnengevallen (23 Mei slag bij Heiligerlee). Lodewijk redt zich zwemmend over de Eems en sluit zich aan bij zijn broeder Willem, die op 7 Oct. bij Stockhem over de Maas gaat, doch door de handige manoeuvres van Alva geen slag kan leveren en wegens geldgebrek gedwongen wordt terug te gaan. Door den slag bij J. had Alva voorloopig het gevaar van een algemeenen opstand bezworen. *van Voorst tot Voorst.*

Jemnitz, Alexander, componist. * 9 Aug. 1890 te Boedapest. Ontving onderricht o.a. van Reger en Straube; eerst theaterdirigent, ontwikkelde hij zich later als paedagoog en muziekschrijver. Onder de moderne componisten neemt hij een voorname plaats in. Hij schreef werken voor orgel, klavier, koor, kamer- en groot-orkest. *Piscaer.*

Jemtland, landschap in het Z. van het Zweedsche Norrland (63° N., 15° O.); opp. 34 054 km², ca. 120 000 inw. Het is een zacht golvend landschap, voor het grootste deel opgebouwd uit Silurische leien kalksteen, die bij verweering een zeer vruchtbaren bodem leveren. De moreenen zijn hier beter dan elders, de stuwmeerafzettingen, die in terrassen langs de berghellingen liggen, zijn goed te bewerken en de venen zijn geschikt voor weiland. De Jemtland-laagte in het W. heeft een gunstigen invloed op het klimaat en vergemakkelijkt het verkeer met Noorwegen. Aan den spoorweg, die in 1881 tot stand gekomen is, ligt Östersund, de hoofdstad van het landschap. Door al deze factoren is J. een landschap van groote beteekenis voor Zweden. Het heeft een bloeiende rundveeteelt, een goed ontwikkelden akkerbouw, die nu echter stationnair is, met rogge, haver, gerst en aardappelen, en in verband met den boschrijkdom (69 % is bosch) ook houtindustrie, vooral langs den spoorweg. Er wonen ook een duizendtal Lappen met rendierteelt. *fr. Stanislaus.*

Jena, stad aan de Saale in Thüringen (IX 576 D 3); ca. 58 400 inw. (1933), meerendeels Prot. Universiteitsstad (sinds 1548); in 1933 waren er 2 771 studenten. In J. zijn de wereldberoemde Zeiss-fabrieken. Het heeft twee sterrenwachten en een Zeiss-planetarium. Bezienswaardigheden zijn o.a. stadhuis

(15e e.), Johannistor (14e e.), Stadtkirche (ca. 1500). Veel vreemdelingenverkeer (mooie omgeving). *Comijn.*

In den 3en Coalitie-oorlog werd een der Pruis. legers onder Hohenlohe op 14 Oct. 1806 in den s l a g b ij J e n a door Napoleon beslissend verslagen en op de vlucht gejaagd, waarbij ook tegen het einde van den slag het aanrukkende korps van Rüchel werd betrokken. Op dien zelfden dag versloeg Davoust de Pruis. hoofdmacht onder Karel van Brunswijk bij → Auerstedt. *van Voorst tot Voorst.*

Jena-glas is een verzamelnaam voor diverse glassoorten, welke sedert 1886 in de fabriek van Schott te Jena vervaardigd worden. Voor de speciaal voor thermometers gebruikte soorten, zie → Normaalglas; voor die voor lenzen, zie → Achromatische lenzen. Spreekt een scheikundige van J., dan bedoelt hij het „Geräteglas", waarvan kolven, bekerglazen enz. vervaardigd worden. De samenstelling was van 1920 tot 1935 (die van voor 1920 tusschen haakjes): 74,5 (65,3) % SiO_2, 4,6 (15) % B_2O_3, 8,5 (3,5) % Al_2O_3, 7,7 (0) % Na_2O, 4,6 (12) % BaO, 0 (4,2) % ZnO, 0,8 (0) % CaO, 0,1 (0) % MgO. Sedert begin 1935 heet het D u r a n en is in samenstelling vrijwel identiek met het Amer. → Pyrexglas. *Zernike.*

Jenatsch, G e o r g e (Jörg), Zwitsersch partijganger in den strijd om het Zwits. gewest Veltlin, dat door Spanjaarden, Oostenrijkers en Franschen aan de Zwitsers betwist werd. * 1596 te Samaden in Graubunden, † 24 Jan. 1639 te Chur. J. werd als predikant in het Veltlin volop betrokken in den strijd om dit gebied, trad fel op tegen Katholieken en Spaanschgezinden, later ook tegen de eerst te hulp geroepen Franschen. In 1635 werd hij Katholiek, maar bleef desondanks door Spanje als vijand beschouwd. Tusschen de verschillende partijen kwam hij alleen te staan en hij werd te Chur vermoord. Zijn dramatisch levenslot vond weerklank in de Duitsche en Zwits. letterkunde.

L i t. : Haffter, G. J. (2 dln. 1894) ; Dierauer, G. J. (1896). *v. Gorkom.*

Jeneffe, 1° gem. in het W. van de prov. L u i k, in de vruchtbare landbouwstreek van Haspengouw; opp. 677 ha, ca. 750 inw. Kerk uit de 13e eeuw met oude graftomben; overblijfselen van Rom. heirweg.

2° Gem. in de prov. N a m e n, ten Z.O. van Namen; 380 inw., grootendeels Kath.; opp. 531 ha; landbouw; kalksteen.

Jenever, alcoholische drank door gisting en distillatie uit granen en jeneverbessen gewonnen. → Branderij.

Jeneverbes (Juniperus; Dambezie), geslacht van naaktzadige boomen, waarvan de besvormige vrucht in de jeneverstokerij dient. Ook sierboom. Als zoodanig kweekt men vooral Jun. communis, chinensis en virginiana. Jun. Sabina wordt in de geneeskunde gebruikt.

Jenissei, rivier in Midden-Siberië (III 480 G 3), met de Selenga ca. 5 200 km lang; stroomgebied ong. 2,5 millioen km². De J. ontspringt op het Sajanisch Gebergte en is eerst een bergstroom met veel verval en stroomversnellingen. De hooge rechteroever is met bosch bedekt, de lage linkeroever is een moerassig steppegebied. De 60 km lange, smalle monding ligt in het toendragebied. Het scheepvaartverkeer is van Juli tot Sept. mogelijk op den 600 km langen benedenloop voor schepen tot 7 m diepgang. De vorst veroorzaakt vaak groote overstroomingen. De hoofdhaven Igarka werd in 1929 gesticht; de regeering tracht het verkeer met Noord-Rusland te bevorderen door regelmatige handelsverbindingen. *Heere.*

Jenissei-Ostsjaken, Aziatische stammen, ofwel geïsoleerd ofwel behoorende tot de Tibeto-Chineezen. → Siberië.

Jenissei-Samojeden, volksstammen van de Samojeden, behoorende tot de Finno-Oegriërs. → Siberië.

Jenkins, J o h n, Eng. luitvirtuoos. * 1592 te Maidstone, † 27 Oct. 1678 te Kimberley. Beroemd als luitspeler en violist, kon. kamermusicus onder Karel I en Karel II; componeerde talrijke fancies (ricercari) en rants voor orgel, viool, enz.; zijn grootendeels in hs.

W e r k e n : o.a. Twelve Sonates for violins and a base (1660). — L i t. : J. Pulver, A Biogr. Dict. (1927).

Jen Li-Tö, beroemd Chineesch godsdienstig schilder onder het vorstenhuis T'ang (618-907), werkte ca. 620, werd in den adel opgenomen in 627, min. van Openbare Werken in 638; schilderde vreemde gezanten en taoïstische onderwerpen. Zijn broeder **Jen Li-pen** was ook een bekend schilder en werd minister in 670. *Mullie.*

Jenner, E d w a r d, Eng. geneeskundige. * 17 Mei 1749 te Berkeley, † 26 Jan. 1823 aldaar. J. heeft de koepokenting in Europa ingevoerd. De inoculatie, d.i. enting van menschenpokken, was in den Oeral in gebruik, en werd door lady Montague in 1721 in Engeland ingevoerd. De methode was effectief, maar soms doodelijk. J. vond, dat menschen, die koepokken kregen, later onvatbaar waren voor de menschelijke pokziekte. Eerste observatie in 1775, eerste proef van koepokinenting in 1796; de proefpersoon werd daarna met menschenpokken besmet, maar bleek onvatbaar. Toen publicatie. Zijn methode werd weldra, hoewel na zeer veel strijd, algemeen aangenomen. De pokken verdwenen. J. werd rijk beloond door de regeering, in 1802 met 10 000 p. st., 1807 met 20 000 p. st. In 1857 werd een standbeeld op het Trafalgar Square te Londen opgericht. Vgl. het artikel → Inenting. *Schlichting.*

E. Jenner.

Jenneval-Dechet, H i p p o l y t e L o u i s A l e x a n d r e, Fransch tooneelspeler. * 1801 te Lyon, † 18 Oct. 1830 te Lier. Als tooneelspeler was hij sedert 1828 aan de Munt in Brussel verbonden; hij nam actief deel aan de September-omwenteling in 1830 en dichtte den tekst van den door Van Campenhout getoondichte Brabançonne; hij sneuvelde in den strijd bij Lier. *Uytterhoeven.*

Jenny of S p i n n i n g J e n n y, een door James Hargreaves († 1778) uitgevonden en naar zijn dochter genoemde spinmachine (1764), een verbeterd spinnewiel, waarbij vooral kinderen gebruikt werden om de beweegkracht te produceeren. Wijl het mogelijk was, dat één persoon een groot aantal draden tegelijk

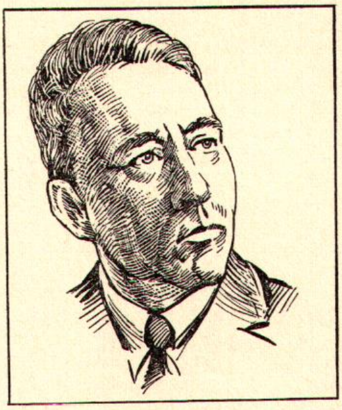
spon, verhoogde deze uitvinding de productie sterk, doch de industrie bleef aangepast aan de huisnijverheid. *Verberne.*

Jennijn, Philippus, Ned. dichter, Augustijner monnik te Eeckhoutte bij Brugge. † 1670 aldaar. J. was ook een goed musicus. Hij gaf uit: „Hemelsch Stalleken van dat onnoozel ende onbevleckt Lammeken Godts Christus Jesus," waarvan het eerste deel verscheen onder den titel: Gheestelijcken Waeckenden Staf der Jodsche Schaepherders, Wtstemmende (met Superius ende Bassus) sooveel nieuwe Leys-liedekens als de Ghebenedyde altijdt Maghet ende Moeder Godts Maria Daghen geweest is in het Stalleken van Bethleëm (Brugge 1651). *Piet Visser.*

Jensen, 1° Adolf, Duitsch componist. * 12 Jan. 1837 te Koningsbergen, † 23 Jan. 1879 te Baden-Baden. Autodidact, slechts twee jaren onderricht van Marpurg en Liszt. Na verblijf als leeraar in Rusland, Posen en Kopenhagen, werd hij in 1860 leeraar te Koningsbergen, woonde daarna, steeds in dezelfde betrekking, in Berlijn, Dresden en Graz. In zijn liederen is hij een navolger van Schumann.

Werken: talrijke liederenbundels, zoowel voor een zangstem als voor koor, op teksten van Chamisso, Scheffel, Heyse e.a.; klavierwerken, vooral in het kleinere genre. — Lit.: Niggli, A. J. (1895). *Piscaer.*

2° Johannes Vilhelm, Deensch romanschrijver van regionalistische, deels van cosmopolitisch-naturalistische richting. * 20 Jan. 1873 te Vest-Himmerland (Jutland). Als medisch student, samen met Jörgensen, in het vaarwater van Brandes' radicalisme geraakt, overtuigd Darwinist, wordt hij journalist bij L. de Moulins' Revuen; gaat tijdens zijn Amerikaansche jaren (1897 vlg.) nog volledig op in een levensbeschouwing van zuiver evolutionnistisch mecanicisme. Zijn werk, in dat teeken ontstaan, verheerlijkt den „Nordischen" of „Gotischen" mensch, door eugenetiek, in openlucht- en sportfanatisme, machinisme en Taylorisme steeds meer vervolmaakbaar; predikt den afkeer van elke metaphysische probleemstelling. Terugstootend is de overal in J.'s werk zich opdringende theorie, dat de teeldrift de eenige of althans de gewichtigste stuwkracht in het leven is: veel drastische bladzijden maken dan ook de lectuur der meeste werken gevaarlijk. Maar de invloed van J.'s sterke compositiekunst en frisschen, genuanceerden stijl is groot geweest op de ontwikkeling van den West-Europeeschen modernen roman: hij werd in zoowat alle Europ. talen vertaald.

J. V. Jensen.

Voorn. werken: Danskere (1896); Einar Elkaer (1898); Himmerlandshistorier (1898-1910); Den gotiske Renaessance (1900); Den store Rejse [1900-1921; probeert cyclisch de ontwikkelingsgeschiedenis van den „Nordischen" mensch (= Skandinaviërs, Engelschen, Amerikanen) in beeld te brengen; het meesterstuk van de reeks is Kongens Fald (1900)]; Madame d'Ora (1904); Hjulet (1905); Skovene (1904); Singaporenoveller (1907); Lille Ahasverus (1909); Broeen (1909); Skibet (1912); Nornegaest (1919); Christofer Columbus (1921); Evolution og Moral (1925); Dr. Renaults Fristelser (1935). Frisch doet de uitvoerige reeks Myter (1907 vlg.) aan, wijsgeerige sprookjes. — Lit.: O. Gelsted (1916); K. Nicolaisen (1914); H. Frisch, J. V. J. (1925). *Baur.*

3° Peter Christian Albrecht, Assyrioloog. * 16 Aug. 1861 te Bordeaux; privaatdocent in Straatsburg 1888; buitengew. hoogleeraar 1892 en gewoon hoogleeraar 1895 te Marburg; sinds 1928 afgetreden. J. is verwoed verdediger van het pan-Babylonisme en loochent zelfs het historisch bestaan van Jesus van Nazareth. De Jesus-figuur zou niets anders zijn dan een nieuwe belichaming van dezelfde oeroude in de menschheid levende gedachte, die in de Babylonische Gilgamesj-figuur tot uitdrukking komt. Hij heeft zijn ideeën uiteengezet in: Das Gilgamesch-epos in der Weltliteratuur I (Straatsburg 1906), II. Die israelietischen Gilgameschsagen in den Sagen der Weltlit. (Marburg 1928). *Alfrink.*

Verdere werken: Kosmologie der Babylonier (1890); Assyrisch-babylonische Mythen und Epen (1900).

4° Wilhelm, Duitsch novellenschrijver uit de school van Storm; in zijn historische verhalen (invloed van V. Hugo) vaak anti-Katholiek. Zijn latere, moderne romans loopen in het spoor van Raabe. * 15 Februari 1837 te Heiligenhafen, † 24 November 1911 te Thalkirchen.

Voorn. werken: Meister Timotheus (1866); Eddystone (1874); Minatka (1871); Nirwana (1877); Versunkene Welten (1881); Aus den Tagen der Hansa (1886); Aus schwerer Vergangenheit (1888); Jenseits des Wassers (1892); Der Hohenstaufer Ausgang (1896); Das Bild im Wasser (1899); Vom Morgen zum Abend (1897; lyriek). — Lit.: W. Barchfeld, W. J. als Lyriker (Münster 1913); O. Fraasz, W. J. (1914); K. Schorn, W. J. (Bonn 1923). *Baur.*

Jenson, Nicolas, beroemd letterontwerper en drukker. * te Sommevoire a. d. Marne, werd stempelsnijder aan de munt te Tours, en als zoodanig werd hij in 1458 met een opdracht van den koning naar Duitschland gezonden om zich van de nieuwe boekdruktechniek op de hoogte te gaan stellen. In 1470 begon hij te Venetië te drukken, waar de drukkunst door een Duitscher (Johann van Spiers) gebracht was en ongemeen bloeide. J. schiep omstreeks 1470 een boekletter, die ontelbare malen is nagevolgd, o.a. door William Morris omstreeks 1890: zijn „Golden type". De hedendaagsche Amer. letter-ontwerper Bruce Rogers teekende zijn „Centaur"-alphabet eveneens naar het voorbeeld van Jenson. *Poortenaar.*

Jephone, vader van Kaleb, uit den stam Juda (Num. 13.7).

Jephte, een van Israëls rechters, die de Ammonieten versloeg. Voordat hij ten strijde uittrok, deed hij de gelofte, dat hij, wanneer hem de overwinning ten deel viel, den eersten persoon, die hem uit het huis zou tegemoet komen, als brandoffer aan God zou opdragen. Tot zijn groot verdriet werd zijn eenige dochter door deze gelofte getroffen en hij droeg haar werkelijk ten offer op. Dit offer in geestelijken of overdrachtelijken zin te verklaren, zooals sommigen trachten te doen, is met den tekst van de H. Schrift in strijd (Jud. 11-12). *Keulers.*

Jequitinhonha, rivier in Oost-Brazilië (VI 160 G 5); ze ontspringt in het Zuidelijk deel van de Sierra do Itacambira en mondt uit onder den naam van Rio Grande de Belmonte bij Belmonte in den

Atlantischen Oceaan. Lengte 1 082 km, stroomgebied 105 500 km²; gedeeltelijk bevaarbaar.

Jeremias, de tweede van de groote profeten, werd omtrent 650 v. Chr. te Anathoth bij Jerusalem geboren uit een priestergeslacht. In het 13e jaar van koning Josias (626 v. Chr.) werd hij door God tot profeet geroepen. Onder diens opvolger Joakim (608-598) doorleefde J. een zwaren tijd. Wegens een strenge rede, die hij in den tempel hield, werd hij door de priesters en valsche profeten aangeklaagd en ontging alleen door de tusschenkomst van de vorsten van Juda den dood. In het 4e jaar van Joakim (604) liet hij door Baruch zijn profetieën opschrijven en in het volgende jaar aan het volk voorlezen. Joakim eischte de boekrol op, verbrandde ze en wilde J. dooden; deze vluchtte en dicteerde Baruch opnieuw zijn profetieën. Aan Jechonias (Joachin) voorspelde J. zijn wegvoering naar Babylon, welke reeds 3 1/2 maand later werkelijk plaats had. Onder Sedecias (597-587) trachtte de profeet den opstand tegen Neboekadnezar, koning van Babylon, te voorkomen, maar Sedecias luisterde niet en sloot een verbond met Egypte. Toen de Babyloniërs Jerusalem belegerden, werd J. in de gevangenis geworpen, maar na de inname (587) door de veroveraars in vrijheid gesteld. Door Joodsche vluchtelingen werd hij met geweld weggevoerd naar Egypte, waar hij volgens een Joodsche overlevering door zijn volksgenooten gesteenigd werd. Ondanks zijn zacht en gevoelig karakter was J. een voorbeeld van heldhaftige plichtsvervulling en grooten lijdensmoed.

L i t.: J. Keulers, Jeremias (in de serie Bijbelsche Monographieën, 1933). *Keulers.*

Jeremias wordt in de i c o n o g r a p h i e meestal in verband met de boodschap des Engels aan Maria uitgebeeld (Chartres, 13e eeuw); als decoratieve figuur komt J. reeds voor in → Cosmas Indicopleustes; als nabeelding van een Antieken orator in een Syrisch handschrift (Bibl. Nat. te Parijs): baardloos, met korte, zwarte haren, gekleed in een blanke tuniek met paarse banden en in toga. Bekend zijn vooral het beeld van J. te Champmol en van Donatello (Campanile te Florence), alsook het fresco van Michelangelo in de Sixtijnsche kapel. Zie pl. (vgl. index kol. 831/832).

L i t.: Dict. d'archéol. chrét. (VII); A. Michel, Hist. de l'art (register 217). *p. Gerlachus.*

Boek Jeremias, profetisch boek van het Oude Testament. Een derde gedeelte is verhalend. Het overige geeft voorspellingen, in groepen bijeengevoegd. Deze zijn niet chronologisch geordend. Op de eerste plaats komen voorspellingen tegen Juda onder de koningen Josias, Jojachim en Sedecias (1-45). Vervolgens worden voorspellingen beschreven tegen verschillende volkeren (46-51). Het laatste gedeelte beschrijft de verovering van stad en tempel (52). Volgens de traditie is de schrijver J. Deze meening steunt op zekere gegevens van het boek. J. liet zijn profetieën door → Baruch schrijven en voorlezen. Later gaf hij zelf een nieuwe uitgave, vermeerderd met nieuwe voorspellingen. Zóó is het boek langzaam uitgegroeid. Ook de critici nemen de authenticiteit aan. Sommige gedeelten plaatsen ze in lateren tijd. Er bestaat een zeer groot verschil tusschen den Hebreeuwschen tekst (en Vulgaat), en de Grieksche vertaling der Septuagint. Over de verklaring van dit feit is men het niet eens. Na Isaias is J. de voornaamste profeet. Van groot belang is het Messiaansch karakter van sommige gedeelten. *C. Smits.*

Brief van Jeremias, Oud-Testamentisch boek, dat ontbreekt in den canon der Joden. In den Vulgaat is hij verbonden met het boek → Baruch. Kath. schrijvers nemen aan, dat hij geschreven is door Jeremias.

Klaagliederen van Jeremias (Hebr.: Ekah of Kinot; Gr.: Threnoi; Lat.: Lamentationes), geïnspireerd boek van het Oude Testament. Het omvat vijf gedichten, waarin de verwoesting van Jerusalem beweend wordt. De eerste vier zijn alphabetisch. Volgens de traditie is de schrijver J. Ze zijn geschreven onmiddellijk na de verwoesting van Jerusalem. *C. Smits.*

Paralipomena van Jeremias, → Baruch (onder: De rest der Woorden van B.).

Jerez de la Frontera, stad in de Sp. prov. Cadiz; ca. 64 000 inw. In de omgeving wijnbouw (de bekende sherry).

Onder het kalifaat van Walid zond Moesa, de stadhouder van Noord-Afrika, zijn veldheer Tarik naar Spanje. Deze versloeg het leger der Goten in den s l a g b ij J e r e z d e l a F r o n t e r a. Volgens de sage zou deze slag 7 dagen geduurd hebben (Juli 711). Die ééne slag vernietigde het Gotenrijk. Verschillende steden gaven zich over. De berglanden Asturië en Cantabrië konden zich echter handhaven. Daar zou een nieuw Spanje zijn grondslag vinden. *Slootmans.*

Jericho, bijbelsche naam van een oude Palestijnsche koningsstad, gelegen in een vruchtbare vallei met tropisch klimaat [vandaar de benaming „Palmenstad" (Jud. 3.13)], 250 m beneden den zeespiegel, anderhalf uur gaans Westelijk van den Jordaan. Het is de eerste vesting, die de Israëlieten in Canaän veroverden en verwoestten (Jos. 6). Toch moet Jericho van eenig belang gebleven zijn, daar het in den tijd der Rechters door Moab bezet werd (Jud. 3.13). Bij de rijkssplitsing (932) sloot J., hoewel behoorend tot het grondgebied van Benjamin, zich bij Noordrijk aan, en werd onder Achab (873-854) door Hiël herbouwd en versterkt (3 Reg. 16.34). Ten tijde van Elias en Eliseüs bevond zich te J. een profetenschool (4 Reg. 2.5). In den Maccabeëntijd werd J. door Bacchides opnieuw bevestigd. Dit oude J. vormt thans de ruïne Tell es-Soeltan, nabij de zgn. Eliasbron (Ain es-Soeltan).

Herodes de Groote bouwde als winterresidentie ten Z.O. van dit J. een nieuw J., het J. van het N. T. Gelegen aan den overgang over den Jordaan was het een gewichtige grensplaats met tolkantoor (Zachaeus, Lc. 19.1). Jesus genas er twee blinden (Mt. 20.30). Sinds Constantijn van de 4e tot de 6e eeuw bisschopsstad, werd het in 614 en 638 door Perzen en Arabieren verwoest (thans: Tell aboe-Alaik). Misschien had de stad zich in deze periode nog verder verplaatst, daar Eusebius dit J. van het oude en het nieuwe Herodiaansche J. onderscheidt.

De Kruisvaarders bouwden ten O. van het oude en nieuwe J. een stad, die 1186, tijdens de invasie van Saladijn, ten onder ging, maar in de 19e eeuw opnieuw bevolkt werd en tegenwoordig Er Riha heet, een dorp met ruim 1 000 inwoners, waarvan 100 Christenen.

De **opgravingen van het oude J.** (Tell es-Soeltan) behooren tot de belangrijkste van Palestina. Immers, daar J. betrekkelijk afzijdig lag, zal het een zuiverder beeld geven van de ontwikkeling eener Canaänietisch-Israëlietische stad dan de in het wereldverkeer opgenomen en dus meer aan vreemde invloeden onderhevige steden als Megiddo, Beth San, Geser enz. Bovendien zou een archaeologisch-juiste dateering van J.'s muren en zijn verwoesting een steunpunt vormen in de chronologie van Israël's vroegste geschiedenis. De opgravingen hebben aan die verwachtingen slechts ge-

deeltelijk voldaan. De eerste werden uitgevoerd door E. Sellin en C. Watzinger van 1907 tot 1909, en brachten gedeelten van twee stadsmuren aan het licht, één aan den voet van den heuvel (muur A), en één (een dubbele muur) op den kam van den heuvel (muur B). In de dateering van beide muren konden noch de opgravers, noch de deskundigen (Vincent, Albright, Pythian-Adams en Garstang) tot overeenstemming komen. 1929 heeft J. Garstang nieuwe opgravingen ondernomen, waarvan de belangrijkste resultaten deze zijn: de ontdekking van J.'s necropool, en het blootleggen van een derden muur (C), die zich onder de fundamenten van muur B bevond. Hoewel de werkzaamheden nog niet als beëindigd beschouwd kunnen worden en het geheele materiaal nog niet is gepubliceerd, laat zich de verhouding der drie muren aldus bepalen. Muur C is de oudste, en dateert van 2100-1900 v. Chr. Daarna werd muur A gebouwd, 1900-1600. De jongste is de dubbelmuur B, 1600-1200. Deze muur omgaf J., toen Josuë met de Israëlieten tegen de stad optrok, en ze moet op de aanvallers zoo'n indruk gemaakt hebben, dat ze de verovering van de stad alleen door een wonderlijke beschikking van de Voorzienigheid mogelijk achtten (Jos. 6). Tot zoover zijn de opgraver en de deskundigen het eens. Wanneer echter muur B verwoest werd, en wanneer bijgevolg Josuë Canaän binnentrok, is een vraag, die nog niet eensluidend beantwoord wordt. Garstang meent 1400, Vincent 1250. De jongste vondsten in de necropool zouden Vincent gelijk geven. Voor de verdere ontwikkeling van het vraagstuk, zie → Tell es-Soeltan.

L i t. : Opgravingsberichten: E. Sellin en C. Watzinger, Jericho. Ergebnisse der Ausgrabungen, in Wiss. Veröffentl. D. Orient. Ges. (jg. 22, Leipzig 1913); J. Garstang, in Pal. Expl. Fund Quarterly Statement (1927, 34-47; 1930, 123-132; 1931, 104-107; 1935, 61 vlg.); id., in Annals of Archaeology and Anthropology (Liverpool jg. 19, 1932, 3-22, 35-54; jg. 20, 1933, 3-42; jg. 21, 1934, 99-136). Besprekingen: P. Vincent, in Revue biblique (jg. 39, 1930, 403-433; jg. 41, 1932, 264-276; jg. 44, 1935, 583-605); J. Simons, J. in Schrift en Werkelijkheid, in Studiën (jg. 63, 1931, 13-34; populair). *v. d. Born.*

Jerichow, Pruis. stadje, ca. 7 km ten Z. van Tangermünde, ruim 2 500 inw., allen Prot. De voormalige **Norbertijner-abdij,** gesticht 1144, was van groot gewicht voor de kerstening en beschaving der bevolking. De kloosterkerk is wellicht de belangrijkste Romaansche baksteenbouw van N. Duitschland. Naar dit voorbeeld werden in de omgeving talrijke dorpskerken gebouwd, die daardoor tevens den voortgang van het missiewerk der Norbertijnen demonstreeren.

L i t. : A. Eiteljörge, Jerichow, die alte Klosterstadt (²1925). *Th. Heijman.*

Jermak, T i m o f e j e w, ataman (hoofdman) der Kozakken, die met een slechts klein leger over het Oeralgebergte trok en Siberië voor Rusland veroverde in 1582. J. sneuvelde in een gevecht bij den Iltisj (1584).

Jeroboam I, de eerste koning van het rijk Israël (929-909). Hij maakte van de ontevredenheid over Salomon's regeering gebruik om Israël van Juda af te scheuren, en richtte heiligdommen op te Bethel en Dan om ook een godsdienstige scheuring te bewerken.

Jeroboam II, koning van Israël (783-743). Onder zijn regeering bereikte Israël zijn hoogsten bloei.

Jeroen, Heilige. Volgens een Vita et translatio Hieronis, ontstaan in de 13e eeuw, was hij in de 9e eeuw pastoor in Noordwijk en is door de Noormannen gedood. Sporen van zijn vereering vindt men eerst ca. 1200 in Egmond. Feestdag 17 Augustus.

L i t. : Vita enz. uitg. d. O. Oppermann, Fontes Egmondenses (1933; inleiding aldaar 29*). *Post.*

Jerome, J e r o m e K l a p k a, Eng. schrijver van tooneelspelen, essays, verhalen. * 2 Mei 1859 te Walsall, † 14 Juni 1927 te Northhampton. Was werkzaam in het onderwijs en als tooneelspeler, mederedacteur van „The Idler" en „Today". Zijn niet altijd fijnzinnige, maar gemoedelijke humor verwierf hem een groote vermaardheid.

V o o r n. w e r k e n : Idle thoughts of an idle fellow (1889); Three Men in a boat (1889). Tooneelspel: The Passing of the Third Floor Back (1907). Roman: Anthony John (1923). Autobiographie: My Life and Times (1926). *J. Panhuijsen.*

Jerrold, D o u g l a s W i l l i a m, Eng. schrijver. * 3 Jan. 1803 te Londen, † 8 Juni 1857 aldaar. Zoon van een tooneelspeler, op 18-jarigen leeftijd aan het Coburg Theatre verbonden als schrijver van korte speelstukken. In 1829 had hij groot succes met het theaterstuk Black-eyed Susan. Hij werd een van de voornaamste medewerkers aan Punch, waarin zijn geestige schetsen: Mrs. Caudie's Curtain Lectures (1896), verschenen. J. wordt onder de beste Eng. humoristen gerekend.

L i t. : W. Jerrold, D. J. (1914); W. Jerrold, Bons Mots of Ch. Dickens and D. J. (1904). *F. Visser.*

Jersey, het grootste van de → Kanaal-eilanden (zie kaartje aldaar), op 25 km afstand van de Normandische kust gelegen. Badplaats voor luchtkuren. Oppervlakte 115 km², ca. 50 000 inwoners, van Normandische afkomst, Fransch sprekend, Protestant. Wegens zachte winters en groote vruchtbaarheid ooft-, groenten- en bloementeelt; speciale cultuur van vroege aardappelen en tomaten. Veeteelt (→ Jerseyvee), oestervisscherij. Hoofdstad en haven St. Helier.

J. staat onder souvereiniteit van den koning van Engeland, doch behoort niet tot Groot-Brittannië. Het heeft, evenals de overige Normandische of → Kanaal-eilanden, een Engelschen gouverneur, doch overigens eigen „Staten" en eigen rechtspraak. *G. de Vries.*

Jersey City, stad aan de Hudson, in New Jersy (V. S. v. Amer., 40°43′ N., 74°8′ W.); voorstad van New York, waarmee het door tunnels, stoomveren en spoorwegen verbonden is. Ca. 317 000 inw. Belangrijke haven met dokken en graanelevators; talrijke, groote en verscheidene industrieën (vooral slachterijen, tabak, scheepsbouw, locomotieven, spoorwagens, radioapparaten en -onderdeelen). *p. Cyrillus.*

Jerseyvee, beroemd Eng. melkveeras, thuis behoorend op de Eng. Kanaal-eilanden (→ Jersey); geel, bruin, grijs van kleur; meer donker van kleur dan het Guernseyvee. De leikleurige bek is omringd met witte haren; soms komt aalstreep voor. De huid is zeer dun en soepel en oranje-geel van kleur; de beharing is kort en fijn; de lichaamsbouw is fijn; weinig gespierd, zeer goede melkteekens; ruim uier; echt melktype; klein van stuk; 1,20 m hoog; levend gewicht ca. 350 kg; melkopbrengst 2 500-3 000 kg met 5 tot 6% vet; boter is altijd geel en van goede kwaliteit; weinig geschikt om vet te mesten. Dit ras is sterk verspreid in Engeland en N. Amerika. Verwant ermee is het Guernseyvee, dat iets grooter en zwaarder is. *Verheij.*

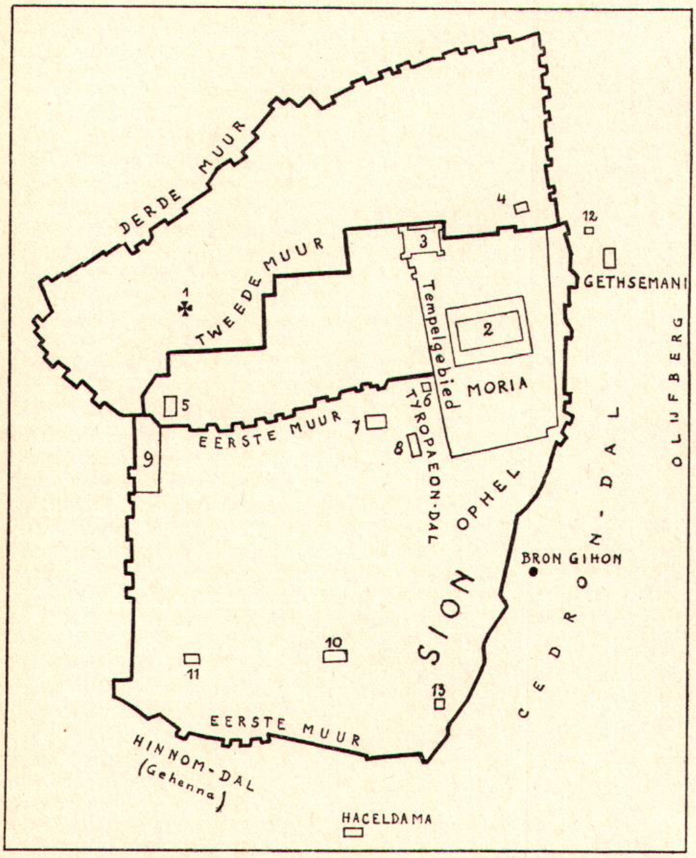
Jerusalem. A) Het oude Jerusalem.

Naam. Hebr.: Jeroesjalajim; Grieksch: Jerousalem;

Lat. Hierosoluma. De oudste vorm, waarin de naam voorkomt, is Babylonisch: Oeroesalim, in de Amarna-brieven, en beteekent: stad van (de godheid) Salim. De Arabieren noemen de stad Bait al-Koeds, de Heilige Plaats.

Ligging. De stad ligt op een kalkplateau, ong. 770 m boven den spiegel van de Middellandsche Zee, dat slechts in het N.W. met het gebergte samenhangt en aan alle kanten door scherp insnijdende dalen wordt omsloten. In het N.O. en O. loopt het → Cedron-dal naar het Z., waar het zich vereenigt met het langs den Westkant van de stad loopende → Hinnom-dal. Het plateau loopt naar het Z. zeer steil af en wordt door het thans bijna geheel met puin gevulde Tyropaeon-dal, dat van Noordelijke in Zuid-Oostelijke richting loopt, in twee heuvels van ongelijke hoogte en structuur verdeeld: den Oostelijken heuvel Ophel en den Westelijken Sion christianus. Beide heuvels worden door dwarsloopende glooiingen in meerdere koppen verdeeld, zoodat het terrein van de stad zeer geaccidenteerd is.

De oude, oorspronkelijke stad (Jeboesietenstad, Davidsstad, Sion) lag op den meest Zuidelijken uitlooper van den Oostelijken heuvel (Ophel). De overlevering had de Davidsstad naar den Westelijken heuvel verlegd; de uitgravingen van Bliss en Dickie (1894-'97), Weill (1913-'14), Macalister en Duncan (1923-'25) en Crowfoot (1927-'28) op den Ophel hebben aangetoond, dat de oude stad op den Oostelijken heuvel lag. Men heeft o.a. gedeelten blootgelegd van den cyclopischen muur, die de stad aan de Noordzijde, den eenigen door de natuur onbeschut gelaten kant, beschermde; het graf van David, dat de overlevering eveneens naar den Westheuvel had verlegd naar het Cenakel. heeft men niet gevonden. Aan den voet van de Oostelijke helling van den Ophel bevindt zich in het Cedrondal de eenige bron van de stad, de Gihon, waar Salomon tot koning werd gezalfd (3 Reg. 1), tegenwoordig Aïn Sitti Marjam, Bron van de Maagd Maria; van deze bron uit loopt een onderaardsche, in de rotsen uitgehouwen tunnel naar boven, zoodat de bron tijdens belegering van de stad van binnenuit bereikt kon worden.

Jerusalem omstreeks den tijd van Christus. 1. Golgotha; 2. Tempel; 3. Antoniaburcht; 4. Piscine van Bethesda; 5. Amygdalon-vijver; 6. Raadhuis; 7. Paleis der Hasmoneeën; 8. Xystos; 9. Paleis van Herodes; 10. Huis van Caiphas; 11. Huis van het Laatste Avondmaal (Cenakel)? 12. Graf van Maria? 13. Vijver van Siloë.

Uitbreiding. David en Salomon breidden de stad uit naar het N. met koninklijke paleizen en vooral met den door Salomon gebouwden trotschen tempel. Deze stond op het hoogste punt van den naar het N. loopenden Oostelijken heuvel, waar eerst de dorschvloer van Arauna was, tegenw. Haram esj-Sjerif (→ Tempel). De rots in de Koebbet es-Sakrah (koepel van de rots) wijst de plaats aan van het brandofferaltaar, of (volgens een nieuwere meening) van het Heilige der Heiligen van den tempel van Salomon. David bouwde een muur om geheel de stad, welke door Salomon werd voltooid (eerste muur). Of de stad zich destijds reeds tot op den Westelijken heuvel had uitgebreid, zoodat deze eerste muur ook dezen heuvel omsloot, wordt betwist. Het is zelfs niet zeker, of deze Westelijke heuvel binnen den stadsmuur werd getrokken voor den tijd van Herodes. Wel werd de stad door Ezechias (725-697) vergroot en versterkt; hij liet o.a. door de rotsen een kanaal uithouwen, dat het water van de Gihon naar den Siloë-vijver (Joh. 9.7) aan de Z.W. zijde van den Ophel bracht; een Hebreeuwsch inschrift met verslag van de werkzaamheden werd binnen in de tunnel ontdekt (1880). Maar volgens gezaghebbende archaeologen sloot zelfs de herbouw van de stadsmuren door Nehemias (445) na de Babylonische gevangenschap den Westelijken heuvel niet in. Ten tijde van Christus was de Westelijke heuvel binnen den stadsmuur opgenomen; aan den Noordkant sloot de zgn. tweede muur den Calvarieberg (tegenwoordig de basiliek van het H. Graf) buiten de stad, zooals de archaeologische vondsten steeds meer bevestigen in overeenstemming met de

H. Schrift (Joh. 19.20; Hebr. 13.12). Onder koning Herodes Agrippa I werd in 41 na Chr. ong. 1 km ten N. van den bestaanden muur een nieuwe gebouwd; resten van dezen zgn. derden muur zijn in 1926-'27 teruggevonden door Sukenik. De Romeinsche kolonie Aelia Capitolina, die in 135 na Chr. op de plaats van het verwoeste J. werd gesticht, lag binnen den kleineren kring van den tegenwoordigen, uit den Turkschen tijd stammenden, stadsmuur. De Ophel ten Z. van den tempel, dus de oude Davidsstad, en een groot deel van den Westelijken heuvel liggen sindsdien buiten den muur. De stad heeft zich naar het N. verplaatst, zoodat de Calvarieberg binnen de muren kwam te liggen. De nieuwere uitbreiding heeft zich hoofdzakelijk aan den Noordkant van de stad voltrokken.

Geschiedenis. De oudste vermelding van de stad komt voor in de Amarnabrieven (15e eeuw v. Chr.); de koning draagt een Hettietischen naam (Abdichipa), zoodat J. een althans gedeeltelijk Hettietische nederzetting schijnt te zijn. Nog bij Ez. 16.3 is de herinnering bewaard, dat J. een Amorietisch-Hettietische stichting is. Bij de verovering van Canaän door Josuë konden de Israëlieten J. niet blijvend bemachtigen. Zoo bleef de stad in handen van de Jeboesieten tot aan David, die in zijn 8e regeeringsjaar J. veroverde, er zijn residentie vestigde, en door de overbrenging van de Ark des Verbonds J. maakte tot het religieuze middelpunt van zijn rijk. Salomon verhoogde den voorspoed van de stad. Daarna werd J. dikwijls de prooi van vijandelijke plundering: door de Egyptenaren onder Sesak (Sjesjonk I) tijdens Salomon's zoon Roboam (925), door Arabieren en Philistijnen tijdens Joram (ca. 850), door de legers van Joas van Israël tijdens Amasias (ca. 780); bij deze laatste verovering werd een groot deel van de muren geslecht. Ezechias (725-697) bouwde ze weer op tegen het dreigende gevaar van Assyrië. Onder zijn regeering werd de stad belegerd door Sennacherib van Assyrië, die „den koning in zijn stad insloot als een vogel in zijn kooi"; maar God bevrijdde de stad op wonderbare wijze. Na een eeuw rust werd J. in 609 ingenomen door den Egyptischen pharao Necho, in 605 door Neboekadnezar van Babylon, die een deel van de notabelen der stad meevoerde in ballingschap (o.a. Daniël en gezellen). In 597 werd de stad opnieuw door Neboekadnezar ingenomen en een nieuw deel in ballingschap gevoerd. Ten slotte viel J. in 586 voor de derde maal in zijn handen; toen werd de stad verwoest, de tempel verbrand, heel het volk in ballingschap gevoerd, behalve wat arme land- en wijnbouwers. Tijdens de Babylonische gevangenschap lag de stad vrijwel verlaten en verwoest. In 536 keerde een deel der bevolking terug onder Zorobabel; de tempel werd herbouwd en 516 ingewijd. Onder Esdras kwam in 458 een tweede groep terug. De muren van de stad bleven echter in puin, tot Nehemias kwam (445) met verlof ze weer op te bouwen. Volgens de overlevering (Flavius Josephus; Talmoed) trok Alexander de Groote tegen J. op, maar werd hij door den hoogepriester (Jojada volgens Flavius; Simon de Gerechte volgens den Talmoed) in vol ornaat tegengehouden. De Seleuciden-periode bracht Helleensche cultuur in de stad met gymnasium en heidensch leven. Antiochus IV Epiphanes veroverde de stad (169) en plunderde den tempel. Twee jaar later viel zij opnieuw in handen van de Syriërs, die een burcht bouwden (de Akra) ten Z. van het tempelplateau. De tempel werd ontwijd en tot een heidensch heiligdom gemaakt. Judas de Maccabeër wist de stad te heroveren; de tempel werd gereinigd en de Jahweh-dienst weer hersteld (165); de Akra bleef in handen van de Syriërs, totdat Simon de Maccabeër ze in 141 veroverde; zij werd met den grond gelijk gemaakt. In 63 verschenen de Romeinen voor de stad, die door Pompejus werd veroverd. De Hasmoneeën regeerden nog 26 jaar. Toen veroverde Herodes de Groote de stad in 37 na een beleg van zes maanden. Zijn regeering beteekent een bloeitijdperk voor de stad. In 20 v. Chr. begon men aan den nieuwbouw van den tempel, die in ongekende pracht werd hersteld; nog in 64 na Chr. werd aan den bouw gewerkt. Tevens bouwde hij aan den N.W. kant van het tempelcomplex den ouden Baris-toren tot een machtigen burcht, dien hij Antoniaburcht noemde; verder bouwde hij een amphitheater, een theater, zijn koninklijk paleis op den Westelijken heuvel (de latere citadel bij de Jaffapoort) en een groot, ruim marktplein (Xystos), met zuilenhallen omgeven, vanwaar een brug over het Tyropaedon-dal naar het tempelplein voerde. In 70 n. Chr. werd de stad na een beleg van zeven maanden en geweldige ellende van het volk ingenomen door Titus; de tempel ging in vlammen op, de stad werd verwoest. Keizer Hadrianus (117-138) liet op de plaats van J. een Romeinsche kolonie inrichten, die den naam kreeg van Aelia Capitolina; op het tempelplein verrees een heiligdom van Juppiter. Een laatste opstand van de Joden onder Bar-Kochba maakte in 135 een einde aan het Joodsche volksbestaan.

Met Constantijn (306-337) begint een nieuwe periode van bloei voor J. Op alle plaatsen, die aan de Christenen dierbaar zijn, verrijzen heiligdommen. Op den Calvarieberg en het graf van Christus de B a s i l i e k v a n h e t H. G r a f (14 Sept. 336 ingewijd), op den Westelijken heuvel de basiliek van Sancta Sion op de plaats van het Cenakel, aan den voet van den Olijfberg de Gethsemani-kerk (tusschen 380 en 390), de St. Annakerk op Maria's geboortehuis bij de piscina van Bethesda ten N.W. van het tempelplein (5e eeuw), de grafkerk van Maria in het Cedrondal op het graf van de H. Maagd (ca. 450), de basiliek van den H. Stephanus ten N. van de stad (ca. 450), de kerk bij den vijver van Siloë, de Eleona op den Olijfberg, enz. J. was een Christelijke stad geworden met vele kloosters en hospitia voor pelgrims. In 451 werd J. een patriarchaat. De stad bleef echter slechts enkele eeuwen in Christelijke handen. In 614 werd zij veroverd door de Perzen onder Chosroes II, die zelfs het H. Kruis uit Jerusalem meenam als krijgstrophee. Wel wist keizer Heraclius van Byzantium in 629 J. te heroveren en het H. Kruis terug te brengen in de stad (Kruisverheffing); maar reeds in 637 ging de stad voor goed (behoudens de korte periode van het Latijnsch koninkrijk) over in handen van de Mohammedanen. Zie verder nog dit artikel sub B) en het artikel → Palestina.

Topographie. Reeds de verhalen der pelgrims, die in den loop der eeuwen J. bezochten, occupeeren zich met de topographie van de stad. Met Tobler (1835) en Robinson (1838) begint een meer wetenschappelijke exploratie. Het eerste samenvattende overzicht schetste James Fergusson, An essay on the ancient topography of Jerusalem (Londen 1847). Sedert 1864 neemt het onderzoek van den bodem vasteren vorm aan door de werkzaamheden van de Survey of eastern Palestine. De eerste opgravingen geschiedden door Warren en Wilson (sedert 1867) en door Guthe (1881; namens den Deutschen Verein zur Erforschung Palästi-

na's). Sindsdien is de exploratie van J. door vele wetensch. instituten en verschillende kloosterorden ter hand genomen. Behalve de reeds genoemde verdienen vermeld te worden Parker, Conder, Clermont-Ganneau, Guérin, Schick, Dalmann, Vincent, Marchet.

Aan de Oostzijde van de tegenwoordige stad ligt het groote plein met de moskee van Omar (Koebbet es-Sakrah) op de plaats, waar vroeger de Joodsche → Tempel stond. Aan de Noord-Westzijde van het plein bevond zich de door Herodes den Grooten gebouwde Antoniaburcht. In de dagen, dat Rom. procuratoren Judea bestuurden, lag hier het Romeinsche garnizoen. Sedert de 12e eeuw zoekt de overlevering hier het Pretorium van Pilatus, waar Christus stond voor den Romeinschen landvoogd. De opgravingen van de laatste jaren hebben hier een groot plein blootgelegd (ong. 50 m in het vierkant) geheel geplaveid met groote ongeveer vierkante steenen (ca. 1 m lang en breed, ca. 35 cm dik); dit plaveisel strekt zich uit onder de tegenwoordige straat Tarik el-Alam en aan den overkant van deze straat onder het klooster van de Dames de Sion met de Ecce-Homo-kapel tot aan het Franciscanenconvent van de Flagellatio met hun Kapel van de Veroordeeling. Dit is het plein voor den Antoniaburcht, dat om zijn plaveisel den naam droeg van Lithostratos in het Grieksch (Joh. 19.13; de Hebreeuwsche naam was Gabbatha, verhooging), waar Pilatus op zijn rechterstoel zat, toen hij Christus ter dood veroordeelde. De zgn. Ecce-Homo-boog (gedeeltelijk in de kapel van de Dames de Sion, gedeeltelijk boven genoemde straat en in de huizen aan den overkant van de straat) dateert uit den tijd van Hadrianus, toen de Romeinsche kolonie Aelea Capitolina werd ingericht.

Aan de Westzijde van de stad (in de stadswijk Moeristan) ligt de Basiliek van het H. Graf. Aan den rechterkant van den ingang voert een trap omhoog naar den Calvarieberg (Golgotha), waar drie altaren de herinnering levendig houden aan den kruisdood van Jesus Christus (Mt. 27.33; Mc. 15.22; Lc. 23.33; Joh. 19.17). Links in de basiliek onder den grooten koepel bevindt zich een kleine kapel, oorspronkelijk een uit de omgeving losgehouwen groot stuk van den rotsigen bodem, waarin zich het graf bevond van Jesus. Een klein portaal geeft toegang tot de eigenlijke grafkamer, waar een marmeren bank de plaats aanduidt, waar het Lichaam van Jesus werd neergelegd; van de oorspronkelijke rotswanden is slechts weinig bewaard gebleven. Bij Jesus' dood lag de Calvarieberg buiten de stad; dicht er bij was de tuin met het nieuwe graf van Joseph van Arimathea (Joh. 19.41 vlg.; Mt. 27.60). Keizer Hadrianus liet in 135 het terrein opvullen met aarde en plaatste er afgodsbeelden, op den Calvarieberg Juppiter, op de plaats van het graf Venus. Daardoor bleef de herinnering aan de plaats bewaard. Keizer Constantijn liet in 325 het terrein weer ontruimen en bouwde er een groot heiligdom, dat den Calvarieberg en het H. Graf omsloot. Na verwoesting door de Perzen (614) en de Mohammedanen (1009) werd het heiligdom gerestaureerd door den patriarch Modestus en keizer Constantinus Monomachus. In zijn tegenwoordigen vorm is de basiliek van de Kruisvaarders. Zij is in gemeenschappelijk gebruik bij de Katholieken (Franciscanen) en de schismatieke Grieken, Armeniërs en Kopten.

Op den Westelijken heuvel van de stad (den zgn. Sion christianus) liggen ten Z. van den tegenwoordigen stadsmuur twee voorname heiligdommen. Het → Cenakel herbergt de plaats van het Laatste Avondmaal en de Nederdaling van den H. Geest. Op den grond van de vroegere basiliek Sancta Sion, op deze plaats gebouwd, hebben de Benedictijnen van Beuron 1900-1910 een nieuwe kerk gebouwd (Dormitio, de dood van de H. Maagd, sedert 7e eeuw aldaar vereerd). Meer Oostelijk in de richting van den Siloë-vijver bevindt zich de pasgebouwde basiliek van Sint Petrus in Gallicantu, waar volgens de overlevering het paleis van Caiphas zich bevond. Uitgravingen van de Assumptionisten brachten er de fundamenten aan het licht van een oude basiliek. Men toont er ook een grot, die de overlevering aanwijst als de plaats, waar Christus in den lijdensnacht in het paleis van den hoogepriester gevangen was. Aan de Noordzijde van de basiliek is een lange, in den rotsbodem uitgehouwen trap blootgelegd, welke vanaf den Westelijken heuvel in het Tyropaeondal afdaalt; het is langs deze trap, dat Jesus na het Laatste Avondmaal van het Cenakel naar den Hof van Olijven ging. In het Cedrondal bevinden zich verschillende grafmonumenten, zgn. van Absalom, Josaphat, H. Jacobus, Zacharias, dateerend waarschijnlijk uit den tijd van Herodes den Grooten. Aan de overzijde van den Cedron aan den voet van den Olijfberg is een tuin met acht zeer oude Olijfboomen, welke de overlevering aanwijst als den Hof van Olijven, waar Jesus in den lijdensnacht gebeden heeft (Mt. 26.36; Mc. 14.32; Lc. 22.39; Joh. 18.1; Gethsemani, d.i. oliepers). Deze tuin is het eigendom van de Franciscanen. In 1920 vond men er de fundamenten van een basiliek uit de 4e eeuw. Nadien is er weer een nieuwe kerk gebouwd. Voor in het priesterkoor is een groot stuk van den rotsbodem vrijgelaten; het wordt aangewezen als de plek, waar de Zaligmaker in den nacht van Zijn Lijden gebeden heeft.

Hooger op de helling van den Olijfberg ligt een kleine kapel van de Franciscanen, Dominus Flevit. Volgens een oude overlevering is het de plaats, waar Jesus op Palmzondag tijdens Zijn plechtigen tocht naar Jerusalem weende over de stad (Lc. 19.39-44).

Ten N. van Gethsemani in het Cedrondal bevindt zich een basiliek met het graf van de H. Maagd. Volgens een zeer oude overlevering (wellicht reeds 3e eeuw) stierf de H. Maagd in Jerusalem. Op de traditioneele plaats van haar graf werd na het concilie van Ephese (431), maar vóór 451 een basiliek gebouwd. De tegenwoordige kerk dateert uit den tijd van de Kruisvaarders; ze is gebouwd door de Benedictijnen van Cluny, aan wie Godfried van Bouillon naast de basiliek een klooster had gegeven. Thans is het heiligdom in bezit van de schismatieke Grieken en Armeniërs.

Lit.: Opgravingen: F. J. Bliss en R. A. S. Macalister, Excavations at J. 1894-1897 (Londen 1898); R. Weill, La cité de David (Parijs 1920); R. A. S. Macalister en J. G. Duncan, Excavations on the Hill of Ophel, J. (Pal. Expl. Fund, Annual 1923-'35); J. W. Crowfoot en G. M. Fitzgerald, Excavations in the Tyropoeon Valley, J. (Annual 1927). Archaeologie en topographie: H. Vincent, J. antique (Parijs 1912); id., J. Nouvelle (Parijs 1914); T. Tobler, Topogr. von J. (2 dln. Berlijn 1853-'54); C. Mommert, Topogr. des alten J. (4 dln. Leipzig 1902-'07); G. Dalmann, J. und sein Gelände (Berlijn 1930); H. Schmidt, Der hl. Fels in J. (Tübingen 1933); C. Watzinger, Denkmäler Palästinas (II Leipzig 1935); H. Vincent, L'Antonia et le prétoire, in Revue Biblique (XLII 1933, 84-113); X. Marchet, Le véritable emplacement du Palais de Caiphe et l'église Saint-Pierre à Jérusalem (Parijs 1927). *Alfrink.*

Voor het **Concilie van Jerusalem,** zie → Apostelconcilie.

Voor het **Hemelsch Jerusalem,** → Hemelsch Jerusalem (dl. XIII, kol. 135).

Voor het **Koninkrijk Jerusalem,** zie → Palestina.

Patriarchaat van Jerusalem. De oudste Kerk der wereld werd eerst door de Apostelen gezamenlijk bestuurd, later door St. Jacobus den Minderen, die als eerste bisschop beschouwd wordt en opgevolgd werd door St. Simeon. Aanvankelijk was het een gewoon bisdom, staande onder den metropoliet van Caesarea, die weer ressorteerde onder den patriarch van Antiochië. Om de eerbiedwaardigheid van den zetel gaf het concilie van Nicea in canon 7 aan den bisschop van Jerusalem eerevoorrang (zonder uitbreiding van jurisdictie) met den titel van opper-metropoliet. → Juvenalis wist op het concilie van Chalcedon (451) te bewerken, dat hij als patriarch werd erkend met jurisdictie over de metropolieten van Caesarea, Scythopolis en Petra. In de 11e eeuw ging J. over tot het Grieksche schisma. Tijdens den eersten Kruistocht werd het Lat. patriarchaat van J. opgericht, dat feitelijk eindigde met het einde der Kruistochten in 1291. Van dan af waren er slechts titulair-patriarchen, totdat het Lat. patriarchaat opnieuw werd opgericht in 1847, dat nu Palestina, Transjordanië en Cyprus omvat. Naast priesters van het patriarchaat, Carmelieten en Benedictijnen, zijn er vooral de Franciscanen werkzaam, die er vanaf den tijd der Kruistochten trouw de heiligdommen bewaakt hebben. Het patriarchaat telt tegenwoordig ruim 41 000 Katholieken.

L i t. : Lex. Theol. Kirche (V 1933) ; Dressaire, J. à travers les siècles (1932) ; Golubovich O.F.M., Biblioteca Bio-bibliografica della Terra Santa e dell' Oriente Francescano (I-V 1906-'27 ; nieuwe serie I-VIII 1921-'30). *Franses.*

B) Het tegenwoordige Jerusalem (zie pl.; vgl. index in kol. 831/832).

J. is thans de hoofdstad van het Eng. mandaat-gebied Palestina (31°48′ N. en 35°14′ O.). Verkeers-geographisch is de ligging (zie boven, sub A) zeer ongunstig; het **klimaat** is subtropisch (temperatuurgemiddelde: jaar 17° C, Jan. 8°, Juli 24°) met sterke afkoeling in nacht en winter. **Inwoners:** ca. 92 500, waarvan 55,4% Joden, 22% Mohammedanen, de overigen Christenen, overwegend Grieksch-Katholiek (slechts ruim 7% Kath. geünieerden).

Tegenw. is de **oude stad** verdeeld in 4 hoofdwijken: de Joodsche (Z.O.), de Mohammedaansche (N.O.), de Armeensche (Z.W.), de Christelijke (N.W.), waarin de kerk van het H. Graf en verschillende kloosters gelegen zijn, en het Tempelplein of Haram esj-Sjerif met de Mohammedaansche heiligdommen. Het geheel is afgesloten door een 4 km langen en 12 m hoogen ringmuur met 34 torens en 8 poorten uit den tijd van sultan Soelaiman (1520-1566). Buiten dezen muur ligt de breed-uitgebouwde **nieuwe stad,** voornamelijk aan beide zijden van den Westwaarts loopenden Jaffastraatweg; hiertoe behooren verschillende Joodsche voorsteden, o.a. Talpijot, Bertha-Kerem, Rechawija.

Beteekenis. J. is de residentie van den Engelschen hoogen commissaris en zetel van de centralen der verschillende Zionistische organisaties: Jewish Agency, Keren Hajessod en Keren Kajemet. De Hebreeuwsche universiteit, in 1925 geopend, telt 3 faculteiten. Verder moeten o.a. genoemd worden de Hebr. Nationale Bibliotheek (260 000 boeken), en de Ecole Biblique der pp. Dominicanen. Industrie en handel zijn onbeduidend, het vreemdelingenverkeer vormt de hoofdbron van inkomsten. *Wessels.*

Jerusalemsche liturgie. De oude Jerusalemsche liturgie van vóór de Kruistochten kent men tamelijk nauwkeurig uit verschillende documenten als: de vijf Mystagogische Catechesen v. d. H. Cyrillus († 386), de zgn. Peregrinatio Sylviae (386?) e.a.

Op de puinhoopen van het in 70 verwoeste Jerusalem werd de Rom. kolonie Aelia gesticht, spoedig bewoond door heidenen en Samaritanen, uit welker midden zich een Christengemeente ontwikkelde, en sinds Constantijn en zijn moeder boven de heilige plaatsen heerlijke basilieken oprichtten [zoo bijv. de twee basilieken op den Calvarieberg met omgeving: de Anastasis (Verrijzeniskerk) en het Martyrium (Lijdenskerk)], ontplooide zich daarin een liturgie van overweldigende schoonheid en eenig in haar soort. Uiteraard drong de geschiedenis en de topographie der stad de liturgie in een geschiedkundige richting, en zoo trad de nabootsing der feiten uit Jesus' leven sterk op den voorgrond. De opgetogen pelgrims verbreidden in de oude en nieuwe wereld de richtsnoeren dier dramatische liturgie, die voor het onveranderlijk Misgedeelte (→ Anaphoor) de → Jacobus-liturgie gebruikte, welke later overal doordrong, met ernaast de pericopenregeling en den feestkalender met zijn rijk ritueel.

Duidelijk merkbaar is Jerusalemsche invloed in onze Palmprocessie op Palmzondag, in de Kruisvereering op Goeden Vrijdag, in de drie Missen op het Kerstfeest, met Maria-Lichtmis, enz.

Onder de Kruistochten ontwikkelde zich in Jerusalem een nieuwe ritus, vnl. in de kerk van het H. Graf. Hij droeg een Gallicaansch-Romeinsch karakter en had veel verwantschap met dien van Parijs en Nevers. Deze ritus wordt nog heden gevolgd door de Geschoeide Carmelieten, die in 1205 van den Patriarch van Jerusalem, den H. Albertus, hun regel ontvingen en daarmede dezen ritus aannamen.

L i t. : Dict. d'Arch. et Liturgie (art. Jérusalem) ; Thibaut, Ordre des Offices de la Semaine Sainte à Jérusalem (Parijs 1926). *Verwilst.*

Jesaja(s), Prot. uitspraak voor → Isaias.

Jeschken, met bosch begroeide granietrug in Bohemen (V 578 D 1), ten W. van de Neisse, 1 013 m hoog; aan den voet de stad Reichenberg.

Jeschurun is in de H. Schrift (bijv. Is. 44.2) een eerenaam van Israël en beteekent volgens sommigen „lieveling", volgens anderen „de oprechte".

Jesenin, S e r g e j A l e x a n d r o w i t s j, Russisch dichter. * 1895 te Konstantinowo, † 1925 te Leningrad (zelfmoord). Van boerenafkomst; volkomen aan drank verslaafd; was eenigen tijd gehuwd met de danseres Isadora Duncan. J. stichtte de school van het Imagisme. Hoewel geloovig opgevoed, is J. in vele van zijn gedichten, waarin talent niet valt te ontkennen, godslasterlijk. Hij ondervond eerst grooten invloed der modernen, later van Poesjkin en beschouwde zich zelf als den grootsten dichter van den modernen tijd.

W e r k e n : Gedichten : Inonia ; Poegatsew ; Sleutels van Maria ; Moskousche kroegen ; Anna Sjnegin. — L i t. : Ehrenburg, S. Jesenin (Berlijn) ; Manning, the Tragedy of Esenin (Londen) ; Francisca de Graaff, Serge Esénine (diss., Leiden 1933). *v. Son.*

Jespers, F l o r i s, Belgisch schilder, broer van den beeldhouwer Oscar J. * 1889 te Borgerhout. Studies aan de Academie van Schoone Kunsten te Antwerpen en vervolgens bij Frans Courtens. J. beoefende verschillende genres, zeegezicht, landschap, naakt, stillevens enz. Hij schilderde, aquarelleerde,

etste, verluchtte boeken, ontwierp tooneeldecors, en legde zich toe op de glasschildering. Onder invloed o.a. van Chagall kwam hij na impressionistische en cubistische perioden tot het Expressionisme. Werk van J. bevindt zich in musea te Antwerpen en te Brussel.

Jespersen, Otto, Deensch taalgeleerde. * 16 Juli 1860 te Randers (Jutland). Sinds 1893 prof. in Kopenhagen. Anglist, phoneticus en algemeen taalkundige. Hij beschouwt het verdwijnen der vormen als een vooruitgang in de taal.

Werken: Progress in language (1894); Fonetik (1899; Duitsch 1904); Phonetische Grundfragen (1904); Language (1922; Duitsch 1925); Philosophy of Grammar (1924). *Weijnen.*

Jesse of Isaï, de Bethlemiet, was de vader van David. Hij zelf was zoon van Obed en kleinzoon van Obed en Ruth (Ruth 4.17, 28). In Par. 1.13-16 worden zeven zonen van hem genoemd, van wie David de jongste was, en twee dochters. De profeet Isaïas voorspelt (Is. 11.1), dat de Messias uit „den wortel van Jesse" zal voortspruiten. Hieraan is wel ontleend de voorstelling in de Christelijke iconographie van den **Jesseboom,** waarin Jesse, meermalen liggend of staande, meest slapend wordt weergegeven, terwijl uit zijn borst een twijg omhoog rijst, aan welker takken zijn nakomelingschap als bloemen ontspruit; als laatsten scheut ziet men niet zelden Maria en Christus. In sommige gevallen houdt Jesse eenvoudig een twijg in de hand, waarop de H. Maagd en Christus afzonderlijk hierboven staan uitgebeeld; soms ook met een of twee van Christus' voorvaderen: David of David en Salomon. In den Jesseboom van St. Denis (1144) en Chartres zijn er vier, te Hildesheim 42 voorvaderen. Het eerste idee van een Jesseboom schijnt afgeleid van de nauwe overeenkomst der woorden „virga" (Lat., = twijg) en „virgo" (= maagd), waarop Tertullianus reeds wees; nochtans erkent de traditie in de „virga" ook een heenwijzen naar Christus (Rom. 15.12). De profeten op den Jesseboom zijn waarschijnlijk niet uitgebeeld onder invloed van het mysteriespel. Het betrekken van de genealogie van Christus als element in den Jesseboom kan reeds teruggaan op de Romeinsche Oudheid en de genealogische tafels in Arabische handschriften; men vindt ze met betrekking tot Christus reeds vanaf de 11e eeuw in de commentaren op de Apocalyps van Beatus van Liebana, maar dan in afdalende linie. Hieraan zullen de kunstenaars hun idee hebben ontleend, terwijl het idee van de „virga" hen dwong de opgaande linie te volgen. Voorafgaand aan den Jesseboom van Suger in St. Denis was dus het motief reeds bekend en kwam in de 15e eeuw ook in talrijke Ned. miniaturen voor, alsook op wandschilderingen: Utrecht (Buurkerk), Den Bosch (St. Jan), Borne (Ov.), Zaltbommel e.a.; verder is bekend de Jesseboom van J. Mostaert en meerdere exemplaren uit de houtsnij-ateliers van Antwerpen en Brussel.

Lit.: A. Watson, The iconogr. of the tree of Jesse (Oxford 1934); R. Ligtenberg, De genealogie van Christus, in: Oudheidk. Jaarb. (1929jg. 9, blz. 3-54); Gildeboek (1930); K. Künstle, Ikonogr. der christl. Kunst (I 1926, 296); K. Smits, Iconographie van de Ned. Primitieven (1933). *p. Gerlachus.*

Jesseren, gem. in Belg. Limburg, ten N.W. van Tongeren; opp. 384 ha, hoogte 80 m, ca. 550 inw. (Kath.). Landbouw en fruitteelt.

Jessex, Fryniwyd Tennyson, Engelsch roman- en tooneelschrijfster, achternicht van den dichter Alfred Tennyson, was werkzaam als verslaggeefster en leverde literaire critieken, o.a. aan Times Litterary Supplement. Haar werk, meestal spelend op zee of in vreemde landen, exotisch en kleurrijk, munt uit door compositie en plastische weergave.

Voorn. werken: Romans: The Coffin Ship (1915); Secret Bread (1917); Tom Fool (1926); Moonraker (1927); The Laxquer Lady (1929). Verhalen: Many Latitudes (1928). Tooneelspelen: Quarantine; Anyhouse (1925). *J. Panhuijsen.*

Jessner, Leopold, tooneelregisseur. * 3 Maart 1878 te Koningsbergen (Pruisen). Begonnen als acteur, is J. thans een van de grootste moderne regisseurs en heeft baanbrekend werk verricht door de monumentaliteit van zijn opvattingen, waarbij, ook in het decor, de grootste soberheid betracht werd, met weglating van alle afleidende details. Bekend is de vaak bij zijn ensceneeringen gebezigde Jessnertrap.

Lit.: H. Ihering, Regisseure u. Bühnenmaler (1921); Bluth, L. J. (1928); Gregor, Weltgesch. des Theaters (1933). *v. Thienen.*

Jesso of Yezo, naam, die verkeerdelijk gegeven wordt aan → Hokkaido, het Noordelijkste der vier Japansche eilanden.

Jessurun de Mesquita, Samuel, graphisch kunstenaar. * 6 Juni 1868 te Amsterdam. Verbonden aan het teeken- en kunstnijverheidsonderwijs. Vervaardigde houtsneden, etsen en litho's; was ook als sierkunstenaar werkzaam.

Uitg. v. zijn werken o.a. in A. v. d. Boom, De houtsnede in Ned. (1928).

Jesualdus van Houten (familienaam: Corn. J. van Rossum), Capucijn, kanselredenaar en geestelijk schrijver. * 3 April 1868 te Houten, † 23 Jan. 1914 te Helmond. Hij schreef o.a. een leven van St. Franciscus (1896 e.a.), levens van heiligen der Capucijnenorde en een geschiedenis dezer orde in de Nederlanden (in hs.).

Jesuaten, vroeger Clerici apostolici S. Hieronymi, congregatie, in 1360 te Siena gesticht door den Z. → Joannes Colombini om het heil der zielen te bevorderen door gebed, zelfkastijding en liefdewerken, vooral ziekenverpleging en het begraven van dooden. Aanvankelijk ontvingen de leden alleen de mindere orden, later had men in elk huis der congregatie ook een of twee priesters. Hun statuten steunden eerst op den Regel van St. Benedictus, later op dien van St. Augustinus. In 1668 werd de congregatie door paus Clemens IX opgeheven, omdat zij niet meer aan haar oorspronkelijken geest beantwoordde.

Ook een vrouwelijke congregatie, de **Jesuatinnen,** werd in 1367 door den Z. Joannes Colombini gesticht, welke tot 1872 in Italië is blijven voortbestaan.

Lit.: Heimbucher, Die Orden u. Kongreg. der Kath. Kirche (I Paderborn 1933, 596-598); Konr. Hofmann, Lex f. Theol. u. Kirche. *Claesen.*

Jesus. I. Voor Jesus' **Godheid,** Goddelijke zending, verlossingswerk, zie → Christus, en verder → Christologie; Geboorte van Christus; Lijden (Heilig); Menschwording; Soteriologie; Verlossing.

II. Jesus' leven op aarde. A) Naam. Jesus is hetzelfde als de Hebr. naam Jehosjoea (Josua), welke later tot Jesjoea verkort werd; deze naam beteekent „Jahwe is heil" en was derhalve zeer passend voor den Zaligmaker, die heil en redding aan de menschen kwam brengen.

B) Palestina ten tijde van Jesus. Sinds de verovering van Jerusalem door Pompejus (63 v. Chr.) stond Palestina onder de Romeinsche opperheer-

schappij. Een Idumeër, Herodes de Groote (38-4 v. Chr.), wist van den keizer den titel van koning en tevens een zekere onafhankelijkheid te verkrijgen. Na zijn dood werd Palestina onder zijn zonen Archelaüs (Judea en Samaria), Herodes Antipas (Galilea en Perea) en Philippus (de Noordelijke landstreken) verdeeld. Na de afzetting van Archelaüs (6 n. Chr.) kwamen Judea en Samaria onder een Romeinschen landvoogd. De profetie, dat de schepter van Juda zou zijn weggenomen (Gen. 49.10), was dus in vervulling gegaan.

Wat den godsdienst betreft, beleden de Joden algemeen het monotheïsme, maar overigens was de toestand niet gunstig. De sekte der Farizeërs, die grooten invloed op het volk uitoefende, vereenzelvigde den godsdienst met de uiterlijke vervulling van de wet van Moses, welke zij door hun kleingeestige verklaring tot een ondraaglijken last maakten. Zij waren de meest onverzoenlijke tegenstanders van J., die hun schijnheiligheid, hoogmoed en geldzucht verweet. Onder de hoogere priesterschap en de aristocratie van Jerusalem had de sekte der Sadduceërs grooten aanhang; zij waren vrijer in hun godsdienstige opvattingen en wijdden zich voornamelijk aan de politiek. De Essenen, een ascetische sekte, welke vooral bij de Doode Zee haar nederzettingen had, had weinig invloed. Er leefde onder de Joden een sterke verwachting van den Messias, maar deze was vermengd met een nationalistischen vrijheidsdrang. Zij zagen in den Messias een nationalen held, den toekomstigen koning, die hen van het juk der Romeinen zou verlossen. Er was zelfs een partij, die der Zeloten, welke met of zonder Messias den strijd tegen Rome wilde beginnen. Daarnaast stond een kleine kring van Apocalyptici, die het einde der wereld en de komst van het Godsrijk door Gods onmiddellijke tusschenkomst verwachtten. Er waren ten slotte ook nog vrome Joden, die in stilte om de komst van den Messias baden en geheel uit den geest van de profeten hun verwachting voedden; zulke menschen zien wij meerdere malen tijdens het leven van J. optreden: Zacharias en Elisabeth, Maria en Joseph, Simeon en Anna enz.

C) Overzicht van Jesus' leven.

a) Jesus' kindsheid. De verhalen van de kindsheid van J. bij Matthaeus en Lucas berusten op de trouwe herinnering van de personen, die daarbij een rol speelden: Maria, Joseph, Zacharias, Elisabeth. Al bleef J., behoudens één uitzondering, tot aan zijn openbaar optreden binnen den engen familiekring, toch werden de wonderbare feiten, welke met zijn geboorte gepaard gingen, druk besproken (Lc.1.65). Vooral Maria bewaarde en overwoog alles in haar hart (Lc. 2.19,51). Wij moeten dus de verhalen van Matthaeus en Lucas, die zoo nauw met de getuigen van die feiten in betrekking stonden, als betrouwbaar beschouwen. Ook de soberheid dezer verhalen pleit voor hun historische waarheid, vooral als wij ze vergelijken met de fantasieën der apocriefe evangeliën. J. treedt op als kind zonder buitengewone daden te verrichten; zoowel zijn lichamelijke als geestelijke ontwikkeling heeft een normaal verloop (Lc.2.40,52). Dat Hij de Messias en de Zoon Gods is, blijkt enkel uit wonderbare feiten, welke rondom Hem geschieden: de dubbele boodschap van Gabriël, de bovennatuurlijke ontvangenis en geboorte, de openbaringen aan Joseph, de zang der engelen bij zijn geboorte, de profetische ontboezemingen van Zacharias, Maria, Simeon en Anna. Alleen als twaalfjarige knaap in den tempel treedt J. zelfstandig op en openbaart zich het bewustzijn zijner waardigheid en zending.

b) Voorbereiding van het openbaar leven. Ong. 30 jaar na de geboorte van J. trad Joannes, zijn voorlooper, op bij den Jordaan en verwekte groot opzien door zijn boodschap van het naderende Godsrijk, zijn vermaningen tot bekeering en zijn doopsel van boetvaardigheid. Ook J. kwam tot hem en liet zich doopen, waarbij de stem van den Vader uit den hemel en de nederdaling van den H. Geest in de gedaante eener duif Hem als Zoon Gods en Messias openbaarden. Joannes legde getuigenis voor Hem af en verwierf Hem zijn eerste aanhangers. Na deze inhuldiging door den Vader en den Geest en deze openbaarmaking door den laatste der profeten ging J. naar de woestijn, waar Hij bij zijn bekoring door den duivel de eerste overwinning behaalde op zijn grooten tegenstander.

c) Openbaar optreden in Galilea. De synoptische evangeliën beginnen het openbaar optreden na Joannes' gevangenneming. J. verliet Nazareth en vestigde zich in Capharnaüm. Vooral in deze stad deed J. vele en groote wonderen, welke zijn faam door heel het land verspreidden en talrijke volksscharen rondom Hem deden samenstroomen. Maar ook door heel Galilea trok J. rond, predikte in de synagogen, genas de zieken, dreef de booze geesten uit en wekte dooden ten leven op. Zijn eerste vier leerlingen, Petrus en Andreas, Jacobus en Joannes, riep Hij bij gelegenheid van de wonderbare vischvangst; later riep Hij ook den tollenaar Levi (Matthaeus). Toen Hij op zijn tochten zag, in welk een godsdienstige en zedelijke ellende het volk zich bevond en hoe schandelijk de Joodsche leiders hun taak verwaarloosden, stelde Hij nieuwe herders over Gods kudde aan: de twaalf Apostelen. Hij zond hen zelfs twee aan twee uit om door geheel Galilea de komst van het Godsrijk aan te kondigen. In deze periode vallen vele en groote wonderen, waarvan wij hier enkele opnoemen: het eerste wonder te Cana, de genezing van den zoon van den hofbeambte te Capharnaüm, van een bezetene in de synagoge van Capharnaüm, van Petrus' schoonmoeder, van den lamme te Capharnaüm, van den knecht van den honderdman, de opwekking van den jongeling van Naïm, de bedaring van den storm op het meer, de genezing van de twee bezetenen in het land der Gadarenen, de genezing van de vrouw, die aan bloedvloeiing leed, de opwekking van de dochter van Jaïrus, de twee broodvermenigvuldigingen, de wandeling over het meer. Zoo openbaarde J. zich als den machtigen Zoon Gods, die alle ziekten, zelfs die, welke van nature ongeneeslijk zijn, plotseling door een woord, een aanraking of zelfs door een bevel uit de verte, geneest, die met volstrekte oppermacht heerscht over de natuur, over de duivels, over den dood, die zelfs de macht bezit om zonden te vergeven en deze onzichtbare macht door een zichtbaar wonder bevestigt. J. openbaarde zich ook als den Messias, zooals blijkt uit zijn antwoord aan de boden van den Dooper: „Gaat en boodschapt aan Joannes, wat gij hoort en ziet." De werken, welke Hij deed, waren immers „de werken van den Messias" (Mt.11.2), zooals die door de profeten voorspeld waren. Hij gebruikte echter het woord „Messias" niet, omdat het volk daaraan politieke en aardsche verwachtingen knoopte. Daarom vermeed J. ook bij zijn wonderen zooveel mogelijk alles, wat opzien kon baren, verbood vaak zijn wonderen bekend te maken en legde den boozen geesten, die zijn waardigheid openbaarden, het zwijgen op. De reactie van het volk was allereerst

een groote geestdrift. In Capharnaüm stond heel de stad bijeen voor het huis, waar Hij verbleef. Bij den oever van het meer moest Hij in een boot stijgen om het volk te kunnen onderrichten. Soms was Hij zelfs niet in de gelegenheid om voedsel te gebruiken en moest Hij de menigte wegens haar opdringen ontvluchten. Hoe gevaarlijk deze geestdrift was, bleek na de eerste broodvermenigvuldiging, toen men zich van J. wilde meester maken om Hem tot koning uit te roepen. Toch bracht deze gunstige stemming geen diepgaanden omkeer te weeg, omdat men J. voornamelijk zocht om wille van de wonderen. De leiders van het volk, waaronder vooral de schriftgeleerden en Farizeërs, namen van het begin af een vijandelijke houding aan. Zij vielen J. lastig, omdat Hij de zonden vergaf, volgens hun opvatting den Sabbat schond, hun vastendagen niet onderhield en omging met tollenaars en zondaars. Zijn duiveluitdrijvingen verklaarden zij door zijn bondgenootschap met den vorst der duivels. Door hun invloed begon ook het volk zich van J. af te keeren. Zoo trad er omtrent den tijd der eerste broodvermenigvuldiging een wending in het openbaar leven van J. in. Toen Hij in de synagoge van Capharnaüm de H. Eucharistie beloofde, keerden zelfs vele leerlingen zich van Hem af. Alleen de Apostelen beleden door den mond van Petrus hun geloof in den Meester. J. sprak de verwerping uit over de steden, die vooral getuigen van zijn wonderen waren geweest: Bethsaida, Chorazin en Capharnaüm, omdat zij zich niet bekeerd hadden. Daar het volk zich zelfs voor het aantrekkelijke parabel-onderricht niet ontvankelijk toonde, wijdde J. zich meer en meer aan de opvoeding zijner twaalf apostelen. Hij begon Galilea te vermijden en trok rond in de naburige streken. De genezing van de dochter van een heidin in de streek van Tyrus en Sidon was al een voorteeken van de roeping der heidenen. Een gewichtig oogenblik was de plechtige belijdenis van Petrus bij Caesarea Philippi: „Gij zijt de Messias, de Zoon van den levenden God!", waarop J. aan Petrus het primaatschap over zijn Kerk beloofde. De Apostelen geloofden dus in J., maar hun geloof was zeer onvolmaakt. Zij dachten enkel aan de heerlijkheid van het Godsrijk en wilden zich reeds de eerste plaatsen verzekeren. J. begon hen nu door de lijdens-profetieën in te leiden in de mysteries van zijn Messiasschap. Hij zou zijn werk voltooien door zijn lijden en dood te Jerusalem en op den derden dag verrijzen. Wie zijn ware leerling wilde zijn, moest Hem volgen op dien weg. De gedaanteverandering op den berg moest de drie bevoorrechte leerlingen sterken tegen de ergernis, waaraan zij bij het lijden en den dood van hun Meester zouden blootstaan.

d) Reizen naar Jerusalem. Matthaeus en Marcus vermelden slechts één reis van J. naar de hoofdstad, nl. die welke onmiddellijk aan zijn lijden voorafging. Lucas heeft ook slechts één reisverhaal, waarin hij echter meerdere reizen schijnt samen te vatten. Joannes daarentegen verhaalt ons, dat J. tijdens zijn openbaar leven meerdere malen Jerusalem bezocht. De eerste reis had reeds plaats vóór de gevangenneming van den Dooper, bij gelegenheid van een Paaschfeest; bij dat bezoek dreef J. de kooplieden uit den tempel, waardoor Hij zich den haat der Joodsche overheden op den hals haalde. De tweede reis had ook plaats naar aanleiding van een feest, dat echter niet genoemd wordt; de genezing van den lamme bij den vijver Bethesda op een Sabbat deed de Joodsche overheden reeds het plan opvatten J. te dooden. De derde reis, naar aanleiding van een Loofhuttenfeest, werd gekenmerkt door hevige twistgesprekken, zoodat de overheden meerdere pogingen deden om J. gevangen te nemen; eenmaal greep men zelfs steenen om Hem te steenigen. De genezing van den blindgeborene gaf aanleiding tot nieuwe verwikkelingen. De stemming van het volk, vooral van de pelgrims, scheen echter nog tamelijk gunstig te zijn. Bij de vierde reis, welke plaats had bij het Tempelwijdingsfeest, kwam het tot hernieuwde pogingen om J. te steenigen en gevangen te nemen. Sindsdien verbleef J. een tijdlang in Perea en Judea. In die periode viel de opwekking van Lazarus, welke aanleiding gaf tot een vergadering van het Sanhedrin, waarop men het officieele besluit nam, J. ter dood te brengen. De vijfde en laatste reis stond geheel in het teeken van de bloedige ontknooping. De leerlingen volgden J. met vrees, omdat zij vermoedden, wat er gebeuren ging. Te Jericho riepen twee blinden J. aan als Zoon van David, d.w.z. als Messias. De plechtige intocht in Jerusalem droeg een Messiaansch karakter; J. liet nu alle terughouding varen. De bezoeken, welke Hij op de eerste dagen in den tempel bracht, gaven aanleiding tot hevige tooneelen. J. onthulde met niets ontziende felheid de huichelarij en misdadige gezindheid zijner tegenstanders en sprak de verwerping over leiders en volk uit. Ten slotte voorspelde Hij aan zijn Apostelen afzonderlijk den ondergang van Jerusalem, het einde der wereld en het laatste oordeel.

e) Lijden, dood en verrijzenis. Het Sanhedrin had besloten J. te dooden, maar wilde het niet doen tijdens de Paaschweek, omdat het een volksopstand van de Galileesche pelgrims vreesde. Judas, die hun de gelegenheid aanbood om Hem heimelijk gevangen te nemen, bracht verandering in hun plan. Nadat J. het laatste avondmaal met zijn leerlingen had gehouden, begaf Hij zich naar Gethsemani, waar Hij, na gebed en doodsangst, door een bende gevangen genomen werd. Voor Caïphas en het Sanhedrin beleed J. nu openlijk zijn Messiaansche waardigheid en werd daarop als godslasteraar ter dood veroordeeld. Daar de Joden niet het recht hadden om een doodvonnis te voltrekken, brachten zij J. voor den Romeinschen landvoogd Pilatus, die Hem; na eenigen tegenstand en na Hem te hebben doen geeselen, tot den kruisdood veroordeelde. J. werd begraven in het graf van Joseph van Arimathea, maar stond den derden dag levend en verheerlijkt op. Na verschillende verschijningen aan de vrouwen, de Apostelen en de leerlingen steeg Hij veertig dagen later ten hemel.

Lit.: Kath.: H. Felder, Jesus Christus (2 dln. ^{3}1923-'24); P. Lippert, Der Menschensohn (1926); J. Sickenberger, Leben Jesu (1932); F. M. Willam, Das Leben Jesu im Lande und Volke Israel (^{2}1933; Ned. door A. van Welsem, 1933); M. Meschler, Das Leben unseres Herrn Jesus Christus (3 dln. $^{14-15}$1931-'32); F. Tillmann, Der Menschensohn (1910); P. Dausch, Das Leben Jesu (1914); C. Fouard, La vie de N. S. Jésus Christ (1920); V. Geerebaert, De God-Mensch (3 dln. 1925, 1929, 1935); L. C. Fillion, Vie de N. S. Jésus-Christ (1925); N. Sanders, Jesus Christus, een bovennatuurlijke persoonlijkheid (1928); M. Lepin, Le Christ Jésus, son existence historique et sa divinité (1929); L. de Grandmaison, Jésus-Christ, sa personne, son message, ses preuves (1927-'28); M. J. Lagrange, L'Evangile de Jésus Christ (1929; Ned. door J. Nolet, 1931); H. Pinard de la Boullaye, Jésus et l'histoire (1929); J. Lebreton, La vie et l'enseignement de Jésus-Christ (1931); F. Prat, Jésus-Christ, sa vie, sa doctrine, son oeuvre (1933). Prot.: O. Holtzmann, Leben Jesu (1901); B. Weiss,

Das Leben Jesu (1902); A. Harnack, Das Wesen des Christentums (66e-70e duizendtal 1920); A. Schweitzer, Gesch. der Leben-Jesu-Forschung (⁵1932); Th. Zahn, Grundr. der Gesch. des Lebens Jesu (1928); A. Hauck, Jesus (⁴1922); P. Feine, Jesus (1930). *Keulers.*

D) Voor den zgn. **Brief van O. H. Jesus Christus,** → Abgar.

E) **Jesus-Pauluskwestie.** Sommige moderne exegeten vooral uit de „religionsgeschichtliche” school, beweren, dat er een groote scheiding tusschen Jesus en Paulus bestaat, wat hun godsdienstige opvattingen betreft, en dat Paulus volstrekt niet een leerling van Jesus kan genoemd worden. Jesus was volgens hun opvatting niet meer dan een echt Joodsche Messias, die een wonderbaar Godsrijk verwachtte binnen zeer korten tijd. Hij dacht er niet aan, een universeel Godsrijk in den bestaanden wereldtoestand te vestigen, maar kondigde alleen het einde der wereld en de spoedige oprichting van het bovenaardsche Godsrijk aan. Hij boette zijn Messiaansche aanspraken met den dood, maar Hij zelf had er allerminst aan gedacht, dat zijn dood een verlossende kracht voor het menschdom zou hebben. Daar zijn geestdriftige volgelingen meenden, dat Hij verrezen was, vormde zich te Jerusalem een kleine sekte, die met vertrouwen zijn wederkomst als Messias en koning van het Godsrijk tegemoet zag. Deze sekte won aanhang onder de Joden buiten Palestina en onder de heidenen, die de synagogen bezochten. Daardoor werden de Joodsche opvattingen omtrent Jesus vermengd met het heidensche syncretisme, met de heidensche opvattingen omtrent de emanaties uit de Godheid, met de mysteriën en het universalisme der Stoïcijnen. De man, die deze ontwikkeling bespoedigde en aan de nieuwe godsdienstige beweging een systematischen vorm gaf, was Paulus. In zijn brieven vinden wij het resultaat der denkbeelden, die gedurende de eerste 20 jaar na Jesus' dood in de Joodsch-heidensche kringen van het Romeinsche rijk ontstonden door de verbinding van Joodsch messianisme met heidensch godengeloof. Er ontstaat zoo een onoverbrugbare kloof tusschen Jesus en Paulus. Paulus met zijn leer over Jesus' godheid, over de zonde en de verlossing, over de sacramenten enz. heeft weinig of niets gemeen met den Joodschen Messias Jesus, die het einde der wereld en het begin van zijn wonderbaar Messiasrijk verwachtte. Paulus, en niet Jesus, is dus de eigenlijke stichter van de Christelijke wereldkerk.

Deze theorie is volstrekt in strijd met het beeld, dat de evangeliën ons van Jesus geven. Vele evangelische gegevens moeten als latere theologische bespiegelingen verklaard worden, wil men Jesus tot een eng-Joodschen Messias met zuiver eschatologische opvattingen maken, bijv. de roeping van een groep Apostelen, die Jesus' werk moesten voortzetten, de aanstelling van Petrus tot hoofd der Kerk, Jezus' voorspellingen over zijn lijden en dood, zijn opvatting omtrent de verzoenende kracht van zijn dood (een losprijs voor velen), zijn parabels omtrent een langzaam groeiend Godsrijk, de instelling van sommige sacramenten, o.a. van de H. Eucharistie. Verder is deze theorie ook in strijd met de geschiedenis der eerste Christen-gemeenten, zooals wij die vinden in de Handelingen der Apostelen. Deze geschiedenis toont ons, dat Jesus' onmiddellijke leerlingen aanstonds na zijn dood een leer predikten, welke in groote lijnen met die van Paulus overeenstemt, en dat er volmaakte overeenstemming bestond tusschen deze leerlingen en den grooten wereldapostel Paulus. *Keulers.*

F) Voor **voorstellingen in de kunst,** zie → Christologische voorstellingen; Christus (sub III).

G) **Levens van Jesus, a)** in het Middelnederlandsch. Het oudste en terecht beroemdste Leven van J., een Evangeliënharmonie, is het zgn. Limburgsche Leven van J., ons slechts in een Limburgsche omschrijving bewaard. Het gaat nog terug op een oud-Lat. vertaling van Tatianus' → Diatessaron. Veruit de beste vertaling der evangeliën, heeft het een voorname rol gespeeld bij de verschillende Ned. vertalingen der evangeliën in de M.E.

Het Leven van J. werd ook geheel of gedeeltelijk vrij bewerkt, dikwijls met vrome overwegingen en ontboezemingen. Het terecht beroemde, geleerd-godvruchtige Vita Christi, van Ludolph van Saksen (1377), werd, met weglating der geleerde deelen, ook vertaald. Doch een systematisch onderzoek over deze vrijere levens van J. werd nog niet ingesteld.

Een berijmd Van den levene ons Heren is van de 13e e. af zeer verspreid en gelezen geworden; door een „clerc” voor het „leecvolk” gedicht, sluit het zich, zeer zelfstandig, bij de evangeliën aan, al wordt alles met de kleuren en trekken der volksverbeelding aanschouwelijk gemaakt. Aan apocriefe evangeliën mogen enkele trekken zijn ontleend, maar dit is zelden het geval. Wat wij bezitten, is een omwerking uit de 14e of zelfs 15e eeuw, waarmee dient rekening gehouden om den oorspr. geest niet verkeerd te vatten. Gedeelten ervan zijn ook afzonderlijk verspreid geworden. Het heeft dikwijls om sommige persoonlijke voorstellingen tegenspraak gewekt, als blijkt uit een zuiver jambisch berijmde Van ons Heren Passie (15e, misschien nog 14e eeuw). De eerste, die het N.T. volledig vertaalde, schijnt Johannes Scutken te zijn geweest.

Uitg.: J. Bergsma, De Levens van Jesus (Leiden z.j.); W. H. Beuken, Leven ons Heren (1929; ook bloemlezing, 1931); A. Holder, Dat lijden ende die passie O. H. J. C. (Leiden, z.j.); J. Verdam, Van O. H. Passie (Tschr. Ned. Taal en Letterk., 1906); T. v. Kersbergen, Het L. v. J. naar het middellimburgsche hs. vertaald (1926). — Lit.: C. C. De Bruin, Middelnederlandse vert. v. h. N. T. (2 dln., waarin uitvoerig over alle bestaande vert. gehandeld wordt; 1934); J. Van Mierlo, Willem van Affligem, in Versl. en Meded. der Kon. Vl. Acad. (Aug. 1935). *V. Mierlo.*

b) In den modernen tijd. In 1835 gaf D. F. Strauss zijn geruchtmakend en heftig bestreden „Das Leben Jesu kritisch bearbeitet” uit, waarin hij alle wonderverhalen en bovennatuurlijke gebeurtenissen uit het Evangelie tot mythen verklaarde; in zijn negatief gedeelte bleef dit boek lang een soort repertorium voor den vrijzinnigen evangelie-uitleg. De resultaten daarvan introduceerde E. Renan in Frankrijk in zijn Vie de Jésus (1863), beroemd om zijn helderen stijl, waarin hij, dikwijls op goedkoope en triviale manier, al het bovennatuurlijke natuurlijk trachtte te verklaren. Ch. Dickens schreef voor zijn kinderen een Leven van Jesus, in 1933 gepubliceerd na den dood van het laatste van de kinderen, dat als verhaal een teleurstelling is en geen aandacht schenkt aan Christus als onzen Verlosser door zijn kruisdood. In 1921 gaf G. Papini zijn Storia di Christo (Ned. vert.: De Christus) uit, dat tegelijk een manifest was van zijn terugkeer tot een practisch Katholicisme; het schildert Christus voor alles als een majestueuzen persoon, op het strenge en rigoreuze af.

In het laatste tiental jaren gaven verschillende Kath. geleerden werken over Christus' leven uit, waarin zij ook de gegevens van de moderne critiek,

geschiedkunde en archaeologie gebruiken om een juister en vollediger beeld van Jesus' leven en zijn omgeving te ontwerpen. Streng wetenschappelijk, ofschoon voor het groote publiek bestemd, zijn: M. Lagrange O.P., L'Evangile de Jésus Christ (Ned. vert.); J. Lebreton S.J., La Vie et l'Enseignement de Jésus Christ; F. Prat S.J., Jésus Christ. Meer populair gehouden is F. M. Willam, Das Leben Jesu im Lande und Volke Israel (Ned. vert.). De romanschrijver F. → Mauriac gaf in zijn zeer mooi Vie de Jésus (1936) alleen een greep uit het Evangelieverhaal zonder wetenschappelijke bedoelingen.

Van de meer tot stichting geschreven Levens van Jesus zijn de voornaamste: P. Didon O.P., Jésus Christ (1891) en M. Meschler S.J., Das Leben unseres Herrn Jesu Christi (1909).

L i t.: A. Schweitzer, Gesch. der Leben-Jesu-Forschung (Vrijz. Prot.); J. Keulers, De Pseudo-Christus (Kath.). *Pauwels.*

Jesus Sirach, een schriftgeleerde te Jerusalem, die het naar hem genoemde boek schreef (de Wijsheid van J. S. of ook wel Ecclesiasticus). Hij leefde in het einde der 3e en het begin der 2e eeuw v. Chr.

Jesus-Eik, → Overijssche.

Jesuwider(=tegen Jesus),spotnaam voor Jezuïet, waarvan de herkomst wel toegeschreven wordt aan den hofprediker van keizer Maximiliaan II, Pfanser (brief van Wilhelm Elderen de Stevordia van 13 April 1556, in: Rheinische Akten zur Gesch. des Jesuietenordens 1542-1582, bearb. v. Jos. Hansen, Bonn 1896, 266). *Brouwer.*

Jetar, → Jautra.

Jette, → Sint-Pieters-Jette.

Jeu de Pélote, het Fransch-Belgische kaatsspel, door Belgische geïnterneerden tijdens den Wereldoorlog in Ned. geïntroduceerd, doch hier nog weinig beoefend. Niettemin is het het officieele spel van den Internationalen Kaatsbond. Het wordt door parturen van vijf spelers beoefend in een speelveld, dat in afmetigen sterk afwijkt van het Friesche veld. *Wedema.*

Jeugd. Begripsomschrijving. Jeugd is een verzamelnaam voor allen, die niet volwassen zijn. Volwassen kan men zijn op geestelijk, lichamelijk, sexueel, burgerrechtelijk, strafrechtelijk en arbeidsrechtelijk gebied. De grenzen dezer volwassenheid liggen voor elk gebied anders. De Ned. schoolwetgeving doet veronderstellen, dat het kind op het 13e jaar (einde der leerplichtperiode) voldoende intellectueel is toegerust voor het leven. Voor België gaat de leerplicht van 6 jaar af tot na voltrekking van 8 studiejaren, dus normaal tot na het veertiende jaar. De Ned., evenals de Belg. Arbeidswetgeving verbiedt het verrichten van loonarbeid voor het 14e jaar; op enkele uitzonderingen na wordt de jongen in Ned. en in België na zijn 14e jaar door den arbeidswetgever als volwassen beschouwd. Burgerrechtelijk is de jongen eerst volwassen (meerderjarig) bij zijn 21e jaar. Strafrechtelijk is de jongere volwassen vanaf zijn 18e jaar, al mag de strafrechter 16- tot 18-jarigen behandelen als waren zij strafrechtelijk volwassen (→ Jeugdcriminaliteit). In België hangen de jeugdmisdadigers tot hun 16e of 18e jaar, naar gelang den aard van het misdrijf, af van de rechtsmacht van den kinderrechter.

Alhoewel er in de psychologische en paedagogische literatuur van elkaar nog al afwijkende meeningen voorkomen omtrent het volwassen zijn op religieus, intellectueel, geestelijk, lichamelijk en sexueel gebied, kan men in het algemeen zeggen, dat dit volwassen worden valt in de periode der puberteit (14-17 jaar) en die der adolescentie (17-20 à 24 jaar).

De vrije jeugdvorming betrekt binnen haar werksfeer zoowel de jongeren der intellectueele periode (5 à 6 tot ong. 11 jaar) als die der praepuberteit (11-14 jaar) en der puberteit en der adolescentie. Deze leeftijdsgroepeeringen worden uit paedagogische en psychologische overwegingen gescheiden gehouden. Zie ook nog → Jeugdbeweging, → Jeugdvorming (vrije) en → Jeugdwerk, en verder de overige samenstellingen met Jeugd-. *H. Deelen.*

Jeugdbeweging is phenomenologisch een onder het begrip vrije → jeugdvorming vallend, georganiseerd zich bezig houden van jongeren, al of niet gesteund door volwassenen, met een werk, dat, overeenkomstig hun idealen zijnde, een groot aantal jongeren trekt en bindt. Volgens de Duitsche paedagogische literatuur is een j. een protestbeweging tegen den tijdgeest, een vrijheidsbeweging van de jongeren in hun groeiproces naar volwassenheid; ze is een ongedwongen programmalooze gevoelsuiting, die het karakter der beweging verliest, zoodra er vaste vormen aangenomen worden. De Duitsche definities van het begrip j. zijn alle ontleend aan een studie der „Wandervögel"; en deze beweging wordt dan ook, o.i. ten onrechte, aanvaard als de norm eener j. Het kan niet ontkend worden, dat de padvinderij zich als een beweging demonstreert; op haar zijn evenwel niet van toepassing de criteria eener j. uit de Duitsche paedagogische literatuur. De voorkeur dient daarom gegeven te worden aan het begrip j., zooals het onder → jeugd omschreven is; de Wandervögelbeweging en de padvinderij zijn slechts vormen eener jeugdbeweging.

Een j. tracht te voorzien in de behoefte van een tijd. Zie verder → Jeugdvorming, Jeugdwerk, Jeugdzielzorg.

L i t.: H. Blüher, Wandervögel (Prien [5]1920); G. Dehn, Jugendpflege, Jugendbewegung und was nun? (Halle 1922); Stan. v. Dunin Borkowski S.J., Führende Jugend (Berlijn 1920); V. Engelhardt, Die Deutsche Jugendbewegung als Kulturhistorisches Phänomen (Berlijn 1923); Theo Herrle, Die Deutsche Jugendbewegung (Gotha, Stuttgart [3]1924); H. L. F. J. Deelen, De Moderne Jeugdarbeid (1924); J. P. H. Eernstman, Jeugdbeweging in Nederland (1926); B. A. Knoppers, Jeugd en Jeugdbeweging (1932); J. H. F. Kohlbrugge, Practische Sociologie (1927); Fr. W. Förster, Jugendseele, Jugendbewegung, Jugendziel (Zürich 1923); Romano Guardini, Neue Jugend und katholischer Geist (Mainz [4]1924); Wilhelm Stählin, Vom Schicksal und Sinn der deutschen Jugend (Wülfingerode 1926). *H. Deelen.*

De **muzikale jeugdbeweging** vindt ongetwijfeld haar oorsprong in Duitschland, waar ca. 1910 August Halm een der eerste werkers is. Zij zoekt een herleving van het oude volkslied, het lied der middeleeuwen; dit is echter niet genoeg en men heeft voor de muz. j. in Duitschland de medewerking verzocht van vooraanstaande componisten als L. Weber en P. Hindemith. Ook in Ned. worden vele pogingen aangewend om de muziek onder de jeugd te bevorderen, door beoefening van blokfluit en volksdansen. *Piscaer.*

L i t.: Fr. Jöde, Das Schaffende Kind in der Musik; Orff, Schulwerk. Verder Hensel, Höckner, Maler, Katz, W. Gebrels, Muziek in opvoeding en onderwijs; Th. Bosman, De ontwikkeling v. d. muzikalen zin.

Jeugdbibliotheek en **jeugdleeszaal,** meestal onderafdeelingen van openbare leeszalen. Doel: het verspreiden van goede jeugdlectuur door het scheppen van leesgelegenheid voor jongeren, het uitleenen van boeken aan jongeren en jeugdvereenigingen en het

JEFOEMI

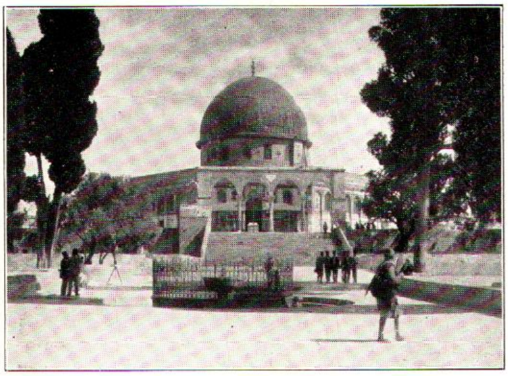

Foemi-je of trapplaten, door de Japanners ter vertreding voorgelegd aan hen, die zij van Christendom verdachten.

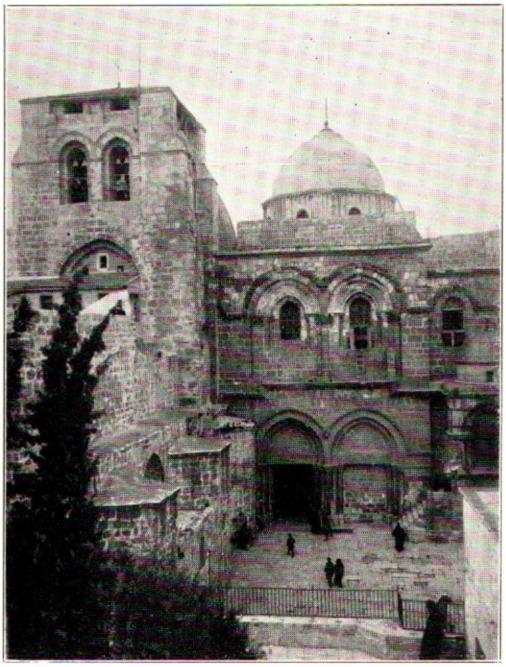
JERUSALEM

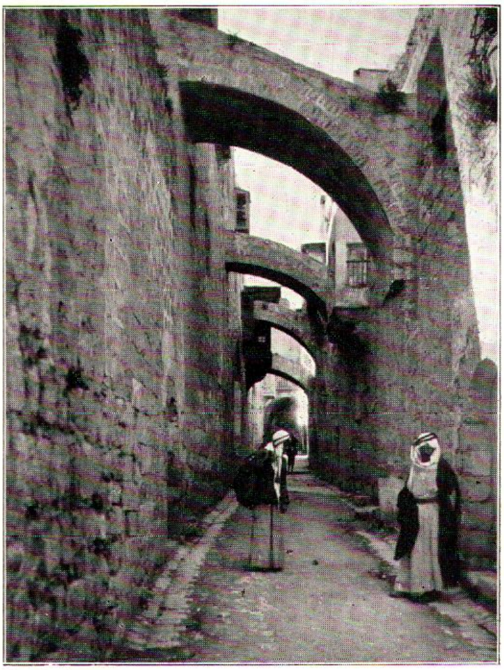
Gezicht op Jerusalem.

Moskee van Omar.

H. Grafkerk.

Via Dolorosa.

Hof van Olijven.

Klaagmuur, aan den Westkant van de moskee van Omar.

geven van inlichtingen aan ouders, opvoeders en hen, die aan de productie van het kinderboek deel hebben. De j. helpt o.a. mede bij het organiseeren van lezingen en tentoonstellingen op het gebied van jeugdlectuur. In Ned. werd de eerste jeugdleeszaal opgericht te Amsterdam, door de Mij. tot Nut van 't Algemeen, in 1911, in navolging van het buitenland. Zie ook → Jeugdlectuur. *H. Deelen.*

Jeugdcommissie. De Interdiocesane Jeugdcommissie (afk. I. J. C.) in Ned. is gesticht in 1919 door het Ned. episcopaat als centrale vertegenwoordiging van het Kath. jeugdwerk en als centrale van voorlichting, advies en eenheid voor het geheele Kath. jeugdwerk in Nederland. Zij vat haar taak zóó op, dat zij voorlichtend en stuwend werkzaam is en, met behoud van de zelfstandigheid der eigen jeugdorganisaties, onderneemt wat voor het gemeenschappelijk jeugdwerk bevorderlijk is. Als zoodanig vormt zij commissies „ad hoc" ter bestudeering van bepaalde vraagstukken, die liggen op het terrein der jeugdleiding en jeugdopvoeding, en sticht instellingen, die als blijvend hulpmiddel voor het jeugdwerk kunnen dienen. Zoo nam zij o.a. het initiatief tot stichting van een Centraal Bureau voor Beroepskeuze, gevestigd te Utrecht in het Bureau van het R.K. Werkliedenverbond, en van het thans opgeheven R.K. Jeugdleidersinstituut. Onder haar leiding zijn verder werkzaam de R.K. Nationale Commissie voor Jeugdwerkloozenzorg, het secretariaat voor R.K. Vacantiehuizen en een commissie voor cultureele voorlichting in het jeugdwerk. Zij geeft uit de boekenreeks „Kath. Vrije Jeugdvorming". Haar orgaan is het maandschrift Dux. Het secretariaat is gevestigd te Den Bosch, Lange Putstraat 44, waar ook het museum voor jeugdarbeid is gevestigd. Haar devies is „Juventutem jungere Christo" (I. J. C.). *B. de Groot.*

Jeugdcriminaliteit. Onder „jeugd" worden in de **Ned. wet** verstaan hij of zij, die ten tijde van het plegen van het strafbare feit nog geen 18 jaren oud waren (de strafrechter mag 16- tot 18-jarigen echter behandelen, als waren zij strafrechtelijk volwassen, art. 39 septies W. v. Str.). Onderzoekingen bewijzen zeer nauw verband tusschen verwaarloozing en criminaliteit, zoodat zeker geen ernstig verschil bestaat tusschen verwaarloosde en crimineele kinderen [zie Verslag Congrès Pénal et Pénitentiaire te Berlijn 1935 (Bern 1936)].

Van grooten invloed op het kind zijn milieu-factoren in ruimen zin: voorbeeld der ouders, gezinssamenstelling (het meerendeel der in de tuchtscholen opgenomenen komt uit gezinnen van 6 en meer kinderen), economische en hygiënische omstandigheden, de buurt, de school, enz. Het overgroote deel komt uit de sociaal-laagstaande bevolkingsgroepen; crimineele kinderen uit de betere standen en uit den ambachts- en flinken arbeidersstand zijn zeer groote uitzonderingen, de meeste komen uit den „vijfden stand". De milieufactoren, die hier werken, worden versterkt door gebrek aan paedagogische verzorging, er worden geen goede normen voorgehouden, eenige scholing tot „remming" heeft niet plaats. Vandaar ten slotte een a-sociale of anti-sociale instelling van het kind, nu eens zich uitend in strafbare feiten, dan weer in wangedrag van anderen aard.

De omvang der j. baart zorg, mede door de crisis en malaise. Het Centr. Bureau voor de Statistiek publiceert ieder kwartaal gegevens betreffende de gerechtelijk geconstateerde criminaliteit, waarbij het cijfer voor 1911-1913 wordt gesteld op 100. Ook rekening houdende met den bevolkingsaanwas zijn de indexcijfers der laatste kwartalen ernstig verontrustend.

Vóór 1905 berustte de bestrijding der j. op den Code Pénal français, voor jeugdigen ongeveer dezelfde maatregelen aangevende als voor volwassenen. Een leeftijdsgrens was er niet, zoodat zelfs kinderen beneden de 10 jaar tot zeer lange gevangenisstraffen werden veroordeeld. Zoo veroordeelde o.a. de rechtbank te Goes in 1880 nog 7- en 8-jarige kinderen tot gevangenisstraf van meerdere jaren. In 1886 trad het Ned. Strafwetboek in werking, dat vervolging van kinderen beneden de 10 jaar uitsloot en dat naast straffen ook maatregelen kende, afhankelijk van de vraag, of naar het oordeel des rechters het kind had gehandeld met of zonder oordeel des onderscheids. Toch waren de nieuwe bepalingen lang niet voldoende; ca. 1890 ondergingen nog 4 à 5 000 kinderen gevangenisstraffen van meerdere dagen, maanden en zelfs jaren.

Geheel nieuwe → kinderwetten werden ingevoerd in 1905 (wet van 6 Febr. 1901 Stbl. nr. 62 c.a.). Deze maakt efficiënte bestrijding der j. mogelijk en de sedertdien gedane onderzoekingen bewijzen, dat behoorlijke resultaten zijn verkregen. Voor de i n s t e l l i n g e n, hiertoe ingericht, zie → Kinderbescherming (instellingen voor). Zie ook → Jeugdgevangenis.

L i t. : zeer uitvoerige lijst in Gids voor Maatsch. Hulpbetoon (1933, blz. A 209); Suermondt, Onderzoekingen betreffende de resultaten der dwangopvoeding, in Tschr. voor Strafrecht (dl. 35, 299 vlg.); uitvoeriger : Kruyswijk-Hamburger, Rapport voor den Ned. Bond tot Kinderbescherming (1928); verder : B. Smeets, in : De eerste kwarteeuw der kinderwetten (1930); Ned. Vereeniging voor Geestelijke Volksgezondheid, Geestelijke hygiëne en jeugdbescherming (1935); W. Schenk, Wangedrag van kinderen (1935). *B. Smeets.*

In **België** wordt de bestrijding van de jeugdcriminaliteit geregeld door de wet van 15 Mei 1912, die Kinderrechtbanken instelt. → Kinderrechter.

Jeugdgevangenis, gevangenis, in **Ned.** bestemd voor 18 tot 23-jarigen, met een zoom naar beneden tot 16 jaar en naar boven tot 25 jaar, die tot gevangenisstraf veroordeeld worden en die zullen worden onderworpen aan een regime, meer op opvoeding gericht dan in de gewone gevangenis mogelijk is. Hierover werd rapport uitgebracht door een commissie, ingesteld door het Genootschap tot Zedelijke verbetering van Gevangenen van 1929. De conclusies werden door den wetgever overgenomen, de noodige wettelijke bepalingen ter zake zijn gemaakt, het gebouw is aangewezen (te Zutphen), maar uitvoering van de wet en ingebruikneming van het gebouw te Zutphen stuitten tot dusverre af op financieele bezwaren. *B. Smeets.*

België kent de jeugdgevangenis onder den naam van „Straflandbouw- en Nijverheidsschool", te Hoogstraten ingericht door K.B. van 9 Febr. 1931 ter vervanging van de gevangenisscholen van Merxplas en Gent. Bestemd voor de misdadigers van 16 tot 25 jaar en uitzonderlijk tot 30 jaar, die ten minste tot één jaar gevangenis veroordeeld zijn.

Deze jeugdgevangenis is ingedeeld in vier paviljoenen. Bij aankomst worden de gevangenen een tijd lang geïnterneerd in p a v i l j o e n A, dat is ingericht volgens de principes van een scherpe afzondering (cellulair stelsel). Na eenigen tijd wordt de geïnterneerde toegelaten tot p a v i l j o e n B, waar de heraanpassing en heropleiding begint. Hier wordt getracht een familiaal milieu te scheppen. De geïnter-

neerden worden ingedeeld in kleine groepen, die elk onder de leiding staan van een opvoeder. Zij die zich plichtig maken aan zware disciplinaire vergrijpen, aan weigering van gehoorzaamheid e.d., kunnen terug verwezen worden naar paviljoen A. De wedijver tusschen de groepen wordt aangemoedigd door het toekennen van herkenningsteekens aan groepen, die uitmunten door goed gedrag en vlijt. Na negen maanden kunnen de jongelingen overgaan naar p a v i l j o e n C, waar de rol van de opvoeders vermindert. Dit paviljoen berust op de beginselen van „self-government" (→ Jeugdrepubliek of Junior Republic). De gevangenen kiezen zelf een bestuurscomité, vergaderen regelmatig, hebben een eigen studiekring en een eigen tijdschrift. Zij ontvangen een zeker loon voor hun werk. Zij hebben een spaarkas en een fonds van onderlingen bijstand, dat o.m. aan de vrijgestelden leeningen toestaat om in hun eerste noodwendigheden te voorzien. Wanneer een der gevangenen van paviljoen C zich plichtig maakt aan zware vergrijpen, heeft hij zich te verantwoorden voor het bestuurscomité, door de gevangenen gekozen. De bestuurder van de gevangenis heeft zelden tusschen te komen. P a v i l j o e n D voltrekt het laatste stadium van heraanpassing. De gevangene beschikt over een relatieve vrijheid. Hij gaat vrij naar zijn werk, draagt geen gevangenisuniform meer, heeft een eigen kamer, waar hij pension voor betaalt. Geen enkel uitwendig teeken onderscheidt hem van den vrijen werkman.

De gevangenisschool van Hoogstraten beschikt over een schrijnwerkerij, een smidse, een werkhuis voor metaalbewerking, een drukkerij en een model-hoeve. *Rondou.*

L i t. : Niko Gunsburg, Les transformations récentes du Droit Pénal; A. Delierneux Jr., Evolution of the prison-system in Belgium, in : The Annals of The American Academy of Political and Social Science (Sept. 1931).

Jeugdherberg, goedkoope en veilige overnachtingsgelegenheid voor „trekkers", dat zijn zij, die te voet of per fiets van plaats tot plaats reizen. Toegang wordt verleend op vertoon van lidmaatschapskaart, uitgegeven door de landelijke Jeugdherberg-Centrale. Aan het hoofd van een j. staan de **jeugdherberg-ouders,** de herbergvader en de herbergmoeder. Zij geven uitsluitend leiding, daar de j. berust op het principe van zelfwerkzaamheid. De trekkers zijn verplicht, de hun opgelegde werkzaamheden te verrichten en mede te werken, om de goede sfeer in de j. te bevorderen. De j. leert zoodoende zelfstandigheid, kweekt eerbied voor elkander en biedt gelegenheid, land en bevolking te leeren kennen en waardeeren.

Te Amsterdam werd in 1928 de **Ned. Jeugdherberg-Centrale** (N.J.H.C.) opgericht met het doel j. in stand te houden en te beheeren. Zij heeft een centraal kantoor en vergemakkelijkt ook het bezoek aan buitenlandsche j., terwijl zij het trekken van buitenl. „trekkers" langs Ned. j. bevordert.

Van Katholieke zijde neemt men voorloopig nog een afwachtende houding aan. Kloosters en internaten kunnen hier in de vacanties voldoende helpen, alsook de kampen voor jeugdige werkloozen. In zijn vergadering van 17 Juni 1930 heeft het Doorl. Ned. Episcopaat aan de Interdioc. Jeugdcommissie verklaard: a) dat samenwerking van onze Katholieke jeugdorganisaties met de Ned. Jeugdherberg Centrale niet gewenscht voorkomt; b) dat de oprichting van eigen Kath. jeugdherberg voor het oogenblik niet noodzakelijk wordt geacht. *H. Deelen.*

Jeugdlectuur. Van geschriften, opzettelijk voor de jeugd bestemd, zijn vóór den tijd der Verlichting slechts schaarsche sporen te ontdekken, tenzij men de prentenboeken als Comenius' „Orbis pictus" (1658) en de gebruikte schoolboeken er toe wil rekenen. De paedagogen der Aufklärung, Campe, Weisze, Salzmann e.a., heeten de grondleggers, ofschoon wat zij aan kinderen voorlegden, allesbehalve kinderlijk was. In Nederland is Anslijn's „Brave Hendrik" representatief voor dit soort stichtelijke, d.i. moraliseerende lectuur. Hiëronymus van Alphen's kindergedichten ademen vrijwel denzelfden geest, maar spoedig komt de 19e eeuw tot betere inzichten. De gebroeders Grimm verzamelen hun sprookjes, de Deen Andersen werkt in dezelfde richting, de Lederkous-vertellingen van Cooper maken een geweldigen opgang, en zullen weldra gevolgd worden door de lange reeksen avonturen van den populairen Karl May, die tot op heden door vele jongeren verafgood wordt.

De propaganda voor de „kunstopvoeding" en de inmiddels opgekomen kinderpsychologie droegen er het hare toe bij, dat men in de 20e eeuw steeds meer aandacht ging schenken aan de j., èn wat de stof èn wat den vorm, maar niet minder wat de verluchting betreft, want een kinderboek zonder illustraties laat zich nauwelijks denken.

Charlotte Bühler e.a. hebben den l i t e r a i r e n s m a a k van de jeugd in haar verschillende periodes onderzocht, en op grond van zulke onderzoekingen onderscheidt men thans: 1° de Struwwelpeter- of Piet-de-Smeerpoes-periode: het is die van den egocentrisch ingestelden kleuter, die zich alleen interesseert voor prentjes en gebeurtenissen, waarbij hij zich zelf direct betrokken voelt; 2° de sprookjesperiode, die duurt tot 8, 9 jaar: het kind staat dan volkomen critiekloos tegenover wat het verteld wordt of wat het zelf leest; het is tevens de tijd van de illusionistische phantasie; 3° de romantische periode, waarin het kind achtereenvolgens op „Dik Trom", „Pietje Bell", de Indianengeschiedenissen van Karl May en de stoute verbeeldingen van Jules Verne verlekkerd raakt; 4° de realistische periode, waarin de jongen en het meisje, in de rijpingsjaren, de kinderboeken beu worden en gaan grijpen naar werken over techniek, ontdekkingen, uitvindingen (speciaal de jongens) en over het leven van volwassenen. In deze jaren, en ook reeds in de vorige periode, wordt veel prikkellectuur gelezen, niet zelden echte „Schund", meestal in het geheim. Wat er soms uit schooltasschen gehaald wordt, is ontstellend. Ouders, onderwijzers en andere opvoeders hebben hier een gewichtige, allereerst preventieve taak.

Nederland geniet de treurige vermaardheid van een tuchtelooze jeugd en tevens van een betrekkelijken rijkdom aan zgn. „vlegellectuur", het genre, dat met zijn smakelijke schildering van kwajongensstreken en erger de instincten der jeugd in het gevlij komt en zoo de tuchteloosheid stelselmatig bevordert. Even gewild als dit soort boeken van Kieviet, De Vletter e.a., zijn voor wat oudere kinderen die van Karl May, zonder twijfel een begaafd schrijver, maar ook in bepaald opzicht gevaarlijk, doordat hij bij de aan hem verslaafden (een toestand, die zoo gemakkelijk intreedt) den smaak voor het betere doodt en den weg bereidt naar nog sterker prikkeling, die dan mogelijkerwijs in het sexueele gezocht wordt.

In alle landen hebben onderwijzersbonden e.a. v o o r l i c h t i n g s c e n t r a l e n in het leven geroepen, om door middel van periodieken, recensies,

catalogi, lijsten van geschikte werken enz. de betrokken opvoeders voor te lichten. In Ned. bestaat o.a. de „Keurraad voor Roomsche Jeugdlectuur" (Bosscheweg 399, Tilburg), die handschriften voor kinderboeken keurt, tentoonstellingen organiseert, jaarlijks op alle lagere Kath. scholen van Ned. een keurlijst verspreidt en alle mogelijke middelen aanwendt om, met medewerking van Kath. uitgevers, degelijke jeugdboeken ter ontspanning en leering op de markt te brengen. Zie ook → Jeugdbibliotheek. *Rombouts.*

Lit.: J. J. Doodkorte, Jeugd en lectuur; Rombouts, Wat laat ik mijn kinderen lezen?; Piet Oomes, Oogen open voor den nieuwen tijd. Boekenlijsten: „Rafaël-Catalogus van Roomsche Jeugdlectuur" (1925); „De Wegwijzer" (T. Post e.a.); Catalogus van boeken voor de rijpere jeugd. Uitgegeven door den Bond van R.K. Openb. Leeszalen en Boekerijen in Ned. (1933).

Jeugdleider (jeugdleidster), iemand, die leiding geeft aan jeugdvereenigingen en -groepen, op het gebied der vrije → jeugdvorming. Door jeugdvereenigingen en scholen voor Maatschappelijk Werk worden in Ned. **Jeugdleiderscursussen** gegeven, met het doel aan j. theoretische en practische voorlichting te geven. Het Nederlandsche **Jeugdleidersinstituut** (afgekort N.J.I.) is een werkcentrale van Ned. vereenigingen op het gebied der vrije → jeugdvorming van verschillende richting, die in 1921 te Amsterdam is gesticht. Het verricht al die werkzaamheden, die dienstig zijn, voor de geheele Ned. jeugd. Daaraan is de oprichting te danken van: Academie voor Lichamelijke Opvoeding, Museum van Jeugdarbeid, Ned. Jeugdherberg-Centrale, Landelijke Commissie tot bestrijding van de gevolgen van de Jeugdwerkloosheid.

Kenmerkend voor het R. K. Jeugdwerk is de werkzaamheid van beroepsjeugdleidsters. Zie o.a. bij de Graal en de K.J.V.

Lit.: Handboek voor Jeugdleiders. *H. Deelen.*

Jeugdorganisaties, → Jeugdwerk.

Jeugdrepubliek of (Eng.) junior republic is een in Amerika voorkomende gemeenschap met zelfregeering (selfgovernment) van samenwonende en -werkende jongeren. De j. heeft haar eigen wetten, gebaseerd op de staatswetten; alle rangen en standen van de maatschappij zijn in de j. vertegenwoordigd. Doel: opvoeding tot goed staatsburger, door het aanleeren van verantwoordelijkheid. De eerste j. werd opgericht in 1895 door William R. George, in Freeville (New York); ze ontstond uit zomerkampen van de New-Yorksche jeugd. *H. Deelen.*

Jeugdvorming, vrije. **A) Algemeen.**

a) Beteekenis en doel. Vrije jeugdvorming beteekent die algemeene vorming, welke beoogd wordt door middel van het vereenigingsleven en het clubleven. Het element vrijheid heeft zoowel betrekking op de onverplichte en vrijwillige deelname, als op de werkwijze en verhouding tusschen leiding en jeugdigen. De vrije j. wil tegemoet komen aan de typische behoeften van den overgangsleeftijd, die ontstaan, doordat de jeugdige treedt buiten het enge familieverband en deelgenoot wordt van de groote menschengemeenschap. In dien overgang bedoelt de vrije j. de jeugdige personen voor te bereiden en te vormen voor de veelzijdige toekomstige levensverhoudingen, meer in het bijzonder door het scheppen van een geheel eigen sfeer, waarin door zelfopvoeding en onderlinge opvoeding verantwoordelijkheid en zelfwerkzaamheid, aanleg en karaktereigenschappen gelegenheid krijgen zich te ontwikkelen voor het leven in de gemeenschap.

b) Middelen en werkzaamheden. Deze zijn zeer verscheiden en hebben betrekking op het geheele gebied der karaktervorming. Wat evenwel ligt binnen het gebied van voortgezet schoolonderwijs, wordt van de vrije j. gescheiden gehouden (zie hiervoor → Onderwijs). De vrije j. omvat de leeftijden van 12 tot 21 jaar. Het clubleven voor jeugdigen onder 12 jaar kan bezwaarlijk tot de vrije j. worden gerekend. In haar toepassing wordt onderscheid gemaakt tusschen jeugdigen van 12 tot 16 en 16 tot 21 jaar. In de laatste periode treedt het initiatief en de medewerking der jeugdigen meer op den voorgrond en heeft het clubleven meer het karakter van zelfvorming door eigen activiteiten, waarbij de leiding van volwassenen meer op den achtergrond treedt. Coëducatie wordt tot den 16-jarigen leeftijd in de vrije j. practisch niet toegepast. Ook de werkzaamheden in clubs en vereenigingen varieeren sterk naar verschil van leeftijd. → Jongenspatronaten.

c) Verhouding tot staatsorganen. De staatsorganen hebben een aanvullende en helpende taak. Staatsbemoeiing dient zich te beperken tot het verleenen van materieelen en moreelen steun aan het particulier initiatief, waaruit het werk der vrije j. is voortgekomen en waardoor het tot bloei is gekomen.

d) Verhouding tot het huisgezin. De vrije j. heeft zich te beschouwen als een aanvullend hulpmiddel in het werk der opvoeding, dat primair het recht en het werk is van het huisgezin. Zij mag dus de ouderlijke opvoeding niet verdringen of in den weg staan, doch dient zich in haar bemoeiing naar de → huiselijke opvoeding te richten en door samenwerking en overleg een harmonische opvoeding te bevorderen.

e) Verhouding tot de Kerk. Deze wordt naar de mate van verschil van levensbeschouwing verscheiden toegepast. Behoudens de Kath. vrije j. is deze van de bemoeiing der Kerk als zoodanig gescheiden, al is er in orthodox Prot. kringen een meer of minder sterk contact tusschen Kerk en vrije jeugdvorming. Zie ook → Jeugdzielzorg.

f) Voor de **organisaties**, → Jeugdwerk.

Lit.: Uitgaven v. d. Centralen Jeugdraad; H. L. F. J. Deelen, Handboek voor Jeugdleiders; Knoppers, Jeugd en Jeugdbeweging; J. Kohlbrugge, Practische Sociologie (IV. De Zorg voor de Jeugd); J. Eernstman, Jeugdbeweging in Ned.; De Jeugdleider (uitg.-Ned. Jeugdleidersinstituut). *B. de Groot.*

B) Katholiek. De eigen Kath. levensbeschouwing is het uitgangspunt van het geheele werk der Kath. vrije jeugdvorming en dat niet slechts bij de jeugdvereenigingen met algemeen vormend doel, maar ook bij die met een beperkt doel, die slechts zijdelings tot de vrije jeugdvorming kunnen worden gerekend. Waar de Kath. levensbeschouwing en opvoeding ten nauwste verbonden zijn met de Kath. Kerk, staat zij ook in nauw contact met de Kath. vrije jeugdvorming en dat niet slechts in dien zin, dat de richtlijnen voor het werk der vrije jeugdvorming door de kerkelijke overheid worden bepaald, het jeugdwerk onder jurisdictie der kerkelijke overheid staat, het jeugdwerk hiërarchisch georganiseerd is, maar zelfs in dien zin, dat het jeugdwerk beschouwd wordt als een werk van zielzorg en dus als een deel van de groote taak, die de Kath. Kerk tegenover haar leden heeft te vervullen.

Neemt dus overeenkomstig het eigen levensbeginsel de Kath. vrije jeugdvorming een geheel eigen plaats in, gemeenschappelijk heeft ze met alle andere jeugdwerk, dat de vrije jeugdvorming beschouwd wordt als een middel van opvoeding van den jongen en het

meisje tot gemeenschapsmensch en dat volgens de methoden, die volgens algemeen gevoelen het karakteristieke eigendom van het werk der vrije jeugdvorming uitmaken. Vasthoudend volgens die richtlijnen aan de vrijwillige deelname, tracht het Kath. jeugdwerk die deelname te stimuleeren door een groote verscheidenheid van vorm, die, gebaseerd op verscheidenheid van geestelijke en maatschappelijke voorwaarden, waaronder de jeugdigen leven en opgroeien, aan die jeugdigen tracht te geven vorming en ontwikkeling overeenkomstig de typische behoeften, die hun heden en toekomst kenmerken.

Zoo kent het Kath. jeugdwerk in verscheidenheid van vorm voor de boven-achttien-jarigen de organisatie naar maatschappelijken stand en sociale behoefte en daarnaast een eigen vorm voor geestelijk en maatschappelijk verwaarloosde jongeren evengoed als voor de in die opzichten meer bevoorrechten.

Scheiding in leeftijd en sekse van boven- en onderzestienjarigen wordt in het werk toegepast.

Ontwikkeling der individualiteit, de vorming van de persoonlijkheid naar het wilsleven, de beïnvloeding van het karakter tracht de Kath. vrije jeugdvorming na te streven door de toepassing van het systeem der kerngroepeering in de massa om aldus niet slechts de eigen verantwoordelijkheid en werkzaamheid der jeugdigen te prikkelen, den invloed van de leiding meer geldend te maken, maar ook de intiemere, meer huiselijke sfeer te wekken, waardoor de persoonlijkheidsvorming meer tot haar recht kan komen.

Deze kernvorming, die practisch thans voor het geheele Kath. jeugdwerk wordt doorgevoerd, zoowel bij jongens als meisjes, heeft daarenboven dit voor, dat de aldus gegroepeerde jeugdigen ook weer gemakkelijker het geheel der massa ten goede richten en dus de mogelijkheden van zelfopvoeding en onderlinge opvoeding grootelijks bevorderen. Ook voor de doorvoering van de Kath. actie, niet slechts in zoover deze vorming beoogt, maar ook in zoover zij apostolaat voorstaat, is de kerngroepeering een aangewezen aanknoopingspunt.

De organisatorische vorm van het Kath. jeugdwerk is hiërarchisch en daarom, voor zoover mogelijk parochiaal, d.w.z. niet slechts begrensd door het gebied der kerkelijke parochiale indeeling, maar ook ten nauwste met dat parochiale leven verbonden.

Onder toezicht van de eigen diocesane kerkelijke overheid vormen de onderscheiden jeugdvereenigingen in een eigen diocesaan verband een geheel, waarover een eigen diocesaan bestuur of diocesaan directeur is aangesteld. Eigen bestuur van de jeugdigen is echter daarbij niet uitgesloten; naast de diocesane leiding, die de kerkelijke leiding vertegenwoordigt, hebben de verschillende vormen van jeugdwerk een eigen gekozen bestuur, dat voor de organisaties der boven-achttien-jarigen uit de eigen leden is samengesteld. De diocesane verbanden vormen een nationaal verband, dat met eerbiediging van de eigen zelfstandigheid en de eigen kerkelijke leiding de gemeenschappelijke belangen van de gelijksoortige vormen van Kath. jeugdwerk behartigt. Naast het eigen diocesaan of nationaal verband van de gelijksoortige jeugdvereenigingen is er nog in Ned. het verband van de interdiocesane jeugdcommissie, omvattende het geheele Kath. jeugdwerk. *B. de Groot.*

Jeugdwerk. Onder dit trefwoord wordt een overzicht gegeven van de Ned. en Belg. jeugdorganisaties, alsmede van de bekendste jeugdorganisaties in enkele andere landen. Aan de systematische opsomming op den grondslag der statutaire bepalingen inzake het hoofddoel (II), gaat een overzicht vooraf van het ontstaan der jeugdorganisaties uit de behoeften der tijden in Nederland (I). Hieruit blijkt duidelijk de sociale functie der jeugdorganisaties en de samenhang met andere maatschappelijke stroomingen.

I. Overzicht der stroomingen en behoeften in Nederland, die de Jeugdvereenigingen deden ontstaan.

Sociale en geestelijke strooming	Behoefte daardoor ontstaan	Jeugdvereenigingen, die het gevolg waren der ontstane behoeften
1° Contra-Reformatie (16e eeuw) Réveil (1816-1842)	Godsdienstige vorming	R.K. Maria-Congregaties (1563) R.K. H. Familie (1851) Ned. Jongelings Verbond (1855) Ned. Bond van Jong. Ver. op Gereformeerden Grondslag (1888)
2° Renaissance en Humanisme, in samenhang met rationalisme der Fr. revolutie (1806-1870)	Lichamelijke vorming	Ned. Gymnastiek Bond (1868) Ned. Voetbal Bond (1879) Ned. Athletiek Unie (1901)
3° Strijd om menschwaardigheid en sociaal medevoelen tegen individueel liberalisme (1874-1900)	Sociale vorming	Nat. Chr. Geheelonthouders Ver. (1881) Sobrietas voor Jongens (1895) Hoop der Toekomst (1896) Ons Huis, Amsterdam (1892) Patronaten (1902) Speeltuinen (1900)
4° Strijd tegen individualisme en intellectualisme (1906-1925)	Opzettelijke zedelijke vorming	Padvindersorganisatie (1911)
5° Strijd tegen individualisme en materialisme (1915-1929)	Geestelijke en cultureele vorming	Arbeiders Jeugd Centrale (1920) De Graal (1929) Vrijz. Chr. Jongeren Bond (1919) Eucharistische Kruistocht (1915)
6° Streven naar nationalisme en strijd om maatschappelijke bestaansmogelijkheden (1923-1935)	Maatschappelijke vorming	Jongeren Vredes Actie (1924) Nat. Jongeren Verbond (1927) Vrijz. Dem. Jongeren Org. (1923)

H. Deelen.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

II. Hier volgt een overzicht van de Ned. en Belg. jeugdorganisaties, en eenige uit andere landen, volgens hun statutair vastgelegd hoofddoel.

A) Katholiek jeugdwerk.

a) In Nederland. **1°** A l g e m e e n v o r m e n d. De verscheidenheid van vorm in het Kath. jeugdwerk is zeer groot. Voor de meisjes de K.J.M. en de Kath. Jeugdvereeniging (K.J.V.) voor de onder- en boven-zestienjarigen naast de → Graal in het bisdom Haarlem en de K.A.J.V. in het bisdom Roermond. Is de verscheidenheid hier niet zoo groot en vooral de eenheid van bestuur en leiding sterk gecentraliseerd, bij de mannelijke jeugd is dat anders. Voor de onder-zeventien-jarigen groeit het Kath. jeugdwerk uit naar de eene parochiale jeugdvereeniging, de Kath. Jongens Centrale (K.J.C.), voor jongens van alle standen en maatschappelijke groepen, met als middelpunt een kernvorming in Jonge Wacht of Kruisvaart. Voor de boven-zestien-jarigen zijn er de sociaal georiënteerde jeugdvereenigingen de Jonge Werkman, de Kath. Jonge Middenstandsvereeniging (K.J.M.V.), de Jonge Boeren (→ Boer, kol. 527) en → Jonge-Werkgevers-vereeniging, terwijl de Jong-Studentenvereeniging zoowel onder- als boven-zeventien-jarigen omvat. Daarnaast staan de meer algemeen georiënteerde groepeeringen der St. Joseph-Gezellen (→ Gezellenver.) en der R.K. → Verkenners. Voor de geestelijke en maatschappelijk verwaarloosden gelden het Sint → Franciscus-Liefdewerk (voor jongens) en Sint → Francisca Romana-Liefdewerk (voor meisjes).

L i t. : Voor uiterlijken omvang van de Kath. vrije jeugdvorming vergelijke men de Jaarboeken v. h. R.K. Centraal Bureau voor Onderwijs en Opvoeding, deel R.K. Jeugdorganisatie. Verder: Opvoedk. Broch. reeks R.K. Jeugdbeweging in Ned. (dl. IX, I en II); Verslagboek v. h. Eerste Nationaal R.K. Jeugdcongres; Jaargangen v. h. tijdschrift Dux; Fr. S. Rombouts, Historiese Pedagogiek (IV).

2° G o d s d i e n s t i g. De zuiver godsdienstige vereenigingen hebben veelal jeugdafdeelingen, die in methode van vorming zich aan de speciale behoeften der jeugd aanpassen. Afd. van meisjes en jongens zijn gescheiden. → Congregatie van Maria; Derde Orde; Eucharistische kruistocht; Familie (H.); Oblaten van den H. Benedictus.

3° M e t s o c i a a l d o e l. Eigenlijke jeugdvereenigingen voor Kath. jeugdigen met sociaal doel zijn er niet. Voor de Kath. vakjeugd staat open het aspirant-lidmaatschap der R.K. vakbonden. → Vakorganisatie (sub: Kath. vakorganisatie).

L i t. : Jaarg. v. h. R.K. Werkliedenverbond; Het Patronaat (oudere jaargangen).

4° M e t p o l i t i e k d o e l. Een afzonderlijke organisatie der Kath. jongeren is er niet. De R.K. Staatspartij kent voor dezen het aspirant-lidmaatschap. Politieke ontwikkeling en opvoeding geschieden onder voorlichting der R.K. Staatspartij door de eigen jeugdorganisaties.

L i t. : Dux (Jan. en Juni 1935); B. Knoppers, Jeugd en Jeugdbeweging (II).

5° Voor l i c h a m e l i j k e o p v o e d i n g, zie → Sport (sub: Sportorganisaties, Kath.). Voor a n t i - a l c o h o l i s t i s c h e opvoeding, zie → Sobriëtas. Zie verder → Eer en Deugd (Voor). *B. de Groot.*

b) In België. Voor de j o n g e n s bestaan er in België twee vereenigingen voor Kath. Actie, onafhankelijk van elkaar: het J.V.K.A. (Jeugdverbond voor Kath. Actie) en de A.C.J.B. (Association Catholique de la Jeunesse Belge). Beider leiders worden door de bisschoppen aangesteld. Aldus worden gegroepeerd: 1° de organisaties met s o c i a l e strekking: a) de Christen arbeidersjeugd (→ Kajotters); b) de boerenjeugd; c) de Christen middenstandsjeugd; d) de Christen jonge werkgevers. 2° De opvoedende of c u l t u r e e l e organisaties: a) de patronen; b) de Kath. studentenactie; c) het Vlaamsch verbond der Kath. Scouts; d) de Kath. turnkringen. 3° De zuiver g o d s d i e n s t i g e organisaties: a) de Eucharistische Kruistocht; b) de Derde Orde van den H. Franciscus; c) de Mariacongregaties.

Voor de m e i s j e s bestaat er in België één enkele algemeene organisatie met twee secties: de V.J.V.K.A. (Vrouwelijk Jeugdverbond voor Kath. Actie) en de A.C.J.B.F. (Association Cath. de la Jeunesse Belge Féminine). Aan het hoofd van deze alg. organisatie staan een alg. voorzitster en twee alg. proosten, de eene voor de Vlaamsche, de andere voor de Waalsche secties. Elke sectie omvat aangepaste onderorganisaties: B.J.B. (Boerinnenjeugd) en J.A.C.F. (Jeunesse agricole Cath. Féminine); V.K.S.J. (Vrouwelijke Kath. Studeerende Jeugd) en J.E.C.F. (Jeunesse Estudiantine Cath. Fém.); V.K.B.J. (Vrouwelijke Burgers- en Middenstandsjeugd) en J.I.C. (Jeunesse Indépendante Cath. Fém.); V.K.A.J. (Vrouwelijke Kristen Arbeidersjeugd [→ Kajotters (Kajotsters)] en J.O.C.F. (Jeunesse Ouvrière Chrétienne Fém.); K.H.S. (Kath. Hoogeschool Studentinnen) en J.U.C.F. (Jeunesse Universitaire Cath. Fém.).

Elke nationale organisatie omvat de diocesane en de gewestelijke organisaties en deze de parochiale. *Denijs.*

c) In andere landen. I t a l i ë. De vier Kath. jeugdcentralen: die der jongens, der meisjes, der studenten en der meisjesstudenten, vormen met de beide centralen der mannelijke en vrouwelijke volwassenen de Kath. Actie.

F r a n k r i j k. De Kath. jongens zijn met het oog op de Kath. Actie georganiseerd in de Association de la Jeunesse Cath. française; de meisjes vormen een sectie in de Ligue Féminine d'Action Catholique française.

In de andere landen is een samenvoeging der organisaties van jongens en meisjes met het oog op de Kath. Actie reeds tot stand gekomen of in voorbereiding.

L i t. : „Juventus catholica”, die Katholischen Jugendverbände Europas (Zug 1932). Speciaal overzicht van de mannelijke jeugdorganisaties in Europa. Zie verder ook de jaargangen van „Dux”.

B) Niet-Katholiek jeugdwerk.

a) In Nederland. **1°** M e t a l g e m e e n v o r m e n d d o e l, zie → Joden (sub VII); Protestantsch jeugdwerk; Sociaal-Democratisch jeugdwerk; Communistische Jeugd-Holland.

2° M e t s o c i a a l d o e l. De jeugdigen uit Sociaal-Democratische kringen kunnen zich aansluiten bij de vakvereenigingen van het Ned. Verbond van Vakvereenigingen. Zij vormen daar afzonderlijke jeugdafdeelingen. De jeugdigen van Prot.-Christelijke richting kunnen zich als aspirantleden aansluiten bij het Ned. Christelijk Vakverbond.

Bevordering van vakkennis, bescherming tegen verkeerde invloeden, hulp bij de vakopleiding, voorziening bij ziekte, werkloosheid, staking en uitsluiting stelt zich het jeugdwerk met sociaal doel tot taak.

L i t. : B. Knoppers, Jeugd en Jeugdbeweging (II).

3° M e t p o l i t i e k d o e l. Voor de niet-Kath.

jongeren zijn er de volgende vereenigingen met politiek doel: Bond van Jonge Liberalen, met orgaan „De jonge Liberaal"; de Vrijzinnig-Democratische Jongeren-Organisatie (V.D.J.O.), met orgaan „De Hand aan den ploeg"; Federatie van Chr. Hist. Jongeren-groepen, met orgaan „De Chr.-Hist. Jongeren"; Anti-revolutionnaire Jongeren-Actie (A.R.J.A.). Deze zijn alle vereenigingen voor jongeren met een uitgesproken politiek doel. Naast deze zijn er vereenigingen, die, al hebben zij een meer ideëele strekking, toch op het terrein der practische politiek belanden, o.a. het Nationaal Jongeren Verbond, Nationale Jeugdstorm en Oranje Garde.

Lit.: Dux (Jan. en Juni 1935); B. Knoppers, Jeugd en Jeugdbeweging (II).

4° Met speciaal doel. Hier dienen vermeld: De Jongeren Vredesfederatie, met orgaan „Vredesstrijd", Studenten-Vredesactie en Jongeren Vredes-Federatie, die heel dicht het terrein der practische politiek benaderen. Verder de drankbestrijdingsjeugdbonden, o.a.: De Orde van de Jonge Tempelieren, met het orgaan „De neutrale jonge Tempelier"; de Jeugdbond voor Onthouding (J.V.O.), met het orgaan „De Jonge Onthouder" en het leidersblad „Weg en Doel"; de Jongelieden Geheelonthoudersbond, met het orgaan „De Jonge Strijd"; de Ned. Bond van Abstinent-Studeerenden, met het orgaan „Jonge Kracht"; de Ned. Chr. Jongelieden-Geheelonthoudersvereeniging De Schakel, met het orgaan „De Schakel" en de jeugdafdeeling „Hoop der Toekomst"; de Jongelieden-Christen-Geheelonthoudersbond; en de Christelijk Studeerenden Geheelonthoudersbond. Van geheel andere strekking zijn o.a. de Ned. Jeugdbond voor Natuurstudie; Internationaal Jeugdverkeer; het Dietsch Studenten-Verbond, dat streeft naar versterking van het saamhoorigheidsgevoel onder alle dragers der Dietsche beschaving. Bij vele van deze jeugdvereenigingen beperkt zich de werkzaamheid niet tot een speciaal onderdeel der jeugdopvoeding, terwijl enkele zelfs in den zin van jeugdbeweging werkzaam zijn.

Lit.: Dux (Juni 1935); Handboek voor Jeugdleiders (I); B. Knoppers, Handboek voor Jeugdbeweging (II).
B. de Groot.

b) In België. De niet-Kath. jeugdorganisatie in België is bij lange niet zoo groot als de Katholieke en streeft in hoofdzaak politieke doeleinden na.

Onder de niet-Kath. jeugdwerken in België zijn vnl. aan te stippen de socialistische jeugdwerken. Deze omvatten drie onderscheiden takken, nl.

1° de nationale federatie der socialistische Jonge Wachten (S.J.W.). Deze jonge wachten hebben een hoofdzakelijk politiek werkingsterrein en zijn bijzonder belast met de politieke propaganda vooral in verkiezingstijd. Het is de minst interessante groep van de socialistische jeugdorganisatie.

2° De arbeidersjeugdcentrale (A.J.C.). Deze centrale omvat drie groepen, nl. een eerste groep voor de jongeren dan 12 jaar (nestvalken); een tweede groep voor de leden van 12 tot 16 jaar (roode valken) en een derde groep voor de meer gevorderden van 16 tot 20 jaar (ajotters). De A.J.C. beoogt een meer cultureele vorming te geven aan de jeugd in het kader van het socialisme. Uitgegaan wordt van de gedachte, dat de gemeenschap waard is wat de enkelingen waard zijn. De A.J.C.-beweging is om zoo te zeggen geheel uitgebouwd uit Duitschland overgenomen. In 1934 werd het aantal leden op ca. 3 000 geschat. Zij beschikken over twee organen, nl. „De Jonge Kameraad" en „Le Jeune Pionnier". Als middelen tot actie wenden zij een soort roode scouting aan: openluchtleven, uitstappen, reizen, kampeeren, zang, spreekkoren, studiekringen, enz. Langs den weg van vermaak wil de A.J.C. aan de jeugd een integraal socialistische opvoeding geven.

3° De centrale commissie voor lichamelijke opvoeding (Cekalo) groepeert de turn- en sportfederaties der arbeidsbeweging.

Bij deze drie groote takken zou men nog kunnen rangschikken de syndicale jeugdbeweging, te Antwerpen gesticht in 1931 met het doel de jonge arbeiders te richten naar de socialistische syndicaten, en uit de knapsten syndicale leiders te kiezen.

Lit.: Verslagen v. h. 47e Kongres der Belg. Werkliedenpartij 27 en 28 Mei 1933; P. Bogaerts, De Roode Jeugd (Hern. jg. 1934 nrs. 1 en 2).

De liberale partij kent nagenoeg geen jeugdwerken. Alleen zijn aan te stippen de Liberale Jonge Wachten, die evenals de socialistische en Kath. Jonge Wachten een louter politiek karakter hebben, alsook de liberale turnmaatschappijen, die de sportieve jeugd der partij groepeeren. De jeugd der Algemeen Vlaamsch Nationalistische partij wordt gegroepeerd in het Algemeen Vlaamsch Nationaal Jeugdverbond (A.V.N.J.). *Rondou.*

c) In andere landen. De fascistische partij in Italië en de nationaal-socialistische in Duitschland hebben van den aanvang af de jeugd in haar propaganda betrokken. Zoo werd in Duitschland de Hitler-Jugend in 1925 in Plauen gesticht als organisatie van de nat.-soc. jeugd. Zij wil de geheele Duitsche jeugd van 10 tot 21 jaar vereenigen en tot eer, trouw, kameraadschap en weerbaarheid opvoeden. Leiding is in theorie in handen van de jeugd zelf, feitelijk in handen van mannen en vrouwen der N.S.D.A.P. Middelen zijn: dienst, Heimabende, scholingskampen. Hoofdgroepeeringen: Hitler-Jugend en Bund Deutscher Mädchen. De H. J. bestaat uit Deutsches Jungvolk (10-14 jaar), de eigenlijke Hitler-Jugend (14-18 jaar) en Nat. Soz. Studentenbund. De Bund Deutscher Mädchen uit Deutscher Jungmädelbund (10-14 jaar) en Bund Deutscher Mädchen (14-21 jaar). Aan het hoofd van de toporganisatie staat de Rijksjeugdleider Baldur von Schirach. De leiders komen meerendeels voort uit de „bündische" jeugdbeweging. Ondanks overname van kleeding en uiterlijken levensstijl der jeugdbeweging ontbreken haar de eigenlijke kenmerken (het trekken werd demonstratief marcheeren). De in 1932 naast de H. J. bestaande jeugdvereenigingen zijn thans (1936) of geheel opgegaan in de H. J., zooals de niet-confessioneele en de Protestantsche, of in hun bestaan bedreigd, zooals de Katholieke, wier leden ondanks art. 31 van het Rijksconcordaat genoodzaakt worden tot de H. J. toe te treden. Een Reichsjugendgesetz is zeer spoedig te verwachten.

Lit.: Leidersorgaan der H. J.: Wille und Macht (Berlijn); Ambtelijk orgaan der Rijksjeugdleiding: Die H. J. (München).

Italië. Het verdrag van Lateranen was nog niet geratificeerd, toen het reeds tusschen Vaticaan en Fascistischen Staat tot een conflict kwam over de vorming der jeugd. De Staat toch duldt geen enkele organisatie naast de door hem zelf opgerichte en geleide, behalve de zuiver godsdienstige (kerkgenootschappen). Zoo moest alle jeugdwerk geconcentreerd worden in de Balilla, den eersten trap van de

geheele fascistisch-militaire vorming der jeugd (voor den leeftijd van 8 tot 18 jaar), opgericht in 1925. Zij voedt de Ital. jeugd op tot burgerzin, organiseert cursussen van vakopleiding en militaire scholing en bevordert de sportbeoefening. Ze voorziet ook in geneeskundige hulp en in kleeding en schoolbehoeften voor behoeftige leerlingen. Daar bij dit alles de godsdienstige invloed der Kerk op de leiding der jeugd dreigde verloren te gaan, nam het conflict een zeer scherpen vorm aan; Pius XI gaf in zijn encycliek Non abbiamo bisogno van 29 Juli 1931 de rechten en principen der Kerk t.o.v. Kath. Actie en jeugdbeweging uitvoerig aan. Ten slotte kwam het tot een compromis: Kath. jeugdbonden mochten blijven bestaan, doch slechts met uitsluitend godsdienstig doel. Behalve vanen met zuiver godsdienstige emblemen, mogen ze geen andere dan de nationale vlag voeren. Sportbeoefening is totaal uitgesloten; dit komt alleen toe aan de Balilla, die nochtans opengesteld is voor den godsdienstig-vormenden invloed der Kerk. Zoo bestaat er een voorschrift om op Zondag Mis te hooren, en ruim 2 000 priesters zijn als aalmoezeniers in de Balilla werkzaam.

L i t. : Civiltà Cattolica der latere jaren (passim). Zie voor andere landen ook de vsch. jaargangen van „Dux", en ook het art. → Communistische opvoeding.

Jeugdwerk-drankbestrijding, → Jeugdwerk (sub: II A 5°); → Sobrietas.

Jeugdwetgeving, → Kinderwetten.

Jeugdzielzorg. Deze heeft ten doel de doopgenade in de jeugd te bewaren en te ontwikkelen. Ze is dus de voortzetting van het Verlossingswerk, die de Kerk verricht door haar drievoudig ambt van onderrichting, bestuur en priesterschap. Door de hiërarchische indeeling der Kerk zijn de pastoors met hun medehelpers: de kapelaans en in sommige landen de catecheten, de aangewezen zielzorgers der jeugd. Ouders en opvoeders zijn hun medehelpers. Het Kerkel. Wetboek, Rom. Ritaal en de Romeinsche Catechismus bevatten verplichtende normen.

V ó ó r d e n s c h o o l g a a n d e n l e e f t ij d wordt de zielzorg door de priesters vooral indirect uitgeoefend door de ouders te beïnvloeden: voorbereiding van naar lichaam en ziel gezonde huwelijken, ernstige opvatting van de opvoedingstaak, goed voorbeeld en het scheppen van een godsdienstige, huiselijke sfeer, voorbereiding tot de vervroegde H. Communie.

Het s c h o o l g a a n d e kind moet leeren de H. Sacramenten, Biecht, Communie en Vormsel, met vrucht te gebruiken, de H. Mis goed bij te wonen (kindermis). De vorming daartoe moet, gelijk de catechese, aangepast zijn aan zijn leeftijd. De kinderen moeten de school verlaten, toegerust met zulk een voorraad brood van het woord Gods, dat ze in de toekomst hun bovennatuurlijk leven kunnen bewaren. Een bijzondere geestelijke oefening vóór het verlaten der school is daartoe nuttig.

Het v o o r t g e z e t godsdienstonderwijs moet voor de rijpere jeugd een meer wetenschappelijken en wijsgeerigen inslag hebben, aangepast zijn aan hun leven. De omgang van den priester moet vriendschappelijk zijn en vertrouwen wekken. Men moet een open oog hebben voor de problemen der jongeren, idealen vormen, levensinzicht verdiepen, goed begrip geven van kuischheid en later van het huwelijk. *p. Gervasius.*

L i t. : M. Gatterer, Kinderseelsorge (Innsbruck 1924).

Jeugdzorg, die vorm van vrije → jeugdvorming, waarbij aan jongeren geen enkele medezeggenschap in de leiding wordt toegekend. In Ned. waren de Kath. jongenspatronaten vroeger een voorbeeld van j., thans komt j. hoofdzakelijk voor bij den arbeid onder kinderen, die door hun leeftijd nog niet in aanmerking kunnen komen voor eenige medezeggenschap in de leiding, bijv. Speeltuinvereenigingen. *H. Deelen.*

Jeuk of p r u r i t i s, een merkwaardige prikkeltoestand van de huid, welke als regel door irritatie van zenuwuiteinden tot stand komt, doch waarvan het juiste mechanisme nog niet geheel en al bekend is. J. kan van zeer licht tot heel heftig worden, zoodat de kwelling dan erger is dan pijn. J. kan verder bepaald blijven tot een gedeelte der huid of ook over het geheele huidoppervlak worden gevoeld. Vele huidaandoeningen vertoonen regelmatig j. als een der symptomen (eczeem, netelroos, enz.), doch er zijn ook verschillende interne aandoeningen, waarbij op de huid geen afwijkingen zijn te vinden en toch j. ontstaat. De voornaamste daarvan zijn diabetes, nier- en leveraandoeningen en enkele bloed- en klierziekten. Ook bij veel zenuwpatiënten (hysterie, neurasthenie) wordt j. gevonden, terwijl ook uitwendige prikkels, zooals het loopen van insecten over de huid, insectensteken, zonnebestraling en talrijke andere, j. veroorzaken. De behandeling zal slechts dan met succes kunnen geschieden, indien de oorzaak wordt opgespoord. Behandeling der dermatose of interne j. veroorzakende aandoening kan dan baat brengen. Plaatselijk kunnen de huid kalmeerende en minder gevoelig makende middelen worden toegepast. *E. Hermans.*

Jeuk (Fr. Goyer), gem. in Belg. Limburg, ten Z. van St. Truiden; opp. 925 ha, hoogte 115 m; ca. 1 500 inw. (Kath.). Landbouw, suikerfabrieken, stokerijen, Rom. oudheden.

Jeune, 1° C l a u d i n l e, Fransch componist. * 1528 te Valenciennes, † 1600 of 1601. J. onderscheidde zich door meerstemmige psalmbewerkingen; hij schreef bovendien talrijke chansons. J. is een der grootste Fransche meesters der 16e eeuw te noemen. Moderne herdrukken van sommige zijner psalmboeken bij H. Expert, Maîtres musiciens de la Renaiss. française (XX-XXII) *Lenaerts.*

2° J u l e s l e, Belg. Kath. staatsman. * 5 Mei 1828 te Luxemburg, † Febr. 1911 te Brussel. Doctor in de rechten en de administratieve wetenschappen; advocaat bij het Beroepshof te Brussel, werd hij opgemerkt als schitterend redenaar en flink onderlegd jurist. In 1887 werd hij minister van Justitie, zonder lid te zijn van het parlement, en vervulde dit ambt gedurende gansch het ministerie Beernaert. Hij verwierf vooral naam door de naar hem genoemde wet in zake voorwaardelijke veroordeeling. Na 1894 bleef hij tot in 1900 provinciaal senator. Zijn politieke bedrijvigheid strekt zich vooral uit over de meest benadeelden in de maatschappij: de verlaten kinderen, abnormalen, doofstommen enz. Hij stond ook geruimen tijd aan het hoofd van de anti-alcoholistische beweging in België. *Uytterhoeven.*

Jeune Belgique, → België (kol. 451).

Jeunesse dorée, een groep jonge mannen uit den gegoeden stand te Parijs, die na het einde van het Schrikbewind (1794) onder leiding van Fréron hardnekkig wraak namen op de oud-Jacobijnen. Deze „incroyables" onderscheidden zich door hun opzichtige kleeding (en loszinnigheid).

Jeurissen, A l f o n s, Vlaamsch schrijver. * 19 Mei 1874 te Hasselt, † 18 Juni 1925 te Ekeren. Tolbeambte, na den Wereldoorlog afgezet, omdat hij

onder de Duitsche bezetting een ambt aanvaard had. Uitbeelder van de weidsche Limburgsche heide met haar arme, stoere bevolking, haar sagen en folklore. Na een nog onbeholpen verhaal Broer Bertus (1906) verschenen een roman over de bezembinders Heikleuters (1907), een sterke novellenbundel Op de Vlakte (1910) en Heksendans, volksoverleveringen uit de Limb. Kempen (1923).

L i t. : J. Geurts, A. J. (1926). *A. Boon.*

Jeux floraux (=Bloemenspelen), naam van een sinds 1323 in Toulouse jaarlijks gehouden wedstrijd in, aanvankelijk Provençaalsche, later Fransche, dichtkunst, waarbij een gouden viooltje en een zilveren eglantierenroosje of goudsbloempje als prijzen werden uitgeloofd. Dat Clémence Isaure er de stichtster van was, bleek later legende te zijn. Een Castiliaansche zusterinstelling bestond te Barcelona. Sinds de 17e eeuw tot een half-officieele Académie ingericht, bleven de J. f., behoudens korte onderbreking tijdens de Fransche Omwenteling, tot heden bestaan en werden in 1859 in Catalonië, en zelfs, in 1899, door den Spaansch-Duitscher J. Fastenrath in Keulen nagevolgd. De 19e-eeuwsche heropbloei van de Provençaalsche en de Catalaansche poëzie bracht mede, dat de middeleeuwsche beperking tot godsdienstige lyriek, meer bepaald verheerlijking van de H. Maagd, werd verbroken en er meer aan profane poëzie werd gedaan. Tot de beroemdste laureaten der J. f. zijn te rekenen: V. Hugo, Jasmin, Verdaguer, Mistral, Aubanel e.a.

L i t. : Poitevin-Peitafi, Mémoires pour servir à l'hist. des J. F. (Toulouse 1815) ; Noulet, de Dame Clémence Isaure (Toulouse 1852) ; A. Thomas, in Grande Encyclopédie ; J. Amade, Origines et premières manifestations de la renaiss. litt. en Catalogne (Toulouse 1924). *Baur.*

Jevons, W i l l i a m S t a n l e y, Engelsch economist, logicus en wiskundige, een der grondleggers der subjectieve waardeleer. * 1 Sept. 1835 te Liverpool, † (verdronken bij het baden) 13 Aug. 1882 te Bexhill. J. studeerde wijsbegeerte en wis- en natuurkunde, werd essayeur aan de munt in Australië, publiceerde een studie over het disconto der Engelsche Bank, werd professor in de logica en economie aan het Owens College te Manchester. In 1862 geeft hij op het Congres der British Association for the advancement of science te Cambridge en in 1866 in de Statistical Society of London een mededeeling omtrent de nieuwe waardeleer. Steunende op het hedonisme van Bentham, gaat J. uit van de daling der nuttigheid bij herhaalde behoefte-bevrediging (vgl. de wet van Gossen omtrent de wet der genotsafname); het nut van het laatste beschikbare deel noemde J. „final utility”, of „final degree of utility”. J. identificeert het kapitaal met de onderhoudsmiddelen der arbeiders, verklaart de kapitaalrente uit de productiviteit van het kapitaal en het ontstaan der crisis uit de zonnevlekken-periode.

W e r k e n : Theory of political economy (1871) ; Money and the mechanism of exchange (1875) ; The state in relation of labour (1882) ; Pure logic (1863) ; Elementary lessons in logic (1870). — L i t. : O. Weinberger, Die Grensnutzenschule (1926) ; id., Mathematische Volkswirtschaftsschule (1930). *M. Verhoeven.*

Jewe (Ewe), de taal der gelijknamige Negerbevolking aan de Afrik. Goudkust (W. Soedan), vooral door den arbeid der Duitsche zending tot zelfstandige literatuurtaal verheven (inheemsche pers).

Jezabel, dochter van Ethbaäl, koning van Tyrus, droeg als echtgenoote van koning Achab veel bij tot het godsdienstig verval van Israël en werd door koning Jehu gedood.

Jezd, stad in Perzië in de provincie Irak-adzjami, hoofdstad van het gelijknamige district, gelegen 31°54′N. en 54°22′O. Vroeger vooral bekend om zijn weverijen.

Jezdegerd, naam van drie koningen uit de dynastie der Sassanieden (→ Perzië). Jezdegerd I (399-420) was den Christenen aanvankelijk gunstig gezind, doch door onvoorzichtigheid van bisschop Abdas van Soesa veranderde dit en werd het Christendom vervolgd, evenals onder zijn kleinzoon Jezdegerd II (438-457). Met Jezdegerd III (632-651) eindigde de dynastie der Sassanieden; vluchtend voor de Arabische veroveraars werd hij vermoord. *Zoetmulder.*

Jezrahel, bijbelsche naam van een uitgestrekte, driehoekige **vallei** in N.W. Palestina, ook „vallei van Megiddo” of „de vallei”, thans „merdzj ibn âmir” geheeten, en gelegen tusschen het gebergte van den Carmel, Gilboa en Galilea, in het stamgebied van Issachar. Zij dankt haar naam (Jisreël = God zaait) aan haar buitengewone vruchtbaarheid: leemgrond, overvloedig geïrrigeerd door de talrijke toeloopen van de Cison. Van deze vruchtbaarheid is weinig overgebleven; de Joodsche kolonisten hebben echter reeds veel verbeterd. Als onmisbare schakel in het verkeer van W. naar O. Palestina had de vlakte een belangrijke strategische beteekenis (oude vestingen: Megiddo, Taänach, Jibleam, Sunem en Bath San) en was dan ook het klassieke slagveld van Palestina (Jud. 4. 12-5.31: Debbora en Barac; 4 Reg. 23.29-30: Josias). → Harmagedon.

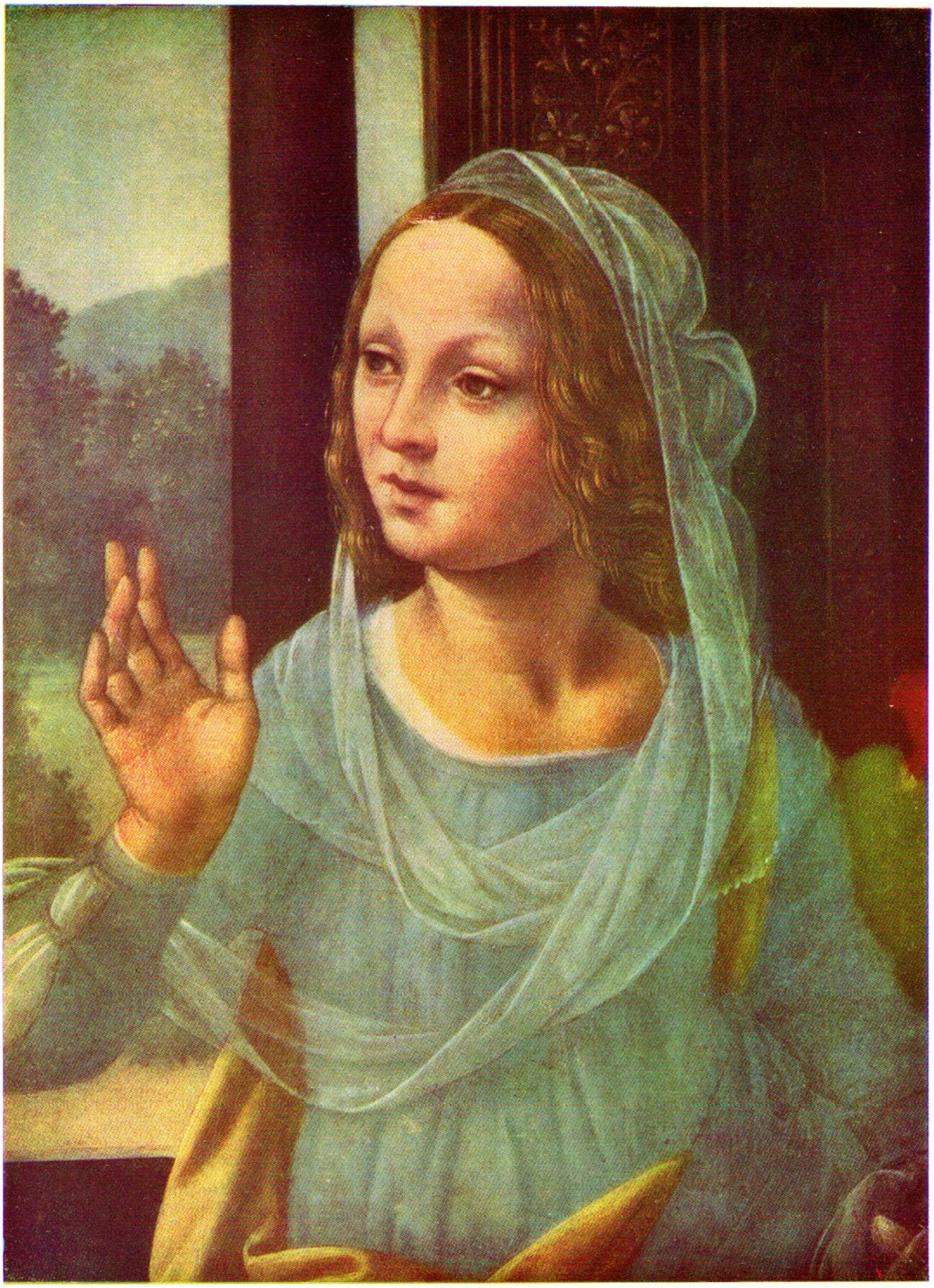
In de vallei van J. lag de **stad** J., die misschien eerst als onderdeel van Sunem beschouwd werd, en pas zelfstandige beteekenis kreeg, toen Achab er een paleis bouwde (3 Reg. 21.1). Daar speelde zich ook het drama af van den wijngaard van Naboth (3 Reg. 21.1-16) en werd de familie van Achab uitgemoord (4 Reg. 9.16-10.11). De Grieksche naam van de stad (en de vlakte) was Esdraëlon. J. heet nu Zerîn, een armzalig dorpje met ca. 730 inwoners. *v. d. Born.*

Jezuïet, gewoon gebruikelijke naam voor de leden van de Sociëteit van Jesus; afgekort S.J. In den mond van haar tegenstanders als schimpnaam gebruikt met de beteekenis van huichelaar, intrigant. De naam is nooit officieel door de Orde aangenomen. Wordt het eerst gevonden bij Ludolf van Saksen ca. 1326, lang vóór de Jezuïetenorde bestond: „In coelesti gloria dicemur J e s u i t a e, id est a Salvatore salvati”. Begin 16e eeuw als schimpnaam in het „Confessionale” van Rosemondt: „Qui dicunt me esse pharizaeum, j e s u i t a m”. Canisius wijst den naam nog als lasterlijk af in een brief van 1545: „Facimus ita, tametsi non sine quorumdam invidia quae nobis etiam J e s u i t a e nomen dedit”. In kerkelijke kringen kreeg de naam burgerrecht tijdens het concilie van Trente, waar Laynez „generalis Jesuitarum” wordt genoemd. Zie verder → Jezuïetenorde.

L i t. : Studiën (jg. 79 1913, 443-451) ; Koch, Jes. Lexikon (1935). *v. Hoeck.*

Jezuïetendrama, ook: Jezuïetentooneel, → Schooldrama.

Jezuïetenmoraal, een slagwoord, dat vooral sinds het Jansenisme schering en inslag is in de anti-Jezuïetische literatuur. Het duidt op de moraal, waartoe de Jezuïeten en hun volgelingen (waartoe dan later vooral ook St. Alphonsus de Liguori gerekend wordt) zich bekennen in leer en leven, en die dan verdacht wordt gemaakt of openlijk gebrandmerkt

Lorenzo di Credi, H. Maagd.
Detail van een Annuntiatiegroep.

Uffizi, Florence.

als een ontaarding van de zuivere Christelijke zedenleer. Al naar gelang het standpunt der bestrijders wordt dan ofwel de J. tegen de algemeene moraalleer der Kath. Kerk onderscheiden, ofwel wordt zij als de voornaamste repraesentante van de Kath. moraal der laatste eeuwen voorgesteld om zoo in de Jezuïeten de Kath. Kerk zelf te treffen.

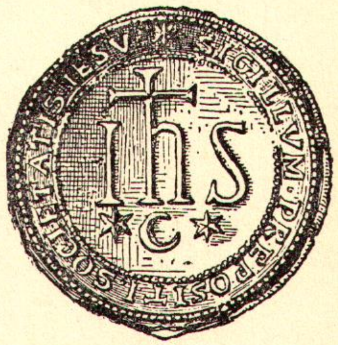
In verband met hun krachtdadig en uiterst vruchtbaar ingrijpen tot vernieuwing der zeden van het Christenvolk hebben de Jezuïeten van het begin af grooten nadruk gelegd op de casuïstische beoefening der moraal, ofschoon zij de scholastisch-speculatieve allerminst verwaarloosden en op ascetisch gebied zelfs altijd ongemeen vruchtbaar zijn geweest. Op deze casuïstische moraal zijn vooral de verdachtmakingen en aanvallen gericht. Ongemeen fel waren de aanvallen der → Jansenisten. De Jezuïeten zouden door hun laxe moraal den ouden Christelijken geest van gestrengheid en innerlijkheid hebben ondermijnd. De meest geruchtmakende aanvallen waren die van Arnauld (Théologie morale des Jésuites, samen met De Pontchateau: La morale pratique des Jésuites), Pascal (Lettres à un provincial) en de in opdracht van het Parijsche parlement uitgegeven samenvatting van zgn. Jezuïetische grondstellingen (Extraits des assertions dangereuses et pernicieuses etc.). Het feit, dat inderdaad eenig bezwarend materiaal aanwezig was (incidenteele uitwassen van extreem probabilisme bij sommige Jezuïeten-moralisten, door Rome veroordeeld), dat de Jezuïeten veelal in de zielzorg de hachelijkste posities innamen midden in het volle leven, en dat het meerendeel der Jezuïeten in moraal en pastoraal een richting volgden, die ook onder Katholieken, wier orthodoxie niet in verdenking mag komen, niet alleen aanhangers vond, maar in sommige punten ook energieke bestrijders, maakt dezen strijd uiterst verwikkeld. Maar in de strijdmethodes der Jansenisten is al te veel, dat klaarblijkelijk ontspruit aan hartstocht en verbittering tegen een Orde, die de voornaamste bestrijders leverde van hun onchristelijke, hooghartige en wereldvreemde gestrengheid. Men kantte zich vooral tegen de casuïstiek en het probabilisme in het algemeen, de leer over de verhouding van doel en middelen, over de restrictio mentalis, over de onoverwinnelijke onwetendheid in zake de verplichtingen der natuurwet, over het onvolmaakt berouw enz. Het materiaal werd vooral ontleend aan de Jezuïetische moralisten Escobar, Castro Palao, Th. Sanchez en Laymann. De latere aanvallen op de J. staan vooral op naam van Harnack, D. W. Herrmann, den ex-Jezuïet P. v. Hoensbroech, Döllinger-Reusch, A. Keller, Joh. Nippold, Récalde (pseudoniem) en anderen.

De strijd tegen de J. is met allerhande wapenen gevoerd; naast een zeer beperkt materiaal van reëele grieven, aan sommige Jezuïeten-moralisten ontleend, is er al te veel aan overdrijving, veralgemeening, ongemotiveerde insinuaties, onbewezen en onbewijsbare beweringen, en helaas ook de nog bedenkelijker methodes van tekstverdraaiïng en -vervalsching. Naast dit alles speelt hier onkunde en misverstand omtrent den zin van het probabilisme en omtrent de werkwijze en strekking der casuïstiek een zeer groote rol.

De moraal der Jezuïeten valt geheel binnen het kader der algemeene Kath. moraal en in mogelijke geschilpunten onder Katholieken deelen zij hun posities met anderen; van een eigen J. kan geen sprake zijn. En onder de Kath. moralisten der laatste eeuwen nemen dan de Jezuïeten een zeer voorname plaats in, vooral in zake de uitgesproken practisch georiënteerde behandeling der zedenleer. St. Alphonsus, die in zijn theologische opleiding geen leerling der Jezuïeten was en in den moraalstrijd dier dagen een zelfstandige positie innam, noemt ze „de meesters in de moraal", en hij voegt er aan toe, dat hij zich veelal aan de meeningen der paters Jezuïeten houdt, daar dezen noch te lax noch te streng zijn (Corr. spez. n. 10). Voor weerlegging van afzonderlijke punten, zie → Casuïstiek; Laxisme; Probabilisme; Restrictio mentalis; Werkheiligheid.

L i t.: Mausbach, Die kath. Moral und ihre Gegner (Keulen 1911); Duhr, Jesuitenfabeln (1904); Pilatus, Jesuitismus (1905); Dollinger-Reusch, Gesch. der Moralstreitigkeiten (Nördlingen 1889); Ludwig Koch, Jesuiten-lexicon (s.v. Jesuitenmoral; 1934). *Buijs.*

Jezuïetenorde. A) Ontstaan. Hoewel plan om een Orde te stichten destijds bij Ignatius nog niet bestond, werd de grondslag toch feitelijk gelegd in de kapel van Montmartre te Parijs, 15 Aug. 1534 (→ Ignatius van Loyola). Eenige jaren later, na priester gewijd te zijn (1537), besloot Ignatius met zijn gezellen om zich nauwer aaneen te sluiten door de drie geloften en zoodoende een religieuze vereeniging te vormen. Hij stelde een korten leefregel op, de „Formula Instituti", en liet die in Juli 1539 aan Paulus III aanbieden. De meest karakteristieke punten hierin zijn: „Alwie in onze Compagnie, die wij gaarne met den naam Jesus zien geteekend, onder de banier van het Kruis soldaat voor God wil zijn, uitsluitend in dienst van onzen Heer en diens stedehouder op aarde, stelle zich voor, dat hij behoort tot een Compagnie, die vooral gevormd is om te ijveren voor den vooruitgang der zielen in Christelijke leer en leven. . . . En ofschoon wij belijden, dat allen, die in Christus gelooven, aan den paus van Rome ondergeschikt zijn, zoo hebben wij toch gemeend ons te moeten verbinden door een bijzondere belofte om zonder dralen uit te voeren, zoover het in onze macht ligt, al wat de tegenwoordige en volgende Roomsche opperpriesters willen bevelen in het belang van de verbreiding van het geloof en te gaan naar ieder land of werk, waartoe zij ons willen zenden, hetzij naar de Turken of andere ongeloovigen, ook naar de bewoners der landen, die wij Indië noemen, of naar ketters of scheurmakers, of ook naar de geloovigen . . . .". De paus gaf reeds terstond zijn instemming te kennen („digitus Dei est hic"), maar in de commissie van kardinalen, die de Formula nader moest onderzoeken, heerschte veel verzet: een nieuwe Orde, en men streefde naar vermindering der bestaande Orden; een Orde, die in vele punten sterk afweek van de andere: generaal-overste voor het leven, geen koorgebed, geen eigen ordeskleed enz. Pas na een jaar, 27 Sept. 1540, gaf Paulus III de officieele goedkeuring door de bulle Regimini Eccle-

Zegel met embleem van de Jezuïeten-orde, gelijk het in vroegeren tijd gewoonlijk voorkwam.

siae militantis. Op 19 April 1541 werd Ignatius tot algemeen overste (praepositus generalis) gekozen en hem het samenstellen der „Constituties” opgedragen.

B) Inrichting. Wetboek der Orde is het „Institutum Societatis Jesu”. De wetgevende macht berust bij de Algemeene Congregatie, die niet op vastgestelde tijden samenkomt, maar alleen voor de keuze van een generaal en in geheel bijzondere omstandigheden. Zij bestaat uit de provinciaals en twee afgevaardigden van iedere provincie, die in een provinciale congregatie gekozen worden. De generaal heeft de volle bestuursmacht; alle hoogere oversten worden door hem aangesteld; de oversten van studiehuizen en colleges worden rector genoemd, die van andere huizen superior. De Orde is ingedeeld in „assistenties” onder leiding van een „assistent”; de assistenties worden gevormd uit provincies, aan wier hoofd een „provinciaal” staat. De leden zijn verdeeld in „professen”, die behalve de drie geloften ook nog de vierde gelofte van bijzondere gehoorzaamheid aan den paus afleggen (zij vormen de kern der Orde) en „coadjutoren”, geestelijke (priesters) en tijdelijke (broeders). De vorming der leden is van langen duur; na een tweejarig noviciaat leggen zij de eerste geloften af; dan volgt het junioraat (1 of 2 jaar herhaling der gymnasiale studiën); daarna het scholasticaat: 3 jaren philosophie, 3 tot 5 jaren in een college, 4 jaren theologie; na de priesterwijding nog 1 jaar noviciaat (derde proefjaar), waarna de laatste geloften.

Embleem van de Jezuïetenorde, in den vorm, waarin het tegenwoordig meestal voorkomt.

C) Verbreiding en werkzaamheden. a) In Europa. Bij den dood van Ignatius in 1556 telde de Orde reeds 1 000 leden. De paus had aanstonds aan de eerste Jezuïeten zendingen opgedragen in verschillende landen. → Faber ging naar Spanje en Duitschland, waar hij in 1543 Canisius in de Orde opnam en te Keulen het eerste huis der Compagnie stichtte. Le Jaye kreeg een leerstoel aan de universiteiten te Ingolstadt, Dillingen en Worms. Laynez en Salmeron kwamen als pauselijke theologen op het concilie van Trente, waardoor de nieuwe Orde ruimer bekend werd en vele bisschoppen Jezuïeten in hun bisdom riepen. Broët werd belast met een zending naar Ierland en Schotland. Rodriguez breidde de Compagnie uit in Portugal; hij wilde daar echter een meer contemplatieve richting invoeren, hetgeen hem in conflict bracht met Ignatius en zijn terugroeping ten gevolge had. Onder begunstiging van Paulus III, die voortging belangrijke privileges te schenken, ontwikkelde de Orde zich in Italië zeer voorspoedig. Zijn opvolger Julius III stichtte in 1552 het „Collegium Germanicum” ter opleiding van Duitsche priesters onder bestuur der Jezuïeten. Ook in Spanje nam het aantal leden snel toe, vooral sinds → Franciscus Borgia, onderkoning van Catalonië en vriend van Karel V, Jezuïet was geworden. De vestiging in Frankrijk ondervond veel tegenwerking; de Sorbonne te Parijs was niet gunstig gestemd; in dit land werden ook de eerste pamfletten tegen de Compagnie geschreven. Onder het generalaat van Ignatius’ opvolger → Laynez (1557-’65) had gestadige uitbreiding plaats, vooral door stichting van c o l l e g e s. Schoolonderwijs lag aanvankelijk niet in het plan van Ignatius. In de bulle van Paulus III is alleen sprake van godsdienstonderricht voor kinderen en onwetenden. Later, bij de aanvulling der Constituties, bleek de opvatting van Ignatius te zijn gewijzigd en wordt de onderwijstaak der Compagnie behandeld. Colleges werden genoemd de „convicten” voor de jonge leden der Orde, die aan de universiteiten studeerden; weldra werden ook andere studenten toegelaten. Het eerste college voor „externen” (niet-Jezuïeten) werd in 1548 te Messina begonnen. Canisius gaf den eersten stoot voor internaten ; het eerste te Weenen 1554. Na lang tasten kwam men in 1592 tot de door Ignatius gewenschte methode, die vastgelegd werd in de „Ratio studiorum”. In de colleges ontwikkelden zich ook de M a r i a - c o n g r e g a t i e s; de eerste in 1563 in het Collegium Romanum (→ Congregaties van Maria).

De eerste groote bloei werd weldra gestuit door velerlei moeilijkheden. Paulus IV en Pius V wilden het koorgebed invoeren en den duur van het generalaat tot drie jaren beperken. Toen Gregorius XIII bij den dood van Borgia den wensch te kennen gaf, dat geen Spanjaard zou opvolgen en de Belg. Mercurian (1573-1580) gekozen werd, kwam het in Spanje tot ernstig verzet en moest de generaal, evenals zijn opvolger → Aquaviva (1581-1615), streng optreden tegen het aanhoudend intrigeeren van een groep Spaansche Jezuïeten bij koning en paus.

Het generalaat van Aquaviva is de meest bewogen, maar tevens schitterendste periode der Compagnie geweest. In Spanje verscheen het veelbesproken boek van → Mariana over den „tirannenmoord” (1599). In Engeland had het „buskruitverraad” (1605), waarin de Jezuïeten betrokken werden, noodlottige gevolgen. De moord op Hendrik IV (1610) ontketende den storm in Frankrijk. Met de gefingeerde „Monita Secreta” (Zahorowskij), in 1614 te Krakau uitgegeven en weldra in vele talen overgezet, begon een eindelooze lastercampagne tegen de Jezuïeten. De Dertigjarige Oorlog verlamde hun werkzaamheid in de Duitsche landen. Daartegenover kon de Compagnie zich in dien tijd beroemen op groote heiligen en geleerden: Canisius, Aloysius van Gonzaga, Stanislaus Kostka, Alphonsus Rodriguez, Bellarminus, Suarez, Toletus, Lessius, Clavius e.a.; het was ook de bloeiperiode in de missielanden. Onder het generalaat van Vitelleschi (1615-’45) en zijn opvolgers in de 2e helft der 17e eeuw was het rustiger. Het aantal colleges steeg tot 500; toename moest voorloopig worden tegengehouden om andere werken te kunnen bevorderen, zooals de volksmissies (→ Franciscus Regis en Maunoir in Frankrijk; Jeningen in Duitschland; Segneri en Baldinucci in Italië) alsook het werk der retraiten. Bovenal verbreidden de Jezuïeten de devotie tot het H. Hart (de la → Colombière). Op wetenschappelijk gebied traden zij in dien tijd op den voorgrond: → Petavius, de → Lugo, → Labbe, → Kircher, Jouvency, → Bollanus e.a. Tegenslag en strijd bleven echter niet uit. Er kwam reactie tegen al te grooten invloed der Orde en men beproefde Innocentius X er toe te brengen om de Constituties te wijzigen. Pogingen om de Skandinavische landen en Rusland tot de Kerk terug te

brengen mislukten. De strijd tusschen laxisme en rigorisme in de moraal-theologie (→ Busembaum, → Laymann) verbitterde de gemoederen. In Frankrijk en elders bracht de kwestie der „hofbiechtvaders" (Coton, Caussin, de la → Chaize e.a.) herhaaldelijk de generaals in moeilijkheden; zij hadden met tegenzin in de vervulling van dit ambt toegestemd, maar de vijanden vonden er aanleiding in, de Jezuïeten van inmenging in staatszaken te beschuldigen. De generaals Tamburini (1706-'30) en Retz (1730-'50) beleefden de periode van stilte, die den storm voorafgaat. De door de Jezuïeten bestreden Gallicanen, Jansenisten en Vrijdenkers traden op als hun heftigste vijanden en bereidden den ondergang der Orde voor.

b) Buiten Europa. Het eerste plan van Ignatius was geweest om met zijn gezellen te gaan arbeiden aan het zielenheil der ongeloovigen in Palestina; hij heeft het niet kunnen volvoeren, maar het missie-werk tot een hoofdtaak aan zijn Orde gegeven.

Azië. In 1540 vertrekt → Franciscus Xaverius naar I n d i ë en verbreidt het evangelie in Travancore, de Molukken, Ceylon en Japan. → Vilignani was de organisator der missies in Azië; → Aquaviva werkte aan het hof van den groot-mogol, de → Nobili, wiens methode van evangeliseering aanleiding wordt tot den „riten-strijd" (zie → Aanpassing), in Voor-Indië. In J a p a n waren in 1587 reeds 150 Jezuïeten; in 1612 werd daar een zelfstandige provincie gevormd, doch de groote vervolging van 1614-'51 vernietigde de Japansche missie. Meer dan 100 Jezuïeten stierven er den marteldood, van wie 3 heilig- en 36 zaligverklaard zijn. De missie in C h i n a begon te bloeien, toen de astronoom → Ricci toegang kreeg tot het hof, na hem → Schall en → Verbiest. De langdurige Chineesche „ritenstrijd" deed veel afbreuk; de missie heeft bestaan tot de opheffing der Orde. Ook in andere deelen van Azië werden missies gesticht.

Afrika. In 1547 kwamen de Jezuïeten in M a r o k k o en in het K o n g o g e b i e d (hier kon zelfs in 1623 een college worden gesticht). Ook in A b e s s i n i ë (1555; → Oviedo, Paez), A n g o l a, G u i n e a, Z a m b e s i e g e b i e d (1560) waren zij werkzaam.

Amerika. Spanje en Portugal schonken aan de Compagnie de meeste missionarissen, die een ruim arbeidsveld vonden in de Spaansche en Portugeesche koloniën (S. Petrus → Claver onder de Negerslaven); in 1570 werden 40 Jezuïeten op weg naar B r a z i l i ë door Holl. kapers gedood. In P e r u begon de missie der J. in 1568 (college te Lima), in P a r a g u a y in 1586 (→ Anchieta), in C h i l i in 1593 (college te Santiago); in M e x i c o waren in 1579 reeds meer dan 100 Jezuïeten werkzaam. In 1608 werd begonnen de nomadische Indianen in vaste gebieden bijeen te brengen, waaruit later de → „Reducties" ontstonden, die op Christelijk-communistischen grondslag waren ingericht. In N. A m e r i k a was C a n a d a het belangrijkst missiegebied; in 1635 werd een college gesticht te Quebec; in de Indianen-missie werden de H. H. de → Bréboeuf, Jogues, Lalemant e.a. door de Irokeezen vermoord. In M a r y l a n d kwamen de Jezuïeten met de Eng. kolonisten, en missiestaties werden gevestigd in het M i s s i s s i p p i g e b i e d als gevolg van de ontdekkingstochten van → Marquette in 1674. Bij de opheffing der Orde waren 3 275 Jezuïeten in 275 missiestaties werkzaam.

D) De opheffing was het gevolg der heftige antikerkelijke strooming in de 18e eeuw, voortgekomen uit de denkbeelden van de „Verlichting", die door de J. bestreden werden. Tijdens het generalaat van Ricci (1758-'73) is het feit voltrokken in twee perioden, eerst door de gouvernementen, daarna door den paus. In 1759 werd de J. verdreven uit P o r t u g a l, in 1764 uit F r a n k r i j k ; in S p a n j e werden door het verbanningsdecreet van 1767 5 700 Spaansche Jezuïeten getroffen. N a p e l s en P a r m a volgden. In 1769 stelden de Bourbonsche hoven een memorie op aan Clemens XIII met eisch van onmiddellijke opheffing der Orde. Kort daarop stierf de paus. Het Conclaaf werd bijna geheel beheerscht door de kwestie der houding van den te verkiezen paus ten opzichte van de J. Clemens XIV werd gekozen. Hij hoopte de Bourbonsche hoven nog tot ander inzicht te kunnen brengen, doch bezweek voor het geweld en vaardigde 21 Juli 1773 de opheffingsbreve Dominus ac Redemptor uit. Bij de opheffing telde de Orde ruim 22 000 leden.

E) Herstel. Door den paus waren bijzondere voorschriften gegeven over de wijze van afkondiging der breve. Uit staatkundige motieven verboden Catharina II van Rusland en Frederik II van Pruisen de afkondiging. Feitelijk bleef dus de Orde daar voortbestaan. In 1774 stierf Clemens XIV. Zijn opvolger Pius VI keurde stilzwijgend den toestand in Wit-Rusland goed. In 1779 gaf hij verlof om een noviciaat te openen in Polocz, maar pas in 1793 werd mondelinge goedkeuring aan een door Catharina naar Rome gezonden gezant gegeven. De Russisch-Poolsche provincie werd nu georganiseerd; zij telde 174 leden. Pius VII gaf 9 Maart 1801 door de breve „Catholicae fidei" officieele goedkeuring aan de J. in Rusland. Intusschen hadden vele ex-Jezuïeten zich aaneengesloten in religieuze vereenigingen (1794 C o n g r e g a t i e d e r P a t e r s v a n h e t H. H a r t in Frankrijk, → Varin; P a t e r s v a n h e t G e l o o f te Rome, → Paccanari). Zij zochten en vonden aansluiting bij de Russisch-Poolsche provincie; in 1803 werden ook de Engelsche Jezuïeten daarmee vereenigd. In 1804 werd een tweede noviciaat te Dunaburg opgericht; het telde spoedig 60 novicen uit verschillende landen, ook Nederlandsche (→ Roothaan). Pius VII vaardigde 7 Aug. 1814 de bulle „Sollicitudo omnium ecclesiarum" uit, waardoor de Orde in geheel haar vroegeren toestand werd hersteld. Zij kwam weer snel tot bloei, maar bleef steeds voorwerp van bestrijding en is herhaaldelijk uit verschillende landen verbannen: uit Rusland 1820; Frankrijk 1830, 1880, 1901; Spanje 1830, 1854, 1868, 1930; Portugal 1834, 1910; Zwitserland 1847; Oostenrijk 1848; Napels 1859; Venetië 1866; Duitschland 1872; Rome 1873; Mexico 1914.

Staat in 1935: 7 assistenties, 44 provincies, 24 732 leden, waarvan 3 204 in de Missies.

F) In de Nederlanden. Wegens oorlog tusschen Karel V en Frans I namen eenige jonge Spaansche Jezuïeten (→ Ribadeneira, → Strada e.a.) in 1542 uit Parijs de wijk naar de Zuidel. Nederlanden en vestigden zich te Leuven. Verschillende Belgen sloten zich bij hen aan. In 1564 kon Laynez reeds de „Belgische provincie" oprichten. De rector van Leuven (→ Adriaensens) kwam in 1550 te Amsterdam om het Noorden te verkennen; kort daarop trachtte Canisius (de eerste Ned. Jezuïet) een college te stichten in Nijmegen; beide pogingen mislukten. Parma begunstigde de Orde in het Zuiden. In 1612 waren er reeds meer dan 1 000 leden en werd de Belg. prov. in een Vlaamsch- en een Fransch-Belgische gesplitst. Intusschen kreeg de J. ook in N. Ned. vasten voet.

Twee seculiere priesters, → Donck en Smetius, hadden in België en in Rome hulp van Jezuïeten gevraagd. In 1592 kwamen Duyst, Verburcht, de Leeuw en Bargius naar Holland. Dit was het begin der „Missio hollandica Societatis Jesu", die deel uitmaakte van de Vlaamsch-Belg. provincie. In de Spaansche Nederlanden kon de Orde zich rustig ontwikkelen, vooral door den steun der aartshertogen Ferdinand en Isabella. In N. Ned. echter werd haar arbeid zeer bemoeilijkt (plakkaten tegen de Jezuïeten); bovendien waren er veel moeilijkheden met de apostolische vicarissen (Sasbout → Vosmeer, → Rovenius e.a.). Alleen in de gebieden, die Spaansch bleven, konden colleges worden gesticht (Maastricht 1575; Den Bosch 1609; Roermond 1611; Breda 1626). In de → Holl. Zending zijn de Jezuïeten in 55 plaatsen werkzaam geweest; omstreeks 1770 waren de meeste dezer staties ten gevolge der verbanningsplakkaten verdwenen. De opheffing in 1773 had in België regelmatig plaats met afkondiging der breve door de bisschoppen. In de N. Ned. echter, waar geen bisschoppen waren, was deze niet mogelijk. De nuntius te Brussel, Ghilini, had de Holl. Jezuïeten gelast om in hun staties als seculieren werkzaam te blijven; zoo is de band tusschen de oude en herstelde Compagnie bewaard gebleven. In 1792 kwam p. → Fonteijne uit Wit-Rusland in Nijmegen; hij werd in 1806 tot overste der Jezuïeten van de Holl. Zending aangesteld en in 1814 tevens der Belg. Jezuïeten; zoo werd hij de hersteller der Orde in de Nederlanden. Te Rumbeke stichtte hij een noviciaat. In 1818 werd aan de Holl. Jezuïeten de leiding van het seminarie te Culemborg opgedragen; in 1840 namen zij het in 1831 door mgr. v. Wyckersloot begonnen gymnasium te Katwijk over. De Belg. en Holl. Jezuïeten waren aanvankelijk aan de Duitsche provincie toegevoegd. Onder het generalaat van Roothaan (1829-'53) werden zij gescheiden. In 1832 werd de Belg. provincie gesticht; in 1850 de Nederlandsche. De Ned. prov. telt thans 712 leden, waarvan 162 in Ned. Indië werkzaam zijn; de Belgische (sinds 1935 in twee provincies gescheiden) telt 1 677 leden, waarvan 381 in de missies van Kongo, Ceylon en Britsch-Indië.

L i t.: A l g e m e e n. Voor de oudere gesch.: Monumenta historica S. J. (61 dln. Madrid 1894-1934); Hist. S. J. (tot 1632) door Orlandini, Sacchini, Juvencius, Cordara; Carayon, Documents inédits concernant la Comp. de J. (23 dln. Parijs 1863-'86); Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der Kath. Kirche (II ^{3}1934, 130-340); de Jonge, De Orde der Jezuïeten (3 dln. 1928-'31); Koch, Jesuiten-Lexikon (1934); Albers, Liber saecularis historiae S. J. 1814-1914 (1914); Fülöp-Miller, Macht und Geheimnis der Jes. (Leipzig 1929; niet-Kath., maar trachtend naar objectiviteit, ofschoon niet steeds begrijpend). — A n t i-J e s. v. Hoensbroech, Der Jesuitenorden (Leipzig 1926); Ludendorff, Das Geheimnis der Jesuitenmacht und ihr Ende (München 1929). — B i b l i o g r a p h i e: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (11 dln.). — A f z o n d e r l i j k e l a n d e n. Duitschland: Duhr (4 dln. 1907-'23); Italië: Tacchi-Venturi (3 dln. 1922-'31); Frankrijk: Fouqueray (5 dln. 1910-'25); Spanje: Astrain (7 dln. 1912-'25); N. Amerika: Hughes (4 dln. 1907-'17). — N e d e r l a n d: Poncelet, Hist. de la Comp. de J. dans les anciens Pays-Bas (2 dln. 1927-'28); v. Hoeck, De vestiging der Jez. in de N. Ned. 1550-'60, in Studiën (dl. 119); Willibr. v. d. Heijden, Verhaal der verrigtingen der Jez. in Friesland (Leeuwarden 1842). *v. Hoeck.*

Voor een aantal **beschuldigingen,** gewoonlijk tegen de J. ingebracht, vgl. → Het doel heiligt de middelen; Tyrannenmoord; Laxisme; Probabilisme; Restrictio mentalis.

Jezuïetenstijl, een sedert het midden der 19e eeuw opgekomen term, waarmee men de overladen, weinig kunstvolle uitingen der Barok, vnl. op architectonisch gebied, wil aanduiden, omdat men meende de kenmerken ervan terug te vinden in de Jezuïetenkerken en de Jezuïeten als de hoofdvertegenwoordigers van dezen stijl te mogen aanwijzen. In Spanje zouden de Jezuïeten als reactie tegen het → Churriguerrisme een strengere opvatting in den geest van de tot het Klassicisme terugkeerende meesters van het laatste tijdperk der Ital. Barok hebben voorgestaan. In Frankrijk zou de Jezuïet E. Martellange den centraalbouw van Vignola hebben ingevoerd en de Jezuïet Dérand in de St. Paul-St. Louis te Parijs het overdadig decor met theatraal gebaar het sterkst hebben vertegenwoordigd, zoodat men later sprak van een Jezuïetenstijl. Nochtans wordt de Jezuïetenstijl ten onrechte aangeduid als een uiting van een te ver gaan in de Barok, want het aantal Jezuïetenkerken met gematigd decor zijn talrijker dan die met overladen decor; zeer veel niet-Jezuïetenkerken in Duitschland, Frankrijk en Italië uit den Baroktijd hebben wél bedoeld overdadig decor; ten slotte is bedoeld overdadig decor in de oudere, oorspronkelijk eenvoudige Jezuïetenkerken (Gesù te Rome) eerst op het einde der 17e of het begin der 18e e., aangebracht, juist omdat het toentertijd „mode" was. De Jezuïeten bouwden overigens evengoed in Gotischen of sterk Gotiseerenden stijl (voor de Nederlanden: de Jezuïeten Hoeimaker en Du Blocq) als in Barokstijl (voor de Nederlanden: de Jezuïeten Aguilon en Huyssens), want zij pasten zich aan bij het milieu en den tijd.

Overigens hebben de Jezuïeten als een der meest actieve Contra-Reformatorische Orden een zeer grooten invloed uitgeoefend op de Christelijke iconographie, alsook op de kunst in het algemeen.

L i t.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V, uitvoerige bibliogr.); L. Hourticq, Encycl. des Beaux Arts (1925, s.v. Jésuite); J. H. Plantenga, L'architecture relig. du Brabant (1926); E. Mâle, L'art relig. après le Concile de Trente (1932, 100-114, 431-443). *p. Gerlachus.*

Jezuïetentooneel, → Schooldrama.

Jezuïetessen, → Jezuïetinnen.

Jezuïetinnen werden in den volksmond in de 16e en 17e eeuw die vrouwencongregaties genoemd, die, zich wijdend aan het werk der opvoeding, daarbij in meerdere of mindere mate de Orde van S. Ignatius ten voorbeeld stelden. In het bijzonder echter werd deze naam aan Maria → Ward en haar gezellinnen gegeven (→ Englische Fräulein). Zonder afhankelijk te zijn van de Jezuïeten getuigen haar regels en constituties van een bijna volkomen overeenstemming, niet slechts in uiterlijke dingen, doch ook wat het geestelijk leven betreft, met die der Jezuïeten.

L i t.: J. Grisar S.J., Das erste Verbot der Ordensgründung M. Wards, in: Stimmen der Zeit (dl. 113, jg. 1927, met lit.-opg.). *Feugen.*

Jhelum (Djeloem), de oude Hydaspes, een van de vijf rivieren van de Pandzjab, Eng.-Indië (X 224 C 1). Ze ontspringt op de heuvels van Kasjmir en stroomt bij Timmoe in de Chenab, zijrivier van den Indus. Lengte ruim 700 km. Bevaarbaar in boven- en benedenloop, niet in de kloof door de Himalaja-keten.

Jhering, R u d o l f v o n, Duitsch rechtsgeleerde. * 1818 te Aurich, † 1892 te Göttingen. Was o.m. hoogleeraar te Bazel, Giessen, Weenen en Göttingen. Van zijn geschriften verdient vermeld te worden: Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung, dat door zijn rijkdom aan

gedachten en frischheid van toon nog steeds volle belangstelling ondervindt onder de juristen (I [7-8]1924; II, 1, [7]1926; II, 2, [6-7]1923; III, 1, [6-7]1924). Verder noemen we: Der Kampf ums Recht, Scherz und Ernst in der Jurisprudenz en Der Zweck im Recht. *Hermesdorf.*

Lit.: Rechtsgel. Magazijn (jg. 11, 622; jg. 12, 249).

Jicaque, Zuidelijke stam van de Mixe-Lenka. → Indianen van Middel-Amerika.

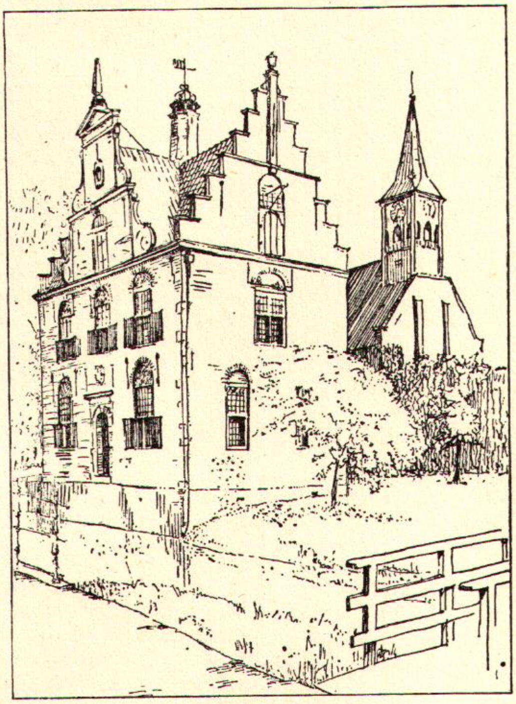
Jicarilla-Apache-Indianen, stam der → Indianen van Noord-Amerika, Zuid-Westergebied; nu in den staat Nieuw-Mexico gevestigd. Van al de Apache-stammen werden zij terecht als de meest krijgs- en roofzuchtige beschouwd. Zij werden eerst in 1854 officieel onderworpen.

Jicht is een stofwisselingsstoornis, die meestal typische, aanvalsgewijs optredende ontstekingen van de kleine gewrichten ten gevolge heeft, en waarbij een ophooping van urinezuur in weefsels en bloed plaats vindt. In typische gevallen treden de aanvallen plotseling des nachts op en wel vooral aan den grooten teen, die rood en gezwollen is en zeer pijnlijk (podagra). Dieetvoorschriften en medicamenten worden ter herstel gegeven. *v. Balen.*

Jicin (Duitsch: Gitschau), stad in Bohemen (V 578 D 1), aan de Cidlina, zijrivier van de Elbe, 10 000 inw. Kasteel van Wallenstein.

Jiddisch, een eenigszins archaïstisch Duitsch met Joodsche woorden, vooral voor de hoogere begrippen. Het J. wordt geschreven met Hebr. letterteekens. → Joden (sub II. Jodentaal).

Lit.: J. G. M. Moormann, De Geheimtalen (I. Studie, blz. 174-187; hier verdere lit.).

Jisp. Raadhuis.

Jigg, jig, → Gigue.

Jigger, verfkuip voor stukgoederen, waarboven zich twee, beurtelings aangedreven walsen bevinden. De te verven weefsels passeeren het verfbad in de kuip door van de eene op de andere wals gerold te worden.

Jihlava, Tsjech. naam voor → Iglau.

Jimbolea, Roemeensche naam voor → Hatzfeld.

Jina (dzjina), in het Sanskrit „overwinnaar", benaming aan vsch. Indische godsdienstige leiders gegeven, vnl. aan Wardhamâna of Mahâwîra, stichter van het Dzjainisme (→ Jaina). Van zijn leven (ca. * 599, † ca. 527 v. Chr.) is weinig bekend. Na een 12-jarig boeteleven verkondigde hij zijn leer in de Gangesstreek (waar Boeddha weinig later zou optreden) en stierf te Pâwâ (Bihar).

Lit.: → Jaina. *Mansion.*

Jingkou of N i o e t s j w a n g, zeehaven in Mantsjoerije (VII 384 H 2), aan de Golf van Liautoeng. Spoorwegstation.

Jingo, een Eng. term voor patriotisme van een aggressieve soort. Het gebruik van dezen term dateert van 1877, gedurende de weken van nationale opgewondenheid, die voorafgingen aan het zenden van de Britsche Middellandsche-Zeevloot naar Gallipoli om de Russen te beletten Konstantinopel te bestoken. Een oorlogszuchtig variété-liedje, met het refrein: „We don't want to fight, but, by Jingo, if we do, etc.", sloeg in en werd zeer populair. Aldus werden de aanhangers van de oorlogspartij J. genoemd, en sindsdien wordt de term Jingoïsme toegepast op dezulken, die een aanmatigende en strijdlustige politiek huldigen. De afkomst van het woord is onzeker; wellicht een basterdvloek. *F. Visser.*

Jinja, plaats aan het Victoria-meer in de Eng. Keniakolonie (I 536 G 4), aan de uitvloeiing van den Nijl, op 1 150 m hoogte boven zee gelegen.

Jipsinghuizen, plaats in de Gron. gem. → Vlachtwedde.

Jirásek, A l o ï s, Tsjechisch romanschrijver van anti-Katholieke strekking. * 1851 te Hronow, † 1930 te Praag. De behandeling van den historischen roman steunt bij J. op indrukwekkende geschiedkundige eruditie, maar niet minder op heftige nationalistisch-liberale partijdigheid; zijn talent van uitbeelder en verteller is onmiskenbaar, zijn psychologische ontledingskunst echter gering en de compositie zijner grootere werken brokkelig; het folkloristisch detail geeft soms een te opzichtige kleur aan z'n proza. De vruchtbaarheid van J. was te groot (meer dan 50 dln.), dan dat alles van eerste gehalte kon zijn. J. had ook deel in de heropleving van het nationaal tooneel te Praag.

V o o r n. w e r k e n: Mezy proudy (trilogie: Tusschen stroomingen, 1886 vlg.); Proti vsjem (Tegen alles en allen, 1893); Bratrstvo (trilogie: De wapenbroeders, 1899 vlg.); Temno (De duisternis, 1913). F. L. Vek (1888-1905) en U nás (Tehuis, 1896-1903) zijn het langdradige, kroniekachtige verhaal van de Tsjechische nationale herleving. — A u t o b i o g r.: Memoiren (1911 vlg.). — L i t.: Fric, A. J. (Praag 1921). *Baur.*

Jirecek, J o s e f, Tsjechisch philoloog en literairhistoricus. * 1825 te Hohenmauth, † 1888 te Praag.

V o o r n. w e r k: Rukovet.... literatury tsjeské (Praag 1874 vlg.).

Jiriczek, O t t o, Duitsch Germanist, gespecialiseerd in de Oud-Germaansche sage. Ook als folklorist en Anglist verdienstelijk. * 18 Dec. 1867 te Hradisch, hoogleeraar te Würzburg.

V o o r n. w e r k e n: Die deutsche Heldensage ([4]1913); Viktorianische Dichtung ([5]1931); Deutsche Heldensagen (1898).

Jisp, gem. in het laagveen- en droogmakerijgebied van N. Holland, aan het Noord-Hollandsch Kanaal, ten W. van Purmerend, groot 1 014 ha, omvattende

de dorpen en buurtschappen J., Kanaaldijk, Oudelandsdijk, Starnmeer, Kamerkop en Verlorenend; in 1935 ruim 700 inw., waarvan 80 % Prot. (72 % Ned. Herv.), 7 % Kath. (behoorend tot de parochie Wormer) en 13 % onkerkelijk. Er is veeteelt; 30 % der arbeiders werkt buiten de gem. Bezienswaardig is het raadhuis, in 1650 door Leeghwater gebouwd. In de 17e e. bloeide Jisp door walvischvaart en beschuitindustrie (export). *van der Meer.*

Jiu-Jitsu (Dzjioe-Dzjitsoe; ook wel Jiu-Jutsu), een 3 000 jaar oude Japansche worstel- en verdedigingskunst, die door de militaire staatspartij Samurai in het bijzonder beoefend en deswege geheim gehouden werd. Omstreeks 1900 meer algemeen verbreid. In Engeland moesten de politie-agenten een specialen cursus in J. volgen en ook in Ned. had men in politiekringen hiervoor belangstelling. J. berust in hoofdzaak op het verzwikken of uit het lid trekken der gewrichten van armen en beenen, waarbij niet zoozeer kracht dan wel groote vaardigheid vereischt is. Voorts door een lichten druk op zeer gevoelige en kwetsbare plaatsen van het lichaam zware pijnen te veroorzaken of met een ruk een bepaald gewricht te breken. Verder het slaan met den zijkant van de hand op uiterst gevoelige en zwakke plekken, bijv. zenuwstrengen, oogen e.d.

Thans meer als sport beoefend, waarbij het moedwillig letsel toebrengen ten strengste verboden is. De gewichtsklassen gelden precies als bij het boksen en het worstelen. Als vechtplaats wordt een mat van 5 m² gebruikt. Geworsteld wordt 4 × 5 min., met telkens 2 min. rust. Het is verboden om met den kant van de hand of met de vuist te slaan, alsmede trappen of stooten tegen de oogen. Overigens worden de reglementen voor het J. landelijk of plaatselijk geregeld. De oefeningen bestaan thans in hoofdzaak hierin, dat men door snel uitwijken het zwaartepunt van een aanvaller op onverwachte wijze uit het evenwicht tracht te brengen, waardoor deze onschadelijk wordt gemaakt. *Borsten.*

Jiul, ook: Jiu of Schyl, onbevaarbare linkerzijrivier van den Donau in Roemenië (III 672 E 2), 325 km lang, ontspringt op het Z.W. deel der Transsylvaansche Alpen, bereikt door een woest dal de Walachijsche Vlakte; stroomt 5 km ten W. van Craiova.

Jivaro's, Indianenstam in Ecuador. → Indianen van Zuid-Amerika.

Joachaz, 1° koning van Israël (814-879), zoon en opvolger van Jehu.

2° Koning van Juda (608), zoon van Josias, die na een regeering van drie maanden door den pharao werd afgezet en meegevoerd naar Eygpte.

Joachim I Nestor, keurvorst van Brandenburg (1499-1535). * 21 Febr. 1484, † 11 Juli 1535 te Stendal. Zoon van keurvorst Johan Cicero, broeder van aartsbisschop-keurvorst Albrecht van Mainz; regeerde met kracht en stichtte een univ. te Frankfort aan de Oder. Zijn leven lang bleef hij trouw aan de Kath. Kerk, terwijl echter zijn persoonlijk gedrag ergernis gaf en aanleiding werd tot Luther's inmenging.

Lit.: Trensch von Buttlar, Der Kampf J.'s I von Brandenburg gegen den Adel seines Landes (1889); Zscharnach, Das Werk Luthers in Brandenburg (1917); Janssen-Pastor, Gesch. d. deutschen Volkes (III 1917). *v. Gorkom.*

Joachim II Hector, keurvorst van Brandenburg (1535-'71). * 13 Jan. 1505, † 3 Jan. 1571. Zoon van J. I; ging in 1539, tegen den eed aan zijn vader gedaan, tot de Hervorming over en gaf in 1540 een Luthersche kerkorde, waarbij hij zooveel mogelijk liturgie en bisschoppelijke macht behield, steunde echter tegelijk den keizer, ook in den Smalkaldischen oorlog tegen de Protestanten. Maakte zich berucht door zijn verkwistingen.

Lit.: Steinmüller, Einführung der Reform. in Brandenburg durch J. II (1903); Janssen-Pastor, Gesch. d. D. Volkes (III en IV). *v. Gorkom.*

Joachim, Heilige, echtgenoot van de H. → Anna en vader van Maria. De vereering in het Oosten is van zeer ouden datum, die in het Westen dateert van de Kruistochten. Feestdag 26 Juli of 16 Augustus.

Voorst. in de kunst (zie de onderste afb. tegenover kolom 801 in deel X; zie ook de afb. 2 t/o kol. 392 in dl. II). Steunend op de aprocriefe evangeliën, langs Vincentius van Beauvais en Jacobus de Voragine, werd J. meermalen uitgebeeld als onderdeel van het leven van Maria: J., zijn schapen hoedend (glasraam te Le Mans), de ontmoeting van Anna en J. aan de Gouden poort (Bourges), de kus van Anna en J. (S. Maria Novella, Florence), als figuur bij den Boom van Jesse (van Coninxlo). Het meest volledig behandelde Metsijs (Brussel) de geschiedenis van J. Als attribuut heeft J. vaak een korfje met twee duiven, of hij draagt Maria als kind in zijn armen.

Lit.: L. Bréhier, L'art chrét. ([2]1928); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933); A. Michel, Hist. de l'art (register 219); E. Mâle, L'art relig. du XIIe s. ([6]1925, 239); Idem, L'art relig. après le Conc. de Trente (1932, 346). *p. Gerlachus.*

Joachim van Fiore, een der belangrijkste geestelijke schrijvers der M.E. * Ca. 1135 te Celico in Calabrië, † 1202 te Fiore. Hij leidde aanvankelijk een wereldsch leven, totdat hij in Konstantinopel, waarschijnlijk bij het uitbreken eener pestepidemie, besloot zich geheel aan God te wijden. Als pelgrim reisde hij verder naar het H. Land. In Italië teruggekeerd, vinden we hem 1177 als abt der Cisterciënser abdij Casamari. Onder welwillende belangstelling der pausen schreef hij hier zijn hoofdwerken. In 1191 verliet hij Casamari en stichtte bij Cosenza het klooster San Giovanni in Fiore, bakermat zijner nieuwe Orde, welke 1196 door paus Coelestinus III werd goedgekeurd. Deze Orde, een strengere tak der Cisterciënsers, breidde zich niet uit buiten Calabrië en ging in de 16e eeuw in andere Orden op. J. leidde een heilig leven en had door zijn voorspellingen grooten invloed. Hij wees op de gebreken van de Kerk dier dagen, maar erkende steeds het gezag van den paus, aan wiens oordeel hij in 1200 zijn werken onderwierp. Trouwens hij leefde teruggetrokken en stelde de contemplatie ver boven het actieve apostolaat. Ofschoon nooit officieel zalig verklaard, wordt hij 29 Mei als zalige vereerd.

Werken en leer. Zijn hoofdwerken zijn: 1° Concordantia novi et veteris testamenti (1519), 2° Expositio in Apocalypsim (1527), 3° Psalterium decem chordarum (1528), alle uitgegeven te Venetië. J. verdeelt de wereldgeschiedenis in drie tijdperken: dat van het Oude Testament, waarin de Vader heerscht door de vrees voor de Wet; dat van het Nieuwe Testament, waarin de Zoon heerscht door het geloof; en het tijdperk van den H. Geest, waarin de mensch geheel vergeestelijkt zal zijn door de genade. Door allegori-

schen uitleg der H. Schriften, vooral van de Apocalypsis, voorspelt Joachim groote rampen, totdat in 1260 de derde periode zal aanbreken. Eerst dan zal de geest, de diepere zin van de H. Schrift worden begrepen en uitgelegd door de monniken, die den seculieren clerus zullen vervangen. J. bestreed de scholastiek en de juridische wetenschap van dien tijd. Een geschrift van hem tegen Petrus Lombardus over de H. Drieëenheid werd in 1215 veroordeeld.

Joachimieten zijn aanhangers van leer en voorspellingen van Joachim (zie ook → Apocalyptici). In de 13e en 14e eeuw vindt men hen overal, zonder dat zij een georganiseerde sekte vormden. De universiteiten en Dominicanen, o.a. Sint Thomas, zijn hun tegenstanders. Vindt men het Joachimisme in ongevaarlijken vorm zelfs aan de Curie te Rome, in verschillende kettersche volksbewegingen der 13e eeuw vertoonen zich sporen dezer leer in groven vorm met anarchistische tendenz. Zoo bijv. bij de → Geeselaars van 1265 en bij de volgelingen van Gerard Segarelli (→ Apostelbroeders, sub 2°) en van Guillelmina van Milaan, die men beschouwde als incarnatie van den H. Geest. Zijn grootsten aanhang vond het Joachimisme echter onder de → Spiritualen, de voorstanders der absolute armoede onder de Franciscanen. Beide stroomingen beïnvloedden elkander ten zeerste. De Spirituaal Gerard van Borgo San Donnino schreef in 1254 zijn Introductorius in Evangelium Aeternum (aldus noemde men het Derde Tijdperk van J.; zie → Evangelie, sub 3°), waarin hij de werken van J. voorstelde als de openbaring van het tijdperk van den H. Geest, welke de H. Schrift zou vervangen. Dit werk werd in 1256 door de Kerk veroordeeld. In later tijd waren de leiders der Spiritualen Petrus Olivi en Ubertino van Casale tevens Joachimiet. Dit Joachimisme was veel feller tegen de kerkelijke hiërarchie dan de leer van J. zelf, welke sterk gewijzigd werd en op wiens naam tal van werken werden geplaatst, die nooit door hem zijn geschreven. In 1326 werden de werken van Petrus Olivi door Joannes XXII veroordeeld en mede door het strenge optreden der Inquisitie verdween het Joachimisme langzamerhand in de 14e eeuw.

L i t. : Lucas, aartsbiss. van Cosenza, vroeger J.'s secretaris, schreef een Virtutum B. Joach. Synopsis (uitg. Italia Sacra, dl. IX en Acta S.S. Maii VII) ; Bonaiutti, artikelenreeks over J. en de Joachimieten in Ricerche Religiose (IV-VI 1928-'30). Verder uitgebreide literatuurlijst in Dict. Théol. Cath. (VIII). *H. Wouters.*

Joachim, J o s e p h, violist. * 28 Juni 1831 te Kittsee (Pressburg), † 15 Aug. 1907 te Berlijn. Werd 1838 leerling van J. Böhm aan conservatorium te Weenen, later van Moritz Hauptmann te Leipzig. Invloed van Mendelssohn; in 1849 werd hij kapelmeester te Weimar en sloot zich aan bij den kring van Liszt. Hij was werkzaam te Hannover en in 1868 directeur der Hochschule für Musik te Berlijn; later professor aldaar.

W e r k e n : vioolcomposities, ouvertures, enz. — L i t. : Briefe an und von J. (1911-1913) ; Moser, J. J. (1907-'10). *Piscaer.*

Joachimstal (Tsjech.: Jachymov), stad in Bohemen (V 577 A 1); ca. 8 000 inw.; vindplaats van uraniumerts; vroeger zilvermijnbouw. Hier sloegen de graven Schlick (1518) hun munt, de „Joachimsthaler" (hieruit ontstond de naam „thaler" voor dgl. muntstukken).

Joachin is → Jechonias.

Joadan, gemalin van koning Joas en moeder van Amasias (4 Reg. 14.2).

Joakim, koning van Juda (608-598), heette eigenlijk Eliachim, maar ontving den naam J. van den pharao Nechao, die hem in plaats van zijn broeder Joachaz tot koning aanstelde. Hij liet den profeet Urias dooden en stond zeer vijandig tegenover Jeremias. Door zijn pro-Egyptische politiek haalde hij zich de vijandschap van Neboekadnezar op den hals en verhaastte zoo den ondergang van Juda. *Keulers.*

Joan, → Joannes; Johan; Johannes.

Joanna, zie ook → Jeanne.

Joanna de Waanzinnige, koningin-erfdochter van A r a g o n en C a s t i l i ë. * 6 Nov. 1479 te Toledo, † 11 April 1554 te Tordesillas. J. huwde in 1496 met Philips den Schoonen, zoon van keizer Maximiliaan I en Maria van Bourgondië; werd de moeder van de keizers Karel V en Ferdinand I en van een viertal dochters. Sedert 1504 vertoonde zij ernstige verschijnselen van krankzinnigheid en moest na den dood van haar echtgenoot (1506) worden opgesloten in het kasteel van Tordesillas bij Valladolid, waar zij vele treurige jaren doorbracht. Geestesziekte schijnt reeds in haar voorgeslacht aanwijsbaar te zijn en werkte wellicht na in hare afstammelingen. *v. Gorkom.*

L i t. : Roester, J. die Wahnsinnige (1870) ; Rodriguez Villa, La reine Dona Juana la Loca (1892) ; Pfandl, J. die Wahnsinnige (1930, een zeer inhoudvol boek, dat ook gegevens bevat omtrent het Don Carlos-geval).

Joanna van der Gheynst, beminde van keizer Karel V van D u i t s c h l a n d te Oudenaarde en moeder van Margaretha van Parma (1521-'22).

Joanna van Brabant, echtgenoote van graaf → Willem IV van H o l l a n d.

Joanna van Albret, koningin van N a v a r r a. * 7 Jan. 1528, † 9 Juni 1572 te Parijs. Gesproten uit een Zuid-Fransch adellijk geslacht, dat door het huwelijk van Johan van Albret met de erfgename van Navarra (1484) in het bezit van dit oude koninkrijk kwam. Johans zoon Hendrik I huwde met Margaretha, de zuster van Frans I van Frankrijk, en uit dit huwelijk werd geboren Johanna, die sedert 1548 gehuwd was met Antoon van Bourbon. Aldus werd zij de moeder van Hendrik van Navarra-Bourbon, den lateren koning Hendrik IV. Zij bleef haar leven lang een vurige Hugenootsche.

L i t. : Luchaire, Notice sur les origines de la maison d'Albret (1874) ; de Ruble, Antoine de Bourbon et Jeanne d'Albret (4 dln. 1881-'86) ; Mémoires et poésies de Jeanne d'Albret, uitg. d. de Ruble (1894). *v. Gorkom.*

Joanna van Konstantinopel, dochter van Boudewijn I, keizer van het Latijnsche Keizerrijk. * 1188, † 5 Dec. 1244 te Marquette. Zij werd in 1206 gravin van V l a a n d e r e n en Henegouwen en huwde in 1211 Ferdinand van Portugal, in 1237 Thomas van Savoye.

Joanna, vrouw van Chuza, den hofmeester van Herodes Antipas, volgde Christus op zijn tochten en steunde Hem met haar vermogen (Lc. 8.3). Zij was ook onder de vrouwen, die op den verrijzenismorgen Jesus' graf bezochten (Lc. 24.10).

Joanna (p a u s i n). In de 9e eeuw zou een non uit een klooster in Ierland of te Mainz (Agnes of Gilberta geheeten) in mannenkleeren ontvlucht zijn naar Athene. Daar studeerde zij aan de academie, werd priester gewijd, ging als leeraar naar Rome en zou ten slotte tot paus gekozen zijn (855-'57). Bij een plechtige processie van St. Pieter naar St. Jan zou zij van een kind bevallen en gestorven zijn. Dit fantastisch

verhaal is volkomen onhistorisch en duikt pas 4 eeuwen na dato (ca. 1250) voor het eerst op. Er is voor een pausin Joanna in de opgegeven jaren geen plaats, daar Leo IV († 17 Juli 855) reeds vóór 17 Sept. door Benedictus III is opgevolgd. Door sommige anti-Katholieken wordt de fabel nog wel als historisch verdedigd, maar geen ernstig geleerde gelooft er meer aan.

L i t. : Uitstekende en volledige analyse over mogelijkheid van ontstaan van de fabel, met zijn vele toevoegsels, het eene nog fantastischer dan het andere, in Dict. d'Apolog. Cath. s.v. Jeanne (papesse). In Nederland hebben zich sinds de 17e eeuw tal van geleerden voor de kwestie geïnteresseerd en zijn er vele verhandelingen voor en tegen pausin J. verschenen (zie Sepp, Biblioth. v. Ned. Kerkgesch., blz. 114 vlg.). Het laatst is de fabel verdedigd door prof. Kist (in Ned. Archief III en V), uitvoerig weerlegd door Wensing, De verhandeling van Kist... nagelezen en getoetst (1845). In de populaire strijdlit. vindt men echter het praatje nog steeds terug. *Gorris.*

Joanna van Aza, Zalige. * ca. 1140 op het slot Aza bij Aranda (prov. Burgos), † eind 12e eeuw te Caleruega. Zij is de moeder van den H. Dominicus en van den Z. Manes. Haar vereering is in 1828 door Leo XII aan de Dominicanen toegestaan. Feestdag 2 of 8 Augustus.

L i t. : M. de Ganay, Les bienh. Dominicaines ([2]1924).

Joanna Francisca **van Chantal,** → Chantal.

Joanna van het Kruis, lid van de Derde Orde van St. Franciscus. * 3 Mei 1481 te Azagna, † 3 Mei 1534 in het klooster te Cubas (beide plaatsjes liggen in de nabijheid van Madrid). Op 15-jarigen leeftijd was zij in genoemd klooster ingetreden; 17 jaar lang heeft zij het als abdis bestuurd en het met de hulp van kard. Ximenes hervormd. Zij had extasen en was met de wondteekenen begenadigd. *Feugen.*

Joanna Maria **van het Kruis** (Bernardina Floriani), Eerbiedwaardige, Claris. * 8 Dec. 1603 te Roveredo, † 26 Maart 1673 aldaar. In 1646 ontving zij van den paus toestemming te Roveredo een Clarissenklooster te stichten, waarvan zij later abdis werd. Gekweld door hevig zielelijden en andere moeilijkheden, werd zij, onder leiding der Franciscanen, tot de hoogste trappen van het mystieke leven opgevoerd (mystiek huwelijk). Vele ascetische traktaten en biographische aanteekeningen zijn bewaard, doch voor het grootste deel nog niet uitgegeven.

L i t. : T. Asson geeft in Studi Francescani (1928, 306 vlg.) een door F. Baroni in 1682 geschreven leven, met vermelding harer geschriften en bibliographie ; H. Thurstan, in The Month (1919). *Feugen.*

Joanna de Lestonnac, Zalige. * 1556 te Bordeaux, † 2 Febr. 1640 aldaar. Ondanks den Calvinistischen invloed harer moeder bleef zij trouw aan het Kath. geloof. Huwde in 1573 met Gaston de Montferrand, baron van Landiras, wien zij 7 kinderen schonk. In 1597 weduwe geworden, trad zij in bij de Feuillantinnen te Toulouse. Niet bestand tegen de strenge levenswijze, verliet ze na 10 maanden dit klooster en stichtte in 1606 het Genootschap der Dochters van O.L. Vrouw van Bordeaux (doel: opvoeding van meisjes). Haar leidsman Jean de Bordes S.J. schreef haar regel in den geest van dien der Jezuïeten. Haar orde breidde zich snel uit. In 1622 ontnam men haar de leiding van het huis in Bordeaux. Met waren heldenmoed verdroeg zij drie jaar lang een onrechtvaardige behandeling. 1626-'34 was zij overste te Pau. Zij werd in 1900 zaligverklaard. Huizen harer congregatie in Nederland: Dochters van Onze Lieve Vrouw te Nijmegen en Vasse (Ov.). *Feugen.*

L i t. : Biogr. o.a. door Mercier (1891), Duprat (1907).

Joanna van Valois, Heilige, Ordestichtster. * 23 April 1464, † 4 Febr. 1505 te Bourges. Zij was de dochter van Lodewijk XI van Frankrijk, en huwde in 1480 met den kroonprins, den lateren Lodewijk XII. In 1498 sprak een pauselijke commissie, op verlangen van Lodewijk en op grond van J.'s → impotentie de nietigheid van het huwelijk uit. Uit de processtukken blijkt duidelijk, dat dit inderdaad geen voorgewende grond was. J. trok zich terug op haar kasteel te Bourges en stichtte aldaar in 1500 de Orde der → Annuntiaten. Zij was een zeer vrome en verstorven vrouw; in 1742 werd haar vereering door Rome goedgekeurd. Feest 4 Februari.

L i t. : Acta Sanctorum Febr. (I) ; Heimbucher, Orden u. Kongregationen der Kath. Kirche (I [3]1933) ; de Maulde la Clavière, J. v. V. (1884) ; Hébrard, Hist. d. Ste J. de France (1890). *Gorris.*

Joannes, zie ook → Johan; Johannes; Juan.

Pausen.

Joannes I, Heilige, p a u s (523-526). De eerste paus, die Konstantinopel bezocht. Het was een vernedering voor het pausschap, dat hij door koning Theodorik werd gedwongen als afgezant die reis te ondernemen, maar zijn intocht in Konstantinopel werd een schitterende triomf. Hij pontificeerde met Paschen (525) en kroonde keizer Justinus. Hij volvoerde zijn opdracht: intrekking te verkrijgen van de wetten tegen de Arianen en teruggave der kerken (wat St. Ambrosius niet gedaan zou hebben), maar hij weigerde den verderen eisch van Theodorik, dat de onder drang der omstandigheden bekeerde Arianen tot hun geloof zouden mogen terugkeeren. Daarom en uit wrok wegens de schitterende ontvangst van den paus liet Theodorik hem bij zijn terugkeer in de gevangenis werpen, waar hij stierf. Op advies van Dionysius Exiguus stelde J. de Alexandrijnsche berekening van het Paaschfeest verplichtend voor de geheele Kerk. Feestdag 27 Mei. Zie ook → Joannes Diaconus. *Franses.*

Joannes II (Mercurius), p a u s (2 Nov. 533 tot 8 Mei 535); eerste paus, die zijn oorspronkelijken naam veranderde. Bij zijn keuze was het niet regelmatig toegegaan, doch hij werd algemeen erkend. J. maakte een eind aan den strijd der → Theopaschieten, door het decreet, waarin keizer → Justinianus I de orthodoxe leer formuleerde (533), wat de zaak betrof, goed te keuren.

Joannes III, p a u s (561-574). Onder dezen paus kwam er groote verbetering in de verhouding tusschen Rome en de Kerken van Milaan en Ravenna, die onder Pelagius I met Rome hadden gebroken wegens den → Driekapittelstrijd. Hij deed veel voor verfraaiing der catacomben en bepaalde, dat iederen Zondag in een der catacomben de H. Geheimen zouden gevierd worden.

L i t. : Seppelt, Der Aufstieg des Papsttums (1931, 313 vlg.) ; id., Lex. Theol. Kirche (V 1933). *Franses.*

Joannes VIII, p a u s (14 Dec. 872 tot 16 Dec. 882). * te Rome. Krachtig regeerder, bevordert de wetensch. werkzaamheid van → Anastasius Bibliothecarius en is ijverig werkzaam voor behoud en uitbreiding des geloofs (bestrijdt → Photius, steunt missie onder Slaven en Bulgaren). De verwoestende invallen der Saracenen (aan wie hij jaarlijks schatting moest betalen) en politieke woelingen te Rome drijven hem naar Frankrijk. Na zijn terugkeer is hij waarsch.

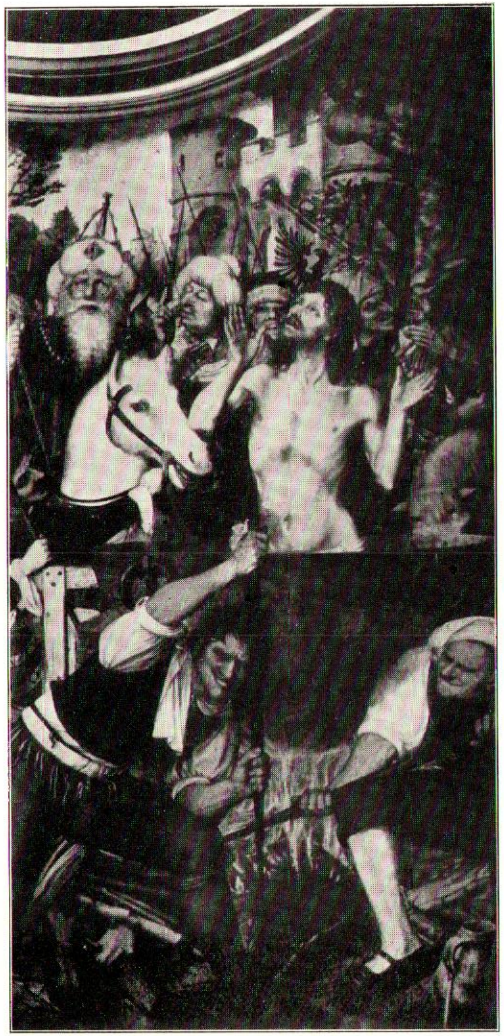
JOANNES DE APOSTEL EN JOANNES DE DOOPER

Links: Salome brengt het hoofd van Joannes den Dooper aan Herodias. Altaarvleugel van Quinten Matsijs (Museum, Antwerpen). Midden boven, links: Joannes de Apostel, rechts: Joannes de Dooper. Schilderingen door H. en J. van Eyck op het Gentsche altaar (St. Bavo, Gent). Onder: Prediking van Joannes den Dooper. Ets van Rembrandt (Museum, Berlijn). Rechts: Joannes de Apostel in de kokende olie. (Volgens Tertullianus zou hij hierin geworpen, doch ongedeerd eruit te voorschijn gekomen zijn.) Altaarvleugel van Quinten Matsijs (Museum, Antwerpen).

De H. Joseph, voorgesteld als vereerder van Maria. Schildering van A. Bouts. Privaatbezit, Parijs.

De H. Joseph met het Kind Jesus en Maria. Schilderij van Murillo. Museum, Madrid.

gewelddadig gedood in een samenzwering door verwanten tegen hem gesmeed.

Lit.: Brieven in Mon. Germ. Hist. Epist. (VII, 1,1912); Lapôtre, Jean VIII (1895); Duchesne, Les premiers temps de l'Etat pontifical ([3]1914). *Gorris.*

Joannes X (Joh. van Tossignano), paus (Maart 914 tot Mei 928). * te Ravenna. Door een verbond tot stand te brengen tusschen Italiaansche vorsten en Byzantijnen slaagde hij erin Italië te bevrijden van de verschrikkelijke plaag der Saracenen, die hij in 916 aan de Garigliano versloeg. Het pausschap was toentertijd herhaaldelijk ten prooi aan de eerzuchtige intrigues en gewelddadigheden der Romeinsche adelsfamilies. Zoo werd J. door → Marozia in de gevangenis geworpen, alwaar hij stierf (gewelddadig?).

Lit.: Duchesne, Les premiers temps de l'Etat pontifical ([3]1914). *Gorris.*

Joannes XI, paus (Maart? 931 tot Dec. 935). * te Rome; zoon van → Marozia en Alberik I (er is een oncontroleerbaar gerucht, dat zegt: van Marozia en paus Sergius III). Zijn moeder was in Rome volkomen meester. Toen zij hertrouwde met → Hugo van Provence, wierp een andere zoon van haar, Alberik II (→ Alberik van Rome), haar met zijn halfbroer J. in de gevangenis, waar de laatste stierf.

Lit.: → Joannes X. *Gorris.*

Joannes XII (Octavianus), paus (16 Dec. 955 tot 14 Mei 964). * te Rome. Hij was de zoon van Alberik II (→ Alberik van Rome), die meer dan 20 jaar (932-954) den Kerkel. Staat in het wereldlijke krachtig bestuurde en voor het geestelijke naar willekeur een aantal pausen, overigens achtenswaardige persoonlijkheden, had benoemd. Bij zijn sterven wenschte hij geestelijke en tijdelijke macht weer in één hand te vereenigen en liet de Romeinen bij eede beloven zijn 17-jarigen zoon tot paus te zullen kiezen, aan wien dan de wereldlijke macht als erfdeel zijns vaders ten deel viel. De nieuwe paus was echter een geheel onwaardig man, ongebonden van leven en trouweloos. Tegen zijn politieke tegenstanders riep hij de hulp van Otto I in, die naar Rome kwam en J. in zijn macht bevestigde, waarop de paus hem tot keizer kroonde. Na Otto's vertrek verbond J. zich met diens vijanden; de keizer keerde terug en beriep een synode te Rome, die J. afzette (963), ook om diens onwaardig leven. Nochtans was de getroffen beslissing onwettig; toen Otto opnieuw Rome had verlaten, herstelde een andere synode J. in zijn waardigheid (964), doch deze stierf kort daarna.

Lit.: → Joannes X. *Gorris.*

Joannes XIII, paus (1 Oct. 965 tot 5 Sept. 972). * te Rome; zoon van → Theodora de Jongere. Hij werd door den invloed van keizer Otto I gekozen, aanvankelijk door den Romeinschen adel bestreden en zelfs gevangen genomen, doch door Otto hersteld, waarna hij gedurende zes jaar rustig regeerde.

Lit.: Joannes X. *Gorris.*

Joannes XV, paus (Aug. 985 tot Maart 996). * te Rome. Hij trachtte zich te onttrekken aan de tirannie van → Crescentius II, tegen wien keizer Otto III hem werkdadigen steun verleende. Hij was de eerste paus, die (in 993) een plechtige heiligverklaring uitsprak (nl. van Ulrich, biss. van Augsburg).

Lit.: → Joannes X. *Gorris.*

Joannes XVIII, paus (Jan. 1004 tot Juli 1009). * te Rome. Zijn macht en invloed werden geheel overheerscht door die van den patriciër van Rome, → Crescentius III.

Lit.: → Joannes X. Verder: Gay, Les papes du 11e siècle et la Chrétienté (1926).

Joannes XIX (uit het huis Tusculum), paus (Mei? 1024 tot 6 Dec. 1032). * te Rome. Na den dood van → Crescentius III (1012) ging de macht der Crescentii, die sinds een eeuw zoo vaak Rome en het pausdom overheerscht hadden, over op het grafelijk huis van Tusculum. Op den eersten paus door de nieuwe macht aangesteld (→ Benedictus VIII, † 1024) volgde diens broer J. XIX. Hij was echter minder bezield met hervormingsijver dan zijn voorganger.

Lit.: → Joannes XVIII. *Gorris.*

Joannes XXI (Petrus Juliani), paus (8 Sept. 1276 tot 20 Mei 1277). * te Lissabon. Een der invloedrijkste geleerden der M.E., als hoedanig hij gewoonlijk bekend is onder den naam → Petrus Hispanus. Wegens den korten duur zijner regeering is zijn pausschap van weinig beteekenis. Hij kwam om bij een instorting van zijn woonvertrek. Zie verder → Petrus Hispanus. *Gorris.*

Joannes XXII (Jacobus de Osa of Duèze), paus (7 Aug. 1316 tot 4 Dec. 1334). * 1249 te Cahors (Fr.). Hij werd gekozen, nadat de H. Stoel ruim twee jaar onbezet was gebleven. J. had een hooge opvatting van de taak der Kerk, was geleerd en onberispelijk van leven, maar vaak al te onbuigzaam in zijn optreden. Bijna geheel zijn pontificaat is vervuld van het heftige conflict met den Duitschen koning Lodewijk van Beieren. De strijd was begonnen over het medezeggenschap van den paus bij een betwiste koningskeuze (tegenover Lodewijk stond een tegenkoning, Frederik van Oostenrijk) en de bestuursrechten van den Duitschen koning in Italië, doch werd van den aanvang af hevig verscherpt door het uitdagende optreden van Lodewijk en de onverbiddelijke houding hiertegen door J. aangenomen. De koning beschuldigde den paus van ketterij; J. antwoordde met ban en afzetting (1324). In de heftige schriftelijke polemiek, die hierop volgde, worden, zoowel door de aanhangers van den paus (→ Aegidius Romanus, Jacobus van Viterbo, → Augustinus Triumphus) als door die van Lodewijk (→ Occam, → Marsilius van Padua, Joh. van Jandun, de beide laatsten schrijvers van den Defensor Pacis) de rechten resp. van Kerk en Staat overdreven. J. veroordeelde den Defensor Pacis in 1327. Ook de extreme leerstellingen van Spiritualen (→ Petrus Olivi) en mystieken (→ Eckehart) werden door hem veroordeeld. Zijn persoonlijke meening, dat de rechtvaardige afgestorvenen pas na het Laatste Oordeel de zaligende aanschouwing Gods zouden genieten, heeft hij op zijn sterfbed herroepen. De toen zoo veel hoop gevende missies in Centraal-Azië heeft hij met alle kracht bevorderd.

J. was ook een bekwaam regeerder, die aan de pauselijke curie belangrijke reorganisatiemaatregelen in kanselarij, rechtspraak en geldwezen invoerde. Dat hij schraapzuchtig zou geweest zijn en 25 millioen goudguldens hebben nagelaten, is met de nog aanwezige stukken uit zijn kanselarij als onwaar te bewijzen.

Werken: Lettres communes (uitg. Mollat, 4 dln. 1900 vlg.); Lettres. . . relatives à la France (uitg. Coulon, 5 dln. 1900 vlg.); Lettres. . . relatives à la Belgique (uitg. Fayen, in Analecta Vaticano-Belgica II en III, 1918). — Lit.: Mollat, Les Papes d'Avignon ([3]1920); Baluze, Vitae Paparum Avenionensium (uitg. Mollat, 4 dln. 1916 vlg.); Pastor, Geschichte der Päpste (I [5-7] 1925). *Gorris.*

Joannes XXIII (Balthasar Cossa), paus te Pisa (17 Mei 1410 tot 29 Mei 1415, afgezet). * te

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Napels, † 22 Nov. 1419 te Florence. Na een avontuurlijk en weinig stichtend leven (als soldaat en zeeman) priester en kardinaal geworden, doch wereldschgezind en eerzuchtig gebleven, werd hij door de Pisaner kardinalen (vgl. → Westersch Schisma) tot paus gekozen tegen de pausen van Rome en Avignon. Op het hem door keizer Sigismond afgedwongen concilie van → Konstanz werden op goede gronden zware beschuldigingen tegen hem ingebracht, waarop hij vluchtte, doch door paltsgraaf Lodewijk gevangen werd gehouden. Het concilie zette hem in 1415 af; in 1418 bewerkte paus Martinus V zijn vrijlating tegen zwaar losgeld en benoemde hem tot kardinaal-bisschop van Frascati. Als zoodanig stierf hij een jaar daarna.

Lit.: zie de lit. over het concilie van Konstanz, vooral het IVe deel van Finke's Acta Concilii Constant. (1928). Verder: Salembier, Le Grand Schisme d'Occident (⁵1921); Pastor, Gesch. der Päpste (I ⁵⁻⁷ 1925). *Gorris.*

Vorstelijke personen.

Joannes II Commenus (ook: Comnenus), Byzantijnsch keizer (1118-'43), bijgenaamd Kaloioannes (= de goede), was een groot vorst. Hij bestreed de macht van de Venetianen en hield expedities tegen Syrië. Zijn regeeringsplan bleef onafgewerkt door zijn vroegen dood. *de Brouwer.*

Joannes VI Cantacuzenos, Byzantijnsch keizer, geschiedschrijver en theoloog. † 1383. J. liet zich na den dood van Andronicus III Palaeologus in 1341 keizer kronen, had pas na zes jaren strijd de macht voor goed in handen, werd 1355 door den rechtmatigen opvolger Joannes V Palaeologus tot afdanken gedwongen. Hij leefde verder als monnik in Konstantinopel en later op den Athos. Hoofdwerk is een vierdeelige Geschiedenis van het Byzantijnsche Rijk van 1320 tot 1356. Die geschiedenis draait geheel om zijn eigen persoon. Meerdere strijdschriften in zake den Hesychastenstrijd (→ Hesychasme) en tegen Joden en Mohammedanen. Er staan ook kerkelijke hymnen op zijn naam.

Uitg.: Migne, Patrol. Graeca (CLIII-CLIV). — Lit.: Krumbacher, Gesch. d. byzant. Lit. (1897, 105 vlg., 298 vlg.). *Franses.*

Niet-vorstelijke personen.

Joannes en **Paulus.** Heiligen, martelaren uit de 3e of 4e eeuw, van wie verder niets met zekerheid bekend is. Een latere legende maakt hen tot hofbeambten, die, op hun weigering om in dienst te treden van Julianus den Afvalligen, op last van dezen in hun eigen huis heimelijk gedood zijn. Sinds ca. 400 was hun te Rome een basiliek gewijd, waaronder de nog bestaande resten van een woonhuis lagen, dat als het hunne wordt aangewezen. Sindsdien zijn zij in Rome zeer vereerd geworden; hun namen werden opgenomen in den canon der H. Mis. Feest 26 Juni.

Lit.: Acta Sanctorum Junii (V); Franchi de' Cavalieri, in Studi e Testi (dl. 9, jg. 1902); Dict. d'Archéol. et de Liturg. Chrét. (II, s.v. Celius, maison du). *Gorris.*

Joannes, Heilige, bisschop van Maastricht (of Tongeren). Gewoonlijk wordt hij Joannes **Agnus** genoemd, wat zal slaan op zijn zachtmoedig karakter. Geregeerd heeft hij in de jaren vóór 646, maar over den duur van zijn episcopaat is niet de minste zekerheid. Volgens Heriger's bisschopsgeschiedenis van Luik (ca. 1000 geschreven) zou hij op wonderdadige wijze tot bisschop zijn aangewezen, maar men weet niet, of aan dit verhaal eenige hist. beteekenis toe te kennen is. Begraven werd hij waarsch. te Hoei, waar zijn relieken bewaard werden. Feestdag is die van de gezamenlijke bisschoppen van Maastricht, op den Zaterdag voor den derden Zondag na Paschen.

Lit.: Habets, Gesch. v. h. tegenw. bisd. Roermond (I 1875). *Vlekke.*

Joannes ab Angelis, Franciscaan, Spaansch mysticus. * 1536, † 1609. Hij schreef o.a. Dialogos de la conquista del espiritual reino y secreto de Dios (1595; uitg. d. Mir, 1907).

Lit.: L. Pfandl. Gesch. der span. Nationallit. (1929); J. Brouwer, De Achtergrond der Sp. Mystiek (1935).

Joannes ab Annuntiatione (Llanes Campoamor), Ongeschoeide Carmeliet. * 1633 te Oviedo, † 4 Aug. 1701 te Salamanca. 1674-1700 generaal der Spaansche Congregatie. Een der voornaamste medewerkers aan den Cursus Theol. Collegii Salmanticensis.

Lit.: El monte Carmelo (1908).

Joannes van Antiochië, patriarch, eerste helft 5e eeuw. Ofschoon orthodox, was hij bevriend met Nestorius. Op verzoek van paus Innocentius trachtte hij hem tot toegeven te bewegen, doch tevergeefs. Het concilie van → Ephese (431) bracht hem in scherp conflict met Cyrillus van Alexandrië. De anathematismen van Cyrillus liet hij bestrijden door Andreas van Samosate en Theodoretus van Cyrrhus. Pas in 433 sloot hij vrede met Cyrillus. Hij liet een aantal brieven na.

Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 247 vlg.); Hefele-Leclercq, Hist. des Conciles (II, 1, 1908). *Franses.*

Joannes de Apostel of de Evangelist (zie pl.; vgl. index kol. 831/832; zie ook de pl. t/o kol. 321 in dl. VI), zoon van Zebedeüs en Salome, broeder van Jacobus den Meerderen, was met Andreas de eerste, die zich op het getuigenis van den Dooper bij Jesus aansloot (Joh. 1. 35-40). Zijn definitieve roeping geschiedde bij het meer van Genesareth (Lc. 5.10 vlg.). Jesus gaf hem bijzondere blijken van liefde, zoodat hij zich zelf „den leerling, dien Jesus beminde" noemt (bijv. Joh. 13.23). Jesus vertrouwde hem aan het kruis zijn moeder toe (Joh. 19.27). Na de nederdaling van den H. Geest predikte hij met Petrus te Jerusalem en genas hij met hem den lamme bij de tempelpoort (Act. 3.1-10). Zijn verbanning naar het eiland Patmos is het laatste, wat de H. Schrift over hem vermeldt (Apoc. 1.9).

Voorstelling in de kunst, → Apostelen; Evangelist. *Keulers.*

Evangelie van Joannes, het vierde der canonieke evangeliën. Volgens de traditie is het geschreven door den Apostel Joannes, zoon van Zebedeüs. Voor de authenticiteit zijn sterke externe argumenten aan te halen. Ook de interne critiek wijst op een ooggetuige der verhaalde gebeurtenissen, van Joodsche nationaliteit uit Palestina, bekend met plaatsen en gewoonten. De auteur is iemand uit den meest intiemen kring van Jesus' volgelingen. Hij noemt zich zelf niet. Op verscheidene plaatsen wordt gesproken over den leerling, dien Jesus liefhad, vriend en gezel van Petrus. Alles wijst op denzelfden persoon, die niemand anders kan zijn dan Joannes. Er zijn echter groote moeilijkheden voor het auteurschap van Joannes, die ook door de Kath. exegeten niet onderschat worden.

Het evangelie begint met een diepzinnig voorwoord over den Logos. De Logos, God, Licht en Leven is mensch geworden. Het eigenlijk evangelieverhaal begint met het getuigenis van Joannes den Dooper en geeft dan eenige feiten uit Christus' leven en rede-

voeringen. De feiten gebeuren vnl. in Judea. Behalve het passieverhaal, dat ook nog onder een ander gezichtspunt gegeven wordt, is er zeer weinig overeenkomst met de Synoptici. Volgens de meeste auteurs worden de synoptische evangeliën als bekend verondersteld en misschien wil Joannes ze zelfs aanvullen. Het eigenaardige van het Joannesevangelie is vooral gelegen in de groote redevoeringen. Ze verschillen naar vorm en inhoud van de spreuken en parabels der Synoptici. Van het begin af openbaart zich de Christus als Zoon van God.

Die eigenaardige karaktertrekken zijn door de critiek als groote moeilijkheden tegen de authenticiteit naar voren gebracht. Sinds Strausz worden deze problemen samengevat onder den naam van de **Joannes-kwestie.** De Kath. exegeten verklaren de moeilijkheden vooreerst uit het doel, dat Joannes beoogde. Hij wil de geloovigen bevestigen in het geloof aan Jesus' messianiteit en godheid. Uit den inhoud van zijn eersten brief wordt het waarschijnlijk, dat daar een polemische doelstelling bijkomt tegen opkomende ketterijen. Deze doelstelling verklaart niet alles. Speciaal voor de redevoeringen neemt men aan, dat Joannes vermeldt de disputen met en redevoeringen tot de meer ontwikkelde rabbijnen en priesters van Jerusalem. Bovendien heeft Joannes zich door langdurige meditatie de manier van spreken van zijn meester zoo eigen gemaakt, dat zijn eigen woorden moeilijk te onderscheiden zijn van die van Jesus.

Volgens de critici is het evangelie een wijsgeerig-theologische bespiegeling. Woorden en feiten zijn uitsluitend symbolen. Voor sommige feiten nemen ook Kath. exegeten het symbolisch karakter aan zonder historiciteit uit te sluiten. De datum, waarop het geschreven is, valt na den dood van Petrus, op het einde van Joannes' leven, wanneer Jerusalem reeds verwoest is. Nadere preciseering is moeilijk.

L i t.: o.m. M. J. Lagrange, Evangile selon St. Jean ([3]1927).

Eerste Brief van Joannes, een van de → Katholieke brieven. De authenticiteit staat voldoende vast. Naar den inhoud is hij ten nauwste verbonden met het vierde evangelie. Waarsch. is deze brief tegelijkertijd geschreven, als een begeleidend schrijven van het evangelie. Het doel is hetzelfde als van het evangelie (1 Joh. 5.13). Bovendien bestrijdt de brief uitdrukkelijk dwaalleeraren. Moeilijk is te bepalen, van welken aard deze dwalingen omtrent Christus waren. Beroemd is het dispuut over de authenticiteit van 5.7-8a, de zgn. Comma Joanneum.

Tweede Brief van Joannes. Deze brief, evenals de derde, werd in het begin der Kerk niet door alle auteurs als authentiek aangenomen. Alle Kath. auteurs houden tegenwoordig, dat hij geschreven is door Joannes. Ook niet-Kath. schrijvers beschouwen hem als behoorend bij den schrijver van het evangelie. De schrijver noemt zichzelf „presbuteros". Over de exegese van het adres wordt gedisputeerd. Waarschijnlijk is een bepaalde Kerk bedoeld, die uitgelezen vrouwe genoemd wordt. De geloovigen worden aangespoord de liefde en het geloof te bewaren, dwaalleeraren te vermijden.

Derde Brief van Joannes. Deze is gericht aan een zekeren Caius, die geloofsverkondigers heeft ontvangen in zijn huis. Hij wordt aangespoord zoo door te gaan. Een zekere Diotrephes, waarsch. een bisschop, weerstaat aan het gezag van Joannes en wordt daarom berispt. Zie ook Tweede Brief van Joannes. *C. Smits.*

Apocalyps van Joannes, of Openbaring van St. Joannes, is het eenige profetische boek van het N.T. Volgens de traditie is het geschreven door Joannes den Evangelist. De schrijver zegt zelf, dat hij, Joannes, op het eiland Patmos zijn revelaties ontving. In de eerste tijden twijfelde niemand aan de authenticiteit. In de 3e eeuw twijfelden sommigen, Cajus van Rome en Dionysius van Alexandrië, om het misbruik, dat van de Apocalyps gemaakt werd. Eusebius vestigde de aandacht op een anderen Joannes presbyter. Deze meening is door de moderne auteurs weer overgenomen. Interne gegevens bevestigen de traditie.

Het boek is bij wijze van algemeenen brief aan de Kerken van Klein-Azië gezonden. In het eerste gedeelte, na een voorwoord en inleidingsvisioen, staan zeven brieven aan zeven bepaalde Kerken. Deze representeeren de geheele Kerk. Ze schilderen den toestand der Kerk, vermanen en waarschuwen. De eigenlijke Apocalyps beschrijft in visionnaire, symbolische beelden het strafgericht Gods over de wereld en de redding der geloovigen. Op de eerste plaats wil het zijn een troostboek voor de Christenen in tijd van vervolging.

De Apocalyps stelt moeilijke problemen. Zijn de visioenen werkelijk zoo gebeurd of is het een literair genre? Wat wordt bedoeld met de verschillende symbolen? De meeningen ook van Kath. exegeten zijn dikwijls verdeeld. Zeker hoort de Apocalyps bij een op zich staand letterkundig genre, dat eigen verklaring behoeft. Voornamelijk kan men in de exegese een geschiedkundige, eschatalogische, godsdienstgeschiedkundige en mythologische richting onderscheiden. Het beste is alle richtingen met juiste mate te benutten.

De datum, waarop ze geschreven is, is moeilijk te geven. In de laatste levensjaren van Joannes, toen de vervolgingen reeds begonnen waren en nieuwe dreigden, waarschijnlijk onder de regeering van Domitianus, is het werk voltooid. De inhoud is rijk aan theologie, van groot belang voor de leer over het Koningschap van Christus. Zie de afb. bij art. → Apocalypse.

L i t.: o.a. E. B. Allo, Saint Jean, L'Apocalypse (1921). *C. Smits.*

Apocriefe apocalypsen van Joannes. Er zijn drie apocriefe apocalypsen van Joannes. De **eerste,** die niet voor de 19e eeuw betuigd is, beschrijft de vraag van Joannes en het antwoord van Christus over den tijd en de gebeurtenissen van Christus' glorievolle wederkomst.

L i t.: C. Tischendorf, Apocalypses Apocryphae (Leipzig 1866, 70-94); Dict. de la Bible (I, 766).

In een **tweede** apocalyps beantwoordt Christus de vragen van Joannes over enkele zeer groote zonden, vasten, liturgie, doopsel en liefde. Het is van zeer laten datum (6e-9e eeuw).

L i t.: F. Nau, Rev. Biblique (1914, 209-221); Dict. de la Bible, Suppl. I (325-326).

Een **derde** geschrift, genoemd de Mysteries van den maagdelijken apostel S. Joannes, beschrijft hoe hij ten hemel wordt opgenomen en hoe hem het aardsche paradijs, de staat van Adam en Eva voor de zonde en de wereldorde worden getoond. De Koptische tekst schijnt niet de oorspronkelijke te zijn.

L i t.: Wallis Budge, Coptic Apocrypha in the dialect of Upper Egypt (Londen 1912, 59-74; 214-257); Anal. Bolland. (1914, 352 vlg.); J. B. Frey, Institutiones Biblicae (Rome [2]1927, 107-108).

Handelingen van Joannes. De vele overgebleven fragmenten van dit a p o c r i e f e Gnosticistische geschrift beschrijven de reizen, het verblijf te Ephese,

de wonderen, preeken over Christus en diens schijnbaren dood en ten slotte den dood van den apostel Joannes. Zij zijn omstreeks het midden der 2e eeuw door een zekeren Leucius of Leucius Charinus geschreven.

Lit.: Th. Zahn, Acta Joannis (Erlangen 1880, 1-165); E. Hennecke, Neutest. Apokryphen (Tübingen [2]1924, 171-191); Handb. zu den neutest. Apok. (1904, 492-543); Dict. de la Bible, Suppl. I (491-494). *Greitemann.*

Joannes de Arundine, → Joannes van Riedt.

Joannes van Avila, Zalige, Spaansch prediker en ascetisch schrijver. * ca. 1500 te Almodovar-del-Campo, † 10 Mei 1569 (na 18-jarige ziekte). Hij was eerst in Sevilla werkzaam. Vanaf zijn 30e jaar reisde hij als missieprediker door het geheele land („apostel van Andalusië") Hij was de geestelijke leidsman van den H. Franciscus Borgia, Joannes de Deo en Lodewijk van Granada. Deze laatste schreef zijn biographie (Madrid 1618). Zijn verzamelde ascetische geschriften en brieven zijn in 1927 opnieuw uitgegeven te Madrid. In 1894 zaligverklaard. Feestdag 10 Mei.

Lit.: J. M. de Buck, Le Bx. Juan de Avila (1927); id., in Nouv. Rev. Théol. (1928); H. Jedin, Zur Literatur über Juan de Avila (in Zeitschr. f. Aszese u. Mystik; 1936). *Feugen.*

Joannes van Avranches, bisschop van Avranches, 1061, aartsbisschop van Rouaan, 1069. Schreef De Officiis ecclesiasticis, een nauwkeurige beschrijving en mystieken uitleg van Getijden, Mis, liturgisch jaar, gewaden enz., uitgeg. in Migne, P. L. (147).

Joannes van Baconthorpe, → Bacon (2°).

Joannes Beccos, Byzantijnsch theoloog, patriarch van Konstantinopel. * ca. 1235 te Nicea, † 1297 in Bithynië. Als jong geestelijke bekleedde hij hooge posten, ging als keizerlijk gezant naar Servië en naar Lodewijk IX van Frankrijk. Om zijn oppositie tegen het streven naar hereeniging met Rome van keizer Michael VIII Palaeologus werd hij gevangen gezet. Door eigen studie van Kerkvaders en geschiedenis kwam hij toen tot de overtuiging van het goed recht van Rome. Hij onderteekende het schrijven van den Byzantijnschen clerus aan het concilie van Lyon (1274) en toen patriarch Joseph weigerde de Unie van Lyon te aanvaarden, werd J. in zijn plaats patriarch (1275). Op een algemeene synode van het Oosten (1276) liet hij plechtig het geloofspunt van het Filioque afkondigen en hij verdedigde in geschriften de rechten van Rome. Hij verzette zich alleen tegen invoering der Westersche riten. Hij stond in hoog aanzien vooral om zijn standvastigheid tegenover aanspraken van den keizer op kerkelijk terrein. Toen Andronicus II in 1282 keizer werd, moest J. afdanken en werd hij gedwongen een kettersche geloofsbelijdenis te onderteekenen. Hij herriep dit echter aanstonds en eveneens zijn afdanking. In 1283 werd hij echter afgezet en verbannen naar een vesting in Bithynië. Zijn werken, deels nog onuitgegeven, hebben alle betrekking op schisma en hereeniging, speciaal op de kwestie van het Filioque. Hij werd de stichter van een Kath. school van theologen in Byzantium, die bleef voortbestaan tot aan den val der stad.

Uitg.: Migne, Patrol. Graeca (CXLI). — Lit.: Lex. Theol. Kirche (V 1933, 481 vlg.); Dict. Théol. Cath. (VIII 1925, 656-660); Dict. Hist. Géogr. Eccl. (VII 1934, 354-364). *Franses.*

Joannes de Beka (noemt zichzelf „clericus"), waarsch. een Utrechtsche kanunnik, schreef ca. 1350 een Chronicon Episcoporum Trajectensium et comitum Hollandiae (uitg. door B. Furmelius, Franeker 1612, en door A. Buchelius, Utrecht 1643), een kroniek van de bisschoppen van Utrecht en de graven van Holland tot 1346. Er bestaan drie Ned. en drie Fr. vertalingen, resp. bewerkingen en voorzettingen van Beka's kroniek. Zij is een der belangrijkste oud-Ned. kronieken en van zeer grooten invloed op de latere geschiedschrijving in Nederland.

Lit.: H. P. Coster, De kroniek van J. de B., haar bronnen en haar eerste redactie (1914); J. Romein, Gesch. van de N.Ned. geschiedschrijving in de M.E. (1932, 82-88). *J. de Jong.*

Joannes Benincasa, → Benincasa (1°).

Joannes Berchmans. → Berchmans (1°).

Joannes Bernier de Fayt, Benedictijn. † 10 Febr. 1395. Prof. te Parijs, was ook werkzaam aan het pauselijk hof te Avignon en abt van St. Bavo te Gent. In hs. zijn vsch. geschriften van hem bewaard.

Lit.: U. Berlière, in Annales de la soc. d'Emulation de Bruges (dl. 66 en 67, jg. 1906 en '07).

Joannes van Biclaro, Spaansch kroniekschrijver, 6e eeuw. J. studeerde in Konstantinopel. Na zijn terugkeer trachtte koning Leovigild hem tot het Arianisme over te halen. J. bleef trouw aan het geloof en stichtte omstreeks 586 een klooster Biclaro. Op de synode van Saragossa (592) verschijnt hij als bisschop van Gerona. Hij bleef echter bekend als J. van Biclaro, omdat hij nog als abt zijn Kroniek uitgaf. Dit werk bevat slechts de jaren 567 tot 590, maar is zeer belangrijk, omdat het de periode van den overgang van het Spanje der West-Goten van Arianisme tot Katholicisme zeer betrouwbaar en onpartijdig verhaalt.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (LXXII, 859-870); Mommsen, in Chronica min. 2 (Mon. Germ. Hist. Auct. ant. XI, 207-220). — Lit.: in Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 396 vlg.). *Franses.*

Joannes van Bourgogne, → Jan van Bourgondië (bisschop).

Joannes Brinckerinck, → Brinckerinck.

Joannes Brugman, → Brugman.

Joannes van der Bunderen (Bunderis), kerkelijk schrijver. * 1480, † 8 Juni 1557. Hij hoorde tot de orde der Predikheeren en was tot inquisitiemeester bevorderd door paus Paulus III. Hij schreef verscheidene werken.

Joannes Cantius, Heilige. * waarsch. 23 Juni 1390 te Kety in Polen, † 24 Dec. 1473 te Krakau. Prof. in de theologie aan de universiteit aldaar. Viermaal zou hij te voet een bedevaart naar Rome hebben gedaan en eenmaal naar Jerusalem. Hij was zeer vroom en verstorven, mild voor de armen. In 1690 is hij zalig-, 1767 heiligverklaard. Feestdag 20 October.

Lit.: Acta S.S. Oct. (VIII). *Feugen.*

Joannes van Capestrano, Heilige, Minderbroeder. * 24 Juni 1386 te Capestrano, † 3 Oct. 1456 te Ilok a. d. Donau. Een der voornaamste Ital. volkspredikanten. Trad dikwijls op als vertegenwoordiger van den H. Stoel. Door koning Frederik III gevraagd ter bestrijding der Hussieten in de Oostenrijksche landen. Zijn optreden bracht overal het Kath. volk in beweging en had een grooten invloed op den godsdienstigen toestand. Ook als Kruistochtprediker tegen de Turken maakte hij zich buitengewoon verdienstelijk. Aan hem is de redding van Belgrado in 1456 te danken. Behalve de Duitschsprekende landen bezocht hij o.a. ook de Nederlanden (Brugge, Sluis; misschien ook Weert; zie Neerl. Francisc. I 1914, 332); over een preek in N. Ned. „op Ital. wijze met handen en voeten" spreekt Busch in zijn Chronicon (een tolk vertaalde

na de preek). J. was met zijn vriend den H. Bernardinus een der voormannen der Observantie in zijn Orde. Feestdag 28 Maart.

De beteekenis van J. voor de alg. geschiedenis is eerst in de laatste tijden naar volle waarde bekend geworden, vooral door de onderzoekingen van J. Hofer CssR.

W e r k e n : Juridische en ascetische; over de hss. schreef vooral A. Chiappini O.F.M.; de preeken werden vlg. de hss. te Breslau besproken door E. Jacob. — L i t . : E. Jacob, J. v. C. (I Breslau 1903; vlg. dln. over de preeken; gaandeweg wordt de beoordeeling van J. v. C. gunstiger); uitvoerige lit. in Lex. f. Theol. u. Kirche (V, 484 vlg.). *v. d. Borne.*

In de i c o n o g r a p h i e wordt Joannes van Capestrano uitgebeeld met kruisvaan in de eene en een kruis in de andere hand; ook met een rood kruis op de borst en een overwonnen Turk aan zijn voeten. De oudste uitbeelding is van Bartolomeo Vivarini (1459); bekend is een gravure van Hans Schaüffelein.

L i t . : K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926); E. Mâle, L'art relig. après le Conc. de Trente (1932, 486-487). *p. Gerlachus.*

Joannes Cassianus, → Cassianus (Joannes).

Joannes de Caulibus, Minderbroeder in Toscane. Omstreeks 1300 schreef hij (voor een Claris): Meditationes vitae Christi, eeuwen lang ten onrechte aan den H. Bonaventura toegeschreven. Vanaf de 14e tot de 18e eeuw was dit het religieuze volksboek bij uitnemendheid. Het werd veel verspreid en in vele talen vertaald, meermalen ook omgewerkt, bijv. door Ludolf van Saksen als Vita Jesu Christi, dat zoo veel heeft bijgedragen tot de bekeering van den H. Ignatius.

U i t g . : Duitsche vert. v. Rock (2 dln. 1928-'29, met lit.-opg.). — L i t . : Fisher, Die Meditationes Vitae Christi, Ihre handschriftl. Überlieferung und die Verfassersfrage, in: Arch. Franc. hist. (XXV 1931); Ligtenberg, Rondom de Meditationes Vitae Christi v. d. Pseudo-Bonaventura, in: Studia Catholica (III 1929). *Feugen.*

Joannes Cele → Cele.

Joannes Chrysostomus, → Chrysostomus. Voor l i t u r g i e van den H. Joannes Chrysostomus, zie → Byzantijnsche liturgie.

Joannes Climacus, ascetisch schrijver. * ca. 579, † ca. 649. Eerst monnik, dan kluizenaar, sinds 639 abt op den Sinaï. Den bijnaam ontving hij van zijn beroemde werk. Abt Joannes van Raithu had hem gevraagd, te beschrijven, wat hij op den Sinaï van de geheimen Gods aanschouwd had, opdat dit voor anderen een stevige ladder zou zijn naar den hemel. Daarom noemde hij zijn werk: de Ladder (Grieksch: klimax). Het beeld is niet volgehouden: de 30 hoofdstukken zijn geen onderscheiden sporten, die telkens hooger voeren. Het is een handleiding voor monniken, handelt over gebed, deugden en ondeugden (de zeven hoofdzonden). Het aardsche einddoel voor den monnik is de apatheia, het vrij zijn van, verheven zijn boven, hartstocht en bekoring.

U i t g . : Migne, Patrol. Graeca (LXXXVIII). — L i t . : bij Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 79-82). *Franses.*

Joannes Colombini, Zalige. * ca. 1300 te Siena, † 31 Juli 1367 te Acquapendente. Rijk patriciër en koopman te Siena. Met zijn vriend Frans Mini wijdde hij zich aan werken van naastenliefde; andere voorname stadsgenooten sloten zich bij hen aan. Dit leidde tot het ontstaan der Orde der → Jesuaten (naar hun groet: Geloofd zij Jesus Christus).

L i t . : Acta S.S. Julii (VII); Wetzer u. Welte's Kirchenlex. (VI); De Rambuteau (Parijs [4]1896). *Feugen.*

Joannes Cyparissiota, Byzantijnsch theoloog en polemist van einde 14e eeuw. Hij schreef meerdere werken tegen Palamas en de Palamieten en tegen Nilus Cabasilas. Geheel bewaard bleef slechts zijn Ecthesis, systematisch handboek der theologie naar den trant der Latijnsche scholastieken. *Franses.*

U i t g . : Migne, Patrol. Graeca (CLII). — L i t . : Krumbacher, Gesch. d. byzant. Lit. (1897, 106 vlg.).

Joannes Damascenus, Heilige, Kerkvader, Kerkleeraar; * eind 7e eeuw, † vóór 754. J. van Damaskus is de laatste Grieksche Kerkvader. Daar het theologisch leven, de ontwikkeling der geloofsleer, na het 6e algemeen concilie verstard is, bleef hij de groote leeraar der Gr. Kerk tot op heden. Hij was echter volkomen orthodox en wordt in het Westen niet minder gewaardeerd. In 1890 heeft paus Leo XIII hem tot Kerkleeraar verklaard. Hij heeft zijn groote en blijvende beteekenis als polemist in den → Beeldenstrijd, als verzamelaar van de theol. schatten van het voorgeslacht, vooral echter als systematisch theoloog, waarom hij beschouwd wordt als voorlooper van de Scholastiek.

J., uit Christelijke familie van Damaskus geboren, bekleedde eenigen tijd een staatsambt onder den kalief. In 732 trok hij zich met zijn stiefbroer Cosmas, die later bisschop werd, terug in het klooster van S. Sabas bij Jerusalem, werd kort daarna priester gewijd, maar bleef verder in het klooster wonen, waar hij zich geheel aan studie wijdde. Daar schreef hij polemieken tegen de → Iconoclasten, Manichaeën, Nestorianen en Monophysieten. Zijn hoofdwerk is de „Bron der kennis". Dit begint met een philosophische inleiding (ontologie van Aristoteles); dan volgt een ketterkataloog, in hoofdzaak nageschreven van → Epiphanius; het derde en voornaamste deel handelt over God, over de schepping, engelen, duivelen en menschen, over de Menschwording, over Doopsel, Eucharistie, heiligenvereering, de vier uitersten, den canon der H. Schrift. Dit deel werd in 1148 voor het eerst en daarna nog meermalen in het Latijn vertaald en stond in het Westen in hoog aanzien. Het was de eerste systematische dogmatiek en in zoover was J. oorspronkelijk, maar overigens steunt hij zeer sterk op de vroegere Vaders, vooral Gregorius van Nazianze, Basilius, Pseudo-Dionysius den Areopagiet, Leontius van Byzantium. Naast kleinere dogmatische en ascetische werken schreef hij de zeer omvangrijke „Heilige Parallellen". Boek I handelt over God, II over den mensch, III over deugden en ondeugden. Hiernaar ontving het werk zijn naam, want telkens worden een deugd en een ondeugd tegenover elkaar gesteld. Een commentaar op de brieven van Paulus geeft in hoofdzaak homilieën van Chrysostomus weer. Van de 13 homilieën, die hij zelf schreef, zijn de drie over de Tenhemelopneming van Maria bijzonder belangrijk. De roman van → Barlaam en Joasaph werd hem ten onrechte toegeschreven. J. is ook een der meest gevierde dichters der Gr. Kerk. Het beste zijn wel zijn canones, gezangen van negen strophen, op Kerstmis, Epiphanie, Pinksteren enz. Elk lied is weer anders gebouwd en heeft zijn eigen melodie. J. trachtte de oude metriek met het jongere rhythme te verbinden (→ Byzantijnsche muziek; Oktoëchos).

U i t g . : Migne, Patrol. Graeca (XCIV-XCVI). — L i t . : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 51-65); Ermoni, S. Jean Damascène (1904); Dict. Théol. Cath. (VIII 1925, 693-751). *Franses.*

V o o r s t . i n d e k u n s t als Kerkleeraar, zijn

werken schrijvend. De rechterhand wordt hem afgehouwen. Geknield voor de H. Maagd met lelietak en banderol, waarop geschreven, dat hem de hand afgehouwen werd. Op den grond een boek en bloemen. Als vertegenwoordiger van de theologia mystica werd J. in de Cappella degli Spagnoli (S. Maria Novella te Florence) geschilderd door Andrea da Firenze.

Lit.: A. Michel, Hist. de l'Art (²II, 894); J. Kreuser, Bilderbuch (1863, 211-212). *Heijer.*

Joannes van Dambach (Joh. de Tambaco), Dominicaan van de Duitsche provincie. * 1288 te Dambach (Elzas), † 1372. Is vooral bekend door zijn werk De Consolatione Theologiae (vlg. Hain, Repertorium Bibliogr. nr. 15236), ook in het Ned. vertaald: Vertroestinghe des menschen levens uut der heiligher scriften, Delf in Hollant 1479.

Lit.: A. Bzovius, Annales O.P. (op het jaar 1348); A. Auer, J. v. D. und die Trostbücher vom 11.-16. Jhdt. (1928); Dict. Théol. Cath. (VIII). *Feugen.*

Joannes de Deo, Heilige. * 8 Maart 1495 te Montemór o Novo bij Evora (Portugal), † 8 Maart 1550 te Granada. Na een leven vol wisselvalligheden werd hij door een preek van den Zal. Joannes van Avila tot een vroom en boetvaardig leven bekeerd, geheel gewijd aan werken van Christelijke liefde, vooral de verpleging van zieken en krankzinnigen. Hij werd de wegbereider voor een meer doelmatige em methodische verpleging van zieken en vooral van krankzinnigen. In 1540 stichtte hij te Granada een ziekenhuis. Uit de groep leeken, die zich daar voor zijn liefdewerken bij hem aansloten, ontwikkelde zich later de Orde der → **Broeders van barmhartigheid van den H. Joannes de Deo,** terwijl later ook nog verschillende congregaties onder denzelfden naam en met ongeveer gelijk doel werden gesticht. Zaligverklaard 1630, heiligverklaard 1690. Feestdag 8 Maart.

Lit.: Acta SS. Martii (I); Heimbucher, Die Orden u. Kongreg. der Kath. Kirche (I Paderborn 1933, 601-602); Lex. f. Theol. u. Kirche. *Claesen.*

In de Christelijke iconographie wordt Joannes de Deo uitgebeeld met langen baard, donkerbruine tuniek en groote kap, in de hand een granaatappel met kruis, als zinspeling op Granada; soms ook een bedelaar aan zijn voeten, gewoonlijk een doornenkroon op het hoofd. De voornaamste werken betreffende J. zijn die van Murillo (Sevilla: J. draagt een stervende naar het hospitaal; München: J. geneest een lamme), een beeld van F. Valle en gravures van Wiericx.

Lit.: K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926); E. Mâle, L'art relig. après le Conc. de Trente (1932, 92, 102). *p. Gerlachus.*

Joannes van Deventer, aldus genaamd naar zijn geboortestad, Minderbroeder. † 1554 te Emmerik. Ca. 1526 domprediker in Keulen, van 1552 tot aan zijn dood provinciaal van de Keulsche prov. der Observanten. Hij schreef tegen de Wederdoopers Christianae veritatis telum seu fidei Catapulta (Keulen 1533), een Declaratio contra Lutherum (Keulen 1535) en tegen de Augsburgsche Confessie Exegesis . . . . evangelicae veritatis (Keulen 1533; meermalen herdrukt).

Lit.: P. Schlager, Gesch. der Köln. Franz. Prov. (1909); Dict. Théol. Cath. (VIII). *Feugen.*

Joannes de Dooper (zie plaat; vergelijk den index in kolom 832/833), zoon van Zacharias en Elisabeth (Lc. 1.5), wiens geboorte en taak aan Zacharias in den tempel werden aangekondigd door den engel Gabriël (Lc. 1.7-25). Reeds vroegtijdig trok hij zich terug in de woestijn om zich op zijn zending voor te bereiden (Lc. 1.80). In het 15e jaar van Tiberius kwam hij op bevel van God naar de Jordaanstreek en predikte de nabijheid van het Godsrijk. Om de menschen tot bekeering aan te sporen leefde hij zeer verstorven en diende hij een doopsel van boetvaardigheid toe. Uit Jerusalem, Juda en het geheele Jordaangebied stroomden de Joden toe en lieten zich door J. doopen, terwijl zij hun zonden beleden (Mt. 3.5). Hij was streng tegenover de Farizeën en Sadduceën (Mt. 3.7-12), maar mild jegens de boetvaardige zondaars (Lc. 3.10-14). Ook Jesus kwam tot J. om diens doopsel te ontvangen, bij welke gelegenheid de stem van den Vader en het zichtbare neerdalen van den H. Geest Jesus als den Messias en Zoon Gods openbaarden. Voor een gezantschap van het Sanhedrin bekende J., dat hij niet de Messias was, maar diens wegbereider (Joh. 1.19-23). Aan zijn leerlingen wees hij Jesus aan als het Lam Gods, dat de zonden der wereld wegneemt, zoodat twee hunner, Andreas en Joannes, zich bij Jesus aansloten (Joh. 1.35-40). Toen zijn leerlingen ijverzuchtig werden, omdat Jesus een grooteren toeloop had, wees J. hen met heilige onbaatzuchtigheid terecht (Joh. 3. 23-30). Korten tijd daarna werd hij door Herodes Antipas gevangen gezet (volgens Flavius Josephus in de vesting Machaerus), omdat hij hem zijn ongeoorloofde samenleving met Herodias had verweten (Mt. 14.3 vlg.). De vraag, welke hij door zijn leerlingen aan Jesus liet stellen, of Deze namelijk de Messias was en of zij misschien een anderen moesten verwachten, schijnt voortgekomen te zijn uit een zeker ongeduld (Mt. 11.2-6). Na het heengaan der leerlingen hield Jesus een lofrede op den Dooper (Mt. 11.7-15). Bij gelegenheid van een verjaringsfeest van Herodes gelukte het Herodias, die meer dan de viervorst op J. gebeten was, door haar dochter Salome het hoofd van den Dooper te verkrijgen (Mt. 14.6-12). De Kerk viert de geboorte van J. op 24 Juni, zijn onthoofding op 29 Augustus. *Keulers.*

Zie ook → Johannesbroodboom; Joannesnachtdansen; Laren (N.H.) sub St. Jansprocessie.

In de iconographie werd Joannes de Dooper tallooze malen behandeld. Als afzonderlijke figuur in kemelharen kleed, kruisstaf in de linker-, boek of schijf met Lam Gods, waarheen J. wijst, in de rechterhand; voorbeelden o.a. aan de portalen der Fransche kathedralen (13e eeuw); verder Van Eyck (Lam-Godsaltaar te Gent), fresco van Zeitblom (Kaufbeuren), Leon. da Vinci, Ghiberti (Or San Michele te Florence), vooral Donatello; ook in Spanje Bartholomé González, Cerezo; in Ned. Gerard David. Vervolgens is J. behandeld in de verschillende phasen van zijn leven: voorzegging van zijn geboorte (kapiteelen te Clermont), geboorte (Hub. van Eyck?, Rog. v. d. Weyden), kindsheid (Raffael, Da Vinci, Joos van Cleve, Murillo), prediking (Herri de Bles, Andrea del Sarto), doopsel van Christus (doopvont in S. Barthélémy te Luik, 11-12e eeuw), gastmaal bij Herodes en onthoofding (Rog. v. d. Weyden, J. Mostaert, Memlinc, Metsijs), als figurant in de zgn. Santa Conversazione (Bouts, Botticelli).

Lit.: K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933); A. Michel, Hist. de l'art (register 216-217). *p. Gerlachus.*

Vereering. De persoon van Joannes den Dooper is met dien van Christus zelf te nauw verbonden, dan dat zijn openbare vereering lang op zich kon laten wachten. Zoo werd dan het Geboortefeest van dezen in den schoot zijner moeder geheiligden Voorlooper

(Lc. 1.44) reeds in den loop der 4e eeuw, minstens in Afrika, gevierd, en in de 5e eeuw overal in het Westen, en dit wel in aansluiting bij het kort tevoren ingestelde Geboortefeest van Christus, op 24 Juni (d.i. rond zes maanden voor het Kerstfeest; vgl. Lc. 1.26, 36). Het Oosten nam spoedig beide feesten over. Een eeuw later werd Sint-Jansdag een geboden feest en bleef dit tot 1911, voorafgegaan (tot in de 19e eeuw) door een vigilie-vastendag, spoedig zelfs uitgebreid tot een „Vastentijd" als voor het Kerstfeest, terwijl in de 12e eeuw de Kerk het in kloosters gebruikte octaaf aannam. In de M.E. bereikte de vereering van J. haar hoogtepunt, waarvan ten onzent de processie te Laren in Noord-Holland nog getuigenis aflegt. Ook andere feesten ontstonden: dat van O n t v a n g e n i s, in Sept., dat der O n t h o o f d i n g, op 29 Aug., beide bijna even oud als het Geboortefeest. Steeds was J. de bijz. patroon der doopkerken; zoo wijdde reeds Constantijn de Groote hem niet slechts twee kerken buiten Rome toe, maar ook het baptisterium der Lateraansche basiliek, waarin zich de zilveren beelden bevonden van Christus en Joannes; en nog heden vraagt de Kerk, dat in de doopkapellen de afbeelding van beiden voorkomt (Rit. Rom. t. II, c.1. n.46).

L i t. : Flicoteaux, La Noël d'été et le culte de S. Jean B. (Lophem-lez-Bruges 1932). *Louwerse.*

Joannes van Ephese, Syrisch hagiograaf en geschiedschrijver, Monophysiet. † 586. J. werd eerst monnik en 543 Monophysietisch bisschop van Ephese. Onder keizer Justinus II wegens zijn dwaalleer in gevangenschap en verbanning. J. schreef een werk over de Oostersche Zaligen, biographieën van Monophysieten als Severus van Antiochië e.a. en een Kerkgeschiedenis in 3 dln. van Julius Caesar tot 585, waarvan alleen het laatste deel is overgeleverd.

U i t g. : van het eerste werk : Land, Anecdota syriaca (II Leiden 1868); het tweede : in Patrol. Orientalis (XVII-XIX 1923 vlg.). — L i t. : bij Felix Haase, Altchristl. Kirchengesch. nach oriental. Quellen (1925, 11 vlg.). *Franses.*

Joannes Eudes, → Eudes.

Joannes de Evangelist, → Joannes de Apostel,

Joannes Evangelista van 's-Hertogenbosch (Gerard van Scharen), Capucijn, mystiek schrijver. * 1588 of '89, † 2 Nov. 1635 te Leuven. Capucijn geworden te Gent in 1613, leidde hij een leven van boete en hooge beschouwing. Vooral als novicenmeester heeft hij groote verdiensten. Verschillende vooraanstaande paters hadden hem hun opleiding te te danken. Hij stierf in geur van heiligheid, en wonderen werden hem toegeschreven. Te Antwerpen wordt in het Capucijnenklooster zijn portret bewaard en na zijn dood werden zijn schriften dikwijls herdrukt.

W e r k e n : Het Ryck Godts inder Zielen (sedert 1637 tot 1930 herhaaldelijk gedrukt in het Ned., Eng. en Duitsch) ; Het Eeuwigh Leven (uitg. in het Ned., Fr. en Lat., 1644-1915) ; Een gulden Tractatjen tracterende vande scheydinghe der zielen ende des geests (1677, later ook in het Duitsch en vooral herhaaldelijk in het Latijn). Aan J. heeft men nog een anonieme : Geestelycke Oeffeninge voor de Novitiën toegeschreven, doch waarsch. zonder reden (Ons Geest. Erf, VII 1933, blz. 443-445). — L i t. : vsch. oudere en nieuwere uitg. van J. 's werken geven een inleiding nopens zijn leven en leer. Verder : Biogr. Nat. Belg. (X) ; Franc. Leven (XIV 1931 en XV 1932) ; Ons Geest. Erf (VIII 1934). *p. Hildebrand.*

Joannes (González) **a S. Facundo,** Heilige, Augustijn, vooral bekend als prediker en vredestichter te Salamanca, waar hij ook als patroon van stad en diocees wordt vereerd. * ca. 1430 te Sahagun, † 11 Juni 1479 te Salamanca. Zaligverklaard 1601, heiligverklaard 1690. Feestdag 12 Juni.

L i t. : Acta SS. Junii (II); Lanteri, Postr. saec. sex rel. Aug. (II, 102-109) ; Lex. f. Theol. u. Kirche ; Tomás Cámara y Castro O. E. S. A., Vida de S. Juan de Sahagun (Salamanca 1891 ; vrij in het Ned. bewerkt d. F. Spoorenberg O.E.S.A., 1924). *Claesen.*

Joannes de Fécamp (Jeannelin), Benedictijn, 2e abt van Fécamp; † 1078. Een der meest op den voorgrond tredende ascetische schrijvers vóór den H. Bernardus. Schrijver van veel verspreide, op naam van St. Augustinus en St. Anselmus staande, Meditationes, van een op naam van Alcuinus gedrukte Confessio fidei, en een aan Joannes Cassianus toegeschreven Confessio theologica.

L i t. : Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *Feugen.*

Joannes Fidanza, eigenl. naam van den H. → Bonaventura.

Joannes de Florentia, → Giovanni de Cascia.

Joannes Gallicus (J. de Mantua), Kartuizermonnik. † 1473 te Parma. Bekend als schrijver van twee muziek-theoretische verhandelingen: Ritus canendi en Introductio, in herdruk verschenen bij Ed. De Coussemaker: Scriptores de musica (IV Parijs 1878).

Joannes Geiler van Kaisersberg, → Geiler.

Joannes Gonzales is → Joannes a S. Facundo.

Joannes Gressenich, Kartuizer, een der martelaren van → Roermond.

Joannes Gualbertus, Heilige, abt. * ca. 995 te Florence, † 12 Juli 1073 te Passignano bij Siena. Feest 12 Juli. Na den moordenaar van een zijner naaste verwanten vergiffenis te hebben geschonken trad hij ca. 1013 in het Benedictijnerklooster San Miniato bij Florence in en stichtte later een kluizenaarsgenootschap te Vallombrosa, dat door stichtingen en anderszins tot een Orde uitgroeide. In de O r d e d e r V a l l o m b r o s a n e n werd het kluizenaarsleven met volle strengheid beoefend.

L i t. : Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der Kath. Kirche ([3]I, 321 vlg.) ; Acta SS. Julii (III 1868, 327 vlg.). *Lindeman.*

Joannes van Hildesheim, Carmeliet; † 5 Mei 1375. Hij trad als middelaar op tusschen den bisschop van Hildesheim en de hertogen van Brunswijk.

W e r k e n : o.a. Liber de.... trium regum translatione (na 1372, vert. : Ned. Historien der heiliger drien coninghen (Delft 1479) ; Defensorium ordinis.... de Monte Carmelo (Antwerpen 1680). Brieven van J. zijn bewaard in de Staatsbibliotheek te Berlijn en te Atrecht. — L i t. : B. Xiberta, De scriptoribus Carm. Saec. XIV (1931) ; Monum. Carmel (1907) ; T. J. A. Scheepstra, Van den Heilighen Drie Coninghen (diss., Groningen 1914).

Joannes van Hoornaer, Dominicaan, een van de martelaren van Gorcum (→ Gorinchem).

Joannes de Janduno, Scholastiek wijsgeer, Averroïst; † 1328. Bestreed de pauselijke politiek en schreef te Parijs met → Marsilius van Padua het werk Defensor Pacis, waarin de oorsprong van alle gezag in Kerk en Staat in het volk wordt gelegd; beiden vluchtten naar Lodewijk van Beieren en werden geëxcommuniceerd. J. is de meest consequente vertegenwoordiger van het latere → Averroïsme: hij houdt de Averroïstische verklaring van het stelsel van Aristoteles voor zeker en onweerlegbaar, maar neemt door het geloof toch de waarheid van het tegendeel met even groote zekerheid aan, omdat bij God ook datgene nog mogelijk heet te zijn, waarvan het verstand de onmogelijkheid kan bewijzen. → Dubbele waarheid.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Werken: Commentaren op Aristoteles en Averroës. — Lit.: M. M. Gorce, Averroisme, in: Dict. Hist. Géogr. eccl. (V, 1032-1092). *F. Sassen.*

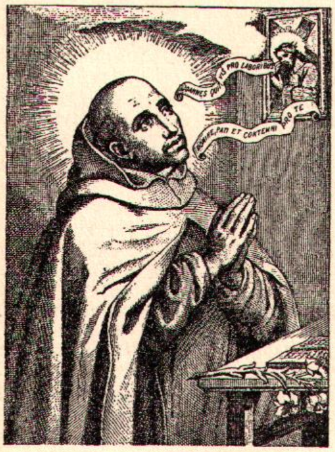
Joannes a Jesu Maria (Joh. de San Pedro y Ustarroz), Ongeschoeid Carmeliet. * 27 Jan. 1564 te Calahorra, † 28 Mei 1615 te Montecompatri (bij Frascati). 1590-'98 novicen-meester te Genua, 1598-1611 te Rome, 1611-'14 generaal der Orde. Hij schreef enkele, in bijna alle Europ. talen vertaalde, werken over de vorming van de novicen en had een belangrijk aandeel aan de → Congregatio de Auxiliis door zijn traktaat De probabilitate utriusque partis in controversia de efficacia gratiae (in Anal. O. Carm., 1928-'29) Zijn Theologia Mystica (Napels 1607) had ten doel zijn leerlingen in te leiden in de practische mystiek.

Uitg. Al zijn geschriften (meer dan 80) zijn vereenigd in de „Opera omnia" (Keulen 1622, Florence 1771-'74). — Lit.: Biographie door P. Florencio (Burgos 1919). *Feugen.*

Joannes van Kroonstad (Iwan Ilitsj Sergijew), Russisch metropoliet van Kroonstad en ascetisch schrijver. * 1828, † 20 Dec. 1908. Om zijn liefdadigheid en genezingen reeds tijdens zijn leven als heilige vereerd. Hij schreef: Mijn leven in Christus Jesus (ook in het Fransch vertaald), en De Weg naar God, die een beeld geven van de ascese en moraal der Russ. Kerk. Na zijn dood vormden zijn vereerders de sekte der Johannieten.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V); A. Staerk, Jean de Cronstadt (1902). *Feugen.*

Joannes van het Kruis, Heilige, Kerkleeraar, Carmeliet. * 24 Juni 1542 te Fontiveros (Spanje), † 14 Dec. 1591 te Ubeda. **Leven.** In 1675 door Clemens X zalig-, in 1726 door Benedictus XIII heiligverklaard, in 1926 door Pius XI als doctor mysticus om zijn mystieke werken tot Kerkleeraar verheven. Zijn vader Gonzalo de Yepes stamde uit een oude adellijke familie, doch huwde buiten zijn stand met Catalina Alvarez met het gevolg, dat na zijn vroegen dood de weduwe en de kinderen den steun der adellijke familie misten en in harden arbeid in het levensonderhoud moesten voorzien. Naar Arevalo verhuisd, was J. achtereenvolgens leerling bij een timmerman, een kleermaker, een schrijnwerker en een schilder, doch lang kan dit niet geweest zijn, daar hij, meer tot de studie dan tot handwerk geroepen, op 12-jarigen leeftijd te Medina del Campo de lessen in een college mocht volgen. Hij nam in een klooster de bediening van koster waar, diende in een hospitaal, bedelde voor de arme zieken en de armoede dwong hem, den dienst in het hospitaal ook aan te houden, toen hij de lessen mocht volgen van het college der Jezuïeten, daar in 1555 gesticht. 24 Febr. 1563 ontving hij te Medina het kleed van den Carmel onder den naam Joannes van den H. Matthias. Hij leefde er „als een engel" en na zijn geloften ontving hij verlof den regel te volgen zonder gebruik te maken van de verzachtingen door de pausen gegeven met betrekking tot het vasten en het gebruik van vleesch. Naar het studiehuis der Orde te Salamanca gezonden, was hij daar 1564-'68 ingeschreven als student der universiteit en in het klooster leeraar en prefect der andere studenten.

Joannes van het Kruis.

In 1567 priester gewijd, dacht hij er ernstig over bij de Kartuizers een meer afgezonderd en strenger leven te zoeken. Een onderhoud met de H. Teresia deed hem hiervan afzien en zich bereid verklaren, volgens verlof door den generaal der Orde J. B. de Rossi (Rubeus) gegeven, een klooster te beginnen, waarin de regel in haar oorspronkelijke gestrengheid werd nageleefd. 28 Nov. 1568 werd te Duruelo met twee paters, nl. Antonius de Heredia, toen Antonius van Jesus, tot dan toe prior te Medina del Campo, en Joannes van St. Matthias, toen Joannes van het Kruis, en broeder Joseph van Christus, de hervorming begonnen in een huis zoo armelijk en primitief, dat het met recht met het stalletje van Bethlehem werd vergeleken. De H. Teresia zeide, dat zij anderhalven pater had meegekregen, omdat J. buitengewoon klein van gestalte was, ong. 1,55 m hoog. De hervorming breidde zich snel uit. Bij de daarop volgende stichtingen van nieuwe kloosters had J. vele moeilijkheden te overwinnen, verdachtmaking en miskenning ook van de zijde zoowel van de oude als van de hervormde observantie. Steeds meer tot het beschouwend gebed getrokken en ook als leermeester daarin erkend, wijdde hij zich niettemin, soms geheele dagen zonder naar eten of drinken te vragen, aan catechismus en zielzorg onder de geestelijk verwaarloosde arme bevolking der omgeving. Op verzoek van de zusters der hervormde observantie begon hij al spoedig met het schrijven zijner mystieke werken. Toen de beproevingen en moeilijkheden voor de jonge hervorming haar hoogtepunt bereikten en J. in het klooster te Toledo werd opgesloten, schreef hij daar in vaak extatischen toestand zijn schoonste werk, „el Cantico espiritual", waarin de heerlijkheid van zijn leven met God het schitterendst geschilderd wordt. Door pauselijke goedkeuring en door hemelsche verlichting gerustgesteld over de ongehoorzaamheid, waarvan men hem beschuldigde, en over het goede in de hervorming gelegen, ontvluchtte hij het klooster te Toledo en begon met nieuwe geestdrift het werk der hervorming. Achtereenvolgens prior in verschillende huizen, definitor, was hij bovenal de geestelijke leider zoowel van de hervormde paters als van de zusters. Ook hier ontwikkelden zich echter hevige tegenstellingen, in het bijzonder in de leiding der zusters. Zoo sterk was de tegenstand tegen J.'s opvattingen, dat men besloot zijn leiding uit te schakelen door hem naar de missiën te zenden. Hijzelf verlangde niets meer dan, wat hij op een vraag van Christus, die hem te Segovia verscheen, antwoordde: „Pati et contemni pro Te", „Lijden en geminacht worden om U". Zoo vroeg hij ook als gewoon pater te sterven in een plaats, waar men hem niet kende. God liet toe, dat hij einde 1591 ziek en bijna stervend aankwam in Ubeda, een pas begonnen zeer arm klooster, waar hij weinig welkom was. Eerst enkele dagen voor zijn dood bracht een bezoek van zijn ouden prior Antonius van Jesus, toen provinciaal, verandering in zijn beoordeeling en be-

handeling. Zijn lichaam wordt nog heden te Ubeda bewaard en vereerd. Feestdag 24 November.

J.'s **mystiek** is sterk beïnvloed door de mystieke werken van den Pseudo-Dionysius Areopagita, maar wordt toch beheerscht door de Thomistische wijsbegeerte en godgeleerdheid, welker grondbeginselen hij op meesterlijke wijze ontwikkelt in verband met den opgang tot God, langs den weg der zuivering, verlichting en vereeniging. Hierbij legt hij bijzonder sterken nadruk op de verheffing van het verstand boven de zintuigelijke aanschouwing, al verlaat hij daarbij het Aristotelisch-Thomistisch standpunt niet, dat uit het zintuigelijke het verstandelijke begrip wil zien ontwikkeld. Het is veel meer een sterke beheersching van de lagere zintuigelijke vermogens door de hoogere intellectualistische. Hoewel hij veel aandacht schenkt aan de goddelijke begenadiging, aan de → instorting van het mystieke leven, weet hij toch de menschelijke medewerking en het voortbouwen op de gewone werkzaamheid der menschelijke natuur daarmede steeds op de meest harmonische wijze te verbinden. Er is in vroeger en later tijd veel strijd geweest over het standpunt van J. met betrekking hiertoe. Men heeft gemeend, dat hij, onder invloed der → Alumbrados, te veel nadruk legt op de goddelijke instorting; sommigen gaan zoo ver, dat zij in de beoordeeling van de uitgaven zijner werken, in het bijzonder van „el Cantico espiritual", spreken van interpolatie, om den schrijver voor een beschuldiging van illuminisme te bewaren; het laatste woord is hierover nog niet gesproken. Men houde hierbij in het oog, dat de werken van J. niet een gesloten geheel vormen en op verschillende tijden en met verschillende bedoeling zijn geschreven. Toch wijst de vaste terminologie op een goed omschreven inzicht. Men heeft daarom de verschillende werken zeer zeker in sterk onderling verband te zien, maar toch van den anderen kant te erkennen, dat bijv. in "Bestijging van den Berg Carmel" veel meer de menschelijke werkzaamheid, het „verwerven" van het mystieke leven op den voorgrond staat, terwijl „het Geestelijk Liefdelied" geheel geschreven is in het bewustzijn der goddelijke „instorting" van het mystieke leven. Het is onjuist, hier tegenstelling te zien; onjuist is ook geweest het pogen van sommigen, uitdrukkingen van het laatste te wijzigen of weg te laten, om ze met het eerste zoogenaamd in overeenstemming te brengen. Daarmede berooft men zijn hoogste uitingen van haar glans en heerlijkheid. Dit sluit niet uit, dat J. zelf aanduidt, dat men zijn werken in verschillenden zin kan verstaan en, om het zoo uit te drukken, al naar de eigen gesteltenis de hemelsche muziek soms op de bereikbare hoogte moet transponeeren. In dit licht beschouwd, is de „Bestijging van den Berg Carmel", soms een zuiver ascetisch werk genoemd, in zijn bedoeling zeker een mystiek werk te noemen en mag men, hoe mystiek het „Geestelijk Liefdelied" is, daaraan de beteekenis voor de ascese niet ontzeggen. Gelijk de titel reeds uitdrukt, is de „Donkere Nacht" vooral het werk, waarin J. nadruk legt op de mogelijkheid der goddelijke verlichting, nadat het God-zoekende verstand de zintuigelijke aanschouwing geheel heeft leeren beheerschen.

De beste uitgave der werken van J. is die door P. Silverio (4 dln. Burgos 1929-'31). Het beste leven is dat van Bruno de J.M., St. Jean de la Croix (Parijs 1929). Een goed overzicht over de lit. over J. is: dr. A. Winklhofer, Querschnitt durch die Johannes-v. Kreuz-Literatur, in Zschr. f. Aszese u. Mystik (XI 1936). Een eenigszins Vlaamsch getinte Ned. vertaling van J.'s werken verscheen te Hilversum (1931-'32); een korte samenvatting zijn: Door 't niet tot 't al (Amsterdam 1919), en Inwendig Bidden volgens den Heiligen Joannes van het Kruis (Gent 1927). *Brandsma.*

In de Christ. iconographie wordt Joannes van het Kruis uitgebeeld in Carmelietenkleeding, op de hand een Moeder-Godsbeeldje; ook met S. Teresia voor een altaar geknield. Christus verschijnt J. (Murillo, Den Haag); vooral is bekend het werk van W. Damery te Parijs: een engel geeft J. een voorstelling van den kruisdragenden Christus. *p. Gerlachus.*

Lit.: K. Künstle. Ikonogr. der Heiligen (1926); E. Mâle, L'art relig. après le Conc. de Trente (1932, 171).

Joannes Leeuwis, Kartuizer, een der martelaren van → Roermond.

Joannes de Lemego, burger van Groningen, schrijver van een Kroniek van Friesland (1110-1478); † waarsch. vóór 1498.

Uitg.: J. A. Feith, in: Werk. Hist. Gen. (Nw. Serie nr. 48, 1887, blz. 42-152). — Lit.: J. Romein, Gesch. v. d. Noord-Ned. Geschiedschrijving (1932, 158-160).

Joannes (Gerbrandsz) **a Leydis,** schrijver van belangrijke kronieken, Carmeliet; * ca. 1440 waarsch. te Leiden, in de Orde getreden te Haarlem, 1477-'79 prior te Haarlem, daarna 1479-'80 te Woudsend, in het bijzonder ter invoering van de hervorming, begonnen door den Z. Joannes Soreth. Daarna weder te Haarlem. Door de meesten wordt als zijn sterfjaar 1504 opgegeven; door anderen 1524 of 1525. Zijn voornaamste werk, „Chronicon comitum Hollandiae et episcoporum ultrajectensium", is tweemaal bewerkt. De eerste bewerking, geschreven vóór 1469 en loopend tot 1467, werd langen tijd toegeschreven aan Frederik van Sevender, eveneens Carmeliet van het klooster te Haarlem, is echter door dezen slechts overgeschreven. Dit hs. wordt bewaard op de universiteitsbibl. te Leiden. Een tweede handschrift, daaraan verwant, is in het Gem. Museum te Alkmaar. Een derde hs., dat de schrijver zelf gebruikte voor de tweede bewerking en waarvan de oorspr. tekst geheel omlijst is met aanteekeningen, wordt bewaard in het Britsch Museum (Bibl. Cotton. sub Vitellio. E. VI), doch leed aanzienlijk bij den brand van 1731. Een verkorte bewerking is nog in de Stadtbibl. te Breslau. De tweede bewerking, begonnen tusschen 1484 en 1494, is in hs. bewaard te Brussel, Kon. Bibl., en uitgegeven door Sweertius, „Rer. Belg. Annales" (Antwerpen 1620). Potthast noemt het: „de beste bron van de middeleeuwsche geschiedenis van Holland", Romein: „de eerste werkelijk uitvoerige geschiedenis" en „naast die van Beka de belangrijkste". Een bijna letterlijke vertaling er van is de zgn. „Divisie-kroniek" van → Cornelius Aurelius, Die Cronycke van Hollandt, Zeelandt ende Vrieslant (Amsterdam 1517), door Blok genoemd „sluitsteen der middeleeuwsche geschiedschrijving", door Romein „tot 1750 de vraagbaak voor het leekenpubliek". Hieruit werd weer een schoolboek samengesteld met Prot. strekking en beperkt tot Holland, dat van 1538 (Antwerpen) tot 1802 (Amsterdam) bijna 60 maal herdrukt werd. J. schreef bovendien Chronicum Egmundanum sive Annales Regalium Abbatum Egmundensium, in 1692 door Matthaeus te Leiden uitgegeven, terwijl een vertaling door K. van Herk, vervolgd door G. Kempher werd uitgegeven te Alkmaar in 1732. Dit Chronicon loopt tot 1524, doch het is

aannemelijk, dat het oorspronkelijk liep tot 1484 en door een ander werd vervolgd. Nog schreef hij de Historie van 't leven en de feyten der Edele ende Hoochgeboorne Heeren van Brederode in Hollant (tot 1486), door Matthaeus uitgegeven in Analecta vet. aevi. Een Lat. bewerking hiervan, waarsch. ook van J., wordt in hs. bewaard te Utrecht (2), en Brussel. Van de Ned. bewerking zijn twee hss. te Detmold; het eene is echter onvolledig. Een hem toegeschreven Geschiedenis der Carmelietenorde, in hs. bewaard te Milaan (Bibl. Brera. A.E. XII, 22), blijkt een door hem in 1491 beëindigd afschrift van de Ordegeschiedenis door Arnold de Bost of Bostius uit het klooster te Gent (1445-'99). Nog is van hem te Oxford (Bodleyan Libr. ms. 3429) in hs. bewaard: „Tractatus reprobacionum quinque mendaciorum in cronica Anthonini contra ordinem Carmelitarum positorum", waarin hij eenige misvattingen van den H. Antoninus van Milaan over de Orde van den Carmel recht zet.

L i t. : C. de Villiers, Biblioth. Carmel. (I 1927, 850-852); P. Benoit-Marie de la Croix O. C. D., Les Carmes Humanistes, in : Etudes Carm. (1936, 66-67); Muller, Lijst v. Nned, Kronieken (1880, 17-77); J. Romein, Gesch. v. d. Nned. Geschiedschr. i. d. M. E. (1932, 116-121); Hintzen, Het Chronicon enz. in Bijdr. v. Vad. Gesch. e. Oudheidk. (5e Reeks, IX 1922, 131-142); de Hoop Scheffer, in Studiën en Bijdr. (III, 135) ; J. v. Bolhuis v. Zeeburgh, in Nijhoff's Bijdr. N. R. (VIII, 356). *Brandsma.*

Joannes van Luik, Kartuizer, een der martelaren van → Roermond.

Joannes Malalas (rhetor; < Syr. malal = spreken), Byzantijnsch geschiedschrijver, midden 6e eeuw. Zijn Chronographia reikt van de oudste Egypt. geschiedenis tot 563. De 17 boeken bevatten een mengsel van sagen en legenden en ook waardevolle historische mededeelingen. In diverse vertalingen heeft het werk in Oost en West veel invloed gehad. Het is van waarde voor de geschiedenis van het vulgair Grieksch.

U i t g. : Migne, Patrol. Graeca (XCVII, 9-790). — L i t. : Krumbacher, Gesch. d. byzant. Lit. (1897, 325-334); Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 121 vlg.); Weber, in Festgabe für Deiszmann (1927). *Franses.*

Joannes van Matha, Heilige. * 23 Juni 1160 te Faucon (Provence), † 17 Dec. 1213 te Rome. J. doctoreerde aan de univ. van Parijs, werd priester en stichtte met den H. Felix van Valois in 1198 op den grondslag van den regel van St. Augustinus de Orde der Trinitariërs, welke zich ten doel stelde, gevangen Christenen uit de handen der Mohammedanen los te koopen. Feestdag 8 Februari.

L i t : Calixte de la Providence, Vie de St. Jean de M. (Parijs [2]1884). *Th. Heijman.*

Joannes Maxentius, woordvoerder der → Scythische monniken in den → Theopaschietenstrijd, begin 6e eeuw. Hij wendde zich in een schrijven tot de legaten van paus Hormisdas, die in Konstantinopel waren ter bijlegging van het → Acaciaansche schisma, en voegde daarbij een strijdschrift tegen de → Acephalen. Hij oefende scherpe critiek uit op een brief van Hormisdas en schreef een dialoog in 2 boeken tegen de Nestorianen.

U i t g. : bij Ed. Schwartz, Acta Conciliorum oecum. (I, 4, 1922-'23, pars 2, 1-62). *Franses.*

Joannes van Mirecourt, Cisterciënser, Scholastiek wijsgeer, nominalist (midden 14e eeuw). Hij verwerpt met Ockham de objectieve waarde van het oorzakelijkheidsbeginsel en van de bewijzen voor het Godsbestaan, die daarop berusten. In de ethiek huldigt hij het uiterste → voluntarisme; ook neemt hij aan, dat God de onmiddellijke oorzaak is van alle handelingen van de geschapen dingen, en dus ook van het kwaad.

L i t. : F. Sassen, Gesch. der Patristische en Middeleeuwsche Wijsb. ([2]1932). *F. Sassen.*

Joannes Mombaer van Brussel, → Mauburnus.

Joannes Monachus, monnik van S. Saba bij Jerusalem, 6e eeuw; was waarsch. de schrijver van den Griekschen tekst van den roman van → Barlaam en Josaphat.

Joannes van Monte Corvino, Minderbroeder. * 1247, † 1328. Na te hebben gemissioneerd in Armenië en Perzië, werd hij door paus Nicolaas IV naar China gezonden. Over Indië, waar hij een paar maanden werkte, kwam hij 1294 aan in China. Hij ontwikkelde er tot zijn dood een prachtige, methodische missiewerkzaamheid en bracht het Christendom tot hoog aanzien. Hij was een der grootste missionarissen.

B r i e v e n : uitgeg. d. A. v. d. Wyngaert O.F.M., Sinica Franciscana (I Quaracchi 1929). — L i t. : A. v. d. Wyngaert, Notes sur Jean de Mont Corvin (Rijsel 1924); Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *v.d.Borne.*

Joannes de Muris, → Muris.

Joannes van Naarden, een van de martelaren van → Alkmaar.

Joannes Nepomucenus, Heilige en martelaar. * ca. 1345 te Pomuk in het Z. van Bohemen, † 20 Maart 1393 te Praag. Hij was kanselier, later vicarisgeneraal van aartsbisschop Jenzenstein van Praag en pastoor van St. Gallus aldaar. Wegens den moed, waarmee hij optrad tegen koning Wenceslaus van Bohemen ter handhaving van de rechten en vrijheden der Kerk, werd hij gevangen genomen, in het geheim gruwelijk gefolterd en des nachts van de Moldaubrug in de rivier geworpen. Of hij ook gefolterd is om hem het biechtgeheim der koningin te ontwringen, is onzeker; pas in 1433 wordt dit voor het eerst gemeld en hofbiechtvader is J. nooit geweest. Een tweede J. N., die in 1383 zou gestorven zijn, heeft nooit bestaan; de meening hieromtrent is ontstaan uit een jaartalvergissing omtrent den hier behandelden heilige.

J. is in den dom van Praag begraven en van stonde af hoogelijk vereerd. In 1719 werd zijn graf geopend en zijn tong onvergaan in het skelet aangetroffen. In 1729 is hij heiligverklaard. Hij is een der landspatronen van Bohemen, en op de Moldaubrug is in 1693 een standbeeld voor hem opgericht, waarom hij ook als brugheilige vereerd wordt. Feest 16 Mei.

L i t. : Acta Sanctorum Maii (III). Zie verder de monographie van J. Weisskopf (1931) en diens artikel in Lex. f. Theol. u. Kirche (V), beide met rijke literatuur opgaven. *Gorris.*

In de Christelijke i c o n o g r a p h i e wordt Joannes Nepomucenus afgebeeld in rochet, met baret op het hoofd, kruisbeeld in de hand; ook met den vinger of een slot op den mond; soms met de martelaarspalm in de hand en vijf sterren in den nimbus boven zijn hoofd. Reeds in den dom te Praag in de 15e eeuw; bekend zijn werken van Cyriak Hackhofer, Cosm. Dam. Asam (München), Tiepolo, Maratta, Speranza, Crespi e.a.

Zijn beeld vindt men in sommige streken, o.a. Beieren, op tal van bruggen geplaatst. *p. Gerlachus.*

L i t. : K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926); E. Mâle, L'art rel. après le Conc. de Trente (1932, 71-72).

Joannes van Nikiu, Monophysietisch kroniekschrijver, ca. 700. Zijn wereldkroniek, van de schepping tot einde 7e eeuw, is alleen belangrijk voor de laatste

periode, waar hij echter de Monophysieten steeds zeer gunstig en de Katholieken ongunstig voorstelt. Het werk bleef slechts in Ethiopische vertaling bewaard.

Uitg.: Zotenberg (1883, Ethiop. met Fr. vert.). — Lit.: Nöldeke, in Göttinger gel. Anzeigen (1881, 1883). *Franses.*

Joannes van Oisterwijk, Ned. Heilige, Regulier Kanunnik van den H. Augustinus te Rugge bij Den Briel. * ca. 1504 te Oisterwijk, † 9 Juli 1572 te Den Briel. Bestuurder van het klooster der Augustinessen te Gorcum. Van daar werd hij, door de Geuzen gevangen genomen, met de overige Martelaren van Gorcum (zie onder → Gorinchem) naar Den Briel gevoerd en aldaar gedood.

Lit.: Kronenburg, Neerlands Heiligen in later Eeuwen (I 1901). *Feugen.*

Joannes van Oudewater, vergriekscht Paleonydorus genoemd, Carmeliet. * ca. 1435 waarsch. te Oudewater, † 1507 te Mechelen, waar hij ook in de Orde trad (6 April 1455). Schrijver van een korte geschiedenis der Orde, tweemaal als incunabel (Mainz 1495 en 1497) en later nog herhaaldelijk in druk verschenen. Met Trithemius was hij een vurig strijder voor de Onbevlekte Ontvangenis van Maria tegen den Dominicaan Wigand van Frankfurt.

Lit: Cosmas de Villiers, Bibl. Carm. (1927); Daniel a Virg. Maria, Speculum Carmel. (I 1680). *Brandsma.*

Joannes van Parma, Zalige, Minderbroeder. * ca. 1209, † 19 Maart 1289 te Camerino. Van 1247-1257 generaal-overste; werd opgevolgd door den H. Bonaventura, door hem aanbevolen bij zijn aftreden. Werd verdacht van Joachimistische neigingen; over het daaromtrent gevoerde proces bestaat onzekerheid, in het bijzonder ook over het aandeel van den H. Bonaventura, die hem zou veroordeeld hebben, ofschoon J. zelf duidelijk zijn kerkelijke gezindheid uitsprak (zie over dit alles S. Gilson-Ph. Böhner, Der heilige Bonaventura, Hellerau 1929, 37 vlg.). J. was een ijveraar voor de armoede; of hij echter tot de eigenlijke extreme richting moet worden gerekend, is niet zeker. De laatste 30 jaren zijns levens bracht hij door in strenge ascese te Greccio. Feestdag 20 Maart.

Lit.: P. Gratien O. Cap., Hist... Ordre Fr. Min. au XIIIe siècle (Parijs 1928; zie Register); Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *v. d. Borne.*

Joannes Philoponus, Grieksch wijsgeer uit de school van Alexandrië (6e eeuw n. Chr.), later tot het Christendom bekeerd; schreef commentaren op werken van Aristoteles en Porphyrius en bestreed de eeuwigheid der wereld (tegen Proclus).

Lit.: Ueberweg-Praechter, Die Philosophie des Altertums (Berlijn [12]1926).

Joannes van Piano del Carpine, Minderbroeder. † 1252 (?). Door St. Franciscus in 1221 naar Duitschland gezonden. Als provinciaal-overste deed hij veel voor de uitbreiding. Later door paus Innocentius IV (1245) naar de Mongolen afgevaardigd om den vrede te waarborgen. Zijn belangrijke Geschiedenis der Mongolen werd dikwijls uitgegeven, het laatst door A. v. d. Wyngaert, Sinica Franciscana (I Quaracchi 1929).

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *v. d. Borne.*

Joannes de Priester-koning, de held van een sage, die het eerst bij Otto van Freising in de 12e eeuw vermeld wordt. Een zekere J., in het verre Oosten wonende, koning van een Christelijk volk en priester, zou de koningen der Perzen en Meden in een bloedigen slag hebben overwonnen, maar zijn voornemen om de Kerk van Jerusalem te hulp te snellen wegens verschillende omstandigheden onuitgevoerd hebben moeten laten. De meest verbreide verklaring is: J. is de Chinees Jeliutasj, die den Perzischen sultan Sandsjar in 1141 een nederlaag toebracht en daardoor, zonder het te willen, den Christenen een grooten dienst bewees.

Lit.: G. Oppert, Der Presbyter J. in Sage und Geschichte ([2]1870); F. Zarncke, Der Priester J., in de afleveringen van de Sächsische Gesellschaft der Wissenschaften (XVII, XIX). *Wachters.*

Joannes van Rupella (de la Rochelle), Minderbroeder. † vóór Sept. 1245. Als 2e magister-regens der Franciscanen aan de univ. van Parijs, heeft hij medegewerkt aan den val van Elias van Cortona en was hij een der samenstellers van de eerste verklaring van den Ordesregel. Hij was ook een beroemd predikant.

Lit.: H. Felder, Gesch. der wiss. Studien im Franz. Orden (1904); P. Minges, in: Arch. Franc. Hist. (1913); W. Lampe, in: Studi Franc. (1931). *Feugen.*

Joannes van Riedt (de Arundine), Carmeliet. * te Brugge, † 13 Juli 1497 te Utrecht. In 1459 vergezelde hij den generaal der Orde, den Zal. → Joannes Soreth, op zijn visitatiereis. In 1477 wijbisschop van Utrecht. Van zijn hand verschenen o.m. verklaringen van het Boek der Wijsheid, van Psalm 118, verder Dialogen, in hs. bewaard in het Vaticaansch Archief en in de Stadsbibliotheek te Brugge.

Lit.: Dict. d'Hist. Géogr. Relig. (IV). *Feugen.*

Joannes van Ruusbroec, → Ruusbroec.

Joannes van Sahagun is → Joannes a S. Facundo.

Joannes van Salisbury, Scholastiek wijsgeer en Humanist. * 1115 te Salisbury, † 1180 te Chartres. Studeerde in Frankrijk, was secretaris van Thomas à Becket, maakte herhaalde reizen naar het vasteland en was later bisschop van Chartres. J. munt uit onder zijn tijdgenooten door zijn kennis van de Lat. Klassieken en de verzorging van zijn stijl volgens de regels van het Klassieke proza. Verder heeft hij vooral beteekenis als geschiedschrijver van de wijsbegeerte, met name van den strijd om de universalia. Zelf huldigt hij een gematigd realisme en verdedigt de waarachtige waarde der dialectiek tegen haar eigen excessen. Ook heeft hij zich bewogen op het gebied der rechts- en staatsleer.

Voorn. werken: Entheticus; Metalogicus; Polycraticus. — Lit.: C. Webb, John of S. (Londen 1932); J. Huizinga, Een prae-gothieke geest, J. v. S., in: Tschr. v. Gesch. (XLVIII 1933, 224-244). *F. Sassen.*

Joannes Baptist **de la Salle,** Heilige, kloosterstichter, opvoedkundige. * 31 April 1651 te Reims, † 7 April 1719 aldaar. Bestemd voor de rechterlijke loopbaan, voelde J. roeping voor het priesterschap, studeerde in het seminarie St. Sulpice te Parijs, en werd in 1678 priester gewijd. Belast met de leiding der zusters van de congregatie, gesticht door den H. Petrus Fourrier, kwam hij in aanraking met het

Joannes Baptist de la Salle.

lager onderwijs en werd weldra zijn aandacht getrokken door het groot aantal volksjongens, dat, zonder school, op straat verwilderde. Met gelijkgezinde mannen stichtte hij in 1679 de eerste kostelooze volksschool. Twee jaar later vereenigde hij zijn volgelingen tot een gemeenschappelijk leven, waaruit de congregatie der → „Broeders der Christelijke scholen" ontstond. Behalve te Reims, de bakermat, werden scholen gesticht te Parijs, Rouen en elders. Verwoede vijanden der broeders waren de onderwijzers der officieele, betalende scholen en de „schrijfmeesters". In 1717 werd op verzoek van den stichter een nieuwe superior-generaal gekozen, aan wien de heilige tot aan zijn dood gehoorzaamde, als was hij de minste der broeders. Toen hij op Goeden Vrijdag 1719 stierf, telde de congregatie 27 stichtingen.

Behalve door zijn onderwijs-congregatie, die het model werd van vele volgende, maakte de heilige zich verdienstelijk door het stichten van: kostelooze volksscholen, met klassikaal onderwijs; kweek- of normaalscholen, met leer- of oefenscholen; Christelijke academies of hoogere Zondagsscholen (waaruit de Belgische St. Lucas-scholen zijn voortgekomen); de realistische middelbare school, of H.B.S.; de tuchtschool of strenge school.

Als paedagoog behoort J. tot de realisten: hij verving het Latijn door de moedertaal en legde den nadruk op de zaakvakken; aanvankelijk mochten de broeders geen Latijn leeren, om ze voor de volksschool te behouden; een bepaling, die in de 20e eeuw werd opgeheven. J. werd in 1888 zalig- en 24 Mei 1900 heiligverklaard. Feestdag 15 Mei.

Werken: Conduite des Ecoles (Ned. vert. d. Pr. Wolters: Leidraad voor christelijke scholen); vsch. werkjes voor de volksschool. — Lit.: Guibert, Vie de S. J. B. de la S. (1900); Herment, S. J. B. d. l. S., étude pédagogique (1914); br. Aureliaan, Een groot paedagoog (1926); Rombouts, Hist. Pedagogiek (I). *Rombouts.*

Joannes van S. Samson (Jean du Moulin), Carmeliet-leekebroeder, mysticus. * 19 Dec. 1571 te Sens, † 14 Sept. 1636 te Rennes. Bremond noemt hem den Joannes van het Kruis der Geschoeide Carmelieten. De geschriften, die hij op bevel zijner oversten dicteerde (hij was vanaf zijn derde jaar blind), zijn vol mystieke ervaringen en goddelijke verlichtingen. Voor de eerste maal verzameld en uitgegeven te Rennes (1658).

Lit.: Bremond, Le sentiment religieux en France (II); Anal. O. Carm. (1931 en 1932). *Feugen.*

Joannes Scotus Eriugena, → Scotus.

Joannes van Sittard, Kartuizer, een der martelaren van → Roermond.

Joannes Soreth, Zalige, Carmeliet. * ca. 1400 te Caen, † 25 Juli 1471 te Angers. J. was in 1444 en 1447 provinciaal van Frankrijk; 1451-'71 generaal zijner Orde. Hij voerde een hervorming der Orde door, spoedig verbreid over Frankrijk, Duitschland en de Nederlanden en is de stichter van den vrouwelijken tak der Orde: de Carmelitessen (Geldern 1456). Het gerucht, dat hij door vergiftiging zou gestorven zijn, is onjuist. Hij schreef o.a. een Expositio paraenetica in regulam carmelit. (Parijs 1625). Feestdag 30 Juli.

Lit.: Xiberta, De Scriptoribus Carmel. saeculi (XIV 1931). *Feugen.*

Joannes van Spiers (de Spira), boekdrukker. † 1470 te Venetië, waar hij de eerste boekdrukkerij had opgericht in 1469. Zijn broer Wendelin zette de zaak voort tot 1477. Zijn uitg. waren beroemd om hun heldere antiqua-lettertype.

Joannes van Sterngassen, → Sterngassen.

Joannes Stobaeus, → Stobaeus.

Joannes de Tambaco, → Joannes van Dambach.

Joannes Tauler, → Tauler.

Joannes van Terwaan (J. van Sint-Omaars, J. van Komen), Zalige, bisschop en belijder. * te Waasten, † 27 Jan. 1131 (volgens anderen 6 Febr. 1130). J. was een discipel van den H. Ivo van Chartres; trad in het klooster van de Reguliere Kanunniken van St. Augustinus van Mont-Saint-Eloi bij Atrecht, werd in 1099 bisschop van Terwaan en trad als een besliste voorstander van de hervorming van Gregorius VII op. Feestdag 27 Jan. te Beauvais en te Brugge.

Lit.: Rom. Martyr.; Les Petits Bollandistes. *De Schaepdrijver.*

Joannes a S. Thoma, Dominicaan, theologant. * 9 Juli 1589 te Lissabon, † 15 Juni 1644 te Fraga (Aragon). Studeerde aan de univ. van Coïmbra en Leuven, trad in 1612 te Madrid in de Orde. Was prof. aan de univ. van Alcalá. Hij is een der voornaamsten van de Thomistische school en vooral bekend om zijn verklaring van de leer van St. Thomas tegenover Suarez en Vasquez.

Werken: Cursus philosophicus thomisticus (Rome 1637-'38; Turijn 1930 vlg.); Cursus theologicus (Lyon 1663, Parijs 1931 vlg.). *Lambermond.*

Joannes van Triora, Zalige. * 15 Maart 1760 te Molini (Ligurië), † 7 Febr. 1816 te Tsjangtsja. Als missionaris in China gemarteld; relikwieën in Rome (Ara coeli). Zaligverklaard in 1900. Feestdag in de Orde 13 Februari.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V).

Joannes Baptista **Vianney,** → Vianney.

Joannes van Werden, Franciscaan. * ca. 1400 te Keulen, † 1437. Een der beroemdste volksredenaars van zijn tijd. Zijn verzameling preeken „Dormi secure" beleefde bijna 90 uitg. in nauwelijks 100 jaar.

Lit.: Schlager, Beitr. z. Gesch. Kölner Franz. Prov. im Mittelalter (I).

Joannesberg, → Boedapest.

Joannes-Christenen, andere naam voor de → Mandaeërs, omdat Joannes de Dooper bij hen in hoog aanzien stond.

Joannesdans, → Veitsdans.

Joannesia princeps (Anda Gomesii), een rijkvertakte Braziliaansche boom der wolfsmelkachtigen, draagt steenvruchten met zaden, welke purgeerend werken en olie leveren voor verlichting of industrieele doeleinden.

Joannesnachtdansen worden op het feest van Joannes den Dooper (24 Juni) rond het St. Jansvuur gedanst. Oorspronkelijk als heidensche zonnewendedansen waren zij in zwang bij Germanen, Kelten en Slaven, totdat het Christendom deze dansen kerstende en het oude midzomerfeest der Germanen verving door het Sint Jansfeest. Het springen door het vuur als besluit van den rondedans duidt nog op magische handelingen om vruchtbaarheid op te wekken.

Voor Joannesdans, → Veitsdans.

Lit.: Fr. Böhme, Gesch. des Tanzes in Deutschland (I 1886). *Terlingen-Lücker.*

Joannina, → Janina.

Joaquim Gomez Coelho, → Gomez Coelho.

Joas, 1° koning van Juda (836-797), werd bij het bloedbad, dat Athalia onder de leden der koninklijke familie deed aanrichten, door Josada, de vrouw van den hoogepriester Jojada, gered en zes jaar verborgen gehouden. In het zevende liet Jojada de koningin dooden en verhief hij J. tot koning.

2° Koning van I s r a ë l (798-783), zoon van Joachaz. *Keulers.*

Joatham, 1° jongste zoon van Gedeon; ontsnapte, toen zijn broeder Achimelech de overige familieleden doodde, en hield aan de Sichemieten, die Achimelech tot koning kozen, hun ondankbaarheid voor door de fabel der boomen (Jud. 9.7-20).

2° Koning van Juda (751-736), zoon van Ozias. *Keulers.*

Job, de held van het gelijknamige boek der H. Schrift. Zijn lotgevallen bieden den schrijver de stof tot de behandeling van het probleem van het lijden van den rechtvaardige.

I c o n o g r a p h i e. Als type voor den Christus vindt men reeds in de 3c eeuw voorstellingen van J. in de catacomben, op sarcophagen en miniaturen. In de 13e eeuw is J. een geliefkoosd onderwerp voor de portalen der Fransche kathedralen (Chartres, Rouen). In Ned. heeft Barend van Orley de historie van J. breed uitgewerkt.

L i t. : Dict. d'archéol. chrét. (VII) ; K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933); Bull. arch. Belg. (1922, 20-25). *p. Gerlachus.*

Boek Job, een geïnspireerd boek van het Oude Testament. Het behoort bij de didactische boeken. De persoon, die de hoofdrol vervult, heeft er den naam aan gegeven. In poëtische taal en in dialoogvorm wordt het probleem van het lijden behandeld. In den proloog wordt verteld, hoe Satan twijfelt aan de echtheid van het geloof van Job (Hiob), een niet-Israëliet, maar een vroom man uit het land van Hus. God staat toe, dat hij op de proef wordt gesteld. Allerlei beproevingen worden zijn deel. Naar aanleiding van deze feiten worden in het boek vermeld de dialogen tusschen J. en zijn vrienden, Eliphaz, Baldad en Sophar over de oorzaak van zijn lijden (2.11-31.40). Vervolgens treedt Eliu als scheidsrechter op, Deze wijst zoowel J. als de vrienden op fouten en onderzoekt philosophisch het probleem (31.40-37). Ten slotte spreekt Jahwe zelf (38-42). De epiloog beschrijft het eerherstel van Job.

Alle auteurs zijn het er over eens, dat de schrijver het probleem van het lijden van den rechtvaardige wil behandelen. Wanneer ze echter zoeken naar het speciale doel van het geheele boek, zijn de meeningen verdeeld. De vorm, door den schrijver gekozen, maakt het moeilijk uit te maken, wat de auteur zelf als zijn meening wil aangeven. De inspiratie beteekent niet een goddelijke goedkeuring van alles, wat de personen zeggen. Wat Jahwe leert, is ook door den schrijver als waarheid geleerd. Voor het overige is het moeilijk na te gaan.

De literaire vraag naar de samenstelling van het boek is zeer moeilijk. De tegenwoordige inhoud vormt een eenheid. Mogelijk blijft echter, dat het is samengesteld uit afzonderlijke oudere gedeelten. De tijd, waarop het geschreven is, wordt verschillend aangegeven. Het is zeker geschreven vóór Ezechiël, waarschijnlijk in den tijd van Jeremias. Over het algemeen wordt de historiciteit van het bestaan van J. aangenomen. Men wijst op parallellen in de Egyptische en Babylonische literatuur. De vorm is voor het grootste gedeelte poëtisch. Het boek behoort tot het schoonste van het O. T. Ook voor den modernen tijd is het geschikt om troost en vertrouwen te geven.

L i t. : o.a. P. Dhorme, Le livre de J. Introduction, traduction et commentaire (1926) ; P. Szczygiel, Das Buch J., übersetzt und erklärt (1931). *C. Smits.*

Job op den mesthoop. Houtsnede van Hans Holbein den Jongen.

Testament van Job, a p o c r i e f geschrift, als zoodanig reeds door het decreet van paus Gelasius veroordeeld, geeft Job's eigen verhaal over de rampspoeden, die de duivel hem aandeed, omdat hij op aansporen van een engel een afgodentempel had verwoest. God geeft hem echter alles terug. Bij zijn dood verdeelt hij zijn bezit onder zijn zonen; en terwijl zijn dochters een loflied zingen, neemt God Job's ziel tot zich. Het geschrift is zonder twijfel van een Jood; waarschijnlijk uit Egypte, in het Grieksch geschreven en niet ouder dan de 2e eeuw.

L i t. : M. R. James, Apocrypha Anecdota II, Texts and Studies (V, 1, Cambridge 1897, 103-137) ; Dict. des Apocryphes, uitg. Migne (II, 401-420) ; Dict. de la Bible, Suppl. I (455). *Greitemann.*

Jobber of d e a l e r, de effectenhandelaar voor eigen rekening aan de Londensche beurs. Hij bepaalt zich dikwijls, evenals de → hoekman aan de Amsterdamsche beurs, tot een of een paar fondsen. De j. vormen aan de beurs de speculatie. De broker (commissionnair) wendt zich tot hem met zijn aan- en verkooporders. De j. noemt dan een bied- en laat-prijs. Het verschil tusschen deze beide prijzen noemt men de j o b b e r's t u r n o f t h e m a r k e t. Hierin zit de winst van den j. De j. mag niet tegelijk broker zijn. *Witsenboer.*

Jobi, → Japen.

Jobstranen heeten in het v o l k s g e l o o f kralen aan een snoer, die gebruikt werden om bij kinderen het doorkomen der tanden te bevorderen en tegen stuipen; kiespijn schreef men toe aan wormen, en daarbij dacht men aan Jobs klacht, dat de wormen aan zijn vleesch knaagden.

Jocaste, heldin uit de Grieksche letterkunde, bij de oudere schrijvers Epicaste genoemd. Zij was de echtgenoote van Laios, koning van Thebe, en later van haar eigen zoon Oedipus, van wien zij, naar het

verhaal der tragische dichters uit de 5e eeuw v. Chr., vier kinderen had.

Jocelin, hagiograaf, Cisterciënser van de abdij te Furness in Lancashire (Engeland), was een der monniken, die door John de Courcy tegen het einde der 12e eeuw naar de abdij van Downpatrick in Ierland werden overgebracht. J. stelde heiligenlevens samen van St. Walthen van Melrose, van David, koning van Schotland en van St. Kentigern, maar het meest bekend is hij door zijn Vita sancti Patricii, het populairste der middeleeuwsche hagiographieën van dezen Ierschen apostel. Het werd omstreeks 1185 of 1186 geschreven.

Deze J. is wel te onderscheiden van J. de Brakelond, een Engelsch kroniekschrijver, en van J., bisschop van Bath en Wells in Engeland († 1242).

L i t. : J. T. Gilbert, Dict. of nat. biogr. (X Londen 1908, 843-835). *O Briain.*

Jochabed, moeder van Aaron, Moses en Maria (Ex. 6.20).

Jocham, M a g n u s, Kath. theoloog. * 23 Maart 1808 te Rieder bij Immenstadt, † 4 Maart 1893 te Freising. Van 1841 tot 1878 was hij prof. in de moraaltheologie te Freising. Zijn Moraltheologie (3 dln. 1852-'54) keert weer terug tot de groote theologen der M. E. en de Spaansche mystieken, en is een overgang van Sailer en Hirscher tot de nieuweren. Hij vertaalde uit het Grieksch werken van den H. Macarius den Grooten, uit het Spaansch van de H. Teresia en Joannes van het Kruis. Zijn autobiographie (uitg. M. Sattler 1896) geeft een interessant beeld van het religieuze leven in het Beieren van dien tijd.

L i t. : Hist. Polit. Blätter für das Kath. Deutschland (dl. 118, jg. 1896). *Feugen.*

Jöcher, C h r i s t i a n G o t t l i e b, Duitsch polygraaf uit de Aufklärung. * 20 Juli 1694 te Leipzig, † 10 Mei 1758 aldaar. Zijn voorn. werk: Allgemeines Gelehrtenlexikon (1750 vlg.), werd o.m. door Adelung 1810-'22 voortgezet, en nog in 1897 met een 7e dl. vermeerderd. Onmisbaar voor de geleerdengeschiedenis vooral van de 18e eeuw. *Baur.*

Joculator (Latijn), → Jongleur.

Jode, d e, naam van kunstenaarsfamilie te Antwerpen, waarvan drie generaties befaamde kopergraveurs waren. Oudste was **Gerard,** * ca. 1517 te Nijmegen, † 1591 te Antwerpen, vooral bekend als cartograaf. Zijn zoon **Pieter,** * 1570 te Antwerpen, † 1634 aldaar, leerling van zijn vader en van Goltzius, bezocht Italië, wat zijn kunst zeer beïnvloedde; hij maakte talrijke gravures naar beroemde schilderijen. Na terugkeer in Antwerpen legde hij zich vooral toe op boekillustraties (o.a. voor Cats' werken), waar zijn grootste verdienste ligt; zijn techniek is vol meesterschap en uitermate verzorgd. Zijn zoon **Pieter Jr.,** * 1606 te Antwerpen, † na 1674, waarsch. in Engeland, was een leerling zijns vaders, wiens werken hij evenaarde. Hij graveerde vooral werken van bekende Vlaamsche schilders (Rubens, v. Dyck enz.), daarnaast portretten; later verviel hij tot massa-productie.

L i t. : Funck, Le livre à gravures belge (1925). *Schretlen.*

Jöde, F r i t z, Duitsch muziekpaedagoog; * 2 Aug. 1887 te Hamburg; 1923 prof. aan de Rijksacademie voor Kerk- en Schoolmuziek te Berlijn; leider van de muziekbeoefening in de Duitsche jeugdbeweging.

W e r k e n : o.a. Musik und Erziehung : Unser Musikleben ; Das schaffende Kind in der Musik. Liederenbundels : o. m. Der Musikant ; Chorbuch für die Schule. Instrumentale muziek voor scholen : o. a. der Spielmann. Tijdschriften : o. a. Musik und Geselschaft ; Der Kreis.

Jodeikon, merknaam voor dinatriumtetrajoodphenolphtaleïne, een blauw poeder, waarvan oplossingen in de g e n e e s k u n d e gebruikt worden voor desinfecteerende spoelingen en als contrastmiddel bij röntgenologisch onderzoek der galblaas.

Jodelen, bepaalde manier van zingen, die door de bewoners van de Alpen in het volkslied wordt gebruikt. De zanger maakt op klinkers of lettergrepen vlugge sprongen door een plotselingen overgang van borststem- naar hoofdstemregister.

Jodelle, E t i e n n e, s i e u r d e L y m o d i n, Fransch dramatisch dichter. * 1532 te Parijs, † 1573 aldaar. Onder den invloed van de Pleïade poogde hij de op Klassieke leest geschoeide tragedie en blijspel in te voeren. Zijn „Cléopatre captive” (1552) verscheen kort na het manifest van Du Bellay.

V e r d e r e w e r k e n : Eugène (1552) ; Didon se sacrifiant (1574) ; l'Hyménée du roi Charles IX ; Les Amours. — U i t g. : door Marty-Laveaux (1868-'70). — L i t. : E. Rigal, De J. à Molière (Parijs 1911).

Joden. I. A) Naam. De naam „Jood” (Hebr. jehoedi) duidt allereerst aan, dat men hoort tot den stam Juda. Na de scheuring van het éene rijk krijgt Juda de politieke beteekenis van het Zuidelijk stammengebied (tegenover het N. gebied Israël) met Jerusalem als hoofdstad (vgl. art. → Israël). In en na de ballingschap vóór Christus duidt het woord een godsdienstig standpunt aan tegenover niet-Jood of Heiden. Met het vervagen van den godsdienstigen grondslag in verschillende Joodsche richtingen krijgt „Jood” meer de rasgedachte, d.i. behoorend tot het Jood-Semietische ras, vaak, onder invloed van het anti-Semietisme, in afkeurenden zin. De ontwikkeling der ethnologie en der raswetenschap bevorderde de opvatting der ras-idee in den naam Jood.

B) Geschiedenis (vanaf den ondergang van Jerusalem). Het Kath. oordeel over het nóg-bestaan der J. (ong. één procent van de bevolking der aarde) is gegrond op de historisch gegroeide Joodsche psyche én op Gods providentie (Rom. 11.25), wachtend op hun eindelijke bekeering (minstens in groote groepen) op het einde der tijden.

a) Vanaf Jerusalem's ondergang tot de emancipatie van het Christendom (313). Lang vóór Jerusalem's ondergang leefden de Joden in de nederzettingen over de toen bekende wereld (de diaspora-Joden) een heel eigen leven. Oorzaken van die verspreiding waren: economisch (handel enz.), politiek (oorlog, deportatie), godsdienstig (doch minder, nl. proselietisme, vooral in Hellenistische kringen). De diepste grond van de afscheiding was: de theocratische idee; daarbij de eigen (Semietische) wetsbepalingen; en, menigmaal, burgerlijke voorrechten. De omgeving stond daarom vaak wantrouwend tegenover hen (o.a. Naäman in Esth. 3.8; ook o.a. bij Tacitus, Plinius, Juvenalis, Quintilianus, e.a.). Sedert Esdras steeg geleidelijk de Wet-centrische idee tegenover de cultus-centrische met Jerusalem als middelpunt. Middelpunt werden langzamerhand, in verband daarmee, de synagoog, de sjoel, de rabbijn; de Sadduceïsch gezinde hoogepriesters versterkten practisch deze verschuiving. De dagen van den cohen maakten plaats voor die van den rabbi. Om den rabbijn, de sjoel, de synagoog groepeerde zich het Joodsche diaspora-leven (aan Euphraat en Tigris, te Nisibe en Seleucië in Klein-Azië, aan Zwarte en Middellandsche Zee, in Rom. Afrika, Z. Egypte en op andere plaatsen). Veel Romeinsche keizers

(o.a. Hadrianus, Marcus Aurelius) stonden vijandig tegenover de J.; anderen milder (vaak om proselieten of geldinvloed; o.a. Heliogabalus, Caracalla). In deze periode ontstaat de Misjna (herhaling) en Gemara, samen vormend den (Palestijnschen) → Talmoed met zijn halaka en hagada (wetsbepalingen en verklaringen). Babylon wordt weer het centrum. Vanouds waren er sterke Joodsche nederzettingen. Onder de Parthen genoot men vrijheid; onder de Perzen kwam de vervolging om politieke en godsdienstige verschillen. Veel J. gingen naar Indië (Cranganor, Cochin) en zelfs naar China. Wetscholen waren in Babylonië te Sura (R. Areka of Rab, die de Palestijnsche Misjna naar Babylon bracht), Nahardea, Pumbeditha, Magusa.

b) Vanaf de emancipatie van het Christendom tot aan den Islam (622, Hidzjra). De Handelingen der Apostelen en Paulus' brieven geven de verhouding reeds aan van veel J. tegen het toenmalige Christendom. Evenmin als hèt Jodendom, mag men dé Katholieken, de pausen en bisschoppen van intolerantie beschuldigen. Valeriu Marcu, een Jood, spreekt van „das tolerante Rom". Maar vele Christenkeizers van deze periode vervolgden (als Arianen of Grieksche schismatieken) evenzeer Katholieken als J. Constantijn stond vrij mild, veel van zijn opvolgers scherper tegenover het Jodendom; Constantius vervolgde Katholieken en J.; Julianus verachtte de Katholieken, doch begunstigde de J. (opbouw van Jerusalem mislukt). Beperkende maatregelen kwamen onder Theodosius den Grooten, Honorius, Arcadius, Theodorus II tot stand, doch bijzonder onder Justinianus, Heraclius en Leo den Isauriër wegens de hulp door de J. aan de vijanden van het rijk verleend. Veel J. vluchtten naar de Krim en de Wolga. In de nieuwe rijken in het W. was de toestand oorspronkelijk beter, o.a. bij de Oost-Goten, de Bourgondiërs, de Karolingers en Merovingers. Soms kwamen bepalingen, die in het historische milieu begrijpelijk zijn (tegen woeker, slavenhandel); te ver gingen echter o.a. Dagobert I, de bisschoppen van Clermont, Arles, Marseille (dwangdoop, waartegen Rome opkwam). Uit Spanje vluchtten onder Reccared I veel J. om de strengere bepalingen naar Afrika en Frankrijk. Rome, alsook sommige provinciale Spaansche concilies (o.a. van Toledo 631, 638) verzetten zich tegen de te strenge bepalingen. In de andere landen leefden de J. vrij rustig het eigen diasporaleven. In Afrika werden de heidensche Falasja's wellicht tot het Jodendom gebracht; in de 4e eeuw was het ook bijzonder sterk in Arabië. In verband met de in het alg. milde uitspraken der H.H. Vaders moet men meerdere, op zich scherpere uitlatingen nemen in haar verband met de plaatselijke omstandigheden van bepaalde Jodengroepen en haar practijken of gevaarlijke leeringen (o.a. Justinus tegen Cerinthus en Carpocrates; anderen, o.a. Polycarpus, Irenaeus, Athanasius, Augustinus enz. tegen het Syncretistisch Gnosticisme, tegen Elchasaïeten, Ebionieten e.a.).

c) Vanaf het ontstaan van den Islam tot aan de Kruistochten (ca. 1200). Mohammed's persoonlijke houding tegenover de J. werd van een vriendschappelijke een vijandige, omdat zij zijn leer afwezen. Door zijn opvolgers (vooral sedert de veroveringen buiten Arabië) werden de J. langzamerhand beter behandeld. Ze waren immers ook monotheïst, hadden geschreven openbaringen, waren Semiet, en veel Joodsche elementen waren in den Islamietischen godsdienst overgenomen. De Koran (Aj. 6, Soera 9 e.a.) spreekt van het „dulden" van Christenen en J. In Perzië verwekt Anan ben David een anti-Talmoedisch streven (Ananieten of Kareërs; heden nog ong. 15 000). Een andere richting van Saadya ben Joseph is meer Arabisch georiënteerd en is de voorlooper van de Joodsch-Arabische wetenschap. In Spanje nadert de bloeiperiode van de Joodsche profane en sacrale wetenschap, in verband met de stoffelijke, sociale, cultureele verheffing der J. Tusschen de Islamietische en Joodsche letterkundige, dogmatische en mystieke beweging ligt een sterk parallellisme, met soortgelijke reacties in de conservatieve kringen. Op wijsgeerig en theologisch-mystisch gebied komen meerdere stroomingen: een parallel van de Islamietische Kalam, de ethische, de neo-Platoonsche en de Aristotelische richting. Tegen de dogmatische en verstandsrichting, vooral Maimonides' Misjna-commentaar, zijn Misjne Thora en More Nevuchim, kwam het Talmoedisme in verzet.

d) Vanaf het begin der Kruistochten tot aan de Reformatie (ong. 1500). Om werkelijke of vermeende grieven werd in deze periode de toestand der J. in veel Europeesche gebieden afwisselend zeer ondraaglijk. Ware grieven zijn o.a. het samengaan met de Islamieten, veelvuldige woeker, slavenhandel; vermeende of sterk gekleurde grieven zijn ritueele moord, hostieschending, vergiftiging van bronnen, waartegen de pausen en bisschoppen hen meermalen in bescherming namen. In Italië, onder de pausen, leefden de J. het rustigste. Frankrijk en Duitschland zijn vooral de landen, die opspraak verwekken door hun vervolgingen te Rouen, Blois (waartegen paus Innocentius IV), dwangdoop te Limoges en Narbonne (waartegen o.a. paus Alexander II); bloedige vervolging in Worms, Mainz, Keulen, Neuss, Xanten, Metz (waartegen meerdere bisschoppen, vooral van Keulen), in Bohemen, Hongarije en langs den Rijn (waartegen o.a. de H. Bernardus); de herdersvervolging in Z. Frankrijk, 1320; strijd tegen den Talmoed. In Engeland zinspelen de „Canterbury Tales" van Chaucer op kindermoord; op meerdere plaatsen ontstaan Jodenvervolgingen om soortgelijke geruchten. In Spanje verslechterde de toestand langzamerhand (vrij laat); ook dwangdoop kwam er voor; vandaar de sterke aangroei der gevaarlijke → Marranen (schijnbaar bekeerde J.). Ook ontstond er een volksbeweging tegen de J. om den grooten invloed, pronkzucht, trots en overmoed van velen van hen; ook om hun deelname aan den burgerkrijg tegen Hendrik II. Bijzonder tegen de Marranen (met terugslag op de J.) werden de maatregelen strenger (waartegen o.a. paus Sixtus IV). De Marranen werden verdreven uit Spanje (1492), Navarra en Portugal (1494); velen gingen naar N. Afrika, Italië, Turkije, nog later naar Holland, Duitschland, Amerika. De reden van het strenge optreden van paus Innocentius III ligt vooral in de samenwerking van veel J. in Z. Frankrijk met de Albigenzen.

e) Vanaf het begin van de Reformatie tot aan de Joodsche emancipatie (ong. 1790). Verschillend was de houding van de Reformatoren tegenover de J. Luther wordt later streng („Von den Juden und ihren Lügen"; „Vom Sjemchamphoras", 1543); Bucer is streng („Wie die J. zu dulden seien", 1538); Melanchton milder (1539); Osiander verdedigt hen tegen de aanklacht van ritueelen moord. Bij de vorsten is de stemming eveneens verschillend. Karel V treedt

beschermend op aan den vooravond van den Schmalkaldischen oorlog; keizer en Kerk stonden over het algemeen gunstiger tegenover hen dan de Prot. vorsten. Uit dezen tijd dateert de strengere doorvoering van het → ghetto. Op meerdere plaatsen werden de J. verdreven, Frankfort (1614), Hamburg (1648), Weenen (1669), later te Praag; soms na korteren of langeren tijd teruggeroepen. In Italië is de toestand beter; het strengere optreden van Paulus IV vindt zijn verklaring in de macht en het gevaar der Marranen, dat van Pius V in zijn strijd tegen de Turken, met wie de J. bevriend waren; Gregorius VIII (feitelijk) en Sixtus V (formeel) heffen deze bepalingen weer op. In Frankrijk (vooral onder Lodewijk XIV) en in Engeland is de toestand vrij gunstig. Holland was het Eldorado, eerst der Sefardische J. (en Marranen), later ook der Asjkenazische (Oost-Joden, met hun veelal Jiddische taal; Zie onder II, A, b 2°). Van Holland uit ging de kolonisatie naar Brazilië, Cayenne, Suriname. In Polen werd de toestand bloedig door den inval van de Kozakken, Moscovieten en Zweden; in Rusland zelf was hun lot eerst vrij goed, later minder; beter in Turkije. Oost-Europa kenmerkte zich in de 17e eeuw vooral door een oplevend Messianisme, bijzonder door Zabbatai Zewi, dat nog lang nawerkte, theoretisch door de Kabbala, practisch door nieuwe Messiassen.

f) Vanaf de Joodsche emancipatie tot heden. Deze periode kenmerkt zich door een politieke (burgerlijke) vrijwording en innerlijke bewustwording. De eerste begint met de Amerikaansche vrijheidsoorlogen en de Fr. Revolutie. In Engeland kwam reeds in 1753 een wetsvoorstel in die richting; onder Joseph II (1782) verschijnt het Edict van Verdraagzaamheid; in Frankrijk de proclamatie van 1780. Langzamerhand volgen de andere landen, behalve Rusland, dat nog in de 20e eeuw onverdraagzaam bleef. Daar gingen groote groepen J. over naar de Nihilisten, later naar de Bolsjewisten onder Lenin en Trotzkij; Stalin zuivert zijn partij van veel Joodsche elementen. Voormannen van de politieke emancipatie waren vooral G. Rieser, van de ethische Ludw. Philippson, van de innerlijke bewustwording Mozes Mendelssohn. Deze werkte vooral Haskalisch-assimilatorisch, tegenover de Joodsch-nationalistische strooming (vergelijk de volgende onderdeelen in dit artikel: Joodsche vraagstuk (I, D, sub: Pogingen tot oplossing) en: Joodsche pers (VIII, sub B); geholpen werd zijn streven door zijn dochters Rachel Levin en Henr. Herz. Op godsdienstig gebied kwam de reformatiestreving (met haar radicale of gematigde varianten); daar tegenover staat de streng conservatieve groep. De Joodsche emancipatie heeft geleid tot krachtige activiteit op verschillend gebied: p o l i t i e k (Disraëli, Gambetta, Crémieux, W. Rathenau); s o c i a a l (K. Marx, F. Lasalle, L. Blanc, Saint-Simon, Babeuf); s o c i a a l - p o l i t i e k (in de verschillende partijgroepen, vooral ook der uiterst linkschen, (radicaal-socialisten, communisten, bolsjewisten); m u z i e k (Bizet, Friedländer, Honegger, Mendelssohn-Bartholdy, Meyerbeer, D. Milhaud, Ravel, Rubinstein, Saint-Saëns e.a.); e c o n o m i s c h (de Rotschilds, Bleichröders, Oppenheims, Warschauers, Hirsch, Kuhn, enz.); l i t t e r a i r (Brandes, Brod, Buber, van Campen, Goudsmit, de Haan, Heijermans, Kafka, Londres, Querido, Tharaud, Tristan Bernard, Wassermann, Werfel, Zangwill, e.a.); J i d d i s c h (Perez, Sjolem Alèchem); N i e u w - H e b r e e u w s c h (J. Klausner, Bialik vooral); w ij s g e e r i g (Einstein, Bergson). Hierbij komt nog de Joodsche invloed der d a g b l a d p e r s (zie onder VII: Joodsche pers, in dit art.), bioscopen, theaters; de persbureaux Wolff, Vas-Diaz; het groot percentage g e n e e s h e e r e n, universiteitsp r o f e s s o r e n. Met deze opleving is ook het → Zionisme tot een nieuwen bloei gekomen (zie aldaar) en is binnen het Jodendom zelf een sterke strooming ontstaan van nog bezielender renaissance. Vrij algemeen genoten de J. tot voor kort van een milde verstandhouding der volkeren en staten. Duitschland begon hierop door zijn rasbeschouwingen een minder edele uitzondering te maken, hetgeen thans weer de Jodenkwestie acuut heeft gemaakt (zie in dit artikel onder I D: Joodsche vraagstuk).

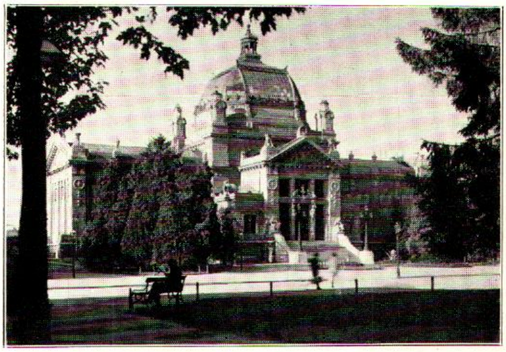
C) Bekeeringsactie. Meerdere pausen, bisschoppen, priesters hebben in den loop der eeuwen onder de J. gemissioneerd. In den nieuweren tijd is er vooral ook in niet-Katholieke kringen een levendige activiteit, o.a. in Engeland door de „London Society for promoting Christianity among the Jews"; in Nederland door „De Ned. Vereeniging voor Israël" met het maandblad „De Hope Israëls"; verder „De Messiasbode", en de Bibliotheca Judaïca, en eigen zendings-dominees onder de J. Van Kath. zijde bestaat de mannelijke en vrouwelijke tak der „Congrégation de Notre Dame de Sion", een religieuze instelling der gebroeders Ratisbonne; in Amerika de „Cath. Truth Guild" (D. Goldstein); in Engeland de „Cath. Guild of Israel", met straatpredikatie, bibliotheek, leeszalen; in Oostenrijk het „Pauluswerk" met het maandblad „Die Erfüllung"; in Nederland heeft het „Werk voor de bekeering van Israël" te Breda met het maandblad „Het Licht" (een particuliere instelling) slechts kort bestaan. De Apologetische Ver. Petrus Canisius heeft, als onderafdeeling, haar „Commissie voor Israël" tot Joodsche en Katholieke voorlichting, door brochures (G.G.G.), artikelen, gratis inlichtingen- en brochurenverschaffing. Verder de „Aartsbroederschap tot bekeering van Israël" (zetel te Eysden, L.). De priestervereeniging „Amici Israël", in 1926 te Rome gesticht, is in 1928 opgeheven.

L i t.: Herman, Gesch. d. Jüd. Volkes (1908); P. Goodman, The Synagogue and the Church (1908); M. Buber, Vom Gesch. d. Judentums (1921); M. Brod, Heidentum, Christentum, Judentum (1922); Ism. Elbogen, Der Jüdische Gottesdienst i. seiner gesch. Entw. ([2]1924); J. Kreppel, Juden und Judentum (1925); L. Browne, The Story of the Jews from the Earliest Times to the Present Day (1926; Ned. vert.: Wondere Waarheid, 1926); S. Dubnow, Weltgesch. des Jüd. Volkes (1925-1928); H. Danby, The Jew and Christianity (Christelijke, 1927); J. Weill, Le Judaïsme (1931); Joach. Prinz, Jüd. Gesch. (1931); p. Constantinus, Christus en Israël (Kath., 1930); J. van Nes, Het Jodendom (Prot., 1933).

p. Constantinus.

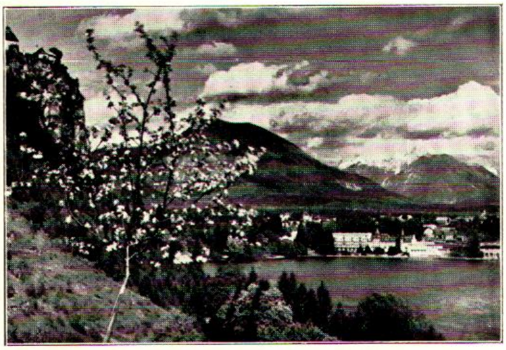
D) Joodsche vraagstuk. Ontstaan. Het Joodsche vraagstuk, begonnen met de verbreiding der Joden buiten Palestina, en vóórtdurend tot op dezen dag, is vnl. een gevolg van het → anti-Semietisme. Dit is ontstaan uit den instinctmatigen afkeer eener meerderheid tegenover een, als anders-geaard beschouwde, minderheid (zoo de theorie van F. Bernstein en Arnold Zweig), zoekt zijn rechtvaardiging in al of niet bestaande Joodsche eigenschappen (geld- en heerschzucht, afgeslotenheid, godsdienstige dwalingen en excessen, destructieve neigingen, hyper-intellectualisme) en heeft zich in den loop der eeuwen op

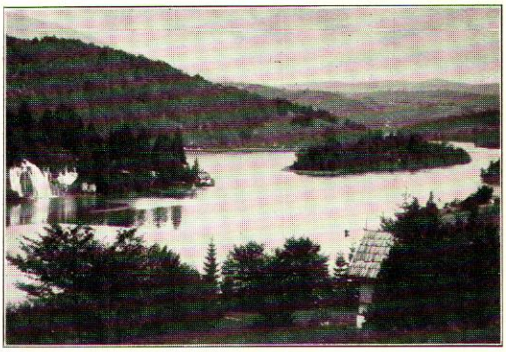
JOEGO-SLAVIË

Agram. Paleis der Schoone Kunsten.

Belgrado. Koninklijk paleis.

Laibach. Het centrum der stad.

Meer van Bled, ten N. van Laibach.

Plitvicer Meren, ten Z. van Karlovac.

Dalmatische kust in de buurt van Split.

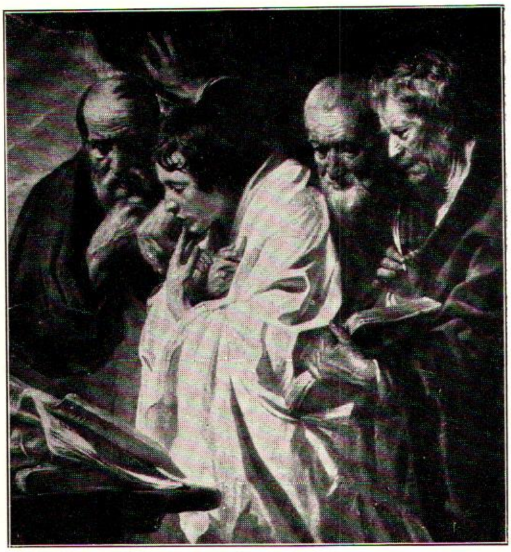

In het Slavonische hooggebergte.

In het Servische hooggebergte.

JORDAENS

1

3

4

2

5

1. St Martinus geneest een bezetene (ca. 1630). Kon. Museum voor Oude Kunst, Brussel. 2. Opdracht in den tempel. Gemäldegalerie, Dresden. 3. De vier Evangelisten (ca. 1620). Louvre, Parijs. 4. De roeping van Petrus (ca. 1620). St. Jacobskerk, Antwerpen. 5. Damesportret. Uffizi, Florence.

verschillende wijzen geuit [door moord (pogrom) en vervolging, door smaad, door verjaging uit het land van inwoning, door boycot, door uitsluiting uit het maatschappelijk verkeer en terugstooting in een werkelijk of cultureel → ghetto]. Het is, steeds verscherpt in tijden van economische crisis, in de jaren na den Wereldoorlog voortdurend toegenomen, en heeft vooral in Duitschland, gesteund door de heerschende nationaal-socialistische partij en gebaseerd op de theorie van zuiverheid van ras en bloed, een hoogte bereikt, die het Joodsche vraagstuk daar te lande sterk naar voren heeft gebracht. Dit laatste is ook elders het geval, voor een deel door de anti-Semietische propaganda van het Duitsch nationaal-socialisme, voor een grooter deel door het groeiend nationalisme, dat dikwijls de Joden als vreemden beschouwt, en vooral, doordat bij de verandering in de economische en sociale structuur als gevolg van den Wereldoorlog, de Joden uit de posities, welke zij hadden ingenomen, worden verdrongen. Dit laatste (dikwijls geen gevolg van anti-Semietisme, maar van de omstandigheden) heeft het Joodsche vraagstuk vooral in Oost-Europa (behalve de Sowjetunie) zeer nijpend gemaakt.

Karakter. Het Joodsche vraagstuk draagt 1° een godsdienstig, of 2° een politiek of 3° een economisch of 4° een sociaal karakter; soms toont het verschillende trekken daarvan tegelijk. Het eerste is het geval o.a. bij de vervolgingen der Middeleeuwen en de verdrijving der Joden uit Spanje; het speelt nog een rol bij het (in Duitschland en elders weer opgerakelde) sprookje van den → ritueelen moord; het tweede (met 1° verbonden) o.a. in het tsarenrijk, waar politieke woelingen dikwijls werden afgewend door opruiing tegen de Joden, en (met 3° en 4°) in Duitschland, waar ten gevolge van de wetten van Neurenberg (15 Sept. 1935) geen Jood staatsburger, beambte of soldaat kan zijn. In het laatste land (en vele andere, doch daar niet van officieele zijde) verwijt men den Joden, dat zij naar de wereldheerschappij streven; deze uit de lucht gegrepen beschuldiging steunt men op: 1° een boek, de „Wijzen van Sion", in waarheid een falsificatie, gemaakt naar een satire op Napoleon III; 2° hun aanhankelijkheid aan het communisme (de leiders dezer beweging zijn echter slechts voor een klein deel Joden en hun invloed wordt steeds geringer); 3° hun zgn. overheersching van de zaken- en geldmarkt, waar echter hun beteekenis kleiner is dan men gewoonlijk denkt, en in het alg. van tijdelijken aard is.

Het economisch karakter van het Joodsche vraagstuk komt vooral naar voren in Polen, Oostenrijk en Roemenië. In Polen waren de Joden vooral handelaren en kleine handwerkers (in de meeste landen waren de Joden uitgesloten van grondbezit en industrie): in 1921 35 % in handel, 32 % in industrie, 9,8 % in landbouw, tegenover niet-Joden resp. 1,5 %, 7,7 %, 80,7 %; thans is door staatsmonopolies en door den staat begunstigde coöperaties (waarin geen Joden worden toegelaten) het grootste deel van handel en industrie in handen van niet-Joden gekomen; de oorspr. bron van verdienste is voor een groot deel der Joden weggenomen en zij zijn tot hopelooze armoede vervallen; de handel in vleesch, een der laatste bronnen van inkomsten, dreigt hun thans te worden ontnomen door het verbod van ritueel slachten (Sjechitah-verbod) anders dan voor eigen gebruik. In Roemenië heeft de sterke verarming der boeren (eveneens gevolg van den Wereldoorlog en ook van de plotselinge afschaffing van het groot-grondbezit) den Joodschen handel, hun voornaamste beroep, vernietigd en bovendien het in dat land steeds sterke anti-Semietisme der nationale partij voedsel gegeven; de regeering vermag niet er met voldoende kracht tegen op te treden. In Oostenrijk heeft de invloed der nat. soc. partij, de economische achteruitgang en het al te sterke overwicht der Joden in wetenschappelijke beroepen het anti-Semietisme bevorderd; hier echter weet de regeering excessen te voorkomen. In Rusland, waar vóór den Wereldoorlog het anti-Semietisme het felst woedde, en de Joden alleen in bepaalde streken mochten wonen, is als gevolg van de gedwongen verhuizingen tijdens en na den oorlog, welke een verspreiding der Joden over Rusland en Siberië ten gevolge hadden, en door het streven der regeerders naar gelijkheid van alle burgers, het Joodsche vraagstuk in den boven aangegeven zin niet acuut; ook heeft men Joden tot landbouwers gemaakt in bepaalde streken (in Oekraine, Krim en Birobidzjan) en tot arbeiders in de industrie (het getal Joden ca. 3 millioen); echter is daar hun godsdienst en eigen cultuur, eens op zeer groote hoogte staande, sterk verzwakt. In de overige landen draagt het Joodsche vraagstuk vooral een sociaal karakter; de Joden zijn er vaak buiten het maatschappelijk verkeer gesloten, met uitzondering eener betrekkelijk kleine groep; dit vooral in de Ver. Staten van N. Amerika, waar echter anderzijds hooge posten door Joden worden bekleed, in vele staten van Z. Amerika en in N. Afrika; in geringere mate doet zich dit verschijnsel in bijna alle landen voor; in Nederland, Engeland, Frankrijk, Zwitserland en Italië wel het minst.

Pogingen tot oplossing. Het leven der Joden wordt door het Joodsche vraagstuk voor een groot deel beheerscht. Zij trachten het op te lossen 1° door assimilatie, 2° door nationale bewegingen, 3° door emigratie. Het Zionisme, na den Wereldoorlog steeds sterker geworden en een steeds grootere nieuwe Joodsche gemeenschap in Palestina opbouwend, berust op 2° en 3°. De zucht tot **assimilatie** (aanpassing aan de omgeving) trad vooral op den voorgrond in de 19e eeuw, nadat Napoleon I den Joden in W. Europa gelijkheid met andere burgers had toegekend; men trachtte de specifiek-Joodsche eigenschappen te ontkennen en af te leggen, o.m. door gemengde huwelijken (in sommige landen 30 %), doop en afschaffing van godsd. gebruiken. Deze assimilatie gelukte voor een deel en vnl. voor de aanzienlijken in landen met een gering percentage Joden (vnl. West-Europa); het meerendeel der Joden bleef echter de gemeenschappelijke afstamming getrouw en onderling samenhangend. De **Joodsch-nationale bewegingen** zijn het sterkst in Oost- en midden-Europa, maar hebben ook elders vele aanhangers; deze, het anti-Semietisme als bestaand en onafwendbaar aanvaardend, beoogen een eigen-Joodsche in de algemeene cultuur, binnen een op zich zelf aangewezen Joodsche gemeenschap. Voor de landen der ballingschap streven zij dit na als een minderheidsgroep (waar dit mogelijk is krachtens Volkenbondsrecht) en als hoogste ideaal geldt hun een eigen „nationaal tehuis" in Palestina (zie → Zionisme). Dit nationale streven heeft een rijke literatuur, vooral in het Jiddisch en nieuw-Hebreeuwsch, voortgebracht (zie Jodentaal, in dit artikel, sub II A, b, 2°). **Emigratie** als oplossing van het Joodsche vraagstuk is in alle tijden gebruikelijk geweest, uit de landen van druk en overbevolking naar die van vrijheid en mogelijkheid van econo-

mische expansie; het voornaamste immigratieland is na de anti-Semietische excessen in Rusland van 1881 tot den Wereldoorlog de Ver. Staten van N. Amerika geweest [hierheen gingen van 1899-1928: 1 881 556 Joden, vnl. uit Rusland, Polen en Roemenië; de Ver. Staten telden in 1934 ca. 4 500 000 Joden (geheele aantal Joden in de wereld ca. 15 500 000)]; daarnaast Argentinië [1904-1928 ca. 150 000; hier ook enkele landbouwkolonies der I.C.A. (Jewish Colonization Association)]; sinds 1925 vooral Palestina (in 1931: 174 610 Joden); daarheen gaat de sterkste immigratie ten gevolge van de verscherping van het Joodsche vraagstuk in Duitschland (1933—einde 1935: 24 499 uit Duitschland, 129 699 in het geheel); hier zijn vele landbouwkolonies opgericht en heeft een sterke opbloei plaats der steden Jerusalem, Tel-Awiw, Haifa. In de volgende jaren is vooral emigratie uit Duitschland te verwachten; het nat. soc. regime stoot daar de Joden uit de gemeenschap, en meer en meer uit alle beroepen, zoodat vooral de jongeren tot emigratie gedwongen zijn. Houdt de economische crisis en het nationale streven in verschillende landen aan, dan is met een verscherping van het Joodsche vraagstuk te rekenen. Vgl. nog de artikelen → Israël; Israëlieten; Juda.

L i t. : F. Bernstein, Antisemitismus als Gruppenerscheinung; Arn. Zweig, Caliban; A. Ruppin, Die Juden der Gegenwart; id., Soziologie der Juden; Michael Traub, Jüdische Wanderbewegungen vor und nach dem Weltkriege; Mark Wischnitzer, Die Juden in der Welt (1935). *Cohen.*

II. Jodentaal. A) Geschiedenis. a) Tijdens het **zelfstandig bestaan** van het Joodsche volk was de taal Hebreeuwsch en Arameesch. Men zie nader onder → Hebreën (sub Hebr. taal en letterk.) en → Arameesch.

b) In de diaspora. 1° Buiten Europa. a) De Joden, die na de Babylonische gevangenschap niet vandaar naar hun land terugkeerden, namen de A r a m e e s c h e taal aan en beschouwden deze zelfs mettertijd ook als Heilige taal. Tot heden wordt deze taal gesproken door de Joden te Mosoel en omgeving en in Koerdistan.

b) De Joden, die na de eerste verwoesting van Jerusalem (587 v. Chr.) naar Egypte waren gevlucht, gingen daar na eenigen tijd ook Arameesch spreken, doch behielden het Hebreeuwsch als cultustaal. Na de stichting van Alexandrië (332 v. Chr.) vestigden zich daar vele Joden, die de Grieksche taal overnamen, doch met afwijkend accent en woordenschat (vgl. in dit verband het opkomen van het eerste anti-Judaeïsme aldaar). Er ontstaat een J o d e n - G r i e k s c h, o.a. de taal der Septuaginta uit de 3e eeuw v. Chr. Toenemende haat tegen de Joden liep uit op hun vernietiging in en om Alexandrië kort na den val van Jerusalem. Een ander Joden-Grieksch, waarvan nog resten leven, is later ontstaan in het Byzantijnsche rijk.

c) Reeds ten tijde van koningin Esther (ong. 500 v. Chr.) blijken vele Joden in het Perzische rijk te wonen, die daar wellicht de taal des lands in den omgang gebruikten. In de eerste eeuwen na Chr. wordt er hier bij de Joden door hun rabbi's ook op aangedrongen slechts Hebreeuwsch en Perzisch te spreken. Als later het Nieuw-Perzisch rijk minder gastvrij voor de Joden is, nemen deze een J o d e n - P e r z i s c h mee naar hun vluchtoorden, vooral Boekhara en de Kaukasuslanden, wellicht in dezen tijd ook West-China. In beide eerste streken wordt deze mengtaal nog gebruikt, doch met een verschillend Perzisch dialect als grondslag. Ook de Chineesche Joden verraden hun Perzische afkomst nog in de taal. De Joden van Ispahan en Teheran spreken een mengtaal, vnl. uit Nieuw-Perzisch bestaande.

d) Na het zegevierend optreden van den Islam in het Oosten, zijn vele Joden het Arabisch als omgangs- en schrijftaal gaan gebruiken. Echter tot op heden hebben zij karakteristieke afwijkingen, die van een J o d e n - A r a b i s c h doen spreken.

e) Ook in Afrika zijn er vsch. mengtalen ontstaan, die meestal ook Hebr. elementen bevatten en door de Joden in Marokko, Algiers, Soedan enz. gesproken worden. De taal der Falasja's in Abessinië, die ook de Mozaïsche wet aanhangen, doch niet van Joodsch ras zijn, is geheel vrij van Hebr. elementen, doch vormt niettemin een eigen dialect in dit land.

2° In Europa. Hier gaan de Joden in twee takken uiteen, de zgn. → Sefardim of Spaansche Joden en de → Asjkenazim of Duitsche Joden.

Ten tijde van het Romeinsche wereldrijk namen de meeste Joden rond de Middellandsche Zee het Latijn als omgangstaal aan. Zoo ook in Spanje, waar de reeds vroeg aanwezige Joden toen juist zeer in aantal toenamen. Samen met de autochthone bevolking hadden zij hier ook deel aan de omvorming van het Latijn tot eigen Romaansche dialecten. Ofschoon gedurende den bloeitijd van het Spaansche Jodendom, onder het Moorsch-Arabisch bewind (711 tot ca. 1150), de Joden dan vooral Arabisch voor wetenschappelijke en litteraire doeleinden gebruiken, blijft hun omgangstaal Spaansch, zij het met specifiek Joodsche kenmerken. Nog nadere aansluiting bij het Spaansch volgt, als het Mohaden-bewind der Moslims hun minder genegen is en zij toevlucht en aanzien vinden bij de Christenen. Doch ook hierin komt verandering en na eenige vervolgingen worden zij in 1492 verbannen. Ong. 300 000 Joden verlaten Spanje, nog vermeerderd door de sinds 1495 uit Portugal gebannenen. De meeste vinden een onderkomen in het Turksche rijk, dat toen de heele Balkan en ook Hongarije omvatte. Ook gaan er veel naar N. Afrika, terwijl later kleinere groepen naar de Noordzeelanden en Amerika trekken. Hun eenmaal aangenomen omgangstaal echter, het J o d e n - S p a a n s c h of S p a n j o o l s c h, blijven allen getrouw en te Konstantinopel, Saloniki, Smyrna en Adrianopel leeft deze taal nog. Te Amsterdam en in de Nederduitsche handelssteden is ze pas in de 19e eeuw uitgestorven, doch resten zijn er nog over. In Suriname heeft ze nog een mengdialect, het → Djoe-Tongo, helpen vormen.

Behalve het Joden-Spaansch zijn uit de M.E. ook nog een Joden-Provençaalsch, een Joden-Italiaansch en een Noord-Fransch Jodendialect bekend, van elk waarvan ook eenig litterair werk bewaard is. Een mengsel van vsch. Romaansche talen en Hebraïsmen, een soort Joden-Romaansch dus, leeft nog onder den naam Ladino bij de Joden rond de Middell. Zee.

Van veel meer beteekenis is het J o d e n - D u i t s c h of **Jiddisch** (= Jüdisch), dat nog door een kleine 10 millioen Joden, al dan niet volkomen, gesproken wordt. Voor ongeveer de helft wonen deze thans in Polen en Rusland, terwijl zij overigens vooral verspreid zijn over Midden-Europa, van Silezië tot Kroatië en de Boekowina, verder vnl. in Duitschland, Nederland, Engeland, Noord- en Zuid-Amerika en Zuid-Afrika.

Reeds met de Rom. mee kwamen de eerste Joden naar

Gallië en wellicht naar den Rijn. Eeuwen lang bleef deze trek naar den Rijn nog aanhouden, tot het midden der 9e e. (verdrag van Verdun) vooral vanuit Frankrijk. Wellicht ontstond naast het Rijn-Jodendom nog een tweede Joodsch centrum in Duitschland en wel in Beieren. Ofschoon de Joden hier overal poogden de taal hunner nieuwe woonplaatsen aan te nemen, behielden zij toch weer bijz. kenmerken, o.a. herinneringen aan vroeger gesproken talen, vooral Fransch en Italiaansch, voor een klein deel ook Slavisch. De bijz. taalontwikkeling der Joden werd dan echter gedurende de heele M.E. sterk bevorderd door de begin 14e eeuw ontstane afzondering in → ghetto's. Hier krijgt hun afwijkende taal voor de Joden een groote beteekenis, begint men haar als een gewijde taal te beschouwen, waardoor ze een sterk conservatief karakter krijgt. In de vervolging groeide met den eenheidsband der Joden ook de eigen aard hunner taal. En als in den tijd na 1348, het jaar van den „Zwarten Dood", de vervolging in Midden- en Zuid-Duitschland een hoogtepunt bereikt en zeer veel Joden een toevlucht vinden in Polen, nemen ze daar niet meer de landstaal aan, doch bewaren hun in tegenspoed geheiligd Joden-Duitsch of Jiddisch. Zoodoende vinden ook talrijke latere Joodsche ballingen, o.a. de begin 16e eeuw uit Brandenburg verdrevenen, daar weer de beste toevlucht. Op den duur zijn in deze omgeving wel eenige Slavische, vooral Poolsche, elementen in het Jiddisch opgenomen, doch het is daardoor toch niet wezenlijk veranderd. De afwijking van het nieuwere Duitsch werd door dit voortbestaan buiten het Duitsche taalgebied echter steeds grooter.

Van Polen en aangrenzende Russische gewesten uit zijn de Joden nu sinds midden 17e eeuw (1648 eerste vervolging in Polen door Kozakken-opstand) weer geëmigreerd naar de vsch. reeds genoemde gebieden, waar zij tevens hun taal gebracht hebben.

Uitsluiting of achterstelling der Joden in het openbaar leven was tot in de tweede helft der 18e eeuw vrij algemeen. Dan brengt de „Verlichting" daarin verandering, doch doet tegelijk bij de Joden het verlangen opkomen niet meer aan een bij de Christenen geminacht zgn. „jargon" kenbaar te zijn (propaganda van Mendelssohn). Waar bovendien na dien tijd in W. Europa het ongeloof onder de Joden sterk toenam, wat ook veel afbreuk deed aan hun belangstelling voor een eigen taal, is de betrekkelijke achteruitgang van het Jiddisch begrijpelijk. Het sterkst geldt dit voor de Duitsch sprekende landen, waar het meer als dialect, niet zoozeer als vreemde taal gevoeld wordt. Zoodoende zijn thans, zeker in W. Duitschland en Nederland, grootendeels nog slechts, zij het vrij talrijke, resten van het eigenlijke Jiddisch over. In andere streken echter leeft deze taal nog volop. Zelfs beleeft de Jiddische pers sinds den Wereldoorlog een gestadigen groei. Volgens de Encyclopaedia Judaica (IX, 179) waren er in 1912 100 Jiddische periodieken, waarvan 20 dagbladen, terwijl er de laatste jaren (ca. 1930) ca. 400 verschijnen, waarvan 50 dagbladen (het dagblad „Haint" van Warschau had in 1915 een oplage van 150 000). In 1928 kwamen in Polen 622 Jiddische boeken uit, in Rusland 224, in de Ver. Staten 102, in 11 andere landen 73.

Ten slotte moet nog een Jodentaal in Europa genoemd worden, nl. het Tataarsch dialect der Karaïetische of zuiver Oud-Testamentische Joden in de Krim en de dicht daarbij staande taal der Krimtsjaken of Sefardische Joden aldaar.

3° **In Nederland.** De heele M.E. door wonen er in de Nederlanden verspreid reeds kleine groepen Joden. Hiermee vereenigen zich de Rijnlandsche Joden, die vooral in de jaren rond 1600 naar deze gewesten vluchten. Krachtig wordt deze groep, als zij na 1648 met talrijke Joden uit Polen en Litauen, de eigenlijke Asjkenazim, versterkt wordt. Hiervan gescheiden leven de meestal zeer rijke Portugeesche en Spaansche Joden, die in 1578 en volgende jaren vooral in Amsterdam komen wonen. Aanvankelijk worden er tusschen deze groepen zelfs geen huwelijken gesloten, doch de verarming van vele Portug. Joden in de 18e eeuw (windhandel) brengt hierin verandering en gedurende de 19e eeuw gaan steeds meer Portug. Israëlieten op in de veel talrijker Asjkenazim of Ned. Israëlieten. Op 31 Dec. 1930 telde Ned. nog 5 194 Portug. en 106 723 Ned. Israëlieten. Hun taalgeschiedenis hangt hiermee samen: na 1800 is het Joden-Spaansch hier uitgestorven, met achterlating van enkele relicten; het Joden-Duitsch leeft echter nog, al is het bij velen, wier familie hier al geslachten lang geleefd heeft, dan ook zoo sterk vernederlandscht, dat het veel meer een verduitscht Nederlandsch lijkt, doorspekt met Jiddisch-Hebreeuwsche woorden. Het herhaaldelijk bijkomen van nieuwe, enkel Jiddisch sprekende Joden vormt echter een tegenwicht in dit aanpassingsproces.

B) Kenmerken der Jodentaal en oorzaken van het ontstaan ervan. De meeste Jodentalen, in het bijz. het Jiddisch (door ong. $^2/_3$ aller Joden gesproken) en het Spanjoolsch, zijn vnl. als volgt gekenmerkt. 1° De woordenschat bezit veel vreemd taalgoed, vooral Hebreeuwsch (in het Jiddisch ong. 20 %). Verder in Europa ontleeningen aan Grieksch en Latijn; terwijl het Spanjoolsch, steunend op een archaïstisch Castiliaansch dialect, allerlei Romaansch leengoed heeft en het Jiddisch, dat vnl. steunt op een oud-Beiersch dialect, nog veel ontleend heeft aan andere Germ. dialecten en aan eenige Slavische talen. 2° De zinsbouw is zeer eenvoudig, meestal nevenschikkend. 3° De klanken vertoonen veel ontrondingen (dus u $\rangle$ i, ü $\rangle$ ie, eu $\rangle$ ei, enz.) en vernauwingen. In het Jiddisch vaak persevereerende assimilaties (achtbar $\rangle$ achpern, enz.). 4° Er hebben creoliseeringsverschijnselen plaats als het wegvallen van buigingsuitgangen, het afslijten van werkwoordsvervoeging. 5° In het Jiddisch ziet men hybridische woordvormingen, vooral Hebr. woorden met Duitschen uitgang en omgekeerd.

Al deze verschijnselen zijn verklaarbaar, als men de Jodentalen ziet als geloofstalen: de algemeene oorzaak van hun ontstaan kan dan ook wel in de J o d e n r e l i g i e gezocht worden. Echter voor de scherpe afteekening en groote afwijkingen van de meeste dezer talen zullen ook andere oorzaken meegewerkt hebben, zooals hun langdurige sociale isolatie (ghetto-leven, gemis van burgerrechten enz.). Voor den grooten invloed van het Hebreeuwsch, zoowel op woordenschat als zinsbouw en woordvorming, is te bedenken, dat zeer veel Joden hun Hebr. cultustaal nog leeren en gebruiken, vaak hierin ook nog de eig. nationale taal voelen. De meeste klankafwijkingen der Jodentalen kunnen dan ook verklaard worden uit de articulatiebasis, noodig voor het Hebreeuwsch. Mogelijk is deze den Joden ook erfelijk bijgebleven. Het groote aantal leenwoorden uit allerlei talen zal wel vnl. gevolg zijn van de Ahasverus-rol, die het Joodsche volk in de geschiedenis speelt, waardoor hun taal in vele andere gedrenkt is. Hiernaast zullen contact met buitenlandsche geloofsgenooten en wel-

licht ook handelsbetrekkingen (opvallend veel Joden spreken meerdere talen) van invloed geweest zijn. Het archaïstisch karakter van Joden-Duitsch en -Spaansch kan ook toegeschreven worden aan hun vroege verdrijving uit Duitschland en Spanje, zoodat ze daar de latere ontwikkeling der taal niet meer meemaakten en in dit opzicht dus nog grootendeels op middeleeuwsch standpunt staan. Het voorkomen van creoliseeringsverschijnselen is ook zeer begrijpelijk, als men iedere Jodentaal ziet als mengtaal.

In veel landen heeft de laatste eeuw het staatsonderwijs veel afbreuk aan de Jodentalen gedaan, zoo o.a. in Nederland.

Invloed der Jodentalen op andere talen is meestal naar verhouding niet gering. In Ned. en aangrenzende landen gaat deze vnl. via eenige groeptalen; zoo ontleenen vooral de dieven-, ronselaars-, tooneel- en journalistentaal merkelijk aan de Jodentaal.

L i t.: H. Loewe, Die Sprachen der Juden (Keulen 1911); Jac. v. Ginneken, Handboek der Ned. Taal (II 1914); Voorzanger en Polak, Het Joodsch in Ned. (1915, vnl. woordenlijsten); Moormann, De Geheimtalen (diss., 1932). *W. Janssen.*

III. Joodsche letterkunde, → Hebreeën (sub Hebr. taal en letterkunde).

IV. Joodsche liturgie. De Joodsche liturgie omvat de liturgie van tempel, synagoge en huisgezin.

In den t e m p e l was het offer de voornaamste akt. Aantal, ritueel en tijd ervan zijn nauwkeurig beschreven in Leviticus. Van de liturg. formules, die ze begeleidden, waren de psalmen de voornaamste, vnl. de Hallel-psalmen. Tot de oudste stukken behooren: geloofsbelijdenis (Sjemah), 18 lofzeggingen (Sjemone-Esre), boetegebeden (Tachanoenim), priesterzegen. Men kende toen reeds de gebedsriemen (tefillien), gebedsmantels (tallith) met schouwdraden (zizith); bij de formules stond of knielde men, soms wierp men zich ter aarde. In den tempel vindt men voorts het eerste begin der Thora- (Parasjah-) en Profeten- (Haftarah-) lezingen.

De s y n a g o g e (vóór alles leerschool, daarnaast gebedsoord) bouwde haar liturgie analoog aan de tempelofferliturgie op. Feitelijk is er driemaal per dag dienst (= het drievoudig offer in den tempel), mits er tien mannelijke leden (minjam) aanwezig zijn; anders enkel diensten op Sabbat-, feest- of vastendagen, ook op Maandag en Donderdag (oude marktdagen). De Thora wordt in 54 wekelijksche pericopen verdeeld, jaarlijks te lezen; de Profetenlezing is electisch, sluit zich bij de Thora-lezingen aan. Feest- en vastendagen hebben eigen passende pericopen. De formules zijn die van den tempel, en meerdere Bijbelcitaten; verder ook vrije composities, meestal poëzie (Pioetim); de talrijke laatste waren mede oorzaak van het ontstaan van verschillende ritussen, bijv. Palestijnsche, Babylonische, Spaansche, Hoogduitsche enz.

Van de h u i s - l i t u r g i e is in zekeren zin de vrouw de priesteres: zij steekt voor Sabbat- en feestdagen de lichten aan. Men bidt er de tafelgebeden en de zegeningen (Berakaus).

De liturgische h o o g f e e s t e n zijn: Bevrijdingsfeest (Pesach, met de sedertafel); Pinksteren (Sjwoengaus) = Wetgevings- en oogstfeest; Loofhuttenfeest (Soekkaus); Nieuwjaar, met bazuin (sjofar) blazen; Tempelwijding (Chanoekah), met luchter (menoerah); Poerim- of Lotenfeest, met lezing der Esther-rol; Nieuwemaan. De voornaamste vastendag is Groote Verzoendag (Jom Kippoer); in het ceremonieel hiervan is de liturgie van den hoogepriester uit den tempel textueel verwerkt. Behalve nog enkele bijbelsche bestaan er ook eenige niet-bijbelsche vastendagen, verband houdend met rampen over Jerusalem gekomen, en andere.

In de C h r i s t e l i j k e l i t u r g i e laat de Joodsche s p o r e n achter: de opbouw der Voormis is analoog aan synagoge-dienst; de inhoud van Paasch- en Pinksterfeest werd gewijzigd en verrijkt; Loofhutten en Groote Verzoendag spelen een rol in herfst-quatertemper; geloofsbelijdenis en lofzeggingen zijn waarschijnlijk uitgangspunt van breviergebed (vgl. Baumstark, Vom geschichtl. Werden der Liturgie).

L i t.: T e k s t: Vredenburg. De Pentateuch en de 5 Rollen, Haphtaroth en Sabbathgebeden (1891); Polak en v. Ameringen, Gebeden der Ned. Israëlieten (1891). V e r k l a r i n g: Elbogen, Der Jüdische Gottesd. (Frankfort a. d. M. 1924); Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes i. Zeitalter J. Chr. (II Leipzig [3]1898); de Vries, Joodsche Riten en Symbolen (1928); Oesterley, The Jewish background of the Christian liturgy (Oxford-Londen 1925). *Verwilst.*

V. Joodsche tempelmuziek. Oorspronkelijk werden de liturgische zangen uitgevoerd door mannen van den stam Levi; later ook door anderen. Aan sommige zangen nam ook het volk deel door korte keerverzen of antwoorden (→ Responsoriaalzang); zie bijv. Ps. 135; de → antiphonaal- of tweekorige zang werd niet regelmatig gepractiseerd. Een voornaam deel vormden de Bijbellezingen, die op een bepaalde recitatief-melodie, vaak rijk-versierd, werden voorgedragen. Geen enkele melodie is opgeteekend, alles werd mondeling overgeleverd; in hoeverre deze traditie, die bij sommige geheel geïsoleerd levende stammen (bijv. Jemen-gebied) tot heden toe is voortgezet, kan bogen op authenticiteit, is min of meer problematisch: wel toonen sommige nog-levende melodieën een verrassende overeenkomst met het Gregoriaansch.

Van de Oud-Joodsche tempelmuziek werd met zorg verwijderd gehouden het opwindende en weekelijke karakter der heidensche cultus-muziek: dus geen zangeressen, geen overwicht van den dans, geen overheerschend gebruik van instrumenten. Als slaginstrumenten kende men de t o f (kleine trom) en de m e z i l t a j i m (soort bekken) om het rhythme te markeeren of pauzen aan te geven; voor signaaldoeleinden gebruikte men de s j o f a r (ramshoorn) en c h a t z o t z e r a h (trompet); eigenlijke begeleidings-instrumenten waren de o e g g a r (een kleine fluit, later a b b o e b genoemd), de h a l i l (groote fluit) en de dubbel-fluit of a l a m o t h; verder de n è b è l (groote harp) en k i n n o r (kleine lier).

L i t.: A. Z. Idelsohn, Jewish Music in its hist. development [New York z.j. (1929); standaardwerk]. *Bruning.*

VI. Joodsche tijdrekening, → Tijdrekening.

VII. Joodsch jeugdwerk. Drie groepeeringen zijn hierin te onderscheiden. De Zionistische jeugdvereenigingen, die het sterkst ontwikkeld zijn; de neutrale Joodsche jeugdvereenigingen, die zich meer op een algemeen Israëlietisch standpunt plaatsen, en de jeugdgroep van de streng orthodoxe Israëlieten. Daarnaast heeft de Portugeesch Israëlietische gemeente nog haar eigen jeugdwerk. Deze groepen vormen samen de Joodsche Jeugdfederatie, die ten doel heeft de Joodsche jeugd in Ned. te behouden voor het Joodsche volk in zijn strijd om een Joodsch Palestina. Jaarlijks worden kampen georganiseerd en een landdag gehouden. Orgaan is „De Hoop van Israel". De fede-

ratie is aangesloten bij de Arbeitsgemeinschaft Zionistischer Jugendverbände en bij l'Union universelle de la jeunesse juive. *B. de Groot.*

VIII. Joodsche pers. A) Algemeen. De Joodsche pers vertegenwoordigt als geheel geen gesloten wereldbeschouwing. Zij verschijnt in bijna alle landen der wereld en is gedrukt in ruim 35 talen. Een belangrijk deel van haar inhoud wordt gevormd door de bijzondere vraagstukken van het land, waar zij verschijnt. Ofschoon deze inhoud, afgezien van een aantal vaktijdschriften, dus niet geheel is samengesteld uit specifiek Joodsche objecten, beziet zij nochtans al deze onderwerpen vanuit een Joodsch gezichtspunt. Doch ook hier is plaats voor meerdere richtingen.

B) De Hebreeuwsche periodieke pers. De ontwikkeling der Hebr. periodieke pers loopt aanvankelijk parallel met de Haskala-beweging, die in de 18e eeuw op het Joodsche leven van Midden- en Oost-Europa haar stempel drukte en streefde naar een synthese tusschen het Joodsch karakter en de niet-Joodsche omgeving. In Duitschland verscheen in 1783 het Hebr. tijdschrift Ha-Meassef (De Verzamelaar), dat werd geredigeerd door leerlingen van Moses Mendelssohn. Het doel van dit tijdschrift was apologetisch, daar het wenschte, door zijn inhoud de ontwikkeling der J. dusdanig aan die hunner omgeving aan te passen, dat zij de gunst van den staat en hun niet-Joodsche omgeving zouden verdienen, die ten slotte tot wettelijke gelijkstelling zou moeten leiden. In Oostenrijk vond het streven der Haskala zijn journalistieke uitdrukking in de publicaties Bikkoeré Haittim (Tijd-eerstelingen; 1820-'31), Kerem Chemed (Liefelijke Wijnberg; 1833-'56), Kochbé Jizchak (Sterren van Izak; 1845-'73), die de lijn van Ha-Meassef voortzetten. Een bijzondere plaats wordt ingenomen door Ha-Chaloez (De Pionier; 1852-'89), die een hervorming der Joodsche godsdienstwetten overeenkomstig den tijdgeest voorstond en het karakter van een strijdorgaan droeg. In Rusland verschijnt in 1856 het eerste Hebr. weekblad Ha-Maggid (De Prediker); reeds in 1860 verdedigde dit blad de verzameling van Joodsche krachten in Palestina. Ook Ha-Meliz (De Advocaat; 1860-1904) stelde zich in dienst van deze beweging. Het in 1861 te Warschau opgerichte tijdschrift Ha-Zefira (Het Morgenrood) kwam in 1874 onder leiding van Nahum Sokolow, den schepper der moderne Joodsche journalistiek; vanaf dit tijdstip kreeg de inhoud een sterk politieken inslag. Grooten invloed had ook Ha-Sjiloach (De Bode; 1896-1926), die na 1918 te Jerusalem verscheen en de ideeën van het cultuur-Zionisme vertegenwoordigde. In het laatste kwart van de 19e eeuw verschijnt in Amerika onder de vele immigranten uit Oost-Europa de Hebr. pers, dán hoofdzakelijk van beteekenis als wegbereidster van de opkomende beweging voor het Hebreeuwsch. Het eerste modern Hebr. tijdschrift is Sjibbalim (1909), dat in 1912 wordt gevolgd door Ha-toren (De Mast), die het literaire centrum van de Hebreeuwsch beoefenende kringen der Ver. Staten werd.

C) De niet-Hebreeuwsche periodieke pers. In 1678 verscheen te Amsterdam de in het Spaansch-Joodsch gedrukte Gazeta de Amsterdam, waarin berichten omtrent den status der J. in een aantal landen waren opgenomen. Een sterke ontwikkelingstendenz ontstaat ook hier eerst tegen het einde der 18e eeuw, wanneer de J. hun intrede doen in de Europ. samenleving. De Duitsche J. spelen in dit proces een belangrijke rol. Het begin van de moderne Joodsche pers wordt gevormd door de in 1837 door Ludwig Philippson opgerichte Allgemeine Zeitung des Judenthums, die in alle belangrijke staten correspondenten had. Een groot deel der Joodsche tijdschriften verschijnt in het Jiddisch (Joodsch-Duitsch) en Spanjoolsch; andere in de landstaal, zooals The Jewish Chronicle te Londen, The American Israelite te Cincinnati, Der Israelit te Mainz (thans verboden), American Hebrew te New York, Revue des Etudes Juives te Parijs, Jüdische Rundschau te Berlijn.

D) De Hebreeuwsche pers in Palestina. Reeds in 1863 begonnen eenige geleerden met de uitgave van Ha-Lebanon, die zich hoofdzakelijk met den berichtendienst bezig hield. Een nieuw tijdvak wordt ingeluid, wanneer Elieser ben Jehoeda in de door hem geleide tijdschriften het gebruik van het Hebr. als omgangstaal stimuleert. Door den Wereldoorlog werd het verschijnen der Hebr. pers geheel stopgezet, doch in 1918 verscheen de officieele dagelijksche courant in het Engelsch, Hebr. en Arabisch, en sindsdien is het aantal periodieke Hebr. publicaties belangrijk gestegen. Begin 1932 telde men in Palestina 330 Hebr. periodieken, op gebied van politiek, arbeidersbeweging, jeugd en sport, wetenschap, philologie en theologie.

Lit.: Festschr. zur Jüd. Sonderschau der Presse (1928); Josef Lin, Die hebr. Presse (1928); The Jew. Encyclopedia (s.v. Periodicals; Yearbook; Almanac); Hugo Herrmann, Palästinakunde (1935). *Coltof.*

IX. Joodsch gebak. Hiertoe behooren: barches (brood, waarover de zegen wordt uitgesproken). Challah, ook Jodenvlecht genoemd, herinnert aan het offer, vroeger aan de priesters verschuldigd, in onze taal vervormd tot: gallen, galletjes. Matses heet het ongezuurde Paaschbrood. Kaulisj, misschien genoemd naar den kogelvorm, is speciaal besnijdenisgebak, ook sjalet geheeten. Kisjlisj (koekje) is Poerimgebak, wegens omgekrulde randen ook Hamansooren genoemd. In Duitsche en Poolsche streken: Fluden, Humentaschen, Malchesbrejtel, Roisenbilke, Bilkekichen. Bij Joodsche herfstfeesten in Duitsche streken: Vogelgebakken, met bijgedachte dat ieder zich dan ten hemel moet wenden. *Knippenberg.*

Lit.: J. H. Nannings, Brood- en Gebakvormen en hunne Beteekenis in de Folklore (38, 39, 193-197, met ill.).

Jodenbloempje, Kerria japonica (Corchorus japonicus), Japansche sierheester van de familie der roosachtigen, met groote, alleenstaande, gele enkele of gevulde bloemen. Wordt veel aangekweekt en als siergewas aangeplant.

Jodenboompje (Kerria japonica), geelbloeiende, tot 1,50 m hooge heester van de familie der roosachtigen, waarvan een dubbelbloemige variëteit in tuinen veel voorkomt. Bloeit in Mei. Vraagt veel zon.

Joden-Christenen noemt men, in tegenstelling tot heiden-Christenen, degenen, die in den eersten tijd uit het Jodendom bekeerd werden, en vooral hen, die zooveel mogelijk meenden te moeten vasthouden aan de Oude Wet. In den strijd over de verplichting der Oude Wet (besnijdenis, spijsverboden enz.) deed het → Apostelconcilie uitspraak. In den allereersten tijd traden de J. het meest op den voorgrond. Ook Paulus, de Apostel der heidenen, wendde zich meestal eerst tot de Joden. Bij de groote uitbreiding der Kerk geraakten zij op den achtergrond. Zij gingen deels op in de algemeene Kerk, deels ook vervielen zij tot kleinere sekten, die niet lang stand hielden. *Franses.*

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933, 691).

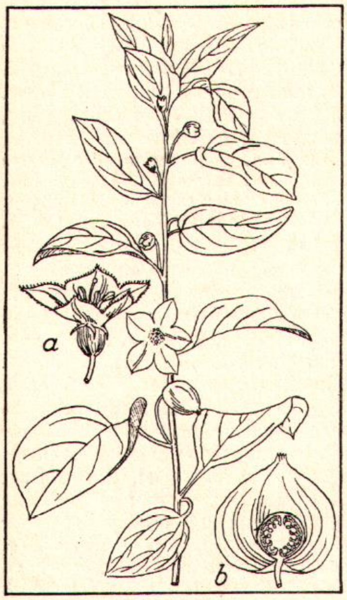
Jodendom, → Israël; Joden.

Jodenhoed, spits toeloopende hoed van meestal gele kleur, waarvan het dragen aan de Joden als onderscheidingsteeken was voorgeschreven, eerst in Islamietische landen (sinds 8e eeuw), en sinds de 13e eeuw ook in Europa.

Jodenhoed.

Jodenkers of Blaaskers (Physalis), een grootendeels Amer. plantengeslacht van de fam. der nachtschaden, omvat 45 soorten. Bekend is de Europ.-Aziatische gewone j., ook lampionplant genoemd, Ph. alkekengi, een tot 60 cm hooge struik met grooten, rooden kelk en witte bloemkroon en als vrucht roode bessen. Deze soort wordt voor tuinsierplant gekweekt, alsook voor de binderij. De gele bessen van Ph. peruviana smaken zeer goed en worden ingemaakt met suiker. Ook deze soort is in warme streken in cultuur. Als sierplant wordt de echte l a m p i o n p l a n t, Ph. Franchettii, uit Japan veel gekweekt.
Bouman.

Jodenkers (Physalis alkekengi). a = bloem; b = doorsnede van een vrucht met uitgegroeide kelk.

Jodenpek (Bitumen judaicum), mineraal, zeer zuivere asphalt, gewonnen aan de kusten van de Doode Zee. Wordt verwerkt in lakken en vindt wel toepassing als lichtgevoelige stof.

Jodensavanna. In 1666 vestigden zich een groep Portugeesche Joden, die via Brazilië en Fr. Guyana naar Suriname gekomen waren, op 10 uren roeien van Paramaribo. Ze kregen vsch. privilegies, o.a. de Gedeputeerden der Natie mochten rechtspreken in civiele zaken voor kwesties tot een bedrag van 500 gulden. In 1685 werd hun synagoge ingewijd. De Joden hielden er zich hoofdzakelijk bezig met landbouw. In de 18e eeuw verhuisden velen naar Paramaribo, zoodat in het begin der 19e eeuw de J. zoo goed als verlaten was. In 1865 werd er voor het laatst dienst gehouden in de synagoge, waarvan men nu nog enkele muren aantreft midden in de bosschen.

L i t.: West-Indische Gids (1920); Inventaris van het archief der Port. Isr. Gem. in Suriname (1920); Public. American Jewish Hist.-Soc. (nr. 16 en 17); Hist. Proeve over de Kol. Suriname (1787); Oudschans-Dentz, De Kolonisatie v. d. Port. Joodsche Natie in Sur. en de Gesch. van de J. (1927). *fr. Virgilius.*

Jodentaal, → Joden (sub II).

Jodhpoer of M a r w a r, **1°** inlandsche Radzjpoetanastaat. Opp. 90 800 km², ca. 2 125 000 inw. Grootendeels onvruchtbaar stuifzand-gebied met enkele moerassige streken, waarin landbouw. Marmergroeven.

2° Hoofdstad van den gelijknamigen staat (X 224 C 2); ca. 95 000 inwoners. Station van de luchtlijn Amsterdam—Batavia.

Het fort, het mooiste in Radzjpoetana, met het paleis van den maharadzja, ligt op de rots, waaromheen in hoefijzervorm de stad gebouwd is. Er zijn 10 oude paleizen en 11 fraaie tempels, w.o. de Koendzj Bihari-Ka-Mandar (2e helft 18e eeuw) de mooiste is.

Jodipine, joodadditieproduct van sesamolie, lichtgele olie met 10-25 % jodium, in de g e n e e s k u n d e als inspuiting gebruikt.

Jodium, chemisch element, behoorende tot de groep der halogenen, atoomteeken I (of J), rangnummer 53, atoomgewicht 126,93, smeltpunt 113,5°, kookpunt 184,4°. Bij gewone temperatuur zwarte, metaalachtig glinsterende schubbetjes, welke bij verhitting reeds ver beneden het kookpunt een violette damp geven, vandaar de naam (< Gr. io-eidès = violenblauw). Jodium behoort tot de biosfeer, d.i. het wordt vooral in levende wezens aangetroffen en speelt daar een belangrijke rol. Verder heeft het een groote chemische affiniteit, welke echter (in tegenstelling tot chloor en broom) juist niet zoo groot is, dat het werken met j. onaangenaam of gevaarlijk is. Ten slotte vertoont het een aantal opvallende specifieke reacties (→ Joodgetal; Jodometrie). Deze omstandigheden hebben gemaakt, dat er wel geen ander element is, dat uit zoo verschillende gezichtspunten onderzocht is als dit.

J. komt voor in het zeewater, ongeveer 50 mg per m³, en wordt daar door zeewieren uit opgenomen. In het begin der 19e eeuw werd uit de asch van deze wieren (kelp in Schotland, varec in Bretagne geheeten) soda gewonnen, en zoodoende ontdekte Courtois, sodafabrikant te Parijs, het jodium in 1812. Ook thans wordt nog een gering deel j. in genoemde landen alsmede in Japan aldus verkregen; 90 % van de wereld-productie komt echter uit Chili, waar het in de salpeter voorkomt als natriumjodaat. De rest levert sedert 1920 Java uit bronwateren, welke verband houden met petroleumterreinen (→ Java, sub I B).

J. vormt overeenkomstige reeksen van verbindingen als chloor en broom: de jodiden, zouten van het joodwaterstofzuur (HI); de hypojodieten (van HIO, zeer onbestendig); de jodaten (van joodzuur: HIO_3) en de perjodaten (van verschillende overjoodzuren, alle hydraten van I_2O_7). Over het algemeen zijn de verbindingen van de eerste twee reeksen minder, die van de laatste twee meer bestendig dan de overeenkomstige chloor(broom-)verbindingen. Verder is de sprong tusschen broom en jood aanzienlijk grooter dan die tusschen chloor en broom. Verbindingen van j., waarvan men geen analoga bij chloor en broom aantreft, zijn bijv. joodstikstof, NH_3NI_3, een zwart, uiterst explosief poeder; de verbindingen met chloor ICl en ICl_3 (resp. joodmono- en trichloride); de intensief blauw gekleurde verbinding van j. met stijfsel, welker vorming een gevoelig reagens op vrij j. is. Zij dient ook als inkt, welke door verdamping van het j. na eenige dagen verbleekt, en daarom gebruikt wordt voor falsificaties en vluchtige liefdesverhoudingen („encre d'amour"). J. en verbindingen vinden toepassing in het laboratorium voor de voornaamste reacties, maar het grootste verbruik ligt op het gebied van de geneeskunde. *Zernike.*

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

In den vorm van joodtinctuur, een oplossing van 6,5 dln. j. en 3,5 dln. natriumjodide in 90 dln. spiritus, vindt het uitgebreide toepassing als desinfecteerend middel voor de huid en kleinere wonden, verder bij ontstekingen, klierzwellingen, pijnen, ook in zalven. Kleine hoeveelheden voor inwendig gebruik, waarvoor eveneens de Lugol's oplossing, een oplossing van j. en kaliumjodide in water. Als contrastmiddel in de röntgenologie: lipiodol, een oplossing van jodium in papaverolie. Talrijke jodiumverbindingen worden in de geneeskunde gebruikt; → Jodoform; Vioform; Gejodureerd volzout. *Hillen.*

Jodiumproef, → Zetmeel.

Jodl, Friedrich, Duitsch wijsgeer en geschiedschrijver der wijsbegeerte; * 1848, † 1914 als hoogleeraar te Weenen; positivist en voorvechter van een godsdienstlooze ethiek, beïnvloed door St. Mill en Feuerbach.

Voorn. werken: Gesch. der Ethik; Gesch. der neueren Phil.; Allg. Ethik. — Lit.: Ueberweg-Oesterreich, Die deutsche Phil. des 19 Jahrh. u. d. Gegenwart (Berlijn [12]1923).

Jodoform, CHJ_3, citroengeel, microkristallijn poeder, dat in het klein bereid kan worden door bij 70° C aan verdunden alcohol soda en jodium toe te voegen, in het groot door electrolyse bij 70° C van een mengsel van alcohol of aceton, kaliumjodide en soda. Smeltpunt: 120° C. J. is oplosbaar in vette oliën, spiritus, aethylacetaat; onder invloed van licht en warmte splitst het jodium af; dit gebeurt ook bij aanraking met weefselvochten, vandaar het gebruik van j. als antiseptisch middel in de geneeskunde. Bij hart- en nierlijders kunnen ook door uitwendige aanwending van j. vergiftigingen optreden. Om den reuk van j. te bedekken gebruikt men o.a. cumarine, sassafras-, pepermunt- en anijsolie; van handen en voorwerpen kan men den reuk verwijderen door ze af te vegen met een papje van tarwemeel.

Lit.: Ned. Pharmac. (III [5]1926). *Hillen.*

Jodogawa, een van de weinige Japansche rivieren, die bevaarbaar zijn. De J. loopt uit in de Jap. Binnenzee, aan den Z. kant van het eiland Hondo bij Osaka. Zij voert het water af van het Biwameer.

Jodoigne, → Geldenaken.

Jodoigne-Souveraine, → Soeverein-Geldenaken.

Jodometrie noemt men in de scheikunde dat deel van de volumetrische analyse, waarbij gebruik gemaakt wordt van het feit, dat een oplossing van (natrium)thiosulfaat oogenblikkelijk met vrij jodium reageert en dit omzet in jodide-ion. J. kan worden toegepast bij de bepaling van: 1° vrijwel alle oxydatiemiddelen (chloorwater, hypochlorieten, bruinsteen enz.), welke men uit overmaat jodide jodium laat vrijmaken; 2° koper en ijzer (in ferrivorm), daar deze ook met jodiden onder vorming van jodium reageeren; 3° alle reduceerende middelen, waaraan men een bekende overmaat van een oxydatiemiddel toevoegt, daarna jodide, om ten slotte het vrijgekomen jodium terug te titreeren; 4° zuur-reageerende oplossingen, zooals die van aluminiumzouten. Dit berust op het feit, dat een mengsel van natriumjodide en -jodaat door zuren ontleed wordt volgens: $5NaI + NaIO_3 + 6HX = 6NaX + 3I_2 + 3H_2O$. Het gevormde vrije jodium is dus een maat voor de toegevoegde hoeveelheid zuur. *Zernike.*

Jodo-Shoe-sekte of de Sekte van het Reine Land, Japansche sekte van het Boeddhisme, gewijd aan Amida-Boeddha, een der schoonste figuren van het Noordelijk Boeddhisme. Volgens deze sekte neemt Amida in zijn Westelijk Paradijs, het Reine Land, liefderijk de zielen op van allen, die met een geloovig hart tot hem bidden. Zelfs de verstoktste zondaars vinden genade in zijn oogen, als Boeddha's stralend licht (de ondergaande zon) in hun hart doordringt. Het vertrouwen in den god wordt hier op de spits gedreven: de mensch zelf kan niets voor zijn heil doen; alles moet hij verwachten van de gunst of genade van Amida; het geloof in hem is reeds genade en zaligheid. → Bhakti.

Lit.: M. W. Visser, Buddha's Leer in het Verre Westen, in: De Weg der Menschheid (nr. 12, 1930); → Boeddhisme. *Bellon.*

Jodyriet (jodargyriet, jodiet) of zilverjodide is een dihexagonaal-pyramidaal kristalliseerend mineraal, met vetglans, doorschijnend zwaveltot citroen-geel, dikwijls groen-geel tot bruin, gemakkelijk van kleur veranderend, met de chemische samenstelling AgJ (ong. 46 dln. Ag, 54 dln. J). Wordt als mooie kristallen gevonden te Tonopah in Nevada (Ver. St.) en komt voor in de zilver-haloïdzouten-afzettingen van Chili. *Oosterbaan.*

Joean Sje-K'ai, Chineesch staatsman. * 1860 in Ho-nan, † 6 Juni 1916 te Peking. In 1894 werd hij door minister Li Hoeng-tsjang belast met de reorganisatie van het Noordelijk leger op Westersche leest. Keizer Kwang-su deed een beroep op hem om Zjoeng-loe, onderkoning van Tsjeli, die samen met de keizerin Ts'e-hsi aan het hoofd der reactionnairen stond, te onthoofden. J., die gezworen broeder van Zjoeng-loe was, maakte hem het plan van den keizer bekend.

Joean Sje-K'ai.

Zjoeng-loe kwam naar Peking om de keizerin te verwittigen, die met behulp der weerbarstige conservatieve partij Kwang-su afzette (20 Sept. 1898). Na diens dood (1908) beroofde de regent, prins Tsj'wen, broeder van Kwang-su, J. van al zijn waardigheden en zond hem naar zijn geboortestreek terug. Toen de omwenteling te Woe-tsj'ang (10 Oct. 1911) uitgebroken was en heel de vallei van den Jang-tse-kiang tegen het vorstenhuis opstond, zag de regent zich verplicht J. tot onderkoning der prov. Hoe-pei en Hoe-nan (14 Oct.) en weldra tot voorzitter van den Hoogen Raad te benoemen. J. kwam 12 Nov. te Peking aan. In plaats van de omwenteling te bevechten, onderhandelde hij met de leiders, bewerkte den val der Mandsjoe-dynastie (12 Febr. 1912) en liet zich door den aftredenden keizer tot president van de republiek benoemen. Ook de oproerlingen verkozen hem tot president, op voorwaarde dat hij te Nanking zou gaan wonen. Hij liet echter de troepen van Kiang Kwi-t'i te Peking oproer maken, zei daar onmisbaar te zijn en vestigde het gouvernement te Peking. Een voorloopige Grond-

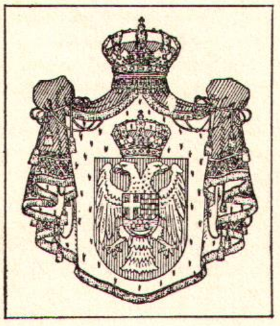
wet werd afgekondigd (11 Maart) en de eerste verkiezing had plaats in Jan.-Febr. 1913. Ontevredenheid van het parlement over J.'s eigenmachtig aangaan van leeningen veroorzaakte een tweede omwenteling, welke in Kiang-si, Kiang-soe, Ngan-hwi, Ho-nan en Kwang-toeng losbarstte. J. versloeg de oproerlingen en Swen I-sien (Sun Jat-Sen) vluchtte naar Japan. J. werd nu 10 Oct. 1913 tot definitieven president gekozen. Hij ontbond de nationalistische partij, Kwo-min-tang, ontnam den 470 senatoren en volksvertegenwoordigers dezer partij hun mandaat, en schafte alzoo, tegen de grondwet in, het parlement af. In plaats daarvan stichtte hij een Bestuurlijke Conferentie. 9 Febr. 1914 werd een Grondwettelijke Conferentie ingesteld, welke 1 Mei een nieuwe voorloopige grondwet aanbood. J. werkte intusschen achter de schermen om het keizerrijk te zijnen voordeele te herstellen, moest weliswaar de een en twintig eischen van Japan inwilligen (9 Mei 1915), maar bereikte toch zijn doel (13 Dec. 1915) en gaf aan zijn keizerlijke regeering den naam van Hoeng-hien (de Groote Grondwet). Doch aanstonds brak een nieuwe omwenteling in Jun-nan uit; deze breidde zich in het Zuiden uit en J. werd genoodzaakt zijn keizerlijke regeering af te schaffen (23 Maart 1916). Hij bekende zijn fout, doch zag allen steun rondom zich wegvallen en plots op 6 Juni 1916 werd het nieuws van zijn tot nog toe onverklaarbaren dood (zelfmoord? vergiftiging?) medegedeeld. Men denkt algemeen, dat J. aan China nog vele diensten had kunnen bewijzen, indien hij de keizerskroon niet nagestreefd had.

Lit.: Zie → China (sub: Politiek en Geschiedkundig Overzicht). *Mullie.*

Joedenitsj, Nicolaas, Russisch generaal. * 18 Juli 1862; bij den aanvang van den Wereldoorlog voerde hij het commando over een legergroep tegen Oostenrijk; in 1916 ging hij naar het Armeensch front; van einde 1917 tot Nov. 1918 bekampte hij de Bolsjewieken in het N.W. van Rusland, op last van de anti-Bolsjewistische regeeringen van Helsingfors en Reval. *Cosemans.*

Joegor-straat, zeestraat ten N. van Rusland tusschen Waigatsj en het vasteland (69°45′ N., 60° 15′ O.) Ze verbindt de Noordelijke IJszee en de Karazee, is 47 km lang, 3-6 km breed en 5 m diep. Op het vasteland ligt de haven Chabarowa.

Joego-Slavië (Joego = Zuid), **Kraljevina Jugoslavija,** koninkrijk in het N.W. van het Balkanschiereiland. Hoofdstad: Belgrado. Zie plaat (vgl. index kolom 831/832).

Wapen van Joego-Slavië.

I. Aardrijkskunde.

A) Bouw en reliëf. **a)** Het **Westen** en **Zuid-Westen** behoort tot het plooiingssysteem der Dinariden (Dormitor 2 528 m), een vnl. Mesozoïsch kalksteengebergte, rijk aan karstverschijnselen, onvruchtbaar, schaars begroeid en weinig bevolkt. Een gunstige uitzondering vormen de subtropische kuststrook en de vruchtbare poljen (bekkens). De ketens loopen evenwijdig aan de kust en belemmeren in hooge mate het verkeer. **b)** Het **Zuiden** en **Zuid-Oosten** van J. (hoogste toppen: Ljubeten in Sjar Dag 2 700 m, Peristeri bij Monastir 2 530 m en Kaimaktjalan 2 530 m) bestaat vnl. uit twee kristallijne massieven, gescheiden door de Vardar-zône, een Palaeozoïsch plooiingsgebergte. Breede dalen en goede passen vergemakkelijken het verkeer. Hoewel de vlakten vruchtbaar zijn, is het gebied dun bevolkt als gevolg van eeuwenlange Turksche overheersching en opstanden en oorlogen in de laatste decennia. **c)** Het **Noorden** van J. wordt gevormd door een groote, vruchtbare laagvlakte (Alluvium en Diluvium), waarin berglanden van ouder gesteente door de jongere lagen opduiken. Deze landstreken zijn de dichtst bevolkte deelen van den staat. **d)** Het **midden** van J. bestaat uit plooiingsgebergten, meest Palaeozoïsche leien zandsteen, voor een kleiner deel ook wel Mesozoïsche kalksteen; de dalen zijn breed, het bergland is met woud bedekt. De N. rand (Soemadija en Macva) en de kanten van het N. Moravadal vormen met vruchtbare jong-Tertiaire lagen een overgang naar de sub c genoemde laagvlakte. **e)** In het uiterste **Noord-Westen** komen de Z.O. kalkalpen nog op het gebied van J. (Triglav 2 860 m). **f)** In het **Noord-Oosten** bezit J. nog een stuk van het Balkangebergte.

Het grootste gedeelte van Joego-Slavië behoort tot het stroomgebied van den Donau. De Z.W. rand watert af naar de Adriatische Zee; vele landstreken daar zijn van bovengrondsche afvloeiing verstoken. In het Z. stroomt de Vardar naar de Egeesche Zee.

B) Klimaat. Een smalle strook langs de Adriatische Zee vertoont de kenmerken van het Mediterrane klimaat: heete, droge zomer (Juli ca. 25° C) en een zeer zachte en regenrijke winter (Jan. 8 à 9° C). Het midden en N. van J. heeft een Midden-Europeesch landklimaat: warme zomer (Juli 20 à 25° C), koude winter (Jan. ca. 0° C), regen over het geheele jaar verdeeld met maximum in den herfst. Macedonië heeft naast een gemiddelde Juli-temperatuur van ca. 25° C een Januari-temperatuur van ca. 5° C en regen in lente en herfst. De regenval bedraagt in het binnenland van J. 500 tot 1 000 mm per jaar, de kust heeft meer dan 1 000 mm, de aangrenzende berghellingen vertoonen nog hoogere regencijfers, het Europeesch maximum bereikt Crkvice (ten N. van Castelnuovo) met 4 620 mm.

C) Flora. De Mediterrane flora met altijdgroene loofboomen (olijf, oleander, myrt, cypres) vindt men langs de kust der Adriatische Zee, de Midden-Europeesche plantengroei met loof- (eik, beuk, linde) en naaldwouden in het geheele N., midden en O. van J. Een overgangsgebied vormt Macedonië, waar de vlakten de Mediterrane gewassen voortbrengen en de bergen, voor zoover ze beboscht zijn, wouden dragen van Midden-Europeesch karakter.

D) Bevolking. a) Aantal en dichtheid. Op bijna 250 000 km² telde J. in 1931 bijna 14 millioen inw., dus gemiddeld 56 per km². Ver boven dat gemiddelde (deels boven 100) komen het geheele N. en het Moravadal; de berglanden blijven beneden 50, grootendeels zelfs beneden 25.

b) Nationaliteiten. De officieele volkstelling van 1931 geeft: 10 753 106 (77,2 %) Serbo-Kroaten (naar schatting ca. 7 millioen Serven en $3^1/_2$ millioen Kroaten), 1 135 410 (8,1 %) Slovenen, 218 912 (1,6 %) andere Slaven (vnl. Tsjechen, Slowaken en Bulgaren),

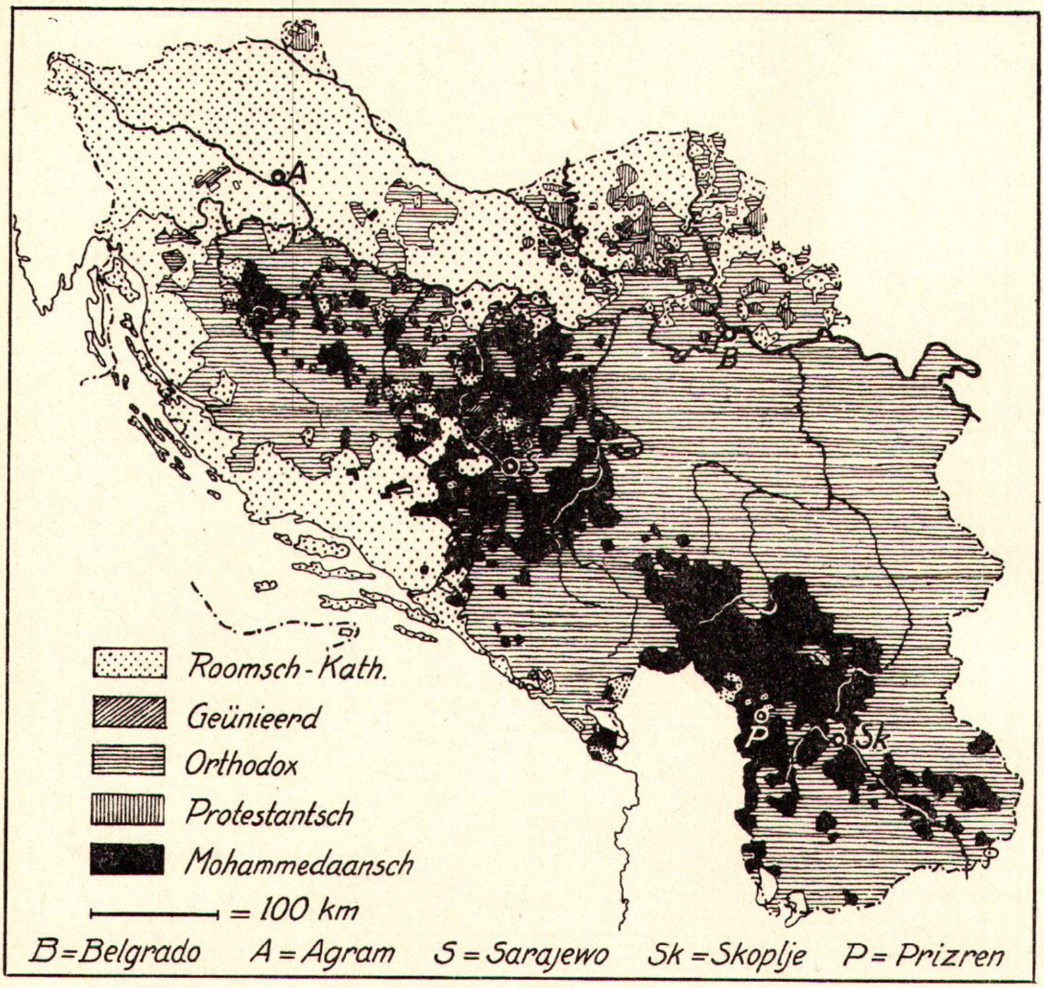
499 969 (3,6 %) Duitschers, 482 009 (3,5 %) Albaneezen, 468 185 (3,4 %) Magyaren, 137 879 (1 %) Roemenen, 9 370 (0,1 %) Italianen en 229 189 (1,6 %) anderen. Voor de verspreiding zie men het volkenkaartje bij → Balkanschiereiland. Ter aanvulling diene: Slovenen wonen in het uiterste N.W., Duitschers vnl. in Wojwodina (ca. 20 % der bevolking aldaar) en in kleinere aantallen in Kroatië, Slavonië en Slovenië. De bevolking van het deel van Macedonië, dat in J. ligt, wordt door de Bulgaren Bulgaarsch, door de Serven Servisch genoemd, terwijl vele Macedoniërs zich als een afzonderlijk volk beschouwen.

De staatkundige leiding is in handen der Serven, die het voordeel hebben van langere politieke scholing en centrale ligging van hun gebied. Door onderdrukking van het nationaal-eigene der andere volken en sterke centralisatie pogen zij hun macht nog te vergrooten. Groote ontevredenheid bij de onderdrukten (ook bij de Macedoniërs) is het gevolg, te meer daar religieuze tegenstellingen het probleem nog gecompliceerder maken.

c) Godsdienst (zie krt. kol. 627). In 1931 was 48,7 % der bevolking Servisch-Orthodox (Serven met Macedoniërs, Bulgaren, Roemenen), 37,4 % R. Kath. (Kroaten, Slovenen, Magyaren, een deel der Duitschers), 11,2 % Mohammedaansch (de meeste Albaneezen en een deel der Serven en Kroaten), 1,7 % Prot. (vnl. Duitschers), 0,5 % Joodsch, 0,3% Grieksch-Orthodox. Het bestuur der Servisch-Orthodoxe kerk wordt gevormd door den patriarch en de H. Synode. De patriarch is tevens metropoliet van Belgrado, Karlowitz en Ipek, andere metropolieten zetelen te Skoplje, Cetinje en Sibenik. Bovendien zijn er nog 20 Orthodoxe bisschoppen. De R.K. kerk omvat vier aartsbisdommen (Belgrado, Agram, Antivari en Sarajevo), 14 bisdommen en twee apostolische administraties.

E) Middelen van bestaan. 80 % der bevolking is agrarisch. Na den Wereldoorlog werd een gedeelte van het grootgrondbezit onteigend en toegewezen aan boeren, die te weinig grond bezaten. Van deze gelegenheid werd tevens gebruik gemaakt om de positie van het Servische element te versterken. De heerendiensten werden afgeschaft (→ Kmeten).

a) Landbouw. Van het bebouwbare land ligt gemiddeld ca. 25 % braak. De opbrengst per ha is niet hoog (tarwe en haver bijv. in Ned. $2^1/_2$ × zoo hoog)

Joego-Slavië. Verdeeling der godsdiensten.

en sterk schommelend. De hoogste opbrengst geeft Wojwodina. Granen worden vnl. geteeld in het N., vlas in Kroatië en Slavonië, wijn in het N., in Dalmatië en Herzegowina, tabak in Servië, Z. Bosnië, Herzegowina, Dalmatië, Montenegro en Macedonië, suikerbieten in het Morawadal, rijst, katoen, sesamzaad en opium in de vlakten van Macedonië, hop in Slovenië en Wojwodina. De fruitcultuur is zeer belangrijk in Servië, Bosnië, Kroatië en Slavonië en levert vnl. pruimen, maar ook appels, peren, noten en tamme kastanjes.

b) Veeteelt. Runderen (3,7 millioen) vindt men het meest in het N., varkens (2,7 millioen) vnl. in Servië, schapen (7,7 millioen) en geiten (1,8 millioen) in de berglanden. Verder zijn er nog 1,1 millioen paarden. In 1928 produceerde J. 1 150 000 kg ruwe zijde.

c) Boschbouw. Van J. is 30,5 % met bosch (beuken, eiken, naaldboomen) bedekt, Bosnië heeft het meeste woud, Wojwodina het minste.

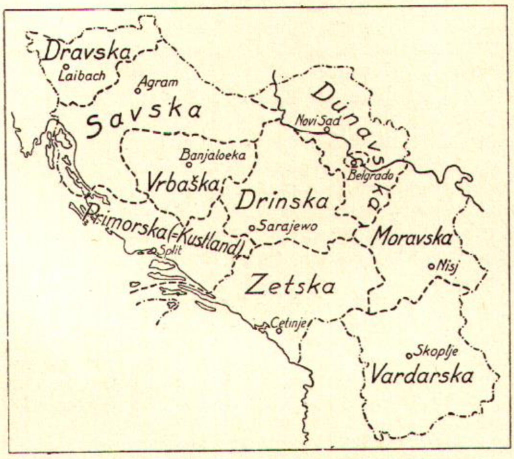
d) Mijnbouw. J. is rijk aan mineralen; de exploitatie wordt echter belemmerd door gebrek aan wegen en aan kapitaal. Bovendien zijn de kolen van slechte kwaliteit. Vooral van ijzererts en van bauxiet kan de productie nog worden opgevoerd. Servië bevat bruinkolen, ijzer, koper, lood, goud, kwik, chroom, en mangaan; Bosnië: bruinkool, ijzererts, mangaan, kwik en steenzout; Slovenië: bruinkool, lood en zink; Dalmatië: bauxiet en cementmergel; Macedonië: lood, ijzer en chroom.

e) Industrie. Deze beperkt zich vrijwel tot bewerking van de in het land aanwezige grondstoffen: houtzagerijen (in Bosnië, Kroatië, Slavonië), meel- (in Donau- en Saugebied), spiritus- (in Wojwodina), suiker- en conservenfabrieken, brouwerijen, leerlooierijen, schoenfabrieken, ijzer- en staalindustrie (in Slovenië en Bosnië), koperindustrie (in Servië), zink- en loodindustrie (in Slovenië). Opwekking van electriciteit uit waterkracht had calcium-carbid-industrie ten gevolge in Dalmatië en Bosnië. Spinnen en weven van katoen, wol en linnen wordt vaak als huisindustrie beoefend; beroemd is o.a. de tapijtindustrie te Pirot.

f) Handel (zie statistiek). Ingevoerd worden vnl.

fabrikaten, uitgevoerd agrarische producten en ertsen.

F) Verkeer. De totale lengte van het spoorwegnet bedroeg in 1932: 9 319 km, waarvan ¾ normaal- en ¼ smalspoor. De voornaamste lijnen zijn: Parijs—Milaan—Agram—Belgrado—Nisj—Stamboel (Simplon-Oriënt-expres), Weenen (of Boedapest)—Agram—Split (Likabaan), Agram—Soesak, Belgrado—Saloniki, Boedapest—Belgrado. Binnenlandsche luchtlijnen verbinden Belgrado met Agram en Skoplje, buitenlandsche hebben regelmatige diensten van Belgrado naar Salonika, Stamboel, Sofia, Boekarest en Boedapest, van Agram naar Weenen. De autowegen hebben een totale lengte van 40 479 km (1933), de waterwegen van 1 902 km. De voornaamste zeehavens zijn: Split, Soesak, Sibenik, Gruz (haven van Drubrovnik), die alle een spoorwegverbinding met het binnenland bezitten. In 1933 kwamen 91 958 schepen

Joego-Slavië. Staatkundige indeeling.

binnen met 16 390 884 ton inhoud; hiervan waren Joego-Slavisch 85 859 schepen met 12 778 970 ton inhoud.

G) Onderwijs. Hoewel 8-jarige leerplicht bestaat en het aantal leerlingen der lagere scholen van 1924 tot 1932 verdubbelde tot 1,3 millioen, blijft nog steeds een deel der jeugd van voldoend onderwijs verstoken. J. bezit verder verschillende middelbare scholen, alsmede kunst-, nijverheids-, landbouw- en kweekscholen. Te Belgrado, Agram en Laibach bevinden zich universiteiten met in totaal 664 professoren en 13 606 studenten (1933); ten slotte bezit Agram een economische academie, Skoplje een philosophische faculteit, Subotica een juridische school.

H) Bestuur. J. is een parlementaire monarchie (sedert 1931); tijdens de minderjarigheid van koning Peter II wordt het bewind gevoerd door een regentschapsraad van drie leden, o.w. prins Paul van J. Van den senaat wordt de helft door het volk gekozen (één lid per 30 000 inw.), de rest door den Koning benoemd. De Kamer van Afgevaardigden (Skoeptsjina) telt 305 leden. Actief kiesrecht bezitten alle mannen boven 21 jaar.

I) De **vlag** is blauw-wit-rood. Het **volkslied**: Boze pravde, ti sto spase (God van rechtvaardigheid, gij die behoedt), dateert van 1872.

J) Statistieken.

Voornaamste steden (31 Maart 1931)

Voornaamste steden	Aantal inwoners
Belgrado	238.775 (1935)
Agram	185.581
Subotica	100.058
Sarajevo	78.173
Skoplje	64.737
Novi Sad	63.985
Laibach	59.765
Split	43.711
Nisj	35.465
Monastir	33.024

Mineraalproductie in 1 000 ton (1933)

Kolen	4.155	Chroom	34	Pyriet	20
IJzer	52	Zout	45	Mangaan	0,5
Koper	486	Bauxiet	80	Antimoon	1
Lood	686				

Joegoslavische koopvaardijvloot: 174 stoomschepen met 356.831 ton, 396 motorschepen met 5.380 ton, 11.191 zeilschepen met 30.531 ton (1934).

Opbrengst der voornaamste landbouwproducten

Product	Bebouwde opp. in 1 000 ha	Opbrengst in 1 000 ton
Maïs	2.537	3.578
Tarwe	2.078	2.629
Gerst	429	463
Haver	376	371
Rogge	276	245
Wijn	195	—
Suikerbieten	60	—
Hennep	30	—

Bodemgebruik (1928)

Bosch	30,5 %
Bouwland	26,0 %
Weiland	17,6 %
Woeste grond	14,0 %
Overige grond	11,9 %
	100,0 %

Buitenlandsche handel der voornaamste producten (1933)

Invoer (in millioen dinaren [1])		Uitvoer	
Totaal	2882,5	Totaal	3377,8
Katoenen weefsels	686,8	Hout	567,2
IJzerwaren	277,9	Maïs	431,5
Wollen stoffen	263,-	Varkens	214,2
Voedingsmiddelen	191,2	Eieren	176,5
Zijden stoffen	111,7	Vleesch	137,1
Machines	106,7	Cement	59,5
Kolen	87,3	Tarwe	15,6

[1]) 30 à 32 dinaren = 1 gld.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

In- en uitvoer naar verschillende landen in %

Land	Invoer	Uitvoer
Oostenrijk	16,1	21,7
Italië	15,9	21,5
Duitschland	13,2	13,9
Tsjecho-Slowakije	12,1	10,8
Groot-Brittannië	9,7	2,7
Ver. Staten	5,1	0,9
Frankrijk	4,2	2,2
Hongarije	3,9	3,5
Zwitserland	2,8	3,3
Roemenië	2,6	0,9
Griekenland	1,4	4,0
België	1,4	2,1
Nederland	1,2	1,0
Andere landen	10,4	11,5
	100,0	100,0

L i t. A. Szana, Länder- und Völkerkunde Jugoslawiens (1921); A. Mousset, Le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes (1921); B. Z. Milojevic, The Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes (Geogr. Review, 1925); G. Ellison, Yugoslavia, A New Country and its People (1933); L. Mirkovitch, La Yugoslavie politique et économique (1934). *Hoek.*

II. Weermacht. Het leger bestaat uit: 58 reg. infanterie, 10 reg. cavalerie, 42 reg. en 5 zelfstandige afdeelingen artillerie (lichte, zware, luchtafweer), 2 reg. sappeurs, 2 reg. pontonniers, 1 reg. spoorwegtroepen, 1 reg. verbindingstroepen, 6 reg. luchtvaart, 7 escadrilles watervliegtuigen, 1 bataljon ballontroepen benevens de hulpdiensten. Hoogere eenheden: 16 inf. divisiën en 2 cavalerie-divisiën. Vestingen: Boka Kotorska en Sibenik. Mil. dienstplicht van 20-50 jaar, waarvan in het actieve leger van 20-40 jaar, in reserve van 40-50 jaar. Voor de afgekeurden weerbelasting. 1e oefeningstijd: 18 maanden (luchtvaart en marine 24 maanden). Na afloop van den actieven dienst kunnen de dienstplichtigen beneden 40 jaar jaarlijks voor 4 weken, die van 40-50 jaar voor 2 weken worden opgeroepen. Jaarlijksch effectief: 107 995 (8 400 off.).

L u c h t v a a r t: 568 vliegtuigen, kan in geval van oorlog opgevoerd worden tot 868. Personeel: 10 810.

V l o o t. Sterkte: 2 kruisers, 8 torpedobooten, 4 duikbooten, 90 vliegtuigen, 29 kleine vaartuigen (monitors, mijnenleggers, enz.). Bemanning: 6 978.

L i t.: Annuaire mil. (1935). *v. Munnekrede.*

III. Geschiedenis. A) Profane geschiedenis. Voor de geschiedenis tot 1918, zie → Kroatië, Oostenrijk-Hongarije, Servië, Turkije.

Reeds bij het begin van den Wereldoorlog had de Servische Skoepsjtina besloten, dat het doel van den oorlog zou zijn de bevrijding der Kroaten en Slowenen. Op 29 Oct. 1918 besloot de Landdag van Zagreb, bestaande uit Kroaten en Slowenen, tot aansluiting bij Servië; hetzelfde deden de landdag van Bosnië op 6 Nov. 1918 en de Skoepsjtina van Montenegro op 29 Nov. 1918. Officieel dateert de stichting van het koninkrijk der Serven, Kroaten en Slowenen van 1 Dec. 1919. Sedert 1929 draagt het den naam van Joego-Slavië (Zuid-Slavië). De grenzen werden geregeld bij het vredesverdrag van 1919 en gewijzigd door het plebisciet in Karinthië (10 Oct. 1920), het verdrag van Rapallo met Italië (12 Nov. 1920), de beslissing omtrent Albanië (9 Nov. 1921) en het verdrag over Fiume (27 Febr. 1924). Op politiek terrein is J., dat lid van den Volkenbond is, aangesloten bij de Kleine Entente, terwijl de verhouding met Italië, wegens Ital. aanspraken op de oevers der Adriatische Zee, meestal gespannen is.

Op 9 Oct. 1934 werd koning Alexander I te Marseille door een Kroatisch dweper vermoord en opgevolgd door zijn zoon Peter II onder regentschap van prins Paul Karadjordjevic. De grondwet kwam op 28 Juni 1921 tot stand en waarborgt gelijke rechten voor alle onderdanen, van welk ras of welken godsdienst ook. In de practijk werden dikwijls de Serven boven de Kroaten bevoordeeld, hetgeen leidde tot obstructie der Kroaten, welke soms een separatistisch karakter draagt. In Juni 1928 werd de Kroatische boerenleider Radic in het parlement te Belgrado vermoord. In 1929 werd de grondwet buiten werking gesteld en generaal Zivkovic regeerde als dictator tot 1931. Op 3 Sept. 1931 kwam een nieuwe grondwet tot stand en vooral de regent prins Paul tracht de Kroaten voor nauwere aansluiting te winnen.

B) Kerkelijke geschiedenis. Volgens de grondwet zijn er vijf gelijkgerechtigde godsdiensten: de Orthodoxe, de Katholieke, de Protestantsche, de Mohammedaansche en de Joodsche godsdienst. Eerst in 1935 kwam een Concordaat met den H. Stoel tot stand en alle moeilijkheden, die de Katholieken in J. ondervinden, zijn nog lang niet uit den weg geruimd; vooral op schoolgebied bestaat nog veel tegenwerking tegen de Katholieken.

L i t.: Jovic, Narodna Istorija Jugoslovena (Servisch; 1935); Gavrilovic, Serv. geschiedenis (1926; Servisch); Jirecek, Gesch. van Servië (1925; Servisch); Djordjevic, Alg. Serv. Gesch. (1930; Servisch); Stephen Graham, Balkan Monastery (Londen 1936); Loncarevic, J.'s Entstehung (1929; Duitsch); Mousset, Le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes (1926; Fransch); Buchan, Yogoslavia (1924; Engelsch); Boghitschewitsch, Die auswärtige Politik Serbiens (Duitsch). *v. Son.*

IV. Joego-Slavische letterkunde, → Serbokroatische letterkunde; Sloweensche letterkunde.

Joektas, berg op Creta, waar men nog heden het zgn. graf van Zeus aanwijst.

Joël, 1° oudste zoon van den profeet Samuel (1 Reg. 8.2). **2°** Hoofd der Gersonieten ten tijde van David (1 Par. 15.7). **3°** De tweede der zgn. kleine profeten.

Het **Boek Joël** is een profetisch boek van het Oude Testament, behoorend bij de → kleine profeten. Het is genoemd naar den schrijver. J., zoon van Phatuel, schijnt in Juda en Jerusalem geprofeteerd te hebben. De tijd, waarop het boek geschreven is, is onzeker, waarsch. in den tijd der ballingschap. Rampen worden aangekondigd en tot boetvaardigheid aangespoord. Op den dag des Heeren zal een uitstorting van den Geest plaats hebben (vgl. Act. 2.16). De heidenen, die Juda verdrukt hebben, zullen geoordeeld worden in het dal van Josaphat. *C. Smits.*

Joël, K a r l, Duitsch wijsgeer en geschiedschrijver der wijsbegeerte; * 1864, † 1934 als hoogleeraar te Bazel; vooral bekend door zijn oorspronkelijke en suggestieve geschriften over de Grieksche wijsbegeerte.

V o o r n. w e r k e n: Der Ursprung der Naturphilosophie aus dem Geiste der Mystik; Nietzsche und die Romantik; Der echte und der Xenophontische Sokrates; Gesch. der antiken Phil. — L i t.: Ueberweg-Oesterreich, Die deutsche Phil. des 19 Jahrh. u. d. Gegenwart (Berlijn [12]1923).

Joelfeest (f o l k l.), het belangrijkste feest der Germanen, viel in de tweede helft van December en in de eerste van Januari. Wordt genoemd: het tijdperk der Twaalf Nachten. Beteekent waarschijnlijk: het tooverrijke, het vroolijke, en kenmerkte zich dan ook door uitgelatenheid bij offergaven aan de zielen der afgestorvenen en aan Wodan, Holda en andere aard- en windgodheden; daarin vielen de twee groote slacht-tijden, die misschien wel de hoofdaanleiding tot de viering gegeven hebben. Lotsvoorspelling, droomverklaring, tooverij waren dan aan de orde. De geesten joegen met den storm door de lucht. De periode droeg een vruchtbaarheidskarakter, waarop nog verschillende volksgebruiken tusschen Kerstmis en Driekoningen wijzen. Plaatselijk kon het feest ook vroeger of later vallen ; de tijd van omstreeks begin November tot midden Januari vormt een bijna aaneengesloten feesttijdperk, waarin later verscheiden kerkelijke feesten geplaatst zijn.

L i t. : Jos. Schrijnen, Ned. Volkskunde ([2]I 1930, 126-128). *Knippenberg.*

Joerjew (Duitsch: Dorpat), → Tartoe.

Joës da Piano, → Joannes van Piano del Carpine.

Joesowka, vroegere naam van → Stalino.

Joesuu (ook: Narwa), Estische stad aan de Narwa (X 380 E1); ca. 25 000 inw.; textielindustrie; uitvoer van hout en visch. Kath. kerk. Huis van Peter den Grooten. Kasteel der Duitsche Orde (thans kazerne). In 1700 behaalde Karel XII van Zweden te J. een overwinning op Peter den Grooten. *v. Son.*

Joffe, A d o l f, Russ. diplomaat. * 22 Oct. 1883 te Simferopol, † 17 Nov. 1927 te Moskou door zelfmoord; vertegenwoordigde de sowjets te Brest-Litowsk einde 1917; gezant te Berlijn van Maart tot Nov. 1918, te Peking in 1922-'23, te Weenen in 1924 en te Tokio in 1925-'26.

Joffre, J o s e p h, Fransch generaal. * 12 Jan. 1852 te Rivesaltes (Pyrénées-orient.), † 3 Jan. 1931 te Parijs. Als genie-officier nam hij deel aan den Fransch-Duitschen oorlog van 1870 ; vervolgens als expeditiechef naar Tonkin (1886), Soedan (1892), Timboektoe (1894) en Madagaskar (1897); sedert 28 Juli 1911 tot chef van den generalen staf benoemd, toen de Wereldoorlog uitbrak. Hij leidde aanvankelijk den terugtocht van het Fr. leger, dat eerst ten gevolge van den Marne-slag aan het Duitsche leger het hoofd kon bieden. Om de stad Verdun te ontzetten, leidde J. van Juli tot Sept. 1916 het verwoede offensief aan de Somme, dat echter zonder beslissende gevolgen bleef; 13 Dec. 1916 werd hij vervangen door Nivelle, maar tot maarschalk benoemd (26 Dec.). In het voorjaar van 1917 werd hij met een zending belast naar de Ver. Staten, in 1919 naar Spanje en in 1920 naar Roemenië. Lid van de Fr. Academie. Hij was altijd voorstander geweest van eenheid van commando. Kalm, vastberaden, maar vooral organisator; politiek tot de republikeinsche partijen behoorende.

J. Joffre.

W e r k e n : La préparation de la guerre et la conduite des opérations 1914-1915 (1920) ; Mémoires (2 dln. 1933). — L i t. : Hanotaux, J. (1920) ; Benjamen, Le Maréchal J. (1928). *Cosemans.*

Joga (Sanskrit, = vereeniging, d.w.z. vereeniging van den geest met het hooger beginsel), term, die kan toegepast worden op al de mystieke methoden, zoowel van het Boeddhisme als van het Brahmanisme, maar die vnl. gebruikt wordt om de leer en de ascetische methode van het ten onrechte aan Patandzjali (150 v. Chr.) toegeschreven werk Joga-Soetra (ong. 5e eeuw na Chr.) aan te duiden. Deze J. leert het bestaan van een persoonlijken God, Isjwara, die van alle eeuwigheid van de onwetendheid en de smart vrij is, den menschen den weg ter verlossing leert en voor hen, die over Hem mediteeren, de bevrijding van het lijden vergemakkelijkt. Hij geeft nauwkeurig en methodisch den weg naar de geestelijke volmaaktheid in acht „geledingen” aan: 1° zedelijk goed gedrag, hoofdzakelijk bestaande in waarheidslievendheid, niet-stelen, zuiverheid, niet-aannemen van geschenken; 2° uiterlijke en innerlijke loutering door reinheid, tevredenheid, ascese, studie, overgave aan de godheid; 3° bepaalde lichaamshoudingen; 4° ademregeling; 5° afsluiten der zinnen; 6° concentratie van het denken op een bepaald punt; 7° overweging; 8° de hoogste trap der overweging: de algeheele inkeer in zichzelf. De willekeurige, door deze Joga-oefeningen bewerkte cataleptische toestanden werden ook door goochelaars, in Europa als → fakirs bekend, uitgebuit. Op onze dagen heeft men ook getracht de J. wetenschappelijk uit te werken en in de psychotherapie te gebruiken. Zie ook → Jogi.

L i t. : H. von Glasenapp, Brahma und Buddha (1926); R. Grousset, Les philos. indiennes (I 1931) ; J. W. Hauer, Der Yoga als Heilweg (1932). *Bellon.*

Joghurt, → Yoghurt.

Jogi(e), aanhanger van den → Joga, ook gebruikt voor asceet, heilige, ofwel toovenaar (→ Fakir, een Arabisch, niet Indisch woord). De laatste beteekenis berust op het feit, dat de joga-leer uitdrukkelijk het bezit van bovennatuurlijke vermogens aan haar volgelingen belooft. Feitelijk staat het vast, dat J. zich levend hebben laten begraven en andere „wonderen” van denzelfden aard verricht hebben, zonder schijnbaar letsel te ondervinden. Niet altijd is bedrog of suggestie in het spel, hoewel uiterst zelden de feiten wetenschappelijk gecontroleerd zijn. Ter verklaring worden aangevoerd de buitengewone aanleg van bepaalde individuen (één voorbeeld bij Garbe), nog verhoogd door training en het gebruik van narcotica (hennep, bilzenkruid, doornappel).

L i t. : Garbe, Samkhya und Yoga (1896). *Mansion.*

Jogjakarta, 1° g o u v e r n e m e n t op Java, omvat administratief de afdeeling (residentie) Jogjakarta. Het geheele territoir is zelfbestuursgebied van het sultanaat J. en van het prinsdom Pakoe Alam met twee kleine enclaves van het soenanaat Soerakarta en van het vorstendom Mangkoe Negoro. Na de wijziging van het Indische Regeeringsreglement in 1922 heeft een hervorming van het bestuur op Java plaats gevonden, waarbij het rechtstreeks bestuurd gebied verdeeld werd in drie gewesten, aan het hoofd waarvan een gouverneur geplaatst werd. Als uitvloeisel daarvan

kregen in 1927 ook de Vorstenlanden (J. en Soerakarta) als bestuurshoofd een gouverneur; de vroegere residentie J. werd daardoor gouvernement. De gouvernementen West-, Midden- en Oost-Java werden met zekere autonomie en zelfbestuur bekleed, vormende zelfstandige gemeenschappen met een Provincialen Raad; zoo werden deze gouvernementen provincies. Het gouvernement J. heeft genoemde autonomie, zelfbestuur en raad niet, is dus ook geen provincie. *Brokx.*

2° Zelfbesturend s u l t a n a a t op Java, aan het hoofd waarvan een sultan staat, die ter hoofdplaats J. zetelt. J. is een inheemsch rijk, dat met erkenning van de suzereiniteit van den Ned. Staat een eigen, niet van dien staat afgeleid, regeergezag heeft, hetwelk met eigen wil in de uitoefening beperking onderging, terwijl het Ned. Ind. gouvernement t.a.v. diverse aangelegenheden als overheid optreedt. De grenzen van het grondgebied zijn na den Java-oorlog (1825-'30) vastgesteld. De verhouding van J. tot den Ned. Staat is geregeld bij de uitgebreide Akte van Verband van 1877 en verder bij meerdere verklaringen van jongeren datum. Ingrijpende hervormingen op agrarisch gebied hebben tusschen de jaren 1910 en 1920 plaatsgevonden; mede zijn rijksinkomsten en het particuliere inkomen van den vorst gescheiden. J. had eind 1930: 1 399 351 inwoners, waaronder 1 380 592 Inheemschen, 6 693 Europeanen, 11 879 Chineezen en 187 andere Vreemde Oosterlingen; oppervlakte 2 902, 54 km². Bevolkingsdichtheid 486 per km². Het overgroote deel der Inheemschen zijn zelfbestuursonderhoorigen, alle overigen zijn gouvernementsonderhoorigen. *Brokx.*

3° A f d e e l i n g (residentie) van het gouvernement Jogjakarta, omvat de regentschappen Adikerto, Koelonprogo, Jogjakarta, Pakoe Alaman, Bantoel en Goenoengkidoel. Opp. 3 168,85 km², waarvan 235 000 baoes droge en 51 000 baoes natte (sawah) bouwvelden der Inheemsche bevolking. Ligt in het Zuidelijk deel van Midden-Java, grenzend ten Z. aan den Indischen Oceaan, in het W. en N. aan Kedoe, in het N. en O. aan Soerakarta. Geheel in het N. ligt de werkende vulkaan Merapi (2 866 m). Vandaar helt het land in Zuidelijke richting; in het W. ligt het Grensgebergte, in het O. begint het Zuidergebergte, in het Z. het Duizendgebergte. Het Westen en vooral het midden zijn zeer vruchtbaar. Hier liggen 22 ondernemingen (suiker en tabak), tot een totaal oppervlak van 17 130 ha, waarbij in de latere jaren nog ruim 2 700 ha voor ondernemingsbeplantingen werden ingehuurd. De bevolkingsculturen zijn mede zeer ontwikkeld, vooral de rijstbouw is van beteekenis. Er zijn belangrijke bevloeiingswerken vanuit de Kali Progo en de Kali Opak. De regeling van den watertoevoer berust bij waterschappen. Het Z.O. is minder vruchtbaar, de grond is daar kalkrijk en waterarm (Duizendgebergte). Er wordt veel cassave verbouwd. Delfstoffen komen voor. Steenkolenlagen zijn aangeboord, doch niet in exploitatie. Bij Kalasan wordt goud gevonden. Marmer vindt men in het Zuidergebergte. Aan de Zuidkust, bij Rongkob vooral, komen veel grotten voor, waaruit eetbare vogelnesten verzameld worden. Njai Loro Kidoel, een beschermgodin, zou daar wonen. Er zijn meerdere min of meer in goeden staat verkeerende Hindoe-Jav. tempels (Prambanan-tempels, Tjandi-Sèwoe). Te Imogiri ten Z. van de hoofdplaats zijn de vorsten van J. en Soerakarta begraven. Alleen ter hoofdplaats en te Pasar Gede is de nijverheid van belang. Door lijnen der Staatsspoor (S.S.) is J. verbonden met West- en Oost-Java; de Ned. Ind. Spoorweg Mij (N.I.S.) exploiteert de lijnen, die J. met Semarang en Soerakarta verbinden. Zielental bedroeg eind 1930: 1 559 027 zielen, waarvan 1 538 868 Inheemschen, 7 317 Europeanen, 12 640 Chineezen en 202 andere Vreemde Oosterlingen. Aantal inw. per km² bedraagt voor de geheele afdeeling gemiddeld 492; dit cijfer wordt sterk gedrukt door de betrekkelijk kleine bevolkingsdichtheid van het arme Goenoengkidoel (226), er zijn evenwel uitgebreide deelen, waar het dichtheidscijfer de 800 overtreft. De Inheemsche bevolking is geheel Javaansch; de taal is Javaansch. *Brokx.*

4° R e g e n t s c h a p van de afdeeling en het gouvernement J., omvat de districten Sleman, Kalasan, Mlati en Kotta. Jogjakarta is het vruchtbaarste deel van de afdeeling J. Rijst, maïs en gierstcultuur worden door de Inheemsche bevolking gedreven; tabak en suiker zijn zeer belangrijke plantageculturen. Eind 1930: 422 298 inw., waarvan 406 397 Inheemschen, 5 775 Europeanen, 9 957 Chineezen en 169 andere Vreemde Oosterlingen. *Brokx.*

5° H o o f d p l a a t s van gouvernement, afdeeling, regentschap en district J., zetel van den sultan van J. en van den prins Pakoe-Alam. Ligt op 7°48′ Z. en 110°21′ O., 115 m boven zee op den Zuidvoet van den Merapi. 136 649 inw. (eind 1930), waarvan 121 979 Inheemschen, 5 593 Europeanen, 8 913 Chineezen en 164 andere Vreemde Oosterlingen; hiervan waren er 5 832 Katholiek, t.w. 1 705 Europeanen en 4 127 niet-Europeanen, bijna uitsluitend Inheemschen. Heeft goed klimaat. Belangrijk knooppunt van spoorwegen, ook door zijn ligging (bijna juist in het midden van Java). Typische Javanen-stad met mooi gebouwde Europ. wijk. Draagt geheel den stempel van den Javaan-vorst en zijn grooten. Is daarom zeer gezocht door toeristen. Heeft uitstekende hotels en autowegen. Centrum is de → k r a t o n, gebouwd in 1760, het vorstenverblijf in ruimeren zin. Daar woont de sultan met zijn familie, dienaren en bedienden, tezamen ca. 20000 zielen in een ommuurde ruimte. Het waterkasteel, een vervallen lustoord van den vorst, dicht bij den kraton gelegen, is een bezienswaardigheid. Tegenover den kraton ligt het fort Rustenburg. Er is een groote en drukke pasar (markt). De kunstnijverheid is onder den invloed van het inheemsche hof zeer ontwikkeld. Goud- en zilversmeden, vervaardigers van muziekinstrumenten, makers van wajangpoppen, leerbewerkers, kopergraveurs, en batikkers leveren ware kunstproducten. Meerderen hunner wonen in den kraton en werken in hoofdzaak of uitsluitend voor het hof. J. heeft tal van onderwijsinstellingen. Voor de m i s s i e is J. een zeer belangrijk centrum. Er zijn twee kerken en een bijkerk, een klein-seminarie, de philosophie van een groot-seminarie, een Kath. ziekenhuis, een muloschool, een kweekschool, een normaalschool ter opleiding van volksonderwijzers, meerdere Hollandsch-Inlandsche scholen, ettelijke schakelscholen, fröbelscholen, meisjesvolksscholen en diverse cursussen onder leiding van de Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis en van de Zusters Franciscanessen van Heijthuisen; de laatsten leiden ook een Europ. lagere school. Dan telt J. onderscheidene Kath. stichtingen en vereenigingen van en voor Javanen. De priesters zijn paters Jezuïeten. *Brokx.*

Jogues, I s a a c, Heilige, Fransch Jezuïet. * 10 Jan. 1607 te Orleans, † 18 Oct. 1646, voor het geloof gemarteld. J. was missionaris onder de Indianen

in Canada en een der acht Canadeesche martelaren, die door Pius XI in 1930 zijn heiligverklaard.

Lit.: Fouqueray, Martyrs du Canada (Parijs 1930); v. Hoek, Saint I. J., in Stud. 114, blz. 156 vlg.).

Johan, zie ook → Jan; Joannes; Juan.

Johan Sigismund, keurvorst van Brandenburg (1608-'19). * 8 Nov. 1572, † 23 Dec. 1619. J. huwde in 1594 met Anna, de oudste dochter van den laatsten hertog van Pruisen (†1618), die tegelijk de beste erfaanspraken had op de hertogdommen Gulik en Kleef. Bij het sterven van den laatsten hertog uit dit geslacht in 1609 werden Kleef en Gulik door Brandenburgsche troepen bezet. J. ging in 1613 van de Luthersche tot de Gereformeerde belijdenis over; sedert 1909 staat zijn standbeeld op het marktplein te Kleef.

Lit.: Kniebe, Der Schriftenstreit über die Reformation J. S. v. Brandenburg seit 1613 (1902). *v. Gorkom.*

Johan van Coevorden, zoon van Reinold III, heer van Coevorden (2e helft 14e e.).

Johan van Habsburg, Oostenr. aartshertog en veldmaarschalk, Duitsch rijksbestuurder (1848-'49), zesde zoon van keizer Leopold II. * 20 Jan. 1782 te Florence, † 10 Mei 1859 te Graz. Hij nam deel aan de veldtochten tegen Napoleon I, verloor in 1800 den slag bij Hohenlinden tegen Moreau, doch versloeg in 1809 Eugène de Beauharnais bij Sacile. In 1809 werkte hij ook mede aan den volksopstand tegen de Franschen in Tirol. Wetenschappelijk onderlegd, vooral in natuurkunde en in geschiedenis, legde hij zich in vredestijd op kunst en studie toe; stichtte te Graz het Johanneum, een instituut voor hooger onderwijs (1811), en werd om zijn volksgezind optreden 29 Juni 1848 door het Parlement te Frankfort als Reichsverweser gekozen. 20 Dec. 1849 legde hij dit ambt neder.

Werken: Der Brandhofer u. seine Frau, von ihm selbst erzählt (uitg. d. A. Wokaun, 1930); briefwisseling met graaf Prokesch-Osten (uitg. d. A. Schlossar 1898); briefwisseling met koning Frederik Willem IV van Pruisen (uitg. d. Küntzel, 1924). — Lit.: A. Schlossar, Erzherzog J. v. Österr. und sein Einfluss auf das Kulturleben der Steiermark (1878). Zie ook onder → Frankfort (Parlement te F.). *Lousse.*

Johan Maurits, van Nassau-Siegen, bijgenaamd **de Braziliaan,** zoon van graaf Johan VIII. * 17 Juni 1604 te Dillenburg, † 20 Dec. 1679 te Bergenthal bij Kleef. Hij diende sinds 1621 in het leger der Republiek, eerst onder prins Maurits, later onder Frederik Hendrik. In 1637 werd hij door de West-Ind. Comp. benoemd tot gouverneur van het op de Portugeezen veroverde gedeelte van Brazilië. Hier stichtte hij Mauritsstad in de nabijheid van Pernambuco. In 1644 in Ned. teruggekeerd, nam hij weer dienst in het leger tot 1673. In 1647 werd hij bovendien door den keurvorst van Brandenburg tot stadhouder van Kleef, Mark en Ravensberg benoemd. Hij voerde in 1665 de Staatsche troepen aan tegen Münster en streed in het rampjaar 1672 onder prins Willem. In Den Haag bouwde hij het Mauritshuis. *Buch.*

Johan Casimir, regent van de Paltz (1576-'92). * 7 Maart 1543, † 6 Jan. 1592. Jongere zoon van keurvorst Frederik III, volgde evenals zijn vader met ijver de Calvinistische belijdenis. Nam herhaaldelijk deel aan de Fransche godsdienstoorlogen in het Hugonootsche gelid; mengde zich ook in den strijd in de Nederlanden tegen don Jan van Oostenrijk, doch deed zich steeds als middelmatig veldheer kennen. In 1576 werd hij regent in het keurvorstendom voor zijn jeugdigen neef Frederik IV. *v. Gorkom.*

Lit.: Blok, Gesch. v. h. Ned. Volk (II 1924).

Johan II Casimir, koning van Polen (1648-'68). * 21 Maart 1609, † 16 Dec. 1672 te Nevers in Frankrijk. Jongere zoon van koning Sigismund III, werd in 1640 te Rome Jezuïet, in 1646 kardinaal; in 1648 van zijn waardigheid ontslagen om zijn broeder Ladislaus IV op den Poolschen troon te kunnen opvolgen. Zijn regeering was niet gelukkig. Hij moest ten gunste van den Grooten Keurvorst afstand doen van de leenheerlijkheid over Pruisen (1657), verloor Lijfland aan Zweden (vrede van Oliva 1660) en de Oekraine aan Rusland (vrede van Androessow 1667). In Sept. 1668 nam hij zijn ontslag als koning en ging in Frankrijk wonen. *v. Gorkom.*

Johan III Sobiëski, koning van Polen (1674-'96). * 2 Juni 1624 te Olesko, † 17 Juni 1696 te Willanow. In 1674 na een groote overwinning op de Turken tot koning gekozen. In den verderen strijd tegen de Turken had hij een belangrijk aandeel in het ontzet van Weenen door den slag op den Kahlenberg (12 Sept. 1683). Aldus werd hij voor Polen een nationale held van grooten roem boven zijn eigenlijke bekwaamheid. Met de Poolsche magnaten leefde hij in aanhoudenden strijd en hij werd geheel beheerscht door zijn Fransche gemalin Maria Casimir, dochter van den markies Lagrange-d'Arquien.

Lit.: Du Hamel de Breuil, Sobiëski et sa politique 1674-1683 (1894); Waliszewski, Marysienka, reine de Pologne, femme de Sobiëski (1898); Pastor, Gesch. der Päpste (XIV, 2, 1930). *v. Gorkom.*

Johan, koning van Saksen (1854-'73), opvolger van zijn broeder Frederik-August II. * 12 Dec. 1801 te Dresden, † 29 Oct. 1873 te Pillnitz. J. hield in 1866 de partij van Oostenrijk, maar bleef daarna het Pruis. bondgenootschap getrouw. Als uitstekend Dante-kenner vertaalde hij de Divina Commedia (1839-'49) onder den deknaam Philalethes. *V. Houtte.*

Johan Rengers, edelman uit de Groninger Ommelanden; † 1539; bevelhebber der troepen van graaf Edzard van Oost-Friesland en raad van hertog Karel van Gelre.

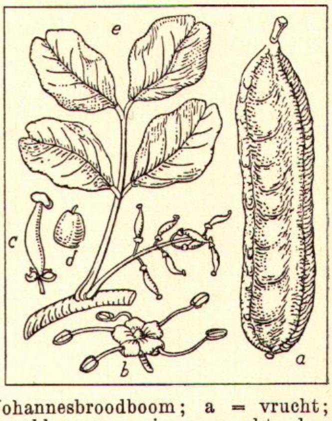
Johan von Saaz, → Ackermann aus Böhmen.

Johanan, 1° Joodsch bevelhebber ten tijde de verovering van Jerusalem in 587 v. Chr. (4 Reg. 25.23). 2° Eerstgeboren zoon van koning Josias (1 Par. 3.15). 3° Bevelhebber onder koning Josaphat (2 Par. 17.15). 4° Hoogepriester (Neh. 12.22).

Johanna, andere naam voor → Joanna. Zie ook → Jeanne.

Johannesbrood (folkl.) is de vrucht van den → Johannesbroodboom.

Johannesbroodboom (Ceratonia), een plantengeslacht van de familie der Leguminosae, onderfamilie Caesalpinioideae. Heeft één soort, C. siliqua, een

Johannesbroodboom; a = vrucht; b = bloem; c = jonge vrucht; d = zaadje; e = takje met jonge vruchten en bladeren.

10 meter hoogen, altijd groenen boom, inheemsch in Arabië en Syrië. De bladeren zijn even geveerd, glanzend leerachtig, de bloemen klein, in trosvorm en de vruchten zijn groote, bruine peulen. Behalve in Syrië en op Cyprus is deze boom ook in cultuur genomen in Zuid-Europa en Noord-Afrika. Een volwassen boom levert 200 kg vruchten, die 40 % suiker bevatten. Het uitgeperste sap wordt als siroop gebruikt en ook voor het inleggen van vruchten en alcoholbereiding. Volgens overlevering zou Joannes de Dooper deze vruchten gegeten hebben. Slechts in nood worden zij als voedsel genuttigd; wel dienen zij voor vee- en paardenvoer en voor varkensmesterij. Algiers voert veel uit, vooral naar Engeland. *Bouman.*

Johannesburg, stad in de Unie van Z. Afrika (I 536 F7), 560 km van de Delagoabaai gelegen, op een hoogte van 1 800 m boven zee. J. is het middelpunt van de goudmijnen in den Witwatersrand, een belangrijke waterscheiding in Transvaal. Deze stad is in 1886 gesticht als een mijnkamp en genoemd naar den Nederlander Johannes Rissik, destijds landmetergeneraal; thans is het de volkrijkste stad van de Unie met ca. 300 000 inw. en 106 voorsteden (of buitenwijken). J. is ruim aangelegd met breede straten, die N.-Z. en O.-W. loopen, heeft een zeer cosmopolitisch aspect en is meer Amerikaansch dan Engelsch van toon. De bevolking is er overwegend Afrik., hoofdzakelijk bestaande uit mijnwerkers en kleine burgers; de meer ontwikkelde en welgestelde Afrikaners zijn slechts voor een klein deel nationaal bewust. De stad bezit vele grootsche gebouwen, wolkenkrabbers en het meest moderne en kunstvolle stationsgebouw in de Unie. Het is een kruispunt van spoorwegen en de zetel van de Witwatersrand-universiteit met beroemde mijnschool. *Besselaar.*

Johannisbad (Tsjech.: Janské Lázne), badplaats voor luchtkuur aan den voet van het Reuzengeb., in Bohemen, met indifferente (29° C), ijzerhoudende bronwateren. Hoogte 615-725 m. Veel bezocht voor behandeling van neurasthenie en voor reconvalescentie. Ca. 300 inwoners.

Johannieters of **Maltezerridders** (Ordo Militiae S. Johannis Bapt. Hospitalis Hierosolymitani), de oudste geestelijke ridderorde. Het is niet zeker of het ca. 1050 te J e r u s a l e m door kooplieden uit Amalfi gestichte hospitaal in verband moet worden gebracht met de Benedictijnerabdij S. Maria Latina aldaar. Zeker is, dat na den intocht der Kruisvaarders in 1099 het aantal hospitaalbroeders onder den meester Gerhard (→ Gerardus van Jerusalem) zeer toenam, de pauselijke goedkeuring werd verkregen en dochterhuizen in Z. Italië werden gesticht. Hospitaaldienst bleef hoofddoel, maar onder Gerhard's opvolger Raymond du Puy werd ook tot krijgsdienst overgegaan. Tusschen 1125 en '53 werd een regel opgesteld, waarbij de inmiddels zeer verspreide Orde, samengesteld uit de drie klassen der ridders, priesters en broeders, werd verdeeld in zeven „langues”, waar in 1462 een achtste bijkwam. Ieder der langues benoemde een der acht grootwaardigheidsbekleeders, die met den grootmeester resideerden in het convent, den bestuurszetel der Orde. De langues waren onderverdeeld in 27 prioraten en 12 balijen en deze weer in 700 commanderijen. Over iedere nationale groep stond een grootcommandeur. De Orde maakte zich verdienstelijk in de verdediging van het H. Land, dat zij echter na den val van Akka (1291) moest ontruimen. Na een verblijf op Cyprus werd R h o d o s aan de zeeroovers ontrukt (1310) en bleef de hoofdzetel, tot het in 1523 na heldhaftigen tegenstand den Turken in handen viel. Van keizer Karel V ontvingen de ridders nu M a l t a, dat in 1798 door Napoleon werd bezet. De laatste grootmeester was Ferdinand van Hompesch. Hij trad af in 1799; doch de orde bleef in „prioraten” hier en daar voortbestaan.

Johannieter ridder uit de 13e eeuw.

De eerste stichting in de N o o r d e l i j k e N e d e r l a n d e n was te Nijmegen (1196), vóór 1252 volgde S. Katherijne te Utrecht (de kerk is nu de kathedraal). Haarlem en andere plaatsen volgden later.

De Z u i d e l i j k e N e d e r l a n d e n behoorden tot de langue van Frankrijk en telden 8 commanderijen: Villers le Temple, Vaillanpont, Tirlemont, La Braque, Caestre, Le Piéton, Slype en Chantaine. Alle verdwenen tijdens de Fransche Revolutie, waarna België tot het grootprioraat Bohemen-Oostenrijk werd gerekend.

Herstel. Leo XIII herstelde de waardigheid van grootmeester in 1879. De Orde behield haar souverein karakter. Zij telt ook nog geprofeste ridders, terwijl in vsch. landen vereenigingen van eereridders bestaan. Het doel dezer **Maltezer ridders (Katholiek)** is ziekenverpleging in oorlogs- en vredestijd. In 1911 werd ook in Ned. een afdeeling van deze souvereine Orde van Malta opgericht; in België in 1932.

In 1852 zijn in Duitschland de **Johannieters (Protestant)** door Fred. Willem IV van Pruisen hersteld; ook deze stellen zich ziekenverpleging in oorlogs- en vredestijd ten doel. Zij staan echter geheel los van de Maltezer-orde. Ook in Nederland bestaat een afdeeling van deze Johannieters. Ze werd erkend bij K.B. 1909. Vereischten: minstens 50-jarigen adeldom, 30-j. leeftijd en Prot. godsdienst.

L i t.: Heimbucher, Die Orden und Kongregationen der Kath. Kirche (I [3]1932, 615); J. Delaville Le Roulx, Cartulaire Gén. de l'Ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (Parijs 1894 vlg.); E. van Beresteijn, Gesch. der Johannieter-Orde in Ned. tot 1795 (1934); G. Dansaert, Histoire de l'Ordre S. et M. de St. Jean de Jér. (Brussel 1932).

Johansen, F r e d e r i k H j a l m a r, Noorsch poolreiziger. * 1867 te Skinn, † 6 Jan. 1923 te Oslo. Hij nam van 1893 tot 1896 deel aan de Fram-expeditie van Nanssen en met dezen verliet hij het schip en trachtte met sleden de Noordpool te bereiken; op een breedte van 86°4′ moesten zij terugkeeren. Later nam J. nog deel aan de expedities van Bruce (1906), Lerner (1909) en bereikte hij in 1911 met Amundsen de Zuidpool. *de Visser.*

Johansson, 1° A d o l f, Zweedsch romanschrijver uit de regionalistische neo-Romantiek. * 14 Sept. 1889 te Oskarshamn.

V o o r n. w e r k e n: Alrauntalsagane (1919); De röda huvudena (1925).

2° L a r s, Zweedsch dichter uit den tijd van de Barok. * 1638 te Stockholm, † 1679 aldaar in een tweegevecht. J. noemde zichzelf Lucidor den olyckelige (= de ongelukkige): zijn ongebonden levenswijze, die hem als den voorlooper der 19e-eeuwsche „poètes maudits" maakt, verklaart dit. Een mengeling van profaniteit en zelfinkeer geeft aan deze lyriek een zerp modernen smaak. *Baur.*

V o o r n. w e r k e n: Lucida intervalla (1685); Helicons Blomster (1688). — M o d e r n e u i t g. d. Sandwall (1919). — L i t.: E. A. Karlfeldt, L. J. (1914).

John Bull, eigennaam voor het Engelsche volk. De vader van dit gevleugelde woord zou John Arbuthnot zijn (men zie echter het art. → Arbuthnot). De naam John Bull van den populairen hoforganist, die volgens Hoffmann von Fallersleben na het Buskruitverraad van 1605 de bekende Eng. volkshymne zou gecomponeerd hebben, werd in 1712 in de politieke satire History of John Bull gebruikt voor het geheele Eng. volk. De alg. verspreiding begon bijna een eeuw later door het tooneelstuk van George Colman, dat J. B. tot titel draagt (1805).

L i t.: H. Teerink (diss. 1925).

Johner, D o m i n i k u s, Benedictijn van Beuron; * 1 Dec. 1874 te Waldsee; vanaf 1926 prof. aan de „Musikhochschule" van Keulen; schreef twee bekende Gregoriaansche leerboeken: Neue Schule des gregor. Chorals (Regensburg 1906), en Kleine Choralschule (ibid. 1910).

V e r d e r e w e r k e n: Die Sonn- und Festtagslieder des Vatik. Graduale (Regensburg 1928); Erkl. des Kyriale (Regensburg 1933).

Johnson, 1° A n d r e w, 17e president der Ver. St. van Noord-Amerika (1865-'69). * 29 Dec. 1808 te Raleigh (Noord-Carolina), † 31 Juli 1875 te Carter Station (Tennessee). Genoot nagenoeg geen onderwijs en was als kleermaker werkzaam. Na zijn huwelijk onderwees zijn vrouw hem in lezen en schrijven. Hij bracht het tot senator en bij het uitbreken van den Secessie-oorlog (1861) was hij de eenige senator uit het Zuiden, die opkwam voor het behoud van de Unie. In 1864 werd hij tot vice-president der Unie gekozen en, na de vermoording van Lincoln, werd hij president (15 April 1865). Wegens zijn streng autoritair optreden geraakte hij in moeilijkheden met het Congres, werd in staat van beschuldiging gesteld (Febr. 1867), doch door den Senaat vrijgesproken (26 Mei 1867).

W e r k e n: Redevoeringen, in Speeches, with a biographical introd., uitg. F. Moore (Boston 1865). — L i t.: De nieuwste levensschets, met een uitvoerige bibliogr., in Dictionary of American biography (X Londen en New York 1933). *Lousse.*

2° R e g i n a l d B r i m l e y, Engelsch uitgever en criticus. * 1867. Heeft veel Engelsche Klassieken, vooral uit de Romantiek, uitgegeven en handige schooledities verzorgd.

3° S a m u e l, Eng. schrijver; * 18 Sept. 1709 te Lichfield, † 13 Dec. 1784 te Londen. Zoon van een boekhandelaar; zijn jeugd was een verbeten worsteling tegen armoe, vernedering en miskenning. In 1738 verscheen anoniem zijn London, een satyre in navolging van Juvenalis, die onmiddellijk de aandacht trok, en zelfs den lof van Pope wegdroeg. In 1747 begon hij aan zijn beroemde Engl. Dictionary. Een tweede satyre, The Vanity of Human Wishes, verscheen in 1749 en in hetzelfde jaar Irene, een tragedie. Hij richtte het tijdschrift The Rambler op (1750), later voortgezet onder den naam The Idler. In 1759 verscheen zijn populairste werk, de moraliseerende en allegorische roman Rasselas. Inmiddels was de periode van geldelijke zorgen voorbij; een jaargeld van 300 p.st. gaf hem betrekkelijken welstand en zoo veel geestesrust, als zijn zwaarmoedige gesteltenis veroorloofde. In 1763 maakte hij kennis met zijn lateren levensbeschrijver, James → Boswell, en stichtte hij ook zijn vermaarde litteraire club. In 1765 kwam zijn lang beloofde Shakespeare-editie uit. Zijn laatste groote werk was The Lives of the Poets (10 dln.), een reeks critische besprekingen van 52 tijdgenootendichters. Hij werd in Westminster Abbey begraven.

Samuel Johnson.

J. is een van de belangrijkste figuren uit de Eng. letterkunde, zoowel om zijn persoon als om zijn werken; een mensch met een ruig bolster, schijnbaar missend elke uiterlijke cultuur, innerlijk vol rationeele gebondenheid en wilsbevochten evenwichtigheid. Primair conservatief, geeft hij het Eng. Klassicisme een verlengstuk van star doctrinair karakter; vijand van sentimentaliteit, gaat zijn dictatoriale smaak uit naar wat zeker, beproefd en normaal is. Bijna alles van zijn pen draagt het stempel van een groot talent, is evenwel nooit geheel vrij van opvallende gebreken. Zijn satyren kunnen trillen van innerlijke oprechtheid, maar zijn te zwaar van structuur; de statigheid van zijn tragedie verliest haar bekoring, zoodra ze pompeus wordt; in zijn Rambler en Idler is hij den lezer een ernstige leidsman, wiens licht evenwel louter de menschelijke rede is en wiens trant den lichten toets en de gratie van Addison en Steele mist. Zijn Dictionary, een monument van menschelijke inspanning en van doorzicht in de ziel van het levende woord, bevat curieuze temperamentsontladingen bij het definieeren van zekere termen. Zelfs zijn gevierdste werk (de twee en vijftig dichterslevens, elk op zich een kunstwerk in bouw en stijl) is niet vrij van onbillijke critiek en geeft blijk, dat de reeds machtige onderstroom, die zou leiden tot de Romantiek, hem onopgemerkt voorbijvlood.

L i t. en u i t g.: zie W. P. Prideaux-Courtney en D. Nichol-Smith, Bibliogr. of S. J. (1926). Voorts J. E. Brown, The Critical Opinions of S. J. (1927); H. Kingsmill, J. (Londen 1933); S. C. Roberts, Doctor J. (Londen 1935). *F. Visser.*

Johnston, 1° A l b e r t S i d n e y, generaal in het leger der Ver. St. van Noord-Amerika. * 2 Febr. 1803 te Washington (Kentucky), † 6 April 1862 in den slag bij Shiloh. Hij streed tegen de Indianen, maakte ook den oorlog tegen Mexico mede (1846-'47), en trok in 1857 tegen de Mormonen op; als mil. gouverneur van Salt Lake City wist hij de orde aldaar te handhaven. Bij het uitbreken van den Secessie-oorlog leed hij, als brigade-generaal der Zuidelijken, bij Port-Donelson

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

de nederlaag en sneuvelde in den slag bij Shiloh.

Lit.: P. Johnston (A. 's zoon), Life of general A. S. J. (1878); Dict. of Amer. biography (X Londen en New York 1933, met lit. en bronnen). *Lousse.*

2° Harry, Eng. Afrika-reiziger. * 12 Juni 1858 te Londen, † 31 Juli 1927; bestudeerde in 1884 flora en fauna van den Kilima Ndzjaro; onderzocht in 1889 het Leopoldmeer; besteeg in 1900 den Roewenzori.

Werken: The river Congo (1884); The Kilima Njaro-exped. (1885); Livingstone and the exploration of Centr. Afr. (1891); Brit. Centr. Afr. (1897); A hist. of the colonisation of Africa bij alien races (1899); The Uganda Protectorate (2 dln. 1902); The Nile quest (1903); Britain across the seas (1910); Views and reviews (1912).

3° Joseph Eggleston, generaal in het leger der Ver. St. van Noord-Amerika. * 3 Febr. 1807 te Cherry Grove (Virginia), † 21 Maart 1891 te Washington. Hij voerde in den Mexicaanschen oorlog (1846-'47) het bevel over een regiment vrijwilligers, en sloot zich in 1861 bij de oproerige Zuidelijke staten aan. Hij streed achtereenvolgens als opperbevelhebber in Virginia (1862) en in Tennessee (1863-'64). Zijn terugtocht door Georgië, die drie maanden duurde, wordt als een meesterstuk van veldheerskunst beschouwd. Na de overgave van Lee legde hij op 26 April 1865 bij Durham's Station de wapens neer voor Sherman en verkreeg een eervollen aftocht. Zijn reputatie bleef ongedeerd, daar hij in den oorlog nooit verslagen werd. Na den krijg gebruikte hij zijn invloed om een wederaansluiting van het Zuiden bij de Unie te bevorderen. *Lousse.*

Werken: A narrative of mil. operations during the late war (New York 1874). — Lit.: R. M. Hughes, General J. (New York 1893); Dict. of Amer. biography (X Londen en New York 1933, met lit. en bronnen).

Johnstown, stad in Pennsylvanië (V. S. v. Amer., 40°20′N., 78°57′W.); prachtig gelegen in het Alleghany-gebergte; ca. 67 000 inw. Kool- en ijzermijnen, leemgroeven. Levendige industrie: ijzer, staal, baksteen, zijde.

Johst, Hanns, Duitsch dichter van expressionistische richting. * 8 Juli 1890 te Seerhausen. Een nationalistisch idealisme, dat niet van overspanning vrij is, spreekt uit zijn lyriek en uit zijn drama's.

Voorn. werken: Stroh (comedie); Der Einsame (drama, met Grabbe als titelheld; 1917); Der junge Mensch (1918); Rolandsruf (lyriek, 1919); Der König (1920); Propheten (1923); Schlageter (1933); romans: Der Anfang (1918); Der Kreuzweg (1922); So gehen sie hin (1930).

Joint stock company (Eng.), vennootschap op aandeelen. Aansprakelijkheid der aandeelhouders kan al of niet beperkt zijn. In het eerste geval staat zij ongeveer gelijk met onze naamlooze vennootschap.

Joinville, 1° François Ferdinand Philippe Louis Marie van Orleans, prins van, derde zoon van koning Louis-Philippe I en Fransch admiraal. * 14 Aug. 1818 te Neuilly-sur-Seine, † 16 Juni 1900 te Parijs. Nam o.a. deel aan de expedities naar Mexico (1838) en Marokko (1844). In 1840 voerde hij het bevel over het fregat, dat het stoffelijk overschot van Napoleon I naar Frankrijk bracht. Bij het uitbreken van de omwenteling in 1848 naar Engeland uitgeweken, maakte hij een deel van den Amer. Secessie-oorlog mede. In den oorlog van 1870-'71 werd hem niet toegestaan dienst te nemen; toch streed hij onder den deknaam kolonel Lutteroth eenigen tijd in de Loire-armee mede. Van 1871 tot 1875 was hij lid van de Nationale Vergadering; in 1886 werd hij krachtens de pretendentenwet uit het kader der marinereserve geschrapt. *Lousse.*

Werken o.a.: Etudes sur la marine et récits de guerre (2 dln., [2]1870); La guerre d'Amérique, campagne du Potomac ([2]1872); Vieux souvenirs, 1818-1848 (1894).

2° Jean, sieur (sire) de, Fransch geschiedschrijver. * 1224 op het slot Joinville (prov. Champagne), † 11 Juli 1319 te Parijs. Vertrouwd vriend van koning Lodewijk IX, volgde hij dezen op zijn eersten Kruistocht. Op verzoek van koningin Jeanne, echtgenoote van Philips den Schoonen, beschreef hij Lodewijks leven, een werk, dat tegelijk de geschiedenis van den 6en Kruistocht bevat en een juist beeld geeft van de zeden en ideeën van dien tijd. *Wachters.*

Jojada, hoogepriester, die den kleinen Joas uit de handen van koningin Athalia redde en hem later tot koning deed uitroepen (4 Reg. 11.4-20).

Jojarib, 1° hoofd van de eerste priesterklasse ten tijde van David (1 Par. 24.7). 2° Tijdgenoot van Esdras (Esdr. 8.16).

Jókai, Mór, Hong. romanschrijver. * 1825 te Komárom, †1904 te Boedapest. J. was zeer vruchtbaar (ong. 200 dln.). Hij vertegenwoordigt de volksrichting in den Hong. roman, munt uit door frissche fantasie en gezonden humor. Zeer aangenaam verteller en zeer populair: de Hongaarsche Hendrik Conscience.

Lit.: Biographie d. J. Gál (1925). *A. Cardijn.*

Jokdorpel, → Sluis.

Jokohama, groote havenstad in Japan, op het eiland Hondo (zie krt. Japan, D 3), ca. 620 000 inw. (1930). De stad ligt zeer gunstig aan een diepe bocht en is invoerhaven voor de hoofdstad Tokio; zij heeft echter veel te lijden van aardbevingen. J. is een nieuwe stad, opgekomen na 1858 en biedt daarom weinig aan Japansche oudheden; de omtrek is mooi en bezit vele cultuurschatten. *Heere.*

Jol, kleine roei- en zeilboot. → Scheldejol; Staversche jol; Twaalfvoetsjol.

Jola of Yola, marktplaats in de Eng. kolonie Nigeria (I 536 E4) aan de Binoewe, zijrivier van den Niger, die in den regentijd tot J. bevaarbaar is; ong. 20 000 inwoners.

Jolcus (Gr. Oudheid), stad in Thessalië, in den N. hoek van de Pagasaeïsche golf (tegenw. Golf van Volo), op het schiereiland Magnesia, op de Z. W. helling van het Peliongebergte. Van hier zouden de Argonauten vertrokken zijn (mythologie).

Joliet, stad in Illinois (V.S. v. Amer., 41° 34′ N., 88° 7′ W.), aan de Desplaines-rivier en het Illinois-Michigankanaal. Ca. 43 000 inw. Kolenmijnen, steengroeven. Voorziet meerdere tientallen steden van gas; staalindustrie, schoen- en papierfabrieken.

Jolinon, Joseph, Fransch romanschrijver. * 8 Dec. 1887 te La Clayette (Saône-et-Loire). Studeerde in de rechten aan de Kath. Univ. te Rijsel. Kenmerkend voor zijn werken zijn: de stevige bouw, een sober, inslaand realisme, een sappige, levendige, volksche taal. Een van zijn geliefkoosde thema's werd de schildering en ontleding van den gemoedstoestand van den sportman (o.m. Le Jeune Athlète, 1921, Le Joueur de Balle, 1929). Zijn werk behelst twee reeksen: de eene, „Claude Lunant”, teekent het type van de burgersjeugd in de provincie; de andere, Histoires corpusculiennes, omvat o.m. de volgende romans: Le Meunier contre la ville (1926); La Paroissienne; La Foire. Oorlogsliteratuur geven: Valet de gloire (1923); Fête brulée (1924); Revenants dans la boutique. *Willemyns.*

Joliot-Curie, Irène, Fr. natuurkundige, dochter van Pierre → Curie en M. Curie-Slodowska.

* 1900 te Parijs. Doctoreerde op 20-jarigen leeftijd met een dissertatie over de alphastralen van het Polonium. Zij was als assistente bij haar moeder werkzaam en huwde in 1931 met **dr. Fr. Joliot,** een natuurkundige. Nov. 1935 werd aan het echtpaar Joliot-Curie de Nobelprijs voor chemie toegekend.

Onder **Joliot-Curie-effect** verstaat men het maken van kunstmatige radio-actieve stoffen uit lichte elementen door beschieting met α-stralen (zie ook → Radio-activiteit en → Transmutatie van Elementen). In 1934 is het aan het echtpaar Joliot-Curie gelukt om op deze wijze kunstmatige radio-activiteit op te wekken.

Zeer belangrijk voor de medische wetenschap ter event. vervanging van radium-preparaten. Radioactief natrium heeft bijv. een levensduur van ca. 20 minuten. Het is dus mogelijk om bijv. de maag inwendig te bestralen door innemen van bestraald keukenzout. *Zwikker.*

Jollain-Merlin, gem. in het W. van de prov. Henegouwen, ten Z. van Doornik, aan de Fransche grens; opp. 599 ha, ca. 700 inw.; in de nabijheid de Schelde. Landbouw. Kasteel uit de 16e eeuw. De Gotische kerk werd verwoest in 1918.

Jonas voor Ninive. Houtsnede van Hans Holbein den Jongen.

Jolles, André, hoogleeraar te Leipzig in de Ned. letteren en alg. literatuurgeschiedenis; * 7 Aug. 1874 te Helder. Schreef fijnzinnige werken over aesthetica en kunst.

Werken: Die Ästhetik Vitruvius (1905); Wege zu Phidias (1918); Bezieling en Vorm (1923); Einfache Formen.

Jölsen, Ragnhild, Noorweegsche romanschrijfster uit de neo-Romantiek. * 1875, † 1908. Haar romans en novellen, eerst poëtisch van toon, later krachtig-realistischer van visie en meer dialectisch van taal, beelden den vaak onvoldanen liefdedrang van de vrouw uit en de macht van den familiezin. De thema's zijn wel eens gewaagd.

Voorn. werken: Ve's Mor (1903); Rikke Gan (1904); Fernanda Mona (1905); Hollases Krönike (1906); Brukshistorier (1907). *Baur.*

Jomard, Edme François, Fransch ingenieur en archaeoloog. * 17 Nov. 1777 te Versailles, † 23 Sept. 1862 te Parijs. Was wetenschappelijk werkzaam bij Napoleon's veldtocht in Egypte en nam deel aan de publicatie „Description de l'Egypte". Hij is de auteur van het grootsch opgezet, doch onvoltooid „Monuments de la Géographie" (kaarten der Oudheid). *E. De Waele.*

Jomini, Henri, baron, Fransch en Russisch generaal. * 6 Maart 1779 te Payence (Zwits.), † 24 Maart 1869 te Passy. In 1804 ging hij van Zwits. in Fr. dienst over. Als generaal ging hij in 1813 (wegens vermeende miskenning van verdiensten) in Russischen dienst over, waar hij in 1839 „général en chef" werd. J. is vooral bekend als militair auteur en commentator van de Napoleontische veldtochten.

Werken: o.a. Traité des grandes opérations mil., contenant l'hist. des guerres de Frédéric II comp. à celles de la Révolution; La vie polit. et mil. de Napoléon racontée par lui même au tribunal d'Alexandre et de Frédéric. — Lit.: Lecomte, Le général J., sa vie et ses écrits. *van Voorst tot Voorst.*

Jommelli (Jomelli), Niccolo, Ital. operacomponist van de Napelsche school, * 10 Sept. 1714 te Aversa, † 25 Aug. 1774 te Napels. J. was eerst eenige jaren kapelmeester te Rome, daarna te Stuttgart; na 15-jarig verblijf in Duitschland was hij zoozeer onder Duitschen invloed (o.a. van Stamitz) gekomen, dat hij bij zijn terugkeer te Napels in 1769 voor de Ital. een vreemde was geworden en zijn ouden roem niet vermocht terug te winnen.

Werken: 82 opera's, o.a. Merope, Armida, Ifigenia in Tauride; verder oratoria, o.a. Iacco, Betulia liberata; een passie, missen, psalmen, cantates, enz.). — Lit.: H. Abert, N. J. als Opernkomponist (1908). *Piscaer.*

Jonadab, 1° zoon van Semma, den broeder van David (2 Reg. 13.3). 2° Stamvader der Rechabieten (4 Reg. 10.15; Jer. 35.6).

Jonas, de vijfde der zgn. kleine profeten, werd door God naar Ninive gezonden om boete te prediken. Hij vluchtte op een schip, maar werd wegens een zwaren storm, dien de schepelingen aan zijn schuld toeschreven, over boord geworpen. God zond een grooten visch, die hem opslokte en weer levend aan land uitspuwde. Daarop begaf J. zich naar Ninive en bracht de stad tot inkeer. Verreweg de meeste niet-Katholieke geleerden beschouwen het **Boek Jonas** niet als een historisch, maar als een didactisch geschrift; ook sommige Katholieken (bijv. A. van Hoonacker) hebben zich voor die meening uitgesproken. *Keulers.*

In de Christelijke iconographie geldt J. als het type van den verrezen Christus; de bek van den visch, waarin Jonas drie dagen verbleef, is soms een symbolische voorstelling van de hel. Het Jonas-motief is reeds vanaf den vroegsten tijd bekend in de Catacombenschildering, en sinds de 3e eeuw op sarcophagen en fresco's. Beroemd is het werk van Michelangelo in de Sixtijnsche kapel van het Vaticaan.

Lit.: Dict. d'archéol. chrét. (VII); L. Bréhier, L'art chrét. ([2]1928). *p. Gerlachus.*

Jonas de Bobbio, Ital. hagiograaf uit de 7e eeuw. Hij schreef, in een vrij gezwollen Latijnschen stijl, het leven van den H. Colombanus, en, een vijftiental jaren na dit werk, het leven van St. Vaast, bisschop van Atrecht.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Jonas van Orleans, geleerd schrijver en bisschop. * ca. 780, † 843. Hij volgde in 818 den beroemden bisschop Theodulf op, toonde zich een waar zielenherder, ijverde voor kerkelijke tucht, vooral op de West-Frankische synoden, bevorderde het kloosterleven. J. was zeer keizerlijk gezind en achtte de aanspraken der pausen niet voldoende in de geschiedenis begrond. Hij schreef een Vorstenspiegel voor koning Pippijn I van Aquitanië (zijn vaderland) en een Leekenspiegel, waaruit zijn groote belezenheid in de patristische lit. blijkt. Verder een polemisch werk in 3 boeken over de beeldenvereering, tegen → Claudius van Turijn. Andere werken (preeken en hymnen) gingen verloren.

Lit.: Manitius, Gesch. d. lat. Lit. d. M. A. (I 1911, 374 vlg.); Dict. Théol. Cath. (VIII, 1504-1508); Reviron, J. et son „de institutione regia" (1930). *Franses.*

Jonas, 1° F. H. Ch., genaamd Henri, kunstschilder. * 1878 te Maastricht. J. was aanvankelijk huisschilder, kreeg les in kunstschilderen van den Maastrichtschen schilder Graafland, later leerling van de Amsterdamsche Academie. Aanvankelijk Impressionist, later moderne vormgeving, met blonde kleur en bruinen. Pas sinds zijn 50e jaar ontwikkelde zich zijn talent zeer gelukkig, tot een ernstige ziekte hem trof. Hij maakte landschap, portret en veel naakt. Verder houtsneden voor de luxe-uitgaven van Charles Nypels. Ook veel religieus werk, waarvan vooral de fraaie kleurvensters in de kerk te Bleyerheide en die in de H. Hartkerk te Maastricht te noemen zijn.

Lit.: studies van Jan Engelman in „Tympanon" (uitg. Van Munster, Amsterdam), en in „Als het wintert" (Het Nederlandsche Boekhuis, 1935). *Engelman.*

2° Justus, eigenlijk Jodocus Koch genaamd, vertrouweling van Luther. * 5 Juni 1493 te Nordhausen, † 9 Oct. 1555 te Eisleben. Hij trad op als professor te Erfurt (1518) en te Wittenberg (1521) en herhaaldelijk als predikant. J. was een ijverig bevorderaar van het Protestantisme en stelde de kerkorde voor Halle op. Op wetenschappelijk gebied wijdde hij zich vooral aan vertalingen in het Duitsch, o.a. van de Loci van Melanchton, De servo arbitrio van Luther, de Apologie van de Augsburgsche Confessie. Hij vergezelde Luther naar den Rijksdag van Worms en was getuige van diens dood in Eisleben.

Uitg. van zijn brieven door G. Kawerau. — Lit.: Biographie d. H. G. Hasse (1862); Th. Presser (1862); K. Meyer (1893). *Wachters.*

3° Pauwel, → Jones (John Paul).

Jonatas ende Rosafiere, Mariamirakel, uit de 14e e., slechts fragmentarisch bewaard; blijkbaar gedicht in navolging van Beatrijs; maar met een zeer kiesch onderwerp en het incest-motief, uit de Oedipussage bekend.

Uitg.: W. De Vreese, in Tschr. Ned. Taal en Letterk. (1894). *V. Mierlo.*

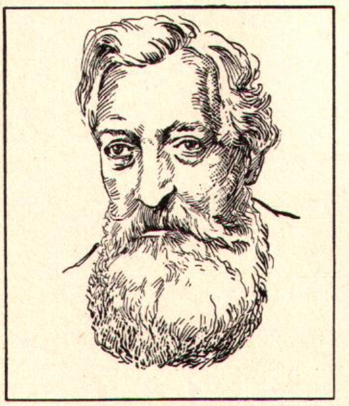
Jonathan, 1° een leviet, die in den tijd der rechters het ambt van priester uitoefende in het huis van een zekeren Micha (Jud. 17.7-13).

2° De eerstgeboren zoon van Saul en boezemvriend van David. Hij sneuvelde in een veldslag tegen de Philistijnen en David wijdde hem een doodenklacht (2 Reg. 1.17-27). *Keulers.*

Jonathan, Broeder, → Broeder Jonathan.

Jonathan, pseud. van den predikant Joh. P. → Hasebroek, die onder dezen schuilnaam een veelgelezen bundel novellen, „Waarheid en Droomen", schreef (1840).

Jonckbloet, 1° Godefridus, Ned. Jezuïet, letterkundige. * 29 Aug. 1848 te Eindhoven, † 5 April 1926 te Nijmegen. Leeraar Aloysiuscollege te Sittard. Kleinere gedichten in Thijm-almanak en Kath. Illustratie. In 1888 een metrische bewerking der profetieën van Isaias. Verzorgde sinds 1883 de letterk. rubriek in de „Studiën". Van 1890 tot 1908 in Indië werkzaam, waar hij het eerste Katholiek weekblad, genaamd De Express, tot stand bracht, die later overging in de Javapost. Zijn door Toorop geteekend portret in het Canisius-college te Nijmegen.

G. Jonckbloet.

Lit.: Levensber. Mij. der Ned. Letterk. te Leiden (1926); Studiën (CVI 1926, 323-333). *v. Hoeck.*

2° Willem Jozef Andreas, Nederl. literatuur-historicus; * 6 Juli 1817 te Den Haag, † 19 Oct. 1885 te Wiesbaden. Aanvankelijk bestemd voor een militaire loopbaan, wendde hij zich aan de Leidsche universiteit spoedig tot de letteren. In 1847 werd hij hoogleeraar te Deventer, 1854 te Groningen, 1877 te Leiden, waar hij in 1883 ontslag nam. Ook was hij eenigen tijd lid van de Tweede Kamer. Zijn hoofdwerk is een zesdeelige geschiedenis der Ned. Letterkunde ([4]1888), die vol rake en scherpe opmerkingen staat, doch ook tallooze conclusies bevat, voortgekomen uit een aesthetisch, en soms ook godsdienstig, vooroordeel. Ook is er veel van zijn werk achterhaald door de latere bronnenstudie. J. is de eerste geweest, die „de gedenkteekenen der Middeleeuwen toonde, als wonderen eener nieuwe onbekende wereld, wier bestaan zelfs niet door ons werd vermoed, aan onze verbaasde oogen", aldus Eelco Verwijs in Wapene Martijn (1857). Het theologisch tekort in J.'s kennis was ten slotte oorzaak van zijn grove, zelfs lompe fouten in zijn geschiedschrijving van de middeleeuwsche letteren en zijn meeningen behoefden de later ondernomen Katholieke onderzoekingen als correcties. Toch blijft het zijn verdienste, de oude, anti-paapsche literatuurbeschouwing vernietigd te hebben, o.a. met zijn fel opstel in De Gids (1846).

Lit.: Moltzer, Jaarb. d. Kon. Ak. v. Wetensch. (1886); Ger. Brom, Romantiek en Katholicisme (II 1926). *Piet Visser.*

Joncret, gem. in het O. van de prov. Henegouwen, ten Z. O. van Charleroi (XIII 176 E/F5); opp. 338 ha, ca. 400 inw.; heuvelachtige landbouwstreek met rotsachtigen ondergrond. Romeinsche vondsten.

Jones, 1° Henry Arthur, Eng. tooneelschrijver. * 20 Sept. 1851 te Grandborough, † Jan. 1929 te Hampstead. Hoewel hij streefde naar een meer reëele levensweergave op het tooneel, zijn zijn spelen, hoe pakkend van intrigue ook, zeer vaak melodramatisch. Hij keert zich vooral tegen de huichelachtigheid der menschen en der zoogenaamde vromen, maar is niet altijd van overdrijving en willekeur vrij te pleiten.

Voorn. werken: A Clerical Error (1879); The

Silver King (1882); Saints and Sinners (1884); The Case of Rebellious Susan (1894); The Liars (1897); The Hypocrites (1906); The Lie (1915). — Lit.: B. A. Clark, Brit. and Amer. drama of Today (1915). *J. Panhuijsen.*

2° Inigo, Eng. architect, soms genoemd de Engelsche Palladio. * 15 Juli 1573 te Londen, † 21 Juni 1651 aldaar. Ging naar Italië, om zich op het landschap-schilderen toe te leggen. Zijn voorkeur ging echter spoedig op de bouwkunst over. In 1604 door Christiaan IV naar Denemarken genoodigd, zou hij de plannen voor de koninklijke paleizen te Rosenborg en Frederiksborg ontworpen hebben. In 1605 kwam hij naar Engeland, waar hij tot hof-architect werd aangesteld, en zeer vermaard werd als ontwerper van de dikwijls zeer kostbare en somptueuze decors voor de → masques. Hij kwam evenwel in botsing met Ben → Jonson, den beroemden schrijver van vele dier masques, die hem dikwijls het mikpunt van zijn spot maakte. Na den burgeroorlog verviel J. tot armoede.

Lit.: W. J. Loftie, I. J. and Wren, or the Rise and Decline of Modern Arch. in Engl. (1893). *F. Visser.*

3° John Paul, Amerikaansch kaper. * 6 Juli 1747 te Kirkblan (Schotland), † 18 Juli 1792 te Parijs. Verscheen Oct. 1779 met eenige buitgemaakte Eng. schepen op de reede van Texel. Voor de Republiek werden daardoor de hangende moeilijkheden met Engeland, dat zijn verwijdering en de uitlevering der prijzen verlangde, nog vergroot. Tot 27 Dec. bleef J. voor Texel liggen en werd bij bezoeken in Amsterdam en Den Haag als held en bondgenoot toegejuicht.

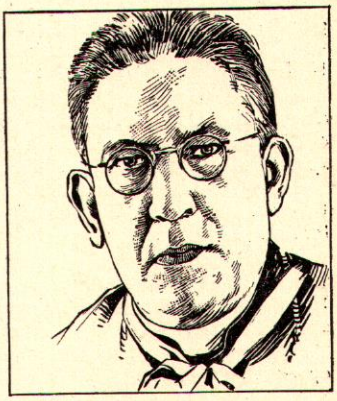
De naam van J. leeft nog voort in het kinderliedje „Daar komt Pauwel Jonas aan; 't is zoo'n aardig ventje". *J. D. M. Cornelissen.*

4° Robert, Eng. luitvirtuoos. * ca. 1570. J. behaalde in 1597 baccalaureaat in muziek te Oxford. Met Rosseter en Campion een der eerste vertegenwoordigers van den monodischen stijl in Engeland.

5° Sir William, philoloog. * 29 Sept. 1746 te Londen, † 27 April 1794 te Calcutta. J. studeerde te Harrow en Oxford en had zich reeds op 22-jarigen leeftijd een naam gemaakt als vertaler van Perzische en Arabische werken alsook door talrijke in het Fransch, Engelsch en Latijn geschreven verhandelingen. Na zijn juridische studiën voltooid te hebben, vertrok hij in 1783 naar Indië, waar hij als rechter bij het Opperste Hof te Calcutta werkzaam was. Hij legde zich toe op de kennis van het Sanskrit, stichtte de Asiatic Society te Calcutta, vertaalde o.a. Sakoentala van → Kâlidâsa (1789) en arbeidde tevens aan een codificatie van het Hindoesche en Mohammedaansche recht. Met → Colebrooke is J. een van de pioniers in de Indische philologie.

Lit.: The Works of Sir W. J. (Londen [2]1806); Windisch, Gesch. d. Sanskrit-Philologie (Grundr. d. indo-arischen Philologie, I). *Mansion.*

Jong, Johannes de, aartsbisschop van Utrecht. * 10 Sept. 1885 te Nes op Ameland, studeerde aan de seminaries van Culemborg en Rijsenburg, werd priester gewijd 15 Aug. 1908 en promoveerde te Rome 1910 in de wijsbegeerte, 1911 in de godgeleerdheid. Na van Sept. 1911 tot April 1912 assistent geweest te zijn te Amersfoort (parochie H. Franc. Xav.) en van April 1912 tot Nov. 1914 conrector in het Moederhuis der Zusters van O. L. Vr. aldaar, werd hij in Nov. 1914 benoemd tot prof. in de kerkgeschiedenis en in Aug. 1931 tot president van het grootseminarie Rijsenburg; in 1933 tot kanunnik-poenitentiaris van het metropolitaan kapittel. In 1935 werd J. benoemd tot titulair aartsbisschop van Rusio en tot coadjutor met recht van opvolging van mgr. J. H. G. Jansen, en 12 Sept. 1935 geconsacreerd. Op 8 Febr. 1936 aanvaardde Z. H. de paus mgr. Jansen's aanvrage om ontslag en werd J. aartsbisschop van Utrecht; den 14en d.a.v. geïntroniseerd. Zijn naam van geleerde werd vooral gevestigd door zijn hoofdwerk, het op bijna alle seminaries ingevoerde Handboek der Kerkgeschiedenis (2 dln. 1929; 3 dln. [2]1932; derde druk in 4 dln. verschijnt in 1936).

Mgr. J. de Jong.

Verdere werken: o.a. Philippus Rovenius (met W. Knuif, in Archief Aartsb. Utrecht dl. 50, 1925); Uit Friesland's Kath. verleden (in: Hoe wij groeiden. Gedenkboek 1882-1932); ook vele artikelen, o.a. in de Kath. Encyclopaedie, en in Arch. Aartsbd. Utr., Ned. Kath. Stemmen en Historisch Tijdschrift, van welke hij mede-redacteur was.

Jong Dietschland, Vlaamsch driemaandelijksch Katholiek tijdschrift voor kunst en letterkunde (1898-1914) onder de bezielende leiding van Lodewijk Dosfel. Was het orgaan der jongeren; merkwaardige bijdragen van Verschaeve, Walgrave, Hammenecker e.a.

Jonge, 1° Jan Karel Jacob de, Ned. historicus. * 17 Juni 1828 te Den Haag, † 13 Maart 1879. Hij studeert te Leiden, vestigt zich daarna als advocaat in Den Haag, maar blijft zich aan historische studiën wijden. In 1854 wordt hij tijdelijk ambtenaar bij het Rijks-archief, later adjunct-archivaris; in 1875 directeur van het schilderijen-kabinet van het Mauritshuis. J. is een zoon van 2°.

Voorn. werken: De opkomst v. h. Ned. gezag in Oost-Indië, 1595-1610; De opkomst v. h. Ned. gezag over Java (7 dln.; na J.'s dood voortgezet door van Deventer). *Olthof.*

2° Johannes Cornelis de, Ned. geschiedkundige; vader van 1°. * 9 Mei 1793 te Zierikzee, † 12 Juni 1853 te Rijswijk. Na den veldtocht van Waterloo tegen Frankrijk promoveerde hij en werd in 1816 belast met het toezicht op het Koninklijk Kabinet van penningen en gesneden steenen. Hij schreef vsch. hist. werken, o.a. het vervolg op de nog steeds gebruikte „Beschrijving van Ned. Historie-penningen van Mr. Ger. v. Loon". (5 dln. 1821-'48). In 1831 volgde hij van Wijn op als rijksarchivaris; in die betrekking gaf hij vele documenten uit over de Ned. geschiedenis. Zijn voornaamste werk is: Gesch. van het Nederlandsche Zeewezen (6 dln. 1833-'48; 2e uitgave bewerkt door zijn zoon J. K. J. de J., 5 dln. 1858-'62). Dit standaardwerk is van des te meer belang, omdat de daarin verwerkte archiefstukken voor een groot deel zijn verloren gegaan bij een brand van het ministerie van Marine in 1844. *Piet Visser.*

Lit.: J. W. Holtrop, J. C. de J., in: Hand. Lett. (1853); Konst- en Letterbode (II 1853); Onze Tijd (XVI).

Jonge Boerenorganisatie. Voor Ned.,

zie → Boer (kol. 527); voor België, zie → Belgische Boerenjeugdbond (kol. 475).

Jonge Gids, De, vrije, onafhankelijke groepeering van jongeren in Ned. naar het voorbeeld van de vroegere Duitsche autonome jeugdbeweging. Halfmaandelijksch tijdschrift: De jonge Gids.

Jongelieden Christen-Geheelonthoudersbond (J.C.G.O.B.), **Jongelieden Geheelonthoudersbond** (J.G.O.B.), → Jeugdwerk (met speciaal doel, sub II. B, a, 4°).

Jongelingsverbond, Het Nederlandsch, → Prot. jeugdwerk op algemeen Christelijken grondslag.

Jongelingsvereenigingen in Nederland. Bond van Christelijk Geref. Jongelingsvereenigingen, Ned. Bond van Jongelingsvereenigingen op Geref. grondslag, Bond van Ned. Hervormde Jongelingsvereenigingen op Geref. grondslag, → Prot. Jeugdwerk op Geref. grondslag.

Jongen, 1° Léon, Belg. componist, broeder van 2°. * 2 Maart 1884 te Luik; leerling van het Luiksch Conservatorium; 1e Prix de Rome (in 1913).

Voorn. werken. Voor tooneel: L'Ardennaise; Thomas l'Agnelet (1924). Verder liederen, enz.

2° Joseph, Belg. componist, broeder van 1°. * 14 Dec. 1873 te Luik. Leerling van het Luiksch Conservatorium; 1e Prix de Rome in 1897. Bestuurder van het Brusselsch Conservatorium vanaf 1925; lid van de Académie Royale de Belgique. J. vertegenwoordigt op uitnemende wijze de hedendaagsche Waalsche school door zijn talrijke composities, welke steunen op de traditie van Cesar Franck en van de Parijsche Schola Cantorum.

Voorn. werken. Orkest: Fantaisie sur deux Noëls wallons; Lallah-Rookh; Impressions d'Ardenne; Suite symphonique; Pages intimes; Tableaux pittoresques; Prélude élégiaque et scherzo; Symphonie concertante; Poème symphonique pour piano et orchestre; Poème héroïque pour violon et orchestre; Passacaille et gigue, enz. Kamermuziek: trio's, kwartetten, sonaten; pianostukken, liederen, enz. *V. d. Borren.*

Jongensbonden, → Sobriëtas.

Jongensoverschot, → Mannenoverschot.

Jongenspatronaten, vorm van jeugdwerk voor de mannel. Kath. jeugd van 12-17 jaar; aanvankelijk meer jeugdzorg, thans jeugdopvoeding op het geheele terrein der jeugdvorming. Kernvorming wordt toegepast door middel van een zeer breed uitgewerkt groepsysteem onder den naam van Jonge Wacht of voor het bisdom Haarlem Kruisvaart. Doel is door samenwerking met het huisgezin den jongen in den rijpenden leeftijd voor te bereiden op de veelzijdige toekomstige levensverhoudingen. De kerngroepen en de leiders dragen een uniform. De afdeelingen zijn parochiaal en worden beschouwd als instellingen van parochiale zielzorg. De parochiale afdeelingen vormen diocesane bonden en de vijf diocesane bonden zijn federatief verbonden tot het Centraal Comité van Jongenspatronaten in Nederland. In de bisdommen Utrecht en Haarlem draagt de beweging den naam van resp. Jonge Wacht en Kruisvaart. Uitgaven: voor Leiders De Kath. Jeugdleider; voor jongens De Jonge Wacht.

Lit.: R. K. Jeugdbeweging in Nederland. Opv. Broch. reeks (I); Dux (Oct. 1931). *B. de Groot.*

Jonge Pieter Jellen, → Sociaal-Democratisch jeugdwerk.

Jongeren Vredes Actie, Jongeren Vredes Federatie, → Jeugdwerk (met speciaal doel, sub II. B, a, 4°).

Jonge Vrouwen-Gilde (J.V.G.), **Jonge Vrouwenorganisaties** (J.V.O.), → Prot. jeugdwerk op alg. Christ. grondslag.

Jonge Werkgeversvereeniging, Kath. vereeniging voor allen, die gerekend kunnen worden te behooren tot den toekomstigen werkgeversstand, ter behartiging van hun veelzijdige geestelijke, cultureele en stoffelijke belangen. De vereeniging is ingedeeld in clubs en kringen. Orgaan: Mededeelingen. *B. de Groot.*

Jonge Werkman, De, voor de bisdommen Utrecht, Den Bosch, Breda en Roermond de organisatie voor jonge arbeiders boven 17 jaar ter vorming van hun veelzijdige levensverhoudingen als toekomstige Kath. Werkman. De J. W. is kern- en massa-organisatie tegelijk. Kerngroepeering wordt in de beweging doorgevoerd door middel van een uitgewerkt groepsysteem. Gestreefd wordt naar parochiale afdeelingen. Een priester-directeur staat de afdeelingen ter zijde. Nationale studiedagen bereiden het jaarlijksch vormingsprogram voor. De afdeelingen sluiten zich diocesaan aan bij den diocesanen bond. De diocesane bonden vormen het R.K. Verbond de Jonge Werkman. Uitgaven: De Jonge Werkman en de J. W. Gids. De Jonge Werkman is aangesloten bij het R. K. Werkliedenverbond en vormt daarvan een zelfstandige afdeeling.

Lit.: R.K. Jeugdbeweging in Ned. Opv. Broch. reeks (II); Dux (Oct. 1932). *B. de Groot.*

Jong-Friesche Beweging, een sedert 1900 reeds merkbare, eerst in 1915 (mede onder invloed van den Wereldoorlog) met succes begonnen actie (nu door jongeren) tot omvorming der Friesche Beweging. Leiders waren D. Kalma, E. B. Folkertsma e.a. Over hun optreden zie Friesche Beweging (→ Friesland, sub IV). Van 1915-'19 was de sterk nationalistische en individualistische **Jong-Fryske Mienskip** dé organisatie dezer Jong-Friezen. Thans vindt men deze en hun invloed in alle vereenigingen. De J.F.M. werd in genoemd jaar een organisatie op historisch-idealistischen grondslag met socialistischen inslag, waardoor ze menige kracht verloor. Ze volgde hierbij, en dat noch voor den eersten, noch voor den laatsten keer, de geestelijke veranderingen van → Kalma, haar leider tot 1933. In 1926 werd de naam veranderd in **Mienskip for Fryske Folksûntjowing** en de socialistische tint verdween. Eind 1934 sloot deze zich als onderafdeeling aan bij het → Selskip for Fryske Tael en Skriftekennisse. Op taalgebied is door de J.F.M. en M.f.Fr.F. goed werk gedaan. Verder zagen vele brochures het licht, waaronder meerdere strijdschriften. Haar meest bekende periodieken waren Frisia en De Nije Mienskip. Van de overige eigen werkzaamheden moeten gememoreerd worden de leergangen van het Ynstitút for Fryske Folksûntjowing, een soort volksuniversiteit. *van der Meer.*

Jong-Fryske Mienskip, → Mienskip for Fryske Folksûntjowing; Jong-Friesche Beweging.

Jongh, Ludolf de, schilder te Rotterdam, * 1616, † 1679, leerling van A. Palamedes; hij legde zich vooral op portretschilderen toe, waarin hij van der Helst evenaarde. Daarbij maakte hij vele genrestukken, die invloed van P. de Hoogh vertoonen.

Lit.: v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Jonghe, 1° Balduinus, Minderbroeder. * te Dordrecht, † 1634. Vele geschriften van theol. aard (enkele in het Ned.); ook preeken.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Lit.: S. Dirks, Hist. litt... Fr. Min... Belgique et Pays-Bas (Antwerpen 1885, 165 vlg.).

2° J. Anton de, Zned. tooneelschrijver; was werkzaam in het onderwijs; * 6 Oct. 1797 te Lokeren, † 2 Sept. 1861 te Brugge. J. is van beteekenis voor den Vlaamschen strijd.

Werk: Liederick de Buck, de eerste forestier van Vlaanderen.

Jong-Islamieten Bond, Indonesische jeugdbeweging op Mohammedaanschen grondslag, niet aangesloten bij → Indonesia Moeda; opgericht in 1925; geeft een tijdschrift uit met den Arab. naam Al Noer (= het Licht).

Jong Italië (Ital.: Giovine Italia), → Italië (III A. b).

Jongkind, Johan Barthold, Ned. landschapschilder en etser; * 3 Juni 1819 te Latdorp (Ootmarsum), † 15 Sept. 1891 te Côte-S.-André (Isère). Leerling o.a. van A. Schelfhout en van E. Isabey te Parijs. Woont en werkt afwisselend in Frankrijk en in Holland (omgeving Dordrecht). J.'s vroege werken verraden met hun romantische stemming en zwaar koloriet den invloed van Schelfhout; de aquarellen daarentegen vertoonen een frisscher kijk op de natuur en meer vlotheid. Onder invloed van Isabey, Corot, Bonington wordt J.'s ets luchtiger en spontaner. Op den overgang naar deze meer impression. opvatting staan J.'s beroemde maanlandschappen (vanaf 1852). In de latere landschappen, die J., naar buiten vervaardigde teekeningen en aquarellen, op zijn atelier ontwierp, overwint J. de Romantiek volkomen en komt tot een zuiver picturale opvatting, welke geheel impressionistisch is. J. heeft enkele fraaie etsen nagelaten, waaruit hetzelfde gevoel voor atmosfeer spreekt, dat zijn latere schilderijen kenmerkt. Terecht wordt J. zoowel onder de Fransche als de Hollandsche schilders tot de eerste impressionisten gerekend. De Holl. musea, het Louvre en vele andere musea bezitten stalen van zijn kunst.

Lit.: Et. Moreau-Nélaton, J. raconté par lui même (Parijs 1918). *Korevaar-Hesseling.*

Jongleur (Lat. joculator; Oud-Fransch Joglar, Jougleor) is de naam voor de rondtrekkende speellieden in de M.E., vooral in de streken van Bretagne. Voor de muziekgeschiedenis van de grootste beteekenis, omdat zij de melodieën van land tot land overbrachten. Vermoedelijk is door de j. de oeroude Keltische muziek naar het Z. van Europa gebracht. *Piscaer.*

Lit.: F. Wolf, Uber die Lais; Sittard, J. and Menestrels (1885); E. Faral, Les J. en France au M. A. (1910).

Jongsma, Friesch geslacht, dat een rol speelde in de partijtwisten der 15e eeuw.

Jongste dag, → Einde (der tijden).

Jong-studenten-organisatie bedoelt de Kath. jeugdigen der middelbare scholen zoo veelzijdig mogelijk te ontwikkelen in Katholieken geest. De afd. sluiten zich aan bij de school. Bijz. zorg wordt besteed aan het vacantiewerk. In diocesaan verband bestaan deze vereenigingen in de bisdommen Den Bosch en Roermond. Een alg. periodiek bestaat niet. Wel hebben sommige schoolclubs eigen bladen. *B. de Groot.*

Jong-Turken, Turksche revolutionnaire beweging, welke eind 19e eeuw grooten invloed op de Turksche geschiedenis uitoefende. → Turkije.

Joni (Sanskrit, = moederschoot), in de Indische kunst in gestyleerden vorm drager van de → lingga, en te zamen daarmee symbool van vruchtbaarheid. Ter bevordering van de vruchtbaarheid van land en volk worden deze joni-lingga-beelden overal opgericht. Ook op Java zijn er vele gevonden. Men identificeerde de lingga met Sjiwa.

Jonië, Joniërs. De Joniërs zijn met de Achaeers de eerste Grieksche stammen geweest, die Griekenland hebben bezet vóór de aankomst der Doriërs. Het continentale Hellas, behalve Attica, hebben zij vroegtijdig (einde der Myceensche periode) verlaten, om de voornaamste der Gr. eilanden in de Aegeïsche Zee, alsook de middelstrook van het Klein-Aziatische kustgebied (het eigenlijke Jonië) in te nemen. Hier vormden vanaf ca. 700 v. Chr. de twaalf steden Phocaea, Erythraea, Clazomenae, Teos, Lebedos, Colophon, Ephesus, Milete, Myus, Priene, Samos, Chios, waarbij later ook Smyrna, het Panionion, den Jonischen Bond. De Joniërs, die vooral als handelaars reeds zeer vroeg met de binnenlanden en culturen van het Oosten, alsook met de niet-Grieksche randvolkeren rondom de Gr. wereld in betrekking kwamen, waren natuurlijk op elk gebied (sociaal, politiek, cultureel, wetenschappelijk) de eerste en de vroegst rijpe onder alle Grieksche stammen. De oudste handelscentra van cosmopolitische allure waren Jonische steden, o.m. Milete en Ephesus. De democratie was in Jonië reeds ontaard, veelal tot tyrannis, toen de andere Gr. staten, bijv. Attica, nog in volle vormingsperiode verkeerden. Tot aan het uitbreken van de Perzische oorlogen speelden de Joniërs de eerste rol in de Gr. wereld, ofschoon ze toen reeds samen met Lydië door Perzië geannexeerd waren (→ Croesus). De maten en gewichten, de kalender, het schrift, waarsch. ook de munten hebben zij in Griekenland ingevoerd, niet het minst door bemiddeling der talrijke, naar alle richtingen heen verspreide Jonische koloniën. In letterkundig opzicht zijn jambus, novelle, groot-epos, ook het proza (historie, geographie, ethnologie, wijsbegeerte, geneeskunde) Jonisch van oorsprong; van Jonië is het → Asianisme uitgegaan. Zelfs de Jonische taal, die de inslag is geworden van de Hellenistische gemeenschapstaal (de koinè), was het verst geëvolueerd en het „modernst" onder de Gr. dialecten. Apelles en Parrhasius waren geboren Joniërs. In elken tak van cultureele of andere bedrijvigheid muntten de Joniërs uit door gratie, lichtheid tot lichtzinnigheid en vrijzinnigheid, sterk individualisme, aanpassingsvermogen tot wispelturigheid. Was daarin de reden te zoeken van hun (relatief) vroegtijdig verval? Een feit is het, dat vanaf de 5e eeuw v. Chr. de invloed van Jonië hoe langer hoe geringer wordt; Attica (ook Jonisch van oorsprong!), met Athene, wordt alsdan de erfgename van Jonië. Zie → Griekenland (sub: Geschiedenis, Letterkunde, enz.). *V. Pottelbergh.*

Jonische dialecten, voornaamste Oud-Grieksche dialectgroep, waartoe ook het → Attisch gerekend wordt. De eigenlijke Jonische dialecten vertoonen slechts nauw-merkbare onderlinge verschillen. De Jon. dialecten werden gesproken op Euboea, het grootste deel der Cycladen en het Zuidelijk deel der Westkust van Klein-Azië. Men kent de Jon. dialecten uit talrijke Grieksche schrijvers, als Homerus en Herodotus, en uit tallooze inscripties. → Griekenland (dl. XII, kol. 345, sub c). *Lagas.*

Jonische bouwstijl, → Griekenland (dl. XII, kol. 352).

Jonische toonaard, → Kerktonen; Griekenland (dl. XII, kol. 357).

Jonische Eilanden, tot Griekenland behoorende en ten W. daarvan gelegen eilandengroep: Corfu,

Paxos, Leukas, Cefalonia, Ithaca en Zante (XII 384 A/B). Ze vormen een deel van den jongsten (Jura en Krijt) en meest Westelijken rug van de Helleniden; de kern bestaat uit kalksteen (veel karstverschijnselen), maar is ten deele bedekt met vruchtbare Tertiaire en Quartaire afzettingen. De zomer is er heet en droog, de winter zeer zacht en regenrijk. Landbouw is hoofdmiddel van bestaan en levert olijven en olijfolie (vnl. Corfu), tarwe, wijn, krenten en een weinig rozijnen, sinaasappelen en citroenen. Verder is er wat veeteelt (vnl. geiten), scheepvaart en visscherij. Staatkundige indeeling:

Nomos	Opp. 1932	Inw. 1928	Per km²	Hoofdstad	Inw. 1928
Corfu . .	633 km²	106.251	164	Corfu	34.193
Cefalonia	886 km²	66.414	75	Argostolion	9.030
Zante . .	403 km²	40.492	100	Zante	12.063
Totaal. .	1.922 km²	213.157	111		

De J. E. behooren tot de dichtstbevolkte gebieden van Griekenland, maar de toename is gering; het aantal inwoners van Corfu toont zelfs vermindering. Behalve eenige duizenden Katholieken (aartsbisschop te Corfu) is de bevolking Orthodox (bisschoppen te Corfu, Leukas, Argostolion en Zante).

G e s c h i e d e n i s. Reeds in 8e eeuw v. Chr. was Corfu een kolonie van Corinthe, in 148 v. Chr. kwamen de J. E. aan het Romeinsche Rijk, in de M. E. tot ca. 1100 behoorden ze tot Byzantium, vormden dan gedurende eenige eeuwen een twistappel tusschen Venetië, Napels en Sicilië en Epirus, tot in 1479 de Turken de heele eilandengroep veroverden. Doch ca. 1500 geraakten de J. E. wederom in de macht van Venetië, dat ze behield tot 1797. De hoogere standen namen de Ital. taal over, maar de volksmassa bleef Grieksch. In 1797 werden de J. E. bij het Fransche gebied ingelijfd, in 1800 vormden ze onder bescherming van Rusland en Turkije een onafhankelijke republiek, die in 1807 aan Engeland kwam. De vrijwel onbeperkte macht van den Engelschen gouverneur wekte verzet, wel werd een opstand in 1849 onderdrukt, maar in 1864 stond Engeland de J. E. aan Griekenland af. *Hoek.*

Jonische Zee heet het gedeelte der Middellandsche Zee tusschen Italië, Sicilië en Griekenland; het is zeer diep (grootste diepte ruim 4 400 m, ten Z.W. van kaap Matapan).

Jonk, Chineesch zeilvaartuig. Het is een houten vaartuig van primitieven vorm en wordt getuigd met meerdere masten, welke echter slechts één vierkant zeil dragen, bestaande uit gevlochten rietmatten. Niettegenstaande den primitieven vorm en tuigage hebben de j. zeewaardige eigenschappen. Zie afb. t/o kolom 400 in dl. VII. *Bijvoet.*

Jonker, adellijk predicaat, oorspr. voor edellieden, die geen titel voeren (→ Adelsrecht); heden nog in gebruik voor adelborsten, cadetten en gewestelijk voor edellieden zonder titel, zoons van edellieden en ongehuwde edellieden, al dan niet met titel.

Jonker, J o h a n C h r i s t o p h G e r a r d, beoefenaar der Indonesische talen. * 24 Juni 1857 te Amsterdam, † 26 Juni 1919 te Leiden; 1909-1919 hoogleeraar in het Javaansch te Leiden. Vooral van de talen der kleine Soenda-eilanden heeft J. een diepgaande studie gemaakt (Bimaneesch, Rottineesch).

Jonker-Fransen-oorlog, laatste strijd (1489-'92) in de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, waarin de Hoekschen, onder aanvoering van jonker Frans van Brederode, poogden hun partij te doen zegevieren; hij werd beslecht door Albrecht van Saksen. → Hoeken en Kabeljauwen.

Jonkersvaart, kanaal in het Z. W. der prov. Groningen, van het Leekster Hoofddiep Westwaarts gegraven en door de Wilpstervaart in verbinding met de Drachtster Compagnonsvaart staande.

Jonkheer, adellijk praedicaat. → Adelsrecht.

Jönköping, Zweedsche stad aan de Z. punt van het Vettermeer; opp. 4 728 ha, 31 000 inw. Vroeger verwerkte de stad ijzererts van den naburigen Taberg, nu is J. de stad der lucifers. Deze industrie, die er in 1845 gevestigd werd, profiteert van de goede verkeerswegen: Vettermeer-Götakanaal, en de spoorwegen. Op 5 km afstand ligt Husquarna met industrie van wapens, fietsen en huishoudelijke artikelen. *fr. Stanislaus.*

Jonkvrouw, adellijk praedicaat. → Adelsrecht.

Jonkvrouwen, S p e l d e r, → Maagden.

Jonnart, C h a r l e s, Fransch politicus en diplomaat. * 27 Dec. 1857 te Fléchin, † 30 Sept. 1927 te Parijs. Republikeinsch lid van de Kamer sedert 1889, werd achtereenvolgens min. van Openbare Werken 1893-'94, gouverneur-generaal van Algerië in 1900, min. van Buitenl. Zaken in het kabinet Briand in 1913, commissaris-generaal der Entente in Griekenland in 1917, min. van Blokkade 1917-'18, weer gouv.-gen. van Algerië 1918-'19, voorzitter van de Herstel-commissie in 1919, daarna leider van het Nationaal Blok; 1921-'24 vertegenwoordigde hij zijn land bij het Vaticaan; 1923 werd hij tot lid van de Fr. Academie gekozen.

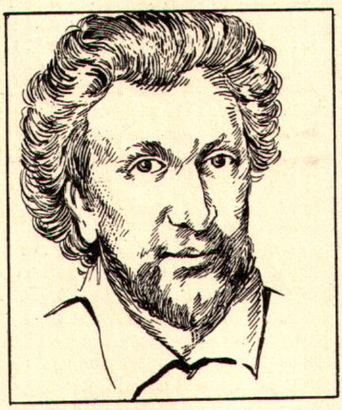
L i t.: Recouly, J. en Grèce et l'abdication de Constantin (Parijs 1918). *Cosemans.*

Jonon is een heerlijke reukstof, die in verdunden toestand intensief naar viooltjes ruikt en in chemisch opzicht ook nagenoeg identiek is met het natuurlijke viooltjesaroma. J. wordt technisch bereid uit citraal, het belangrijke bestanddeel van citroenolie, dat, door schudden met barytwater, met aceton gecondenseerd wordt. Het gevormde pseudojonon wordt door verwarmen met geconcentreerd zwavelzuur in j. omgezet. In den handel komen tienprocentige oplossingen, welke nog honderdvoudig verdund moeten worden. *Hoogeveen.*

Jonquille (Narcissus Jonquilla), een soort van narcis met biesachtige bladeren en naar oranjebloesem riekende bloemen. Groeit in Zwitserland en Zuidelijke streken.

Jonson, B e n j a m i n, Eng. dichter en tooneelschrijver; * 11 Juni 1573 te Westminster, † 6 Aug. 1637 te Londen, begraven in Westminster Abbey. Studeerde aan de Westminster School en te Cambridge, trad in het leger, vocht in de Nederlanden tegen de Spanjaarden, en kwam in 1592 aan het tooneel als acteur en schrijver. Werd ca. 1598 Katholiek en bleef zulks gedurende 12 jaar. Schrijft dan de volgende tooneelstukken: Every Man in His Humour (1598; opgevoerd met Shakespeare in een der rollen); Every Man out His Humour (1599); Cythia's Revels (1600); The Poetaster (1601). Dan volgen de klassieke tragedies Sejanus (1603) en Cataline (1611), en de blijspelen Volpone or the Fox (1605), Epicoene, or the Silent Woman (1609), The Alchemist (1610), Bartholomew Fair (1613; een aanval op hypocriet puritanisme), The Devil is an Ass (1616), enz. J. is ook bekend als de schrijver van het beste, dat de Eng. letterkunde

aan → masques heeft voortgebracht, o.a. Masque of Blackness (1605); Masque of the Queen (1609); The Fortuna Isles (1624); Chloridia (1631). Een twist met Inigo → Jones, den hofarchitect, die de aankleeding van de masques ten paleize verzorgde, was oorzaak, dat hij bij het hof in ongenade viel. Hij schreef nog de spelen The Majestic Lady (1632) en The Tale of a Tub (1633) en herwon de gunst van het hof.

B. Jonson.

J., Shakespeare's evenknie in enkele, en zijn antipode in vele opzichten, was de schepper van een nieuwen stijl in het Eng. blijspel; naast forschheid van teekening en een groote mate van originaliteit staat evenwel een gebrek aan spontaneïteit en natuurlijkheid. Vele zijner gestalten zijn verpersoonlijkingen van een of andere menschelijke eigenschap, en zij worden aangeduid en opgevat als „humours", in tegenstelling met de meestal complexe karakters in Shakespeare. Het feit, dat J. verreweg de geleerdste van zijn confraters was (een typischer Renaissance-mensch dan Shakespeare), komt vooral uit in zijn klassieke spelen. Opvallend te midden van het mannelijk stoere en vaak bruusk-satirieke van zijn overig oeuvre, is de lichte zwier van zijn masques, vooral in de lyrische gedeelten, en de teere poëzie in de onvoltooide pastorale The Sad Shepherd. Ondanks een zekere mate van pedanterie, die zich vooral uitte in vele van zijn satyrieke werken, had J. een grooten kring van vrienden en vereerders onder de fijnste geesten van zijn tijd, en in het bijzonder onder de jongere dichters, die hem met kinderlijken trots aanhingen.

Uitg.: d. W. Gifford (9 dln. 1816; herhaaldelijk herdrukt); Herford en Simpson, etc. Talrijke uitg. der afzonderlijke spelen. — Lit.: M. Castelain, B. J., l'homme et l'oeuvre (1907); Gr. Smith, B. J. (1910, in The English Men of Letters Series); John Palmer, B. J. (Londen 1934). *F. Visser.*

Jónsson, Arngrimur, bijgenaamd Vidalin, IJslandsch historicus. * 1568 te Vididalr, † 1648. Hij gaf een beschrijving van IJsland, de Crymogaea (1610), die de hoofdbron was van de kennis der Renaissance-menschen omtrent dit eiland. J. was de geleerde correspondent van de eerste Deensche archaeologen, o.m. Ole Worm, die hij van handschriften van allerlei Oud-Noorsche teksten, o.m. de Snorra Edda, voorzag.

Werk: Specimen Islandiae historicum (1643). *Baur.*

Jonston, Anna Maria, schrijfster onder pseudoniem → Carbery (Ethna).

Jood, Wandelende, → Ahasverussage.

Joodgetal (scheik.), belangrijke constante van oliën en vetten, maat voor de zgn. onverzadigdheid. Het j. geeft aan, hoeveel procenten halogeen, als jodium berekend, door een olie opgenomen kunnen worden. Het is een maat voor de onverzadigde vetzuren en loopt van 33 tot 95 voor niet drogende en van 120-200 voor drogende oliën.

Joodsch, → Joden (s.v.).

Joodsche Invalide, Vereeniging De, instelling van weldadigheid voor verpleging van on- en minvermogende Israëlietische invaliden, maatschappelijk ongeschikten en ouden van dagen, zoowel mannen als vrouwen. Gevestigd te Amsterdam. Indien mogelijk betalen de verpleegden zelf een klein kostgeld. *Haije.*

Jooris. Een scoon spel van Sainct Jooris, kort heiligenspel slechts, 296 vv. (wagenspel?) met de legende van den heilige, die uit Cappadocië een koningsdochter ter hulp snelt, die door het lot was aangewezen om door een monster verslonden te worden. Zie verder ook → Joris (St.)

Uitg.: P. Leendertz Jr., Mnl. dramatische poëzie (1900-'07, 423 vlg.).

Joos, 1° Amaat, Vl. schrijver. * 1855 te Hamme; oudleeraar en oudbestuurder der lagere normaalschool te St.-Niklaas, werkend lid der Kon. Vl. Academie, kanunnik te Gent, is een der stichters van de Kath. Vlaamsche Studentenbeweging (1872), werkt mede aan tal van studentenbladen, folkloristische, taal- en opvoedkundige tijdschriften.

Werken: o.a. Taal- en letterk. opgaande lessen; Schatten uit de Volkstaal; Levenswijsheid en Menschenkennis; een Ned. Spraakkunst; en zijn standaardwerk, het Waasch Idioticon (1900). *Jacobs.*

2° Joseph, Duitsch politicus. * 13 Nov. 1878 te Winzenheim (Elzas); aanvankelijk werkman, daarna hoofdredacteur van de Westdeutsche Arbeiterzeitung; in 1920 werd hij lid van de Centrumpartij; tevens president der Kath. Arbeidersinternationale; hij trok zich uit het politieke leven terug na de overwinning der nationaal-socialisten.

Werken: Krisis in der Sozialdemokratie (1911); Die Kath. Arbeitervereine (1913); Die Kath. Arbeiterschaft und die nationale Bewegung (1925); Die politische Ideenwelt des Zentrums (1928). *Cosemans.*

Joost, graaf van Lalaing, → Lalaing.

Joost van Schoonhoven, Zalige, Kartuizer; * 1535 te Gouda, † 31 Juli 1572. Op zijn vlucht van Delft naar Utrecht wordt hij gegrepen en naar Den Briel gevoerd. Hier werd hij gemarteld en ten slotte opgehangen. Zijn zaligverklaring is nooit te Rome aangevraagd, dus is hij ook nooit kerkelijk vereerd. Toch noemt Rosweyde hem den „salighen broeder" en in de „Levens der Haarlemsche Maechden van den Hoeck" wordt hij de „Zalige Justus Cartuser" genoemd.

Lit.: Kronenburg, Neerlands Heiligen in later eeuwen (I, met lit.). *Feugen.*

Joos(t) van Wassenhove, → Justus van Gent.

Joosz-ballet, zoo genaamd naar den oprichter Kurt Joosz (* 12 Jan. 1901 te Wasseralfingen, Wurtt.), balletmeester en choreograaf uit de school van Laban. De balletkunst van dit ensemble berust niet uitsluitend op de voettechniek van het klassieke ballet, maar eischt uitdrukking en beheersching van het geheele lichaam. Joosz' program nadert tot den dramatischen dans der Oudheid; zijn ballet geeft geen dansvormen, die alleen choreographisch verantwoord zijn, maar bindt de beweging aan den inhoud. Hier is de dans dus een functie van het drama. Zijn program omvat o.a. de volgende werken: Pavane pour une Infante Défunte, muziek v. Debussy; een bal in het oude Weenen, naar muziek van Lenner; en De Groene Tafel, een moderne visie van den middeleeuwschen doodendans, op muziek van T. A. Cohen. *Terlingen-Lücker.*

Jop (b e e l d h.), beitel voor het afslaan van brokken steen. → Steenbeitels.

Joplin, stad in Missouri (V. S. v. Amer., 37°3'N., 94°30'W.), in een vruchtbaar landbouw-, fruitteelt- en veeteeltgebied. Handels- en industriecentrum van een streek rijk aan lood- en zinkmijnen. Ca. 34 000 inw.

Joppe of → Jaffa.

Joram, 1° koning van Juda (849-842 v. Chr.), gehuwd met Athalia, de dochter van Achab en Jezabel.

2° Koning van Israël (853-842), gedood door Jehu.

Joran, hevige bergbries in de Jura.

Jordaan (Arabisch: Nahr Asj-Sjariat al Kabir, = de groote drinkplaats), de h o o f d r i v i e r van P a l e s t i n a, ontstaat uit de bergstroomen Nahr al Hasbani, Nahr al Leddan en Nahr Banijas, die op de hellingen van den Hermon ontspringen. Na hun vereeniging doorloopt de J. een vruchtbare dalvlakte en stroomt in het Hoeleh-meer (Bahr el Chet), dat 2 m boven zeeniveau ligt. Van hieraf daalt het Jordaandal snel. Bij de instrooming in het meer van Genesareth, 16 km Zuidelijker, ligt de waterspiegel reeds 208 m onder zeeniveau. Van waar de J. het meer verlaat tot aan zijn uitmonding in de Doode Zee, een afstand van 104 km in rechte lijn, slingert hij zigzag door het dal, zoodat de lengte meer dan 300 km wordt. Het verval bedraagt 186 m. Door stroomversnellingen, modderbanken en sterk wisselenden waterstand is de J. nergens bevaarbaar. Bij de uitmonding bedraagt de diepte ongeveer één meter. De totale lengte van den J. is 360 km.

Van de linkerzijrivieren zijn de belangrijkste de Jarmoek, kort na de uitstrooming uit het meer van Genesareth, en meer Zuidwaarts de Jabbok. Bij de inmonding van den Jarmoek ligt het in 1931 voltooide Rutenbergkrachtstation, dat Palestina van electrischen stroom voorziet (max. capaciteit 300 000 pk).

Het Jordaandal tusschen het meer van Genesareth en de Doode Zee heet El Gor (de kloof). Het is een breede, kanaalvormige inzinking, het middenstuk van de zgn. Syrische depressie, in den ouden Diluvialen tijd gevormd tusschen het bergland van Samaria en Judea en het hoogland van Transjordanië. Geen dal ligt zoo diep onder den zeespiegel: van 208 m bij het meer van Genesareth tot 394 m bij de Doode Zee; de breedte wisselt van 5-22 km. Midden in deze vallei loopt een tweede, smallere kloof, Ez Zôr (= de insnijding, de loop) genaamd, hier en daar tot 3 km breed, waarvan de bodem ongeveer 50 m dieper ligt. Dit is de oude bedding, in een vroegere periode door de rivier uitgewoeld. De J. heeft zich in het laagste gedeelte teruggetrokken en is meerendeels niet breeder dan 30 m. Wanneer de sneeuw op Libanon en Hermon in het voorjaar smelt, overstroomt een groot deel van **Ez Zôr;** vandaar op den witten mergelbodem een veel rijkere plantengroei dan in het overige Jordaandal, dat vooral in de tropische hitte van den zomer sterk onder de droogte lijdt. *Wessels.*

In de Christelijke i c o n o g r a p h i e is de Jordaan als onderdeel van het Doopsel van Christus veelvuldig behandeld. De uitbeelding van een liggenden persoon, steunend op een urn, is een aanpassing aan de Oudheid, waarin rivieren als een liggende godheid werden weergegeven (Baptisterium der Arianen te Ravenna). Ook als onderdeel van een symbolische voorstelling der Kerk komt de J. voor: een stroom vloeit uit den snavel van de Duif (H. Geest), welke door Christus' Kruis wordt gesplitst, weer aanwast en zich verzamelt in een bekken, daarna in vier stroomen (Evangelisten) zich weer verdeelt en uitloopt in den J. (absis-mozaïek in St. Jan van Lateranen te Rome). Ook de Vlaamsche primitieven behandelen den J. bij het Doopsel van Christus (Rogier van der Weyden, Bouts e.a.).

L i t.: Dict. d'archéol. chrét. (VII); K. Smits, Iconographie v. d. Ned. Primitieven (1933). *p. Gerlachus.*

Beteekenis in den Bijbel. De J. (Hajjardên, misschien wegens zijn sterk verval samenhangend met het Hebr. woord voor afdalen, maar wellicht niet-Semietisch; thans asj-Sjaria of Nahr asj-Sjariat al-Kabir), hoewel 's zomers en bij lagen waterstand op vele plaatsen doorwaadbaar, is veelal een ernstig beletsel geweest voor de eenheid van de Oostelijke en Westelijke Israëlietische stammen. Bij de verovering van Canaän konden de Israëlieten alleen door een wonderlijke schikking der Voorzienigheid den J. overtrekken (Jos. 3-4). Alleen in het → Over-Jordaansche kon de dynastie van Saul zich nog een tijdlang tegen David handhaven (2 Reg. 2.8-3.5) en door een vlucht over den J. kon David zich tegen den opstand van Absalom (2 Reg. 15.13-19.22) weren. De invloed van de latere koninkrijken Israël en Juda bleef meestal tot de Westelijke zijde van den J. beperkt. Eerst in het Grieksch-Romeinsche tijdperk kwam er nauwer contact tusschen Palestina en het Over-Jordaansche. In het N.T. wordt de J., behalve bij den doop van Joannes, alleen genoemd in de uitdrukking „over den Jordaan", om Perea aan te duiden. *v. d. Born.*

Jordaan, s t a d s w ij k in Amsterdam. Afleiding van den naam is onzeker. Men wil hem verklaren als verbastering van het woord jurisdictie, omdat het land, waarop de wijk gebouwd werd, tot de jurisdictie van de stad behoorde, of van jardin, met een beroep op de straat- en grachtnamen, die ontleend zijn aan planten en bloemen, of: als het land over de Jordaan (Prinsengracht). De naam schijnt het eerst gebruikt te zijn in het gedicht van Robert Hennebo: De Lof der Genever. In 1612, bij de derde vergrooting van de stad (zie art. → Amsterdam, kol. 222) was de J. in aanleg reeds aanwezig onder den naam van Het Nieuwe Werk. De bevolking bestaat, behalve uit winkeliers, uit arbeiders en negocianten. Zij kenmerkt zich door gemoedelijkheid en hulpvaardigheid. „Duivenmelken" en „vischcolleges" zijn er inheemsch. De onregelmatige aanleg toont nog, dat er aan deze wijk weinig zorg besteed is.

In 1857 begon men grachten in de J. te dempen. Goudsbloemgracht kreeg toen den naam van Willemsstraat naar koning Willem I. Het is in die straat, dat bij het jaarlijksche koningsbezoek de vorst gehuldigd werd, totdat, naar aanleiding van een onheusche behandeling van de vorstin, dat gebruik werd achterwege gelaten. Naar men zegt woonde Jan Klaasen, gewezen trompetter van prins Willem III, met zijn Katrijn op de Goudsbloemgracht. Men vindt in de J. nog den naam Kartuizer Kerkhof de plaats, waar vroeger het Kartuizerklooster stond en in 1602 een kerkhof werd aangelegd. Men vindt in de J. wel 25 hofjes voor ouden van dagen, alsmede het Gesticht De Voorzienigheid en het St. Aloysiusgesticht voor de jeugd. In de Laurierstraat 62 werd 23 Nov. 1785 Johannes Philippus → Roothaan geboren. In 1912 vestigden zich in de Tichelstraat de paters Capucijnen, waardoor de J. eindelijk een kerk kreeg, nadat in 1899 de Jezuïeten reeds een kapel gevestigd hadden in het voormalige gebouw Constantia. In 1928 werd op dat terrein de

nieuwe Zaaierskerk geopend. Toch heeft het communisme in de J. sterk om zich heen gegrepen, zoodat vele bewoners hun kinderen zelfs niet meer laten doopen. De gehechtheid van de Jordaanbewoners aan hun volksvermaak bleek bij het palingoproer in 1886. Dit oproer ging samen met de opkomende arbeidersbeweging, en vond aanleiding in het ingrijpen van de politie tegen het palingtrekken op de Lindengracht.

Lit.: J. Wagenaar, Amsterdam; J. ter Gouw, A'dam; N. de Roever, Uit onze oude Amstelstad. *Nolet.*

Jordaens, 1° (ook: Jordanus) kerkelijk schrijver van de Orde der Augustijnen van Groenendaal. † 23 Nov. 1372. Hij vertaalde enkele werken van Ruusbroec in het Latijn, en leverde zelf enkele traktaatjes.

Lit.: Biogr. Nat. Belge; De Seyn, Dictionn. biogr.

2° Jacob, Zned. schilder; * 19 Mei 1593 te Antwerpen, † 18 Oct. 1678 aldaar. Leerling van A. van Noort, maar spoedig onder invloed van Rubens, die hem hoog schatte. Na diens dood werd hij de voornaamste schilder te Antwerpen en overstelpte men hem met opdrachten, w.o. vele altaarwerken. Zijn roem was over de geheele Nederlanden verspreid; hij voerde o.a. voor het Huis ten Bosch groote wandschilderingen uit. In vele Belg. kerken vindt men nog altaren van hem. Hij was een virtuoos schilder, een levendig teekenaar en een rijk kolorist; zijn onderwerpen koos hij bij voorkeur uit het N. T. en uit de mythologie. Hij bezat een groot atelier met talrijke helpers. Menig stuk, dat op zijn naam staat, heeft hij slechts opgezet en is door leerlingen afgewerkt. Tegenover Rubens en v. Dyck wist hij zijn persoonlijkheid te handhaven. Op lateren leeftijd ging hij over tot het Calvinisme. Zie pl. (vgl. index kolom 831/832); zie ook afb. 3 t/o kolom 536 in dl. II, en afb. 5 t/o kolom 448 in dl. IV.

Lit.: Fierens-Gevaert, J. J. (1905); Bode, Holl. u. vläm. Malerschule (1919). *Schretlen.*

Jordan, 1° Camille, Fransch wiskundige. * 5 Jan. 1838 te Lyon, † 20 Jan. 1922 te Milaan. Hij was vanaf 1876 hoogleeraar aan de Ecole Polytechnique te Parijs en suppléant aan het Collège de France. Zijn grootste verdienste ligt in het diepgaande onderzoek, dat hij heeft ingesteld naar de grondslagen der differentiaal- en integraalrekening. → Kromme. *v. d. Corput.*

2° Herman Jacques, zoöloog. * 9 Juli 1877 te Parijs. Maakte biologische studies aan de univ. van Würzburg en Bonn; 1898—1901 assistent aan het zoölogisch station te Napels, promoveerde in 1901 te Bonn op dissertatie: Physiologie der Lokomotion bei Aplysia limacina en werd in 1915 buitengewoon hoogleeraar, in 1919 gewoon hoogleeraar in de vergelijkende physiologie aan de univ. te Utrecht. J. heeft in vsch. wetensch. tijdschriften talrijke onderzoekingen vooral op het gebied der spier-zenuw-physiologie gepubliceerd. Door zijn invloed en onder zijn leiding werd te Utrecht met steun van het Rockefeller-instituut een nieuw laboratorium voor vergelijkende physiologie gebouwd.

Werken: Allg. vergleichende Physiologie wirbelloser Tiere (Jena 1913); Die Lebenserscheinungen und der naturphilos. Monismus (1911); Uebungen aus der vergl. Physiologie (met Hirsch, Berlijn 1927); Allg. vergleichende Physiologie der Tiere (Berlijn 1929); De bewegingsmachine van het dier (1930); De levensverrichtingen van den mensch ([3]1935). *Willems.*

3° Wilhelm, Duitsch schrijver en aestheticus van neo-Hegeliaansche, laat-romantische richting. * 8 Febr. 1819 te Insterburg, † 25 Juni 1904 te Frankfort a. M. Als dichter maakte J. naam met een moderniseering (niet slechts naar de taal, doch ook naar de gestelde problemen, wat op stijlloosheid uitloopt) van de Nibelungenstof: Die Niebelunge (1867 vlg.) in een omslachtig allitereerend vers. Even uitvoerig was zijn Darwinistisch leerdicht Demiurgos (1852 vlg.), episch-dramatisch van vorm. Ook als vertaler uit de Edda's, Shakespeare, Homerus en Sophocles verdienstelijk. Eenige blijspelen (Die Liebesleugner, 1855; Durchs Ohr, 1870 e.a.) en zijn Epische Briefe (1876) trokken de aandacht. J. predikt een oppervlakkige genotsphilosophie.

Lit.: K. Schiffner, W. J. (Halle 1889); L. Klages, W. J. (1928); M. R. von Stern, W. J. (Frankfort 1910); W. J.-Buch (Frank fort 1919); P. Scholz, J. 's Reden (1930). *Baur.*

Jordanes, Christelijke geschiedschrijver, 6e eeuw. Leefde waarsch. als monnik in Thessalonica of Konstantinopel. Gaf een beknopte samenvatting van het 12-deelige werk van: → Cassiodorus, De origine actibusque Getarum. Hoewel vluchtig bewerkt, is het van waarde, omdat Cassiodorus' werk verloren ging, maar J. daaruit veelal letterlijk heeft overgenomen. Hij schreef ook een wereldkroniek tot 551, van weinig waarde, wijl geheel op voorgangers steunend.

Uitg.: Mommsen, Mon. Germ. Hist. Auct. ant. (V, 1, 1882). — Lit.: in Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 267 vlg.). *Franses.*

Jordanon of **Jordansche soort,** → Elementaire soorten.

Jordanus, → Jordaens (1°).

Jordanus Nemorarius, middeleeuwsch wiskundige, volgens veler vermoeden identiek met → Jordanus van Quedlinburg; volgens Duhem echter afkomstig uit Nemi en levende in de 12e eeuw. Figuur van centrale beteekenis in de geschiedenis van wiskunde en mechanica, op wiens naam echter ook tal van werken van anderen staan.

Lit.: P. Duhem, Les Orig. de la Statique (Parijs 1905). *Dijksterhuis.*

Jordanus van Quedlinburg of **van Saksen,** Augustijn, bekend leeraar en prediker, in zijn orde als zalige betiteld. * ca. 1330 te Quedlinburg, † ca. 1380 te Weenen. Bekleedde in zijn orde belangrijke ambten en was ook een vruchtbaar schrijver van preeken, heiligenlevens (van St. Augustinus en St. Monica), ascetische werken: De passione Jesu Christi, en critisch te lezen werken over de geschiedenis van zijn orde: Vitae fratrum, enz. Ook van de onechte Sermones ad fratres in eremo, aan St. Augustinus toegeschreven, zou hij de eerste verzamelaar zijn geweest.

Lit.: Lanteri, Postr. saec. sex rel. Aug. (I, 323-326); Lex. f. Theol. u. Kirche. *Claesen.*

Jordanus van Saksen, Zalige, Dominicaan. * ca. 1190 te Borgberge bij Dassel, † 13 Febr. 1237 door een schipbreuk nabij Akka, waar hij begraven ligt. Hij was de tweede generaal der Dominicanenorde, die onder zijn energieke en organisatorische leiding intensief en extensief uitgroeide. Door Leo XII werd in 1827 zijn vereering in de Orde goedgekeurd. Feestdag 15 Februari. *Lambermond.*

Werken: Libellus de initiis Ordinis (uitg. J. Berthier 1891; H. Scheeben, Mon. Hist. O. P. 1935). Brieven (uitg. J. Berthier 1891; M. Aron 1924; B. Altaner 1925; J. Mumbauer 1927). — Lit.: Script. Ordinis (I, 93 vlg.); M. Aron, Un animateur de la Jeunesse (Parijs 1930).

Jorga, Nicolaas, Roemeensch geschiedkundige, journalist, letterkundige en staatsman. * 17 Juni 1871 te Botosani; prof. te Boekarest in 1894.

Sedert 1906 is hij leider van de nationaal-democratische partij, en sedert 1907 volksvertegenwoordiger: hij trad op voor alg. stemrecht en voor verdeeling van den grond. Van 1931 tot 1932 was hij kabinetschef en min. van Onderwijs.

W e r k e n : Notes et extraits pour servir à l'hist. des Croisades (Parijs 1899-1916) ; Gesch. der rum. Lit. des 18. Jhdts. (1901); Gesch. des rum. Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen (1905) ; The Byzantine Empire (1907) ; Gesch. des Osman. Reiches (1908-'12) ; Hist. Etats balcaniques à l'époque moderne (1914) ; Hist. des Croisades (1924) ; Essai de synthèse de l'hist. de l'humanité (1924-'28). Verder leiding van tijdschriften, bronnenuitgaven, enz. — L i t. : Fancoulesco, Bibliogr. des Travaux de M. N. J. (Parijs 1933). *Cosemans.*

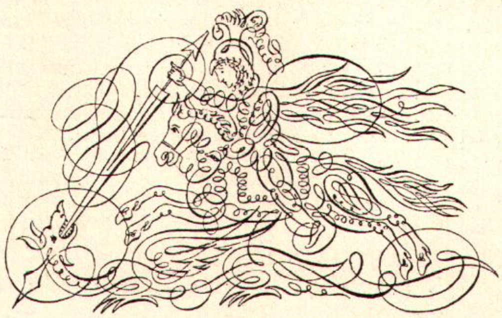
Jörgensen, J e n s J o h a n n e s, Deensch dichter, eerst uit de school van Brandes, na 1896 van Roomsch-Katholieke richting. * 6 Nov. 1866 te Svendborg, verblijft sinds zijn bekeering bij voorkeur te Assisië. Met idealistisch-romantische poëzie begonnen, komt hij tijdens zijn studentenjaren te Kopenhagen in het gevolg van het naturalistisch Brandesianisme, en schrijft, naast smartelijk Baudelairiaansch werk, gekunsteld-impressionistische verzen en proza-schetsen (Vers, 1887; Stemninger, 1892), benevens verhalen vol gewaagde erotiek (Foraarssagn, 1888; En Fremmed, 1890; Sommer, 1892; Livets Troe, 1893). Met de stichting van het idealistisch tijdschrift Taarnet (1892) en J.'s reis naar Italië (1893) begint zijn afkeer van het Naturalisme: de Bekendelse (1894) wijzen op een kentering naar een nog vaag-pantheïstische religiositeit; tot in 1896 de stap naar de Kerk gedaan wordt. J. was kort docent in de aesthetica te Leuven (1913-'14).

J. J. Jörgensen.

V o o r n. w e r k e n : Digte (1898) ; Omvendelse (1899) ; Vor Frue af Danmark (1901 ; Ned. vert. De weg naar het licht) ; Frans af Assisi (1902 ; in Ned. vert.) ; Essays (1906) ; Af det Dybe (1909) ; Goethebogen (1913) ; Klokke Roland (1915) ; Der er en Brönd som rinder (1920) ; Isblomster (1926) ; Katharina af Siena (1915 ; in Ned. vert.) ; Don Bosco (1929 ; in Ned. vert.) ; Efterslaet (1931) ; Italiensk (1932) ; Mit Livs Legende (autobiogr., 7 dln. 1916-1929 ; Ned. vert. : Nadat ik Christen werd). — U i t g. : Udvalgte Vaerker (1915). — L i t. : H. Kjaergaard, Die Dän. Lit. der neuesten Zeit (Kopenhagen 1934, 83 vlg.). *Baur.*

Joris (Georgius), S i n t, bijgenaamd **met den Draak** (zie plaat; vgl. index kolom 831/832). Over dezen populairen heilige is zeer weinig met historische zekerheid bekend. Het Romeinsch brevier viert zijn feest op 23 April, zonder eenige bijzonderheid omtrent hem mede te deelen. Zeker is hij een historisch persoon, waarschijnlijk behoorend tot het Romeinsche leger, afkomstig uit Cappadocië en ca. 303 onder Diocletianus gemarteld. Kerken te zijner eer in Duitschland dateeren reeds uit den Romeinschen tijd. De legende verhaalt, dat hij een vreeselijken draak, die de omstreken van Lasia in Cappadocië onveilig

St. Joris met den draak. Penteekening uit het begin der 18e eeuw.

maakte en waaraan dagelijks een kind werd geofferd, zou gedood hebben; hierdoor werden land en koning tot het Christendom bekeerd.

Hij is patroon der ridders; vandaar bestonden er vele ridderorden (later ook andere congregaties) van St. George. Ook de Eng. Orde van den Kousenband heeft J. tot patroon. Vgl. ook → Georglied; Jooris.

L i t. : Acta Sanct. Apr. (III) ; Dict. d'Archéol. etc. (VI) ; Analecta Bollandiana (dl. 27 en 28, jaargang 1908-'09). *Gorris.*

V o o r s t e l l i n g i n d e k u n s t. J., gekleed in Byzantijnsche hofdracht, heeft op oudere voorstellingen in het Oosten een klein kruis op de borst omvat. Later verschijnt hij als gepantserd ridder met kruis en schild. Eerst in de 12e eeuw wordt hij in het Oosten afgebeeld te paard en strijdend tegen den draak. Men heeft ten onrechte in J. een verchristelijking van den Thracischen heros willen zien. Als strijdend ridder wordt J. in de 13e eeuw door het Westen overgenomen, hoewel hij hier ook een enkele maal afgebeeld wordt met een boek en (of) een palm. Hij is een der Noodhelpers. Voor de Nederlanden kan men wijzen op voorstellingen van Memlinc, Hugo van der Goes, en een gesneden altaarstuk van J. Borremans.

L i t. : K. Krumbacher, Der hl. Georg in der gr. Überl. (München) ; C. S. Hulst, Saint Georg of Cappadocia in legend and history (Londen 1909) ; K. Smits, Iconografie van de Nederl. Primitieven (1933). *Heijer.*

Jorissen, T h o m a s T h e o d o r u s H e n d r i k u s, Ned. historicus. * 23 Febr. 1833 te Utrecht, † 4 April 1888 te Amsterdam, waar hij hoogleeraar was. Hij behandelt vooral den Franschen tijd en de regeering van koning Willem I. Het beste van zijn werk is verzameld in Historische Bladen (5 dln. 1889-'92).

Jorisz, → David Joriszoon.

Jorth, I g n a t i a (C a t h a r i n a), stichteres (1832) en eerste algemeene overste der Liefdezusters (Barmherzige Schwestern) van het moederhuis te München. * 1 Aug. 1780 te Schlettstadt, † 25 Jan. 1845 te München. Zij onderscheidde zich door innige godsvrucht en offervaardigheid en moed, vooral bij een cholera-epidemie te München in 1836.

L i t. : Biogr. d. E. C. Scherer (1932). *Feugen.*

Jorullo, vulkaan in Mexico, ten W. van de stad Mexico. Hoogte 1 319 m. Weinig activiteit.

Jorwerd, dorp van ruim 400 inw. in de Friesche gem. → Baarderadeel (XI 207 B2).

Josabeth of Josaba, vrouw van den hoogepriester → Jojada.

Josaphat, Dal van, zinnebeeldige naam (= „Jahwe richt”) voor de plaats, waar volgens den profeet Joël (3.2,12) de aan Israël vijandige volkeren geoordeeld zullen worden, waaruit de meening voortkomt, dat aldaar het Laatste Oordeel zal plaats vinden.

Josaphat, koning van Juda (872-849 v. Chr.).

Josaphat Kuncewic, Heilige, martelaar, Basilianer monnik; * ca. 1580 te Wlodimierz (Wolhynië), † 12 Nov. 1623 te Witebsk. In 1618 aartsbisschop van Polozk. Hij ijverde vurig voor de Hereeniging der Roetheensche Kerk in Rusland en Polen met Rome en werd op een visitatiereis door de schismatieken gedood. In 1867 is hij heiligverklaard. Feestdag 12 Nov. of 26 Sept. Zijn relieken worden te Weenen in de Grieksch-Kath. Barbarakirche bewaard.

Lit.: A. Guépin (2 dln. Parijs ^{2}1898); Lex. f. Theol. u. Kirche (V).

Vereeniging van den H. Josaphat, vereeniging, welke tot doel heeft de Hereeniging der Oostersche Christenen met Rome. Zij werd in 1927 opgericht; hoofdbestuur zetelt te Weenen. Door woord en geschrift tracht zij belangstelling voor de Hereenigingsgedachte te wekken. Met de Hereenigingsafdeeling van de Leogesellschaft en met de Unio Catholica vormt zij in Oostenrijk het middelpunt van het Hereenigingswerk. *Feugen.*

Joscio, Zalige, Benedictijn te St. Bertin, waar hij 30 Nov. 1163 ook zou gestorven zijn. Hij is de held eener in verschillende lezingen overgeleverde Marialegende, volgens welke bij zijn sterven vijf rozen, samen den naam „Maria” dragend, aan zijn hoofd ontsproten (Vincent van Beauvais in Speculum Majus VII c. 116).

Lit.: Acta S. S. Oct. (XI); Anal. Boll. (22, 1904, 350). *Feugen.*

Josedec, zoon van den hoogepriester Saraja, werd naar Babylon in ballingschap gevoerd; zijn zoon Josue keerde met Zorobabel naar Jerusalem terug (1 Par. 6.14).

Josefieten, priester-congregatie, gesticht door kanunnik Van → Crombrugghe. Hoofdhuis vroeger te Geeraardsbergen, nu te Velm; huizen te Geeraardsbergen, Leuven, Melle, Wattripont, ook te Weybridge (Eng.), en in Belg.-Kongo en Brazilië. Ong. 180 leden. Opvoeding en onderwijs, zielzorg, missiën. *Allossery.*

Vorstelijke personen.

Joseph Ferdinand, keurprins van Beieren. * 28 Oct. 1692 te München, † 6 Febr. 1699 te Brussel. Kleinzoon van keizer Leopold I en diens gemalin Margaretha Theresia, die de zuster was van den kinderloozen koning Karel II van Spanje. Volgens verdrag van 11 Oct. 1698 tusschen Lodewijk XIV en stadhouder-koning Willem III zou J. F. ongeveer alle landen der Spaansche monarchie erven; het testament van koning Karel II van 28 Nov. 1698 benoemde hem tot universeel erfgenaam. Aldus scheen het behoud van den Europ. vrede sedert het verdrag van Rijswijk (1697) verzekerd. De plotselinge dood van J. F. te Brussel, waar zijn vader zetelde als stadhouder der Spaansche Nederlanden, als gevolg van meningitis en niet van een vergiftiging, zooals verondersteld is, maakte de Sp. erfenis wederom onzeker en had den Sp. Successie-oorlog als nasleep. *v. Gorkom.*

Lit.: Immich, Gesch. des Europ. Staatensystems 1660-1789 (1905); Pirenne, Hist. de Belgique (V 1921).

Joseph I, keizer van het Duitsche Rijk, heer van Oostenrijk (1705-'11). * 26 Juli 1678 te Weenen, † 17 April 1711 aldaar. J. werd reeds in 1690 tot Roomsch-koning gekozen; was een bekwaam heerscher, die den Spaanschen Successie-oorlog met kracht voortzette. Om de dreigende verbinding van Karel XII, koning van Zweden, met Frankrijk te verhinderen, sloot hij met hem het verdrag van Altranstädt (1707). Hij trachtte de keizerlijke macht in het Rijk te versterken en bedwong den opstand van vorst Frans Rakoczy in Hongarije (1708). Zijn vroege dood was een zware slag voor Oostenrijk; de kans op de Habsburgsche erfenis in Spanje ging erdoor verloren.

Lit.: Uhlirz, Handb. der Gesch. Oesterreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn (I 1927). *v. Gorkom.*

Joseph II, keizer van het Duitsche Rijk (1765-'90), heer van Oostenrijk (1780-'90). * 13 Maart 1741 te Weenen, † 20 Febr. 1790 aldaar. Oudste zoon van keizer Frans I Stephanus en van Maria Theresia; werd in 1764 tot Roomsch-koning gekozen, volgde in 1765 zijn vader als keizer op; als mederegent van zijn moeder in de erflanden mocht hij slechts de legerzaken vrij beheeren. Zorgvuldig opgevoed in rationalistischen geest, zeer werkzaam en eenvoudig in leven, werd hij de best gekenmerkte vertegenwoordiger van het verlichte despotisme der 18e eeuw. Met overijlden ijver wilde hij een groot aantal hervormingen doorvoeren op elk terrein; het bonte geheel zijner staten wilde hij streng centraliseeren tot een ambtenarenstaat met de Duitsche taal als algemeene regeeringstaal; als physiocraat zorgde hij voor den landbouw, hief in 1781 de lijfeigenschap op voor de boeren en voerde een alg. grondbelasting in, waaraan ook de adel onderworpen was; als mercantilist bevorderde hij handel en nijverheid, o.m. door hooge invoerrechten. Onderwijs werd bevorderd; het strafrecht verbeterd en verzacht. Vooral bekend zijn gebleven zijn maatregelen op het gebied van godsdienst en Kerk: een hoogste recht van toezicht ook op godsdienstige zaken eischte hij met kracht op; door het tolerantie-edict van 1781 gaf hij volledige godsdienstvrijheid aan Protestanten en Grieksch-Katholieken; in een lange reeks van besluiten bemoeide hij zich met zuiver kerkelijke zaken, zoogenaamd ter wille van het alg. welzijn. Een zeer groot aantal kloosters hief hij op, omdat zij „niets zichtbaars” presteerden; slechts de kloosterorden, welke zich wijdden aan onderwijs en ziekenverpleging, vonden genade; met de opbrengst der kloostergoederen werd de zielzorg der wereldlijke geestelijkheid gesteund en uitgebreid. De reis van paus Pius VI in 1782 naar Weenen baatte weinig of niets tegen dit alles. 's Keizers overijlde maatregelen wekten overal verzet, o.m. een opstand in Hongarije en in de Zuidel. Nederlanden. Ook in zijn buitenl. politiek had hij een zeer ongelukkige hand: een poging

Joseph II.

om Beieren te verwerven mislukte tot tweemalen toe tegen het bekwaam verzet van Frederik II van Pruisen. Met de Ned. Rep. kwam hij in 1785 bijna in oorlog vanwege de sluiting van de Schelde en het alg. econ. regiem, door de Staten-Generaal op de Zuidel. Nederlanden toegepast. J.'s tienjarige regeering werd een groote teleurstelling; hij stierf kinderloos en werd opgevolgd door zijn broeder Leopold II. De geest van het Josephisme op kerkelijk gebied bleef in Oostenrijk nog lang bestaan. → Josephisme.

L i t.: v. Arneth, Maria Theresia und J. (3 dln. 1867-'68); Wolf en v. Zwiedineck-Südenhorst, Oesterreich unter M. Th., J. II u. L. II (1884); v. Mitrofanow, J. II (2 dln. 1910); Pirenne, Hist. de Belgique (V 1921); Pastor, Gesch. der Päpste (XVI, 3, 1933). *v. Gorkom.*

Joseph August, aartshertog, O o s t e n r ij k s c h generaal. * 9 Aug. 1872 te Alcsúth (Hong.). Tijdens den Wereldoorlog voerde hij het commando over een legerdivisie, achtereenvolgens tegen Servië, in de Karpaten, in 1915 bij den Isonzo; in 1918 over een legergroep bij de Piave. Keizer Karel belastte hem in Oct. 1918 met het vormen van een Hongaarsch kabinet, maar hij slaagde niet, in Aug. 1919 werd hij voor enkele dagen Hong. regent; leeft sedertdien op zijn goed te Alcsúth. *Cosemans.*

Joseph Ferdinand Salvator, aartshertog, O o s t e n r ij k s c h generaal. * 24 Mei 1872 te Salzburg; neemt deel aan de veldslagen van Limanowa (Dec. 1914) en Brest-Litowsk (1915); na zijn nederlaag bij Luck in Juni 1916 werd hij ontslagen; in 1917 werd hij echter tot bevelhebber van het luchtleger benoemd. *Cosemans.*

Joseph I, koning van S p a n j e, → Bonaparte (sub III).

Niet-vorstelijke personen.

Joseph, de p a t r i a r c h, elfde zoon van Jacob en eerstgeborene van Rachel, werd uit afgunst door zijn broeders verkocht en door kooplieden naar Egypte gevoerd, waar hij door Gods Voorzienigheid tot onderkoning verheven werd. Hij huwde een Egyptische vrouw, Aseneth, en had van haar twee zonen: Manasse en Ephraïm. Door zijn toedoen kwamen ook zijn vader en broeders naar Egypte en vestigden zich in Gessen. Op zijn sterfbed bepaalde hij, dat men bij den terugkeer naar Canaän zijn lijk moest meenemen (Gen. 37 vlg.). *Keulers.*

Joseph, de v o e d s t e r v a d e r van Jesus, afstammeling van David, oefende het ambacht van timmerman (volgens sommigen: van smid) uit. Hij was reeds vóór Jesus' menschwording verloofd met Maria (Lc. 1.27). Toen hij Maria's zwangerschap bemerkte, wilde hij haar in het geheim wegzenden, maar een engel verscheen en beval hem, zijn verloofde als echtgenoote tot zich te nemen (Mt. 1.20 vlg.). Wegens de volkstelling van keizer Augustus verliet hij met Maria zijn woonplaats, Nazareth, en trok naar Bethlehem, waar Jesus geboren werd. Toen Herodes het Kind zocht te dooden, vluchtte hij op Gods bevel met Maria en Jesus naar Egypte en bleef daar tot Herodes' dood. Daar Archelaüs in Judea regeerde, keerde hij niet terug naar Bethlehem, waar hij van plan was geweest zich te vestigen, maar naar zijn oude woonplaats Nazareth (Mt. 2.22 vlg.). Het laatst wordt hij vermeld in het verhaal van het bezoek, dat hij met Maria en den 12-jarigen Jezus aan den tempel bracht (Lc. 2.41-52). Hij stierf hoogst waarschijnlijk vóór Jesus' openbaar optreden. *Keulers.*

In de Christelijke i c o n o g r a p h i e wordt J. vanaf de 5e eeuw behandeld als nevenpersoon bij de Geboorte van Christus en de Aanbidding der Drie Koningen: voorgesteld als man van gevorderden leeftijd, in korte tuniek zonder mouwen, op Romeinsche en Gallische sarcophagen, op den triomfboog van S. Maria Maggiore te Rome en op de ivoren reliëfs van den katheder van keizer Maximilianus te Ravenna. In de Byzantijnsche en vroeg-middeleeuwsche kunst van het Westen, eveneens als nevenfiguur bij genoemde levensscènes van Christus, wordt hij gewoonlijk in slapende houding of als beschermer van Maria (S. Marco te Venetië) uitgebeeld. Uitzonderlijk geeft Taddeo Gaddi een J. als afzonderlijke figuur. In de Nederlanden en Duitschland vóór de 16e eeuw wordt J. als nevenfiguur behandeld en voorgesteld als een grijsaard of sukkelig man (Broederlam, Meester van Flémalle, Rogier v. d. Weyden, Bouts, Meester van Frankfort e.a.). Na de ontwikkeling van de vereering van St. Joseph vindt men afzonderlijke voorstellingen, waarin hij wordt weergegeven op vollen mannelijken leeftijd (Murillo) of in den timmerwinkel of op zijn sterfbed, als patroon van een zaligen dood; voor de Nederlanden zij gewezen op het St. Josephsaltaar te Diest (1618), verder een werk van Dalvaux te Brussel (St. Jacobus op den Coudenberg) en in Ned. Limburg te Smakt uit 1699. Zie pl. (vgl. index kolom 831/832). *p. Gerlachus.*

L i t.: K. Künstle, Ikonogr. d. Heiligen (1926); E. Mâle, L'art rel. après le Conc. de Trente (1932, 313-325).

Vereering. Vanaf de eerste tijden werd de nagedachtenis van den H. Joseph omgeven met eerbied, bewondering en godsvrucht, wegens de plaats, die hij als vader had vervuld ten opzichte van Jesus en als echtgenoot ten opzichte van Maria. Hiervan getuigen de oude schrijvers, zoowel Kerkvaders als vervaardigers van apocriefe evangeliën e.a., en ook de voorstellingen van zijn persoon, opklimmend tot de 3e eeuw. Zijn liturgische vereering (wegens haar voorrang soms → protodulia genoemd) ving echter eerst later aan, toen de tijd gekomen was voor de meerdere aandacht voor het verborgen leven van Jesus. Toch klimt zij in het Oosten, bij de Kopten, op tot de 7e en wellicht de 4e eeuw: feest op 20 Juli; elders plaatste men dit op 26 Dec., op Zondag voor Kerstmis (feest van Christus' voorouders), op Zondag na Kerstmis (feest van Maria en Joseph). In het Westen verschijnt het in de 9e eeuw, op 19 Maart. Vooral Carmelieten, Franciscanen en Dominicanen bevorderen de vereering (S. Brigitta, S. Vincentius Ferrier, S. Bernardinus van Siena). Sixtus IV plaatste het feest in het Rom. Brevier (1479), Pius V († 1572) breidde het uit tot de geheele Kerk, Gregorius XV (1621) maakte het verplicht, enz. Inmiddels hadden de Carmelieten J. tot patroon gekozen (1621) en vierden zijn patroonsfeest sinds 1689 op den 3en Zondag na Paschen. Dit feest gaf Pius IX (1847) aan de geheele Kerk, Pius X verplaatste het op Woensdag na den 2en Zondag na Paschen, en in 1914 kreeg het een octaaf, in 1919 een eigen prefatie. Ook had Pius IX in 1870 de geheele Kerk onder de hoede van J. geplaatst, terwijl reeds Benedictus XIII zijn naam had opgenomen in de Allerheiligenlitanie. De godsvrucht vnl. der Habsburgers tot J. schonk hem tot patroon aan Bohemen (1655), voorts aan Beieren (1663) en Oostenrijk (1675). Philips IV van Spanje en zijn vrouw Maria-Anna van Oostenrijk verkregen van Innocentius XI (1679) het patroonschap van Sint Joseph voor al hun staten; zoo werd hij de

patroon der Zuidel. Nederlanden. Deze opdracht werd in 1830, bij de onafhankelijkheid van België, hernieuwd.

L i t.: Mariani, De cultu S.J. (Parijs 1908); Sauvé, Le culte de S.J. (Parijs 1910); Seitz, Die Verehrung d. hl. J. (Freiburg 1908). *Louwerse.*

Geschiedenis van Joseph den timmerman, apocrief geschrift, dat het leven en vooral den dood van S. Joseph beschrijft en dat bijzondere aandacht besteedt aan de gebeurtenissen, die zijn ziel meemaakt na den dood, terwijl het lichaam onbedorven blijft en wacht op het zgn. Duizendjarig Rijk van Christus. Het geschrift is bewaard in het Arabisch en Koptisch, waarschijnlijk bewerkingen naar een Grieksch origineel. Op grond van het naïeve chiliasme en andere gegevens meent men, dat het zeer oud is, maar zekerheid daarover heeft men niet, wel echter over de plaats van afkomst, nl. Egypte.

L i t.: C. Tischendorf, Evangelia Apocrypha (Leipzig 1853, 115-133); R. Hofmann, Das Leben Jesu nach den Apocryphen (Leipzig 1851, 263-288); Dict. de la Bible, Suppl. 1 (484). *Greitemann.*

Congregaties van den H. Joseph. Verschillende congregaties, zoowel van priesters als van broeders en zusters, dragen den naam van den H. Joseph:

1° St. → Josephscongregatie van Mill Hill.
2° → Franciscanessen Missionarissen van den H. Joseph van Mill Hill (dl. XI, kol. 46).
3° Kleine zusters van den H. Joseph, te Heerlen (→ Franciscanessen, dl. XI, kol. 46).
4° St. → Josephscongregatie te Amersfoort.
5° → Dochters van den H. Joseph.
6° Zusters van het → Gezelschap van Jezus, Maria en Joseph.
7° → Dochters van Maria en Joseph.
8° → Zusters van Maria en Joseph.
9° → Broeders van den H. Joseph.
10° Zonen van den H. Joseph (→ Josefieten).

Joseph van Arimathea, lid van het Sanhedrin, die van Pilatus verlof vroeg en kreeg om Jesus' lijk van het kruis af te nemen en te begraven (Mt. 27.57-60).

In de Christelijke i c o n o g r a p h i e wordt J. als nevenfiguur, samen met Nicodemus, behandeld bij de Kruisafneming, Beweening en Graflegging. Beiden zijn gekleed in het kleed der deftige burgerij, Nicodemus met langen baard, J. geschoren en zelfs kaal bij de Duitsche meesters en de Vlaamsche Primitieven: Rogier van der Weyden, Heemskerk, van Orley en op de Antwerpsche retabels. In Frankrijk dragen beiden gewoonlijk een baard, uitgenomen bij de Graflegging te Solesmes en op het glasraam te Evreux (15e eeuw). Men meent hierin den invloed van het mysteriespel te moeten zien.

L i t.: E. Mâle, L'art relig. en France à la fin du M. A. ([3]1925, 73-74). *p. Gerlachus.*

Joseph Calasanctius of a C a l a s a n z a, → Calasanza.

Joseph van Carabantes, Capucijn-missionaris. * 27 Juni 1628, † 1694 te Lemus. Hij doopte in Venezuela meer dan 10 000 Indianen, stichtte er steden en dorpen. Wegens ziekte in 1669 in Spanje terug, was hij nog jaren lang als „apostel van Galicië" werkzaam. Proces van zaligverklaring ingeleid.

L i t.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *p. Placidus.*

Joseph Clemens van Beieren, aartsbisschop van Keulen en prins-bisschop van Luik (20 April 1694). * 5 Dec. 1651, † 12 Nov. 1723 te Bonn. In 1715 kon hij pas in Luik komen wegens den voortdurenden oorlog tusschen Lodewijk XIV en de geallieerden. Hij kondigde de bulle Unigenitus af tegen de Jansenisten. Hij had als suffragaan-bisschop Rossius de Liboy. *Valvekens.*

Joseph van Cupertino, Heilige, Conventueel. * 17 Juni 1603, † 18 Sept. 1663 te Osimo (bij Ancona). Eerst leekebroeder Capucijn, 1621 conventueel, 1628 priester. Een der merkwaardigste verschijningen in de Christelijke mystiek. Naar aanleiding van verschijnselen van verheffing boven den grond, extasen, prophetieën, werd door de inquisitie te Rome en Napels een onderzoek ingesteld. Om opspraak te vermijden, werd hij naar afgelegen kloosters te Assisi, Pietrarossa, Fossombrone en 1657-'63 naar Osimo gezonden. In 1753 zalig-, 1767 heiligverklaard. Feestdag 18 September.

L i t.: Acta S. S. Sept. (V); J. v. Görres, Christl. Mystik (II); Roure, in Etudes (dl. 196, jg. 1928); H. Thurston, in The Month (dl. 55, jg. 1919). *Feugen.*

Joseph van Ferno, Capucijn, volksmissionaris. * te Ferno (Milaan), † 1556 te Milaan. Volgens Baronius (II 1556) en Boverius (I) stichtte en verspreidde hij vanuit Milaan de oefening van het veertigurengebed. Hij schreef: Methodum sive instructionem celebrandi devote et cum fructu supradictam 40 horarum orationem (Milaan 1575). *p. Placidus.*

L i t.: Bibliotheca Script. O. M. Cap. (1680, 300).

Joseph Hymnographus, Heilige, Basiliaan, beroemd hymnendichter; * 816 te Syracuse, † 3 April 886 te Konstantinopel. Hij trad 831 in een klooster, werd priester, ging 841 als gezant naar Rome, maar werd door zeeroovers naar Kreta gevoerd. Losgekocht keerde hij naar Konstantinopel terug en stichtte daar een klooster, waar hij, afgezien van een korte verbanning onder Photius, tot aan zijn dood bleef en zijn hymnen dichtte. Onder den titel Mariale zijn een zeer groot aantal hymnen op de H. Maagd, meerendeels in canonvorm (elke canon 9 strophen), uitgegeven. Ze werden bijeengezocht uit tal van Gr. liturg. boeken en in Lat. vert. gepubliceerd in 1661 met nog enkele andere gezangen.

U i t g.: Migne, Patrol. Graeca (CV, 983-1422). — L i t.: Acta S. S. April (I 1675, 266-276); Analecta Boll. (1920, 148-154). *Franses.*

Joseph van Leonissa heilige, Capucijn-missionaris. * 4 Febr. 1556 te Leonissa (Abruzzen), † 4 Febr. 1612 te Amatrice. Hij was eerst te Pera (Konstantinopel) werkzaam, daarna nog 20 jaren als volksmissionaris in Italië. Feestdag 4 Februari.

Joseph van Methone, Grieksch theologisch schrijver en dichter op Creta, ca. 1500. J. bleef trouw aan de hereeniging op het concilie van Florence. Hij verdedigde de besluiten in een uitvoerige Apologie, waarin hij zeer veel Lat. Vaders citeert en aantoont, dat Gr. en Lat. Vaders in de betwiste punten overeenstemden. Hij schreef met dat zelfde doel een dialoog en dichtte een gloedvollen canon (hymnen) op het concilie. In hs. bleven nog een zestig homilieën van hem bewaard. *Franses.*

U i t g.: Migne, Patrol. Graeca (CLIX, 960-1392).

Joseph van Parijs, vooral bekend als L e P è r e J o s e p h of de E m i n e n c e g r i s e, pater van de Orde der Capucijnen. * 4 Nov. 1577 te Parijs, † 18 Dec. 1638 te Rueil. J. behoorde tot het goed adellijk geslacht Le Clerc du Tremblay, baronnen van Maffliers; was van bijzondere veelzijdige begaafdheid, scheen in de wereld een schitterende toekomst te hebben en trad tot verbazing van zijn familie in 1599

in de Orde der Capucijnen te Orleans. Als begaafd missieprediker had hij een belangrijk deel in den wederopbloei van het Fransche Katholicisme; hij stichtte de nonnencongregatie van O. L. Vrouw van den Calvarieberg en bestreed de Gallicaansche tendenzen onder de geestelijkheid. Vanaf 1612 was hij in aanraking met Richelieu, waaruit een merkwaardige politieke samenwerking groeide. J. wilde Richelieu winnen voor een groot plan van samenwerking van de Kath. mogendheden van Europa, maar Richelieu wist er hem van te overtuigen, dat de houding der Habsburgsche staten het groote beletsel daartoe was. Vandaar hun samenwerking in het zuiver nationaal belang van Frankrijk, ondanks het vermaan van paus Urbanus VIII. Zij had tot gevolg de overwinning van het Protestantisme in Duitschland en de verzwakking van de Habsburgsche macht. J. vertegenwoordigde Richelieu op den voor de Habsburgers zoo onheilvollen Rijksdag te Regensburg in 1630. De buitengewone begaafdheid van J. blijkt uit zijn talrijke, vooral ascetische, geschriften, die eerst in de laatste jaren beter bekend zijn geworden. *v. Gorkom.*

Lit.: Fagniez, Le p. J. et Richelieu (2 dln. 1894); d'Yvignac, L'Éminence grise (1931); Dedouvres, Le P. J. (2 dln. 1932); Pastor, Gesch. der Päpste (XIII 1928).

Josephieten, → Josefieten.

Joséphine de Beauharnais, → Beauharnais.

Josephinisme, → Josephisme.

Josephisme, beweging, welke haar naam ontleent aan keizer Joseph II van Oostenrijk en welke de ideeën, belichaamd in → Aufklärung, → Gallicanisme en → Febronianisme in zich vereenigde. De theorie werd gedoceerd door de ambtshalve op de seminaries ingevoerde boeken over het Kerkelijk Recht (→ Rautenstrauch, → Riegger); de practijk liep hier op uit, dat men de Kerk tot een staatsinstelling wilde maken met terzijdestelling van de bestuursrechten van paus en bisschoppen. Terwijl keizerin Maria Theresia op aansporen van haar raadgevers (minister Kaunitz, Sonnenfels, de Nederlander van Swieten) reeds dwangmaatregelen tegen de Kerk uitvaardigde, ging haar zoon keizer Joseph II op den ingeslagen weg veel verder voort. Hij bemoeide zich zóó tot in details met de kerkelijke aangelegenheden, dat Frederik II van Pruisen hem spottend „mijn broeder den koster” noemde. Het eene decreet volgde op het andere en alle hadden tot doel: de Kerk verlagen tot een staatsinstelling, tot een soort moraliseerende overheid. Wel verkondigde de wetgever, dat men niet aan de dogma's en het inwendige zieleleven wilde raken, niet aan goddelijke, maar enkel aan menschelijke vindingen; doch dit belette hem niet door zijn antikerkelijk optreden de fundamenten van het Christendom, dat Rome en niet den Staat tot steunpunt heeft, te ondermijnen. Van de in het kerkelijk leven zoo diep ingrijpende maatregelen waren wel de meest fataal werkende: alle kerkelijke wetten werden aan de wereldlijke censuur onderworpen; de beslissing over huwelijkszaken kwam aan de burgerlijke rechtbank met verbod ze aan Rome voor te leggen; de contemplatieve kloosterorden werden opgeheven; in plaats van de bestaande seminaries en kloosterscholen werden vijf generaalseminaries opgericht, waaraan mannen van de nieuwe richting en vaak van geheel onkerkelijke gezindheid het professoraat bekleedden. Dit bureaucratisch toezicht van den Staat op de Kerk bleef in Oostenrijk doorwerken tot het Concordaat van 1855. In het afhankelijke Hongarije was Joseph II gedwongen tijdens zijn leven bijna alle opgelegde dwangmaatregelen wegens den geboden tegenstand te herroepen. Het erfland België verzette zich zelfs onder leiding van Frankenberg, kardinaal-aartsbisschop van Mechelen, met zooveel kracht, dat het zich 7 Jan. 1790 tot de Republiek van het vereenigde België constitueerde. Joseph's opvolger, Leopold II, kon slechts door intrekking van de meest gehate voorschriften den vrede herstellen.

Lit.: zie J. de Jong, Handb. der Kerkgeschiedenis (III [2]1932 100-103). *Wachters.*

Josephscongregatie te Amersfoort, Sint, (Barchman-Wuytierslaan 55) congregatie in dienst van allerlei liefdewerken en van het onderwijs. Ook werkzaam in de missie (Sumatra). In Ned. 20 huizen. Moederhuis te Amersfoort.

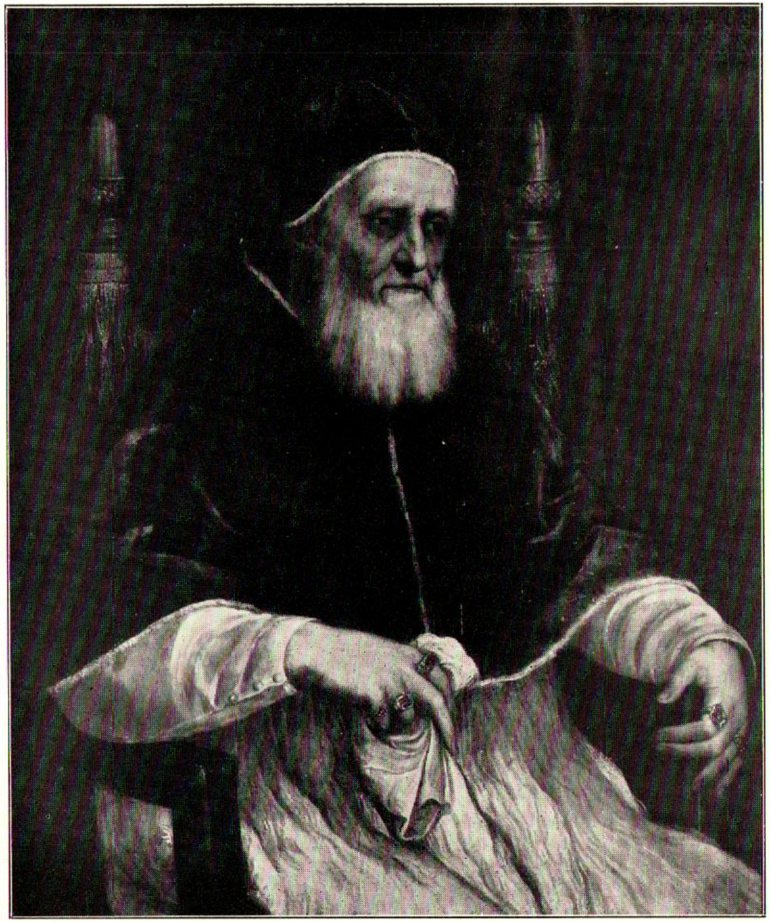
Josephscongregatie van Mill-Hill (Roosendaal), Sint, missiecongregatie, gesticht door kardinaal Vaughan, met voor de helft Engelsche, voor de helft Ned. missionarissen, en bloeiende missies in Midden- en Oost-Afrika, Engelsch-Indië, enz. Toekomstige missionarissen ontvangen hun gymnasiale opleiding in het St. Josephsmissiehuis te Tilburg en het St. Bonifatius-studiehuis te Hoorn, treden daarna in te Roosendaal voor de studie der philosophie, terwijl de theologie in Engeland gedoceerd wordt. Er is nog een kleiner huis op Aldeghoor bij Haelen (L.), terwijl op „Vrijland” bij Arnhem een noviciaat is voor missiebroeders, tevens rusthuis voor terugkeerende missionarissen (stichting van mgr. J. Biermans als superior-generaal). *Brandsma.*

Joseph-spel (Lat.: Ludus Joseph), wisk. puzzle, door de legende in verband gebracht met den Joodschen historicus Flavius → Josephus. Deze zou zich bij de verovering van de stad Jotapata met 40 andere Joden in een kelder hebben verstopt. Er werd nu voorgesteld, liever elkaar te dooden, dan zich den Romeinen in handen te laten vallen. Josephus wist dit zoo te regelen, dat allen in een kring gingen staan en dat nu bij aftellen telkens de derde gedood werd, waarbij hij de opstelling zoo maakte, dat hij en een ander overbleven.

Lit.: Ahrens, Mathem. Unterhaltungen und Spiele (II Leipzig [2]1918). *Dijksterhuis.*

Josephus, Flavius, de Joodsch-Grieksche historicus bij uitstek. * 37 te Jerusalem uit een Joodsche priesterlijke familie. Verdedigde in 64 te Rome zijn landgenooten tegen → Apion; leidde na eenige weifeling den Joodschen opstand in Galilaea (66); als gevangene naar Rome gevoerd, won hij de gunst van Vespasianus, die hem de vrijheid schonk (vandaar zijn bijnaam Flavius). In het kamp van Titus was hij ooggetuige van de verwoesting van Jerusalem (70). Na deze gebeurtenis vestigde hij zich voor goed te Rome, waar hij schreef, en stierf waarsch. in het begin der 2e eeuw. Zijn voornaamste werk, dat hij eerst in zijn moedertaal geschreven en daarna zelf in het Grieksch vertaald heeft, is gewijd aan den door hem medegeleefden Joodschen Oorlog. Uitvoeriger is zijn Joodsche Archaeologia (= oude geschiedenis), waarvan de eerste elf boeken de Joodsche geschiedenis tot aan den tijd van Esther aan de hand van den Bijbel, en de laatste negen hetzelfde thema, doch als onderdeel der algemeene geschiedenis behandelen. In zijn Autobiographie, die vooral een apologie is, verdedigt hij tegenover de Joden zijn houding tijdens den opstand, terwijl zijn tegen Apion gerichte verhan-

JULIUS II

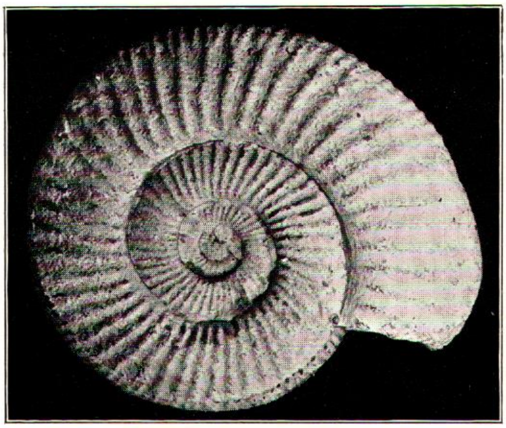

Schilderij van Raffael. Palazzo Pitti, Florence.

Graf van Julius II, door Michelangelo. S. Pietro in Vincoli, Rome.

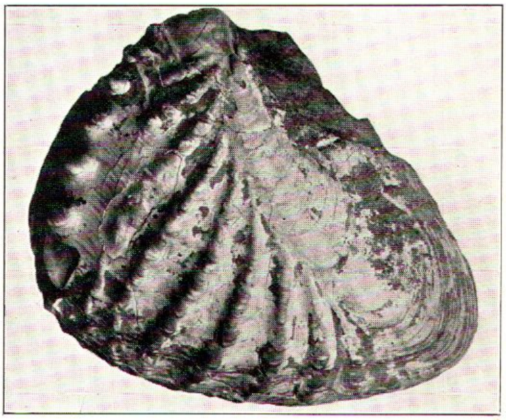
JURAFORMATIE

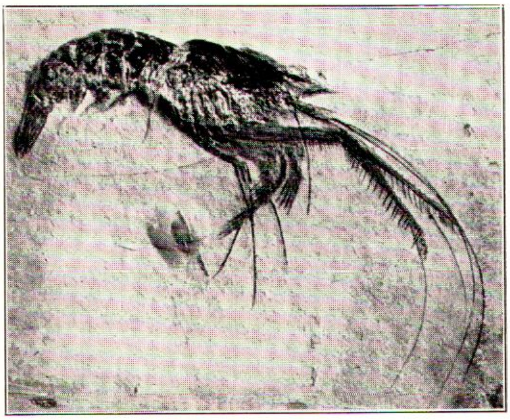
1

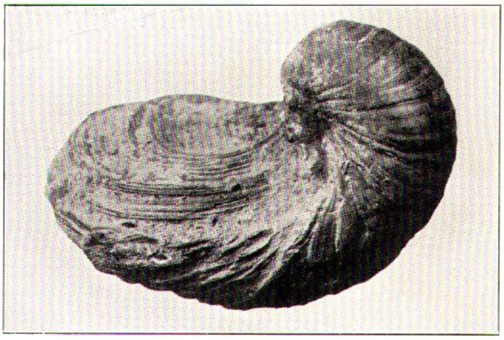
2

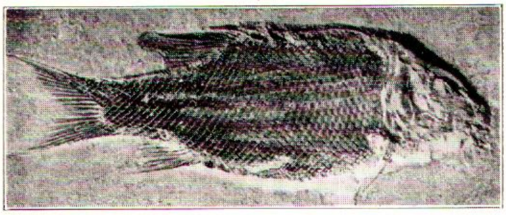
3

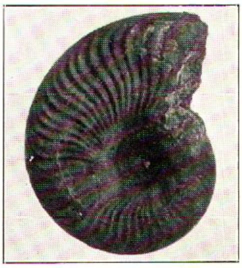
4

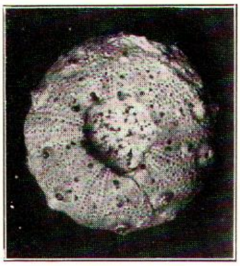

5

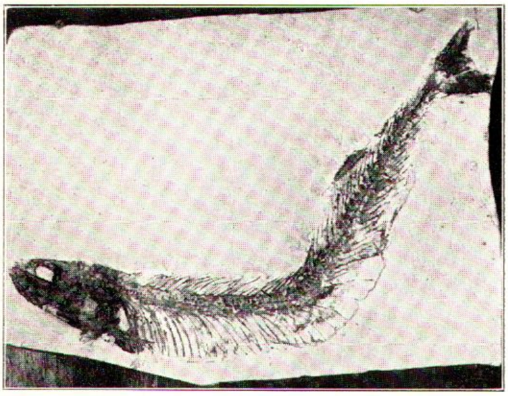

6

7

8

Fossielen uit de Juraformatie. 1. Perisphinctes Diplex, ammoniet uit de Malm van Wurttemberg. 2. Limulus walchi, merostomata (oerkreeft) uit de boven-Malm van Franken. 3. Trigonia navis, mossel uit de Dogger van Wurttemberg. 4. Aeger bronni, kreeft uit de boven-Malm van Franken. 5. Gryphea arcuata, mossel uit de onder-Lias van West-Europa. 6. Lepidotus notopterus, glansschubbige (Ganoidei) uit de boven-Malm van Franken. 7. (Links) Harpoceras opalinum, ammoniet uit de onder-Dogger van West-Europa. 7. (Rechts) Acrosalenia postulata, zeeappel uit de Dogger van Oxfordshire. 8. Thrissops formosus, beenvisch uit de lithographische kalksteen van Solenhofen.

deling het volk en de cultuur der Joden, door de Romeinen veracht, wil verheffen. Zelfs in zijn historische werken is hij niet vrij van zelfverheerlijking.

Uitg.: B. Niese (7 dln. 1887-'95); S. A. Naber (6 dln. 1888-'96). *V. Pottelbergh.*

Josias, koning van Juda (638-608), voerde in het 18e jaar zijner regeering een godsdienstige hervorming door. Hij sneuvelde in den slag te Mageddo tegen den pharao Nechao.

Jósika, Miklós, Hong. romanschrijver. * 1794 te Forda, † 1865 te Dresden. Was de baanbreker van den hist. roman in Hongarije, onder den invloed van Walter Scott. Na de revolutie van 1848 leefde hij in ballingschap.

Josji-Hito, keizer van Japan (1912-'26), onbeduidend heerscher. * 31 Aug. 1879 te Tokio, † 25 Dec. 1926 aldaar. Zoon en opvolger van Moetsoehito, sedert 1921 krankzinnig, onder regentschap van zijn zoon Hiro-Hito.

Josquin des Préz, → Préz.

Josselin de Jong, Pieter de, kunstschilder. * 1861 te St. Oedenrode, † 1906 te Den Haag. Hij was een leerling van P. M. Slager te Den Bosch, daarna van de Academie te Antwerpen. Te Parijs volgde hij de Ecole des Beaux-Arts Cabanel. Ook verbleef hij te Rome. In hoofdzaak maakte hij landschap, portretten, ploegende paarden en interieurs van werkplaatsen. Zijn imposante Metaalsmelterijen, met zwoegende arbeiders, zijn bekend. Ook zijn knappe portretten, o.a. van jhr. mr. Victor de Stuers en Charles Rochussen zijn vermaard. Zijn nauwkeurige teekening viel op in den tijd van het Haagsche Impressionisme.

Lit.: G. H. Marius, Hollandsche Schilderkunst in de 19e eeuw. *Engelman.*

Josson, Maurits, Vlaamsch publicist. * 7 Mei 1855 te Brussel, † 1926 te Leiden. Als advocaat te Brussel gevestigd, had hij reeds vóór 1914 een groot aandeel in den Vlaamschen liberalen strijd; was medestichter van den Zuid-Nederlandschen tak van het Algemeen Ned. Verbond. Als stichter van den Vlaamschen Landsbond ijverde hij gedurenden den Wereldoorlog voor den zelfstandigen staat Vlaanderen, maakte deel uit van den Raad van Vlaanderen en vluchtte naar Holland. Zijn geschriften maakten door hun tendenz heel wat ophef. *Uytterhoeven.*

Werken: Onthullingen over de Belg. Omwenteling van 1830 (Brussel 1903); Frankrijk de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië (Brussel 1913); De Belg. omwenteling van 1830 (posthuum; 3 dln. Tielt 1930).

Jost, Ludwig, Duitsch plantkundige. * 13 Nov. 1865 te Karlsruhe. In 1907 prof. te Bonn, 1908 te Straatsburg en in 1919 te Heidelberg; bekend om zijn werk op het gebied der plantenphysiologie.

Hoofdwerk: Pflanzenphysiologie (2 dln. [4]1924, samen met Benecke).

Jostedalsbrae, grootste gletsjer van Europa, gelegen in Noorwegen ten N. van de Sognefjord; opp. 1 280 km². De gletsjer bedekt een gneisplateau tot 2 036 m. De Lodalskaapa (2 079 m) steekt er als nunatak bovenuit. Diepe dalen dringen van alle kanten in het hoogland door, en hierin schuiven een 24-tal gletsjers naar beneden. *fr. Stanislaus.*

Jostes, Franz, Duitsch Germanist en folklorist. * 12 Juli 1859 te Glandorf, † 16 Mei 1925 als hoogleeraar te Münster. Vooral in de studie der Duitsche mystiek en van het Oudsaksisch en Nederduitsch gespecialiseerd, schreef J. ook over de Vlaamsche letterkunde. *Baur.*

Voorn. werken: Meister Eckhart und seine Jünger (1895); Der Rattenfänger von Hameln (1895); Hendrik Conscience (1917); Westfälisches Trachtenbuch (1904); Die fläm. Literatur (1917); Sonnenwende (1925).

Josuë, 1° zoon van Nun, opvolger van Moses, voerde de Israëlieten binnen in Canaän, maakte zich in twee veldtochten van een groot deel van het land meester en verdeelde het onder de twaalf stammen.

2° Hoogepriester (538-510 v. Chr.), voerde met Zorobabel de ballingen naar Jerusalem terug (Esdr. 2.2). *Keulers.*

Het **Boek Josuë** is een der historische boeken van het Oude Testament, genoemd naar Josuë (Jehosua), den leider van het Israëlietische volk na den dood van Moses. Het verhaalt de geschiedenis van Israël na diens dood tot aan het sterven van J., nl. de verovering en verdeeling van het West-Jordaansche land. Ook literair staat het boek in verband met den Pentateuch. Door de critiek is het dan ook bij de Pentateuchkwestie betrokken. Sommigen spreken van een → Hexateuch. Over den tijd van samenstelling en den schrijver zijn de meeningen verdeeld. Het bevat zeker zeer oude gedeelten, die door Josuë zelf zijn geschreven. *C. Smits.*

Jota, Jotacisme, → Iota; Itacisme.

Jota, bijbelsche naam van een priesterstad in het gebergte van Judea, 10 km ten Z. van Hebron, thans Jatta. Steunend op Lc. 1.39 willen sommigen, wel ten onrechte, hier de geboorteplaats van Joannes den Dooper zoeken. Zie → Ain Karem.

Jota Aragonese, snelle Spaansche dans op een oude melodie in driedeelige maat.

Jottrand, Lucien Leopold Joseph, Belg. vrijzinnig rechtsgeleerde en publicist. * 30 Jan. 1804 te Genappe, † 17 Dec. 1877 te Brussel. Hij studeerde rechten te Luik, waar hij onder invloed kwam van den Ned. prof. Kinker; vestigde zich als advocaat te Brussel, maakte in 1830 deel uit van het Nat. Congres en vervolgens van de Kamer der Volksvertegenw., waar hij, alhoewel Waal, het opnam voor de rechten van het Vlaamsche volk. In 1849 stond hij reeds het invoeren van het alg. stemrecht voor als een middel om de volksstem op staatkundig gebied te doen doordringen; in 1856 werd hij benoemd tot lid van de Commissie der Vlaamsche Grieven. Hij was eigenaar en hoofdredacteur van de Courrier Belge van 1833 tot 1837; publiceerde tal van werken over geschiedenis, taalkunde en recht, in het Fransch en ook in het Nederlandsch. Vele zijner bijdragen werden gebundeld in „Nederduitsche Gewrochten van den Ned. Waal L. Jottrand" (Brussel 1872). *Uytterhoeven.*

Jotunheim, hooggebergte in het Z. van Noorwegen (61°30′ N.), 500 - 1 000 m hooger dan de rompvlakte der omgeving. Het bestaat uit zeer harde diabaas en gabbrogesteenten en is daardoor bij de denudatie gespaard gebleven. Door ijswerking zijn de oorspronkelijk ronde vormen toegespitst, vooral bij Galdhöpig (2 470 m) en Horunger. De hoogste top, de Glittertind (2 560 m), is sterk vergletsjerd. Vanuit het Valdresdal in het Z. is het bergland het best toegankelijk. *fr. Stanislaus.*

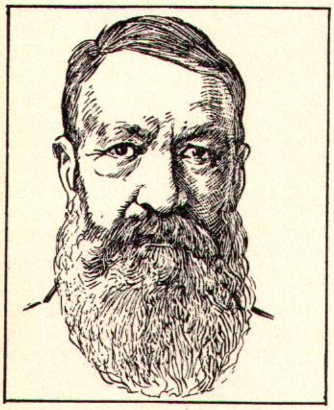
Jotuni, Maria, Finsch schrijfster, die dikwijls op humoristische wijze het materialisme bestrijdt. * 9 April 1880 te Knopio.

Werken: Alltagsleben (in Duitsche vert. 1924).

Joubert, 1° Barthélemy Catherine, Fransch revolutie-generaal. * 14 April 1769 te Pont-de-Vaux, † 15 Aug. 1799. Staakt in 1789 zijn rechtsstudie, om vrijwilliger in het Fr. leger te worden. Wegens

tegenwerking door het Directoire (1797) legde hij zijn commando in Italië neer, maar werd later benoemd tot bevelhebber in de Bataafsche Republiek, waar hij Daendels steunde in zijn staatsgreep van 12 Juni 1798. In hetzelfde jaar dwong J. Karel van Piemont tot afstand; sneuvelde in den slag bij Novi tegen Soewarow. *V. Claassen.*

2° Pieter Jacobus, Zuid-Afrikaansch staats- en krijgsman en volksleider. * 20 Jan. 1831 in Natal, † 27 Maart 1900 te Pretoria. Volgde in 1841 met zijn vader de Voortrekkers naar Transvaal; werd 1852 commandant tegen de Kaffers, in 1875 lid van den Volksraad en waarnemend president in de afwezigheid van Thomas François Burgers, in 1876 lid van den Uitvoerenden Raad en in 1880 gedurende den eersten Transvaalschen Vrijheidsoorlog commandant-generaal. Bij Majoeba behaalde hij een glansrijke overwinning, waarop Engeland de onafhankelijkheid van Transvaal erkende. J. was herhaaldelijk candidaat tegen Kruger voor het staatspresidentschap en leidde een partij of groep, die indien al niet Engelschgezind, toch minder belijnd Afrikaansch-republikeinsch was. In 1896 versloeg „Slim Piet" Jameson en sloot hij zich meer bij de Krugerpartij aan. In den tweeden Vrijheidsoorlog was J. opperbevelhebber der Transvaalsche en Vrijstaatsche troepen. Hij sommeerde de Engelschen hun troepen van de grenzen der republieken terug te trekken en viel na weigering Natal binnen (Juni 1899), belegerde Ladysmith, later Kimberley en Mafeking en werd nu aanvoerder in den guerilla-oorlog, waaruit hij zich alras vermoeid terugtrok. *Besselaar.*

P. J. Joubert.

Jouffroy, Théodore, Fransch wijsgeer, spiritualist. * 1792, † 1846. Prof. aan de Ecole Normale, de Sorbonne en het Collège de France, en sinds 1833 kamerlid. Zijn wijsgeerige opvattingen vormen geen samenhangend stelsel en vertoonen een sceptischen inslag.

Voorn. werken: Légitimité de la distinction de la psychologie et de la physique ; Cours de droit naturel ; Cours d'esthétique. — Lit.: L. Ollé-Laprune, Th. J. (Parijs 1899) ; J. Pommier, Deux études sur J. et son temps (Parijs 1930).

Jouhandeau, Marcel, Fransch schrijver van anti-burgerlijke zedenromans. * 26 Juli 1888 te Guézet.

Voorn. werken: Les Pincegrain (1924); Monsieur Godeau intime (1925); Le parricide imaginaire (1930) ; Eloge de l'imprudence (1932).

Joule, James Prescott, Eng. physicus. * 24 Dec. 1818 te Salford, † 11 Oct. 1889 te Sale bij Londen. Oorspronkelijk bierbrouwer, promoveerde hij na eigen studie te Leiden, waarna hij als particulier te Salford woonde. Hij is de experimenteele grondlegger van de mechanische warmtetheorie. Vlak na R. Mayer publiceerde hij zijn metingen en formuleerde hij de naar hem genoemde wet. Samen met W. Thomson verrichtte hij onderzoekingen over den inwendigen arbeid van gassen (zie onder). *J. v. Santen.*

Lit.: Scientific papers of J. (2 dln. Londen 1884-'87).

De **Wet van Joule** geeft de sterkte aan van de warmteontwikkeling door den electrischen stroom in een geleider (cf. Joule-warmte). De wet van J. zegt, dat de per sec ontwikkelde hoeveelheid warmte evenredig is met den weerstand van den geleider en met het kwadraat van de stroomsterkte. Bedraagt de weerstand 1 ohm, de stroomsterkte 1 ampère, dan wordt per sec een warmte ontwikkeld van 0,24 calorieën, wat gelijk staat met een mechanischen arbeid van 10^7 ergen. *Borghouts.*

Joule-warmte. In elken geleider, hoe ideaal ook, ondervindt de electrische stroom steeds een zekeren weerstand, afhankelijk van den aard van het materiaal van den geleider. Dit gaat dus gepaard met een zeker verlies aan electrische energie ; deze electrische energie wordt omgezet in warmte in den geleiddraad. Deze warmte wordt Joule-warmte genoemd. Zie ook bovenstaande alinea : Wet van Joule. *Borghouts.*

Joule-Thomsoneffect, ook: Joule-Kelvin-effect genoemd. Nadat Joule gevonden had, dat de intrede van een verdund gas in vacuum geen meetbare afkoeling gaf, onderzocht hij dit nog eens met W. Thomson volgens een door dezen bedachte methode, door nl. een gas adiabatisch (zonder warmte-uitwisseling met de omgeving) continu door een poreuze prop te persen. Inderdaad trad nu een temperatuursverschil op, vooreerst een afkoeling, veroorzaakt door het overwinnen van de onderlinge aantrekking der moleculen, vervolgens nog een verandering, die zoowel positief als negatief kan zijn, doordat het gas uitwendigen arbeid verricht, afhankelijk van temp. en druk. Treedt in het totaal een afkoeling op, dan noemt men het effect positief, anders negatief (→ Inversie). *J. v. Santen.*

Jourdan, Jean Baptiste, Fransch maarschalk. * 29 April 1762 te Limoges, † 23 Nov. 1833 te Parijs. Streed als vrijwilliger in den Amer. Vrijheidsoorlog. Als commandant van het Maas-Sambre-leger overwon hij de Oostenrijkers bij Fleurus (1794); bezette daarna België, maar werd na zijn nederlaag tegen de Oostenrijkers in 1799 ontslagen. In den Raad der Ouden dreef J. de loting door (1798); werd 1807 benoemd tot militair adviseur van Joseph Bonaparte in Spanje; onder Louis-Philippe gouverneur van de Dôme des Invalides. *V. Claassen.*

Joure, hoofdplaats der gem. Haskerland, ruim 3 500 inw. J. is door tramlijnen en waterwegen met Heerenveen, Sneek en de Lemmer verbonden. Zie verder → Haskerland.

Journaal, feitelijk dagboek; in de boekhouding het boek, waarin de, in de dagboeken voorkomende, posten samengevat worden opgenomen met vermelding der grootboekrekening, ter overname in het rekeningsysteem in het grootboek. Bij een tabellarische inrichting van de dagboeken vervalt de functie van het j. en kunnen de posten rechtstreeks vanuit de kolommen dier boeken worden overgenomen in het grootboek. In de zgn. journaalgrootboekmethode zijn grootboek en journaal tot één vereenigd, door in het journaal in tabellenvorm, achter de j.-kolommen de rekeningen van het grootboek op te nemen. In de journaalproefbalans worden de journaalposten opgenomen in dagboekkolommen, terwijl de grootboekrekeningen elk voor zich voorkomen op de horizontale regels. *C. Janssens.*

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Journalisten-Kring, Nederlandsche, de neutrale organisatie der Ned. journalisten; opgericht 17 Oct. 1883. Eerste voorzitter was A. C. C. van Duyl Sr. Het doel der oprichters was de bevordering van het vriendschappelijk verkeer tusschen de journalisten. In 1896 kwam de behartiging der journalistieke belangen en der journalistenbelangen meer op den voorgrond en werd gereorganiseerd in de richting van vakvereeniging. De N. J. K. telde begin 1936 bijna 600 leden. Het orgaan der vereeniging is „De Journalist". *Oostendorp.*

Journalisten-Vereeniging, Nederlandsche R. K., opgericht 12 Dec. 1902 op een vergadering te Utrecht, bijeengeroepen door A. H. A. Arts, Alb. van der Kallen, J. R. van der Lans, rector M. A. Thompson, dr. P. J. F. Vermeulen, J. Vesters, kapelaan Jac. L. H. Vrancken, A. C. A. van Vuuren en Ferd. Wierdels, die van oordeel waren, dat verscheiden belangen, die voor alle Kath. journalisten dezelfde zijn, gezamenlijke behartiging noodig maken, en overtuigd waren, dat onder hun collega's een voldoend aantal gevonden zouden worden, die tot een eigen vakvereeniging zouden wenschen toe te treden. De vereeniging stelt zich ten doel het hooghouden der Kath. beginselen, zoowel in haar leden persoonlijk als in de Ned. Kath. pers in het algemeen; het behartigen der godsdienstige, zedelijke en stoffelijke belangen van haar leden; het bevorderen van een kameraadschappelijken geest onder de leden en van onderlinge waardeering onder de Kath. persorganen; het vertegenwoordigen van de Ned. Kath. pers; de behartiging der belangen van de journalistiek en van het journalistenvak in het algemeen. Het orgaan der vereeniging is het maandblad „De Katholieke Pers". Het ledental was begin 1936 233. Het contact en de samenwerking der leden is bevorderd door de oprichting van groepen (in Limburg, Noord-Brabant, Noord- en Zuid-Holland), die het recht hebben zich in het bestuur te doen vertegenwoordigen. *Oostendorp.*

Journalistiek, de practische kunst en wetenschap om de zich op elk gebied der menschelijke activiteit afspelende dagelijksche gebeurtenissen in een zoodanigen vorm op te stellen, te rangschikken en van commentaar te voorzien, dat zij voor den lezer een aantrekkelijk en samenhangend geheel vormen en hem een inzicht in het wereldgebeuren schenken.

De j. is een maatschappelijk verschijnsel, waarvan de rudimentaire vormen reeds in een ver verleden terug te vinden zijn. De groote ontplooiing naar den modernen omvang kon echter eerst na de uitvinding van de boekdrukkunst plaats hebben. De moderne j. is echter „een kind der moderne techniek", electriciteit, telegraaf, telefoon, draadlooze verbinding en tallooze technische hulpmiddelen, welke eerst de gebeurtenissen, eenige oogenblikken nadat ze plaats hadden, ter kennis van den journalist brengen, terwijl deze weer in staat is zijn indrukken binnen enkele uren aan den lezer voor te leggen.

De j. is op een wereldbeschouwing en levensopvatting gebaseerd. Al naar de religieuze en politieke richting, welke de journalist is toegedaan, zal hij zijn keuze uit de binnenkomende berichten doen, daarover zijn oordeel vellen, ze in een bepaalden vorm aan den lezer voorleggen. Waar men het complex van dit journalistieke werk, door de journalistieke staf van een dagblad verricht, onder het begrip „pers" vastlegt, kan men spreken van een Katholieke, een Protestantsche, een liberale, een socialistische pers. Wijl echter geen journalist zich buiten een wereldbeschouwing kan stellen, is een werkelijk neutrale pers onmogelijk.

Aan het journalistieke werk van een dagblad werken verschillende soorten journalisten samen: hoofdredacteur, politieke redacteurs, specialiteiten voor binnen- en voor buitenlandsche berichtgeving, deskundigen op gebied van kunst, wetenschap, financiën en economie, al naar de rubrieken, welke een blad bevat; reporters, binnen- en buitenlandsche correspondenten; en ten slotte vaste en losse medewerkers. Bij het moderne dagblad speelt de photo-reportage een groote rol, terwijl bovendien het zgn. opmaken van een courant, om de grootst mogelijke aantrekkelijkheid aan het uiterlijk van een dagblad te geven, specialisten op dit gebied vereischt.

De opleiding tot de j. geschiedt tot dusverre bijna uitsluitend in het kader der redactie zelf; den laatsten tijd zijn enkele universiteiten overgegaan tot het oprichten van leerstoelen in de j.; ook meer alg. journalistencursussen worden in enkele landen georganiseerd. Beslissend voor de j. zullen echter blijven een zoo breed mogelijke alg. kennis, bijz. aanleg, en een ervaring, welke slechts door de practijk verkregen wordt. Wijsgeerige scholing en kennis der geschiedenis zijn zeer aanbevelenswaardig.

In Ned. zijn de journalisten in twee vereenigingen, welke het karakter van representatieve standenvereenigingen dragen, georganiseerd: de Kath. volgens biss. voorschrift in de Ned. R. K. → Journalistenvereeniging; de overige in den Ned. → Journalistenkring.

L i t. : P. de Sury d'Aspremont, La Presse à travers les âges ; Victor Leemans, Pers en universiteit in Duitschland ; N. J. D. Versluys, J. en wetenschap ; T. Kellen, Das Zeitungswesen; P. Dupont, Hist. de l'imprimerie ; A. Germain Dumineray, Le martyrologe de la Presse ; R. de Jouvenel, Le journalisme en vingt leçons ; P. Harms, die Zeitung von heute. *Oostendorp.*

Jouve, Pierre Jean, Fransch dichter. * 11 Oct. 1887 te Atrecht. Sticht in 1907, met Paul Castiaux, het tijdschrift „Les Bandeaux d'Or", dat ze samen bestuurden tot 1910; trad in betrekking met de schrijvers van l' → Abbaye. De natuur is de voornaamste bezielster van zijn poëzie, samen met een breedomvattend humanitarisme.

W e r k e n : Présences (1912) ; Parler (1913) ; Vous êtes des hommes (1915) ; Poème contre le grand crime (1916) ; Danse des Morts (1917) ; Tragiques, suivis du Voyage Sentimental (1923) ; Les Mystérieuses Noces (1923) ; Prière (1924) ; Hôtel-Dieu (1920). Tooneel : Les Deux Forces (1913). Critiek : Romain Rolland vivant (1920). *Willemyns.*

Jouvenel, 1° Henry de, Fransch letterkundige en staatsman, broeder van 2°. * 15 April 1876 te Parijs, † 1935. Eerst redacteur aan de Matin; sedert 1921 senator en vertegenwoordiger bij den Volkenbond, waarvan hij een overtuigd voorstander is; in 1924 werd hij min. van Onderwijs, en van Nov. 1925 tot Aug. 1926 oppercommissaris in Syrië. *Cosemans.*

W e r k : La vie orageuse de Mirabeau (Parijs 1928).

2° Robert, Fransch journalist en politicus, broeder van 1°. * 21 Maart 1882 te Parijs, † 4 Juli 1924, leider van het radicale dagblad L'Oeuvre.

W e r k e n : La république des camarades (1914) ; Le journalisme en vingt leçons (1920) ; Feu l'Etat (1923).

Jouy, Jules Théodore Louis, 1° Fransch liedjesdichter. * 1855 te Parijs, † 1897 aldaar. Debuteerde in 1881 in den „Chat-Noir". Schepper van het realistisch, rauw-satirisch lied, meestal in „argot". Bestuurde een tijdlang het „Cabaret des Décadents". Trok hevig te velde tegen het Boulangisme. Er zit

gang in zijn liederen, die vol zijn van echt Parijschen straat- en spot-geest. *Willemyns.*

Werken: Les Chansons de l'année (1888); Chansons de Bataille (1889); La Muse à Bibi (1892); La Chanson des Joujoux (1889); Les Refrains du Chat Noir.

2° Victor Joseph Etienne, bijgenaamd: de Jouy, Fransch letterkundige. * 12 Sept. 1764 te Jouy, † 4 Sept. 1846 te Saint-Germain-en-Laye. Zeer bewogen militair bestaan, o.m. in Fransch Guyana. Verdacht van royalisme, week hij uit naar Zwitserland. Was na 1830 gedurende enkele dagen „maire" van Parijs; vervolgens conservator van het Louvre. Sinds 1815 lid van de Fransche Académie.

Voorn. werken. Tragedies: Bélisaire (1818); Sylla (1824). Talrijke libretto's: o.m. Fernand Cortez (1809); Les Bayadères (1810); Les Abencérages (1813); Moïse (1827); Guillaume Tell (1829). Romans: L'hermite de la Chaussée d'Antin (1812-'14); L'hermite de la Guyane (1816); L'hermite en province (1924). *Willemyns.*

Jovánovic, Jovan (pseud. Zmäj), Servisch dichter van liberaal-nationalistische richting (Omladina!). * 24 Nov. 1833 te Neusatz, † 3 Juni 1904 te Kamenica. Zijn naar den vorm zeer verzorgde lyriek onderging velerlei invloeden: Heine, Petöfi, Lermontow, Tennyson e.a. Zijn ietwat vlak burgerlijk liberalisme maakt, dat zijn poëzie spoedig verouderd leek, met uitzondering van zijn kindergedichten en snaaksche humoresken.

Voorn. werken: Djülici (1864); Pevanija (1882 vlg.); Djülici uveoci (1883). *Baur.*

Jovianus, Flavius Claudius, Romeinsch keizer (363-364). Hij was afkomstig uit Moesië. Na den dood van Julianus den Afvalligen werd deze generaal door zijn troepen tot opvolger uitgeroepen. Hij was een goed Christen en herriep dus de hatelijke decreten van Julianus. Maar met de Perzen sloot hij een nadeeligen vrede. Zijn regeering duurde slechts acht maanden. *Slijpen.*

Jovinianus, dwaalleeraar, omstreeks 400. Zijn tegenstanders schrijven hem de volgende dwalingen toe: maagdelijkheid staat niet hooger dan de staat der gehuwden of der weduwen; met volle overtuiging gedoopten kunnen niet meer zondigen; het hemelsch loon is voor allen hetzelfde, eveneens de straf voor de zonden; vasten heeft geen waarde; Maria hield op maagd te zijn door de geboorte van Christus. Hij werd bestreden door Hieronymus en Augustinus, veroordeeld door paus Siricius en op een synode van Milaan onder Ambrosius. *Franses.*

Jovius, Paulus, → Giovio (Paolo).

Jowett, Benjamin, Eng. Klass. philoloog en theoloog. * 1817, † 1893. Hoogstaand leeraar en paedagoog; 1855-'70 prof. in Grieksch te Oxford, daarna rector van het Balliol-College. J. leverde prachtige vert. van Plato, Aristoteles' Politica en Thucydides. De eerste droeg veel bij tot de verbreiding der Plato-studie in Eng. en daarbuiten. *Zr. Agnes.*

Joyce, James, Iersch romanschrijver en dichter. * 2 Febr. 1882 te Dublin. Studeerde in een school te Clongowes Wood, geleid door paters Jezuïeten, later aan de Royal University te Dublin. In Parijs studeerde hij een tijdlang medicijnen en trachtte beroepszanger te worden, gaf later lessen in vreemde talen te Triëst en in Zwitserland, woont in Parijs. Zijn werk is, naar hij zelf getuigt, een poging tot een zoo volledig mogelijke uiting van eigen persoonlijkheid, waarvoor een bijzondere stijl eerste noodzaak is. Zijn stijl is dan ook uitermate genuanceerd en vaak, zelfs bij een weergave van op zichzelf weerzinwekkende details van het gevoels- en zinnenleven, van een ongetwijfeld dichterlijke schoonheid. In zijn laatste werk, dat nog aan het verschijnen is, in „Work in Progress", heeft hij zelfs, gebruikmakend van vele talen, een soort kunsttaal geschapen, die op het gehoor begrepen moet worden, rekening houdend met de niet-Engelsche elementen van het gedrukte. Dit laatste werk en het voorafgaande „Ulysses" (1922) behooren in het algemeen tot de verboden literatuur gerekend te worden, om de verregaande en niets ontziende ontleding van het zinnelijk instinctleven.

Verdere werken: o.a. Verhalenbundel: Dubliners (1914). Tooneelspel: Exiles (1918). Verzen: Chamber Music (1907); Pomes Penyeach (1927). Romans: A Portrait of the Artist as a Young Man (1916). — Lit.: Stuart Gilbert, James Joyce's Ulysses (om de vele citaten met voorzichtigheid te gebruiken). *J. Panhuysen.*

Joyeuse, Angelus de (familienaam: Henri de Joyeuse, graaf van Bouchage), Capucijn. * 1563, † 28 Sept. 1608 te Rivoli. Hij huwde in 1582 Catharina van Nogaret van La Valette, was zeer gezien aan het hof van koning Hendrik III van Frankrijk; weduwnaar geworden, trad hij in 1587 in de Capucijnenorde, en verliet deze weer op wettige wijze in 1592, om zijn broer Scipio (die gedood was) als gouverneur van Toulouse en als opperbevelhebber der Liga tegen Hendrik IV in Languedoc op te volgen. Hij verzoende zich met dezen, en werd maarschalk van Frankrijk; in 1594 werd hij met dispensatie priester gewijd in de Maltezerorde. Dan keerde hij in 1599 in de Capucijnenorde terug, werd in 1601 en 1607 provinciaal der Capucijnenprovincie van Parijs, en in 1608 definitor-generaal der Orde te Rome; hij stierf op zijn terugkeer naar Frankrijk. Zijn dochter Henriette, hertogin van Montpensier, stichtte voor hem te St. Honoré (Parijs) een gedenkteeken.

Lit.: Lex. f. Theol. u. Kirche (V). *p. Placidus.*

Joyeuse Entrée of Blijde Inkomst, oorkonde, den 3en Jan. 1356 door Wenceslaus van Luxemburg, gemaal van Johanna van Brabant, aan de steden van Brabant toegekend. Na den dood van Jan III, hertog van Brabant, legden de steden, die zich kort tevoren sterk verbonden hadden, drie en dertig artikelen aan de opvolgers voor. Al de rechten van het land, hoofdzakelijk van de steden, moesten door Wenceslaus erkend worden, vooraleer men hem den eed van trouw zou afleggen. De Blijde Inkomst bevestigt de onverdeelbaarheid van het Brabantsche grondgebied, de openstelling van de ambten voor de Brabanders, het verbod voor den vorst bondgenootschappen af te sluiten, oorlog te verklaren, munt te slaan zonder de instemming van „steden en land". De inhoud, de wijze, waarop zij werd verleend, geven aan deze oorkonde een quasi-grondwettelijk karakter.

De J. E. werd door keizer Joseph II op 18 Juni 1789 ingetrokken. Tot dan toe had de politiek der Zuidel. Nederlanden zich hierop gebaseerd. *V. Roosbroeck.*

Jozefa, zuster Maria, Vlaamsch dichteres. * 1883 te Turnhout, trad in het klooster van het H. Graf aldaar; thans overste te Nijmegen. Schreef zuivergevoelde en innige godsdienstige gedichten, hoofdzakelijk in sonnetvorm: Lichtsonnetten (1923), Gezelle-krans (1930).

Jozefinisme, → Josephisme.

Juan van Oostenrijk, Don, Spaansch krijgsoverste, landvoogd der Nederlanden, zoon van keizer Karel V en Barbara Blomberg. * 24 Febr. 1547

te Regensburg; † 1 Oct. 1578 te Bonge (Namen). Een dapper soldaat, doch geen staatsman. Grooten roem verwierf hij zich als opperbevelhebber der Liga-vloot tegen de Turken door de overwinning bij Lepanto (1571). Voor de taak van landvoogd der Nederlanden, waartoe J. in 1576 door Philips II werd geroepen, was hij allerminst geschikt. In de verwikkelingen met de Staten-Generaal moest hij het tegen de handige politiek van Willem van Oranje afleggen. Door het mislukken van zijn taak in de Ned. kwam hij ook niet aan het einddoel van zijn zending, den overtocht naar Engeland, bevrijding van Maria Stuart, huwelijk met haar, herstel van het Katholicisme in Engeland. Uit vrees voor een aanslag op zijn leven verliet de landvoogd half Juli 1577 Mechelen en versterkte zich 24 Juli in de citadel van Namen. Door deze daad werd zijn positie in de Ned. geheel en al onhoudbaar. Eenige maanden later stierf hij aan legerkoorts.

Lit.: Huybers, Don J. v. O. (2 dln. 1913/1914); De Törne, Don J. d'Autriche et les projets de conquête de l'Angleterre (2 dln. 1915, 1928); von Pastor, Gesch. der Päpste (VIII). *J. D. M. Cornelissen.*

Juan II, Spaansch koning en literator. * 1405, † 1454. Volgde in 1406 zijn vader Enrique III op onder voogdij van Ferdinand van Aragon. Toen deze stierf, betwistten diens zonen elkander het bewind over Castilië. J. deed afstand ten gunste van Alvaro de Luna, dien hij in 1453 liet onthoofden. Dit rumoerige tijdperk is toch zeer belangrijk voor de Spaansche letterkunde (→ Spanje, s.v.). Het geheele hof beoefent de dichtkunst, waar het Provençaalsch, het Italiaansch en de Klassieken hun invloed doen gelden.

Lit.: J. Fitzmaurice-Kelly, Hist. de la Lit. Esp.; M. Bertrán Vallés, Apuntes de Literatura. *Borst.*

Juan Manuel, → Manuel (Juan).

Juan de Mena, → Mena (Juan de).

Juanacatlan-watervallen, watervallen in de Rio Grande de Santiago (Mexico). De loop van deze rivier wordt onderbroken door een 17 m hoogen bazaltwand. De waterkracht is van beteekenis voor electriciteitswerken.

Juan Ruiz de Hita, → Hita (Juan Ruiz de).

Juarez, stad aan de Noordgrens van Mexico in den staat Chihuahua (vroeger Paso del Norte), 32°N., 106°30′W., aan de Rio Grande del Norte, met twee bruggen verbonden met El Paso in Texas. Ca. 9 000 inw. Belangrijk als grensstation, spoorwegknooppunt. In de omgeving wijnbouw, tuinbouw. *Erkelens.*

Juarez, Carlo Benito, Mex. staatsman. * 21 Maart 1806 te San Pablo Guelatao (Oajaca), † 18 Juli 1872 te Mexico. Hij was de zoon van behoeftige Indiaansche ouders. In 1846 nam hij zitting in het Mexic. Congres; werd als aanhanger van de liberale partij minister onder Alvarez (1855), dan weer lid van het Congres en had een voornaam aandeel in de voorbereiding van de grondwet van 1857. Als vice-president en vervolgens als president der republiek (1858) bestreed hij de clericale partij van Zuloaga en Miramón, en voerde in 1859 beruchte reformwetten door: scheiding van Kerk en Staat, godsdienstvrijheid, opheffing van de kloosters, saecularisatie van het huwelijk, verklaring der kerkelijke goederen tot nationaal eigendom. Na zijn zegepraal op Miramón werd hem door het Congres een dictatoriale macht opgedragen. Financieele moeilijkheden gaven aanleiding tot een Fransch-Engelsch-Spaansche interventie (1861). Terwijl Maximiliaan van Habsburg, gesteund door de Franschen en de Mexic. clericalen, een nieuw Mexicaansch keizerrijk in het leven riep, werd J. tot in het Noordelijk uiteinde van het land (El Paso del Norte) teruggedrongen (1864). Maar hij voerde een onvermoeiden guerilla-oorlog, kreeg na den aftocht der Franschen (1866-'67) weer de bovenhand en liet, op 19 Juni 1867, te Querétaro Maximiliaan fusilleeren. In 1867 en 1871 opnieuw tot president gekozen, ondernam hij nog econ. hervormingen en onderdrukte menigen opstand, maar was onmachtig om het land tot blijvende rust te brengen.

Lit.: Rabasa, L'évolution hist. du Mexique (Parijs 1924); F. Bulnes, El verdadero J. (Mexico 1904); id., J. y las revoluciones de Ayutla y de Reforma (Mexico 1905); G. Jenaro, J. (Mexico 1907). *Lousse.*

Juba I, koning van Numidië (50 v. Chr.), zoon van Hiempsal II, koos in den burgeroorlog partij voor Pompejus, tegen Caesar, versloeg diens legaat C. Curio, werd echter bij Thapsus (46 v. Chr.) te zamen met Cato, Labienus en Pompejus' zonen verslagen, en pleegde daarna zelfmoord. Zijn rijk werd deels een Rom. provincie, deels aan Bochus, koning van Mauretanië, toegewezen. *Willox.*

Juba II, zoon van Juba I; koning van Mauretanië (25-22 v. Chr.); in Rome opgevoed, gehuwd met Cleopatra Selene, een dochter van Antonius en Cleopatra. Hij maakte van Caesarea een prachtige residentie en centrum van Hellenistische beschaving en schreef zelf talrijke geographische, historische en philologische werken, echter zonder critischen blik. *Willox.*

Jubaea spectabilis, een palmensoort uit Chili, is een vederpalm met een tot 15 m hoogen, dikken stam. De naar kokosnoot smakende zaden worden verhandeld. Van meer belang is echter het winnen van het sap, dat, ingedampt, als palmhonig in den handel wordt gebracht.

Jubainville, Marie Henri d'Arbois de, → Arbois de Jubainville.

Jubal, zoon van Lamech, uitvinder van de eerste muziekinstrumenten (Gen. 4.21).

Jubbega-Schurega, twee aaneengegroeide dorpen met ca. 2 600 inw. in de Friesche gem. → Heerenveen (XI 207 D 3).

Jube Dom(i)ne benedicere (Lat.), = Wil Heer (mij) zegenen, liturg. formule, waarmede de diaken (sinds 8e e.) aan den celebrant (of de priester aan God: Domine) den zegen vraagt over den Evangeliezang. Ook gebruikt bij het vragen van den zegen in het koorgebed. → Jubee.

Jubee, oorspronkelijk Fr. naam voor → doksaal of oksaal, afgeleid van → Jube domne benedicere. In het Duitsch Lettner of Apostelgang, omdat er meermalen een rij van apostelbeelden op werd aangebracht. De oudste dateeren uit de 13e eeuw, o.a. te Maulbronn (Wurttemberg), Chartres, Parijs (Notre Dame), Reims, Sion (Zwits.) en uit de 14e eeuw Rothenburg (Beieren) e.a. In de 13e eeuw is de j. zeer eenvoudig, met een of twee deuren; soms ook vult ze heel de afscheiding van koor en schip tot boven aan het gewelf (Trondjem). De voorzijde is dikwerf versierd met sculptuurwerk, nissen met beelden enz., soms ook is aan weerszijden een traptoren, waarlangs men op de j. kon komen (Reims). Van het einde der M.E. heeft men voorbeelden in Frankrijk te Albi en Brou; in België te Leuven (St. Pieter uit 1428), uit het begin der 16e eeuw te Aerschot, Tessenderloo, Lier, Walcourt, alle met een sterk Gotisch karakter. In Renaissancestijl bezitten we in Nederland een j. te Rhenen uit de school van Floris, in België te Doornik, 's Graven-

Brakel en Zinnik, te Antwerpen (kathedraal), die waarsch. als model diende voor de j. der St. Jan te Den Bosch (thans in South-Kensington-museum te Londen). Uit de 17e eeuw: in Frankrijk te Parijs (St. Etienne du Mont), in België te Antwerpen (St. Jacobus), Brugge (O. L. Vrouw, S. Salvator, St. Jacobus en St. Anna).

Lit.: E. Reusens, Eléments d'archéol. chrét. (II); Dict. d'archéol. chrét. (^{2}VII); C. Enlart, Manuel d'archéol. fr. (I). *p. Gerlachus.*

Jubel. Geestelijke jubel (mystiek), een toestand der ziel, waarin deze soms na het gebed van ingekeerdheid geraakt in de ervaring der nabijheid en liefde Gods, dronken van blijdschap, niet in staat te spreken en toch gedrongen zich te uiten. Deze toestand draagt soms een sterk uiterlijk, dan weer een sterk innerlijk karakter. Naarmate de ziel meer met God vereenigd is, zal de vreugde meer innerlijk zijn. Toch kan die vreugde zoo overweldigend zijn, dat de uiting er van niet is te bedwingen. Het is een gesteltenis, waarin de mensch vaak moed heeft voor de meest heldhaftige beoefening der deugd. Het is een toestand, welke aan de extase voorafgaat en waarin wel een zekere overweldiging der vermogens plaats heeft, doch deze niet geheel gebonden zijn en ten deele nog hun eigen werkzaamheid behouden. Wel echter is alles gericht op God. In zulk een staat zal de mensch lachen of schreien, kreten slaken van vreugde of met stomheid geslagen schijnen („der stumme Jubel"). De mensch kan soms dagen in die blijde, jubelende stemming blijven. Zoolang de j. een sterk uiterlijk karakter heeft, moet men alle zorg aanwenden om dien zooveel mogelijk te verinnigen. Is hij innerlijk, dan geve men er zich vrij aan over, mits het verstand blijve spreken en de liefde geheel op God gericht blijft.

Lit.: Ruusbroec, Die Gheestelike Brulocht (2e boek, 2e dl., 1e komst, 2e wijze; uitg. Reypens-Poukens 1932, 158); H. Teresia, Boek v. h. Leven (hoofdstuk XVI). *Brandsma.*

Jubeljaar (< Hebr. jobel = trompet). Volgens de **Wet van Moses** (Lev. 25.8-55; Num. 36.4) moest elk 50e jaar op bijzondere wijze geheiligd zijn. Het begon op den Verzoendag van het → Sabbatjaar. Voor dit jaar golden alle bepalingen van het Sabbatjaar. Bovendien kwamen alle verkochte of verpande akkers en huizen op het land (in de steden ook de huizen der priesters en levieten) aan de oorspr. bezitters terug. Alle Israëlietische slaven werden vrij. De schulden werden kwijtgescholden. Deze bepalingen waren gegrond op de idee, dat Jahwe eigenaar is van het land en zijn bewoners. In de practijk kwam, zeker na de ballingschap, van deze voorschriften niet veel terecht. *C. Smits.*

Onder de **Nieuwe Wet** verschijnt het Jubeljaar (Jubileum, Annus jubileus, ook Annus sanctus: Heilig Jaar, en Gouden Jaar genoemd) in 1300, onder Bonifatius VIII, als een iedere eeuw terugkeerend jaar van vreugde, bevoorrecht met groote geestelijke gunsten, nl. een vollen aflaat, in Rome te verdienen, door allen, die rouwmoedig zouden biechten bij priesters, daartoe met bijzondere volmachten voorzien, en een aantal malen gebeden zouden verrichten in de groote → basilieken: in 1300 slechts (gedurende 30 dagen, of 15 voor vreemdelingen, minstens eenmaal per dag) in die van S. Petrus en S. Paulus, sinds 1390 in alle vier. Was dat in 1300 het eerste? Zeker werd sinds de 12e e. een volle aflaat (bijv. aan de Kruistochten verbonden) en afl. tijd soms J. genoemd. De periode bracht Clemens VI in 1350 op 50 jaren (als onder de Oude Wet), Urbanus VI op 33 (de leeftijd des Heeren), Nicolaas V (1450) weder op 50, Paulus II (1475) voorgoed op 25. Sinds Gregorius XIII (†1582) wordt het J. op Hemelvaartsdag tevoren aan de S. Petrusbasiliek afgekondigd, en op den 4en Adventszondag aan de drie andere. Het loopt van Kerstmis tot Kerstmis, wanneer aan de vier basilieken de Heilige → Deur wordt geopend en gesloten. Tot 1500 strikt beperkt tot Rome, werden sindsdien de J.-gunsten, na deze sluiting, onder nieuwe voorwaarden, uitgebreid tot de geheele wereld, gewoonlijk echter slechts voor 6 maanden. Reeds in 1390 waren zij uitgestrekt geworden tot enkele buitenlandsche, Duitsche, steden. Heden onderscheidt men tusschen „gewone" en „buitengewone" J. (ook: majora en minora), de laatste (ook: „Aflaten ad instar J.") worden sinds 1560 (hervatting van het concilie van Trente) uitgeschreven bij bijzondere gelegenheden, bijv. bij aanvang van een nieuw pontificaat (sinds 1585); zij duren gewoonlijk slechts zeer kort, voorts zijn de voorwaarden zwaarder dan die der gewone door toevoeging van vasten en verplichte aalmoes.

Lit.: Beringer, Die Ablässe (I nr. 994-1019; Freiburg; Fr. vert. Les Indulgences, Parijs); Bastien, Tractatus de Anno Sancto (Maredsous); Thurston, The Holy Year of Jubilee (Londen). *Louwerse.*

Jubileeën, Boek der, een zeer belangrijk apocrief geschrift, dat zoo genoemd wordt, omdat het de geschiedenis van af de schepping tot aan de wetgeving op Sinaï verdeelt in Jubileeën of perioden van 49 jaren. Het verhaal volgt grootendeels den bijbeltekst, maar op de wijze van een hagadisch (→ Hagada) commentaar is de schrijver vrijgevig in zijn toevoegingen en veranderingen, die zijn bijzondere opvattingen verraden, o.a. over God, Israël, de rol van Levi enz. Het doel van den schrijver was zijn geloofsgenooten een groote achting bij te brengen voor het vroegere Israël, zijn wetgeving en overleveringen. Op grond van de verheerlijking van Levi en zijn zonen, waarmede de Hasmoneeën zijn bedoeld, zal het ontstaan zijn in de tweede helft der 2e eeuw v. Chr. De schrijver is een Jood uit Palestina, die het werk in het Hebr. schreef; daarna werd het vertaald in het Syrisch en Grieksch; naar het laatste zijn de Aethiopische en Latijnsche vertalingen vervaardigd.

Lit.: R. H. Charles, The Book of Jubilees (Londen 1917); E. Kautzsch, Apokryphen und Pseudepigraphen des A. T. (II Tübingen 1900, 31-119); S. Székely, Bibliotheca Apocrypha (Freiburg i. Br. 1913, 329-358); Dict. de la Bible, Suppl. I (371-380). *Greitemann.*

Jubilus (muziek), de vocalise, die het einde vormt van het gezongen Alleluia; vroeger werden dgl. vocalisen op feestdagen ook toegevoegd aan het slot van sommige antiphonen en responsories, ook neuma, pneuma en sequentia genoemd.

Jucar, rivier in Oost-Spanje. Ontspringt op den Muela de S. Juan, stroomt in een diep steilwandig erosiedal Zuidwaarts en dan Oostwaarts naar de Golf van Valencia. Lengte ca. 500 km. Van oudsher wordt in het mondingsgebied het water benut voor de irrigatiesystemen van de vlakte van Valencia. *Erkelens.*

Juchtleder is een plantaardig gelooid leder, dat ter bereiking van waterdichtheid en den gewenschten reuk sterk met juchtolie, d.i. berkenteerolie, gevet is.

Jucon, → Yukon.

Juda. 1° De stam Juda was de sterkste onder de twaalf stammen van Israël en kreeg bij de verdeeling

van Canaän het Zuidelijk deel van den Jordaan en de Doode zee af tot aan de Middellandsche zee.

2° Voor het rijk Juda, zie → Israël (sub 2°).

Juda, vierde zoon van Jacob. Hij redde zijn broeder Joseph van den dood door zijn voorstel om hem te verkoopen (Gen. 37.26). Door bloedschande won hij zijn twee zonen Phares en Zara (Gen. 38). In den zegen van Jacob (Gen. 49.8-12) werd zijn toekomstig leiderschap onder de 12 stammen reeds aangekondigd.

Judae (Jud), Leo, aanhanger van Zwingli. * 1482 te Gemar (Elzas), † 19 Juli 1542 te Zürich. Ondanks zijn priesterwijding huwde hij in 1523 en werd gedurende zijn verder leven voor Zwingli, wat Melanchton was voor Luther. Hij vertaalde in het Duitsch Thomas a Kempis, Erasmus en Luther, en gaf twee Duitsche en een Latijnschen catechismus uit. J. werkte ook mede aan de Züricher vertaling van den bijbel in het Latijn, die in 1543 door Bibliander werd voltooid. *Wachters.*

Judaïzanten, → Joden-Christenen.

Judas, zoon van den Maccabeër Simon, met zijn vader bij een gastmaal vermoord (1 Mac. 16.2-16).

Judas Iscarioth (man van Karioth) wordt in de apostellijsten altijd op de laatste plaats vermeld. Hij verried den Zaligmaker uit geldzucht en maakte uit wanhoop een einde aan zijn leven.

In de Christelijke iconographie wordt J. gewoonlijk met een geldbuidel als attribuut, soms met zwarten nimbus uitgebeeld en geldt hij als symbool van den duivel; waar de Kerk verzinnebeeld wordt door een zuil met twaalf edelsteenen, waarvan er een op den grond is gevallen, is het niet moeilijk hierin den afgevallen apostel te zien. Meestal wordt J. behandeld in verband met het Verraad van Christus [Saint-Gilles in Frankrijk (Gard) uit 12e eeuw], het Laatste Avondmaal (Ravenna, 6e eeuw; verder uitgewerkt te Chartres, 12e eeuw); de verhanging van J. is weergegeven op een fresco te Saint-Savin. In de Nederlanden zijn de werken van Jeroen Bosch en Joost van Calkar (Verraad van Christus), Dirk Bouts en Joost van Gent (Laatste Avondmaal) bekend, alsook later van Van Dyck (Madrid).

Lit.: L. Bréhier, L'art chrét. ([2]1928); K. Smits, Iconogr. v. d. Ned. Primitieven (1933); A. Michel, Hist. de l'art (register, 220); A. Kuhn, Allg. Kunstgesch. (register, 71). *p. Gerlachus.*

Folklore. In Hamburg heet een koekje met driehoekige insnijding: Judasoor. Het eten van Judasbroodjes of Judasooren, broodjes met honig toebereid, geschiedt, ter herinnering aan Judas' verraad, op Witten Donderdag, vooral in Duitsche streken. Judaspenning heet de Lunaria biennis wegens de zilverglanzende, ronde tusschenschotjes der vruchten. In Denekamp (Twente) heet de jongen, die op Palmzondag om eieren schooit: Judas; voor het geld, dat deze waar opbrengt, koopt hij groote roggebrooden, die hij verdeelt onder wie hem hielpen brandhout te verzamelen voor het Paaschvuur. Bij „den Paaschstaken halen" klimt Judas eerst in den boom en bevestigt er een touw aan, voordat deze wordt omgehouwen. Is de boom later opgericht bij het Paaschvuur op de Paaschweide, dan klimt Judas weer in den boom, om het aansteken van de erin bevestigde teerton aan te besteden, hetgeen met volkshumor en plagerijen gepaard gaat. Na de aanbesteding wordt de Paaschstaak bij opbod verkocht en allen worden uitgenoodigd bij het Paaschvuur tegenwoordig te zijn. *Knippenberg.*

Lit.: J. H. Nannings, Brood- en Gebakvormen en hunne Beteekenis in de Folklore (18, 97); J. J. van Deinse, Uit het land van katoen en heide (1922).

Judas de Maccabeër, derde zoon van Mathathias, voerde de Joden aan in de vrijheidsoorlogen tegen de Syriërs (167-161 v. Chr.).

Judas Thaddaeus, een van Jesus' „broeders", broeder van Jacobus den Minderen en evenals deze opgenomen onder de Apostelen.

Voor voorst. in de kunst, → Apostel.

Brief van Judas, de laatste der Katholieke brieven van het N. T. De schrijver noemt zichzelf Judas, broeder van Jacobus den Minderen. Volgens de traditie is hij Judas Thaddaeus de Apostel. In de eerste tijden hebben sommigen aan de canoniciteit van den brief getwijfeld, omdat de schrijver apocriefe geschriften zou benut hebben. Tegenwoordig wordt door Kath. exegeten niet meer getwijfeld. Of apocriefe geschriften benut zijn, is niet met zekerheid te zeggen. Aan wie de brief gericht is, is onzeker. Men veronderstelt aan Jood-Christenen buiten Palestina. Hij zou dan in de jaren 64-66 geschreven zijn. De brief bevat een ernstige waarschuwing tegen dwalingen en valsche leeraren. Deze verleiders zijn Christenen, die weer opnieuw zich overgeven aan de ondeugden der heidenen, de godheid van Christus loochenen, verkeerde meeningen verkondigen over de engelen. Deze dwalingen zijn moeilijk met een bepaalde ketterij te identificeeren. Een eigenaardig literair probleem is de verhouding van dezen brief tot den tweeden van Petrus. Er is zeker afhankelijkheid. Dezelfde voorbeelden worden in dezelfde bewoordingen en dwalingen op dezelfde manier beschreven. De meeningen der exegeten over de verklaring van deze feiten loopen uiteen.

Lit.: o.a. J. P. van Kasteren, De Brief van den Apostel Judas vertaald en verklaard (1916). *C. Smits'*

Judasboom (Cercis), een plantengeslacht van de familie der peulgewassen, telt vijf soorten, kleine boomen of struiken, waarvan de gewone J., C. siliquastrum, uit Z. Europa en Klein-Azië, de bekendste is. Aan dezen 7 m hoogen boom, met ronde bladeren en rose bloemen, heeft volgens de overlevering Judas zich opgehangen, vandaar de naam. Het hout leent zich voor draaierijen en meubelfabricatie. Behalve deze soort worden ook Cercis chinensis en Cercis canadensis als sierplant gebruikt. *Bouman.*

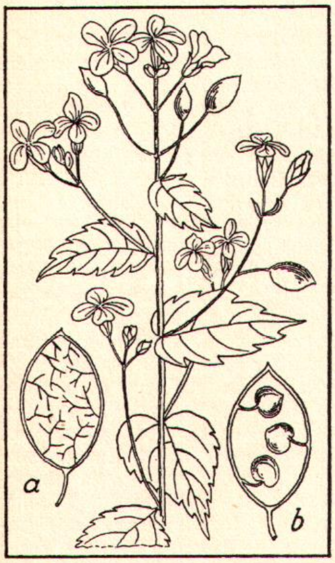
Tak van den Judasboom.

Judasoor, 1° → Judas (sub Folklore).

2° (Hirneola Auricula Judae) Een steelzwam van de familie der Tremellaceeën, komt vooral voor op vlierstammen, is echter niet algemeen. Het bruin tot zwarte vruchtlichaam is oorvormig en eenigszins geplooid en van kleine haartjes voorzien; de binnenzijde

is groen tot violet gekleurd. Droog is de plant hoornachtig, in vochtigen toestand meer gelatineus. *Bouman.*

Judaspenning (Lunaria biennis), kruisbloemig plantengeslacht, met violette bloemen. Bloeitijd: Mei. De vruchten zijn ronde hauwtjes. Worden deze van zaad en wanden ontdaan, dan blijven slechts de vliezige, zilverwitte tusschenschotten over; deze gaven de plant den naam. Takken met deze tusschenschotten worden dikwijls als versiering in een vaas geplaatst. → Judas Iscarioth. *Rietsema.*

Judaspenning. a en b = vrucht.

Judea, gedeelte van Palestina, genoemd naar Juda, den stam, waartoe het meerendeel der Joden behoorden, die in 538 uit de Babylonische gevangenschap naar Palestina terugkeerden. Het gebied, dat zij geleidelijk bezetten, was practisch van denzelfden omvang als dat van het vroegere koninkrijk Juda, het zgn. Zuidrijk. J. omvatte 1° de → Nègèb, 2° de → Sjeféla, 3° het Bergland van Judea (Lc. 1.39, 65), 4° de Woestijn van Judea, die zich uitstrekte Oostelijk van Jerusalem naar Jericho en Engaddi (Mt. 3.1). Dit is J. in den strikten zin; onderscheiden van Samaria, Galilea, Perea en Idumea. In ruimeren zin wordt J. gebruikt: 1° voor het rijk van Herodes den Grooten (37-4 v. Chr.), dat o.a. ook de zooeven genoemde landstreken omvatte en dat na zijn dood onder zijn zonen verdeeld werd: het eigenlijke J., Samaria en Idumea kwamen aan Archelaus; Galilea en Perea aan Herodes Antipas; Batanea, Trachonitis en Auranitis aan Philippus; 2° voor het Romeinsche J., waarvan de omvang samen viel met het gebied van Archelaus (4 v. Chr. tot 6 n. Chr.) en dat vanaf 6-41 en 44-66 n. Chr. bestuurd werd door een procurator; een annex van de Romeinsche prov. Syria. *v. d. Born.*

Judeich, Walther, Duitsch historicus. * 5 Dec. 1859 te Dresden; 1900 prof. te Czernowitz, 1901 te Erlangen, 1907 te Jena (tot 1931).

Werken: Cäsar im Orient (1885); Kleinasiat. Studien (1892); Topographie v. Athen ([2]1930).

Judenkünig, Hans, luitvirtuoos, afkomstig uit Schwäbisch-Gmünd. † 4 Maart 1526 te Weenen. Schreef de eerste Duitsche luittabulatuur.

Judenrute, → Brem.

Judge, William Quan, leider der Amerikaansche theosofen, die zich in 1895 uit oppositie tegen Annie → Besant van de Theosophische Vereeniging afscheidden. * 1851, † 1896.

Judith, de Joodsche heldin, die haar vaderstad Bethulië redde door den Assyrischen veldheer Holofernes te dooden.

In de Christelijke symboliek geldt J. als het proto-type voor Maria; in de iconographie is zij meermalen uitgebeeld, terwijl zij zelf of een dienstmaagd het hoofd van Holofernes draagt. Bekend zijn de werken van Donatello (Sixtijnsche kapel).

Lit.: A. Michel, Hist. de l'art (register 220); A. Kuhn, Allg. Kunstgeschichte (register 71).

Het **Boek Judith** is een historisch boek van het Oude Testament. Het behandelt de geschiedenis van Judith en Holophernes. Waarsch. is het oorspr. in het Arameesch geschreven. Deze tekst is verloren gegaan. De tekstvertaling van het Grieksch is zeer verschillend overgeleverd. Het is geschreven na de Babylonische gevangenschap. Nadere preciseering is niet mogelijk. Ofschoon de schrijver zeker een voorbeeld van moed wil geven en wil wijzen op Gods barmhartigheid en zorgzame liefde voor Zijn volk, moet men aannemen, dat hij hist. feiten meedeelt. De schrijver is onbekend. *C. Smits.*

Judith, Zalige, leefde in het laatste kwart van de 11e eeuw. Zij ondernam een bedevaart naar Palestina en werd op den terugkeer van het H. Land, tegelijk met haar nicht Salome, als kluizenares in Niederaltaich aangenomen. Zij wordt daar nog heden vereerd. Feestdag 29 Juni.

Lit.: Acta S. S. Junii (V). *Feugen.*

Judith, dochter van den Beierschen graaf Welf, tweede gemalin van koning Lodewijk den Vromen van het Frankenrijk. † 843 te Tours. Uit haar huwelijk werd 13 Juni 823 een zoon geboren (Karel de Kale), voor wien zij een deel van het rijk begeerde, evenals de andere zonen van Lodewijk hadden verkregen. Dit leidde tot groote verwarring in het rijk. J. wist haar zwakken gemaal volledig onder haar macht te brengen, brak den invloed der geestelijkheid, die vasthield aan de afspraken van 817, en bewerkte, dat Karel o.a. Alamannië met de Elzas verkreeg. Het gevolg was een tienjarige familiestrijd, waarin de kracht van het koningschap gebroken werd. *Slootmans.*

Judith, dochter van Karel den Kalen, gemalin van → Boudewijn I met den IJzeren Arm (graaf van Vlaanderen).

Judocus a Castro (= Vanderborght), Minderbroeder. * te Brussel, † 1634. Bekend als predikant.

Uitg.: zie hierover Dirks, Hist, litt... Fr. Min. (Antwerpen 1885, 187 vlg.) en Sbaralea, Script. Ord. Min. (ed. Nardecchia, s. v. Iodocus).

Juel, Axel, Deensch dichter van nationalistische liederen en liefdes- en stemmingslyriek in den trant van Stuckenberg. * 12 Febr. 1883 te Kopenhagen.

Juffer, ruig- of rondhout. J. komen zoowel in grenen- als in vurenhout voor. De lengte varieert van 15 tot 30 voet, de topdikte van 6 tot 12 cm, afhankelijk van de lengte. De dikste soorten zijn aan het ondereinde vierkant beslagen. J. worden gebruikt voor bouwsteigers en bij den ruwen bouw op het platteland.

Jufferblok (scheepv.), ronde houten schijf met drie of vier gaten, waardoor een touw geregen wordt. Vroeger werden deze blokken gebruikt om het want van de masten te spannen. Zij komen thans nog slechts zelden voor.

Juffertje in 't groen, → Nigella.

Jugale, Lat. naam voor → jukbeen.

Jugement doctrinal, uitspraak der Belg. bisschoppen en kapittel-vicarissen, in Sept. 1815, in verband met den eed door de nieuwe grondwet of → Loi fondamentale geëischt. Zij verklaren art. 2 bis, 145, 190-193, 196, 226 en 227 strijdig met het geweten en daarom verbieden zij den eed, die niet kan afgelegd

worden zonder zware zonde. Dit was het uitgangspunt van een reeks moeilijkheden vanwege de regeering.

L i t. : Ch. Terlinden, Guillaume Ier, roi des Pays-Bas et l'Eglise cath. en Belgique (I Brussel 1906). *Allossery.*

Juglandaceae, → Okkernootachtigen.

Juglans, → Noteboom.

Jugulaarvenen (d i e r k.), twee ter weerszijden in den hals gelegen aders, welke het bloed uit het hoofd (kop) naar het hart terugvoeren.

Jugulum, eigenlijk keel; meestal wordt hiermede de groeve (het kuiltje) voor aan den hals boven den rand van het borstbeen bedoeld.

Jugurtha, koning van Numidië. * 154 v. Chr., † 104 te Rome. Hij was de neef van Rome's bondgenoot Micipsa, die hem met zijn eigen zonen in zijn erfenis liet deelen. Tevoren had hij zich echter al onderscheiden onder Scipio voor Numantia en had hij te Rome het bederf en de veilheid der machthebbers leeren kennen; waarvan hij verder zou profiteeren. Weldra doodde hij één zijner neven: Hiempsal; en de ander, Adherbal, vluchtte naar Rome. Toen bezat J. heel Numidië. De gezanten, die Rome zond, kocht hij om. Adherbal kreeg het minste deel (117) en werd spoedig daarna weer aangevallen en ten slotte ook vermoord (112). De oorlog met Rome, die nu volgde, was zeer wisselvallig, ook weer ten deele door omkooperij. Doch Metellus en daarna Marius en Sulla maakten er een einde aan. J. werd door Marius in zijn triomftocht meegevoerd en daarna aan den hongerdood in een kelder prijsgegeven. *Slijpen.*

Juicio of W i s h i, stadsparochie van Willemstad op Curaçao.

Juist, zeebadplaats, behoorende tot de Oost-Friesche eilanden (IX 576 B 2). Opp. 16,8 km², ca. 1 200 inw.; jaarlijks ca. 11 000 badgasten.

Juiz de Fora, stad in den staat Minas Geraes, Brazilië (VI 160 G 6); gelegen aan de Parahybunarivier, 750 m boven zeeniveau; ruim 60 000 inw. Bisschopszetel. Textiel-, sigaren- en houtindustrie, suikerraffinaderijen.

Jujuy, 1° p r o v i n c i e in het N.W. van de rep. Argentinië (II 808 C1); opp. 49 162 km², ruim 95 000 inw. Het Oostelijk deel wordt ingenomen door de hooge N.-Z. loopende ketens van de Andes; het Z.O. is daarentegen lager, terwijl vruchtbare dalen van de verschillende rivieren de bergketens van elkaar scheiden. De voornaamste rivier is de Rio Grande de Jujuy. Het Westelijk deel is plateauvormig met tal van zoutmeren (Salar Grande). Neerslag neemt af van O. naar W. Het land is rijk aan delfstoffen: petroleum en mineralen. Naast veeteelt in verband met de grassteppen, ook landbouw met behulp van irrigatie: suikerriet, katoen, wijndruif. Zeer rijk verder aan bosschen (quebracho).

2° H o o f d s t a d der gelijknamige provincie, ook wel San Salvador de J. genoemd, gelegen aan de Rio Grande, 1 230 m boven zeeniveau, ong. 15 000 inwoners. Uitvoer van zout, zuidvruchten, maïs en chicha. *Zuylen.*

Jukbeen of aangezichtsbeen, een boogvormig beenstuk in het aangezichtsgedeelte van den schedel, dat zich van een uitsteeksel van het slaapbeen uitstrekt tot de oogkas, waarvan het gedeeltelijk den rand vormt.

Jukbrug (k r ij g s k.). Voor militairen brugslag blijft de j. belangrijk, ondanks de grijze ouderdom van haar toepassing. Zij is minder kwetsbaar dan schipbruggen (zinken) en schraagbruggen (verschuiven door ontploffingen); de stuk voor stuk geheide palen kunnen ook worden geplaatst in diep water of drassigen en ongelijkmatigen bodem. Zij leenen zich voor improvisatie: men heit per juk desnoods eenige rijen lichte palen. Beperking van den bouwtijd vindt plaats door het gelijktijdig heien van alle jukken vanaf een pontonbrug en door toepassing van motor- of luchtdrukheien. *H. Lohmeijer.*

Jukwieren, Zygophyceeën of Conjugatae, een klas van wieren, die nauw verwant zijn aan de kiezelwieren, zoodat zij er soms mede vereenigd worden tot de klas van de geeselloozen (Acontae). De j. hebben echter groene kleurstofdragers en missen het kiezel in den celwand. Zij vormen wel aplanogameten, die met elkander versmelten. De j. omvatten drie families: de d r a a d j u k w i e r e n (Zygnemaceeën), waartoe het spiraalwier behoort, de D e s m i d i a c e e ë n, die meestal uit twee symmetrische helften bestaan en welke familie een groot aantal soorten telt, en de kleine familie der M e s o t a e n i a c e e ë n, eencellige soorten, die in het water of op vochtigen grond voorkomen. Zij kunnen koloniën vormen, die rond zijn of in lange draden vereenigd. De j. zijn van groot belang als voedsel voor waterdieren. *Bouman.*

Jukzwammen of Zygomyceten, een groep wierzwammen; omvat twee orden, de s c h i m m e l s en de i n s e c t e n d o o d e n d e z w a m m e n. De ongeslachtelijke sporen ontstaan in sporangiën of worden als conidiën gevormd. Verder worden er zygosporen gevormd, die als geslachtelijke voortplantingscellen zich met elkaar vereenigen. *Bouman.*

Julapium (g e n e e s k.), zuurzoet drankje, bestaande uit een mengsel van zuur, meestal zoutzuur, frambozen- of klaprozenstroop en water. In de geneeskunde gebruikt als opwekkend middel.

Julémont, gem. in het O. van de prov. Luik, ten W. van Aubel; opp. 251 ha, ruim 200 inw.; landbouw; kerk met toren uit de 12e eeuw. J. werd bij het begin van den Wereldoorlog geheel verwoest.

Juli (Lat. mensis Julius), de zevende maand van het jaar. In den Oud-Romeinschen kalender (mensis) Quintilis (= 5e maand) geheeten, wordt ze bij de invoering van den → Juliaanschen kalender de 7e maand van het jaar; in 44 v. Chr. werd de naam Quintilis vervangen door dien van Julius, ter eere van den dictator Caius Julius Caesar, die in die maand was geboren. Hij telt 31 dagen. De middeleeuwsche benaming mensis fenalis (fenum = hooi) vindt men letterlijk terug in het Ned. Hooimaand. J. is gewijd aan de vereering van het Goddelijk Bloed. *v. Campen.*

Julia, de dochter van Augustus. * 39 v. Chr., † 14 na Chr. Op 14-jarigen leeftijd gehuwd met haar neef Marcellus. Drie jaren later weduwe, en als nieuwe echtgenoote van den veel ouderen vriend haars vaders Agrippa weldra een publieke ergernis te Rome. Na diens dood gehuwd met Tiberius; doch deze verliet haar. Zij werd verbannen naar het eiland Pandateria, Zij moest van honger sterven, toen haar man keizer was geworden. *Slijpen.*

Julia, dochter van Caesar. Huwde met Caepio en daarna met Pompejus. Stierf van schrik om diens vermeenden dood in 54. Ter eere van haar vierde Caesar spelen.

Julia Domna, Romeinsche keizerin. * 158 te Emesa, † 217. Zij was de dochter van een priester van den zonnegod, en werd door Septimius Severus gehuwd. Zij dreef hem tot het keizerschap. Veelzijdig begaafd, speelde zij in de regeering van haar man en later van

haar zoon Caracalla een groote rol. Na den dood van dezen liet zij zich verhongeren. *Slijpen.*

Julia Mammaea, Romeinsche keizerin-regentes, moeder van Alexander Severus (222-235). Gunstig voor de Christenen. Later om haar gierigheid gehaat en met haar zoon door de soldaten vermoord.

Julia, 1° Heilige, maagd en martelares, volksheilige van Corsica. Vlg. de legende zou zij na de verovering van Carthago de slavin van den heiden Eusebius geweest, en op een reis naar Gallië door heidensche Corsicanen gekruisigd zijn. Haar reliquieën berusten te Brescia.

Lit.: Acta S. S. Maii (V); Reinelt, Hl. Frauen u. Jungfrauen (1910).

2° Een Romeinsche Christin (Rom. 16.15).

Julia, gens, Romeinsch patricisch geslacht, dat zijn stamboom legendarisch trachtte op te voeren tot Julus, den zoon van Aeneas, en dus ook tot de godin Venus, die de moeder van Aeneas was. C. Julius Julus, consul 265 v. Chr., was de vader van den tak, waaruit de Caesares zijn gesproten, en die uitstierf met keizer Nero. *Slijpen.*

Julia, steenkolenmijn in de gem. Eijgelshoven, met de Laura eigendom van de „Société des Charbonnages réunis Laura et Vereeniging" (Brussel). Grootte der concessie 690 ha, onder de gem. Eijgelshoven, Kerkrade, Nieuwenhagen, en Ubach over Worms. De aanleg van de J. houdt verband met een storing, de Feldbiss, die de kolenlagen ten O. van de Laura 200 m heeft doen dalen. De schacht der modern ingerichte mijn is 1921-'25 gebouwd volgens de bevriesmethode. De kolen, die 14 % vluchtige stoffen bevatten (halfvette kolen), worden ontgonnen op 365 m. De productie (1935: 554 700 t) kan opgevoerd worden tot 1 750 000 t. Aantal arbeiders in 1931 (topjaar): 1 950, in 1936: 1 100. Vele arbeiders wonen in Lauradorp. De maatschappij heeft een eigen pensioenfonds voor beambten, de arbeiders zijn lid van het Alg. Mijnwerkersfonds te Heerlen. *Jongen.*

Juliaansche dag, → Juliaansche periode.

Juliaansche kalender, ingevoerd in 46 v. Chr. door Julius Caesar; was een verbetering van den toen bestaanden Romeinschen kalender. Basis hiervan was een maanjaar van 355 dagen en 12 maanden. Maart, Mei, Quintilis (later Juli) en Oct. hadden ieder 31 dagen; Febr. 28 d.; de overige maanden 29 d. In elke vier jaar werden twee extra maanden ingelascht en wel (gewoonlijk om beurten) van 22 of 23 dagen, na 23 Febr. De regeling was in handen van den Pontifex. Men wilde zoo bewerken, dat de 1e van de maand (Kalendae genaamd) omstreeks nieuwe maan viel, en toch bepaalde data hun plaats in het zonnejaar zouden behouden. Zoowel het een als het ander mislukte. Het verband met de maan werd al vroeg opgegeven en het inschakelen der extra maanden gebeurde ongeregeld, zoodat ook het verband met het zonnejaar verloren ging. Om dit te herstellen bepaalde Julius Caesar, dat in 46 v. Chr. drie extra maanden zouden worden ingelascht en dat verder de nu nog gebruikelijke kalender werd ingevoerd, met dit verschil, dat elk vierde jaar na den 28en Februari een schrikkeldag had, „ante diem bissextum Kalendas Martias" genoemd, of kortweg bissextum (Fr. en Eng.: bissextile), d.i. de tweede zesde dag voor de Kalendae van Maart. De lengte van het jaar werd zoo 365 dagen, 6 uur (→ Jaar).

De maand Quintilis werd sinds 44 v. Chr. Juli naar Julius Caesar, de maand Sextilis in 8 v. Chr. Augustus naar keizer Augustus genoemd. *P. Bruna.*

Juliaansche periode, door Joseph Scaliger ingevoerd, is het kleinst gemeene veelvoud van een zonnecirkel (28 jaar), indictiecirkel (15 jaar) en Saros (19 jaar) = 7 980 jaar. Het begin van de periode is in 4713 v. Chr., toen nl. alle drie de perioden op 1 Jan. begonnen. Door astronomen wordt alleen nog de zgn. **Juliaansche dag** gebruikt, dat is het aantal dagen sinds het begin van de J. p. verloopen. Deze dag begint om 12 uur 's middags, en wordt decimaal verdeeld. 1 Jan. 1936, 0 uur (middernacht) was Juliaansche dag 2428168,5. *P. Bruna.*

Juliaansche tijdrekening, → Juliaansche kalender.

Juliaansvloed verwoestte in 1163 vele dorpen aan de Friesche kust, zoo leest men in de kloosterkroniek van Wittewierum.

Juliana Louise Emma Maria Wilhelmina, prinses van Oranje-Nassau, hertogin van Mecklenburg, dochter van koningin Wilhelmina der Nederlanden en den prins-gemaal Hendrik. * 30 April 1909 te Den Haag. Studies o.a. aan de universiteit te Leiden. Actief voor vsch. charitatieve doeleinden (Nat. Crisis Comité; voorzitster Ned. Roode Kruis sinds 1934). Zie portret op de plaat van het Kon. Huis bij art. → Nederland.

Juliana van Stolberg-Wernigerode, moeder van Willem van Oranje. * 15 Febr. 1506, † 18 Juni 1580. Na den dood van haar eersten gemaal, graaf Philips II van Hanau-Münzenberg († 28 Maart 1529), huwde zij op 20 Sept. 1531 met Willem den Rijken. Zij wordt beschreven als een eenvoudige, huiselijke vrouw, die, oprecht Lutherschgezind, haar kinderen een voorbeeld gaf van geloof en vertrouwen en door voortdurend contact met hen, ook in latere jaren, hun in moeilijke oogenblikken tot grooten steun was. Twee keer, in 1561 en 1564, bracht zij Willem van Oranje een bezoek te Breda. Gestorven op het slot te Dillenburg, werd zij 22 Juni d.a.v. in de stadskerk bijgezet.

Lit.: E. Jacobs, J. v. S., Ahnfrau des Hauses Nassau-Oranien (Werningerode 1889). *J. D. M. Cornelissen.*

Juliana van Falconieri, Heilige. * ca. 1270 te Florence, † 19 Juni 1341 aldaar. Door St. Philippus Benitius werd zij in de Derde Orde der Servieten opgenomen. In 1304 stichtte zij te Florence een vrouwelijken tak der Orde, bekend onder den naam van Mantellaten. Zij muntte uit door geest van gebed, boetvaardigheid en naastenliefde. Op haar sterfbed werd zij door een miraculeuze H. Communie begunstigd. In 1737 heiligverklaard. Haar reliquieën berusten in de Annunziatakerk te Florence.

Voor de naar haar genoemde **Vrouwen van de H. Juliana** (gemeenzaam Juliaantjes geheeten), zie → Liefdezusters van de H. Juliana van Falconieri. Voor de → **Dames van de H. Juliana,** zie aldaar.

Lit.: Acta S. S. Jun. (III); biogr. door Lépicier (1907) en Wimmer (1932); Thurston, in The Month (jg. 1927); Revue Apologétique (XLV 1927). *Feugen.*

Juliana van Luik, → Juliana van Mont-Cornillon.

Juliana van Mont-Cornillon (J. van Luik), Heilige, maagd. * 1193 te Rétinne bij Luik, † 5 April 1258 te Fosses bij Namen. Op veertienjarigen leeftijd trad zij in het klooster der Kanunnikessen van S. Augustinus te Mont-Cornillon bij Luik. Zij had een vurige devotie voor het H. Sacrament en trachtte die om zich heen te verspreiden. Zij ontmoette daarbij veel tegenkanting en werd zelfs door de oversten uit haar klooster verbannen. Toch bekwam zij in 1246 van den

bisschop van Luik, dat het feest van het H. Sacrament daar zou ingesteld worden, hetwelk in 1264 door paus Urbanus IV tot de geheele Kath. Kerk werd uitgestrekt. J. werd begraven in de abdij van Villers. Feestdag 5 April te Mechelen en te Luik. J. wordt voorgesteld in aanbidding voor het H. Sacrament, met een maan boven het hoofd (zinspeling op een harer visioenen).

L i t. : E. Denis, Sainte Julienne de Cornillon (Luik 1927) ; Paul Reinelt, Heilige Frauen und Jungfrauen (Steijl 1910). *De Schaepdrijver.*

Juliana van Rétinne is → Juliana van Mont-Cornillon.

Julianadorp, → Helder (Den).

Julianakanaal, ongeveer 35 km lang lateraal kanaal van de Maas, van Maasbracht naar Maastricht. De breedte op den waterspiegel bedraagt 46,50 m; de diepte 5 m. De afmetingen van de grootste toegelaten schepen zijn: lengte 100 m, breedte 12 m, diepgang 2,80 m, hoogte boven den waterspiegel 6,75 m. Het laadvermogen van een dergelijk schip is ruim 2 000 t. Het J. bestaat uit drie panden. Het benedenpand, lang ongeveer 8 km, wordt van de Maas gescheiden door een schutsluis te Maasbracht. De overgang naar het ong. 5 km lange middenpand wordt gevormd door een schutsluis te Roosteren. Een schutsluis te Born vormt den overgang naar het ong. 22 km lange bovenpand. Dit sluit te Maastricht aan op de Maas, welke aldaar bevaarbaar is gemaakt door een stuw te Borgharen beneden Maastricht. Een kort verbindingskanaal met schutsluis te St. Pieter boven Maastricht vormt de verbinding van het gekanaliseerde Maasvak met het kanaal van Maastricht naar Luik. De schutsluis bij Limmel, welke het bovenpand van het J. van de Maas scheidt, behoeft slechts dienst te doen, wanneer de Maas te Maastricht boven het normale stuwpeil steigt, hetgeen gemiddeld slechts gedurende twee weken per jaar het geval is. Overigens staat deze sluis geheel open. De afmetingen van de sluizen van het J. zijn: lengte 136 m, wijdte in de hoofden 14 m, in de schutkolk 16 m, drempeldiepte 3,60 m. De sluis te Born heeft een zeer groot verval, nl. 11,35 m. Het verval van de sluis te Roosteren is 4,80 m; dat van de sluis te Maasbracht 7,45 m. Aan het J. zijn twee kolenoverlaadhavens aangelegd, nl. een te Born en een te Stein. *Egelie.*

Juliana-top, met sneeuw en ijs bedekte bergtop (4 721 m) in het midden van Nieuw-Guinee.

Julianehaab, plaats op Z.W. Groenland (60°40′N. 45°35′W.); ca. 550 inwoners (1930). Het gelijknamige district heeft ca. 3 350 inwoners. Radiostation.

Julianisten, volgelingen van Julianus van Halicarnassus. → Aphthartodoceten.

Julianus, F l a v i u s C l a u d i u s, bijgen. **de Apostaat (Afvallige),** Romeinsch keizer (361-363). * 332 te Konstantinopel, † 363 in Perzië. Hij was een oomzegger van Constantijn den Grooten en is in zijn jeugd ternauwernood aan den dood ontsnapt, dien Constantijns zonen aan alle familieleden hadden toegedacht. In 355 werd hij door Constantius tot Caesar benoemd voor de Westelijke provinciën. Met groot beleid bestuurde hij nu Gallië; behaalde overwinningen op de Alamannen (Straatsburg 357) en de Franken. Bij een twist met Constantius riepen Juliaan's soldaten hem tot Augustus uit (360) en het volgende jaar werd hij in heel het Rijk als zoodanig erkend. Zwakjes als Christen opgevoed, begon hij den „nieuwen” godsdienst te haten, en nauwelijks aan de macht gekomen ook, op eigen, publiek-onbloedige, manier te vervolgen. Den Christenen werd alle wetenschap verboden. Vele kerken werden hun ontnomen. Een heidensche priesterschap naar Christen-trant werd geprobeerd. Spot en minachting waren de ergste wapens. De Joden noodigde hij uit tot het herbouwen van Jerusalem's tempel. Alles vergeefs. Voor het overige was zijn bestuur verdienstelijk. En ook tegen den buitenlandschen vijand trad hij zeer moedig op. Bij zijn veldtocht tegen de Perzen is hij gevallen. *Slijpen.*

Julianus, M a r c u s D i d i u s S e v e r u s, Romeinsch keizer gedurende 66 dagen (193). * 133, † 2 Juni 193. Na den dood van Pertinax kocht hij den troon voor 300 millioen sestertiën. Weldra afgezet en vermoord.

Julianus, S a l v i u s, Rom. rechtsgeleerde, die in opdracht van keizer Hadrianus (117-138 n. Chr.) het edicten-recht systematisch verzamelde in het e d i c t u m p e r p e t u u m (→ Edicta). Salvius J. behoorde tot de Sabiniaansche school.

Julianus, → Pomerius.

Julianus van Eclanum, leider der Pelagianen na de veroordeeling der Pelagiaansche leer door paus Zosimus in 418. J., bisschop van Eclanum in Z. Italië, weigerde, aan het hoofd van 18 bisschoppen, de veroordeeling te onderteekenen. Hij werd afgezet en verbannen. In de jaren 419-422 polemiseerde hij heftig tegen S. Augustinus. Hij schreef 4 boeken ad Turbantium en 8 boeken ad Florum, waarin hij Augustinus' De nuptiis et concupiscentia bestreed. Het eerste werk is grootendeels bewaard gebleven in Augustinus' Contra Julianum, het tweede geheel in diens Contra Julianum opus imperfectum. Omstreeks 420 vertoefde hij bij Theodoor van Mopsueste en omstreeks 428 bij Nestorius in Konstantinopel. Vruchten van dat verblijf in het Oosten zijn exegetische werken. Volgens Morin schreef hij een commentaar op Osee, Joël en Amos, volgens Vaccari een Job- en een Psalmcommentaar. Nog ca. 450 moest paus Leo de Groote tegen hem optreden. † ca. 454.

L i t. : Bruckner, J. v. E. sein Leben und seine Lehre (1897) ; Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (IV 1924, 516 vlg.). *Franses.*

Julianus van Halicarnassus, hoofd der Julianisten of → Aphthartodoceten. Volgens Draguet moet men zijn leer van aphtharsie of onbederfelijkheid van Christus' Lichaam (vóór het Lijden) niet verstaan in docetischen zin, alsof Christus een schijnlichaam had en niet waarlijk gestorven zou zijn. J. zou alleen beweerd hebben, dat Christus vrij was van de erfzonde en haar gevolgen; dat Hij waarlijk geleden en gestorven is, maar alleen ómdat Hij het gewild heeft. In 518 vluchtte hij voor de maatregelen der regeering tegen de Monophysieten naar Alexandrië. Strijd met Severus van Antiochië over bovengenoemde leer. Keizer Justinianus heeft die leer in zijn laatste jaren overgenomen. Ten onrechte schreef men aan J. een Jobcommentaar van Pseudo-Origenes toe (Draguet). Van zijn echte werken (o.a. 10 boeken tegen Severus) zijn slechts fragmenten over.

L i t. : Draguet, Julien d'H. et sa controverse avec Sévère d'Antioche (1924) ; id., in Rev. Hist. Eccl. (XX 1924, 38-65) ; id., in Dict. Théol. Cath. (VIII 1925, 1931-1940) ; id., in Le Muséon (1927, 75-92). *Franses.*

Julianus Hospitator, Heilige. * ca. 640 te Ath in Henegouwen. Hij zou onwetend zijn ouders gedood, daarna het vaderland verlaten en tot uitboeting een

hospitaal gesticht hebben aan de oevers der Potenza bij Macerata. Hij wordt vereerd als patroon der reizigers. De Belg.-Vlaamsche kerk in Rome is hem toegewijd. Feestdag 29 Jan., ook wel 28 of 31 Augustus.
Lit.: Acta S. S. Jan. (II); Anal. Boll. (XVIII).
Feugen.

Julianus van Spiers, praecentor en magister cantus aan het hof van Philips August in het begin der 13e eeuw, trad ca. 1220 te Parijs in de Orde der Minderbroeders en zette daar zijn werkzaamheid op muzikaal-liturgisch gebied voort: het rijmofficie van S. Franciscus (waarsch. ook dat van S. Antonius) stamt geheel (tekst en muziek) van hem; hij bracht dezen tak der liturgische poëzie en muziek op een hoogte, die zij tot dan nooit bereikt had.
Lit.: J. E. Weis, Julian von Speier (München 1900); J. E. Weis, Die Chorâle Julian's von Speier (ibid. 1901); H. Felder, Die liturg. Reimoffizien auf die hl. Franciscus u. Antonius (Freiburg i. Zwits. 1901); E. Bruning, Giuliano da Spira e l'Officio ritmico di S. Francesco (Rome 1927). *Bruning.*

Julianus van Toledo, Heilige, kerkelijk schrijver, * ca. 642, † 690. Om zijn deugdzaamheid, maar vooral ook om zijn uitgebreide kennis van kerkelijke en profane wetenschap werd hij reeds in 680 tot aartsbisschop van Toledo gekozen. Hij zat de synoden van Toledo voor in 681, 683, 684 en 688 en wist te bewerken, dat het primaat van Toledo over heel Spanje officieel erkend werd. Hij erkende op de synode van 683 het 6e algemeen concilie, dat het → Monotheletisme had veroordeeld, maar had zich nog in 688 tegen Rome te verdedigen aangaande zijn eigen opvatting omtrent de twee willen in Christus.
Werken: 3 boeken Prognosticon futuri saeculi; 3 boeken De sextae aetatis comprobatione (bewijst tegen de in Spanje talrijke Joden, dat Christus in de 6e wereldperiode gekomen is); 2 boeken Antikeimenon (verklaring van schijnbare tegenspraken tusschen Oud en Nieuw Testament); Leven van S. Ildefons v. Toledo; Geschiedenis van den opstand tegen den Westgotenkoning Wanba; Grammatica en De vitiis et figuris (in de welsprekendheid). Veel ging verloren.
Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (XCVI). — Lit.: Manitius, Gesch. d. lat. Lit. des Mittelalters (I 1911, 129-133); Lex. f. Theol. u. Kirche (V 1933, 711 vlg.). *Franses.*

Julianus, pater, (familienaam Theophile Adons), Minderbroeder-missionaris, martelaar. * 16 Juni 1879 te Hasselt, † 14 Jan. 1922 te Sin-tien-pa (China). Naar Z. W. Hoepei in 1905. Na buitengewoon werkzaam leven te midden van gedurige gevaren in zijn residentie door bandieten overvallen en vermoord.
Lit.: Kerk en Missie (1923). *Allossery.*

Julias, bijnaam van twee Palestijnsche steden, nl. van → Bethsaida en van → Betharan.

Jülich (Gulik), stadje in de Pruis. Rijnprov. (IX 576 B 3), hoofdstad van het vroegere hertogdom; ruim 10 000 inw. (1932), waarvan 91% Kath., 7% Prot. Sedert 1814 is J. Pruisisch, tot 1860 was het een vesting.
Bezienswaardigheden. Capucijnenkerk, tweebeukig, Barokke meubileering. Voorm. Jezuïetenkerk (1752 vlg.). Van het voorm. Kartuizerklooster Vogelsang is een klein brokstuk over. Het slot, de citadel, begonnen in 1549, vertegenwoordigt in het Rijnland de Ital. richting het best. Bouwmeester is Alessandro Pasqualini, van Bologna.
E. v. Nispen tot Sevenaer.

Jülicher, Adolf, Prot. theoloog. * 26 Jan. 1857 te Falkenberg. Prof. in Marburg. Hij was vooral exegeet van het Nieuwe Testament. Schreef vnl. over de parabels. Is gematigd critisch in zijn opvattingen.
Werken: o.a. Einleitung in das N. T. (⁶1906); Paulus und Jesus (1907). Die Gleichnisse Jesu (²1910).

Julikever, → Duinkever.

Julin, Armand, een der meest vooraanstaande figuren op het gebied der statistiek in België; verwierf door zijn onderzoeken en publicaties een vermaardheid, die ver buiten de Belg. grenzen reikt. Na een welgevulde administratieve loopbaan werd hij in 1919 secretaris-generaal bij het ministerie van Arbeid en Sociale Voorzorg. Sedert 1901 heeft hij aan vsch. hoogere onderwijsinstellingen, w.o. de univ. te Leuven, Gent en Luik, den cursus van statistiek onderwezen. Is ondervoorzitter van het Institut International de Statistique, briefwisselend lid van de Kon. Academie van België, enz. * 28 Mei 1865 te Luik.
Werken: o. a. Sommaire du Cours de Statistique Générale et Appliquée (1907); Précis du Cours de Statistique générale et appliquée (1910); Principes de Statistique théorique et appliquée (2 dln.). Vele bijdragen in meerdere wetensch. tschr. zoowel in binnen- als buitenland. *Kuypers.*

Julit(t)a en Cyricus (of Quiricus), martelaren onder de vervolging van Diocletianus (303) te Tarsus in Cilicië. Alleen hun namen zijn bekend; hun martelverhaal is van veel lateren tijd en legendarisch. In het Oosten zeer vereerd. Feest 16 Juni.
Lit.: Acta Sanct. Julii (III).

Julius I, Heilige, paus (337-352). J. verhief het aanzien van Rome, door zijn beleidvol en krachtig optreden tegen de Arianen. Ondanks hun valsche voorstellingen en hun aandrang bleef hij Athanasius en andere verbannen orthodoxe bisschoppen beschermen. Na een Romeinsche synode van 340 zette hij in een schrijven aan de in Antiochië vergaderde bisschoppen van het Oosten zijn standpunt en de rechten van Rome uiteen. Van de keizers Constans en Constantius wist hij de samenroeping van het concilie van → Sardica te verkrijgen, welks canones aan Rome de eindbeslissing gaven in dogmatische conflicten. In Rome liet hij nieuwe basilieken bouwen. De hem toegeschreven werken zijn vervalschingen van Apollinaristen.
Lit.: Seppelt, Der Aufstieg des Papsttums (1931, 92 vlg.); id., in Lex. Theol. Kirche (V 1933, 715). *Franses.*

Julius II (Julianus della Rovere), paus (31 Oct. 1503 tot 21 Febr. 1513) (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832). * 5 Dec. 1443 te Albissola bij Savona. Vóór zijn pausschap leefde hij maar al te zeer naar den wereldschen Renaissancegeest van zijn tijd; als kardinaal nog werd hij door zijn eerzucht verwikkeld in allerlei intrigues en simonistische praktijken, ook bij zijn eigen keuze tot paus; als paus toonde hij zich een groot staatsman en geboren heerscher, een krachtnatuur („il terribile"), doch tevens man van hoogen ernst, die zelf van nu af een onberispelijk leven leidde en de zedelijke hervorming van Curie en Kerk ter hand wilde nemen.

Reeds in het begin van zijn pontificaat bepaalde hij, dat voortaan een simonistische pauskeuze ongeldig zou zijn. Doch het herstel van den Kerkelijken Staat was het eerst noodzakelijke: deze dreigde door het wanbestuur van zijn voorganger Alexander VI geheel voor het pausdom verloren te gaan; groote stukken waren in vreemde handen. Eerst bedwong hij in zelf geleide veldtochten de Venetianen (Liga van Kamerijk 1508), daarna vsch. Italiaansche heeren, ten slotte de Franschen. Toen deze hierop een onwettige synode

te Pisa beriepen (1511), riep J. het 18e alg. concilie (5e van → Lateranen) bijeen, doch hij stierf, alvorens de beraamde hervormingsplannen vasten vorm hadden gekregen. Vol liefde voor de kunst begon hij den bouw van de nieuwe St. Pieter en gaf aan kunstenaars als Bramante, Raffael en Michelangelo de opdracht tot de meest beroemde hunner kunstwerken. Voor de g r a f m o n u m e n t e n van Julius II, → Michelangelo.

L i t. : Pastor, Gesch. d. Päpste (III 1924) ; Hefele-Leclercq, Hist. d. Conciles (VIII, 1, 1917). *Gorris.*

Julius III (Joh. Maria Ciocchi del Monte), p a u s (7 Febr. 1550 tot 23 Maart 1555). * 10 Sept. 1487 te Rome. Als kardinaal zat hij in hoedanigheid van legaat van den paus het eerste gedeelte (1545-'48) van het concilie van Trente voor, dat hij met veel beleid door allerlei moeilijkheden heenvoerde. Als paus was hij ijverig bevorderaar van de Katholieke hervorming, zond p. Le Jay S.J. naar Duitschland, kard. Pole naar Engeland en schreef in 1550 een groot jubeljaar uit.

L i t. : Pastor, Gesch. d. Päpste (VI [4]1913) ; Richard, Concile de Trente (in Hefele-Leclercq, Hist. d. Conciles, IX 1931). *Gorris.*

Julius, Romeinsch hoofdman, bracht Paulus als gevangene naar Rome (Act. 27.1).

Julius Africanus, Christelijk schrijver, ca. 240. Sextus J. A., uit Afrika afkomstig, studeerde 211-215 in Alexandrië, leefde meest in Palestina. Naast enkele brieven aan Origenes schreef hij twee groote werken: 1° Wereldkroniek in 5 boeken, verloren maar benut door Eusebius van Caesarea e.a. De Christelijke chronologie der eerste tijden (paus- en bisschopslijsten) steunt op zijn, deels globale, berekening. 2° Kestoi (Gr., = borduurwerk), een soort encyclopaedie, in waarsch. 24 boeken, waarvan slechts fragmenten bestaan.

L i t. : Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (II 1914, 263 vlg.) ; Dict. Théol. Cath. (VIII 1925, 1921-1925) ; Caspar, Die älteste röm. Bischofsliste (1926). *Franses.*

Julius Caesar, → Caesar (sub 3° en 4°).

Julius Capitolinus, een der schrijvers van de → Historia Augusta.

Julius Civilis, een der aanzienlijksten der Bataven en leider van den grooten opstand in 69-70 n. Chr., was een man van groote diplomatieke bekwaamheden en dapperheid. Aanvankelijk liet hij het voorkomen, dat hij den strijd (voor de bijzonderheden, zie → Bataven) niet tegen de Romeinen, maar voor Vespasianus voerde, en zijn bond met de Galliërs diende alleen zijn eerzuchtige plannen van een onafhankelijk rijk. Ook streed hij om persoonlijk wraak te nemen voor den moord op zijn broeder Julius Paulus. De vroeger algemeen gebruikelijke naam C l a u d i u s C. berust op een verkeerde lezing van den codex Mediceus van Tacitus. *W. Mulder S. J.*

L i t. : Stein, in Pauly's Real-Enzycl. (X, 550-567).

Julius Classicus, een Treviër, die zich bij den Batavenopstand van Julius Civilis aansloot, nadat deze het land der Trevieren had verwoest en de opstand zich tot Gallië had uitgebreid. Ook Julius Tutor, eveneens een Treviër, sloot zich bij hen aan. J. C. bewoog de legioenen, die in Xanten waren ingesloten, tot overgave. Toen Cerialis zich van Trier had meester gemaakt, waren het J. C. en J. Tutor, die Civilis tot een aanval op de stad verlokten, die werd afgeslagen. Zij hielden trouw de zijde van Civilis, zelfs toen de Bataven zich op hun eiland terugtrokken, en brachten hun hulp. Het is onbekend, wat er na de onderwerping van Civilis met J. C. gebeurde. *W. Mulder S. J.*

L i t. : Stein, in Pauly's Real-Enzycl. (X, 567-569).

Julius Paris, → Valerius Maximus.

Julius Paulus, Rom. jurist, 3e eeuw n. Chr. Jaar en plaats van geboorte en dood zijn onbekend. Hij was advocaat, magister memoriae, en praefectus praetorio (onder Alexander Severus). Evenals zijn tijdgenoot Ulpianus wil hij in zijn publicaties het geheele rechtswezen omvatten, als sluitsteen op al het tot dan toe gepresteerde. Hun werken, meer talrijk dan diepgaand, werden de grondslag der Pandecten. *Zr. Agnes.*

Julius Romanus, C a i u s, Rom. grammaticus, waarsch. 3e eeuw n. Chr. Zijn grammatisch werk is alleen bekend uit Charisius, die heele stukken van hem overnam. Hij wilde in zijn handboek beginselen geven, die konden leiden tot verdere studie; in de vroegere grammat. literatuur was hij zeer belezen, zooals blijkt uit de vele citaten. *Zr. Agnes.*

Julius Vindex, Caius, * 25 na Chr., † 68. Stamde uit een Aquitaansch koningsgeslacht, dat in den tijd van Caesar het Rom. burgerrecht verkreeg, en werd stadhouder van Gallia Lugdunensis. In 68 stond hij op tegen keizer Nero. Een groot deel der Gallische stammen, door de zware belastingen verbitterd, sloot zich bij hem aan. Weldra kozen ook Galba, de stadhouder van Hispania Tarraconensis, en de stadhouders van Lusitania en Africa zijn partij. De legioenen van Germania Superior onder Verginius Rufus versloegen echter Vindex en de zijnen bij Vesontio. Hierop pleegde Vindex zelfmoord. *Zr. Agnes.*

Julius, W i l l e m H e n r i, Ned. heliophysicus. * 4 Aug. 1860 te Zutphen, † 15 April 1925; promoveerde in 1888 te Utrecht, werd in 1890 hoogleeraar in de natuurk. te Amsterdam en in 1896 hoogleeraar in de theor. natuurk. te Utrecht, richtte in 1918 het → Heliophysisch Instituut te Utrecht op en nam deel aan vsch. zoneclipsexpedities.

In zijn t h e o r i e v a n d e z o n worden de waargenomen zonneverschijnselen voor een groot gedeelte als niet reëel opgevat; straalbreking en anomale → dispersie spelen in de verklaring der verschijnselen een groote rol; zij zouden bijv. de oorzaak zijn, dat wij in de protuberansen groote snelheden waarnemen, die in werkelijkheid niet zouden bestaan. Deze theorie wordt niet meer aangenomen, doch zijn verklaring van de lijnen van Fraunhofer als verstrooiingslijnen heeft blijvende waarde.

W e r k e n : o.a. Leerboek der zonnephysica (1928 ; na den dood van J. voltooid door zijn leerling M. Minnaert). *Reesinck.*

Jullian, Camille, Fr. geschiedschrijver; * 15 Mrt. 1859 te Marseille, † 12 Dec. 1933. Na enkele werken te hebben geschreven over de locale geschiedenis van Bordeaux, o.m. Inscriptions romaines de B. (1886), Histoire de B. (1895), begaf hij zich op het terrein der geschiedenis van Gallië en publiceerde naast verdienstelijke werken van minderen omvang, zijn machtige Histoire de la Gaule (8 dln. 1907-'28). Steunend op een grondige studie van al de bronnen der wetenschap, zet hij er uiteen, hoe de inlandsche cultuur van de Celten bezweek onder de Romeinsche invallen en de romanisatie. Een sterk-synthetisch werk van J. is: De la Gaule à la France (1922). *E. de Waele.*

Jullien, 1° J e a n, Fransch letterkundige, het best bekend als tooneelschrijver van het kortstondige → Théâtre Libre. * 1854 te Lyon, † 1919 te Ville-d'Avray. Als Realist voorstander van „une tranche de la vie, mise sur la scène avec art", maakte hij vooral naam met La Sérénade (1888); l'Echéance (1889); le

Maître (1890); la Mer (1891); la Poigne (1900); l'Oasis (1903); Les Plumes du geai (1906). Schreef ook novellen: Trouble-coeur (1886); La Vie sans lutte (1892). Critiek: Le Théâtre vivant (1891-'96). *Willemyns.*

2° Jean Lucien Adolphe, Fransch schrijver over muziek. * 1 Juni 1845 te Parijs. Medewerker aan Revue et Gazette musicale, Ménestrel, Chronique musicale, Journal des Débats. Schreef zeer veel over de opera in de 18e eeuw, verder over Berlioz, Wagner, in Musiciens d'aujourd'hui (1892 en 1894).

Lit.: F. Delhasse, A. J. (1884). *Piscaer.*

Jumen of Jumönn (Chineesch, = deur van nephriet), stad in de Chin. prov. Kansoe (VII 384 B 2). Zeer belangrijk strategisch centrum voor de karavanen naar Noord- en Midden-China, Farimbekken en Dzjoengarije (Jumönn-poort of dal van de Boelandsjir).

Jumet, gem. in het O. van de prov. Henegouwen, ten N. van Charleroi (XIII 176 E 4); opp. 1 248 ha, ruim 30 000 inwoners, waaronder veel Vlamingen en vreemdelingen (eenige honderden Protestanten). Heuvelachtige omgeving; rivier Piéton en Kanaal van Charleroi naar Brussel. Verschillende gehuchten en parochies, nl. Gohissart, Chef-lieu, Heigne, Houbois. Steenkoolmijnen, metaalnijverheid, bierbrouwerijen; zeer belangrijk centrum van de glasnijverheid, vóór het uitvinden van de machinale bewerking. Bedevaartsplaatsen: N. D. des Affligés, Heigne, Sart-les-Moines. Jaarlijksche beroemde processie van „La Madeleine", die uit de oude kapel van Heigne vertrekt. J. werd geteisterd tijdens den doortocht der Duitschers in 1914. J. behoorde vroeger aan de abdij van Lobbes. *V. Asbroeck.*

Jumilhac, Benoit de, Benedictijn, een der bekendste geleerden van den Franschen → plain-chant musical. * 1611, † 1682. J. wilde met de Gregoriaansche traditie eenvoudig breken, legde zijn idee vast in Science et la pratique du plain-chant (1673).

Jumruktsjal, hoogste top (2 372 m) van het Balkangebergte, gelegen nabij de bronnen van de Toendsja.

Juncaceae, → Russchen.

Juncaginaceae, → Zoutgrassen.

Juncus, → Rusch.

Jundiahy, stad in den staat Saõ Paulo, Brazilië; ca. 21 000 inw. De voornaamste uitvoerproducten zijn: koffie, druiven en graan.

Juneau, hoofdplaats van Alaska, aan het Gastineaukanaal (58°8′ N., 134°0′ W.); ruim 3 000 inw. Eertijds belangrijk door gouddelverij op het tegenoverliggend Douglas-eiland (Treadwell-mijn); vischconservenindustrie. Zetel van apostolisch vicaris.

Jung, Karl Gustav, Zwits. arts-psychiater. * 26 Juli 1875 te Kesswyl (Thurgau). Op grond van de psychopathologie van Freud en Adler behandelde hij verschillende psychologische problemen. Volgens J. zijn de menschen introvers ofwel extrovers, d. i. naar binnen gericht ofwel meer ingesteld op de buitenwereld.

Werken: Psychol. Typen (^{2}1930); Energetik der Seele (1925); Seelenproblemen der Gegenwart (1931). *Fransen.*

Jungbunzlau (Tsjech.: Boleslav Mlada), marktstad in N. Bohemen (V 578 C 1) aan de Iser, zijrivier van de Elbe. Ca. 17 000 inw. (Tsjech.); auto- en motorenindustrie; textielfabrieken.

Jungdeutsche richting, → Duitschland (dl. IX, kol. 532).

Jünger, Ernst, Duitsch schrijver van het zgn. „heroïsch realisme", een hypernationalistischen vorm van het Nazisme. * 29 Maart 1895 te Heidelberg.

Voorn. werken: In Stahlgewittern (1920); Feuer und Blut (1925); Das abenteuerliche Herz (1929); Der Arbeiter (1931).

Jungermanniales, → Doosvruchtlevermossen.

Junges Deutschland, → Duitschland (dl. IX, kol. 532 vlg.).

Jungfrau, een van de hoogste toppen (4 166 m) van het autochthone, kristallijne Berner Hoogalpenmassief. Behoort tot de Eiger-Mönch-Jungfrau-groep; met groote gletsjers (naar het Z. de Aletsch-gletsjer). Tusschen 1898 en 1912, is, volgens plannnen van Adolf Guyer-Zeller, de **Jungfraubahn** gebouwd: van den pasovergang van de Kleine Scheidegg tot aan het Jungfraujoch (hoogste station van Europa op 3 457 m). Deze tandradbaan loopt door vele tunnels en ontvangt electrischen stroom van de electriciteitswerken van Lauterbrunnen en Burglauernes; lengte 9,4 kilometer. *Comijn.*

Junggrammatiker, groote groep van taalkundigen, die zich bezighouden met Indo-Germaansche talen en algemeene taalkunde, welke rond 1875 door Leskien geïnspireerd zijn, o.a. Osthoff, Brugmann, H. Paul, Verner enz. Hun drie grootste ontdekkingen zijn geweest de palataalwet, de wet van Verner en het beginsel van de werking der klankwetten zonder uitzondering. De uitdrukking Junggrammatische Richtung verschijnt het eerst in de voorrede van de Morphologische Untersuchungen van Osthoff en Brugmann en berust op een spotwoord van Zarncke. *Weijnen.*

Junghuhn, Franz Wilhelm, Duitsch natuuronderzoeker. * 26 Oct. 1809 te Mansfeld, † 24 April 1864 te Lembang (Java). Studeert medicijnen te Halle, maar doet meer aan zijn liefhebberij-studiën geologie en botanie. Na een wisselvallig leven in 1835 als officier van gezondheid naar Indië. Hier hervatte hij zijn geologische en botanische studiën. Kennismaking met Diard, voorzitter der Natuurkundige Commissie, had tot gevolg, dat hij voor een jaar aan die commissie werd toegevoegd. Daarna overgeplaatst naar Padang, krijgt hij door Merkus de opdracht tot opneming van de Bataklanden, beschreven in „Die Battakländer auf Sumatra". Na eervol ontslag uit den militairen dienst volgt definitieve benoeming tot lid der natuurk. commissie. Belast met onderzoek naar kolenvelden op Java, beschreven in „Topographische und naturwissenschaftliche Reisen durch Java" met atlas. Gedurende zijn 7-jarig verlof schreef hij: Java, deszelfs gedaante, bekleeding en inwendige structuur. Na zijn terugkeer werd hij ambtenaar voor natuurkundige onderzoekingen, doch in 1857 als vervanger van Hasskarl met de zorg voor de kinacultuur belast. *Olthof.*

Jungingen, Konrad von, grootmeester (1393-1407) van de Duitsche Orde. Hij veroverde in 1398 het eiland Gotland op de Vitaliebroeders (kapers) en kreeg in 1402 de Neumark in zijn bezit.

Jungius, Joachim, Duitsch natuurkundige en philosoof. * 22 Oct. 1587 te Lübeck, † 23 Sept. 1657 te Hamburg. Als philosoof bewoog J. zich op het terrein der logica; reeds voor Descartes erkende hij de beteekenis van de wiskunde voor de philosophie. J. is echter vooral bekend om zijn werken op het gebied der medicijnen en natuurwetenschappen. In zijn voornaamste plantkundige werk, Isagoge phytoscopia, gaf hij een belangrijke systematiek van de theoretische

plantkunde. Reeds in 1609 werd hij prof. in de wiskunde te Giessen, in 1616 begon hij medicijnen te studeeren te Rostock en in 1618 promoveerde hij te Padua tot doctor in de medicijnen als leerling van Caesalpino. Na een professoraat in de wiskunde te Rostock en in de medicijnen te Helmstedt werd hij rector van het academisch gymnasium en van het Johanneum te Hamburg in 1629. In 1640 verliet hij het Johanneum om tot zijn dood rector van het gymnasium te blijven.

Lit.: Guhrauer, J. J. und sein Zeitalter (1850); Avé-Lallement, Des Dr. med. J. J. Briefwechsel (1863); H. Wohlwill, J. J. und die Erneuerung atomistischer Lehren im 17. Jhdt. (1887). *Melsen.*

Jüngst, Antonie, Katholiek Duitsch dichteres van stemmingslyriek en vaderlandsche epiek. * 1843 te Werne, † 1918 te Münster.

Voorn. werken: Konradin der Staufe; Baldurs Tod; Maria von Magdala; Vaterunser; Leben und Weben.

Jüngstes Deutschland, → Duitschland (dl. IX, kol. 534, sub Naturalisme enz.).

Jungtsjechische partei, partij van Tsjechische democraten, die zich na 1867 verzetten tegen de achterstelling van Bohemen bij de instelling van den dualistischen staat Oostenrijk-Hongarije. Hun leiders waren Gregr en Sladkovsky, hun blad de Narodni Listy. Thans de partij der Nationaal-democraten.

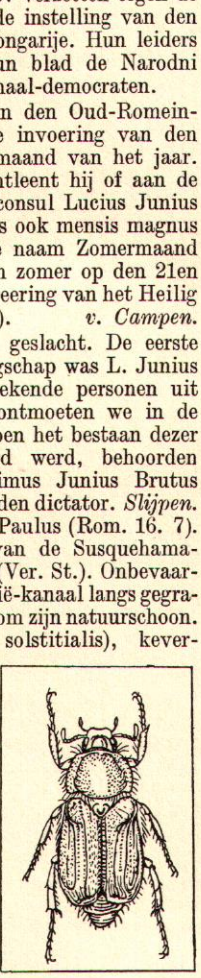
Juni (Lat. mensis Junius), in den Oud-Romeinschen kalender de 4e, sedert de invoering van den → Juliaanschen kalender de 6e maand van het jaar. Hij telt 30 dagen. Zijn naam ontleent hij of aan de godin Juno, of aan den eersten consul Lucius Junius Brutus. In de M.E. werd hij soms ook mensis magnus (= groote maand) genoemd. De naam Zomermaand herinnert aan het begin van den zomer op den 21en der maand. J. is gewijd aan de vereering van het Heilig Hart van Jesus (feestdag 23 Juni). *v. Campen.*

Junia, gens, Romeinsch geslacht. De eerste consul na den val van het koningschap was L. Junius Brutus. Een heele reeks van bekende personen uit deze of een gelijknamige gens ontmoeten we in de geschiedenis der republiek. En toen het bestaan dezer republiek door Caesar bedreigd werd, behoorden Marcus Junius Brutus en Decimus Junius Brutus Albinus tot de moordenaars van den dictator. *Slijpen.*

Junias, medearbeider van Paulus (Rom. 16. 7).

Juniata-rivier, zijrivier van de Susquehamarivier in den staat Pennsylvanië (Ver. St.). Onbevaarbaar, vandaar is er het Pennsylvanië-kanaal langs gegraven. Het dal wordt veel bezocht om zijn natuurschoon.

Junikever (Amphimallus solstitialis), keversoort van de onderorde der bladsprietigen, familie der Scarabacidae, die aan den meikever verwant is, maar van dezen afwijkt door de geringere grootte (15-17 mm), de geelbruine kleur en den vliegtijd, die in de tweede helft van Juni valt. In sommige streken treden de J. in groot aantal op, vooral in de buurt van graanvelden, en vliegen des avonds onstuimig rond. De wijfjes leggen de eieren bij plantenwortels. De kevers richten schade aan door het vreten aan bladeren en bloemen, de larven door het knagen aan de wortels van graan en grassoorten. *M. Bruna.*

Junikever.

Junilius Africanus, Christelijk schrijver, 6e eeuw. J., hofbeambte van keizer Justinianus in Konstantinopel, bewerkte een Grieksch handboek voor bijbelstudie van Paulus van Nisibis vrij in het Latijn: Instituta regularia divinae legis. Het steunt op Theodorus van Mopsueste, zooals blijkt uit critiek op den canon der H. Schrift en uit Nestoriaansch en Pelagiaansch klinkende uitingen. Toch werd J. in de M.E. veel gebruikt.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (LXVIII). Beter is de uitg. van Kihn in zijn: Theodor v. Mopsuestia und J. A. als Exegeten (1880). *Franses.*

Junimea, → Jassy (sub Jassyschool).

Junin, 1° dept. in de rep. Peru; grootendeels bergland met een weinig landbouw en veeteelt. Verder mijnbouw (zilver, koper). Opp. 59 105 km², ca. 450 000 inw. Hoofdstad, tevens mijnbouwcentrum Huancayo.

2° District-hoofdstad in de rep. Argentinië, tevens handelsplaats in de prov. Buenos-Aires; ca. 40 000 inw. Spoorwegcentrum. *Zuylen.*

Juniperus, → Jeneverbes.

Junius, → Junia (Gens).

Junius Brutus, Marcus, zoon van Cato's zuster en Caesar's vriendin Servilia; door Caesar geliefd en bevoordeeld, toch leider van den Caesarmoord.

Junius, 1° Franciscus (eigenlijk: François Du Jon), Calvinistisch predikant. * 1 Mei 1545 te Bourges, † 23 Oct. 1602 te Leiden. Hij studeerde te Genève (1562) en werd in 1565 Fransch Calvinistisch predikant te Antwerpen, waar hij veel vertrouwen won. Hij werd echter door de regeering gezocht om de verspreiding van Calvinistische traktaatjes en moest zich schuil houden. In 1566 leidde hij hagepreeken in West-Vlaanderen, en op de synode te Antwerpen, in die dagen gehouden, kreeg hij belangrijke opdrachten. In 1568 is hij veldprediker in het leger van Oranje, daarna predikant te Schönau tot 1573 en helpt Tremellius bij diens vertaling van het Oude Testament. Daarna is hij achtereenvolgens hoogleeraar te Schönau tot 1584, te Heidelberg tot 1592, en te Leiden. Hier trad hij verzoenend op in geschillen tusschen de magistraat van Utrecht en de malcontente Gereformeerde partij aldaar. Overigens is dit een tijd van controversen met Socinianen en Katholieken, o.m. met Bellarminus, tegen wien hij o.a. 7 dln. Animadversiones schreef. Hij is viermaal gehuwd geweest. Stierf te Leiden tijdens een pestepidemie. Zijn literair werk is zeer omvangrijk, waaruit A. Kuyper o.a. uitgaf: Opuscula theologica selecta Fr. Junii (1882).

Lit.: Fr. W. Cuno, F. J. Sein Leben und Wirken (1890); Biogr. Wbk. der Prot. Godgel. in Ned.; Nw. Ned. Biogr. Wbk. *Erens.*

2° Franciscus, linguist. * 1589 te Heidelberg, † 19 Nov. 1677 te Londen. Opgevoed te Leiden; ging in 1620 naar Engeland, waar hij bibliothecaris werd van Thomas Howard, graaf van Arundel. Hij verbleef 30 jaar in Engeland, en legde zich toe op de studie van het Angelsaksisch en verwante Oud-Germ. talen. Van 1651 tot '53 woonde hij in Friesland om het Friesch te bestudeeren. Hij bezorgde de eerste uitgave van den Gotischen Codex van Ulfilas. Zijn rijke verzameling van oude manuscripten schonk hij aan de Oxford-bibliotheek. *F. Visser.*

Verdere werken: o.a. De pictura veterum (1637); Caedmonis monachi paraphrasis poetica geneseos (Amsterdam 1655); Etymologicum anglicanum etc.

3° Hadrianus, doctor in de geneeskunde,

* 1 Juli 1511 te Hoorn, † 1575 te Middelburg. Gepromoveerd te Bologna, 1540. Van 1562-1563 opvoeder van den kroonprins van Denemarken, den lateren Christiaan IV. Van 1563-'73 geneesheer te Haarlem en rector der Lat. school; na den val der stad naar Middelburg. Humanistisch ontwikkeld man, die door studiën op het gebied van geneeskunde, Klassieke philologie, taalkunde en geschiedenis naam maakte. Bij opdracht der staten van Holland, stelde hij tusschen 1566 en 1570 een geschiedenis van het gewest samen, die ten gevolge der onlusten eerst in 1588 te Leiden verschenen is. In deze „Batavia" komt voor het eerst een breede uiteenzetting voor van de Haarlemsche overlevering, als zou Laurens Jansz. Coster de uitvinder der boekdrukkunst zijn.

Lit.: Fruin, Verspr. Geschriften (I); Kampinga, De opvattingen over onze oudere vaderlandsche geschiedenis (1917). *J. D. M. Cornelissen.*

Junius-brieven, → Francis (sir Philip).

Junkers, Hugo, Duitsch motor- en vliegtuigbouwer. * 3 Febr. 1859 te Rheydt, † 3 Febr. 1935 te Gauting bij München. Van 1897 tot 1912 hoogleeraar aan de Techn. hoogeschool te Aken. Bouwde het eerste geheel metalen vliegtuig (1915) en geheel metalen verkeersvliegtuig (1919). Zijn meest bekende creatie is de G. 38, de zgn. „vliegende vleugel", ontworpen in 1910, gebouwd in 1930; afmetingen: 45 bij 23 m; motorvermogen 2 400 pk, verdeeld over 4 motoren; 32 passagiers, 4 man bemanning. J. ontwierp (in 1907) en bouwde (in 1930) ook den eersten bruikbaren ruwolie-vliegtuigmotor. *Franquinet.*

Junkertum (Duitsch) = het Jonkerdom. Sinds ca. 1820 als slagwoord bekend en bedoeld om het arrogante en uitdagende optreden van sommige Duitsche adellijken te treffen. Een twintigtal jaren later wordt het een strijdleus met een politiek tintje en wordt dan vnl. van adellijke Oost-Pruisische landheeren gezegd. Bismarck geloofde in 1851 nog, dat het eens, zooals Whigs en Tories, een eerenaam kon worden (Polit. Reden 1.405). *Brouwer.*

Junnan of Yunnan, de Zuid-Westelijkste provincie van China(VII 384 C 6); opp. ca. 400 000 km², ong. 11 millioen inw., waarvan 25 % Chineezen. Het Westen wordt ingenomen door de zeer hooge gebergten, die van Tibet ombuigen naar Achter-Indië; het Oosten bestaat uit kalkplateau's, die met steile terrassen eindigen. Het gebied bevat vele mineralen: tin, koper, antimonium, kwik, goud; zout, aluin, steenkool. Groote rivieren voeren het water af naar het Zuiden (Saloeen en Mekhong) en naar het Oosten (Songkoi). Het moessonklimaat brengt zomerregen, de winter is koud. De lagere dalen hebben meer subtropischen plantengroei. In de bergen wonen oudere stammen, die vrijwel zelfstandig zijn (Tai en Lo-lo); de Chineesche landbouwers en kooplieden wonen meer in de dalen. Producten zijn: rijst, boekweit, maïs, aardappelen, opium, katoen, suikerriet. De tinmijnen van Kokioe zijn bekend. J. is van groote beteekenis als doortochtland; de Franschen legden dan ook een spoorlijn aan tot Junnan(foe), de hoofdstad (ca. 150 000 inw.). Deze stad is, evenals een drietal andere, voor den handel geopend. J. leed zeer veel door den opstand der Mohammedanen (1867-'72).

Lit.: E. Weisz, Die Provinz J. (1912); vooral bibliographie in J. Sion, Asie des Moussons (I). *Heere.*

Juno, oorspronkelijk een Oud-Italische licht- of maangodin. Later in de mythologie de gemalin van Juppiter, dochter van Saturnus en Rhea. Sedert de 6e eeuw v. Chr. werd zij geheel gelijkgesteld met → Hera. Zij was de koningin der goden en de beschermster van het Rom. gebied, patrones der vrouwen, van het huwelijk, van het huiselijk leven en van de geboorte.

Bijnamen: Lucina (= Helpster bij de geboorte), Moneta (Waarschuwende godin), Quiritis, Sospita (Beschermster en Redster van het volk), Juga, Pronuba (Zij sticht het huwelijk). Zij is vrouwelijk pendant van den mannelijken genius. Haar gewijd zijn de gans (de ganzen van het Capitool), de pauw, de kraai en de witte koe (offerdier). Voornaamste feest: de Matronalia (1 Maart). Juni is wellicht naar haar genoemd. Naar haar vader Saturnus noemde Vergilius haar „Saturnia". Op den Mons Capitolinus had zij een tempel. *Weijermans.*

Juno (sterrenk.) is de derde der → kleine planeten in volgorde van ontdekking. Haar gemiddelde afstand tot de zon bedraagt 2,67 × den straal der aardbaan en haar middellijn is ca. 190 km. De helderheid in gunstige omstandigheden is die van een ster van de 7e grootte. *de Kort.*

Junot, Andoche, Fransch revolutie-generaal. * 23 Oct. 1771 te Bussy-le-Grand, † 29 Juli 1813 te Montbard. Bij het beleg van Toulon (1793) trok J. de aandacht van Napoleon, die hem benoemde tot zijn adjudant in Italië en Egypte. Maar als gouverneur van Parijs (1806) leek J. Napoleon te zelfstandig; werd daarom belast met de verovering van Portugal, waardoor hij den titel van hertog van Abrantes kreeg. In een vlaag van waanzin pleegde J. zelfmoord door uit een raam te springen. Zijn vrouw (→ Abrantes) maakte naam als schrijfster. *V. Claassen.*

Junqueira Freire, Luiz José, Portugeesch dichter. * 1832, † 1855 te Bahía. Behoort tot die generatie van laat-romantici, voor wie twijfel en pessimisme een levenshouding beteekenden. Zonder roeping in het klooster getreden, werd hij spoedig in zijn gedichten een aanklager van het kloosterleven. Inspirações do claustro (1855), met misleidenden titel, is hiervoor representatief. In dit opzicht is hij eenig in de Port. literatuur. Hij is een opstandig dichter, vol onrust, waarvan zijn andere werk, Contradicções Poeticas, een afspiegeling is. *Terlingen.*

Junta, verbond van steden of particulieren in Spanje, meestal met een politiek doel: verzet tegen de regeering. Een bekende J. is die van Aranjuez (of Sevilla), die sinds 1808 het verzet tegen Napoleon leidde.

Juon, Paul, Russisch componist. * 8 Maart 1872 te Moskou. Studeerde viool en compositie o.a. bij Arenskij en Bargiel; 1897 te Berlijn, waar hij sedert 1916 leeraar is aan de Kön. Hochschule für Musik. Schreef vooral kamermuziekwerken, onder invloed van Brahms; hier en daar verraden melodie en rhythme zijn Russischen oorsprong.

Werken: Prakt. Harmonielehre (1901); Handb. f. Harmonie (1920). *Piscaer.*

Jupille, gem. ten O. van Luik; opp. 665 ha, ca. 7 500 inw.; Maasdal; steenkoolmijnen, metaalnijverheid, wapenfabricage. Kerk met belangwekkende schilderijen. J. heeft een groote historische beteekenis, nl. als verblijfplaats van de Karolingers, die er een paleis bezaten en kasteelen. Het is ook een belangrijke nederzetting in den Romeinschen tijd: gevonden zijn de grondvesten eener villa met kelder, hypocaustumresten, fragment van een mozaïek en allerlei huisraad.

Lit.: Bullet. de l'Inst. arch. liégeois (XI 1872).

Jupiter (sterrenk.), de grootste planeet van

JOANNES DE DOOPER.
Schilderij van Geertgen tot St. Jans.

Kaiser-Friedrich-Museum, Berlijn.

het zonnestelsel en een der helderste hemellichten, slechts door Venus en soms door Mars en Sirius in helderheid geëvenaard. Om J. heen wentelen 9 manen, waarvan de 4 grootste, reeds met een veld- of tooneelkijker te onderscheiden, door Galilei in 1610 het eerst gezien zijn en later → Io, → Europa, → Ganymedes, → Callisto zijn genoemd. In kijkers vertoont J. zich als een afgeplatte schijf, met donkere banden aan weerszijden van den evenaar en met lichtbruine vlekken, bijv. op het Z. halfrond de zgn. roode vlek (ontdekt in 1878; sindsdien aanmerkelijk in duidelijkheid afgenomen). Men ziet evenwel niet de massieve kern, maar een dicht wolkendek, waarin blijkens het spectrumonderzoek methaan en ammoniak voorkomen en temperaturen van ong. 130° C onder nul heerschen. J. wentelt in bijna 10 uur om zijn as. De gemiddelde afstand tot de zon bedraagt 5,2 × die der aarde of 778 millioen km, de omloopstijd bijna 12 jaar. De massa is 317 × die der aarde, bijna 0,001 van de zonsmassa. De dichtheid (1,34 × die van water) is nog niet $^1/_4$ van die der aarde. *de Kort.*

Jupiter ende Yo. Over deze Klassieke mythe bestaat in het Nederlandsch een uitvoerig spel door Jan Bapt. Houwaert als Handel der Amoreusheyt, begrepen in dry Boecken, inhoudende dry excellente, constighe, soet-vloyende Poetische spelen van sinnen (Brussel 1583; nog twee exemplaren bekend); feitelijk één spel, in drie deelen, telkens met proloog en naproloog en met een sotternye aan het einde. Het wil vooral een spel der jaloerschheid zijn, bij Juno; maar heeft weinig diepte, al is het niet onverdienstelijk om de grappigheid vooral der tusschendeelen. *V. Mierlo.*

Jup(p)iter (= waarsch. „Licht-vader"), oorspronkelijk een Oud-Italische natuurgod, dan in de m y t h o l o g i e de zoon van Saturnus (de Gr. → Cronus). De hoogste god der Romeinen, de almachtige en goede. Hij verwekt donder en bliksem, regen en zonneschijn, storm en onweer, beschikt over het lot der stervelingen en openbaart zijn wil door hemelteekenen, orakels en vogelvlucht.

Sinds de 6e eeuw v. Chr. werd hij geheel met den Gr. Zeus vereenzelvigd. Als I. O. M. (= Iupiter Optimus Maximus, de algoede en almachtige,) was hij de eigenlijke Rom. rijksgod. De wereldheerschappij van Rome stond onder zijn bijzondere hoede. Rome's legers hield hij van de vlucht terug en voerde hij ter overwinning. Met Juno en Minerva werd hij op het Capitool vereerd. Hij werd vaak afgebeeld, den bliksem slingerend of rijdend op zijn vierspan.

Bijnamen: Fulgur (= God van den bliksem), Tonans (Donderaar), Pluvius (Regenzender), Liber (Vruchtbaarmaker), Dapalis, Epulo (Voedselschenker), Stator (Schenker van standvastigheid), Terminus (Beschermer van de grenzen), Victor (Brenger van de overwinning), Conservator, Custos, Redux, Sospitor (Die den keizer behouden terugbrengt).

Als Latiaris is hij de god van den Lat. Bond. Heilige dagen, hem gewijd, zijn de I d e n. Zijn offerpriester is de flamen Dialis. Offerdieren zijn witte stieren en lammeren. De ludi romani waren als nationale spelen hem gewijd. Attributen zijn arend, schepter en bliksem. *Weijermans.*

Juppiter Capitolinus is J.'s naam, zooals hij te Rome op het Capitool werd vereerd als beschermer van den Rom. staat. In den Juppiter-tempel op het Capitool bevond zich zijn beeld tusschen dat van Juno en van Minerva. De bouw van dezen tempel, het voornaamste heiligdom van den Rom. eeredienst, werd volgens Livius reeds in den tijd der koningen begonnen. In het jaar 83 v. Chr. brandde hij geheel af, waarbij ook het oude cultusbeeld, dat van aardewerk was, werd vernield. De tempel werd weer opgebouwd en van een nieuw beeld uit goud en ivoor voorzien. Nog tweemaal tijdens de Oudheid, in de jaren 69 en 80 na Chr., werd het heiligdom door brand geteisterd, om telkens weer opnieuw te worden opgetrokken. Na in den tijd der volksverhuizingen geplunderd te zijn, kwam het gebouw in de M.E. zóózeer tot verval, dat er thans vrijwel geen sporen meer van te vinden zijn. → Aelia Capitolina.

L i t. : W. Roscher, Ausführl. Lex. der Gr. und Röm. Mythologie (II Leipzig 1890-'97, 705-744). *de Lepper.*

Juppiterzuilen, vrijstaande Romeinsche monumenten, bestaande uit een hooge vierhoekige basis, waarop een ronde zuil, beide met reliëfs versierd; het monument wordt bekroond door een Juppiterbeeld; de meest bekende is de 12,50 m hooge J. van Mainz, in 67 n. Chr. opgericht.

L i t. : Quilling, Die Jupitersäule des Samus und Severus (1918-'19).

Juprelle, gem. ten N.W. van Luik, in Haspengouw; opp. 378 ha, 850 inw.; landbouw; silexgroeven; Oud-Romeinsche steenweg; gewezen heerlijkheid.

Jura, 1° een g e b e r g t e, uit → Jura-formaties bestaande, dat zich uitstrekt van de Isère in Frankrijk tot aan den Main in Duitschland.

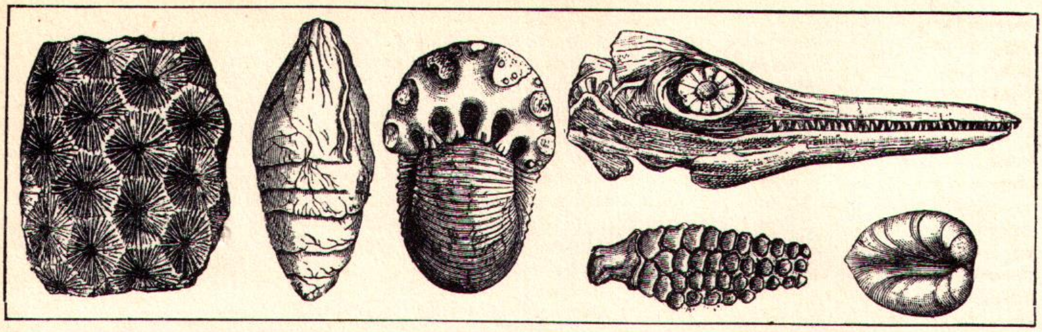
De **Fransch-Zwitsersche Jura** ligt, wat het Noordelijk deel betreft, in Zwitserland tot Bazel, het Zuidelijk deel is overwegend Fransch. In den Tertiairen tijd werd het gesteente opgeplooid door druk uit het Z. O., zoodat de parallel loopende ketens aan de Oostzijde het steilst zijn en het dichtst opeen liggen. Deze Keten-Jura verheft zich tot 1725 m (Crêt de la Neige). Naar het Westen toe gaat ze, mede onder invloed der verweering, over in de Plateau-Jura. Naast Jura- nemen ook Trias- en Krijtgesteenten deel aan den opbouw. De kalkbodem is onvruchtbaar en vertoont vele karstverschijnselen (→ Karst). De rivieren doorloopen de lengtedalen en doorbreken de ketens in zeer nauwe dwarsdalen, zoodat het verkeer zeer bemoeilijkt wordt. Het klimaat is ruw en vochtig, zoodat de bergruggen zeer schaars bewoond zijn; de dalen daarentegen hebben vele mooie weiden, de veeteelt is dus veel belangrijker dan de landbouw. De Fransch sprekende bevolking leeft voornamelijk van huisindustrie (horloges) en glas-, papier- en textielfabricage.

De **Duitsche Jura** bestaat uit horizontaal liggende lagen, die naar N. en W. steil afhellen. Naar het O. toe neemt de dikte der lagen af. Men onderscheidt er de **Zwabische** (hoogste deel: Rauhe Alb) en de **Frankische Jura.** Ook hier is de veeteelt belangrijker dan de landbouw en moet de huisindustrie (textiel) als aanvulling dienen. *Heere.*

L i t. : A. Heim, Geologie der Schweiz (3 dln. 1918-'22); Früh, Geogr. der Schweiz (verschijnt sinds 1930).

2° Een d e p a r t e m e n t in het O. van Frankrijk (XI 64, nr. 30); opp. 5 055 km², ca. 229 000 inw. (1931); hoofdstad Lons-le-Saunier. Het dept. omvat vele ketens van de Fransche Jura, benevens een deel van het merenrijke landschap Bresse. Ca. 1/3 is bosch of onbebouwd, 1/4 is landbouwgebied (tarwe, haver, aardappelen). Ooft en wijn. Veel veeteelt (kaas). Weinig mijnbouw (steenzout). Papier- en horloge-industrie. Het aantal inwoners gaat achteruit. *Heere.*

3° (⟨ Skandin. deor-oe, herteneiland) Een e i l a n d van de Inner Hebrides, graafschap Argylshire, Schot-

Eenige fossielen uit de Juraformatie. Van links naar rechts: Astraea helianthoides (een koraalsoort); coproliet van een Ichthyosaurus; Ammonites macrocephalus (een ammonietsoort); schedel van een Ichthyosaurus, daaronder links: een zwempoot van een Ichthyosaurus, rechts: Nucula Hammeri (een mosselsoort).

land (XII 464 C-D 3), opp. 400 km²; ca. 570 inw. Bergachtig, hoogste toppen: Paps of Jura, 784 en 720 m hoog. Visscherij, landbouw, veeteelt.

Juraformatie is de middelste van de drie Mesozoïsche formatiegroepen (zie plaat; vergelijk den index in kolom 831/832); de naam is door v. Humboldt en Brongiart ontleend aan het Fransch-Zwitsersche Juragebergte, waarvan de Jurassische lagen de basis vormen. De formatie is rijk aan fossielen, waardoor de stratigraphische indeeling zeer ver is doorgevoerd. Quenstedt en v. Buch verdeelden de formatie, naar de kleur van de ontsluitingen in het terrein, in Zwarte, Bruine en Witte Jura, waarvoor de gebruikelijke benamingen resp. Lias, Dogger en Malm zijn geworden. Deze groepen zijn weer verder onderverdeeeld in etages, op grond van bepaalde Ammonieten, die goede gidsfossielen zijn en soms een enkele laag bepalen. Zoo heeft men in Duitschland de tijdvakken: Lias, Dogger en Malm in etages gesplitst, die ieder door een Grieksche letter worden aangeduid. Zie hiervoor en voor de stratigraphische indeeling in de voornaamste gebieden, de onderstaande tabel.

In het boven-Trias is Europa een groot vasteland, bedekt door woestijnen, terwijl ten Zuiden ongeveer op de plaats van de tegenwoordige Middellandsche Zee, de oude Thetys-zee zich uitstrekt, die, beginnend bij Midden-Amerika, zich ten Zuiden van Europa, door Klein-Azië tot den Oost-Indischen Archipel voortzet. Reeds in het Rhétien, soms tot het boven-Trias, soms tot het onder-Jura gerekend, dringt de zee het West- en Midden-Europeesche vasteland binnen. Deze → transgressie wordt geleidelijk grooter. In deze ondiepe zee worden de kalken en mergels van het Jura afgezet; het zijn epicontinentale afzettingen (→ Epicontinentale zee). Naar boven toe wordt de J. begrensd door het terugtrekken van de zee uit groote gebieden. Deze → regressie uit zich o.a. in de brakwaterafzettingen van het Purbeckien, die soms geleidelijk in de afzettingen van het onder-Krijt overgaan. De transgressie schijnt de oude Hercynische massieven gespaard te hebben, waardoor de Jura-zee zich geleedde in verschillende bekkens tusschen de massieven van Noord-Engeland en Bretagne, het Centraal-Plateau, de massieven van Vogezen en Zwarte Woud, het boven-Rijnsche leisteenplateau en het Boheemsche massief. De grootste diepte bereikte het Zwabische bekken tusschen Zwarte Woud en Boheemsch massief. Terwijl hierin de afzettingen tot aan het Malm over-

Indeeling van de Juraformatie.

Tijdvakken	Etages				
	Z.-Duitschland	Engeland		Frankrijk	Alpen
Malm of Boven- (Witte) Jura.	ζ	Upper Oolite	Purbeckian Portlandian	Purbeckien Bononien	Tithoon (Diphya-lagen)
	ε, δ, γ		Kimmeridgian	Kimmeridgien	Acanthicus-lagen
	β	Middle Oolite	Corallian	Lusitanien	Séquanien Rauracien Argovien
	α		Oxfordian	Oxfordien	Transversarius-lagen
Dogger of Midden- (Bruine) Jura	ζ	Lower Oolite	Callovian	Callovien	
	ε		Bathonian Fullonian	Bathonien	
	δ, γ, β		Bajocian	Bajocien	
	α		Upper	Aalénien	
Lias of Onder- (Zwarte) Jura	ζ, ε			Toarcien	
	δ, γ		Middle	Charmouthien	
	β α		Lower	Sinémurien Hettangien	
Trias				Rhétien	

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

wegend mergelachtig zijn, is in de andere bekkens het Lias mergelachtig en zijn in het Midden-Jura vooral zoögene kalksteenen (d.w.z. kalksteenen, rijk aan dierlijke resten) ontwikkeld, waarvan oölietische kalksteenen den naam aan het Eng. „oolite” gegeven hebben.

Voor groote gebieden begint de Jura-transgressie eerst in het Jura. Zoo in Rusland, waar in het boven-Jura een lange zeearm de Thetys-zee met de Arctische zeeën verbindt. In tegenstelling met de epicontinentale ontwikkeling van de J., treedt de Alpiene J. op, afgezet in de diepe Tethys-zee, zoo o.a. de „Schistes lustrées” van de Alpen. Het zijn afzettingen uit de diepe zee, tot abyssische afzettingen toe. Het boven-Jura neemt voor de Alpiene J. de benaming Tithoon aan; het zijn compacte kalken met een rijke Ammonieten-fauna en soms met → radiolarieten.

De Jura-afzettingen van het Fransch-Zwitsersche Juragebergte werden afgezet in de randzone van de Thetyszee met het Noordelijke epicontinentale gebied.

De Alpiene J. wordt teruggevonden in de Alpien geplooide bergketens van Spanje, Noord-Afrika, Klein-Azië, Himalaja tot in Oost-Indië toe. Behalve in Europa en in de landen van de Thetys-zee kent men Jurassische afzettingen in de geplooide ketens rondom den geheelen Stillen Oceaan. Groote gebieden van de de aarde waren tijdens het Jura vasteland. Ten N. van de Thetys-zee liggen het Atlantische continent, dat N. Engeland met Noord-Amerika verbindt, en het groote N. Aziatische continent, het Angara-land van Suess. Ten Zuiden van de Thetys-Zee strekt zich het Gondwana-land uit, dat Zuid-Amerika, Afrika, Madagaskar, Voor-Indië en Australië omvat, maar dat reeds door de Jura-zee in verschillende stukken geleed wordt. Op al deze continenten vindt men slechts terrestre Jurassische afzettingen.

In tectonisch opzicht is de J. een periode van betrekkelijke rust. In het Alpengebied heeft de vrij zwakke plooiingsphase op het eind van het Kimbridgien gewerkt, die in N. Duitschland de hoofdphase van de Saxonische plooiing geweest is. In tegenstelling hiermee was de gebergteplooiing in de Andes zeer intensief en, terwijl men in Europa slechts weinig sporen van een vulkanische activiteit kent, nemen vulkanische gesteenten in de Jura-afzettingen van de Andes een groote plaats in.

Het Jura is palaeontologisch zeer rijk. Prachtig bewaard is boven-Jurafauna uit de fijnkorrelige lithographische kalk (Plattenkalk) van Solnhofen in Beieren. Hierin vindt men uiterst zelden fossiliseerende diergroepen, als kwallen, terwijl men er de eerste vogels vindt. → Archaeopterix. Van zoogdieren kent men enkele kaakfragmenten. De reptielen bereiken hun bloeiperiode. Prachtig bewaarde geraamten vindt men in het Lias van Holzmaden en in Engeland. Onder de visschen moeten vooral de kraakbeenvisschen en glansschubbigen genoemd worden. De beenvisschen zijn reeds aanwezig, maar spelen een ondergeschikte rol. Onder de holtedieren zijn de koralen van belang voor het boven-Jura, waar zij dikwijls (Juragebergte) geweldige riffen gevormd hebben. De sponzen zijn in Zuid-Duitschland bijzonder talrijk en treden hier gesteente-vormend op. De Lamellibranchiaten of mossels zijn zeer talrijk. Het zijn minder goede gidsfossielen. Dikwijls vormen de resten van de schelpen geheele gesteentebanken (lumachellen). Goede gidsfossielen zijn onder de kopvoetigen: de Ammonieten en de Belemnieten; onder de stekelhuidigen: de zeeëgels, waarvan naast de vijfzijdig symmetrische vormen de tweezijdig symmetrische vormen verschijnen. De zeelelies verminderen in aantal. De Brachiopoden zijn sterk achteruitgegaan, alleen de Terebratula’s en Rhynchonella’s zijn talrijk in de kustzeeën. Het geslacht Pygope is kenmerkend voor het Alpiene Jura. De slakken zijn talrijk, maar van weinig belang.

De Juraflora is het hoogtepunt van de ontwikkeling der Mesozoïsche plantenwereld, d.w.z. Gymnospermen (naaktzadigen) domineeren. Daarnaast spelen ook varens een belangrijke rol. Van klimaatgordels is, wat de flora betreft, weinig te bespeuren. De faunistische verschillen tusschen de Noordelijke zeeën en de Mediterrane zeeën laten zich voor een groot deel verklaren door verschil in diepte en → facies. Eerst in het Boven-Jura kan men van faunistische provincies spreken, voor een groot deel veroorzaakt door een verschil in klimaat. Men onderscheidt voor Europa de Boreale provincie, die de afzettingen van Rusland, Spitsbergen, Nova-Zembla, Noord-Engeland en Noord- en N.W. Amerika omvat, gekarakteriseerd o.a. door bepaalde Ammonieten-genera, en de Mediterraan-Kaukasische provincie, die de afzettingen van de Thetys-zee omvat en zich Oostwaarts voortzet in de Himalajische provincie, gekarakteriseerd door bepaalde Ammonietengenera en koraalriffen. Het tusschenliggende gebied heeft afwisselend invloeden ondergaan van de Boreale Mediterraan-Kaukasische provincie. Verder onderscheidt men een aparte Japansche provincie, en voor Westelijk-Zuid-Amerika, Middel-Amerika en Zuid-Afrika de Zuid-Andine provincie.

Onder de delfstoffen moeten genoemd worden de „minette” van Lotharingen en Luxemburg, een limonietisch sedimentaire ijzerafzetting aan de basis van het Jura.

L i t.: E. Haug, Traité de Géologie. Les Périodes géologiques (II Parijs 1908-1910); E. Kayser, Lehrb. der Geologie. II Formationskunde (Stuttgart [6]1921-’24); Gignoux, Géologie Stratigraphique (Parijs 1926); E. Dacqué, Leitfossilien. Wirbellose der Jura (uitg. d. G. Gürich, Berlijn 1934); W. Salomon, Grundzüge der Geologie (II Stuttgart 1926). *Oosterbaan.*

Jurbeke (Fr. J u r b i s e), gem. in het centrum van de prov. Henegouwen, ten N. van Bergen; opp. 685 ha, 1 280 inw.; landbouwstreek, beboschte omgeving; kerk uit de 18e eeuw; kasteel van Moustier.

Jurgens, A n t o o n, Ned. industrieel en stichter van de Jurgens-margarinefabrieken, welke later in Van den Bergh’s Limited zijn opgenomen. * 8 Aug. 1805 te Oss, † 1 Sept. 1880 aldaar. Begon aanvankelijk met een handel in natuurboter en verkreeg in 1871 de patentrechten van de door den Franschen scheikundige Meye-Mouriés uitgevonden margarine. *Hoogeveen.*

Jurí, Indianenstam in Brazilië. → Indianen van Zuid-Amerika.

Jurisdictie (iurisdictio) of rechtsmacht is **in het algemeen** een gezag van o p e n b a r e n aard; zoo verschilt ze van een gezag van h u i s e l ij k e n aard (potestas dominativa) als dat van ouders in het gezin of van oversten in een kloostergemeenschap. Er is dus b u r g e r l ij k e j. in den Staat en k e r k e l ij k e j. in de Kerk. Evenals de burgerlijke j. strekt de j. in de Kerk zich uit tot besturen, wetten en bevelen uitvaardigen, oordeelen en straffen; sommigen rekenen zelfs het leergezag der Kerk bij haar j. (→ Bestuursmacht der Kerk).

De **kerkelijke** j. heeft betrekking (C.I.C. can. 196) hetzij op haar uitwendig rechtsgebied (f o r u m e x t e r n u m), dat alles omvat, wat tot de inrichting der Kerk als uiterlijke maatschappij noodig is (bestuur, wetten, rechtbanken), dus ook de verplichtingen van elken geloovige tegenover de Kerk; hetzij op haar inwendig rechtsgebied (f o r u m i n t e r n u m, of forum conscientiae), waar nl. het geweten van den geloovige tegenover God geregeld wordt; er zijn volmachten, die in het inwendig rechtsgebied ook buiten de biecht kunnen gebruikt worden (forum internum extra-sacramentale), de meeste echter, benevens de rechtsmacht om de zonden te absolveeren, gelden slechts binnen de biecht (forum internum sacramentale).

De kerkelijke j. (can. 197) is een g e w o n e (o r d i n a r i a), als ze van rechtswege aan een ambt (als van pastoor) gehecht is; ze is o v e r g e d r a g e n (d e l e g a t a) als ze door een machthebbende aan een anderen persoon gedelegeerd of toevertrouwd is. Zoo kan gewone j. altijd gedelegeerd worden, tenzij het uitdrukkelijk anders bepaald is (can. 199). Gewone j. is e i g e n (p r o p r i a), wanneer ze in eigen naam uitgeoefend wordt (als door den bisschop van een eigenlijk bisdom); geschiedt dit in eens anders naam, dan is ze p l a a t s v e r v a n g e n d (v i c a r i a; als in een vicaris-generaal, een vicarius apostolicus).

Het uitoefenen der kerkelijke rechtsmacht verhinderen door tusschenkomst der burgerlijke macht wordt met excommunicatie gestraft (can. 2334). Heeft de geestelijke inderdaad geen j., maar denkt men toch vrijwel algemeen, dat hij die heeft (error communis), dan verleent de Kerk j. voor dit geval, in haar inwendig of uitwendig rechtsgebied (can. 209), en de daad is van kracht; hetzelfde geldt, als men twijfelt (rechtelijke of feitelijke twijfel, dubium iuris vel facti), maar met een goede reden om te meenen, dat er j. aanwezig is. Eindelijk voorziet de Kerk van j. in het inwendig rechtsgebied (can. 207) den geestelijke, die bij vergissing te lang gebruik maakt van zijn macht.

Wat de b i e c h t betreft, om geldig te absolveeren zijn de priesterlijke wijding en de ordesmacht niet voldoende; de priester moet daarbij rechtmacht of j. hebben, want de absolutie is een r e c h t e r l i j k e d a a d: de biechtvader, als rechter, moet van de bevoegde kerkelijke overheid een bepaald gebied ontvangen en bepaalde geloovigen tot onderhoorigen, over wie hij zijn macht zal uitoefenen (Trid. sess. 14, cap. 7, de Poen.; C.I.C. can. 872). De j. kan ook beperkt zijn door het voorbehouden van zekere zonden, → casus reservatus. Moedwillig biecht hooren zonder j. wordt door suspensie gestraft (can. 2366). Over wie in stervensgevaar verkeert, heeft elk priester volle j. (can. 882).

G e w o n e j. tot absolveeren (can. 873) hebben de paus en de kardinalen voor de gansche Kerk; voor hun gebied, de plaatselijke ordinaris en de vicaris-generaal, de pastoors en degenen, die hen van rechtswege vervangen, de kanunnik-penitencier, de reguliere oversten voor hun onderdanen. O v e r g e d r a g e n j. (can. 874 vlg.) om leeken (zelfs vreemdelingen; can. 881) of kloosterlingen te absolveeren verleent de ordinaris der plaats, waar de biecht geschiedt (niet de pastoor). Ook kunnen reguliere oversten j. delegeeren over hun onderdanen. Om de biecht van kloosterzusters af te nemen, is bijzondere j. vanwege den plaatselijken ordinaris noodig, tenzij in geval van zware ziekte (can. 523) of in een kerk of kapel of andere plaats, tot de biecht van vrouwen rechtmatig bestemd of gekozen (can. 522; Comm. Cod. 24 Nov. 1920 en 12 Febr. 1935). *Salsmans.*

In het internationaal recht is j. de bevoegdheid van een bepaalden Staat of zijn organen, een zaak tot zich te trekken. Meer in het bijzonder de bevoegdheid van de rechters van een Staat, een geding te beslissen, in tegenstelling tot de rechters van een anderen Staat. Voorb. Een in Ned. begaan misdrijf behoort tot de Ned. jurisdictie.

Voor j. **in het nationaal recht,** zie → Competentie. Zie ook → Jurisdictiegeschil. *Haan.*

Jurisdictiegeschil. J. ontstaan, wanneer hetzij meerdere gerechten zich bevoegd verklaren (positieve j.), hetzij meerdere zich onbevoegd verklaren (negatieve j.) om van een zelfde zaak kennis te nemen. De meest gereede procespartij (degene, die het meeste belang heeft bij spoedige voortzetting der procedure) kan dan bij verzoekschrift een eisch tot regeling van rechtsgebied instellen. Voor N e d. is deze procedure geregeld in art. 273-276 W. v. B. Rv., voor strafzaken in art. 525-527 W. v. Sv. De bevoegde rechter in deze is aangewezen in art. 54[1], 65 en 88 R.O.

In B e l g i ë behoort de regeling van rechtsgebied tot de bevoegdheid van het Hof van Verbreking. W. v. Sv. 536, 539, 540; Wet v. 4 Aug. 1832, art. 15; 25 Maart 1876, art. 19. *Bronsgeest / V. Dievoet.*

Jurisprudentie. De meest algemeene beteekenis van dit woord is rechtsgeleerdheid, vervolgens rechtspraak en in het bijzonder de rechtsopvatting gehuldigd door personen of colleges met de rechtspraak belast, blijkende uit genomen beslissingen. De j. (rechtsopvatting) vooral van den Hoogen Raad, (in België het Hof van Verbreking) als hoogste instantie, is van groot belang; hieruit kan in vele gevallen reeds bij voorbaat het al of niet slagen eener vordering worden bepaald. Door rechtsgeleerden van dezen tijd wordt de rechtspraak meestal beschouwd als een zelfstandige rechtsbron, die de wet aanvult, aanpast aan nieuwe toestanden, en zelfs haar beteekenis geleidelijk wijzigt: zulks geldt alleen van een vaste en eensluidende rechtspraak.

L i t.: P. Bellefroid, De bronnen van het stellig recht (1927); P. Scholten, in Asser's Handl. Burg. Recht Algemeen Deel [2]1934. *Bronsgeest / V. Dievoet.*

Jurres, J o h a n n e s H e n d r i c u s, kunstschilder. * 17 Jan. 1875 te Leeuwarden. J. genoot onderwijs op de Kunstnijverheidsschool en op de Academie te Amsterdam. Sinds 1921 is hij hoogleeraar aan de Amsterdamsche Academie. Op 26-jarigen leeftijd maakte hij een reis naar Spanje, waar hij sterke indrukken opdeed. Zijn fantasie is ongemeen, zijn geest geneigd tot het romantische, het kleurig gedroomd tafereel uit de historie. Is de stijl in engeren zin van zijn werk impressionistisch te noemen, in zijn verbeeldingsleven is niets van reëel afbeelden. daar overheerscht een droom van grootschheid en hoofschheid. Het „motief” is voor hem een belangrijk ding. J. is een knap illustrator. Wij noemen zijn illustraties van Don Quijote, Gil Blas, Cervantes, Shakespeare en den Bijbel. Ook heeft hij etsen gemaakt. *Engelman.*

Jury (B e l g. r e c h t), college van twaalf burgers, belast met het oordeel nopens de schuld van personen, die terechtstaan voor het plegen van een misdaad. → Assisen (Hof van). In het N e d. r e c h t onbekend, na de Fransche overheersching bij Souverein Besluit van 11 Dec. 1813 afgeschaft.

Juseret, Belg. gem. in de prov. Luxemburg,

arr. Neufchâteau, op 425 m hoogte. Opp. 2 332 ha, ca. 1 000 inw. (Kath.). Leemgrond, landbouw. Weverijen. Rivier: Sûre.

Juslenville, → Theux.

Jusserand, Jean Adrien Antoine Jules, Fransch diplomaat en groot kenner van de Eng. literatuur. * 1855 te Lyon. J. schreef tal van klare en diepgaande studies over destijds nog weinig belichte onderwerpen: Le Théatre en Angleterre depuis la conquête jusqu'aux prédécesseurs de Shakespeare (1878); Le Roman au temps de Shakespeare (1887); L'Epopée de Langland (1893). Vooral gewaardeerd om zijn Hist. litt. du peuple anglais (1895-1909), interessant om den kijk van een Franschman op de Eng. psyche. *F. Visser.*

Jussieu, 1° Adrien Laurent de, Fransch plantkundige, zoon van 3°. * 23 Dec. 1797 te Parijs, † 29 Juni 1853 aldaar als professor aan den botanischen tuin. Hij schreef monographieën over de Rutaceae, Meliaceae en Malpighiaceae.

2° Antoine de, Fransch plantkundige, broer van 4°, oom van 3°. * 6 Juli 1686 te Lyon, † 22 April 1758 te Parijs als professor aan den botanischen tuin. Behalve om eenige verhandelingen op plant- en dierkundig gebied, is hij bekend om de heruitgave van Institutiones rei herbariae van zijn leermeester Tournefort (1719) en van Plantae per Galliam, Hispaniam et Italiam observatae van Barrelier (1714).

3° Antoine Laurent de, Fransch plantkundige, vader van 1°, neef van 2° en 4°. * 12 April 1748 te Lyon, † 17 Sept. 1836 te Parijs als professor en directeur van den plantentuin. Hij bestudeerde vsch. plantenfamilies en geslachten en is vooral bekend om zijn natuurlijk plantensysteem, dat beschouwd moet worden als een uitbreiding van het systeem van zijn oom Bernard de J. en dat hij publiceerde in zijn Genera plantarum (1789).

4° Bernard de, Fransch plantkundige, broer van 2°, oom van 3°. * 17 Aug. 1699 te Lyon, † 6 Nov. 1776 te Parijs, waar hij op last van Lodewijk XIV den plantentuin van Trianon oprichtte. Hierin rangschikte hij de planten volgens een natuurlijk stelsel, waarmee hij den grondslag legde van het systeem van Antoine Laurent de Jussieu. *Melsen.*

Justaucorps (Fr., letterlijk: nauw aansluitend aan het lichaam), lange jas, oorspr. door militairen gedragen en sedert ca. 1660 in de modekleeding overgenomen. De j. is de directe voorvorm van de gekleede jas en het colbert.

Juste, Théodore, Belg. historicus. * 11 Jan. 1818 te Brussel, † 10 Aug. 1888 aldaar. Hij werd ambtenaar aan het ministerie van Onderwijs (1840), prof. aan de Militaire school (1872) en aan de Krijgsschool (1879) en lid van de Kon. Academie (1856). Hij wijdde zich aan het verspreiden van de geschiedenis onder het volk, eerst zonder wetensch. vorsching, maar reeds met onpartijdigheid. Zijn Hist. de Belgique genoot grooten bijval (1840). Meer geleerde werken volgden in groot getal; hoewel hij zelf geen archiefonderzoek ondernam, steunde hij meestal op bronnenmateriaal. Hij behandelde bij voorkeur de Belg. revoluties van de 16e en 19e eeuw. Hij was een der baanbrekers der nationale geschiedenis.

Verdere werken: o.a. Hist. de la révol. belg. de 1790 (1846); Hist. du congrès nation. de Belg. (2 dln. 1850; [2]1861; [3]1880); Hist. de la révol. des Pays-Bas sous Philippe II (2 dln. 1863-'67); Hist. des États-Généraux des Pays-Bas (2 dln. 1859); Les fondateurs de la monarchie belg. (17 dln. 1867-'82). — Lit.: P. Henrard, Notice sur Th. J. (Annuaire de l'Acad. royale de Belg., 1890, met volledige bibliographie). *Willaert.*

Justeeren (typogr.), het op gelijke hoogte brengen van matrijzen voor het gieten van boekdrukletters en het op gelijke hoogte brengen van cliché's.

Juste milieu (Fr., = het juiste midden). Koning Louis-Philippe paste dit woord van Blaise Pascal (Pensées sur la religion, Amsterdam 1692, 3.3) toe op de politiek, door hem en zijn minister Casimir Périer te voeren, nl. tusschen „de buitensporigheden der volksmacht en .... de misbruiken der koninklijke macht” (Moniteur universel van 31 Jan. 1831). Later werd het regeeringssysteem van Louis-Philippe natuurlijk in ongunstigen zin aldus betiteld; Heine bespot het hevig (5.44 vlg.). *Brouwer.*

Justi, Johann Heinrich Gottlob von, Duitsch staatsman, behoorende tot de latere Kameralisten. * 1705 te Brücken, † 20 Juli 1771 in de gevangenis te Küstrin; 1750-'55 hoogleeraar te Weenen, 1755-'62 te Göttingen. J. wordt beschouwd als de eerste Duitsche systematicus van het staatsrecht en de leer der financiën. Van zijn vooruitstrevendheid op het gebied der landhuishoudkunde getuigt zijn in de gevangenis geschreven Abhandlung von denen Hindernissen einer blühenden Landwirtschaft (1770), waarin hij opkomt tegen heerendiensten, gemeene weiderechten en allerlei misstanden, die de vrije ontwikkeling van den landbouw beletten. *M. Verhoeven.*

Werken: Staatswirtschaft (1755); Grundsätze der Polizeiwissenschaft (1756); Grundr. einer guten Regierung (1759); System des Finanzwesens (1766). — Lit.: Zeitschrift für die ges. Staatswissenschaft (dl.45, 1889); H.W.C. Bordewijk, Leerb. der landhuishoudkunde (1936).

Justificatie, → Rechtvaardiging.

Justina, Flavia Augusta, Romeinsch keizerin. † 388. Echtgenoote van Maxentius en later van Valentinianus. Na diens dood liet zij haar vijfjarig zoontje tot Augustus uitroepen. Na diens verdrijving vestigde zij zich te Thessalonica. Zij begunstigde het Arianisme, wat haar in scherp conflict bracht met St. Ambrosius.

Justina, Heilige, martelares te Padua, in 304 onder Maximianus Herculius met het zwaard gedood. Zij is de patrones van Padua en Venetië en wordt afgebeeld met een zwaard in de borst, of met den eenhoorn. Feestdag 7 October.

Lit.: Acta S. S. Oct. (III); Anal. Boll. (X 1891).

In de Christelijke iconographie wordt Justina, als patrones van Venetië en Padua, voorgesteld als koninklijke jonkvrouw met een zwaard in de borst. Bekend zijn de werken vooral van Paolo Veronese te Venetië (Dogenpaleis) en Padua (S. Giustina). In deze laatste kerk bevindt zich ook een relikwieschrijn der heilige. *p. Gerlachus.*

Lit.: K. Künstle, Ikonogr. der Heiligen (1926).

Justinianus I, keizer van het Byzantijnsche Rijk (527-565). * ca. 484 in Dardanië (in het tegenw. Joego-Slavië). J., van boerenafkomst, volgde zijn oom Justinus I, die zich langs de militaire loopbaan tot keizer had opgewerkt, in die waardigheid op en is een der belangrijkste Byzantijnsche heerschers geweest. Militair herstelden zijn veldheeren → Belisarius en Narses het aanzien van het rijk door de Oostgrenzen tegen de Perzen te beveiligen en N.Afrika op de Vandalen (532-534), Italië op de Oost-Goten (535-553) te heroveren. Op zijn initiatief kwam de groote verzameling van keizerlijke verordeningen en commentaren der juristen tot stand, waarin het Romeinsch

recht voor ons bewaard bleef (zie hierover in bijzonderheden → Codificatie van Justinianus). Ook bouwde hij de → Aya Sophia op de plek van de vroegere basiliek van Constantijn. De zorg voor den godsdienst ging J. ongetwijfeld ter harte, doch hij was daarbij geheel doortrokken van het Byzantijnsche → Caesaro-papisme. Hij sloot de heidensche philosofenschool van Athene (529), maar greep ook tot driemaal toe in den → Driekapittelstrijd, een zuiver theologisch vraagstuk, met een eigenmachtige keizerlijke veroordeeling in. J. was gehuwd met Theodora, een vroegere tooneelspeelster; in hoever zij op zijn regeeringsdaden invloed heeft geoefend, is moeilijk uit te maken. Zie verder nog → Byzantijnsche Rijk. *Gorris.*

Justinianus II, keizer van het Byzantijnsche Rijk, herhaaldelijk verdreven, in 685 met afgesneden neus (vandaar zijn bijnaam: Rhinotmetos), en weer op den troon hersteld, vermoord in 711.

Justinus I, keizer van het Byzantijnsche Rijk (519-527); onder zijn regeering kwam een einde aan het → Acaciaansch schisma. → Byzantijnsche Rijk.

Justinus II, keizer van het Byzantijnsche Rijk (565-578), neef en opvolger van Justinianus I. De veroveringen van Justinianus I in het Westen gingen onder hem stuk voor stuk verloren.

Justinus, Marcus Junianus, historicus, ong. 150 n. Chr., schreef de Historiae Philippicae, een uittreksel van de wereldgeschiedenis van → Pompejus Trogus (20 n. Chr.).

Justinus, Heilige, apologeet, martelaar; † ca. 165. In zijn jeugd zocht J. de waarheid in de scholen der Stoïcijnen, Peripatetici en Pythagoraeërs. Meer bevredigde hem de philosophie van Plato, totdat hij opmerkzaam werd gemaakt op de boeken der Profeten. Via het O. T. kwam hij tot het Christendom en werd de vurige verdediger van den nieuwen godsdienst in vsch. geschriften, waarin hij de redelijkheid en verhevenheid van het Christendom aantoonde. In den philosophenmantel reisde hij rond, leeraarde ook in Rome. Hij gebruikte de philosophie, vooral van Plato, en de philos. termen om de geloofsleer nader te verklaren en de meer ontwikkelden voor die leer te winnen. Evenals bij latere Gr. Vaders bracht dat wel voordeel, maar ook gevaar, vooral voor de Triniteitsleer. Van zijn werken zijn alleen bewaard gebleven de twee Apologieën en de daartusschen geschreven groote Dialoog met den Jood Trypho, alle drie tusschen 150 en 160. In de eerste Apologie is van groote waarde voor de liturgiegeschiedenis zijn schildering van Doop- en Eucharistieplechtigheden, waaruit duidelijk blijkt, dat toen de → disciplina arcani niet geobserveerd werd, want zijn werken waren juist tot de buitenwereld gericht (de apologieën tot de keizers). J. was gelijk meerdere Oude Vaders chiliast. *Franses.*

Uitg.: Migne, Patrol. Graeca (VI); de apologieën in Florilegium Patrist. (II 1911); de Dialoog in ed. Hemmer (1909). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (1913, 206-262); Rauschen-Altaner, Patrologie (1931, 72 vlg.); Dict. Théol. Cath. (VIII 1925, 2228-2277).

Justitiabelen (Recht), de personen, die aan een bepaalde rechtspraak onderworpen zijn.

Justitie, term, gebruikt voor alles, wat behoort tot de rechtspleging in den ruimsten zin van het woord; ook wel in engeren zin voor rechterlijke macht. → Rechtspraak; Rechterlijke macht; Departement (sub Dept. van Justitie).

Justus, bijnaam 1° van Joseph Barsabas (Act. 1.23), 2° van Titus, in wiens huis Paulus te Corinthe onderrichtte (Act. 18.7), en 3° van een zekeren Jood-Christen Jesus (Col. 4.11).

Justus van Gent, waarsch. identiek met **Joos van Wassenhove,** Zned. schilder, werkzaam te Gent in 1464, maar spoedig daarna naar Italië vertrokken, waar hij in dienst trad van den hertog van Urbino; † na 1480 aldaar. In het hertogelijk paleis is zijn hoofdwerk, een Laatste Avondmaal, nog behouden; dit doet hem als een groot kunstenaar kennen en naar analogie hiervan schrijft men hem eenige werken toe, maar zijn persoon blijft in nevelen gehuld.

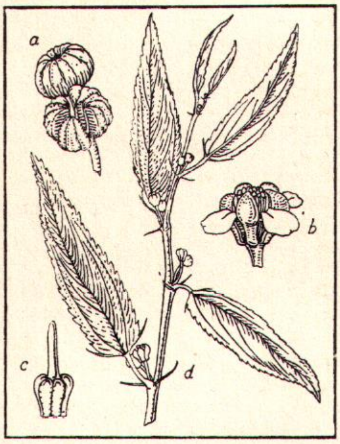
Lit.: Friedländer, Alt Nied. Malerei (III). *Schretlen.*

Justus van Urgel, Heilige, exegeet, 6e eeuw. Deze Spaansche bisschop schreef, volgens Isidoor van Sevilla, een zeer beknopte allegorische verklaring van het Hooglied.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (67, 961-994). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (V 1932, 394 vlg.).

Jutahy, Rio, rechter zijrivier van de Amazone, tusschen de Jurua en Javary; ze ontspringt dicht bij de grens van Peru en mondt uit bij Tonantins (gedeeltelijk voor scheepvaart geschikt).

Jute (Corchorus), een plantengeslacht van de familie der Tiliaceae, lindeachtigen, dat bestaat uit kruiden en halfheesters met afwisselend staande, gezaagde bladeren en gele bloemen. Van de 30 soorten is de belangrijkste C. capsularis, de leverancier van de vezels, waarvan de Britsch-Indische jute wordt gefabriceerd. In geringe mate draagt daartoe C. olitorius bij, waarvan bovendien de jonge slijmerige scheuten en de bladeren als groente worden gegeten. Hoewel beide soorten afkomstig zijn uit Azië, is de laatstgenoemde ook goed thuis in Afrika en wordt als groentegewas veel verbouwd in Arabië, Egypte en door de Grieken vooral op Kreta. Hoewel niet belangrijk, is nog een derde soort, C. acutangulus, te noemen, die als onkruid door de geheele tropen verspreid is.

Jute (C. capsularis); a = vruchten; b = bloem; c = stamper; d = stengel.

C. capsularis wordt hoofdzakelijk als vezelplant verbouwd en het meest in Britsch Voor-Indië en in geringe mate in Fransch Achter-Indië en Zuid-China. In Indië wordt de j. reeds sedert ontelbare jaren voor weefstof benut. De oogst geschiedt direct na den bloeitijd, daar de vezels spoedig houtig worden.

Hoewel Corchorus capsularis en C. olitorius beide in Ned.-Indië in het wild voorkomen, bleek een **cultuur** van dit gewas voor vezelwinning bij tal van proefnemingen niet rendabel te zijn. De plant bleef te laag (ca. 85 cm), ging sterk vertakken en begon spoedig te bloeien. Voor een gunstige ontwikkeling tot een voldoende hoogte (1,5 tot 2 m) wordt vereischt: weinig regen voor, tijdens en in de eerste maanden

na den zaaitijd; veel regen kort voor en gedurende den oogst; een hooge temperatuur en een zeer vochtige atmosfeer gedurende den geheelen groeitijd. Aan die eischen wordt het best voldaan door het klimaat van Bengalen, het belangrijkste exportgebied voor de jutevezel; Calcutta is de voornaamste uitvoerhaven.

De **handel** in jute begon pas in 1828, doch hoewel in 1832 te Dundee de eerste jute in bewerking kwam, duurde het tot den Krimoorlog, vóórdat de groote stoot aan deze industrie werd gegeven, omdat toen de uitvoer van Russische hennep achterwege bleef. Thans is jute na katoen de belangrijkste vezelstof.

Feitelijk niet tot de jute behooren de zgn. Chineesche jute en Java-jute. De **Chineesche jute** (Abutilon indicum) is alleen in China als vezelplant van beteekenis. De Amerikaansche en de Tientsin-jute zijn afkomstig van Abutilon Avicennae.

Java-jute (Hibiscus Cannabinus). Deze vezelplant behoort, evenals de Abutilon, tot de Malvaceae, en is een snelgroeiend, opgericht kruid met een dunnen, onvertakten stengel, opschietend tot een hoogte van meer dan 3 m. Het gewas is inheemsch in Afrika en vandaar overgebracht naar Eng.-Indië. De vezel is iets grover dan van de echte jute (Corchorus), doch wordt voor dezelfde doeleinden gebruikt. In 1906 werd deze plant op Java geïmporteerd, waar het product van betere kwaliteit bleek te zijn dan in Eng.-Indië. De groeiduur was 3 à 4 maanden, de opbrengst per ha aan droge gehekelde vezel 4 à 5 quintalen. De hooge kosten, verbonden aan het afscheiden van de vezel, bleken in latere jaren een overwegend bezwaar te vormen voor de cultuur van dit gewas, waarmede tot 1922 op Java voortdurend proeven zijn genomen. Sindsdien meent men in Hibiscus Sabdariffa (→ Roselle) een meer belovend object te hebben gevonden.

L i t. : K. Heyne, De nuttige planten van N. I. (II 1927). *Bouman/Dijkstra.*

Juteini, J a a k k o, Finsch dichter en grammaticus. * 1781, † 1855.

Juten of E u t e n, Germ. stam, uit Jutland afkomstig. In de 5e eeuw n. Chr. namen zij deel aan de verovering van Engeland (→ Angelsaksen) en bezetten het graafschap Kent alsook het eiland Wight. Eerst na de verhuizing der J. vestigden de Denen zich in Jutland.

L i t. : Hoops, Reallex. der germ. Altertumskunde (II, 623 vlg.). *Mansion.*

Juteplant, → Jute.

Jüterbog, stad in de prov. Brandenburg (D.); ca. 8 500 inw. (3% Kath.). Spoorwegknooppunt. Eenige industrie. Veemarkt.

Jüterbog wordt voor het eerst vermeld in 1007 en met wallen omgeven ca. 1300. Monumenten: de St. Nikolaus (15e eeuw), driebeukige hallenkerk met kruisgewelven, baksteenarchitectuur met zandsteenversieringen; het raadhuis, open hal op den beganen grond uit einde 15e eeuw, hoofdgebouw uit 16e eeuw, de rijke Oostgevel van 1507, gerestaureerd 1904-’05.

L i t. : J. Siedler, Märkische Städtebau im M. A. (Berlijn 1914). *v. Embden.*

Jutland (Deensch: Jylland), schiereiland tusschen de Noordzee en het Kattegat (VIII 688); opp. 29 560 km², 1 580 000 inw. Het Z., Sleeswijk, is smal; aan de vroegere Deensche grens, het moerassige dal der Konge Aa, verbreedt zich het land naar beide zijden, tot het in den Oostelijken voorsprong, Dyrsland, 170 km breed is. Van Z. naar N. loopt de Baltische landrug met in het O. de moreene-zone, een golvend landschap van vruchtbare keileem met diepe breede dalen, meren en moerassen. De riviermonden, förden, zijn goede havens aan de steile Oostkust. Er is veel afwisseling van hoogten, meren, beukenbosschen, akkers, weiden, hoeven, dorpen en kleine steden. Het mooist is het gebied om de meergroepen van Silkeborg en Skanderborg met den veelbezochten Himmelberg (153 m) en den Ejer Bavnehöj (172 m). De landbouw levert tarwe, suikerbieten, gerst en haver.

W. Jutland is een spoelzandvlakte, opgebouwd door de smeltwaterrivieren. Hier en daar liggen nog hoogere resten uit de 1en en 2en IJstijd. Vroeger dun bewoond met veel moerassen en heiden, is nu het grootste deel in cultuurland met afzonderlijke hoeven en in boschland veranderd. Herning is de hoofdplaats van dit nieuwe landbouwgebied: haver, aardappelen, gemengde korenvelden en voedergewassen. Bij Viborg buigt de landrug naar het W. en breidt het moreenelandschap zich tot de Westkust uit. Oude landschappen zijn hier: Vendsyssel, Thyland en Hanherreder. De Westkust is in Sleeswijk een Waddenkust, maar ten N. van Fanö begint de gesloten duinwal van de bijna havenlooze, gevaarvolle IJzeren kust. In het N. buigt de kust in de Jammerbocht naar het O. en de duinenrij wordt er o.a. door eenige krijtheuvels (Haustholm, Bovbjerg) onderbroken. Zie ook → Denemarken.

Voor den **zeeslag bij Jutland,** → Skagerak. *fr. Stanislaus.*

Jutphaas, gem. in de prov. Utrecht, ten Z. van de stad Utrecht; opp. 2 596 ha, ca. 6 000 inw. (1935), voor de helft Kath. De gem. is zeer onregelmatig gevormd, de gem. Utrecht dringt er in het N. als een wig in, terwijl J. in het Z. tot de Lek reikt. De wijk Hoograven, ten O. van Utrecht, is een arbeiders- en industriewijk. Van den bodem is 80 % weiland (in het Z. overgaand in grienden); de landbouwstreek ligt ten O. van den Vaartschen Rijn. Omdat J. wordt doorsneden door Merwede-kan., Vaartschen Rijn en Gekanaliseerden IJsel is er nog al industrie: veevoederfabrieken, steen- en pannenbakkerij, autobedrijf en de bekende Persil-fabrieken (ten Z. van de kom).

Bezienswaardigheden zijn de kasteelen Rijnhuizen en Oudegein en de Kath. Kerk (gewijd a. d. H. Nicolaas), gebouwd onder mgr. van Heukelum. Van de vroeger talrijke ridderhofsteden werd de Plettenburg een fort van de Holl. waterlinie. *Akveld.*

Jutrijp, dorp van 300 inw. in de Friesche gem. Wijmbritseradeel (XI 207 B3).

Ju Tsi (bijnaam: Ts'ioe-sje), Chin. schilder. * 1743, † 1823; muntte uit in vrouwenportretten, welke men Ju mei-zjen [de Schoone Vrouwen van Ju(-Tsi)] noemt.

Jutta van L u x e m b u r g, erfgename van Neder-Lotharingen, dat haar vader → Frederik van Luxemburg van 1044 tot 1065 in naam bestuurd had, huwt met → Walram I van Limburg en brengt zoo de aanspraken op Neder-Lotharingen aan hun zoon Hendrik I.

Jutta, 1° (Ook: I v e t t a) Zalige, Cisterciënserin. † 13 Jan. 1228 te Hoei. Na een vijfjarig huwelijk weduwe geworden met drie kinderen, wijdde zij zich aan werken van naastenliefde in de leprozerij van Hoei, later trok zij zich terug in een kluis bij een der kerken aldaar, waar zij door gebed- en wondergaven bekend werd. Feestdag 13 Januari. *Feugen.*

L i t. : Acta S. S. Jan. (II); P. F. X. de Ram, Hagiographie Belge (I 1864); E. v. Wintershoven, Recluseries et Ermitages dans l’ancien diocèse de Liège (1905).

2° Zalige, kluizenares bij de abdij der Benedictijnen op den Disibodenberg (in de Rijn-Palts). † 22 Dec. 1136. De H. → Hildegardis dankt aan haar haar kloosterlijke vorming. Feestdag 22 December.

Lit.: Annales S. Disibodi, in Mon. Germ. Script. (XVII); Anal. Boll. (1908).

Juttemis, Sint, (folkl.) komt in 17e eeuw voor als uitroep van verbazing, maar ook als schertsende benaming voor een dwazen, berooiden vent, waaraan herinnert „het liedje van St. Jutmus zingen", als men in onaangenaamheden verkeert. „Met St. Juttemis, als de kalveren op het ijs dansen" wordt in verband gebracht met de carnavalsvermommingen, waarbij maskeering in dierengestalten voorkwam: jut beteekent dwaas: St. Jutte zou dan als etymologische heilige moeten opgevat worden. Ir. Juten zoekt het ontstaan der uitdrukking onder de weideboeren van Friesland, Holland en Utrecht in den Hervormingstijd, toen de waarde der heiligenvereering zeer wás en wérd verkleind; hij neemt aan, dat „als de kalveren op het ijs dansen" een toegevoegde versterking is van de eerste onmogelijkheid „de St. Jutte-Mis", welke uitdrukking sarcastisch bedoeld zou zijn als bespotting van kerkelijke gebruiken.

Lit.: F. A. Stoett, Ned. Spreekwoorden ([2]1905, 308, 309); A. J. L. Juten, in Eigen Volk (1935, 252-254). *Knippenberg.*

Juttepeer, ook wel kortweg jut, zeer oude peer van onbekende herkomst. In Duitschland en Skandinavië wellicht meer populair dan in Ned., waar andere peren haar hebben verdrongen. De vrucht smaakt voortreffelijk. De tijd van rijpen is begin September.

Juturna of Diuturna, bronnymph van een bron in Latium bij de rivier de Rumicus, vereerd als genezing brengende godin. Ook in Rome geëerd met een tempel op het Marsveld. De aan haar gewijde lacus Iuturnae bij den Vestatempel is in 1900 weer te voorschijn gebracht. In dit meer zouden de Dioscuren hun paarden hebben gedrenkt, toen zij na den slag bij het meer Regillus de overwinning in Rome hebben gemeld. *Willox.*

Juvarra, Filippo, Ital. architect en decorateur. * 1676(?) of 1685(?) te Messina, † 31 Jan. 1736 te Madrid. J. is een vertegenwoordiger van de hoog-Barok, met Klassicistischen inslag, leerling van Carlo Fontana. In 1714 benoemd tot eersten bouwmeester van koning Victor Amadeus II van Sicilië. Enkele hoofdwerken: de kerk S. Filippo, de voorgevel van de S. Cristina en de Quartiere Militare, het Palazzo Madama (1718), alles te Turijn, het klooster La Superga bij deze stad (1716-'31). In 1719 en '20 werkt hij in Portugal, o.a. aan de kathedraal te Lissabon, na zijn terugkeer in Italië o.a. nog aan het kasteel Stupingi en aan de Chiesa del Carmine te Turijn (1732), terwijl hij ook benoemd werd tot architect van de St. Pieterskerk te Rome. Hij stierf te Madrid, waarheen hij geroepen was om de plannen te ontwerpen voor het in 1734 door brand vernielde paleis.

Lit.: A. E. Brinckmann, Theatrum Novum Pedemontii (Dusseldorf 1931). *v. Embden.*

Juvenalia, Romeinsche spelen, door Nero ingesteld, ter herinnering aan het eerste scheren van zijn baard. De godin der jeugd Juventa genoot de eer.

Juvenalis, Decimus Junius, Romeinsch dichter en satiricus. * 60 n. Chr. te Aquino; stokoud gestorven. Zoon van een vrijgelatene, kwam hij als leeraar (declamator) te Rome, en ergerde er zichzelf en anderen zeer. Deze laatste ergernis bracht hem naar Egypte of Schotland, de eerste bracht hem tot het schrijven van zijn schrikkelijke hekeldichten. Ongeveer alle klassen van menschen (de dames echter vooral) moesten het (waarschijnlijk eerlijk verdiend) in zijn verzen ontgelden. Veertien dezer satiren hebben wij over. Ze zijn kras, maar mooi. *Slijpen.*

Juvenalis van Bergen (familienaam: Joannes de Smestre), eerste apost. prefect der Capucijnenmissie in Holland. * 1579 te Bergen (Mons), † 2 Nov. 1639 te Ieperen. Hij was meermalen provinciaal in de Vlaamsch-Belgische Capucijnenprovincie. *p. Placidus.*

Juvenalis van Jerusalem, patriarch (422-458). J. was een eerzuchtig kerkvorst. Reeds op het alg. concilie van Ephese (431) trachtte hij voorrang te verkrijgen en zijn macht uit te breiden, maar Cyrillus van Alexandrië weerstond hem. Op de Rooversynode van → Ephese 449 was hij de voornaamste medestander van Dioscorus van Alexandrië en zetelde onmiddellijk naast den voorzitter, boven de patriarchen van Konstantinopel en Antiochië. In Chalcedon (451) was hij eerst wel aangeklaagde, maar verkreeg hij toch uitbreiding van gebied. Kort daarna werd zijn titel van patriarch door paus Leo I erkend. Een preek van J. op het concilie van Ephese (431) is in Ethiopische vertaling bewaard gebleven en in het Fransch uitgegeven in Revue de l'Orient chrétien (15 1910, 440 vlg.). *Franses.*

Lit.: Hefele-Leclercq, Hist. des Conciles (II, 2).

Juvenalis, Heilige, eerste bisschop **van Narni** in de 4e eeuw. Volgens Gregorius den Grooten (Dial. 4,12; Hom. 37,9) is hij martelaar en wordt zijn graf bij Narni vereerd. Een late legende doet hem uit Carthago stammen en door paus Damasus tot priester gewijd worden. De grafkapel in den dom te Narni is behouden gebleven.

Lit.: Acta S. S. Maii (I); Mon. Germ. Script. (30, 2); Grisar, Gesch. Roms (1901). *Feugen.*

Juvencius (de Jouvancy), Joseph, Fransch Jezuïet, Humanist. * 14 Sept. 1643 te Parijs, † 29 Mei 1719 te Rome. Leeraar aan de colleges van Compiègne en Parijs; gaf verschillende Klass. schrijvers uit voor schoolgebruik. Sinds 1699 in Rome, om de door Orlandini begonnen geschiedenis der Jezuïetenorde voort te zetten; hij bewerkte de jaren 1591-1616.

Lit.: Sommervogel, Bibl. de la Comp. de Jésus (IV, 830-859; IX 518-520); Schwikerath, Lern- und Lehrmethode von Jos. J. (1898). *v. Hoeck.*

Juvencus, Gajus Vettius Aquilinus, Spaansch priester, Latijnsch Christelijk dichter, begin 4e eeuw. Heeft omstreeks 330 de vier Evangeliën op vers gezet. Hij hield zich zoo trouw aan den tekst (in hoofdzaak Mattheus), als de versvorm toeliet. Doel was: in formeel gelijkwaardige verzen de heidensche, mythologische epen der Klassieken te vervangen door gedichten van Christelijken inhoud. Volgens Hiëronymus zou hij ook liturgische verzen gedicht hebben.

Uitg.: Migne, Patrol. Lat. (XIX, 53-346); Marold, in Bibliotheca Teubner (1886); Huemer, in Corpus Scr. Eccles. Lat. (XXIV 1891). — Lit.: Bardenhewer, Gesch. d. altkirchl. Lit. (III [2]1923, 429-432); Weyman, Beiträge z. Gesch. d. christl. lat. Poesie (1926). *Franses.*

Juveniel water is water, dat direct uit het inwendige der aarde komt, niet eerst in den dampkring geweest is. Men noemt ook andere onmiddellijk uit het magma gevormde stoffen wel juveniel. De tegenstelling is vadoos water.

Juw Dekama, potestaat in Friesland (1494), Schieringer. * 1449 of 1450, † 1523.

Wat niet onder J te vinden is, zoeke men onder I of Y

Juwema, Friesch geslacht, bekend uit de partijtwisten der 15e eeuw.

Juw Juwinga, Friesch ridder, aanvoerder der Friezen in den strijd tegen de Holl. expeditie van 1396.

Juxtapositie, → Tweeling (kristallographisch).

Juynboll, een geslacht van Ned. Oriëntalisten, waarvan hier genoemd worden: Abraham Willem Theodorus, * 1834 te Franeker, † 1887 te Delft, die in Delft Arabisch, Hebreeuwsch, Perzisch, Javaansch en aanverwante vakken doceerde; Theodorus Willem, * 11 Maart 1866 te Delft, die te Utrecht Hebreeuwsch doceert en een handboek van Mohammedaansch recht heeft geschreven; Hendrik Herman, * 24 Juli 1867 te Delft, beoefenaar van het Oud-Javaansch en 1909-1932 directeur van het Ethnographisch Museum te Leiden. *Berg.*

Jylland, → Jutland.

Jijn of gijn, een zware takel, bestaande uit twee blokken of katrollen met meerdere schijven.

Jynx, → Draaihals.

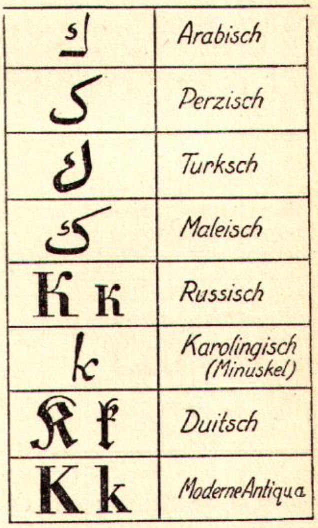
J'y suis et j'y reste (Fr., = Ik ben er en ik blijf er). Dit schreef → Mac-Mahon in den Krim-oorlog op 8 Sept. 1855 bij de bestorming van den Malakow aan den opperbevelhebber, die hem had laten waarschuwen, dat de Russen het op zijn toren gemunt hadden (R. Alexandre, Le musée de la conversation, Parijs [4]1902, 708). In verband met het feit, dat Mac-Mahon zichzelf niet in staat rekende onder die omstandigheden dergelijken „lapidairen" stijl te gebruiken, mag gewezen worden op eenzelfden tekst uit Eugène Scribe's opera Le lac des fées, 1,5, dateerend uit ca. 1840. *Brouwer.*

K

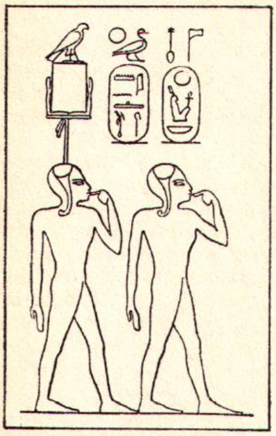
K, elfde letter van het alphabet, stelt voor de stemlooze gutturale; komt overeen met de Grieksche „kappa" en is in het Latijn door de C verdrongen.

Afkortingen. K in Rom. inscripties = → Kalendae; K als scheikundig symbool = kalium; K in de natuurkunde = Kelvin (bij temperatuur opgave volgens de schaal van Kelvin; → Temperatuurschaal); k in aanduiding van lichtsterkte = internationale → kaars; kA = kilo-Ampère (1 000 A); K.A.J. = Kristene Arbeiders Jeugdorganisatie (Kajotters); kard. = kardinaal; K.B. = Koninklijk Besluit; K.F.C. = Kath. Film Centrale (→ Filmkeuring); K.G. achter namen = (Eng.) Knight of the Garter, ridder van de Kouseband-orde (→ Honi soit qui mal y pense); kg = kilogram; k.g.v. (rekenkunde) = kleinste gemeene veelvoud; K.H.S. = Kath. Hoogeschool Studentinnen (→ Jeugdwerk, sub België); Kipa = Katholische Internationale Presse-Agentur (→ Kipa); K.J.C. = Kath. Jongens Centrale; K.J.I. = Kommunistische Jeugd Internationale (→ Communistische Opvoeding); K.J.M.V. = Kath. Jonge Middenstandsvereeniging; K.J.V. = Kath. Jeugdvereeniging; K.L.M. = → Koninklijke Luchtvaart Mij.; km = kilometer; K.N.A.C.= Kon. Ned. Automobielclub; K.N.I.L.M. = Kon. Ned. Indische Luchtvaart Mij.; kon. = koninklijk; Kr. = kreutzer of kroon (munten); K.R.O. = → Kath. Radio Omroep; kub. = kubiek; K. v. K. (en F.) = Kamer van Koophandel (en Fabrieken); kW = kilowatt (1 000 watt); kWh = kilowattuur (→ Eenheid, sub Electr. eenheden).

De letter K in verschillende alph abetten.

Ka, volgens de Oude Egyptenaren een den mensch vergezellend, zelfstandig wezen. De moderne vertalingen, als karakter, levenskracht, dubbelganger, familiegeest, genius, geven geen precies equivalent. De Ka beschermde den mensch, ook na zijn dood. De grafkapel heet „Huis van den Ka”. Hem worden de doodenoffers gebracht. Tegelijk met den mensch wordt de Ka door → Chnoem op de pottenbakkersschijf gevormd. *Bent.*

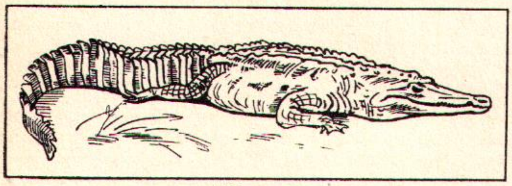
Ka. Reliëf in den Tempel van Luxor, voorstellende Amenophis III als kind; achter hem zijn Ka. Beiden dragen de zgn. jeugdlok.

Kaäba (Arab.; beter Ka'ba), heiligdom in Mekka, dateerend uit den heidenschen tijd, doch door Mohammed in zijn godsdienst opgenomen. Het is een kubusvormig gebouw, geheel dichtgemetseld op een deur aan de N.O. zijde na. Het inwendige is leeg en van geen beteekenis voor den eeredienst. In den Oosthoek is de heilige „zwarte steen” ingemetseld, die bij de ceremonieele omgangen moet worden aangeraakt. Het geheel is bedekt met een jaarlijks te vernieuwen kleed (kiswa), dat tot 1926 steeds door Egypte geschonken werd. Voor de ceremoniën, zie → Hadzjdzj en → Oemra. Het is een overblijfsel der oud-heidensche steenvereering, doch volgens de Mohamm. legende zou de heilige steen zoowel als het gebouw door Adam zijn aangebracht en door Ibrahim (Abraham) na den zondvloed zijn hersteld. Deze zou ook de eerste hazjdzj verricht hebben. Zie afb. (3) t/o kol. 640 in dl. II.

Lit.: → Hadzjdzj. *Zoetmulder.*

Kaag, d e, dorp in de gem. Alkemade (Z. Holl.), gelegen aan de → Kagerplassen. Ca. 250 inw. Jachthaven.

Kaaiman (Caiman), een geslacht v. d. orde der krokodillen, verschilt van het geslacht alligator door het bezit van een beweeglijk, beenen buikpantser.

Alligator.

De bekendste zijn: de moorkaaiman (C. niger Spix) in Z. Amerika, tot 4 m lang, met zwarte boven- en gele onderzijde; de brilkaaiman (C. sclerops Schn.) in Middel- en Zuid-Amerika, tot 2,5 m lang, met olijfbruine kleur. De alligator (A. mississippiensis Daud.), 4,5 m lang, in het Z.O. van N. Amerika, heeft een vuilgroene boven- en een vuilgele onderzijde. *Keer.*

Kaak noemt men de beenderen of kraakbeenderen, welke bij de gewervelde dieren met de verhemeltebeenderen het mondskelet vormen. Men onderscheidt → boven- en → onderkaak. Ook bij ongewervelde dieren, waar harde deelen steun geven aan den mond, spreekt men van k.; eveneens worden de mondwerktuigen der insecten en andere geleedpootigen als zoodanig aangeduid. *Willems.*

Aan de kaak stellen was de meest verbreide eerestraf in het Oud-Ned. recht. Zij bestond daarin, dat de misdadiger op een ton (= kaak), later op een daartoe ingerichte hoogte tot zijn schande te kijk werd gesteld; hij werd dan op het platform met een ijzeren band om den hals aan een paal bevestigd. De straf werd voornamelijk toegepast bij meineed, valschheid in zegels, echtbreuk, koppelarij, bedrog, openbreken van sloten, beleediging en godslastering. Bij of aan den misdadiger werden voorwerpen opgehangen, die het gepleegde feit zinnebeeldig voorstelden. Ook werd boven zijn hoofd het vonnis vastgehecht. De duur der te-pronkstelling werd bepaald bij de wet of in het vonnis en varieerde van een uur tot een dag en een nacht. Meestal werd de straf uitgevoerd op een tijd, dat zich veel menschen op straat bevonden, en de delinquent mocht door de voorbijgangers met allerlei voorwerpen, als rotte appelen, worden geworpen.

Lit.: K. J. Frederiks, Het Oud-Nederlandsch Strafrecht (I 1918, 405 vlg.). *v. d. Kamp.*

Kaakcyste (geneesk.). Een cyste is volgens Partsch een ophooping van vloeistof in een met epithelium bekleede, niet-gepraeformeerde holte. Men onderscheidt drie soorten van kaakcysten: de eerste ontstaat uit den wortel van een tand of kies, de tweede uit het embryonale tandzakje. Dit zijn de folliculaire cysten. De derde zijn de retentiecysten van den neusbodem. De behandeling moet een operatieve zijn. *Nelissen.*

Kaakklem (geneesk.), toestand, waarbij het onmogelijk is den mond te openen en de tandrijen van elkaar te bewegen; wordt veroorzaakt door trauma of ontstekingsprocessen van kaakgewricht of omgeving, ziekteprocessen in bepaalde hersendeelen, tetanus. De behandeling bestaat in bestrijding van het grondlijden. *Krekel.*

Kaakluxatie (geneesk.), ontwrichting der onderkaak, meestal naar voren, waarbij het onmogelijk is den mond te sluiten. Bij de zeldzame ontwrichting naar achteren is de mond niet te openen. Behandeling bestaat in de meestal gemakkelijke repositie. *Krekel.*

Kaakslag. In de liturgie komt een lichte k. voor: 1° bij de toediening van het H. Vormsel, onder de woorden: Pax tecum; 2° bij de zegening van een ridder (Pontif. Rom. L.I). De k. werd in de 13e eeuw in Frankrijk overgenomen uit het profane recht, als teeken van vermaning.

Kaalheide, rectoraat der pp. Conventueelen (O.M.C.), in de gem. Kerkrade, ressorteerende onder de parochies Kerkrade en Spekholzerheide.

Kaalhoofdigheid (calvities). Deze kan als seniel of praematuur verschijnsel optreden. De seniele k. komt meestal tegen het 50e levensjaar en later tot uiting, terwijl in praemature gevallen veel eerder, soms al op het 20e levensjaar, blijvende k. wordt gevonden. K. naast gemis van haren ook elders op het lichaam komt ook aangeboren voor.

Bij zich ontwikkelende k. komen de haren, die uitvallen, telkens dunner terug, totdat er in het geheel geen nieuwvorming meer optreedt. De eerste kale zones zijn te vinden op de kruin en bij de slapen, welke plekken zich geleidelijk vergrooten en samenvloeien.

Veelvuldig wordt seborrhoe (die o.a. tot uiting komt door roosvorming) als oorzaak der k. genoemd. Meer moderne opvattingen meenen, dat zoowel seborrhoe

als k. een gevolg zijn van zeer gecompliceerde stoornissen in de interne secretie.

Symptomatische tijdelijke k. vindt men na vergiftiging (thallium) of infectieziekten. Tijdelijke k. met therapeutische doeleinden wordt ook door röntgenbestraling verkregen. K. kan eveneens ontstaan doordat een alopecia areata, waarbij in het begin alleen ronde kale plekken ontstaan, steeds grooteren omvang aanneemt.

Het optreden van k. kan door goede behandeling dikwijls voorkomen of althans aanzienlijk vertraagd worden. Vgl. ook → Haarziekten. *E. Hermans.*

Kaalkopje (Psilocybe), een steelzwammengeslacht van de familie der plaatzwammen, komt met enkele soorten in Ned. voor. Het zijn paddenstoelen met een kleinen hoed.

Kaalslag, → Velling.

Kaam (Sacharomyces mycoderma), een zakzwam van de familie der gistzwammen, vormt een huidje aan de oppervlakte van ingemaakte groenten en niet afgesloten dranken uit plantaardige stoffen, bijv. bier en wijn. De k. kan niet, zooals de andere gistzwammen, zonder de zuurstof uit de lucht leven. *Bouman.*

Kaapformatie, geologische formatie uit Zuid-Afrika bekend, in hoofdzaak tot het Devoon te rekenen. In de bovenste afzettingen is de K. Lepidodendron houdend en waarsch. reeds tot het Carboon te rekenen.

Kaapkolonie, Hollandsche nederzetting aan de Tafelbaai, nabij de Kaap de Goede Hoop, gesticht in 1652, sindsdien steeds uitgebreid en bij de vorming van de → Unie van Zuid-Afrika in 1910 in dit staatsverband gevoegd als K a a p p r o v i n c i e. In de omgangstaal: „die ou kolonie", of: Kaapland.

Voor de **aardrijkskunde,** economie, enz. van de Kaapkolonie, zie onder → Unie van Zuid-Afrika. Hier volgt alleen een **geschiedkundig overzicht** tot 1910 het tijdstip waarop de geschiedenis van Kaapkolonie, Oranje-Vrijstaat, Transvaal en Natal samenvalt.

De praehistorie der K. eindigt in 1652. Vaag is daaruit ondersteld of bekend het gouddelven onder Salomon en Hyram (Ophir), een reis om geheel Afrika onder pharao Necho, de ontdekking van de Kaap de Goede Hoop in 1487 door Bartholomeo Diaz en van Natal in 1497 door Vasco da Gama. Als aanloophaven voor water, melk en vleesch was de Tafelbaai in de 16e en de eerste helft der 17e eeuw bekend, tot in 1652 (7 April) de **Vereenigde Oost-Indische Compagnie** daar onder Jan van Riebeek een Ned. nederzetting stichtte als rust- en herstellingsoord op den zeeweg Amsterdam-Batavia. Van hieruit is, tegen den wensch der Compagnie, het land allengs gekoloniseerd, waaraan ook meewerkten de ca. 200 Hugenoten, in 1688 en '89 aldaar geland. Stellenbosch werd als eerste plaats buiten Kaapstad in 1688 gesticht. In 1672 waren er 600 Blanken, in 1700 waren er 1 200 en gedurende de 18e eeuw groeide hun aantal tot 27 000. Bij hun doordringen Oostwaarts stuitten zij op de Bantoe's, die in tien Kafferoorlogen (1779-1879) onderworpen werden.

Onder de Vereenigde Oost-Indische Compagnie werd de Kaapkolonie naar den geest des tijds als wingewest bestuurd. De „Heeren Zeventien" te Amsterdam leidden de lotgevallen op economisch (handels- en landbouw-)gebied, evenzoo op politiek (naturellen- en taalbeleid) en kerkelijk en onderwijsterrein. Aan den kant der bewoners ontstond een groeiend verzet, dat aandrong op vrijen handel en vertegenwoordigende instellingen, met het gevolg, dat in aansluiting aan democratisch-republikeinsche tradities vertegenwoordiging der burgerij werd toegestaan op den Raad-Politiek en bij de magistratus minores als landdrost en heemraden.

Als steunpunt op handelsgebied, vooral om haar strategische waarde, namen de **Engelschen** gedurende de Napoleontische oorlogen in 1796 de K. in bezit, tot zij bij den Vrede van Amiens (1803) aan de Bataafsche Republiek terugviel, die onder De Mist een beleid voerde, geheel afwijkend van het exploitatieprincipe van de V.O.I.C. en de 17e eeuw. In 1806 heroverden de Engelschen de Kaap. Bij den strijd tusschen wit en zwart kwam er gedurende een „eeuw van onrecht" een cultuurstrijd tusschen Brit en Boer. In 1820 landden er 20 000 Britsche immigranten aan de → Algoa-baai (Port Elizabeth). De Engelschen voerden een naturellenpolitiek, die hen in botsing bracht met het patriarchale beleid der Holl. kolonisten; ook anderszins werden dezen door Britsch imperialisme, d.i. heersch- en hebzucht, gestuit in hun spontane ontwikkeling, en in 1836 verlieten 10 000 Afrikaners, een vierde der bevolking, hun woonsteden ter wille van hun vrijheid (Groote Trek). → Dingaansdag. Zij stichtten eigen republieken over een uitgebreid gebied tot aan de Limpopo, later gegroepeerd in Natal, Oranje-Vrijstaat en Transvaal. Zoodra een geordend bestuur gevestigd was, roofde de Brit deze landen, hetgeen aanleiding gaf o.a. tot de Vrijheidsoorlogen van 1880-'81 en 1899-1902. Vgl. verder → Boerenoorlog en → Unie van Zuid-Afrika. *Besselaar.*

Kaapsche hyacint (Galtonia candicans), bol, gewas van het geslacht Galtonia, fam. der lelieachtigen, als sierplant veel gekweekt, bloeit Juni-Sept. met tot 1,5 m hoogen bloeistengel, waaraan 20-30 witte klokjes.

Kaapsche Wolken, → Magellaansche Wolken.

Kaapstad, moederstad der Unie van Zuid-Afrika (1 536 E8). Aantal inwoners in 1931 137 234 Blanken en 114 245 anderen. Kaapstad was sinds de stichting tot 1910 zetel der regeering; na sluiting der Unie (1910) werd Pretoria de administratieve, Kaapstad de wetgevende hoofdstad. Ligging, omgeving en natuur zijn van onovertroffen schoonheid.

Reeds meer dan dertig jaren vóór de stichting der Kaapkolonie (7 April 1652) onder Jan van Riebeek is de Kaap bezocht door Nederlandsche Oost-Indiëvaarders, die daar brieven achterlieten voor opvolgende schepen. De Heeren Zeventien der O. I. C. besloten tot de stichting om de volgende redenen: e c o n o m i s c h : een ververschingsstation met groenten en vruchten en vleesch op den zeeweg Amsterdam—Batavia bespaarde de Compagnie vele menschenlevens; p o l i t i e k en s t r a t e g i s c h : als tegenzet tegen Engelsche pogingen om de oppermacht ter zee aan de Nederlanders te ontwringen; als vervanging van Sint-Helena, dat zijn belangrijkheid verloor, en als steunpunt van het Ned. gezag in het Zuidelijk halfrond.

De uitslag heeft de verwachtingen overtroffen en Kaapstad een anderhalve eeuw lang (en nu nog grootendeels) de toegangspoort gemaakt voor Nederlandsch Zuid-Afrika. Door voortdurend en rechtstreeksch verkeer met Nederland en Nederlandsch-Indië heeft Kaapstad, veel meer dan het binnenland, zijn Nederlandsch karakter behouden, nog merkbaar in taal en leefwijze, godsdienstig en kerkelijk leven der oude families, in den bouwstijl der oudere huizen en den aanleg der oude binnenstad. *Besselaar.*

Kaapstander, ander woord voor → gangspil.

Wat niet onder K te vinden is, zoeke men onder C

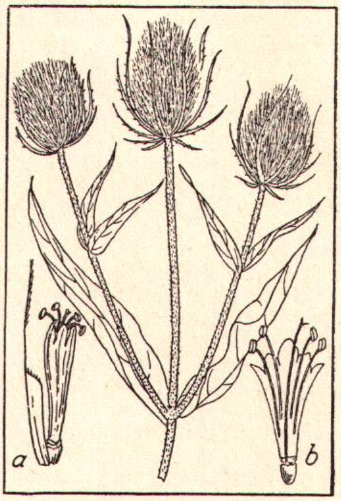
Kaapvaart. Hieronder verstaat men het opbrengen van vijandelijke of oorlogscontrabande voerende neutrale handelsschepen door niet-oorlogsschepen met machtiging van de regeering van een oorlogvoerenden staat. In de art. 388/389 Ned. W. v. Str. wordt k. in bepaalde gevallen strafbaar gesteld. Door de zeerechtsdeclaratie van Parijs (1856) is de k. volkenrechtelijk feitelijk afgeschaft.
Bosch van Oud-Amelisweerd.
Kaapvaart wordt in het Belg. recht geregeld door de wetten van 25 Aug. 1919 en 17 Aug. 1930. Door deze wetgeving werden een Prijzenraad en een Prijzenhof ingesteld, welke uitspraak doen over de geldigheid van de kaping.

Kaap Verde (Port.: Cabo verde = groene kaap), de meest Westelijke punt van Afrika (I 520 B 3). Aldus genoemd naar de groene apenbroodboomen.

Kaapverdische Eilanden (Port.: Ilhas do Cabo Verde), eilandengroep, in 1441 door Genueezen voor Portugal ontdekt en in bezit genomen. Deze uit 9 bewoonde en verscheidene onbewoonde eil. bestaande groep ligt 570 km van de Afrikaansche Westkust verwijderd (I 520 bijk. b). Opp. 3 927 km², ong. 150 000 bew., waarvan ong. 4 000 Blanken en de rest Negers en Kleurlingen. Het grootste eil. is Sao Thiago, waarop de hoofdstad Praia ligt. De belangrijkste haven is Porto Grande op Sao Vincente. De K. E. zijn bergachtig; eenige toppen zijn zoo hoog, dat ze vaak met sneeuw bedekt zijn; de vulkanische gronden hebben een groote verbreiding. Het tropische klimaat is door den invloed van den passaat droog. In den herfst valt er wel regen, maar van Januari tot Juli regent het nagenoeg niet. Daardoor zijn de K. E. dor en weinig begroeid; samenhangend bosch ontbreekt. De landbouw beteekent niet veel; geringe opbrengst van koffie, bananen, suikerriet, zuidvruchten, meestal met irrigatie. Verder visscherij en zeezoutwinning (vooral Boavista, Maio en Sal). De groote beteekenis der K. E. is een gevolg van hun ligging: ze vormen een kolen- en kabelstation op den weg naar Zuid-Amerika en Zuid-Afrika.
Lit.: Friedländer, Beiträge zur Kenntnis der K. (1913); De Vasconcellos, Archipelogo de Cabo Verde (1916). *v. Velthoven.*

Kaar (geol.), ketelvormige nis in een berghelling door steile wanden omsloten, alleen aan de voorzijde open, vaak door een drempel (al dan niet met moreene bedekt) afgesloten. Vele karen bevatten een meertje. Deze k. liggen dus beneden de sneeuwgrens; de hoog gelegene echter zijn met kleine hellingsgletsjers, zgn. kaargletsjers, gevuld, wat op een mogelijke verklaring voor het ontstaan der k. wijst: in een kleine holte van een berghelling verzamelde zich sneeuw, ten gevolge van het herhaalde smelten en bevriezen van het sneeuwwater (vorstwerking) vond een sterke verweering van de omgevende rotswanden plaats, het verweeringspuin werd door de afglijdende sneeuw (of tot gletsjerijs geworden sneeuw) uit de nis weggevoerd, terwijl de ondergrond uitgeslepen werd; zoo werd langzamerhand de kleine nis tot een kaar. Ook de lager gelegene, thans ijsvrije k., kunnen op deze wijze ontstaan zijn tijdens de Diluviale ijsbedekking, toen de sneeuwgrens in de Alpen veel lager lag dan nu. Door velen wordt echter het ontstaan der k. in hoofdzaak aan prae-Glaciale, fluviatiele werking toegeschreven; deze verklaring geldt zeker wel voor een zgn. dalkaar, een door Diluviale ijswerking omgevormd prae-Glaciaal dalbegin. *Hol.*

Kaardeachtigen (Dipsacaceae). Deze vormen een plantenfamilie met 10 geslachten en 155 soorten. Het zijn kruidachtige gewassen met bloemhoofdjes en dopvruchten, thuis hoorend in de Noordelijke gematigde streken. Sierplanten levert vooral het geslacht kaardebol, Knautia, Cephalaria en Succisa. *Bouman.*

Kaardebol (Dipsacus silvester); a = bloem met bractee; b = opengelegde bloem.

Kaardebol (Dipsacus), een plantengeslacht van de familie der kaardeachtigen met 12 groote kruidachtige soorten. In Ned. Limburg wordt op enkele plaatsen nog de weverskaarde, D. fullonum, verbouwd, waarvan de bloemhoofdjes gebruikt worden voor het kaarden van wol. In Nederland komen in het wild voor de wilde kaardebol, Dipsacus pilosus en Dipsacus laciniatus. *Bouman.*

Kaarden (text.), ook krassen of schrobbelen genaamd, bewerking van spinmateriaal met stalen haakjes, om de vezels los te maken en zooveel mogelijk parallel te leggen.

Kaardgaren of strijkgaren, korte of lange min of meer gekrulde wolsoorten, event. met andere textielvezels vermengd, in de kaardgarenspinnerij tot grove en middelmatig fijne garens versponnen, tot maximum No. 30 metrisch, d.i. 30 000 m per kg.

Kaare, P., → Anker (Ninni Roll).

Kaars (< Lat. cereus = waskaars), **1°** verlichtingsmiddel, vroeger vnl. uit → bijenwas, tegenwoordig uit stearine en/of paraffine bestaand. Stearine is een mengsel van wisselende samenstelling van vaste → vetzuren, in hoofdzaak stearine- en palmitinezuur. Men verkrijgt het door koude persing van vnl. talk- en palmolievetzuren. Smeltpunt ca. 50° C. Dit gesmolten mengsel wordt in gietmachines, waarin de getwijnde pit in het midden van een vorm gespannen is, gegoten en afgekoeld. Stearinekaarsen bevatten enkele % paraffine om het kristalliseeren en het aan den vorm kleven der kaars tegen te gaan. *Scheffers.*
In de Christelijke symboliek verzinnebeelden de twee kaarsen op het altaar Jodendom (links) en Heidendom (rechts). De brandende k. is een symbool van den dood; ook attribuut van den H. Blasius; zeven k. verzinnebeelden de zeven gaven van den H. Geest. Drie k. uit één k. voortkomend (Triker), gebruikelijk op Paaschzaterdag, geldt als symbool der eenheid van het Goddelijk Wezen en de Drievuldigheid der Personen, alsook van de gelijkheid in wezen der afzonderlijke Personen (tegen → Arianisme); de k. moeten eigenlijk in de hoeken van een gelijkzijdigen driehoek zijn opgesteld. Een kandelaar met twee k. (Diker), gebruikelijk in den Griekschen pontificaalritus, is een symbool van de goddelijke en

menschelijke natuur van Christus (tegen → Monophysitisme van → Eutyches); zijn de k. onder samengesmolten, dan duidt dit op een afwijzen van de leer van → Nestorius, als zouden er in Christus twee Personen zijn. Het kaarslicht is een symbool van ons geloof in en onze liefde tot God; ook een symbool van God zelf (overeenkomstig I Joh. 1.5) en Christus (overeenk. Joh. 8.12).

Lit.: J. Sauer, Symbolik des Kirchengebäudes ([2]1924). Voor de Ned. Primitieven zie K. Smits, Iconografie v. d. Ned. Primit. (1933). *p. Gerlachus.*

Liturgie. Kaarsen van was, talk enz. gebruikten reeds Etrusken en Romeinen zoowel voor practische als symbolische doeleinden. Zoo ook de Kerk, in het Westen zeker sinds de 3e, in het Oosten sinds de 4e eeuw; eerst in de doodenliturgie en reliekenvereering, dan bij de H. Mis: links en rechts vóór het altaar, sinds 12e eeuw geleidelijk erop, oorspr. 7, later in getal bepaald volgens den feestrang. Brandende k. gebruikt men heden bij de toediening van meerdere sacramenten en sacramentaliën (bijv. kerk- en kerkhofwijding), bij stervenden en dooden, bij relieken en heiligenbeelden, voorts bij uitstelling van het Allerheiligste, bij processies, enz. Haar gehalte aan bijenwas is vastgesteld volgens haar verschillend gebruik. Deze was dient gebleekt te zijn, behoudens voor k., gebruikt bij rouwplechtigheden (→ Triduum sacrum).

Kaarsoffering of kaarsofferande heeft plaats bij de H. Wijdingen (in Rome sinds 9e eeuw), later ook bij abts-, abdis- en maagdwijding; de overreiking der k. door de wijdelingen aan den bisschop geschiedt heden na het offertorium, vroeger in den vooravond.

Kaarswijding geschiedt op 2 Februari (→ Mariafeesten, sub: Maria-Lichtmis), voorts op St. Blasiusdag enz. Zij is niet verplicht. *Louwerse.*

2° Eenheid van lichtsterkte. In Duitschland wordt gebruikt de → Hefnerkaars (zie aldaar), in Frankrijk, Engeland en Amerika de internationale k., die gelijk is aan 1,1 Hefnerkaars. De intern. k. wordt gegeven door een pentaanlamp van bepaalde constructie.

Kaarsenbank, trede achter op het altaar (dikwijls één geheel uitmakend met den achterbouw), waarop veelal de kandelaars staan. → Altaar.

Kaarsenkroon. De Romaansche k. is een groote, cirkelvormige luchter, die in de viering of in het koor van de kerk gehangen werd. De meest bekende k. uit dezen tijd zijn die van Hildesheim (11e eeuw) en Aken (12e eeuw). De Gotische k., die zoowel in de kerken als in de woningen gebruikt werd, bestaat uit een hangenden, geprofileerden middenstam, die een of meer rijen armen draagt; met de Renaissance krijgt de stam een balustervorm en worden de armen in een sierlijke S-lijn gebogen. Kenmerkend voor de 17e-eeuwsche k. is de groote bol, die den stam onderbreekt. Vóór de 18e eeuw werden de k. uit smeedijzer, brons of geelkoper vervaardigd; nadien komen ook k. van kristalglas en van verguld hout in zwang. *V. Herck.*

Kaarsjes-springen, kinderspel, waarbij men over kaarsjes springt of eromheen danst, herinnerend aan de Nieuwjaarsvuren; het is dus een rudimentaire vorm van de Germaansche feest- en offervuren. Het werd overgebracht naar Driekoningen- en St. Maartensdag. De vroegere koningskaarsjes zijn besproken bij: → Driekoningenfeest.

Kaarsjes-zwemmen wordt op Oudejaarsavond door vrijers en vrijsters gespeeld met halve notendoppen, waarin kaarsjes branden; in een waterkom drijvend, worden ze in een bepaalde richting geblazen; komen vrijer- en vrijsterscheepje met elkaar in botsing, dan wijst dit zgn. op aanstaand huwelijk. *Knippenberg.*

Kaart, 1° → Kaartspel.

2° (Geogr.) Een afbeelding van een deel der aardkorst in een plat vlak. Aangezien de bolvorm der aarde zich tegen een in elk opzicht getrouwe afbeelding verzet, is het de taak der → kaartprojectie-leer na te gaan op welke wijze deze afbeelding, met betrekking tot het beoogde doel, het beste tot stand kan komen.

Een k. is natuurlijk altijd een verkleinde afbeelding; de verhouding, die de verkleining aangeeft, is de schaal. Gewoonlijk wordt deze uitgedrukt in een breuk; in de Angelsaksische landen geeft men wel aan, met welken afstand in werkelijkheid een eenheidsmaat op de kaart overeenkomt: 1 inch op de mijl, enz. Naar de schaal onderscheidt men: plannen (schaal grooter dan 1 : 10 000), topographische k. (1 : 10 000 tot 1 : 200 000) en geographische of overzichtskaarten op kleinere schaal.

Naar de bestemming kan men onderscheiden: geographische kaarten, die binnen de grenzen van de schaal de oppervlakte der aarde zoo getrouw mogelijk afbeelden; staatkundige k., die de staatk. indeeling in beeld brengen; natuurkundige k., waarbij de nadruk wordt gelegd op de verdeeling van hoog en laag of de bodemgesteldheid; economische en verkeerskaarten enz. Er bestaat natuurlijk een onafzienbare variatie: weerkaarten, plantenkaarten, bevolkingskaarten, enz. Zee- en wandel- of fietskaarten zijn meestal gewone geographische k., waarop slechts die bijzonderheden zijn vermeld, die voor den zeeman, wandelaar en fietser van belang zijn.

Hoewel de oudste k. teruggaan tot de Egyptenaren, valt van eigenlijke cartographie eerst te spreken bij de Grieken: Anaximander (580 v. Chr.). Ptolemaeus (150 n. Chr.) schijnt het eerst werkelijke projecties gebruikt te hebben. De Romeinen hebben tot de ontwikkeling niet veel bijgedragen; hun k. waren meerendeels zuiver wegkaarten (Tabula Peuteringiana, die ook den Rijn in Ned. omvat). De verdere ontwikkeling begint met zeekaarten, zonder gradennet, maar met kompasrozen, zgn. Portolanen. In de 16e eeuw volgt dan een groote bloeiperiode: Mercator, Blaeu e.a. legden den grondslag voor de moderne cartographie. Zie ook → Cartographie. *Jong.*

Kaartenhuis of kaartenkamer, vertrek aan boord van een zeeschip, uitsluitend ten behoeve van de navigatie, en waar zeekaarten en nautische instrumenten worden bewaard. Meestal gelegen op of in de nabijheid van de commandobrug.

Kaartenwisselaar (exper. psychologie), een toestel, waarin verschillende kaartjes, waarop figuren of woorden staan, zichtbaar zijn gedurende een tijd, die vooraf bepaald kan worden. De k. wordt gebruikt voor het onderzoek van het geheugen en naar de snelheid van → reacties. *Nijssen.*

Kaartleggen (moraal), veel verspreide vorm van → waarzeggerij of voorspellen der toekomst, vooral beoefend door zigeunerinnen en vrouwen, die er een middel van bestaan in vinden. Of zij zelf gelooven in de kracht van dit middel, kan in twijfel getrokken worden. Nemen zij het ernstig op, dan is het beoefenen van het k. zware zonde; nemen zij enkel den schijn aan het ernstig op te nemen, dan plegen zij bedrog en werken zij mede aan de bijgeloovigheid van degenen, die hen raadplegen. Zij, die bij kaartlegsters te rade

gaan, bedrijven op zich zelf een zware zonde. Hun daad zal echter dikwijls van zware zonde vrij te pleiten zijn wegens onwetendheid of omdat zij niet gelooven aan de kunst van het k. en het enkel doen voor de grap. In dit geval moeten ze echter zorgen geen ergernis te geven. Indien zij, die de kaarten leggen, en zij, die erbij te rade gaan, het beiden enkel doen voor de grap, dan is het geen zonde. *A. Janssen.*

Kaartprojectie-leer (geogr.). Deze houdt zich bezig met het bepalen van de gunstigste wijze van afbeelding van een deel der aardoppervlakte in een plat vlak. Het oppervlak van een met de aarde gelijkvormigen bol moet hiertoe op eenigerlei wijze worden overgebracht op een oppervlak, dat in een plat vlak kan worden ontwikkeld zonder vormverandering. Hiervoor komen in aanmerking: het platte vlak, de cylinder en de kegel. Men heeft dus resp. → azimuthaal-, cylinder- en kegelprojecties. Van de azimuthaalprojecties dienen nog genoemd: de → gnomonische, de → stereographische en de → orthographische projectie en die van Lambert. Ten einde de mate van hoek- en/of vormverandering, die door de projectie ontstaat, te kunnen uitdrukken, geeft men gewoonlijk de assen a en b van de ellips aan, die de afbeelding is van een cirkel met staal 1 op het aardoppervlak. Is de projectie hoekgetrouw (conform), dan moet deze ellips een cirkel zijn ($a = b$), is zij oppervlakte-getrouw (aequivalent), dan moet $ab = 1$ zijn ; a en b zijn af te leiden uit de voor de afzonderlijke projecties geldende regels. De breuk $(a—b)$: $(a+b)$ is een maat voor de hoekgetrouwheid, de conformiteit. Behalve op de boven beschreven wijze kan een afbeelding nog op andere wijze tot stand komen: de zgn. conventioneele → projecties, waartoe men ook rekenen kan de polyeder- en de polyconische projectie.

Streng genomen behoort ook de weergave van het reliëf tot de kaartprojectie-leer. Dit kan geschieden door middel van → hoogtelijnen, door gekleurde hoogtezonen en door harceering. In het laatste geval geeft men door meer of minder dichte harceering den hellingsgraad aan. Uit de in de kaart opgenomen hoogtecijfers is dan de hoogte van ieder punt af te leiden. Hoewel deze methode aanschouwelijker is, staat zij in exactheid verre bij de hoogtelijnen-methode achter.

L i t. : Groll, Kartenkunde (Sammlung Göschen, I en II Brunswijk [2]1922 ; met uitvoerige lit.). *Jong.*

Kaartspel wordt in oorsprong beschouwd als een allegorie van het krijgswezen; de vier kaarten of kleuren zijn ook wel in verband gebracht met de vier kasten van het Indische leven, terwijl dan de Zigeuners het spel naar Europa zouden hebben overgebracht. Vooral de vrouwen onder hen deden uit de kaarten voorspellingen. *Knippenberg.*

L i t. : F. W. Drijver, Mozaïek (1925, 115-120).

Kaartsystemen zijn de verschillende vormen van opberging van de in de administratie gebruikte kaarten. Het k. heeft tegenover het gebonden boek het groote voordeel van zijn elasticiteit; nadeel is de mogelijkheid van verlies van kaarten, welk nadeel echter door een doelmatige inrichting sterk kan worden beperkt. Hoofdzakelijk wordt onderscheiden in: 1° horizontale en 2° verticale k. Het systeem sub 1° wordt ook wel zichtbaar k. genoemd. De kaarten worden dan dakpansgewijze in laden of banden opgeborgen, waarbij een rand der kaart steeds geheel zichtbaar blijft. De verschillende aanwijzingen voor het opzoeken en gebruik der kaarten bevinden zich op dezen rand. Bij het systeem sub 2° worden de kaarten rechtstandig achter elkaar opgeborgen en de classificatiekenmerken door middel van ruiters of inkepingen boven aan de kaart aangegeven. *C. Janssens.*

Kaas, het product, dat men verkrijgt uit melk, wanneer door toevoeging van stremsel of melkzuur de zgn. → wrongel (kaasstof met ingesloten andere melkbestanddeelen) afgescheiden wordt en deze door een bepaalde behandeling en inwerking van bacteriën en enzymen de voor de verschillende kaassoorten typische vorm en smaak verkrijgt. Als grondstof dient in den regel koemelk, al of niet gedeeltelijk ontroomd; soms room. De vloeistof, die overblijft na afscheiding van de wrongel, heet → wei. In Ned. worden in den regel „harde” kaassoorten gemaakt (uitgezonderd de → Limburgsche zachte k.). De voornaamste Ned. kaassoorten zijn de → Goudsche, de → Edammer, de → broodkaas, → Leidsche of komijnekaas, → Friesche nagelkaas, → Cheddar-, en → Cheshirekaas. Een typische Belgische k. is de Brusselsche k. of fromage de Bruxelles; ca. 1 kg zwaar, doorsnede 18 cm, 4 cm hoog; met pikanten smaak; bereid uit ontroomde melk. Al naar de eischen van den afzet worden de k. steviger (zgn. exportkaas) of zachter gemaakt (zgn. consumptiekaas). Men onderscheidt de k. verder naar het vetgehalte in de droge stof (20+, 30+, 40+, en volvet; d.w.z. de k. moet minstens 20 %, 30 %, 40 %, 45 % vet in de droge stof bevatten). Volvette k. moet uit volle melk zijn bereid. Het vochtgehalte schommelt tusschen 35-60 %. De samenstelling kan daarom zeer sterk wisselen. Minder vette k. bevat meer vocht. De vetvrije droge stof van volvette k. bestaat uit 85-90 % eiwitten. Gemiddelde samenstelling van volvette k. is 24 % eiwit (vnl. kaasstof), 27 % vet, 1,5 % koolhydraten. Uit 100 kg kaasmelk kan 8-12 kg k. gemaakt worden.

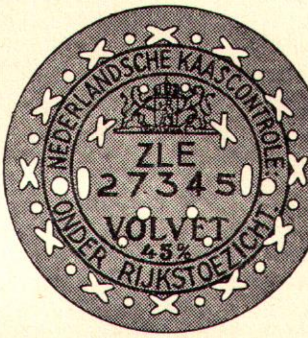
Kaasbereiding. De k. wordt in Ned. nog voor een belangrijk deel op de boerderij bereid, vooral in de prov. Utrecht en Z.-Holland. Meer en meer verplaatst zich de bereiding naar de fabrieken, welke men vooral vindt in de prov. Friesland en Noord-Holland. De wijze van bereiding loopt voor de verschillende kaassoorten zeer uiteen. De voornaamste handelingen bij Ned. kaassoorten zijn tot de volgende punten terug te brengen: 1° het s t r e m m e n der melk, nadat vooraf bijgevoegd is kaaskleursel (→ annatto) om de k. de gewenschte kleur te geven. 2° Na het stremmen volgt het s n ij d e n en het r o e r e n van de wrongel tot kleine deeltjes, met het doel tot een zekeren graad de wei uit te persen. De vastheid en de grootte der wrongeldeeltjes zijn o.a. afhankelijk van de kaassoort. Wanneer de wrongeldeeltjes de gewenschte samenstelling en geaardheid hebben verkregen, worden deze bij de harde kaassoorten in teakhouten vaten gebracht („het stoppen”), gekeerd om ze den gewenschten vorm te geven, van een rijksmerk voorzien, gedoekt met een kaasdoek, geperst en daarna gezouten. Zachte k. worden op een zgn. spantafel bereid, waarin de scheiding van wrongel en wei geschiedt. Deze k. worden niet gedoekt en geperst. Na het zouten van de k. gaan ze naar het kaaspakhuis om te rijpen. Op deze rijping hebben de zuurgraad en het zoutgehalte invloed. Er worden reuk- en smaakstoffen gevormd, kenmerkend voor de verschillende kaassoorten. De temperatuur en het vochtgehalte van de lucht in het kaaslokaal spelen een rol.

Kaasgebreken. Deze kunnen ontstaan ten gevolge van een slechte hoedanigheid der grondstof of door

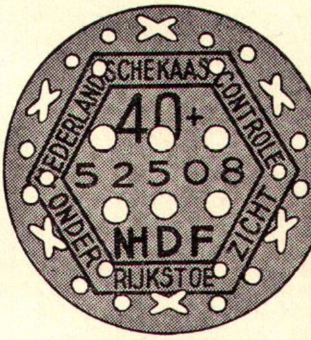
fouten gemaakt bij de bereiding. De voornaamste gebreken zijn: „rijzers" of „losse kaas"; in de k. ziet men onregelmatig gevormde gaten; de veroorzakers zijn de colibacteriën. „Knijpers", veroorzaakt door boterzuur-bacteriën; groote scheuren in de k. „Grootgaterig" of „laat los"; zuivel smaakt vaak zoet en heeft groote, vrijwel ronde gaten; veroorzakers zijn de coli- of boterzuurbacteriën. „Fijngaterig", als gaten niet grooter zijn dan speldeprikken; oorzaak colibacteriën. „Boekelscheurtjes", „bros" en „kort" treden op ten gevolge van een te hoogen zuurgraad. Verder komen nog voor de gebreken: taai, slap, goor, bitter, te vast, witte rand, bruine rand, metaalsmaak, en de korstgebreken: kanker en pokken, meestal te wijten aan fouten bij de bereiding.

Verder kan een tot de spinachtige dieren behoorende kaasmijt, die in oude k. kan voorkomen, daarin gangen boren en zich zeer snel vermenigvuldigen en dan een geheele k. verteren. Middelen ertegen zijn: groote zindelijkheid, insmeren der k. met olie, wijngeest of pekel. Zie verder ook → Kaasmade.

Kaascontrôle. Evenals bij de botercontrôle hebben de producenten van k. vereenigingen gesticht tot exploitatie van kaascontrôlestations onder Rijkstoezicht. Ingevolge de Kaasmerkenwet van 17 Juli 1911 verstrekt de regeering aan deze kaascontrôlestations door deze wet vastgestelde merken, om te worden aangebracht op de door of vanwege de leden dier stations bereide kaas. Deze merken bestaan uit een dun doorzichtig plaatje kaasstof, waarop bij het merk voor volvette k. met blauwen inkt een stempelafdruk is aangebracht met het woord „volvet" en de aanwijzing 45 %, terwijl het merk een cirkelvormig randschrift draagt: Nederlandsche Kaascontrôle onder Rijkstoezicht (figuur 1). Voor de niet volvette kaas zijn de merken met zwarten inkt bedrukt; de minimum vetgehalten der droge stof, resp. 40+, 30+, 20+; het randschrift met de woorden: Nederlandsche Kaascontrôle onder Rijkstoezicht, staat nu in een zeshoek (figuur 2). Verder zijn de merken voorzien van letters en cijfers, waardoor de kaascontrôlestations altijd kunnen nagaan waar en wanneer de k. bereid is. Door verschillende zuivelorganisaties worden bovendien op geregelde tijden kwaliteitskeuringen gehouden. De aangeslotenen moeten zich onderwerpen aan de Rijksvoorschriften en aan de voorschriften der stations en hebben dan het recht de door hen geproduceerde k. te voorzien van een Rijksmerk. In Ned. zijn twee kaascontrôlestations voor volvette k., nl. te Utrecht en Den Haag, en drie voor niet volvette k., nl. te Leeuwarden, Alkmaar en Den Haag.

Kaasmerk. fig. 1.

Kaasmerk. fig. 2.

Economisch. De k a a s p r o d u c t i e in 1935 in Ned. bedroeg 114 146 ton. De Ned. k a a s e x p o r t bedroeg in 1935: 61 052 000 kg ter waarde van 23 464 000 gld., nl. naar Duitschland 16 904 000 kg; België en Luxemburg 19 653 000 kg; Groot-Brittannië en N. Ierland 10 940 000 kg; Frankrijk 4 235 000 kg. De k a a s i m p o r t bedroeg in 1934: 379 000 kg, waarde 238 000 gld. (bestaande vnl. uit Fransche, Zwitsersche, Engelsche en Duitsche kaassoorten). Het k a a s v e r b r u i k per hoofd en per jaar bedraagt voor Zwitserland 10,4 kg, Nederland 7,2 kg, Frankrijk 6,1 kg, Denemarken 5,9 kg, Italië 5,5 kg, Zweden 5,5 kg, Noorwegen 4,8 kg, Duitschland 4,7 kg, Engeland 4,3 kg, België 3 kg, Nieuw-Zeeland 2,6 kg, Vereenigde Staten van Amerika 2 kg. *Verheij.*

Kaas, L u d w i g, Duitsch godgeleerde en politicus. * 23 Mei 1881 te Trier; 1909 priester gewijd; studeerde in het kerkelijk recht te Trier, Bonn en Rome, en doceerde sedert 1919 aan de theologische faculteit van zijn geboortestad. In 1919 was hij ook lid van de Nationale vergadering te Weimar, en sedert 1920 van den Rijksdag; in 1928 werd hij tot leider gekozen van de Centrumfractie, daarna van de partij. Na de overwinning van de nationaal-socialisten trok hij zich uit het politieke leven terug. *Cosemans.*

Mgr. L. Kaas.

W e r k e n: Die geistl. Gerichtsbarkeit der Kath. Kirche in Preussen (1915-'16); Kriegsverschollenheit u. Wiederheirat nach staatl. Kirchenrechts (1919).

Kaasdoek, open. katoenen weefsel; zacht aanvoelend. Oorspronkelijk om in kaasvormen om de kaas te doen; vandaar de naam.

Kaas- en broodvolk, een opstandige beweging van boeren en schamele burgers der Noord-Hollandsche steden, ontstaan uit verzet tegen de hooge belastingen en uit den ellendigen toestand van de bevolking in de laatste phase van de Hoeksche en Kabeljauwsche twisten. In 1491 maakten benden, die een stuk kaas en brood voor de borst droegen, „tot een livereye", zich van Hoorn en Alkmaar meester; Hoorn wist hen te loozen. In Mei van het volgende jaar verrasten zij Haarlem, maar stieten het hoofd voor Leiden. Inmiddels kwam Albrecht van Saksen opdagen, die hen bij Heemskerk versloeg. Zij onderwierpen zich op zware voorwaarden. Haarlem en

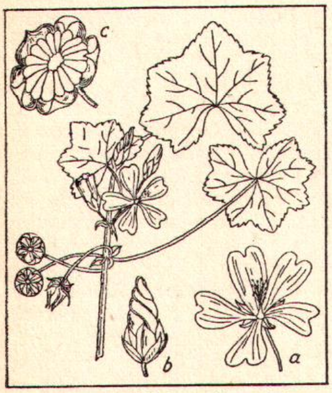
Alkmaar verloren haar privilegiën en banieren, de West-Friesche steden alleen de eerste; de belastingen werden nog verzwaard en meedoogenloos geïnd.

Lit.: Blok, Het Kaas- en Broodvolk, in Versl. Kon. Akad. (X, 239 vlg.). *W. Mulder S.J.*

Kaasfabrieken, → Kaas; Zuivelfabrieken.

Kaashaard (geneesk.), → Haard.

Kaasjeskruid, ook maluwe, kaasjesbloem, keesjesbloem of keesjeskruid genoemd (Malva), een plantengeslacht van malveachtigen, bewoont het N. halfrond met 30 soorten, waarvan vsch. in cultuur zijn genomen. Het zijn kruiden met okselstandige bloemen. In Ned. groeien M. althaeoides (heemstkaasjeskruid), M. moschata (muskuskaasjeskruid), M. silvestris, neglecta, alcea en rotundifolia (borealis) in het wild. Sierplanten zijn M. crispa, dessertbladen, en M. verticillata, kranskaasjeskruid. *Bouman.*

Kaasjeskruid (Malva silvestris); a= bloem; b=bloemknop; c=vrucht met kelk.

Kaaskerke, gem. in de prov. West-Vlaanderen, bij Diksmuide, aan den IJzer. Opp. 873 ha; ca. 550 inw. Polderstreek. Landbouw en weiden. Geheel vernield door den Wereldoorlog. Voor het IJzermonument, zie → Diksmuide.

Kaasmade, larve van de kaasvlieg (Piophila casei), welke behoort tot de orde der Diptera, fam. der Sepsidae. Deze legt een dertigtal eieren op een stuk kaas; de uitkomende larven boren zich in de kaas en voeden zich daarmee. Deze „kaasmaden" zijn 8 mm lang, glanzig wit, en hebben een spits achterlijf; buiten de kaas kunnen zij zich voortbewegen door sprongen, die tot stand komen door plotselinge strekking van het gebogen achterlijf. Zoo zoeken zij ook een plekje om zich te verpoppen. Uit de pop komt een 4-5 mm lange slanke vlieg, die zwart is met geelroode kop en pooten. In den loop van één jaar kunnen zich meerdere generaties ontwikkelen. De maden komen ook in ham voor; als zij in het menschelijk lichaam geraken, kunnen zij door hun bewegingen den darmwand verwonden. *M. Bruna.*

Kaasmakersvakschool, → Zuivelonderwijs.

Kaasmijt (Tyroglyphus siro) noemt men een bijna onzichtbaar klein diertje van de orde der mijten, familie der Sarcoptidae, dat leeft in oude, harde kaas. Kleur geelwit; de romp is met borstelharen bezet, oogen ontbreken, de 8 pooten eindigen in hechtschijfjes. Duizenden van deze diertjes vindt men bij elkaar in de kaas, die door hun arbeid tot een kruimelig stof vergaat. *M. Bruna.*

Kaasstof, → Caseïne, kaas.

Kaaster, gem. en kerspel (gewijd aan den H. Omaars) in Fransch-Vlaanderen, kanton Hazebroek-Zuid (XI 143 C 2). Ca. 1 200 inw., Vlaamsch-sprekend. Landbouw. Merkwaardigheden: kapel der „Drie maagden", waar volgens de overlevering drie Eng. maagden werden vermoord; windmolen in Holl. bouwtrant. *v. Es.*

Kaäth, tweede zoon van Levi; zijn nakomelingen vormden niet alleen het talrijkste, maar ook het voornaamste levietengeslacht, omdat het hoogepriesterlijke huis daartoe behoorde.

Kaats, een onbesliste slag bij het Friesche kaatsspel, die door een kaatsblokje in het veld wordt aangemerkt.

Kaatsen, een openluchtspel, dat in den zomer in Friesland druk beoefend wordt, vnl. in het N. en W. van deze provincie. Ook in andere deelen van Ned. treft men het aan, doch dan blijkt het meestal door daar wonende Friezen te zijn geïmporteerd. Op die wijze verplaatste het kaatsen zich zelfs naar enkele plaatsen in N. Amerika, waarheen Friezen emigreerden. Zeer waarschijnlijk is het kaatsen in oorsprong afkomstig van de Romeinen. Zeker is, dat het spel in de M.E. in W. Europa druk werd beoefend; tegenwoordig nog wordt het, zij het in anderen vorm, in Spanje, Frankrijk en België aangetroffen.

Het speelveld voor kaatsen bestaat uit een vlak en kortgeschoren grasveld, ook een goed bestraat plein is bruikbaar voor het doel. Het terrein meet ong. 30 bij 62 m, en wordt door zes spelers tegelijk bespeeld. Deze zes spelers worden verdeeld in twee groepen van drie. Ieder drietal wordt een partuur genoemd. Men onderscheidt een opslagpartuur en een perkpartuur, die elkaar bestrijden door den kaatsbal over en weer te drijven, hetzij met de bloote, hetzij met de geschoeide vlakke hand. *Wedema.*

Kaatsheuvel, dorp in de N. Brab. gem. → Loon op Zand.

Kaba, → Kaäba.

Kabaëna, eiland, gelegen ten Z. van het Z. O. schiereiland van Celebes (VII 160 B3).

Kabaja, vooral vroeger door Europeesche dames in Indië in huis (in de kleinere plaatsen gedurende de ochtenduren ook daarbuiten) gedragen kleedingstuk, tot even beneden de heupen reikend, en meest van doorzichtige stof gemaakt. Ook Inlandsche vrouwen dragen wel een k. Door middel van sierspelden van vaak groote waarde wordt het kleedingstuk van voren vastgemaakt. Bij een meest bontgekleurde gebatikte slaapbroek droegen tot voor kort ook de Europ. heeren wel een k., maar van veel grover stof en alleen als negligé. *Olthof.*

Kabalebo, rechter zijrivier van de Corantijn in Suriname.

Kabalélo, vulkaanberg in Oost-Flores, met den Ilimandiri en den Lewotobi in één lijn liggend N.O.-Z.W. Uit recent-historischen tijd zijn geen uitbarstingen bekend. Hoogste top, in het N., 1 004 m. Langs de kust breede lavavelden, waarschijnlijk van vroegere uitbarstingen.

Kaballistiek, ander woord voor kaballa of → kabbala.

Kabandjahé, hoofdplaats van de Karolanden, gelegen op Sumatra ten N. van het Toba-meer. De plaats is een centrum van goede wegen. Het Ned. Zendelinggenootschap begon hier zijn werkzaamheden op de Karo-hoogvlakte.

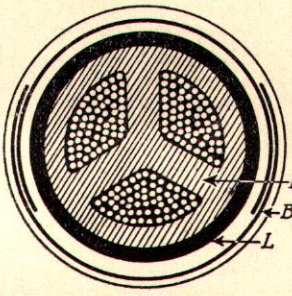
Kabardin, autonoom gebied, landschap in den Cis-Kaukasus, nabij den Elbroes; opp. 12 000 km^2, ca. 200 000 inw., Tsjerkessen en Turko-Tataren. Hoofdstad Naltsjin. Sinds 1922 vormt het gebied met dat der Balkaren een autonoom gebied.

Kabardiners, stam der → Tsjerkessen.

Kabare (patroon: St. Joseph), missiepost der Witte Paters, in Belg. Kongo; apost. vicariaat Kivoe (mgr. Edw. Leys); gesticht 1922. Volksstam Basji; ong. 135 000 inw., 2 447 gedoopten (1935). Kostschool voor Blanke kinderen, geleid door de Dames der H. Familie. *Vanneste.*

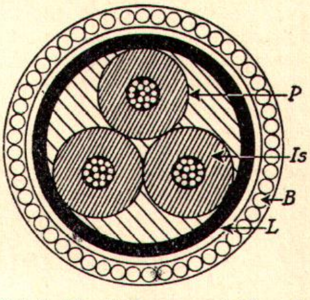
Kabbala (Hebreeuwsch, ⟨ kibbel = ontvangen) beteekent: door overlevering ontvangen leer. Volgens de Joodsche overlevering heeft Moses buiten de Thora om aan sommigen een geheime leer medegedeeld. Deze was de K. Het is een verzameling van philosophische, dogmatische en mystieke leerstellingen, die oorspronkelijk mondeling werden overgeleverd. Waarsch. zijn ze vanaf de 7e eeuw op schrift gesteld. De drie voornaamste geschriften zijn Zohar, Jezirah en Bahir. Ze omvatten, onsystematisch geordend, vooral mystieke en bijgeloovige leerstellingen, gebaseerd op exegese van teksten der H. Schrift. Deze exegese gaat uit van een geheimzinnige beteekenis van letters en getallen. Ze wordt ook K a b a l l i s t i e k genoemd. In den loop der tijden is ook door Christelijke apologeten van dit systeem gebruik gemaakt. Een gezonde exegese kan er niets van benutten. *C. Smits.*

Kabel (e l e c t r.), een electrische leiding met een of meerdere geleiders, omgeven door een isoleerende stof en beschermd tegen de vochtigheid en tegen mechanische beschadiging. De voornaamste soorten zijn: de sterkstroomkabels, telefoonkabels, onderzeesche telegraafkabels en signalisatiekabels.

Kabel. Fig. 1. Is = isolatiemateriaal; B = staalband; L = loodmantel.

Sterkstroomkabels dienen tot de overbrenging van electrische energie voor drijfkracht en verlichting. Ze worden doorgaans uitgevoerd als onderaardsche k. en bevatten twee aders voor gelijk- of eenphasestroom, drie aders voor gelijkstroom-drie-leidernetten en driephasenstroom, of vier aders voor driephasenstroom met nulleider. Ter verkrijging van een voldoende buigzaamheid worden de aders samengesteld uit een groot aantal ineengestrengde koperdraden. Bij driephasenstroom gebruikt men dikwijls den zgn. sectorkabel (fig. 1), welke de doorsnede beter benuttigt.

Kabel. Fig. 2. P = gemetalliseerd papier; Is = isolatiemateriaal; B = staaldraden; L = loodmantel.

De bescherming tegen vochtigheid wordt verkregen door een hermetischen loodmantel L om de geïsoleerde geleiders aangebracht, de mechanische bescherming door een bewapening B in staalband of staaldraden. Hoogspanningskabels worden volgens verschillende principen geconstrueerd naar de waarde van de bedrijfsspanning. Tot ong. 30 000 volt worden drie-aderige k. gebruikt (fig. 2), geïsoleerd met papier, dat eerst goed gedroogd, dan met olie gedrenkt wordt. Rond iederen geïsoleerden ader wordt een fijne band gemetalliseerd papier P gewikkeld, die tot doel heeft de potentiaalverdeeling in het diëlectricum gelijkmatiger te maken. Dit papier is met den loodmantel verbonden en dus aardpotentiaal. Voor hoogere spanningen gebruikt men drie eenaderige k. Voor zeer hooge spanningen worden holle k. vervaardigd, in welke het diëlectricum vloeibare olie is, welke in den k. kan circuleeren (Pirelli-stelsel). Zulke k. zijn nu in dienst voor bedrijfsspanningen tot 220 000 volt. Men heeft ook met goeden uitslag beproefd kabels in een stalen buis te laten werken, waarin stikstof op een tiental atmospheer samengedrukt is.

Telefoonkabels bestaan uit een soms heel groot aantal draadparen (tot 1 800). De geleiders zijn fijne koperdraden (ongeveer 1 mm diameter), van elkander gescheiden door niet gespannen papierstrookjes, zoodat feitelijk de lucht als diëlectriek dient. Ook wordt nu dikwijls de k. samengesteld uit quarten (groep van vier draden) i.p.v. paren, wat den benuttigingscoëfficiënt verbetert. Een loodmantel dient hier ook om de vochtigheid te vermijden. Deze k. worden soms aan palen opgehangen: dan is de bewapening overbodig.

Onderzeesche telegraafkabels bestaan veelal uit een centralen kopergeleider, omringd met permalloy, om de inductantie te verhoogen (zie hierover → Distorsievrije telegraafkabel), een isoleering uit guttapercha, loodmantel en bewapening: deze, samen met het zeewater, dient als retourgeleider.

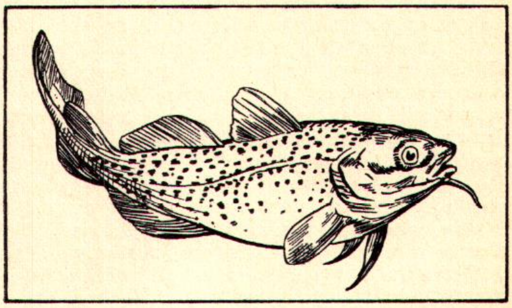
Signalisatiekabels bevatten een aantal aders, overeenstemmend met het aantal te verwezenlijken verbindingen. Ze zijn dikwijls met gummi geïsoleerd. *Gillon.*

Kabel, A d r., → Cabel.

Kabelaring (s c h e e p v.), touw of ketting, waarmede een ander, zwaarder, touw of zwaardere ketting wordt ingehieuwd (d. w. z. ingehaald), vroeger in gebruik bij het inhieuwen van de zware ankertouwen of kettingen.

Kabelballon, → Luchtballon.

Kabelballonnetten (m i l.), → Luchtversperring.

Kabeljauw.

Kabeljauw (Gadus morrhua L.), een soort der fam. dorschvisschen, bewoont de Noord- en Oostzee en den Atl. Oceaan. Hij bezit een voeldraad aan de kin, 3 rug- en 2 aarsvinnen en wordt 1,5 m lang en

Wat niet onder K te vinden is, zoeke men onder C

50 kg zwaar. De bovenzijde is grijsolijfkleurig met bruine vlekken, de onderzijde wit. Jonge dieren met een andere grondkleur heeten d o r s c h (G. callarias L.). Het voedsel bestaat uit allerlei schaal- en weekdieren en visschen. De vangst wordt langs de kust, in het algemeen in de Noordzee, uitgeoefend. De k. is belangrijk als voedsel; gezouten heet hij zoutevisch of laberdaan, gedroogd stok- of klipvisch. Uit de lever wordt levertraan gewonnen. *Keer.*

Kabeljauwen, → Hoeken en Kabeljauwen.

Kabelkoers, koers voor telegraphisch overgemaakte geldbedragen, ook genoemd t. t.-koers (t.t. = telegrafic transfer).

Kabelkraan (t e c h n.). Bij dit soort kraan dient een gespannen staaldraad, waarvan de beide einden aan stutten of torens bevestigd zijn, als loopbaan voor het hijschmechanisme. De stutten kunnen vast, zwenkbaar of verrijdbaar zijn, alnaargelang den aard van het werk. Spanwijdte tot ong. 500 m, hefhoogte tot ong. 60 m; draagvermogen tot 6 ton, bij dubbele kraan tot 12 ton.

Deze kraan is bijzonder geschikt voor bergachtig terrein, waar groote hoogteverschillen overwonnen moeten worden, daar de loopdraad tot onder een hoek van 45° kan worden opgehangen. Aandrijving over het algemeen electrisch. Dit type komt vnl. in aanmerking voor overslagterreinen, steengroeven, bij den bouw van havenwerken, dalstuwen, bruggen en op scheepswerven. Bediening vanuit een der stutten; indien echter een grijper gebruikt wordt, dan wordt een bedieningshuisje mede aan de loopkat opgehangen.

L i t. : R. Hanchen, Winden und Krane (Berlijn 1932); H. Bethmann, Die Hebezeuge (1923). *E. Bongaerts.*

Kabellengte, in N e d. een lengte van 225 meter, zijnde de normale lengte van een kabel aan boord van vroegere zeeschepen. De kabellengte is verschillend in de verschillende landen, varieert tusschen 180 en 248 m. Wordt alleen in de zeevaart gebruikt.

Kabelspoor verbindt op verschillende hoogten gelegen stations door luchtkabels, die twee daaraan opgehangen kooien in aan elkaar tegengestelde richting voortbewegen. De kabels bestaan, met het oog op de veiligheid tegen kabelbreuk, uit minstens twee afzonderlijke trek- en draagkabels, die als een draad zonder eind in de eindstations over groote leidrollen (ca. 3 m diameter) gevoerd worden. De kooi, uit licht materiaal vervaardigd, met een capaciteit van 12-35 personen, is opgehangen aan een wagentje, dat met 16 of 24 rollen op de draagkabels rust en door de trekkabels wordt voortbewogen. De bediening geschiedt vanuit de machinekamer in het laaggelegen station, waar een der leidrollen wordt aangedreven door een electromotor met veranderlijk toerental, waardoor de beweging van de kooien beheerscht wordt. Behalve een handrem is een zelfwerkende rem aanwezig, welke in werking komt bij overschrijding van de max. snelheid van de kooi en bij het eventueel wegvallen van den stroom. De snelheid van k. bedraagt van 1,6-4 m per sec. Hellingen tot max. 90 % worden aangetroffen, waarbij een hoogteverschil tot 1 100 m wordt overwonnen. Het k. bedient het toeristenvervoer naar punten in het bergland bekend om de skisportbeoefening en het uitzicht. *Pot.*

Kabelstation, nederzetting in Suriname aan de Suriname-rivier, aan de spoorbaan gemeten 133 km van Paramaribo. Daar was sinds 1910 een kabelbrug, waarlangs passagiers en goederen naar den rechteroever der Suriname-rivier werden getransporteerd. Toen de goud-exploitatie aan de Sarakreek afnam en de kabelbaan niet vertrouwbaar meer bleek, werd de spoorlijn Kabelstation-Dam opgeheven. *fr. Virgilius.*

Kabgaji (patrones: de Onbevlekte Ontvangenis), missiepost der Witte Paters in het Belg. mandaatgebied Roeanda; apost. vicariaat Roeanda (mgr. L. Classe); gesticht 1906. Volksstam: Banjarwanda; ong. 250 000 inw., 35 423 gedoopten (1935). Belangrijk missiecentrum. Zetel van den apost. vicaris. Grooten klein-seminarie, noviciaat der inlandsche Broeders. Scholen en ziekenverzorging door de Witte Zusters. *Vanneste.*

Kabinet, 1° kleine werkkamer naast grootere vertrekken, meer algemeen elke kleine kamer.

2° Kamer, waar kunstverzamelingen en andere kostbaarheden bewaard worden; deze beteekenis werd uitgebreid tot de plaats, waar openbare verzamelingen van een bepaald soort voorwerpen van kunst of wetenschap ondergebracht zijn; zoo spreekt men van penning-, prenten-, naturaliënkabinet.

3° In de meubelkunst ook kunstkabinet of scribaan. Rijkbewerkte kast, die op hoogen voet rust en met inlegwerk van paarlemoer, schildpad, ivoor, koper, zilver en halfedelgesteenten versierd is; ook worden er soms kleine schilderstukjes op koper of marmer in verwerkt. De talrijke hokjes en schuiflaadjes dienen tot het bergen van kleinodiën. Van Spaanschen en Ital. oorsprong werd het k. tijdens de 17e eeuw o.m. veel vervaardigd in Z. Nederland (Antwerpen). In de 18e eeuw krijgt het grootere afmetingen en wordt de voet vervangen door een reeks schuifladen, vaak in gebogen vorm, terwijl i.p.v. de vele vakjes enkele planken achter dubbele deuren komen. *V. Herck.*

Kabinet des Konings, staatsbureau, belast o.m. met het registreeren, verzenden en bewaren der staatsstukken gericht tot of uitgaande van den koning. Het Ned. K. in zijn tegenwoordigen vorm is ingesteld bij K.B. van 22 Dec. 1840. Aan het hoofd staat een directeur. In België staat het K. onder de leiding van het kabinetshoofd, die onlangs den titel verkreeg van staatssecretaris.

Kabinetsraad, → Ministerraad.

Kabir, Indisch mysticus. * ca. 1435 te Benares, † 1518 te Maghar(?). Zoon van een Mohamm. wever en leerling van den Wisjnoeïetischen hervormer → Ramananda, beleed hij een boven Islam en Hindoeïsme staanden, syncretistischen godsdienst, waarvan het wezenlijke was een persoonlijke liefde en bewustzijn van het kindschap ten opzichte van God, dien hij zoowel Allah als Rama noemde, met verwerping van alle bindende, uiterlijke voorschriften uit beide godsdiensten. Groot was zijn invloed op Nanak, den stichter van den → Sikh-godsdienst. Nog heden vormen volgelingen van K. de overwegend Hindoeïstische sekte der Kabirpanthi's.

L i t. : G. H. Westcott, K. and the Kabir Panth (1907); One Hundred Poems of K., vert. d. Rab. Tagore en Ev. Underhill (1914). *Zoetmulder.*

Kabira (A n t. g e o g r.), stad in Pontus, tegenw. Niksar, residentiestad van Mithradates, werd in de 4e en 5e eeuw n. Chr. tweemaal door een aardbeving verwoest.

Kaboeki, → Japan [sub Jap. tooneel (IX)].

Kaboel, 1° h o o f d s t a d van Afganistan, 1 800 m boven zee, aan de Kaboel-rivier (X 224 B 1); ca. 80 000 inw. (1933). In de Oudheid Ortospana, gelegen aan de oude handelswegen van Indië naar Toeran. De vlakte, waarin K. ligt, is goed bevloeid en be-

bouwd, het klimaat is uitstekend. K. heeft vele Afgaansche en vreemde scholen, is de zetel der regeering en de woonplaats van de buitenlandsche diplomaten. Er is een sterk garnizoen en veel industrie (laken, leer, cement, enz.). De stad is door de Engelschen ingenomen, o.a. in 1839 en in 1879. *Heere.*

2° Rivier in Afganistan en Voor-Indië (X 224 B/C 1), ontspringt op den Hindoekoesj, stroomt langs de stad Kaboel en de grensvesting Pesjawar en vereenigt zich met den Indus bij Attock. Langs de Kaboelrivier leidt de voornaamste verbinding tusschen Voor-Indië en Afganistan. → Kaiberpas. *G. de Vries.*

Kabouters, kobolden of boezemannen, in de folklore: aan het huis gebonden geesten, voorgesteld als kleine mannetjes, die meestal in de daksparren vertoeven. Zij helpen de menschen bij hun werk; de „nachtwerkertjes" krijgen als belooning eten in het huis, een schoteltje met melk, geplaatst in een nis terzijde van den schoorsteen.

De k. moeten onderscheiden worden van de dwergen, die als scherpzinnige en vlugge wezens optreden in sprookjes als dat van Klein Duimpje tegenover domme en onhandige reuzen. Bij de dwergen blijven de menschelijke eigenschappen meer geaccentueerd: zij zijn onvolgroeide menschen.

Lit.: J. Kleijntjens en H. H. Knippenberg, Van Goden en Helden ([9]1933, 265-267).

Kabuiskool, naam, die wel aan sluitkool (→ Kool) gegeven wordt.

Kabylen, stam der → Berbers, behoorende tot de Hamieten, in Afrika.

Het **Kabylisch** is de moedertaal van een compacte massa van meerdere honderdduizenden Berbers uit de Oostelijke bergstreken van Algiers (Groot- en Klein-Kabylië), die aan den Arabischen invloed ontsnapt zijn. De naam K. zelf is echter Arabisch.

Kachel, → Verwarming.

Kachetië, een Trans-Kaukasisch landschap in O. Georgië; in de dalen worden druiven en tabak verbouwd. De Kacheten behooren tot de Armeensch-Georgische Kerk; de Duitsche kolonisten, die er gevestigd waren, zijn grootendeels naar Duitschland teruggekeerd. *v. Son.*

Kachtem, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten Z.O. van Roeselare, aan het kanaal van Roeselare naar de Leie. Opp. 517 ha; ca. 1 600 inw. Zandstreek. Landbouw. Zeer oude kerk.

Kaczkowski, Zygmunt, Poolsch schrijver. * 1826 te Kamionka Woloska, † 1891 te Parijs. Was revolutionnair en later bankier te Weenen. Schreef korte verhalen en hist. romans.

Werken: Strijd om de dochter van den Vaandrig (1851); De laatste Nieczuja (1856). — Uitg.: Verzam. Werken (1857).

Kadal, op den grond levende soorten van hagedissen (Ned.-Indië).

Kadarieten, aanhangers van de richting in de Mohamm. dogmatiek, welke de volledige vrijheid van 's menschen wil verdedigt tegenover de Dzjabrieten, die God als eenigen bewerker van de menschelijke handelingen, ook de zondige, aannemen. Beiden beriepen zich op teksten van den → Koran, welke op het punt der praedestinatie elkaar tegensprekende uitspraken bevat, doch in de latere soera's naar het determinisme overhelt. De K. gingen in de → Moetazilieten op. De orthodoxe geloofsleer nam ten slotte tusschen de beide partijen een middenpositie in, leerende, dat de mensch de handeling, door Allah bewerkt, „zich toeëigent" (iktisab).

Lit.: I. Goldziher, Vorlesungen über den Islam ([2]1925). *Zoetmulder.*

Kadasjman, naam van zes Babylonische koningen der Kosseeën-dynastie (de 24e volgens Berossos). De meest bekende zijn: **Kadasjman Ellil I** (1389-'70 v. Chr.), van wiens briefwisseling met den Egypt. pharao Amenhotep III drie brieven (en twee antwoorden van den pharao) bewaard zijn in de zgn. el-Amarna-brieven. Onderhandelingen over een huwelijk van K. met een dochter van Amenhotep (K. was reeds gehuwd met een zuster van den pharao), en over een huwelijk van Amenhotep met een dochter van K. vormen den inhoud van deze brieven.

Kadasjman Ellil II (1276-'71), aan wien de Hettietenkoning Chattoesil III een brief schreef, welke bewaard is in de archieven van Bogas-Keui. Een verbond van Babyloniërs en Hettieten tegen een niet-genoemden derde (Egypte) vormt den inhoud van dit schrijven.

Kadasjman Harbe I (1426-'08), **Kadasjman Harbe II** (tijdens een opstand gedood en niet in de Babyl. koningslijsten opgenomen), **Kadasjman Toergoe** (1293-'77) en **Kadasjman Ellil III** (1240-1239) zijn onbelangrijke figuren. *v. d. Born.*

Kadaster, een instelling, welke met behulp van kaarten en registers een beeld en een beschrijving geeft van alle onroerende goederen in een bepaald gebied.

Instellingen van dezen aard kende men reeds bij Egyptenaren en de Romeinen. In **Nederland** moet de aanleiding tot het ontstaan van het k. gezocht worden in de gebrekkige regeling van de grondbelasting. Ten behoeve van de belastingheffing bestonden reeds in de 16e eeuw in Ned. registers, waarin alle landerijen, huizen en de belastingplichtigen stonden aangegeven. Deze heffing gaf in de 18e eeuw in toenemende mate aanleiding tot klachten, vnl. omdat ze geschiedde op grondslag van zeer verouderde taxaties. Algemeen werd de behoefte gevoeld aan een hernieuwde taxatie na voorafgaande opmeting en groottebepaling der onroerende goederen. Onder koning Lodewijk Napoleon (1806-'10) werd een begin gemaakt met de opmeting van het geheele koninkrijk. Door de inlijving bij Frankrijk (1810) werd dit werk gestaakt. In 1812 werd op last van Napoleon opnieuw met de meting begonnen. Van de reeds onder Lod. Nap. vervaardigde kaarten werd geen gebruik gemaakt. Onder koning Willem I werd het werk op dezelfde wijze voortgezet. In 1831 was het voltooid en in 1832 kon het k. voor het eerst gebruikt worden voor de belastingheffing.

Bij de invoering van het Ned. Burgerlijk Wetboek in 1838 werd de kadastrale indeeling de grondslag van de hypothecaire boekhouding (zie B.W. art. 1231).

Doel van het k. in Ned. was blijkens het bovenstaande oorspronkelijk een billijke heffing van de grondbelasting te verkrijgen (belastingkadaster). Om hieraan te beantwoorden, moeten de stukken (kaarten en registers) met den werkelijken toestand in overeenstemming worden gehouden. Het k. wordt in de practijk nog voor tal van andere doeleinden gebruikt. Zoo worden de gegevens gebruikt voor het maken van plannen voor stadsuitbreiding, aanleg van wegen enz. en berusten de stafkaarten op gegevens van het kadaster. Verder worden geschillen voor eigendomsgrenzen dikwijls aan de hand van kadastergegevens beslecht, waardoor de schijn gewekt kan worden, dat het

Ned. k. een eigendomskadaster is, hetgeen rechtens niet het geval is.

Omtrent de **tegenwoordige inrichting** van het k. zij het volgende meegedeeld. De grondslag van de kadastrale boekhouding wordt gevormd door het kadastrale perceel, dat wordt aangeduid door vermelding van gemeente, sectie en nummer (bijv. gemeente 's Gravenhage, sectie E, nummer 572). De kadastrale gemeente valt gewoonlijk samen met de burgerlijke gemeente.

Tot de voornaamste kaarten en registers, welke op een kantoor van bewaring aanwezig zijn, behooren: 1° m i n u u t p l a n s. Dit zijn kaarten, welke door de landmeters, belast met de oorspr. opmeting, vervaardigd zijn. Ze geven den toestand, zooals die was bij de invoering van het k. (1832) en worden ongewijzigd bewaard.

2° B ij b l a d e n. Bij elk minuutplan behoort een bijblad, waarop de wijzigingen van de kadastrale perceelen, op het minuutplan voorkomend, worden geteekend. Minuutplan en bijblad geven samen den tegenw. toestand.

3° H u l p k a a r t e n. Hierop komen de vervallen en de nieuwe toestand van de kadastrale perceelen voor. Men kan met behulp hiervan nagaan, hoe de tegenw. toestand is ontstaan. Minuutplan en bijblad zijn hiervoor niet voldoende, daar perceelen, welke op het bijblad voorkomen, bij wijziging weggeradeerd worden.

4° L e g g e r. Dit is een register, waarin de perceelen, waarop door dezelfde personen dezelfde rechten worden uitgeoefend, onder één hoofd vereenigd zijn. Gewoonlijk berust de boeking op de in de hypothecaire registers omschreven akten of op de gegevens van de memoriën van successie. De perceelen, onder één hoofd vereenigd, vormen samen een artikel. In het hoofd worden eventueel mede vermeld de namen van mede-eigenaren en andere zakelijk gerechtigden.

5° A l g e m e e n e n a a m w ij z e r. Deze omvat alle gemeenten, welke onder het kantoor van de bewaring ressorteeren en bevat de namen van alle personen, die voor de hypothecaire en voor de kadastrale boekhouding van belang zijn. Voor elken persoon is een kaart aanwezig, welke o.a. verwijst naar de artikels van den legger.

Behalve op de bewaring zijn ook op het gemeentehuis van de betrokken gemeente verschillende stukken aanwezig, o.a. een copie van den legger en een alphabetische naamlijst. Daar deze stukken slechts eens per jaar worden bijgewerkt, zijn ze niet steeds geheel bij.

Het publiek kan de kaarten en de registers, welke op het kantoor van bewaring en op de gemeente-secretarie aanwezig zijn, raadplegen, terwijl door den bewaarder tegen betaling afschriften van geheele of gedeeltelijke legger-artikelen worden afgegeven. *Witsenboer.*

In **België.** Het k. is van Fransch-revolutionnairen oorsprong. Door de decreten van 23 Nov. 1790 en 3 Frimaire Jaar VII werden voor de eerste maal de grondlasten ernstig georganiseerd. Deze organisatie veronderstelde een juiste beschrijving en schatting van de onroerende goederen. Hiervoor gaf het decreet van 21 Maart 1793 aan het financieel comiteit opdracht het k. op te richten. De eindvoltrekking geschiedde door de wet van 15 Sept. 1807 en door het decreet van 27 Jan. 1808. De voornaamste der thans nog geldende principes behooren tot het K.B. van 26 Juli 1877 op de bewaring van het k., aangevuld door het K.B. van 8 Sept. 1930.

Uit het voorgaande blijkt duidelijk, dat het in het begin nagestreefde doel louter fiscaal was. Nochtans heeft het k. een zeer groot nut voor het burgerlijk recht. Talrijke burgerlijke wetten doen beroep op de kadastrale gegevens. Ook worden deze door de notarissen in hun akten gebruikt voor de identificatie van de goederen, die het voorwerp uitmaken van de overdrachten.

De werkzaamheden van het k. zijn tot vier te herleiden, nl. de identificatie, de schatting, de bewaring en de herziening.

1° De i d e n t i f i c a t i e. Deze werkzaamheid heeft een overwegend technisch karakter. Zij omvat de volgende bewerkingen: a) de indeeling van de gemeente in secties; b) de driehoeksmeting om het opnemen van het kadastraalplan te vergemakkelijken; c) het opmaken van dit plan, dat ingedeeld is in perceelen, elk met een speciaal nummer aangeduid. Iedere sectie heeft een afzonderlijk plan; deze verschillende plans, gebracht op de schaal van 1:5 000, 1:10 000 of 1:20 000 volgens de uitgestrektheid der gemeente en samengevoegd, vormen het kadastraal plan van gansch de gemeente.

2° De s c h a t t i n g geschiedt met het doel het kadastraal inkomen vast te stellen met het oog op het berekenen der grondlasten. Is thans geregeld door de wet van 13 Juli 1930, aangevuld door het K.B. van 8 Sept. 1930. De technische schatting wordt gedaan bij wijze van vergelijking met typen of modellen, waarvan het normaal inkomen op voorhand is vastgesteld.

3° De b e w a r i n g. Het volstaat niet de goederen op een bepaald oogenblik te identificeeren. Die identificatie moet bewaard en bijgehouden worden, vnl. al de mutaties of overdrachten moeten zorgvuldig worden aangeteekend. Dit geschiedt op de kadastrale documenten, opgesomd in den alg. titel van het reglement van 1877. Deze documenten komen nagenoeg overeen met die van het Ned. kadaster. Zij worden meestal in dubbel exemplaar opgemaakt, waarvan een berust op het kantoor van de bewaring van het k. der provincie en het ander op de gemeente.

4° De h e r z i e n i n g. Met het oog op de waardeschommeling der onroerende goederen voorziet het K.B. van 8 Sept. 1930 een tienjaarlijksche herziening van het kadastraal inkomen.

Voorheen vormden de diensten van het k. een onderdeel van het Beheer der rechtstreeksche belastingen. Sinds het K.B. van 8 Sept. 1930 zijn zij van dit beheer afgescheiden en maken onder het gezag van den minister van Financiën een zelfstandig bestuur uit. De centrale dienst staat onder de leiding van een hoofdbestuurder. De buitendiensten zijn verdeeld in negen bewaringen (één per provincie). Voor de technische werkzaamheden worden de gemeenten van het rijk in verschillende ressorten ingedeeld, waarvan het beheer toevertrouwd is aan een landmeter of aan een surnumerair. De ressorten van eenzelfde provincie zijn ingedeeld in een of meer contrôlegebieden.

L i t.: Pand. Belges (s. v. Cadastre); L. Mayence, La Réforme du Cadastre (Brussel 1930); Reglement voor de bewaring van het K. (Min. v. Financiën circ. nr. 183, 18 Maart 1932). *Rondou.*

Kadaster in Ned.-Indië, vroeger onder het dept. van Financiën, in 1872 onder het dept. van Binnenlandsch Bestuur, is in 1924 tot den werkkring van het dept. van Justitie gebracht. Tot de werkzaamheden van het k. behooren: 1° het opmaken en geregeld bij-

houden van het eigendomskadaster van de hoofdplaatsen der gewesten en afdeelingen in N.I. en van kleine nederzettingen, die naar het oordeel van het hoofd van kadastralen dienst daarvoor in aanmerking komen; 2° opmeting van perceelen en afgifte van meetbrieven; 3° afgifte van landmeterskennissen en certificaten; 4° het geven van inlichtingen, inzage en afschriften van kaarten, registers enz.; 5° alle tot het vak behoorende, door regeering of departementshoofden aan kadasterambtenaren opgedragen werkzaamheden. *B. Damen.*

Kade (waterbouwk.), **1°** lage dijk. Kaden worden bijv. gelegd, om lage gedeelten van de uiterwaarden van een rivier tegen hooge zomerstanden te beschermen. In den winter loopen deze k. over. Men noemt ze zomerkaden.

2° Houten of steenen walbeschoeiing langs een vaarwater, aangelegd om verzakken van den wal te voorkomen en aan lossende en ladende schepen voldoende diepte te verzekeren. Bij uitbreiding wordt ook de weg of straat langs die beschoeiing aldus genoemd.

Kadelé of kedelé (glycine), kruidachtige cultuurplant, behoorende tot de vlinderbloemigen. Uit de zaden wordt de bekende soja, in Indië kétjap geheeten, bereid.

Kader (Fr.: cadre) (milit.), in Ned. verzamelnaam voor hen, die in het leger een rang bekleeden, officiers-, onderofficierskader. Kaderplicht noemt men de mogelijkheid, dat de voor k. geschikte dienstplichtigen daarvoor worden aangewezen en opgeleid; in Ned. is deze in de dienstplichtwet opgenomen. Voor kaderleger, → Leger. Militiekader zijn de onderofficieren, afkomstig uit de militie; reservekader noemde men vroeger diegenen, die, buiten de dienstplichtwet vallende, zich vrijwillig verbonden om tot k. te worden opgeleid, thans de onderofficieren, die gepasporteerd zijnde, door geen militaire verplichtingen gebonden, zich vrijwillig verbinden. *Nijhoff.*

In België is deze verzamelnaam enkel gebruikelijk voor de gegradueerden beneden den rang van officier.

Kadesj, → Hodsi.

Kadet, 1° (milit.) → Cadettenschool.

2° Kadetten (< K.D. = Konstitutioneel-Democraat) is de naam eener politieke partij in Rusland, welke op 31 October 1905 bij de instelling der Doema gesticht werd en grooten invloed kreeg door haar leider Paul Miljoekow en haar orgaan „Rjetsj”. Zij had groot aandeel in de Maart-revolutie van 1917 en werd tot val gebracht door de socialisten in Aug. 1917. Sinds het bewind der Bolsjewieken bestaat zij nominaal in het buitenland; haar orgaan is thans Polsjednya Nowosti (Laatste Berichten) te Parijs onder redactie van P. Miljoekow. *v. Son.*

Lit.: Miljoekow, Hist. de Russie (III 1934).

Kadetje, klein rond broodje. De naam ontstond door verbasterde uitspraak van quatreduutje: vierduiten-broodje, zoo genoemd door de Fransche Hugenoten te onzent.

Kadi (Arab., = beslisser), rechter in Mohamm. landen, oorspronkelijk voor alle zaken, zoowel wereldlijke als geestelijke, daar in princiep de Mohamm. wet zich over beide uitstrekt. In de practijk worden slechts nauw met den godsdienst samenhangende kwesties, zooals die van huwelijks- en erfrecht, voor hem gebracht, terwijl men met de andere naar den „wereldlijken” rechter gaat, welke ze volgens de wetten van het land beoordeelt. → Pengoeloe.

Lit.: Th. Juynboll, Handl. tot de kennis v. d. Mohamm. Wet ([3]1925). *Zoetmulder.*

Kadidzja, → Chadidzja.

Kadier en Keer, gem. in Ned. Limburg, gelegen 6 km ten Z.O. van Maastricht, aan den weg naar Aken, op het hoogterras van de Maas; omvattend de wijken Kadier en Keer. Ruim 1 150 inw. (1933), uitsluitend Kath.; landbouw, veeteelt en fruitteelt. In Kadier slot Blankenburg, thans klooster der Fransche paters Redemptoristen; in Keer juvenaat en klooster der Priesters van het Gezelschap der Afrikaansche Missiën van Lyon (S.M.A.). *v. Thiel.*

Kadingir(ra), de oudste, Soemerische, naam van de stad Babylon, reeds in gebruik tijdens de derde dynastie van Oer (22e eeuw v. Chr.); beteekent „poort Gods”. In het Babylonisch vertaald luidt de naam „bâb-ili”, vergriekscht tot Babylon. De naam is ontleend aan de „heilige poort”, een poort op den processie-weg van Marduk op het kruispunt met den processie-weg van Isjtar, welke altijd gesloten was en slechts tweemaal per jaar mocht worden geopend voor de processie met de godenbeelden. Deze poort is het voorbeeld geweest van de „gesloten poort” van den profeet Ezechiël (Ez. 44.1-3).

Lit.: E. Unger, Babylon, die heilige Stadt (Berlijn-Leipzig 1931, 201-206); A. Pohl, Das verschlossene Tor, in Biblica (13, 1932, 90-92). *Alfrink.*

Kadiri, → Kediri.

Kadiuéo, Indianenstam in de Gran Chaco. → Indianen van Zuid-Amerika.

Kadjang idjoe (phaseolus radiatus), een veelvuldig in tropische streken (Ned.-Indië) aangeplante boomstruik, waarvan de vruchten door hun hoog gehalte aan B-vitamine een voortreffelijk prophylacticum en geneesmiddel voor beri-beri vormen.

Kadoer, district van den staat Maisoer in Britsch-Indië. Opp. 6 800 km²; ca. 350 000 inwoners.

Kadzjaren, koningshuis in Perzië (→ Iran), in 1794 aan de regeering gekomen, in 1925 door den thans nog heerschenden sjah Risa Pehlewi ten val gebracht.

Kaempeviser (Deensch, = heldenliederen), laat-middeleeuwsche dansballaden, deels mythologisch, deels saga-episch van inhoud. Hun bloeitijd is omstreeks 1500; hun mondelinge overlevering is nog op Schaapseilanden (Fär-Öer) te volgen.

Lit.: A. Olrik, Danmarks gamle Folkeviser (1895-1907); J. de Vries, Studiën over Färösche Balladen (1915).

Kaenozoïcum, → Stratigraphie.

Kaergel, Hans Christoph, Duitsch schrijver van godsdienstig getinte verhalen. * 6 Febr. 1889 te Striegau.

Voorn. werken: Der Hellseher u.a. Novellen (1913); Des Heilandes zweites Gesicht (1919); Geschichten aus der Heide (1920); Heinrich Budschigk (1925); Zingel gibt ein Zeichen (1928); Ein Mann stellt sich dem Schicksal (1929); Andreas Hollmann (drama).

Kaerlen, Van den, historisch lied, gedicht omstreeks 1379, voor den slag bij Roosebeke (1382), ten tijde van Jan Hioens' optreden tegen de Leliaerts, door een gevangene der Kerels, die in kunstig gebouwde strophen er zijn afkeer in lucht geeft voor de ruwe, gulzige, ploertige Kerels, zooals hij die in scherpe, schrille kleuren schildert.

Uitg.: F. Verwijs, in Van Vrouwen ende van Minne (1871, 69-71); Em. Spanoghe (1884). *V. Mierlo.*

Kaetspel. Dat Kaetspel ghemoralizeert, → Berghe (1°).

Wat niet onder K te vinden is, zoeke men onder C

Kafakoemba (patronen: H.H. Petrus en Paulus), missiepost der pp. Minderbroeders in Belg. Kongo; apost. vicariaat Loeloea en Midden-Katanga (mgr. Stappers); gesticht 1925. Volksstammen: Toeloenda, Toesjokwe, Baloeba, Toeloeëna; ong. 30 000 inw., 1 200 gedoopten (1935). *Vanneste.*

Kaffa, 1° landstreek in het Z. van Abessinië (I 536 G 4); bergachtig, vruchtbare vulkanische bodems; zware regenval, vandaar een weelderige plantengroei met in het wild groeiend den koffiestruik, die koffie van goede kwaliteit levert, maar voor het grootste deel niet wordt benut. De Kaffa-streek watert door de Omo op het Rudolfmeer af.

Lit.: Bieber, K. (2 dln. 1923). *v. Velthoven.*

2° Opper-Koesjietische stam der Hamieten in Afrika.

3° De moedertaal van een aantal Sidamastammen, die tot ongeveer het einde van de 19e eeuw in een onafhankelijk rijkje ten N. van het Rudolfmeer (N.O. Afrika) hebben weten stand te houden tegen hun opdringende Oostelijke naburen, de Galla. → Hamietische talen.

Kaffer, → Bantoe.

Kafferbuffel, → Buffel.

Kafferkoren of → gierst.

Kaffertaal, → Kaffir.

Kaffir of Xosa is de moedertaal van een talrijke groep Kafferstammen in het O. en N.O. van de Kaapkolonie ten Z. van de Drakensbergen. Behoort tot de familie der → Bantoetalen (Zoeloe-ondergroep), en bevat ten gevolge van het veelvuldige contact van de Kaffers met de Boeren ruim 300 Ned. leenwoorden; bijv. i-naliti, naald. *Wils.*

Kafiristan (Perzisch, = Land der Ongeloovigen), bergachtig landschap in het O. van Afganistan, aan den voet van den Hindoekoesj. Tusschen bergketens, die tot 4 000 m oprijzen, liggen diep ingesneden dalen, goed bevloeid, landbouw (tarwe, maïs, gerst, ooft). Runderen, schapen en geiten worden geteeld; uitvoer van wol, huiden, honig, walnoten. De bewoners, ca. 150 000, zijn wellicht een menging van Indo-Europeanen met een Indische bevolking. Er zijn acht stammen, voortdurend in veeten gewikkeld. De stammen zijn weer in kasten ingedeeld.

Lit.: G. Robertson, The Kafirs of the Hindu-Kush (1896); id., Kafiristan (1894). *Heere.*

Kafjes of glumae (plantk.) zijn schubachtige blaadjes, die de bloemen der grassen en cypergrassen omgeven. Bij de grassen zijn zij soms voorzien van een kafnaald, een borstelvormige verlenging van de middennerf. Men onderscheidt kelkkafjes, die aan den voet van elk aartje staan, en kroonkafjes, die aan de afzonderlijke bloempjes worden aangetroffen. *Melsen.*

Kafka, Franz, Oostenrijksch-Duitsch romanschrijver van de Expressionistische richting. * 3 Juli 1883 te Praag, † 3 Juni 1924 te Kierling (bij Weenen). K. heeft den modernen Duitschen roman bevolkt met een hallucineerende wereld van monsters, abnormale en gemetamorphoseerde spookgedaanten, die, nog concreter dan bij Hoffmann of Poe, het irrealisme van deze wereld symboliseeren en de realiteit teekenen van een droomwereld, waarvan hij de voorstelling aan zijn Joodsche mystiek moet hebben ontleend; al dat duistere in een kristalheldere taal geschreven.

Voorn. werken: Betrachtung (1912); Der Heizer (1913); Die Verwandlung (1916); Das Urteil (1916); Der Landarzt (1919); In der Strafkolonie (1919); Der Bau (1924); Der Prozesz (1925); Das Schloss (1926); Amerika (1927). — Lit.: W. Haas, in Gestalten der Zeit (1930); H. Kaiser, F. K.'s Inferno (Weenen 1931; psycho-analytisch standpunt!). *Baur.*

Kafr Kenna, → Cana (3°).

Kaftan, lang overkleed, van Oosterschen oorsprong, vnl. nog door Orthodoxe Joden in Rusland en Galicië gedragen.

Kagab, stam van de → Indianen van Zuid-Amerika, in Columbia.

Kagera, de bronrivier van den Nijl (I 520 G 5); in 1862 door Speke ontdekt. De K. ontspringt op het plateau, gelegen tusschen het Victoria-, Tanganjika- en Kiwoe-meer; stroomt door een diep kronkelend dal naar het Victoria-meer; het geel gekleurd water is in dit meer nog op grooten afstand van de uitmonding te zien.

Lit.: Kandt, Caput Nili (1904). *v. Velthoven.*

Kagerplassen, verzameling van meerdere plassen, ten N. van Leiden gelegen. Bekend als ontspanningsgelegenheid voor de zeilsport.

Kaggevinne, gem. in Belg. Brabant, ten Z. van Diest (VI 95 F 2). Opp. 1 083 ha; ca. 1 400 inw. (Kath.). Landbouw.

Kagosjima, 1° provincie, op het Japansche eiland Kioesjioe, opp. ca. 9 000 km²; ca. $1^1/_2$ millioen inwoners.

2° Hoofdstad van de gelijknamige provincie (zie krt. → Japan C 4). Ca. 137 000 inw. (1934), goede haven aan een vulkanisch inzinkingsgebied. Van oudsher zetel van de Satsoema-clan, de zeevaarders van Japan. Weefindustrie en beroemde aardewerkfabrieken. *Heere.*

Kahajan, andere naam voor de Groote → Dajak-rivier (Borneo).

Kahlenberg, der Pfaffe vom, eigenl. Wiegand, Oostenrijksch priester uit de 2e helft der 14e eeuw, schrijver van een zeer volksgeliefde verzameling comische anecdoten en moppen. Vgl. → Calembour.

Uitg.: d. Dollmayer (1906): Duitsche moderniseering uitg. bij Reclam (nr. 2809).

Kahler, medicus. * 1849, † 1893. Prof. in de geneeskunde te Praag en Weenen.

Ziekte van Kahler. Hieronder verstaat men een aandoening, die in en op de beenderen is gelocaliseerd en in eenige jaren tot den dood leidt. De aandoening is zeer pijnlijk en er komen zgn. spontane beenbreuken bij voor. In de urine wordt soms het eiwit van Bence-Jones gevonden. *Wyers.*

Kahn, 1° Gustave, Fransch dichter en romanschrijver. * 21 Dec. 1859 te Metz. Bestuurder van „la Vogue" (1886), waarin hij Jules Laforgue en Rimbaud bekend maakte. Stichtte, in 1880, met Moréas en Paul Adam, „Le Symboliste". Als dichter nog moeilijk te genieten, blijft hij een origineel en degelijk theoreticus van het symbolisme. Hij was het o.m., die de eerste theoretische uiteenzetting gaf van het vrije vers.

Voorn. werken: Poëzie: Les Palais nomades (1887); Chansons d'Amant (1891); Domaine de Fée (1895); La Pluie et le Beau Temps (1895); Limbes de Lumière (1895); Le livre d'images (1897); Odes de la raison (1902). Romans: le Roi fou (1895); l'Adultère sentimental (1902); la Childebert (1926). Critiek: l'Esthétique de la rue (1901); Symbolistes et Décadents (1902); De Tartufe à Messieurs (1905); Polichinelle (1906); La Femme dans la caricature française (1907); Silhouettes littéraires (1925); Ch. Baudelaire (1928). *Willemyns.*

2° R o b e r t, Duitsch componist. * 21 Juli 1865 te Mannheim. K. componeerde in den stijl van Brahms talrijke orkest-, kamermuziek-, koorwerken en liederen. Voltooide Bach's Kunst der Fuge.

L i t.: E. Radecke, R.K. (Berlijn 1894).

Kahoen, andere naam voor Illahoen, ook Lahoen en El Lahoen genoemd, dorp aan den ingang van de → Fajjoem met ruïnes uit den tijd der 12e dynastie van Egypte.

L i t.: → Fajjoem. Verder W. M. F. Petrie, Lahun (Londen 1923).

Kahr, G u s t a v v o n, Beiersch staatsman. * 29 Nov. 1862 te Weiszenburg. Eerst ambtenaar, werd in 1917 Regierungspräsident voor Opper-Beieren, en in 1919 belast met de demobilisatie; samen met Escherisch sticht hij de Einwohnerwehren, en werd van 16 Maart 1920 tot 11 Sept. 1921 minister-president, aan het hoofd van een rechtsche regeering; daarna wordt hij tot generaal rijkscommissaris benoemd tot op 18 Febr. 1924. *Cosemans.*

L i t.: Rothenbücher, Der Fall K. (1924).

Kaibab-plateau, gelegen op de grens van de staten Utah en Arizona (Indiaansch reservaat), is het hoogste en het mooiste van de Colorado-plateau's (2 300 - 2 900 m); in het Zuiden begrensd door de Grand Canon. Het is een geplooid en opgeheven gebied, rijp versneden, met vlakke, 90-120 m diepe dalen. Deze dalen zijn zonder rivieren (waarschijnlijk onderaardsche afwatering); aan de randen van het K.-plateau gaan deze dalen over in diepe ravijnen, waarin rivieren. Strenge winters, koele zomers. Groote bosschen, afgewisseld door parklandschap. *Comijn.*

Kaibel, G e o r g, Klass. philoloog. * 30 Oct. 1849 te Lübeck, † 12 Oct. 1901 te Göttingen. Prof. te Breslau, Rostock, Greifswald, Straatsburg en Göttingen.

W e r k e n: o.a. uitg. v. Sophocles' Electra; Epigrammata Graecae lapidibus collecta; Comic. Graec. Fragm. (I).

Kaiberpas, smalle pas in de route Pesjawar-Kaboel, de Pandzjab verbindend met Afganistan. Lengte ongeveer 50 km, breedte varieerend van 15 tot 135 m; geflankeerd aan beide zijden door bergketens van soms 1 000 m hoog. Met moeite door de Engelschen in de oorlogen met Afganistan 1839-'42 en 1878-'80 veroverd; thans onder contrôle van het Britsch-Indisch gouvernement. *G. de Vries.*

Kaïdepan-besar of G r o o t - K a ï d e p a n, vroeger een afzonderlijk rijkje op Noord-Celebes, sedert 1912 met Bolaäng-Itang tot één rijkje vereenigd onder een zelfbestuurder.

Kai-feng, hoofdstad van de Chineesche prov. Honan (VII 384 F 4), ca. 200 000 inw., vele Mohammedanen. K. ligt ten Z. van den Hoang-ho in de groote Chineesche vlakte en is een belangrijke markt.

Kai K'i (bijnaam Pai-joen), Chineesch schilder van Turksche afstamming. * 1752, † 1827 (?). K. stak in zijn werken iets van den Grieksch-Indischen trant, zoo wel bekend in Toerkestan; hij schilderde vooral mooie planten en fijne portretten van vrouwen.

Kailâsa, → Holentempels; Indië (sub: Indische bouwk.); Ellora.

Kaïli of K a j é l i, 1° een tot de residentie Manado behoorende landstreek langs de Straat van Makasar gelegen, en bestaande uit een zestal zelfbesturende landschappen. Herhaaldelijk heeft hier militair optreden plaats gehad.

2° Plaats op Boeroe; belangrijke uitvoerplaats van damar, rotan en kajoepoetih-olie. *Olthof.*

Kailyard School of Fiction was de naam gegeven aan een groep Schotsche romanschrijvers, die werkten gedurende de laatste twee decaden van de 19e eeuw (o.a. J. M. Barret, Jan Macclaren en S. R. Crockett). Kenmerkend zijn een hang naar het sentimenteele en het humoristische, een vrij gebruik van het dialect en het verzwijgen van het on-schoone in het Schotsche landleven, welke vlucht uit het realisme door G. D. Brow in The House with the Green Shutters (1900) aan de kaak werd gesteld. De benaming Kailyard School is waarsch. afgeleid uit den beginregel van een Jacobietisch liedje: There grows a bonnie brier bush in our kailyard (= moestuin). *F. Visser.*

Kaim, F r a n z, * 13 Mei 1856 te Kirchheim under Teck (Wurttemberg), oprichter van de beroemde „Kaim-Concerten" te München (1893-1908), volkssymphonieconcerten, thans „Konzertverein"; dirigenten waren o.a. F. Löwe, Pfitzner, sedert 1920 S. v. Hausegger.

Kaimaktsjalan (Kaimakcalan), 2 530 m hooge berg op de grens van Joego-Slavië en Griekenland (XII 383 C2). De Turksche naam K. = Melkdief dankt hij aan de op melk gelijkende sneeuwplekken.

Kaimana, kleine baai aan de Z.W. kust van Nieuw-Guinee (132°44'O.), waar een bestuurspost gevestigd is.

Kaimastruik (Rhodotypos kerrioides) behoort tot de roosachtigen. Het zijn Japansche sierheesters met eironde, gezaagde bladeren en witte bloemen en zij bereiken een hoogte van 1 m.

Kain, de algemeene naam voor een lap, geweven stuk goed, in Indië. Verder benaming van een in bepaalde maten geweven of gebatikte lap, dienende ter bekleeding van het onderste gedeelte van het lichaam. De k. wordt, al naar de lengte, die plaatselijk zeer sterk verschilt, één of meermalen om het lichaam gewonden en dan door middel van een gordel of door het eind om te winden en tusschen de vorige wikkelingen en het lichaam in te steken, bevestigd. Bekend zijn de k. pandjang (= de lange k.) en de k. kembangan, vooral in den kraton van Solo volgens het zgn. plangi-procédé vervaardigde doeken. *Olthof.*

Kain, gem. in het N.W. van de prov. Henegouwen, ten N. van Doornik; opp. 1 128 ha, ruim 4 000 inw.; zand- en kleiachtige landbouwgrond; landbouwnijverheid; rivier de Schelde; ijzerhoudende waterbron van Saulchoir. Vsch. kasteelen; in het gehucht La Tombe bedevaartplaats van O. L. Vrouw. Oude heerlijkheid, vroeger afhankelijk van Oudenaarde. *V. Asbroeck.*

Kaïn, de eerstgeboren zoon van Adam en Eva, koos den akkerbouw tot zijn beroep. Uit afgunst doodde hij zijn broer Abel en werd daarom door God gevloekt en tot een zwervend leven veroordeeld. Opdat de moordenaar niet als slachtoffer van de bloedwraak zou vallen, maakte God aan Kaïn een teeken, waarvan wij den waren aard echter niet kennen (Gen. 4.1-17). *Keulers.*

Voor i c o n o g r a p h i e, zie → Abel.

Kaïnan, zoon van Enos en kleinzoon van Seth (Gen. 5. 9-14).

Kaingang (K a m é), stam van de → Indianen van Zuid-Amerika, in het Z. van Brazilië.

Kainguá, Indianenstam in het Z. van Brazilië. → Indianen van Zuid-Amerika.

Kainiet (s c h e i k.), een der „Abraumsalze" van Stasfurt, heeft de samenstelling $KCl. MgSO_4. 3H_2O$, vormt zoodoende een van de zeer weinige dubbel-

zouten, waarbij zoowel het anion als het kation verschillend zijn. K. is uitgangspunt voor andere kalizouten en wordt ook als zoodanig als kunstmest gebruikt. Fijngemalen k. in hoeveelheden van 700-1000 kg per ha werkt goed als bestrijdingsmiddel van onkruid in granen en grasland.

Kaïnieten, gnostische s e k t e (2e eeuw na Chr.). De K. verheerlijkten Kaïn en met hem allen, die in het Oude Testament als slecht worden voorgesteld, Cham, de Sodomieten, Esau, Core, enz. Die allen waren volgens de K. lievelingen der Sophia (wijsheid), omdat zij de ware gnosis (kennis) bezaten, maar daarom werden zij gehaat door den Schepper. Judas Iscariot gold voor hen als de eenig ware Apostel en zij beweerden een Evangelie van hem te bezitten en verwierpen de echte Evangelies. *Franses.*

Kainz, J o s e p h, tooneelspeler. * 2 Jan. 1858 te Weiselburg (Hongarije), † 20 Sept. 1910 te Weenen. K. kwam jong naar Weenen om vervolgens als acteur werkzaam te zijn in Marburg, Leipzig, Mainz, München, Berlijn en Weenen. Lyrisch-romantische rollen waren zijn groote kracht; zijn ranke verschijning en prachtige stem waren hem daarbij tevens tot grooten steun; zoo behoorde de rol van Romeo tot zijn meest onvergetelijke creaties. K. was gehuwd met de romanschrijfster Sara Hutzler.

L i t.: Gregori, J. K. (1905); id., Der Junge K. in Briefen an seine Eltern (1912); Brahm, J. K. (1910); Isolani, J. K. (1910). *v. Thienen.*

Kaïphas, hoogepriester van 18 tot 36 na Chr., schoonzoon van zijn voorganger Annas. Zijn eigenlijke naam was Joseph, K. was slechts zijn bijnaam. Hij was de verbitterde vijand van den Zaligmaker en deed het Sanhedrin het besluit nemen om Hem te dooden (Joh. 11.50). Hij leidde ook de raadszitting, waarin Jesus ter dood veroordeeld werd (Mt. 26. 57-68). Volgens Flavius Josephus werd hij door Vitellius uit zijn ambt ontzet. *Keulers.*

Kairo of Cairo (Arab.: Misr el Kahira, hetgeen beteekent: het aloverheerschende Egypte), hoofdstad van het koninkrijk Egypte (I 536 G 1); met de badplaats Helwan, ong. 1 100 000 inw. (80 % Mohamm., 8 % Europeanen (vnl. It. en Gr.), 9 % Kopten); de grootste stad van Afrika en van de Islamietische wereld.

K. is dank zijn ligging het centrum van den Egypt. binnenhandel, de poort van de Soedan, de zetel van de regeering, een brandpunt van de Islamietische wereld, de hoofdmarkt voor de Bedoeïnen der Libysche en Arabische woestijn. In K. is het verschil tusschen de Europeesche en de Oostersche stadsdeelen treffend. De Arab. wijk ligt hoofdzakelijk in het O. en Z., de Europeesche in het N. en W. Het centrum van de stad vormt het opera-plein met het Esbekija-park; ten O. daarvan ligt het verkeerscentrum, het Ataba el Chadra-plein. K. is de stad der moskeeën (nl. meer dan 500). Beroemd vooral is de Amr-moskee, door den Arab. veroveraar van Egypte (642) gebouwd. Verder zijn bekend de door sultan Saladin gebouwde citadel, de stadspoort Bab el Foetoeh (= poort der overwinningen) en de Koptische kerk Aboe Sarga.

K. heeft een staatsuniversiteit (in 1908 gesticht), een Arab. univ. voor de beoefening der Islamietische wetenschappen en een Amer. univ. Veel bezocht worden het Museum van Egypt. Oudheden, het Nationaal Museum der Arab. kunst, het Napoleon-museum en de Koninklijke Bibliotheek. K. is de residentie van den koning en van den Eng. vertegenwoordiger, de zetel van den Kath. bisschop van Alexandrië, van den Armeenschen Kath. patriarch, van den delegaat der Kopt. Kerk en van den bisschop der Kath. Syriërs.

Naast handel heeft K. een bloeiende industrie (weverijen, tabak); steeds meer wordt het bezocht voor winterkuren wegens het droge, warme klimaat (gemidd. wintertemp. 10° C).

G e s c h i e d e n i s. Door de gunstige ligging tusschen Nijldal en Nijldelta lag hier reeds vroeg een nederzetting, die echter in de Oudheid nog niet die beheerschende beteekenis had als K. nu, omdat toen het zwaartepunt van het rijk nog in Opper-Egypte lag; pas in den Hellenistischen tijd werd de delta even belangrijk. Ten N. van het tegenw. K. lag reeds vroeg Heliopolis, ten Z. Babylon en daar dicht bij Misr. Ten Z.W. ervan richtten de Arabieren bij hun verovering van Egypte (641) het militair steunpunt Foestat op; deze naam verdrong dien van Babylon. Het woord bleef bestaan tot beide aaneengroeiden tot Misr el Foestat. In 1168 werd deze aanzienlijke stad door de Egyptenaren in brand gestoken, opdat zij niet in handen van de Kruisvaarders zou vallen. K. ontstond eveneens uit een militaire nederzetting, in 969 ten N. van Foestat door de Fatimiden aangelegd. Na Foestat's ondergang groeide K. geleidelijk tot de hoofdstad van Egypte uit. In den Levant-handel speelde K. een belangrijke rol als opslagplaats tusschen de Roode en Middellandsche Zee. Door het vinden van den zeeweg naar Indië daalde deze beteekenis zeer. Pas door de econ. ontwikkeling van Egypte in de 19e eeuw werd K. tot nieuwen bloei gebracht en breidde de stad zich sterk uit, ofschoon de groote zeehandel op Alexandrië overging.

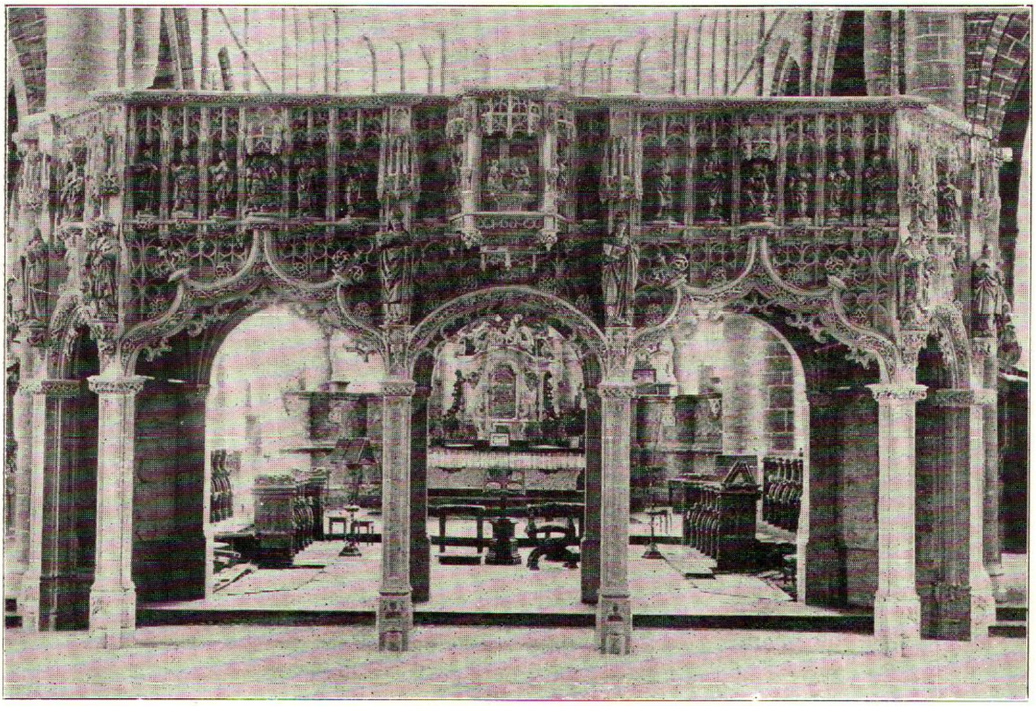
L i t.: Becker, Cairo, in Enzyklopädie des Islam (I 1912); Baedeker, Aegypten ([2]1928). *v. Velthoven.*

Kairwan, stad in Tunis, ten W. van Soesa (I 536 D/E 1); ca. 21 000 inw.; heilige stad der Mohammedanen; in een onvruchtbare steppenvlakte gelegen; door een spoorweg met de kust verbonden; zoutmeren in de omgeving.

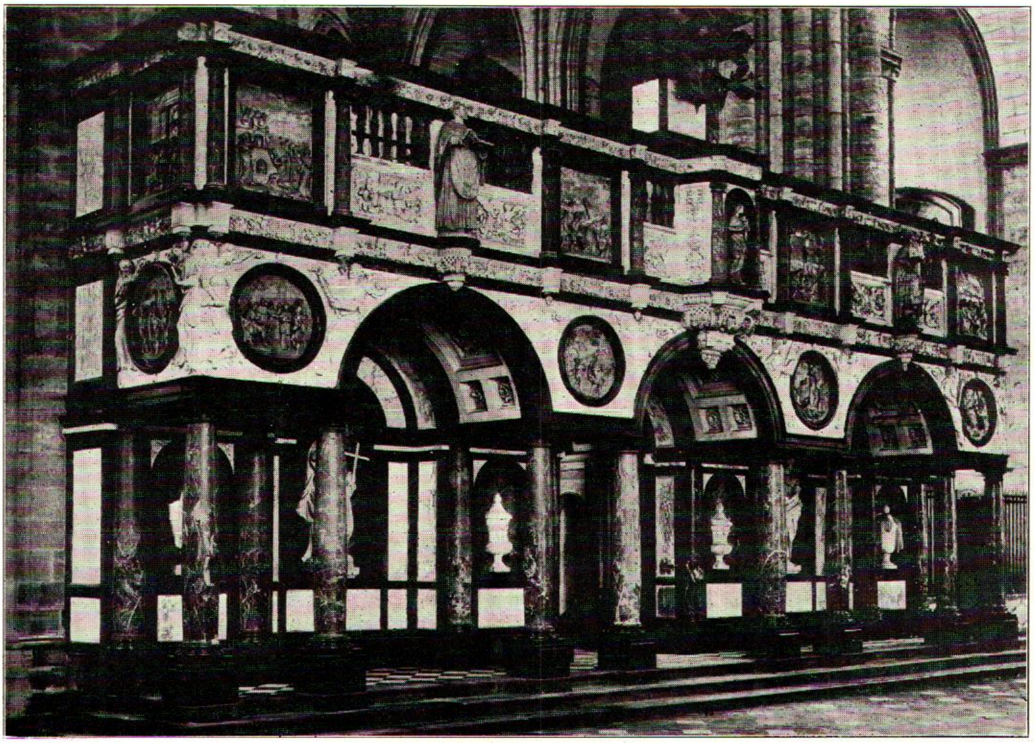
Kaiser, 1° G e o r g, Duitsch tooneelschrijver, eerst van Expressionistische, na 1920 van meer eclectische richting. * 25 Nov. 1878 te Maagdenburg. Voor den koel-intellectualistischen K. is een drama „een tot het eind door te denken gedachte”. Dat geeft dan een productie, die de meest uiteenloopende vraagstukken en situaties, met sterk-beheerschte, filmachtige tooneeltechniek, in een taal van ongemeen heldere, soms telegraphische directheid, oplost in een wereldvisie, gekruid met ongeloof aan de hoogere menschelijke waardigheid, luchthartig scepticisme en pijnlijk-onbeschaamd onthulde erotiek. Het talent van K. lijdt onder zijn veelschrijverij. Vaak streng voorbehoud.

V o o r n. w e r k e n: Die Bürger von Calais (waardige uitbeelding van het vaderlandsch gemeenschapsgevoel; zijn meesterstuk! 1914); Von Morgens bis Mitternachts (satire van den bourgeois; 1916); Der Zentaur (1916); Die Koralle (1917); Gas (I-II; veroordeeling van de moderne machinecultuur; 1918-'20); Hölle, Weg, Erde (1919); Der gerettete Alkibiades (1920); Nebeneinander (1923); Die Flucht nach Venedig (1923); Gilles und Jeanne (1923); Kolportage (1924); Lederköpfe (1928); Oktobertag (1928); Mississipi (1930); Es ist genug (roman, 1932). — L i t.: B. Diebold, Der Denkspieler G. K. (1924); M. Freyhan, G. K.'s Werk (Berlijn 1926); L. Lewin, Die Jagd nach dem Erlebnis (1926); H. F. Königsgarten, G. K. (1928). *Baur.*

2° F r e d e r i k, Nederl. astronoom, vooral zeer goed waarnemer. * 10 Juni 1808 te Amsterdam,

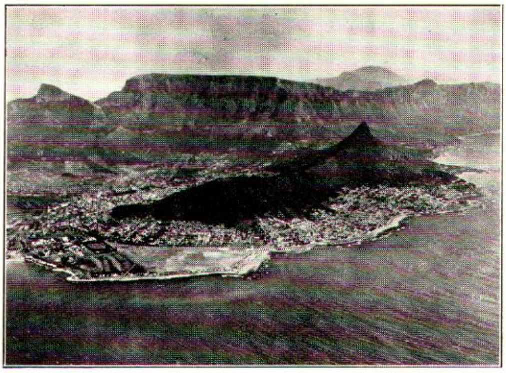

Jubee in de O.L. Vrouwekerk te Walcourt (1531).

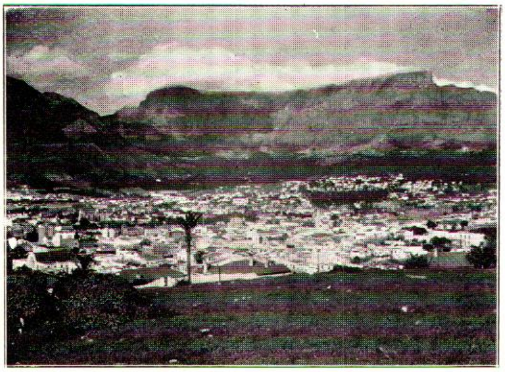

Jubee in de O.L. Vrouwekerk te Doornik. Werk van Cornelis Floris (1518—'72).

KAAPSTAD EN OMGEVING

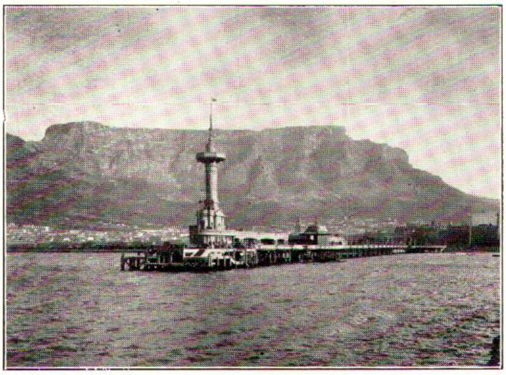
1

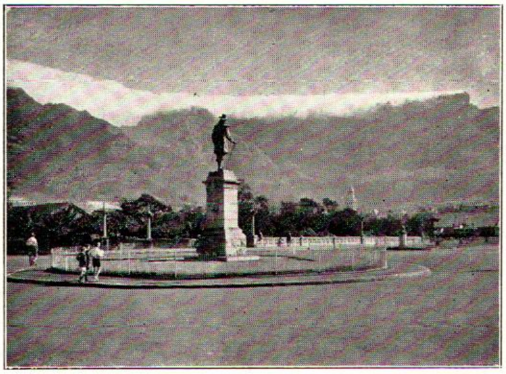
2

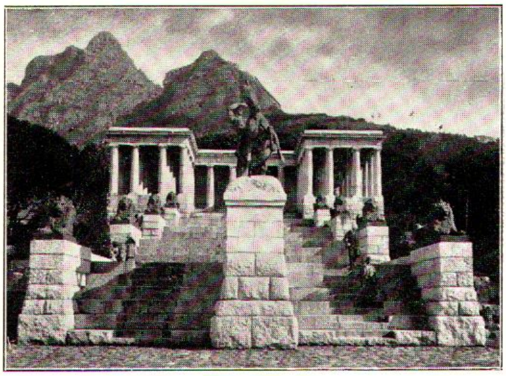
3

4

5

6

7

8

1. Gezicht op Kaapstad, gelegen rondom den Leeuwenberg; op den achtergrond de Tafelberg. 2. Gezicht vanaf den Leeuwenberg op de stad. 3. Adderleystraat. 4. Pier en Tafelberg. 5. Standbeeld van Jan van Riebeek. 6. Rhodes-monument te Rondebosch bij Kaapstad. 7. Autoweg Kaapstad—Kaap de Goede Hoop, bij Chapman's Peak. 8. Kaap de Goede Hoop.

Photogr. Z. Afr. Spoorwegen.

† 28 Juli 1872 te Leiden. K. werd in 1826 observator te Leiden, in 1837 lector, in 1840 buitengewoon en 1845 gewoon hoogleeraar in de sterrenkunde te Leiden. K. is bekend om zijn berekeningen en waarnemingen van de komeet van Halley, waarvoor hij in 1835 eeredoctor in Leiden werd; om zijn waarnemingen van dubbelsterren, van de planeet Mars en bepalingen van absolute coördinaten van vaste sterren. In 1853 werd K. verificator van zeeinstrumenten, een rijksdienst, die op zijn raad werd gesticht en tot 1883 in de Leidsche sterrenwacht was ondergebracht. De oude sterrenwacht op het academiegebouw werd door hem belangrijk vergroot en verrijkt en in 1860 werd in den Hortus Botanicus een nieuwe geopend, het hoofdgebouw van den tegenwoordigen sterrenwacht. Zijn uitstekende populaire werk „De Sterrenhemel" (2 dln.) was van alg. bekendheid. *P. Bruna.*

3° Isabelle, Zwitsersche dichteres van Duitsche en Fransche lyriek en verhalen; tot het Katholicisme bekeerd. * 1866 te Beckenried, † 1925 aldaar.

Voorn. werken: Ici-Bas (1888); Mein Herz (1908). Romans: Die Friedenssucherin (1908); Bilda die Hexe (1923); Letzte Garbe (1929).

Kaiserchronik, oudste Duitsche berijmde wereldkroniek, ingedeeld volgens de Romeinsche en Duitsche keizers. De oorspr. redactie gaat tot het jaar 1147: ze werd tweemaal om- en bijgewerkt. Legenden, van heiligen, doch ook uit de Romeinsche sagen en uit Duitsche liederen, werden er in opgenomen en maken er een niet het minst belangrijke deel van uit. De zoo ingelaschte „novellen" zijn cultuurbeelden uit de 12e eeuw. Indien de dichter ervan dezelfde is als de bewerker van het Rolandslied, Pfaffe Konrad, zooals gewoonlijk beweerd wordt, dan is het werk ook heel wat later dan 1147 ontstaan. *V. Mierlo.*

Uitg.: Edw. Schröder, in Mon. Germ. Hist., Deutsche Chroniken (I). — Lit.: Carl Röhrscheidt, Studien zur K. (1907); M. M. Helff, Studien zur K. (1930).

Kaiserslautern, stad in de Rijnpalts in het Lautertal aan de spoorlijn Saarbrücken-Mannheim (IX 576 B 4); ca. 63 000 inw., waarvan 35 % Kath. en 62 % Prot. De hoofdverkeersweg van Bingen en Mainz naar het Saargebied loopt door de laagte van K. Textiel-, ijzer- en machine-industrie (naaimachines, rijwielen), houtbewerkings- en tabaksindustrie, schoenfabrieken (uit huisindustrie ontstaan) en bierbrouwerijen. De Stiftskirche dateert uit de 13e eeuw. Het Pfälzische Gewerbsmuseum heeft adviesbureau's voor verschillende industrieën en beroepen. *Comijn.*

Kaiserstuhl, alleenstaand, oorspronkelijk vulkanisch, gebergte in de Bovenrijnsche laagvlakte (IX 512 B4); behoort tot de voorgebergte-zône van het Zwarte Woud. Bestaat uit Tertiaire lagen, doorbroken door dieptegesteenten (tephriet), en is bedekt met uitvloeiingsgesteente (essexiet). De hoogste top is de Totenkopf (559 m). De lagere hellingen van den K. zijn met dikke lösslagen bedekt (holle wegen). Tot op 350 m hoogte zijn in de löss terrassen aangelegd. De K. is het dichtst bevolkte landbouwgebied van Baden. In het ca. 110 km² groote gebied wonen 28 000 menschen. Ong. 2 400 ha wordt voor wijnbouw gebruikt.

Lit.: Der K. Eine Naturgesch. des Vulkangebirges am Oberrhein (Freiburg i. B. 1933). *Comijn.*

Kaiserswerth, oorspronkelijk een eiland in den Rijn, in 1214 met den oever verbonden, thans voorstad van Dusseldorf, met ca. 3 000 inw., vnl. Kath. Pippijn de Middelste schonk het eiland aan den H. Suitbertus, die er het klooster „Suitbertswerth" stichtte. Deze naam ging over in Kaiserswerth, toen Frederik Barbarossa er een keizerlijke palts bouwde (deze is thans nog als ruïne overgebleven). K. bezit verder nog een vroeg-Romaansche basiliek (ca. 1050), waarin het reliekschrijn van den H. Suitbertus. *Th. Heijman.*

Kaiserwald of Karlsbader Gebirge, bergland (graniet) tusschen Boven-Egerdal en het zijriviertje de Tepl; met uitgestrekte wouden begroeid; het gaat naar het Z. over in het Teplrbergland. Hoogste top Judenhau, 987 m.

Kaiser Wilhelmsland, vroegere naam voor de Duitsche bezitting → Noord-Oost Nieuw Guinea.

K. A. J., → Kajotters.

Kaja-kaja, naam, waaronder de bewoners van Zuid-Nieuw-Guinea worden aangeduid. Met den herhaalden roep kai-ah ! (kai = vriend) traden ze den eersten Europeanen bij de stichting van Merauke tegemoet; deze bleven hen aldus noemen. Zijzelf noemen zich Marind-anim (rivierbewoners).

Kajan of Boeloengan, rivier aan de Oostkust van Borneo (V 752 C 2).

Kajapoetboom (Melaleuca leucadendron), ook witboom genoemd, behoort tot de fam. der Myrtaceae en komt voor in Australië, den Maleischen Archipel en Achter-Indië, in den Maleischen Archipel bekend als de Kajapoetboom, in Australië als Melaleuca viridiflora. De bladeren staan loodrecht en geven daardoor weinig schaduw. De bast wordt gebruikt voor het kalefaten van schepen en soms voor wandbekleeding; het harde hout leent zich uitstekend voor timmerhout. Uit de bladeren wordt **kajapoetolie** gewonnen, die door de Maleiers als transpiratiemiddel en als parfum en in Europa tegen rheumatiek en kiespijn wordt aangewend. De vruchten en zaden bezitten een sterk aromatischen geur en een harsachtigen, wrangen smaak en worden door de bevolking als maagversterkend middel benut. *Bouman.*

Kajeli of → Kaïli.

Kajoe, een in vele Indische talen voorkomend woord voor boom en hout. Zoo is kajoe asem zoowel tamarindeboom als tamarindehout.

Kajoeagoeng, nederzetting, gelegen op Sumatra aan de Komering-rivier in de Palembangsche Benedenlanden.

Kajoeng, linker-zijrivier van de Pawan in het landschap Matan in Borneo's Wester-afdeeling.

Kajoetanam, plaats in de residentie Sumatra's Westkust aan de spoorlijn van Emmahaven naar de Padangsche Bovenlanden. Begin van de tandradbaan door de Anei-kloof.

Kajotters, leden der K.A.J. of Kristene (= R. K.) Arbeiders Jeugdorganisatie in Vlaanderen. Geschiedenis. Jos. Cardijn, onderpastoor te Laken (Brussel), vereenigt aan het einde van 1912 jonge arbeiders in studiekringen. Daaruit groeien na den Wereldoorlog de „Jonge Syndikalisten". Te Antwerpen, waar ook de geestelijke Bloquaux jonge syndikalisten heeft gegroepeerd, verschijnt in Juli 1920 het eerste nummer van „De Jonge Werkman". In April 1924 wordt de Landsbond der K. A. J. gesticht, die de afzonderlijke groepen der jonge syndikalisten vereenigt. Cardijn wordt Algemeen Bestuurder. October 1929 gaan 1 500 Vlaamsche en Waalsche Kajotters naar Rome, waar Z. H. Pius XI hun actie goedkeurt en aanmoedigt. Doel. De K. A. J. wil zijn een school om hoogstaande Katholieke arbeiders en apostelen in het arbeidsmidden te vormen; een sociale dienst voor allerlei hulpbetoon: beroepskeuze

plaatsing, veiligheid, spaarwezen, ontspanning, enz.; een vertegenwoordigend lichaam, dat spreekt en handelt in naam van al de jonge arbeiders, hun vertrouwen heeft en hun gezamenlijke geestdrift uit. Organisatie. Plaatselijke afdeelingen zijn vereenigd in gewestelijke verbonden; daarboven staat de Landsbond van geheel Vlaanderen. Dezelfde organisatie geldt voor Wallonië. Beider zetel: Poincarélaan 79, Brussel. De K. A. J. is toegetreden tot het A. C. W. = Alg. Christen Werkersverbond van België, en maakt deel uit van het J.V.K.A. (Jeugdverbond voor Kath. Actie). Vormingsmethode. Zij ligt opgesloten in deze formule: leeren zien, leeren oordeelen, leeren handelen. Het werkjaar begint in October en wordt ingezet met een studieweek voor leiders, waarop het leerprogram wordt besproken. Het is ingedeeld in drie werkperioden, die in elk verbond afgesloten worden door een studiedag. Het vormingswerk geschiedt vooral door handelend optreden, naar een vast plan voorbereid en besproken in studiekringen. Om de eenheid van werken te handhaven, komen de plaatselijke leiders regelmatig per gewest bijeen in leiderskringen en de aanvoerders hiervan in hoofdleiderskringen. De jonge arbeiders zelf treden verantwoordelijk op en leiden de beweging; naast hen staat de priester als vormer en raadsman. Naast de K. A. J., ook onder leiding van één Algemeenen Bestuurder, bestaat de V. K. A. J. (V. = Vrouwelijke), welke de meisjes, Kajotsters genaamd, groepeert. Doel, organisatie en vormingsmethode zijn dezelfde als die der K. A. J. Zetel: Poststr. 111, Brussel.

Lit.: (Organen voor de K. A. J.) De Jonge Werkman, Onze Toekomst, Ons Leidersblad, Verbondsblad; (Voor de V. K. A. J.) Lenteleven, Op Weg, Bestuursblad, Verbondsblad: (voor beiden) Het Proostenblad; bovendien worden allerlei opvoedende geschriften door den Landsbond uitgegeven. *Cool.*

Kakadoris, vroegere naam voor kwakzalver. In begin der 20e eeuw een venter op de Amsterdamsche markt, bekend om zijn politieke kwinkslagen.

Kakap, Indische zeebaars, een der smakelijkste Indische visschen, die soms een zeer groote lengte verkrijgt (tot meer dan 1 m).

Kakatoes (Cacatuinae), een onderfamilie der papagaaien, leven op de Philippijnen, Nieuw-Guinea en in Australië. De snavel is meestal even hoog als lang; de verlengde voorhoofds- en schedelveeren vormen een zeer verschillende kuif. De veeren zijn overheerschend wit, die van de kuif bont. De bekendste en grootste soort is de Molukkenkakatoe (Cacatua moluccensis Gmel), met witte, rose getinte veeren en witte kuif. *Keer.*

Kakatoe.

Kakemono, → Japan (sub VII C).

Kaki, → Dadelpruim.

Kaki(h)an-verbond of Kaké(h)an-verbond. De zeer gemengde bevolking van het eiland Ceram is verdeeld in Pata-lima (vijfbond) en Pata-siwa (negenbond), die oorspronkelijk onderscheidenlijk voorstanders waren der Ternate- en Tidore-partij. Deze Pata-siwa is weer onderverdeeld in Pata-siwa-poetih (de witte) en Pata-siwa-hitam (de zwarte, wegens een zwart getatoueerd herkenningsteeken). Deze laatsten, op West-Ceram wonende, forsch van bouw en krijgszuchtig van aard, vormden een geheim genootschap, Kaki(h)an-verbond genaamd, waarin alle mannelijke leden van den stam, tot de puberteitsjaren gekomen, werden ingelijfd met bijzondere plechtigheden. Het onderscheidde zich door zijn vijandige houding tegenover het Ned. gezag en de Zending. Onder den steeds veld winnenden invloed van deze beide heeft het thans alle beteekenis verloren.

Lit.: L. Ph. Duyvendak, Het Kakean-genootschap van Ceram; A. v. Ekris, Het Ceramsche Kakianverbond (Med. Ned. Zend. Gen., 1865); F. J. P. Sachse, Het eiland Ceram en zijn Bewoners (Tschr. Kon. Aardr. Gen., 1906); Von Schmid, Het Kakiansch verbond op het eiland Ceram (Tschr. v. Ned. Indië, 1843). *Geurtjens.*

Kakkerlakken (Blattidae), familie van rechtvleugelige insecten. Het lichaam der k. is plat, de voorrand van het borststuk overdekt den kop, de voelers zijn lang, borstelvormig; de pooten zijn lang en sterk; de eieren worden als kleine pakketten in een bepaald aantal afgezet. De k. behooren tot de geslachten Blatta en Periplaneta; het zijn kosmopolieten, die bij voorkeur een warme omgeving opzoeken en zich voeden met brood en andere voedingsstoffen.

Periplaneta-soorten zijn: de Amerik. kakkerlak (P. americana), tot 32 mm lang; ook het wijfje is gevleugeld; afkomstig uit tropisch en subtropisch Amerika, komt ook elders voor, vooral op schepen; verder de Indische kakkerlak (P. australasiae), tot 30 mm lang, met witgerand borststuk en geelwitte randen langs de voorvleugels; afkomstig uit Indië en Australië, komt echter ook wel in Europa voor, vnl. in broeikassen, waar hij orchideeën en andere planten beschadigt.

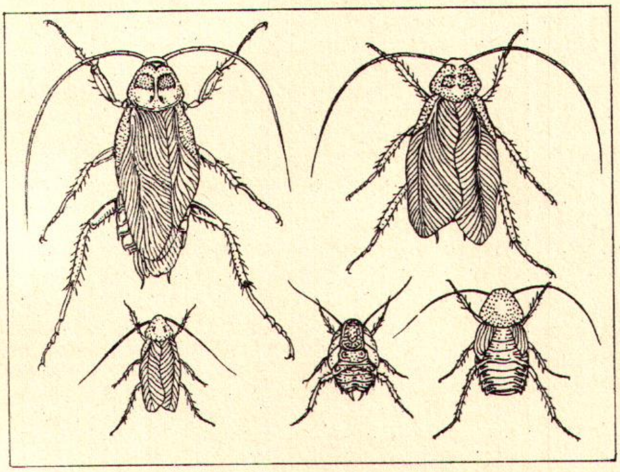
Blatta-soorten zijn: de gewone of keukenkakkerlak en de Duitsche kakkerlak (Blatta germanica), vooral in midden- en Oost-Europa en Noord-Afrika, tot 13 mm lang; het mannetje draagt vleugels.

In onze streken komt vooral voor de keukenkakkerlak of bakkerstor, die tot de Blatta-soort behoort. Waarschijnlijk is hij afkomstig uit Azië; hij was echter reeds ca. 1750 in Europa bekend. Men vindt hem alleen binnenshuis, vooral in bakkerijen, waar een voor de dieren aangename warmte heerscht. Het achterlijf draagt twee stinkklieren, die een onaangename lucht kunnen verspreiden. De eierpakketten der wijfjes worden gemakkelijk met eetwaren verspreid. De jongen worden volwassen na een reeks van vervellingen. K. kunnen vaak tot een ware plaag worden; zij zijn moeilijk te vangen door hun lichtschuwheid en snelle beweging; verdelging door vergiftigd suikerhoudend voedsel. *M. Bruna.*

Kakodyl noemt men in de scheik. de eenwaardige organische groep $(CH_3)_2As$, terwijl ook wel een der hiervan afgeleide verbindingen, het kakodyloxyde, zoo genoemd wordt. De naam van deze zeer giftige, onaangenaam riekende verbinding is afgeleid

van het Grieksche kaksoodès (= stinkend). Kakodyloxyde $[(CH_3)_2As]_2O$ ontstaat bij destillatie van kaliumacetaat en arseentrioxyde. De damp veroorzaakt bij inademen braken. Uit dit product kunnen alle andere kakodylverbindingen worden gefabriceerd. Door oxydatie ontstaat kakodylzuur, waarvan enkele metaalverbindingen in de geneeskunde toepassing gevonden hebben. *Hoogeveen.*

Kakoeloek (soms staat Kaloekoek aangegeven, en dan nog wel als „landschap"; dit is foutief), Beloeneesch woord, dat beteekent één van de twee tiangs (hoofdpalen) van het huis, die heeten: kakoeloek lôr en kakoeloek hai. Naar dit beeld, steunpilaar, werd de radja van het tijdelijke vereenigd radjaschappencomplex Fialaran, Naitimoe en Lidak genoemd: Kakoeloek mésak, d.w.z. de eenige steun, de eenige spil van dat bestuursgebouw. *v. d. Windt.*

Kakkerlakken. Boven links: Indische kakkerlak (Periplaneta americana); rechts: Amerikaansche k. (Blatta americana). Onder links: Duitsche k. (Blatta germanica); midden: Boschk. (Ectobia lapponica); rechts: keukenk. (Periplaneta orientalis).

Kakogenetische geslachten (b i o l.) zijn gekenmerkt door een groot aantal slechte geboorten, in tegenstelling met de e u g e n e t i s c h e g., die rijk zijn aan erfelijk goede geboorten. → Eugenetica.

Kakosmie, → Neus.

Kakubabilla (Kakukilla en Kukakille), vereerd als patrones tegen ratten- en muizenplagen. In de kloosterkerk te Adelberg (Wurttemberg) staat een heilige afgebeeld met twee muizen en daaronder den naam C u t u b i l l a. Men heeft ze vereenzelvigd met de H. Geertrui van Nijvel, wat taalkundig niet te verklaren is. In den laatsten tijd ziet men er een verschrijving in van Columcille, den Keltischen vollen naam van den H. Columbanus. Maar dan zijn de muizen weer niet te verklaren.

L i t.: Theol. Quartalschr. (1916, 187 vlg.). *Feugen.*

Kala, benaming van Sjiwa in zijn hoedanigheid van God van den tijd en dus ook als al-verdelger.

Kala, een gestyleerde leeuwenkop-versiering aan de bovenzijde van de omlijsting van poortopeningen aan Hindoe-Javaansche tempels, vaak gecombineerd met het Makara-motief als onderste afsluiting ter weerszijden tot het zgn. Kala-Makara-motief.

Kala (patroon: St. Joseph), eerste parochie in Belg. Kongo, welke aan de landsgeestelijkheid werd toevertrouwd; Stefano Kaoze werd er op 19 Nov. 1933 tot pastoor aangesteld. In zijn ambt wordt hij door twee inlandsche kapelaans bijgestaan. Hiermee werd de eerste grondslag der kerkelijke hiërarchie in Belg. Kongo gelegd. K. telt 1 500 gedoopten en ong. 4 000 catechumenen (1935). De parochiekerk is toegewijd aan den H. Pastoor van Ars. *Vanneste.*

Kala'at Sjergat, tegenwoordige naam van den ruïneheuvel van de stad → Assoer.

Kala azar is een meestal chronisch met koorts verloopende ziekte en met zwelling van milt en lever en dysenterieachtige verschijnselen van het maagdarmkanaal gepaard gaande aandoening. Kala azar is een interne vorm van → leishmaniasis en wordt door tot de protozoën behoorende zgn. leishmansche lichaampjes veroorzaakt. De ziekte wordt waarschijnlijk overgebracht door wantsen, luizen en zandvliegen. De patiënten vermageren, bloeding en zucht treden op. Indien niet ingegrepen wordt, verloopt K. a. meestal doodelijk. Met inspuitingen van antimoonpraeparaten (anthiomaline, fuadine, stibenyl) wordt in niet al te ver gevorderde gevallen als regel genezing verkregen. *E. Hermans.*

Kalaboe, → Koelaboe.

Kalamai, Nieuw-Grieksche naam van → Kalamata.

Kalamas, rivier in Epirus, Griekenland, ontspringt ten N.W. van Janina en mondt in het Kanaal van Corfu (XII 383 B 3). Een gedeelte van den loop is onderaardsch, evenals de verbinding, waardoor soms water uit het Meer van Janina naar de Kalamas vloeit.

Kalamata, ook Kalamai, havenstad in het Z. van den Peloponnesus, Griekenland (XII 384 D 5); ca. 29 000 inw. (1928); hoofdstad van den nomos Messenië; spoorwegverbinding; zetel van Orthodoxen bisschop. K. ligt $1^1/_2$ km van de kust in een vruchtbare vlakte, die krenten, olijven, wijn, vijgen en zijde levert; de stad heeft zijde- en leerindustrie. *Hoek.*

Kalamazoo, stad in Michigan (V.St. van Amer., 42°18′N., 85°37′W.), prachtig gelegen aan de K.-rivier. De streek is bekend om haar selderie- en pepermuntteelt en wijnbouw. Levendige handel en groote verscheidenheid in industrie (vooral papier).

Kalanchoë, trosdikblad, behoort tot de plantenfamilie der vetplanten; vsch. struikvormige soorten zijn sierplanten uit Afrika en Azië, met witte, gele of oranjekleurige bloemen, bijv. K. flammea uit Somaliland en de witte K. Dyeri.

Kalander, machine, bestaande uit 3-16 boven elkaar gelegen walsen van staal, papier, katoen of jute, waartusschendoor weefsels gevoerd worden om een gesloten aanzien en glans te verkrijgen. Om grooten druk te verkrijgen belast men de walsen met gewichten aan hefboomen of hydraulisch. Behalve voor deze bewerking van weefsels worden k. ook gebruikt voor een dergelijke bewerking in de → papierbereiding.

Ten dienste van den rotatiedruk wordt in de t y p o g r a p h i e een kalander gebruikt. De door de zetterij afgeleverde lettervorm wordt in deze k. geplaatst, met een laag geprepareerd materiaal bedekt, waarin vervolgens door het aandraaien van de k. de vorm wordt afgedrukt. De aldus verkregen afdruk heet m a t r i j s.

Kalander (d i e r k.), → Graanklander.

Kalanderberg, plaats in Gent, waar de woning van → Jacob van Artevelde stond.

Kalang, een volksstam op Java, vooral in de Vorstenlanden voorkomend, die vroeger een zwervend leven leidde, maar door sultan Agoeng van Mataram (1613-1645) gedwongen werd, vaste woonplaatsen te kiezen. Ze werden vroeger door de andere Javanen, van wie ze in lichaamsbouw en uiterlijk niet verschillen, met minachting aangezien, omdat ze, volgens het volksgeloof, van honden zouden afstammen. Ze gaan hoe langer hoe meer in de overige bevolking op. *Olthof.*

Kalantaka, een bijnaam van → Kala.

Kalantaka, gewoonlijk verbasterd tot rantaka, naam van een door de Javanen zelf gegoten stuk geschut van zeer geringe afmeting, genoemd naar Sjiwa als God des doods. Ook buiten Java kwam het woord in vroeger eeuwen overal voor (Cantaca in de Philippijnen). *Olthof.*

Kalapoeja-Indianen, haast uitgestorven groep stammen der → Indianen van Noord-Amerika, in het Zuiden van het N.W. kust-gebied, in den huidigen staat Oregon.

Kalasan, regentschap op Java in het gouvernement Jogjakarta met gelijknamige hoofdplaats. Men vindt er vele Hindoe-oudheden: Tjandi-Sari, Tjandi Prambanan, Tjandi Kalasan, Tjandi Sèwoe zijn hiervan de voornaamste.

Kalates, Grieksch schilder, uit den Hellenistischen tijd, speciaal van kleine comedie-scènes.

Kalat Siman, plaats ten N.W. van Aleppo in Syrië. In de 5e eeuw werd hier gesticht het monasterium van de Stylieten, door Simon (391-459), die in 422 zich vestigde op een kleine zuil en in 429 op een zuil van 12 m. Hier bevinden zich de best geconserveerde ruïnen van Noord-Syrië. Het centrum hiervan vormt de groote conventueele kerk, een combinatie van basiliek en Grieksch kruis (5e eeuw), en het baptisterium. *Alfrink.*

Kalbeck, M a x, Duitsch muziekcriticus. * 4 Jan. 1850 te Breslau, † 4 Mei 1921 te Weenen. Was sedert 1880 als muziekcriticus te Weenen werkzaam (o.a. aan het Neues Wiener Tageblatt) en als zoodanig evenals → Hanslick sterk pro-Brahms en anti-Wagner (en ook -Bruckner).

W e r k e n: Brahms-biographie (I 1904, II 1909, III 1912, IV 1914; zeer uitvoerig, doch weinig wetenschappelijk); vert. van opera-libretto's, o.a. van Mozart's Don Giovanni (1886); schreef zelf teksten en gedichten (Brahms componeerde K.'s „Nachtwandler"); gaf verder Brahms' briefwisseling met Herzogenberg, Simrock en Widmann uit, en bundelde zijn critieken als Gereimtes und Ungereimtes (1885), Wiener Opernabende (1885), Humoresken und Phantasien (1896). *Reeser.*

Kalchoe (Kalach), Assyrische vesting aan den Tigris, bij de uitmonding van den Boven-Zab, volgens Gen. 10. 11 door Nimrod gebouwd, in de Vulgaat Chale geheeten. Onder Salmanassar I (1266-'43) reeds belangrijk, en tijdelijk in plaats van Assoer tot hoofdstad verheven, werd K. door de koningen uit het bloeitijdperk van het Assyr. rijk aanzienlijk verfraaid, ook toen Ninive residentie was geworden. De Neo-Babyloniërs onder Nabopolassar (626-605) verwoestten de stad. Thans Nimroed. De opgravingen door A. H. Layard (1845-'47 en 1849-'50) en H. Rassam (1852) brachten o.a. de voor de bijbelsche chronologie belangrijke „zwarte obelisk" van Salmanassar III (859-824) te voorschijn. *v. d. Born.*

Kaldenkirchen, plaatsje in de Pruis. Rijnprovincie bij de Ned. grens aan de spoorlijn Venlo-Keulen; ca. 5 350 inw. (1925), vnl. Katholiek.

Kalderkerke, B e r t o v a n, → Driessche (Albert van).

Kaleb, zoon van Jephone uit den stam Juda, werd door Moses, met de vertegenwoordigers der andere stammen, uitgezonden om Canaän te verkennen (Num. 13.7). Hij kreeg bij de verdeeling van het land het gebied van Hebron (Jos. 14.6-14).

Kalebaszaad, → Laboe merah.

Kaledin, A l e x e j M a x i m o w i t s j, Russisch generaal. * 12 Oct. 1861, † 17 Febr. 1918. Cavaleriecommandant bij het uitbreken van den Wereldoorlog, werd hij in 1915 door de Oostenrijkers krijgsgevangen genomen, maar weldra weer vrijgelaten; daarna voerde hij het bevel over het 4e leger; na het uitbreken van de revolutie werd hij aanvoerder van de Donkozakken en bestreed zonder gevolg de Bolsjewieken; pleegde dan zelfmoord. *Cosemans.*

Kaleidophoon (n a t u u r k.), toestel voor het demonstreeren van geluidstrillingen. Voor het eerst bedacht door Wheatstone (1827). Bestaat uit een reeks houten staafjes van verschillende lengte, dikte en vorm (doorsnede), aangebracht op een houten plankje. Het vrije uiteinde dezer staafjes is voorzien van een metalen bolletje ten einde hun beweging te kunnen nagaan. Wanneer deze staafjes in beweging worden gebracht, bijv. door resonantie met geluidstrillingen, ofwel door ze aan te raken, dan beschrijft het uiteinde dezer staafjes een welbepaalde meetkundige figuur (figuur van Lissajous), karakteristiek voor ieder staafje.

Een variant van dit toestel is de k. van M e l d e. Hierbij is het houten plankje vervangen door een stalen plaat, waarvan het eene uiteinde vastgeklemd is; aan het vrije uiteinde bevinden zich de staafjes. *V. Itterbeek.*

Kaleidoscoop, instrument, geconstrueerd door Brewster (1817), in hoofdzaak bestaande uit twee vlakke spiegels, die een hoek met elkaar maken, welke een geheel aantal malen op 360° begrepen is. Een voorwerp, tusschen de beide spiegels geplaatst, geeft een aantal beelden (→ Hoekspiegel), die een symmetrisch geheel vormen. Als voorwerp gebruikt men gekleurde stukjes glas, die bij varieerende rangschikking een onbegrensde hoeveelheid patronen te zien geven (toepassing bij het ontwerpen van patronen). *Rekveld.*

Kalema, zeer zware branding, welke het geheele jaar door, doch bijzonder sterk van Juni tot September, op de kust van Guinea (Afr.) doorstaat. De K. wordt veroorzaakt door de zware Westelijke stormen uit de omgeving van Tristan da Cunha.

Kalenbergergracht, kanaal in de prov. Overijsel; verbindt het Giethoornsche meer met de Linde, en de Overijselsche binnenvaarten met die van Friesland.

Kalendae of C a l e n d a e (Lat., ∾ calare = oproepen), zoowel in den Oud-Romeinschen kalender als na de hervorming van Caesar de naam van den eersten dag van iedere maand. Op dien dag werd oudtijds het volk op het Kapitool tezamen geroepen om door den pontifex de → Nonae te hooren bekend maken. Ook de 5e of 7e en de 13e of 15e dag eener maand hadden vaste namen: Idus en Nonae. De overige dagen der maand telde men teruguit, waarbij de dag van uitgang meegeteld werd. Zoo werd bijv. 30 Maart aangeduid als de 3e dag vóór de K. van April. *v. Campen.*

Kalendarium (Lat., ‹ Kalendae = eerste dag der maand, bij de Rom.: rentevervaldag, openbaar

aangekondigd), 1° schuldenlijst; 2° later: lijst van bijzondere dagen (feestdagen en andere) van het jaar. Liturgisch oorspr. (sinds 3e eeuw): plaatselijke lijsten van sterfdagen van martelaren: Romeinsche (354), samengeweven met officieele heidensche, Gallische (448), Carthaagsche (6e eeuw), enz.; later: lijsten van alle vaste feesten (op grondslag der Romeinsche); altijddurende k. (sinds 11e e.): k., waarin, elk jaar, ook de veranderlijke feesten berekend konden worden. → Martyrologium. *Louwerse.*

Kalender, 1° burgerlijke k., lijst van alle maanden en dagen van het jaar.

2° Kerkelijke k. In liturg. zin: dezelfde lijst, doch voorzien van aanduiding der liturgische viering der dagen. Zie ook → Kalendarium.

3° Een methode om den tijd, met het oog op kerkelijke, burgerlijke of wetenschapp. doeleinden, in bepaalde perioden te verdeelen. Sommige dezer perioden (dagen, maanden, jaren) berusten op astronomische perioden (zonnedag, synodische maand, tropisch jaar; → Jaar), andere (weken, uren) zijn zuiver kunstmatig. De ingewikkeldheid en de betrekkeijke onnauwkeurigheid van k. zijn grootendeels te wijten aan de onmeetbaarheid van genoemde astron. perioden. Het begrip k. valt vrijwel samen met → tijdrekening. Zie aldaar de verschillende systemen (Babylonisch, Joodsch, Christelijk enz.), volgens welke de tijd berekend werd of wordt.

Reeds in de M.E. vindt men den k. uitgebeeld, zoowel door voorstellingen van de maanden (bijv. in een hs. uit de 11e eeuw, in het Britsch Museum; in steenen reliëfs aan kathedralen en abdijen (zie onder), als door voorstellingen met velerlei teekens en figuren, die de dagen, de feesten en zelfs de uren aangeven. Daarnaast komen voor: de → Kalendaria. Deze kunnen voor altijd geldend of slechts voor een bepaald jaar dienstig zijn. Vooral in dezen laatsten vorm is de kalender nog steeds een alledaagsch gebruiksvoorwerp. Naar de wijze van uitvoering kent men scheur-, week-, maand-, zakkalenders enz. Vaak worden zij afgedrukt vóór in een jaarlijks verschijnend boekwerk, dat op zijn beurt daaraan zelf den naam k. ontleent. Een uitgave als de „Kalender voor Protestanten in Nederland" (1856-1863) was een jaarboekje van een soortgelijken opzet als de Volksalmanak voor Ned. Katholieken, de Volksalmanak voor Ned. Protestanten, de Muzenalmanak e.d. *v. Campen.*

Voorst. in de kunst. De oudste geïllustreerde k. onder Christelijken invloed is de Chronographia van 354, voortgekomen uit reeds bestaande heidensch-Romeinsche k. en alleen bewaard in 17e-eeuwsche kopieën. De maanden worden in miniaturen weergegeven door de bezigheden ervan uit de beelden in symbolen, dieren, vruchten, groenten enz. Verder zijn bekend een in steen gehouwen k. te Carmona (Andaluzië) uit de 5e eeuw, de marmeren kalenderplaten te Napels (9e eeuw), alsook de kalenderpilaar te Souvigny (Frankrijk) uit de 12e eeuw en de uitbeelding van den k. in de portalen van Amiens, Chartres, Bourges en Notre Dame te Parijs; ten slotte de k. in het Speculum Humanae Salvationis en die in het Getijdenboek van den hertog van → Berry (15e eeuw), waaraan de gebroeders van Limburg arbeidden.

L i t.: Dict. d'achéol. chrét. (II 1585-1593); G. Leidinger, Fläm. Kalender (München 1912). *p. Gerlachus.*

Kalevoet, → Ukkel.

Kalewala, het Finsche nationale epos, bestaande uit 50 zangen (runo) in 1835 door Lönnrot verzameld; in 1935 had feestelijke herdenking in geheel Finland plaats. Nieuwe uitg. in het Finsch (1935); Duitsche vert. (1922).

Kalewipoeg, het Estische nationale epos, door Kreutzwald in 1861 verzameld. Duitsche uitg. (1900).

Kalf, Het, buurtschap, behoorend tot de gem. → Zaandam, tevens Kath. parochie, waartoe ook de Katholieken van de gem. → Wijde Wormer behooren.

Kalf, 1° Jan, Ned. kunsthistoricus. * 10 Mei 1873 te Amsterdam. Directeur van het Rijksbureau voor Monumentenzorg. In 1912 doctor h.c. van de univ. te Utrecht. Talrijke kunsthistorische publicaties.

2° Willem, Nederl. schilder. * 1622 te Amsterdam, † 1693 aldaar. Hij is de grootste stillevenschilder geweest, die Holland in de 17e eeuw heeft voortgebracht. Zijn werken paren eenvoud van compositie aan tooverachtige kleurenpracht; men bespeurt hier duidelijk den invloed van Rembrandt in, aan wien hij vooral het gloedvolle koloriet en den geheimzinnigen luister van lichteffecten dankte. Voor onderwerpen koos hij bijna uitsluitend vruchten met glas- en zilverwerk. Buitendien schilderde hij genrestukjes (meest keukeninterieurs), waarin stillevens echter hoofdzaak waren. Hij heeft talrijke meesters tot voorbeeld gediend, maar geen enkele heeft hem benaderd. *Schretlen.*

L i t.: W. Bode, Altholl. u. vläm. Malerschulen (1919).

Kalfdansers, als kalveren vermomde personen op Vastenavond. Zij komen nog in stadsrekeningen der 16e eeuw voor, ook in kluchten.

L i t.: J. ter Gouw, De Volksvermaken (1871, 189-192).

Kalff, Gerrit, Nederl. litterair-historicus. * 1856 te Zwolle, † 31 Aug. 1923 op terugreis van Zweden. Leeraar te Haarlem (1879) en Amsterdam (1881). Hoogleeraar te Utrecht (1895) en te Leiden (1901). Zijn voornaamste werk is de Geschiedenis der Ned. Letterkunde; een werk, dat niet zooals andere (te Winkel) zijn kracht vindt in volledigheid en objectiviteit, maar dat uitmunt door het prettig-leesbaar weergeven van 's schrijvers persoonlijke visie op de voornaamste litteraire producten en producenten; een visie, te waardevoller wijl geuit door een alleszins bekwaam man met een onbetwistbaar goeden smaak. Bij alle waardeering past den Katholiek echter eenige voorzichtigheid bij het raadplegen van dit niet-Kath. boek.

W e r k e n: o.a. Het lied in de M. E. (diss. 1883); Gesch. der Ned. Letterk. in de 16e e. (1889): Litt. en tooneel te A'dam in de 17e e. ([2]1915); Studiën over Ned. dichters der 17e e. ([2]1915); Gesch. der Ned. letterkunde (7 dln. 1906-'12); West-Europ. letterkunde (I 1923; II, posthuum, 1924). — L i t.: een zeer uitgebreide en zeer goede biogr. door zijn zoon in dl. II v. d. West-Europ. Letterkunde. *Offermans.*

Kalfsleer, → Leder.

Kalfsvel, decreet (11 April 1515) van Karel V voor Gent, door de bevolking schimpend aldus genoemd, waarin de vorst verklaarde, dat de eed, dien hij op de Gentsche privilegies in Februari had afgelegd, zich niet uitstrekte over de vrijheden, die de stad bij den vrede van Cadsant (29 Juli 1492) had verloren. In 1531 werd daaraan toegevoegd het **Kleine Kalfsvel,** waarbij de bevoegdheden van den Raad van Vlaanderen werden geregeld. In den opstand van 1539, waarbij de oud-schepen Lieven Pijn werd terechtgesteld (→ Creesers), eischte het volk de vernietiging van het

K., die 3 Sept. plaats had. De landvoogdes, Maria van Hong., stond machteloos tegenover de woelige stad. Eerst 14 Febr. 1540 trok Karel V, uit Spanje teruggekeerd, Gent binnen, aan het hoofd van een leger en vergezeld van Maria. De straf over de oproerige stad werd 29 April uitgesproken en den volgenden dag gaf de keizer de Concessio Carolina, waarbij voor altijd de voorrechten der stad werden vernietigd.

Uitg.: o.a. d. Hoynck van Papendrecht, Analecta Belgica (III, 2, 373-375). — Lit.: Gachard, Relation des troubles de Gand sous Charles-Quint (Brussel 1846); Ch. Steur, Mémoire sur les troubles de Gand de 1540 (Brussel 1834); V. v. d. Haeghen, Le procès du chef-doyen Liévin Pyn, in Ann. d.l. Soc. d'hist. de Gand (V 1904, 295). *W. Mulder S.J.*

Kalfziekte, een bij herkauwende dieren en varkens voorkomende ziekte, vooral bij koeien, die in zeer goede conditie zijn. Meestal treedt de ziekte op enkele dagen na de geboorte van het jong, een enkelen keer tijdens de geboorte of er voor. Symptomen zijn stoornissen in het bewustzijn en verlammingen. Als middel hiertegen heeft Schmidt-Kolding, die een auto-intoxicatie aannam, lucht gepompt door de tepelkanalen van den uier (luchtinsufflatie), waardoor hij den bloeddruk verhoogde. Volgens het onderzoek van prof. Sjollema te Utrecht bevat het bloed en de urine van dieren, die aan k. lijden, aceton. De moderne therapie bestaat vnl. in het inspuiten van chloorcalcium in de bloedbaan.

Kalgan (Mongoolsch, = poort), stad van ca. 70 000 inw. in het N.O. van China, provincie Tsjahar (VII 384 F 2). Belangrijke handelsstad aan spoorweg en karavaanweg; theehandel op Rusland.

Kâlî (Ind. mythol.), vrouw van → Sjiwa (ook als Oemâ, Doergâ en onder andere benamingen bekend), een deels genadige en deels sombere, onheilstichtende godheid, vooral in Bengalen vereerd. Zij wordt met vier of acht handen afgebeeld en draagt een halssnoer van menschelijke schedels; in haar tempels worden bloedige, vroeger ook menschelijke, offers opgedragen. Zie ook → Kala (Sjiwa). *Mansion.*

Kali, laag-Javaansch en omgangs-Maleisch woord, dat rivier beteekent; en verder Indonesische vorm van het Arab. kadi, rechter.

Kali-anget, Oostelijk eindpunt van de Madoera-stoomtram (krt. → Java, I 3). Hier vindt men de gouvernements-zoutbrikettenfabriek.

Kaliber, **1°** (krijgsk.) middellijn van de ziel van een vuurmond of van een loop van een handvuurwapen gemeten over de velden. Vuurmonden worden benoemd naar het k. in mm of cm, in Engeland als regel in inches.

Het k. van het scheepsgeschut is ong. 55 mm voor het zware en middelbare en ong. 55 à 70 voor het anti-luchtvaartgeschut. Hieruit volgt, dat het scheepsgeschut vlakbaan-geschut is, hetgeen ook begrijpelijk is, omdat de scheepsartillerie in beginsel direct vuurt op zichtbare doelen.

2° Kaliber is een meetinstrument voor de metaalbewerking voor het meten van één maat aan het werkstuk. Eén, vast, onveranderlijk meetbereik, in tegenstelling met den instelbaren stang- en schuifpasser, schroefmicrometer. De maat wordt snel, zonder instel- of afleesfout, met dezelfde nauwkeurigheid als met de fijnere instelbare meetinstrumenten gemeten. Is bruikbaar in handen van ongeschoolden.

Kalidasa, onbestreden vorst der Indische Sanskritdichters. Over zijn leven zijn slechts legenden bekend; met waarschijnlijkheid is het in de 4e of 5e eeuw na Chr. te plaatsen. Zijn werk behoort geheel tot de hofpoëzie (→ Indië, sub Indische literatuur), heeft er alle karakteristieke eigenschappen van, doch zonder de smakeloosheid, waarin deze zoo vaak ontaarden. K. is voor alles lyricus, ook in zijn drama's en epische poëzie; in de schildering van natuur en menschelijk gevoelsleven en hun onderlingen band toont hij een groote teerheid van taal en uitdrukking naast weelderige fantasie en rijkdom van beschrijving. Zijn lyrisch gedicht Meghadoeta (Wolkenbode), een banneling beschrijvend, die een voorbijdrijvende wolk een boodschap voor de verre geliefde meegeeft, is hiervan een treffend voorbeeld. Meer nog bekend is zijn drama → Sjakoentala (vert. door H. Kern, Çakuntala of het Herkenningsteeken, 1862), dat vooral oorzaak was van de begeestering voor de Ind. lit. bij mannen als Goethe en Herder. Een tweede drama: Danseres en Koning (Malawikâgnimitra) werd door J. v. d. Vliet vertaald (1882). Van zijn epische gedichten beschrijft Koemarasambhawa het huwelijk tusschen god Sjiwa en Oema en de geboorte van Koemara, Raghoewamsja daarentegen de daden van Rama en zijn voorvaderen. Van vele hem toegeschreven gedichten is zijn auteurschap twijfelachtig of valsch. Zooals vele Indische gedichten is zijn werk vaak zeer zinnelijk.

Lit.: M. Winternitz, Gesch. der Ind. Lit (III 1920; met opgave van lit. en vert.). *Zoetmulder.*

Kali-Djogo, Soenan, genoemd naar de Kali Djogo in het Cheribonsche, waar hij na een rooversloopbaan het leven van een asceet had geleid; een van de zgn. wali's, de legendarische figuren in de Javaansche geschiedenis der 16e eeuw, die den Islam op Java ingang zouden hebben doen vinden. Soenan K. zou de patroon zijn geweest van het opkomende → Mataram. *Berg.*

Kalief, → Kalifaat.

Kalienja's, → Caraïeben.

Kalifaat (Arab. chilâfa), het ambt, de waardigheid van kalief (Arab. chalîfa = plaatsvervanger). Bij den dood van → Mohammed was omtrent de opvolging niets bepaald noch was er daarover in de Koranische uitspraken iets te vinden, doch door doortastend optreden der eerste gezellen werd Aboe Bekr als plaatsvervanger van den gestorvene erkend. Hij wees vóór zijn dood Omar als opvolger aan; deze benoemde tien jaar later, doodelijk gewond door een moordaanslag, vijf mannen uit den stam der Koeraisjieten om den nieuwen kalief te kiezen (→ Islam). Met hun twee opvolgers, Osman en Ali, zijn zij de „op den rechten weg wandelende kaliefen", wier regeering in de latere opvattingen tot een gouden tijd geïdealiseerd werd. In de Mohamm. wet werden de voorschriften omtrent het k. vastgesteld overeenkomstig de overleveringen omtrent dezen tijd, nog beïnvloed door den in de godsdienstige kringen, waar het recht gevormd werd, heerschenden afkeer van de Omajjaden-kaliefen. Dezen immers waren, evenals hun opvolgers, de Abbasieden, in den regel louter wereldlijke vorsten, waartegenover de wetgeleerden het geestelijk gezag gingen vertegenwoordigen. Legden dezen zich ook al practisch bij den historisch gegroeiden toestand neer, dan teekenden ze toch als revanche in de wet den idealen kalief, welke echter steeds theorie is gebleven. Volgens deze bepalingen moet de kalief óf door een aantal vooraanstaande moslims (als Osman) óf door zijn voorganger aangewezen zijn (als Omar), doch de vader mag zijn zoon niet benoemen (tegen het historische erfelijke k.);

hij moet zijn uit de Koeraisjieten, Mohammed's stam (tegen de → Charidzjieten, die iedereen, en de → Sji'a, die alleen afstammelingen van Mohammed verkiesbaar achtten); hij moet heerschersgaven en veldheerstalenten hebben om zijn dubbele taak: het besturen van de moslim-gemeente en het voeren van den heiligen oorlog, tot heel de wereld zich aan den Islam onderworpen heeft, te kunnen vervullen; hij moet, door middel van de hem ten dienste staande wereldlijke macht, zorgen voor het trouw onderhouden van wet en geloofsleer.

De practijk was geheel anders (→ Islam). Na den dood van den laatste der Abbasieden (1543), die zonder eenige macht in Egypte leefden, beschouwden de Turksche Osmanensultans zich als hun opvolgers in het k. en werden vrij algemeen erkend. Als louter titel werd het door allerlei kleinere vorsten, o.a. in Ned.-Indië, aangenomen. In 1922 ontnam de Nationale Vergadering van Ankara (Kemalistisch Turkije) aan den schijnkalief alle tijdelijk gezag; in 1924 verklaarde zij het k. opgeheven. Over een herstel is men in de Islamietische wereld nog niet tot overeenstemming gekomen.

Tegenover een veel verspreid misverstand, waarvan o.a. sultan Abdoelhamid (1876-1908) voor zijn → pan-Islamisme gebruik maakte, zij vastgesteld: de kalief heeft geen geestelijk gezag, is dus niet te vergelijken met den paus. Hij is opvolger van Mohammed als wereldlijk bestuurder der geheele moslim-gemeente en beschermer der wet, niet van Mohammed als profeet. Een niet-Mohamm. heerscher over Mohamm. onderdanen kan hem dus niet erkennen. *Zoetmulder.*

Lit.: C. Snouck Hurgronje, Verspr. Geschriften (I, II en VI 1923-1927); Lammens, L'Islam (1926).

Kaligetal, → Kalium (sub: Gebruik in den landbouw).

Kaliglas, ook Boheemsch glas en licht kristal genoemd, is normaal → glas, dat kali in plaats van natron bevat. Het heeft dus ong. de samenstelling: $K_2O.CaO.6SiO_2$. Het is moeilijker smeltbaar dan het overeenkomstige natronglas.

Kaliglimmer of muskoviet (mineralogie), voornaamste mineraal van de kaliglimmer-reeks, in monoklien prismatische klasse kristalliseerend, ontwikkeld in dunne tafeltjes en blaadjes van zeshoekigen omtrek, die een volkomen splijting evenwijdig aan het basisvlak bezitten. Optisch: doorzichtig, paarlmoerglanzend, kleurloos in zuivere samenstelling. Bij iets magnesium of ijzergehalte bruin, rood of groenachtig. Sterke dubbelbreking. Hardheid: 2-3; s.g. 2,82 - 2,88. Chemisch: samengesteld waterhoudend kalium-aluminium-silicaat, formule $H_2KAl_3Si_3O_{12}$. Meestal met een weinig ijzer, calcium en natrium, terwijl fluoor meestal voorhanden is. Als primair bestanddeel zeer algemeen in dieptegesteenten, bijv. granieten, in ganggesteenten, bijv. pegmatieten, en in kristallijne schisten, bijv. gneisen en glimmerschisten. Verweeringsverschijnselen van het k. zijn niet bekend. Door de groote onaantastbaarheid komt het veelvuldig voor in allerlei klastische gesteenten, als zandsteenen en losse zanden. Het k. ontbreekt in uitvloeiingsgesteenten. Groote tafels van k. uit pegmatietische gangen van den Oeral, Kameroen, Canada (Quebec en Ontario) vinden technische toepassing o.a. in de electriciteitsindustrie, voor glazen in kachels en haarden. De slechte, verontreinigde en niet in dunne tafels te splitsen k. wordt verwerkt bij de vervaardiging van rubberbanden, behangselpapier, als smeermiddel en als kunstmatige sneeuw in de filmindustrie. *Oosterbaan.*

Kalila en Dimna, titel van de als vorstenspiegel dienende fabelverzameling, welke een bewerking is van het → Pantsjatantra. De op last van Chosrau Anoesjarwan (531-579) vervaardigde Pehlevi-vertaling van dit laatste werk ging verloren, doch hiervan was reeds ca. 570 een nog bestaande Oud-Syrische vertaling (titel Kalilag en Damnag) gemaakt. Het is de Arab. bewerking door Abdallah ibn al Moekaffa van de Pehlevi-vertaling (titel Kalila en Dimna), welke de grondslag werd voor de versies in vele Europeesche en niet-Europeesche talen (bijv. Maleisch). Het Directorium vitae humanae van Joannes van Capua is naar een Hebreeuwsche vert. uit het Arabisch vervaardigd. De titel is een verbastering van de namen van twee jakhalzen, Karataka en Damanaka, welke in het eerste boek van het Pantsjatantra op den voorgrond treden. *Zoetmulder.*

Lit.: J. Hertel, Das Pancatantra (1914).

Kaliloog (scheik.), sterke oplossing van kaliumhydroxyde in water; bij uitbreiding wordt de term ook, minder juist, voor het vaste hydroxyde zelf gebruikt. Dit laatste is veel oplosbaarder (1 dl. op 0,9 dl. water) dan de overeenkomstige natriumverbinding; sterke k. werkt dan ook veel bijtender dan natronloog en men moet er nog voorzichtiger mee omgaan dan met sterk zwavelzuur. K. werd vroeger verkregen door een potasch-oplossing met kalk te behandelen (bijtend te maken, vandaar de oude benaming bijtende potasch), tegenwoordig door electrolyse van een kaliumchloride-oplossing (→ Diaphragmaproces; → Kwikzilverproces). *Zernike.*

Kalingga, een van de negen oude koninkrijken van het Z. van Voor-Indië, zich uitstrekkend langs de kust van Coromandel van ca. $13^1/_2$ tot $18^1/_2$° N. Van hieruit heeft zich waarschijnlijk het Hindoeïsme in Ned.-Indië uitgebreid, althans een bepaalde influx van Hindoeïsme: de naam → Klingaleezen in Ned.-Indië is van Kalingga afgeleid.

Kalininsk (vroeger Petrozawodsk, thans genoemd naar Kalinin, voorzitter van het Centraal Executief Comité), hoofdstad der autonome Sowjet-republiek Karelië; ca. 30 000 inw. K. ligt aan het Meer van Onega en aan den Moermanspoorweg. Radiostation. Hout- en vischhandel.

Kalisalpeter, → Kaliumnitraat.

Kalisch, David, Duitsch journalist en schrijver van humoristisch tooneelwerk en liederen. Medestichter van → Kladderadatsch. * 23 Febr. 1820 te Breslau, † 21 Aug. 1872 te Berlijn.

Uitg.: Lustige Werke (5 dln. 1870). — Lit.: M. Krammer. D.K. (1926).

Kalischer, Alfred, Duitsch Beethovenspecialist. * 4 Maart 1842 te Thorn, † 8 Oct. 1909 te Berlijn, studeerde in de Romaansche letteren, doch werd publicist op muziekgebied, waarbij hij zich vooral met Beethoven bezighield ; hij schreef zeer talrijke tijdschriftartikelen over dit onderwerp, gaf o.a. Beethoven's volledige brieven uit (5 dln. Leipzig 1906-'08) en Schindler's Beethoven-biographie (Leipzig 1909). *Reeser.*

Kalisz, Poolsche stad in prov. Lodz; ca. 58 000 inw. Zetel van den bisschop van K. Industriestad. Op 28 Febr. 1813 werd te K. het bondgenootschap tusschen Rusland en Pruisen gesloten en op 25 Maart 1813 had de proclamatie plaats, die de Duitsche volken opriep tot den vrijheidsstrijd tegen Napoleon. *v. Son.*

Kalium of k a l i, chemisch element, symbool K, rangnummer 19, atoomgewicht 39,1, in de eerste kolom van het periodiek systeem thuishoorend, met lithium, natrium, rubidium en caesium een natuurlijke familie uitmakend, in welke het met de beide laatste weder een ondergroep vormt. In vrijen toestand een metaal met sterk reflecteerend vermogen (witter dan zilver), smeltpunt 62,3°, kookpunt 760°, s.g. 0,86, met zeer sterke chemische affiniteit tot alle niet-metalen. Het werken met k. is daarom moeilijk en gevaarlijk (→ Natrium). Met de meeste metalen vormt het legeeringen, zoo met natrium eene, welke bij gewone temp. vloeibaar is, in uiterlijk op kwik gelijkend, maar soortelijk veel lichter. K., in zijn verbindingen steeds éénwaardig, komt in de natuur uitsluitend in gebonden toestand voor; naar veelvuldigheid is het in de aardkorst met 2,6 % het 7e element, voorafgegaan door zuurstof, silicium, aluminium, ijzer, calcium en natrium. Het komt vooral voor als → veldspaat. Bij verweering van gesteenten gaat k. wel in oplossing, maar wordt door den humus vastgehouden, in tegenstelling tot natrium. Daardoor bevatten alle natuurlijke wateren veel meer natrium dan kalium. In de zee is deze verhouding bijv. 35 : 1, zoodat het winnen van k. uit zeewater bijna nooit loonend is. Ook in het mineraalrijk zijn bij het droogdampen van binnenzeeën slechts onder uitzonderlijke en nog onbekende omstandigheden de kaliumzouten behouden gebleven; zoo bij Stassfurt, in de Elzas, Spanje (Suria), Polen en in den Oeral. K. komt hier voor als → kainiet, sylvien, carnalliet.

In zijn verbindingen is k. een zeer sterk basisvormend element. Behalve door hun waarde als kunstmest (zie onder) worden vele kaliumverbindingen bij voorkeur boven die van natrium (welke hen nochtans door hun goedkoopte meer en meer verdringen) gebruikt, omdat zij gemakkelijker kristalliseeren en minder hygroscopisch zijn. Dit geldt bijv. voor het bichromaat, het bromide, het chloraat, het jodide, het perchloraat, het permanganaat en het persulfaat. Van deze worden het bromide en jodide in de geneeskunde gebruikt; de overige vinden toepassing om hun oxydeerende en daardoor ook ontsmettende werking.

K. is voor planten en dieren onmisbaar, maar wat hiervan de diepere physiologische grond is, is vooral voor de dieren nog geenszins opgehelderd. Dikwijls is reeds het vermoeden uitgesproken, dat de zwakke radioactiviteit van het element hier het alles bepalende zou zijn. Tot nu toe ontbreekt voor deze hypothese echter elk bewijs. *Zernike.*

Gebruik in den landbouw. Voor een normale ontwikkeling der plant is kalium onontbeerlijk. K a l i g e b r e k leidt tot stoornis in de vorming en verplaatsing van koolhydraten, tot verlaging van het zetmeelgehalte bij aardappels, het suikergehalte bij bieten en het hl-gewicht bij granen. Door onvoldoenden opbouw van versterkingsweefsel in den halm gaan de granen bij een te kort aan kalium eerder legeren; het slapper worden der plant heeft grootere vatbaarheid voor zwamziekten ten gevolge. Bladluizen bezoeken bij voorkeur kali-arme planten, zoodat kaligebrek de verbreiding der virusziekten, vooral bij aardappels, in de hand werkt. Uiterlijk verraadt de plant een tekort aan kali bij de voeding door typische verkleuring vooral van de bladeren (o.a. bronskleuring bij aardappels, witte stippen bij roode klaver en lucerne, randjesziekte bij aalbessen en appelboomen).

Met uitzondering van de zware kleigronden bevatten de meeste gronden van nature onvoldoenden voorraad gemakkelijk opneembare kali. Toevoer door middel van stalmest, gier of kunstmeststoffen is dan voor het verkrijgen van een goede opbrengst van goede kwaliteit noodzakelijk. Om eenig inzicht te verkrijgen in de kalibehoefte der zand- en dalgronden, kan men door het Bedrijfslaboratorium voor Grondonderzoek te Groningen aan een monster van deze gronden het k a l i g e t a l laten bepalen.

In de kunstmeststoffen, welke vnl. voor kalibemesting gebruikt worden, komt de kali in in water oplosbare verbindingen voor. De waarde hangt af van het kaligehalte alsmede van het gehalte aan chloor en natron. Hiermede in verband deelt men de kalizouten in drie groepen in: 1° meststoffen met een laag kaligehalte, die veel chloor en veel natron bevatten (kali als k a l i u m c h l o r i d e, KCl); 2° meststoffen met een hoog kaligehalte, die veel chloor en weinig natron bevatten (kali als kaliumchloride); 3° gezuiverde kalimeststoffen, die zeer weinig chloor en zeer weinig natron bevatten.

Voor planten, welke gevoelig zijn voor chloor (→ Chloorbeschadiging), worden de gezuiverde kalimeststoffen of kalizout 40 % (dan nog liefst tijdig voor het zaaien of poten) aangewend. Groote hoeveelheden kalizouten van laag gehalte (met veel natron) maken vooral kleigrond korstig, doen veel kalk uitspoelen en geven aanleiding (door hun groot natriumgehalte) tot uitspoeling van kali. Ook kan kiembeschadiging optreden. Bieten, vlas en hennep schijnen overigens door chloor gunstig in hun groei beïnvloed te worden. Voor veenkolonialen grond is aangetoond, dat een te veel aan kali voor aardappels nadeelig kan werken, vooral op het zetmeelgehalte.

Gewassen, die veel kali behoeven, zijn o.a. aardappelen, bieten, peulvruchten, klavers, kanariezaad, spinazie, kool en gerst. Zie ook → Kainiet. *Dewez.*

Kaliumchloraat, chloorzure kali ($KClO_3$), kristalliseert monoklien. K. vormt met brandbare stoffen, als zwavel, een door wrijven licht tot explosie komend mengsel. Het wordt gebruikt in de fabricage van vuurwerk en lucifers, als antiseptisch middel om te gorgelen, als oxydatie-middel in de kleurstoffenindustrie en voor de samenstelling van → chloraatspringstoffen. Bereiding door electrolyse van een kaliumchloride-oplossing.

Kaliumcyanide of c y a a n k a l i, chemische stof van de formule KCN, berucht om haar sterke vergiftigheid; was waarschijnlijk reeds aan de Egyptenaren bekend. Wordt verkregen door geel bloedloogzout al of niet met potasch te smelten. Tegenwoordig ook synthetisch door leiden van stikstof over een mengsel van potasch en kool, en door blauwzuur in kaliumhydroxyde te absorbeeren. K. wordt gebruikt bij het winnen van goud, in galvanische baden en als verdelgingsmiddel. *Zernike.*

Kaliumhydroxyde, → Kalium; Kaliloog; Potasch.

Kaliumnitraat, (vanouds) s a l p e t e r, is de stof, die sedert eeuwen het meest essentieele bestanddeel van → buskruit vormt. Het is nl. in tegenstelling met andere nitraten niet hygroscopisch. Werd tot 1860 verkregen in „salpeterplantages”, daarna door omzetten van natriumnitraat (Chili-salpeter) met kaliumchloride, vandaar ook de naam conversiesalpeter. Of de Grieken en Romeinen dit zout kenden, is twijfelachtig; met zekerheid wordt het het eerst vermeld door Geber als „sal petrae”. *Zernike.*

Kaliumpermanganaat (chameleon minerale), overmangaanzure kali ($KMnO_4$); donkerviolette kristallen, die in water oplossen met een diep violette kleur. Wordt veelvuldig toegepast als sterk oxydatiemiddel; verder als desinfectiemiddel en ook als beits. Bereiding: manganaat wordt electrolytisch tot k. geoxydeerd.

Kaliveldspaat, → Veldspaat.

Kaliwaterglas, → Waterglas.

Kaliwoengoe, groeiend binnenlandsch plaatsje op Java, tusschen Semarang en Kendal (zie kaart → Java F 2); drukke pasar (markt), warm klimaat. Zielental (eind 1930): 16 848 Inheemschen, 98 Europeanen, 353 Chin. en 58 andere Vreemde Oosterlingen. Wordt bezocht door een der paters Jezuïeten van Semarang. *Brokx.*

Kalizout, → Kali.

Kalk. Met dit woord duidt men aan: calciumoxyde (→ Ongebluschte kalk), calciumhydroxyde (→ Gebluschte kalk), calciumcarbonaat (→ Calciet) en ten slotte algemeen het element calcium in gebonden toestand. K. is in de toegankelijke aardkorst met naar schatting 3,6 % naar veelvuldigheid het 5e element, voorafgegaan door zuurstof, silicium, aluminium en ijzer. Gesteenten, welke voor het grootste gedeelte uit eenvoudige kalkverbindingen, met name het sulfaat (→ Gips) en vooral het carbonaat, bestaan, komen echter meer voor dan gesteenten uit aluminium- en ijzerverbindingen, zoodat uit een oogpunt van toegankelijkheid k. vóór deze elementen komt. Dit feit vindt zijn uitdrukking in de prijzen: na zand is k. wel de goedkoopste vaste chemische verbinding.

K. speelt in de natuur een belangrijke rol door zijn groote affiniteit tot → koolzuur. Deze zelfde eigenschap bepaalt ook haar belang als bouwmateriaal in kalkmortel (→ Mortel). Het in de natuur voorkomende calciumcarbonaat wordt voor het grootste deel niet als zoodanig gebruikt, maar door verhitten („branden”) omgezet in het oxyde. Hiertoe dienen kalkovens of -branderijen, meest schachtovens, waar aan het boveneinde de kalksteen of de schelpen gemengd met brandstof ingebracht worden. Er zijn ook modern geconstrueerde ovens, welke continu werken en waarbij het gevormde koolzuur wordt opgevangen. Voor het gevormde product, zie → Ongebluschte kalk. *Zernike.*

Gebruik in den landbouw. Kalk is voor een gezonden groei en ontwikkeling der plant van groote beteekenis, 1° als onmisbaar voedsel (bindt het giftige oxaalzuur in de plant, werkt mede tot de vorming van eiwitten), 2° ter verbetering van de standplaats en andere groeiomstandigheden. K. heeft een uitvlokkende werking op de fijne kleideeltjes en verbetert daardoor de structuur der zware kleigronden, werkt ontzurend op den grond, bevordert de ontwikkeling van verschillende nuttige bodembacteriën en via deze de ontleding der organische stoffen in den grond en werkt daardoor direct en indirect (door het bij de ontleding ontstane koolzuur) mobiliseerend op het plantenvoedsel. K. verdrijft de door colloïdale bodembestanddeelen vastgehouden basen, o.a. kalium, ammonium en magnesium, uit hun verbindingen, zoodat zij ter beschikking komen van de plant; de oplosbare phosphorzuurverbindingen worden door k. vastgehouden en voor uitspoeling bewaard, schadelijk werkende stoffen worden tot onschadelijke verbindingen omgezet. Sommige plantenziekten, o.a. knolvoet, kringerigheid bij aardappels, worden door kalk tegengegaan, andere ziekten en vooral schurft bij aardappels er door bevorderd.

Onder de cultuurgewassen zijn het vooral de vlinderbloemigen, en hieronder speciaal klaver en lucerne, welke veel k. opnemen. De ontwikkeling der wortelknolletjesbacteriën en ook die van de azotobacter wordt door matige hoeveelheden k. bevorderd. Een teveel aan k. kan op lichte gronden schadelijk werken door een te snelle ontleding der humusstoffen, waardoor de structuur te los wordt; op dgl. gronden kunnen dan tevens bodemziekten (→ Veenkoloniale haverziekte) ontstaan. Andere planten, o.a. lupinen, zijn zgn. kalkschuw.

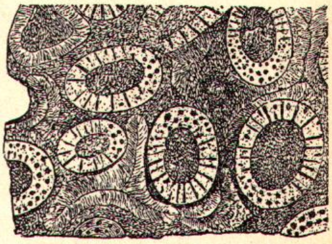
Kleigronden, vooral jonge zeekleigronden, zijn meestal rijk aan kalk. Deze verdwijnt echter op den langen duur door onttrekking met den oogst, maar vooral door uitspoeling naar diepere lagen. De → zuurgraad van den grond wordt dan geleidelijk aan hooger en daardoor de groei van vele planten minder. Toevoeging van k. in den vorm van meststoffen is dan gewenscht.

De kalkmeststoffen kan men verdeelen in vier groepen, al naar zij de k. bevatten als: 1° ongebluschte kalk, hiertoe behooren: a) → kluitkalk; b) gemalen ongebluschte kalk, met ongeveer 75 % kalk (CaO) en minstens 75 % fijnmeel; c) landbouwkalk, slechte kwaliteit kluitkalk met 35-75 % CaO; 2° gebluschte kalk: a) poederkalk, fabriekmatig gebluschte kluitkalk met minstens 75 % meestal echter 90 % en meer calciumhydroxyd [$Ca(OH)_2$] en 95 % fijnmeel, verpakt in papieren zakken; b) schelpkalk, verkregen bij branden van schelpen en daarna blusschen; moet een kalkgehalte van 56,8 % CaO, overeenkomend met 75 % $Ca(OH)_2$ bezitten; c) schelpkalkbloem, gezeefde gebluschte k. met gewoonlijk 85 % $Ca(OH)_2$ en 10 % koolzure kalk ($CaCO_3$), verpakt in papieren zakken; 3° koolzure kalk: a) kalkmergel; b) → schuimaarde; 4° kiezelzure kalk: a) → Silicakalk; b) → Kencica.

K. moet bij voorkeur in het najaar worden aangewend op drogen grond en hiermede goed vermengd worden. Doordat gebluschte en ongebluschte k. in water oplossen, is de werking sneller en krachtiger dan die van koolzure of kiezelzure k. Op lichten grond kan zulks nadeel geven en hier gebruikt men dan ook geringere giften kluitkalk of poederkalk (1 000 - 1 500 kg per ha) dan op zwaren grond. Kalkmergel, welke voor zandgrond zeer geëigend is, werkt op kleigrond te langzaam, vooral met oog op verbetering der structuur. *Dewez.*

In de liturgie wordt kalk of cement gebruikt: 1° gewijd (gemengd met → Gregoriaanschwater), bij altaarwijding (sluiting van het graf); 2° ongewijd, bij eerste steenlegging van een kerk.

Kalkalgen (geologie) zijn de belangrijkste kalksteenvormers uit het plantenrijk. De k. nemen calcium op uit het zeewater en zetten dit als magnesiumhoudende (Dolomietische) kalkspaat weer op haar oppervlakte af. Tot de k. worden talrijke recente en fossiele soorten gerekend, die zoowel tot de roodalgen of Rhodophyta als tot de groenalgen of Chlorophyceae gerekend worden. Van de roodalgen is het geslacht Litho-

Diplopora-kalk. $3^1/_2$ × w.gr.

Wat niet onder K te vinden is, zoeke men onder C

thamnium van de familie der Florideae het bekendste. Zij vormen vertakte riffen in de kustzeeën, o.a. in de Golf van Napels. Fossiel bekend uit het Tertiair van het Weenerbekken, waar zij een gewichtige rol spelen in den opbouw der Tertiaire kalksteen. Vertegenwoordigers der groenalgen kent men reeds vanaf het onder-Siluur. Een bekend geslacht is Diplopora (zie afb.), die gesteentevormend optreedt in de Schelpkalk der Triasformatie. Van belang zijn verder zekere Chara- en Hypnum-soorten, die de kalksinterafscheidingen uit calciumhoudend water kunnen bevorderen (→ Kalksinter). *Oosterbaan.*

Kalkammon, meststof met 17 % stikstof, mengsel van 70 % ammoniumchloride en 30 % koolzure kalk. Wordt weinig gebruikt, mede vanwege het hooge chloorgehalte.

Kalkammonsalpeter, kunstmeststof met $20^1/_2$ % stikstof, voor de helft als nitraat, voor de andere helft in ammoniakvorm. K. bestaat uit ammoniumnitraat, waaraan is toegevoegd koolzure kalk (ong. 35 %), om de hygroscopiciteit te verminderen en het stikstofgehalte te verlagen (wat voor practisch gebruik wenschelijk is). Bij ammonsalpeter, waarbij Limburgsche klei als vulstof dient, heeft k. voor, dat men er geen waardeloozen ballast mee op den akker brengt. Deze meststof wordt als luchtstikstofmeststof o.a. gefabriceerd door het Stikstofbindingsbedrijf der Staatsmijnen te Lutterade (L.). → Stikstofmeststoffen. *Dewez.*

Kalkant, → Orgel.

Kalkar, H e n d r i k v a n, → Hendrik (van Calcar).

Kalkbrenner, 1° F r i e d r i c h W i l h e l m M i c h a e l, Duitsch componist. * 1788 te Kassel, † 10 Juni 1849 te Enghien les Bains. Hij vestigde zich te Parijs, waar hij als leeraar zeer gezocht was. K. wilde vingertechniek bereiken zonder toepassing van armtechniek en schonk vooral speciale aandacht aan de linkerhand, waarvoor hij meerdere études schreef. Hij maakte ook bijz. studie van pedaaltechniek.

W e r k e n : klaviercomposities, genre salonmuziek; ook concerten, sonates, een methode- en een harmonieleer. — L i t. : Boivin, K. (1840). *Piscaer.*

2° G e r a r d, Kartuizerprior. * 1488 te Hamont, † 2 Aug. 1566 te Keulen. Van 1536 tot zijn dood bestuurde hij het Sint-Barbaraklooster te Keulen als prior. Deze periode kenmerkte zich door een grooten bloei en een machtigen invloed van het convent naar buiten.

L i t. : J. Greven, Die Kölner Kartause und die Anfänge der Kath. Reform in Deutschland (Münster i.W. 1935).

Kalken, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, ten N. van de Schelde, halverwegen tusschen Gent en Dendermonde. Opp. 1 748 ha; 4 500 inw. Landbouw.

Kalkfactor, → Zuurgraad.

Kalkflagellaten of Coccolithophorineae zijn microscopisch kleine, ééncellige wezens, die wegens het bezit van chromatophoren tot de Flagellaten van plantaardige natuur gerekend worden. Zij bestaan uit één cel, omgeven door kleine, ronde kalkplaatjes met of zonder knotsvormig uitsteeksel. *Oosterbaan.*

Kalkglimmer of m a r g a r i e t (m i n e r a l o g i e), kaliglimmerachtig mineraal, in kleine, goed zeshoekige, brokkelige tafeltjes en in korrelige en bladerige aggregaten ontwikkeld; monoklien kristalliseerend. Hardheid : 3,5 - 4,5; s.g. 3 - 3,1. Optisch als kaliglimmer, maar hoogere lichtbreking en lagere dubbelbreking. Chemisch een waterhoudend samengesteld calcium-aluminium-silicaat ($H_2CaAl_4Si_2O_{12}$). Zeer algemeen in zgn. smirgelgesteenten, waar zij met de mineralen korund en magnetiet het gesteente opbouwen. In vele kristallijne schisten. *Oosterbaan.*

Kalkgranaat, → Granaat (miner.).

Kalkgrot, → Holen.

Kalkhaard (g e n e e s k.), → Haard.

Kalkhoornrots (g e o l o g i e), fijnkorrelige tot dichte gesteenten, geheel uit calciumaluminium- en calciummagnesiumsilicaten opgebouwd, als wollastoniet, granaat, diopsied, augiet, tremoliet, epidoot, vesuviaan axiniet enz. K. ontstaat door de contactmetamorphose van kalksteen. Dikwijls zijn nog steenkernen van fossielen in de k. te herkennen. Naar het overheerschende mineraal spreekt men van granaathoornrots, vesuviaan-hoornrots enz. K. komt voor als lagen in marmer en soms in scherp begrenzende partijen, ertsafzettingen van ijzer, mangaan, zink, koper en lood vergezellend (Skarn). *Oosterbaan.*

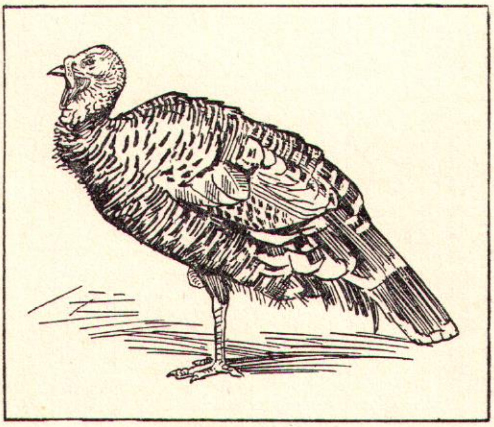
Kalkknol (g e o l o g i e), knolvormige concreties van kalksteen in mergels.

Kalklei (g e o l o g i e), zeer dun gelaagde, fijnkorrelige kalksteen, meestal rijk aan fossielen. Een bekende k. is de Lithographische kalksteen van Solnhofen (Beieren).

Kalkmengbak. In de s u i k e r f a b r i e k worden als zoodanig aangeduid reservoirs, waarin de kalk bij het sap wordt gevoegd. Gewoonlijk zijn zij voorzien van roerwerken en draaiende of op en neer gaande zeeftrommels, nl. voor het geval, dat ongebluschte kalk wordt gebruikt. Ook de Fransche benaming chauleur wordt hiervoor gebruikt. *P. J. H. v. Ginneken.*

Kalkmergel, → Mergel.

Kalkmeter van Passon, eenvoudig toestelletje met behulp waarvan men het gehalte aan koolzure kalk van den grond kan bepalen en wel door omrekening op koolzure kalk van de volumetrisch bepaalde hoeveelheid koolzuurgas, welke ontstaat, indien men een bepaalde hoeveelheid grond behandelt met verdund zoutzuur. *Dewez.*

Kalkoen.

Kalkoen (Meleagris), een geslacht der hoenders uit Noord- en Middel-Amerika; is zeer vroeg na de ontdekking van Amerika tam naar Europa gebracht.

Het zijn groote dieren met hooge pooten, korte vleugels en onbevederden kop en hals; aan den bovensnavel hangt een vleeschkwast, aan de keel een slappe huidplooi. De kalkoen (M. gallopavo L.), nog in het wild levend, is van boven metaalglanzend bruingeel, van onderen bruin met groene en zwarte banden; de naakte kop- en halsdeelen zijn lichtblauw, de wratten lakrood. *Keer.*

Kalkplanten zijn planten, die om nog niet bekende oorzaken alleen of vnl. op kalkhoudenden bodem voorkomen, bijv. woudklaver, Dryas octopetala en Adonis vernalis. Zij staan tegenover kalkschuwe planten, die uitsluitend op kalkarme gronden voorkomen, bijv. brem, den, vingerhoedskruid en veenmos. Deze kunnen weliswaar ook op kalkhoudenden bodem groeien, maar worden daarvan steeds verdrongen door planten, voor welke veel kalk in den bodem gunstig werkt op de ontwikkeling. K. noemt men ook wel de planten, die veel kalk bevatten, bijv. roode klaver, lucerne en tabak. *Melsen.*

Kalksalpeter bevat als meststof 15,5 % stikstof (14³/₄ % nitraat- en ³/₄ % ammoniakstikstof) en 28 % kalk. Het hoofdbestanddeel is calciumnitraat, $Ca(NO_3)_2$. Kalksalpeter is hygroscopisch, wordt daarom geleverd in waterdichte zakken. Het tegenwoordige korrelvormig product is gemakkelijk uitstrooibaar en levert door afwezigheid van stof weinig gevaar op voor verwondingen bij het uitstrooien. Wordt in Ned. uit luchtstikstof gefabriceerd door de Mij. tot Exploitatie van Kooksovengassen (M.E. K.O.G.) te IJmuiden. → Stikstofmeststoffen. *Dewez.*

Kalkschaal, de buitenste omhulling der eieren van vogels en vele reptielen. Zij is poreus om een uitwisseling van gassen tusschen het zich ontwikkelende embryo en de buitenwereld mogelijk te maken. De kalk wordt door kalkklieren in het laatste deel van den eileider afgescheiden en om het ei bij zijn doorgang afgezet. *Willems.*

Kalkschuwe planten, → Kalkplanten.

Kalksinter, ook: kalktuf of travertijn, noemt men in de m i n e r a l o g i e poreuze kalksteen, ontstaan als neerslag van kalkspaat uit het water van koude en warme bronnen. Komt de k. onmiddellijk rondom de bron tot afzetting, dan kunnen zeer fraaie k a l k s i n t e r t e r r a s s e n gevormd worden (Mammouth Hot Spring in Yellowstone Park, V. St.). De neerslag van de kalkspaat berust op het ontwijken van kooldioxyde (CO_2), waardoor het oplosbare bicarbonaat van calcium als onoplosbare kalkspaat (calciumcarbonaat) neerslaat, terwijl ook → kalkalgen een rol kunnen spelen. In het meertje van Rokanje op Voorne vormt zich door de werking van kalkalgen een korst van k. rondom voorwerpen. K. laat zich gemakkelijk in blokken zagen. Daarop berust de toepassing als bouwmateriaal. In het Oude Rome werd als bouwsteen k. uit de Ital. Apennijnen gebruikt, die bekend is onder den naam: t r a v e r t ij n [Lat. lapis tiburtinis, naar de stad Tibur (tegenw. Tivoli) bij Rome]. *Oosterbaan.*

Kalkskelet. Hieronder wordt vnl. verstaan het steunskelet bij koralen, vooral steenkoralen, dat hoofdzakelijk opgebouwd is uit kalk. Aan dit skelet kunnen bij elk afzonderlijk koraaldiertje worden onderscheiden: a) een basale plaat of voetblad (sclerobasis); b) radiair geplaatste tusschenschotten (sclerosepten), die zich op het voetblad verheffen en alterneeren met de tusschenschotten der weeke lichaamsmassa (sarcosepten); c) een ringvormige buitenwand of het muurblad (sclerotheca), dat ontstaan is uit onderlinge versmelting der buitenranden van de sclerosepten. Meestal worden ook het kalkhoudende chitineskelet der hoogere kreeften en het uit kalkplaatjes opgebouwde huidskelet bij de stekelhuidigen als k. aangeduid. *Willems.*

Kalkslib; → Kalkzand; Koraalzand.

Kalkspaat is → calciet.

Kalksponsen (Calcispongia), sponsen, waarbij de weeke deelen worden gesteund door een geraamte van fijne, onregelmatig geplaatste naalden van koolzure kalk.

Kalksteen, → Calciet (II). Voor beeldhouw- en steenhouwwerk is k. een goed bruikbaar materiaal; het is veelal fijn, gelijkmatig en voldoende vast van structuur. In tegenstelling met zandsteen blijft k. in de buitenlucht blank, is minder broos, doch ook minder weerbestendig. Men kan in k. mooi, fijn werk maken. De kleur is meestal lichtgrijs. Hardsteen is ook een k., maar veel harder van aard en blauwgrijs van kleur. Marmer is eveneens een, maar dan zeer fijne, kalksteensoort en komt in veel kleuren voor. *Etienne.*

Kalkstikstof is de technische naam voor calciumcyaanamide, $CaCN_2$, verkregen door stikstof over calciumcarbide te leiden, waarbij koolstof vrij komt. Dit is dus een wijze van stikstof-binding en wel diegene, welke het minste energie vraagt per kilo gebonden stikstof. Daar staat echter tegenover, dat k. als zoodanig maar een beperkte toepassing heeft en dus weer verder verwerkt moet worden. Het Haberproces heeft het kalkstikstof-procédé dan ook grootendeels verdrongen. *Zernike.*

Gebruik in den landbouw. Als meststof is k. in zijn uitwerking tamelijk wisselvallig, hetwelk ongetwijfeld een gevolg is van de omzettingen, die het product in den grond moet ondergaan alvorens de stikstof voor de planten opneembaar wordt. Deze omzettingen zijn deels van zuiver chemischen aard en worden als zoodanig door katalytisch werkende stoffen (humus, colloïdale ijzerverbindingen) bevorderd, deels van bacteriologischen aard. Achtereenvolgens ontstaan: cyaanamide, H_2NCN, ureum, $CO(NH_2)_2$, en ammoniumcarbonaat, $(NH_4)_2CO_3$. Op nieuwe en op humusarme, zure gronden werkt k. veelal minder goed. Aanwenden van k. minstens 14 dagen voor het zaaien verdient aanbeveling, aangezien kiemende zaden er schade van ondervinden. Als overbemesting werkt k. bijtend, daarom vroegtijdig aanwenden. Op de bijtende werking berust ook het gebruik van dit product voor de bestrijding van groeiend onkruid in granen en grasland (200-300 kg over een dauwnat gewas, liefst als een zonnige dag verwacht wordt). K. stuift erg en moet met noodige voorzichtigheid (vooral voor de oogen) uitgestrooid worden. Om het stuiven tegen te gaan, wordt het meest geolied of in korrelvorm in den handel gebracht. *Dewez.*

Kalktoestand, → Zuurgraad.

Kalktuf is → kalksinter.

Kalkveldspaat, → Veldspaat.

Kalkwater is een verzadigde scheik. oplossing (1°/₀₀) van calciumhydroxyde in water. Deze reageert sterk alkalisch. Is er overmaat vast hydroxyde aanwezig, dan spreekt men al naar de consistentie van kalkmelk of kalkbrij.

Kalkwieren (Corallinaceeën), een roodwierenfam., waarvan de geslachten zooals Lithophyllum, Lithothamnion en Coralina zeer verschillend van bouw zijn en meestal van kalkincrustaties (algenkalk) voorzien.

Kalkzand (g e o l o g i e), zeer kalkrijk (70-90 %)

zand; rijk aan resten van koralen, kalkalgen, mossels en zeeappels. K. en het fijner korrelige k a l k s l i b vindt men ook op den bodem der tropische en subtropische zeeën van 200 tot 4 000 m diepte. Zeer verbreid in den Stillen en Indischen Oceaan en in de zeeën van Middel-Amerika, waar het voor een groot deel uit de resten van koraalriffen (→ Koraalzand) is opgebouwd. Verder in den Atlant. Oceaan en in de in de Oostelijke helft van de Middell. Zee. *Oosterbaan.*

Kalkzandsteen (g e o l o g i e) noemt men zandsteen, waarvan de kwartskorrels door het mineraal calciet aaneengekit zijn.

Kalkzouten, → Calciumzouten.

Kallantsoog, → Callantsoog.

Kallas, A i n o, Finsch schrijfster. * 2 Aug. 1878 te Wiborg. De meeste harer romans zijn in het Duitsch vertaald; enkele ook in het Nederlandsch.

Kalligramma, fossiele vlinder, gevonden in de boven-Jurassische Lithographische kalksteen van Solnhofen (Beieren).

Kallisthenes, degene, die ten tijde van Antiochus IV de poorten van den tempel in brand stak; werd na de verovering van Jerusalem door Judas den Maccabeër tot den vuurdood veroordeeld (2 Mac. 8.33).

Kallithea (Callithea), Z.W. voorstad van Athene,

Kalliwoda, J o h a n n W e n z e s l a u s, componist. * 21 Febr. 1801 te Praag, † 3 Dec. 1866 te Karlsruhe. Leerling van Dionys Weber en Pixis, bekwaam violist; 1822 kapelmeester in Donaueschingen. Gehuwd met de zangeres Therese Brunetti.

W e r k e n : 10 missen met instr. begeleiding, symphonieën, ouvertures, viool-, klavier- en zangcomposities. — L i t. : Die Musik (Sept. 1913).

Kalloo, gem. in de prov. Oost-Vlaanderen, op den linkeroever van de Schelde tusschen Antwerpen en de Ned. grens. Opp. 2 817 ha, poldergrond; ca. 2 700 inw. (Kath.). Landbouw. Het Fort Ste. Marie werd aan de Schelde gebouwd door Farnèse in 1584 ter verdediging van een 800 m lange brug, door de Spaansche troepen ontworpen en tot tweemaal toe getimmerd, bij de belegering van Antwerpen. *Blancquaert.*

Kalma, D o u w e, Friesch dichter en schrijver van beteekenis. * 1896 te Boxum; tot 1919 dé leider der Jong-Friezen, 1915-'33 leider der Jong-Fryske Mienskip, waarop hij een sterk persoonlijk stempel drukte (→ Jong-Friesche Beweging). Leeraar te Eindhoven. Zijn werken getuigen van veelzijdige talenten. K. schreef gedichten, tooneelstukken, vertalingen, bloemlezingen en tal van brochures; daarnaast hield hij vele voordrachten en cursussen ter bevordering van de Friesche gedachte.

V o o r n. w e r k e n. Dichtbundels: Ut stiltme en stoarm (1918); Jongfryske sangen (1922); Dage (I 1927). Tooneel: Kening Aldgilles (1920); Noarderljocht (1920); Wy allegearre (1923); Ruth (1924); Fryslân (1927). Zeer veel brochures: o.a. De Jongfryske Biweging (1915); Kristendom en Friezendom (1928); Jongfrysk (z.j.). Daarnaast gaf hij nog bloemlezingen [o.a. Fryske Skriftekennisse fen 1897-1925 (2 dln. 1928-'31)], vertalingen in het Friesch, schreef een groot aantal art. in vsch. Friesche periodieken, en geeft thans zelf een tijdschrift uit: „Us Striid". *van der Meer.*

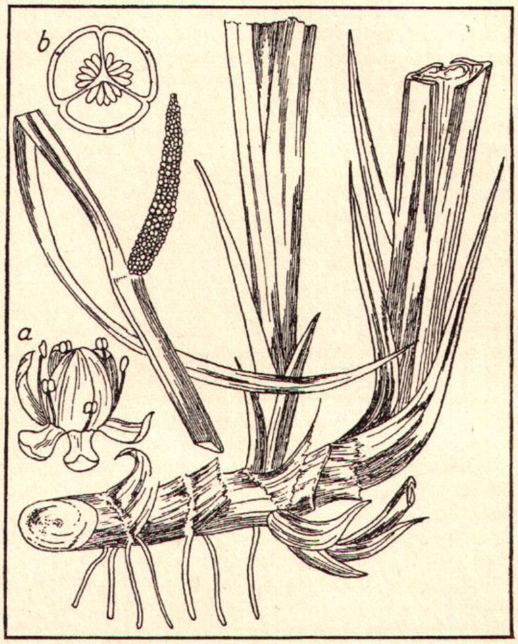
Kálmán, E m e r i c h, Hongaarsch operettencomponist. * 24 Oct. 1882 te Siofok. Studeerde in Boedapest. Van zijn talrijke operettes zijn Die Czardasfürstin en Gräfin Maritza (1924) het bekendst geworden.

L i t. : J. Bistron, E. K. (Karczag 1932).

Kalmar, 1° p r o v i n c i e in het Z.O. van Zweden; opp. 11 540 km², 231 600 inw. Het W. is een heuvelland met moreene en bosch, het O. omvat de dichtbewoonde kustvlakte en Öland.

2° H o o f d s t a d van de gelijknamige prov.; 20 000 inw.; een oude grensvesting. In het Z. ligt nog het Renaissance-slot, de „sleutel van Zweden", dat eens de Kleine Sont beheerschte. In 1397 werd hier de Unie van Kalmar gesloten, waarbij de vereeniging van Denemarken, Zweden en Noorwegen tot stand kwam. *fr. Stanislaus.*

Kalmia, → Lepelboom.

Kalmoes (A. calamus); a = bloem; b = doorsnede van het vruchtbeginsel.

Kalmoes (Acorus), plantengeslacht van de familie der aronskelkachtigen, telt 2 soorten. In Ned. groeit de grasachtige k. (zwanenbrood), A. calamus, met aromatisch geurende bloeikolf. De kalmoeswortel, een maagmiddel, bezit veel vluchtige olie, welke voor verschillende doeleinden wordt gebruikt. De andere soort is de Japansche A. gramineus. *Bouman.*

Kalmtegordels of kalmtezônen zijn de aequatoriale en de subtropicale meteorologische → aardgordels van → windstilte. Zie figuur in deel I, kolom 159.

Kalmthout, Belg. gem. in de prov. Antwerpen (II 512 B 1). Opp. 1 300 ha; ca. 6 500 inw. Zandgrond. Landbouw, tuinbouw, veeteelt. Brouwerijen, melkerijen, diamantslijperijen. De Noordelijke heidelanden, gelegen op het gebied der gemeenten Kalmthout, Esschen en Wuustwezel, beslaan een opp. van ca. 50 à 60 km². De Kalmthoutsche duinen (7 à 8 000 ha) zijn gelegen tusschen Kalmthout, Esschen en Kapellen en deels op Nederlandsch grondgebied.

L i t. : De Kalmpthoutsche Heide: een nationaal Natuurpark (uitg. Natuur- en Stedenschoon, Antwerpen).

Kalmukken, West-Mongoolsch volk, dat in Centraal-Azië, aan de Z. Wolga en in den N. Kaukasus voorkomt. Zij zijn Boeddhistisch en leven nog veelal als nomaden. In de 17e eeuw verlieten zij Azië en

vestigden zich aan de Wolga, welk gebied $^2/_3$ van hun stam in 1771 weer verliet.

Lit.: Bergmann, Die Kalmukken. *v. Son.*

Kalnoky, graaf Gustav, Oostenrijksch staatsman, minister van Buitenl. Zaken (1881-'95). * 1832 te Lettowitz (Moravië), † 13 Febr. 1898 te Prödlitz. K. hielp het Drievoudig Verbond tot stand brengen door het verdrag van 1882 met Italië te sluiten.

Kalocta, provinciestad in Hongarije (XIII 512 D/E 3); ca. 12 000 inw., allen Hong. en Kath. Zetel van een aartsbisschop. Sterrenwacht.

Kaloderma, merknaam voor glycerinehoniggelei, een geparfumeerd mengsel van glycerine, gelatine en water, dat als toiletmiddel gebruikt wordt.

Kaloega, Russische stad ten Z.W. van Moskou aan de Oka; ca. 52 000 inw. In 1812 trok Napoleon over K. uit Moskou terug.

Kalokagathia (< Gr. kalos = schoon, agathos = goed), het Oud-Grieksch ideaal der jeugdopvoeding en -vorming, waardoor er naar gestreefd werd met de lichamelijke ontwikkeling, die door de gymnastiek verkregen wordt en de schoonheid uitmaakt, ook de geestelijke vorming te paren, die goed maakt en de vrucht is van de studie vooral der Oude dichters. De aldus gevormde, d.w.z. de naar Antiek-adellijke opvatting „deugdzame" mensch, is het meest geschikt tot het volksleiderschap. Men kan het begrip der k., dat ook anders geïnterpreteerd wordt, het best vergelijken met den Franschen „honnête homme" der 17e eeuw en den Eng. „gentleman". *V. Pottelbergh.*

Kalomel-electrode (scheik.) noemt men een electrode, bestaande uit zuiver kwik, in aanraking met een oplossing, welke verzadigd is aan kalomel (mercuro-chloride) en aan kaliumchloride. Deze electrode speelt een groote rol bij het bepalen van potentiaalverschillen (zie bijv. → Potentiometrische titratie), daar zij een constanten en goed reproduceerbaren potentiaalsprong levert. *A. Claassen.*

Kalong, → Handvleugeligen.

Kalot, mutsje; in liturg. zin: kapje (pileolus), den schedel bedekkend, sinds de M.E. in gebruik. Bisschoppen, kardinalen en abten mogen het ook dragen bij de H. Mis (buiten den canon), processies enz., sinds 14e eeuw ook onder mijter en bonnet. Dat van den paus is wit; in de andere gevallen komt de kleur overeen met die van de → bonnet. *Louwerse.*

Kalraet (Calraet), Abraham van, Ned. schilder. * 1642 te Dordrecht, † 1722 aldaar. Van hem kent men een aantal stillevens, meest van perziken, die vroeger steeds aan Alb. Cuyp waren toegeschreven, echter weeker en zachter zijn geschilderd dan de werken van Cuyp.

Lit.: Oude Kunst (1915-'16); v. Wurzbach, Nied. Künstlerlex.

Kalwarya, Poolsch bedevaartsoord in de prov. Krakau; ca. 2 000 inw. Geregeld bezocht door ca. 200 000 pelgrims per jaar. Zilveren beeld der H. Maagd.

Kalymnos (Grieksch; Ital. Calino), Ital. eiland in den Dodekanesos, opp. 100 km², ca. 17 000 inw.; gelijknamige havenstad (III 672 G 6).

Kalzan, merknaam voor een dubbelzout van calcium- en natriumlactaat, in de geneeskunde gebruikt. → Calciumzouten.

Kama, grootste zijrivier van de Wolga, 1 882 km lang. Ze ontspringt ten W. van Perm op 248 m, vormt eerst een grooten boog naar het N., stroomt dan langs Perm en mondt beneden Kazan op 33 m hoogte in de Wolga. Zijrivieren zijn Wjatka en Bjelaja. Vóór de Russische kolonisatie vormde de midden-Kama het gebied van Wotjaken en Permiërs. *fr. Stanislaus.*

Kamakan, Indianenstam in Brazilië, behoorend tot de Gez-groep der → Indianen van Zuid-Amerika.

Kamakoera, stad in de Kantô-gouw, Japan, bij den ingang van de Golf van Tôkiô, waar de sjôgoen Joritomo zijn militaire dictatuur vestigde en zoo de eerste periode, de Kamakoera-periode (1192-1333) (→ Japan, sub VII B), van het tijdvak van het sjôgoenaat (1192-1868) (→ Japan, sub III A, b) inzette. Het krachtdadig militair bestuur na jarenlange oorlogen eenerzijds en de forsche leer der Boeddhistische Dzjôdo- en Hokke-sekten, tegen het kwijnende Amidisme optredend, anderzijds, verwekten onder het volk het volle bewustzijn zijner eigenwaarde en een transcendentale zielskalmte gepaard met bovenmenschelijken moed, die alle aardsche gevoelens onderdrukte, zoodat deze gemoedsgesteltenissen ook in de kunst van deze periode tot uiting kwamen door soberheid en stevigheid in de vormen der bouwkunst, door realisme in de plastische kunst en door nauwkeurige, sierlijke teekening in de schilderkunst, waarin het symbolisme aan het landschap een weerspiegeling van zielstoestanden voorschreef. *Mullie.*

Kamala (Lat.: glandulae rottlerae), bruinrood poeder, bestaande uit de klieren en sterharen, welke op de rijpe vruchten van Mallotus philippinensis voorkomen, een in tropisch Azië en Australië voorkomenden boom van de fam. Euphorbiaceae. In de geneeskunde gebruikt als wormdrijvend middel.

Kamang-gebergte, gebergte op Sumatra, dat de grens vormt tusschen het plateau van Agam en dat van Pajakoemboeh; hoofdzakelijk kalkgesteente met veel karstverschijnselen.

Kamaran, koraal-eilandje in de Roode Zee; opp. ca. 130 km²; ca. 100 inw. Britsch gebied; van beteekenis door het quarantainestation der Mekkagangers en als ophangpunt voor kabels.

Kamares, dorp op Creta, waar men het eerst een speciale soort vazen vond, zgn. Kamares-vazen, met levendige kleuren en wisseling van teekeningen op een donkeren achtergrond, afkomstig uit de eerste eeuwen van het 2e millennium v. Chr. → Aegeïsche kunst (2°).

Kamariotes, Grieksch rhetor uit de 15e eeuw n. Chr., geboren te Thessalonica, doceerde philosophie te Constantinopel, toen de Turken de stad veroverden (1453). Het verhaal dezer inname vindt men in een brief van Kamariotes, bewaard in de Turco-Graecia van Crusius. *Witlox.*

Kamasjastra (Sanskrit), de wetenschap der erotiek, behoorend tot het drievoudig doel (→ Triwarga), aan het leven van den mensch gesteld. Omvat heel een literatuur, welker kennis voor den Indischen dichter onontbeerlijk geacht wordt en dan ook rijkelijk wordt ten toon gespreid.

Kamayurá, stam der → Indianen van Zuid-Amerika, in het brongebied van de Xingu.

Kamba, Bantoe-stam in Afrika.

Kambang (soms foutief Kambing geschreven), een eilandje in Straat Semaoe in de baai van Koepang-Timor, behoorende tot het landschap Koepang, waarop moddervulkanen voorkomen tot een hoogte van 85 m; per motorboot vaart men in één uur naar de hoofdplaats Koepang.

Kambangan, Noeso, rotsachtig eiland, aan de Z. kust van Java (krt. → Java, D3). Gouvernements-rubbercultuur (jaarlijks meer dan 100 000 kg

hevea-rubber), gedreven met dwangarbeiders. Vele grotten. Hier wordt ook de koesoemo-widjojo gevonden, een zeldzame bloem, die vroeger bij de troonsbestijging van een Javaansch vorst niet mocht ontbreken. Het eiland beveiligt de er achter gelegen haven van Tjilatjap, de eenige belangrijke haven aan Java's Zuidkust. *Olthof.*

Kambing, 1° eilandje in Straat Lobitobi, bij Solor behoorend; een prachtig herkenningspunt voor de scheepvaart.

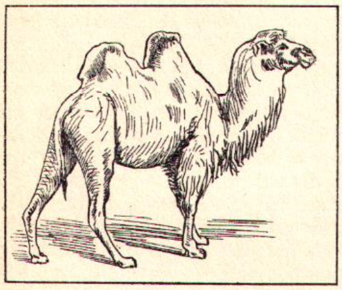
2° Eilandje ten N. van Timor, behoorend bij het Portugeesche gedeelte.

3° Foutieve naam voor → Kambang.

Kamé, → Kaingang.

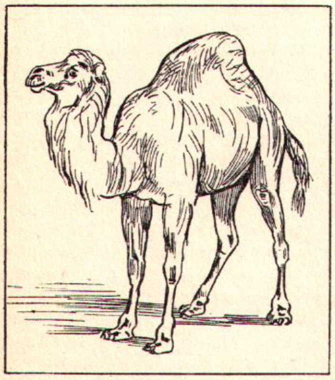
Kameel (s c h e e p v.), toestel om schepen met een grooten diepgang over een ondiepte in het vaarwater te helpen. Zij werden in Ned. het eerst toegepast te Amsterdam in 1691 en vermoedelijk uitgevonden door Meeuwis Meindertz. Bakker om de zeeschepen van uit de Zuiderzee over de ondiepe toegangen tot het IJ, het zgn. Pampus, in de haven te brengen. Zij bestonden uit groote houten drijvende bakken of kisten, waarvan een der wanden het beloop had van den scheepsvorm, zoodat zij daartegen aansloten. Door het inlaten van water, liet men ze tot een bepaalde diepte zinken en bevestigde ze dan aan beide zijden van den scheepsromp. Daarna werd het water uitgepompt, zoodat het schip werd gelicht. Na het openen van het Noord-Hollandsch Kanaal werden zij niet meer gebruikt. *Bijvoet.*

Kameelen (Camelidae), een fam. der herkauwers, omvat groote dieren met een langen, slanken hals, hoornloozen kop met een zeer beweeglijke bovenlip, tweeteenige voeten zonder bijhoeven. De maag (→ Herkauwers) bestaat slechts uit 3 deelen; de pens bezit blaasjes om water te bewaren, zoodat langen tijd in de waterbehoefte wordt voorzien; 6-8 dagen achtereen kunnen zij, bepakt, zonder drinken door de woestijn trekken („schip der woestijn").

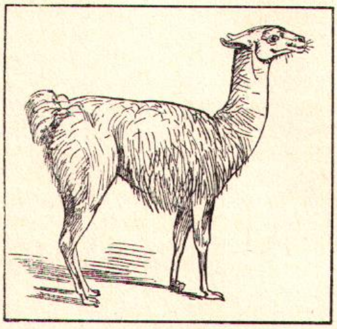

Kameel.

Tot het geslacht k a m e e l (camelus) behooren: de dromedaris (C. dromedarius L.) met één bult, in Arabië, Z. Azië en N. Afrika; de kameel (C. bactrianus L.) met twee bulten, in Midden-Azië tot China. Beide kunnen met weinig voedsel toe; de bulten, die bij goed doorvoede dieren voor een belangrijk deel uit vetweefsel bestaan, vervullen zoo noodig den dienst van voedselreserve, en kunnen, bij honger, bijna geheel verdwijnen. Zoowel dromedaris als kameel bewijzen uitstekende diensten als last-, rij- en ook als trekdier. De dromedaris is o.m. ingevoerd in Zuid-Rusland, Amerika en Australië (speciale kameelenwegen). Op de bergen van Z.-Amerika leven de volgende soorten van het geslacht l a m a (Auchenia), van geringere grootte met een langen, dunnen hals en lang, wollig haar: in het wild de vicuna (L. vicugna Mol.) met korte, roodachtig-gele wol; in tammen staat de lama (L. glama L.), een lastdier, dat wol levert, en de alpaca (L. pacos L.), geheel wit of zwart, om haar wol en vleesch gefokt. *Keer.*

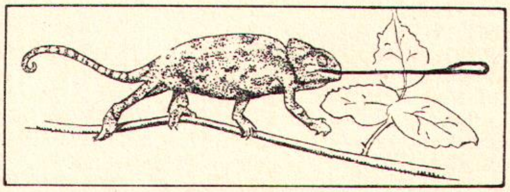
Dromedaris.

Lama.

Kamèlaukion, ook k a l u m m a c h i o n, oorspr.: Oostersche spitse muts (van kameelhaar?), ook phrygium genoemd, sinds 8e eeuw ook in het Westen (camelaucum, door den paus) gedragen, voorlooper van den mijter; heden: zwarte cylindervormige muts der Grieksche geestelijken, bij hoogeren en ordegeestelijken voorzien van zwarten sluier. *Louwerse.*

Kameleon (Chameleon), een eigenaardig hagedissengeslacht, bewoont Z.Europa, Afrika en Indië, bekend door de mogelijkheid om zich van kleur te doen veranderen. Het lichaam is zijdelings samengedrukt; de kop is pyramidevormig met uitstekende randen. De pooten zijn lang en mager; van de teenen worden twee aan den eenen, drie aan den anderen kant haast geheel door de huid omhuld, zoodat een tang gevormd wordt, waarmee de takken vast omklemd worden; de staart vormt ook een grijpwerktuig. De oogen, door een dik lid bedekt, dat slechts een kleine opening voor den pupil vrijlaat, worden onafhankelijk van elkaar bewogen, zoodat het dier, zonder zich te verroeren, de geheele omgeving afziet. De tong, in rust in den strot, wordt bij gebruik meer dan 10 cm uitgestoken om insecten te vangen. De kleurverandering heeft plaats door de aanwezigheid van twee lagen verschillende kleurstoffen in de huid, boven lichte, onder donkere, geborgen in sterk vertakte cellen, die de kleurstoffen omhoog of omlaag persen; door combinatie ontstaan de verschillende kleuren. Het gewone kameleon (Ch. vulgaris Daud.), in Z.Europa, N.Afrika en Klein-Azië, wordt 30 cm lang. *Keer.*

Kameleon (Ch. vulgaris).

Kamenec-Podolsk, Oekrainsche stad aan de Smotrisj; ca. 36 000 inw.; voorm. Poolsche vesting.

Kamenew, L e o (eig. naam R o s e n f e l d), Sowjet-Russisch staatsman. * 22 Juli 1883 te Moskou. Samen met Lenin werd hij meermalen verbannen om zijn revolutionnaire propaganda; toen de Wereldoorlog uitbrak, was hij leider van de Prawda te St. Petersburg, en werd naar Siberië gezonden door de regeering. Sedert 1917 president van de Sowjets te Moskou; daarna vertegenwoordiger van zijn regeering te Brest-Litowsk; sedert 1924 plaatsvervangend voorzitter van den Raad der Volkscommissarissen, geraakte hij in conflict met de leiders der partij en ging als gezant naar Rome, tot hij uit de partij gesloten werd, waarin hij in 1928 weer werd opgenomen.

W e r k: Die Sowjetrepublik in der kapitalistischen Umzingelung (1921). *Cosemans.*

Kamenz, plaats in de Opper Lausitz (Saksen), aan den rand van het Eulengebergte (IX 575 F 3); ca. 11 000 inw., waarvan 10 % Kath. Geboorteplaats van Lessing. Bij de stad ligt het in 1264 gestichte Cisterciënser klooster Marienstern. Laken-, glas- en aardewerkindustrie.

Kamer, E e r s t e en T w e e d e (in N e d.), → Eerste Kamer; Tweede Kamer; Kamerontbinding.

Voor B e l g i ë: Kamer der Volksvertegenwoordigers, zie → Volksvertegenwoordigers (Kamer der). Voor de functie der Kamers in de staatsinrichting, zie → Parlementair stelsel.

Kamers van Ambachten en Neringen. In B e l g i ë worden de provinciale Kamers van ambachten en neringen beheerscht door de K.B. van 24 Jan. 1928, 10 Maart 1928 en 2 Juni 1931. Zij hebben ten d o e l het bestudeeren van de gezamenlijke nuttige maatregelen tot ontwikkeling van den middenstand in nijverheid en handel, o.a. door het ontwikkelen van den vereenigingsgeest, het medewerken aan de beroepsopleiding, het toezicht houden op de tucht en de rechtschapenheid in de uitoefening van het beroep, enz.

B e v o e g d h e i d. Bij het volbrengen dier zending moeten zij hare medewerking verleenen aan de openbare machten. Zij mogen, binnen de grens der wetten en besluiten, maatregelen nemen geschikt om de belangen te bevorderen van de ambachten en neringen, waarvan de lijst werd opgemaakt door den bevoegden minister. Zij werken tevens mee aan de samenstelling van den Hoogeren Raad voor den Middenstand en dienen de plaatselijke en provinciale besturen op de hoogte te houden van al de vraagstukken, waar hun tusschenkomst is gewenscht.

S a m e n s t e l l i n g. De Kamer telt een vertegenwoordiger van elk der beroeps-, interberoeps- en economische vereenigingen, die ten minste 3 jaar werkzaam zijn in het rechtsgebied der Kamer. Aan elke vereeniging, die ten minste honderd werkende leden telt, staat het vrij een tweeden vertegenwoordiger bij de Kamer aan te wijzen. De Provinciale Raad wijst een lid der Bestendige Deputatie aan om deel uit te maken van de Kamer. De duur van het mandaat is zes jaar.

B e g r o o t i n g. De Kamers moeten in haar uitgaven voorzien bij middel van de bijdragen van de vertegenwoordigende vereenigingen en van de aanvullende toelagen van de openbare machten; de toelagen van staat, provincies en gemeenten waren tot nog toe zeer onvoldoende. Ten einde meer voeling en onderlinge samenwerking tusschen de verschillende Kamers te doen ontstaan, werd einde 1929 een „Bestendig Bureel der Kamers van ambachten en neringen" opgericht, dat te Brussel vergadert. *V. Helshoecht.*

Apostolische Kamer (naam van de plaats, waar de gelden en waarden bewaard werden), administratief lichaam, dat de goederen en rechten van den H. Stoel moet administreeren en bewaren. Is vooral van gewicht als de H. Stoel vacant is. Aan het hoofd staat de kardinaal-camerlengo (→ Camerlengo der H. Roomsche Kerk). Hoogste waardigheidsbekleeders zijn de vicecamerlengo, de generaal-auditeur en de schatbewaarder der H. Roomsche Kerk. Dan volgen zes prelaten, verder lagere beambten, meest leeken. *Drehmanns.*

Kamer van Arbeid (in N e d.). Van het begin der negentiger jaren van de vorige eeuw is er sprake van de instelling van K. v. A. (twee wetsontwerpen in 1892) op deze wijze, dat dit lichamen zullen zijn, welke bevorderen het tot stand komen van verzoenings- en bemiddelingsorganen voor geschillen tusschen werkgevers en werknemers. Men wilde dus, evenmin als de Belgische wet van 1887 (conseils de l'industrie et du travail), weten van „organen door den staat ingesteld" om de bedoelde geschillen op te lossen.

Onder het ministerie-Roëll—van Houten (1894-'97) kwam de Wet op de K. v. A. tot stand (Wet van 2 Mei 1897, Stbl. 141). De voornaamste bepalingen waren: permanente Kamers, bestaande uit een gelijk aantal patroons en werklieden (art. 4 en 5); doel: belangen van patroons en werklieden bevorderen door verzamelen van inlichtingen, dienen van advies aan regeeringsautoriteiten, dienen van advies en ontwerpen van overeenkomsten en regelingen op verzoek van daarbij belanghebbenden, het voorkomen en vereffenen van geschillen over arbeidsaangelegenheden, ook voor zoover noodig door te bewerken, dat er een arbeidsrechterlijke uitspraak tusschen de partijen tot stand kome (art. 2). Verzoeningsraad (art. 22 en 24) kon door elk der partijen bij K. v. A. worden aangevraagd en door deze worden benoemd.

Het aanzien der K. van A. is spoedig gedaald. Dit leidde tot instelling van commissie-Drucker, die in 1911 rapport uitbracht. Hieruit bleek, dat het werk zich bepaalde tot éénmansgeschillen ten aanzien van ontslag of loon, terwijl de werkzaamheid voor collectieve arbeidsgeschillen bijna te verwaarloozen was. Oorzaak was: te geringe macht en te beperkte geldmiddelen. Vooral echter door de opkomst der vakvereenigingen en haar nationale, bedrijfsgewijze organisatie werd de beteekenis der aan bepaald territoir gebonden Kamers te niet gedaan. Door de → Arbeidsgeschillenwet is aan de werkzaamheid van de K. v. A. een roemloos einde gekomen.

L i t.: H. Pyttersen, Beknopte handleiding bij de wet op de K. v. A.; ir. J. G. Schlingemann, Het voorkomen en beslechten van arbeidsgeschillen. *Veraart.*

Kamer voor Arbeiders, Kamer voor Bedienden (in B e l g i ë). Deze werden ingesteld door de Wet van 9 Juli 1926 op de → Werkrechtersraden. Iedere werkrechtersraad van eersten aanleg of van beroep telt ten minste twee Kamers: een voor de geschillen betreffende de bedienden en een voor de geschillen betreffende de arbeiders. In eersten aanleg telt de bediendenkamer 4-8 effectieve raadsleden. De Kamer van de arbeiders telt 6-12 effectieve leden. In den werkrechtersraad van beroep telt iedere Kamer 4-6 effectieve raadsleden; iedere Kamer telt bovendien een aantal plaatsvervangende leden gelijk aan dit der effectieve. In iedere Kamer bestaat de helft der raads-

leden uit werkgevers; de andere helft zijn arbeiders of bedienden.

Wanneer een geschil ontstaat onder bedienden en arbeiders, ofwel wanneer dit oprijst om te weten of een der partijen onder de bevoegdheid valt hetzij van de Kamer van bedienden, hetzij van deze der arbeiders, dan wordt tijdelijk een bijzondere Kamer opgericht, voorgezeten door den voorzitter van den raad; daarin zetelt tenminste één lid van iedere Kamer. Deze Kamer wordt gewoonlijk genoemd: gemengde Kamer. *Kuypers.*

Kamer van Inbeschuldigingstelling (Belg. recht), een Kamer van het Hof van Beroep, welke in tweeden aanleg oordeelt over de opportuniteit der vervolgingen. De K. v. I. is uitsluitend bevoegd om een zaak voor het Hof van Assisen aanhangig te maken. Zij mag een nader onderzoek bevelen. Zij mag de zaak aan zich trekken, een harer leden belasten met de voortzetting van het onderzoek, welke daarna verslag zal uitbrengen. Zij mag alle samenhangende zaken samenvoegen en deze gezamenlijk naar een en dezelfde rechtbank verzenden. *Collin.*

Kamer van Koophandel en Fabrieken, instelling, welke de belangen van den handel en de industrie in een bepaald gebied behartigt.

In **Nederland** zijn de K. gereorganiseerd bij de wet van 26 Maart 1920, waarbij de samenstelling, de inrichting en de bevoegdheid der Kamers geregeld werd en bij het K.B. van 17 Aug. 1920 betreffende de gebieden, het aantal (36) en de zetels der Kamers. Het aantal leden van een Kamer varieert van 14 tot 30. Elke Kamer bestaat uit 2 afdeelingen: één, waarin vertegenwoordigers van het grootbedrijf, en één, waarin vertegenwoordigers van het kleinbedrijf zitting hebben. De leden der Kamers worden gekozen door: 1° ingezetenen van het Rijk, tevens Nederlanders, die gedurende een jaar, onmiddellijk voorafgaand aan het opmaken van de kiezerslijsten, in het Handelsregister van het gebied der Kamer voorkomen; 2° vereenigingen, welke betrekking hebben op handel en nijverheid en binnen het gebied der Kamer gevestigd zijn. Tot lid van een Kamer zijn verkiesbaar ingezetenen van het Rijk, tevens Nederlanders, die den ouderdom van 23 jaar bereikt hebben en binnen het gebied der Kamer twee achtereenvolgende jaren kiezers voor de betrokken afdeeling zijn of geweest zijn. De leden der Kamers hebben zitting voor 4 jaar. Om de 2 jaar treedt de helft der leden van elke afdeeling af. De aftredenden zijn terstond herkiesbaar. De secretaris wordt door de Kamer benoemd. Hij mag geen lid van de Kamer zijn.

De Kamers zijn verplicht op verzoek adviezen en inlichtingen te geven aan de overheid, verder de functies te verrichten, welke haar door wetten of K.B. opgedragen zijn (bijv. het houden van het Handelsregister) en jaarlijks een verslag uit te brengen van haar handelingen in het voorafgaande kalenderjaar en over den toestand van handel en nijverheid in haar gebieden. Deze verslagen, in het bijzonder die van de groote Kamers als van Amsterdam en Rotterdam, bevatten dikwijls belangrijke beschouwingen en waardevolle gegevens.

De Kamers zijn verder o.m. bevoegd tot het stichten en beheeren van inrichtingen ten dienste van handel en bedrijf, het verleenen van subsidies aan instellingen, die een algemeen belang van handel en nijverheid bevorderen (bijv. onderwijsinrichtingen en tentoonstellingen), het uit eigen beweging geven van adviezen en inlichtingen aan de overheidsorganen en het doen van verzoeken en voorstellen aan deze organen, het verzamelen van statistische gegevens en het legaliseeren van handteekeningen, die in het Handelsregister ingeschreven zijn.

De kosten van elke Kamer worden vnl. bestreden uit de bedragen, verschuldigd wegens inschrijving in het Handelsregister en de retributies voor bewezen diensten.

Ter behartiging van de belangen van den handel en de industrie in het buitenland zijn op verschillende plaatsen (bijv. Brussel, Londen, New York, Berlijn, Keulen, Parijs, Zürich, Kaapstad) Kamers van Koophandel opgericht. Dit zijn echter zuiver particuliere instellingen. *Witsenboer.*

Voor de K. v. K. in **België**, → Handelskamer.

In **Ned.-Indië** zijn de Kamers van Koophandel en Nijverheid gevestigd waar de gouv.-generaal het wenschelijk acht. Ze zijn bestemd tot het geven van: 1° adviezen, inlichtingen en voorstellen inzake landbouw, handel en fabriekswezen aan de regeering, departementshoofden en gewestelijke besturen; 2° mededeelingen in het belang van landbouw, handel en fabriekswezen aan landbouwondernemers, handelaars en fabrikanten, die de regeering, departementshoofden en gewestelijke besturen noodig achten. K. v. K. bestaan te Batavia, Semarang, Soerabaja, Padang en Makassar (Stbl. 1863 nr. 144, laatstelijk gewijzigd bij Stbl. 1919 nr. 123). *B. Damen.*

Kamer der Notarissen (in België), → Notariaat (komt overeen met den Raad van Toezicht in Nederland).

Kamer van Zeventien, het college, dat het bewind voerde van de Vereenigde Oost-Indische Compagnie, opgericht bij octrooi van 20 Maart 1602. De voormalige oude compagnieën, die zich nu vereenigd hadden, bleven feitelijk als „Kamers” voortleven en deze waren in het besturend lichaam vertegenwoordigend. De Kamer van Amsterdam met 8 leden, die van Zeeland met 4, die van de Maas (Delft en Rotterdam) met 2 en het Noorderkwartier (Hoorn en Enkhuizen) met 2. Het 17e lid zou beurtelings door de drie laatste kamers worden aangewezen. Het college zou de eerste zes jaren te Amsterdam zetelen, dan twee jaren in Zeeland en zoo vervolgens. *J. D. M. Cornelissen.*

Kameralistische boekhouding, een systeem van boekhouden, dat zich in tegenstelling tot de commercieele boekhouding als vermogensboekhouding slechts bepaalt tot de administratie van inkomsten en uitgaven als zoodanig. Zij is de aangewezen vorm voor de verbruikshuishouding. Practisch bestaat ze uit niets anders dan een kasboek, soms gesplitst in een inkomstenboek(-journaal) en een uitgavenboek(-journaal), waarin kolommen voorkomen voor de classificatie der diverse posten naar hun aard, met daarnaast een zgn. grootboek, dat enkel staten bevat, waarin de uitgaven en inkomsten naar bepaalde groepeeringen worden samengevat. In zeer eenvoudige administratie wordt deze laatste functie nog geheel overgelaten aan het tabellarische kasboek. Meestal geschiedt de afsluiting der boekhouding eerst nadat alle ontvangsten en betalingen ten bate of ten laste eener periode hebben plaats gehad. Daartoe worden dan twee parallel loopende kasboeken naast elkaar gehouden aan het begin der periode.

Een der meest algemeene classificatie-beginselen der ontvangsten en uitgaven is dat naar gewoon en buitengewoon. Gewone uitgaven zijn die, welke ten laste van een bepaalde periode komen, waartegenover geen

enkel actief komt te staan, buitengewone die, tegenover welke wèl een vermindering van de kas komt te staan, doch tevens een nieuw actief. Gewone inkomsten zijn de periodiek terugkeerende, buitengewone de niet periodiek terugkeerende, met name die, welke verkregen worden uit leeningen, schenkingen en legaten.

Activa worden meestal verkregen uit leeninggelden. Om de afschrijving erop tot uitdrukking te brengen, brengt men telken jare de aflossing als afschrijving op den gewonen dienst. Hoewel bedrijfseconomisch minder juist, wordt langs dezen weg geheel en al het beoogde effect verkregen.

Een bijzonder kenmerk der k. b. wordt wel eens gezien in de begrooting, waarom ze ook wel eens begrootingsboekhouding wordt genoemd. Deze begrooting vormt evenwel niet noodzakelijk een essentieel stuk der k. b. Het sluitstuk der k. b. wordt gevormd door den zgn. staat van baten en lasten, een uit het grootboek getrokken rekening van inkomsten en uitgaven. Het bezwaar, dat de eenvoudige k. b. noch een voldoend houvast geeft voor de opstelling van een exploitatie-rekening noch van een balans, heeft geleid tot het ontstaan van een nieuwen kameraalstijl. Hier bestaat het kasboek eigenlijk uit twee deelen, nl. een deel overeenkomend met het gewone inkomsten- en uitgavenboek, en een deel, dat een verantwoording geeft van alle veranderingen in vermogensbestanddeelen, niet zijnde inkomsten en uitgaven. Daartoe is de kaskolom gesplitst in een kolom kas (boekingen) voor de werkelijke kasposten en een kolom overboekingen voor de oneigenlijke kasposten. De tabellarische kolommen zijn verdeeld in kolommen, posten bevattend, die het vermogen beïnvloeden, en die posten bevatten, die enkel de vermogensbestanddeelen raken. Met behulp van een dergelijk boek en een daarop aansluitend grootboek is het mogelijk een gespecificeerde exploitatie-rekening alsmede een balans op te maken. Tegenover de commercieele boekhouding heeft dit systeem het voordeel van een zeer nauwe aansluiting op de voorgeschreven begrootingen.

L i t.: Felix Werner, Kameralistische oder Kaufmännische Buchführung (1915); H. Keegstra, Hand- en Leerboek der Gemeentefinanciën (I 1919, 56-65; II 1920, 42-75, III 1924, hfst. 3; IV 1925, voortzetting hfst. 3, verder hfst. 4 en 5); E. Schmalenbach, Dynamische Bilanz ([4]1926, 12-70). Verder vindt men in beknopten vorm de kameralistiek besproken in de alg. leerboeken v. h. boekhouden. *C. Janssens.*

Kameren, T e r, → Elsene.

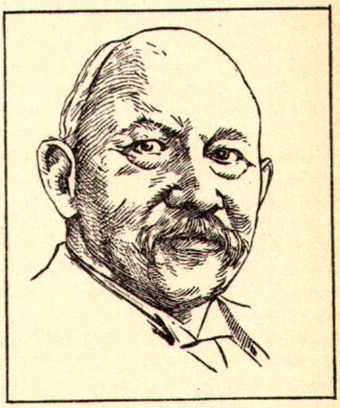
Kamergymnastiek, gymnastiek, die in een kleine ruimte kan beoefend worden. Vooral leenen zich hiervoor vrije oefeningen. De oefeningen kenmerken zich door eenvoudigheid, zoodat ieder ze zonder leiding kan uitvoeren.

Kamerheer, titel van personen, die hooge eereambten vervullen aan een vorstelijk hof. In Ned. kent men aan het hof k. in gewonen en in buitengewonen dienst.

Pauselijke kamerheeren zijn geestelijken en leeken, die behooren tot de pauselijke hofhouding en deelnemen aan openbare audiënties en vele andere plechtigheden. Zijn verdeeld in zeven klassen: dienstdoende geheimkamerheeren, overtallige geheimkamerheeren, eerekamerheeren, kamerheeren buiten de Stad (die in de Stad geen paars mogen dragen), allen geestelijken; verder geheimkamerheeren met kap en degen (gewoonlijk van adel), waarvan vier dienstdoende zijn en waarvan anderen uit hoofde van hun ambt deel uitmaken, overtallige geheimkamerheeren met kap en degen, en eerekamerheeren met kap en degen, waarvan vijf dienstdoende zijn, allen leeken. De volledige lijst staat in het Annuario Pontificio. *Drehmanns.*

Kamerik, gem. in het W. van de prov. Utrecht, ten N. van Woerden; opp. 2 946 ha, 2 137 inw. (1935), waarvan 35 % Kath. (St. Hippolytuskerk). K. bestaat uit vsch. buurtschappen, heeft op het laagveen vrijwel uitsluitend veeteelt.

Kamerlingh Onnes, 1° H e i k e, Ned. natuurkundige. * 21 Sept. 1853 te Groningen, † 21 Febr. 1926 te Leiden. Hij studeerde te Groningen en verwierf in 1872 de gouden medaille voor het beantwoorden van een prijsvraag der Utrechtsche univ. Verder studeerde hij te Heidelberg bij Bunsen en Kirchhoff en promoveerde in 1879 te Gron. op proefschrift: Nieuwe bewijzen voor de aswenteling der aarde. Na docent in Delft te zijn geweest, werd hij in 1882 prof. in de proefondervindelijke natuurkunde te Leiden.

H. Kamerlingh Onnes.

Daar stichtte hij het tegenwoordig naar hem genoemde koudelaboratorium, waar het hem gelukte in 1908 vloeibaar helium te maken. Hiermede was de mogelijkheid geschapen stoffen bij zeer lage temperaturen op hun eigenschappen te onderzoeken. Zoo vond hij de suprageleiding, het verschijnsel, dat sommige metalen bij zeer lage temp. hun weerstand verliezen. Een groot aantal constructies voor de techniek der lage temp. zijn van hem afkomstig (cascade, cryostaten, standaardmanometer), benevens een aantal onderzoekingen over de gaswetten in verband met de theorie van v. d. Waals, magnetisme, soortelijke warmte enz., alles bij lage temp. Belangrijke resultaten voor het inzicht in de structuur der materie zijn hierdoor verkregen. K. O. kan worden beschouwd als de grondlegger van de natuurkunde der lage temperaturen. In 1913 kreeg hij den Nobelprijs. K. O. was ook een knap organisator: hij is de stichter van de aan het laboratorium verbonden instrumentmakers- en glasblazersschool, van de Ned. vereeniging voor koeltechniek en medeoprichter van de Association (thans Institut) international(e) du Froid. In 1904 verscheen een gedenkboek ter eere van zijn 25-jarig doctoraat, in 1922 een voor zijn 40-jarig professoraat.

L i t.: J. P. Kuenen, Gedenkb. v. h. Bataafsch Gen. (1919); W. H. Keesom, Prof. Dr. H. K. O., in: Physica (6e jg. 1926). *J. v. Santen.*

2° M e n s o, kunstschilder. * 25 Febr. 1860 te Brussel, † 29 Juni 1925 te Leiden. Vooral bekend om zijn portretten en bloemstukken. Hij was een knap aquarellist, die op bijzondere wijze de waterverf hanteerde. „Hij is als een goochelaar met zijn waterverf, met zijn kleuroplossingen, met zijn drijvende kleuren, waarin hij de bloemen dunner dan dun weet te geven, een vlak van lichte kleuren, dat door de Japansche snijding der vlakken geordend wordt”

(mej. G. H. Marius: De Hollandsche Schilderkunst in de XIXe eeuw). *Engelman.*

Kamermuziek, sedert het midden van de 18e eeuw gebruikelijke benaming van muziek voor kleine instrumentale ensembles (duo's, trio's, kwartetten, enz.), zulks in tegenstelling tot orkestmuziek. Vóór het midden van de 18e eeuw viel ook een vocale bezetting onder kamermuziek, ja, feitelijk gold alle wereldlijke muziek, afgezien van de opera, van de 16e tot de 18e eeuw als k., zoo bijv. Bach's Brandenburgsche concerten, Monteverdi's madrigalen. In onzen tijd hebben zich op dit gebied het kamerorkest (met solistische bezetting en gebruikmaking van accoord-instrumenten) en het kamerkoor gevormd.

L i t. : H. Mersmann, Kammermusik (4 dln. Leipzig 1930); W. Altmann, Kammermusik-Literaturverzeichnis seit 1841 (Leipzig 1910, [4]1931). *Reeser.*

Kameroen, vroegere Duitsche kolonie aan de Westkust van Afrika (I 536 E 4), na den Wereldoorlog verdeeld in een Eng. mandaat, gevoegd bij de Eng. kolonie Nigeria (80 300 km²), en een Fransch mandaat, gevoegd bij Fransch-Equatoriaal-Afrika (430 000 km²). K. grenst in het W. aan de Golf van Guinea (Biafra-baai), in het N. aan Nigeria en het Tsaad-meer, in het O. en Z. aan Fransch-Equatoriaal-Afrika en aan Spaansch-Guinea.

Opbouw. De kuststrook is smal, stijgt spoedig tot 1 800 m en daalt dan verder het binnenland in, zoodat het grootste deel van K. een plateau is van ong. 600 m hoogte. In het Z.O. daalt het in terrassen naar den Kongo af. Het N. wordt ingenomen door het heuvelland van Adamaua, doorsneden door de Binoewe. Vlak aan zee tegenover het eiland Fernando Po verheft zich de Kameroen-berg, een werkende vulkaan, die in 1909 en 1922 de laatste uitbarstingen had. De Westzijde van dezen vulkaan is het regenrijkste gebied van Afrika (regenhoogte 10,5 m). De voornaamste rivieren zijn de Moengo, de Sanaga en de Woeri; de laatste doorstroomt Doeala, de havenplaats, en is tot 60 km in het land bevaarbaar.

Klimaat. Dit vertoont een duidelijke tegenstelling tusschen het kustland en de hooglanden. In de laagvlakte is het heet en zeer vochtig; vandaar tropisch oerwoud, dat ook de steile hellingen naar het hoogland bedekt. Ook in het lager gelegen Binoewe- en de Tsaadgebieden heerscht drukkende hitte, maar door de langdurige droogten bevindt zich hier de steppe. De temperatuur van het hoogland is veel lager en vertoont groote verschillen tusschen dag en nacht; hier overheerscht de savanne. Voor de Europenanen is dit klimaat het best.

Bevolking. Er wonen ong. 3 millioen Negers; de Bantoe-Negers in het Z. en midden, de Soedan-Negers in het N. Hier treft men ook de Haussa's aan, die uit Nigeria kwamen en de Foelbe's, de stichters van het rijk Adamaua. De Bantoe's voeden zich vooral met de banaan. Onder invloed van het oerwoud zijn ze in kleine staatkundige eenheden verdeeld. De Soedan-Negers zijn door de open savanne landbouwers, wonen in groote dorpen en zijn onder Mohammedaanschen invloed gegroepeerd in groote staten. Pygmeeën wonen in het oerwoud.

Beteekenis. K. is een landbouwland met weiden en bosschen; geen mineralen, geen nijverheid. Door de Duitschers werd de spoorlijn aangelegd van Doeala naar Jaoende. De N. spoorlijn gaat van Bonaberi naar Foemboen; deze voert cacao, palmpitten en hout naar de kust. Verder zijn er autowegen, o.a. van Jaoende naar Banqui aan den Kongo, naar het Tsaad-meer en naar de havens Doeala en Kribi. Deze werden door de Franschen aangelegd. Veel Europ. plantages liggen op den Kameroen-berg; Victoria was tijdens het Duitsche bewind de uitvoerhaven. Toen was Doeëa de regeeringszetel; de Franschen verlegden hem naar het veel gezondere Jaoende. De belangrijkste uitvoerproducten zijn: palmolie, hout, tabak en rubber.

L i t. : Meyer, Das deutsche Kolonialreich (I 1910); Th. Seitz, Vom Aufstieg und Niederbruch dtsch. Kolonialmacht (I 1927); E. G. Jacob, Kolonialpolitisches Quellenheft. Die deutsche Kolonialfrage. 1918-1935 (1935). *v. Velthoven.*

Missie. Het Engelsch mandaatgebied van Kameroen valt onder de apost. prefectuur van B u e a, toevertrouwd aan de Congregatie van Mill-Hill. Op de ca. 252 500 inw. zijn ca. 25 000 Kath. en 5 800 catechumenen.

In het Fransch mandaatgebied bestaat: 1° het apostolisch vicariaat van J a o e n d e (vóór 1931 Kameroen geheeten). De Priesters van den H. Geest zijn er werkzaam. Op ca. 635 000 inw. zijn ruim 158 000 Kath. en 82 000 catechumenen; er is een groot- en een klein-seminarie voor inheemsche priesters. 2° Het apost. vicariaat van F o u m b a n (vóór 1923 Adamaoea) onder de Priesters van het H. Hart van St. Quentin. Op ca. 660 000 inw. zijn ruim 34 000 Kath. en ruim 20 500 catechumenen.

Geschiedenis. De eerste Duitsche vestiging in K. dagteekent van 1868, toen de Hamburgsche firma Woermann in Doeala een handelsfactorij stichtte. In 1884 nam Bismarck de kolonie, die zich intusschen naar het binnenland had uitgebreid, onder Duitsch protectoraat. Onder den bekenden Afrika-reiziger Gust. Nachtigal e.a. werden de grenzen uitgezet tot aan het Tsaadmeer. Door het → Marokko-verdrag van 1911 verkreeg Duitschland van Frankrijk een uitbreiding van K. naar het Oosten, zoodat het zich uitstrekte naar de Kongo-rivier en de Oebangi. In den Wereldoorlog moest K. in 1916 worden prijs gegeven. Door het verdrag van Versailles in 1919 werd K. gedeeltelijk gesteld onder Engelsch en onder Fransch mandaat. *Derks.*

Kameroen-berg, → Kameroen.

Kamerontbinding in N e d e r l a n d. De Koning heeft het recht om de Kamers der Staten-Generaal, elk afzonderlijk of beide te zamen, te ontbinden. Dit recht is den Koning gegeven om in geval van conflict tusschen de Kamers en de Regeering een uitspraak te kunnen uitlokken van de kiezers. In het → parlementaire stelsel mag de Koning voor eenzelfde conflict slechts eenmaal van dit recht gebruik maken. Verkrijgt de Regeering in de nieuw gekozen Kamer of Kamers geen meerderheid, dan moet zij aftreden. Na ontbinding moeten de nieuwe verkiezingen binnen 40 dagen plaats vinden en moeten de nieuw verkozen Kamers binnen drie maanden samenkomen. *Struycken.*

In B e l g i ë heeft de Koning het recht de Kamers beide samen of elk afzonderlijk te ontbinden. Door de ontbinding wordt een einde gesteld aan het mandaat. De ontbinding van de Kamer der Volksvertegenwoordigers stelt ook een einde aan de werkzaamheden van den Senaat, daar de Senaat niet kan vergaderen buiten den zittijd der Kamer der Volksvertegenwoordigers.

Eens de Kamers samengesteld en beëedigd, kan de Koning ze ontbinden, zelfs meermalen voor eenzelfde conflict, maar telkens moet het ontbindingsbesluit de kiezers oproepen binnen de 40 dagen en de nieuwe Kamers binnen de twee maanden. *V. Boon.*

Kameropera noemt men een opera in kleine bezetting, met als begeleiding een beperkt orkest, vaak van solistische samenstelling. Tot het genre kan men rekenen het t r a t t e n i m e n t o, het i n t e r m e z z o en de o p e r a b u f f a uit de 17e en 18e eeuw (bijv. Pergolesi's La serva padrona en J. J. Rousseau's Devin du Village). De moderne k. markeert een reactie op het pompeuze karakter der groote opera (bijv. Rich. Strauss' Ariadne auf Naxos, Strawinskij's Histoire du soldat, Hindemith's Hin und Zurück). *de Klerk.*

Kameroven, gasbereidingsoven, die ontstaan is door samentrekking van meerdere retorten tot spleetvormige ruimten, kamers geheeten. → Gasfabricage. K. worden in verschillende grootten uitgevoerd. Inhoud van een kamer is 3-12 ton kolen. Men heeft hellende, horizontale en verticale kamerovens.

Kamerplanten noemt men die planten, die om haar bladeren of bloemen gekweekt worden en geregeld in huis (in de kamer) kunnen blijven. Sommige soorten kunnen niet blijvend in huis gekweekt worden, maar worden alleen tegen den bloeitijd in huis gehaald, omdat zij meer eischen stellen voor groei en bloemvorming (kasplanten). Afgesneden bloemen zijn deelen van planten, die gebruikt worden om de woning te versieren (→ Snijbloemen).

Verzorging. Verschillende soorten eischen een geheel verschillende behandeling. Algemeene levensvoorwaarden zijn: voldoende licht, lucht, water, warmte en voedsel. De meeste planten verdragen het niet den geheelen dag in de zon te staan, vooral niet achter glas in de droge kameratmosfeer. Altijd uit de zon staan (bijv. voor een venster op het N.) maakt, dat de meeste planten niet bloeien. Frissche lucht is op zijn tijd goed, maar de meeste planten kunnen niet tegen tocht; daardoor treedt dikwijls luis in de planten op, bijv. bij Cineraria. Men begiet of besproeit steeds met water op kamertemperatuur. Wanneer men kunstmest in het gietwater doet, dan mag men daarmede nooit de bladeren raken. De aarde in den pot moet steeds vochtig blijven, maar in den winter verbruikt een plant heel weinig, vooral in een wel vorstvrije, maar ongestookte kamer. Het overtollige water moet door de opening onder in den pot kunnen wegvloeien. Cyclamen begiet men voorzichtig rondom den knol of op den schotel. Bij enkele planten, zooals Spiraea (Hotteia), aronskelk en Cyperus alternifolia, mag water in den schotel onder den pot blijven staan; bij andere moet het na een poosje verwijderd worden. Als voedsel geeft men de planten vloeimest (verdunde koemest) of, wat zindelijker is, kunstmest. Met deze laatste stof moet men echter voorzichtig zijn en men mag nooit meer geven dan op de gebruiksaanwijzing vermeld staat.

K. hebben een bepaalden warmtegraad noodig om te bloeien. Te veel warmte in den bloeitijd doet ze snel verbloeien. Van den anderen kant moeten zij tegen vorst beschermd worden, dus bij vriezend weer niet te dicht bij het venster. Bolgewassen (hyacinten, tulpen en narcissen) plant men in potten, die eerst in den grond ingegraven worden of koel en donker weggeborgen worden, totdat de wortels en neuzen (knoppen) zich goed ontwikkeld hebben; dan kunnen zij in licht en warmte gebracht worden. Hyacinten op glazen worden eerst ook koel en in het donker gezet. Tegen den bloei mogen enkele planten, bijv. Camelia's en lidcactussen, niet verzet worden, anders vallen de knoppen af. Na den bloei moeten bloemstengels of bloemen verwijderd worden. Men houdt de bladeren vrij van stof door ze met lauw water af te sproeien of te sponsen. Van het op k. voorkomend ongedierte bestrijdt men bladluis met zeepsop of nicotine, wolluis en schildluis met verdunde spiritus en wantsen door afborstelen. K. worden het best verpot na den bloei. Dit behoeft echter niet elk jaar te gebeuren. De nieuwe pot mag slechts een beetje grooter zijn: oude verzuurde grond wordt tusschen de wortels uit, geschud en onder op de opening in den bodem komen enkele potscherven om het dichtslibben te voorkomen. Verschillende planten eischen verschillende grondmengsels. Oude bladaarde is voor zeer veel planten goed. Sommige k. laten zich gemakkelijk stekken, bijv. Impatiens sultani in vaasje met water, Tradescantia direct in aarde, hetzelfde met veel cactussen en vetplanten.

L i t.: o.a. Serie Weten en kunnen (nrs. 71, 74, 77, 99, 124, 127 en 155). *Bouman.*

Kamerstijl, → Kamermuziek.

Kamersymphonie heet in de nieuwere muziek een meer uitgebreide vorm van kamermuziek. Als type van het genre geldt de Kammersinfonie für 15 Solo-instrumente (1907) van Arnold Schönberg. Men kan in de k., met haar delicate klankwerkingen van solistisch bezette partijen, een reactie zien op de componeerwijze voor de steeds massaler wordende orkesten. *de Klerk.*

Kamertoon was in de m u z i e k van oudsher de laagste van drie gebruikelijke stemmingen (1 toon lager dan k o o r t o o n en $1^1/_2$ toon lager dan k o r n e t t o o n). Soms was de k. nagenoeg gelijk aan de tegenwoordige normale stemming, maar week daarvan op andere tijden en naar plaatselijk gebruik aanmerkelijk af; ook nog toen koor- en kornettoon in onbruik waren geraakt en voor de stemming alleen nog de k. gold. Merkwaardig is, dat de drie stemmingen, zoolang ze naast elkaar van toepassing waren, steeds parallel op- en afgingen. In 1858 werd door de Académie van Parijs de a^1 op 435 trillingen per seconde vastgesteld, en in 1885 werd deze stemming (d i a p a s o n n o r m a l) op een internationaal congres te Weenen aangenomen. *de Klerk.*

Kamervlieg. Hiervan worden twee soorten gevonden, de gewone k. of huisvlieg en de kleine k. [Homalomya (Anthomya) canicularis]. Deze is half zoo groot als de gewone k., heeft zwarte pooten en een zwartgrauw rugschild, waarop bij de mannetjes drie donkere strepen in de lengterichting loopen; bij de wijfjes wordt een zwarte streep op het achterlijf gevonden. De larve is in tegenstelling met de made van de huisvlieg van doornige uitsteeksels voorzien. De kleine k. is niet zoo hinderlijk voor mensch en dier als de gewone soort. *Bouman.*

Kamerwacht (m i l i t.), soldaat bij toerbeurt aangewezen om de soldatenkamer in ordelijken en zindelijken toestand te houden en te waken tegen beschadiging en ontvreemding.

Kamerijk (Fr.: C a m b r a i), **1°** a r r o n d i s s e m e n t in N. Frankrijk, telt 7 kantons, 119 gemeenten en ca. 200 000 bewoners.

2° Fransche s t a d in het dept. Nord, 53 m boven zee, aan de Schelde en aan het kanaal naar St. Quentin (XI 95 E 1); ca. 30 000 inw. Linnen, battist, katoen, bierbrouwerijen. Aartsbisschopszetel.

K. was reeds ten tijde van Gregorius van Tours een belangrijke plaats; werd door Chlodovech bij zijn Frankenrijk ingelijfd; in 1529 sloten Louise van Savoie, in naam van Frans I, en Margareta van Oosten-

rijk, in naam van Karel V, te K. het bekende tractaat, la Paix des Dames; stad en land waren later voor Franschen en Spanjaarden een zeer omstreden gebied: in 1582 kwam de stad aan Frankrijk, in 1595 opnieuw aan Spanje om dan in 1677 andermaal en voor goed bij Frankrijk te worden ingelijfd.

3° Aartsbisdom (Cameracensis dioecesis); heeft twee suffragaan-bisdommen: Atrecht en Rijsel; 35 dekanaten, 433 parochiën en ca. 870 000 zielen.

K. werd als bisdom ca. 500 gesticht. De H. Vedastus wordt als de stichter ervan erkend. Gedurende zijn bestuur (500-540) was de bisschopszetel echter te Atrecht gevestigd. In 545 werd de zetel naar Kamerijk overgeplaatst. In 1093 werd Atrecht opnieuw als afzonderlijk diocees opgericht. Het bisdom K. bleef echter zeer uitgestrekt en omvatte nagenoeg gansch het Westelijke deel van België; het maakte deel uit van de kerkelijke provincie van Reims. Bij de oprichting der nieuwe bisdommen in de Nederlanden, onder paus Paulus IV (bulle van 12 Mei 1559), werd K. tot aartsbisdom verheven, met als suffragaanbisdommen: Atrecht, Doornik, St. Omaars en Namen. Evenwel verloor het daarbij een groot deel van zijn gebied. Het Concordaat van 1801 richtte K. opnieuw als suffragaan-diocees van Parijs op uit gedeelten van de bisdommen Ieperen, Doornik, St. Omaars en Atrecht. In 1841 werd het, ten tweeden maal, tot aartsbisdom verheven. In 1913 werd het bisdom Rijsel ervan afgescheiden.

Van de bisschoppen worden hier in het bijzonder vermeld: HH. Vedulphus (ca. 560), Gaugericus, Autbertus, de schrijvers Odo (1105-'13) en Godefroid de Fontaines (1220-'38), de vroegere kanselier aan de Parijsche universiteit Guiard de Laon (1238-'47), kardinaal Pierre d'Ailly (1396-1420) en Fénelon (1695-1715).

Lit.: C. J. Destombes, Hist. de l'Eglise de Cambrai (3 dln. 1890); A. Le Glay, Cameracum christianum (Rijsel-Parijs 1849); Gallia christiana (Parijs 1715-1865).
De Schaepdrijver.

Kamfer, scheik. formule $C_{10}H_{16}O$, is een kleurlooze, doorschijnende, brosse, kristallijne massa, bestaande uit het vaste gedeelte der vluchtige olie, die door destillatie met water bereid wordt uit het fijngemaakte hout van den kamferboom (Cinnamomum Camphora), fam. der Lauraceae. Deze fraaie, tot 50 m hooge boom komt tusschen 10° en 34° N. en 105° en 130° O., vnl. in China en Japan, in het wild voor en wordt daar en in andere tropische en subtropische streken aangekweekt. De voornaamste productielanden van k. zijn: Formosa, Japan, China, Achter-Indië, Ceylon, Florida en Jamaica. In China zijn zeer uitgebreide kamferbosschen; in 1904 is een groote kamferdestilleerderij te Kioe-Kiang opgericht, de belangrijkste uitvoerhaven is Foe-tsjeoe; in Japan is de kamferverkoop door den staat gemonopoliseerd; op Formosa vindt sinds 1906 een stelselmatige aanplant plaats, ten einde een jaarlijksche productie van 6 à 10 millioen pond te verkrijgen. Het meest rendabel zijn boomen, die ca. 50 jaar oud zijn; men oogst het stam- en wortelhout, dit wordt tot spaanders geslagen, met water gemengd en veelal in het woud in zeer primitieve destilleertoestellen gedestilleerd. Een boom van 4 m omtrek levert ca. 3 000 kg. De zoo verkregen ruwe k. werd vroeger naar Europa, Amerika of Indië verscheept, om daar door sublimatie te worden gezuiverd; tegenwoordig wordt in Japan ook de zuivere k. bereid en wel door omkristallisatie; het Jap. monopolie levert drie kwaliteiten, nl. ruwe B.B. met 95 % k., ruwe B met 97 %, en zuivere k.; door hydraulische persen zijn deze tot zgn. slabs, langwerpige stukken van ca. $^1/_2$ Eng. pond, gevormd in tegenstelling met de Europeesche, die meest als „kamferbrooden" van 3-5 kg in den handel kwam. K. vervluchtigt reeds bij gewone temperatuur, smelt bij 178° C en kookt bij 206° C. Kleine stukjes „dansen" op water (speelgoedbootjes!). De natuurlijke k. is rechtsdraaiend, de synthetische racemisch.

Tak van den kamferboom.

In 1802 ontdekte apotheker Kindt het bornylchloride, dat naar k. riekt en daarom ook wel „kunstkamfer" genoemd wordt; Berthelot maakte hieruit door verhitting met loog en natriumbenzoaat het campheen, terwijl Pelouze er in 1841 in slaagde door oxydatie van borneol met salpeterzuur k. te bereiden. In 1903 begon The Ampère-Electro-chemical Co. in Niagara-Falls met de fabricatie van kunstmatige k.; 25 jaar later waren reeds 60 werkwijzen gepatenteerd en overtrof de jaarlijksche productie van synthetische (7 000 ton), waarvan de helft door Schering (Duitschland) gemaakt werd, die van de natuurlijke (4 500 ton). Uitgangsproduct is altijd terpentijnolie, die voor 70-90 % uit α pineen bestaat; dit wordt, bijv. door additie van zoutzuur, in bornylchloride omgezet, door verzeeping met alkali ontstaat hieruit borneol, $C_{10}H_{17}OH$, dat door oxydatie met kaliumpermanganaat in het dicyclische verzadigde keton, de k., overgaat.

Met nitrocellulose geeft k. een vaste stof; 80 % der kamferproductie wordt dan ook gebruikt voor de bereiding van → celluloid en explosiefstoffen, de rest bij de bereiding van films, kunstleder, kunstharsen, technische oliën, voor het impregneeren en waterdicht maken van leer enz.; een klein gedeelte slechts in de geneeskunde, waar het opgelost in olie of aether een zeer gewaardeerd middel bij hartzwakte is. Op talrijke wijzen is gepoogd k. op andere manier in injecteerbaren vorm te brengen, o.a. door toevoeging van cholzuren, diaethylen-diallylureum, urethaan, acetdiaethylamid, propionzuur-diaethylamid, cholesterine-esters, benzylvalerianaat e.a. Op de huid heeft k. een prikkelende, pijnstillende werking, vandaar de aanwending in zalven en smeersels; sommige tandpoeders en -pasta's bevatten k. om de desinfecteerende werking; de „kamfertabletten", die voor „luchtdesinfectie" (eigenlijk bedekking van geur!) verkocht worden, bestaan meestal uit naftaline. De k., die in andere vluchtige oliën voorkomt, vindt practisch geen toepassing; de Sumatra- of Borneokamfer bestaat uit borneol (baroskamfer). Door inwerking van bromium op k. ontstaat monobroomkamfer, kleurlooze, glanzende, naaldvormige kristallen, die bij 77° C

smelten en bij 274° C koken en in de geneeskunde inwendig als pijnstillend middel gebruikt worden. K. wordt ook als motwerend middel gebruikt.

Lit.: Ned. Pharmac. (II [5]1926). *Hillen.*

Kamferboom, → Kamfer.

Kamferolie, **1°** vluchtige olie, verkregen door destillatie van kamferhout; bestanddeelen: terpenen, sesquiterpenen, safrol, eugenol, fechon en terpineol. **2°** In de geneesk. de oplossing van 10 % kamfer in olijfolie. *Hillen.*

Kamferspiritus, oplossing van 10 % kamfer in verdunde spiritus, in de geneeskunde als wrijfmiddel gebruikt o.a. ter voorkoming van doorliggen. Zie ook → Celluloid.

Kamgaren (text.), min of meer lange, weinig gekrulde wolsoorten in de kamgarenspinnerij tot gladde garens van No. 30 tot No. 100 metrisch gesponnen.

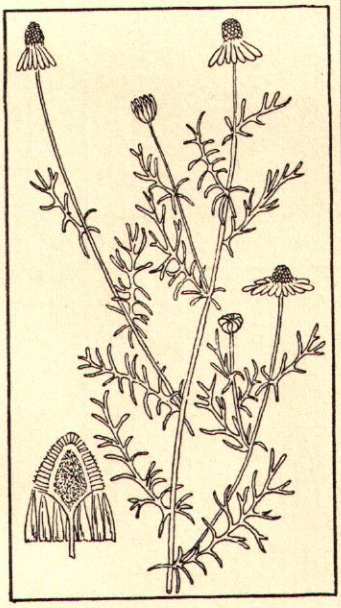
Kamgras (Cynosorus), een 5 soorten tellend geslacht van de familie der grassen, bewoont de gematigde streken van Azië en Europa. Als weidegras is het 60 cm hooge k., C. cristatus, van eenig belang. Als siergras komt C. echinatus uit Z. Europa in aanmerking.

Kamhout, afkorting van kambalahout. K. is een Afrikaansche houtsoort van een roodachtige kleur en lijkt op teakhout; het wordt dan ook wel Afrikaansch teakhout genoemd en, omdat het belangrijk goedkooper is dan origineel teakhout, gebruikt als ersatz-teak.

Kami (Japansch, = de Hoogeren), de godheden van het → Sjintoïsme.

Kamilaroi, een Zuid-Australische volksstam.

Kamille (Matricaria), een plantengeslacht van de familie der Compositae, telt 50 soorten. De bekendste is M. chamomilla, een een-jarig akkerkruid met witte straalbloemen, die in gedroogden toestand de kamillethee leveren. Verder groeien hier in Ned. M. inodora en M. discoidea. De Roomsche kamille, Anthemis, onderscheidt zich van de Matricaria-soorten door strooschubben op den bloembodem. Als sierplant wordt A. nobilis gekweekt. De gedroogde bloemen geuren sterker, doch hebben minder werkzame uitwerking dan die van de echte k. A. tinctoria, gele k., levert een gele kleurstof. Stinkende kamille, A. Cotula, komt met witte bloemen langs wegen en dijken voor. Bij wrijven geeft de k. een onaangenamen geur. *Bouman.*

Kamille (M. chamomilla).

Kamimoera, Japansch admiraal in den Russisch-Japanschen oorlog. Hij versloeg in Aug. 1904 het Russ. Wladiwostok-eskader en vocht bij Tsoeskima onder → Togo tegen de Russisch-Baltische vloot.

Kamina (patrones: H. Theresia van Lisieux), missiepost der pp. Minderbroeders in Belg. Kongo; apost. vicariaat Loeloea en Midden-Katanga (mgr. Stappers), gesticht 1926. Volksstam: Baloeba; ong. 13 000 inw., 1 500 gedoopten (1935). Gasthuizen voor Blanken en Zwarten, bediend door de Zusters van Maria (Pittem). *Vanneste.*

Kaminsky, Heinrich, Duitsch componist. * 4 Juli 1886 te Tiengen bij Waldshut (Zwarte Woud). Een der vooraanstaande Duitsche componisten van den nieuweren tijd. Zijn stijl is op dien van Bach en Bruckner gebaseerd, uitgesproken polyphoon met rijke uitdrukkingsmogelijkheden. K. schreef vooral vocale muziek, koorwerken en liederen, verder kamermuziek en orgelstukken. *Reeser.*

Kammeling (text.), korte vezels, die bij het → kammen verwijderd worden, derhalve een soort afval van de te kammen wolbanden.

Kammen, in de textiel-industrie benaming voor de bewerking van spinvezels (wol, katoen, zijdeafval) om even lange vezels voor het te spinnen garen te verkrijgen.

Kammerspiele, tooneelstukken met kleine bezetting in een kleinen schouwburg gespeeld; daardoor ook de benaming van zulk een klein theater. Het eerste Kammerspieltheater werd in 1906 door Max Reinhard te Berlijn geopend.

Kamoesters, tot het geslacht Pecten, fam. der Pectinidae, behoorende mosselsoorten, die een enkele maal ook op de Ned. kust worden gevonden. De eene schelp ligt als een plat deksel op de andere, die schotelvormig is; de ribben loopen straalsgewijs van den top naar den rand. De mantelrand draagt een groot aantal parelmoerachtig glanzende loogen. K. kunnen zwemmen door de schelpen snel open en dicht te klappen. De schelpen gebruikt men wel om er vleeschschotels in op te dienen. *M. Bruna.*

Kamos, → Chamos.

Kamp of kampement (milit.), tijdelijke of semi-permanente legerplaats, waarin de troepen zijn ondergebracht in tenten of barakken.

Kamp of Altenkamp (in de Rijnprovincie) is de eerste Cisterciënserabdij in Duitschland, dochterabdij van Morimond. Zij werd in 1112 te Altfeld gesticht, maar in 1150 overgeplaatst naar den Camperberg. Bijna alle N. Duitsche kloosters stammen van K. af. De abdij werd herhaaldelijk verwoest en herbouwd, tot zij in 1802 werd geseculariseerd en in 1806, behalve de kerk, werd afgebroken.

Lit.: Keussen, Chronicon Monast. Camp., in Annalen des historischen Vereins für den Niederrhein (XX); E. Podlech, Die wichtigeren Stifte etc. in der alten Erzdiöcese Köln (II, 143-154). *Lindeman.*

Kampa, stam van de → Indianen van Zuid-Amerika, in Peru aan den bovenloop van de Ucaryali.

Kampagne, achtergedeelte van een zeeschip boven het hoofddek. Het dek boven dit gedeelte heet het kampagnedek. Op de oudere zeilschepen het verblijf van den kapitein en de officieren, terwijl ook de verblijven voor de passagiers daar waren ondergebracht.

Kampar, rivier in Oost-Sumatra, uitmondend in de Straat van Malaka tegenover Singapore. Opp. van het stroomgebied 3 100 km². De bronrivieren zijn de Kampar Kanan en de Kampar Kiri, beide ontspringende in de res. Sumatra's Westkust.

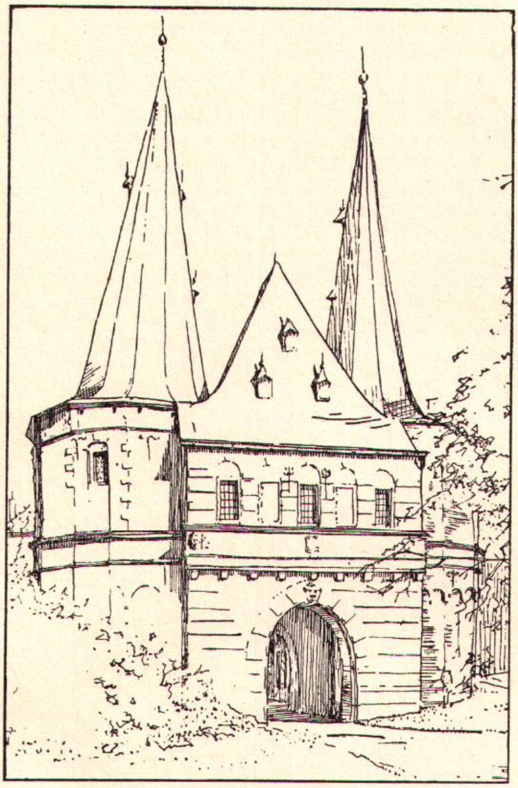
Kampeeren is in een tent buiten verblijven. Militairen kampeeren bij dienstverblijf buiten garnizoen; families en enkelingen kampeeren in kleine, draagbare of groote tenten om de vacantie in de vrije natuur door te brengen; jeugdvereenigingen kampeeren als onderdeel van haar program van actie ten einde jongeren door gemeenschappelijk verblijf buiten, met selfhelp en zelfbestuur te vormen.

In samenhang met het opkomen der realistisch-ethnographische jongensboeken (Indianenboeken) werd door den Amerikaan Ernest Thompson Seton, speciaal geïnspireerd door Cooper en Longfellow, de model-Indiaan als ideaal gebruikt voor zijn „Woodcraft Indians", een jeugdbeweging, die het buitenleven en vooral het kampeeren in het middelpunt der activiteiten stelde (1902). Seton is de voorlooper geweest der kampeerbeweging onder de jeugdvereenigingen, zooals men die thans in groote verscheidenheid kent.

L i t. : Thompson Seton, The Book of Woodcraft and Indian Lore (Londen 1912). *H. Deelen.*

Kampen, gem. in het W. van de prov. Overijsel; opp. 5 961 ha, ca. 20 000 inw. ($^1/_2$ Ned. Herv., $^1/_4$ Geref., $^1/_4$ Kath.). Tot K. behoort het mondingsgebied van den IJsel, een streek langs de voormalige Zuiderzee en het eiland Schokland, verder de IJseldelta-eilanden: Kattenwaard, Kampereiland en Mandjeswaard; door biesaanplanting wordt landwinst bevorderd. Hooiwinning is op deze kleigronden voornaam. Aan den Z.W. kant van de stad is door opspuiting grond verkregen voor bouwland en industrie. Behalve veeteelt en handel in hooi, zuivelproducten, riet en biezen, heeft K. de volgende industrieën: emaillefabr., sigarenfabrieken, chemische fabr., fabr. van gecondenseerde melk.

Tot de voornaamste bezienswaardigheden behooren: het oude raadhuis, met fraaien laat-Gotischen gevel (ca. 1350), de Nieuwe Toren (ca. 1650) met carillon, het Gotische huis, koopmanshuis uit 16e eeuw, de St. Nicolaaskerk (Herv.) en de Kath. kerk van O. L. Vrouw Hemelvaart (15e eeuw). Van de vroegere vestingen zijn overgebleven de Cellebroederspoort, Broederpoort en Koornmarktpoort. Veel bezocht wordt de in het Kampereiland gelegen Ramspolle, een der rijkste vogelbroedplaatsen van W.Europa. K. heeft verbinding, behalve per boot den IJsel op en Zuiderzee over, door locaalspoorweg met Zwolle. Behalve de Theologische school voor opleiding van predikanten der Geref. Kerk, heeft K. een gem. lyceum, Geref. gymnasium en opleidingsschool voor verlofsofficieren der infanterie. *Wierdsma.*

Kampen. Cellebroederspoort.

Geschiedenis. De naam K. is ontleend aan de onverdeelde markegronden. K e r k e l i j k behoorde de bescheiden nederzetting op den huidigen linker IJseloever tot Wilsum. Pas midden 12e eeuw werd het zelfstandig en kreeg zijn St. Nicolaaskerk met toren; als buitenkerk kwam later nog de O. L. Vrouwekerk (vroeger aan de Apostelen toegewijd) er bij. Kloosters hadden er de Franciscanen met hun Broerenklooster (1300-1573), waar 1455 pater Brugman predikte, de Cellebroeders, Cellezusters, de Brigittinessen, de Begijnen; de Zusters van het Gemeene Leven hadden er zelfs 2 huizen. Dan had men er nog het H. Geestgasthuis, het Leprozen- en het Pesthuis. In den omtrek had men nog de Kartuizers op den Sonnenberg (1477-1573), het beroemde St. Agnesklooster op den Vloetdijk, het Conventus St. Michaelis op den Oord en het Domus S. Joannis Baptistae te Brunepe. In 1572 woedde er de beeldenstormer graaf van den Berg, een zwager van Oranje. Rennenberg veroverde K. voor de Kath. zaak, doch in 1580 maakten de Hervormden zich voor goed meester van stadhuis en kerk.

C o m m e r c i e e l lag K. veilig: tusschen de IJselarmen en bovendien nog nabij de zee. Pas begin 14e eeuw begon K. zijn muren te bouwen, 1336-'37 tegen de roofridders, o.a. van Voorst, later kreeg K. zijn poorten, o.a. Cellebroeders- en Koornmarktpoort. Nadat het eerst zijn Hanzerecht verloren had, werd het weer lid (afd. Keulen) in 1441, toen de Hanze den strijd tegen Holland aan het verliezen was. Het leed van de Geldersche oorlogen, van den econ. strijd met Zwolle om den tol op het Zwartewater, van de gildenoproeren 1519-'20. Nog erger ramp was eind 16e e. het verzanden van den IJselmond, welke te ondiep bleef voor de grootere schepen.

P o l i t i e k behoorde K. tot Salland en was 1086-1528 een bisschoppelijk leen met een schout aan het hoofd. Het kreeg stadsrecht (wanneer is niet zeker, wel vóór 1309), en daarmee zijn schepenen en raden. K. kende een Gesworen Gemeente. Had tijdelijk een Groote en Kleine Meente. In de periode 1525-'28 liep K. met het Oversticht naar het regiem van Karel V over en bleef daaronder ondanks het protest van den Kampenaar Albertus Pigge te Rome. In 1590 legde Maurits den eed van stadhouder af op het stadhuis te K., dat toch later rekkelijk-Remonstrant was. Tijdens

de Witt had het geschil plaats over de benoeming tot den post van drost van Twente tusschen de Haersoltes- en de Raesfelt-Nyland-partij. In den patriottentijd roerden zich sterk de meensmannen tegen het regeeringsreglement, doch de oude glorie en de exceptioneele positie van K. in de Gewestelijke Staten verdween voor goed in den Franschen tijd. Zoo werd de vrije rijksstad, de Hanzestad, een provinciestadje, rijk door zijn weide- en hooilanden, zijn deel van het Kampereiland, dat het reeds tijdens bisschop Hendrik van Vianden in 1250 verkregen en later door aanwas had weten te vermeerderen.

Lit.: Het boek Overyssel (1931). *C. Speet.*

Kampen, 1° Jacob van, Nned. bouwmeester, vertegenwoordiger van de klassicistische Barok, onder invloed van → Palladio. * 2 Febr. 1595 te Haarlem, † 13 Sept. 1657 op Randenbroek bij Amersfoort. K. wijdde zich eerst aan de schilderkunst (in Rubens' atelier?) en maakte daarna een studiereis naar Italië (1615-'21). Zijn hoofdwerk is het stadhuis, thans koninklijk paleis te Amsterdam (1648): eenvoudige plattegrond, strenge gevels; hoofdmotief in het interieur is de monumentale Burgerzaal. Naar K.'s ontwerp bouwde Pieter → Post het Mauritshuis in Den Haag en het stadhuis te Maastricht. Van K. waren o.a. nog de kasteelen van Rijswijk en Honselaarsdijk en de ontwerpen voor de wandversiering van het Huis ten Bosch, die door vsch. N. en Z. Ned. schilders werden uitgevoerd.

In 1656 ging K. te Amersfoort tot de Kath. Kerk over.

Lit.: Nw. Ned. Biogr. Wbk. (I, 547); Pauwels Forestier (= J. Alb. Thijm), in Almanak voor Ned. Katholieken (jg. 1863). *v. Embden.*

2° Nicolaas Godfried van, Nederl. literatuurhistoricus. * 15 Mei 1776 te Haarlem, † 15 Maart 1839 te Amsterdam. Eerst bloemist, daarna boekhandelaar, werd hij in 1801 redacteur van de Leidsche Courant en in 1815 lector in het Duitsch aan de Leidsche universiteit; in 1829 werd hij hoogleeraar in de vaderl. gesch. en Ned. letterkunde aan het Athenaeum te Amsterdam. Hij schreef een zeer groot aantal hist. en letterk. werken. *Piet Visser.*

Lit.: S. Muller, Levens- en karakterschets van N. G. v. K. (1840); D. W. v. d. Brink, N. G. v. K. (1840).

3° Pieter Nicolaas van, Ned. zoöloog. * 30 Juni 1878 te Amsterdam. Studeerde aan de univ. te Amsterdam, promoveerde in 1904 op dissertatie: „Tympanaalstreek van den zoogdierschedel". 1905-'11 adjunctafdeelingschef van het departement van Landbouw in Ned.-Indië en belast met het onderzoek der visscherij. In 1911 privaat-docent in de zoölogie aan de univ. te Amsterdam, in 1917 hoogleeraar aan de univ. te Leiden. Om gezondheidsredenen nam hij in 1931 als zoodanig ontslag.

Werken: De hulpmiddelen der zeevisscherij op Java en Madoera in gebruik (1910); Visscherij en vischteelt in N. I. (1922); Amphibians of the Indo-Australian Archipelago (1923); De Rhizocephalen der Siboga-expeditie (met Boschma, 1925); Leerboek der vergelijkende Ontleedkunde van de Vertebraten (met Ihle, Nierstrasz en Versluis, 1924); Amphibia (1928); De geographische verspreiding der dieren (1929). *Willems.*

Kampenhout, gem. in Belg. Brabant, ten N.O. van Brussel (VI 96 D 2); opp. 1 529 ha; 3 700 inw.; landbouw; parochies: O. L. Vrouw, oude bedevaartsplaats, St. Joseph, in het gehucht Relst. In de M.E. was K. een der hoofdmeierijen van Brabant.

Kamperduin, hoog duin aan de Noordzeekust van N. Holland, ten N.W. van Alkmaar, bekend door den zeeslag van 1797, waarbij de Ned. vloot onder de Winter verslagen werd door de Eng. onder Duncan, en onze vlootvoogd in Eng. handen geraakte.

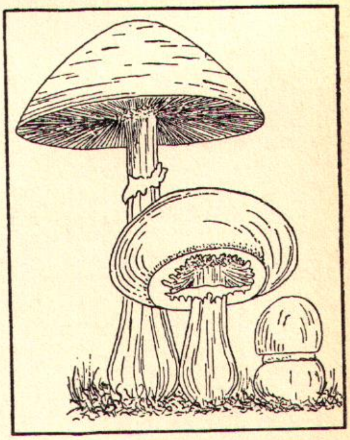
Kampereiland, delta-eiland van den IJsel in de prov. Overijsel. De bodem bestaat uit klei en wordt voor veeteelt en hooibouw gebruikt. Het K. ligt tusschen IJsel, Ganzendiep, Rechterdiep en Zuiderzee.

Tuinkamperfoelie.

Kamperfoelie of geiteblad (Lonicera), een plantengeslacht van de familie der vlierachtigen, omvat slingerplanten en heesters met roode of gele bessen. In het wild groeit L. periclymenum, de wilde k. Voor bekleeding is zeer geschikt L. caprifolium, tuinkamperfoelie, met welriekende geel-witte bloemen en roode bessen. L. implexa en de rood-bloeiende L. sempervirens uit Amerika, zijn altijdgroene planten. Als sierheesters worden vaak aangeplant L. tartarica, Nylosteum en Ledebourii. *Bouman.*

Kampernoelje (Psalliota), een steelzwam van de familie der plaatzwammen. Hiertoe behoort ook de eenigste soort, die in Europa gekweekt wordt voor de consumptie, P. campestris, de weidechampignon of weidekampernoelje, met een bollen, witten of bruinen hoed, die 5-15 cm doorsnede heeft. *Bouman.*

Kampernoelje (P. campestris).

Kamperveen, gem. in de prov. Overijsel, ten Z. van Kampen, aan den verkeersweg Kampen-Wezep; omvattend de buurtschappen Hoogeweg, Zuid-einde en de Zande; opp. 2 250 ha, ruim 500 inw., bijna allen Prot. De bodem bestaat uit hoogveen en Diluviaal zand. Landbouw en veeteelt.

Kamperzand, ondiep gedeelte van het IJselmeer, gelegen tusschen Schokland en Kampereiland.

Kampioenschap. Kampioen is de titel van den hoogst gegradeerde in een sportbond of in een van zijn

afdeelingen. In een competitie is deze titel verbonden aan de ploeg, die zich het hoogst rangschikt op grond van de geleverde prestaties (voetbal, korfbal, hockey, cricket, lawntennis, enz.). In de athlethiek wordt de titel toegekend aan dengene, die de beste prestatie op een bepaald nummer levert; in de biljartsport aan dengene, die de meeste partijen won (eventueel na barrage), enz. Men spreekt van plaatselijke, gewestelijke, provinciale, nationale en internationale kampioenschappen, al naar het gebied, waarover de sportbond zijn bemoeienissen uitstrekt. De regeling van de kampioenschappen wordt door elken sportbond afzonderlijk vastgesteld. *de Grood.*

Kampo(e)ng, Riouw-Maleisch woord, dat wijk, buurt, omheind erf beteekent. De Europeanen in Indië verstaan onder dit woord een dorp of wijk van een stad.

Kampvuur, ceremonieel vuur, waaromheen de kampeerende jeugdvereeniging haar vergaderingen houdt. Heeft grooten invloed op gemoed en verbeeldingskracht der jongeren. Door Seton (→ Kampeeren) voor het eerst gebruikt als opvoedingsmiddel van een jeugdorganisatie.

Kampvuurspel, vroolijk of ernstig spel, dat geëigend is om door omzittenden bij het kampvuur te worden gespeeld. Oorsprong ligt in ritueele dansen der natuurvolken.

Kamschubben (ctenoidschubben), bij visschen een soort van beenschubben, waarvan de achterrand kamvormige uitsteekseltjes draagt, waarmede de schubben in de huid vastzitten. → Schubben.

Kamster (Astropecten irregularis), stekelhuidig dier van de klasse der zeesterren, in de Noordzee algemeen voorkomend, maar niet vlak aan de kust. Middellijn tot 1 dm. Romp en armen zijn met rijen stekels bezet.

Kamti, Noordelijk volk van de Thai-groep, behoorende tot de Tibeto-Chineezen.

Kamtsjadalen, naam van ca. 3 500 bewoners van het schiereiland Kamtsjatka (N.O. Azië). De bewoners noemen zich zelf Itelmen; zij zijn gerussificeerd, bijv. wat kleeding, huizenbouw en taal betreft. Zij leven vooral van de vischvangst; kennen ook paard, rund en hond. De verbouw van gerst, haver en ooft beteekent nog niet veel. *Heere.*

Kamtsjatka, schiereiland in het N.O. van Azië (III 447 3.6-7). Opp. ca. 270 000 km²; ca. 10 000 bewoners. Twee bergketens, voortzettingen van de Oost-Aziatische bergbogen, doorsnijden het gebied en dragen een zestigtal vulkanen. Aardbevingen en warme bronnen komen veel voor. De hoogste vulkaan is de Kljoetsjew (4 860 m). Het vochtig koude klimaat is aan de Oostkust wat milder en regenrijker (+12° C tot —12° C). De sneeuwgrens ligt op ca. 1 500 m, zoodat vele gletsjers en firnvelden aanwezig zijn. De boomgrens ligt op 300 m; het lage land is een aaneenschakeling van berkenbosch, steppe en moeras. Beren, wilde schapen en pelsdieren komen veelvuldig voor. Ook de zalm is talrijk. Landbouw beteekent weinig, jacht en visscherij zeer veel. Conservenfabrieken verwerken de visch. De bewoners behooren tot de Itelmen (→ Kamtsjadalen), Korjaken, Lamoeten, Russen, Chineezen enz. Hoofdstad is Petrapawlowsk, waar een radiostation is.

L i t. : Bogdanowitsch, Geol. Skizze von K., in Petermanns Mitt. (1904); Bergmann, Vulkane, Bären und Nomaden (1926). *Heere.*

Kämtz, L u d w i g F r i e d r i c h, meteoroloog. * 1801 te Treptow a. d. Rega, † 1867 te St. Petersburg (Leningrad). Was bestuurder van het Physik. Central Observatorium te St. Petersburg.

Kamwol, lange of middelmatig lange wol met zwakke krulling, het best geschikt voor de kamgarenspinnerij.

Kamysjin, Russische stad aan de Wolga en de Kamysjinka; ca. 25 000 inw.; spoorwegverbinding met Tāmbow; houtzagerijen.

Kan, 1° C o r n e l i u s M a r i u s, Ned. geograaf. * 18 Maart 1837 te Groningen, † 22 Maart 1919 te Utrecht. Eerste hoogleeraar in de aardr. in Ned.; mede-oprichter van het Kon. Ned. Aardr. Genootschap. Studeerde Klassieke letteren te Groningen; leeraar te Winschoten, Middelburg en vervolgens te Utrecht; in 1877 hoogleeraar te Amsterdam in de physische en politische aardr. en in de land- en volkenkunde van Oost- en West-Indië. K. wist bij velen belangstelling voor de aardr. te wekken, al behoorde deze wetenschap niet tot de examenvakken van de universiteit.

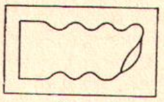
W e r k e n : Atlas voor Natuurk. Aardr. (met N. W. Posthumus, 1875); Het internationaal onderzoek der Afr. binnenlanden (1877); Proeve eener geogr. bibliogr. van Ned. Oost-Indië voor de jaren 1865-'80 (1881); Het Afrika-vraagstuk (1909); Handleiding bij de beoef. der Econ. Aardr. of Vergelijking der landen als staten op aardr. grondslag (2 dln. 1912). — L i t. : J. Timmerman, C. M. K. (Tschr. Aardr. Gen., jg. 1919). *v. Velthoven.*

2° J o h a n n e s B e n e d i c t u s, Nederl. staatsman. * 8 Mei 1873 te Nijmegen. K. studeerde te Leiden; was achtereenvolgens werkzaam aan de secretarie van Rotterdam en als hoofdambtenaar aan de dept. van Financiën en van Binnenl. Zaken en Landbouw. In 1908 werd K. secretaris-generaal van het dept. v. Binnenl. Zaken en in 1919 secretaris-generaal in algemeenen dienst. In het kabinet De Geer (1926-'29) was K. minister van Binnenl. Zaken, in welk ambt hij een ongewone populariteit wist te verwerven. Na het aftreden van het ministerie hernam hij zijn functie als secretaris-generaal. In 1931 volgde zijn benoeming tot lid van den Raad van State. Voorts was K. aan vele staatscommissies als secretaris toegevoegd. *Verberne.*

Kana (Qana), → Cana.

Kanaal, 1° kunstmatige w a t e r w e g. → Afvoerkanaal; Scheepvaartkanaal; Toevoerkanaal.

2° Gegolfde b i n n e n c y l i n d e r van een stoomketel, waarin het rooster is aangebracht. Oorspronkelijk werd deze geconstrueerd als rechte cylinder, die ten gevolge van de warmte van het roostervuur meer in de lengterichting uitzette dan de ketelrompen en daardoor in de verbindingen van kanaal met voor- en achterfront tot voortdurende lekkages aanleiding gaf. Om deze verbindingen minder aan druk van het door hitte langer wordende binnenkanaal bloot te stellen, wordt de cylinder gegolfd uitgevoerd. De veranderingen in lengte van den cylinder worden door de golven opgenomen. Deze gegolfde kanalen worden geheel gereed voor den inbouw in den ketel door de walswerken aan de ketelmakerijen geleverd, meestal onder den naam van de oorspr. uitvinders „Fox" met steile en „Morrison" met vlakke golvingen. *Beukers.*

Kanaal:

3° Halfcirkelvormig kanaal, → Gehoor.

Kanaal of E n g e l s c h K a n a a l (Eng. Channel, Fr. La Manche), verbinding van Atlantischen Oceaan met Noordzee, tusschen de Zuidkust van

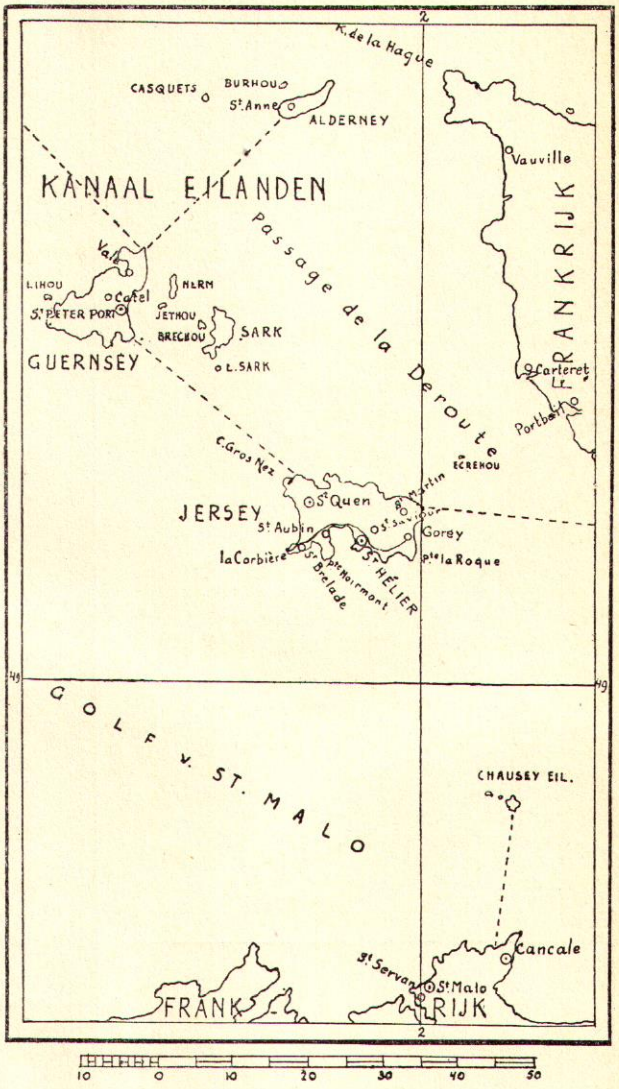
Engeland en de Noordkust van Frankrijk. Aan den W. ingang liggen de → Gronden, de O. uitgang wordt gevormd door de Straat van → Dover. Het K. is een breuk in het vastelandsplat en eerst na den IJstijd ontstaan. Gemidd. diepte ca. 50 m, in het W. grooter dan in het O. Grootste diepte 172 m in het Hurd-diep, ten N. van de Normandische Eilanden. Beide oevers van het K. zijn steil, zij bestaan in het W. vnl. uit oude gesteenten, in het O. meer uit krijtformaties. Het zoutgehalte neemt van het W. naar het O. af van 35,5 tot 35 °/₀₀. Er staat een zwakke stroom om de Oost, doch de waterbeweging wordt beheerscht door de getijden, welke nauwkeurig bestudeerd zijn. Er blijken twee getijgolven in het K. te komen, de eene in het W. uit den Atl. Oceaan, de andere in het O. uit de Noordzee. De getijstroomen zijn zeer krachtig, het sterkst in de lijn tusschen Wight en Contentin (tot 3,5 à 5 zeemijl toe), ten W. en O. dier lijn minder. Tusschen de eilanden en klippen bij Kaap La Hague en bij Alderney komen snelheden van 7 à 8 zeemijl voor. De getijstroom aan de Fr. kust is gewoonlijk 1 zeemijl sterker dan die aan de Eng. kust. Ook het verval is zeer groot, vooral aan de Fr. kust (in de bocht van St. Malo tot 12 m toe). Ten behoeve der drukke zeevaart, zijn beide kusten van vele lichttorens, lichtschepen enz. voorzien. Deze scheepvaart wordt, vooral in den winter, door talrijke stormen en mist bemoeilijkt. *Wissmann.*

Kanaal van Katwijk, Steenenhoek, e.d., → Katwijk, Steenenhoek enz.

Kanaal-Eilanden of **Normandische Eilanden** (Eng.: Channel Islands, Fr.: Iles Anglo-Normandes of Archipel Anglo-Normand), eilandengroep bij de Normandische kust (XI 96 B2), behoorend tot het Britsche rijk, bestaande uit → Jersey, Guernsey, Sark, Alderney (Fr.: Aurigny), eenige rotseilandjes en vele klippen, welke met de onberekenbare getijdenstroomingen de eilanden moeilijk toegankelijk maken. Opp. 195 km², ca. 93 000 inw.

M i d d e l e n v a n b e s t a a n. De oorspronkelijke, in hoofdzaak uit graniet bestaande, onvruchtbare bodem is door eeuwenlange bemesting vruchtbaar gemaakt en wordt in verband met het zeer zachte klimaat (bijna geen vorst) gebruikt voor tuinbouw en veeteelt. Gekweekt worden vroege aardappelen, groenten, bloembollen, druiven, tomaten, vijgen, meloenen, perziken (gedeeltelijk glascultuur); appelen- en perenboomgaarden worden minder dan vroeger aangetroffen. Een bijzonder slag melkvee wordt gekweekt. Visscherij en oestercultuur zijn niet meer zoo belangrijk als voorheen. Uitvoer bijna geheel naar Engeland.

B e v o l k i n g. Vele steenen wapens en werktuigen en de nog overgebleven dolmen's wijzen op een talrijke Neolithische bevolking. Tegenwoordige bewoners zijn van Normandische afkomst. De volkstaal is nog een Fransch-Normandisch patois; de ambts- en kerkelijke taal is Fransch; in de steden krijgt Engelsch de overhand. In verband met vele Fr. Calvinisten-immigraties in 16e eeuw is het Protestantisme overheerschend. Een zwakke band is blijven bestaan met den Anglicaanschen bisschop van Winchester. B e s t u u r. Staatkundig zijn de eilanden bijna geheel onafhankelijk en vormen twee autonome republieken (Bailiwicks): Jersey en Guernsey, met een door den koning van Engeland benoemden lieutenant-governor als hoofd van de uitvoerende macht en een bailiff als hoofd van de rechterlijke macht. Nog altijd wordt recht gesproken volgens het oude Normandische gewoonterecht. De Engelsche wetten gelden voor de K. alleen dan, wanneer dit er uitdrukkelijk bij wordt vermeld. *G. de Vries.*

Kanaalhaven, haven aan een scheepvaartkanaal. De eenvoudigste vorm van k. is de los- en laadplaats aan een verbreeding van het kanaal. In de nabijheid daarvan moet een zwaaikom worden gemaakt, welke de schepen gelegenheid biedt om te draaien. Bij grooter verkeer is een haven, bestaande uit een of meer afzonderlijke havenbassins, meer aanbevelens-

Wat niet onder K te vinden is, zoeke men onder C

waardig. De inrichting van een k. wijkt in principe niet af van die van andere havens. *Egelie.*

Kanaalpand, vak van een kanaal tusschen twee sluizen. Bij een sluis spreekt men van b o v e n p a n d, d.i. het hooggelegen pand, en b e n e d e n p a n d, d.i. het laaggelegen pand. Verbindt een kanaal twee stroomgebieden, dan treft men over het algemeen ter plaatse van de waterscheiding een pand aan, waarin het peil het hoogste is. Men noemt dit het v e r d e e l p a n d. *Egelie.*

Kanaalprofiel. Het profiel van een scheepvaartkanaal wordt bepaald naar de afmetingen van het grootste schip, dat het kanaal moet kunnen bevaren. Is het kanaal tevens afvoerkanaal, dan speelt ook de toelaatbare stroomsnelheid een rol bij de bepaling van de grootte van het profiel. Kanalen voor dubbele vaart zijn kanalen, waarvan het profiel zoo ruim is, dat overal twee schepen elkaar kunnen passeeren. Daarentegen hebben kanalen voor enkele vaart slechts plaatselijke verbreedingen, w i s s e l p l a a t s e n, waar het elkander voorbijvaren van schepen mogelijk is. *Egelie.*

Kanaalschip, schip, bestemd voor de vaart op een kanaal. Op sommige kanalen zijn speciale scheepstypen ontstaan, welke de grootste op het kanaal toegelaten afmetingen in zich vereenigen. Zoo op de Kempenkanalen de zgn. Kempenaars of vollemaatschepen.

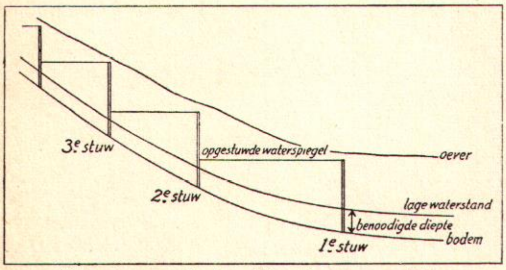
Kanaalstralen (n a t u u r k.). Hieronder verstaat men den stroom van positief geladen deeltjes (ionen van de gasvulling), die in een vacuumbuis bij de kathode ontstaat en in tegengestelde richting als de → kathodestralen loopt. Door in de kathode gaatjes („kanalen") aan te brengen, kunnen de k. achter uit de kathode treden. Aangezien de k. ionen zijn, zenden zij zelf licht uit. Het natuurlijk analogon der k. zijn de α-stralen (→ Alphastralen) der → radio-actieve elementen. *Zwikker.*

Kanaalwachter, beambte, belast met het toezicht op de scheepvaart op een kanaal.

Kanaalijzer of g o o t ij z e r, in gootvorm gewalste ijzeren balken, waarvan de bodem lijf en de opstaande randen flenzen genoemd worden. Door zijn gunstigen vorm vindt het k. een ruime toepassing bij ijzerconstructie.

Kanaän etc., → Canaän.

Kanaliseeren, bouwen van → stuwen in een rivier, om daardoor den waterstand te verhoogen. Het doel hiervan kan bijv. zijn de rivier bevaarbaar

Schema van de kanaliseering eener rivier.

te maken, het verval van de stuw te benutten voor het opwekken van electrischen stroom, het gebruiken van het water van de rivier voor bevloeiingen, voor het stellen van inundaties of voor het voeden van een kanaal, dan wel eenige van deze doeleinden tezamen. Is bevaarbaarmaking van de rivier het doel, dan bouwt men de meest stroomafwaartsche stuw daar, waar de rivier bij lagen waterstand onvoldoende diepte heeft voor het scheepstype, waarvoor men de rivieren bevaarbaar wil maken. Met deze stuw verhoogt men den waterstand zooveel als met het oog op de oeverlanden toelaatbaar is. In stroomopwaartsche richting gaande, wordt de invloed van de stuw steeds minder. Ten slotte komt men op een punt, waar de diepte weder onvoldoende is. Daar bouwt men de tweede stuw, en zoo vervolgens. Dergelijke stuwen moeten beweegbare stuwen zijn, aangezien vaste stuwen ook de hooge waterstanden nog zouden verhoogen, hetgeen ontoelaatbaar is. Door het kanaliseeren wordt de rivier dus in een aantal panden verdeeld. De scheepvaart moet om van het eene pand in het andere te kunnen overgaan, gebruik maken van een naast elke stuw te bouwen schutsluis. *Egelie.*

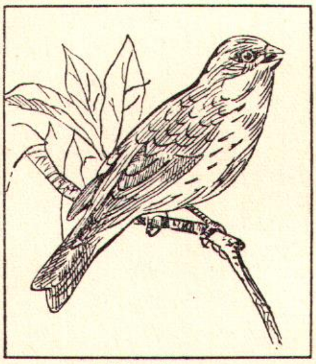
Kanamari, stam van de → Indianen van Zuid-Amerika, in Brazilië aan de Rio Purús.

Kanara, een Drawida-stam in Voor-Indië.

Het **Kanareesch** is een Drawida-taal (→ Drawida's, sub Drawida-talen), in Z.W. Dekkan gesproken door $10^1/_2$ millioen menschen. De literatuur, eerst van af de 9e eeuw n. Chr. bekend, is vooral godsdienstig (Dzjainistisch, ook andere sekten) en vertoont sterken invloed van de literatuur in het Sanskrit.

L i t.: → Drawida's. *Mansion.*

Kanarie (Serinus canaria L.), een soort vink, op de Canarische Eilanden levend, wordt 12 cm lang. Het mannetje is van boven geelgroen, gemengd met zwart en grijs, van onderen geelachtig; het wijfje van boven bruin-grijs, van onderen groenachtig geel. Het voedsel bestaat vooral uit plantaardige stoffen. In Maart heeft de nestbouw plaats; het aantal eieren bedraagt 5 of minder. Als kooivogel is de k. zeer algemeen verbreid, en wel vnl. om zijn gezang, dat behalve in den ruitijd, het geheele jaar door gehoord wordt. Na de verovering der Canarische Eilanden door de Spanjaarden in 1478 werd de k. in massa's in Spanje ingevoerd en vandaar naar andere landen. Van den k. zijn verschillende rassen gekweekt, o.a. het Hollandsche, met slanke, hooge pooten, de Harzer Edelroller, speciaal om den afwisselenden zang gezocht; bij de Engelsche rassen is, naast de zang, ook de kleur van beteekenis (Norwicks, diepgeel; Lizards, op bijzondere wijze gestreept; Cinnamons, kaneelbruin). In Nederland zijn verder populaire variëteiten de Brabanders en de Trompetters. De Europeesche k. (S. canaria serinus L.), een ondersoort van de k., leeft in het wild, heeft zich van Z. Europa naar het N. verspreid en is ook in Nederland broedend aangetroffen. *Keer.*

Wilde Kanarie.

Kanarieboom (Canarium), belangrijk plantengeslacht van de familie der Burseraceae, bewoont hoofdzakelijk Zuid-Azië, doch ook Afrika en Australië. De 80 soorten zijn hooge boomen, die uitstekend

hout, hars, eetbare vruchten en zaden leveren. De soms reusachtige boomen hebben oneven geveerde bladeren, niet openspringende, ronde of langwerpige, meestal vleezige vruchten met een steenkern. C. luzonicum op de Philippijnen levert het zoogenaamde Manilaelemi. Het zwarte hars (damar) is afkomstig van vele andere soorten uit het Oostelijk deel van den O. Ind. Archipel. C. commune uit Achter-Indië en den O. Ind. Archipel, C. strictum en C. bengalense uit Voor-Indië, C. paniculatum op Mauritius, C. Schweinfurthii in West- en Centraal-Afrika leveren ook hars, doch niet voor den handel. Eetbare vruchten hebben C. bengalense en C. nigrum uit Z.China en Achter-Indië. De Afr. Negers winnen een roode, welriekende olie uit de vruchten van C. Schweinfurthii. Hoewel alle soorten eetbare vruchten opleveren met 70% vet in de zaden, wordt in den O. Ind. Archipel speciaal C. commune in cultuur gebracht en ook als laanboom aangeplant, terwijl op Java de grootvruchtige C. decumanum hiervoor in aanmerking komt, op de Molukken C. moluccanum en C. mehenbethene, op de Philippijnen C. ovatum en C. Luzonicum en op Nieuw-Guinee C. polyphyllum. Het vet der zaden doet ook dienst als spijsvet, en de zaden zelf, zooals bij ons de amandelen, bijv. in gebak. Voor gebouwen wordt het hout van C. commune, C. bengalense, C. paniculatum en C. Schweinfurthii veel gebruikt. *Bouman.*

Kanariegras (Phalaris), een geslacht der grassen, met 10 soorten, dat de Middellandsche-Zeelanden bewoont. Het rietgras, P. arundinacea, 1-2 m hoog, dient soms als veevoeder, terwijl variëteiten met wit gestreepte bladeren als sierplanten dienen. Voor P. canariensis, zie → Kanariezaad.

Kanariekers, → Oostindische kers.

Kanariezaad (Phalaris canariensis) (→ Kanariegras), zomergraan, inheemsch in Zuid-Europa en op de Canarische Eilanden. De halmen zijn dun, maar vrij stevig; de dichte eironde schijnaren bestaan uit talrijke eenbloemige pakjes. K. wordt in Ned. vnl. geteeld op de goede zware kleigronden van Groningen en Friesland. Ofschoon vrij vroeg gezaaid (laatste helft van Maart), is het gewas pas laat rijp (begin Sept.). Doordat de korrels vrij vast in de kelkkalfjes zitten, laat men k. volrijp worden om het dorschen te vergemakkelijken. Het Spaansche k. is vroeger in ontwikkeling en rijping dan het Friesche en legert ook niet zoo gemakkelijk, dorscht echter moeilijker uit. Als dekvrucht voor klaver verdient k. aanbeveling. Het zaad, waarvoor het gewas geteeld wordt, dient voor vogeltjeszaad, maar vooral voor de bereiding van fijn stijfsel en fijn bakmeel. De sterk schommelende marktprijzen geven aan k. in hooge mate het karakter van een speculatie-gewas. *Dewez.*

Kanawha River. 1° G r e a t K a n a w h a, linker zijrivier van de Ohio. Ontspringt als New River in de Iron Mountains, doorstroomt de Cumberland Mountains en het Cumberland-plateau in een canonachtig dal; samenvloeiing met de Ohio bij Point Pleasant. De rivier is 640 km lang; 145 km is gekanaliseerd voor steenkolenvervoer van West Virginia.

2° L i t t l e K a n a w h a, linker zijrivier van de Ohio, ontspringt aan de W. rand van het Alleghanygebergte en komt bij Parkersburg in de Ohio. *Comijn.*

Kanazawa, hoofdstad van de Japansche provincie Isjikawa op Hondo (zie krt. → Japan D 3). Ca. 160 000 inw. (1934). Artsenschool, bronsgieterijen, porselein-industrie. K. is het middelpunt van een eigenaardige klimaatprovincie aan den voet van de Japansche Alpen, met veel föhnverschijnselen. *Heere.*

Kandace, titel der koninginnen van Ethiopië (Act. 8.27).

Kandahar, hoofdstad van de gelijknamige provincie in het Z. van Afganistan (III 448 D 5). De stad ligt strategisch zeer gunstig en is een bekend handelsmiddelpunt, vooral voor den handel met Engelsch-Indië; een autoweg voert naar het spoorwegstation Chaman. De bevloeide vlakte levert tarwe, tabak en ooft. In de stad de gouden koepel van de grafmoskee van Ahmed Sjah. *Heere.*

Kandangan, plaats in de gelijknamige afdeeling van de res. Zuider- en Ooster-afdeeling van Borneo, ten W. van het Meratoes-gebergte gelegen (V 752 C 3).

Kandanghaoer, op Java gelegen, grootste plaats op het gewezen particuliere land van dien naam (zie krt. → Java D 2). Centrum van rijstcultuur. Het land, groot 1 275 km², is in 1910 door het gouvernement teruggekocht voor $3^1/_2$ millioen gulden. Zielental van het plaatsje K. (eind 1930): 11 201 Inheemschen, geen Europeanen, 245 Chin. en 177 andere Vreemde Oosterlingen. *Brox.*

Kandeeren, een behandeling van zaaizaad, welke de ontkieming en eersten groei der jonge plant beoogt te bevorderen. Het zaad wordt daartoe eerst met een gomoplossing en daarna met poedervormige mest behandeld. Doordat dientengevolge de kiemkracht niet zelden lijdt, verdient k. weinig aanbeveling. *Dewez.*

Kandelaar, Kandelaber (⟨ Lat. candela = kaars), eigenlijk twee benamingen voor kaarsluchter; feitelijk beteekent kandelaar heden: luchter voor één kaars, kandelaber: voor meerdere kaarsen. Bij Etrusken en Romeinen werden k. gebruikt naast → toortsen, later ook naast olielampen. Zij werden op den grond geplaatst of op tafel; andere werden gedragen. Veelal waren zij van brons.

De k., die door de Kerk in haar **liturgie** gebruikt werden, waren dikwijls kostbaar. Zoo schonk Constantijn de Groote er aan de basilieken van Rome, ten deele van zilver en goud; van deze droegen sommige, drie meter hoog, meer dan honderd lampen (kaarsen?). Later kende men nog grootere (een van Reims was ruim 5 meter hoog, met een omvang van $3^1/_2$ meter middellijn; een even hooge en even oude bevindt zich nog in Milaan). Ook de kleinere waren vaak zeer rijk uitgevoerd, met zinnebeeldige motieven versierd. Groot bleven tot op heden de k. voor de Paaschkaarsen; oude waren wel uit steen gehouwen (zoo die der 12e eeuw van St. Paulus te Rome). → Kaars; Licht (in de liturgie); Zegen.

L i t.: Dict. d'Archéol. et de Liturgie (s. v. Candelabre, en Chandelier); Sauer, Symbol. des Kirchengebäudes (Freiburg). *Louwerse.*

Kunst. Alhoewel de k. (hier in hoofdzaak bedoeld als kandelaar voor één kaars) sedert het Hellenistisch tijdperk algemeen is, kwam hij eerst tot hooge ontwikkeling in de M.E. en de moderne tijden. De Romaansche k. zijn kort en gedrongen; de fantastische dieren van het voetstuk symboliseeren de overwinning van het licht op de duisternis. Gedurende de Gotische periode wordt de k. slanker; de schacht is versierd met ringen en schijfvormige knoopen; de voet is rond en geprofileerd. De middeleeuwsche k. is vervaardigd uit geelkoper, tin, brons of edelmetaal. Tijdens de Renaissance vertoont de schacht de balustervorm met sierlijke zwelling en geprofileerde banden. Kenmerkend voor de k. in de Barok is de driehoekige voet met

volutenornament. In het huisraad der 18e eeuw neemt de zilveren k. ter versiering van tafel en schoorsteen een voorname plaats in: ook k. in brons, porcelein en faience werden toen vervaardigd. Op den Rococo-stijl, die zijn grillige en zwaaiende vormen op de k. toepaste, volgde de Louis XVI-stijl, die hem als klassieke zuil behandelde. In het begin der 19e eeuw komen vele glazen k. voor. Sedert de invoering der electrische verlichting bleef de k. alleen van beteekenis in de kerkelijke kunst. *V. Herck.*

Kandelaartjes, → Steenbreek.

Kandelaberpalmet, leiboom, waarbij de takken kandelabergewijs naast elkaar staan.

Kanderma, Oostelijke groep van stammen in den Soedan.

Kandhartaroena of K e n d a h é - t a h o e - n a, een landschap op de ten N. van Celebes gelegen → Sangi-eilanden (VII 160, bijkaartje).

Kandia, 1° → Creta; 2° → Megalokastron.

Kandinskij, W a s s i l i j, Russisch kunstschilder. * 5 Dec. 1866 te Moskou. K. is een der eerste Expressionistische schilders, een der baanbrekers van een kunstvisie, die „afrekende” met het Impressionisme en het innerlijke gevoelsleven op directe wijze, zonder afbeelding van bekende en gewende voorwerpen, wilde weergeven. In 1912 legde hij zijn opvattingen vast in een theoretisch geschrift, getiteld „Over het geestelijke in de kunst”. Ook schreef hij in dat jaar een verhandeling over de klankwaarde der kleuren. Hij stichtte den „Blauer Reiter”, een blad en een beweging, waardoor de gemoederen der beeldende kunstenaars, vooral in Duitschland, sterk in beweging werden gebracht. Hij werd, wonend in Dessau, metterdaad de voorman der Expressionistische schilders. K. streefde een „absolute” schilderkunst na, hij trachtte de verborgen krachten, die de wereld bewegen, op het vlak vast te leggen. Men wordt bij zijn werk het meest getroffen door zijn kleurgevoel, maar de kleur vertegenwoordigt een geheel andere waarde dan in het Impressionisme het geval was. In 1913 schreef hij een biographie over zichzelf, in 1926 volgde nog een verhandeling over punt, lijn en vlak. *Engelman.*

Kandjaga, volksgroep van de Groessi's in den Soedan.

Kandjeng (= kang djeng, de voeten), verschijnt in Indië vóór den titel van een hooggeplaatst persoon; zelfs zegt men kandjeng Goepermèn = het gouvernement, de regeering.

Kändler, J o h a n n J o a c h i m, Duitsch beeldhouwer, werkzaam voor de porseleinfabriek in Meissen, waarvan hij een der grootste kunstenaars geweest is. * 1706, † 18 Mei 1775 te Meissen.

L i t. : M. Sauerland, Deutsche Porzell. Fig. d. 18en Jhdt. (1913).

Kandoeri, → Slametan.

Kandij, suiker in den vorm van groote kristallen of conglomeraten van groote kristallen, dikwijls gekristalliseerd rond een draad. De vervaardiging heeft op een speciale wijze plaats onder nauwkeurig regelen van temperatuur en oververzadigingsgraad der oplossing. De grootte der kristallen is, indien zij geheel kleurloos en helder zijn, een garantie voor de zuiverheid der suiker, daar zulke kristallen slechts uit zeer zuivere oplossingen verkregen kunnen worden. Om die reden wordt k., behalve voor directe consumptie, ook gebruikt in die gevallen, waarin zeer zuivere suiker vereischt wordt. Vermoedelijk berust hierop ook het gebruik bij de vervaardiging van champagnewijnen. Echter bestaat ook gele, bruine en zwarte k., welke meestal afkomstig is van rietsuikerproducten en zich door een bijzonderen smaak onderscheidt. *P. J. H. v. Ginneken.*

Kandy, hoofdstad van een provincie op Ceylon (X 224 E 6); gezonde ligging op 500 m hoogte; ca. 37 000 inw. (1931). Vele pelgrims bezoeken den tempel Dalada Maligawa, waar een oogtand van den Boeddha bewaard wordt. Ten Z. W. van K. ligt de 60 ha groote botanische tuin van Peradénija. *Heere.*

Kandzjoer (Tibetaansch: bka-hgyoer), Tibetaansche vertaling in 1 083 deelen (108 banden) van den Boeddhistischen canon (→ Boeddh. lit.) door Tibetaansche lama's in samenwerking met Indische geleerden vervaardigd.

Kanea, → Chania.

Kaneel, → Kaneelboom.

Kaneelachtigen (Canellaceae), een plantenfamilie der warmere streken, die 5 geslachten met 7 soorten omvat. Dit zijn boomen of struiken met aromatischen bast. De bladeren zijn gaafrandig, de bloei is trosvormig en de vrucht een bes. De geslachten zijn: Canella, Cinnamodendron en Pledendron uit Amerika, Warburgia uit O. Afrika en Cinnamosma van Madagaskar. *Bouman.*

Kaneelboom (Canella), plantengeslacht, behoorend tot de kaneelachtigen. De hoofdsoort, C. alba, witte k., is een 16 m hooge, van de Antillen afkomstige

Kaneelboom.

boom met witten bast. Hij levert de geurige k a n e e l, welke in Amerika als specerij zeer in trek is, en vroeger in de geneeskunde bekend stond als Cortex canellae albae. Het woord kaneel (Spaansch: canelle) stamt van canna (Latijn) = riet, om den pijpvormigen kaneelbast. *Bouman.*

De beste kaneel is de Ceylonsche, welke gewonnen wordt uit den bast van Cinnamomum zeylanicum, behoorende tot de familie der Lauraceeën. De tweeslachtige, groenachtige witte bloemen hebben een klokvormig, zesbladig bloemdek en een bovenstandig vruchtbeginsel met slechts één eitje. De vrucht is een blauwbruine bes.

Uit Ceylon werd de k. ca. 1828 op Java ingevoerd. Na de opheffing van het cultuurstelsel in 1865 bleef van de cultuur van dit gewas weinig over. De export uit Ned.-Indië is in vergelijking met die uit Ceylon, van weinig beteekenis.

De plant wordt gewoonlijk uit zaad gekweekt en verlangt een tropisch klimaat en een humusrijken zandi-

gen bodem. Na 2 à 3 jaar kan voor het eerst worden geoogst, waarbij loten worden gesneden van 3 à 4 voet lang en 12-20 mm doorsnede. De bast wordt gepeld, gedroogd en in pijpen in den handel gebracht

Lit.: V. Gorkom, O. I. Cultures (1918). *Dijkstra.*

Kaneelolie (Oleum Cinnamonii), een etherische olie uit den afval van de kaneelschors.

Kaneelzuur is een organisch onverzadigd zuur, dat in enkele balsems en in storax voorkomt, formule $C_6H_5CH = CHCOOH$. Technisch wordt het bereid volgens de synthese van Perkin, door condensatie van benzaldehyd en natriumacetaat. Het is een in water moeilijk oplosbare, gekristalliseerde verbinding, die bij 134° C smelt. *Hoogeveen.*

Kanegem, gem. in de prov. West-Vlaanderen, ten N. O. van Tielt. Opp. 1 085 ha; ca. 1 500 inw. Zandstreek. Heuvelland. Landbouw. Cichorei.

Kanelos, Stephanos, Nieuw-Grieksch dichter, geleerde en staatsman van nationalistisch-liberale richting. * 1792 te Konstantinopel, † 1823 op Creta. Van K. leeft vooral de vaderlandsche vrijheidslyriek voort: Thurios (= de dappere); Nouthesia (= waarschuwing).

Kanem, landstreek in Afrika, aan den N.O. oever van het Tsaad-meer; vormt een heuvelachtig woestijnlandschap, waar nochtans aan veeteelt kan gedaan worden, dank zij de aanwezigheid van water op geringe diepte. De K. is bewoond door Tibboenegers.

Kangean, eilandengroep ten O. van Madoera gelegen (zie krt. → Java, bijkaartje), behoort administratief tot regentschap Soemenep, omvat de districten Kangean en Sapoedi. De bevolking leeft van landbouw, veeteelt en vischvangst. De bewoners zijn van Madoereeschen oorsprong, doch sterk vermengd met Boegineezen, Makassaren en Balineezen. Zielental (eind 1930): 103 737 Inheemschen, 8 Eur., 275 Chin. en 257 andere Vreemde Oosterlingen. *Brokx.*

Kangeroe, → Buideldieren.

Kangeroe-eilanden, vulkanische eil. ten Z. van Australië, vóór de Golf van St. Vincent gelegen (III 288 F 6). Opp. 4 350 km²; ca. 700 bewoners.

Kangogrotten, druipsteengrotten in Z. Afrika, 32 km N. van Oudtshoorn in de Zwarte-bergen gelegen (22°30′ O., 33°15′ Z.). Ze zijn ontdekt in 1780 en 3 km zijn doorvorscht; de zuiverheid der lucht er binnen doet vermoeden, dat er nog een of meer toegangen zijn, alsnog niet ontdekt. De K. behooren tot de grootste en schoonste ter wereld; het bezoek onder geleide duurt twee uur; bij den ingang reeds Boesmans-wandschilderingen, die jacht- en krijgstooneelen voorstellen. De Van-Zijls-grot is een der grootste. *Besselaar.*

Kang-Teh, Henri Poe-Ji, sinds 1 Maart 1934 keizer van het in 1932 gestichte → Mandsjoekwo. * 1906; tot 1912 keizer van China onder voogdij van zijn moeder.

Kanigoro, gala-hoofddeksel van Javaansche bestuursambtenaren, van een zwarte stof, in den vorm van een afgeknotten kegel, zonder rand. → Koeloek.

Kanin, Russisch schiereiland tusschen Witte Zee en Tsjeskaja-baai, opp. 10 000 km²; bewoond door ca. 2 000 Samojeden.

Kaninefaten, Germaansche volksstam, die zich bij den opstand der Bataven in 69 v. Chr. aansloot. Zij woonden dicht bij de kust.

Kanioka, volksstam in Belgisch Kongo, tusschen Boesjimaïe en Loelilasj. → Kongo (Ethnographie).

Kanisjka (80-110 n. Chr., of naar andere berekening 120-162), derde en machtigste vorst uit het Koesjankoningshuis, heerschte in Afganistan (hoofdstad Pesjawar) en W. Indië. Hoewel van niet-Indische afkomst (Scyth), genoot hij onder de Indiërs groot aanzien, vooral als beschermer van het Boeddhisme.

Lit.: → Indië (Geschiedenis). *Mansion.*

Kanister, een blikken bus met hengsel voor de verzending van olijfolie.

Kanitschana, een krijgszuchtige stam van de → Indianen van Zuid-Amerika, in de oude provincie Mojos van Bolivia.

Kanjinja (patrones: O. L. Vrouw van Goeden Raad), missiepost der Witte Paters in het Belg. mandaatgebied Oeroendi. Apost. vicariaat Oeroendi (mgr. J. Gorju). Gesticht 1905. Volksstam Baroendi. Ong. 120 000 inw., 11 349 gedoopten. *Vanneste.*

Kankakee, stad ten Z. van Chicago aan de Kankakee River in den staat Illinois; 20 620 inw. (1930). Handelscentrum van het omringende landbouwgebied. Een groot waterkrachtstation levert electriciteit voor verlichting, trams en fabrieken (o.a. van landbouwmachines, meubels, piano's). *Comijn.*

Kankan, plaats in Fransch-Guinea (I 536 C 3-4); eindpunt van den spoorweg van Konakry naar het binnenland; heuvelachtige omgeving; inlandsche marktplaats.

Kanker, 1° (geneesk.) → Carcinoma.

2° (Landb.) Kankerziekte (Nectria galligena) is een der meest gevreesde kwalen van ooftboomen, vooral appels. De zwam veroorzaakt op scheuten, twijgen en jonge takjes ingezonken vlekken, waardoor deze organen al tijdens den winter of in den voorzomer afsterven (topkanker). Op den stam en de dikkere takken merkt men eerst een inzinken van den bast op, gevolgd door de vorming van wondweefsel.

Bestrijding: kankerwonden uitsnijden en insmeren met zwarte teer, of zonder uitsnijden behandelen met vruchtboomcarbolineum ter sterkte van 50-100 %. Voor boomgaarden zorge men voor een goede ontwatering en vermijde men groote stikstofgiften. *M. v. d. Broek.*

Kanne, gem. in Belg. Limburg, ten Z. van Maastricht. Opp. 360 ha; ca. 1 100 inw. (Kath.). Kanton Zichen, dekenaat Vlijtingen. Oneffen bodem, landbouw, mergelgroeven. Renaissancekerk van 1787. Twee Romaansche torens van oud kasteel. Kasteel van Neder-Kanne, herbouwd op het einde der 15e eeuw. *Lauwerys.*

Kannibalisme, → Anthropophagie.

Kano, klein vaartuig, meestal slechts plaats biedend voor een of enkele personen. Zij komen over de geheele wereld voor in allerlei vormen en van de meest primitieve constructie en worden door de inboorlingen gewoonlijk gebruikt voor de vischvangst. Meest bekend zijn de zgn. kajak van de Eskimo's en Samojeden in de Noordelijke IJszee. *Bijvoet.*

Kano, hoofdstad van het gelijknamig landschap, gelegen in het N. van de Eng. kolonie Nigeria (I 536 D 3), de groote handelsplaats van West- en midden-Soedan; ong. 50 000 inw.; vroeger een beruchte slavenmarkt. Door een spoorlijn met Lagos verbonden, door een autoweg met het Tsaad-meer; zetel van den apost. prefect van Noord-Nigeria. *v. Velthoven.*

Kanoen (quânon of quanoun), citerachtig snaarinstrument, vooral bespeeld door Turken en Arabieren. De omvang is gewoonlijk 24 tonen; voor iederen toon zijn er 3 snaren, dus te zamen 72 snaren. De k. bezit een mechanisme, waardoor de snaren $^1/_4$, $^1/_2$ en $^3/_4$

toon kunnen gewijzigd worden; hiermede bezit het instrument de mogelijkheid om de eigenaardigheden der Oostersche toonaarden weer te geven. *de Klerk.*

Kanoeri, 1° een stamgroep in de Soedan. 2° De moedertaal van meer dan een millioen Negers uit Fransch-West-Afrika (Tsaad- en Nigergebied, N.W. Nigeria en N. Kameroen). Als officieele taal in gebruik bij gouvernement en leger. → Bornoe.

Kanoet II de Groote, werd in 1016 koning van Engeland, in 1018 van Denemarken, in 1028 van Noorwegen. * ca. 995, † 1035. Hij was een bevorderaar van het kerkelijk en kloosterlijk leven en van de Christelijke cultuur.

Kanoet IV de Heilige, koning van Denemarken (1080). * 1040, † 1086. Hij was een bekwaam vorst en een ijverig bevorderaar van het geestelijk en kerkelijk leven (kerkbouw, kerkelijke tienden). Hij viel als slachtoffer van een opstand. Heiligverklaard in 1100. Feest 10 Juli (ook 19 Jan.). Het Martyrologium Romanum verwart hem met zijn gelijknamigen neef.

Lit.: Acta Sanctorum Julii (III). *Sloots.*

Kanon, → Canon.

Kanon, verzamelnaam voor elk vuurwapen, dat niet tot de handvuurwapenen en mitrailleurs behoort. In tegenstelling met → houwitser en → mortier wordt met k. een lang kanon bedoeld, waaruit het projectiel onder gestrekte baan wordt verschoten. Het inwendige van een k. wordt verdeeld in het getrokken gedeelte, de kamer, waarin de buskruitlading wordt geplaatst, en de ligplaats van het sluitstuk. → Artillerie; → Geschut. *Nijhoff.*

Kanoniek (< Gr. kanoon, = regel) heet bij → Epicurus het eerste deel van de wijsbegeerte, dat de normen levert voor de kennis en de criteriën van de waarheid.

Kanonieke Boeken (H. Schrift). Vgl. hiervoor het art. → Canon (sub 7°).

Kanoniek strafrecht, → Strafrecht (kerkelijk).

Kanonneerboot, een zeer laag op het water liggend oorlogsschip, oorspronkelijk bewapend met één zwaar kanon op het voorschip, dat niet of vrijwel niet kon worden bewogen in het horizontale vlak (baksen), zoodat bij het vuren met het schip moest worden gericht. Zij was bestemd voor de verdediging der zeegaten. Voor buitengaats optreden was zij onvoldoende zeewaardig. De Ned. k. stamt uit ca. 1870. In de huidige sterkte der zeemacht in Ned. zijn nog 4 k., welke echter alle van moderne baksbare, doch lichtere kanonnen zijn voorzien.

Kanonneerboot-mijnenlegger is een tot → mijnenlegger verbouwde kanonneerboot, welke tot doel heeft de kleinere zeegaten met → mijnen te versperren. De Ned. marine heeft er zes.

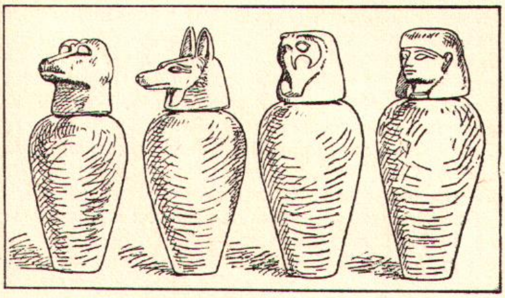
Kanopen noemt men de vier albasten of steenen kruiken, waarin door de Oude Egyptenaren de ingewanden, die voor de mummificeering uit het lijk werden gehaald, werden bijgezet. Later werden er deksels op geplaatst, met de hoofden van een mensch, een aap, een jakhals en een valk, beantwoordende aan de vier zonen van → Horus. Naar analogie worden zoo Etrurische asch-urnen genoemd, waar de deksel echter het hoofd van den overledene toont en die meest van ceramiek zijn. Zie afb. kol. 812. *Bent.*

Kansas, staat in de Ver. Staten van N. Amerika, opp. 212 780 km², 1 894 000 inw. (1932), waarvan 3,5 % Negers; 38,8 % van de totale bevolking woont in de steden; bevolkingsdichtheid 8,9 per km². Hoofdstad Topeka (64 120 inw. in 1930). In het N. wordt K. begrensd door de 40e parallel, in het W. door den 102en lengtegraad, in het Z. door de 37e parallel en in het W. loopt de grens op ca. 94°50′O. en langs de Missouri. Westelijk K. behoort tot het plateau-gebied en Oostelijk K. tot de Plains. De Kansas River en de Arkansas River doorstroomen den staat van West naar Oost. Kansas heeft een gematigd klimaat. In den zomer komen overdag veel temperaturen van 26,6 - 27,7° C voor, met koele nachten. In het voorjaar en in den herfst waaien vrij hevige winden uit het N. en Z.W. In het W. is soms te weinig regenval voor den landbouw.

K. is voornamelijk een landbouwstaat, waar tarwe en maïs de voornaamste producten zijn. De opbrengst bedroeg in 1934 resp. 79 700 000 bushels en 10 576 000 bushels. Verder worden haver, gerst, rogge, aardappelen, vlas, kafferkoren en hooi verbouwd. Er is een uitgebreide veeteelt: fokken en mesten van rundvee en varkens. Bij den bovenloop van de Arkansas River worden suikerbieten verbouwd. In het Z.O. van den staat liggen rijke petroleum- en steenkolenvelden. In 1933 bedroeg de opbrengst van de kolenmijnen 3 230 000 short tons, van de petroleumvelden 41 920 000 barrels petroleum en 22 900 000 gallons benzine. Talrijke pijpleidingen loopen van hieruit naar Chicago en het merengebied. Verder worden o.a. lood, zink, Portland-cement en zouten gewonnen. De voornaamste industrieën zijn: slachterijen en graanmalerijen. De groote steden liggen in het O. van den staat: Kansas City (ca. 125 000 inw.) met slachterijen; Wichita (ca. 115 000 inw.), verkeerscentrum en industriestad; Topeka (ca. 65 000 inw.), centrum van de mijnstreek en groote graanmarkt; Hutchinson (ca. 27 500 inw.), een marktplaats met vele graanmalerijen. In Lawrence (ca. 14 000 inw.) bevindt zich de University of Kansas met 3 626 studenten (1933) en een speciale school voor Indianen, het Haskell Institute. Het State College of Agriculture in Manhattan had in 1933: 2 299 studenten. Waar de Republican River in de Kansas River uitmondt, staat het Ogden Monument, waar het middelpunt van de Vereenigde Staten is.

In 1727 is de vestiging van Blanken in K. begonnen; in 1854 werd het gebied met een gedeelte van Colorado als een „territory” georganiseerd; op 29 Jan. 1861 werd K. tot de Vereenigde Staten toegelaten. *Comijn.*

Kansas City, Greater K.C., stad in de V.S. van Amer., gelegen aan de samenvloeiing van de Kansas River en de Missouri. Bestaat uit: 1° Kansas City, gelegen op den rechteroever van de Missouri in den staat Missouri, ca. 400 000 inw., en 2° Kansas City

Kanopen.

in den gelijknamigen staat, ca. 125 000 inw. K. C. was vroeger het uitgangspunt van het Santa Fé- en het Oregon Trail (pionierswegen naar het Westen). Ca. 1855 was het een van de zgn. uitrustingssteden. Daar K. C. op den rand van het landbouwgebied en het veeteeltgebied van de Plains lag, ontwikkelde de veehandel zich hier, met slachterijen en conservenfabrieken (jaarlijks worden ca. 7 millioen stuks vee verhandeld). Nabijheid van steenkolen- en petroleumvelden deed industrie ontstaan. K. C. heeft een zeer gunstige verkeersligging; door het graven van het Missouri-kanaal in 1913 ontstond aansluiting met de Mississippi. Van de voornaamste industrieën moeten genoemd worden: leerindustrie en fabricage van landbouwwerktuigen. In Kansas-Missouri, het belangrijkste stadsgedeelte, zijn de handelskantoren en banken, terwijl de woonwijken op den hoogen oever gelegen zijn. In het andere stadsgedeelte, Kansas-Kansas, vindt men abattoirs en conservenfabrieken. Hier zijn de omheiningen, waarin het vee gebracht wordt vóór het slachten. *Comijn.*

Beide deelen van K.C. zijn de zetel van een bisdom: 1° bisdom Kansas City in het gedeelte, dat in Missouri ligt, 2° bisdom Leavenworth in het gedeelte, dat in Kansas ligt.

Kansas-Indianen of Kansa-Indianen, een stam der Sioux-familie van de → Indianen van Noord-Amerika, in het Oostelijk prairie-gebied; vroeger in den huidigen staat Kansas, die naar hen genoemd werd; nu in den staat Oklahoma.

Kansas-Nebraska-bill, wet van de Ver. Staten van N. Amerika, van 30 Mei 1854, over de inrichting van de territoria Kansas en Nebraska, waarbij practisch de slavernij werd toegelaten. Daarop volgden bloedige onlusten in Kansas en een verscherping van de tegenstelling der Noordelijke en Zuidelijke staten in de Unie, zoodat deze wet terecht een oorzaak van den Secessie-oorlog van 1861-'65 mag worden genoemd. *Lousse.*

Kansas River, rechter zijrivier van de Missouri, stroomt van het W. naar het O. door den staat Kansas langs Manhattan, Topeka, Lawrence en mondt bij Kansas City in de Missouri. De K. R. heeft verschillende belangrijke zijrivieren; links: de Saline River, Solomon River, Republican River en Big Blue River; rechts: de Smoky River en de Hill River. *Comijn.*

Kansel, naam voor → preekstoel, afgeleid van → cancellus, wijl hij daarmede oorspr. één geheel uitmaakte. Zie ook → Ambo; Kanseltaal.

Kanselarij, een openbare dienst, waar bestuursoorkonden (→ Oorkonde) werden opgesteld en uitgevaardigd volgens een bepaalde procedure en in een bepaalden vorm. Vgl. → Kanselarijtaal.

A) Wereldlijke kanselarij. Voortgekomen uit de algemeene regeeringsbureaux der laat-Romeinsche keizers, was de wereldlijke k. aanvankelijk alleen eigen aan koningen en keizers en enkele groote geestelijke vorsten, als de dragers bij uitstek der openbare macht. Lagere instanties, als graven en bisschoppen, konden eerst eigenlijke k. inrichten, nadat zij zich ten gevolge van het leenstelsel een deel der staatsmacht verworven hadden. De eerste secondaire k. in de Nederlanden was die van den graaf van Vlaanderen (1089).

Er dient onderscheid gemaakt tusschen de opstelling der oorkonde en haar bekrachtiging. De eerste kon ook door den geadresseerde geschieden, zoodat de oorkonde nog slechts in de k. behoefde bekrachtigd te worden. Meestal echter had de opstelling plaats ter kanselarij. In dit geval werd eerst een korte, geschreven inhoud (→ minuut) der beschikking opgesteld. Dan ging men over tot de uitwerking hiervan in het net (mundum), hetwelk ten slotte door den vorst bekrachtigd werd met zijn handmerk of zegel. Bij het schrijven gebruikte men meest de zgn. diplomatische minuskel, gekenmerkt door lange schachten en lussen. Bepaalde onderdeelen, vooral de aanhef, werden in sierschrift uitgevoerd. De stijl kenmerkte zich door stereotype formules, verschillend naar plaats en tijd, en geput uit oudere voorbeelden en formulierboeken. De gebruikelijke taal was het Latijn, vanaf de 13e eeuw ook de volkstaal. *Boeren.*

B) Pauselijke kanselarij of a p o s t o l i s c h e k. is een aloude (ca. 370 ontstane) pauselijke instelling voor de uitvoering en registratie van pauselijke besluiten, tegenwoordig alleen voor het vervaardigen en registreeren der → bullen (C.I.C. can. 260). Gebruikte in haar werkkring voorheen 72 bepaalde regels, uit het gebruik ontstaan, door paus Joannes XXII (1330) vastgelegd, later (ca. 1700) definitief vastgesteld (pauselijke kanselarij-regels). Zij vervielen met den dood van den paus, maar werden daags na de keuze door den opvolger vernieuwd. Eenige hadden alleen waarde als leiddraad bij het maken en verzenden der stukken; andere hadden betrekking op het reserveeren van sommige benoemingen aan den paus; weer andere hadden betrekking op de rechtspraak. Na den Codex zijn alleen de eerste van kracht gebleven, de andere zijn gedeeltelijk in den C.I.C. opgenomen, gedeeltelijk vervallen. *Drehmanns.*

Kanselarijtaal is de (in vorige eeuwen) aan regeeringskanselarijen in gebruik zijnde taal, waarvoor thans benamingen als stadhuistaal, departementale stijl enz. gehoord worden.

Ofschoon de overwegende invloed, dien men speciaal aan de (14- en) 15e-eeuwsche Duitsch-Oostenrijksche k e i z e r l ij k e k. vaak heeft toegeschreven, op de vorming van een alg. Duitsche schrijftaal wel overdreven blijkt, is toch het belang van k. voor het ontstaan van alg. landstalen doorgaans groot. Zoo is voor de alg. aanvaarding als zoodanig van wat men thans als de Ned. schrijftaal kent, de aanwending dezer taal (ook wat de spelling betreft) op de kanselarijen van het machtigste gewest Holland en in de stukken van de Staten-Generaal uitgaande, zeker van een doorslaggevende beteekenis geweest. De invloed der Holl. k. werd bovendien nog verhoogd door de verspreiding van Holl. brievenboeken als de bekende „Nederduytsche Secretaris oft Zendtbrief schrijver" (Amsterdam 1635) van Daniel Mostart.

Via de schrijftaal heeft de Holl. k. ook invloed gehad op de algemeen beschaafde spreektaal, daar deze, zeker buiten Holland, grootendeels verbreid is dóór en steunt óp de geschreven taal. Een duidelijk voorbeeld hiervoor, op het gebied van woordgebruik, is de opkomst van het voornaamwoord U, dat, uit het U Ed. der k., via de schrijftaal in de spreektaal is gedrongen.

Als ongunstige kenmerken van veel k. zijn te noemen: het uit traditie blijven gebruiken van stijve en archaïstische woorden en constructies en, wat den stijl betreft, het bouwen van te groote, ingewikkelde, niet zelden ook foutieve zinnen.

L i t.: Noordijk, Untersuchungen auf dem Gebiete der kaiserl. Kanzleisprache im XV. Jhdt. (diss., 1925; met literatuurlijst). *W. Janssen.*

Kanseltaal is de vaak van gewone spreektaal

afwijkende taal, zooals men die door predikanten vanaf den kansel hoort gebruiken. De kunst om door bijz. taalmiddelen het effect eener preek te verhoogen, vormt een onderdeel der gewijde welsprekendheid ofwel homiletica. Derhalve is de aangewende k. afhankelijk van de vsch. opvattingen, die over homiletica en rhetorica gangbaar zijn. Zoodoende komt het voor, dat men in Kath. kerken aan de op den kansel gebruikte taal kan hooren, op welk diocesaan- of ordes-seminarie de predikant is opgeleid. Bij de Protestanten bestaat vaak verschil in k. naar gelang de geloofsrichting, die de dominee is toegedaan.

Kenmerken van veel k., die vaak aanleiding geven tot „gezwollenheid", zijn het veelvuldig gebruik van: 1° cliché-beeldspraak; 2° bijbelsche namen; 3° geijkte termen en afkortingen; 4° verbuigingsvormen (de voor- en tegenspoeden des levens); 5° alliteraties en assonanties (smart en smaad); 6° archaïsmen (het Goddelijk bestier); 7° stijve wendingen (vermits, edoch); 8° vaste stopwoorden (oh, en toch). Ook zijn sommige suffixen en omschrijvingen er zeer geliefd (grootelijks zondigen, bewaar ons gelijk den appel Uwer oogen). Natuurlijk vinden hebraeïsmen, graecismen en latinismen in de k. licht ingang, terwijl bij de Protestanten ook de invloed van den Statenbijbel groot is.

L i t. : vlg. De Nieuwe Taalgids (XVII 1923, 244 vlg.; XXVI, 303 vlg.). *W. Janssen.*

Kansi (patrones: O. L. Vrouw der Apostelen), missiepost der Witte Paters in het Belg. mandaatgebied Roeanda. Apost. vicariaat Roeanda (mgr. L. Classe). Gesticht 1910. Volksstam Banjaroeanda. Ong. 110 000 inw., w.o. vele gedoopten.

Kan-soe, provincie in het N.W. van China, tusschen Tibet en Mongolië (VII 384 B/D 3-4); opp. wellicht 10 × Nederland; ca. 6 millioen inw. K. omvat hooge gebergten als het Richthofen-gebergte, de Westelijkste deelen van de Tsjinlingsjan, deelen van de Kwen-Lun enz. Hellingen en dalen zijn met löss bedekt, zeer vruchtbaar, oasen-cultuur, opbrengst: gerst, tarwe, katoen, opium. Maar de regenval is gering en de winter koud, zoodat steppe overweegt, dus veeteelt (schapen en runderen). De mijnbouw (koper, goud, ijzer) kan beteekenis krijgen. Thans ligt K. nog te afgezonderd van de buitenwereld. De bevolking bestaat uit Mongolen, Chineezen en Turksche stammen. De Islam is er sterk verbreid. Hoofdstad is Lan-tsjou (ca. 500 000 inw.). *Heere.*

L i t. : Filchner, Bilder aus K. (1912); Aurel Stein, Memoir and maps of Chinese Turkistan and K. (1923).

Kansovereenkomsten (v e r b i n t e n i s s e n r e c h t). De wet noemt aldus die contracten, welker uitkomsten, met betrekking tot voor- of nadeel, partijen van een onzekere gebeurtenis afhankelijk hebben gesteld; zij rekent daartoe verzekering, lijfrente en spel en weddenschap (art. 1811 Ned., 1964 Belg. B.W.); ook andere overeenkomsten kunnen daaronder vallen, zooals de koop van een onzekere zaak tegen een vaste som (emptio spei), de op lijfrente gelijkende „bail à nourriture" (bijv. van kloosterlingen) en de loterij. De onderscheiding van k. naast vergeldende overeenkomsten (contrats commutatifs) heeft geen zin, dan in zoover de wet daarmee doet blijken, dat ook k. een geoorloofde oorzaak kunnen hebben; daartoe is echter niet noodig, zooals art. 1104 en 1964 Belg. B. W. doen veronderstellen, dat alle partijen iets op het spel zetten; zoo kent de wet ook de lijfrente om niet (art. 1815 Ned., 1969 en 1973 Belg. B. W.). De wet spreekt van uitkomsten met betrekking tot voor- of nadeel voor alle partijen of voor eenige hunner (art. 1811 Ned., 1964 Belg. B. W.), doch het volgt uit het wezen van de k., dat de goede kans van den een de kwade kans van den ander is. *Petit.*

Kansspel of → hazardspel, spel, waarbij de uitslag geheel of ten minste hoofdzakelijk afhangt van het toeval en niet van de behendigheid der spelers. Voorbeelden van k. zijn kaartspelen als rouge et noir en faro, dobbelen, roulette e.a.

M o r a a l. K. is geoorloofd, mits vlg. voorwaarden verwezenlijkt zijn: 1° men moet volledigen eigendom en vrije beschikking hebben over het geld, dat men waagt; 2° de kansen moeten gelijk of ongeveer gelijk zijn voor de beide partijen (tenzij de eene partij weet, dat de kansen der andere grooter zijn, en niettegenstaande dat het spel toch wil wagen); 3° er mag geen bedrog, er mogen geen onrechtvaardige middelen worden aangewend om te winnen (wat echter niet uitsluit, dat men de door de regels van het spel geoorloofde listen gebruikt); 4° het k. mag niet verboden zijn door een positieve wet; 5° men mag zichzelf of zijn gezin niet blootstellen aan al te groote verliezen.

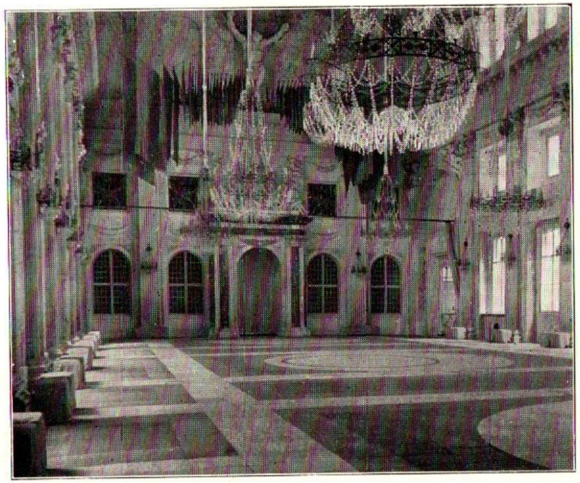
Is k. op zich zelf geoorloofd, toch dient gewaarschuwd tegen overdrijving en misbruik. De winst, door k. verkregen, staat nu juist niet hoog op zedelijk gebied en door de verlokking, die van het k. gemakkelijk uitgaat, wordt de drift opgezweept. De drift voor het k. leidt wel eens, zooals iedereen weet, tot tragische gevolgen.

In de meeste landen is het k. in den strengen zin van het woord, waarbij de uitslag enkel en alleen van het toeval afhangt, door de wet verboden. De schuld om reden van k. is meestal ook niet vorderbaar voor het gerecht. Vgl. → Hazardspel. *A. Janssen.*

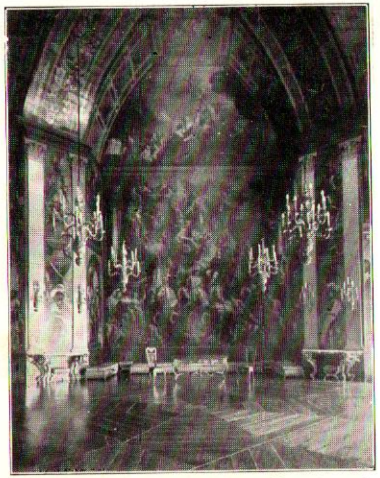
Kant. Zie plaat (vergelijk den index in kolom 831/832). **A) Naaldkant.** In welk tijdperk de vervaardiging en het gebruik van k. het eerst voorkomt, is niet nauwkeurig vast te stellen. Waarsch. heeft de g e n a a i d e k. haar oorsprong in het open naaien (ajour) gevonden, terwijl de gekloste k. vermoedelijk haar ontstaan te danken heeft aan het knoop- en passement-werk. Een uit 1390 dateerend tractaat tusschen Brugge en Engeland, den uitvoer van k. regelend, bewijst, dat in dien tijd reeds k. vervaardigd werd. Men mag echter veilig veronderstellen met l a c i s te doen te hebben, omdat de eigenlijke k. eerst voorkomt op portretten uit de 16e eeuw. Onder lacis verstaat men een linnen weefsel, waaruit door uithalen van lengte- en breedtedraden een netwerk is ontstaan. Dit netwerk leidt tot omwoelen en doorstoppen, het „geborduurd lacis", gevolgd door p o i n t c o u p é, waarbij aan het netwerk diagonaal gespannen draden worden toegevoegd als steun voor rosetten en cirkels. De overgang tot de echte k. wordt gevormd door het p u n t o a r e t i c e l l a. Deze gelijkt op point coupé, heeft hetzelfde geometrisch ornament, doch wordt uitsluitend op gespannen draden gewerkt. Het punto a reticella wordt later eveneens point coupé genoemd ter onderscheiding van de k. met bloemornament, die p o i n t c o l b e r t genoemd worden.

Het point colbert wordt in Italië spoedig omgewerkt tot de krachtige, hoogopgewerkte soort: de Venetiaansche k. (punto a fogliamino). Punto rosalino of point de rose is fijner van teekening. De brides en stokjes zijn versierd met sterretjes en hebben fijne picotjes boven op den vorm, en reliëf aangebracht. Het in dien

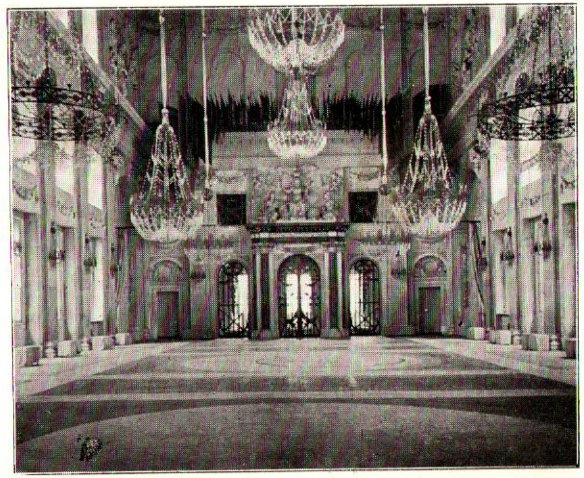
JACOB VAN KAMPEN

Koninklijk Paleis te Amsterdam. Burgerzaal.

Huis ten Bosch te Den Haag. Oranjezaal.

Koninklijk Paleis te Amsterdam. Burgerzaal.

Koninklijk Paleis te Amsterdam.

Raadhuis te Maastricht.

Mauritshuis te Den Haag.

KANT

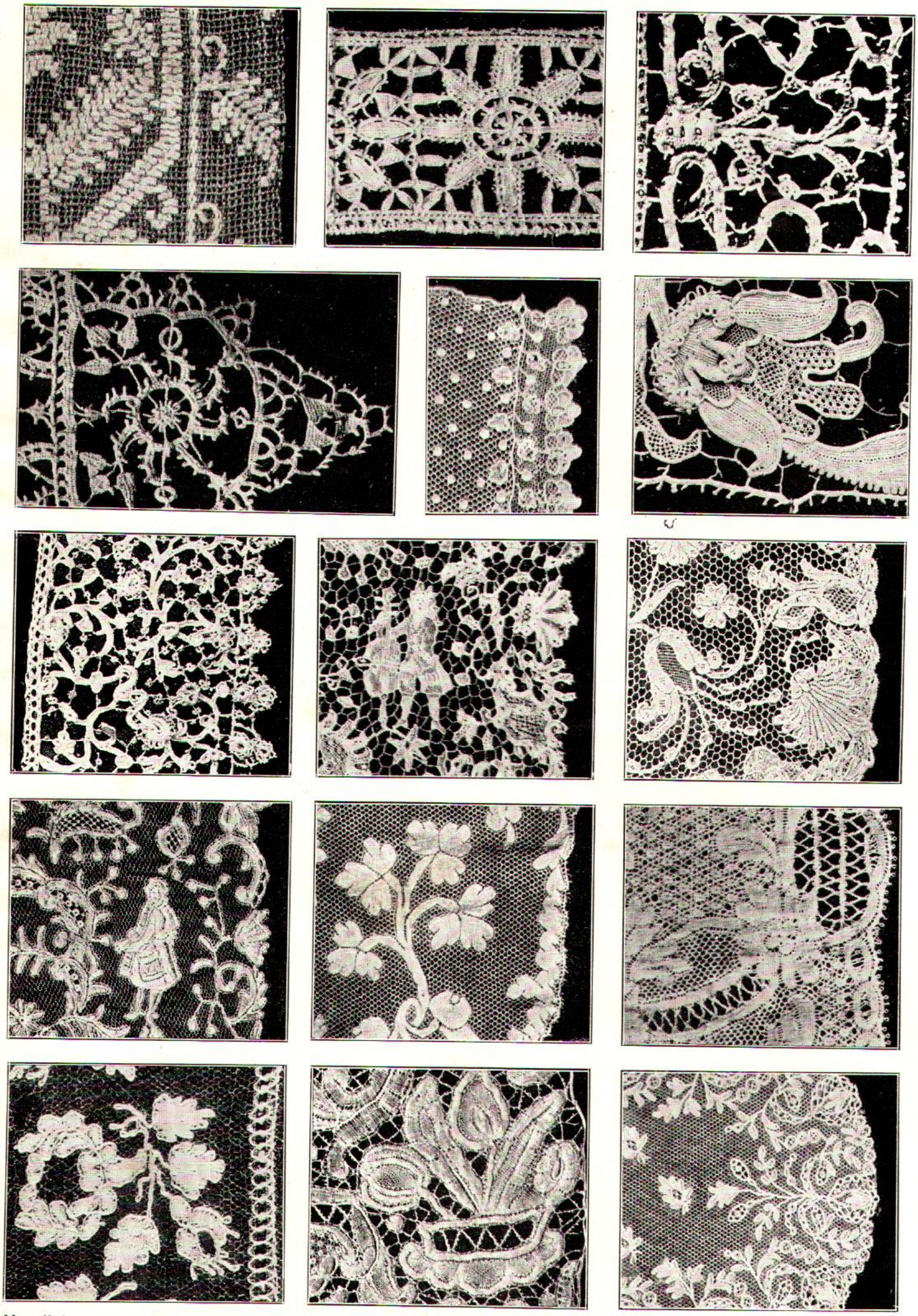
I

II

III

IV

V

Van links naar rechts: rij I: geborduurd lacis (Italië, 16e eeuw); point coupé (16e eeuw); point colbert (Venetië, 16e eeuw). Rij II: punto a reticella (Italië, eind 16e eeuw); point d'Alençon (Frankrijk, 18e eeuw); punto a fogliamino (Venetië, eind 17e eeuw). Rij III: punto rosalino (Italië, 16e eeuw); point de France (Frankrijk, 18e eeuw); point d'Argentan (Frankrijk, 18e eeuw). Rij IV: point de Bruxelles (19e eeuw); Valenciennes (Vlaanderen, 18e eeuw); Binche (18e eeuw). Rij V: Blonde (Frankrijk, 18e eeuw); Brusselsche kant (18e eeuw); Application de Bruxelles (19e eeuw). De laatste vijf zijn afbeeldingen van kloskant, de overige van naaldkant.

tijd in Frankrijk vervaardigde point de France is bijna niet van de Venetiaansche te onderscheiden. De latere zijn dichter van teekening en vormen een gaasachtig netwerk, het typeerende van het point d'Alençon, die omstreeks de 18e eeuw de plaats van het point de France inneemt. Deze kantsoort behoudt nog wel den dicht gefestonneerden omtrek der motieven van de Ital. k., maar de teekening bepaalt zich tot een smalle randversiering met losse bloemmotieven op tullen grond. Deze tullen grond dankt zijn ontstaan aan de neiging tot inrimpelen en plooien van de kant. Het point d'Alençon heeft aanvankelijk een netwerk van wijde mazen, die later fijner worden. Zijn tullen fonds van verschillende wijdten toegepast, dan wordt het point d'Argentan genoemd.

Het point de Bruxelles is minder vast van omtrek en teerder van draad. Het heeft echter dezelfde kenmerkende afwisseling in het open werk.

B) Kloskant. De stijl had aanvankelijk veel overeenkomst met de genaaide kant. De uitvinding van de kloskant wordt aan Barbara Utmann toegeschreven. De eerste patroonboeken zijn in Italië gedrukt. Aanvankelijk heeft Italië de leiding. Later wordt België toonaangevend. De eerste kloskanten gelijken op het point coupé. De latere 18e-eeuwsche kenmerken zich door een eigen stijl, die zijn stempel drukt op de Valencienne, de Mechelsche, Binche e.a. De Valencienne heeft een vierkante, soms ronde maas en geen reliëf. De Mechelsche gelijkt de Valencienne, heeft echter kleine zeshoekige mazen. De Rijselsche, eveneens met de Valencienne overeenkomend, diende vnl. voor Hollandsche boerinnenmutsen. Chantilly was een kantsoort met motieven in rocaille-stijl (vazen en manden met bloemen), uitgevoerd in linnen, soms ook in zwarte zijde. Blonde werd aanvankelijk in ecruzijde geklost, later in diverse kleurschakeeringen. Wordt ook wel Spaansche k. genoemd. De groep Brusselsche k. is gedeeltelijk geklost, gedeeltelijk genaaid of geappliceerd op afzonderlijken grond. Aanvankelijk werden de mazen met de naald ingewerkt, later werden de baantjes geklost en de motieven opgebracht (application de Bruxelles), tot met de vervaardiging van de machinale tulle, ca. 1830, de voorkeur voor den met de naald gewerkten netgrond weer boven kwam. De laatste jaren worden in Ned. pogingen aangewend om tot een eigen kantnijverheid te komen, tot welk doel eenige kantscholen zijn opgericht. *J. Rutten.*

Lit.: J. W. A. Naber, Oude en Nieuwe Kantwerken.

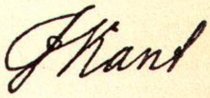
Kant, Immanuel, grondlegger van het moderne wijsgeerige subjectivisme.

Leven. * 22 April 1724 te Koningsbergen, als vierde van een zeer eenvoudig en godsdienstig (piëtistisch) gezin van negen kinderen, † 12 Febr. 1804 aldaar. In tegenstelling met den reizenden Descartes heeft K. de grenzen van zijn vaderstad nagenoeg niet overschreden. Van 1732 tot 1740 ontving hij op het „Collegium Fridericianum" een streng religieuze opvoeding naast een gedegen Klassieke opleiding (K. schrijft later dan ook zeer goed Latijn). Rector Schultz hielp zijn begaafden, maar zwakken beschermeling daarna op de universiteit om, volgens den wensch zijner moeder, predikant te worden. K. voelde zich echter meer aangetrokken tot de wis- en natuurkunde en bestudeerde Newton, Descartes, Leibniz. Zijn studiën bekostigt hij ten deele als repetitor. In 1746 sterft zijn vader en K. verlaat de universiteit na het indienen van een critisch natuurphilos. proefschrift (Gedanken von der wahren Schätzung der lebendigen Kräfte). Hij is dan negen jaar als huisleeraar werkzaam, promoveert 1755 in de wijsbegeerte (diss.: De igne) en vestigt zich als privaatdocent (habilitatieschrift: Principiorum primorum cognitionis metaphysicae nova dilucidatio) aan de universiteit van Koningsbergen, waaraan hij 41 jaren zal blijven doceeren.

Immanuel Kant.

Om wille van een nochtans ontoereikend honorarium gaf hij soms zestien colleges per week over allerlei onderwerpen (o.a. doceerde hij het eerst de phys. geographie) en, als jongste docent, veelal op de meest ongunstige uren. Eenige financieele verbetering bracht de aanstelling tot onderbibliothecaris aan het koninklijk slot (1766-1772). Aanbiedingen van een professoraat vanuit Erlangen en Jena sloeg hij af en ten slotte werd hij in 1770 gewoon hoogleeraar in logica en metaphysica te Koningsbergen zelf (oratie: De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis).

Gedurende dit professoraat komen zijn wijsgeerige ideeën tot volle ontwikkeling en schrijft hij zijn drie Critieken. K. beleeft zelf nog, hoe ze de Duitsche universiteiten successievelijk veroveren. Zijn Religion innerhalb der Grenzen der bloszen Vernunft (1793) bezorgt hem veel moeilijkheden van de zijde der Protestantsche regeering. Hij belooft, uit „Untertanenpflicht" in zijn lessen voortaan niet meer over godsdienst te spreken. Zomer 1796 geeft hij zijn laatste colleges. Vanaf 1798 maakt ouderdomszwakte hem geregelden geestesarbeid onmogelijk, zoodat hij 1801 ontslag neemt.

Zijn stoffelijk overschot kreeg een plaats onder de arkaden aan de Noordzijde van den dom van Koningsbergen (Stoa Kantiana) en werd 1880 aldaar bijgezet in de gewelven.

Leer. Tot 1760 beoefent K. exacte wetenschappen en daarbij aansluitend natuurphilosophie. Het is zijn dogmatische periode, waarin het rationalisme van Wolff's verlichtingsphilosophie overheerscht. Den grooten ommekeer brengt een lezing der geschriften van den empirist Hume, die hem „uit zijn dogmatischen sluimer wekte": een overheerschend sceptische periode is het gevolg. Maar in 1770 wordt K. zichzelf en begint zijn critische periode: een synthese der beide voorgaande. Terwijl het rationalisme volgens K. te uitsluitend redeneert uit de begrippen en het empirisme te uitsluitend uit de verschijnselen, wil K. met zijn → criticisme beide kenelementen tot hun recht laten komen: uit de ratio stamt de vorm, die met de materie,

stammend uit de empirie, de → ervaring en het menschelijk weten tot stand brengt.

Dit criticisme heeft K. uitgewerkt in zijn drie Critieken, waarin achtereenvolgens „Verstand", „Vernunft" en „Urteilskraft" (resp. correspondeerend aan ons kennen, willen en gevoelen) critisch worden onderzocht.

In de Kritik der reinen Vernunft bedoelt K. mogelijkheid en grenzen van ervaring en wetenschap vast te stellen, om aldus zoowel scepticisme als dogmatisme te overwinnen. Uitgaande van het feitelijk bestaan van „wetenschap", waarin volgens K. ligt opgesloten het bestaan van „synthetische oordeelen a priori" (oordeelen, die onze kennis verruimen en tevens algemeen en noodzakelijk gelden), zoekt hij een verklaring te geven van de mogelijkheid dezer oordeelen en dus van ons kennen (→ Transcendentalisme). Ze wordt volgens hem gevonden door een analyse, niet van het psychologisch ontstaan van ons feitelijk kennen, maar van een mogelijk kennen als zoodanig. Uit deze analyse blijkt, dat ons verstandelijk kennen gebonden is aan de verschijnselen of phaenomena [al wat zich, uitgaande van blijkbaar bestaande, maar voor ons onkenbare „Dinge an sich" (→ Ding, sub Dinge an sich), in onze → apriorische zinnelijke kenvormen van ruimte en tijd openbaart]; deze leveren het materiaal, dat door de apriorische verstandelijke kenvormen (→ Categorieën) ervaringsobject wordt van dat verstand. Ons verstand kent dus enkel de phaenomena (→ Phenomenalisme): de wijzen, waarop de dingen zich in ruimte en tijd aan ons openbaren, maar niet de dingen zelf.

Aldus meent K. tegenover het scepticisme de mogelijkheid te hebben aangetoond van alle wetenschappelijke ervaringskennis, van physica en mathematica, terwijl onze kennis tevens begrensd wordt tot die ervaring en dus tegenover het dogmatisme de onmogelijkheid blijkt van een, de ervaringskennis te boven gaande (transcendente), metaphysica (→ Agnosticisme). De drie objecten dezer metaphysica (God, wereld en ziel) zijn niet wetenschappelijk kenbaar, maar hebben slechts de beteekenis van een werkhypothese om de veelheid van ons kennen systematisch te ordenen.

Door deze begrenzing echter van het menschelijk weten, dat in het rationalisme zoo schromelijk was overdreven, meent K. bovendien weer plaats te maken voor het „geloof". Deze Kantiaansche „Bedürfnisglaube" (het aanvaarden op grond eener bevrediging van geest en hart) heeft met een „Autoritätsglaube" (het aanvaarden op gezag van een ander, met name van God) al heel weinig te maken. K. onderscheidt nl. een drievoudig „aanvaarden": „meenen" (noch subjectief, noch objectief verantwoord), „weten" (èn subjectief èn objectief verantwoord) en daar tusschen in „gelooven", dat weliswaar objectief (theoretisch) niet kan worden bewezen, maar subjectief (practisch) ten volle is verantwoord als postulaat van onzen redewil: het geeft ons dus geen theoretische, maar wel practische zekerheid.

De subjectieve verantwoording van dat „geloof" in God, wereld en ziel geeft K. dan in zijn Kritik der praktischen Vernunft. Hierbij gaat hij uit, niet van een mogelijk, maar van het feitelijk zedelijk bewustzijn, waaruit hij afleidt het bestaan van een algemeene zedenwet: bij ons handelen moet een zoodanige bedoeling voorzitten, dat ze aan alle menschen ten voorbeeld kan worden gesteld. Zedelijk handelt alleen, wie dit uitsluitend doet uit eerbied voor de wet, m.a.w. uitsluitend uit plicht (→ Rigorisme). En plicht is het te streven naar het hoogste goed: om nl. te worden een toonbeeld van deugd, dat gepaard moet gaan met een volkomen geluk.

De zedenwet „postuleert" het bestaan van de vrijheid, die voorwaarde is van wet en zedelijkheid (autonomisme) en van een buiten-w e r e l d, ten opzichte waarvan de mensch vrij is. De mogelijke algeheele vervulling der zedenwet „postuleert" een eeuwig voortbestaan onzer z i e l, terwijl een mogelijk, met deze wetsvervulling verbonden, volmaakt geluk het bestaan „postuleert" van een almachtigen G o d.

De analyse van het zedelijk bewustzijn voert aldus noodzakelijk naar een aanvaarden van God en godsdienst. Deze laatste bestaat in een erkenning onzer zedelijke plichten als goddelijke geboden (ethicisme) en van onze taak om de zedelijkheid onder alle menschen te realiseeren en zoo den grondslag te leggen voor een eeuwigen vrede.

De Kritik der Urteilskraft wil de verbindende schakel zijn tusschen beide voorgaande deelen der wijsbegeerte: de Urteilskraft vormt a.h.w. den overgang van Verstand naar Vernunft. We beoordeelen iets volgens K., ofwel enkel als vallend onder een algemeene stelling, ofwel als voerend tot een algemeene stelling. In dit laatste geval wordt het beschouwd vanuit het oogpunt zijner doelmatigheid. Deze beschouwing is tweevoudig. In de Kritik der aesthetischen Urteilskraft, die enkel de subjectieve formeele doelmatigheid beschouwt, ontwikkelt K. zijn leer over het schoone en verhevene (aesthetisch formalisme). In de Kritik der teleologischen Urteilskraft, die de objectieve (materieele) doelmatigheid beschouwt, ontwikkelt hij zijn leer over een teleologische wereld beschouwing, die volgens hem enkel waarde heeft als werkhypothese.

Critiek. K. beschouwt zich als een anderen Copernicus. Vóór K. stak de mensch zijn hoofd in de wereld; na hem zit de wereld in het menschelijk hoofd zelf. De dingen zijn bij K. nl. afhankelijk van ons denken, al is het volgens hem dan ook alleen, wat betreft hun wezen („Sosein") en niet wat betreft hun bestaan („Dasein").

Zijn u i t g a n g s p u n t is echter onjuist: er bestaan geen „synthetische oordeelen a priori"; de door hem aangehaalde voorbeelden zijn zuiver analytische oordeelen.

Zijn m e t h o d e is onjuist: redeneerend vanuit het kennen als bewustzijnsverschijnsel, zal men de grenzen van dat bewustzijn nimmer kunnen overschrijden en een transcendente buitenwereld nooit kunnen bereiken (→ Descartes, sub Critiek); dat zou immers een overgang beteekenen van de ideëele naar de reëele orde. Daarenboven is het kennen bij K. een „vervormen" van het kenmateriaal. Bij Aristoteles, die in zijn abstractionisme (→ Abstractie-theorie) eveneens een synthese geeft van rationalisme en empirisme, is het kennen veeleer een „verplaatsen", een transponeeren van het kenmateriaal in ons bewustzijn, waar het een andere (onstoffelijke) bestaanswijze krijgt: de wijziging is hier dus enkel modaal en niet formeel. Kenmateriaal zijn verder bij K. de in ons bewustzijn ruimtelijk en tijdelijk opgenomen verschijnselen der dingen (phaenomena); daarentegen zijn de Aristotelische „kenbeelden" (species intentionales), die het kenmateriaal in ons bewustzijn „vertegenwoordigen", geen kenobject, maar enkel

kenmiddel en kunnen slechts door reflectie kenobject worden.

Kant's methode is dus volop subjectivistisch en voert vanzelfsprekend tot een subjectivistische c o n c l u s i e, daar deze van meetaf is verondersteld. Zijn bestrijding der theoretische kenbaarheid van de groote waarheden der transcendente metaphysica, welker „practische" zekerheid hij dan weer zoekt te verankeren in het feit eener absoluut geldende zedenwet, heeft niet weinig bijgedragen tot een groeiende ontrouw aan het verstand (→ Irrationalisme) en een ontmoedigend waarheidsrelativisme. Zoo voerde het criticisme consequent tot het scepticisme, dat K. juist wilde bestrijden en waaraan hij zelf enkel ontkomen is door inconsequenties, waarop reeds door tijdgenooten werd gewezen (Schulze, Jacobi, Fichte).

Ook de gebiedende stem van het geweten, m. a. w. het zedelijkheidsbewustzijn, is een te subjectief uitgangspunt om daarop een absoluut geldende moraal te fundeeren: ze is maar al te vaak bij velen tot zwijgen gekomen.

Ten slotte is een driedeeling (trichotomie) der vermogens, door K., aansluitend bij Tetens, voorgestaan, niet te verdedigen. Er valt slechts een centripetaal kennen en een centrifugaal streven te onderscheiden (dichotomie): bij dit laatste moet ook het gevoelen worden ondergebracht! Zoo is eveneens het schoone geen primaire categorie, maar herleidbaar tot het goede.

V o o r n. w e r k e n : Allg. Naturgesch. u. Theor. d. Himmels (1755); Kritik d. reinen Vernunft ([1]1781, [2]1787); Prolegomena usw. (1783); Grundl. zur Metaph. d. Sitten (1785); Metaph. Anfangsgr. d. Naturwiss. (1786); Kritik d. praktischen Vernunft (1788); Kritik d. Urteilskraft (1790); Die Religion innerh. d. Grenzen d. bloszen Vern. (1793); Zum ewigen Frieden (1795); Metaph. d. Sitten (2 dln. 1797). Vele volledige uitg., o.a. van Cassirer e. a. (10 dln. Berlijn 1912-'22) met aanvullend dl. XI: Cassirer, K.'s Leben u. Lehre (1918), en van de Preusz. Acad. d. Wiss. in Berlin (19 dln. 1902-'28), waarin tevens K.'s briefwisseling. Handige, door Kehrbach e.a. bew. uitg. van K.'s voorn. werken te vinden in Reclam's Univ. Bibl. — L i t. : Borowsky, Darstell. d. Lebens u. Charakt. I. K.'s (1804); Schubert, K.'s Biogr. (1842); Görland, Aristoteles u. K. (1909); Cassirer, K.'s Leben u. Lehre (1918); Külpe, I. K. ([5]1922); van der Wyck, Uren met K. (1922); Bauch, I. K. ([3]1923); Paulsen, K.'s Leben u. Lehre ([7]1924); Messer, I. K.'s Leben u. Philos. (1924); Vorländer, I. K., der Mann u. das Werk (2 dln. 1924); Boutroux, La Philos. de K. (1926); K. Fischer, I. K. (2 dln. [6]1928); Heidegger, K. u. das Probl. d. Metaph. (1929); Snethlage, De godsdienstphilos. v. I. K. (1931); De Vleeschauwer, I. K. (1931); id., La Déduct. transc. dans l'oeuvre de K. (I 1934). — L i t. v a n s c h o l a s t. z ij d e : Sentroul, La philos. relig. de K. (1912); id., K. et Aristote (1913); v. Kolb, I. K. d. Bahnbr. d. mod. Zeit ([2]1919); C. Willems, K.'s Erkenntnislehre (1919); K.'s Sittenlehre (1919); Aug. Deneffe, K. u. die kath. Wahrheit (1922); Geyser, Hauptprobl. d. Metaph. mit besonderer Bezugnahme a. d. Krit. K.'s (1923); Maréchal, Le point de départ de la Métaph., III. La crit. de K. (1923), V. Le thomisme dev. la philos. crit. (1926); B. Jansen, Die Religionsphilos. K.'s (1929); Przywara, K. heute (1930); F. Sassen, Wijsbeg. d. negentiende eeuw (1934); v. d. Berg, Strijd om de Logica (1935). *v. d. Berg.*

Hypothese van Kant-Laplace. Ter verklaring van het ontstaan van het zonnestelsel nam Kant aan, dat in de ruimte, die oorspronkelijk gelijkmatig met kleine stofdeelen gevuld was, door de onderlinge aantrekking een zware kern van verdichting (de zon) ontstond, waaromheen de lichtere deelen banen beschreven. In de nu sterk afgeplatte massa vormden zich nieuwe kernen (planeten), die weer aanleiding gaven tot het ontstaan van satellieten. Laplace laat de oorspronkelijk sterk afgeplatte, tot over de baan van Uranus reikende zonne-massa rondwentelen; bij de afkoeling en inkrimping scheidden zich achtereenvolgens ringen af, die zich tot planeten samenbalden. Tegenwoordig beschouwt men deze hypothese als afgedaan. Zie → Evolutie.

L i t. : Kant, Allgem. Naturgeschichte und Theorie des Himmels (1755); Laplace, Exposition du Système du Monde (1796). *Stein.*

Kanteel (k r ij g s k.) is oorspronkelijk een peiler in de borstwering tusschen de schietgaten van een verdedigingsomloop, in den regel rechthoekig van vorm. In overdrachtelijken zin een peiler in een van insnijdingen voorziene dakborstwering.

Kanteling van de baarmoeder (g y n a e c.). De normale ligging der → baarmoeder, waarbij het baarmoederlichaam t.o.v. den hals naar voren geknikt is, kan door vsch. oorzaken verstoord zijn, waardoor een k. ontstaat. De meeste beteekenis heeft de achteroverkanteling, waarbij een meer of minder sterke knikking naar achteren bestaat en het baarmoederlichaam geheel achter den hals kan gelegen zijn (retroflexio uteri). Hierbij treden soms klachten op, die een behandeling noodig maken, welke een opheffing der k. beoogt. Al naarmate den ernst en de hardnekkigheid der aandoening wordt een behandeling met ringen (→ Pessarium) of een operatieve behandeling gekozen. *Castelein.*

Kantemir, prins A n t i o c h D m i t r i w i t s j, Russisch schrijver van satyren, sterk beinvloed door Lat. en Fr. modellen. * 21 Sept. 1709 te Konstantinopel, † 11 April 1744 te Parijs.

Kantens, gem. in het N. van de prov. Groningen (XII 448 C 2), omvat de dorpen en gehuchten Kantens, Stitswerd, Bethlehem, Rottum, Helwerd, Holwinde, Zandeweer, de Kuijp, Halfweg, Elswerd, Eppenhuizen, Startenhuizen, Doodstil en Delthuizen; ca. 2 200 inw., waarvan 89 % Prot., 2,21 % Kath.; 4,66 % behoort tot geen kerkelijke gezindte (volkstelling 1930); opp. 3 292 ha, waarvan 77 % bouwland, 21 % grasland, 2 % tuingrond (1932); in het Westelijk deel meest veeteelt; te Zandeweer veel tuinbouw; steenbakkerij. *Bouma.*

Kantisme of Kantianisme is de wijsgeerige opvatting van → Kant en zijn epigonen. → Criticisme. De talrijke aanhangers uit den lateren tijd, die nochtans in menig opzicht van hem afwijken en ook onderling verschillen, heeten doorgaans N e o k a n t i a n e n en zijn veelal aangesloten bij de K a n t - G e s e l l s c h a f t, die bij gelegenheid van het eerste eeuwfeest van Kant's dood (22 April 1904) opgericht werd door H. Vaihinger. Sedert 1896 verschenen de „Kantstudien". *v. d. Berg.*

Kantjil, → Dwerghert.

Kanton, onderafdeeling van een grooter gebied, zoo bijv. in Frankrijk voor een onderafd. van een arrondissement; in Zwitserland voor een zelfstandige bondsstaat. In het r e c h t s w e z e n is k. het kleinste rechtsgebied, waarbinnen door een bevoegden rechter (→ Kantonrechter; → Vrederechter) in elke zaak wordt recht gesproken. Nederland telt 62 kantons, België 230.

Kanton (sinds 1914 Fan-ngu), hoofdstad van de Chineesche provincie Kwang-toeng; ca. 900 000 inw. K. ligt aan de Parelrivier, 150 km van de zee, in een heuvelachtig landschap, vanwaaruit naar alle kanten wegen gaan. Het subtropisch klimaat is 's zomers niet

gezond. De oude stad en de nieuwe stad met de handelswijken zijn door muren omgeven. In 1859 werd hiertegen aan de Zuidzijde het Vreemdelingen-kwartier (Sjamien) aangebouwd. Op de rivier leven ca. 100 000 bootbewoners (Tan-kia). De moderne stad telt Westersche huizen. K. is een zeer belangrijke handels- en industriestad. Nieuwe industrieën (zijde, kousen, lucifers, sigaretten, papier, leer) en oude industrieën (porselein, jade, marmer, meubels) verschaffen aan veel menschen een bestaan. Daarnaast rieten matten, gember en thee voor den uitvoer. Er zijn vele scholen, waaronder missiescholen, militaire academie, de Sun-Yat-Sen-universiteit, een marinestation. De Westrivier laat slechts schepen van 2 m diepgang toe, zoodat Honkong als overlaadplaats dienst doet. Talrijke rivierstoomers en dsjunken varen er heen en weer. Drie spoorlijnen onderhouden het landverkeer met de omgeving. K. werd het eerst door de Portugeezen bezocht in 1516, sindsdien is het de voornaamste haven voor den Europeeschen handel. In 1842 werd K. verdragshaven; van 1917-1926 was het zetel der Zuid-Chineesche regeering. — K. en omgeving vormt een apostolisch vicariaat, toevertrouwd aan de Priesters der Vreemde Missiën van Parijs. Op 4 600 000 inw. zijn ruim 18 000 Katholieken. *Heere.*

Kantonneeren (m i l i t.), het legeren van troepen te velde in oorden. → Bivak. De plaats, waar de troepen op deze wijze zijn ondergebracht, heet kantonnement.

Kantonrechter (→ Kanton) **(Nederl.).** Aan de rechtsmacht van den k. zijn meerendeels zaken van eenvoudigen aard toevertrouwd, waaraan slechts geringe geldelijke belangen zijn verbonden.

In elke zaak (ook bij die kantongerechten, waar meerdere k. zijn) wordt slechts door één hunner recht gesproken. De kantongerechten zijn nl. verdeeld in drie klassen, w.o. die der eerste met meer dan één k. kan worden bezet. Hieronder vallen Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, welke resp. 6, 5, 3 en Utrecht, Haarlem, Groningen en Arnhem, welke 2 k. kunnen tellen.

De k. nemen kennis in b u r g e r l ij k e en h a n d e l s z a k e n van alle personeele rechtsvorderingen, wier grenswaarde 200 gld. bedraagt. Beloopt de waarde niet meer dan 50 gld., dan is hooger beroep uitgesloten. De art. 38 en 41 R.O. noemen nog speciale rechtsvorderingen, waarvan de k. kennis kan nemen, w.o. eenige, die zelfs van een hooger bedrag dan 200 gld. kunnen zijn. In alle geschillen, welke voor dading of compromis vatbaar zijn en in welke partijen zich voor een k. te hunner keus doch binnen het arrondissement aanmelden en zijn beslissing inroepen, zal deze van hun geschil moeten kennisnemen, welke ook de aard van het geschil en de waarde van het betwiste voorwerp zijn. In dat geval zal de k. altijd wijzen in hoogste ressort, tenzij partijen, in zaken aan hooger beroep onderworpen, dat beroep hadden voorbehouden (art. 43 R.O.).

De k. recht doende in s t r a f z a k e n, neemt kennis van de vordering tot schadevergoeding der beleedigde partij, mits deze onder de 50 gld. blijft (art. 43 R.O.). De k. vonnist over strooperij, bedoeld bij art. 314 Sr. en over alle overtredingen, waarvan de kennisneming niet aan een anderen rechter is opgedragen; zulks behoudens hooger beroep, tenzij in de gevallen, waarin geen andere straf is bedreigd dan een geldboete van max. 25 gld.

De betrekkelijke bevoegdheid van den k. in burgerlijke zaken is geregeld in art. 97 en 98 Rv., in strafzaken in art. 2, 3, 5 en 6 Sv.

De procedure voor den k. in burgerlijke zaken (art. 97-125 f Rv.) en in handelszaken (art. 321 Rv.) is eenvoudiger dan de rechtbankprocedure. De behandeling is overwegend mondeling en als een geheel gedacht, zij het dan over meer dan een zitting verdeeld. Men kent geen verplichte vertegenwoordiging door een procureur en partijen kunnen verschijnen in persoon of bij gemachtigde. Schriftelijke conclusies zijn niet verplicht en de ambtenaar van het O.M. wordt niet gehoord. Zoo mogelijk wordt de beslissing gegeven ter eerste terechtzitting, waarbij de zaak dient. In de practijk gaat het echter anders en zijn ook deze procedures veelal schriftelijk, met het oog op de ingewikkeldheid, hetgeen niet verboden is (art. 62 Rv.), maar waartoe de rechter niet verplicht is. Wanneer een bepaald voorschrift betreffende rechtbankprocedure niet met de wezenlijke natuur van het kantongerechtsgeding in tegenspraak komt, kan analogische toepassing plaats vinden.

Bij de arbeidsovereenkomst-procedure is de dagvaarding vervangen door een verzoekschrift en oproeping kan geschieden bij aangeteekend schrijven. Ook in strafzaken is de procedure bij het kantongerecht sinds 1922 belangrijk vereenvoudigd (zie art. 382-398 Sv.).

Beroep in cassatie van vonnissen in burgerlijke zaken gewezen is slechts mogelijk in het belang van de wet wegens onbevoegdheid of overschrijding van rechtsmacht, of omdat zij de gronden niet inhouden, waarop zij zijn gewezen, of niet met open deuren zijn uitgesproken. *Witteman.*

In **België** heet de k.: → vrederechter. Zie ook → Politierechter.

Kantoor van Arbeid, → Arbeidswetgeving in Ned.-Indië (deel II, kol. 744).

Kantoor voor Inlandsche Zaken, een gouvernementsinstelling in Ned.-Indië, gevestigd te Batavia, onder leiding van een adviseur voor inlandsche (en Arabische) zaken, aan wie eenige ambtenaren ter beoefening van de Indische talen of soortgelijke deskundigen zijn toegevoegd, belast met het uitbrengen van rapporten omtrent zeden en gewoonten, opvattingen, grieven, gebeurtenissen en uitingen van politieke activiteit in de inheemsche maatschappij, zoo vaak aan zulke rapporten behoefte blijkt te bestaan. De leiding heeft achtereenvolgens berust bij Snouck Hurgronje, Hazeu, Kern en Gobée, doch sinds Hazeu's aftreden heeft het een deel van zijn vroegeren invloed ingeboet; de beide laatstgenoemde adviseurs kwamen voort uit het korps der bestuursambtenaren. *Berg.*

Kantoorbediende is in **Nederland** de benaming van zuiver administratief personeel.

De uitgave van het Centr. Bureau van de Statistiek over de beroepstelling van 31 Dec. 1930 noteert voor dit personeel, onderscheiden naar geslacht en leeftijd:

Geslacht	Beneden 25 jaren	25—49 jaren	50 jaren en ouder
mannen	46.383	71.091	15.315
vrouwen	29.245	17.666	939
	In percenten van het totaal		
mannen	25,7	39,4	8,5
vrouwen	16,2	9,8	0,5

In totaal 180 644 k., waarvan 47 855 of 26,5 % vrouwen. Van de vrouwen waren 1 704 of 3,6 % gehuwd. Bovendien was het aantal bedienden in magazijnen en pakhuizen 64 888, waarvan 9 975 vrouwen; en dat der winkelbedienden 64 495, waarvan 42 330 vrouwen. Van deze vrouwen waren 1 525 of ook 3,6 % gehuwd. Van deze bedienden-groepen hebben de vier bestaande vakbonden ruim 41 000 georganiseerd; waarvan de soc. dem. bond 18 000, de Kath. en de neutrale bonden elk 8 000, en de Prot. Christ. bond 7 000 leden. Alle zijn aangesloten bij hun nationale en internationale vakcentrales. Zij hebben echter nauwelijks 13 % der bedienden georganiseerd en daarmede is hun positie niet sterk. Toch werden voor de arbeidsverhoudingen der k. merkbare resultaten bereikt, doch in de laatste crisisjaren ging daarvan veel verloren.

De a r b e i d s t ij d van de k. wordt geregeld in de art. 49-53 van de Arbeidswet 1919. Behoudens de in het algemeen mogelijke afwijkingen bij onvoorziene omstandigheden of opeenhooping van werk, is de arbeidsduur in kantoren $8^1/_2$ uur per dag en 48 uren per week. De regeling is echter nog slechts alleen voor de jeugdige bedienden beneden 18 jaar in werking gesteld. Met enkele andere arbeidersgroepen vallen de volwassen k. nog altijd buiten de wettelijke regeling van den arbeidsduur. *Kuiper.*

In **België** valt de k. onder de wet op het dienstcontract van 7 Aug. 1922, waarover men zie het artikel → Bediende.

Het a a n t a l k. mag op ong. 200 000 à 210 000 geschat worden. Onderstaande tabel geeft een overzicht van het aantal mannen en vrouwen per leeftijdsgroep (percentsgewijze berekend):

Leeftijdsgroepen	Mannen	Vrouwen
van 14 tot 16 jaar	0,80	2,59
van 16 tot 18 jaar	2,43	9,26
van 18 tot 21 jaar	4,85	18,00
van 21 jaar en meer	91,91	70,00

De Landelijke Bediendencentrale (Katholiek) heeft, ten einde een reglementeering van het beroep van bediende door te voeren, een voor-ontwerp van wet opgesteld, met het inzicht den toegang tot het beroep te reglementeeren.

België is ongetwijfeld een dier landen, waar de b e z o l d i g i n g e n van de bedienden op een zeer laag peil zijn gebleven. Een der voornaamste redenen van dezen wantoestand is ongetwijfeld het gebrek aan een degelijke en machtige bediendenorganisatie. Het aantal bedienden is in de laatste jaren sterk toegenomen: vergeleken met de handels- en nijverheidstelling van 1910 wijzen de gegevens van 1930 op een vermeerdering van 100 000 bedienden, wat voor een tijdsverloop van 20 jaar als buitengewoon mag worden beschouwd. Zulks spruit in groote mate voort uit het feit, dat, vooral na den Wereldoorlog, het aantal leerlingen aan instellingen van middelbaar onderwijs zeer sterk is toegenomen. Daarbij komen dan nog zekere feministische tendenzen, die de vrouwen tot concurrenten van de mannelijke bedienden hebben gemaakt.

De vaststelling van den a r b e i d s d u u r der bedienden werd langen tijd overgeleverd aan de willekeur der werkgevers. Na de wet van 14 Juni 1921 op den achturigen arbeidsdag en de veertig-urenweek hebben vsch. Kon. Besluiten een zekere reglementeering gebracht met betrekking tot dit vraagstuk, hoewel een bijzonder regime werd aanvaard voor de bijz. categorieën van bedienden, o.a. voor bedienden in hotels, spijs- en drankhuizen.

Wat de o r g a n i s a t i e betreft, voor den Wereldoorlog waren de bedienden meestal vereenigd in plaatselijke organisaties, waarvan sommige uitgesproken Katholiek en andere socialistisch gezind waren; ook waren er enkele onzijdige groepeeringen. Op dit oogenblik bestaan er drie organisaties, die zeer belangrijk zijn: een liberale, een socialistische en een Katholieke; deze laatste beter bekend onder den naam Landelijke Bediendencentrale. Zij is aangesloten bij het Algemeen Christelijk Vakverbond van België. De Centrale publiceert twee bladen, een in het Nederlandsch en een in het Fransch, alsmede een maandblad voor Teekenaars en Technieker werkzaam in de nijverheid. Sedert 1921 nam zij actief deel aan de oprichting van het Internationaal Verbond der Christelijke vakvereenigingen van bedienden.

L i t. : L. Christophe, L'Employé en Belgique (Namen 1934): A. Julin, Voornaamste uitslagen van een onderzoek naar de budgetten van arbeiders en bedienden in België (1928-1929; Arbeidsblad, April 1934). *V. Helshoecht.*

Kantsjintsjinga, top van de Himalajaketen, 8 580 m hoog, 120 km ten O. van den Mount-Everest (III 480 F 6). De berg is van Dardzjiling uit mooi te zien. In 1929-'31 werkten er de expedities van prof. Dyhrenfurth en van Bauer.

L i t. : Bauer, Im kampf um den Himalaya (1930).

Kantsjipoeram (Eng. Conjeevaram), stad ten Z.O. van Madras aan de Golf van Bengalen (X 224 D 3), „de Gouden Stad", een van de oudste zeven heilige steden van Britsch-Indië, de hoofdstad van de Pallawakoningen. Een oude Palawa-tempel wordt nu nog wegens zijn architectonische schoonheid bezocht; ca. 62 000 inwoners.

Kanunnik, 1° een wereldgeestelijke, die deel uitmaakt van een kathedraal of collegiaal → kapittel en als zoodanig deel heeft in de rechten en plichten van het kapittel. Daarnaast hebben sommige k. nog een speciale taak, bijv. de k.-theologaal (de prediking van het woord Gods in de kathedrale kerk) en k.-penitencier (het biecht hooren in de kathedrale kerk), die echter in Ned. van deze taak krachtens pauselijke dispensatie ontheven zijn. De benoeming der k., wier aantal voor de Ned. kathedrale kapittels is vastgesteld op acht en voor de Belgische op tien tot veertien, geschiedt als regel door den bisschop, die daaromtrent echter het advies moet inwinnen van het kapittel. Aan de k. worden gewoonlijk vsch. eerevoorrechten geschonken, o.a. een speciale kleeding tijdens den koordienst en soms ook voor het dagelijksche leven; aan de k. der kathedrale kapittels van Utrecht, Haarlem en Den Bosch is het dragen van het paars toegestaan, alsook aan die van Mechelen. Ook de → eere-kanunniken deelen in deze voorrechten.

2° Reguliere kanunniken (koorheeren), priesterleden van sommige oudere kloosterorden, die als k. tot den plechtigen koordienst verplicht zijn en als religieuzen de drie kloostergeloften afleggen en leven volgens een bepaalden kloosterregel. *W. Mulder.*

De voornaamste reguliere k. zijn de volgende:

Reg. Kan. van St. Antonius, → Antoniusbroeders.

Reg. Kan. van St. Augustinus, algemeene benaming voor ordesgeestelijken, die tot een collegiaal

kapittel behooren, dat volgens den Regel van St. Augustinus leeft. Daar deze regel het eerst te Rome onder paus Alexander II (1061-'73) aan de kerk van Lateranen schijnt nageleefd te zijn, worden thans de Reguliere K. van Lateranen (zie onder) bij voorkeur Reguliere K. van St. Augustinus genoemd.

Reg. Kan. van den H. Bernard van Menthon, stellen zich voornamelijk ten doel, bergreizigers op hooge en gevaarlijke passen behulpzaam te zijn. Sinds 1212 volgen ze den regel van den H. Augustinus. De algemeene overste draagt den naam van proost en voert mijter en staf. Behalve op den Grooten en Kleinen Sint Bernhard hebben ze een nederzetting op den Simplon en sedert 1933 ook op het Himalajagebergte.

Reg. Kan. van de H. Drievuldigheid, → Trinitariërs.

Reg. Kan. van den H. Geest, ca. 1195 als ziekenbroeders gesticht te Montpellier. Paus Innocentius III vertrouwde hun de zorg toe voor het door hem te Rome gebouwde ziekenhuis. De Hospitaalbroeders verspreidden zich spoedig over Zuid- en West-Europa. Priesters waren in de Orde vrij zeldzaam. Pius IX hief ze in 1854 op.

Reg. Kan. van de H. Genoveva, → Genovevanen.

Reg. Kan. van het H. Graf. Zij verplichtten zich in 1114 te Jerusalem aan de kerk van het H. Graf tot een gemeenschappelijk leven. De Orde werd 1122 door Callistus II goedgekeurd en bezat spoedig in het H. Land verschillende nederzettingen. Bij den val van Acre moest zij Palestina verlaten. Nu verspreidde ze zich over Europa, om er zich voornamelijk aan de verzorging van pelgrims en zieken te wijden. Het langst schijnt de Orde in Polen te hebben stand gehouden.

Reg. Kan. van Onzen Heiland, → Petrus Fourier.

Reg. Kan. van het H. Kruis, → Kruisheeren.

Reg. Kan. van Lateranen, zie boven: Reg. K. van St. Augustinus. Hun constituties werden door vele reguliere kapittelkerken aanvaard, doch de eerste en oorspronkelijke kerk (van Lateranen) ging in 1471 definitief voor hen verloren. Omstreeks 1624 waren 122 kapittels bij de Orde aangesloten. Thans zijn er nog 24. Voor België is het hoofdhuis te Leuven; ze wijden zich aan werken van zielzorg. Sinds 1907 hebben vijf kloosters van Augustijner K. in Oostenrijk (o.a. Klosterneuburg, Reichersberg en St. Florian) aandeel aan de voorrechten en titulatuur der Orde; verder ook de Reguliere K. van St. Mauritius en den H. Bernard; ze staan echter niet onder het gezag van den generaal der Orde.

Reg. Kan. van St. Mauritius. Deze congregatie ontstond nabij de martelplaats van den H. Mauritius en had nederzettingen in Frankrijk en Duitschland. Onder paus Honorius II (1124-'30) aanvaardde ze het reguliere leven. De abt van St. Moritz heeft de titels van „graaf" en van „bisschop van Bethlehem".

Reg. Kan. van de Onbevlekte Ontvangenis, werden in 1871 te St. Antoine (Isère) door Gréa gesticht en in 1887 door Leo XIII goedgekeurd. Doel: zielzorg, opvoeding en onderwijs. Ze hebben hun kloosters in Zwitserland, Italië, Schotland en Canada. Het generalaat is te Rome gevestigd.

Reg. Kan. van Premonstreit, zie → Norbertijnen.

Reg. Kan. van Sempringham, → Gilbert van Sempringham.

Reg. Kan. van St. Victor, door Willem van Champeaux ca. 1110 nabij Parijs gesticht, ter plaatse van een vervallen St. Victorklooster. Vele kapittelkerken in Frankrijk, Duitschland, Ierland en Denemarken namen de standregelen der → Victorijnen over. Ze hebben groote verdiensten gehad op wetenschappelijk gebied, in het bijzonder voor de mystieke theologie.

Reg. Kan. van Windesheim, → Windesheim.

Th. Heijman.

Kanunnikenbanken, naam voor → koorstoelen, als de plaats der kanunniken.

Kanunnikessen (koorvrouwen), leden van enkele vrouwelijke Orden, die den Regel volgen van een of andere mannelijke Orde van reguliere kanunniken, en als zoodanig naast het gemeenschappelijk leven, met onderhouding der drie kloostergeloften, als speciaal doel en verplichting hebben den dagelijkschen koordienst. De meest bekende zijn de Augustijner k., die den Regel van St. Augustinus volgen, en de Praemonstratenser k., die behalve den Regel van St. Augustinus nog Norbertijnsche statuten hebben.

De voornaamste orden van k. zijn de volgende:

Reguliere Kanunnikessen van den H. Geest, wijdden zich voornamelijk aan de verzorging van zieke kinderen en vondelingen. Ze bezaten kloosters in Frankrijk, Duitschland, Italië, Spanje, Polen en Indië. Alle zijn echter opgeheven, behalve een te Krakau.

Reg. Kanunnikessen van het H. Graf, ontstaan in 1114 te Jerusalem in de H. Grafkerk. In 1662 is een klooster gesticht te Turnhout, waarvan afhankelijk zijn het klooster te St. Odiliënberg en de H. Landstichting (Nijmegen). Doel: onderwijs (o.a. Hooger Instituut voor meisjes aan de universiteit te Nijmegen) en missiën (in Belgisch Kongo).

L i t. : Kath. Ned. (III, 196).

Reg. Kanunnikessen van den H. Augustinus van Lateranen, zijn te Rome gevestigd bij St. Pudentiana. In België is het moederhuis te Brugge. Wijden zich aan onderwijs.

Reg. Kanunnikessen van Premonstreit, zie → Norbertinessen.

Reg. Kanunnikessen van Windesheim, leven in Ned. nog voort te St. Oedenrode en Deursen (bij Ravenstein). Het klooster van St. Oedenrode is een filiaal van Mariëndaal te Diest en dit weer van Mariënberg te Nijmegen. Het klooster Oud-Soeterbeeck werd te Nunen gesticht in 1448 en in 1732 overgebracht naar Deursen.

L i t. : Schutjes, Gesch. v. h. Bisdom 's Bosch (V, 217, 258, 328); Nolet, Kath. Ned. (III, 194).

Reg. Kanunnikessen-missiezusters van den H. Augustinus, gesticht door Marie-Louise de Meester († 1928). Moederhuis te Heverlee bij Leuven. Missiën te Kongo, Antillen, Britsch-Indië, China, Philippijnen en Ver. Staten.

Reg. Kanunnikessen van den H. Augustinus van de Congregatie van O. L. Vrouw, in 1598 gesticht te Poussey (Toul) door mère Alix le Clerc onder bijstand van den H. Petrus Fourrier. De congregatie breidde zich sterk uit en vormde in Nederland nederzettingen te Ubbergen en Vught. In België is het moederhuis te Jupille, dat zich wijdt aan onderwijs en missiën heeft in Brazilië.

L i t. : Heimbucher, Orden en Kongregationen der R.K. Kirche (I ³1933).

Kanut, → Kanoet.

Kan verkeeren, 't, de zinspreuk van Gerbrand Adriaensz. Brederode, naar aanleiding van de wapenspreuk „Peut-être" van graaf Hendrik van Brederode, geschilderd op het uithangbord van zijn vaders schoenmakerij (eerst op de Nes en later op den Oude

Zijds Voorburgwal te Amsterdam), die nog steeds in zijn handteekening vermeldde: „in Bredero”. *Brouwer.*

Kanzenze (toegewijd aan H. Hart), missiepost der pp. Minderbroeders in Belg. Kongo; apost. vicariaat Loeloea en midden-Katanga (mgr. Stappers). Gesticht in 1909, door de pp. Scheutisten; overgenomen in 1920. Volksstammen: Bene-Mitoemba, Baloeba, Bandembo en Bahoeza. Ong. 15 000 inw., 1 500 gedoopten (1935). K. bezit een ruim en sierlijk kerkgebouw. *Vanneste.*

Kao, een tot Ternate behoorend district op het Noordelijk schiereiland van Halmahera, met gelijknamige hoofdplaats. De bevolking langs de kust is gedeeltelijk Mohammedaansch, gedeeltelijk Christen (Utrechtsche Zendingsvereeniging); die in het binnenland grootendeels nog heidensch. *Olthof.*

Kaoear, oase in het centrum van de groote Afrikaansche woestijn, ten W. van het Tibesti-gebergte (I 536 E3).

Kaoem, Arab. woord, dat volk, gemeente beteekent. In de Inlandsche wereld van Ned.-Indië heeft het woord meer de beteekenis gekregen van → dorpsgeestelijke, Mohammedaansch priester van lageren rang. Ook verstaat men er wel onder allen, die zich meer dan de meerderheid der bevolking aan de godsdienstige voorschriften houden. De k. wonen in den regel in een wijk vlak bij de moskee bijeen, welke wijk k a o e m a n genoemd wordt. Er zijn verder op Java meerdere dorpen, die den naam Kaoeman dragen. *Olthof.*

Kaoeman, → Kaoem.

Kaoem Betawi (Mal., = volk van Batavia), een in 1923 gestichte cultureel-politieke organisatie van de Indonesische bevolking van Batavia en omgeving, een der weinige Indonesische politieke organisaties, die zich daadwerkelijk heeft bezig gehouden met locale belangen als openbare hygiëne, deelname aan gemeenteraadswerk enz. Een van de voorlieden is geweest Mohammed Thamrin, volksraadlid en wethouder van Batavia. *Berg.*

Kaolien of porceleinaarde (m i n e r a l.), mineraal, in zuiveren toestand wit, aardachtig en los, in vochtigen toestand meestal plastisch. Chemisch is k. een waterhoudend aluminiumsilicaat. → Kaoliniet. K. wordt gevormd bij de verweering van gesteenten, die veldspaten of zgn. veldspaatvervangers als nephelien en leuciet bevatten. De voornaamste hiervoor in aanmerking komende gesteenten zijn graniet, trachiet en phonoliet. Bij de bovengenoemde verweering gaat alle kalium en het grootste deel van het kiezelzuur in oplossing, terwijl ook het magnesium, calcium en ijzer als bicarbonaten in het koolzuurhoudende regenwater worden weggevoerd. De overblijvende massa heeft ongeveer de samenstelling van kaoliniet. Dit verweeringsproces duidt men aan met kaolinisatie. Of dit proces alleen onder den invloed van het koolzuurhoudende water van de atmosfeer plaats grijpt, of dat ook vulkanische en postvulkanische processen een rol spelen, is niet zeker.

Voor het k. van Halle en Meiszen (Duitschland) is aangetoond, dat het door de inwerking van venen op porfier is ontstaan. Uit graniet ontstaan is het k. van Cornwall, Z. Engeland, van Schneeberg in Saksen en van Karlsbad in Bohemen, uit gneis het k. van Limoges, Frankrijk. De naam is afkomstig van de Chineezen (naar den berg Kau-ling), die het eerst k. voor de porceleinbereiding gebruikten. Voor de porceleinbereiding gebruikt men het zuiverste k., dat aan een slibbingsproces wordt onderworpen, om het vooral van glimmer vrij te maken. Dikwijls worden de mineralen orthoklaas, kwarts en gips bijgemengd. Minder zuiver k. wordt o.a. verwerkt als vuurvast aardewerk. Veel k. wordt gebruikt voor het vullen van papier voor dagbladen enz. *Oosterbaan.*

Kaolien-zandsteen (g e o l o g i e), zandsteen, waarvan de kwartskorrels door het mineraal → kaolien aan elkaar gekit zijn. K. kan ontstaan door de verweering van graniet.

Kaoliniet (m i n e r a l o g i e). Onder deze benaming vat men wel samen het gekristalliseerde mineraal nacriet en het amorphe, aardachtige mineraal kaolien. Beide zijn waterhoudende aluminiumsilicaten, waarvan de samenstelling bij de gekristalliseerde nacriet uiteraard vast is en beantwoordt aan de chemische formule $H_4Al_2Si_2O_9$, met 46,4 deelen SiO_2 op 39,7 deelen Al en 13,9 deelen water, terwijl de samenstelling van de amorphe kaolien hier ongeveer mee overeenkomt, maar toch aan wisselingen onderhevig is. Nacriet kristalliseert in monokliene zeshoekige kleurlooze tafeltjes. De hardheid is zeer gering (1); s.g. = 2,627. Nacriet komt voor o.a. in ertsgangen bij Freiberg en Marienberg in Saksen. → Kaolien. *Oosterbaan.*

Kaoze, S t e f a n o, eerste inlandsche priester van Belg. Kongo. * ca. 1885 in Maroengoe (Tanganjika-meer); in zijn jeugd door slavenjagers geroofd, doch door de mannen van kapitein Joubert bevrijd; studeert op de catechistenschool der Witte Paters te Mpala; begint daar met eenige andere Zwarten de studie van het Latijn; wordt gedoopt; philos. studies in 1905 onder leiding van mgr. Huys; priester gewijd te Boudewijnstad 21 Juli 1917. Bereist het Vlaamsche land met mgr. Roelens, zijn bisschop (1920), sticht daar iedereen door zijn zachtmoedige inborst en verrast door zijn diepgaande kennis. Na vsch. priesterlijke bedieningen te hebben uitgeoefend, wordt K. 19 Nov. 1933 tot pastoor aangesteld van Kala (bij Boudewijnstad). *Vanneste.*

Kap, bouwkundige term, waaronder verstaan wordt de volledige dakconstructie van een gebouw. In den huizenbouw is de k. gewoonlijk van hout, uiteraard behalve de bedekking. De hoofddragende deelen van de k. zijn de kapspanten, elk bestaande uit twee kapbeenen van zware afmetingen, terwijl de spanten aan de boveneinden gekoppeld worden door een nokbalk. De spanten, op een onderlingen afstand van 4 à 5 m, dragen de gordingen, waarop het dakbeschot met de dakbedekking komt te rusten.

Naar den vorm der kapspanten onderscheidt men: a) de → Hollandsche kap, met twee dakvlakken, gewoonlijk hellend onder 45°. b) De Mansarde-kap, met geknikte dakvlakken en wel steile ondervlakken en flauw hellende bovenvlakken, waardoor een groote zolderruimte verkregen wordt. c) De Philibertkap, met gebogen kapbeenen, welke gevormd worden door korte planken verspringend tegen elkaar te spijkeren. d) De hangkap voor groote overspanningen en flauw hellende dakvlakken, waarbij de horizontale → spatkracht der kapbeenen opgenomen wordt door een trekbalk tusschen de kapvoeten, welke om de afmetingen te beperken, op een of meer plaatsen door middel van houten hangers aan de kapspanten zijn opgehangen. Trekbalken en hangers worden veelal van ijzer gemaakt. e) Zaag- of sheddak, in hoofdzaak gelijk aan de Holl. kap, echter in één steil en één flauw hellend dakvlak; door de steile dakvlakken

met glas af te dekken is deze dakvorm zeer gunstig voor fabrieken e.d., waarbij dan deze daken in serie gebouwd worden, hetgeen in zijaanzicht den zaagvorm naar voren brengt. Bij groote overspanningen, die vooral bij den utiliteitsbouw voorkomen, worden houten k. te kostbaar en gaat men over tot k. van ijzer of gewapend beton.

Gewapend-betonkappen zijn duurder en vinden slechts toepassing voor de afdekking van ruimten met zuurhoudende dampen; veel toegepast worden bij beton de paraboolvormige spanten met trekbanden.

Voor speciale gevallen worden, ook bij zeer groote overspanningen, nog wel houten spanten toegepast van een patentconstructie, waarbij door op elkander lijmen van hout van lichte afmetingen zware boog- en portaalspanten worden gevormd (overdekte veemarkt te Den Bosch). *P. Bongaerts.*

Kapan, voorm. bestuurshoofdplaats der onderafdeeling Zuid-Midden-Timor. In verval geraakt, sinds het bestuur verplaatst is naar Soë aan den grooten asweg van Koepang naar Atapoepoe. Zeer gezond klimaat, hooggelegen. Standplaats van een zendeling der Indische Kerk, die er een primitieve melaatschenkolonie heeft gesticht. Dit is een zeer groot terrein, ompaggerd met karang; middenin staan een paar hutten voor de melaatschen; ook maken ze hun tuinen binnen die omheining. *v. d. Windt.*

Kapanga (toegewijd aan Christus-Koning), missiepost der pp. Minderbroeders in Belg. Kongo; apost. vicariaat Loeloea en midden-Katanga (mgr. Stappers). Gesticht 1929. Volksstam: Aloenda. Ong. 40 000 inw., 1 500 gedoopten (1935). Katechistenschool. *Vanneste.*

Kapberg, hooiberg, waarvan het dak door middel van kabels, loopend over katrollen, die bevestigd zijn aan de bovenzijde van verticaal staande palen (meestal 2, 4 of 6 stuks), verstelbaar is. De bergruimte kan daardoor naar behoefte grooter of kleiner worden gemaakt. De k. is een typisch onderdeel van de bedrijfsgebouwen van vele boerderijen in de graslandstreken van Nederland. *Dewez.*

LIJST DER IN DEEL XIV OPGENOMEN PLATEN EN KAARTEN

Wat niet onder K te vinden is, zoeke men onder C